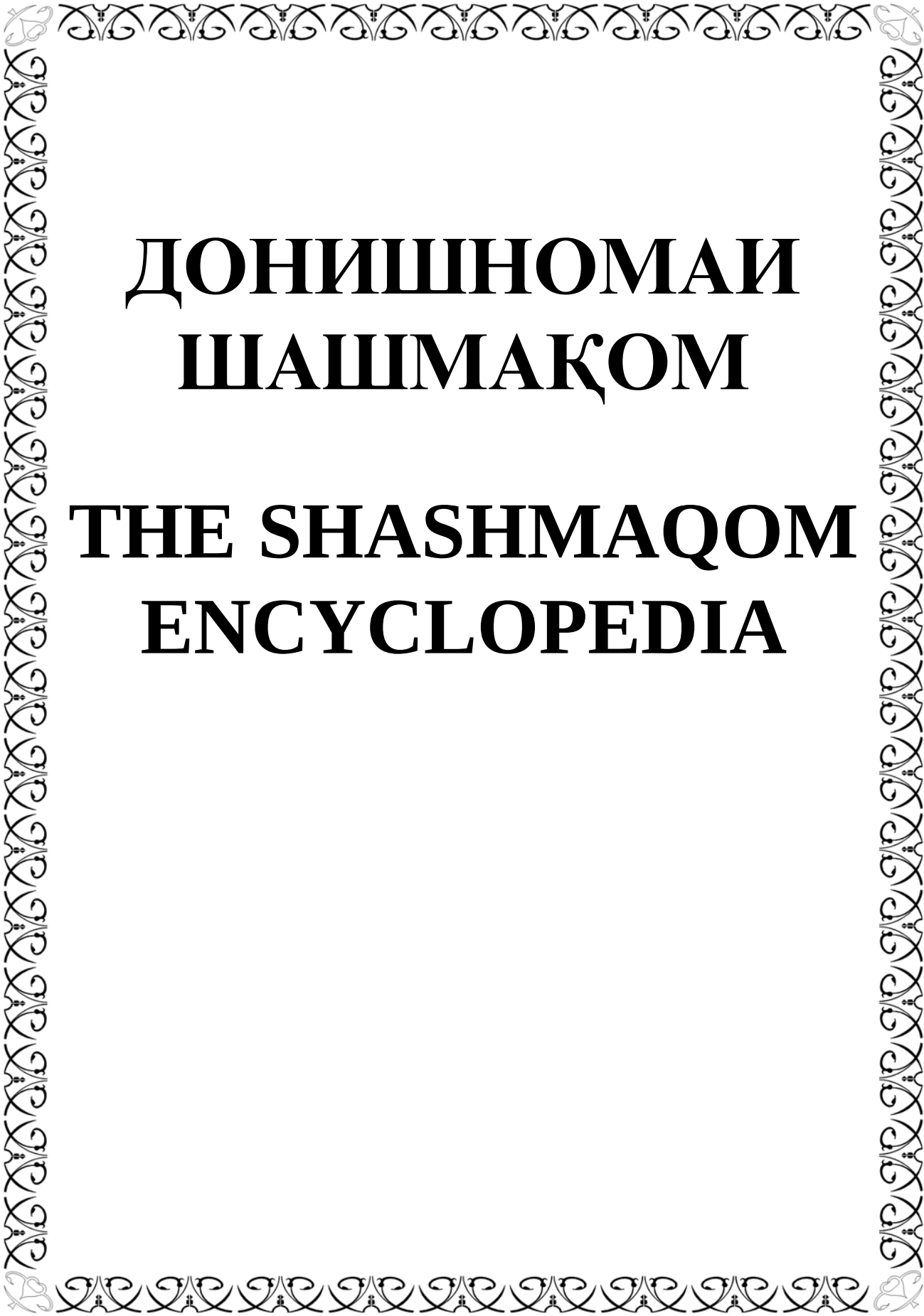
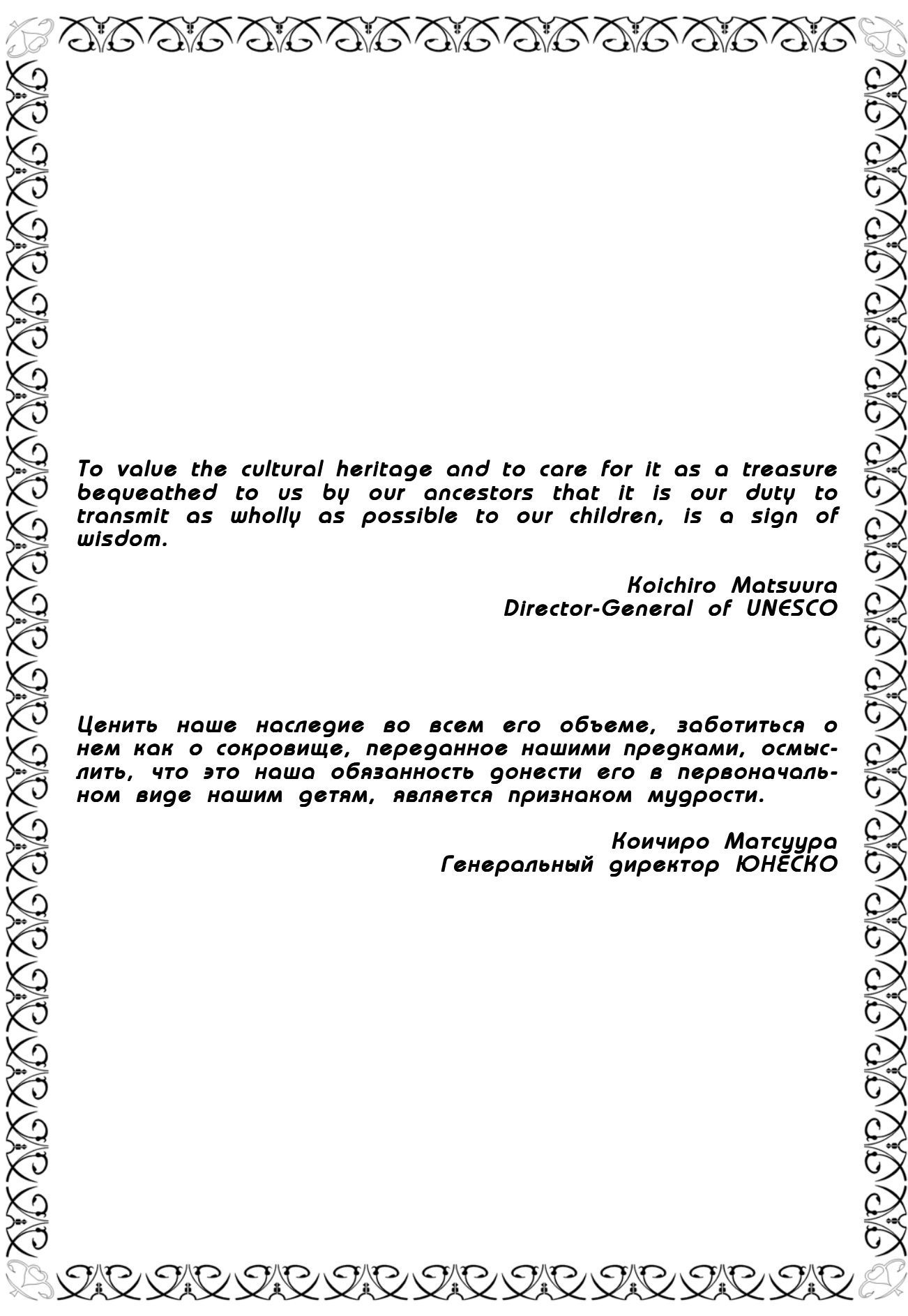

ДОНИШНОМАИ ШАШМАҚОМ

THE SHASHMAQOM ENCYCLOPEDIA

To value the cultural heritage and to care for it as a treasure bequeathed to us by our ancestors that it is our duty to transmit as wholly as possible to our children, is a sign of wisdom.

***Koichiro Matsuura
Director-General of UNESCO***

Ценить наше наследие во всем его объеме, заботиться о нем как о сокровище, переданное нашими предками, осмыслить, что это наша обязанность донести его в первоначальном виде нашим детям, является признаком мудрости.

***Коичиро Матсуура
Генеральный директор ЮНЕСКО***

Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ

Комиссияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид
ба корҳои ЮНЕСКО

Маркази байналмилалӣ
таҳқиқи мусиқии мардумони Ховар (Борбад)

ДОНИШНОМАИ ШАШМАҚОМ

Муҳаррири масъул: Аскаралӣ Раҷабов
Муҳаррири мусиқӣ: Абдувалӣ Абдурашидов
Фароғат Азизӣ

Зери назари Кароматулло Олимов
Раиси Комиссияи миллии
Ҷумҳурии Тоҷикистон
оид ба корҳои ЮНЕСКО

Ҳайати таҳририя:

*Олимов К., Абдурашидов А., Азизӣ Ф.,
Раҷабов А., Ҳакимов Н.*

Душанбе – 2009

Academy of Science of the Republic of Tajikistan

Donish Institute of History, Archeology and Ethnography

National Commission
of the Republic of Tajikistan for UNESCO

International Scientific Center
for Music of Eastern People (Borbad)

THE SHASHMAQOM ENCYCLOPEDIA

Responsible Editor:
Musical Editors:

Askarali Rajabov
Abduvali Abdurashidov
Farogat Azizi

Under General Supervision of:

Karomatullo Olimov
Chairman of the National
Commission of the Republic
of Tajikistan for UNESCO

Editorial Board:

*Olimov K., Abdurashidov A., Azizi F.,
Rajabov A., Hakimov N.*

Dushanbe – 2009

Асари мазкур бо мусоидати ЮНЕСКО ва Бунёди чопонӣ тибқи барномаи «Ҳифзи мусиқии классикии Осиёи Марказӣ – «Шашмақом» нашр шудааст. Матолиби ироашуда дар ин «Донишнома» назари муаллифон буда, шояд аз баъзе ақидаҳои роиҷ дар ЮНЕСКО тафовут дошта бошад. Маводи истифодашуда ва нашршудаи «Донишнома» ифодагари назару пешниҳодоти ЮНЕСКО, мақомоти давлатию ҳуқуқии ин ё он кишвар, минтақа набуда сарҳади муайянро надорад.

This publication has been initiated and financed in the framework of the UNESCO/Japanese Funds-in-Trust project "Safeguarding the Classical Music of Central Asia-Shashmaqom". The authors are responsible for the choice and presentation of the facts contained in this publication and for the opinion therein, which are not necessarily those of UNESCO and do not commit the Organization. The designation employed and the presentation of the material throughout this publication do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of UNESCO concerning the legal status of any country, territory, city or area or of its authorities, or concerning the delimitation of its frontiers or boundaries.

ДОНИШНОМАИ ШАШМАҚОМ

Муҳаррири масъул:	Аскаралӣ Рачабов
Муҳаррири мусиқӣ:	Абдувалӣ Абдурашидов Фароғат Азизӣ

Зери назари	Кароматулло Олимов Раиси Комиссияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба корҳои ЮНЕСКО

МУАЛЛИФОНИ АСОСИИ «ДОНИШНОМА»:

Абдувалӣ Абдурашидов, Фароғат Азизӣ,
Аскаралӣ Рачабов, Наим Ҳақимов

THE SHASHMAQOM ENCYCLOPEDIA

Responsible Editor:	Askarali Rajabov
Musical Editors:	Abduali Abdurashidov Farogat Azizi

Under General Supervision of:	Karomatullo Olimov Chairman of the National Commission of the Republic of Tajikistan for UNESCO

THE AUTHORS OF ARTICLES OF THE ENCYCLOPEDIA:

*Abduali Abdurashidov, Farogat Azizi,
Askarali Rajabov, Naim Hakimov*

ШИНОСНОМАИ "ДОНИШНОМАИ ШАШМАҚОМ"

«Донишномаи Шашмақом» – бори аввал дар таърихи тамаддуни мусиқии тоҷик таҳия ва тадвин шудааст. Ин «Донишнома» роҷеъ ба таърих, назария, манобеи хаттии мусиқӣ, чехраҳои номвари созу овози дирӯзу имрӯз, мусикидонон, мусаннифон, сарояндагон, навозандагон, нобиғагони мактаб, равияҳои эҷодию иҷроӣ (аз Борбади Марвазӣ (589-90–628-38), ки дар ташаккул ва рушди ҳунари волои мусиқиямон мақомҳо нақши муассиру мондагор гузоштаанд, матолиби муҳимро дарбар дорад.

Дар «Донишнома» нахустин бор арзиш, нақши хосси ҳавзаҳои эҷодию иҷроии Мовароуннаҳр Хуросон, Эрон ва Ҳинд (яъне ҷаҳони форсизабонон), ҳатто Ироқи Аҷам (аз қуруни вусто то замони Сафавиён) мунъакис гардида, ки дар он ахбори манобеи мӯътамади хаттӣ дар муқоиса бо адабиёти илмӣ ба забонҳои мухталиф таълиф шуда мундариҷ шудаанд. Ахбори умдаи «Донишнома» дар иртибот ба ашхос, манобеи хаттии мусиқӣ, ки дар ҳавзаҳои ҳунарии Эрон, Хуросон, Ҳинд (асрҳои IX–XVII ва ҳатто асрҳои XVIII) ба забони форсии тоҷикӣ нигошта шудаанд ва ҳамоҳангии қавӣ бо мероси бадеию зебоишносии мусиқии тоҷикон доранд ё сарварии ҳавзаҳои ҳунарию иҷроии ин марказҳоро ба ўҳда доштаанд (Нашити Форс, Шаҳдаи Форс, сулолаи Мавсулиҳо, Залзали Розӣ, Оловайҳи Суғдӣ, Чувайнивайҳи Суғдӣ, Мавлоно Қосими Коҳии Суғдӣ, Дӯсталии Бухорӣ ва дигарон), манзури алоқамандони ҳунароҳои зебо мешавад. Инчунин матолиб дар хусуси муҳаққиқоне, ки роҷеъ ба таърих, назарияи мусиқии устодонаи форсии тоҷикӣ, махсусан «Шашмақом» қорҳои таҳқиқию омӯзишӣ анҷом додаанд, дар «Донишнома» низ ворид шудаанд.

«Донишномаи Шашмақом» барои мактабу донишгоҳҳои ҳунарий, сарояндагон, ромишгарон, роҳбарони дастаҳои эҷодию иҷроӣ, муҳаққиқони таърих, назарияи мусиқии устодона чун дастури роҳнамо хидмат хоҳад кард.

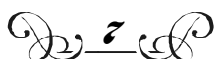
INTRODUCTION TO «THE SHASHMAQOM ENCYCLOPOEDIA»

«The Shashmaqom Encyclopedia» has been accomplished in the history of the Tajik's music civilization for the first time. It gives reliable information on the history, theory, manuscript sources of music, the distinguished figures of the past and today's music and singing, experts of music, composers, singers, musicians, classics of the school, creative and executive trends (from Borbad Marvazi (589/90-628/38) to Jurabek Murodov), which have an influential role in the formation and development of our art – Maqoms.

In the Encyclopedia for the first time are exposed on a scene the value and special role of the creative and executive circles of Mawarennahr and Khorasan, Iran and India (i.e. the World of the Persian speaking peoples), even none-Arab Iraq (from the middle ages to the epoch of Safavids), are compiled and prepared on the basis of reliable manuscript sources of information in comparison with the scientific literature existing in various languages.

Also, the comprehensive encyclopedic information is given to attention of the admirers of elegant arts in connection with the personalities, written sources about music, which were made in amateur circles of Iran, Khorasan, India (9th -17th centuries and even in the 18th century) in Persian-Tajik and which have firm accord with an art and aesthetic heritage of the Tajiks, or were leaders of the amateur and executive circles of these centers (like Nashit Fors, Shahda Fors, the dynasty of Mavsulis, Zalzal Razi, Olovayh Sughdi, Chuvaynivayh Sughdi, Mawlana Qasim Kohi Sughdi, Dustali Bukhari and others). Information concerning the researchers, who carried out research works and studies on history, classical Persian-Tajik musical theory, is introduced into the encyclopedia.

«The Shashmaqom Encyclopedia» will serve as a guidebook and reference for schools and higher educational institutions on art, singers, musicians, leaders of the creative and executive groups, researchers of history and classical musical theory.

БА ҶОИ ПЕШГУФТОР

Мусикии мардумони форсизабони ҳавзаҳои эҷодию ҳунарии Вароруду Хуросон, Ҳинд ва Ироқи Аҷам таърихи пурғановат ва мероси пурбаҳо дошта, донандагон, эҷодкорони ҳар давраи замон дар иртибот ба анвоъ, шаклҳои шеърию мусиқӣ, масоили таърих ва назария, сабк ва равия, мактабҳои ҳунари таълифоти зиёде ба ёдгор мондаанд. Дар таснифоти мусикидонон, тазкиранависон, муаррихону солноманависон бештар тавсифи таркиботи назарии созу овоз, тавзеҳу баррасии чехраҳои созу овоз, таҳияю тадвини баёзу рисолаҳо оид ба мақомҳо («Дувоздаҳмақом», «Шашмақом») аз дидгоҳи донишӣ-маърифатӣ, асотирӣ-фалакӣ, динӣ-ахлоқӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Масоили таърих, назария, таркиботи умдаи санъати мақом ва мақомхонӣ, ҳавзаҳои иҷроӣ, чехраҳои номвари дирӯзу имрӯзи мусиқӣ, ки дар зимни санадҳои дақиқ баррасӣ шуда бошанд, то кунун таълифу тадвин нашудааст ва таълифи «Донишномаи Шашмақом» дар рафъи ин масоил кӯмак хоҳад кард.

Бояд зикр кард, ки шоҳасари мусиқии касбии классикии халқи тоҷик «Шашмақом» аз тарафи созмони байналмилалӣ ЮНЕСКО ҳамчун ёдгории ҷаҳонӣ ғайримоддӣ эълон гардид. Ин ифтихори бузургест ва дар ҳифзу ғанӣ намудани он дар кишвари мо ҷораҳои зарурӣ андешида шудаанд. Бо ташаббуси бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба ансамбли "Шашмақом"-и ба номи Ф.Шаҳобови Кумитаи телевизион ва радиоташунавонии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми давлатӣ дода шуд ва ба фармони Президент 12 май Рӯзи Шашмақом эълон шудааст.

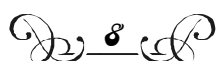
"Шашмақом" дар давраи соҳибистиклолии кишвар дар тамоми шаҳру ноҳияҳои густариш ёфта, дастаҳои нав таъсис ёфтаанд, ҷавонони соҳибистеъдод анъанаи бои гузаштагони миллати тоҷикро идома дода, саҳми тоза дар инкишофи он мегузоранд.

Таҳия ва таълифи чунин як донишномаи ҷомеа таҳассусӣ ба шарофати истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастгирии барномаҳои фарҳангии миллии ЮНЕСКО амалӣ шудааст. Аз ин рӯ имрӯз ба таълифу таҳияи соҳавию таҳассусии «Донишномаи Шашмақом» на фақат эҳтиёҷу ниёзмандии ҷомеа матраҳ аст, балки барои тадвини чунин як асари усулан заҳматталабу таркибан мураккаби таҳқиқӣ ва ахборӣ заминаи эҷодию омӯзишӣ фаро расид.

«Донишномаи Шашмақом» муҳимтарин назару андешаҳои таърихӣ, назарӣ, зебоишиносӣ, шаклу анвоъи шеърию мусиқӣ, мактаб, равияҳои эҷодию иҷроӣ, таълифот, манобеи хаттӣ, сарвар ва пешсафону суннатгузори созу овози дирӯзу имрӯз, вожа, таъбироти умдаи мусиқӣ, маҳсусан эҷодию иҷроии мақомҳо («Дувоздаҳмақом», «Шашмақом»), гурӯҳ, дастаҳои иҷроӣ, аввалин маҷмӯи мусиқии устодонаи мусиқӣ («Хусравонӣ») аз дидгоҳи нав баррасӣ намуда, нахустин бор дар заминаи осори хаттӣ мӯътамад, ки то имрӯз маҳфуз мондаанд, дар муқоиса ба навиштаҳои муҳаққиқон, донишномаю фарҳангҳои мӯътабарӣ эътироф шуда (ба забонҳои гуногун) таҳия шудааст.

Усули таълиф ва таҳияи мақолоти «Донишнома» бо тақия ба сарчашмаҳои мӯътамад аз лиҳози гуногунии мавод, услуби баён аз донишномаҳои соҳавию то кунун ба таърисида тафовут дорад. Иловатан нахустин бор дар «Донишнома» бисёр манобеи хаттӣ мусиқӣ, чехраҳои эҷодию иҷроии санъати мақом ва мақомхонӣ бар пояи маводи нави бойгонӣ дар маърази дӯстдорони мусиқӣ қарор гирифтааст. Дар «Донишнома» муҳимтарин раҳовардҳои ҳунарии дар тӯли таърих андӯхтаи нобиғогони мусиқӣ, ки дар донишномаҳои қаблӣ қомилан мунъакис нашудаанд ва умумӣ тавсиф гардидаанд, ҳадалимкон амиқу возеҳ ба силки таҳия ва таҳрир омадаанд.

«Донишномаи Шашмақом» дар як ҷилд ба нашр расида ва бештар аз 1500 мақолаҳои муҳимро фарогир аст. Ҳаҷми мақолаҳо ғушурда буда, барои баррасии бештар роҷеъ ба ин ё он масоили мусиқӣ дар қулли мақолот феҳристи манобеи истинод ва истифода шуда, илҳоқ шудаанд. Мақолаҳое, ки бо тасвир ниёз доштаанд (адвор, тасвири нусхаҳои хаттӣ мусиқӣ) ба «Донишнома» дохил шуда, дар ҳолати ҷудогона барои таъйин ва танаввуъоти мавзӯӣ

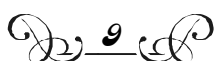
тасвирот дар саҳифаҳои алоҳида чун сураатзамима ворид гардидаанд. Дар чараёни нигориши мақолоти ҳамсону ҳаммавзӯ барои дарёфти иттилои бештари хонандагон тартиби муруҷиат ва ҳавола риоя гардида аст (тарҷеъ ниг. роҷеъ, мақом, ниг.парда ва ғайра). Таълифи ҳамчунин «Донишнома», ки бори аввал дар таърихи мусиқии тоҷикон (форсиабон, мардумони Осиёи Марказӣ) сураат гирифт, самараи заҳмат, пажӯҳиши дастаҷамъии муҳаққиқони саршиноси ҳунари Тоҷикистон дар ҳамкории донандагони мусиқии берун аз кишвар маҳсуб мешавад.

Як нуктаро бояд хотирнишон кард, ки дар чараёни таълифи «Донишномаи Шашмақом» мусаннифони мақолаҳо баробари бардошту истифода аз маводи нашри «Энсиклопедияи советии тоҷик» (дар 8-ҷилд), «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» (дар 3-ҷилд), инчунин аз фарҳангномаю қомусҳои мӯътабари дар Эрон, Ҳинд ва дигар кишварҳо ба таъбирида муассир истифода намуда, дар муқоиса бо ахбору тавсифи манобеи хаттӣ (мусиқӣ) баррасӣ шудаанд. Аз ин нигоҳ сабки нигориш ва баёни мавзӯоти мусиқӣ қуллан навад ва моҳиятан таҳассусӣ мебошанд.

Бо вучуди ин ки мусаннифон худ пажӯҳишгар ва донандагони мусиқиянд, мақолоти онон аз нақду баррасии ҳолисонаи муқарризон ва ҳайати таҳририяи «Донишнома» гузаштааст.

«Донишномаи Шашмақом» чун дастур, раҳнамои омӯзишии мусиқӣ ба пешгоҳи аҳли созу овоз, донишҷӯёни ҳунаристони миёна, олии мусиқӣ, муҳаққиқони ҳунароҳои зебо, дӯстори арзишҳои фарҳанги форсиабонон эҳдо мешавад.

Пӯшида нест, ки таълиф ва нашри «Донишномаи Шашмақом» таҷриба ва иқдоми нахустин аст ва аз норасоӣҳо оро нахоҳад буд. Аз ин рӯ мусаннифон ва масъулони «Донишнома» эҳтиромона хоҳишманданд, ки дархосту пешниҳодоти хешро унвонии ҳайати мушавара бо нишонии: Тоҷикистон, ш.Душанбе, х.Рӯдакӣ, 33, Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ, шӯъбаи таърихи маданият ва санъат ирсол намоед.

PREFACE

The music of Persian speaking peoples in creative and professional circles of Transoxania, Khorasan, India and none-Arab Iraq have a rich heritage. The experts and creative peoples of all times have created numerous works about types, poetic and musical forms, problems of history and theory, styles and trends, schools of art. In the works of music experts, the writers of tazkiras (chronicles), historians and compilers of chronicles mostly described music and singing theoretical components, the explanation and introduction of the men of music and singing, interpretation and introduction of Bayaz and treatises about the Maqoms («Duvozdahmaqom», «Shashmaqom») etc. from the scientific and cognitive, mythical and cosmic, religious and ethical points of view. «The Shashmaqom Encyclopedia», which introduces historical problems, theory and comprehensive components of the art of Maqom and its singing, amateur circles, the distinguished men of the past and today's music on basis of more reliable documents, has been accomplished for the first time.

It should be noted that the classical musical professional work of the Tajik people «Shashmaqom» has been declared by the international organization UNESCO as non-material memorial of the World. This is a great happiness for Tajiks and there were conducted necessary measures in our country for its enrichment. By the direct initiative of Emomali Rahmon, the President of the Republic of Tajikistan, there was given the state status to the ensemble of «Shashmaqom» at the Committee of Tajik television and broadcasting under the name F.Shahobov. According to the decree of the President the 12th of May has been declared as the Day of «Shashmaqom».

«Shashmaqom» has been extended during the period of independence in all the cities and regions of the country there were created new groups, the talented youth continued the rich tradition of the Tajik nation and make their valuable contribution in its development.

The accomplishment of such a comprehensive and specialized Encyclopedia has been realized due both to obtaining by the Republic of Tajikistan a state and national independence and to the support of UNESCO's cultural and national programs. Therefore, today such a spherical and specialized Encyclopedia has been actualized and required not only by a society, but also it has appeared a real creative and learning circumstance to compile this labor-intensive and component complicated research and informative work.

«The Shashmaqom Encyclopedia» is edited from a new point of view with the introduction of the most important historical, theoretical, esthetical sights and thoughts. It contains the poetical and musical forms and types, schools, creative and amateur trends, works, manuscript sources, the leaders and founders of the past and today's singing and music traditions, vocabulary, the basic music expressions, particularly of those in creation and performing of the Maqams («Duvozdahmaqom», «Shashmaqom»), the amateur groups and teams, the first masterly musical collection («Khorasan») and alike on basis of reliable manuscript works, which are been preserved to the present, in comparison to the works of explorers, the recognized encyclopedias and cultures (found in various languages).

From this vision the style of completion and performance of the most Encyclopedias articles from the point of view of materials, authenticity of evidences and documents, and the mode of deliverance are distinct from the published Encyclopedias until this day. In addition, it is exposed to the attention of the music admirers many manuscript music sources, creative and performing figures of the art of Maqom in the Encyclopedia, based on new archival materials. The most important professional achievements made by the music classics in history, which were not described comprehensively and thoroughly in previous encyclopedias, has been accomplished and introduced in this edition more concisely and deeply.

«The Shashmaqom Encyclopedia» is being published in one volume and contains more than 1500 fundamental and important articles. As the volume of articles is adequately concise, so for more illumination of various musical problems a list of used sources and literature is attached. The articles, which needed to illustrations (like «Advors», the pictures of manuscript music copies), are

brought in the Encyclopedia. In separate cases, for topical adornment and decoration, it is used illustrations in separate pages as attachments. During the process of deliverance of similar and the same thematic articles, some of them are used as references for readers to gain more information.

The design and edition of the «The Shashmaqom Encyclopedia», which has been happening in the history of the Tajik music (Persian, the Central Asian people) for the first time, particularly in this topic, is a product of collective efforts and endeavors by the leading researchers of art in Tajikistan, in collaboration with music experts from other countries.

It should be noted that during the process of compiling «The Shashmaqom Encyclopedia», the authors of articles along with references and use from materials of «The Soviet Tajik Encyclopedia», consisted of 8 volumes, «The Encyclopedia of Tajik Literature and Art», consisted of 3 volumes, also paid special attention to the acknowledged cultural vocabularies and dictionaries, published in Iran, India, and other countries creatively, and in comparison to the reports and descriptions from the (musical) manuscript sources, it has been compiled concisely and profoundly.

The specialized parts of the articles are been emphasized. From this point of view the style of deliverance, introducing of musical themes are wholly new and acquired specific meaning.

The authors of the articles, who are the music researchers and experts, also have reviewed and reconsidered articles along with the critics and referents, and the editorial board. Therefore, «The Shashmaqom Encyclopedia» has been compiled in sense of balance of scientific and practical experience of music and singing representatives.

«The Shashmaqom Encyclopedia» is presented as a manual and learning guidance for men of music and singing, students of secondary professional schools, higher music educational institutions, the explorers of an elegant art, the admirers of a valuable cultural heritage of the Tajiks and Persian speaking peoples, the neighboring peoples of Central Asia.

It is known that the completion and publication of «The Shashmaqom Encyclopedia» is a first experience and initiative, and certainly, it does not be free of shortages. Therefore, the authors and editors of «The Encyclopedia» ask you respectfully to send your suggestions and proposals to the editorial board at address:

33, Rudaki Avenue, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Donish Institute of History, Archeology and Ethnography, Department of Culture and Art History, Dushanbe, Republic of Tajikistan.

А

Абдулазизи Махсум (Махсуми Абдулазиз с. тав. номаълум, Бухоро, ваф. 1897, Бухоро), сароянда, навозанда ва шоири тоҷик, аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ рағбати зиёд дошт. Ғазалро некӯ мегуфт ва ба онҳо оҳанг эҷод мекард ва месурӯд (сурӯдаҳояш орифона буданд, мардум ӯро ҳофизи Махсум ном мебарданд). А.М. барои такмили пешаи овозхонӣ, сонавозӣ, фароғии қавонини шеърӣ мусиқӣ назди Аҳмади Дониш, Қорӣ Каромати Дилкаш ва дигар устодони мусиқӣ дониш андӯхт. Дар иҷрои шоҳаҳои мураккаби «Савт», «Талкин», «Соқиномаҳо» саликаи баланди иҷроӣ ба ҳарч меод. А.М. барои иҷрои қисматҳои «савтӣ», бо таҷдиди ифодаҳои таъинии иҷроӣ дар ҳаёти мусиқӣ бо номи «Абдулазизи савтӣ» шӯҳрат дошт. А.М., ки истеъдоди хуби шеърӣ (ғазалҳои орифона) дошт, баёзи мусиқӣ ҳам тартиб дода, он барои навоҷӯзон чун дастур мавриди истифода қарор мегирифт ва дар доираҳои адабӣ бештар бо таҳаллуси «Савтӣ» маъруф буд.

Ад.: Баёзи мусиқӣ (Шашмақом, ш.р: 3920-1.) Аф. Уз., дастхат; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1. Душ. 1988; Таджикская музыка, Душ. 2003.

Абдуллоев Алмос (тав. 1947, ш. Самарқанд), мутриб, оҳангсоз, омӯзгор, донандаи мусиқии мардумӣ ва устодонаи тоҷик, Арбоби шоистаи хунари ҶТ (1994) фориғуттаҳсили Омӯзишгоҳи мусиқии Самарқанд (1956), Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1983),

солҳои тулонӣ навозанда, мутриби Филармонияи давлатии Тоҷикистон (1970-1975), муддате дар институти мусиқии мардумии Ироқ тадрис намуда, ромишгар, роҳбари мусиқӣ, роҳбари бадеӣ, муаллим – ромишгари дастаи мақомхонон, ансамбли давлатии «Шашмақом» (Кумитаи давлатии радио ва телевизиони ҶТ 1979-2002, 2004-2005), муаллими гурӯҳи мусиқии суннатии Институти давлатии санъати Тоҷикистон (1983-2002), досент ва мудири кафедраи мусиқии суннатии Консерваторияи миллии Тоҷикистон (2003-2007). А.А. ширкаткунанда дар даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик дар РСФСР, Узбекистон, Қирғизистон, Белоруссия, рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар Русия (2005), ЮНЕСКО (Париж, 2005), 2 – симпозиуми байналмилалӣ мусиқишиносӣ (Самарқанд,

1983, 1987), симпозиум ва фестивали байналмилалӣ мусиқӣ ба ифтихори 1400-солагии Борбад (Душанбе, 1990), Исфара (2003). Ӯ мусаннифи чандин суруду оҳангҳо ва асари силсилавии мусиқии «Ҳичоз» (2000) буда, дар инкишофи мусиқӣ, толибони ҷавони мусиқӣ саҳми хоса дошта, барои хидматҳои шоёнаш бо ифтихорномаю мукофотҳои ҶТ, мамолики хориҷӣ (Эрон, Ироқ) сарфароз шудааст. А.А. ба кишварҳои зиёди Шарқи Ҷануб, ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ дар ҳайати дастаҳои хунари сафар намудааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3. Душанбе., 2004; Энциклопедия Душанбе, Душ., 2004.

Абдуллоҳи Марворид (Хоча Абдуллоҳи Марворид, тав. 1461, Хирот, ваф. 1516, Хирот), шоир, мусикидон, котиб, оҳангсози тоҷик-форс. Дар хонаводаи вазири донишманд ба дунё омада, аз овони ҷавонӣ ба фароғии донишҳои замонаш таваҷҷӯҳ зоҳир кард ва дар санъати суҳанварӣ истеъдоди баланд дошт. Бо таҳаллуси Баёнӣ ғазал ва рубоӣ гуфтааст. Аз шогирдону муридони Абдурраҳмони Ҷомӣ буда, муддати зиёд ба ҳайси мӯхрдору парвонаҷӣ (масъули қабулгоҳ) дар дарбори Хусайни Бойқаро хидматгузори кардааст.

Дар жанри шаклҳои шеърӣ мусиқии «амал», «нақш», «савт», «пешрав» ва ғайра асарҳои зиёде тасниф намудааст. А.М. муаллифи қасидаю ғазал, «Рисолаи мусиқӣ», достони «Хусрав ва Ширин» буда, маҷмӯаи рубоӣташро бо унвони «Мӯнису-л-аҳбоб» таҳия кардааст. Зимни ин А.М. мусаннифи «Тамсилот», «Тарассул» (гирдоварии номаю фатҳномаҳо, таъзия ва дигар асноди расмӣ) буда, ки дар замонаш китобат шудааст. Нусхаи девони А.М. дар ганҷинаи осори хаттии АИ. Ҷумҳурии Узбекистон (№1102) маҳфуз аст. А.М. шогирдони зиёде дар сонавозӣ (уд), овозхонӣ дошта, Устод Шодӣ муддате назди ӯ таркиботи назарии мусикиро омӯхтааст.

Ад.: Алишери Навоӣ, Маҷолис-и нафоиш, Тош. 1965; Дарвешалии Чангӣ, Тухфату-с-сурури (№148, АИ Ҷум.Узбекистон, даст хат); Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1., Душ., 1988; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои XII-XV, Душ., 1989; Зайнуллобиддин Маҳмуди Хусайнӣ. Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи А.Раҷабов, Душ., 1987.

Абдуллоҳи Ной (тав. 1467, Хирот, ваф. 1530, Хирот), навозанда, сароянда, оҳангсоз ва мусиқӣ-

дони тоҷик-форс, дар Ҳирот, дар хонаводаи аҳли фарҳанг таваллуд шуда, асосҳои ибтдоии шеърӣ мусиқиро аз падару амакаш омӯхтааст. Барои такмили пешаи сознавозӣ назди устои мусиқӣ Алидӯсти Ной муддате чанд ҳунаромӯзӣ кард. Дар найнавозӣ беқарина буд ва ҳунари ӯро Дарвешалии Чангӣ («Тӯхфату-с-сурур») тавсифи зиёде карда, аз ҷумла мегӯяд, ки «аз овози форами най ҳамаро ба гулистон бурда». А.Н. муддате чанд ба Бухоро сафар карда, аз Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухорой бисёр нозукиҳои мусиқиро фаро мегирад. Баъдан ба Ҳисору Балх сафар карда, бо дондани созу овоз ҳамкорию аз ҳунарашон баҳра меандӯзад. Асарҳои мусиқии ӯ «Савти дилреш» (бар усули «Мухаммас», ба шӯбаи «Сегоҳ»), «Савти дилошӯб» (бар усули мақоми «Ирок»), «Пешрави ситамкаш» (бар усули «Самоӣ»), ба мақоми «Ҳусайнӣ»), «Амали гардуни Ной» бар усули «Уфар», ба мақоми «Наво» ва ғ. дар ҳаёти мусиқӣ эътибори зиёд доштаанд. Мусиқидонон Дарвешшайх Қаландари Ҳираӣ, Устод Алии Бокӣ, Алидӯсти Ной, Ҳофизи Қонунӣ ва диг. ба осори мусиқии А.Н. дар усулу вазнҳои «Миаттайн», «Даври равон», «Куллийёт» тазминҳои мусиқӣ намудаанд. Ӯ инчунин ба мақомҳои «Кучак», «Бусалик», «Ҳусайнӣ» асарҳои таркибан мураккаби мусиқӣ эҷод намуда, ғазалҳои орифона низ сурудааст. Мадфанаи дар мавзеи Ҳазрати Султон Аҳмади Хизроӣ Ҳирот аст.

Ад.: Рачабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. XII-XV, Душ., 1998; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, дастхат (№148), Аф. Уз.; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1., Душ., 1988; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Абдулмўъмини Урмавӣ (Абдулмўъмин ибни Фохир, машҳур ба Сафиуддини Урмавӣ, тав. 1220, Урмия, ваф. 1294 Бағдод), мусиқшинос, хаттот, навозанда, оҳангсоз, китобдор. Донишҳои ибтдоии замонаашро дар зодгоҳаш фаро гирифта, сипас барои такмили дониш ба Бағдод рафта, таҳсилро дар мадрасаи Бағдод идома дода, дар мусиқӣ, китобат, шеърӣ шоирӣ таъби болида дошт. Фаъолияти эҷодӣ дар замони салтанати халифаи Аббосӣ Мўътасим (1242-1258), хонҳои муғул Мангуқон (1251-1259), Ҳалоқухон (1256-1265), Абоқохон (1264-1281), Арғунхон (1264-1291) сурат гирифтааст. Муддати зиёд сарвари китобхонаи хонҳои муғулнасаби Бағдодро ба ӯҳда дошта, ҳамзамон ба сифати навозанда, хаттот низ хидматгузори кардааст. Дар сознавозӣ (уд), донишҳои назарии мусиқӣ бегазири замонааш буда, мусиқшиносии аврупоӣ

Р.Кизеветтер (1778-1850) А.Ӯро Ҷозеффо Сарлино (1517-1590) Шарқ номида, рисолаҳои «Китобу-л-адвор», «Рисолату-ш-Шарафия»-ро аз мўътамадтарин таълифоти мусиқӣ мешуморад. Ихтироии ду сози мусиқӣ: «нузхат» ва «муғнӣ»-ро ба ӯ нисбат медиҳанд. А.Ӯ. муаллифи асарҳои «Китобу-л-адвор», «Рисолату-ш-Шарафия» (1264 мутобиқ ба 666 х.қ.), «Ал-иккоъ», «Ҷоида фи ал-илм-ал-мусиқӣ», «Китобу-л-кофӣ мин ал-шофӣ фи улум-ал-арӯз ва ал-қавофӣ» аст. Ӯро асосгузори мактаби систематикҳо (ал-мактабу-л-мунтазамия) дар мусиқии мардумони Шарқ дониста, дар соҳаҳои гуногуни илму фарҳанг шоғирдони зиёдеро тарбия намуда (хаттот Яъқуби Мустаъсимӣ ваф. 1298; мусиқидон Шамсуддин Аҳмад ибни Яҳёи Сўҳравардӣ ваф. 1340; олимон Шарафуддин Ҳорун ибни Мухаммади Ҷувайнӣ ваф. 1286; Баҳоуддин Мухаммад ибни Мухаммади Ҷувайнӣ ваф. 1279; хонанда, навозанда, Алии Ситой, Ҳусейни Зомир, Ҳисомуддини Қутлуғбуқо, Зайтун, Луҳоз ва ғ.) аст. Дар осори назарии мусиқиаи А.Ӯ. як шакли адвори мусиқиро (табалатура) танзим намуд.

Осори назарии мусиқии А.Ӯ. дар асрҳои баъдӣ чун сарчашмаи муҳими назариявӣ мавриди омӯзиш ва баҳраандӯзии мусиқидонони Мавроуннахру Хуросон, Эрон ва Араб шуда, нусахи хаттии рисолаҳои дар заҳири хаттии Туркия, Британия, Бағдод, Миср, Русия ва дигар кишварҳо ниғадорӣ мешаванд. Ба мероси мусиқии А.Ӯ. мусиқидонони тоҷик-форс шарҳу тафсирҳо (Абдулқодири Мароғӣ, Мавлоно Муборакшоҳ, Асъадӣ Самарқандӣ ва диг.) навишта, дар баррасии масоили назарии мусиқӣ (мақомҳо, маҷмӯи даврии мусиқӣ ва ғ.) аз ҳулосаҳои таҳлилиаш баҳраандӯзӣ намудаанд. Рисолаҳои А.Ӯ. ба забонҳои фаронсаӣ, англисӣ ва форсӣ, туркӣ тарҷумаю нашр шудаанд.

Ад.: Сафиуддин Абдулмўъмин, Китобу-л-адвор фи ал-мусиқӣ, Техрон, 1380; Рачабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душанбе, 1989; Сафиуддин Урмавӣ ва замони ӯ, Душанбе, 2005; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; R. d'Erlanger, la musique Arabe, Paris, 1930-1935; H. Farmer, A history of Arabian music, London, 1973.

Абдулмўъмини Ҳофиз (тав. 1367, ваф. 1440), сароянда, оҳангсози тоҷик-форс, аз намояндагони машҳури мактаби мусиқии Самарқанди замони Теуриён. Бино ба ахбори манобеи хаттӣ (Давлатшоҳи Самарқандӣ «Тазкирату-ш-шуъро», Шарафуддини Яздӣ «Зафарнома») аз аҳли Самарқанд буда, аз Ҳоҷа Абдулқодири Гўянда (Мароғӣ)

Абдуқодир

асосҳои назарӣ ва амалии шеър мусиқӣ ва иҷроиро омӯхтааст. А.Ҳ. ду бор ҳамроҳи устодаш А. Гӯянда ба Бағдод рафта (фирорӣ), муддати кӯтоҳе дар дарбори Султон Аҳмади Чолоирӣ ба сифати ҳофиз ва котиб (хатти хеле хуб доштааст) хидмат намуда, табъи баланди шеърғӯӣ ва ҳаззоӣ дошта ва Темурро наздиконашро масҳара менамудааст. Аз иҷрогарони хеле машҳури асарҳои «Амали гесӯ», «Амали Бӯстон», «Амали Хористон»-и Хоҷа Абдулқодир буда, дар ҳаёти мусиқии Самарқанд, Ҳирот, Бағдод шӯҳрати зиёд доштааст. А.Ҳ. дар чараёни иҷро аз авҷҳои хеле мураккаби овозҳои истифода менамуда ва ўро «Ҳофизии зилхон», «Ҳофизии авҷӣ» ҳам меномиданд. Ҳазалро некӯ меғуфта ва ба ғазалҳои Саъдӣ тазминҳо бастааст.

Ад.: Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкирату-ш-шуъро; Раҷабов А. Маданияти мусиқии тоҷик дар ас. 13-14, Душанбе, 1987; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988.

Абдулқодири Мароғӣ (Абдулқодири Гӯянда, Ной, Удӣ, Хоҷа Абдулқодир, Хоҷа Камолуддин (Низомуддин) ибни Ғайбӣ ибни Айнӣ, с. тав. 1356, деҳаи Ноини Исфохон, с. ваф. 1435 Ҳирот), сароянда, навозанда, мусикидон, шоир, оҳангсози машҳури форс-тоҷик ва шарқ. Бино ба ахбори Давлатшоҳи Самарқандӣ, Дарवेशалии Чангӣ («Тазкират-уш-шуаро», «Тӯҳфат-ус-сурур») ва Исфазорӣ («Равзат-ул-чиннот...») ба Саъдии Шерозӣ (1213-1292) иртиботи авлодӣ дошта, дар 10-солагӣ илмҳои замонашро фаро мегирад. Устои А.М. дар мусиқӣ ва шеър падараш буда, аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ шӯро завқи хоса дошта, кулли созҳои мусиқиро (уд, конун, танбӯр, ной ва ғ.) хеле хуб менавохт. Дар сози най ихтирооти зиёд намуда («Пешрави дор», «Савти най»), ба ашъори Рӯдакӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ, Саъдӣ ва дигарон дар жанри шаклҳои мусиқӣ асарҳо офаридааст. Ў мусаннифи «Амали Наср» (ғазали Саъдӣ), «Таронаи Ироқ» (ғазали Қатрон), «Амали Муҳайяр» (ғазали Камол), асарҳои созию овозӣ ба мақомҳои «Бузург», «Ироқ», «Рост», «Дугоҳ» дар шаклҳои мусиқӣ офаридааш: «Амали Тарона» (ғазали Саъдӣ), «Савти Ушшоқ» (ғазали Ҳофиз), «Мустазоди Наво», «Амали Рост», «Амали Бӯстон», «Амали Гулистон», «Амали Гесӯ», «Амали Хористон» (бар ашъори Саъдӣ) ва ғ. дар ҳаёти мусиқии Хуросону Эрон, Мавароуннаҳру Ироқ шӯҳрати хоса доштаанд. А.М. муаллифи асарҳои назарии мусиқии «Мақосиду-л-алҳон», «Қомеъу-л-алҳон», «Лахния», «Зубдату-л-адвор», «Шарҳу-л-адвор» ва

ғайра буда, масоили таърих ва назарияи мусиқӣ: таълифи мусиқӣ, савт, таркиботи назарии мусиқӣ, созҳо ва табақабандии онҳо, сохти торию пардавӣ, 12-мақом (таркиботи он: овоза, гӯшаю шӯъбаҳо), вазну зарб, усули истихроҷи мақомҳо, жанри шаклҳои шеърию мусиқӣ (тавсиф ва усули эҷоди онҳо), назари аҳли илму амали мусиқӣ, тасхеҳи нуктаҳои донишмандони мусиқии юнонӣ, шарқӣ (Птоломей, Пифагор, Аристоксен, Форобӣ, Ибни Сино, Қутбуддини Шерозӣ, Сафиуддини Урмавӣ ва дигарон) ва ғ. мавриди баррасии ҷиддӣ шудаанд. А.М., ки худ дар мусиқии амалию назарӣ дониши комил дошт, таҳаввулотҳои мусиқии замонашро хуб медонист, аз ин лиҳоз бисёр хулосаҳои ӯ як навъи чашбастию натиҷагирӣ падидаҳои эҷодию иҷроӣ, диди таҳқиқии мусиқии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва ҳавзаи ҳунарии Ироқи Аҷамро касб кардааст.

Бисёр асарҳои назаринашро ҳуди А.М. китобат намуда («Мақосиду-л-алҳон», «Қомеъу-л-алҳон», «Шарҳу-л-адвор») ва нусхаҳои он дар китобхонаҳои Туркия (Нури Усмония, Топғапӣ Сарай), Британия (Музеи Британия), Эрон ва ғайра маҳфузанд. Дар замони сулолаи туркони Усмонӣ рисолаҳои А.М. китобат ва ба туркии усмонӣ тарҷума шуда, ӯ мусаннифи зиёда аз 200-суруду оҳангҳо дар жанри шаклҳои созию овозии мусиқӣ буда, зумраи зиёдаи саромадони мусиқии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон, Ироқи Аҷам: Хоҷа Ризвоншоҳ, Султонмуҳаммадӣ Удӣ Самарқандӣ, Абдулмуъминӣ Ҳофиз, Қутбуддини Нойӣ, Қулмуҳаммади Удӣ, Хоҷа Юсуфи Андигонӣ, Ҳофизии Убаҳӣ, Устод Качаҷӣ ва дигарон аз ӯ мусикиро омӯхтаанд.

Пас аз ӯ писараш Абдулрахмон, наберааш Абдулазиз дар заминаи мусиқии илмию амалӣ корҳои ҷолибе анҷом додаанд.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1350; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Раҷабов А. Исторические традиции тадж. муз. культуры в 12-17 вв., докт. дисс., Душ., 1994; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Агаева С. Абдулкадыр Мараги, Баку, 1975.

Абдуқодири Ҳофиз (машҳур ба Қодирӣ, с.авф. 1858, Истаравшан, с.ваф. 1943, Истаравшан), сароянда, оҳангсоз-таронасоз, мусикидон, шоир, намояндаи машҳури ҳавзаи иҷроии Истаравшан. А.Ҳ. аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ

ворид шуда, маҳорати иҷроияшро дар шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Хучанд такмил дода, ба пояи асосгузори сулолаи мутрибони ҳирфаии Қодириён расид. А.Х. дар иҷрои шоҳаҳои созию овозии "Шашмақом" – "мушкилот", "наср", "савт", "гардун", "тарҷеъ", "талқин" маҳорати баланд дошт ва барои такмили дониши назарқ ва амалиаш бо Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906), Бобо Чалол (1845-1928), Бобо Ғиёс (1859-1927), Ёйқ Абдулазиз (1852-1936), Содирхон (1847-1931) ва диг. ҳамкориҳои эҷодӣ дошт. А.Х. дар ҳавзаи иҷроии Истаравшан анъанаи баёзнигории "Шашмақом"-ро идома дода, ба тадвини "Баёзи Абдуқодир" қомеъ шудааст.

Анъанаи иҷроию эҷодии А.Х. писараш Ҳофиз Абдурасул (1919-1989) ва набераҳояш Камол ва Ҷамол Қодирӣ идома додаанд.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Абдурасули Ҳофиз (Қодирӣ, с.тав.1919, Истаравшан, с.ваф. 1989, Истаравшан), сароянда, мутриб-таронасаро, намоянда ва идомадиҳандаи ҳавзаи иҷроии Истаравшан. Мушиқро аз падараш, устои мушиқ Ҳофиз Абдуқодир Истаравшанқ (1858-1943) омӯхтааст. А.Х. дар овозхонӣ, сознавозӣ (танбӯр) сабки падараш ва анъанаи иҷроии Истаравшанро идома дода, баъди хатми Инс-ти хореография ва мушиқии Самарқанд (1932), ибтидо сарояндаи театри халсии ш.Истаравшан (1932-1939), сарояндаи Филармонияи давлатии Тоҷикистон (1940-1945), роҳбари маҳфили драматик театри ба номи Камол (Хучанд, 1945-1949), сарвари дастаи мақомхонони Истаравшан (1949-1959), хонаи маданияти шаҳр хидмат ва ҳунарнамоқ карда, шогирдони зиёдеро (Акбар Пулодов, Маҳкам Ғафуров, Саъдулло Азизбоев, Додобой Қодиров ва диг.) тарбия намудааст. А.Х. баробари ин ба ашъори шоирони тоҷик таснифоти гуногунмавзӯ офаридан, дар иҷрои шоҳаҳои мақомҳо "Муғулчаи Дуғох", "Қашсарчаи Муғулчаи Дуғох", "Соқиномаи Ироқи Бухоро", "Ҷапандозии Наво", "Нимҷупонӣ", "Сарахбори Сегоҳ", "Муҳайяр", "Чоргоҳ", "Наврӯзи Сабо", "Савти Сарвиноз" ва ғ. салиқаи баланди иҷроҷ ба ҳарӣ додааст. А.Х. иштирокдори Даъии адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1941), Симпозиуми байналмилалӣ мушиқӣ (Самарқанд, 1987) ва ғ. буда, барои хидматҳои арзандаш дар тарғибу рушди мушиқии тоҷик ба Ифтихорномаҳои РСС Тоҷикистон мукофотонида шудааст.

Ад.: Маводи бойгонии Филармонияи давлатии

Тоҷикистон; Тадж. музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Абдурашидов Абдуғалӣ (тав. 1959, ш. Душанбе), навозандаи номвар (танбӯр, сато, рубоб, уд), донанда ва муҳаққиқи мушиқии устодонаи тоҷик, Ҳунарпешаи Халқии Тоҷикистон (2001), хатм-кардаи мактаб-интернати миёнаи махсуси мушиқии ҷумҳуриявии шаҳри Душанбе (1976), консерваторияи давлатии шаҳри Тошканд (мушиқии суннатӣ, 1981), дорандаи ордени Дустии Ҷ.Т. (2005), ордени "Ситораи Командор"-и Фаронса дар рушди ҳунар ва суханварӣ (2005), иштирокдори симпозиум ва ҷашнвораҳои байналмилалӣ мушиқииношӣ (Самарқанд, 1978, 1983), 1400-мини Борбад (Душанбе, 1990), Исфара (2003), Тошканд (1983-2007), Ирон (1998, 2000, 2003, 2004, 2006, 2007), Рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (2005), дар ЮНЕСКО (Париж, 2005) ва ҷашнвораҳои мушиқӣ дар Аврупо, Амрико ва Шарқ, барандаи ҷоизаи байналмилалӣ Грэмми (2008).

А.А. барои фарогирӣ ва хифозати суннати иҷроии мушиқии мардумию устодона ("Устоду шогирд") дар Консерваторияи давлатии Боку (1985), Донишгоҳи Техрон (1998) таҳсил намуда, дар надиловариҳои арзишҳои иҷроии мушиқии суннатӣ ба дастовардҳои эҷодӣ муваффақ шудааст. Ӯ солҳои тӯлонӣ ба сифати устои мушиқии суннатӣ дар Институту давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (1981-93), ноиби президенти Академияи мушиқии Ҷ.Т. (Хучанд, 1993-1995), Ходими калони илмӣ Институти забон ва адабиёти АИ. ҶТ. ба номи Рудақӣ (1995-1998), мудири шӯъбаи санъатшиносии Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилооти назди Вазорати фарҳанги Ҷ.Т. (1998-2002), роҳбари бадеии Ансамбли давлатии "Шашмақом"-и ба номи Ф.Шаҳобови Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (2002-2004) ва аз с.1993 директори маркази мушиқии суннатии тоҷик "Наво", Академияи мақоми Ҷ.Т.(аз 2003), мактаби мушиқии бачагонаи "Шашмақом"(аз 2005) ва аз 2007 мудири шӯъбаи мушиқии анъанавии консерваторияи миллии Тоҷикистон. А.А. дар заминаи омӯзиши мушиқии суннатии тоҷик ва иртибот бо вазни арӯз корҳои муҳими омӯзиширо анҷом дода, дар иртибот ба масоили сози танбӯр ва нақши он дар мушиқии устодона рисолаи номзади улуми санъатшиношӣ (Танбӯр ва моҳияти он дар омӯзиши таппақули пардаҳои мушиқии "Шашмақом", Тошканд, 1991) дифоъ на-

Абдуррахмонбек

мудааст. А.А. дар иҷрои шоҳаҳои созии "Шашмақом" (мушқилот, ки дар маҷмӯъ 48 оҳанг: Тасниф, Тарҷеъ, Гардун, Мухаммас, Сақил, ва бахшҳои дигари он Муноҷот, Сегоҳ, Чоргоҳ, Наврӯзи Сабо, Сарахбори Наво ва ғ.) маҳорати ҳоси иҷроӣ ба ҳарч дода, қисме аз онҳоро сабт кардааст. А.А. иштирокдори чандин озмунҳои мусиқӣ дар мамолики Осиёи Миёна (Душанбе, 1989, Тошканд, 1991, Самарқанд, 2003) буда, барои маҳорати хуби иҷроӣ ва рушди анъаноти устодонаи мақомҳо сазовори ифтихорномаю ҷоизаҳо гардидааст. Ӯ дар тарбияи насли нави иҷрогарони ҳирфаии мусиқии суннатӣ (Ашурова О., Амонбоева Н., Эргашев Ҷ., Ҳамдамов К., Иброҳимов Х., Самъҷонова З., Ҷӯраев С., Ҷӯраев Т., Ҷумаев М. ва диг.) ва эҳёи анъанаҳои асили мусиқии "Шашмақом" - силсиласарои, "устоду шогирд" низ саҳми ҳоса дорад. Соли 2007 ба ифтихори бузургдошти "Шашмақом" зери сарвари А.А. дастаи хунарии Академияи мақом бори аввал дар таърихи шашмақомсарои кулли навъи силсилаҳои қисми овозии "Наср"-и мусиқии "Шашмақом"-ро пайихам дар давоми 6 рӯз иҷро карданд.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 3., Душ., 2004; Энциклопедия Душанбе, Душ., 2004; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Абдуррахмонбек (Абдуррахмонбеги Хонанда, с. тав. 1856, Бухоро, с. ваф. 1916 Бухоро), навозанда (танбӯр), хонанда ва мусаннифи машҳур. Аслу насаби ӯ аз Насаф буда, дар хонандони шоир, мусикидон ба дунё омада, асосҳои ибтидоии мусиқиро аз падараш меомӯзад. А. сониян аз устодони мусиқӣ хунари сонавозӣ, овозхонӣ, махсусан мақомхониро омӯхта, дар иҷрои шоҳаҳои «савт», «талқин» «соқинома»-ҳо дастёб мешавад. Бо устодони мусиқӣ Бобочалол Носирзода, Бобоғиёс Абдуғанизода аз наздик ошноӣ ҳамнишинӣ пайдо карда, асосҳои назарию амалии мақомҳоро фаро мегирад. А. чанд муддат дар дарбори манғитиён (Абдулаҳад, Олимхон) ба сифати мутриб хидмат карда, сониян дарборро тарк менамояд. Дар иҷрои «Савт», «Намуд»-ҳои «Шашмақом» истеъдоди нотақроқро дошта, шеърро хуб меғуфта, аз хонандагоне буд, ки масоили назарию иҷроиро хуб эҳсос мекард. А. дар ҳамкорӣ бо донандагони мақом дар таҳияи ду баёзи мусиқӣ, «Рисолаи Шашмақом», «Рисолаи Шашмақомии мусиқӣ» иштирок доштааст. Бахши матнии мақоми «Наво»-ро таҳия ва такмил дода ва ин кори ӯ назди аҳли мусиқӣ эътибори ҳоса касб менамояд. Дар хунари танбӯрнавозӣ низ таҳаввулотӣ тараннумии зиёде ворид намуда ва дар ин замина асарҳои таркибан мурак-

каби созию овозӣ («Абдуррахмонбеги», «Гулафшон») эҷод намудааст.

Ад.: Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Таджикская музыка, Душ., 2001; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душанбе, 1988.

Абдуррахмони Танбӯрии Самарқандӣ (с. тав. 1850, Самарқанд, с. ваф. 1898-99-1900, Самарқанд), навозанда, сароянда, оҳангсози тоҷик. Бинобар ба ахбори муаллифи номаълуми «Рисолаи Шашмақом» (1896), ки А.Т.С.-ӣ санъати овозхонӣ, сонавозиро дар зодгоҳаш фаро гирифта, сониян барои такмили ҳунари ба Бухоро рафта, аз устод Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ, Аҳмади Дониш асосҳои шеър мусиқиро меомӯзад. Дар хондану навохтани шӯъбаҳои «Наср», «Савт», «Мушқилот»-и «Шашмақом» донишу маҳорати ҳоса доштааст. А.Т.С.-ӣ дар мақоми «Бузург» шоҳаҳои «Таснифи Бузург», «Тарҷеъи Бузург», «Гардуни Бузург», «Мухаммаси Насруллоӣ», «Сақили Ислимӣ», «Сақили Султонӣ», аз мақоми «Рост»-«Таснифи Рост», «Гардуни Рост», «Махаммаси Рост», «Мухаммаси Ушшоқ», «Мухаммаси Панҷгоҳ»; аз мақоми «Наво»-«Таснифи Наво», «Нағмаи Ораз», «Мухаммаси Наво», «Сақили Наво»; аз мақоми «Дугоҳ»-«Таснифи Дугоҳ», «Тарҷеъи Дугоҳ», «Гардуни Дугоҳ», «Пешрав», «Самоъии Дугоҳ», «Мухаммаси Дугоҳ» ва дар мақомҳои «Сегоҳ», «Ироқ» ва оҳангҳои мардумиро хеле устодона менавохта аст. Дар заминаи зарбу навоҳои мақомҳо асарҳои зиёди созию овозӣ сохта, махсусан, «Савти танбӯр», «Амали Баҳор», «Мухаммаси Абдуррахмон» дар амалиёти мусиқӣ машҳур будаанд. А.Т.С.-ӣ шеърро (ғазалу рубоӣ) низ некӯ меғуфта ва чанд ғазалаш дар баёзҳои «Шашмақом» собит шудаанд.

Ад.: Баёзи Шашмақом Р:302-VI, 1296 х. (1918), дастхат ИШ. АФ.Уз.; Абёти Шашмақом, Р:1197-V, ИШ. АФ.Уз.; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988

Абдусамadbеки Ҳофиз (с. тав. 1868, Бухоро, с. ваф. 1918 Бухоро), ҳофиз, навозанда (танбӯр), хушнавис (настаълик) ва наққош (ҳалқору орошгар). Ибтидои ҳунари бадеӣ (хаттотӣ, наққошӣ ва мусиқиро) аз падараш, ки шахси донишандӯхтаи Бухоро будааст, меомӯзад. А.Ҳ. ба шогирдии Қорӣ Каромати Дилкаш, Ҳомидхоҷаи Савтӣ дастёб шуда, сабк ва равияи иҷроии мусиқии мардумиро аз Усто Тӯлаю Усто Эргашӣ Ғиждувонӣ меомӯзад. А.Ҳ. аз марвисароёни Бухорою Марв усулҳои ҳоси иҷроиро омӯхта, дар

ичрои шоҳаҳои мураккаби овозии «Шашмақом» («савт», «наср», «талқин») маҳорати баланди ичроӣ доштааст. Шоҳаҳои «савт», «намуд», «талқин», «тарона»-ро бо таҷдиди ичроӣ анҷом меодааст. Дар ичрои «савт»-ҳо ҳампоя надошта, аҳли мусиқӣ ўро «Абдусамади Савтӣ» ном мебуданд. А.Х. дар ичрои «Муҷулчаи Дуғоҳ», «Дуғоҳ», «Баёт», «Савти Сарвиноз», «Уфари Ороми ҷон», «Ироқи Бухоро», «Насруллоӣ», «Сақили Султон» ва ғ. истеъдоди нотакрори ичроӣ ба харҷ додааст. Устодони мусиқӣ Домулло Ҳалим, Устод Шодӣ (Азиз) ва дигарон равиши ичроии «савт», «намуд», «наср»-ро аз А.Х. омӯхтаанд. Рубоиро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Шашмақом (баёз) Р:5734-1. с. таъ. 1907; Мақомҳои мусиқӣ, Р:9044-11, с. таъ. 1917; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

«Абёти Шашмақом» (с. таълифаш, 1896, Бухоро, настаълик, форсии тоҷикӣ, муаллифаш номаълум), рисолаи нодир оид ба «Шашмақом» (қисми овозӣ) дар Бухоро таҳия ва китобат шудааст. Тартиб ва сохти тадвини рисола анъанавист: аз муқаддима ва 6-фасл, дар муқаддима тавзеҳи мӯҷазӣ мусиқӣ чун илм ва ҳунар, мақсади таълифи рисола. Дар муқаддима одатан намунае аз соқиномаҳои маъмули адабиёти тоҷикии форсӣ оварда шуда ва он як навъ пайванди мавзӯии шеър мусиқист. Дар рисолаи «А.Ш.» баёни таркиботи шӯъбаҳои овозии мақомҳои «Рост», «Бузург», «Наво», «Дуғоҳ», «Сегоҳ ва «Ирок» мавриди баррасӣ шуда, тавсифи таркиботи овозии мақомҳо хотирнишон гардидаанд. Фасли аввал баёни мақоми «Бузург» (таърихи ташаккул, моҳияти мавзӯӣ, паҳлӯҳои мусиқӣ, таркиботи шӯъбаҳои он) мухтасаран баён шудааст. Матни шӯъбаи овозии Бузург аз ашъори Рӯдакӣ, Анварӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Исматӣ Бухорӣ, Сайидо, Бедил, Зебуниссо ва дигарон тартиб ёфтаанд. Дар қисми аввал, шоҳаҳои таронавх аз ашъори адабиёти шифоҳӣ (рубоию дубайтӣ) ва адабиёти классикӣ истифода шудаанд. Дар фаслҳои дуввум, саввум, чаҳорум, панҷум ва шашуми «А.Ш.» таркиботи овозии мақомҳои «Наво», «Дуғоҳ», «Рост», «Ирок», «Сегоҳ» ва тавзеҳи баъзе аз гӯшаҳои овозӣ, ки мусикидон ворид кардаанд, оварда мешаванд. Матни ин мақомҳоро низ ашъори шоирони классики адабиёти форс-тоҷик, шоирони садаҳои 18-19, ибтидои ас. 20-тоҷик ташкил медиҳанд. Рисолаи «А.Ш.» нисбат ба дигар баёзу рисолаҳои мусиқӣ комилтар аст. Рисола таҳти рақами 4632-I-IV, дар Ганҷинаи дастнависҳои ИШ АФ Ӯз. маҳфуз аст.

Ад.: Абёти Шашмақом, Р:4632-I-IV, ИШ АФ Ӯз.; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1. Душ., 1988.

Абӯабдуллоҳи Хоразмӣ (машҳур ба Котибии Хоразмӣ, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Юсуф Котибии Хоразмӣ, с.тав. 910, Балх, с. ваф. 1009 Хоразм), олим, мусиқишинос, муаррих ва қомуснигори тоҷик-форс. А.Х. дар зодгоҳаш (Балх) асосҳои назарии илму фарҳангро меомӯзад, барои тақмили дониш муддате ба Нишопур сафар мекунад. Дар Нишопур фаъолияти омӯзишии А.Х. вусъат ёфта, илмҳои дақиқу инсониро (фалсафа, риёзиёт, адабиёт, мусиқӣ) меомӯзад. А.Х.-ро Нӯҳ ибни Насри Сомонӣ (943-954) ба сифати надим-коргузори дарбор даъват мекунад ва фаъолияти илмию адабиаш дар Бухоро рушд менамояд. Асари энциклопедияш «Мафотиҳу-л-улум (Калиди илмҳо)»-ро бо супоришу ба номи Наср ибни Исмоили Сомонӣ анҷом дода, ин асари ӯ бо номи «Қомуси Юсуфи Хоразмӣ» машҳур будааст. Давраи охири умрашро дар Хоразм гузаронида ва таҳаллуси «Хоразмӣ»-ро мепазирад. Асари ӯ «Мафотиҳу-л-улум» аз аввалин донишномаҳост, ки санъат ва илми мусиқиро баъди вуруди ислом дар мизони қомусӣ баррасӣ намулдааст. Тавзеҳоти мӯҷазӣ А.Х. дар бораи мусиқӣ дақиқ ва мӯътамаданд.

Ад.: Котибии Хоразмӣ, Мафотиҳу-л-улум, тарҷума ва тасҳеҳи Хидиеҷам, Техрон, 1346; Раджабов А. К истокам музыкальной культуры таджиков в IX-X вв. // Абӯ Али ибн Сино и его эпоха, Душ., 1980 // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988.

Абӯамир (Бӯамири Хонанда, с. тав. 848, Марв-Рай, с.ваф. 923 Бухоро -Ҳамадон), сароянда, навозандаи тоҷик-форс, аз сарони ҳунарманди мактаби классикии ичроии Бухоро (замони Сомониён 819-1005). Аз пешсафони сабки ичроии устодонаи «Хуросонӣ» (Хуросоник) буда, эътиқодманд ва тарғибгари суннати ичроии тоисломии эронӣ (тоҷикон), дар санъати овозхонӣ таъба сабки ичроии падараш (аз устодони сабки тоисломӣ, Борбадӣ буд) дошт. Нозукиҳои созу овозро аз падараш фаро гирифт ва барои тақмили ҳунар ба Бухоро омада, шомили мактаби Абӯлаббоси Бахтиёр (ваф.920) мешавад. А. гирдоваранда ва ичрогари бехтарин таронаҳои мардуми Хуросон маҳсуб шуда ва ҳадаш дар вазну зарби осори мусиқии мардуми таронаҳои зиёди ғунгунмавзӯ эҷод менамояд. Дар манобеи ин давра А. чун Абӯамири чомағӯ ҳам зикр шуда, муси-

Абӯлаббос

кидонҳои ин давра (Абӯбакри Рубобӣ, Ҳобону Мударники Ной, Алибеки танбурий ва диг.) аз ӯ дарси ичроӣ гирифтаанд.

Ад.: Мирзоев А. Рудаки, М., 1958; Раджабов А. К истокам таджикской музыкальной культуры в IX-X вв. //Абу Али ибн Сино и его эпоха, Душ., 1980//Рачабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Абӯбакри Рубобӣ (Бӯбакри Рубобӣ, тав. 982 Марв, ваф.1020 Ғазна) – мусикидон, навозанда, мусаннифи номвари тоҷик-форс. Асосҳои ибтидоии шеър мусикиро дар зодгоҳаш фаро гирифта, сипас барои такмили дониш ва ҳунар ба шаҳрҳои Бухорову Самарқанд рафт. Дар мактаби ҳунарии Бухоро асосҳои назарӣ ва иҷроии мусикиро омӯхт. Дар ҳунари иҷроӣ ба сабки навозандагӣ эҷодии Марв таъя дошт. Муддати зиёде дар Ғазна зист, ки султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба ӯ эҳтиром қоил шуд. Ӯ сарвари ҳунаромандони дарборро ба ӯҳда дошт. Дар ҳунари музҳикӣ (мазҳақ, масҳара) ҳам истеъдоди хоса дошта, бештар дар иҷроӣ асарҳои мазҳакавии мусиқӣ қомеъ шуд. Шогирдони зиёде тарбия намуда, ки маъруфтаринашон Ситти Заррин, Муҳаммади Хушнудӣ, Муҳаммади Қаввол, Андалеб, Абдурахмони Хонанда, Бобои Музҳик, Амири Музҳик, Нури Хонанда маҳсуб мешаванд. Шоир Фарруҳии Сиистонӣ дар васфи ӯ ин сатрҳоро навишта: *Андар ин айёми мо бозори ҳазл асту фасус, Кори Бӯбакри Рубобӣ дораду танзи ҳаҷӣ. Аз ҳақимони Хуросон ку Шаҳиду Рӯдакӣ, Бӯшақури Балхиву Булфатҳи Бастӣ ҳақ (а) зӣ. Гӯ биёеда бубинед ин шариф (и) айёмро, То кунед ҳаргиз шуморо шоирӣ кардӣ карӣ.*

*Бӯбакр, Андалиб навро бихон,
Гӯ қавми хешро чу биёбӣ биёр.*

Ад.: Фарруҳӣ, Девон. Техрон, 1346; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ.1. Душ. 1988; Фарҳанги мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Рачабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душанбе, 2000; Байҳақӣ Абӯфазл, Таърихи Байҳақӣ, ҷ. 2; Байҳақи, История Масуда, Москва, 1966.

Абӯибоди Муъбад (Маъбуд, Абӯибод ибни Ваҳҳоб, машҳур ба Маъбад, тав. 668 Мозандарон, ваф. 743 Макка, аз муҳочирони иҷборӣ буд), мусикидон, сарояндаи машҳури аҳди Умавиён (660-752).

Маъбад асосҳои ибтидоии шеър мусикиро назди падараш ва мусикидонони эронитабор

фаро гирифт ва ба сабаби ин ки аз забони арабӣ кам огоҳ буд, муддате чупонӣ карда, баъди дастбӣ дар сарояндагӣ ва навозандагӣ ба гурӯҳи мурибони ҳирфаии Мадина ворид шуд. Ӯ барои такмили пешаи овозхонӣ ба Испания, Бағдод Хуросону Мовароуннаҳр сафар карда, намунаҳои зиёде суруд наворо ҳифз намуд ва дар офаридаҳои истифода кард. Дар сабки иҷроӣ муътақид ба сабки эронӣ буд ва худро ноқили сабки «аттарикат-ал-қадима» (сабки бостонӣ) мешуморид ва дар ин равияи сурудиҳои осорашро меофарид. Дар охири умр овозаш қатъ мешавад. Дар иҷроӣ достонҳои ҳамасӣ низ истеъдоди баланд дошт. Ҳунари иҷроии ӯ дар адабиёти хаттии форсии тоҷикӣ тавсифи зиёд шуда, шоири суҳантироз Манучехри Домғонӣ навишта:

*Яке чун Маъбади муриб, дуввум чун Залзали Розӣ,
Саввум чун Ситти Заррин, чаҳорум чун Алӣ Макӣ.*

Ва ё:

*То ёд кунанд аҳли дониш,
Аз шеъри Убайду савти Маъбад.*

Ад.: Девони Манучехрии Домғонӣ, Техрон, 1348; Фарҳанги мусиқии Эрон. Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 2. Душанбе, 1989; Абӯлфараҳи Исфаконӣ, Китаб-ал-оғани, Миср, 1900-1905.

Абӯлаббос ибн Марвон ас-Сарахсӣ (с. тав. 820, Марв-Сарахс, с. ваф. 899 Бухоро), олим, мусикишиноси тоҷик-форс. Асосҳои илмҳои замонашро дар зодгоҳаш аз падараш, ки дар улуми дақиқ, дунявӣ даст дошт, омӯхт. А.М.С. аз овони ҷавонӣ ба омӯхтани илмҳои риёзӣ, шеър ва мусиқӣ машғул шуда, заминаҳои амалӣ ва назарии мусикиро аз донандагони мусиқӣ (Алии Бармакӣ, Муҳаммади Мадинӣ) фаро гирифтааст. Ӯ ба марказҳои фарҳангии хилофат Бағдод, Димишқ, Басра сафар намуда, муддати чанд дар фарҳангистони ҳунари Бағдод аз асосҳои назарии мусиқӣ дарс дода, Абӯлфараҳи Исфаконӣ («Китоб-ал-оғонӣ») ва дигарон аз ӯ мусиқӣ омӯхтаанд.

А.М.С.-ӣ охири умр ба Бухоро омада, муддате дар мадорис улуми дақиқ ва дунявиро тадрис намуд. Ӯ роҷеъ ба мусиқӣ рисолаҳои «Китоб-ал-мадҳал-ал-илм-ал-мусиқӣ», «Китоб-ат-тараннум», «Китоб-ал-мусиқӣ вал шеър» нигошта, бинобар ба тавзеҳи Ибни Абӯсайбия («Уйюн-ал-анбаъ...») дар рушди мусиқии назарии Мовароуннаҳр, Хуросон, эҷоди асарҳои Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Зайла ва дигарон таъсири боризе доштааст.

Ад.: Рачабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Баркашли М. Мусиқии Форобӣ,

Техрон, 1350; Баркашли М. Андешаҳои илмӣи Форобӣ дар бораи мусиқӣ..., Техрон, 1357.

Абӯлаббоси Бахтиёр (с. тав. 872 Марв, с. ваф. 920 Бухоро), мусиқидон, донишманд, сарвари мактаби классикии мусиқии замони Сомониён (819-1005), устои барбатӣ. Заминаҳои ибтидоии илм, адаб ва ҳунарро дар зодгоҳаш омӯхта, дар мусиқии Юнону Ҳинд дониши мукамал дошта, ба асарҳои Арасту Фишоғурас, Уқлидус, Букрот ва диг. тафсиру такмилот ворид (тарҷумаҳои арабӣ) намудааст. Дар Бухоро сарвари мактаби мусиқиро ба ӯҳда дошт, зеро сарпарастии ӯ мусиқидонону навозандагон, сарояндагон Ҳобони Нойӣ, Мундарники Нойӣ, Исои Барбатӣ, Лукарии Чангӣ ва Устод Рӯдакӣ мусиқиро омӯхтаанд. Махсусан, дар камолоти эҷодии Устод Рӯдакӣ нақши муассир дошта, масоили эҷодию иҷроии шеър мусиқиро (Рӯдакӣ) аз А.Б. фаро мегирад. Дар бахши тарҷумаю тафсири осори мусиқии Уқлидус («Ритмикус»), Аристоксен («Қонунҳо»), Никомахус («Ритмикус») ва дигарон корҳои ҷолиберо анҷом медиҳад. Ин равиши таҳқиқи ӯро Абӯнасири Форобӣ, Ибни Сино ва дигарон идома медиҳанд.

Ад.: Мирзоев А. Рудаки, М., 1958; Раҷабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Баркашли М. Мусиқии Форобӣ, Техрон, 1350; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ.1, Душ., 1988.

Абӯлаббоси Сарахсӣ (с. тав. 848 Сарахс, с. ваф. 901 Бухоро), навозанда, мусиқидон, олим, тоҷик-форс. Дар Сарахс ба дунё омада, дар Марв омӯзишу парвариш намуда, чанд муддат барои донишандӯзӣ ба Бағдоду Димишқ, Ҳалабу Миср рафта, сониян ба Бухоро меояд ва ба тадريس таҳқиқ мепардозад. Дар санъати мусиқии илмӣю амалӣ дониши комил дошта, муддати зиёд аз асосҳои назарии мусиқии Юнон ба донишҷӯёни мадориси Бухоро, Марв дарс гуфта, дар ин замина таълифоти умдаи назарӣ нигоштааст. А.С. муаллифи асари барҷастаи назариявӣ дар мусиқӣ «Китоб-ал-мусиқӣ-ас-сағир», «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир», «Китоб-ал-шеър вал мусиқӣ» буда, бинобар ба ахбори манобеи хаттӣ (Ибни Усайбия, Авфии Бухорӣ, Насириддини Тӯсӣ) ду тафсири ҷолибе ба «Ритмикус» – Аристоксен, «Қонунҳо»-и Уқлидус нигошта ва Абӯнасири Форобӣ аз ин тавсирҳои ӯ ҳам ёдовар шудааст.

Ад.: Баркашли М. Мусиқии Форобӣ, Техрон, 1350; Раҷабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000.

Абӯлазизи Мароғай (Мароғӣ, Нуриддин ибни Абдурраҳмон тав. 1567, Нойин, ваф. 1602, Мароға) мусиқидон, навозанда, оҳангсоз, набе-раи мусиқидони номӣ Абдулқодири Гӯянда (Мароғай). Асосҳои назарии мусиқиро аз падараш омӯхтааст. Аз овони ҷавонӣ дар фароғии шеър мусиқӣ, махсусан, сознавозӣ (барбат, қонун, ной), овозхонӣ кӯшиши зиёд намуда, сабки иҷроию таҳқиқи бобояшро идомаю такмил медиҳад. Ӯ муддате чанд дар шаҳрҳои Шероз, Исфаҳон, Мароға, Ҳирот зиндагӣ намуда, касби ҳунар мекунад ва аз устодони мусиқӣ нозуқиҳои шеър мусиқиро фаро мегирад. Нимаи дуввуми умри хешро дар Рум сипарӣ намуда, дар дарбори Оли Усмон аввал котибу китобдорӣ, баъдан созандагӣю хонандагӣ мекунад. Ӯ бештар дар заминаи мусиқии назарӣ кори муқовим бурда, натоқи пажӯҳишоташро дар асари назарии «Нақавоту-л-адвор» натиҷагирӣ карда, онро ба султон Сулаймон (оли Усмонӣ) мебахшад. Дар ин асар нуктаҳои таҳқиқи Сафиуддини Урмавӣ, Абдулқодири Мароғӣ ва дигарон дар иртиботи қавонини сохҳо, таркиботи пардавии мақомҳо (12-мақом), усули истихроҷу эҷоди онҳо дар сохҳо (барбат), жанр, шаклҳои шеърию мусиқӣ ва ниҳоят таркиб ва тартиби иқоӣ (таносубҳои шеърию мусиқӣ) ва амсоли ин мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. А.М. дар ҷараёни таҳлили масоили мусиқӣ таъя ба навиштаҳои бобояш («Мақосиду-л-алҳон», «Қомеъу-л-алҳон»), падараш («Мақосиду-л-адвор») намуда, ҳулосаҳои таҳлилии эшонро дар иртибот ба падидаҳои эҷодию иҷроии замонаш такмилу тақвият дода аст. Дар тафсири таркиботи торӣю пардавии барбат (уд) торӣ иловагиро бо номи «мукамал» тавзеҳ медиҳад. Асари ӯ («Нақавоту-л-адвор») дар захираҳои нусахи хаттии Туркия (Нури Усмония), Британия (Бритиш музей) нигоҳдорӣ мешавад.

Ад.: Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои XII-XV, Душ. 1989; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ. 1988.

Абӯлауби Надимӣ-Мадинӣ (с. тав. 848, Рай, с. ваф. 897 Ҷаҳрам), сароянда, навозанда, шоир ва мусиқшинос. Зодаи деҳи Ҷаҳрам (Хуросон), асосҳои мусиқиро аз падараш омӯхт. Баъдтар барои такмили дониш, фароғии асосҳои назарии мусиқӣ ба шаҳрҳои Бағдод, Мосул, Димишқ ва марказҳои фарҳангии Мовароуннахру Хуросон сафар намуда, аз устодони мусиқӣ дониши ҳунари андӯхт. А.Н. боз ба Бағдод баргашта, сарвари

мактаби хунарии ин шаҳрро ба ўҳда мегирад. Бинобар ба ахбори манобеи хаттӣ (Абӯлфараҷи Исфакхонӣ, Абӯусайбия) А.Н. ба сабки иҷроӣ, усули омӯзишӣ, таҳқиқии мактабҳои хунарии сулолаи Мавсулиҳо (Иброҳим, Исҳоқ, Ҳамод) ва дигарон интиқоди ҷиддии сабкӣ (иҷроӣ ва баррасии масоили назарии мусиқӣ) доштааст. Ин хурдагириҳои интиқодиашро дар иртибот ба мактабҳои хунарии Бағдоду Димишк, Андалуз (Зарёб, Юнуси Котиб) дар ду асари назариаш «Китобу-н-нағам вал иқоъ» («Китоби сурудҳо ва зарбҳо»), «Китобу-л-тараннум» собит намудааст.

Ад.: Абулфараҷ Исфакхонӣ, «Китоб-ал-оғонӣ», Миср, 1900-1905; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1. Душ., 1988; Раджабов А. Из истории разв. тадж. муз. культуры в V-ЧП вв. Душ., 1982.

Абӯнасири Хонанда (Абӯнасири Мутриб, тав. 889 Марв, ваф. 961 Бухоро) – сароянда, мусикидонии маъруфи замони Сомониён (819-1005), дар санъати шеър ва мусиқӣ ҳофизаи қавӣ ва мунҳасир ба фард дошт. Асосҳои назарии мусикиро назди устод Абӯлаббоси Бахтиёр (в. 920) омӯхт. Дар иҷрои дostonҳои қаҳрамонӣ ва ҳамасӣ истеъдоди беназир дошт ва дар хунари иҷроӣ мӯътақиди сабки қадимии мардумони эронӣ («тарикату-л-ачамия-сабки аҷамӣ») буд. Дар тазмини «Хусравониёт»-и Борбад маҷмӯи нави «Суруди форсӣ»-ро эҷод менамояд. Дар овозхонӣ аз ифодаҳои мураккаби авҷӣ истифода кардааст ва бад-ин сабаб ўро устодаш Абӯлаббоси Бахтиёр «Бӯнасири зилхон» ном бурдааст. Аз шогирдони машҳури Абӯнасири Андалеби Хонанда (в. 1038) аст.

Ад.: Байҳақӣ Абӯлфазл, Таърихи Байҳақӣ, Техрон, 1348; Байҳақи, История Масуда, Москва, 1966; Фарҳанги мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Абӯлфараҷи Исфакхонӣ (Абӯлфараҷ Алӣ ибни Хусайни Исфакхонӣ, машҳур ба Абӯлфараҷи Исфакхонӣ, с. тав. 897, Исфакхон, с. ваф. 967), олим, шоир, муаррих, мусикидонии номии форс-тоҷик. Дар зодгоҳаш, сипас шаҳрҳои Ҳалаб, Бағдод, донишу хунароҳои бадеии замонашро фаро мегирад А.И. дар илмҳои ситорашиносӣ, мусиқӣ, таърихнигорӣ, адабиёт истеъдоди баланд дошта, муддати зиёд ба кишварҳои Арабу Аҷам (Хуросон, Мовароуннаҳр, Эрон) сафар намуда, роҷеъ ба осори фарҳангӣ, адабӣ, хунароӣ, аҳли мусиқӣ, шеър ахбори зиёде ҷамъоварӣ намуда, дар асари қомусиаш «Китоб-ал-оғонӣ» («Китоби сурудҳо») қаламдод намудааст. А.И. муддати тулонӣ дар Бағдод зиндагӣ ва эҷод карда, оид ба соҳаҳои

забон, адабиёт, таърих ва назарияи шеър ва мусиқӣ асарҳо навиштааст. Асари қомусии А.И. «Китоб-ал-оғонӣ»-ро дар тӯли 50-сол навиштааст, аз муҳимтарин таълифоти таърихӣ, адабӣ, фарҳангӣ ва мусиқӣ маҳсуб шуда («қомуси маърифатомузии дар таърихи араб»-Халдун), чандин бор дар Бағдод, Қоҳира, Эрон, Русия ва Тоҷикистон (мунтахабе аз «Китоб-ал-оғонӣ») ба таърифи расидааст.

Бинобар ба ахбори манобеи хаттӣ А.И. асарҳои зиёде роҷеъ ба мусиқӣ: «Китоб-ал-мучаррад-ал-оғонӣ», «Рисола фи-оғонӣ», «Китоб-ал-одоб-ал-симӯ», «Китоб-фи-ал-нағам», «Ахбор-ал-муғаннин-ал-мамолик», «Китоб-ал-ахбор-ал-қийн», «Китоб-ал-қийн» (заҳои хонанда), «Китоб-ал-ғилмон-ал-муғаннин» (писарони хонанда) ва ғ. нигоштааст.

Ад.: Турҷонизода А. Таърихи адабиёти араб, Техрон, 1348; Абӯлфараҷ Исфакхонӣ, Китоб-ал-оғонӣ, Қоҳира, 1900-1905; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988.

Абӯлхайр Махдуми Ҳофиз (с. тав. 1856, с. ваф. 1916 Самарқанд), мусикидон, сароянда, навозанда, донандаи мусиқии мақомӣ. Дар Самарқанд, дар хонаводаи зиёӣ (адиб, олим ва хунаровар) ба дунё омада, заминаҳои мусиқӣ, шеърро шоириро аз падараш, хунари сознавозӣ ва овозхониро аз устодони мусиқӣ (Устод Раҳимбердии Танбӯрӣ) омӯхтааст. Дар илми риёзӣ даст дошт, вале ба мусиқӣ эътиоди зиёд дошт. Дар муддати кӯтоҳ пояҳои назарию амалии мақом ва мақомхониро омӯхта, барои тақмили дониши мусиқӣ ба Бухоро рафта, аз устодон Бобо Ҷалол Носирзода, Бобо Ғиёс Абдуганизода ва дигарон сабк, равияи иҷроии хирфаиро азхуд намуд. Баъди бозгашт аз Бухоро дар зодгоҳаш (Самарқанд) мактаб ва гуруҳи иҷроии мусиқӣ таъсис дод. Устод Ҳоҷӣ Абдулазиз то сафари Бухоро дар ин даста (А.М.Х.) асосҳои мусиқии классикиро фаро мегирад. Сабки иҷроии А.М.Х. дар Самарқанд ва дигар манотиқ (Зарафшон) мухлисону муқаллидони зиёд доштанд. Аз ҷумла, қисмҳои созию овозии мақомҳои «Ироқ», «Сегоҳ» ва шӯъбаи «Чоргоҳ», Шоҳаҳои таронавии «Рост», «Бузург»-ро дар ғояти устодӣ иҷро мекардааст. А.М.Х. шеърро хуб меғуфт (ғазал) ва мусаввадае дар мақомҳо бо матни суҳанварони дирӯзу замонаш барои хунаромадони ҷавон тартиб додааст. Ў мусаннифи асарҳои созию овозии «Уфари Махдумӣ», «Савти Махдумӣ» ва ғ. буда, ин асарҳои ў дар ҳаёти иҷроии Самарқанд нақши муассир доштаанд.

Ад.: Ҳадияи мусиқӣ (муаллифаш номаълум), Р:13713. ИШ АФ Уз.; Мақомоти мусиқӣ, Р:1944-3, ИШ АФ Уз.; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988.

Абӯтайиби Тохир (Абӯтайиб ибни Абдуллоҳ ибни Тохир тав.861, Марв, ваф. 913, Бухоро) – мусиқидони тоҷик-форс, суҳанвар ва донишманд. Аз донандагони мактаби мусиқии классикии замони Сомониён буда, асосҳои назарии шеър мусикиро назди Абӯлаббоси Сарахсӣ (ваф. 899), Аҳмади Сарахсӣ (ваф. 901), Абӯлаббоси Бахтиёр (ваф. 920) ва дигарон омӯхтааст. Дар мактаби классикии Бухоро аз асосҳои назарии мусиқии тоисломии эронӣ ва шарҳу тафсири осори мусиқии Батлимус, Уқлидус, Никомахус, Аристоксен дарс гуфта, дар тарҷумаю тафсири осори мусиқии онон нақши муҳим дошт. А.Т. пиромони назария ва таърихи мусиқӣ таълифоти назарии «Китобу-л-одобу-л-ғиноъ» («Китоб дар одоби суруд»), «Китоб фи ал-нағам» («Китоб дар бораи нағмаҳо») ва ғ. нигошта, назди аҳли таҳқиқ пазируфта шуда, дар ин рисолаҳо мусикиро чун илм ва ҳунари бадеӣ тавсифи илмӣ додааст. Осори Уқлидусу Фишогурасро тарҷума ва тафсири саҳеҳ (Ибни Надим, Ибни Абӯсайдия) намуда, дар навиштаҳо ғайри осори мусиқии замони Борбад (Сомониён) зимни далелҳои мӯътамад натиҷагирӣ шудааст (Ибни Надим, Ибни Абӯсайдия). Дар рисолаи «Китоб фи ал-нағам» илова ба шарҳу баррасӣ, инчунин оид ба маҷмӯи силсилавии «Хусравонӣ» (Борбад), шаклу жанрҳои шеърию мусиқии «чома» (чиқомак), «суруд» (срут), «патвожа», «пахлавӣ», «равошинҳо», «тарона», (транак) тафсироти ҷолибе додааст. Аз навиштаҳои А.Т. мусиқидонони баъдӣ (Форобӣ 870-952, Ибни Зайла ваф. 1048) дар чараёни таҳлилу баррасии мусиқӣ истифодаи зиёд намудаанд.

Ад.: Ибни Надим, Ал-фехрист, Техрон, 1348; Ибни Абӯсайдия, Уйюну-л-анбаъ..... Техрон, 1346; Раджабов А. К истории тадж. муз. культуры в 9-10 вв. (дар китоби: Абӯ Али Ибн Сино и его эпоха, Душ., 1980); Рачабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000.

Абӯҳафси Сугдӣ Самарқандӣ (Ҳаким Абӯҳафс ибни Аҳвас, с. тав. 781, Самарқанд, с.ваф. 832), шоир, навозанда, мусиқидони тоҷик-форс. Асосҳои илму донишро дар Самарқанд омӯхта, ба шеър мусиқӣ завқи ҳоса дошта, дар навохтани соҳҳои мусиқӣ (ихтирои сози «шоҳруд»-ро ба ӯ нисбат додаанд), эҷоди таронаҳои гуногун мавзӯи истеъдоди ҳоса зоҳир намудааст. Ӯро аз аввалин

таронасароён дар шеъри дарӣ-форсӣ (нав) шуморидаанд. Дар рушди марҳалаи нави жанру шаклҳои шеърию мусиқӣ (суруд, тарона) саҳм гузоштааст. Бинобар ба эътирофи Абӯнаصري Форобӣ, Шамси Қайси Розӣ А.С.С.-ӣ дар мусиқии созии замонааш ихтирооти зиёд дошта ва сози «шоҳруд»-ро ба ҳаёти мусиқӣ ворид менамояд. А.С.С.-ӣ дар илми забоншиносӣ (вожашиносӣ) ҳам даст дошта ва «Фарҳанги Абӯҳафсӣ»-ро ба ӯ нисбат медиҳанд. Шеърро (суруд) некӯ мегуфта ва то имрӯз танҳо чанд байт аз осораи боқӣ монда:

Оҳӯи кӯҳӣ дар дашт чӣ гуна давадо;

Ӯ надорад ёр, бе ёр чӣ гуна бувадо.

Ад.: Мирзоев А. Рудаки, М., 1958; Нафисӣ С. Аҳвол ва ашъори Рӯдакӣ, Техрон, 1337; Абӯнаصري Форобӣ, Китоб-ал-мусиқӣ-ал-қабир, Қоҳира, 1956; Рачабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Алибегии Танбӯрӣ (Алибекӣ, тав. 848, Бухоро, ваф. 910, Бухоро), сароянда, навозанда, мусанниф (оҳангсоз), аз намоёндагони машҳури мактаби классикии замони Сомониён буда, асосҳои назарию амалии мусиқиро зери сарпарастии Абӯлаббоси Бахтиёр, Абӯлаббоси Сарахсӣ омӯхтааст. А.Т. аз мӯътақидон ва мубаллиғони сабки иҷроии «Хуросоник» (Хуросонӣ) буда, бештар суруд осори мусиқиаширо бар пояи мероси мусиқии фаҳлавиёту марвисароӣ танзиму тадвин менамуд. Дар сабки овозхонӣ ба хонандагону навозандагон Абӯамир, Мударники Ной, Исои Барбатӣ, Хобони Ной иродат намуда, дар иҷрою таҳияи дostonҳои ҳамосию таърихӣ, қасида (патвожа), манзумаҳои мадҳиявӣ истеъдоди ҳоса доштааст. Дар равиши иҷроии танбӯри хуросонӣ сабки нави иҷроиро ворид намуда, дар соҳти пардавии ин соз пардаи 19-ро бо номи «нашид» зам кардааст. Дар танбӯри мовароуннахрӣ ҳам ихтирооте дошта ва аҳли созу овоз ӯро «танбурнаво», «танбӯрӣ» ном мебуданд.

Ад.: Рачабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1, Душ., 1988.

Авҷ. А. дар анъанаи мусиқии тоҷик нуқтаи олии инкишофи иҷроии мусиқист. А. маҳсули мутассили маҳорати иҷроии асари мусиқист. А. дар маданияти мусиқии тоҷик мавқеи ҳоса касб намуда, мавриди пазириши устодони мусиқӣ дар анъанаи иҷроист. А. дар мусиқии классикии тоҷик чун

меъёри хосу тазйинии ичроӣ қабул шудааст. Агар аз нигоҳи ҳофиз а. як навъ санҷиши маҳорату ма- лака ва истеъдоди сарояндагӣ бошад, аз нигоҳи шунаванда а. «мағзи» асари мусиқӣ, лаҳзаи гуво- ротаринест, ки шунавандаро ба олами зебоимани- шии гуворо, эҳсоси тоза расонида, ўро ба кашфи- ёти нави маънавӣ водор месозад. Маҳз аз ин рӯ, шунавандаи мусиқифаҳм аз оғози асар мунтазири расидан ба нуқтаи олии он – А. мешавад.

Оҳангсозони анъанавӣ ин навъи шаклгирии асарҳои мусиқӣ, вижагиҳои интизории нуқтаи олии инкишофи асарҳоро аз тарафи шунаванда- гон ба инобат гирифта, бошууроно ҳамин намуд асарҳоро офаридаанд. Зина ба зина, пай дар пай иртифоъи оҳанг аз як тараф тафаккуру хиссиёти шунавандаро ба дарку маърифати асар тайёр на- мояд, аз тарафи дигар ин нуқтаи олии асар ба «нуқтаи таносуби тиллоӣ» рост меояд, ки аз за- минаи илмӣ доштани ин тарзи шаклбандии ичрои асарҳои суннатӣ далолат медиҳад.

А. дар санъати овозхонии анъанавии тоҷик чун навъи хоси тазйин мавқеи муҳим касб карда- аст. А. зимни ин чун порчаи нисбатан мустақили шаклан муайян, нуқтаи оӣ ва ё баландтарини суруд ва ё оҳанг буда, таърихи қадим дорад. Дар Бухоро-маркази фарҳанг ва анъанаҳои мусиқии классикии тоҷик сарояндагони касбӣ таҷриба ва маҳорати а.сароиро аз насл ба насл идома ва ри- вочу равнақ дода, як мактаби хоси «авҷсарой»- ро рӯи сахна овардаанд.

Таваҷҷӯҳи хоси аҳли санъати овозхонӣ ба А.сарой на танҳо дар таълими намудҳои кӯҳани он, балки дар рушду равнақи эҷодии намудҳои нави он асос меёбад. Чунин муҳит ба сароянда- гон шароит фароҳам меовард, ки онҳо баҳри ни- шон додани имконияту хусусиятҳои овоз ва ма- ҳорати баланди худ ҳар гуна мусобиқоти ҳунарий ташкил намоянд.

Авчи Зебопарӣ. Аз авҷҳои маъмул дар анъа- наи иҷроҳ буда, сарояндагон аз анвои А.З. калон, алалхусус дар ҳавзаи Бухоро (Самарқанд, Хоразм) ва Хучанду Хӯканд (водии Фарғона- Исфара, Ко- нибодом, Истаравшан) истифода менамуданд.

А.З. бо сабки ҳофиз ва оҳангсози машҳури тоҷик Зебопарӣ дар иртибот аст. Ин авҷ дар анъ- анаи иҷроҳ бо номи «Авчи Зебопарӣ», «Зебопар- да» (пардаи иловагии танбӯр) шоеъ аст. А.З. дар анъанаи иҷроии «Шашмақом» оҳанги нисбатан мустақил буда, аз сароянда маҳорат ва истеъдо- ди баландро талаб менамояд. Офаридаҳои Зебо- парӣ дар «Ироқи Бухоро» (мақоми «Бузург»)

«Савти калон», «Савти Сабо» («Рост»), «Нимчӯ- понӣ» («Сегоҳ»), «Сарахбори Ироқ», «Чанбар» («Ироқ»), инчунин дар асарҳои мусиқии касбӣ, чун «Ушшоқи Хӯканд», «Бозургонӣ» (Ҳоҷа Аб- дулазиз) ва таснифоти дигар мавриди истифода аст. Масалан, сарояндаҳои Бухоро ҳангоми су- рудани Ушшоқи Хӯканд онро бо намудҳои Сегоҳ, Ушшоқ ва Муҳайяри Чоргоҳ, сарояндагони Ху- чанд, Исфараву Конибодом, Истаравшан, яъне водии Фарғона ин асари мусиқиро бо намудҳои Сегоҳ ва Зебопарӣ иҷро менамуданд.

Авчи Зебопарӣ

Авчи турк. Мавҷудияти намуд ва шаклҳои гуногуни авҷ дар мусиқии классикии тоҷик, аз ҷумла дар асарҳои «Зебопарӣ», «Турк», «Муҳай- яр», «Ушшоқ» ва ғайра устодони мусиқии тоҷик, аз а.т. мавриди истифода намудаанд. Ҳар анвоъи авҷ сохтору шакли хосро доро буда, дар таркиби сурудҳои гуногун бо тағйирот (баъзан басо куллӣ), аммо бо ниғаҳдошти хусусияти расмии сохторӣ ба иҷро мерасонад. В.А. Успенский бинобар ба тав- сифи ҳофизи номвар Домулло (Ҳалим Ибодов 1878-1940) А.и т.ро сарояндаи машҳури Бухоро Наврӯзали дар асри XVII ихтироъ кард ва бо номи «Авчи Наврӯзали» дар ҳавзаи ҳунарии Бухоро (Каттакурғон, Хатирчӣ, Зербулоқ, Ғиждувон, Воб- канд), Шаҳрисабз шоеъ будааст.

«Авчи турк» яке аз авҷҳои мураккаб дар анъанаи иҷроии «Шашмақом» аст. Дар силсилаи «Шашмақом» дар қисми таронавии мақомҳои «Бузург», «Наво», «Сегоҳ» пас аз намудҳои «Ушшок», «Сегоҳ», «Насруллоҳӣ» ва «Дунаسر» истифода мешавад. Ин авҷ аз лиҳози тарзу усули мусиқӣ ба қисми оғозии «Савти Наво» шабоҳат дорад.

В.А.Успенский ҳафт намуди «Авчи турк»-ро аз сурудҳои гуногун ё мақомҳо оварда, хусусиятҳои дигаргун шудани мизони зарбии онҳоро нишон дода (2/4, 3/4, 5/8, 4/8 ва ғ.), ниғаҳ доштани асли хусусияти оҳангии онҳоро собит кардааст.

Авчи турк

Баъзе аз сурудҳои Бухоро, масалан суруди «Бозургонӣ», дар таркибашон саршор аз чанд авҷ аст. Ҳар авҷ аз лиҳози шакл сохтори мушаххасро доро буда, ин авҷҳо дар ҳар суруд бо баъзе дигаргунӣҳо мавриди истифода мешаванд. «А.и т.к»-ро ромишгари номии тоҷик Ҳоҷӣ Абдулазиз (Расулов) дар эҷодиёти худ, махсусан дар «Гулъузорам», устодона истифода кардааст.

Мавҷуд будани ин намуд авҷҳо дар сурудҳои мардумии Бухоро, аз як тараф, аз касбӣ шудани ин жанр ва аз тарафи дигар, аз наздик шудани онҳо ба анъанаҳои олишони иҷроии «Шашмақом» шаҳодат медиҳад. Авҷ на танҳо овозҳоро сохтори сурудҳои касбии мардумиро фароҳ месозад, инчунин таркиботи шакли онро ривоч медиҳад, зимни ин дар паёи зухур ва тақомули оҳанг кӯмак мерасонад.

Сурудҳои анъанавӣ аз ҷиҳати сохтор аз қисмҳои даромад, авҷи миёна, авҷ, фурувард ва хо-

тима иборатанд. Авҷи миёна ва авҷи калон дар сурудҳои анъанавӣ иртиботи қавӣ бо хусусияти истифодаи каторовозҳои миёна ва баланд дорад. Авҷи миёна, алахусус авҷи калон ба қисми мобайнии суруд рост меояд. Дар сурудҳои анъанавӣ авҷ метавонад ду-се бор тақрор шавад.

Мусикишинос Н.Миронов навишта: ман гумон мекунам, ки мақомҳо намуди аслии ҳудро дар Бухоро хифз намудаанд. Дар иртибот ба анъанаҳои санъати иҷроии мусиқии классикӣ, ки аз давраҳои қуҳан маҳфузанд, шаҳодат медиҳанд. Тақсимои оҳанг ба «авҷ»-у «акс» бо пардаи даҳуми танбӯр алоқаманд аст. Паёпай ба самти боло рафтани оҳангро аз пардаи даҳум агар авҷ номида шавад, аз ҳамин парда пай дар пай ба поён фаромадани оҳангро «акс» меноманд, ки он чун «авҷ» қисми мустақил аст. Дар сурудҳои анъанавӣ, аз қабилҳои «Шаҳнози Гулери Бухоро» нуқтаи фароҳ ва олии оҳанг, яъне ривочу раванқефтаи оҳанг ба ҳудуди авҷу акс рост меояд.

Санъати иҷроии авҷ дар маданияти мусиқии тоҷик, алахусус санъати сарояндагии касбӣ дар «Шашмақом» мавқеи хосро касб намудааст. Ҷоизи қайд аст, ки дар сурудҳои касбии тоҷик авҷ яке аз рукнҳои асосии он аст. Авҷ сараввал дар дараҷоти поини овозӣ, яъне даромад садо медиҳад ва баъд бо ҷаҳиш ба ҳудуди кварта ва ё квинта ба дараҷаи миёнаи овозӣ мерасад (авҷи миёна). Пас навбати авҷи калон меояд, ки он аз садои нисбат ба садои дар даромад истифода шуда, як октава боло оғоз мегардад.

Авҷ на танҳо ривочи оҳанг дар сатҳи баланди овозхост, баробари ин раванқи пурнабии эҳсосоти он аст. Маҳз дар авҷ мазмун ва мундариҷаи суруд ба нуқтаи олии ифодаи хусусияти муассиряи суруд маҳсуб шуда ва он тавассути мадқашӣ дар ягон ҳиҷои матн ба миён меояд. Яъне, аз лиҳози таъсир авҷи сурудҳо нуқтаи олии он мегарданд ва ба шунаванда эҳсосоту ҳаяҷони хоса мебахшанд. Пас аз авҷ суруд оҳиста-оҳиста ба маҷрои аввала бармегардад.

Дар сабки сарояндагон ғайр аз интонатсияҳои аз ҷиҳати баландии овоз муайян чун усули ифода интонатсияҳои «лағжиши овоз» ва «глиссандо» истифода мешавад. Дар санъати овозхонии «Шашмақом» ин усул барои пурра намудани байни ду овози сатҳи баландиашон муайян истифода бурда мешавад.

Маҷмӯи сурудҳои ҳаҷман бисёр калону равони «Шашмақом», ки суръати вазнин ва ботамкини иҷроишро дорад, аз сароянда «нафаси фароҳ»-ро талаб менамояд. Шаклу мундариҷаи суруд таронаҳои «Шашмақом» ба ифодаи ҳола-

тҳои гуногуни дунёи ботинӣ, ҳиссиёту кайфияти одам кӯмак мерасонад.

Ҳофизон хангоми чашну маросимҳо байни худ дар санъати авҷсароӣ мусобиқа менамуданд. Чор сароянда бо дойранавоз бо навбат қисмҳои мақомҳои иҷро мекарданд. Масалан, «Ироқ»-ро бо як оҳанг, аммо бо матнҳои гуногун иҷро менамуданд. Ҳар яке аз ҳофизон кӯшиш мекард, ки маҳорати сарояндагӣ, қувва ва нозукиҳои овози худро ба аҳли нишаст нишон диҳад. Агар ҳофиз пас аз иҷрои «авҷ» ҳаста гардад, сарояндаи дигар «фуровард»-и асарро то интиҳои он иҷро менамуд. Лекин дар чунин ҳолат сароянда мусобиқаро бохта ҳисобида мешуд.

Сарояндагони касбӣ хангоми ҳунарнамоӣ ҳаракат менамоянд, ки як ва ё бештар авҷро истифода баранд, ки на танҳо аз маҳорати сароянда, балки аз хусусияти фароҳии овоз ва нафаси дароз, қувват ва шаҳомати он шаҳодат медиҳад. Аз тарафи дигар, мавҷудияти авҷҳо дар сурудҳои суннатӣ як намуди имтиҳони сароянда буда, иҷрои он аз малакаи овозхонӣ ва ба вуҷъати овози сароянда вобаста аст.

Ҳанӯз В.А.Успенский қайд карда буд, ки зухур ва парастии авҷсароӣ, як намуди мактаби оӣ ва комили такмили маҳорати баланди овозхонӣ дар Бухоро шояд аз таваҷҷӯҳи махсуси маҳз ба авҷҳо (раванди махсуси инкишофи ифоданокию барҷастагии овозхонии шарқӣ) ба миён омадааст, ки заминаҳои инкишофи на танҳо фароҳӣ ва ҳаҷми овози сарояндагон, балки нафаси дарози онҳоро низ фароҳам овард.

В.А.Успенский собит намудааст, ки ҳаҷми овози басте фароҳу имконоти беинтиҳои овози ҳофизи машҳури тоҷик Домуло Ҳалим, инчунин нафаси нотақрори сароянда, ки бо як нафас дар муддати то биступанҷ сония ҷумлаи калони мусиқиро иҷро менамуд, маҳз ба шарофати машқи мутассил дар иҷрои авҷ дастбӯшудааст.

Хусусияти оҳангии авҷҳо дар таркиби «Талқинчаи Ушшоқ», ки тавассути Е. Романовская аз устод Домулло Ҳалим сабт гардидааст, ташреҳ мегардад. Дар ривочи оҳангии авҷ тетрақорд ва пентақорд асоси лаҳнӣ-оҳангии онро ташкил медиҳад. Он қисмати асарро, ки қаторовозаи миёнаро дорост дар миёнаҳат ва ё миёнапарда иҷро мегардад, «авҷи миёна» меноманд ва он қисмати асарро, ки қаторовозаи баланд садо медиҳад, «авҷи калон» меноманд. Аз сабаби калон будани ҳаҷми асар Е. Романовская фақат авҷи миёна ва авҷи калонро овардааст:

Пайдост мизони 19-уми оҳанг дар ҳудуди як тетрақорд: фа диёз, сол, ля, си октаваи якум ва

пас дар ҳудуди тетрақорди нав: до диёз, ре, ми, фа диёз октаваи дуввум сурат мегарад. Асоси ташаккули лаҳниро фосилаҳои кварта ва квинта ташкил менамоянд.

Авҷи калон дар асоси тетрақорди ми, фа диёз, сол ва ля октаваи дуввум ривоч меёбад. Ҳамаи фосилаҳои садои ин тетрақордҳо дар якҷоягӣ занҷири садоиро ташкил менамоянд, ки дар ҳудуди авҷҳои миёна ва калон аз лиҳози лаҳнӣ-оҳангӣ ташаккул ёфтаанд.

Шӯъбаи Наврӯзи Сабо «асосан бо намуди «Сегоҳ», «Наво» ва «Ораз» иҷро мегардад. Фақат сароянда «Домулло» Ҳалим» онро бо намуди пурраи «Сегоҳ» иҷро менамуд. Ин тарзи комили иҷрои намудҳои мақом на танҳо иртиботи қавӣ бо маҳорати сароянда дошт, балки зери таъсири барҷоияти анъанаҳои дар тӯли садсолаҳо рӯи қор омадааст.

Таваҷҷӯҳи сароянда Левх Бобохонов, ки низ намоёндаи мактаби Бухоро аст, ба иҷрои авҷҳои калон басо муассир аст.

Ҳочӣ Абдулазиз сурудҳои мураккаби классикӣ ба овози худ мувофиқ намуда, бо маҳорати калон иҷро менамуд. Суруди «Гуъузoram» бо «Авҷи турк», «Бозургонӣ»-ро бо «авҷи Зебопарӣ», «Бебокча» ва «Ушшоқ»-ро бо «Авҷи Уззол», «Абдурахмонбегӣ»-ро бо «Авҷи Наво» дохил намуда, сароидааст. Дар асоси асари «Ушшоқ» («Шашмақом») ӯ асарҳои «Ушшоқи Ҳочӣ» ва «Ушшоқи Самарқанд»-ро таълиф намуда, сурудҳои «Боғи гулҳо», «Ушшоқ» (бо тарона, қашқарча ва уфараш), «Рости Панҷгоҳ», усулҳои мақоми «Ироқ» ва «Наво», «Абдурахмонбегӣ I» (бо уфараш) «Насруллоҳӣ», «Ироқ» (бо қашқарча ва уфараш), «Гулёр», «Орази Гулёр»,

«Уфар», «Арзамро гӯям», «Қурбон шавам» ва ғ. Аз а.т. васеъ истифода шудаанд.

Содирхон Ҳофиз (овози хушоҳанги қалбӣ, фароҳу доманадор ва нафаси дароз буд), дар иҷрои авҷҳои калони мураккаб, чун «Авҷи Зебопарӣ», «Муҳайяр», «Авҷи турк» ва ғ. Аз а.З.хуб истифода кардааст.

Сарояндагон аз имконияти овозиашон истифода бурда, кӯшидаанд, асари иҷронамударо ба сабки худ мувофиқ намоянд. Қувват ва ҳаҷми овози сароянда, маҳорату малакаи ӯ ҳангоми иҷро ба асар аз лиҳози ҳаҷми он баъзе тағйирот ворид менамуд. Яъне хусусиятҳои рангорангӣ ва қувва, ҳудуд ва имконоти овоз ва маҳорати иҷроқунанда ба асари мусиқӣ ва оҳанги он бетаъсир набуд.

Ад.: Ражабов И. Макомлар масаласига доир, Тош., 1963; Хакимов Н. Шашмаком дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Азизов Носирҷон (с. тав. 1939, деҳаи Варзик, ноҳ. Чустӣ Ҷумҳурии Ўзбекистон), Артисти хизматнишондодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1998), мутриб (ғижжакӣ), донандаи хирфаии мусиқии тоҷик, барандаи ҷоизаи аввалин озмуни мутрибони ҷумҳурӣ (1989). Хатмкардаи омӯзишгоҳи мусиқии Намангон (шӯъбаи созоҳои миллӣ, 1961) буда ва фаъолияти иҷроияшро дар дастаи мутрибони Театри академии драмави ба номи Лоҳутӣ (1961-63) ба сифати мутриб оғоз намуда, сипас дар дастаҳои хунарии Филармонияи давлатии Тоҷикистон (1963-1977, 2002) идома додааст. А.Н. минбаъд ба сифати мутриб дар дастаи макомҳои Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (1977-2002) хидмат намуда ва дар сабти осори мусиқии тоҷик барои ҳазинаи тиллоӣ саҳми иҷроӣ ба ҳарч додааст. А.Н. аз соли 2002 то имрӯз ба сифати омӯзгор дар факултаи мусиқии тоҷик (шӯъбаи мусиқии суннатӣ) Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов ба ҳунаромӯзони ҷавон асос ва ниҳодҳои аслии созу овозро меомӯзонад.

А.Н. чун иҷрогар ва хифзқунандаи бехтарин арзиш ва ниҳодҳои хунари иҷроии устодаю мардумӣ низ дар байни мутрибони кишвар эътибори хоса дошта ва дар иҷрои навоҳои мардумию устодонаи «Қаландарӣ», «Гуъузoram», «Эшбой», «Насри Сегоҳ», «Қўшчинор» ва ғ. маҳорати хоси иҷроӣ ба арҷ додааст. Зимни ин ӯ мусаннифи чандин на-

воҳо буда, оҳангҳои «Нолаи дил», «Шӯҳшанг» дар байни сомеъон эътибори шоиста касб кардаанд. А.Н. иштирокдори чандин ҷашнвораҳои мусиқӣ буда ва дар ҳайатҳои эҷодии дастаҳои хунарии тоҷик ба чандин кишварҳои ҷаҳон сафарҳо (Сурия-1977, Ироқ-1977, Эрон-1978) карда, санъати рангомези созии тоҷиконро бо тозақориҳои навозандагӣ муаррифӣ намудааст.

А.Н. иштирокдори Симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1983, 1987), Душанбе (2007) ва чандин озмуни ҷумҳуриявӣ мутрибон буда, барои маҳорати баланди иҷроӣ, таърифи суннатҳои аслии мероси мусиқии тоҷикон бо ифтихорномаҳо мушарраф шудааст.

Ад.: Бойгонии Филармонияи давлатии Тоҷикистон; Кумитаи давлати радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Азизов Шодӣ (Устод Шодӣ, с. тав. 1878, деҳаи Муғулони ноҳияи Ғиждувони Бухоро, с.ваф. 1943 Бухоро), сароянда, навозанда, раққос ва донандаю хифзқунандаи мусиқии классикӣ ва мардумии тоҷик, Ҳофизии мардумии РСС Ўзбекистон (1940), дар оилаи касиб тав. шудааст. Аз овони ҷавонӣ дар дастаҳои хунарии Бухоро (марвисароён) фаъолияти хунариашро оғоз намуда, асосҳои иҷроию эҷодии мусиқӣ, рақс ва хунароҳои мардумиро фаро мегирад. А.Ш. аз синни 11-солагӣ чун раққос ном бароварда, аз соли 1895 таҳти сарвари устодони мусиқии мардумӣ ва устодона устод Тиллобӣ Хонанда, Бобо Ҷалол, Бобо Ғиёс, Мирзо Ҳидояти Хонанда, Ҳофизии Восеъ, Қорӣ Убайдуллоҳ, Қори Каромати Дилкаши Танбӯрӣ асосҳои мусиқиро меомӯзад. Аз с. 1913 таҳти сарвари Бобо Ҷалол Носирзода ба омӯхтани асосҳои назарию амалӣ, иҷроии «Шашмаком» пардохт. Солҳо 30-уми ас. 20 дар дастаҳои хунарии театрии мардумии ноҳияи Ғиждувон ба сифати сароянда, раққос хидмат мекунад. Фаъолияти иҷроии А.Ш. дар иҷрои макомҳо бештар зухур намуда, дар иҷрои қисмҳои ҷудогонаи «Сарахбор», «Тарона», «Талқин», «Савт», «Намуд»ҳои макомҳои «Бузург», «Рост», «Наво», «Сегоҳ» маҳорати хоса ба ҳарч додааст ва дар иҷрои ӯ намунаҳо аз осори мусиқии мардумӣ, классикии тоҷик сабт (қарта, сафха) сабту нашр шудааст. Баъди ӯ писараш Муҳаммадҷон Шодиев анъанаи эҷодию иҷроияшро идома медиҳад.

Азизӣ

Ад.: Алимбаева К. Ахмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ. 1. Душ., 1988.

Азизова Лола (тав. 1963, деҳаи Зарафшон, ноҳияи Ҷ. Ра-сулов вилояти Сугд), овозхон (сопрано лирикӣ), форигуттаҳ-сили омӯзишгоҳи мусиқии ба номи Содирхон (Хучанд, 1982), Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (факултаи мусиқии тоҷик-мусиқии суннатӣ, 1987), Хунар-

манди Шоистаи ҶТ (1997). А.Л. солҳои 1982-87 овозхони дастаи бонувони рубобии Филармонияи давлатии ҶТ, сарояндаи ансамбли мақомхонаи Кумитаи давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони назди Ҳукумати ҶТ (1987-1989) ва аз соли 1989 то кунун дар дастаи хунарии «Дарё» ба сифати сароянда хидмат намуда, дар рушди мусиқии мардумӣ ва касбии тоҷик саҳми хоса дорад. Таснифоти мусиқии оҳангсозону мусиқии мардумию классикии тоҷик ва мардумони шарқро бо лаҳни зебо ва саб-ки мавзун иҷро мекунад. Санъати овозхониро дар Институти давлатии санъати Тоҷикистон назди Хунараманди халқии РСС Тоҷикистон Барно Исҳокова омӯхта, минбаъд аз дигар донандагони мусиқӣ нозукиҳои овозхонии суннатиро андӯхта, маҳорати иҷроияшро такмил додааст. А.Л. бахш, ғушаҳои овозии «Шашмақом»-ро бо лаҳни муассири иҷроияш («Соқиномаи Савти Калон», «Чоргоҳ», «Нимчупонӣ» ва ғ.) фаро гирифта, маҷмӯи таронаҳои халқию касбии «Афсонаи ишқ», «Тоҷикистон», «Нилуфар», «Рубоҳои сарғаҳи Зарафшон», «Наврӯз», «Ганҷи дил», «Шаби борон», «Алла» ва ғайраро рангину мавзун сурудааст. Ё иштирокдори чандин чашнвораҳои хунари, рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар мамолики Осиёи Марказӣ ва Шарқу Ғарб буда, барои маҳорати баланди иҷроияш ва саҳми хосааш дар рушди тарғиби санъати тоҷикон, мардумони шарқ бо ифтихорномаю мукофотҳои ҶТ сарфароз шудааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 3, Душ., 2004.

Азизӣ Фароғат Абдукаҳҳоровна (с. тав. 1957, ноҳ. Шаҳритус), нахустин бонуи мусиқишинос, номзади санъатшиносӣ (1989 дар мавзӯи «Равобити таърихӣ анъанаҳои мусиқии ҳинду то-

ҷик»), муассис ва роҳбари маркази барномаҳои гуманитарӣ (ҷодаи мусиқии мардумӣ) «Одам ва олам» (аз с. 1999), дорандаи Ордени «Шараф» дараҷаи 2, узви Иттифоқи оҳангсозони Тоҷикистон (1988). Форигуттаҳсили мактаб-интернати миёнаи махсуси мусиқии ҷумҳуриявии ш. Душанбе

(1975), консерваторияи давлатии Тошканд (1981 – тахассуси мусиқишиносӣ), сониян ба сифати омӯзгори Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (муаллим, устоди пешбар, мудири кафедраи мусиқии Шарқ (1982-1987) ва кафедраи таърих ва назарияи мусиқӣ (1992-1998), досент (2003), ходими калони Пажӯҳишгоҳи таъриху бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи улуми ҶТ (1998-2003), муовини ректори консерваторияи миллии Тоҷикистон (2003-2006), аз соли 2003 то кунун муовини Вазири фарҳанги ҶТ ифои вазифа менамояд. Ф.А. дар Венгрия (2002), ИМА (2003), Ҳиндустон (2004) таҳсил карда, докторанти консерваторияи Новосибирск. Муаллифи лоиҳаҳои «Шашмақом шоҳкории мусиқии тоҷик» (ЮНЕСКО, 2004), «Дарсҳои маҳорати фалак» (2003, ИҶК), «Шакли электронии операҳои тоҷик» (2006), «Бойғониҳои мусиқии Осиёи Марказӣ» (2006) ва ғ. аст. Ф.А. роҷеъ ба масоили таърих ва назарияи мусиқии тоҷик зиёда 50 мақолоти таҳқиқӣ рисолаи «Шашмақом и рага» (Душ., 1999), дастурҳои мусиқӣ (Асосҳои назарии мусиқӣ, Оҳанги кӯҳистони тоҷик – дар ду қисм, Душ., 2000-2002), муҳаррир-мураттиби маҷмӯаҳои «Шихоби мусиқӣ», Душ. 2006, «Баёзи Шашмақом», Душ., 2007), «Фалаки Кӯлобӣ» (2001), раҳнамоҳои мусиқӣ оид ба дастаҳои Мақом ва Фалак ва ғ. аст. Ф.А. иштирокдори чандин симпозиум ва конфронсҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд – 1983, 1987), Эденбург (2000), Душанбе (1984, 1987, 1990, 1999, 2004, 2005, 2006), Исфара (2003), Кӯлоб (2006) ва ғ. буда, роҷеъ ба мавзӯоти умдаи мусиқии тоҷик ва мардумони Осиёи Марказӣ таҳқиқот мебарад.

Ад.: Энциклопедияи Кӯлоб, 2006; Ҳолномаи Азизова Ф.

Азимов Наим (с. тав. 1910 Хучанд, с. ваф. 1993 Хучанд), навозанда, донандаи мусиқии халқӣ, классикии тоҷик, дирижер, Артисти Ҳизмат. РСС Тоҷикистон (1955), косибзода, омӯзишгоҳи мусиқии ш. Самарқандро (1929) хатм кар-

дааст. Созҳои мусиқиро (най, рубоб, танбӯр, дутор) аз Т.Содиқов (мусиқидон) омӯхт. Соли 1929 ба Душанбе омада, аз муассисони театр, гурӯҳҳои мусиқии тоҷик буда, ба намоишномаи «Ҳалима» (К. Яшин) оҳанг эҷод карда, солҳои 1931-32 дар омӯзишгоҳи мусиқии

Хучанд дарс дода, аз бунёдгузорони театри мусиқии Конибодом (1932-1934) аст. Ба намоишномаҳои мусиқии «Дар дохил» (К. Яшин), «Рафикон» (Уйғун) мусиқӣ эҷод карда, аз с. 1934 роҳбари мусиқии театри Хучандро бо ӯҳда дошт. Ба намоишномаҳои «Маликаи Турандот» (Гоцци), «Санавбар» (И.Акрамов), «Зани 96-ум» (Р.Ҷалил), «Шараф» (М. Аминзода), «Майсара» (Ҳ. Ниёзӣ), «Тӯҳмат» (С.Саидмуродов) ва оҳангҳо эҷод карда, директори театри Нав (1947-1951), дирижёри театри Хучанд (1951-1953), директори хонаи фарҳанги ш. Хучанд (1953-1956), аз соли 1956 нафақагирӣ шахсӣ. А.Н. дар заминаи мероси мусиқии халқию классикии тоҷик оҳангҳою сурӯҳҳои мутааддиде офарида аст («Тӯҳфа», «Муборак бод», «Сабзиш», «Наврӯз» ва ғ.). Барои хидматҳои шоистааш ба унвону ифтихорномаҳои давлатии («Нишони фахрӣ») шӯравӣ, РСС Тоҷикистон мушарраф шудааст. А.Н. шогирдони зиёде тарбия намуда (Ҷ. Муродов, Ҷ. Набиев, О.Усмонова ва диг.).

Ад.: Таджикская музыка, Душанбе, 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Айнӣ (тахалл. ном ва фамилияаш Садриддин Саидмуродхоҷа, тав. 1878 дех. Соктаре, вил. Бухоро, ваф. 1954, Душанбе) – нависанда, шоир, олим ва донишманд, асосгузори адабиёти навини (советии) тоҷик, якумин Президенти Академияи АФ РСС Тоҷикистон (1951-954), Ходими хизмат.

илми РСС Тоҷикистон (1940) ва РСС Ўзбекистон (1949), аъзои фахрии АФ РСС Ўзбекистон (1943), доктори илмҳои филология (1948), профессор (1949), академ. АФ РСС Тоҷикистон (1951), донанда ва мубаллиғи мусиқии устодона (Шашмақом) ва мардумии тоҷик. А. аз овони ҷавонӣ дар муҳити фарҳангию доираҳои хунарии Бухоро ва Самарқанд ба камол расида, бо донандагони илму адаб, устодони бузурги санъати мақом ва

мақомсароӣ Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ, Ҳомидхоҷаи Савтӣ, Бобо Ҷалол Носирзода, Бобо Ғиёс Абдуғанизода, Ҳоҷӣ Абдулазиз (Расулов), Домулло Ҳалим Ибод, Содирхони Ҳофиз, Ҳоҷӣ Абдурахмони Умар, Устод Шодии Азиз ва сарояндагону донандагони суннатҳои асили мусиқии мардумии ҳавзаҳои иҷроии Бухорою Самарқанд, Дарвоз, Хучанд, Ҳисори шодмон, Устод Тӯла, Устод Эргаш, Қорӣ Начм, Қорӣ Камол, Ҳофизӣ Восеъ, Ҳофизӣ Бобомулло, Амбари Ашк, Бузургхонтӯра, Саидхони Ҳисорӣ, Абдуқодир Исмоилов, Шариф Ҷӯра ва диг. аз наздик шинос ва аз хунари ишон баҳраҳои бадеӣ бардошта, дар навиштаҳои санъати нотакрорӣ эҷодию иҷроии ишонро ба қалам овардааст. А. дар мақолаҳои бунёдиаш «Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик», «Санъаткори бузург», «Сарсухан ба китоби Шашмақом» ва дар фаслҳои ҷудогонаи асари ҷовидониаш «Ёддоштҳо» роҷеъ ба заминаҳои таърихӣю илмӣ, асолат ва ғановати бадеии мероси мусиқии тоҷиконро дар зимни аснод ва далелҳои мӯътамад ба риштаи таҳрир овардааст. Хидмати А. дар гирдоварӣ, ҷалби нерӯҳои эҷодию иҷроӣ, омӯзиш ва сабти шоҳкориҳои шеърӣю мусиқии тоҷикон «Шашмақом» ташаббуси бузурги омӯзишӣ ва тарғиботӣ ба харҷ дода, бо ибтикори ӯ ва арбоби давлатӣ ва муҳаққиқи бузург Бобочон Ғафуров (1909-1977) ин мероси арзишманд ба адвори мусиқӣ гирдоварӣ ва сабт шуда, дар мақолаи муқаддимотиаш ба китоби панныҷилдаи «Шашмақом» (Москва, 1950-1967) арзиш ва барӯмандии санъати мақом ва мақомсароиро ба сифати яке аз хориқаҳои бузургу нотакрорӣ бадеию зебоиманишӣ дар таърихи тамаддуни тоҷикон ба қалам овардааст. А. дар мақола ва навиштаҳои адабиаш дар иртибот ба масоили таърих ва сарнавишти жанру шаклҳои шеърӣю мусиқӣ, тавъамии шеъру мусиқӣ, нақши хонандаю мутрибон дар ташаккул ва рушди асолатҳои волои эҷоду иҷроии мусиқии тоҷикон ва амсоли инро хеле рангину мӯътамадмандона ба қалам овардааст. А. дар мақолаҳои роҷеъ ба санъати нотакрорӣ эҷодию иҷроии устодони номвари мусиқии Ҳоҷӣ Абдулазиз (1856-1936), Шариф Ҷӯра (1896-1966) ва дигарон нукоти ҷолибе баён кардааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душанбе, 1988; Айнӣ, С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик, ж. Шарқи сурх, №3, 1941; Айнӣ С. Санъаткори бузург, ж. Барои адабиёти социалистӣ, №8, 1938; Айнӣ С. Сарсухан ба китоби «Шашмақом», ж. Шарқи сурх, 1958; Шашмақом, мураттибон Б. Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф. Шаҳобов, зери назари Беляев В.М. Москва, 1950; Айнӣ ва мусиқӣ, Душанбе, 1978.

Ансамбли давлатии «Шашмақом»-и ба номи Фазлиддин Шаҳобов. Аввалин дастаи хирфаии мақомсароён, ки соли 1947 дар назди Радиои РСС Тоҷикистон таъсис ёфта дар ҳифз ва рушди анъанаҳои устодонаи мақомсаро нақши босазо гузоштааст. Ба дастаи мазкур сарояндагон ва донандагони мусиқии мардумӣ ва классикӣ Шохназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобов, Нерё Аминов, Муҳиддин Мавлонов, Саидхони Ҳисорӣ (Тӯхтаев), Абдумачид Ҳомидов, Маъруфхоча Баҳодуров, ва дигарон сафарбар шуданд. Дастаи мазкур баробари иҷрою тарғиби мақомҳо, инчунин дар иҷрои кулли мероси мусиқии халқӣ тоҷик нақши арзанда дошта, дар чандин ҷашнвораҳои мусиқии умумитифокӣ, сабти намунаҳои қисм ва шӯҳаҳои ҷудогонаи мақомҳо дар сафҳоҳои мусиқӣ (карта) кори бузургеро анҷом додааст. Зимни ин тавассути ин гурӯҳ бори аввал намунаҳои баргузидаи мақоми “Наво” ва шӯҳаҳои созию овозии мусиқии устодонаи тоҷикон сабт ва дастраси ҷомеа шуданд.

Фаъолияти пурбору ҳунарии даста дар ҷараёни сабти адвории “Шашмақом”, ки бештар тавассути устодон Б.Файзулоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов бо ҷалби донандагони санъати мақом Саидхони Ҳисорӣ, Муҳиддин Мавлонов, Нерё Аминов ва дигарон сурат мегирифт, назаррас аст. Тавассути пешоҳангону сарварони дастаи мақомсароён мактаб ва сабки иҷроии Душанбе бо риояи анъаноти иҷроии сабки Бухоро, яъне услуби аслии мақомхонии тоҷикӣ ташаққул ёфт. Барои таҳким ва рушди санъати мақом ва мақомсароӣ нимаи аввали солҳои 50-ум нерӯҳои нави иҷроӣ чун Барно Исҳоқова, Фариза Саъдуллоева, Нӯмон Тоштемиров, Абдуназар Ҳасанов, Турсун Ёлмасов, Нисон Шоулов, Яъқуб Бободӯстов, Бозор Солиев, Ҷӯрахон Искандаров, Холик Саидов, Авнер Аминов, Уриэл Толмасов ва дигарон ба даста шомил шуданд.

Соли 1964 фаъолияти дастаи мақомхонон дар назди Кумитаи давлатии Радио ва телевизиони РСС Тоҷикистон ба ҷалби истеъдодҳои нави иҷроӣ таҳти сарвари Шохназар Соҳибов ва Фазлиддин Шаҳобов пурвусъат шуда, сарояндагони пурумед Б.Ниёзов, М.Исҳоқбоева, Л.Баракаева, К.Қосимов, Б.Яхшиев, Т.Иброҳимова, Ҳ.Маҳмудов, А.Солиев, Қ.Қодирова ва дигарон шомили даста шуданд. Солҳои 70-ум бошад ба дастаи мақомхонон истеъдодҳои нав – София Бадалбоева, Мастона Эргашева, Асадулло Атоуллоев, Шӯҳрат Матмуродов, Нигина Рауфова, Нукра Раҳматова, Маҳбуба Боҳирова, Саидкул Билолов, Ҷамшед Исмоилов, навозандагони боҳунари соҳҳои мусиқии миллӣ Г. Саодатов, А.

Абдуллоев, Ф. Ёлмасов, М. Ҷумъаев, М.Сафармамадов, Н.Азизов, К.Бурҳонов, С.Манонов, М. Ҷумъаев ва дигарон ворид шуда ва дар вусъати иҷроӣ мақомҳо саҳми хоса доранд.

Солҳои 70-90-ум бошад хатмкунандагони кафедраи мусиқии Шарқи Институти давлатии санъати Тоҷикистони ба номи Мирзо Турсунзода Р.Норқалаев, С.Шарифов, А.Сафоев, Р.Абдуллоева, С.Умарова, Ш.Ҳошимова Н.Алиев, С.Наҷмудинова, Ф.Саидов, Л.Мӯъминова, О.Ашӯрова, Ш.Ҳомидов, Ҷ.Кӯзиев, А.Орифов ва дигарон ворид шуданд, ки тавонҳои иҷроии дастаро таҳким бахшид. Дастаи мақомхонон ҳамеша аз ҳисоби нерӯҳои ҷавони иҷроӣ сафи хешро устувор намуда, дар паи дарёфти роҳу равиши нави иҷро ва тарғиби ин шӯҳкориҳои шеър мусиқӣ кӯшишҳо ба ҳарч меҳнат.

Дастаи мақомсароён дар тӯли фаъолият таҳти сарвари устодон Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, А.Бобоқулов, Б.Ниёзов, А.Солиев ва баъдан А.Абдуллоев, А.Низомов, А.Абдурашидов, Д.Қурбонов ва Ф.Саидов ин шӯҳасари мусиқиро барои хазинаи тиллоии Радиои тоҷик сабт намудаанд. Ансамбли давлатии шашмақомхонон иштирокдори чандин ҷашнвора ва Симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд-1978, 1983, 1987, Душанбе-1990, Техрон-2000, Исфара-2003, Душанбе-2006), рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар Русия, Франсия (Москва, Париж-2005) ва ғайра буда, мероси пурмоёи санъати олишони мақомхоро бо диду бардоштҳои нави иҷроӣ манзури ҷомеа намудааст. Барои хидматҳои шоиста ва маҳорати баланди иҷроӣ, тарғиби анъанаҳои асили мақом ва мақомсароӣ иддаи зиёди сарояндагони ансамбл ба унвонҳои фахрӣ, нишону ифтихорномаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мушарраф гардидаанд. А.д.Ш.соли 2000 бо Фармони Президенти ҶТ унвони Ансамбли давлати шашмақомхонони ба номи Фазлиддин Шаҳобов дода шуд.

Ад.: Маводи бойгонии Кумитаи радио ва телевизиони назди Ҳукумати ҶТ; Таджикская музыка: Душ., 2002; Низомов А.Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Азизова Ф. Шашмақоми рага, Душ. 1999.

Академияи мақом. Таълимгоҳи амалию таҳқиқии олии хусусии мусиқӣ, ки соли 2003 бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кӯмаки бахши фарҳангии Бунёди Оғохон, бо ибтикори Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон, номзади илми санъатшиносӣ Абдували Абдурашидов таъсис шудааст. Тадрис ва тарбияи наврасон ва

хунармандони ҷавон дар таълимгоҳи мазкур бо усули нави омӯзишӣ ва дарки асосҳои шашмақом (муаллиф ва тархрезии ин барномаи омӯзиши тавассути Абдували Абдурашидов пешниҳод шуда), сурат гирифтааст. Мусаннифи ин барнома роҷеъ ба асосҳои ташаккули пардаи мақомҳо, таносуби ҳамоҳангии зарбии мусиқӣ ва авзони шеърӣ, сохтору ниҳодҳои оҳангии ин падидаи шеърию мусиқӣ ва ғайраро бар пояи пажӯҳишоти илмию амалӣ анҷом дода, таъя бар дониш ва таҷрибаи андӯхтааш ба бунёди чунин боргоҳи хунарии хирфай дастёб шудааст.

Мақсади таъсиси таълимгоҳи мазкур аз эҳёи анъанаҳои асили устодонаи мусиқии Шашмақом (устод-шогирд, силсилаҳои, эҷоди мусиқии мақомӣ), тарбияи насли нави иҷрокунандагону тарғибгарон, донандагону эҷодкорони хирфаи мусиқии Шашмақом, иҷрои маҷмӯи мақомҳо бо такмили нав ва сабти он дар СД, бо таҳриру такмили нав, интишор намудани китоби шашчилдаи «Шашмақом» ва таълифи дастуру барномаҳои таълимӣ роҷеъ ба масоили мубрами ин шоҳкории мусиқӣ иборат аст.

Дар Академияи мақом 8 нафар сарояндагону навозандагон – Ашӯрова Озода, Хуршед Иброҳимов, Насиба Омонбоева, Зумрад Самичонова, Сирочиддин Ҷӯраев, Тохирҷон Ҷӯраев, Камолиддин Ҳамдамов ва Ҷамшед Эргашев соли чорум аст, ки ба ҳайси шогирд зери сарвари устод Абдували Абдурашидов дониши амалию назарии хешро сайқал медиҳанд. Гурӯҳи хунармандони Академия то кунун қисмҳои «Наср» ва «Савт»-и мақомҳои «Рост», «Наво», «Бузург», «Дугоҳ», «Ироқ» ва «Сегоҳро» дар маҷмӯъ (дар шакли силсила) омӯхта, сабти аудиоӣ ва видеоӣ ин шоҳкории шеърӣ мусиқиро барои дӯстдорони хунари зебо пешкаш намуданд. Академияи мақом бо барномаҳои гуногуни консерти дар пойтахт, манотиқи ҷумҳурӣ, кишварҳои Осиёи Марказӣ, мамлаки Шарқи Миёнаю Наздик, Аврупо, Амрико бомуваффақият хунарнамоӣ намуда, сарвати гаронбаҳои дар тӯли ҳазорсолаҳо эҷоднамудаи тоҷиконро бо тозахунарии иҷроӣ манзури сомеъон гардондааст. Барои хидмат ва ибтикороти хунари дар тарғиби мероси мусиқии классикии тоҷикон дар миқёси байналмилалӣ, маҳорати баланди иҷроӣ чанде аз сарояндагони гурӯҳи хунармандони Академияи мақом ва иштироки фаолашон дар рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар Русия ва Франция, фестивали байналмилалӣ шашмақом (Москва, Париж-2005, Душанбе-2006) ба ордену унвонҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мушарраф шудаанд.

Ад.: Академияи мақоми Тоҷикистон (раҳнамо); Тадж.музыка, Душ., 2003.

Академияи мусиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (с.таъсис 1992-ш.Хучанд,дар асоси қарори Шӯрои Вазирони ҚТ,23.061993,№301 аз 28.01.1993, №534)-муассисаи таълимӣ ва пажӯҳишӣ, ки бо ташаббуси мусиқшиносони тоҷик Ҳақимов Н., Ёлмасов Ф., Абдурашидов А., таъсис ёфтааст. Ҳадаф аз таъсиси АМҚТ боз ҳам вуҷуд додану хифз намудан, таҳқику тарғиби мероси мусиқии анъанавию устодонаи тоҷик, тарбияи насли нави ихтисосмандони варзидаю касбӣ буда ва барои тадрис ва омӯзиш донандагони осори мусиқӣ сафарбар шуданд. Президенти АМҚТ номзади санъатшиносӣ, досент Ҳақимов Н., муовин номзадҳои санъатшиносӣ, досентон Ёлмасов Ф., Абдурашидов А. таъин шуданд. Сохтори таълимӣ ва омӯзишии АМҚТ иборат аз кафедраҳои:таърих ва назарияи мусиқӣ, мусиқии анъанавӣ, театри анъанавии драмаи мусиқӣ, санъати муосир, санъати тасвирӣ ва фанҳои гуманитарӣ мураттабшуда, барои тадрис мутахассисони варзида даъват шуданд. АМҚТ барномаи омӯзишиашро ба барномаҳои таълимии вазоратҳои фарҳангу маорифи ҚТ ҳамсон намуда, дар муддати кӯтоҳ ба яке аз боргоҳи таълими хунари ташаккул ёфта, шогирдонаш бо барномаҳои рангин дар чандин ҷашнвораҳои мусиқӣ ширкат варзида сазовори шоҳҷоизаҳо гардидаанд. Аз ҷумла шогирди АМҚТ С.Ҷӯраев барандаи ҷоизаи аввали байналмилалӣ мусиқии Тошканд (1995) шуда ва дастпарварони ин боргоҳ дар барномаҳои мусиқии ҷумҳуриявӣ ва бурун аз он (1994,1995,1996) ширкати ғаёлол дошт. Зимни ин чандин дастаҳои хунарии вилояти Суғд, аз ҷумла ансамбли "Хучанд" ва ғ. асосан аз ҳисоби дастпарварони АМҚТ таъсис гардидаанд. АМҚТ дар тӯли ғаёлолияташ дар таҳқиқи масоили таърих ва назарияи мусиқии тоҷик, хифзу рушди сабки иҷроии мусиқии суннатӣ барнома, дастурҳои таълимӣ, таълифоти назарии мусиқӣ (Масоили генезиси монодии шарқ., Луғатномаи мусиқии Шоҳномаи Фирдавсӣ., Ҳофизии мардумии тоҷик., Масоили таърих ва назарияи мусиқии тоҷик ва ғ.) таълиф, таҳия ва нашр намудааст.АМҚТ соли 1996 ғаёлолияташро қатъ намуда ва дар заминаи он факултаи санъат дар назди Донишгоҳи давлатии Хучанд таъсис дода шуд, ки аксари устодон ва дастпарварони ин боргоҳи хунари ба дӯстдорони мусиқӣ асосҳои амалӣ ва назарии созу овозро меомӯзонанд.

Ад: Таджикская музыка, Душ. 2002; Таджикское искусств, Москва, 2003; Страницы жизни и творчества, Душанбе, 1995.

Алидӯсти Ной (с. тав. 1501 Ҳисор, с. ваф. 1569 Ҳирот), навозанда, оҳангсоз, мусиқидони тоҷик-форс, зодгоҳаш Ҳисори Шодмон. Мусиқӣ,

Алиҷон

шеърро аз падараш омӯхта, сипас назди Ҳусайнхони Хоразмӣ, Абдуллоҳи Ной такмили ҳунар намуда аст. А.Н. муддате назди Ҳоча Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ, Амир Мастии Ҳиравӣ асосҳои назарию амалии созу овозро фаро мегирад. Ӯ чанд сол дар хидмати ҳокими Тирмиз ба сифати мутриб ва котиб буда, бо устои мусиқӣ Мавлоно Хатиб ҳамкориҳои эҷодӣ ва дӯстӣ дошта, аз ӯ сабк, пояҳои эҷодии жанри шаклҳои шеърҳои мусиқӣ («савт», «амал», «кор», «қавл», «қуллиёт», «нақш», «рехта» ва ғ.) меомӯзад ва дар ин анвои созию овозӣ асарҳои ҷолибе меофарад. Дар заминаи навоҳои мақомҳои «Ироқ», «Ҳусайнӣ», «Бусалик», «Наво» асарҳо меофарад, ки дар ҳаёти маданияи Ҳироту Балх, Хиндустон шухрат доштаанд. А.Н. махсусан барои устодаш Ҳусайнхони Хоразмӣ «Нақши Махдум»-ро тасниф карда, дар усул, зарби «Миаттайн» ба офаридаҳои Амиркули Танбӯрӣ, Устод Оҳуи мусикор, Устод Санҷари Охубара, Ҳоча Шайхӣ Балабонӣ ва диг. назараҳои мусиқӣ сохта аст.

Ад.: Сёменов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дервиш Али XVII в. Таш., 1946; Дарвеш алии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур (дастхат, Р:408-1. ИШАФ Уз.); Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Алии Бармакӣ (машхур ба ал-Бармакӣ, с. тав. 878 Хуросон-Бармак, с. ваф. 931 Бағдод), мусикишинос, навозанда, оҳангсози форс-тоҷик. Бинобар ба ахбори Саъолибӣ («Ятимату-д-даҳр...» ва дигарон) илмҳои замонааш, аз ҷумла мусиқиро дар зодгоҳаш омӯхта, дар ҳунари навозандагӣ, тафсири баррасии мусиқӣ дониши мукамал доштааст, шӯҳраташ то ба Бағдод мерасад. А.Б. ба Бағдод сафар намуда, дар дарбори халифаи Аббосӣ Муқтадир ба сифати сарвари аҳли адаб ва ҳунар хидмат кардааст. А.Б. сабк, усули иҷроӣ, таҳқиқи сулолаи Мавсулиҳо (Иброҳим, Исҳоқи Мавсулӣ) ва мусиқидонони эронитабори Бағдод, суннатҳои иҷроии гузаштагони худро дар асарҳои ҷамоаи тақвият медиҳад. Ӯ назарияи таҳлили Бағдод, ки бар пояи осори мусиқии мардумони эронӣ асос ёфта буд, дар асарҳои назарияш «Китобу-т-танбури», «Китобу-н-нудамо» такмил дода, дар иртибот ба соҳаи мусиқӣ, сабк, усули иҷроии Мовароуннаҳрӣ, Хуросонӣ нуктаҳои ҷолибе баён намудааст. Назарияи фалакию аотирии юниёнро рад намуда, бештар таъкид ба мероси мусиқии замони Сосониён (222-651) натиҷагирӣ менамояд. Асарҳои назарияи А.Б. дар ташаққули афкори илмӣ асрҳои 9-10 (осори Форобӣ ва диг.) нақши муассир гузоштааст.

Ад.: Абулфараҷ Исфаҳонӣ, Китоб-ал-оғонӣ, Қоҳира, 1900-1905; Баркашли м. Мусиқии Форобӣ, Техрон, 1350; Раджабов А. К истокам муз. культ. таджиков в IX-X вв. //Абӯ Али ибн Сино и его эпоха, Душ., 1980//; Рачабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Алии Кармол (с. тав. 1479, Марв, с. ваф. 1540, Ҳирот), хонанда, навозанда, оҳангсози тоҷик-форс. Дар хонаводаи касиб ба дунё омада, аз падараш асосҳои шеърҳои мусиқиро омӯхта, дар ҳунари касибӣ (ҷомадӯзӣ, сару либос, ҳаёти) ҳам номвар будааст. Дар ҳунари тарроҳӣ (муделсози анвои ҳунароҳои бадеӣ) истеъдоди хоса дошт. Дар сознавозӣ, овозхонӣ («савт», «рехта», «амал») корҳои ҷолиби ҳунари намудааст. А.К. дар заминаи назараи осори мусиқии устодони гузашта, замонааш (Устод Шодӣ) назараҳои мусиқӣ сохта («Нақши Дарвешӣ», «Пешрави сияҳчашмон» – бар усули «Барафшон ба мақомии», «Рост», ғазали Ҷомӣ, «Амали фаришта» – бар усули «Муҳаммас», ба мақоми «Ҳусайнӣ», ғазали Ҳофиз ва ғ.) аст. Барои устодаш (Устод Шодӣ) дар жанри шаклҳои шеърию мусиқӣ («амал», «кор», «савт», «нақш», «қавл», «пешрав» ва ғ.) асарҳои созию овозӣ тасниф намуда, офаридаҳои дар ҳаёти мусиқии Ҳирот, Самарқанд, Бухоро ва Марв шӯҳрати зиёд доштаанд (бар заминаи мақомҳои «Ҳичоз», «Бусалик», «Исфаҳон»).

Ад.: Семёнов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дервиш-Али XVII в., Таш. 1946; Ражабов А. Классические традиции музыкальной культуры эпохи Бехзода //Камолиддин Бехзод и актуальные проблемы культуры народов Центральной Азии, Душ. 2002//; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468-1 ИШАФ Уз.; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Алии Шунқор (с. тав. 1457, Ҳирот, с. ваф. 1541 Ҳирот), хонанда, навозанда, мусикидон ва оҳангсози форс-тоҷик, зодаи Ҳирот буда, зиндагӣ ва фаъолиятҳои он ҷо сипарӣ шудааст. Мусиқиро аз падараш ва мусикидонҳои Ҳирот (Ҳоча Исҳоқи Шихобӣ, Устод Шодӣ) омӯхта, дар заминаи мусиқии устодона (мақомҳо) силсилаи асарҳои созию овозӣ дар жанр, шаклҳои шеърию мусиқӣ («савт», «амал», «рехта», «кор», «сарбанд», «қавл», «нақш» ва ғ.) сохта, ба маликаи Ҳирот Тўтибегӣ эҳдо намудааст. Асарҳои машҳури созию овозии А.Ш. ба мақомҳои «Ироқ», «Ҳусайнӣ», бар усулҳои «Шодиёна», «Туркзарб»,

«Барафшон», «Самоӣ» («Савти бегимӣ», «Амали бегимӣ», «Нақши бегимӣ» ва ғ.) дар ҳаёти мусиқии Ҳироту Самарқанд эътибори шоиста касб кардаанд. Шогирдону муқаллидони зиёде дошта, ғазалро некӯ меғуфта аст.

Ад.: Навой, Маҷолису-н-нафоис, Тош., 1964; Семёнов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дервиш Али XVII в., Таш., 1946; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468: 1.ИШ АФ Уз; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Аличони Гижжакӣ (с. тав. 1471, Ҳирот, с.ваф. 1540, Ҳирот), навозанда, оҳангсоз, мусиқидони форс-тоҷик, зодаи Ҳирот. Мусиқӣ, шеър ва дигар анвои ҳунароҳои бадеиро аз устод Шодӣ (мусиқидони номии Ҳирот) меомӯзад. Ибтидои санъати сознавозиро аз падараш омӯхта, минбаъд зери сарпарастии Устод Шодӣ, Хоҷа Исоҳиқ Шайхобӣ таркиботи илмию амалии шеъру мусиқиро аз худ мекунад. А.Ғ. дар фарогирии жанру шаклҳои шеърию мусиқӣ («савт», «нақш», «амал», «қуллӣёт», «рехта», «пешрав», «қавл») истеъдоди хоса доштааст ва дар ин шаклҳои созию овозии мусиқӣ таснифоти ҷолиб меофарад. Тазминҳои мусиқии ӯ ба асарҳои Устод Шодӣ, Алии Кармол «Моҳи ҳилол», «Савти ду ҷуфти моҳи ҳилол»-ро ба усули «Туркзарб» (мақоми «Ҳусайнӣ», ғазали Ҷомӣ), «Савти суманбар» (бар усули «Даври шоҳӣ», дар тазмини «Дугоҳ»), «Қуллӣёт» (ба мақоми «Рост», усули «Даври равон», бар ғазали Ҷомӣ) ва ғ. дар ҳаёти мусиқии Ҳирот, Самарқанд шӯҳрат доштаанд.

А.Ғ. барои созиши камонӣ дар шаклҳои мусиқии «пешрав», «амал», «кор» сохта ва қисме аз онҳоро ба Устод Шодӣ бахшидааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур (Рисолаи мусиқӣ), дастхат, Р:468-1, ИШ АФ Уз; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ. 1989; Семёнов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дервиш Али XVII в. Таш., 1946.

Алиҷуби Ной (с. тав. номаълум, Марв, с. ваф. 1567-80), навозанда, оҳангсоз, шоир, мусиқидони тоҷик-форс. Аз овони ҷавонӣ ба омӯзиши шеъру мусиқӣ пардохта, дар анвои гуногуни косибӣ ҳам даст дошт. Дар санъати хаттотӣ, китобат (муковасоз), ороишу тазҳиб (ҳалқорӣ) номвари замонааш буда (Соммирзо «Тӯҳфаи Сомӣ»), девони чандин суханварони гузаштаю давранашро китобату ороиш додааст. Дар пешаи ҷӯҳанӣ ҳам даст дошта, бештар дар шеъру мусиқӣ шӯҳра-

тёб мешавад. А.Н. дар жанру шаклҳои шеърию мусиқӣ барои аҳли мусиқии давранаш («савт», «амал», «пешрав», «тарона», «қавл») сохта, асарӣ ӯ дар тазмини мақомҳои «Рост», «Ҳусайнӣ» (назира ба таснифоти Алии Кармол) оҳанги «Пешрави Ҳисор» дар ҳаёти мусиқӣ бо номи «Пешрави Хоҷа Чортории Найгир» хеле машҳур будааст. Бо аҳли шеъру мусиқӣ дар иртибот ба қавонини назарӣю амалии иҷроӣю эҷодӣ баҳсу талашҳо менамудааст. Дар замони Шайбонӣён (1501-1598) дар Бухоро зиста ва эҷод намуда, бо Мираки Маҷрӯҳи Чангӣ, Кавкабии Бухороӣ ҳамкориҳои эҷодӣ дошта, бисёр муаммоҳои шеъру мусиқиро аз онҳо меомӯзад. Табъи хуби шоирӣ («ғазалро некӯ меғуфт» – Дарвешалӣ) доштааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1-2, ИШАФ Уз. Семёнов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дервиш Али XVII в. Таш., 1946; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988.

«Ал-мадҳал-ас-синоъат-ал-мусиқӣ» (асари машҳури Абӯнаصري Форобӣ 870-950, бо забони арабӣ «Муқаддимаи санъати мусиқӣ»), асари назарӣ оид ба масоили муқаддимои мусиқӣ, номи дигараш «Китоб-ал-мадҳал-ас-синоъат-ал-мусиқӣ» («Китоб дар сароғози санъати мусиқӣ»). Ин асарро Форобӣ барои онҳое, ки ба асосҳои муқаддимоти мусиқӣ (ҳунаро ва илм) ошноӣ бояд пайдо намоянд, навиштааст. Нусхаи комили ин рисола то имрӯз нарасида, аз муқаддимаи «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир» ва дигар таълифоти мусиқии Форобӣ пайдоист, ки ибтидо ӯ дар алоҳида асаре дар иртибот ба масоили сароғозии мусиқӣ навишта, баъдан ин мавзӯро ба «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир» зам намудааст. Ин рисола бештар ба масоили танзим ва тадвини назарии мусиқӣ, аз ҷумла дар таърифи мусиқӣ, масоили савтӣ ҷанбаҳои бадеӣю зебоишиносӣ, мусиқӣ ҷун аз бахшҳои таркиботи ҳикмати фалсафии риёзӣ, тавъамии мусиқӣ ба анвои эҷодӣ бадеӣ (адабиёт, шеър) ва амсоли ин баррасӣ шудаанд. Аз ин лиҳоз рисолаи маъқула ҷун раҳнамо барои омӯзиши асосҳои муқаддимоти мусиқӣ истифода мешудааст.

Ад.: Баркашӣ М. Мусиқии Форобӣ, Техрон, 1350; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Раҷабов И. Мақомӣ, Таш.-Ереван, 1970; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1. Душ., 1988; Форобӣ, Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир, Қоҳира, 1956.

Алӣ ибни Ҳошим (Алӣ ибни Ҳошими Исфаҳонӣ, с. тав. 867 Исфаҳон, с. ваф. 922), мусиқидони

форс-точик, зодаи Исфаҳон буда, санъати мусиқӣ, анъаноти эҷодию иҷроии созу овозро аз донандагони машҳур замонааш меомӯзад. А.Х. ба мероси мусиқии замони Сосониён (222-651) эътиқоди зиёд дошта, дар фарогири ахбори манобеи мусиқии мардумони эронӣ чиддан машғул шуда, дар эҳёи суннатҳои эҷодию иҷроии он навиштаҳои ҷолиби назари рои кор овардааст. Дар навохтани созои мусиқӣ (барбат) моҳир шуда, барои такмили донишҳои мусиқӣ ба Бағдод рафта, то охири умр он ҷо истиқомат мекунад. Дар эҷоди асарҳои мусиқӣ мӯътакид ба сабки эҷодию иҷроии Мавсулихо (Иброҳим, Исҳоқ) буда, нуктаҳои таҳқиқиашро дар ин мавзӯ дар рисолаҳои мусиқӣ ба қалам овардааст. Рисолаҳои «Китоб-ал-огонӣ-ал-аҷамия», «Китоб-ал-огонӣ-ал-икӯ» тафсири назарӣ роҷеъ ба таърих, назарияи мусиқии мардумони эронӣ буда, замина, вусъати иҷроию эҷодӣ, таҳқиқи мактаби мусиқии Бағдод, ҳосатан ғайолияти сулолаи Мавсулихо (Иброҳим, Исҳоқ) ва сулолаҳои мусиқидонони эронитабори ҳавзаҳои мусиқии аҳди хилофатро бо далоили қотеъи таърихӣ, назарӣ қаламдод намудааст. А.Х. дар таҳқиқ, иҷрои мусиқӣ пайравони зиёде дошта, ин равия дар ҳаёти мусиқии Бағдод бо номи «Ат-тариқат-ал-аҷамия» шӯҳратёр буданд.

Ад.: Абӯлфараҷ Исфаҳонӣ, Китоб-ал-огонӣ, Қоҳира, 1900-1905; Раҷабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Амбари Ашк (Амбари Хонанда, с. тав. 1850 Бухоро, с. ваф. 1925 Бухоро), сароянда, танбӯрӣ, раққосаи машҳур, марвихони тоҷик, зодаи Бухоро. Дар хонаводаи аҳли фарҳанг ба дунё омада, асосҳои шеър мусиқиро аз модару падараш омӯхтааст. Овози нафису хушоянда, дар сонавозӣ (танбӯр), шеър шoirӣ таъби баланд дошта, ба ашъори суҳанварони гузаштаю муосиронаш назараҳои ҷолиб мекард. Такмили ҳунаро назди устодон (бонувон) идома дода, ба яке аз чехраҳои иҷроии Бухоро дар мусиқии устодона ном мебарорад. Аз соли 1870 то 1884 дар дарбори амир Музаффар (1860-1885), сониян амир Абдулаҳади манғит (1885-1910) ва муддате дар хидмати амир Олимхон (1910-1920) сарвари бонувони ҳунарии дарборро ба ўҳда доштааст. Дар зарбгирӣ (доиранавозӣ) беназир буда, бештар бо ҳамовозии доира (даф) ва танбӯр сурудҳои мекарда, аз бонувони машҳури марвисарой (мавригӣ) махсуб

шуда, занону духтарони соҳибҳунаро тарбия намудааст. Дар санъати рақс огоҳу хеле хирфай ҳунароӣ мекардааст. Махсусан, рақсҳои маҷмӯи «Занг»-ро дар ғояти ҳунарию фанӣ мерақсида, ҳунароманди мардумии РСС Тоҷикистон Марям Ёқубова ва дигарон аз ӯ асосҳои иҷроӣ, рақсро омӯхтаанд.

Ад.: Туркестанские ведомости, № 67-68, 1897-98; Иқромӣ Ҷ. Духтари оташ, Душ., 1964; Нурҷонов Н. Олами беканори рақси тоҷик, Душ., 2004.

Аминов Нерёо (с. тав. 1916, Самарқанд, с. ваф. 1998, Исроил), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон (1946). Санъати мусиқиро дар зодгоҳаш аз Муллоқандов М., Толмасов М. омӯхта, ғайолияти иҷроияшро дар дастаҳои худғайоли ҳунарии мактаб оғоз намуда, таҳсилро дар студияи Театри давлатии драмавию мусиқии ба номи Муқимии ш. Тошканд идома дода, аз 1932 ба сифати сароянда дар дастаҳои мусиқӣ ҳунаромой мекунад. А.Н. с. 1932-34 сарвари Театри драмавию мусиқии ноҳияи Нуратои вил. Самарқанд, роҳбари бадеии дастаи ҳунарии ш. Самарқанд (1935-1938), сарояндаи Сарраёсати радиои Тоҷикистон (1938-1956), сарояндаи дастаи ҳунарии радиои Тоҷикистон (1956-1964) хидмат карда, дониш ва ҳунари иҷроии мақомхоро аз Бобоқул Ғайзуллоев (1897-1964), Шохназар Соҳибов (1903-1972), Ғазлиддин Шаҳобов (1911-1974) омӯхта ва такмил додааст. А.Н. чун оҳангсоз-сароянда силсилаи сурудҳои зиёде («Эй бодапарастон», «Ба Ватан», «Аҳду вафо», «Суруди мо» ва ғ.) тасниф карда, дар офаридаҳои аз савту навоҳои «Шашмақом» баҳраи эҷодӣ, ҳунари андӯхтааст. Иштирокдору барандаи ҷоизаҳои озмунҳои мусиқии (1929, 1944, Самарқанд, Тошканд), Даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик (1941, Москва, 1949) буда, шогирдони зиёдеро (Ғотима Қуинова, Ғариза Саъдуллоева, Шоиста Муллоҷонова ва диг.) тарбия намуда, барои хидматҳои дар тарғиб ва рушди мусиқии тоҷик бо ордени «Нишони Фахрӣ» (1949), нишони «Барои шӯҷоати меҳнатӣ» (1954), ифтихорномаҳои Ҳукумати РСС Тоҷикистон мушарраф гардидааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Аминҷонов Раҳимҷон (т. 1966, деҳаи Чилгазии ноҳ. Исфара, вил. Суғд), мутриб (рубобӣ), муҳаққиқи мусиқӣ, омӯзгор. А. фориғултаҳсилӣ мактаби мусиқии ш. Исфара (1975-1981), омӯзишгоҳи мусиқии Хучанд ба номи Содирхони Ҳофиз (1981-1985, шӯъбаи со-

зҳои миллӣ – рубоб, омӯзгор Нормуҳаммадов Р.) ва баъдан таҳсилро дар шӯъбаи соҳҳои миллии Консерваторияи Тошканд (1985-1992) идома додааст. А. фаъолияти иҷроӣ ва омӯзишии мусиқиро дар дастаи худфаъоли ҳунари ш. Тошканд (1990) ба сифати роҳбари мусиқӣ оғоз намуда, минбаъд омӯзгори шӯъбаи соҳҳои миллӣ, мудирӣ шӯъбаи иҷроии омӯзишгоҳи мусиқии ш. Хучанд (1992-1999) ба номи Содирхон хидмат карда, зиёда аз 11-нафар мутрибони соҳҳои миллиро тарбия намудааст. А. минбаъд ба сифати омӯзгори факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд (аз с. 1999), аспиранти шӯъбаи ғоибонаи ҳамин донишгоҳ, роҷеъ ба масоили мусиқии анъанавии тоҷикон мақолоти таҳқиқӣ навиштааст. А. дар мавзӯи «Аз таърихи омӯзиши мусиқии анъанавии тоҷик (нимаи дувуми асри XIX ва асри XX)» рисолаи номзадӣ менависад ва аз с. 2004 ҷонишини директор оид ба бахши таълими Академияи мақоми Тоҷикистон буда ва баробари ин муаллифи мақолоти таҳқиқии «Аз таърихи сабти Шашмақом» (маҷаллаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2006), «Анъанаи иҷроии Шашмақом дар шимоли Тоҷикистон» (маводи симпозиуми байналмилалӣ мусиқии Исфара, 2003) ва ғ. аст. А. иштирокдори фестивал-симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқии «Шашмақом» (Исфара-2003, Душанбе-2006) ва чандин конфронсҳои илмӣ амалист.

Ад.: Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Ҳолномаи Аминҷонов Р.

Амир Алиакбари Самарқандӣ (с. тав. 1576 Самарқанд, с. ваф. 1610, Самарқанд, мутахаллис ба Устод Қонунии Самарқандӣ), оҳангсоз, мутриб, шоир ва мусиқшиноси тоҷик. Зодаи гузари Мӯлиёни Самарқанд буда, падараш Мир Мусо низ аз шоирон, мусиқидонони номвари замон, дар вазифаи ҳокими шаҳр муддатҳо хидмат кардааст (мардум ӯро ба нишони эҳтиром «қутбалқоб» менамуданд). А.А.С-й илмҳои замонааш, махсусан мусиқиро таъсис медиҳад ва мусиқидонони ин давра Дарвиш Бузғолаи Самарқандӣ,

Мавлоно Мирхокии Самарқандӣ, Мавлоно Шермуҳаммади Кулолии Самарқандӣ, Устод Тулаки Ноии Самарқандӣ, Устод Абдусаттори Қонунӣ, Устод Арабнавои Қобузӣ, Махдумзодаи Котибии Самарқандӣ ва дигарон дар ин мактаби илмӣ амалии мусиқӣ ба камол расидаанд. Дар сознавозӣ (қонун) сабки ҳоси иҷроиро дар амалии мусиқӣ ворид намуда, мутрибони Самарқанду Бухоро муқаллиди ин равия будаанд. А.А.С-й дар назарияи мусиқӣ рисолае таъсири Кавкабии Бухорой нигошта ва нусхаи номукаммалӣ он то ба нарёзгори мо нарасидааст. Мафнаш воқеъ дар маҳалли Ҳоча Абдуи Дарун аст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1, ИШАФ Уз.; Семёнов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке XVII., Таш. 1946; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1., Душ., 1988.

Амир Шайхӣ (с. тав. 1420 Сабзавор, с. ваф. 1534-35 Сабзавор), мусиқидон, шоир, хаттот ва донишманди форс-тоҷик, зодаи Сабзавор. Донишу ҳунаро дар зодгоҳаш омӯхта, ба тақмили дониш ба Бағдоду Ҳирот рафта, санъати созу овозро аз устодони мусиқӣ фаро гирифт. Дар навохтани соҳҳои мусиқӣ (танбӯр, уд, қонун) сабки ҳоси иҷроӣ дошта, устодони замон бар равияи сознавозии ӯ тақлид намуда, дар шаклу анвои шеърӣ мусиқӣ («қавл», «қуллӣёт», «нақш», «тарона», «савт») ихтирооти ҳунари карда, шеърро (ғазал) некӯ ва мусиқивор месурӯд. Дар шаклҳои мураккаби мусиқӣ «Қуллӣёт» (бар усули «миат-тайн»), «савт» асарҳои созию овозӣ сохта (матни аксари осори мусиқиаширо аз сохтаҳои) ва дар ҳаёти мусиқии Ҳирот эътибори зиёд доштаанд. Дар шеър бо таҳаллуси «Шайхӣ» осори рангине сохта, соҳибдевон аст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ. Р:468-1, ИШАФ Уз.; Навоӣ Алишер, Маҷолисун-нафоис, Тош., 1964; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1., Душ., 1988.

Амир Шохӣ (Мавлоно Амир Шохӣи Хонанда, номи аслиаш Малик ибни Ҷалолуддини Фирӯзқӯхӣ, с. тав. 1521, Сабзавор, с. ваф. 1602 Ҳиндустон), навозанда, хонанда мусиқидон ва шоири соҳибдевон. Зодаи Сабзавор. Шеър ва мусиқиро аз падараш омӯхт. А.Ш. муддати зиёд дар шаҳрҳои Ҳирот, Бухоро иқомат ва хидматгузори намуда, сониян ба Ҳиндустон рафта, ба сифати мутриб ва котиб ифои вазифа карда, он ҷо аз олам даргузаштааст. А.Ш. дар ҳунари мутрибӣ (бар-

Ардашер

бат, конун, чангу танбӯр) равиши тозаи ичроие дар мусиқии замонааш (ҳаёти мусиқии Бухоро, Ҳирот ва Ҳинд) ворид намуда, сознавозони зиёдеро дар ин пеша раҳнамоӣ кардааст. Ӯ мусаннифи асарҳои зиёде дар жанру шаклҳои шеърӣю мусиқӣ («амал», «савт», «кор», «қавл», «рехта» ва «қуллиёт») сохта, «Амали шахриёри Ҷаҳон», «Нақши Моҳи ҳинду», «Пешрави гулистон» (бар усулҳои «Уфар», «Чанбар», ба мақомҳои «Наво», «Ҳусайнӣ», «Бузург») аз таснифоти машҳури А.Ш. аст. Бо таҳаллуси «Шоҳӣ» ғазалу рубой сурӯда, соҳибдеворон ва намунае аз ашъори ӯ:

Ту шахриёри ҷаҳон, мо ғариби шахри туем,

Ватан гузошта бе хонумон зи баҳри туем.

Давои дил нашавад нӯши Ҷоми Ҷам моро,

Ки нозпарвари паймонаҳои заҳри туем...

Ад.: Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1-2, ИШАФ Уз.; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988.

Амириброҳими Қонунӣ (с.тав. номаълум, Ҳисор, с. ваф. 1545 Ҳирот), сароянда, оҳангсоз, навозандаи тоҷик-форс, зодаи Ҳисори Шодмон. Асосҳои амалии шеърю мусиқиро дар зодгоҳаш ва Ҳирот аз устодони адабу ҳунар, аз ҷумла Шихобуддини Абдуллоҳи Баёнӣ, Ҳоҷа Исмоили Шихобӣ, Ҳоҷа Юсуфи Бурҳон омӯхт. А.Қ. дар сознавозӣ, овозхонӣ сабки иҷроии хуросонӣ, мова-роуннахиро идомаи тақвият медиҳад. Дар санъати қонуннавозӣ тағйирот ва ифодаҳои нави таъинии иҷроиро ворид намуда ва дар ин замина ихтирооти зиёде дорад. Ӯ дар заминаи зарбу навоҳои мақомҳои «Наво», «Ирок», «Исфакон», «Бузург» дар шаклу анвои шеърӣю мусиқии «савт», «кор», «қавл», «рехта», «саҷъ», «нақш», «пешрав» асарҳои созию овозӣ тасниф кардааст. Асарҳои «Савти Қонунӣ», «Пешрави Хубон», «Нақши ҳилол», «Рехтаи Ҳисор», «Қавли дилрабо» (бар мизони усулҳои «Барафшон», «Даври равон», «Уфар», «Шодиёна») ва ғ. дар ҳаёти мусиқии Ҳирот шӯҳрати зиёд касб кардаанд. Дар ҳунари хаттотӣ, лавҳаӣ, ҳалқорӣ, ҷадвалкашию зарқубӣ истеъдоду сабки ҳоса дошта ва ғазалро некӯ меғуфтааст.

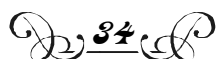
Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1, ИШАФ Уз.; Семёнов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дервиш Али XVII в.Таш., 1946; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1. Душ., 1988.

Амирмастии Ҳиравӣ (с. тав. номаълум, Ҳирот, с. ваф. 1514 Бухоро), навозанда, сароян-

да, оҳангсоз ва шоири форс-тоҷик. Зодаи Ҳирот, дар Бухоро ғавтида аст. Мусиқӣ, шеър, асосҳои иҷроиро дар Ҳирот омӯхта, бо устодони мусиқӣ (Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ, Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид, Ҳоҷа Юсуфи Бурҳон) ҳамкориҳои эҷодии иҷроӣ дошта, дар масоили шеърю мусиқӣ баҳсу мунозараҳо менамуд. Абдуллоҳи Ҷомӣ ба маҳорати овозхонӣ таваҷҷӯҳ намуда (ба ӯ асосҳои назарии мусиқиро меомӯзонанд), дар сознавозӣ таҳаввулотҳои тозаи иҷроӣ ворид карда ва устодони мусиқии Ҳироту Бухоро қорҳои ҳунариро пазируфтаанд. Охири умр ба устодони мусиқии Бухоро мепайвандад, ба аҳли мусиқӣ Ҳофиз Турдӣ, Маҳмуди Насафӣ, Қосими Баззоз ва дигарон дар эҷоди асарҳои таркибан мураккаби созию овозӣ дар жанру шаклҳои шеърӣю мусиқӣ ҳамкориҳо намудааст. Бо Начмуддин Кавкабии Бухороӣ дар баррасии масоили назарӣю амалии мусиқӣ баҳсу мунозараҳо намуда, ба шогирдонаш бештар дар эҷоди «савт», «нақш», «пешрав», «амал», «қуллиёт», «рехта» қорҳои ҷолиби ҳунари анҷом медиҳад. Махсусан дар мақомҳои «Ирок», «Рост», «Исфакон», «Амали дудил», «Нақши шодиёна», «Пешрави шикастаи Дуғоҳ», «Рехтаи Исфакон» ва ғ. дар ҳаёти маданияи Ҳироту Бухоро маълуму машҳур будаанд.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-11, ИШАФ Уз.; Бобур, Бобурнома, Тош. 1993; Семёнов А.А. Среднеазиатск. трактат по музыке Дервиш Али XVII в. Таш., 1946; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. ҷ. 1. Душ., 1988; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989.

Андалиби Табретӣ (Ҳоҷа Муҳаммади Ҳофиз, с. тав. 1372, Ҳирот, с. ваф. 1440, Ҳирот), сароянда, мусиқидон, шоири форс-тоҷик. Зодаи Ҳирот, дар марказҳои фарҳангии Мовароуннахру Хуросон, Эрон зиндагӣ ва эҷод намуда аст. Дар ҳунари иҷроӣ (овозхонӣ) сабки ҳоса ва овози би-сёр муассир дошта ва аз ин хотир ба ӯ унвони «Андалиб» додаанд. Аз Устод Шодӣ дарси маҳорати иҷроӣ омӯхта, бо ӯ ҳамкориҳои эҷодии иҷроӣ дошт. Барои тақмили дониши мусиқӣ ба шахрҳои Эроню Хуросон, Мовароуннахр сафарҳо намуда, муддате дар дарбори Султон Аҳмади Атласпӯш (ҷалоирӣ) чун муриб ва шоир хидмат намуд. Бо устоди мусиқӣ Ҳоҷа Абдуллоҳи Ҳамқорӣ намуда, дар жанру шаклҳои шеърӣю мусиқии «савт», «амал», «кор», «нақш» асарҳо офарида, дар таъмини «Амали тарона», «Амали Гесӯ», «Амали Бӯстон» (Ҳоҷа Абӯллоҳи Ҳамқорӣ) «Амали Хиромон», «Амали суманбар» (ба ғазалиёти Саъдӣ, Ҳофиз, Камол) аз асарҳои машҳури ӯст.

Ғазалу рубой, қитъаро некӯ меғуфт ва дар шаклҳои мусиқии «рехта», «сачъ», «қавл», «пешрав» ҳам ихтирооти тоза намудааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1, ИШАФ Уз.; Машхун, Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Ардашери Чангӣ (Муҳаммад ибни Ардашер, с. тав. 1475, Ҳирот, с. ваф. 1547, Бухоро), оҳангсоз, навозандаи форс-тоҷик, зодаи Ҳирот. Аз овози ҷавонӣ ба фарогирии мусиқӣ, ҳатту ҳаттотӣ, ҷадвалкашӣ, наққошӣ машғул шуда, дар ин пешаҳо номвар мешавад. Дар ҳунари сознавозӣ сабк, равияи иҷроӣ дошта, аз устоди мусиқии замонааш Мираки Чангии Бухороӣ асосҳои мусиқии назарию амалиро меомӯзад. А.Ч. чанд муддат тахти сарпарастии Устодаш (Мираки Чангӣ) дар наққорахонаи Шайбонӣ (Бухоро) чун навозанда хидмат кардааст. Ин муддат бо доираҳои ҳунарии дарбор ва берун аз он шиносӣ пайдо карда, дар ҳунари овозхонӣ, сознавозӣ, санъати шеър маҳорати баланд касб менамояд. Махсусан дар эҷоду иҷрои шакл, жанрҳои шеърҳои мусиқии «савт», «нақш», «пешрав», «кор», «куллиёт», «рехта» вағ. тасниф намуда, дар мақомҳои «Бусалик», «Наво», «Бузург» дар вазну зарбҳои «Даври шохӣ», «Зарбулфатҳ», «Туркзарб» асарҳои «Амали Чангӣ», «Пешрави Чанг», «Савти тарона», «Рехтаи Наво», «Савт-ул-амали Бузург» дар ҳаёти маданияти Ҳирот, Бухоро маъмулияти зиёд доштаанд.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1, ИШАФ Уз.; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Восифӣ, Бадоеъ-л-вақоеъ, Техрон, 1349; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ.1, Душ., 1988.

Атиқай Хонанда (Атиқа бинти Шучоъ, с. тав. 816, с.ваф. 880 Бағдод), сароянда, навозандаи машҳури мактаби мусиқии Бағдод. Аз муҳочирони эронитабор, сарояндаи ашъор, осори асотирӣ, ситоишӣ ва таърихӣ. Асосҳои мусиқиро аз устодони мусиқӣ (эронитаборон) Иброҳим ибни Исроҳи Мавсулӣ, Мансури Залзал ва дигарон омӯхт. Аз аввалин бонувонест, ки дар Бағдод сарвари мактаби иҷроии бонувонро таъсис дода ва сарояндагону навозандагон Данонир, Олия, Ҳабоба, Салома, Мутриба ва диг. аз шогирдони ӯ мебошанд. А.Х. дониши комили мусиқиаширо аз Шаҳдаи Форс, ки аз донандагони мероси мусиқии тоисломии эронитаборон буд, меомӯзад. Дар сабки эҷодию иҷроияш А.Х. бештар ба мероси мусиқии мардумони эронитабор таъя намуда, асарҳои дар

шаклу анвои шеърҳои мусиқӣ иҷронамудааш аз суннатҳои иҷроии замони Сосониён (222-651) истифода мекард. А.Х. барои такмили барномааш ба шаҳрҳои Хуросону Мовароуннаҳр (Марв) сафар карда, намунаҳои зиёди таронаву оҳангхоро ҷамъу ҳифз намуда, дар барномаҳои истифода мекунад. Ӯ аз намояндагони устувори сабки «Ат-тариқат-ал-Аҷамия» буда, дар дастаи ҳунариаш мутрибони эронитабори манотиқи Хуросону, Мовароуннаҳр ҳунарнамоӣ мекардаанд. Пайравону муққалидони зиёде дошт.

Ад.: Абулфараҷ Исфаҳонӣ, Китоб-ал-огонӣ, Қоҳира, 1900-1905; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373.

Аҷам – ғайри араб, мардумони эронитабор;

1. Суруд ва оҳанги бостонӣ дар мусиқии классикӣ тоҷику-форс (садахон 11-14); 2. Гӯша ва шӯъбаи мусиқӣ дар таркиботи Дувоздахмаком (ас.12-17); 3. Оҳанг дар шоҳаи сози мақоми «Сегоҳ» (Шашмаком, Муҳаммаси Аҷам) ва дар шоҳаи овозии он (наср, «Наврӯзи Аҷам») амал менамояд, Усули доиравии А. дар адвори мусиқӣ ба сурати зайл аст:

АҶАМ Рӯдакӣ

Мусиқии А. мавзуну рӯҳафзо ва суръатан мутанаввеъ буда, саршор аз ифодаҳои рангомези савтист. А. дар анъанаи иҷроии мусиқии мардумӣ ҳам нақши муассир дорад.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1894; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987.

Ашурова Озода (с.тав. 1970, ш. Конибодом, вил. Суғд), сарояндаи бохунари "Шашмаком", Хунарпешаи шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (2005), барандаи ҷоизаи байналмилалӣ Грэми (2008).

Баъди хатми мактаби миёна (1977-1985), омузишгоҳи

касбии техникӣ (1987-1988), хонишу омузишро дар факултаи мусиқии тоҷик (мусиқии анъанавӣ) Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (1988-1992 ва соли 2000 хатм намуд) идома дода, тахти сарварии Барно Исоқова сабки иҷроии мақомхоро омӯхтааст. А.О. фаъолияти иҷроияшро дар Ансамбли давлатии "Шашмаком"-ба номи Шаҳобови Кумитаи радиошунавонӣ ва телевизиони Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 1996) оғоз намуда, баробари ин солҳои 2003-2007 таҳсилро дар Академияи мақоми ҚТ тахти сарварии устои "Шашмаком" Абдували Абдурашидов идома дода, кулли силсилаҳои қисми овозии "Наср" ва "Савт"-и мусиқии Шашмакомро омӯхта очро намуда, асосҳои амалию назарии мақомхоро андӯхтааст. А.О. дар ин муддат диёда аз 100-сурудҳои мардумӣ, классикӣ (мақомҳо) асарҳои оҳангсозони тоҷикро суруда, махсусан шӯҳаҳои овозии "Ушшӯк", "Муғулҷаи Дугоҳ", "Сарахбори Ороми ҷон", "Ороми ҷон", "Уфари Ороми ҷон", кулли бахшҳои "Насри"-и Шашмакомро бо тозаҷӯиҳои иҷрой анҷом додааст. А.О. иштирокдор ва барандаи Ҷоизаи озмуни байналмилалӣ "Шарқ тароналари" (ш. Самарқанд, 2003), Симпозиуми байналмилалӣ мақом (Исфара, 2003) ва ғ. буда, бо барномаҳои хунари дар мамлаки ИМА, Белгия, Англия, Испания, Юнон, Миср, Эрон, Франция, Олмон, Словения, Норвегия, Ҳиндустон, Россия, Узбекистон, Қирғизистон сафарҳои хунари қарда, мероси мусиқии тоҷикро бо маҳорати ҳоса иҷро намудааст. А.О. барои хидматҳои шоистааш дар рушди тарғиби мусиқии тоҷик бо нишони "Хидмати шоиста" (2003), ифтихорномаи Қ.Т. мушарраф гардидааст.

Ад.:Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Маводи бойгонии Академияи мақом

Аюбҷонов Зокир (с. тав. 1913, Хучанд, с. ваф. 1959 Хучанд), сароянда, Артисти хизматнишондодаи РСС Тоҷикистон (1943). Санъати мусиқиро ибтидо дар муҳити хонаводагӣ фаро гирифта, сипас аз Содирхони Ҳофиз (1847-1931) асосҳои амалии созу овозро андӯхтааст. Фаъолияти эҷодии минбаъдӣ А.З. бо роҳбарии дастаи дӯстдорони хунари Хучанд (1932-1936), сароян-

да ва хунарпешаи театри драмавии мусиқии ш. Сталинобод (1931-1932), сароянда, актёри театри мазҳақию мусиқии Хучанд (1936-1956) ва ғ. ташаккул ва рушд намудааст. Барои амиқтар фарогирии пояҳои мусиқии устодона (мақомҳо) ба сарояндагони номвар Юнус Рачабӣ, Ҷурахон Султонов, Маъмурҷон Узоков, Карим Зокиров, Ориф Алимахсумов ва диг. ҳамкорӣ дошт ва бисёр муаммоҳои хунари иҷроиро аз онҳо омӯхта, дар бунёди иншоотҳои бузурги он солҳо (каналӣ Калони Фарғона), рӯзҳои хунарии театри мазҳақю мусиқии Хучанд дар шаҳру вилояти Тоҷикистону Ўзбекистон хунаромӣ қарда, барои хидматҳои шоистааш дар пешрафт, тарғиб, ниғаҳдошти арзишҳои бадеии мусиқии тоҷик сазовори ҷоиза ва ифтихорномаҳои Ҳукумати РСС Тоҷикистон шудааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. «Шашмаком» дар асри XX, Хучанд, 2006.

Аҳмади Ғиҷжакӣ (Устод Саидахмади Ғиҷжакӣ с. тав. номаълум, Бухоро, с. ваф. 1514 Ҳирот), навозанда, сарояндаи тоҷик. Асосҳои илму хунари замонашро дар Бухоро фаро гирифта, дар мусиқӣ (сознавозӣ, овозхонӣ), шеър ва илмҳои дунявӣ дониши мукамал дошт. Аз соли 1469 то 1516 дар Ҳирот зиста ва он ҷо ғавтидааст. Бо дархости Султон Ҳусайни Бойқаро (1469-1506) ба Ҳирот омада, чун мутриб, котиб ва ровӣ хидмат қарда, дар пешрафти фарҳангу хунари ин давра нақши муассир мегузорад. А.Ғ. дар Ҳирот ба аҳли шеър мусиқӣ (Ҷомӣ, Навоӣ, Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид, Амир Муртоз, Маҳмуди Ҳусайнӣ ва диг.) ҳамкорӣ намуда, ба ғазалиёти Ҷомӣ, Навоӣ «тарона», «нақш», «савт», «амал», «рехта» сохта, бузургтарин устодони мусиқӣ осорашро иҷро намудаанд (Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ, Ҳофизӣ Басир, Ҳофизӣ Убаҳӣ). Дар сози ғиҷжак ихтирооти ҷолибе қарда, барои навозандагони Бухорою Ҳирот дастуру раҳнамоҳои мусиқӣ сохтааст. Дар нақорахонаи Ҳирот сарвари мутрибонро ба ўҳда дошта, сознавозони номӣ Устод Кехситии Ной, Устод Ҳасани Балабонӣ, Устод Қулмуҳаммади Удӣ, Устод Алӣи Хонақоҳӣ аз ў мусикинавозӣ андӯхта, дар эҷоди таснифоти мусиқӣ ҳамкориҳои хунари доштаанд. Шеърро (ғазал, рубоӣ) некӯ мегуфта ва мусикидонони Ҳирот ба ғазалхояш дар мақомҳои «Ҳусайнӣ», «Бусалик», «Наво» оҳангу таронаҳо сохтаанд.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ. Р:468-1. ИШАФ Уз.; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Б

«Баёзи Шашмақом» – навиштаи Фазлиддин Шаҳобов (1911-1974) – рисолаи илмӣ оид ба Шашмақом (таълифаш солҳои 60-уми қарни 20) ва дар шакли силсилаи барномаҳои телевизионӣ (бойгони шаҳсии устод) баррасӣ шудаанд. Му-таассифона он нотаом аст ва танҳо мақомҳои «Бузург», «Рост» ва қисман «Наво»-ро дарбар мегирад. Б.Ш. дар пайравии анъанаи рисола-нависии қарнҳои ХУШ-ХІХ (чун баёз) навишта шудааст. Навиштани баёз дониши муқаммали шеърдониву мусиқшиносиро металабид. Ф.Ша-ҳобов, ки яке аз донандагони асили назму му-сиқии классикии тоҷик (Шашмақом) буда ва дар ин шева устод аст. Дар силсилаи барномаҳои те-левизионӣ баён намудани Б.Ш. ҳадафи хоса дар тарвиҷи санъати мақом ва мақомсароӣ буд. Б.Ш. баробари арзиши баланди илмӣ доштан инчунин намунаи комили «сценарияи муфассал»-и барно-маи телевизионист ва он бо ҳуруфоти ниёкон ва сирилликӣ тоҷикӣ тадвин шудааст.

Зимни ин Б. Ш. ягона рисолаест, ки дар қарни 20 оид ба Шашмақом чун баёз навишта шуда, арзиши илмӣ он дар мусиқшиносии му-осир беқариноа саршор аз иттилооти илмӣ ме-тодологист ва чун манбаъ дар мақомшиносии муосир нақши муассирро дорост.

Ад: Шиҳоби мусиқӣ, Душанбе, 2006. Ф. Шаҳобов, Баёзи Шашмақом, таҳияи Ф. Азизова, Душанбе, 2007.

Баёт – 1. Шӯъбаи мусиқӣ аз шӯъботи 24-гона дар таркиби Дувоздаҳмақом (садаҳои 12-17 ва иб-тидои ас. 18) ва дар анъанаи мусиқӣ бо номи На-врӯзи Баётӣ ҳам эътиборманд аст. Мусиқидонон усули истихроҷи қаторовозҳои Б.ро дар пардаҳои сози мусиқии уд ба тариқи зайл собит намудаанд:

$$\begin{array}{r} X + Y + (Y_6 + Y_7) + Y_8 + Y_9 = C + T + C + T \\ 498 - 678 - (792 - 882) - 996 - 1200 \\ \quad \wedge \quad \wedge \quad \quad \wedge \quad \wedge \\ 180 \quad 204 \quad \quad 114 \quad 204 \end{array}$$

2. Навое аз шоҳаи овозии (насп) мақоми «Наво» ва оҳанг дар баҳши мушқилоти мақоми мазкур оҳанги «Мухаммаси Баёт» ҳам ба назар мерасад. 3. Асари таркибан мураккаби овозӣ дар маҷмӯи сурудҳои Фарғонаю Тошканд. Сохто-ри авзонии Б. дар адвори мусиқӣ чунин аст:

Мусиқии Б. таркибан шод ва саршор аз ифодаҳои рангомези савтию тараннумист.

Талқини Баёт

Ҳилолӣ

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1894; Фар-ҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Рашидӣ, Тех-рон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Абдулқодири Мароғӣ, Мақо-си-ду-л-алхон, Техрон, 1356; Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Рачабов, Душ., 1987; Ражабов И. Мақомлар масала-сига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987.

Бак - садои баланди усули доиравӣ дар му-сиқии анъанавист ва баракс садои пасти онро "бум" гӯянд. Агар б.ро ду баробар тезонанд "бака" хонанд. Аҳли мусиқии Хоразм б.ро "тоқ" ва "бакка"-ро "тоққо" истифода менамоянд.

Бам – садои ғафс (паст), овози паст; Номи тори сози мусиқии барбат (уд), ки садои ғафс аз он хориҷ мешавад; садои пасту ғафси аз созои мусиқӣ хориҷшударо бам гӯянд (бас), баракси садои зер.

«Банде дар мусиқӣ» (Рисолаи мусиқӣ, фор-сии тоҷикӣ, ҷои тасниф, муаллифаш номаълум, ас. 16-17, тахминан дар Бухоро эҷод шуда, хатти настаълиқи хоно, Р:3497-11, ИШАФ Ёзбекистон), рисола оид ба таърих ва назарияи мусиқии то-ҷик. Сохт ва тартиби баррасии мавзӯоти мусиқӣ дар муқаддима, ҳашт боб ва хотима ба риштаи таҳқиқ омадаанд. Дар муқаддима тавсифи мусиқӣ чун илм ва ҳунар аз дидгоҳи назарӣ ва зебоиши-носӣ, ҳадафу мақсади мусанниф аз нигориши

Баротов

рисола қаламдод шудааст. Мавзӯи боби аввали рисола тавзеҳи таърихи ташаккули 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯба буда, дар боби дуввум шарҳи хосаи 24-шӯба (шарҳи шуабот ва тартиби онҳо дар мақомоти 12-гона); усули истихроҷи 24-шӯба (таносуби ҳар шӯба дар ҷараёни эҷоди ишон дар созҳои мусиқӣ) мавзӯи боби саввуми рисола аст. Боби ҷаҳорум аз мавзӯоти муҳими мусиқӣ (дар баёни усулҳои мусиқӣ (зарб) нақши он дар ҳунари эҷодию иҷроии мусиқӣ) буда, бисёр ҳулосаҳои муаллиф бар пояи вазъи мусиқии амалӣ натиҷагирӣ шудаанд. Ин мавзӯ дар боби панҷуми рисола (дар баёни 17-усули мухталифа ва навъи зарбҳо, нақрот) идомаи тақвият ёфта, дар боби шашум таркиботи шаш баҳр, вазни мусиқӣ (усули эҷоду иҷрои ин баҳрҳои шеърӣ мусиқӣ), ки аз шоҳҳои муҳими зарбианд, мушаххас тавзеҳ мешаванд. Муаллиф дар боби ҳафтум мавзӯи ихтирооти ҳунарии Сафиуддини Урмавӣ, Устод Ҳасани Удӣ, Устод Рӯҳпарвар, усулҳои: Хафифу Соқил, Чорзарб, Авсат, Барафшон, Рамал тавсиф шуда, дар боби ҳаштум ихтирооти ҳунарии (мусиқӣ) Хоҷа Абдулқодири Гӯянда (Мароғӣ), ки дар панҷ вазн (баҳр), усули мусиқӣ (Зарбулфатҳ, Даври Шоҳӣ, Шоҳнома, Даври Қамария, Миаттайн, Даври Ровон) тағйироте ворид намуда аст, шарҳу баррасӣ шудаанд. Маҷсоили зебоишиносии созу овоз (мусиқӣ) дар хотимаи рисола ба қалам омада, муаллиф иқтибосот аз гуфтаҳои мусиқидон, шоири номвар Насриддини Кавкабии Бухорӣ барои тақвияти ҳулосаҳои назарияш овардааст. Б.Д.М. аз манобеи муҳими ҳаттии мусиқӣ буда, барои таҳқиқи афкори илмии мусиқии тоҷикон дар садаҳои 16-17 аҳамияти хоса дорад.

Ад.: Банде дар мусиқӣ, Р:3497-11, ИШАФ Ҷз.; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Баротов Мачнун (с.тав. 1941, Хучанд, с.ваф. 1999, Хучанд), муҳриб, оҳангсоз, Ҳунароманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1991), дотсент (1999). Аз муҳрибони боҳунаро (рубобӣ), намоёндоғони мактаби иҷроии Хучанд буда, мусиқиро ибтидо аз падараш омӯхта (Набиҷони дуторӣ), минбаъд таҳсилро дар Омӯзишгоҳи мусиқии Хучанд (1959-1963), Консерваторияи давлатии Тошканд (1971) идома дода, баъдан сарвари хонаи маданияти якуми ш.Хучанд

(1971-1972), директори театри Нов (1972-1974), роҳбари хонаи эҷодиёти мардумии иттиҳодияи синфии вилояти Ленинобод (1975-77), устод-муҳриби Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (1977-82), роҳбарии бадеии ансамбли бонувони рубобии Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (1982-91), Омӯзгори пешбар (1990-93), мудири кафедраи Ин-ти санъат (1993-96), дотсенти Донишқадам таълимии Академияи мусиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров (1998-99) хидмат ва ғаёлияти эҷодӣ намудааст. Б.М. дар иҷрои шоҳҳои «Шашмақом»: «Таснифи Бузург», «Соқиномаи Рок», «Насри Сегоҳ», «Талқинҷаи Мустазоди Наво», «Ҷапандози Баёт», «Гардуни Бузург», «Гардуни Наво», «Гардуни Дуғоҳ», «Гардуни Сегоҳ» ва ғ. маҳорати баланди иҷроӣ ба ҳарч додава барои Ҳазинаи радиои тоҷик сабт кардааст. Б.М. баробари ин оҳангсози соҳибҳунаро буда, мусаннифи зиёда аз 70 суруду оҳанг («Сараҳбори кӯҳистон», «Соқинома», «Дилрабо», «Нурафшон» ва ғ.) таъсиру бардоштҳои ҳунароӣ аз савтҳои «Шашмақом», осори мусиқии мардумӣ рои кор омадаанд. Б.М. бо барномаҳои ҳунароӣ ба мамолики ИДМ, Шарқу Ғарб (Австрия, Исландия, Ҳиндустон, Афғонистон ва ғ.) сафарҳо намуда, барандаи ҷоиҳои озмуни муҳрибони касбист (Тошканд, 1973).

Ад.: Таджикское искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар асри XX, Хучанд, 2006.

Баротов Набиҷон (с.тав. 1910, Хучанд, с.ваф. 1985, Хучанд), муҳриб-дуторӣ, аз намоёндоғони соҳибҳунари ҳавзаи иҷроии Хучанд (сабки иҷроии Содирхон 1847-1931).

Санъати сознавозиро ибтидо назди Содирхон ва сониян писараш Нодир Бобошарифов омӯхта, дар сознавозӣ-дутор сабки хос доштааст.

Ғаёлияти Б.Н. бештар дар қорҳои идории давлатӣ-қорманди қомсомол (1926-1929), ГПУ, НКВД (1929-1935), роҳбари хонаи баҷағони ш. Қургонтеппа .Панҷакент (аз 1938-1943), таҳсил дар Институти омӯзгорӣ (Хучанд, 1938-1941), директори театри ноҳ. Нов (1943-1945), Филармонияи вил. Ленинобод (1944-1949), хонаи маданияти шаҳри Ленинобод (1953-1961), сардори қоргоҳи созтарошии Ленинобод (1961-1965) ва ғ.

хидмат намудааст. Б.Н. мутриби соҳибхунар дар иҷрои шоҳаҳои созии «Шашмақом» (мушқилот) савту навоҳои мардумии касбӣ («Баёт», «Уфар», «Тановар» ва ғ.) буда, бо хунаравон ҳамкорӣ намуда, дар таппақули маҳорати иҷроии Артисти Халқии СССР Муродов Ҷ. нақши устодӣ дорад. Барои хидматҳои шоистааш Б.Н. дар тарғибу рушди осори мусиқии тоҷик бо ордени нишон, ифтихорномаҳои Ҳукумати РСС Тоҷикистон мушарраф шудааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар асри XX, Хучанд, 2006.

Бастанигор (Баста, Бастаи нигор)-оҳанги бостонӣ дар мусиқии устодонаи тоҷик, ки ихтироӣ онро ба Борбади Марвазӣ (589-90-628-38) мансуб донистаанд. Шӯъбаи маъмул дар таркиботи Дувоздаҳмақом (садаҳои 12 -17 ва ибтидои ас.18). Мусиқидонон тартиби истихроҷи қаторовозҳои онро дар сози мусиқии уд ба тариқи зайл собит намудаанд:

$$\begin{array}{ccccccc} \text{Х} + \text{Й} + \text{Йб} + \text{Йҷ} + & = & \text{Ҷ} + \text{Ҷ} + \text{Б} & = & 498 - 678 - 792 - 882 \\ & & \wedge & \wedge & \wedge & & \\ & & 180 & 114 & 90 & & \end{array}$$

Б. дар таркиботи «Шашмақом» бо номи «Мухаммас» ва дар силсилаи мақомҳои ҳоразмӣ бошад бо номи «Сақил» эътиборманд аст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1984; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1861; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Маҳмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Рачабов, Душ., 1987; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987.

Баҳоваддинов Маҳкамхоча (с.тав. 1949, деҳ. Румон, ноҳ. Б. Ғафуров), сароянда ва тарғибгари «Шашмақом». Санъати овозхониро сознавозиро аз Маъруфхоча Баҳодуров, Иброҳимҷон Расулов омӯхта, бештар ба иҷрои шоҳаҳои мақомҳо кӯшиш ба харҷ дода, фаъолияти хунариашро дар дастаи «Торҳои заррин» (ш. Хучанд) оғоз намудааст. Хатмкардаи Институти омӯзгории Хучанд (1984-1989) буда, устоди факултати санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи

Б. Ғафуров (аз с. 1995-то имрӯз), сарвари дастаи хунарии ҷамъияти саҳомии ба номи Ёрунхочаевӣ ноҳ. Б. Ғафуров (аз с. 1995 то имрӯз).

Б.М. дар иҷрои қисм, шоҳаҳои овозии мақомҳо, сурудҳои классики «Баёти 1, 2, 3, 4», «Баёт», «Сегоҳ», «Чоргоҳ 1, 2, 3», «Гиря», «Мискин», «Даромади Ушшоқ», «Гулёри Содирхон», «Талқини Содирхон», «Қашқарчаи Ушшоқи Содирхон», «Каримқулбегии Содирхон», «Ироқи Бухоро», «Чапандози Ироқи Бухоро», «Уфари Ироқи Бухоро», «Қашқарчаи Рок», «Уфари Рок», «Нимҷупонӣ», «Савти Муноҷот» ва ғ. маҳорати хуб ва сабки ҳоси иҷроӣ ба харҷ додаст. Б.М. дар ҳайати дастаҳои хунарии Хучанд ба кишварҳои Булғория, Руминия, Ҳабашистон, Корея ва ғ. сафарҳои хунари карда, барандаи нишони тиллоии ВҚПС (барои маҳорати баланди иҷроӣ) аст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар асри XX, Хучанд, 2006.

Баҳодуров Маъруфхоча

(Маъруфхоча Баҳодур, с. тав. 1920 деҳаи Румон, ноҳияи Хучанд, вилояти Сугд, с. ваф. 1996 деҳаи Румон, ноҳияи Хучанд), сароянда, навозанда, оҳангсози мардумӣ, данандаи мероси мусиқии суннатии мардумӣ, Ҳофизии Халқии РСС Тоҷикистон (1947), аз идомадиҳандагони сабки иҷроии Содирхони Ҳофиз (1847-1931), косибзода. Сознавозӣ ва овозхониро аз падараш Баҳодурхоча ва бобояш Олимхоча, ки аз аҳли созу наво, шеър буданд, меомӯзад. Аз овони ҷавонӣ ба сабки иҷроии Содирхони ҳофиз, дигар устодони мусиқии суннатии Хучанду Фарғона майл дошт. Фаъолияти иҷроиаширо дар радио ва театри ҷавонони вилоят (Ленинобод, 1939) оғоз намуда, сипас солҳои 1940-1957 дар филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон, Кумитаи давлатии радиошунавонии РСС Тоҷикистон, Кумитаи радиошунавонии назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон (1957-1963) чун сароянда хидмат кардааст.

Муаллифи сурудҳои зиёд: «Дилбари ҷонони ман» (ғазали Ҳофиз), «Эй дил хомӯш шав» (ғазали Лоҳутӣ), «Фидои ту» (ғаз. Бедил), «Тасаддуқ» (ғаз. Машраб), иҷрокунандаи беҳтарини «Гулёри Содирхон», «Шаҳнози Содирхон», «Гулёр»-и Содирхони Ҳофиз, мусаннифи достони шеърӣю мусиқии «Лайлӣ ва Мачнун» ва ғ. Б.М. йнҷунин дар иҷрои «Баёт», «Ушшоқ», «Чоргоҳ», «Дугоҳ», «Ироқ», «Нимҷупонӣ» ва ғ. маҳорати ҳоси иҷроӣ

Беляев

ба харч додааст. Ӯ иштирокдори даҳаи адабиёт ва ҳунари тоҷик (Москва, 1941), даҳаи санъати Ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон (Тошканд, 1944) ва дигар барномаҳои ҳунарист. Б.М. ба кишварҳои Афғонистон, Эрон сафарҳои ҳунари намуда, бо Ордениҳои Байрақи Сурхи Меҳнат, «Нишони Фахрӣ» ва ифтихорномаҳои РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст. Осори баргузидааш дар ҳазинаи тиллоии радиои Тоҷикистон сабт шуда ва маҳфуз аст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

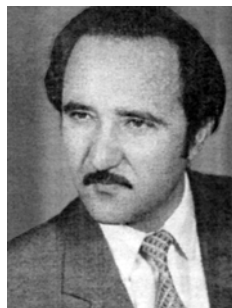

Баҳриев Умриҷон (т. 1943, ш. Панҷакент, вил. Ленинобод), сароянда-таронасаро, Ҳунарпешаи шоистаи ҶТ (1996), аз намояндагон ва меросбарии анъанаи иҷроии ҳавзаҳои ҳунарии Зарафшон (Панҷакент) буда, созу овозро назди донандагони мактаби иҷроии Самарқанди Панҷакент андӯхтаст.

Б. фаъолияти эҷодию иҷроияшро дар дастаҳои худфаъоли ҳунари оғоз намуда, солҳои тӯлонӣ роҳбари мусиқии театри халқи ш. Панҷакентро (1960-1980) ба ўҳда дошт ва иҷроии таснифоти мақомсохт, шоҳаҳои ҷудогонаи мақомҳо маҳорати баланди иҷроӣ ба харч дода, мусаннифи зиёда аз 50 суруд дар заминаи бардошти эҷодкорона аз мероси мусиқии устодона ва мардуми тоҷик тасниф карда ва сурудҳои «Ҷоми дигар», «Хатҷӯб», «Гулчини мақом», «Ушшоқи Панҷакент» ва ғ. назди дӯстдорони созу наво маъруфият касб кардаанд. Б. дар сахнаи театр нақшҳои гуногунро аз намоишномаҳои «Фарёди ишқ», «Ҳайдари яқрав», «Қиссаи Зайнаббӣ», «Субҳи саҳро» ва ғ. офаридааст. Ӯ чун мураббӣ дар тарбияи сарояндагону мусикидонон А. Низомов, Ф. Низомов, О. Бобоев, А. Мастонов, С. Маъмурова, М. Боборачабов ва диг. сахми устодӣ дорад. Б. иштирокдор ва барандаи ҷоизаҳои чандин чашнвораҳои мусиқии «Бӯстон-1-2-3» (ш. Душанбе) дубор барадаи ҷоизаи фестивали умумиттифоқӣ (Кишинёв, 1974, Боку-1977), даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар Маскав (1967) ва ғ. аст. Б. барои хидматҳои шоиста дар пешрафту рушд, тарғиби мероси мусиқии тоҷик ва маҳорати баланди иҷроияш ба нишонҳои «Аълочии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Ғолиби зарбдори меҳнат», «Собиқадори меҳнат» ва ифтихорномаҳо мушарраф гардида ва дар ҳайати ҳунармандони тоҷик ба кишварҳои Русия, Ўзбекистон,

Озарбойҷон, Афғонистон, Ҳиндустон сафарҳои ҳунари намудааст.

Ад.: Маводи бойгонии Вазорати фарҳанги ҶТ; Зиндагиномаи Баҳриев У.

Баҳромов Дона (с. тав. 1949, деҳаи Чухаки Дарвоз ВАБК), сарояндаи тоҷик, хатмкардаи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (1974), Ҳунарманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1991). Б.Д. аз овони ҷавонӣ ба мусиқӣ, шеър дилбохтагии зиёд дошта, сабки овозхонии Шариф Ҷӯраро (Ҷӯраев) писандида ва дар пайравии он овозхонӣ кардааст. Фаъолияти касбии иҷроии Б.Д. дар дастаи мақомхонони Кумитаи давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони назди Ҳукумати ҶТ сурат гирифта ва дар ин даста солҳои 1989-1999 овозхонӣ карда, ба олами сарояндагии асили тоҷикӣ ворид мешавад. Б.Д. зиёда аз 100-сурудҳои гуногунмавзӯ иҷро намуда, дар заминаи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ маҷмӯи овозие ҳам сохта ва сабт намудааст. Ӯ иштирокдори чандин чашнвораҳои озмунҳои мусиқӣ (ҷумҳуриявӣ, бурунмарзӣ) буда, соли 2001 дар чашнвораи мусиқӣ (Эрон, ш. Техрон) ба дарёфти ҷоизаи «Чанги заррин» комёб шудааст. Дар рӯзноманигорӣ ҳам даст дошта, муаллифи очерку мақолоти хонданист («То ба Юнон бурданд хокистари Дарвозро» – Душ., 2000).

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Беляев Виктор Михайлович (с. тав. 1888 губ. Нижне-Уральск, с. ваф. 1968 Москва), мусиқшинос, шарқшиноси номии рус, доктори санъатшиносӣ (1944), проф. (аз с. 1943), барандаи Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1972). Аз аввалин муҳаққиқони мусиқии тоҷик ва диг. мардумони собиқ СССР. Хатмкардаи Консерваторияи Петроград (1914), устоди ҳамин донишгоҳи мусиқӣ (1914-23; 1942-44), Консерваторияи Москва (1923-24; 1938-40; 1943-59) аз назария ва таърихи мусиқӣ дарс додааст. Б. ибтидои солҳои 30-ум узви фаъоли Ассоциацияи мусиқии муосир, аз муаллифони боқалами маҷ. «Современная музы-

ка» буд. Б. дар тӯли ин солҳо роҷеъ ба чехраҳои номии мусиқии советӣ ва Аврупои Ғарбӣ (Катуаре Г., Василенко С., Мясковский Н., Фейнберг А., Шенин А., Прокофьев С., Хиндемит П. ва дигарон) мақолаҳои таҳқиқӣ нигошта, инчунин дар иртибот ба анъаноти устодонаи мусиқии рус дар нашрияҳои хориҷӣ мақолоти ҷолибе ба таъб расонидааст. Б.В. асарҳои «Мусиқии туркман» (дар ҳамкорӣ бо Успенский В., 1927), «Раҳнамои» якуми намоишгоҳи Умумии тифокии соҳиби мусиқии мардумони СССР (1938), «Мусиқии халқии Белоруссия» (1941) ва ғ. таълиф намуда, дар илми мусиқишиносии советӣ саҳми босазо гузошт.

Б. дар таъбу нашр, таҳияи осори муҳаққиқони рус Прутовский В., Рунин И., Лопатин В., Прокунин В. (солҳои 1955, 1959) хидмати арзишманде намуд. Фаъолияти омӯзгорӣ, таҳқиқии Б. дар тарбияи мусиқишиносон-мардумшиносон, осори мусиқии мардумӣ, устодонаи халқҳои Қазқоз, Осиёи Миёна, Қазоқистон, Шарқи Миёна хидмати пурборе намуда, таълифоти ӯ дар заминаи «Созҳои мусиқии Ўзбекистон» (1938), «Мусиқӣ дар ҳудуди Ўзбекистон» (1941), «Очерки таърихи мусиқии халқҳои СССР» (аз 2 китоб, 1962-1963), «Мусиқии афғонӣ» (1960), «Таснифҳои форсӣ» (1964), «Сарчашмаҳои қадимии мусиқии рус» (1962), «Фолклори мусиқӣ» (1971, баъди Ғавташ) ва ғ. аз муҳимтарин таҳқиқоти мусиқишиносист.

Б. дар иртибот ба гирдоварӣ, сабт, таҳқиқи «Шашмақом», анъаноти таърихӣ он низ корҳои мондагори таҳлилиро анҷом дода, дар нашру тафсири «Рисолаи мусиқӣ»-и Ҷомӣ (1960), пешгуфтори муҳаққиқона ба наشري «Шашмақом» (1950, ҷ. 1.), таҳрири мусиқии сабти адвори ин шоҳкори хунари (дар 5-ҷилд 1950-1964) намудааст.

Б. дар тарбияи муҳаққиқони мусиқии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, Қазоқистон, Қазқоз корҳои омӯзишӣ, таҳқиқӣ бурда, як зумраи пажӯҳишгароне чун Кароматов Ф., Аҳмадова М. ва дигаронро рӯи саҳнаи таҳқиқ овардааст. Б. барои хидматҳои шоистааш бо Ордени Баёрақи Сурхи Меҳнат, нишону ифтихорномаҳои Ҳукумати СССР, ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, Қазоқистон ва Қазқоз сарфароз гардидааст.

Ад.: Беляев В. Музыкальн. инструменты Узбекстана, М., 1938; Беляев В., Успенский В. Туркменская музыка, М., 1927; Беляев В. Очерки по истор. музыке народ. СССР, М., 1962-1963; Джами, Трактат о музыке, Ташкент, 1960.

Билолов Саидкул (с. тав. 1953 ноҳ. Данҷара), сароянда, оҳангсози тоҷик, хатмкардаи мактаб-интернати махсуси мусиқии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 1971), Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1976), Арбоби шоистаи хунари ҚТ (1994),

Хунарманди Халқии ҚТ (1999), Лауреати мукофоти давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (2002), дорандаи Ордени Дӯстӣ (2005).

Фаъолияти эҷодияшро Б.С. аз соли 1976 оғоз намуда, ибтидо омӯзгори мактаб-интернати махсуси мусиқии ба номи М. Собирова, Институти дав. санъ. Тоҷикистон (1976-1982), солист-овозхону роҳбари бадеии ансамбли «Дарё» (1982-2000), овозхони дастаи мақомхонони Кумитаи давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (1976-1982), вакили Маҷлиси Намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон (2000-2004). Муаллифи зиёда аз 200 суруду оҳангҳои гуногунмавзӯ, иштирокдори Симпозиуму фестивалҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1978, Душанбе 1990-1400-мини Борбад) ва чандин озмуну ҷашнвораҳои хунарист. Б.С. муддати дар дастаи мақомхонон хунарнамоӣ намудан, дар сабти қисмҳои овозии «Шашмақом» низ ширкат карда, бисёр сирҳои нафиси овозхонии суннатии ҳирфаиро андӯхта, дар таҷрибаи иҷроияш истифода кардааст. Б.С. иштирокдори даҳа, рӯзҳои фарҳангии ҚТ дар Русия (2005), ЮНЕСКО (Париж, 2005), Ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, мамолики хориҷист (Австрия-1979, Испания-1984, Руминия-1986, Белгия-1993, Германия-1997, 2001, Туркия-2000, Ҳиндустон-2001).

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедия Душанбе, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

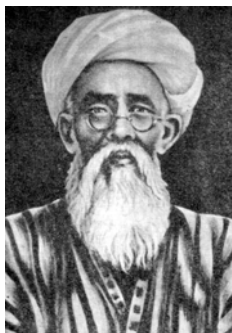
Болдырев Александр Николаевич (с. тав. 1909 Петербург, с. ваф. 1992 Санкт-Петербург), шарқшиноси номии рус, доктори илмҳои филология (1954), Ходими Хизматнишондодаи илми РСФС Тоҷикистон (1969).

Б. роҷеъ ба мероси адабӣ (адабиёти шифоӣ, адабиёти классики форсу-тоҷик), мусиқӣ хунароҳои бадеии ас. 15 асару мақолаҳои таҳқиқӣ зиёде нигошта, дар тарбияи муҳаққиқони тоҷик саҳми арзанда гузоштааст. Бо кӯшиши Б. «Рисолаи мусиқӣ»-и Ҷомӣ (1414-1494) ба забони русӣ тарҷума шуда ва с. 1960 ба таъб расидааст. Инчу-

Бобо Чалол

нин дар мақолаву таҳқиқоташ роҷеъ ба ҳаёти маданӣ, ҳунарии ас. 15-16 Бухоро, Ҳирот, Самарқанд тафсиrotи чолибе баён намуда ва дар асараш доир ба Зайнуддин Маҳмуди Восифӣ (асари ӯ «Бадоеу-л-вақоеъ») вазъи ҳаёти адабӣ, ҳунарии замонаш дар зимни манобеи хаттӣ нуктаҳои арзишманди таҳлилӣ баён кардааст.

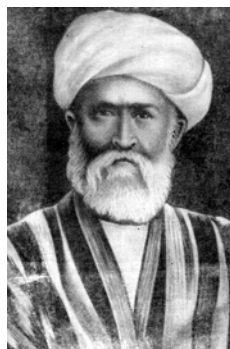
Ад.: Болдырев А. Адабиёти форс-тоҷик, дар ас. 12-14, Душ., 1976; Болдырев А. Зайниддин Васифӣ, Душ., 1957; Болдырев А. Дарвешӣ Деҳакӣ, Душ., 1959; Джами, Трактат о музыке, Таш., 1960 (перевод на русский язык Болдырева А.)

Бобо Ғиёс Абдуганизода (машхур ба Ота Ғиёси Бухорӣ, с. тав. 1859 Бухоро, с. ваф. 1927 Бухоро), танбӯрӣ, оҳангсоз таронасаро, сароянда, мусикидон, намояндаи номвари мактаби эҷодию иҷроии «Шашмақом» (Бухоро). Мусиқӣ, шеърро ибтидо аз падараш, ки аз фарҳангиёни машхури Бухоро буд, меомӯзад. Аз наздикон, ғаълони махфилҳои адабию ҳунарии Аҳмади Дониш (1826-1897) буда, бисёр паҳлӯҳои шеър мусикиро аз иштирокдорони ин махфил андӯхта, дар мадрасаи Бадалбек (Бухоро) таҳсил карда, бо Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906) ҳамкорӣ доштааст. Дар ҳунари танбӯрнавозӣ, иҷрои бахшҳои «Савт», «Наср», «Мушкилот» («Шашмақом») маҳорати баланди иҷроӣ ба ҳарч меодааст. Б.Ғ. дар дарбори амирони манғатӣ Музаффар (Шаҳрисабз, 1860-1885), Абдулаҳад (Кармина, 1885-1910), Олимхон (Бухоро, 1910-1920) чун мутриб, муддате сарвари ромишгарони дарборро ба ӯҳда дошт. Баъди Инқилоби Бухоро (1920) дар мактаби мусикии Бухоро (1920-1926), Институти хореография ва мусикии ш. Самарқанд (1927) тадрис намуда, зумраи зиёди навозандаю сарояндагон, оҳангсозон Ш. Соҳибов, Ф. Шаҳобов, М. Бурҳонов, М. Ашрафӣ, Ю. Раҷабӣ ва диг. аз ӯ асосҳои амалии мақомҳоро омӯхтаанд. Устодони номвари мусиқӣ Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936), Домулло Ҳалим (1876-1940), Устод Шодӣ (Азиз, 1878-1942) ва дигарон аз таҷрибаи бои иҷроии ӯ баҳравар шудаанд. Б.Ғ. дар сабти адвории «Шашмақом» (бахши созӣ), ки тавасути мусикишинос-мардумшиноси рус Успенский В.А. (1879-1949) соли 1923 сураи мегирад, ғаълони ширкат намуда, дар иҷрои бисёр шоҳаҳои созию овозии мақомҳо маҳорати баланди иҷроӣ

ба ҳарч додааст. ӯ дар ҳамкорӣ бо Мирзо Назруллоҳи Танбӯрӣ, ки дар сабти Успенский В.А. («Шесть музыкальных поэм», Москва, 1924) нақши муассир дошта, дар эҳёи асолатҳои иҷроии мақомҳо хидмати зиёде ба ҳарч дода, ин корро дар Инст-ти Хореография ва мусикии ш. Самарқанд идома дода, зимни ин дар тарбияи ромишгарони ҷавон саҳми хоса мегузорад. Мусикишинос Миронов Н.Н. аз Б.Ғ. намунаҳои баргузидаи мақомҳо ва мусикии шифохиро сабт намудааст.

Ад.: Шесть музыкальных поэм, М., 1924; Успенский В.А. Научное наследие, воспоминания..., Таш., 1980; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Таш., 1963; Шашмақом (адворҳо, ки солҳои 1922-1928, сабт шуда), Р:8849, 8850, 8851, 8852, 8856, ИВАН Уз.ССР; Алимбаева К., Аҳмедов М. Народн. музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Миронов Н.Н. Музыка таджиков, Сталинабад, 1932; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2004.

Бобо Чалол Носирзода

(машхур ба Ота Чалол с. тав. 1845 Бухоро, с. ваф. 1928 Самарқанд), сароянда, навозана (танбӯр), донандаю хифзкунандаи номвари «Шашмақом», намояндаи бузурги мактаби эҷодию иҷроии Бухоро. Хатту савод, шеър мусикиро ибтидо аз модараш, ки бонуи бодониш будааст, меомӯзад. Сипас дониш-

шандӯзиро дар мадрасаи Бадалбек (Бухоро) идомеода, аз падараш асосҳои шеър мусикиро фаро гирифта, бо донандаи машхури мусиқӣ Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906) ҳамкорӣ намуда, дониши назарию иҷроияшро тақмил медахад. Муддати чанд дар дарбори амирони манғитӣ Музаффар (Шаҳрисабз, 1860-1885), Абдулаҳад (Кармина, 1885-1910), Олимхон (Бухоро, 1910-1920) ба сифати мутриб, сарвари ромишгарони дарбор хидмат намуд. Аз ҳамфикорон, ғаълони маҷлисоти адабӣ, мусикии Аҳмади Дониш (1826-1897) буда, бисёр сирҳои нисҳонии шеър мусикиро аз ӯ омӯхт. Б.Ч. дар таҳияи чандин баёзу рисолаҳои «Шашмақом», ки дар аҳди Музаффар, Абдулаҳаду Олимхон ширкат намуда, дар иҷрою хифзи «наср», «мушкилот», осори мусикии хирфаии мардумӣ донишу сомеаи нотакрор доштааст. Б.Ч. аз хифзкунандагони маҷмӯи комили «Шашмақом» маҳсуб шуда, мусикишинос-мардумшиноси рус Успенский В.А. (1879-1949) бахшҳои созию (мушкилот) мақомҳоро аз ӯ ва ҳамкораш Бобо

Гиёс Абдуғанизода (1859-1927) сабт (1923, Бухоро) намуда, соли 1924 бо номи «Шесть музыкальных поэм» зери сарпарастии Ҷумҳурии халкии Бухоро ба чоп расанид. Б.Ҷ. солҳои 1920-1927 дар мактаби мусиқии Шарқи Бухоро ба ҷавонон асосҳои мақомхоро омӯхта, солҳои 1927-1928 дар Институти хореография ва мусиқӣ тадрис намуда, ба сарояндагону навозандагон, оҳангсозон Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, М.Ашрафӣ, М.Бурҳонов, Ю.Раҷабӣ, Т.Содиқов ва диг. мероси мусиқии мардумӣ ва устодонаро омӯзонида, мусиқишиносони рус Н.Н.Миронов, В.А.Успенский дар иҷрои ӯ осори баргузидаи мусиқии мақомӣ, шифохиро сабт намудаанд. Б.Ҷ. дар тазмин, бардошт аз «Шашмақом» (махсусан зарбу усулҳои мақоми «Сегоҳ») чандин асарҳои созию овозӣ («Савти Ҷалолӣ», ба ғаз. Аҳмади Дониш) тасниф карда, устодони мусиқӣ Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936), Домулло Ҳалим (1876-1940), Устод Шодӣ (Азиз, 1878-1942), Бобоқул Файзулло (1897-1964) ва диг. назди ӯ санъати сознавозӣ, овозхонияшонро такмил додаанд.

Ад.: Шесть музыкальных поэм, М., 1924; Успенский В.А. Научное наследие, воспоминания..., Таш., 1980; Беляев В.М. Очерки по истории муз.народ.СССР, М., 1962; Раджабов И. Мақомлар масаласига доир, Таш., 1963; Шашмақом. М., 1950; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2. Душ., 1989; Алимбаева К., Ахмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Миронов Н. Музыка таджиков, Стал-бад, 1932; Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2004.

Бобо Ҷалолӣ Хонанда (Бобочалолӣ Мутриб, с. тав. номаълум, Ҳирот, с. тав. 1527 Ҳирот), сароянда, навозанда, ширинкор, ровии номии форс-тоҷик, зодаи Ҳирот ва онҷо даргузаштааст. Аз овони ҷавонӣ бо созу овоз, хунари ровигӣ ва ширингуфторӣ шӯро шавқ дошт ва асоси адабиёт, мусиқиро назди Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ омӯхта, дар хунари муқаллидӣ ҳам номвари замонааш буд. Ҳафизаи қавӣ, хунари нафиси иҷроиаиш (мунтоиба, хушгӯворӣ), сознавозӣ, қироати мусиқивори дostonҳои таърихӣ, ҳамосӣ, мазҳабию ирфонӣ Б.Х. дар доираҳои хунарии Ҳирот ва берун аз он номвар намуд. Дар иҷрои қисм, шоҳаҳои созию овозии мақомҳо («нақш», «савт», «пешрав», «рехта», «қавл») маҳорати хоса дошта, дар маҷлиси дарбору шуаро ашхоси маърифатфурӯш, риёкорро мазаммат карда, дар санъати аския, нақиза сабки нотакрори эҷодӣ рӯи сахна овардааст. Аҳли хунари Бухорою Самарқанд ҳам ба ӯ пайравӣ менамуданд.

Ад.: Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, Москва, 1965; Дарвешалии Чангӣ,

Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1, ИШАФ Уз.; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Бобои Қонунӣ (с. тав. номаълум Истаравшан, с. ваф. номаълум Самарқанд), навозанда, сароянда, мусикидон, зодаи Истаравшан. Санъати мусиқиро ибтидо дар зодгоҳаш (аз амакаш) омӯхта, сипас ба Самарқанд рафта, аз Ҳоҷа Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ асосҳои амалию назарии созу овоз, шеърро фаро мегирад. Тахти сарварии Ҳоҷа Ҷаъфари Қонунӣ ӯ ба яке аз иҷрогарону донандагони машхури мусиқӣ ба камол мерасад ва сарварии гурӯҳҳои хунариро чанд муддат ба ӯҳда доштааст. Дар навохтани сози қонун таҳаввулотӣ ҷиддие ворид намуда, чун навозанда, оҳангсоз дар ҳаёти мусиқии Самарқанду Бухоро ва берун аз он шӯҳрат дошт. Барои сози қонун таснифоти рангине сохта, дар заминаи ашъори саъдӣ, ҳофиз, Ҷамӣ дар шакли анвои мусиқии «савт», «амал», «нақш», «қавл», «тарона» «рехта» барои сарояндагону навозандагони Самарқанд эҷод кардааст. Тазминҳои мусиқиаиш дар мақомҳои «Ироқ», «Бузург», «Ушшоқ», «Рост», ки дар назди аҳли созу овоз бо номҳои «Савти Қонунӣ», «Амали Қонунӣ», «Куллиёти Ҳоҷа Бобо», «Пешрави Қонунӣ» машхур буда, мусикидонони Бухорою Самарқанд ба ин асарҳои ӯ назираҳои мусиқӣ сохтаанд. Б. Қ. таъби хуби шоирӣ ҳам доштааст ва ғазалро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1, ИШАФ Уз.; Семёнов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дарвиш Али XVII в. Таш., 1946; Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ, Музаққир-л-аҳбоб; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988.

Бобоқулов Аҳмад (с. тав. 17 январи 1931 Сталинобод, с. ваф. 1990 Душанбе), сароянда (тенори лирикӣ, драмавӣ), донанда ва иҷрогари соҳибназари мақомҳо, Артисти Халкии СССР (1971), проф. (1977), дар хонаводаи устои мусиқӣ (Бобоқул Файзуллоев) ба дунё омада, омӯзишгоҳи мусиқии Душанбе, шӯъбаи вокалии Консерваторияи Москва (1954, тахти сарпарастии Карин В.Ф.), аспирантураи консерваторияи мазкурро (1962) хатм намудааст. Фаъолияти пурбори иҷроию эҷодии Б.А. дар Театри академии опера ва балети ба номи С. Айнӣ (солист, 1954-1956, 1966-1981), Филармонияи давлатии Тоҷикистон

Бобохонов

(1956-1966), роҳбари бадеии Ансамблии мақомҳои Комитети давлатии РСС Тоҷикистон оид ба телевизион ва радиошунавонӣ (1978-1981), досент, профессор, мудири кафедраи вокалии Институти давлатии омӯзгории Тоҷикистон (факултаи санъати, то с. 1973), устои факултаи вокал ва театри, операвии Ин-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1976-1990) ифои вазифа намуда, дар санъати операи миллии ва ҷаҳонӣ партияҳои мураккабӯ муассирро аз операҳои С.Баласанян «Бахтиёр ва Ниссо» (1954, Бахтиёр), А.Рубинштейн «Иблис» (1955, Синодал), Ш.Сайфиддинов «Пӯлод ва Гулрӯ» (1957, Пӯлод), Я.Сабзанов «Бозгашт» (1967, Содик), З.Шаҳидӣ «Духтаре аз Душанбе» (1967, Хуршед), Р.Леонковало (1967, «Ширинкорон» Канио), С.Урбах «Домоди сохта» (1968, Замон), З.Шаҳидӣ «Комде ва Мадан» (1964, Мадан), Ҷ.Пуччини «Тоска» (1970, Каварадоси), Ш.Сайфиддинов «Рӯдакӣ» (1976, Рӯдакӣ), «Айнӣ» (1983, Айнӣ) ва ғ. иҷро карда, дар вусъати ҳунари иҷроии ин соҳа як таҳвувоти муассире ворид кардааст.

Маҳорати иҷроии Б.А. дар талқини мероси мусиқии мардумӣ, классикии тоҷик «Шашмақом» падидаи нотақроп буда, сирру ниҳодҳои иҷроии овозхонии суннатиро аз падараш, донандаи бузург Ф. Шаҳобов омӯхта, дар фаъолияти овозхонииш бо тозаҳунарии истифодаи такмил додааст. Б.А. дар ҷараёни қор ва иҷроғарииш дар дастаи ансамбли мақомхонии Кумитаи радио ва телевизион бо сарояндагон имконот, таҷриба, маҳорати муассири иҷроию эҷодияшро омӯзонида, шоҳҳои муҳими созию овозии «Шашмақом»-ро барои хазинаи тиллоии тоҷик сабт намуда, инчунин сулолаи нави хонандагони мусиқии касбӣ ва касбии суннатиро тарбия кардааст. Овозхонони хушмизроби тоҷик Б.Муҳаммадқулов, Ш.Матмуродов, А. Атоуллоев ва дигарон аз Б.А. ҳунари асили овозхониро омӯхтаанд. Ў инчунин мусаннифи чанд дастури омӯзишӣ барои овозхонони ҷавон, дарёфти нозуқиҳои сирҳои ҳоси санъати овозхонии устодона («Асарҳои вокалии жанрҳои гуногун барои овози тенор», баргузида, Душ., 1976) аст. Фаъолияти иҷроии Б.А. хеле рангин буда, ӯ бо барномаҳои консерти ба шаҳру вилояти Иттифоқи советӣ, мамулики Шарқу Фарб-Эрон, Афғонистон, Канада, Австрия, Олмон, Покистон, Ҳиндустон, Индонезия ва ғ. сафарҳои ҳунарий намуда, дастоварду рангомезии ҳоси мусиқии тоҷиконро муаррафӣ кардааст. Барои хидматҳои шоистааш дар рушди санъати иҷроии тоҷик Б.А. бо Ҷоидаи давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1966), Борбад (1990), Орденҳои

Ленин, Байрақи Сурхи Меҳнат, вакили анҷуманҳои 16, 17, 18 – ПК Тоҷикистон, узви комиссияи тафтишотии КМ ПК Тоҷикистон (1966-85), иштирокдори се симпозиуми байналмилалӣ мусиқииносии (Самарқанд, 1978, 1983, 1987), фестивал ва симпозиуми ҷаҳонии мусиқӣ ба ифтиҳори 1400-мини зодрузи Борбад, даҳҳо рӯзҳои адабиёт, ҳунари, фарҳанги тоҷик дар Ҷумҳурии собиқ шуравӣ, мамулики хориҷист.

Ад.:Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

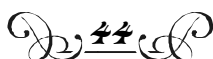

Бобохонов Левӣ (машҳур ба Левича, Леви Бобохон, с.тав. 1873 Бухоро, с. ваф. 1926 Самарқанд), сароянда, танбурнавоз, мусаннифи машҳур. Санъати сознавозӣ, овозхониро аз мусиқидонони машҳур Боруҳи Қалхотии Самарқандӣ, Бобо Ҷалол Носирзода ва Ҳочихони танбурии Чорҷӯй

омӯхтааст. Муддате дар дарбори амири манғитӣ Абдулаҳадхон ба сифати мутриб хидмат кардааст ва сабаби ҳусумати дарбориён ба Самарқанд омада ва он ҷо то охири умр зиста аст. Б.Л. овози мизони баланду мусиқивият дошта ва танбурро ҳам бисёр мусиқивору муассир менавохт. Соли 1909 қормандони студияи сабти овози Рига дар иҷрои Б.Л. силсилаи суруду таронаҳоро аз осори мусиқии устодонаи тоҷик дар сафҳа (қарта) сабт мекунанд. Махсусан, бахшҳои овозии мақомҳои «Қашқарчаи Сарвиноз», «Муғулчаи Бузург», «Талқини Ушшоқ», «Талқини Уззол», «Уфари Муғулчаи Сегоҳ» ва ғ. дар иҷрои Б.Л. бисёр рангин, мусиқивору ҳунаромандона танин додаанд. Ў то ҳиҷрат ба Самарқанд 1923 дар мактаби мусиқии шарқи Бухоро тадрис намуда, аз ӯ мутрибон асосҳои овозхонии суннати устодонаро фаро гирифтаанд. Дар Самарқанд ҳам фаъолияти ҳунарии Б.Л. рангин сураи гирифта, бисёр мутрибон (сулолаи Муллоқандовҳо, Бараевҳо ва диг.) аз ӯ ҳунари асили иҷрои мақомҳоро омӯхтаанд. Баъди ӯ писарону набараҳои ӯ (Ари Бобохонов-мутриби ҷирадаст) анъанаи иҷроии ўро идома медиҳанд.

Ад.: Алимбаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Бозгӯӣ (бозгӯ) тақрори ҷизе,шоҳаи сози ва овозӣ дар санъати мақом ва мақомсарой; Тақрори

хамешаи як порай муайяни оҳангро б. гӯянд. Ин ҳолат бештар дар шоҳаи мушқилоти мақомҳо сурат мегирад. Баъзан баъди ду-се хона як бозгӯй меояд. Мас. дар қисми мушқилоти мақоми Бузург дар Таснифи он баъди ҳар хона б. ояд ва дар баҳши Тарҷеъо Гардунаш бошад баъди ду-се хона сипас б. зухур менамояд. Ин ҳолат дар чараъни такрори ҳар порай хурди оҳангӣ сурат гирифтани аз эҳтимол дур нест. Дар санъати мақом б. вазифаи хотимабахшии оҳангро таъмин менамояд.

Боқиева Муслима (с. тав. 7 ноябри с. 1933, Бухоро), сарояндаи машҳури тоҷик (сопрано мавзун, лирикӣ), Артисткаи халқии РСС Тоҷикистон (1971), овозхонӣ, сознавозиро аз падараш (Боқиев Солеҳ) фаро гирифта, аз с. 1946 сокини ш. Душанбе. Ибтидо ӯ дар дастаи мутрибони управлениаи радиошунавонии Тоҷикистон кори иҷроиро оғоз карда, аз устодони мусиқӣ Ф. Шаҳобов, Ф. Солиев, З. Шаҳидӣ ва дигарон ҳунар андӯхта аст. Б.М. аз с. 1953 овозхони ансамбли бонувони рубобии Филармонияи давлатии Тоҷикистон буда, дар иҷрои сурудҳои мардумӣ, классикӣ тоҷикӣ, сурудҳои мардумони шарқ, осори оҳангсозони тоҷик маҳорати баланди иҷроиро ба ҳарч додааст. Маҳорати иҷроии Б.М. дар иҷрои тарона, шоҳаҳои овозии мақомҳо «Кӯшчинор» (ғ. Туғрал), «Баёти панҷ» (ғ. Рӯдакӣ), «Қашқарчаи Савти Наво» (ғ. Ҳилолӣ), «Ушшоқи Самарқанд» (ғ. Зебуниссо), «Соқиномаи Савти Калон» (ғ. Камол) ва ғ. зухур намудааст.

Ӯ бо барномаҳои консерти ба ҷумҳуриҳои шӯравӣ, мамалики хориҷӣ сафарҳои ҳунари намуда (Афғонистон-1963, 1973), Эрон (1957), Австрия ва ғ., иштирокдори чандин даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1957), фестивали 6-уми умумичаҳонии ҷавонон ва донишҷӯён (Москва, 1957) мебошад. Б.М. барои хидматҳои шоёнаш дар рушди мусиқии тоҷик бо ордену ифтихорномаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, РСС Тоҷикистон (Ордени «Нишони фахрӣ») сарфароз гардидааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988.

Боқии Дарзӣ (Устод Боқии Дарзии Бухорӣ, с. тав. номаълум, Бухоро, с. ваф. 1574 Бухоро), навозанда, хонанда, мусикидон, шоири тоҷик, зодаи Бухоро. Аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ,

хаттотӣ шӯру шавқи зиёд дошта, барои такмили касб ба шаҳрҳои Самарқанд, Ҳирот мусофират намудааст. Б.Д. бо пешаи косибӣ рӯзгузаронӣ намуда ва дар шеър (ғазал) бо таҳалл. «Дарзӣ» машҳур шуда, соҳибдевон будааст. Асосҳои мусиқиро аз устодони ин ҳунар ва илм Ҳоча Ҷаъфарӣ Қонунии Самарқандӣ, Амир Алиакбари Қонунии Самарқандӣ ва Ҳоча Бобои Қонунӣ фаро гирифтааст. Дар ҳунари сознавозӣ (барбату қонун, танбӯр) дар Самарқанду Бухоро, Ҳирот шӯхрат дошта, барои ин созҳо дар шакли анвои мусиқии «пешрав», «амал», «қавл», «қавли мустаҳалл», сохта, махсусан, асарҳои «Кори Наво», «Амали Рост», «Пешрави Дарзӣ», «Қавли Гуландом», «Нақши Ҳоча», «Савти Қонун» ва ғ. назди ҳунариён эътибори зиёд касб кардаанд. Б.Д. Барои дастаи мутрибони наққорахона дар заминаи зарбу навоҳои мақомҳои «Ушшоқ», «Рост», «Исфохон», «Ҳичоз» асарҳои ҷолибе сохта, «Пешрави меҳтариён», «Пешрави наққора» дар барномаҳои ҳунари мавриди истифода будаанд. Ӯ баробари таъби баланди шоирӣ доштан дар санъати китобат (хаттотӣ) даст дошта, ба асари Ҷомӣ «Юсуф ва Зулайхо» шарҳе навишта, санъатҳои бадеии шеърро аз лиҳози қавонини шеърӣ тавзеҳи хуб дода, дар фасли ҷудогонаи рисолааш аз навоқисӣ шеърӣ бахсҳо намудааст. Б.Д. ғазалро некӯ меғуфта; намунае аз таъби шоирии ин чанд байт:

*Аз шӯълаҳои сӯзи дили нотаҳои ман,
Гӯё забона аст, забон дар даҳони ман.
Гаштам нишони тири вафояи, вале нашуд,
Хотирнишон он бути абрукамони ман.
Ёби тамоми сурати паймони хешро,
Гар бишаканӣ ба санги ситам устухони ман.
Ҳар шаб ҷудо зи рӯи ту, эй моҳ бигзарам,
Аз нӯҳ сипеҳр нолаву оҳу ғиғони ман.
Боқӣ агарчӣ аз ғами шиқи ту ҷон набурд,
Бодо бақои умри ту ороми ҷони ман.*

Б.Д. охири умр ба зодгоҳаш омада, шогирдони зиёдеро тарбия намудааст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-11, ИШАФ Уз.; Семёнов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дервиш Али XVIIв. Таш., 1946; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Боқии Рудӣ (с. тав. номаълум, Бухоро, с. ваф. 1560, Ҳирот), навозанда, мусикидон, ширингуфтор, шоири тоҷик, зодаи Бухоро. Дар хонадони фарҳангӣ ба камол расида, асосҳои ибтидоии шеър мусиқиро аз падараш омӯхта, барои такмили донишу ҳунар сафари Самарқанду Марв, Ҳирот намуд. Аз овони ҷавонӣ ба фароги-

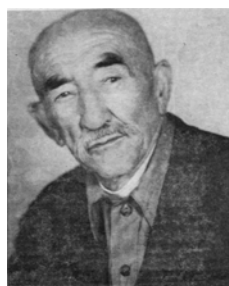
рии навохтани созҳои мусиқӣ, хосатан руд, конун, барбат (уд), танбур ва зарбгирӣ (дафу доира) машғул шуда, дере нагузашта ба яке аз ичрогарони сози руд машхур шуд. Дар жанрҳои шеърӣ мусиқии «савт», «пешрав», «кор», «қавл», «рехта», «куллиёт», «Кор ба усул» ва ғ. барои созу овоз таснифоти рангин офарид. Асарҳои «Савти Чаманоро» (ба усули «Фохта зарб», ба мақоми «Наво», ғаз. Кавкабии Бухороӣ), «Амали Хиром» (дар усули «Уфар» ва «Барафшон» ба мақоми «Кучак», ғаз. Ҷомӣ), «Нақши сарви сӣхӣ» (дар усули «Шодиёна», ба мақоми «Исфаҳон», ғаз. Саъдӣ), «Пешрави Панҷгоҳ» (дар усули «Туркзарб», ба мақоми «Ушшок», ғаз. Биноӣ), «Савти Чоргоҳ», «Таронаи Панҷгоҳ» (дар усулҳои «Фаръ», «Самоӣ», ғаз. Котибӣ, Биноӣ) дар ҳаёти маданияи Ҳирот, Бухоро ва Самарқанд шӯҳрати зиёд доштаанд. Б. Р. бо Ғулом Шодӣ (писари Устод Шодии Ҳиравӣ) ҳамкориҳои хуби эҷодӣ дошта, «Савти Ҳиротӣ», «Куллиёти Рудӣ» ва ғ. самарҳои ин ҳамкорихост. Ӯ таъби хуби шоирӣ дошта, бо таҳал. Рудӣ ғазалу рубоиро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-11, ИШАФ Уз.; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Рачабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёти ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Машхун х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Боқии Чарроҳи Самарқандӣ (с. тав. номалум Самарқанд, с. ваф. 1603, Ҳисор), табиб, шоир, навозанда, сарояндаи тоҷик, зодаи Самарқанд. Дар хонаводаи шоир, табиб ва мусиқидон ба дунё омада, донишҳои замонашро ибтидо аз падараш омӯхта, барои фарогирии мусиқӣ ба шаҳрҳои Марв, Бухоро, Ҳирот рафт. Дар тиббу табобат, шеърӯ шоирӣ, хат ва хаттотӣ ҳам дониши хуб доштааст, муддати зиёд назди Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухороӣ (ваф.1535) мусиқӣ ва шеър омӯхт. Баъди бозгашт аз Бухоро Б.Ч. дар дарбори султон Саидхон ба сифати мутриб ва табиб (дармон мусиқӣ) хидматгузори кардааст. Бинобар ба ахбори Дарвешалии Чангӣ, Ҳоча Ҳасани Нисорӣ («Рисолаи мусиқӣ», «Музаққирул-азҳоб») Б.Ч. аз мусиқидону табибе, ки дар замонаш дармонмусиқӣ тибқи усули илмии Абӯалии Сино амалӣ намуда, дар ин замина асарҳои созию овозӣ барои маризони рӯҳӣ тасниф кардааст. Таснифоти мусиқии ӯ «Нақши Сегоҳ» (бар усули «Шодиёна», ғаз. Ризоии Самарқандӣ), «Пешрави Наво», «Пешрави Рост» (бар усули «Мухаммас», ба мақоми «Рост»), «Амали Сегоҳ» (бар усули «Фохтазарб», «Барафшон», ғаз. Чало-

луддини Балхӣ, Саъдӣ) дар ҳаёти мусиқии Бухоро, Марв, Ҳироту Самарқанд шӯҳрати зиёд касб кардаанд. Б.Ч. дар шакли анвои шеърӣ мусиқӣ «амал», «савт», «нақш», «рехта», «куллиёт» таснифоти рангин сохта, назираи ҷолиби шеърӣ мусиқие ба «Куллиёт»-и устодаш Кавкабии Бухороӣ сохта ва ин асар дар доираҳои ҳунарии он рӯзгор шӯҳрати зиёд касб менамояд. Б.Ч. охири умр ба хидмати ҳокими Ҳисор Темурхон омада, муддати зиёд ба сифати мутрибу табиб адои вазифа намуда, он ҷо аз олам даргузаштааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-11, ИШАФ Уз.; Восифӣ, Бадоеъ-л-вақоъ, Москва, 1961; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449-1. ИШАФ Уз; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Болтуев Максудҷон (машхур ба Максудҷони Танбӯрӣ, с.тав. 1890, Хучанд, а. ваф. 1974, Регар), танбӯрӣ, ҳофиз-оҳангсоз, Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон (1947). Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Б.М. дар ҳавзаи иҷроии Хучанд сурат гирифта, аз намояндагони

номвари мактаби иҷроӣ ва шогирди Содирхон (1847-1931) буда, аз с. 1908 зери сарпарастии ӯ сознавозӣ, овозхонӣ андӯхтааст. Б.М. с. 1919-1920 дар гурӯҳи театрӣ-драмавии мактаби Бехбудӣ ҳунар омӯхта, дар барномаҳои иҷроӣ фаъолона ширкат дошт. Оҳангсозон Прокофьев Е., Зубков Н. (1946) дар иҷрои Б.М. намунаҳои таснифоти Содирхонро сабт намуда, дар шакли маҷмӯаи хоса ба нашр расонидаанд. Зиндагӣ фаъолияти эҷодии минбаъдӣ Б.М. аз 1940 дар ш. Душанбе, Регар қараён гирифта, иштирокдори даҳаи санъати ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон (1944, Тошканд) буда, бо барномаҳои консерти ҳунароӣ (солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ) кардааст. С. 1960-63 дар дастаи ҳунарварони Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати РСС Тоҷикистон хидмат намуда, ба сарояндагон Искандаров Ҷ., Ниёзов Б., Исҳоқова Б. сабки иҷроии Содирхонро омӯзонид, таснифоти иҷронамудаашро ба ҳазинаи радиои тоҷик сабт кардааст. Б.М. барои хидматҳои шоиста дар ниғахдошт, тарғиби мероси мусиқии устодонаю мардумӣ маҳорати баланди иҷроӣ ба ифтихорномаҳои РСС Тоҷикистон мушарраф гардидааст.

Ад.:Таджикское искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. «Шашмақом» дар асри XX, Хучанд, 2006.

Бомшод (с. тав. номаълум, Табаристон, с. ваф. 634, Тайсафун), сароянда, навозанда, мусикидон ва шоири машхури замони Сосониён (222-651), асри Хусрави Парвиз (592-628). Ҳунари сознавозию овозхониро дар зодгоҳаш омӯхта, сониян ба дарбори шохони Сосонӣ чун ромишвар хидмат кардааст. Б. аз ромишгарони замони Борбад буда, дар иҷрои осори мусикии таронаҳои рустой (рустак траник), фахлавӣёт (пахлавӣёт), достонҳои таърихию ҳамосӣ, сурудҳои силсилаи ниёишӣ «Каркуй», «Лоскавӣ», «Уроманӣ» маҳорати баланд дошта аст. Б. дар инкишофи шакли анвои шеърӣ мусикии маъмули замонааш «тарона» (транак), «чакома» («чикомак»), «суруд» («срут»), «патвожа» ва ғ. нақши муассир гузошта, мусаннифи суруду оҳангҳои мавсимӣ-маросимӣ «Бомшодӣ», «Найрез», «Ашкана», «Тези Рост» ва ғ. аст. Дар адабиёти форсии тоҷикӣ тавсифи ӯ шуда:

Булбул бог, ба бог дӯш навое мезад,

Хубтар аз Борбад нектар аз Бомшод

(Манучехрӣ)

Дар чангнавозию барбатнавозӣ бисёр мохир будааст.

Ад.: Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Азиз Шабзонӣ. Аз Куруш то пахлавӣ, Шероз, 1346; Раджабов А. Традиции классической музыкальной культуры эпохи Сасанидов, Душ., 2005; Фарҳанномаи мусикии Эрон, Техрон. 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ. 1988.

Борбад (Пахлапат, Фахлбад, Фахлбаз, Борбади Ромишгар, Борбади Марвазӣ, с. тав. тах. 585-89, Нисо-Марв, с. ваф. 628-38 Тайсафун, Марв), сароянда, навозанда, мусикидон, асосгузори маҷмӯи силсилавии мусикии устодонаи форсии тоҷикӣ, шарқ, зодаи Нисо (Нусай). Маънии калимаи «Борбад» дар забони пахлавӣ (форсӣ-тоҷикии миёна) «Пахлапат» аз «бор», «боргоҳ» ва «бад», яъне «ба бори бузург», «мартабаи бузург расидан» аст. Сарвари ромишгарони шоханшоҳи сосонӣ Хусрави Парвиз (592-628). Падари Б. низ аз мусикидону фарҳангӣни замонааш буда ва асосҳои амалию назарии шеър мусикиро аз падараш меомӯзад. Фаъолияти омӯзишӣ ва ҳунарандӯзии Б. асосан дар Марв (Марвичаҳон), ки аз бузургтарин марказҳои фарҳангии замони Сосониён буд, чараён гирифта, бинобар ба ахбори манобеи хаттии араби за-

бон, форсии тоҷикӣ, арманӣ (Ал-Ҷоҳиз 775-818, Ибни Хурдбех ваф. 912, Масъудӣ ваф. 957, Ибни Муқаффаъ ваф. 721-757, Абӯлфараҳи Исфаконӣ 897-967 ва диг.) хонаводаи ӯ ба ин шаҳр кӯч баста аст (тахминан с. 588-90). Б. аз овони ҷавонӣ аз донандагони шеър мусиқӣ сознавозӣ, овозхонӣ, асосҳои назарии мусикиро меомӯзад ва дар асоси «Готҳо», «Яшт», «Ясно» таронаҳои гуногунмавзӯи мавсимию маросимӣ сохта, даре нагузашта чун сароянда, навозанда (барбатнавоз), шоири боистеъдод ба камол мерасад. Дар шакли анвои шеърӣ мусиқӣ «транак» (тарона), «чикамак» (чакома, чома), «срут» (суруд), «патвожа» ва ғ. асарҳо меофарад (Исфаконӣ, «Китоб-ал-огонӣ»). Асари силсилавии мусикии Б. «Хусравонӣ» («Срот-и Хусравоник», «Хосравани воч»- «Суруди Хусравонӣ»), ки дар адабиёти адабию таърихӣ, мусиқӣ бо номи «Дастони Хусравонӣ», «Роҳи Хусравонӣ» ва дар арабӣ «тариқат-ал-мулукия» машхур аст ва бинобар ба тавзеҳу тавсири мусикидонон аз аввалин маҷмӯи мӯҳташами устодонаи созию овозӣ дар таърихи тамаддуни мусикии мардумони эронӣ ва шарқ аст. Ин асари Б. маҷмӯи ситоишии ҳамосию таърихӣ буда, онро ба шоханшоҳи сосонӣ Хусрави Парвиз бахшида аст (590-628). Б. инчунин силсилаи дигари мусикиро бо номи «Срайшник», яъне маҷмӯи мусикии тавсифӣ (табиат, сиришту тақдир инсон, корнамоӣ, пахлавонӣ ва ғ.) ва дар манобеи хаттӣ (Ҷоҳиз «Китоб-ат-тоҷ...») ин маҷмӯъ бо номи «Сарвад Ҳунавак» (сурудҳои хушӯҳанг, замзамаисохту таркибан ситоишӣ) машхур буда, дар ташаккули маҷмӯи мусикии тавсифии минбаъда нақши муассир дошта аст. Б. бо мушкилиҳои зиёд ба дарбори шоханшоҳи Сосонӣ роҳ ёфта, ба мартаба «сарвар», «шоҳи ромишгарони» дарбор дастгир мешавад.

Дар адабиёти илмӣ мусикии форсии тоҷикӣ ва арабизабон (Форобӣ, Котибии Хоразмӣ, Ибни Зайла, Насируддини Тусӣ ва диг.) намунаи барҷастаи таснифоти устодонаи мусикиро дар мисоли маҷмӯи силсилаи Б. «тариқат-ул-қадимия», «тариқат-ал-фахлизия», «Форсиёт», «Форсивонсуруд» натиҷагирӣ кардаанд.

Фаолияти эҷодии Борбад дар дарбор (Хусрави Парвиз) бо ҳамкориҳои мусикидонон Саркаб, Накисо, Бомшод, Ромтин, Озодвори Чангӣ, Гесӯи навогар (Касван Навакар) рангину пурбор сурат гирифта, маҷмӯи зиёди суруду оҳангҳои мавсимию маросимӣ эҷод менамояд. Дар иртибот ба зиндагӣ, эҷодиёти Борбад даргоҳи шоханшоҳи сосонӣ дар Тайсафун дар манобеи хаттӣ тоисломӣ, давраи исломии асрҳои миёна тавсифоти зиёде зикр ёфта, он аз шӯҳрат, маҳорати эҷодӣ иҷроии ӯ сухан рафта-

Борбад

аст. Б.-ро муаллифи 30-лаҳн 365 оҳангу тарона, 7-дастони «Хусравонӣ», бунёдгузори сабк, равияи иҷроӣ «Марвисраишних» (марвихонӣ), муассису танзимгари «тақвими мусиқӣ» дар тамаддуни мусиқии мардумони Шарқи Миёнаю Наздик, тадвингари аввалин мактаб, равияи устодонаи иҷроӣ ва ғ. доништаанд. Ихтирооти мусиқии Б. воқеан дар шаклгирии бисёр жанру, анвои на фақат мусиқии мардумони эронӣ, заминаи асосии мусиқии мардумони Шарқи ғайри эронӣ шудаанд. Махсусан, сӣ лаҳни Борбад, ки дар адабиёти форсӣ арабизабон аз ихтирооти нодири созию овозӣ собит шудаанд ва мавзӯоти гуногунро дар худ мунъакис сохтаанд («Ганҷи гов», «Ганҷи сӯхта», «Ганҷи бодовард», «Ганҷи сохта», «Шодурвони марворид», «Тахти Тақдис», «Ноқусӣ», «Аврағӣ», «Моҳ бар кӯҳон», «Ороиши Хуршед», «Мушқдона», «Нимрӯз», «Сабз андар сабз», «Қуфли Румӣ», «Сарвистон», «Нӯшинбода», «Нӯшинлабон», «Наврӯз», «Наврӯзи Бузург Наврӯзи Хоро», «Наврӯзи Сабо», «Ромиши ҷон», «Меҳргонӣ», «Марвои нек», «Қабки дарӣ» ва ғ.) ва минбаъд асоси шӯба, гуша, шоҳаҳои созию овозии мақомҳо (12-мақом, 12-парда, ҳафтдастгоҳ, Шашмақом) гардидаанд. Сӣ лаҳн ва дигар таснифоти Б. баёнгари воқеоти таърихӣ, фарҳангӣ, ҷашну маросимҳо, корномаи ихтирооту ҷаҳонкушоӣҳо, саргузашти родмардони таърихи бостон ва Сосониён мардумони эронист. Аз ин нигоҳ тавсифи Сӣ лаҳни Б. дар адабиёти форсӣ арабизабон (таърихномаҳо, тазкираи дostonҳои асарҳои панҷгона (Хамса), комусу фарҳангҳои мӯтабар, рисолаҳои мусиқӣ ва ғ.) рангин қаламдод шудаанд («Шабдиз», «Меҳргон», «Ганҷи бодовард», «Тахти Тоқдис», «Қуфли Румӣ», «Наврӯз», «Меҳргон», «Ороиши Хуршед», «Боғи Ширина», «Боғи шаҳриёр» ва ғ.). Б. ба сифати устои бузурги фарҳангистони хунари Сосониён (Ramishsra-I huniyakaran) дар табақабандии даста, гуруҳҳои хунарӣ (навозандаи сарояндагон), вобаста ба қадом гуруҳи хунарӣ коргузори намуданашон (мусиқии дарборӣ, мусиқии ҳарбӣ, мусиқии маросимӣ, мусиқии размӣ, мусиқии базмӣ) хидмати шоиста карда, барои ҳар гуруҳи хунарӣ таснифоти мусиқӣ сохтааст. Инчунин Б. дар таҳияи ҳар гуруҳи иҷроӣ, ки сарвари (роҳбари мусиқӣ) худро доштанд (хуррамбош, хуниёкиҳ, хуниёгар) низ нақши муассир доштааст. Низомии мусиқии мураттаб намудаи Б. дар рушди пояҳои касбияти мусиқӣ ва масъулияти аҳли мусиқӣ дар ҷомеа ва мавқеи иҷтимоии онон мусоидати ҳоса қасб кардааст. Нақши Б. дар вусъати хунарии дастаҳои касбии иҷроии беруназдарбории замони Сосониён бо номи «гасаник» (сурудгӯён), «гасангӯфт», «гавасан» (гавасансраишан-мутрибон, устодони сароянда, мусанниф), «равиустан» (гӯян-

дағони dostonҳои таърихӣ ҳамосӣ), «нивакустан» (сознавозон, оҳангсозон, сароянда-навозанда) ва дигар табақаи гуруҳҳои мусиқӣ низ саҳми ҳоси эҷодии иҷроӣ доштааст. Инчунин Б. дар табақабандии овозҳои иҷроӣ яъне занону (зананик), мардон (нарикавач) ва ишон асарҳои созию овозӣ тасниф кардааст. Дар аҳди хилофати араб дар мактабҳои иҷроии Бағдод ва Димишқ, Андалус аз ин табақабандии овозҳои иҷроӣ истифода намуда (Иброҳиму Исоҳи Мавсулӣ, Нашити Форс, Залзал, Мухризу Соҳиби Хинсир ва диг.) барои бонувони овозхон бо номи «тахнис» асарҳо офариданд. Образ ва шахсият, осори мусиқии Б. дар осори хаттии форсӣ арабизабон хеле зиёд ба қалам омада (dostonҳои Фирдавсӣ, Низомӣ, Амир Хусрав, ғазалу қасоиди классикони адабиёти тоҷику форс, араб), рисолаҳои назарӣ, таълифоти қомусӣ (Фаробӣ, Қотибии Хоразмӣ Ибни Зайла, Насируддини Тусӣ, Қайси Розӣ ва диг.), фарҳангҳо 365 оҳангу таронаҳои Б. ки номи аксарашон дар таркиботи созию овозии мусиқии устодонаи мардумони эронӣ араб боқӣ мондаанд, тавсиф кардаанд. Аввалин манбаъи хаттии назарии мусиқӣ, ки Б.-ро асосгузори 7-дастон, парда (мақом) дар маҷмӯи мусиқии классикӣ (мақомҳо, 12-мақом) шуморида аст, Муҳаммади Нишопурӣ (ас. 12 «Рисолаи мусиқӣ»), Авфӣ Қутбуддини Шерозӣ, Шамси Қайси Розӣ, Насируддини Тусӣ ва диг. буда, ин натиҷагирӣ роҷеъ ба нақши Б. дар ташаккули маҷмӯи силсилавии мусиқӣ дар фарҳанги қомусҳои мӯтабари форсӣ арабизабон («Луғати фурс»), туркӣ («Девони луғати турк», «Қутадғу билик»), манобеи арманию ҳиндӣ («Сангит», «Парҷатак-Дарахти биҳишт») собит шудаанд. Зимни ин дар донишномаи таҳқиқоти назарии мусиқии дар собиқ шӯравӣ, Аврупою Шарқи солҳои 80-90-и ас. 20, оғози ас. 21 роҷеъ ба нақши Б. дар бунёди маҷмӯи силсилаи мусиқӣ, махсусан санъати мақомхонӣ аз осори ӯ сарчашма гирифтани натиҷагирӣҳои ҷолибе рӯи қор омадаанд, ки ин ҳулосаҳо бар пояи аҳбори мӯтамади хаттии замони Сосониён ва баъдӣ тавзеҳ шудаанд. Баробари дар санъати мусиқии устодона (мақомҳо) таъсир доштани осори Б., инчунин яке аз сабаб, шакли иҷроӣ эҷодии хеле қадимии мусиқӣ, ки дар анъаноти эҷодиёти бадии тоҷикон нақши муассир дорад ва он бо номи «марвӣ» (мавриғӣ), «марвича», «марвихонӣ» маъруф аст, бо шахсияти ин устои мусиқӣ дар иртибот аст. Ин сабаки эҷодии иҷроӣ то имрӯз дар анъаноти мусиқии тоҷикон барҷост. Шахсият ва осори Б. чун хориқаи бузурги хунарӣ мавриди баррасии аҳли таҳқиқ, хунару адаби ҳар даври замон будааст.

Ал.: Хурдодбех, Ал-лаҳвал маллаҳи, Бейрут, 1961; Ибни Фақеҳ, Мухтасар китоб-ал-булдон,

Қоҳира, 1373; Абӯлфараҷ Исфаҳонӣ, Китоб-ал-огонӣ, Миср, 1900-1905; Истаҳрӣ, Масолик-ал-мамолик, Лейден, 1927; Балғамӣ, Таърихи Балғамӣ, Техрон, 1341; Муҳаммади Саъолабӣ, Гурур-ал-ахбор..., Парис, 1900; Қоҳиз, Ал-хайвон, Қоҳира, 1362; Қоҳиз, Ал-маҳосин вал-зудод, Лейден, 1898; Мустафавӣ, Таърихи гузида, Техрон, 1339; Котибии Хоразмӣ, Мафотиҳ-ал-улум, Техрон, 1346; Шамси Қайси Розӣ, Ал-мӯъҷам..., Техрон, 1335; Муҳаммад Ҳасани Тӯсӣ, Аҷоиб-ул-маҳлуқот, Техрон, 1345; Форобӣ, Китоб-ал-мусиқӣ ал-кабир, Қоҳира, 1956; Фирдавсӣ, Шохнома, Москва, 1971; Гардезӣ, Зайнулаҳбор, Техрон, 1347; Масъудӣ, Муруҷ-аз-заҳаб..., Бейрут, 1974; Мақдисӣ, Аҳсан-ул-тақосим, Лейден, 1906; Низомӣ, Ҳамса, Техрон, 1333; Нелдеке, Ҳамосаи миллии Эрон, Техрон, 1327; Хумой, Таърихи адабиёти Эрон, Табриз, 1308; Ҳамазӣ, Мӯъҷам-ал-булдон, Қоҳира, 1952; Деххудо, Луғатнома, Техрон, 1341; Виноградов В. Классические традиции иранской музыки, М., 1982; Тагмизян Н. Теория музыки в древ. Армения, Ереван, 1972; Вызго Т. Музыкальные инструменты. Средней Азии, М., 1980; Борбад и художественные традиции народов Ближ. и Средн. Востока. история и современность, Душ., 1990; Абдулло Ориёнур, Борбади ромишгар, Душ., 1989; Борбад, эпоха и традиции культуры, Душ., 1989; Борбаднома, Душ., 1989; Рачабов А. Сарнавшити хуниёгар, Душ., 1989; Нағмаи ниёкон, Душ., 1990; Рачабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Борбад, Душ., 1989; Borbad, Dush., 1989; Раджабов А. Традиции классической музыкальной культуры эпохи сасанидов, Душ., 2005; Шаббонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Баркашлӣ М. Мусиқии давраи Сосонӣ, Техрон, 1337; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Эрон, Техрон, 1346; Шуштарӣ М. Эрон гахвораи донишу хунар, Техрон, 1346; Бассор Т. Дастгоҳҳо ва оҳангҳои мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988. Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1337; Zonis E. Persian classical music, -Harward University Press, 1973; Boyce M. The parthian gosan and iranien minstrel tradition – IRAS (1957); Farmer H. Persiche music. Kassel-Bassek-London, New-York, 1962.

Ботуров Ахрор (т. 1968, ш. Конибодом, вил. Суғд), мутриб (танбӯрӣ, рубобӣ), намояндаи ҳавзаи иҷроии Конибодом-Фарғона, устои факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров (аз с. 1993 то имрӯз), мудири кафедраи мусиқии анъанавии ДДХ (аз с.

1996). Фориғултахсилӣ омӯзишгоҳи санъати ба номи Содирхон (1987), шӯъбаи мусиқии анъанавии Институту давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (1987-93) буда, фаъолияти

эҷодию омӯзишиашро дар факултаи санъати ДДХ (1993) оғоз намуда, ба тадрис ва омӯзиши мусиқии мардумию устодона машғул шудааст. Б. мусаннаифи чандин барнома ва раҳнамоҳои мусиқӣ роҷеъ ба сохҳои танбӯру дутор, рубоб (кошгарӣ) дар заминаи фароғирии мусиқӣ мардумӣ, мақомҳо, силсилаи оҳангҳои тақмили ас. Зимни ин Б. ҷонишини маркази «Хунар» ва дастаи бачагонаи мусиқии «Чаман» буда, ба наврасон асосҳои мусиқии мардумӣ ва мақомхоро тадрис намуда, роҷеъ ба масоили суннат ва меросбарии иҷроӣ мақолаҳои илмию омӯзишӣ нигоштааст. Дар заминаи оҳангсозӣ ҳам корҳои хунари намуда ва мусаннаифи зиёда аз 20 оҳанг барои сохҳои дутору танбӯр ва рубоб бар пояи мусиқии мардумии тоҷик ас. Б. иштирокдори фестивал, озмунҳои мусиқии мақомӣ ва мардумӣ (Тошканд-1995, Бишкек-2003), симпозиум-фестивалҳои «Аржанг», мақомхонон (Исфара-2003, Душанбе-2006) ва ғ. буда, дар чандин конфронс ва ҳамоишҳои байналмилалӣ мусиқӣ, фарҳангӣ (Хучанд, Бишкек, Тошканд 2001, 2002, 2004, 2005) дар иртибот ба масоили мусиқӣ маърузаҳо намудааст. Б. сарварии дастаи мусиқии суннатии «Мерос»-ро ба ўҳда дорад ва барои маҳорати хуби иҷроӣ, тарғибу омӯзиши мероси мусиқии тоҷикон сазовори ифтихорнома ва ҷоизаҳо гардидааст.

Ад.: Ҳакимов Н. Шашмаком дар қарни XX, Хучанд, 2006; Ҳолномаи Ботуров А.

Бузург – калон, асари таркибан бузург, наво, пардаи маъмул дар мусиқии классикии тоҷик ва мардумии эронӣ. Мақоми 12-ум дар таркиботи Дувоздахмаком (садаҳои 12-17 ва оғози ас. 18); Б. мақоми таркибан мўхташам дар маҷмўи Дувоздахмаком аст ва аз ин маънӣ дар таълифоти назарии мусиқии садаҳои 12-18 ва оғози ас. 18 мусикидонон дар иртибот ба ин мақом нуктаҳои тоза баён намудаанд. Б. дар табақоти доираи маъмулаи адвор доираи 75 собит шуда ва мусикидонон усули истихроҷи қаторовозҳои онро дар пардаҳои сози мусиқии уд ба тариқи зайл собит кардаанд:

А+Ҷ+В+Ҳ+Й+Йа+Йд+Йв+Йх=Ҷ-Т-Ҷ-Ҷ-Б-Т-Ҷ-Ҷ
 0 – 180 – 384 – 498 – 678 – 702 – 906 – 1086 – 1200
 ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^
 180 204 114 180 24 204 180 114

Мақоми аввал дар маҷмўи «Шашмақом» (дар таркиботи мақомҳои хоразмӣ мақоми дувум) буда ва Б. чун мақомҳои дигар иборат аз ду шоҳа-созӣ (мушқилот) ва овозӣ (наسر) аст. Мушқилоти Б. аз шоҳаҳои: Тасниф, Тарҷеъ, Мухам-

Бүсалик

маси Бузург, Мухаммаси Насруллоӣ, Сақили Ислимхонӣ, Сақили Султон ва ғ. Дар мақомҳои хоразмӣ бошад баробари шоҳаҳои зикршуда инчунин Пешрав ва Сақили Ниёзхоҷа илова шудаанд. Таснифро бошад мусикидонони хоразмӣ мақоми Б. ва тани мақом меноманд. Шоҳаи овозии (насрӣ) Б. иборат аз Сарахбор, Тарона, Талқини Уззол, Насруллоӣ, Насри Уззол, Супориш ва Уфарҳост. Дар мақомҳои хоразмӣ бошад ғушаи Сувора (Суворӣ) ворид шуда, мансуб ба баҳши Сарахбор аст ва ин тағйирот бар пояи анъанаи иҷроии ин ҳавзаӣ ҳунари падидааст.

Усули авзони Б. ҳам чун мақомҳои дигар бо риояи усули доира ба субут мерасад.

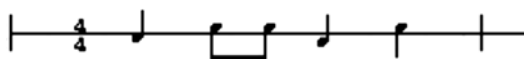
Мусиқии Б.саршор аз таъя ва тавонҳои ран-
гини мусиқист.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лахнав, 1894; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосид-ул-алҳон, Техрон, 1356; Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1987; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Воҷаномаи мусиқии Эрон-замин, Техрон, 1375; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати , Тош.-т, 1987.

Бум – садои пасти усули доиравӣ дар му-
сиқии мақомӣ ва тарзи сабти он дар адвори
мусиқӣ чунин аст:

Садон баландро «бак» ва агар ин ибора ду бор такрор шавад: бум, бака, бум бак ва дар ад-вори мусикӣ ба тариқи зайл навишта мешавад:

Назди аҳли мусиқии Хоразм таъбири бум
бак ба тариқи гӯп тоқ истифода мешавад.

Бурхон Сайдуллоҳи Машшоқ (Сайдуллоҳи Хонанда, с. тав. 1886, ноҳияи Оҳалики Самарқанд, с. ваф. 1943, Самарқанд), навозанда, хонандаи тоҷик. Давраи омӯзишӣ, хунарандӯзӣ ва фаъолияти Б.С. дар ш. Самарқанд аз Устод Роҳмиберди танбӯрӣ, Ҳоҷӣ Абӯлазиз ва дигарон асосҳои амалии мақомхонӣ, созандагиро меомӯзад. Ӯ дар мактаб ва сабки иҷроии Самарқанд як падидаи нав маҳсуб шуда, дар ҷараёни шоха, гӯшаҳои созию овозии «Шашмақом»-»Ушшоқ», «Дугоҳ», «Чапандози Наво», «Ироқи Бухоро», «Сокиномаи Ироқ», «Савти Сабо», «Талқинҷаи

Баёт» ва «Орази Наво» маҳорати баланди иҷроӣ ба ҳарч додааст. Дар таҷдиду такмили бахшҳои созии мақомҳо («мушкилот») ҳам қорҳои зиёде-ро анҷом дода, ин тозақориҳои иҷроияш дар до-ираҳои ҳунарии Самарқанд ва берун аз он пази-руфтаанд. Б.С. таъби ҳуби шеърҳои ҳам дошта, ғазалро неқӯ гуфта ва дар заминаи офаридаҳои оҳангҳои марғуб ҳам сохта аст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душанбе, 1988.

Бурҳонов Мутаваккил Музайннович (с. тав. 1918, Бухоро, с. ваф. 2002 Бухоро), оҳангсоз, донандаи номвари «Шашмаком», Артисти Халқии РСС Ўзбекистон (1964), иштирокдори ЧБВ-нӣ. Фориғуттаҳсили мактаби мусиқии шарқи Бухоро (1931), Институти мусиқӣ ва хореографияи Самарқанд (1932), Консерваторияи Москва (1949). Асосҳои мусиқии классикӣ ва мардумиро назди устодон Бобо Ҷалол Носирзода, Домулло Ҳалим, ва дигарон омӯхт. Мусаннифи чандин суруду романсҳо бар ашъори Ҳофиз («Намедонам, чӣ ном дорад», 1949), Лоҳутӣ («Ба чашмонат қасам», «Дилбари мо», 1939, 1940), сурудҳои мардумии «Сари кӯҳи баланд» (1952), «Заппагул», «Чашми сиёҳ», «Гули гандум» ва ғ. такмил дода, мусаннифи суитаи симфонии «Абӯалии Сино» (1957), мусиқӣ барои филму опера, драмаҳои мусиқии Ўзбекистон. Б.М. дар фаъолияти эҷодиааш аз мероси гаронмояи мусиқии «Шашмаком» хеле устодона баҳраандӯзӣ намууда, ба эҷоди асарҳои мӯҳташами созию овозӣ дар жанру шаклҳои мусиқӣ комёб шудааст.

Ў барои хидматҳои шоистааш бо унвону
ҷоизаҳои давлатии Иттиҳоди Шӯравӣ, РСС Ўзбекистон (Лауреати мукофоти давлатии Ўзбекистон
ба номи Х.Х. Ниёзӣ-1964, 1970, мукофоти давлатии РСС Қароқалпоқистон-Бердақ (1964)), Ордени Ленин, ифтихорномаҳо сарфароз шудааст.

Ад.: Композиторы Узбекистана, Таш., 1974; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Бусалик (Абусалик) – номи мусикидон ва шоири машхури форс-тоҷик (ас.10), мақоми саввум дар таркиботи «Дувоздаҳмақом» (садаҳои 12-17 ва ибтидои ас.18). Тартиби қаторовозҳои Б. ро дар пардаҳои сози уд мусикидонони тоҷику-форс ба тариқи зайл истихроч намудаанд:

$$\begin{array}{ccccccc} \text{А} + \text{Б} + \text{Х} + \text{Х} + \text{Т} + \text{Й} & \text{Б} + \text{Й} & \text{Х} + \text{Й} & \text{Х} = & \text{Б} - \text{Т} - \text{Т} - \text{Б} - \text{Т} - \text{Т} - \text{Т} \\ 0 + 90 + 294 + 498 + 588 + 792 + 996 + 1200 \\ \uparrow & \uparrow & \uparrow & \uparrow & \uparrow & \uparrow & \uparrow \\ 201 & 90 & 201 & 201 & 90 & 201 & 204 \end{array}$$

Бинобар ба тавсифи манобеи мусиқӣ мақоми Б. дорои авзону навоҳои мутанаввеъ ва услан шодона будааст. Дар таркиботи «Шашмақом» бо ин ном шоҳа ва ғӯшаи созию овозӣ амал надорад ва шояд тағйири номӣ ворид шудааст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Рӯч, Лакҳнав, 1984; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Тех-

рон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосидул-алҳон, Техрон, 1356; Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1987; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987.

Г

Гардун - Гардуния, Гардония, фалак, осмон, тақдир. Овозаи саввум дар таркиби Дувоздахмаком.

Тартиби каторовозҳои Г. дар табақоти адвор ва усули истихроҷи онҳо дар пардаҳои сози уд дар таълифоти назарии мусиқӣ чунин сабт гардида:

А+Д+В+Х+Й+Йа+Йд+Йв+Йх=Т-Ч-Ч-Б-Т-Ч-Ч=

0 - 204 - 384 - 498 - 678 - 702 - 906 - 1086 - 120

^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^

204 180 114 180 24 204 180 114

Усули доира ва дар ин усул иҷро намудани бахши сози мақомҳо (Шашмақом); Шоҳаи сози дар мақомҳо буда ва бо номи мақомҳо маъруфият касб карда: Гардуни Бузург, Гардуни Рост, Гардуни Наво ва ғ. Г. танҳо дар мақоми Ироқ амал надорад. Усули доиравии Г. мураккаб буда, яъне: 8/4 (2/4, 3/4, 3/4) ва адвори мусиқӣ усули доиравиаш чунин аст:

Гардун

(Бузург, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ)

ба - ка бак бак ба-ка бум бак - ка бум

Мизон, меъёраш он қадар бузург нест ва аз лиҳози оҳангӣ тафовут доранд. Дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ Г. танҳо дар мақоми Рост амал менамояд ва онро Пешрави Гардун меноманд ва авзони зарбиаш 2/4 буда, дар адвори мусиқӣ чунин аст:

Пешрави Гардун

1 Хома

Ад.: Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958 ; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Вожанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосид-ул-алҳон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Тухфат- ус-сурур, Р:468-1 (ИВАН Узб.ССР); Маҳмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Рачабов, Душ., 1987; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963 ; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987.

Гесӯи Навоғар (Касван Навакар с.т. 587-88, Рай, с. ваф. 640 Тайсафун (Тисфун)), сароянда, на-

возандаи машҳури аҳди Сосониён (222-650), зодаи Хуросон. Мусиқиро дар зодгоҳаш (аз падараш) омӯхт, сониян ба Марв рафта, дар сознавозӣ (чанг) машҳур шуд. Соли 594 ба гурӯҳи мутрибони дарбори Хусрави Парвиз (590-628) шомил шуда, дастаи бонувони чангнавозро ба ӯҳда дошт. Дар мусиқӣ ихтирооти зиёди созию овозӣ намудааст.

Ад.: Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376. Раджабов А. Традиции классической музыкальной культуры эпохи Сасанидов, Душ., 2005; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Гиря. Оҳанг, суруди маъмули мавсимии маросимии ғамангез ва дар шӯъбаи дуввуми мақоми «Сегоҳ» амал намуда ва дар амалияи иҷроии мақомҳо бо номҳои «Гиря» ва «Савти Гиря» амал доранд. Ин сурудҳо аз ҷиҳати овозӣ ба сохтори мақоми «Сегоҳ» иртибот дошта ва чун мавзӯи алоҳида ба таркиби он дохил шудаанд.

Сурудҳои «Гиря» ва «Савти Гиря» дар заминаи сурудҳои мотамии маросимии мардумӣ ба миён омада ифодаҳои хузу андӯхро ифода менамоянд. Минбад чун асарҳои алоҳида ривочу рушд намуда, ба силсилаи «Шашмақом» ворид шудаанд.

Г. аз ҷиҳати сохт ва таркиб аз се қисм иборат аст, ки қисми аввали он оҳанги «Гиря» аз лиҳози зарбу усул ба «Чапандоз» монандӣ дорад ва бар усули машҳури «ланг» бо зарби 3/8+3/4 иҷро мешавад:

Усули «Чапандоз»

ба-ка ист бум бак бум

Шоҳаи дуввум «Савти Гиря» ном гирифта ва он ба оҳанги «Талқинча» мушобеҳат дорад. Шоҳаи саввум «Уфари Гиря» дар асоси усули «Уфар» шакл гирифта, бо зарби 6/8 иҷро мешавад.

Г. дар шӯъбаи дуввуми мақоми «Сегоҳ» ба ғазали Афзал Маҳдуми Пирмастӣ омадааст:
*Арақ бо рӯи ӯ, хушбӯ гул аст он, хуш гулоб аст ин,
 Чӣ мӯю холи дилҷӯ? Сунбул аст он, мушки ноб аст ин.
 Сари мижгонашу ҷон, ин нишон, он тири ҷонфарсо,
 Руҳи рахionaшу дил, синасӯз аст он, кабоб аст ин.*

Роҷеъ ба заминаҳои таърихӣ пайдоиши ин намуди сурудҳо Наршаҳӣ дар «Таърихи Бухоро» ба суруди «Гиряи муғон» ишора дорад.

Ад.: Ражабов И.Макомлар масаласига доир, Тош.1963; Шашмаком, Мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш. Сохибов, Ф. Шаҳобов, М., 1950-1964; Ҳакимов Н. Шашмаком дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Гулёри Шахноз – таронаи машҳур дар мусиқии устодонаи мардумӣ, ки сарояндагон дар заминаи анъаноти эҷодию иҷроии макомҳо тасниф намудаанд. ниг. Шахнози Гулёр.

Гулоби Танбӯрӣ (с.тав. 1892, ш. Панҷакент, с.ваф. 1947, ш. Панҷакент), танбӯрӣ, донанда ва иҷрокунандаи мусиқии устодона ва мардумии тоҷик, намояндаи ҳавзаи иҷроии Панҷакент-Самарқанд. Санъати сознавозӣ, иҷроиро ибтидо дар зодгоҳаш аз ромишгарони мардумӣ андӯхта, барои тақмили маҳорати иҷроӣ ба шаҳрҳои Самарқанд, Миёнқалот, Бухоро рафта, хунаро омӯхтааст. Фаъолияти иҷроии Г.Т. бештар бар пояи иҷроӣ шоҳаҳои ҷудогонаи «Шашмаком» ва мусиқии мардумӣ ташаккул ёфта, дар иҷроӣ «тарҷеъ», «гардун», «тасниф» маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч меод. Тахти раҳнамоии устодони мусиқии Самарқанд (Ҳочӣ Абдулазиз, Қорӣ Сироч ва диг.) дар сознавозӣ, овозхонӣ соҳибхунаро шуд. Бо Искандарӣ савтӣ (Бобоев) ҳамкориҳои хуб доштааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. «Шашмаком» дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Гулов Дилшод (с. тав. 1973, н.Шаҳринав), сароянда, омӯзгори мусиқӣ. Баъди хатми мактаби ҳамагонӣ, тахсилро дар факултаи мусиқии тоҷикии Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (баҳши мусиқии анъанавӣ) идома дода (1994), с.1999 (тахти сарвари мӯаллим, Артисти хизмат. РСС Тоҷикистон Музаффар Муҳиддинов, ихтисоси сароянда) хатм намудааст. Аз с. 1999 то кунун ба сифати сароянда дар ҳайати Ансамбли давлатии мақомҳои ба номи Ф.Шаҳобов, Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати ҚТ хунаронамоӣ менамояд. Г.Д. дар иҷроӣ шоҳаҳои овозии «Шашмаком» «Соқиномаи Савти Сарвиноз», иҷроӣ дастаҷамъии мақомҳо, сурудҳои «Дар ҳаваси рӯи ту», «Зулфи мушқин», «Модар», «Доми зулф», «Эй парӣ» ва ғ. маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч додааст. Г.Д. иштирокдори барномаҳои хунарии чаш-

нвораҳо, рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (Москва, 2005), Франсия (Париж, 2005) буда, барои маҳорати иҷроӣ, хидмати шоиста дар рушди тарғиби дастовардҳои мусиқии тоҷик бо Ифтихорномаҳои Вазорати фарҳанг ва Кумитаи давлатии радио ва телевизиони ҚТ мушарраф гардидааст. Омӯзгори Консерваторияи Миллии Тоҷикистон (баҳши мусиқии анъанавӣ).

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. «Шашмаком» дар асри XX, Хучанд, 2006.

Гулмуродов Даврон (т. 1962, деҳаи Сешанбеи ноҳ. Турсунзода), сароянда, меросбари анъанаҳои эҷодию иҷроии ҳавзаи хунарии водии Ҳисор (сабкҳои иҷроии Бухоро), Аҷлоҳии фарҳанги ҚТ(2001), барандаи Озмунҳои ҷумҳуриявии телевизионии «Бӯстон» (1986), «Андалеб» (2001). Г. фориғуттаҳсили мактаби ҳамагонии ноҳияи Турсунзода (1969-79), шӯъбаи мусиқии анъанавии Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (1981-1986) буда, фаъолияти иҷроию тадрисиашро дар мактаби мусиқии шаҳри Турсунзода (муаллими суруд ва мусиқӣ, 1986-91) идома дода, сипас дар вазифаҳои масъули баҳши фарҳангии ноҳия хидматгузори менамояд. Г. яке аз таъсисдиҳандагони дастаи мақомҳои ноҳ. Турсунзода буда, анъана ва суннатҳои дерини иҷроии мақомҳои водии Ҳисорро бо тозақориҳои хунарии идома медиҳад. Г. дар иҷроӣ шоҳаҳои овозии мақомҳо, аз ҷумла «Ироқи Бухоро», «Насруллоӣ», «Нимҷӯпонӣ», «Муғулҷаи Дугоҳ», «Уфари Ироқи Бухоро», «Соқиномаи Ироқи Бухоро», «Қашқарҷаи Савти қалон», «Сарахбори Ороми ҷон», «Сарахбори Наво» ва ғ. маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч дода ва дар рангомезии барномаи хунарии дастаи мақомҳои ноҳия саҳми ҳоса гузоштааст. Г. иштирокдори Симпозиум-фестивалҳои мусиқии (Самарқанд-1987, Душанбе-1990, 2002, 2006) ва чандин чашнвораҳои мусиқии мақомӣ ва мардумист. Г. барои саҳми арзандаш дар тарғибу рушди мусиқии мақомӣ, маҳорати баланди иҷроӣ бо Ифтихорномаи Президенти ҚТ (2003), Вазорати фарҳанги ҚТ(2001), ҷоизаҳои озмунҳои ҷумҳуриявӣ, байналмилалӣ («Бӯстон» «Андалеб»-1986, 2001, «Аржанг»-2002) ва ғ. мушарраф шудааст. Г. мураббии чандин сароядагони ҷавони мақомсарост.

Ад.: Тадж. муз-ка, Душ., 2003; Шашмаком шоҳкориҳои наму наво (Раҳнамои фестивали байналмилалӣ Шашмаком, Душ., 2006); Ҳолномаи Гулмуродов Д.

Ғ

Ғазал. 1. Аз анвои маъмули шеърӣ. 2. Дар истилоҳи аҳли мусиқӣ аз навъи хоси тасниф (суруд) ё тарона (дар мусиқии устодонаи ҳавзаи иҷроии Ҳинд «Ғ.» аз анвои маъмули шеърию мусиқӣ, ки ихтирои онро ба Амир Хусрави Дехлавӣ 1253-1325 нисбат медиҳанд) аст. Абдуқодир Мароғӣ (1356-1435) дар иртибот ба махсусиёти жанрии «Ғ.» навишта: «бибояд донист, ки аъзаму ашкали тасониф навбати мураттаб аст ва қудаму онро чаҳор қитъа сохтаанд: қитъаи аввалро «қавл» гӯянд ва он бар шеъри арабӣ бошад; қитъаи сониро «ғазал» ва он ба абёти порсӣ бувад; қитъаи солисро «тарона» ва он бар баҳри рубой бошад; қитъаи робеъро «фурӯдошт» ва он «қавл» бошад». Зимни ин Қайси Розӣ махсусиёти шеърию мусиқии «Ғ.»-ро эзоҳи мушаххасе дода: «ва ба ҳукми он ки арбоби санояти мусиқӣ бар ин вазн алҳони шариф сохтаанд ва тариқи лашкар таълиф карда ва одат чунон рафтааст, ки ҳар чӣ аз он чинс бар абёти тозӣ созанд, онро «қавл» хонанд ва ҳар чӣ бар муқатаъоти порсӣ бошад, онро «ғазал» хонанд. Аҳли дониш ин малҳунотро «тарона» номанд ва шеъри мучарради онро «дубайтӣ» хонанд ва барои он ки бинои он бар ду байт беш нест, мутаърабаи онро «рубой» хонанд, аз баҳри он ки баҳри ҳазач дар ашъори араб мураббаъ-ал-аҷзо омадааст...»

Донишманди эронӣ Маликушшуаро Баҳор низ дар тавзеҳи «Ғ.» чун чинси маъмули шеърию мусиқӣ нуктаи ҷолибе баён намуда: «чома, ки аъроб онро «ғазал» ё «қавл» ва «ғазал» гӯянд, таснифе аст ошиқона, ашъораш бинобар маъмулу дувоздаҳ ҳиҷой буда ва оҳанги он низ вазни нисбатан сабӯк дошта...»

*Сароянда ин ғазал соз кард,
Дафу чангу найро ҳамовоз кард.*

(Фирдавсӣ)

*Забӯри шиқнавозӣ на кори ҳар мургест,
Биёу навгули ин булбули ғазалхон бош.*

(Ҳофиз)

3. Ғазалбардоштан. Бо овози мавзун хондани суруд, тарона ва дигар анвои овозии мусиқӣ: *Ғазабардошта ромишгари руд,
Ки бадруд эй нишоту айшу бадруд.*

(Низомӣ)

4. Ғазалхон. Ромишгаре, ки ғазал хонад бо ҳамовозии созҳо, сарояндаи ғазал:

*Ки на танҳо манам рабӯда шиқ,
Ҳар гуле булбуле ғазалхон дошт.*

(Саъдӣ)

5. Ғазалгӯӣ. Он ки ғазал гӯяд, ғазалхону ғазалсаро, ғазалпардозро гӯянд (киноя ба ромишгарони хирфаист).

Ад.: Қайси Розӣ, Ал-мӯъҷам..., Техрон, 1373; Абдуқодир Мароғӣ, Мақосид-ул-алҳон, Техрон, 1356; Таҷлил Ҷ. Арӯз, Техрон, 1368; Аббос Моҳёр, Арӯзи форсӣ, Техрон, 1376; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Саъдӣ, Куллиёт, Техрон, 1366; Ҳофиз, Девон, Техрон, 1370; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-66; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Ғайбӣ (Ҷамолуддини Ғайбӣ, падари Хоҷа Абдуқодир (1356-1435) буда, с.тав. ва ваф. номаълум), шоир, мусиқидон, навозанда, хонанда, донишманд. Ғ. дар мусиқӣ, шеър, оҳангсозӣ, сознавозӣ мартабаи баланд дошт. Дар сознавозӣ ва назарияи мусиқӣ касе ҳампояи ӯ набуда, шогирдону пайравони зиёде дошта, писараш Хоҷа Абдуқодир махсули дар ин соҳа андӯхтааш буд. Хоҷа Абдуқодир дониш ва фазилати баланди Ғ.-ро сутуда: «дар ин илму амал (амалия ва назарияи мусиқӣ) ба мартабае расид, ки ҳиммати мубораки ишон буд ва ин маънӣ бар оламиён возеҳ ва лоиқ шуд ва ғарази он ҳазрат аз таълим дар ин фан бад-ин банда он буд, ки чун Қуръонро ҳифз карда будам, хостанд, ки маърифати нағамот камоянбағӣ ин бандаро ҳосил бишавад, то чун тиловати Каломуллоҳ ба нағамоти табиа кунам аз сару қувват бошад...» Дар бораи таълифоти назарияи мусиқии Ҷ. ахборе зикр наёфтаанд.

Ад.: Хоҷа Абдуқодир Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1370; Мақосид-ул-алҳон, Техрон, 1356; Тарбият М. Донишмандони номии Озарбойҷон, Табрез, 1348; Ҳабибу-с-сияр, ҷ.3-4; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Ғазолӣ (с.тав. 1058, Тобарони Тӯс, с.ваф. 1111-1112, Тӯс), Абдуҳамид Аҳмад ибни Муҳаммад машҳур ба Муҳаммади Ғазолӣ, факех, ҳаким, донишманд, мударрисии номии мадрасаи «Низомия», адиби аҳди Салҷуқиён. Ғ. дар осораи аз масоили муҳим бадеию зебоишиносии созу овоз, мусиқӣ (самоъ) нуктаҳои ҷолиб ба миён оварда, дар «Эҳё-ул-улум» (бахши ҳафтум, фасли чорум роҷеъ ба овозу созҳои роиҷ дар миёни сӯфиён тавсифоти назарӣ додааст. Зимни ин дар ҳамин боб дифоъ аз самоъу мусиқии орифон матолиби ачибе баён карда, мавзӯи мусиқиро аз 7 роҳ баррасӣ

намуда, нақши муассир доштани мусиқиро дар хондани Қуръон хоса таъкид намудааст.

Ғ. дар бораи сароишу иҷро ҳадди назарии амиқ гузошта, ҳар асари хунари, ашъоре, ки барои иҷро пешниҳод мешавад «ба садои мувофику вочиб андозаи алҳони мавзунӣ орошта шуда бошад». Паҳлӯҳои муҳими ахлоқӣ, бадеию зебоишиносии созу овоз дар асли ҳаштуми «Кимиёи саодат» амиқтар ба қалам омада, дар иртибот ба ин мавзӯ ривоёт, ҳадисҳои зиёдеро пеш оварда, муҳимияти созу овозро дар тақмили солимияти рӯи инсонҳо собит намудааст.

Ад.: Муҳаммад Ғаззоли, Кимиёи саодат, Тош., 1890; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Ғамангез («Дарғам»). 1. Суруд, оҳанги мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст. 2. Аз силсилалаҳҳои тақвими Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), мансуб ба шоҳи дуввуми «Хусравонӣ»-и ӯст. 3. Оҳанги махсуси маросимӣ, ки назди мардумони Бухорою Самарқанд (бо номҳои «Гиря», «Ғиғон», «Мӯя», «Дарғам» истифодашаванда) ва дар маросимҳои ёдбуди паҳлавонӣ, ёру дӯстонашон иҷро менамудаанд. 4. Гӯшаи тавсифӣ, ниёишӣ дар таркиби мақоми «Ироқ» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13). 5. Шӯбаи овозии таркибан хурд дар мақоми «Бузург» («Дувоздаҳмақом», ас. 13-14). 6. Гӯша, шоҳи хурди тараннумӣ, ки ромишварон дар чараёни иҷрои таркиботи таҳрирӣ («Бузург – «Дувоздаҳмақом», ас.15) истифода менамудаанд. 7. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиботи «Ҳафт дастгоҳ» (эронӣ). Аз мавҷудияти «Ғ.» ба сифати гӯша, шӯба дар таркиботи мақомҳо дар даврони баъдӣ (а.16-19) хотирнишон нашудааст.

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Рӯч, Лахнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ғиёсиддин Муҳаммади Хуросонӣ (машхур ба Ҳофизи Ғиёсиддин, с.тав.1456, Ҳирот, с.ваф. тахм.1510-13, Ҳирот), сароянда, мусикидон, оҳангсоз ва шоир, оҳангсоз-таронасаро. Аз ҳешовандони Восифист. Фаъолияти хунариаш дар шаҳрҳои Ҳирот, Бухоро, Машҳад сурат гирифта, овози хуш, дар хондани осори ирфонӣ, қиссаҳои, сознавозӣ моҳири рӯзгораш буд. Муддате чанд дар дарбори Хусайн Бойқаро (1470-1506) хидмат

намуд. Бо Навоӣ (1441-1501) робитаи наздик дошт. Дар шакли анвои шеърҳои мусиқии «қавл», «тарона», «савт», «амал», «рехта», «сунбулӣ» ва ғ. таснифоти рангин сохтааст. Дар илмҳои фалсафа, риёзиёт, адабиёт, хунаҳои бадеӣ (хаттотӣ, ҳалқорӣ) дониши хуб дошта, назди Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ мусиқӣ омӯхт, ба сабки иҷроии онҳо таъя дошт. Асарҳои Ғ.М. «Савти гули лола», «Амали равон», «Нақши гули сурх», «Пешрави Панҷгоҳ», «Рехтаи Ҳичоз», «Сачъ ба Ироқ» ва ғ. дар ҳавзаҳои иҷроии Ҳирот, Самарқанд, Бухоро, Машҳад шӯҳрати зиёд доштаанд. Назираҳои рангин ба осори Устод Шодӣ сохта, хатро дар ғояти устодӣ (настаълик) анҷом меод ва осори Навоиро китобат намудааст. Дар санъати бадоҳа ҳам таъби воло дошт, ғазалу рубоиро дар ғояти устодӣ месурӯд.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъ-ул-вақоеъ, М., 1961; Нисорӣ, Музаққир-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.СС; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ғино. 1. Овозхонӣ, тағанӣ. 2. Сабк, шеваи хоси овозхонӣ. 3. Иҷрои шеър ҳамроҳ бо кафзанӣ. 4. Аз анвои бозиҳоест, ки хуниёгарон ин усули иҷроиро дар чараёни иҷрои шеър ба кор баранд (бо кафзанию ракс). Зоҳиран муарраби хуниё аст.

Ғиносуруд: овоз, мусиқӣ, сурудгӯӣ, овозхон, хонанда, сароянда, мусикидон, таснифсозро гӯянд. Шева, сабки бо кафзанӣ шеър хондан аст (овозхонии ҳамроҳ кафзанӣ):

Чаҳорум рӯз маҷлис тоза карданд,

Ғиноҳоро баландовоза карданд.

(Низомӣ)

Ғ. – овози хуш, ки тарабӯ шодӣ барангезад. Нағма, сурудхонӣ. Ғ. ба маънии тағанӣ ва овозхонӣ аст, дар он сурат моҳияти бадеӣ касб менамояд, ки шеърро дар ҳамовозӣ ба кафзанӣ, ракс анҷом гирад.

Ғиносоз: хонанда ва навозанда, овозхон, муғанниро ғиносоз номанд (ғиногар):

Магар к-он ғиносозу овози руд,

Дар он ҳин бад-ин узр гуфт он суруд.

(Низомӣ)

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Рӯч, Лахнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1373.

Ғунна

Ғуломов Нӯъмон (с. тав. 1976, ноҳ. Ҳисор), сароянда. Баъди хатми мактаби ҳамагонӣ, таҳсилро дар факултаи мусиқии тоҷики Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (бахши мусиқии анъанавӣ) идома дода (1993-1998) ва хатм (тахассуси

овозхон) намудааст. Ғ.Н. дар Инс-т асосҳои сабки иҷроии мусиқӣ – овозхониро аз Артисти хизматнишондодаи РСС Тоҷикистон Музаффар Муҳиддинов омӯхтааст. Фаъолияти иҷроӣ-мақомсароиро Ғ.Н. дар Ансамбли давлатии мақомхонони ба номи Ф.Шаҳобови Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз с.2000 то имрӯз) идома медиҳад. Овози мавзун ва хотирмон, мусикивор дошта, баробари иҷроӣ дастачамбӣ, инчунин дар талқини шоҳаҳои ҳудогонаи овозии мақомҳо саликаи хуби иҷроӣ ба ҳарч дода, ин мавзунияти иҷроиро дар сурудҳои «Гиря», «Соқиномаи Муғулчаи Наво» ва ғ. падида овардааст. Ғ.Н. иштирокдори ҷашнвораҳои ҳунарии байналмилалӣ (Тошканд-1990, Эрон-1999), рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (Москва-2005), Франция (ЮНЕСКО, Париж-2005) аст.

Ад.: Ҳолномаи Ғуломов Н.

Ғунна (ғуннат). Усули ҳоси иҷроӣ, овозхонӣ дар мусиқӣ, таҳриру нашиди овозхонӣ (таҳрир), ки ҳангоми овозхонӣ (сароидан) овозхон, хонанда аз ифодаҳои овозии тавассути димоғу бинӣ адо мекунад (овози бинӣ, димоғӣ). Бисёр хонандаю иҷрокунандагон аз ин ифодаҳои иҷроӣ истифода менамоянд (на ҳама овозхонони димоғу бинитаҳрир овоз, сабки иҷроияшон ҳушу гуворост):

*Маҷлис зи парирӯён чун базми Сулаймонӣ,
Бо ғуннаи Довудӣ мургони хушалхонӣ.*

(*Ҳоқонӣ*)

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1373.

Ғунчаи кабки дарӣ. 1. Аз силсиласурудҳои наврӯзӣ, ҷашнӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Аз таснифоти тақвими Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои ҷашнҳои дарбории Хусрави Парвиз (591-628) сохта, мансуб ба шоҳи саввуми «Хусравонӣ»-и ўст. 2. Аз лаҳҳои силсилаи сигонаи (26) Борбади Марвазист:

*Чу қардӣ «Ғунчаи кабки дарӣ» тез,
Бибурдӣ ғунчаи кабки диловез.*

(*Низомӣ*)

4. Ғушаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Бузург» (шӯъбаҳои «Наврӯзи Аҷам», «Наврӯзи Бузург», «Дувоздаҳмақом», ас.13-14). 5. Ғушаи тавсифию тараннумӣ дар таркиби шӯъбаҳои «Наврӯзи Сабо», «Наврӯзи Аҷам» («Дувоздаҳмақом», ас.14-16). «Ғ.» дар анъанаи эҷодии иҷроии ас.13-16 ба сифати ғуша, шоҳи тавсифии муҳим амал намуда, аммо дар манобеи баъдӣ (ас.17-19) чун аз таркиботи созию овозӣ хотирнишон нашудааст (шояд номаш тағйир ёфта).

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнав, 1892; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Д

«Дар баёни Дувоздахмаком» («Рисола дар баёни Дувоздахмаком ва бистучаҳор шӯъбаҳои ҳар мақом»), Р:415-ХІХ, 13х23, настаълиқи хоно, Бухоро, Рисолаи Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухорой (ваф. 1535). Рисола манзуму мансур (наср) буда, аз муқаддима (наср) ва ҳафт фасл (боб) таркиб ёфта дар Бухоро китобат шудааст.

Дар Муқаддима ҳадафи нигориши рисола, тафсири мӯҷази ҳар мақом, таркиботи он (шӯъбаҳо, овозҳо ва гӯшаҳои мусиқӣ) қаламдод шудааст. Дар фасли аввал («Дар баёни нағмаҳои шӯъбаҳо») бештар масоили сохт, тартиби 12-мақом (парда), 24-шӯъбаҳо, иртиботи ин таркибот, ҷанбаҳои бадеию зебоишиносии онҳо дар ҳамоҳангӣ ба мавқеи ҷойгиршавиашон (дар адвори маъмула) тафсир шудаанд. Кавкабӣ мавқеъ, тартиби ҷойгиршавии мақомҳоро ҷунин ба қалам оварда:

*Раҳовӣ шуд мақому шӯъбаи ӯ,
Ту «Наврӯзи Араб»-ро аз «Аҷам» ҷӯ
Зи «Наврӯзи Араб» шаш нағма ҷӯӣ,
«Аҷам»-ро ҳам за шаш нағма биғӯӣ.
«Ҳусайнӣ» шуд, мақом, эй некаҳтар,
Зи нав омад «Дугоҳу» ҳам «Муҳайяр».*

Шаш овоза (Гавашт, Ноя, Салмак, Гардуния, Шаҳноз, Наврӯз) аз шоҳаҳои муҳими савтияти мақомҳо буда, ин мавзӯро мусаннифи рисола дар фасли дувум («Дар баёни шаш овоза») тавзеҳ додааст. Дар фаҳмиши таркиботи мақомҳо дар рисолаҳои мусиқии ас. ХVI-ХVII тафсиру маънидоди онҳо гуногун сурат гирифта, дар осори манобеи мусиқии ин асрҳо бештар равиши баррасии фалакии мақомҳо шоъеъ аст. Аз ин нигоҳ дар боби саввум («Дар баёни нағмаҳо, ки аз 12-бурҷ аст») мавзӯи истихроҷу пайванди таркиботи мақомҳо бо 12-бурҷ фалакӣ дар иртибот тавсиф шудааст.

Кавкабӣ аз усул, раванди тафсирии мақомҳо (тавсифи фалакӣ) дур нарафта, ин мавзӯро дар ҳамбастагӣ ба диди фалакӣ тавзеҳ медиҳад.

Зарб, усул аз ҷузъиёти муҳиму таркиботи мақомҳо буда, дар фасли чаҳорум («Дар баёни усули мухталифа») сухан дар бораи зарб (вазн), усулҳои маъмул, ки дар амалияи мусиқӣ бештар мавриди истифодаанд, тавзеҳ шуда:

*Гӯям адади усулҳо боз,
Ҳафдаҳ баҳр, эй хушовоз.
Баҳре, ки қабӯли ҳар кас омад,
Он баҳр бидон «Мухаммас» омад.
Баҳре, ки бинои авҷу наст аст,
Он баҳр бидон, ки «Турқзарб» аст.*

Дарки маҷмӯии мақомҳо ва таркиботи он (овоза, шӯъбаю гӯшаҳояш бо дигар шоҳаҳои созию овозӣ) дар амалиёти мусиқӣ аз муҳимтарин усули фарогирии мақомҳо маҳсуб шуда, муаллиф дар фасли панҷум («Дар донишдони дувоздахмаком, бистучаҳор шӯъба ва шаш овоза») аз равиши дарки маҷмӯъ, тарз ва усули иҷрою эҷоди таркибҳои созию овозӣ, дарки қавонини устодонаи мақомҳо ва ғ. иброи назар намуда аст. Дар ин фасл Кавкабӣ ҷун донандаи номвари маҷмӯи устодонаи мақомҳо дар иртибот ба таҳаввулоту эҷодию иҷроии ас. ХV-ХVI Мовароуннаҳру Хуросон ба Хулосаҳои назарию зебоишиносии мусиқӣ дастёб шудааст. Ҷунониқ пайдост, ки дар маҷмӯи даврии мақомҳо шаш овоза аз шоҳаҳои муҳими назарию амалӣ маҳсуб шуда, равиши эҷоди амалии 12-мақом ва таркиботи он ба ин қисми мақомҳо (овозаҳо) дар иртибот буда ва ин ҳамсонӣ дар фасли шашуми («Дар баёни он, ки шаш овоза аз дувоздахмаком бошад») рисола хеле мӯҷазу асоснок ба қалам омадааст. Дар фасли ҳафтум («Дар баёни таркиботи мақомҳо») бештар тавсифи шаш овоза, ҳафдаҳ баҳру усулҳои мусиқӣ, таносуби ҳамсонии мавзӯӣ, оҳангӣ, тараннумӣ, хатти ягонаи иртиботи бадеию зебоишиносии маҷмӯи даврии мақомҳо тавсиф шудаанд.

Пайдост, ки муаллиф дар баёни мавзӯи ин фасл ҳам донишу таҷрибаи хуби эҳсоси ҳунариашро ба кор бурда, дар тавзеҳи бисёр муаммоҳои мусиқӣ (мақомҳо) назари нави тавсифиро пеш овардааст. Ин рисолаи шаклан манзуму насрӣ аз манобеи нодири назарӣ, бадеӣ, зебоишиносии мусиқӣ (ас.ХVI) буда, дар рушди тафаккури назарию бадеии мусиқии асрҳои баъдӣ нақши мондагор гузоштааст.

Ад.: Начмуддин Кавкабии Бухорой, Рисолаи мусиқӣ, Рисола дар баёни дувоздахмаком, таҳия, таҳқиқи А.Раджабов, Душ., 1985; Нағмаи ниёгон, таҳияю таҳқиқи А. Раҷабов, Душ., 1990; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988; Мусиқинома, маҷ. «Хунари ва мардум», ш. 135. Техрон, 1346.

«Дар баёни пайдо шудани илми мусиқӣ ва одобу кайфияти ҳоси он» (ба забони форсии тоҷикӣ, нимаи дуввуми ас. 16, ибтидои ас. 17 навишта шуда, хатти хонои настаълиқ, Р:1466-1, ИШАФ Ўзб.), муаллифаш ноъмалум, Исфакон аз рисолаҳои муҳими назарию мусиқӣ оид ба масоили таърихи ташаккул, ривочи фикрӣ дар 12-мақом ва таркиботи он аст. Аз мундариҷаи рисола пай-

дост, ки он ба таълифоти мусиқии дар Мовароуннахру Хуросон (Кавкабии Бухорой, Маҳмуди Мирзобой, Хоҷакалони Хуросонӣ ва диг.) иртибот дошта, дар бисёр маврид ба манобеи мусиқии дар ин ҳавзаҳо иншошуда мурочиат шудааст. Рисола аз муқаддима ва 5 фасл таркиб ёфта, бобе аз рисолаи «Насими тараб» илова шуда, дар муқаддима («Дар одоби илми мусиқӣ») тавсифи мусиқӣ (чун илм ва ҳунар) таъя ба гуфтаҳои донишмандони ин илм шудааст (мусикидонони ас.14-16). Мавзӯи боби аввал («Дар маърифати мақомот ва таркиботи он») ин шарҳи 12-мақом, 24-шӯъба ва 6-овоза, назару тавсифи фалакӣ, донишӣ ва моҳияти маҷмӯи даврии мусиқист. Дар фасли дуввум («Дар баёни пардаҳои мақомот») шарҳи мухтасари ҳар мақом, таърихи эҷоду рушди онҳо бо таъя ба нақлу гуфтаҳои аҳли ҳунар натиҷагирӣ шудаанд. Боби саввум («Дар баёни пардаҳои шӯъабот») таркиботи 24-шӯъба, тавсифи ҳар яке аз онҳо, усули истихроҷ ва фаҳмиши аҳли мусиқӣ дар иртибот ба маҷмӯи шӯъботи мақомҳо баён гардидааст. Муаллиф барои таъвияти ҳулосаҳояш аз гуфтаю навиштаҳои мусикидонон (Кавкабӣ ва диг.) иқтибосҳо меорад. Боби чаҳорум ин таърифи («Дар баёни пардаҳои овозҳо») шаш овозаи мусиқӣ (Гавашт, Моя, Гардуния, Салмак, Шаҳноз, Наврӯз), равиши истихроҷ, мавқеи ҷойгиршавии ҳар яке дар соҳҳои мусиқӣ ва ниҳоят иртиботи ҳар овоза ба ду мақом аст. Дар боби панҷум («Дар баёни ҳафдаҳ баҳри усул») тавсифи зарбу вазнҳои маъмули форсӣ (Аҷамӣ), яъне таркиботи зарбӣ, соҳти авзонӣ, ҳамсонии арӯзу мусиқӣ, равиши эҷоди зарбҳо, нақши авзони мусиқӣ дар эҷоду иҷрои мақомҳо ва гуфтаҳои донандагону иҷрогарони мусиқӣ ба қавонини усулӣ дар мусиқӣ ва ғ. аст. Муаллиф дар ҷараёни тавсифи таркиботи 12-мақом ва масоили эҷоду иҷрои мусиқӣ аз манобеи мусиқии гузаштаю замонааш истифода карда, ба ҳулосаҳои ҷолиби назарию зебоишносии мусиқӣ комёб шуданаширо дар хотимаи рисола собит менамояд. Ин рисола маҳсули тафаккури тафсирию таҳлили ҳавзаҳои ҳунарии Эрони нимаи дуввуми ас. 16-ва ибтидои ас. 17 аст (мактаби Исфохон).

Ад. Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988; Рисолаи мусиқӣ, Р:1466-1, ИШАФ Ўзб.

«Дар иншоиби усул ва фуруғи мусиқӣ» – мансуб ба қалами Амир Хусрави Дехлавӣ (1253-1325), фасле аз асари донишномаи «Эъҷозии Хусравӣ»-

ст. Рисола ба забони форсии тоҷикӣ (бо назму насл) навишта шуда, дар иртибот ба масоили мутрибист. Амир Хусрав анъанаҳои мусиқии замони Борбадро чун «комили замон» ва «аъҷубат уддавр» сутуда, системаи Дувоздаҳ пардаро бо ҷузъиёташ қаламдод намуда, вале услуби баён шакли тавсифи назарию мусиқист. Аҳамияти таърихии рисола иборат аз: (1) анъанаи рисоланависии форсизабони Ҳиндро асос гузошта ва дар мусиқишносии «асарест оид ба синтези хинду аҷамӣ» (Ф.Азизова); (2) нахустин рисолаест, ки системаи Дувоздаҳпарда (мақом) ва истилоҳоти мусиқии мардумони форсизабонро ба Ҳинд ворид шуда аст; (3) усулан амалист ва аз манобеест, ки анъанаи «шарти мутрибӣ» зикр ёфта; (4) он принсипи аслу фарро дар мадди аввали ҳунари мақомот гузоштааст.

Ад.: Азизова Ф. Шашмақом и рага. Душанбе, 1999; Fatimi Q. Amir Khuro's contribution to indo-muslim tradition. Islamabad, 1975.

Дарвеш Аҳмади Қонунӣ (с.тав. номаълум, Самарқанд, с. ваф. 1497-1510 Самарқанд), навозанда, хонанда, мусикидони тоҷик, зодаи Самарқанд. Зиндагӣ, омӯзиш, фаъолияти эҷодию иҷроии Д.А.Қ. дар ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннахр сурат гирифта, мусикиро, муддате назди Абдулмӯъмини Ҳофиз (хонанда), Хоҷа Абдулқодирӣ Гӯянда омӯхт. Дар сознавозӣ (қонун, барбату рубоб) сабки ҳоси иҷроӣ дошта аст ва мусикидонони замон (ҳатто мактаби Ҳирот, Устод Қулмуҳаммади Удӣ ва диг.) ба сабки иҷроии Д.А.Қ. эътимод меоварданд. Ӯ муддате бо сабаби низоъи мазҳабӣ Самарқандро тарк карда (Бухоро, Марв), дар ин солҳо мусикиро ҷиддан фаро гирифт. Дар жанр, шаклҳои шеърӣю мусиқӣ («амал», «савт», «нақш», «реҳта» ва ғ.) бар ашъори Ҷалолуддини Рӯмӣ, Саъдӣ, Қосими Анвор таснифоти ҷолибе сохта, Абдулмӯъмини Хонанда бо шӯру шавқ дар маҷолиси аҳли завқ месурудааст. Асарҳои мусиқияш дар тазмини зарбу навоҳои мақомҳои «Ироқ», «Хусайнӣ», «Кучак» (ба ғазалиёти Саъдӣ, Қосими Анвор, махсусан «Амали дилафгор», «Нақши дарवेशон», «Пешрави Қонун» ва ғ.) дар ҳаёти маданияи Самарқанду Бухоро, Ҳирот шӯҳрати зиёд касб кардаанд. Таъби ҳуби шоирӣ дошта ва ғазалҳои ирфониро некӯ мегуфта аст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1, ИШАФ Ўз.; Бобур, Бибурнома, Тош., 1993. Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1. Душ., 1988; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Раҷабов И. О музыке Самарканда// Ист. искусств. великого города, Тош., 1972.

Дарвеш Бузғолаи Самарқандӣ (с. тав. номаълум, Самарқанд, с. ваф. тахм. 1561-64, Самарқанд), хонанда, навозанда ва мусикидони тоҷик. Санъати мусикиро ибтидо аз падараш, ки дар шеър овозхонӣ даст дошт, фаро мегирад. Барои такмили ҳунар муддати тӯлонӣ аз дарси мусикии Устод Амир Алиакбари Самарқандӣ баҳра бардошта ва бо устодаш дар маҷолису мунозираҳои адабӣ, мусикӣ хеле ғаъол ширкат намуда, дар заминаи осори мусикии устодони созу овоз дар жанру шаклҳои маъмули созию овозӣ таснифоти рангин офарида аст. Дар овозхонӣ сабки хос дошта, авҷҳои мураккабро баъзан шадид иҷро намуда ва вобаста ба сабки иҷроияш ифодаҳои тоза ворид карда, устодон аз сабаби шадидхонияш «бузғолаҳои» ном додаанд. Дар жанру шаклҳои «савт» «амал», «нақш», «талқин» ба мақомҳои «Ушшоқ», «Наво», «Хусайнӣ», «Ироқ» ва ғ. корҳои зиёди ҳунариро анҷом дода, ба ашъори Мавлоно Қоҳии Самарқандӣ силсилаи «савт», «амал», «нақш»-ҳои ҷолиб тасниф кардааст. Таъби хуби шеърӣ дошта, бо таҳаллуси «Дарвешӣ» ғазалу, рубой, қитъа гуфтааст. Мадфанаши воқеъ дар Хоҷа Абдуи даруни Самарқанд аст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:468-1, ИШАФ Ўз.; Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1. Душ., 1988.

Дарвеш Максуди Андигонӣ (с. тав. номаълум, Андигон, с. ваф. 1514, Хирот), сароянда, оҳангсоз ва навозандаи тоҷик, зодаи Андигон. Ғаъолият, камолоти ҳунариаш дар Хирот, замони ҳукуматдорӣ Султон Ҳусайни Бойқаро (1470-1506) сурат гирифтааст. Мусикӣ ва шеърро назди устои мусикӣ Мавлоно Оҳии Ҳиравӣ омӯхт. Муддати зиёд дар дарбор ба сифати мутриб ва коргузори ҳунардон хидмат карда, бо устодони созу овоз, шеър Навоӣ, Қомӣ, Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ Ҳофизи Ушшоқӣ, Ҳофизи Мираки Бухорӣ, Хоҷа Ҳамзаӣ Чочӣ (Тошкандӣ) ва диг. ҳамкории ҳунарию эҷодӣ доштааст. Баъди забти Хирот аз ҷониби Шайбонӣ зиндагии Д.М. дар Бухоро сурат мегирад ва баъди чанд сол ӯ боз ба Хирот бармегардад. Д.М. дар санъати овозхонӣ, сознавозӣ, мусаннифӣ истеъдоди хуб дошта, дар жанру шаклҳои шеърию мусикии «тарона», «нақш», «савт», «қавл», «амал», «навбат» ихтирооти зиёд аз худ боқӣ монда, дар тазмини мақомҳои «Сегоҳ», «Наво», «Рост» ва «Бузург» таснифоти хуб бар ғазалиёти Қомӣ, Навоӣ ва диг. сохтааст. Таъби неқӯи шоирӣ ҳам дошта, ғазалҳои ошиқона мегуфта аст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:449-1; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:7005-111, ИШАФ Ўз.; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Раҷабов А. Афкори мусикии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ.1, Душ., 1988.

Дарвеш Фазлуллоҳи Нойӣ (с. тав. номаълум, Самарқанд, с. ваф. 1511, Хирот), мусикидон, навозанда, оҳангсоз, зодаи Самарқанд. Давраи аввали омӯзишии ӯ дар Самарқанд гузашта, мусикӣ ва дигар ҳунаҳои бадеиро дар зодгоҳаш омӯхт. Дар мусикии назарӣ дониши комил дошта ва рисолае ҳам дар иртибот ба масоили шеър мусикӣ нигоштааст. Мусикии илмиро назди Хоҷа Юсуфи Бурҳониддин (Хирот) омӯхта, аз дарсҳои назарии Қомӣю Навоӣ, Хоҷа Абдуллоҳи Марворид баҳравар шудааст. Таснифоти барои сози най сохтааш дар ҳаёти маданияи Хироту Самарқанд шӯҳрати зиёд касб карда, бисёр устодони мусикӣ ба асарҳои ӯ «Нақши моҳ», «Пешрави най», «Амали хубон», «Савти дилситон» назираҳои мусикии ҷолиб сохтаанд. Дар шеър бо таҳаллуси Нойӣ ғазалҳои мавзун гуфтааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:7005-111, ИШАФ Ўз.; Бобур Бобурнома, Тош., 1993; Навоӣ, Маҷолис-ун-нафоис, Тош., 1964; Раҷабов А. Афкори мусикии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1. Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёти ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Дарвеш Шайхӣ Қаландарӣ (с. тав. номаълум, Хирот, с. ваф. тах. 1573, Хирот), сароянда, навозанда, оҳангсоз (мусанниф) ва мусикидон, зодаи Хирот, Мусикӣ, шеър ва ҳунари хаттотиро аз падараш омӯхт. Барои такмили дониши мусикиаш ба Бухоро, Самарқанд сафарҳои омӯзишӣ карда, аз устодони мусикӣ Устод Хоҷа Ҷаъфари Қонунӣ, Устод Амир Алиакбари Қонунӣ, Устод Арабнавоӣ Қобузӣ ва диг. асосҳои амалию назарии созу овозро меомӯзад. Д.Ш. дар бозгашт аз Самарқанд муддате дар Бухоро назди Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухорӣ (ваф.1535) дарси мусикӣ омӯхта, бо шогирди ӯ Хоҷа Ҳасани Нисорӣ низ ҳамкорӣ намудааст. Дар овозхонӣ бештар ба сабки иҷроии Устод Шодӣ эътимод дошт. Дар жанру шаклҳои созию овозии мусикӣ («амал», «нақш», «кор», «пешрав», «савт» ва ғ.) тасниф карда, дар тазмини мақомҳои «Рост», «Хусайнӣ», «Ироқ» ва «Рост» асарҳои «Пешрави най», «Савти шаҳрошӯб», «Амали доварӣ», «Кор ба Наво», «Нақши дилреш», «Қавли анҷум» ва ғ. дар ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанду Хирот, Бухоро мавриди иҷрои ромишгарон бу-

Дарвешхон

даанд. Таъби шоирӣ дошта ва ғазалҳои орифонаро некӯ месурудааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111, ИШАФ Уз.; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1, ИШАФ Уз.; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1. Душ., 1988; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1., Техрон, 1376.

Дарвешхон Ғуломҳусейн (с. тав. 1872-73 Толиқон, с. ваф. 1927 Техрон, Дарвешхон писари Ҳоҷӣ Башири Толиқонӣ), мусиқидон, навозанда, мусанниф, омӯзгори мусиқӣ, аз саромадони мусиқии Эрон (муосир). Ибтидо асоси мусиқиро аз Люмери франсавӣ (табли хурд, шайпур) дар мактаби мусиқии низомии Техрон омӯхта, сониян назди устои мусиқӣ Ҳусейнкулихон сеторнавозиро андӯхта аз беҳтарин навозандагони ин соз буд. Тавассути Камолулсалтана (падари Абӯлҳасани Сабо) бо Шучоъулсалтана (писари Музаффариддиншоҳ) шинос шуда ба Шероз рафт. Баъди низоъ ба Шучоъулсалтана ба Техрон баргашта, кӯсҳои хусусии сеторнавозӣ таъсис дода, зумраи зиёди навозандагонро тарбия намуда, ба шогирдонии беҳтаринаш камарбандҳои хоса инъом менамуд. Бо Орифи Қазвинӣ шинос шуда ва ба самти роҳбари оркестри соҳҳои миллӣ расида, консертҳои зиёде орошт Д.Ғ. дар жанри шаклҳои соҳию овозӣ «даромад», «пешдаромад», «тасниф», «ранг»-ҳои ҷолибу рангомези мусиқӣ сохта, махсусан «Ранги Исфохон», «Марши Ҷумҳурӣ», «Оҳанги рақс» ва силсилаҳои соҳӣ барои соҳҳои мусиқӣ эҷод кардааст. Ӯ бо ҳамроҳии Ҳабибулло Шаҳрдор, Ҳангофарин, Акбархони Нойӣ, Тоҳирзода ва диг. барои сабти грамофонӣ ба Аврупо сафар намуда, корҳои зиёде дар баҳши сабти мусиқии суннатии Эрон анҷом медиҳад. Сафари дуввумаш ба Аврупо бо ҳамроҳии Боқирхон, Тоҳирзода, Давомӣ барои иҷрои концерт сурат гирифт. Дар ҷумҳуриҳои Қафқоз (Боку Тифлис) ҳам бо барномаҳои концертӣ ҳунарнамоӣ кардааст.

Ад.: Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.2, Техрон, 1376; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Шайбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Энциклопедияи адабиёти ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Дарвешалии Чангӣ (с. тав. 1542-43, Миёнкалот, с.ваф. 1649 Бухоро, Дарвешалии Чангии Ҳоконӣ писари Мирзоалии Чангӣ ибни Абдуалӣ ибни Муҳаммад Мӯъмини Қонунӣ ё худ Амир Қосими Қонунӣ ибни Ҳоҷа Абдулло ибни Ҳоҷа муҳаммади Марворид, машхур ба Дарвешалии

Чангӣ), навозанда, сароянда, шоир ва мусиқшиноси машҳури тоҷик, зодаи Миёнкалоти Бухорост. Ӯ дар хонаводаи шоир, навозанда ва мусиқшинос Мирзоалии Чангӣ (ниг. Мирзоалии Чангӣ) ба дунё омада, асосҳои шеър мусиқӣ, сонавозӣ, овозхониро аз падараш омӯхт. Фаъолияти омӯзишии Д.Ч. дар мактаби эҷодии иҷроӣ, таҳқиқии Самарқанд сурат гирифта, шеър мусиқӣ, овозхонӣ, сонавозиро аз устодони мусиқӣ Алидӯсти Нойӣ, Устод Алиакбар Ҷаъфарӣ Қонунӣ Самарқандӣ, Устод Абдусаттори Қонунӣ Самарқандӣ, Устод Арабнавои Қобузии Самарқандӣ, Мавлоно Ҳасани Кавкабии Самарқандӣ, Устод Ҳусайни Удӣ Самарқандӣ, Амир Фатҳии Тошкандӣ, Устод Дарвешӣ Қонунӣ ва дигарон андӯхтааст. Ӯ бо доираҳои адабии ҳунарии Самарқанду Бухоро, Марв, Тошканд, Ҳироту Балх аз овони ҷавонӣ иртибот дошта, аз онҳо паҳлӯҳои гуногуни эҷодӣ бадеии гузаштаю муосирӣ Мовароуннаҳру Хуросон, Эрону Ҳиндро фаро мегирад. Дар санъати мусиқӣ ба дастовардҳои ҳунари комёб шуда, дере нагузашта ӯ ба сифати муриб ба дарбори ҳокимони Шайбонӣ (1499-1599), Аштархонӣ (1598-1747) даъват мешавад ва муддати тӯлонӣ дар (роҳбари меҳтархона, наққорахона) Абдуллоҳони Шайбонӣ, Имомкулихони Аштархонӣ (1611-1647) будааст. Д.Ч. дар доираҳои адабии ҳунарии замони шайбонӣ аштархонӣ бо устодони адабиёти таърих, ҳунароҳои бадеӣ (хаттотон, наққошон, тазкиранависон, мурибон ва ғ.) аз наздик шинос шуда, роҷеъ ба масоили афкори адабии ҳунарии дирузу замонааш, мактаб, равияҳои эҷодии иҷроӣ шеър мусиқӣ махсусан ҳавзаҳои ҳунарии Бухорою Самарқанд, Марв, Ҳирот, Балх, Хоразм, Машҳаду Табриз, Шерозу Исфохон, Ҳинд ва ғ. аҳбору ҳулосаҳои ҷолиберо дар асараш (ниг. «Тӯҳфату-с-сурур») ба қалам овардааст. Ӯ дар ҳамкориҳои эҷодӣ бо устодаш Фатҳии Тошкандӣ ва дигарон дар вусъати жанри шаклҳои мусиқӣ, идомати суннати эҷодии иҷроӣ мусиқӣ, тарбия ва камолоти насли нави ромишгарони замонааш, ки муддати тӯлонӣ сарвари ромишсарои шайбонӣ аштархониро ба ўҳда дошт, мусоидат намудааст. Д.Ч. чун мусиқидон, оҳангсоз ва навозандаи бомаҳорату донишандахта дар жанри шаклҳои шеър мусиқии «амал», «савт», «нақш», «тарона», «пешрав», «кор», «навбат», «рехта», «саҷъ» ва ғ. асарҳои хирфаии мураккабтаркиб эҷод намудааст. Зимни ин дар пешрафти шакли анвои шеърӣ замонааш саҳми босазо гузошта, чун суҳанвар дар тарбияи насли нав шоирон-ромишгарон, ромишгарон-шоирон, мусиқӣ-

донон доираҳои дарборӣ ва берун аз он ҳам нақши хоса гузошта аст. Д.Ч. дар пешрафти тафактури илмӣ мусиқӣ ҳам сахми бузург дошта, дар асараш «Тухфату-с-сурур» (Рисолаи мусиқӣ) на фақат назари таҳлилии мусиқии замонааш, инчунин афкори мусиқии дирӯз (мусикидонони гузаштaro) бар пояи манобеи хаттии мӯътамад ба ҳаёти мусиқии садаҳои XVI-XVII ворид намуда, дар чараёни таҳқиқ ба натиҷагирҳои тоза дастбаста шудааст. Асари Д.Ч. чун тазкираи адабию мусиқӣ аз муҳимтарин манобеи хаттӣ оид ба таърих ва назарияи мусиқии тоҷик ва мардумони ғайри эронист. Д.Ч. дар соҳаҳои гуногуни фарҳанги замонааш даст дошт ва асари барҷастааш «Тухфат-ус-сурур» аз муҳимтарин манобеи хаттӣ доир ба ҳаёти мадании садаҳои 16-17 Мовароуннахру Хуросон, Эрон ва Ҳинд аст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1, ИШАФ Уз.; Дарвешалии Чангӣ, Тухфату-с-сурур, Р:264 ИШАФ Тоҷикистон; Семёнов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дервиш-Али XVII в. Таш., 1946; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Даромад - порчаи мусиқӣ, қи пеш аз шурӯи қисми асосии мақом (шӯба) шакл мегирад. Д. асосан 4 ё 5 зина поён аз сарпардаи шӯба таъсис ёфта, масалан, Д.-и Талқини Баёт дар асоси пардаи "сол" ташаккул ёбад, сарпардаи Талқини Баёт аз пардаи "ре" эҷод мешавад. Сохтори зарбии мусиқӣ бошад бо усули қисми асосии дар пешмомада якхела аст. Яъне, Д. қисми асосии Талқини Баётро ҳам аз лиҳози усул ва ҳам ҷиҳати лаҳн омода месозад. Д. асосан дар шакли тарона байни қисмҳои асосӣ мавриди иҷро қарор меёбад. Одатан таронаи охир Д.-и қисми асосии пешмомада буда, дар ташаккули асари қисми мавқеи пайвандии қисмҳои асосиро иҷро мекунад. Масалан, Д.Талқини Баёт таронаи охири Сарахбори Наво буда, шурӯъшавии қисми Талқини Баётро омода месозад.

Даромад (оғози чизе, саршавӣ) – оғоз, саршавии ин ё он асари мусиқист. Дар санъати мақом ва мақомасароӣ оғози бахши созии ин ё он мақом, шӯба, ғӯша ((1-9 такт) ва хати аввалини оҳангии сарахбор (9-25 такт) ва перояҳои нашидаҳои оҳангии хаши аввалини танзим, асосёфта роғунд. Дар чараёни падидоии нашида, махмалиновӣ (ханг) ва баъдан чараёнгирии хат, ки василаи муҳими иртиботист, дар бунёди шӯба нақши муассир дорад.

Таснифи Наво

Сарахбори Наво

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1 (ИВАН Узб.ССР); Шашмаком, мурағибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, Москва, 1950-1967; Шашмаком, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тошкент, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тошкент, 1963; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмаком, Душанбе, 2006; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Даромади таҳрир – такмил додани ифодаҳои тараннумӣ дар бахши оғозии таронаҳо ва ин таҳрирот бештар барои тақвияту такмили тақияҳои баланди савтию тараннумии таронаҳо сарояндагон аз имконоти фитрии иҷроияшон истифода менамоянд.

Даста-дастон – нишонаҳое, ки дар дастан (дастони) сохҳои тории мусиқӣ гузошта мешаванд (аз риштаи абрешим, рӯдаи ҳайвонот, чӯб). Д. ба косаи(чавз) сози мусиқӣ насб шуда ва пастию баланди садоҳо тавассути пахш кардани торҳо муайян мешавад. Агар тори назди косаи соз ба ларзиш оварда шавад, садои нафису баланд хориҷ шавад. Барақс тори дур аз косаи соз ба ларзиш оварда шавад, садои ғализ ва паст хориҷ гардад. Созтарошон дастони созхоро одатан аз абрешиму рӯдаи ҳайвонот таҳия намуда, аз торҳои филизӣ кам истифода менамуданд, чаро ки ин усули

насби дастон барои тағйир додану мураттаб сохтани парда ва пастию баландии садоҳо чӯри созо мувофиқтар аст. Созтарошон имрӯз барои насби дастон аз маводи чӯбу филизӣ бештар истифода менамоянд. Танбӯр, ки аз созои умда дар анъанаи иҷроии мақомхост пардаҳояшро созтарошон аз маводи филизию чӯбӣ ва баробари ин аз маводи риштаӣ ҳам таҳия мекунанд.

«Дастур-ун-нағам» (с. таълифат тахминан 1787, Ҳиндустон нигошташуда, муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно), рисолаи бисёр муҳиму нодир, ки ба забони форсии тоҷикӣ таълиф шуда, оид ба таърих ва назарияи мусиқии устодонаи (классикӣ) ҳинду аҷамӣ (форсӣ-тоҷикӣ) аст. Бинобар ба тавсифи муқаддимаи рисолаи «Д.» аз таълифоти омӯзишӣ дар иртибот ба фароғии таркиботи назарияи амалии мусиқии ҳиндӣ ва аҷамӣ буда, дар қараёни нигориш муаллиф баробари истифодаи васеи манобеи ҳаттии мусиқӣ, инчунин бо устодони созу овоз дар ҳамкорӣ эҷодӣ буда, аз сонавозон бисёр сирҳои ниҳони иҷроиро омӯхта, дар рисола хулоса намудааст. Сохт ва тартиби баррасии масоили мусиқӣ дар «Д.» Ҳам анъанавӣ буда, он аз Муқаддима ва чор боб (фасл) таркиб ёфта, дар оғоз (муқаддима) тафсири мусиқӣ, ҳадафи таълифи «Д.» зикр ёфтаанд. Мусанниф дар Муқаддима номи рисола «Дастур-ун-нағам дар танбӯрнавозӣ» тавзеҳ дода, собит менамояд, ки аз муҳимтарин таълиф дар санъати мусиқист. Боби аввал «Дар зикри сура (амал, иҷрою танини савт) ва мақоми сураҳо» ном дошта, равиши танзими пардаҳои созои мусиқӣ, чӯру навои онҳо, усули садоидӣ дар қараёни навозиш, тарзи эҷоди овозҳо, садоҳои мусиқӣ дар созо (танбӯри ҳиндӣ, сетор ва ғ.) бахс намуда, бештар моҳияти амалӣ доранд.

Муаллиф дар боби дуввум «Д.», «Дар зикри роғҳо ва роғниҳо ва мисоли онҳо» тафсири қаторовозҳои роғу роғниҳо (эҷоди онҳо) дар қараёни иҷро (дар сози танбӯри ҳиндӣ), назари сонавозон ва равиши эҷоди қаторовозҳои таркиботи роғу роғниҳо бештар баррасӣ шудаанд ва моҳияти таълимӣ (омӯзишӣ, дастурӣ) касб кардааст. Аз шарҳи муаллиф пайдост, ки ӯ донанда, навозандаи хуби ботаҷриба дар танбӯри ҳиндист. Мавзӯи баҳси боби саввум рисола «Дар сурати тҳатаи (қаторовозҳо) роғҳо ва роғниҳо», ин идомаро такмили масоили боби дуввум буда, бештар дидгоҳи муқоисавӣ, усули дақиқи эҷоди қаторовозҳои роғу роғниҳост. Дар ин боб ҳам муаллиф бештар ба суратомӯзишу эҷоди қаторовозҳо дар соз (танбӯр) шарҳу тавзеҳ медиҳад. Дар асоси тан-

бӯри ҳиндӣ муаллиф тартиби истихроҷи овозҳои муайян намуда, гоҳ-гоҳе аз баёни тартиби эҷоди қаторовозҳои мақомҳо дар танбӯр (ҳиндӣ) ҳам нуктаҳои ҷолибе меорад.

Боби чаҳорум «Дар навохтани ҳар қадам аз роғҳо ва роғниҳо дар танбӯр» ном дошта, нигорандаи рисола бештар ба усул, равишҳои иҷроии роғу роғниҳо дар танбӯри ҳиндӣ таваҷҷӯҳ намуда, назари устодони мусиқиро хулоса кардааст.

«Д.» Ағарчанде ҳаҷман хурд ва усулан моҳияти дастурӣ, омӯзиши асосҳои ибтидоии навохтани роғу роғниҳо, лек чун аз сарчашмаҳои нодирӣ ҳатти роҷеъ ба тафаккури иҷроии созо дар ҳавзаҳои фарҳангии ҳинд аст.

Ад.: Мероси мусиқии ҳиндӣ ба забони дарӣ, Кобул, 2004; Дастур-ун-нағам, захираҳои ҳатти Берлин, ш. 34/3; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Девонаи Гулханӣ (с.тав. номаълум Ҳирот, с.ваф.1345 Бағдод), мусиқидон, навозанда, хонанда ва шоир. Мусиқӣ ва шеърро ҳаттотиро дар зодгоҳаш омӯхт. Барои фароғии ҳунар ба Бағдод рафта, назди Сафиуддин Абӯлмуъминӣ Урмавӣ (1230-1292) сонавозӣ, ҳаттотӣ ва асосҳои назари ҳунаро бадеиро омӯхт. Муддати зиёд дар дарбори Ҳалоқухон (1217-1265), Абоқохон (1234-1284) ба сифати муриб, ҳаттот хидмат кардааст. Зимни ин барои маишати рӯзгор шабҳо дар гармобаҳо гулхан меафрӯхт ва аз ин рӯ таҳаллуси «Гулханӣ»-ро интиҳоб карда, ғазалу қитъаҳои хуб меғуфт. Дар жанру шаклҳои шеърӣ мусиқӣ («савт», «амал», «навбат», «кор» ва ғ.), ба ашъори худ ва муосиронаш асарҳои марғуб офаридааст. Махсусан, асарҳои «Пешрави Гулханӣ», «Амали Гулханӣ», «Амали Дебоҷа», ки дар таъмини мақомҳои «Рост», «Наво», «Бузург» (бар усулҳои «Барафшон», «Сақил», «Шодиёна») дар ҳаёти мусиқӣ шӯҳрат доштаанд. Д.Г., ки таъби баланд, дониши назарӣ дар мусиқии форсӣ дошт, асосҳои шеъри форсиро хуб медонист, Урмавӣ дар эҷоди рисолаҳои «Китобу-л-адвор», «Рисолат-уш-Шарафия», таснифоти овозии мусиқиаш аз кӯмакҳои эҷодӣ баҳравар шудааст.

Ад.: Сафиуддини Урмавӣ ва замони ӯ, Душ., 2005; Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111, ИШАФ Ўз.; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Девонаи Нойӣ (Султонмуҳаммади Нойӣ с.тав. номаълум, Самарқанд), навозанда, оҳангсоз,

шоир, зодаи Самарқанд (гузари Хоҷа Абдуи Дарун). Ӯ асосҳои шеър мусиқиро аз падараш омӯхта, муддате назди Хоҷа Абдулқодир Нойӣ (Мароғӣ), ки сарвари хунариёни Самарқанд буд, дониши мусиқӣ андухт. Аз Абдулмӯминӣ Ҳофиз овозхониро омӯхта, дар найнавозӣ машҳур гардид. Ба сабаби он, ки ашрофу аъёни шаҳрро масҳара мекард, ӯро «демона» лақаб кардаанд. Дар маҷлиси аҳли тақво (Хоҷа Аҳрор) найнавозӣ карда, орифон ба ӯ эҳтиром мегузоштанд. Дар найнавозӣ касе ҳампояи ӯ набӯда, овози гирифта дошт, лек мавзунхон будааст. Барои сози най таснифоти рангине дар шакли анвои мусиқӣ («Амали най», «Навои най», «Қор ба Ушшоқ», «Савти най», «Дили хубон» ва ғ.) ба зарбу навоҳои мақомҳои «Наво», «Бузург», «Рост» ва «Хусайнӣ» ва ғ. сохтааст. Сухбату муоширати хуб дошта, аҳли хунара ва орифони Самарқанд сӯхбаташро мепазируфтаанд. Ғазалу рубоӣ, Қитъаро хеле равои месурӯда ва ғазали зерин намунае аз ашъори рангини ӯст:

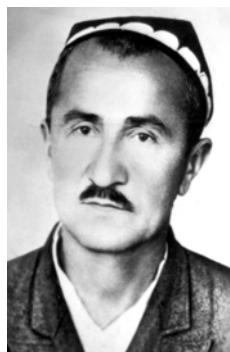
*Эй лаби лаълат, зи оби зиндагонӣ нектар,
Зиндагонӣ бе лаби лаълат намеҳоҳам дигар.
Абрувони дилкашат зогони мушкинпайкаранд,
Дар талош афтода ҳар як бар сари бодомӣ тар,
Ғар сари бозор гуфти: «Мекушам девонаро,
Моҳи ман, Девонаро навгашт бозори дигар».*

Ад.: Дарвешалии Чанғӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111, ИШАФ Уз.; Дарвешалии Чанғӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-1, ИШАФ Уз.; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Девонаи Ҳисобӣ (с. тав. номаълум, Хоразм, Хива, с. ваф. 1517, Самарқанд), навозанда, хонанда, шоир, зодаи Хива. Дар Қарокӯл, Марв зиндагӣ ва ба камол расида, аз ҷавонӣ дар шеър мусиқӣ, қиссаҳои (ровӣ) маҳорат дошт. Овози хуб ва таъби баланди шоирӣ (ғазал, қитъа, рубоӣ) дошта, ба суҳанварону орифони замонааш ҳамкорию муносибати хуби эҷодӣ менамуд. Хоҷа Аҳрори Валӣ ӯро ба Самарқанд даъват менамояд ва муддате тӯлонӣ дар хидмати ӯ буда, шеър сурудагонӣ мекард. Баробари ин ба ашъори Ҷалолуддини Балхӣ дар жанри шаклҳои созию овозии мусиқии «савт», «нақш», «амал», «қор», «қавл», «тарона», «пешрав» дар тазмини навоҳои мақомҳои «Рост», «Хусайнӣ», «Наво», «Ушшоқ», «Бузург» асарҳои рангин ҳам сохтааст. Соҳибдевор буда, бинобар ба ахбори манобеи хаттӣ (Алишери Навоӣ, «Маҷолис-ун-нафоис») рисолае дар мусиқӣ нигошта, мавриди назари аҳли таҳқиқ гардидааст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолис-ун-нафоис, Тош., 1964;

Дарвешалии Чанғӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111, ИШАФ Уз.; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Додобоев Ӯрунбой (с. тав. 1906, дех. Ёва, ноҳ. Хучанд, с. ваф. 1984, ҳамон ҷо), сароянда, муғриб, Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон (1956). Аз намояндаи бохунари хавзаи иҷроии Хучанд, хатмкардаи Техникуми мусиқии ба номи Лоҳутӣ (Хучанд, 1933) буда, фаъолияти иҷроии Д.Ӯ. дар дастаҳои хунари оғоз ёфта, сипас омӯзгори мусиқӣ ва суруди мактаб (Хучанд), сарвари бадеии хонаи маданият, мудири хонаи маданият, роҳбари ансамбли созҳои миллии колхоз хидмат ва хунаромӣ кардааст. Аз иҷрогарони соҳибхунари шоҳҳои созию овозии «Шашмақом», осори мусиқии мардумӣ буда, аксари созҳои мусиқиро бохунарона менавохт. Д.Ӯ. муаллифи суруди оҳангҳои зиёд буда, дар заминаи савту навоҳои мусиқии классикӣ, мардумӣ зиёда аз 40-суруд ба ашъори шоирони форс-тоҷик ва муосир тасниф кардааст.

Дар тарбия ва камолоти хунарии Абдувоҳид Ҷӯраев, Розикбой Юлдошев, Саидҷон Улмасов, Абдурашид Аҳмадов, Солеҳҷон Ҳасанов ва диг. саҳми устодӣ дорад. Махсусан, Боймуҳаммад Ниёзов, Каромат Ҳочиева ва диг. комёбии хунарии худро дар иртибот ба шахсияти Д.Ӯ. мешуморанд. Д.Ӯ. барои саҳми арзандааш дар тарбия, тарғиб ва маҳорати баланди иҷроияш бо Ифтирхорномаи Ҳукумати РСС Тоҷикистон тақдир шудааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Домулло Ҳалим (Ҳалим Ибодов, с. тав. 1878, Бухоро, с. ваф. 1940), сароянда, мақомдону суннатбардори анъаноти иҷроии устодонаи тоҷик, Ҳофизи халқии РСС Ўзбекистон (1931). Дар оилаи касиб ба дунё омада, мусиқӣ, эҷодиёти бадеиро (шеър, фолклори мусиқӣ) аз падараш меомӯзад. Аз овони ҷавонӣ ба омӯзишу фароғирии мусиқии халқию классикӣ машғул шуда, аз донандагони созу овози Бухоро санъати сознавозӣ (танбӯр, доира), сарояндагиро ҷиддан меомӯзад. Д.Ҳ. дар фаҳмишу ҳифзи шеър ҳам истеъдоди хоса дошта, бо ҳам-

Доира

возии танбӯру доира қисм, шоҳаҳои мураккаби мақомхоро бо сабки хоси ичрой анҷом меод, махсусан "Уфар", "Тарона", "Савт"-ро ба маҳорати баланди ичрой ба субут мерасонид. Нозукиҳои сознавозӣ, овозхониро аз Устод Шарафхони Танбӯрӣ меомӯзад. Сипас аз устодони мусиқӣ Бобочалол Носирзода, Бобоғиёс Абдуғанизода, Ҳочӣ Абдулазиз, Ҳочӣ Абдуррахмони Танбӯрӣ дарси маҳорат меандӯзад. Қисм, шоҳаҳои созию овозии "Шашмақом", қавонини бадеии шеърро назди Қорӣ Камол, Қорӣ Начм, Устод Эргашӣ Чаппахон, Устод Тӯла омӯхта, дарсини 10-солагӣ ба сифати иҷрокунандаи бомаҳорати қисм, шоҳаҳои мақом машҳур мешавад. Фаъолияти иҷроии Д.Х. баъди солҳои 1900-1920, сониян охири солҳои 30-ӯм, ибтидои солҳои 40-уми асри 20 нашъунамо ёфта, дар ин давра шоҳаҳои муҳими овозии мақомхоро ("Савт", "Талқин") комилан аз худ намуда, бо маҳорати баланди вусъатафзои ичрой дар ҳаёти мусиқии он давра равиши хоси иҷроиро рӯи сахна меоварад. Соли 1923 ӯ бо ҳамроҳии устодони мусиқӣ дар намоишгоҳии умумии Россияи Ҳочагии хайк дар Москва бо барномаи хосаи мусиқӣ хунарнамоӣ карда, аз ҷониби мусиқидонони рус ба маҳорати иҷроияш баҳои баланд гирифт. Фаъолияти иҷроияи эҷодии Д.Х. бо кори омӯзишиаш дар мактаби мусиқии Шарқӣ Бухоро идома ёфта, сарояндагону, навозандагони чавон, М. Ашрафӣ, М. Бурҳонов, Ш. Соҳибов, Ф. Шаҳобов, Х. Изомов ва дигарон аз ӯ асосҳои мусиқии устодонаро меомӯзанд. Д.Х. фаъолияти омӯзишию иҷроияшро солҳои 1928-1931 дар Институти мусиқӣ ва хореографияи Самарканд идома дода, бо ҳамкориҳои мусиқидон-мардумшиносони рус Н.Н. Миров, В. Успенский, Бобочалол Носирзода, Бобоғиёс Абдуғанизода, Ҳочӣ Абдулазиз, Ҳочӣ Абдуррахмон, Содирхон, Муллоҷӯйчӣ Тошмуҳаммадов ва диг. дар тарбияи насли нави ромишгарон, гирдоварию сабти осори мусиқии классикӣ қорҳои зиёдеро анҷом медиҳад. Дар ин солҳо Д.Х. дар ҳамовозии соҳҳои миллӣ (танбӯр) шоҳаҳои овозии "Шашмақом"-ро ба громфон (карта) сабт менамояд, ки дар ҳаёти мусиқӣ падидаи бузурги фарҳангӣ буд. Аз с. 1931 то охири умраш Д.Х. дар Кумитаи давлатии радиошунавонии РСФСР Ӯзбекистон қор ва эҷод намуда, муҳимтарин шоҳаҳои овозии "Шашмақом": "Қашқарчаи Муғулчаи Сегоҳ", "Сарвиноз", "Савти Сарвиноз", "Ироқ", "Ироқи Бухоро", "Муғулчаи Дугоҳ", "Насруллоҳӣ", "Бебокча", "Қашқарчаи Ушшоқ", "Соқиномаи Ироқи Бухоро", "Муҳайяр", "Наврӯзи Сабо", ва ғ. ро бо маҳорати баланди ичрой анҷом медиҳад. Истеъдод, сабки иҷроии устодонаи ӯ дар ҷараёни талқини шоҳаҳои овозии мақомҳо истифода намудани авҷҳои мураккаб (махсусан "савт"-ҳо) дастбаст шудааст. Дар доираи хунари ӯро ба нишони эҳтиром "Домулло ҳалими

Савтӣ" ном мебурданд. Маҳорати иҷроии ӯ то охири умр тағйир наёфта дар ҷараёни иҷро аз авҷҳои мураккаби ("Авҷи турк") овозхонӣ истифода мекардааст. Намунаҳои баргузидаи асарҳои иҷронамудаи Д.Х. тавассути сафҳаҳои громфонӣ (карта) чандин бор дар студияҳои сабти овозии Москва, Тошканд нашр шудаанд. Сарояндагони чавон ба осори ӯ чун намунаи зубдаи хунари ичрой мурочиат намуда сирҳои ниҳони овозхониро меомӯзанд, дар барномаҳои иҷроияшон истифода мекунанд.

Ад.: Алимбаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1. Душ., 1988.

Доира - дора, кӯбидан, зарба задан; Аз соҳҳои зарбии бостонӣ дар анъанаи иҷроӣ мардумони Осиёи Марказӣ, ки иртифоъ, ҳудуди садояш номаълум аст. Д. иборат аз ду садо: яке паст ва онро "бум" (назди мардуми Хоразм "гӯн") ва дигарӣ баланд "бак" (так) гӯянд. Ду садои кӯтоҳи пайхам омадари "бакко" (так-так) ва "бака" номанд. Д. соҳизарбии ҳелс маълуму серистифода дар анъанаи иҷроӣ буда ва дар санъати мақомсарой нақши муассир дошта ва низомии зарбию авзонии мақомҳо бештар бар пояи усули доира сурат мегиранд. Сароянда ва донандагони мақом худ донанда ва иҷроғари хуби д. ҳам ҳастанд. Дар санъати мақомҳо ҳар оҳанг ва тарона дорои зарбу авзони хосанд, аз ин маънӣ усули онҳо бо номи ҳамон оҳанг, тарона дар амалияи мусиқӣ мавриди истифода мешаванд: Усули Мухамас, Усули Талқин, Усули Тасниф, Усули Муғулча ва ғ. Усули доира дар адвори мусиқӣ чунин аст:

1. Тасниф

(Бурж, Сегоҳ, Наво) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | ж |

(Дугоҳ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж |

(Рост, Ироқ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | ж |

2. Тарҷеъ

(Бурж, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | ж |

(Ироқ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | б | б | ж |

3. Гардуи

(Бурж, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | б | б | ж |

Дониш (Аҳмад Махдум ибни Носир, с. тав. 1826 Бухоро, с. ваф. 1897, Бухоро), донишманд, шоир, рассом, хаттот, музикдон ва меъмори тоҷик. Аз саромадони чараёни маорифпарварии Осиёи Марказӣ, бунёдгузори равияи равшанфикрӣ дар адабиёти ас.19 тоҷик буда, дар бахшҳои гуногуни илм, таърих, адабиёт, давлат ва қонун, фалсафа, ситорашиносӣ ва ғ. асарҳо навиштааст. Асари барҷастаи ӯ «Наводиру-л-вақоеъ» дар таърихи адабиёт, афкори иҷтимоии тоҷик нақши бузург дорад. Ӯ солҳои 1857, 1869 дар ҳайати сафорати амир Насруллоҳ, Амир Музаффар чун аз ашхоси муҳими ҳайат (қотиб) сафар намуда, бо мерос, дастовардҳои фарҳангии Русия, Аврупо ошноӣ пайдо мекунад.

Д. дар инкишофи тамаддуни мусиқии замонаш, махсусан пешрафти санъати иҷроӣ, таҳқиқи ас.19-Бухоро сахми хоса гузоштааст. Бо саъй ва эҳтимоми ӯ дар Бухоро машварат, мунозираҳои зиёди шеърӣ музикӣ баргузор мешуданд. Дар тадвини баёзҳои музикӣ, ки дар замони Амир Насруллоҳ, Амир Музаффар, Амир Абдулаҳад бевосита иштирок намуда, махсусан дар интиҳоби матни мақомҳо «Рисолаи Шашмақом», «Абёти Шашмақом», «Рисола дар баёни Шашмақом», ки солҳои 1878, 1887, 1890, 1891 таҳия шудаанд, бо эҳтимоми сарварии ӯ ба субут расидаанд. Сарояндагону навозандагони бузург Бобочалол Носирзода, Қорӣ Каромати Дилкаши Танбурӣ, Бобочӣ Абдуғанизода, Ҳомидхочаи Савтӣ, Ҳочӣ Абдурраҳмони танбурӣ, Домулло Ҳалим ва дахҳо донандагони мусиқии Бухоро аз донишу андешаҳои зебоишиносии мусиқии Д. баҳравар шуда, ба ғазалиётҳои оҳангҳои марғуб сохтаанд. Мероси адабии Д. ғазалу рубоӣро мутрибон дар баёзу рисолаҳои мусиқии ас. 19 ва матнҳои минбаъдӣ «Шашмақом» ворид намудаанд. Д. дар пешрафти афкори зебоишиносии ас. 19 тоҷик нақши муассир дорад.

Ад.: Абёти Шашмақом, Р:4632-1, ИШАФ Уз.; Шашмақом, Р:1109-11, ИШАФ Уз.; Ашъори Шашмақом, Р:302-VI, ИШАФ Уз.; Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш, Душ., 1976; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Баёзи Шашмақом, Душ., 2008.

«Дувоздахмақом». Маҷмӯи мӯхташами созию овозии силсилавии устодонаи мусиқии классикии тоҷик-форс, ки дар нимаи дувуми ас.12 ва ибтидои ас.13 ташаккул ёфта бо ин ном дар адабиёти хаттӣ собит шуда ва охири ас.17 маъмулият касб намудааст. Дар адабиёти хаттӣ форсии тоҷикӣ номи мақом, шӯба, ғӯша ва таркибҳои

созию овозии «Д.» зикр ёфта («Луғати фурс», ашъори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Низомӣ Ганҷавӣ, Манучехрӣ, Фаррухӣ ва диг.), аммо дар шакли як маҷмӯи воҳиди силсилавии музикӣ бо ин ном то нимаи дувуми ас.12 хотирнишон нашудааст. Тибқи аввалин манобеи назарии музикӣ (Муҳаммади Нишобурӣ, «Рисола дар илми музикӣ» ва ғ.) «Д.» аз дувоздах парда (рах, роҳ, дастон, лаҳн, маҷмӯи мӯхташами силсилавии созию овозӣ) таркиб ёфта, ҳар мақом аз пардаи (ҷойгоҳ, дастгоҳ) махсус оғоз шуда, дар ҳамон лаҳн (лаҳнийат) анҷом меёбад. Аз ин нигоҳ шорехону донандагони музикӣ «Д.»-ро дувоздах парда (рах, дастон) низ хотирнишон кардаанд ва ҳар мақом бинобар ба тавсифи манобеи музикӣ (Муҳаммади Нишобурӣ) дар зарбу авзони хос иҷро мешавад (ниг. мақом) «Д.» маҷмӯи мӯхташами устодонаи музикӣ буда, таркиботаш иборат аз 6-овоза, 24-шӯба (ниг. овоза, шӯба), 48-ғӯша ва дигар шоҳҳои созию овозӣ аст. То имрӯз на ҳама шоҳҳои овозии «Д.» ба сабаби набӯдани (сабт) навишти адворӣ (нота, дар) мафҳуми имрӯзӣ нарасидаанд. Ин шоҳкориҳои мӯхташами музикӣ таърихи бостонӣ дошта, равиш, тарзи силсилаӣ, матниаш (мавзӯӣ) дар замони Сосониён (222-651), 7-дастони «Срот-и Хусравоник» («Хусравонин воч» – «сурӯдҳои Хусравонӣ», «Хусравонӣ-тарикат-ул-мулукия», сабки устодона, шоҳона)-и Борбад (585-89-635-39) бунёд шуда аст, сарчашма мегирад. «Д.» дар ибтидои ташаккулаш дорои тартибу танзими хос, ки дар шакли тарона, чома (чиқомак), оҳангҳои силсилаи (равошин, равосин) гуногунтаркибу гуногунмавзӯӣ мавсимӣ эҷоду иҷрошаванда мураттабшуда, рӯи сахна омада, минбаъд вобаста ба таҳоввулотӣ ҳунари аҳли эҷоду иҷро онро дар шакли асари ҷомеаи мӯхташами музикӣ муназзам намудаанд. Дар нимаи дувум ас.12 ибтидои ас. 13 «Д.» ба тартибу танзими мутобиқ ба қавонини устодонаи музикӣ ба маҷмӯи силсилаӣ табдил меёбад. Дар таълифоти хаттӣ назарии арабизабони музикӣ Киндӣ (805-873) Абӯнасири Форобӣ (875-950), Абӯлаббоси Сарахсӣ (ваф.901), Абӯлаббоси Бахтиёр (ваф.920), Ибни Сино (986-1037), Ибни Зайла (ваф.1048) ва диг., фарҳангу қомус, тавсифоти бадеии классикони адабиёти тоҷик-форс, тавзеҳе нест, ки дар ҳаёти мусиқии ас. 9-11 «Д.» бо ин истилоҳ ва ин мафҳум вучуд дошта, вале дар осори адабию таърихӣ (фарҳангҳо) аз мавҷудияти баъзе аз шаклу анвои созию овозии силсилавии музикӣ ишороте шудаанд. Анъана, суннатҳои эҷодӣ иҷроии асарҳои силсилавии музикӣ (мисли «Суруди Порсӣ», «Мазондаронӣ», «Моваро-

уннахрӣ» ва ғ.) дар ҳаёти ҳунарии садаҳои 9-11 роиҷ будаанд. Дар достонҳои ҳамосию таърихӣ, насри таърихию бадеии ас. 9-11 ва ибтидои ас. 12 («Хусрав ва Ширин» Низомии Ганҷавӣ, «Қобуснома» – Кайковус ва ғ.) баъзе оҳангу сурудҳои (парда, лаҳн, роҳ, дастон), ки баъдан ба маҷмӯи «Д» ворид шудаанд ва ё номҳои ҷудогонаи мақомҳо мебошанд, тавсиф гардидаанд. Бинобар ба тавсифу баррасии мусиқидони номӣ Муҳаммади Нишопурӣ (а. 12-13, «Рисола дар илми мусиқӣ») бори аввал аз ташаккулёбии чунин як маҷмӯи мӯхташами мусиқӣ сухан ба миён омада ва мавриди баррасӣ шудааст. Тавсифу таҳқиқи «Д»-ро дар таълифоташ Сафиуддини Урмавӣ (1230-1294, «Китобу-л-адвор», «Рисолату-ш-Шарафия») муфассалтару назаритар қаламдод намудааст, ки идомаи андешаҳои илмию амалии Нишобуристон. Яъне бори аввал таҳқиқи тавсифи «Д» ба забони форсии тоҷикӣ сурат гирифта, пас аз 50 сол Сафиуддини Урмавӣ ба баррасии ин мавзӯ шугл намудааст (ба забони арабӣ). Дар манобеи адабию таърихӣ номи ҳаштмақом, нӯҳмақом, даҳмақом ёдрасу тавсиф шуда, «Д» чун маҷмӯи мӯхташами мусиқӣ бори аввал тавассути Муҳаммади Нишобури ба ҳаёти илмию ҳунари рӯи сахна омада ва рисолаи ӯ аз аввалин таълифоти назарӣ оид ба ин шоҳкориҳои мусиқист. Таҳқиқ, тавсифи таркиботи «Д» (овоза, шӯъба, ғӯша, баҳру авзони мусиқӣ, равиши истихроҷи онҳо дар соҳҳои мусиқӣ), масоили дигари бадеию зебоишиносӣ, иртибототи эҷодию иҷроӣ, таъсири мақомҳо дар рушди жанру шаклҳои шеърӣю мусиқӣ, таҳаввулоту иҷроие, ки дар ҳар давраи таърихӣ ворид шуда, ин падидаҳои ҳунари, таҳқиқи тавассути аҳли созу овоз ба вуқӯъ омадааст. Таҳқиқи таркиботи «Д» дар ас. 13-14 аз мавзӯоти муҳими таълифоти қомусӣ (донишномаҳо) маҳсуб шуда, донишмандон Муҳаммади Омӯлӣ (1232-1349 «Нафоис-ун-фунун ли ароис-ул-уйюн»), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310, «Дуррат-ут-тоҷ ли ғурат-ид-Диббоч»), Мирсаидалии Ҷурҷонӣ (1339-1413, «Мақолид-ул-улум») ва дигарон дар фаслҳои мусиқии осорашон мақом ва таркиботи онро бар пояи далелҳои назарию амалӣ натиҷагирӣ намуда, бисёр ба нуктаҳои таҳқиқи Сафиуддини Урмавӣ («Китобу-л-адвор», «Рисолату-ш-Шарафия») вобаста ба падидаҳои эҷодию иҷроии замонашон тасҳеҳот ворид намудаанд «Д» дар ас. 14-15, ва ас. 16-17 ба пояи баланди эҷоду иҷро расида, тамоюлоту эҷоду иҷроии мақомҳо на фақат чун маҷмӯи мӯхташами силсилавии устодона инкишоф ёфт, инчунин дар ин асрҳо ду раванди рушди мақомҳо, яъне тафаккури таҳқиқӣ

рӯи қор омада, дар иртибот ба масоили таҳлилий, тафсирии «Д.» рисолаҳои зиёди назарӣ ва 99 дарсад ба забони форсии тоҷикӣ иншо шуда, метавон гуфт, ки ба забони арабӣ ва ё туркӣ рисола, навиштаҳои мондагори таҳқиқӣ рӯи қор наомадаанд. Дар бузургтарин ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннахру Хуросон, Эрон, Ҳинди замони Бобуриён тафсиру баррасии мақомҳо «Д.» як равиши нави омӯзишӣ, тавсифиро (Назми 12-мақом ва таркиботи он) рӯи сахна овард. Дуввумин омили рушди «Д.» рангомезии ҷараёни эҷоду иҷроиро ин марҳалаи нави таҷаддуди жанр, шаклҳои шеърӣю мусиқӣ дар заминаи ин шоҳкориҳои мусиқӣ буда, созандаю навозанда, хонанда ва мусаннифони ин асрҳо дар тазмини усулу авзон, лаҳну таронаҳои мақомҳо ба эҷоди асарҳои устодонаи мураккабтаркиби созию овозӣ дастёб шуданд. Ин ҷараёни эҷодию иҷроӣ пояҳои назарию амалӣ, тафаккури зебоишиносӣ, таҳқиқӣ, бадеияти «Д.»-ро устувор намуд. Аз ин рӯ доманаи иҷроӣ, эҷодӣ, таҳқиқии «Д.» дар марказҳои фарҳангии Ҳинд, Ироқи Аҷам (замони ҳалоқуиён ва баъд) чун муҳимтарин дастоварду бозтоби ҳунари мавриди омӯзиш, эҷод, иҷроӣ намояндагони ҳунари ин ҳавзаҳо қарор гирифт.

Ҳамин равиши пазиришии «Д.» шаклу анвои нави шеърӣю мусиқии «саҷъ», «реҳта», «қавл», «навбат» ва ғайраро рӯи сахна овард, ки рӯҳия, диди зебоипазирии мусиқии аҳли ҳунари мардумони ғайриҷамаъӣ таҷассум ёфтаанд.

Навиштаҳои назарию Ҳоча Абдулқодири Гӯянда (Мароғӣ, 1356-1435 «Мақосиду-л-алҳон», «Ҷомеъу-л-алҳон», «Шарҳу-л-адвор» ва ғ.), Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492, «Рисолаи мусиқӣ»), Алишери Навоӣ (1441-1501, «Мизону-л-авзон», «Маҷолис-ун-нафоис»), Маҳмуди Ҳусайнӣ (1436-1502-1508 «Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ»), Камолуддини Биноӣ (1430-1502 «Рисолаи мусиқӣ»), Ҳусайни Кошонӣ (с. тав. номаълум, с. ваф. 1428, «Қанзултуҳаф»), Кавкабии Бухорӣ (с. ваф. 1535, «Рисолаи мусиқӣ», «Рисола дар баёни Дувоздахмақом», «Султония», «Куллиёти Дувоздахмақом»), Дарвешалии Чангӣ (1542-43-1649 «Тӯҳфату-с-сурур»-«Рисолаи мусиқӣ») ва ғ. аз муҳимтарин осори назарӣ дар бораи «Д.» ва дар ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннахру Хуросон, Эрон, Ироқи Аҷам аст. Минбаъд таҳти таъсири пурбори ин таълифоти мусиқӣ, дар ҳавзаҳои илмию ҳунарии Ҳинд таҳаввулот, бозтоби фикрии нави мусиқӣ паид омад. Зимни ин дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳинд на фақат таркиботи «Д.» (дар маҷмӯъ мусиқии Аҷам), инчунин ин мавзӯ дар ҳамоҳангӣ, иртиботи таърихию назарӣ ва иҷроӣ

бо мусиқии классикии ҳиндӣ (сангит, роғҳо) ба риштаи таҳқиқ омадаанд. Ин усули омӯзишӣ, таҳқиқии мусиқӣ дар замони салтанати Бобур (1526-1530), Хумоюн (1530-1539), Акбар (1556-1605), Ҷаҳонгир (1605-1637), Аврангзеб (1658-1707), Акбари II (1806-1837) вусъат ёфта, мусикидонон Боқӣи Ноинӣ (с.ваф. 1690, «Замзамаи ваҳдат»), Фақирулло Сайфхон (с.ваф. 1747 «Роғдарпан»), Иноятуллохони Росих (1736-1798, «Рисола дар зикри муганниёни Ҳиндустон») ва дигарон дар иртибот ба «Д.» ва роғҳои ҳиндӣ, чараёни эҷоду иҷро, сабк ва равияҳои мусиқӣ (идомаи мактаби амалию назарии Амир Хусрави Дехлавӣ (1253-1325), тарҷумаю такмили таълифоти назарии мусиқии «Парҷатак» («Дархти биҳишт»), «Роғмала», «Сангит» (мусиқии устодона) ва даҳҳо манобеи хаттӣ рӯи қор омадаанд. Махсусан, дар замони Аврангзебу Дорушукӯх (1658-1707) роҷеъ ба масоили мусиқии Аҷаму Ҳинд («Д.» ва роғҳо) зиёда аз 52-рисолаи назарӣ ба забони форсии тоҷикӣ нигошташуда, ки дар аксари ин навиштаҳои рӯйдодҳои ҳунарии ҳавзаҳои эҷодию иҷроии Ҳинду Хуросон, ҳатто Эрону Мовароуннаҳр мавриди таҳқиқи мусикидонон қарор гирифтааст. Таҳлил, тавсифи «Д.» дар осори адабию таърихӣ ас.15-17 низ (тазкираю солномаҳои таърихӣ: «Музаққир-л-аҳбоб» – Нисорӣ, «Тазкирату-ш-шуаро» – Мутрибӣ, «Музаққир-л-асҳоб» – Малехо, «Бобурнома» – Бобур, «Оламорои Аббосӣ»-Искандарбеки Муншӣ, «Тӯҳфату-л-Ҳинд» – Абӯлфазли Алломӣ, «Тӯҳфаи Сомӣ» – Соммирзои Сафавӣ, «Манокиби ҳунарварон» – Чалабӣ, «Гулистони Ҳунар» – Қозӣ Аҳмади Кумӣ ва ғ.) хеле рангин қаламдод шудаанд.

«Д.» вобаста ба пешрафту таҳаввулоти эҷодию иҷроии ҳар давраи таърихӣ аз лиҳози таркибот (овоза, шӯба, гушаю зарбу усулҳо) тағйиру такмил ёфта, дар ас.12-13 ба тариқи зайл будааст: «Рост», «Муҳолифи Рост», «Ироқ», «Муҳолифак», «Хусайнӣ», «Раҳовӣ», «Исфакон», «Модда», «Наво», «Наҳованд», «Ушшоқ»; 6-овоза: «Зеркаш» (мансуб ба мақомҳои «Хусайнӣ», «Модда»), «Баста» (ба мақомҳои «Муҳолифак», «Раҳовӣ»), «Уззол» (ба «Наво», «Ушшоқ»), «Нигорин» (ба «Бусалик», «Исфакон»), «Ҳичоз» (ба «Ироқ», «Наҳованд»), «Шаҳнай» (ба «Рост», «Муҳолифаки Рост»). Ин таркиботро Муҳаммади Нишобурӣ («Рисола дар илми мусиқӣ») дода, дар таълифоти Сафиуддини Урмавӣ («Китоб-ал-адвор», «Рисолату-ш-Шарафия») ном, таркиботи «Д.» (12-мақом, 6-овоза, 24-шӯба, дигар шоҳҳои он) нисбатан дигар буда, қисме аз мақомҳо ба шӯбаҳо, шӯбаҳо бошанд ба мақомҳо

табдил ёфтаанд. Ин тағйирот дар гӯшаю усулҳо, шоҳҳои дигари созию овозии «Д.» низ ба назар мерасанд. Дар таълифоти мусиқии ас. 14-15 таркиботи «Д.» ба тариқи зайл баррасӣ шудаанд: «Бузург», «Зангула», «Ҳичозӣ» (Ҳичоз), «Раҳовӣ», «Хусайнӣ», «Ироқ», «Исфакон», «Ушшоқ», «Наво», «Зирафканд», («Кучак»), «Бусалик», «Рост» ва тартибу тавсиф дар рисолаҳои назарии ас. 16-17 Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳинд бидуни тағйироти ҷузъӣ дар номи шӯбаю гӯшаҳои мақомҳо барҷо мондаанд.

Зимни ин дар ҳаёти мусиқии ас. 15-17 дар ҳунари эҷодию иҷроӣ, падидаи мактаб, равияҳои нави иҷроию таҳқиқӣ, рӯи сахна омада, тахти таъсири пурбори «Д.», анъаноти эҷодии он шакли анвоъ, жанрҳои созию овозии шеърӣю мусиқии инкишоф ёфта («савт», «амал», «нақш», «пешрав», «қавл», «қор», «саҷъ», «рехта», «сунбулӣ», «санам» ва ғ.) ва хонандаю навозандагон, оҳангсозон бо ҳамкориҳои устодони шеър на фақат асарҳои таркибан хирфай офариданд, инчунин вусъати ин анвои мусиқиро илман ва амалан асоснок намуданд.

Соҳт, таркиботи комили «Д.», ки дар манобеи назарии мусиқии ас. 15-16 собит шудаанд, чунин аст (гӯшаю дигар таркиботи созию овозӣ): «Баҳор», «Нишот», «Фариб» (фарибо), «Муқаддар», «Хуччат», «Баёти турк», «Сарфароз», «Бастанигор», «Баёти Курд», «Доя», «Иккиёт», «Дилбар», «Наҳовандак», «Сафо», «Авҷи Камол», «Гулистон», «Раҳоб» (Раҳовӣ), «Найрезӣ Кабир», «Мӯътадил», «Зулхамс», «Шаҳрӣ», «Ҳазон», «Ғизола», «Ҷамолӣ», «Сират», «Шӯълаи раҳ», «Аслӣ», «Руҳавзо», «Тарабангез», «Арабон», «Мӯътадил», «Замин», «Асирон», «Хаёлон», «Муаллиф», «Хаёрон», «Самовӣ», «Макон», «Ғарибон», «Ғамзада», «Маънавӣ», «Баҳри Камол», «Розӣ», «Муноҷот», «Паҳлавӣ», «Этиҳдол», «Фигор», «Висол» (ин тартиб дар рисолаҳои Абдулқодири Мароғӣ, «Ҷомеъу-л-алҳон», «Лаҳния», Боқӣи Нойинӣ «Замзамаи ваҳдат», Муҳаммади Хуросонӣ «Рисолаи мусиқӣ» ва ғ. қаламдод шудааст). Тағйироте, ки дар ҳаёти мусиқии охири ас. 16 ва нимаи аввали ас. 17 паид омаданд, ҳоси рӯйдодҳои эҷодию иҷроии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳинд буда, ин марҳалаи охири «Д.» аст. (таркибот: шӯба, гӯша ва шоҳҳои созию овозӣ): «Бобоҳусайнӣ», «Ҳазон», «Найрез», «Зеркаши Ховарон», «Ироқ», «Нишобурак», «Ҳичози Муҳолиф», «Баёти Курд», «Чоргоҳ», «Исфаконак», «Ракби Наврӯз», «Уззол», «Ироқи Мутобех», «Моҳурак», «Зобул», «Хиром», «Қарчангор», «Авҷ», «Роҳу рӯх», «Баҳри Нозук», «Му-

баркаъ», «Раҳбар», «Ҳисораки Мадан», «Панчгоҳ», «Дугоҳи Ачам», «Мӯҳсинӣ», «Наврӯзи Сабо», «Ҳичози Бузург», «Рубоби Панчгоҳ», «Аширон», «Наҳовандак», «Нишобураки», «Саркор», «Дугоҳ», «Ҳусайнӣ», «Бастанигор», «Муҳайяр», «Мавлавиёт», «Хучаста», «Наврӯзи Хоро», «Иккиёт», «Тур», «Моҳур», «Ҳичози Ироқ», «Рӯи Ироқ», «Сегоҳ», «Муллонозӣ», «Корсоз», «Ҳисор», «Наврӯзи Раҳовӣ», «Зеркаши Аширон», «Зерафкани Бузург», «Рости Ҳичоз», «Мағлуб», «Ҳумоюн», «Найрези Кабир», «Ҳичози Бузург», «Нухуфт», «Чаковак», «Зобули се», «Ракб», «Чаҳоргоҳи Бузург», «Шоҳаншоҳӣ», «Наҳовандаки Румӣ», «Наврӯзи Араб», «Ҳумоюн», «Наврӯзи Ачам», «Нухуфт».

«Д.» дар давоми барҷоияташ аз мусиқии мардумӣ ибтидо ва баҳра гирифта, анъаноти асли эҷодию иҷроияш дар зимни сабк, равияҳои иҷроии мусиқии шифоҳии мардумони эронитабар ва баҳраандӯзӣ аз мусиқии мардумони дигар такмилу рушд ёфтааст. Дар вусъат ва ғаномандии барҷоияти анъаноти эҷодию иҷроӣ, рангомезии шакл, анвоӣ шеърӣ мусиқии «Д.» беш аз ҳама Муҳаммади Нишобурӣ (12-13), Сафиуддини Урмавӣ (1230-1294) Муҳаммади Омулӣ (1232-1349), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Мирсаидалии Ҷурҷонӣ (1339-1413), Абдулқодирӣ Гӯянда (1356-1435), Ҷомӣ (1414-1492), Биноӣ (1430-1502), Маҳмуди Ҳусайнӣ (1436-1502), Кавкабии Бухорой (ваф.1535), Дарвешалии Чангӣ (1542-43-1649), сарояндагону навозандагон, мусаннифони ас. 14-17. Ҳоча Ризвоншоҳ, Алиӣ Ситой, Ҳоча Юсуфи Бурҳон, Ҳоча Абӯлвафо, Устод Қулмуҳаммади Удӣ, Устод Султонмуҳаммади Удӣ, Устод Ҷаъфари Қонунӣ, Қутбуддини Ной, Ҳофизи Басир, Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ, Алидӯсти Ной, Боқии Ной, Мираки Чангии Бухорой, Мирзоалии Чангӣ ва даҳҳо устодони созуовоз, аҳли шеър бузург буда, баробари иҷроӣ мақомҳо, дар заминаи савту таронаҳои «Д.» дар шаклу анвои мусиқӣ асарҳои ҷолибу мондагори ҳунари эҷод намудаанд. Маҳз дар ас. 13-17 ва ибтидои ас. 18 дар заминаи «Д.» шаклу анвои мураккабӯ ҳирфаии шеърӣ мусиқии «қуллиёт», «миаттайн», «сунбулӣ», «санам», «муҳаммас», «амал», «хаёл», «сачъ», «рехта», ва ғ. ба санъати мусиқии устодона ворид шуда, дар якҷоягӣ ба «Д.» ба иҷро мерасиданд. Мас. асарҳои ҳунармандони номвар Ҳоча Абдулқодирӣ Гӯянда «Амали Бӯстон», «Амали Гулистон», «Амали Хористон», «Амали тарона» («Эй сорбон»), «Амали қиёмат», Устод Шодӣ дар усулҳои «Чорзарб», «Муҳаммас», «Таснифи дилфиреб», «Моҳи ҳаждаҳсола»,

Ҳоча Юсуфи Бурҳон дар усули «Чанбар», «Савти Наво», «Амали Наво», «Пешрави Наво», «Гардуни Наво», Ҳоча Юсуфи Андигонӣ дар усули, «Шодиёна», «Нақши моҳи ҳилол», «Савти хиромон», «Таронаи Ораз», Кавкабии Гавҳарии Бухорой дар усули мақоми «Рост», «Куллиёт», Ҳасани Кавкабӣ «Нақши Мавлоно», Султон Муҳаммади Танбӯрӣ «Рехтаи Наво», «Чанбари Дугоҳ», «Таснифи Бузург», Устод Алиакбари Қонунии Самарқандӣ «Амали Ироқ», «Савти қонун» ва диг. асарҳои зиёди созию овозиро дар тазмини таркиботи «Д.» эҷод намудаанд. Дар тадвину таҳияи матни «Д.» аз садаҳои 14-15 шоирони ҳавзаҳои адабии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳинд қорҳои ҷолибе намуда, дар ас. 16 тавассути намоёнда ва сарвари мактаби мусиқии Бухоро Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухорой «Куллиёти Дуовздаҳмақом» (матни баргузидаи комили мақомҳо) тартиб дода шуд. Ин қори илмию амалии Кавкабии Бухорой дар ҳавзаҳои эҷодию иҷроии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳинд (замони Бобуриён) чун дастур хидмат намуда, дар вусъати назми мақомҳо нақши муассире гузоштааст. Дар пайравӣ ва баҳраандӯзӣ аз «Куллиёти Д.»- Кавкабӣ дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Самарқанд, Ҳирот, Тошканд, Машҳаду Исфаҳон, Балх, Марв ва ғ. қорҳои ҷолибе дар назми «Д.» рӯи қор омаданд, махсусан навиштаҳои Боқӣи Нойинӣ, Сайфиддини Ғазнавӣ, Туғрои Машҳадӣ, Фурсатудавлаи Шерозӣ ва диг. марҳалаи нави бадеию зебоишиносии мусиқӣ маҳсуб шуда, минбаъд ин сабки тадвини матнии мақомҳо дар «Шашмақом», «Ҳафтдастгоҳ»-идома ёфт.

Мактаби таҳқиқию омӯзишии «Д.», ки дар ас. 16 тавассути Кавкабии Бухорой сабки ҳосақасб қарда буд, минбаъд босаъю эҳтимоми шогирдонаш Ҳасани Кавкабии Самарқандӣ, Ҳоча Муҳаммади Кавкабӣ, Алиакбари Қонунии Самарқандӣ, Мирзоалии Чангӣ, Дарвешалии Чангӣ ва диг. идомаро тақвият ёфт ва анъанаҳои эҷодию иҷроии устодонаи мақомҳо дар ҳавзаҳои адабию ҳунарии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳинд рушд намуд. «Д.» чун маҷмӯи муҳташами бадеию зебоишиносии мусиқӣ дар ҳаёти маданият мардумони форсизабон ва ғайри эронӣ то ибтидои ас. 18 арзи вуҷуд намуда, сипас ба «Шашмақом», «Ҳафт дастгоҳ» (Эрон), муғом (Туркия, Озарбойҷон) ва ғ. табдил меёбад. Таъсири пурбори эҷодию иҷроии «Д.», махсусан анъанаи «Устод ва шогирд», ки аз муассиртарин сабки омӯзишию иҷроӣ, таҳқиқии мақомҳо маҳсуб мешуд, дар анъаноти иҷроӣ эҷодии «Шашмақом», «Ҳафт дастгоҳ», мақомҳои арабию туркӣ, нубаҳои мамо-

лики Мағриб бо сабк, диди хоси хунарӣ идома ёфта, номи бисёр шӯъбаю гӯшаҳо, овозаю таркиботи «Д.» бидуни тағйири номӣ махфуз мондаанд «Д.» воқеан падидаи бузурги бадеию зебоишиносӣ дар таърихи тамаддуни тоҷикон мардумони эронӣ ва Шарқ ба шумор меравад.

Ад.: Муҳаммади Нишобурӣ, Рисола дар илми мусиқӣ Р:1880, с 612 (605 а.с. китобат, 663 х.), ЛОИВАН СССР; Тарона ва мақом, Р:718, с 693, с. таъ. 1274 х. ЛОИВАН СССР; Рисолаи мақомот, Р:В 2408. 22 л. 1997. ЛОИВАН СССР; Рисолаи мусиқӣ, Р:1844 (нов.94, с. таъ. 1280 х.) ЛОИВАН СССР; Рисолаи илми мусиқӣ, Р:В 3983. 1935. ЛОИВАН СССР; Рисолаи мусиқӣ, Р:В 2257 (нов.1266). 1896. ЛОИВАН СССР; Рисола дар баёни илми мусиқӣ, Р:В 2257. нов. 1295. ЛОИВАН СССР; Рисола Р:С 1861. ЛОИВАН СССР; Сайфиддини Ғазнавӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:1882. PS 1185. ЛОИВАН СССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ то Дарвешалӣ, Р:Д 403. 2002, ЛОИВАН СССР; Рисолаи мусиқӣ то Мавлоно Кавкабӣ, Р:В 2257, ЛОИВАН СССР; Рисолаи мусиқӣ то Муҳаммади Яздвӣ, Р:3864, ЛОИВАН СССР; Дарвешалии Чангӣ, 2005-11, ИВАН Уз ССР; Мақомоти илми мусиқӣ, Р:9688: 111, ИВАН Уз ССР; Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, Р:6088, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р. 468-1, ИВАН Уз. ССР; Дарвешалии Чангӣ, Р:7005-111, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи киромия дар илми мусиқӣ, Р:468-111, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Дувоздаҳмақом, Р:5792., ИВАН Уз.ССР; Кавкабии Бухорӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:5793. 9264-111. ИВАН Уз. ССР; Боқӣи Ноинӣ, Замзамаи ваҳдат, Р:10874, ИВАН Уз.ССР; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосид-ул-алҳон, Техрон, 1348; Мирзо Абдуллоҳон, Рисолаи мусиқӣ, Техрон, 1882; Абдулқодири Мароғӣ, Ҷомеъ-ул-алҳон, Техрон, 1350; Абдулқодири Мароғӣ, Шарҳи «Адвор», Техрон, 1374; Кавкабии Бухорӣ, Рисолаи мусиқӣ, Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом, таҳия ва таҳқиқи А. Раҷабов, Душ., 1978; Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи А. Раҷабов, Душ., 1987; Нағмаи ниёгон, таҳия ва таҳқиқи А. Раҷабов, Душ., 1990; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Раджабов И. Мақомы, Таш.-Ереван, 1970; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, қ.1., Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ.1, Душ., 1988; Раҷабов А. Аз таърихи афкори мусиқии тоҷик, дар ас. 12-15, Душ., 1989; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2002. Сафиуддини Урмавӣ ва замони ӯ, Душ., 2005. Сафиуддини Урмавӣ, Китобу-л-адвор, Техрон, 1384.

Дугоҳ – ду чой, чой, пардаи дуввум; Садое, ки аз ду чо, парда падида омада, эҷод шуда; Наво, оҳанг ва суруди маъмули классикӣ дар мусиқии устодонаи тоҷик: Лаҳни пурра ва пардае, ки байни ду садо эҷод шуда; Шӯъбаи маъмул дар таркиботи Дувоздаҳмақом (садаҳои 12-17 ва ибтидои ас.18) ва тартиби истихроҷи қаторовозҳои он

дар пардаҳои сози уд чунин аст:

А+Д(0-204) ва Х+Йа(498-702)

^

204

^

204

Мақоми чаҳорум дар таркиби «Шашмақом» буда ва аз шоҳаҳои созии (зиёда аз 40 навро фаро гирифта): «Тасниф», «Пешрав», «Тарҷеъ», «Гардун», «Самоӣ», «Муҳаммаси Дугоҳ», «Муҳаммаси Чоргоҳ», «Муҳаммаси Ҳочихоча», «Муҳаммаси чорсархона», ва «Сақили Ашкулло» иборат аст. Шоҳаи овозии (насрӣ) Д. аз шӯъбаҳои «Сарахбор» (таронаҳои 1-5), «Талкини Чоргоҳ», «Насри Чоргоҳ», «Ораз», «Ҳусайнӣ», «Савти Чоргоҳ», «Муғулча», «Сарахбори Ороми» чон ва «Уфар» таркиб ёфтаанд. Дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ бошад Д. бо каме тағйирот амал намуда, яъне Таснифро мақоми «Дугоҳ» ва ё тани мақом меноманд. Зимни дар баъзе аз шоҳаҳои гӯшаҳои «Зарбулфатҳ», «Фохтазарб» (Пахтазарб) ва «Уфарҳо» ва бахши таронавиरो Сарахбор номида ба ҷои нимаи дигарашон бошад «Нақш», «Баёт» Сувораҳо ворид гардидаанд. Д. чун мақомҳои дигар бо риояи усули доира иҷро мешавад.

Мусиқии Д. саршор аз ифодаҳои рангину мутанаввеъи савтию тараннумист ва мақомдонон дар заминаи савту навоҳояш таснифоти рангин сохтаанд.

Ад.: Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосид-ул-алҳон, Техрон, 1356; Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1987; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Раҷабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006.

Дугоҳи Ҳусайнӣ – аз таронаҳои маъмул дар мусиқии мардумии устодона; Дар анъанаи иҷроии Фарғонаю Тошканд маҷмӯи таронаи мақомниҳод, ки аз панҷ қисм иборат аст. Д. Ҳ. мисли дигар силсилаҳои мақомниҳод бо риояи усулоти доира иҷро мешаванд. Сарояндагон дар интиҳоби матни он озодона амал намудаанд.

Мусиқии Д. Ҳ. усулан мавзун ва шодона аст.

Ад.: Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Ўзбек халқ музыкаси, Тош.-т, 1958; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987.

Дунаср – такрор, бозгашт, падида омадани шоҳаи авҷӣ, ручӯи яке аз шоҳа, пардаҳои ирти-

Дӯстмуҳаммади Удӣ

фоъӣ, авҷии мақомҳоро д. номанд. Д. дар санъати мақомҳо ба маънии октава низ истифода мешавад. Дар санъати мақомхонӣ устодон дар чараёни иҷрои шоҳаҳои авҷии ин ё он шоҳаи овозӣ (насрӣ) вобаста ба имконоти овозиашон аз д. мавриди истифода менамуданд. Махсусан Домулло Ҳалим (1878-1940) дар таҷрибаи иҷроияш аз д. мохирона истифода намудааст.

Дӯстмуҳаммади Удӣ (Устод Дӯстмуҳаммад, с. т. номаълум, Ҳирот, с. ваф. 1508 Ҳирот), навозанда, мусанниф ва мусикидони форс-тоҷик, зодаи Ҳирот. Аз овони ҷавонӣ ба машқи созу наво, фарогирии илми мусиқӣ, шеър шугл намуда, ин анвои ҳунарҳоро аз падараш Нодирмуҳаммади созанда, ки шахси ҳунарию фарҳангии замонаш буд, омӯхт. Муддати чанд назди Устод Шодӣ, Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид, Амир Муртоз ва дигарон мусиқии амалӣ ва назарӣ омӯхта, дар

суҳбат, маҷлисҳои адабии Ҷомӣ, Навоӣ фаъолона ширкат намуда, аз ишон қавонини шеър мусиқиро андӯхтааст.

Д.У.-ӣ дар жанру шакл, анвои шеърию мусиқӣ таснифоти рангине дар тазмини зарбу усули мақомҳо «Рост», «Наво», «Бусалик», «Исфакон», сохта, махсусан, барои сози уд ихтирооти ӯ «Пешрави Шодона», «Амали Удӣ», «Қор ба Наво», «Савти оламгир», «Таснифи Рост» ва ғ. дар ҳаёти мусиқии Ҳирот шӯҳрати зиёд касб кардаанд. Табъи хуби шоирӣ ҳам дошта, ғазалу мустазодро некӯ мегуфта, аксари навиштаҳояшро ба оҳанг овардаю иҷро намудааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи мусиқӣ, Р:468-111, ИВАН Уз.ССР; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Раҷабов А. Аз таърихи афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

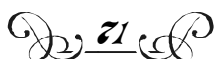
Ё, 3

Ёрии Ҳофиз (Устод Ёрии Хонанда, Гӯянда, с. тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. тахминан солҳои 1503-07, Ҳирот), сароянда, навозанда ва мусанниф, хаттот, шоири форс-тоҷик, зодаи Ҳирот. Ҳунари сознавозӣ, овозхониро аз овони ҷавонӣ назди падараш омӯхт. Назди Устод Шодӣ ва Гулом Шодӣ овозхониро навозандагӣ, аз Ҳоча Абдуллоҳи Марворид, Амир Муртоз, Ҳоча Юсуфи Бурҳон мусиқии назариро омӯхтааст. Санъати хаттотиро аз Султоналии Машҳадӣ омӯхта, дар хатти настаълик, ҳунари муқовасозиро ҳалқорӣ аз нафискорони ин анвои ҳунарҳои бадеӣ будааст. Ё. Ҳ. дар мусиқӣ бештар шӯҳратёр шуда, дар овозхонӣ, махсусан, дар иҷрои қисм, шоҳаҳои мураккаби мақомҳо («савт», «нақш», «амал») маҳорати баланди иҷроӣ ба ҳарч медодааст. Дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «пешрав», «қуллӣ», «қавл», «тарона», «сунбулӣ» ба усулу зарбҳои мақомҳои «Наво», «Рост», «Бузург», «Ушшок» таснифоти таркибан мураккаб сохта, махсусан «Қуллӣи Ёрӣ» (ба мақомии «Ҳусайнӣ»), «Амали дилошӯб» (ба мақомии «Ушшок»), «Кор ба усул» ва ғ. аз ихтирооти ӯст. Ё.Ҳ. ба ғазалҳои Қомӣ чандин таснифот дар шаклу анвои мусиқии «тарона», «қавл», «амал», «нақш» сохта, асарҳои назиравиаш «Нақши Мавлавӣ», «Нақши ситамкаш» (ба ғаз. Қомӣ) дар ҳаёти мусиқии иҷроии Ҳирот, Самарқанд шӯҳрати хоса касб кардааст.

Ад.: Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Навоӣ, Маҷолис-ун-нафоис, Тош., 1964; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111, ИВАН Ҷ.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376.

«Завонид ва фавонид-ул-ашара» (Дах ғоида, дах дастур) рисолаи илмӣ ва амалии мусиқӣ мансуб ба Ҳоча Абдулқодирӣ Гӯянда (Мароғӣ, 1356-1435) буда, соли таълифаш тахм. 1428-29, настаълиқи хоно, чанд бор нусха бардорӣ шудааст. Нусхаҳои комили он: Мадрасаи сипаҳсолор (Техрон), ш: 565: 1 141:5, хаттот Фатхулло ибни Абӯязиди Шобиронӣ, с. 845 х.; Китобхонаи мулк (Техрон), Ш: 1476, 14-моҳи сафари 1283; Китобхонаи миллии фарҳанги Техрон (сурат-филм, Ш: 2927); Китобхонаи Нури Усмония (Туркия, сурат-филм, Ш:491), забонаш форсии-тоҷикӣ. Рисолаи «3.» аз таълифоти муҳиму назарии Ҳоча Абдулқодир буда, доир ба масоили шакл, анвоъ ва жанрҳои шеърӣ мусиқӣ, сохту таркиботи онҳо, усули

эҷод, қавонини эҷоду иҷроии мусиқӣ ва ғ. баҳс менамояд. Аз лиҳози тафсиру баррасии мавзӯоти мусиқӣ «3.» нисбат ба таълифоти мусиқии Ҳоча Абдулқодир мураккабӯ фаннитар буда, дар ин рисола ӯ то ҷое бисёр масоили мусикиро ҷиддитар тавзеҳ додааст, ки ин равиши таҳқиқӣ дар Муқаддимаи «3.» зикр ёфтааст. Бинобар ба нусхаҳои маҳфузмондаи «3.» он аз муқаддима, ки се асл таркиб ёфта, дар асли аввал («Дар маънии лафзи мусиқӣ») бештар шарҳи вожаи мусиқӣ мӯҷазу фаннӣ омада, дар асли дуввум («Дар баёни мавзӯи мусиқӣ») тавсифи мусиқӣ чун илм, ки масоили савт, эҷоди савт, усули эҷоди он ва ғайра баррасӣ шуда, дар асли саввум («Дар баёни мабодии мусиқӣ») асосан он идомаи асли дуввум буда, ҳулосаҳои таҳлилӣ ва амалии муаллиф дар иртибот ба масоили эҷоди мусиқист. Дар «мақола», ки дар ду фасл буда, мавзӯоти муҳими назарӣ амалии созу овозро («Дар шарҳи нағамот ва адвор», «Дар шарҳи овоз, иқоёт» ва ҳар як аз ин мавзӯот ба чанд асл табақабандӣ шудаанд) дарбар гирифта, ҷараёни эҷоду иҷроӣ жанр, шакл, анвои мусиқӣ, таркиботи лаҳнӣ, усули тадриси таркиботи мусиқӣ, махсусиёти нағмаҳои қавлию феълӣ, зарб ва маҷмӯи зарбӣ дар мусиқӣ, таносубҳои зарбӣю вазнӣ дар шеър мусиқӣ, усулҳои маъмул ва ғайримаъмул, тарз ва равиши эҷоду иҷроӣ зарбҳои мусиқӣ, маҳорати иҷроӣ, ҳофизаи мусиқӣ ва иҷроӣ, дарки матн ва истифодаи ифодаю тасвири бадеӣ дар ҷараёни иҷро, ниҳодҳои ҳунарий, ҳуниёгарии устодона ва ғайри-устодона, тазмин ва назираи мусиқӣ, мизон ва таносубҳои назираи мусиқӣ, бадӯҳа ва бадӯҳасароӣ (бадӯҳанавозӣ), ниғаҳдошти меъёри бадӯҳасароӣ, таъсири бардошти инсонҳо аз мусиқӣ, гурӯҳбандии сомеъон, диди мусиқӣ ва масоили дигар мавриди таҳлилу баррасӣ шудаанд. Ҳоча Абдулқодир, ки ба таҳаввулоту эҷодию иҷроӣ, таҳқиқии ҳавзаҳои ҳунарий, мактаб ва сабқҳои эҷодии Самарқанд, Ҳирот, Марву Балх, Шероз, Табрез ва ғ. тасаввурот дошт, дар ҷараёни нигоҳи рисолааш «3.» ин дастоварду диду бардоштиҳои ҳунарии ас. 14-15 натиҷагирӣ шуда, дар иртибот масоили амалию назарии созу овоз нуктаҳои тозаи таҳқиқӣ додааст. Дар ҷараёни нусхабардорӣ, китобати «3.» хаттотон онро ба асари дигари Ҳоча Абдулқодир «Шарҳи Адвор», «Қомеъу-л-алҳон» омехта намуда, баъзан чун илҳоқ нусхабардорӣ кардаанд. «3.» то имрӯз чун асари алоҳида тадвину таҳия ва нашр нашудааст.

Ад.: Муҳаммадтакии Донишпажӯх, Садусианд асари форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1350; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1354; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Абдулқодири Мароғӣ, Завоиду-л-фавоид, дастхат, ш: 565:1. Китоб. Мадрасаи Сипаҳсолор (Техрон).

«Замзам» – номи китоби сурудҳои аввалин паёмбари ростин Зардушт; дар асотири Ачаму Араб номи чашма ва ё ҳоҷест дар наздикии Каъба (Макка); образи бадеӣ дар адабиёти форс-тоҷик. «З.» аввалин китоби ҷомеаи сурудҳои ситоишии мавсимии маросимӣ, ки Зардушт тадвину таҳия намудааст. Дар сурудҳои «З.» тавсифи оламу коинот, табиат, ситоиши хирад, андешаи нек, пиндори нек ва волотарин армонҳои инсон таҷассум ёфта, назди ниёкони мо дар маросимҳои ниёишӣ, ёдбуди дӯстону наздикон суруда мешудаанд. Сурудаҳои «З.» таркибан силсилави буда, дар ҷараёни иҷро вобаста ба мавзӯ, ҷараёнгири воқеот дар ҷанд қисм суруда мешудаанд. Минбаъд ин сабк, равияи эҷоду иҷрои сурудҳои мавсимии маросимии силсилави дар замони Сосониён (222-651) маҷмӯи нави асарҳои таркибан мураккаби ҳирфаии «Каркукӣ», «Ласкавӣ», «Ароманӣ»-ро рӯи сахна овард. Устои ромишгарон Борбади Марвазӣ маҷмӯи силсилавии устодонаи мусиқии «Срот-и Ҳусравоник» («Ҳусравони воч»- «Сурудҳои Ҳусравонӣ»)-ро дар заминаи сурдҳои «З.» тартиб додааст.

Ад.: Ризоқулихони Ҳидоят, Маҷмаъу-л-фусаҳо., Техрон, 1295; Ҳумоич, Таърихи адабиёт дар Эрон, Табриз, 1348; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Диншоҳи Эронӣ, Ахлоқи Эрони бостонӣ, Бомбай, 1930; Муҳаммад Муъин, Мазди Ясно ва адаби порсӣ, Техрон, 1338; Таърихи Сиистон, Техрон, 1314; Баҳром Фараҳвашӣ, Фарҳанги Паҳлавик, Техрон, 1346; Ибни Зайла, Китоб-ал-кофӣ-ал-мусиқӣ, Бағдод, 1964; Берунӣ, Осору-л-боқия..., Техрон, 1341; Розонӣ, шеърҳои мусиқӣ ва созу овоз..., Техрон, 1342.

Зайнулобиддин Маҳмуди Ҳусайнӣ (Зайнулобиддин ибни Муҳаммад ибни Маҳмуди Ҳусайнӣ, с. тав. 1436, Ҳирот, с. ваф. 1502, Ҳирот), мусиқидон, оҳангсоз, шоир ва олими тоҷик-форс, зодаи Ҳирот. Дар хонаводаи олим, мусиқидон, шоир, мударрисӣ машхури мадрасаи «Ихлосия»-и Ҳирот тав. шуда, улуми табиӣ ва инсониро аз падараш меомӯзад. Аз овони ҷавонӣ ба шеърҳои мусиқӣ (мусиқии назарӣ) шавқӣ ҳоса дошта, дар ин замина дар фароғии таълифоти назарии мусиқии то замонааш кӯшиши зиёд ба ҳарҷ ме-

диҳад. Аз донишмандону устодони созу овози Ҳирот, Самарқанд, махсусан Амир Муртоз, Ҳоҷа Юсуфӣ Бурҳон, Устод Шодӣ ва диг. донишӣ амалӣ ва назарии мусиқӣ андӯхт. З. М. Ҳ. бештар аз сӯҳбату донишӣ Ҷомӣ, Навоӣ, Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид, Амир Муртоз баҳраҳои зиёд бардошта, дар арӯз, мусиқӣ, риёзиёт, фалсафаи донишӣ комил гирифта, аз мударрисони фарҳеғтаи мадрасаи «Ихлосия» маҳсуб шуда, аз илмҳои риёзиёт, арӯз ва мусиқӣ тадрис мекардааст.

Ҷомӣ, Навоӣ ба дониш, усули таҳқиқи З.М.Ҳ. эҳтиром мегузаштанд ва бо хоҳиши ишон ӯ асари назариявии «Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ»-ро нигоштааст. ниг. «Қонуни...». З.М.Ҳ. дар таҳқиқи мусиқӣ бо ин асараш дар ҳаёти маданияти Хуросон, Эрон, Мовароуннаҳр саҳифаи таҳлили навро рӯи сахна овард. Ӯ дар баррасии бисёр масоили амалию назарии мусиқӣ дар иртибот ба таҳаввулотҳои эҷодии иҷроии Мовароуннаҳр Хуросон, Эрон ба натиҷагириҳои тозаии таҳқиқӣ дастёб шуда, тафсири таркиботи 12-мақом, шеърҳои мусиқӣ, тавону таҷаҳои зарбӣ дар мусиқӣ, тавзеҳи нави маҷмӯи даврии мақомҳо, табақоти адвор, равиши нави таҳқиқи мақомҳо дар заминаи сози дутор, тафсири имконоти иҷроии дутор дар тафсири таркиботи 12-мақом, уд ва таҷаҳои тору пардавии он ташҳиси дурусти мақомҳо дар соҳҳои мусиқӣ-дутору уд, тасҳеҳи андеша, диди таҳлили мусиқидонони гузаштаи муосир – Форобӣ, Сафиуддини Урмавӣ, Қутбуддини Шерозӣ, Ҳоҷа Абдулқодир ва диг.-ро вобаста ба тағйирот, таҷдиди сабку равиҳои эҷодии иҷроии замонааш тасҳеҳ намудааст. Аз ин лиҳоз андеша, донишӣ баланди назарии амалии мусиқии З.М.Ҳ.-ро Навоӣ ва диг. эъзоз намуда, дар баёни масоили созу овоз аз ӯ дарҳости таълифи асари назарии мусиқиро кардаанд. Мероси мусиқии З.М.Ҳ. то нимаи аввали солҳои 80-уми ас. 20 таҳқиқ нашуда буд. Бо саъю кӯшиши муҳаққиқони тоҷикӣ ўзбек афкор, осори ӯ дастраси аҳли ҳунаро таҳқиқ шуд.

Ад.: Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, Р:42 ИРАН УЗ.ССР; Ражабов И. Ноёб мусиқӣ манбаи, Известия ООН АН УЗ.ССР, № 8-9, 1969; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Зайнулобиддин Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи А. Раҷабов, Душ., 1987; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Зайнулобиддини Румӣ (Мавлоно Зайнулобиддини Румӣ, с. тав. номаълум, хуросонӣасл, с. ваф. 1475 Ҳирот), мусиқидон, навозанда, дониш-

манди форс-точик. Давраи ибтидоии илм, ҳунарандӯзиаш дар зодгоҳаш (Ҳирот) гузашта, барои такмили дониш муддате ба Рум рафт. Сипас ба Ҳирот баргашт ва дар дарбори Темуриёни Ҳирот ба сифати китобдор хидмат намуд. Дар илмҳои дақиқ, фалсафа ва адабиёт, ҳунароҳои бадеӣ (хат, китобат, ороишгарӣ, ҳалқорӣ ва хотамкорӣ) истеъдоди хуб дошт. Дар муносиби илмӣ ва амалӣ аз чехраҳои машҳури ҳавзаи ҳунарии Ҳирот маҳсуб шуда, бо донандагони созу овоз Устод Шодӣ, Хоҷа Юсуфи Бурҳон, Исоҳиқ Шихобӣ, Амир Муртоз, Хоҷа Абдулқодир, Ҳофизи Басир, Хоҷа Абдуллоҳи Марворид ва дигарон ҳамкорӣ дошт. Дар суҳбати Ҷомии Навоӣ, машваратҳои адабӣ ғафл ширкат намуда, аз ишон дарси шеър ва илми бадеӣ андӯхтааст. Дар муносиби назарӣ рисолае нигошта, аҳли таҳқиқ (Абдулқодир Мароғӣ) пазируфта, дар шакли анвои созию овозӣ («амал», «кор» «савт», «нақш», «пешрав») тасниф намудааст. Аз таснифоти муносибиаш «Пешрави афшон», «Пешрави сақил» (ба мақомҳои «Ҳусайнӣ», «Ироқ»), «Пешрави фаръ» (ба мақоми «Ҳусайнӣ»), «Нақши хоҷагон», «Амали мохрӯён» (ба мақоми «Наво») ва ғ. назди созандаю хонандагони Ҳироту Рум маъруфу пазируфташуда. З.Р. Таъби хуби шоирӣ дошт ва ашъори тасаввуфии марғуб меғуфта, соҳибдевор аст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолис-ун-нафоис, Тош., 1964; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи муносиқӣ, Р:7005-111.; ИВАН Уз. ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Машхун Ҳ. Таърихи муносиби Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376.

Зайтуни Ғижжакӣ (Мавлоно Зайтуни Ҳиротӣ, с. тав. номаълум, с. ваф. 1512 Ҳирот), навозанда, мусанниф, муносиқдон, шоири форс-тоҷик, зодаи Ҳирот. Аз овони ҷавонӣ ба шеърғӯӣ, ҳунароҳои бадеӣ (хаттотӣ, лавахӣ, ҳалқорӣ ва ороиши китоб) шугъл намуд. Қавонини ибтидоии шеърро муносиқро аз падараш Хоҷа Исои Ҳиротӣ омӯхт. Барои фароғирии комили асосҳои амалию назарии муносиқ назди Хоҷа Юсуфи Бурҳон, Исоҳиқ Шихобӣ, Хоҷа Мавлуди Дуторӣ ва дигарон дониш андӯхт. Дар сознавозӣ камолот (ғижжакнавозӣ) ёфта, дар ҳавзаи ҳунарии Ҳирот номвар шуд. Муддате дар хидмати хон Аҳмади Гелонӣ ба сифати мутриб ва хаттот адои вазифа намуда ва аз ӯ муносиқро (сознавозӣ, мусаннифӣ) комилтар омӯхт. Барои хон Аҳмади Гелонӣ дар тазмини зарбу усулҳои мақомҳои «Рост», «Наво», «Ушшоқ» дар шакли анвои муносиқ («амал», «савт», «пешрав», «нақш», «кор», «қавл») таснифоти рангине бар

ғазалиёти Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ сохтааст. Асарҳои «Пешрави Рост» (бар усули сақил) «Нақши ҷубон ва рама», «Нақши Рост», «Амали Ҳусайнӣ» ва ғ. дар ҳаёти маданияи Ҳирот шӯҳрати зиёд доштаанд. З. Ғ. шеърро (ғазал, рубоӣ) некӯ меғуфта, девони ашъор мураттаб намудааст.

Ад.: Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Мухиту-таворих, Р:853, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музаққир-лаҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи муносиқӣ, Р:7005-111, ИВАН Уз. ССР; Раҷабов А. Афкори муносиби тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Залзали Розӣ (машҳур ба Мансури Залзал, Залзали Форс, с. тав. 727, Рай, с.ваф. 814, Бағдод), муносиқдон, навозанда, оҳангсози форс-тоҷик, зодаи Рай. Яке аз пешоҳангон, муассисони мактаби муносиби илмӣ Бағдод (Фарҳангистони ҳунари Бағдод). Муносиқро дар зодгоҳаш аз падараш, ки аз донандагони муносиби замони Сосониён (222-651) омӯхт. Барбатнавозиро аз навозандагони Хуросону Мовароуннахр омӯхта ва дар сози барбат (уд) ба мартабаи устои барбат, таҷдидгари ин соз ва ихтироъкори пардаи Залзал (дар уд) шӯҳрат дорад. Равия, сабки бостонии барбатнавозиро аз Ҷавонияи Форс (672-761) омӯхта, бештар дар замина ва тақии анъаноти иҷроию эҷодии қадимаи мардумони эронӣ қор ва эҷод мекард, дар мактаби ҳунарии Бағдод ҳам сабк, усули пешиниёро бо тозақориҳои иҷроию эҷодӣ идомая таълим меодааст. Арабҳо сабки ўро «ат-тарикат-ал-қадимат», «Ат-тарикат-ал-аҷамия», «Ат-тарикат-ал-фаҳлизӣ» (Борбадӣ) ном бурдаанд. Дар манобеи хаттии арабизабон (Исфаконӣ, «Китоб-ал-оғонӣ» ва ғ.) низ аз ноқилони ба устувори сабки бостонӣ (эронӣ) будани З. Р. ахбори зиёде собит шудааст. З. Р. бародарзодаи завҷаи Иброҳими Мавсулӣ (эронитабор, муассиси Фарҳангистони ҳунари Бағдод 742-804) буд, ба маркази хилофати Аббосиён Бағдод давлат шуда, дар боргоҳи Ҳоррунаррашид (786-804), ал-Маъмун (813-833) хидмат кардааст. Дар ҳамкорӣ бо Иброҳими Мавсулӣ зумраи зиёди ромишгарони эронитабору ғайраро дар фарҳангистони Бағдод тарбия намуда, Иброҳим ба ҳунари нотакрори барбатнавозиаш рашк мебуд. Сабки эҷодию иҷроии З.Р. дар маркази хилофат тарафдорони зиёде пайдо карда (Юнуси Форс, Мухризи Форс, Нашити Форс, Исоҳиқ Мавсулӣ ва ғ.) ва идоме ёфт. Ў ашъори форсиро ба арабӣ баргардонида, рӯи онҳо оҳангҳо месохта, дар сози барбат (уд) тағйироти ҷиддии торию пардавӣ

Замзамаи ваҳдат

ворид намуд (дастонат-ал-Залзал, аз ихтирооти З.Р.) Китоби назарие бо номи «Китоб-ал-нағма-ал-Аҷамия» («Китоб доир сурудҳои Аҷамӣ») нигошта, аз муҳимтарин таълифоти муסיқии замони хилофати араб донистаанд. Дар навиштани китобҳои Иброҳими Мавсулӣ ҳам даст дошта, шогирдони зиёде тарбия намуда, то охири умр мӯътакид ба сабки эҷодию иҷрои мардумони эронӣ буда, осори муסיқиаширо бар пояи тамаддуни ниёконаш сохтааст.

Ад.: Абдулфараҷ Исфаҳонӣ, Китоб-ал-оғонӣ, Миср, 1900-1905; Шаъбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи муסיқии Эрон, ҷ. 1. Техрон, 1376; Фарҳангномаи муסיқии Эрон, Техрон, 1376; Баркашли М. Шарҳи радифи муסיқии Эрон, Техрон, 1346. Раджабов А. Из ист. развития тадж. музыкальной культуры в 5-12 вв. Канд. дисс., Душ., 1982; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Farmer H.A. history of Arabian Music, London, 1964; Zonis. E. Persian classical music, Harvard University, Press, 1973.

«Замзамаи ваҳдат» («рисола дар илми муסיқӣ», мансуб ба қалами Боқӣи Нойинии Исфаҳонӣ, с. 1653 дар Ҳиндустон таълиф шуда, наस्ताълики хоно, дар захираи дастнависҳои АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон, № 10874-10226-11, Институти ховаршиносӣ, Тошқанд ниғадорӣ мешавад. Котиб фақир Мулло Муҳаммад барои Мирзо Аҳмадбек (Ҳайдаробод) тадвин шудааст). Аз таълифоти муҳими назарии муסיқии дар ҳавзаи ҳунарии Ҳиндустон, ки ба забони форсӣ (тоҷикӣ) нигошта махсуб шуда, сохт ва тартиби тадвин, баррасии мавзӯоти муסיқӣ чун дигар рисолаҳо анъанавист. «З.В.» аз муқаддима, 5-фасл (замзама) ва хотима иборат буда, шояд дар радифи аввали таълифоти назарии муסיқист, ки мавзӯи таърих ва назарияи муסיқии Аҷаму Ҳинд ба риштаи таҳқиқ омада аст. Дар Муқаддимаи «З.В.» Боқӣи Нойинӣ аз ҳадафи таълифи рисола, сафари ӯ ба Ҳиндустон, фарогирии муסיқии он, баҳра бардорӣ аз устодони созу овоз, манобеи муסיқии баҳра бардоштааш мӯҷазу мушаххас ибрази назар кардааст.

Замзамаи аввал (фасли) «Дар баёни асомии нағмаҳои форсӣ ва нисбати овозҳоро мақомҳо, шӯъбаҳоро гӯшаҳо бо якдигар» номгузорӣ шуда, тибқи тафсири анъанавии пешиниён Боқӣи Нойинӣ таркиботи мураккабаи 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯъбаю гӯшаҳои муסיқиро бар асоси нуктаҳои таҳқиқии муסיқидонони мутақаддимин (Сафиуддини Урмавӣ, Хоҷа Абдулқодири Гӯянда, Кавкабии Бухорой ва диг.) ва мушоҳидаҳои амалиаш тавсифи илмию амалӣ дода, барои тақвияти

андешаҳои аз тавзеҳоти насрию назми дар иртибот гуфтаи Кавкабии Бухорой натиҷагирӣ менамояд. Дар Замзамаи дуввум (фасл) бошад ба яке аз масоили муҳими муסיқӣ, яъне ҳамоҳангӣ, ҳамсонии мақом (нағма), гӯшаҳою шӯъбаи муסיқии устодонаи ҳиндӣ (роғҳо) ба муסיқии аҷамӣ (форсӣ) буда («Дар баёни татбиқи баъзе нағмоти ҳиндӣ ва баъзе наҷмоти форсӣ ва асомии онҳо») сухан рафта, Боқӣи Нойинӣ, ки муддати зиёд омилҳои таърихи рушди ҳамсонии ду фарҳангро (Аҷаму Ҳинд) ба тариқи татбиқӣ (муқоисавӣ) меомӯхт, дар ин фасл бардошти илмию амалиашро натиҷагирӣ намуда ва ин ҳулосаҳои эътимодбахшро фанитар ба қалам омадаанд. Дар иртибот ба ин мавзӯ Боқӣ дар мисоли 30 рогниҳо (шӯъбаҳою гӯшаҳои овозию созӣ) усули таҷзия ва истихроҷи онҳоро иҷмолан тавзеҳ медиҳад. Назару ҳулосаҳои эътимолӣ истихроҷи роғу рогниҳоро дар иртибот бо шӯъбаю гӯшаҳои мақомҳо тасҳеҳу баррасӣ менамояд.

Дар Замзамаи саввум (фасл «Дар баёни қавоиди сохта ва хондани таснифи ҳиндӣ ва номи онҳо») бештар равиши амалии эҷоду иҷрои шаклу анвои шеърию муסיқии ҳиндӣ, усули омӯзиш, эҷод, иҷрои гӯшаю таркиботи созию овозӣ, тафсири истилоҳии ҳар як аз шоҳҳои муҳими муסיқии ҳиндӣ бо истифода аз манобеи ҳатти муסיқӣ баррасӣ гардидаанд. Замзамаи чаҳорум (фасли) рисолаи Боқӣ ин давоми мантиқӣ, тақвияти ҳулосаҳои амалию назарии фасли саввум буда, инчо бештар шаклу анвои шеърию муסיқии «тарона», «хил», «сунбулӣ», «қавл», «савт», «нақш», «рехта», «сачъ», «дҳарпад», «олоп», «башпад» ва ғ. бо равиши муқоисавию ҳамоҳангии зарбию авзонӣ, сохти силсилаи, чараёни эҷоду иҷро, ҳамсонии матнию оҳангӣ тавсиф шудаанд. Замзамаи панҷум (фасл «Дар баёни он, ки ҳар нағмаи форсиро дар чӣ вақт бояд хонд») дар иртибот ба масоили мақом, замон, вақти иҷрои асарҳои муסיқӣ, таъсири бардошти бадеию зебоишносӣ аз муסיқист. Яъне махсусиёти савтӣ, лаҳнии ҳар мақом, шӯъба, гӯшаҳои муסיқии форсии тоҷикӣ (аҷамӣ) интиҳобан баррасӣ шудаанд. Дар Замзамаи шашум (фасл «Дар баёни ихтисоси нағмаҳои ҳиндӣ ва авқоте, ки қомилони (донандагони) ин фан қарор додаанд») ба баҳси таҳлили ин фасл давоми мантиқии замзамаи 5-уми рисола дар мисоли муסיқии ҳиндӣ (роғу рогниҳо) буда, ин ҷо ҳам замон, вақт ва дар ҷи доираҳои сомеон ба иҷро расидани роғҳо (таркиботи он, ба тариқи интиҳобӣ) баҳс сурат мегирад. Мавзӯоти замзамаҳои 5-6-дар иртибот ба таҳаввулоту ҳунарии дирӯз ва замони Боқӣи Нойинӣ натиҷагирӣ шудаанд. Дар хотимаи рисола суҳан аз равобити фарҳанги (муסיқӣ) Аҷаму Ҳинд

рафта, Боқиёи Нойинӣ андешаҳои таҳлилиашро бо истинод ба манобеи мӯътамади хаттӣ (мусиқӣ) ва таҷриба, ҳамкориҳои хунарию эҷодии мусиқидонони ҳинду аҷамӣ натиҷагирӣ менамояд. «З.В.» аз манобеи мӯътамади назарии мусиқии ас. 16-17 Мовароуннахру Ҳуросон, Эрон ва Ҳинд буда, дар равшан намудани ин равобити хунарий нақши барозанда дорад.

Ад.: Боқиёи Нойинӣ, Замзамаи ваҳдат, Р:10874-10226-11. ИВАН Уз.ССР; Мероси мусиқии хиндӣ ба забони дарӣ, таълифи Шуур А. Ванкувер, 2003; Иноятхони Росих, Рисолаи зикри муғаниёни Ҳиндустон, Биҳор, 1961; Табақоти Акбарӣ, таълифи Муқими Ҳиравӣ, Р:535. Китобхонаи Худобахш, Патна; Гулшани Содик, таълифи Навоб Шокирхони Содик, Р:2022, Китобхонаи Худобахш, Патна.

Зангула – номи наво ва оҳанги маъмул дар мусиқии классикии тоҷик; Мақоми ҳаштум дар маҷмӯи «Дувоздаҳмақом» буда, дар табақоти адвор доираи 45 аст (Маҳмуди Хусайнӣ, ас.15, «Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ» 3.-ро доираи 42-и табақоти адвор доништа). Фосила ва равиши эҷоди қаторовозҳои 3. дар сози уд чунин аст: $A+D+B+X+Y+Y\dot{C}+YX+YX=T-C-C-T-C-T$

Дар адвори мусиқӣ чунин буда:

Дар маҷмӯи «Шашмақом» бо номи 3. шоҳа, гӯшаи созию овозӣ амал надорад.

Ад.: Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Абдулқодирӣ Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Маҳмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1987; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468-1 (ИВАН Узб.ССР); Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Зарбулфатҳ – номи авзон ва зарби маъмул дар мусиқии мардумони эронӣ; Шоҳаи сози дар мақоми Дугоҳ (маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ) ва навои мусиқӣ, ки баъд аз Сақили Фирӯз иҷро мешавад (мақомҳои хоразмӣ).

Зарбулфатҳ

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468-

1 (ИВАН Узб.ССР); Кавкабии Бухорой, Рисолаи мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1985; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987.

Зарёби Муғаннӣ (Зарёби Басрӣ, Абӯлҳасан Алӣ ибни Нофӣ, с. тав. 811, Басра, с. ваф. 868 Андалусия), сароянда, оҳангсоз ва мусиқидон, эронитабор. Падару модараш аз муҳочирони эронитабор буда, мусиқиро аз падараш омӯхт. Сознавозӣ (барбат-уд), овозхонӣ ва асосҳои назарии мусиқиро назди Исҳоқи Мавсулӣ (767-850) омӯхта, дар сози уд ихтирооти зиёде намудааст. Дар сабки иҷроӣ худ мустақил буда, бо Исҳоқи Мавсулӣ баҳсу талошҳо намуда, оқибат ранчидахотир шуда, ба Андалусия муҳочират намуд. Дар Андалусия (Кордова) мактаби илмию амалӣ сохта, дар таърихи мусиқӣ бо номи «Асосгузори мактаби мусиқии Андалусия» ворид шудааст. Дар ҳаёти мусиқии Андалусия таҳаввулоти ҷиддию эҷодию иҷроӣ ворид намуда, дар сохти торию пардавии барбат (уд) вобаста ба сабки иҷроӣ эҷодии мактаби Андалусия тағйироте дохил кардааст. 3. тарафдори воридсозии сабки иҷроии мардумӣ ба сабки устодона будааст ва ин кӯшишу тозақорихояшро Исҳоқи Мавсулӣ, намояндагони мактаби мусиқии Бағдод наметазирфтанд. Китоби назарие бо номи «Китобу-л-тараннум» нигошта, назди ромишгарони Андалусия чун дастури омӯзиши асосҳои мусиқӣ эътибор доштааст.

Ад.: Абӯлфараҳи Исфаконӣ, Китобу-л-огонӣ, Миср, 1900-1905; Еолян И. Очерки арабской музыки, Москва, 1977; Шайбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1348; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Раҷабов А. Из истории развития тадж. муз. культуры в 5-12 вв., канд. дисс., Душ., 1982; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Зарифов Қобил (тав. 1966, деҳ. Куруд, ноҳ. Айнӣ, вил. Суғд), сароянда-таронасаро, намояндаи ҳавзаи иҷроии Зарафшон, хонандаи бохунари мероси мусиқии мардумӣ ва классикии тоҷик. З.Қ. фориғуттаҳсили мактаби ҳамагонии ноҳияи Айнӣ (1983), шӯъбаи мусиқии анъанавии (сароянда) факултаи мусиқии тоҷики Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1989, тахти раҳнамоии устодон Б.Исҳоқова, Б.Ниёзов) буда, дар иҷрои мусиқии мардумӣ ва классикии тоҷик саликаи хуби

Зебопарӣ

хонандагӣ дорад. З.Қ. баъди хатми донишгоҳи хунар фаъолияти иҷроияшро дар дастаи тарона ва рақси Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (1989) оғоз намуда, то имрӯз дар ин боргоҳ хунарнамоӣ мекунад. З.Қ. дар сурудани қисм, шоҳаҳои ҷудоғонаи мақомҳо: «Сарахбори Ороми чон», «Қашқарчаи Савти Наво», «Муғулчаи Дугоҳ», «Сегоҳ», «Чоргоҳ» ва ғ. завқу саликаи нафиси иҷроӣ ба ҳарч дода, иштирокдори симпозиум ва фестивалҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд-1987, Душанбе-2002, 2006) буда, барандаи озмуни хунарии «Ситораи сол» (2001) аст. З.Қ. барои маҳорати баланди иҷроӣ ва тарғиби мероси мусиқии тоҷик бо нишони «Хидмати шоиста» (2002), «Аълоҷии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2001) ва ифтихорномаҳои Вазорати фарҳанги ҚТ мушарраф шудааст.

Ад.: Ҳолномаи Зарифов Қ. (маводи бойгонии Филармонияи ҚТ).

Зарифов Хурсандмурод (т. 1961, дех. Куруд, ноҳ. Айнӣ, вил. Сугд), сароянда-таронасаро, Хунарманди шоистаи ҚТ (1996), барандаи озмунҳои ҷумҳуриявии шашмақомхонони ҷавони ҚТ (1989), фориғуттаҳсили мактаби ҳамагонии ноҳ. Айнӣ (1978), факултаи

мусиқӣ ва иҷрокунандагии Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (шӯъбаи мусиқии Шарқ, тахти сарвари Артисткаи халқии РСС Тоҷикистон Б. Исҳоқова, 1984). З. баъди хатми институти мазкур фаъолияти эҷодию иҷроияшро дар дастаи «Зарафшон» (тахти раҳнамоии Артисти халқии СССР Қ. Муродов) Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон оғоз намуда, то имрӯз дар ин боргоҳи хунар ба фаъолият машғул аст. Маҳорати иҷроияшро З. тахти раҳнамоии устодаш Қ. Муродов сайқал дода, дар иҷрои таронаҳо аз шоҳаҳои овозии мақомҳо «Муғулчаи Дугоҳ», «Сарахбори Ороми чон», «Уфари Ороми чон», «Чапандози Гулёр», «Сарахбори Наво» (бо таронаҳояш), «Талқинчаи Савти калон» (ба тариқи силсила), «Ироқи Бухоро», «Нимчӯпонӣ» ва ғ.ро бо маҳорати ҳоси иҷроӣ ба субут расонидааст. Зимни ин З. дар иҷрои таснифоти оҳангсозони тоҷик ҳам саликаи хуби иҷроӣ ба ҳарч дода, иштирокдори симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд 1983, 1987, Хива, 1980, Душанбе, 1990), фестивали байналмилалӣ шашмақом (Душанбе, 2006), «Аржанг»-

(Душанбе, 2002), рӯзҳои фарҳанги ш. Душанбе дар Маскав (1996), Ўзбекистон (Тошканд, 1998) ва озмуни мақомхонон (Тошканд, 1988) ва ғ. аст. З. дар ҳайати санъаткорони тоҷик ба мамолики Олмон (1983), Яман (1990), Афғонистон (2006) ва ғ. сафарҳои хунари намуда, барои хидматҳои шоиста ва маҳорати баланди иҷроӣ дар тарғиби мероси мусиқии тоҷик бо ифтихорномаҳои Вазорати фарҳанги ҚТ (2001, 2004) мушарраф шудааст.

Ад.: Маводи бойгонии Филармонияи давлати ҚТ; Ҳолномаи Зарифов Х.

Зарпарда (пардаи асосӣ, пардаи чарангӣ) - пардае, ки дар ҳамавозии торҳои кушодаи танбӯр "чаранг" (консонанс) ҳосил мекунад. Дар дастои овозии танбӯр ду ҳамчунин парда амал менамояд. Дар асоси мизробии Рост ин пардаҳо нотаи "до" ва "сол", ва дар мизробии Бузург бошад - "ре" ва "сол" мебошанд.

Мизробии Рост

1. Пардаи Рост

Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда

Мизробии Рост

5 4

1. Сет Рост (Мақомҳои Рост ва Наво) 2. Сет тасвир пардаи асосӣ ва иҷроӣ рафтида.

Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда

Мизробии Бузург

1. Пардаи Бузург

Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда

Мизробии Бузург

4 5

1. Сет Бузург (Мақомҳои Бузург ва Дигар) 2. Сет Сегоҳ (Мақомҳои Сегоҳ ва Яре)

Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда

Зебопарӣ (тахал. хунари, номи аслиаш Абдурахмони Хонанда, с. тав. 1847 Исфара, 1918-20 Исфара), сароянда, навозандаи тоҷик, зодаи Исфара. Аз овони ҷавонӣ ба мусиқӣ, санъати овозхонӣ, сознавозӣ шӯру шавқ дошта, бештар аз тариқи худомӯзӣ ба олами созу овоз ворид шуд. Дар иҷрои суруду таронаҳои ирфонӣ мавсимӣ, маросимӣ ном бароварда, дар маърақаи чашнҳои

мардумони Водии Фаргона, зодгоҳаш овозхонӣ менамуд. Зиндагии вазнин ўро маҷбур кард муддате ба шаҳрҳои Қўқанду Андиҷон рафта мардикорӣ намояд. Шабҳо хангоми кор суруд мехонда, аз овозии хуши ў хони Қўқанд Худоевхон (1845-1876) оғаш шуда, ба надимонаш дастур медиҳад, ба дарбор оранд. З. сурати хуб надошт, аз дидани ў хон дар ҳайрат шуда ва нидо мекунад: «Зебопарӣ» будааст-ку. Аз он замон ўро «Зебопарӣ» лақаб мекунанд ва номи аслиаш (Абдурраҳмон) аз забони мардум дур меафтад. З. чанд муддат дар дарбори хони Қўқанд ба сифати мутриб хидмат карда, сониян ба зодгоҳаш бармегардад ва то интиҳои умр дар хидмати ҳамдиёронаш будааст. Дар иҷрои таронаҳои берун аз маҷмӯи «Шашмақом» авҷҳои рангинро истифода менамудааст. Сарояндаю донандагони «Шашмақом» дар ғазолияти хеш аз усули иҷроии (ифодаҳои авҷии) З. бо таҷдиду такмил истифода намудаанд ва ин рӯ қисмати авҷии баъзе аз шоҳаҳои овозии мақомхоро бо ин ном («Авҷи Зебопарӣ») номгузорӣ кардаанд. Авҷҳои З.-ро бисёр устодони мусиқӣ дар иҷрои шоҳаҳои ҷудогонаи мақомҳо, таснифоти хеш истифода намудаанд.

Ад.: Алимбаева К., Ахмедов М. Народные музыканты Ўзбекистана, Таш., 1959; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Зебуниссо (с. тав. 1639, Дехлӣ, с. ваф. 1702 Дехлӣ), шоираи форсигӯи Ҳиндустон. Духтари Аврангзеб (1658-1707) буда, бо таҳаллуши «Махфӣ» ашъори рангине суруда, назди Ҳофиза Марям ном бонуи донишманд асосҳои шеър, улуми дунявиро меомӯзад. З. ҳофизаи хеле қавӣ доштааст. З. дар сурудани ғазалу рубоӣ таъби саршор дошта, ба ғазалҳои ў сарояндагону мусаннифони тоҷик дар шакли анвои мусиқӣ «савт», «нақш», «амал», «сунбулӣ», «қавл», «кор», «тарона»-ҳои рангин сохта ва қисми зиёди ғазалҳояшро мураттибони рисола, баёзҳои «Дувоздаҳмақом», «Шашмақом» ба шоҳаҳои овозии мақомҳо ворид намудаанд. Махсусан, дар рисолаю баёзҳои «Шашмақом», ки аз нимаи дуввуми ас. 18 ва то 1920 дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухорою Самарқанд, Хучанду Тошқанд, таҳия гардидаанд, аз ғазалиёти З. хеле зиёд истифода шудаанд.

Ад.: Девони Махфӣ, Сталинобод, 1958; Мусоҳобаи Туркистонӣ, Рисолаи шашмақом, Р:7074, ИВАН Ўз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111, ИВАН Ўз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:8827-11, ИВАН Ўз.ССР; Абёти Шашмақом, Р:4632-1, ИВАН Ўз.ССР; Та-

ронаҳои Шашмақом, Р:1197-V, ИВАН Ўз.ССР.

Зерафқанд – ба поён чахидан, майл ба поён; Номи наво, парда, лаҳни мусиқӣ; Аз суруд, таронаҳои Борбади Марвазӣ (589-90-628-38), ки барои чашну маросимоти дарбории Хусрави Парвиз (590- 628) эҷод намудааст. Дар манобеи хаттии мусиқию адабӣ З. бо номи Кучак ҳам сабт шудааст. З. доираи 63 дар табақоти адвори маъмула буда ва мусикидон Маҳмуди Хусайнӣ онро дар радифи доираи 59 табақоти адвор хотирнишон кардааст. Тартиби истихроҷи қаторовозҳои З. дар пардаҳои сози уд ба чунин аст:
А+Ч+Х+ҲЙ+ЙБ+ЙЧ+ЙВ+ЙХ=Ч-Ч-Т-Ч-Ч-Б-Т-Ч

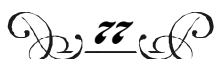
Дар адвори мусиқӣ ба тариқи зерин:

Зубайдов Абӯбакр (с. тав.

1. VII. 1958, деҳаи Ворӯ, ноҳияи Панҷакент, вилояти Суғд), сароянда, мутриб – таронасаро, номзади илмҳои таърих (2005), дар мавзӯи: «Таърихи ғазолияти ҳунармандони Тоҷикистон дар солҳои 30 – 80 – уми асри XX» рисолаи номзадӣ дифоъ

намудааст. Барандаи ҷоизаи фестивал – конкурси телевизионии эҷодиёти халқ «Андалеб-96» (1996), аълоҷии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (1997), З.А. баъди хатми мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ (1975) таҳсилро дар шӯъбаи суруд ва мусиқии факултаи корҳои маданият фароғатии Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (1975-1979) идома дода, онро бо дипломи имтиёзнат хатм намудааст. Дар институти зикршуда ба сифати омӯзгор (1979) ба кор монд. Дар институти санъат ба ҳайси омӯзгор (1979-1988), омӯзгори калон (1988-93), мудири кафедраи соҳҳои мусиқӣ (1993-1998), мудири кафедраи «Тарбияи мусиқӣ» (1998-2003), мудири кафедраи соҳҳои мусиқӣ (2004-2006), декани факултаи мусиқӣ-омӯзгорӣ (2006 – то имрӯз), дотсент (2006) хизмат намуда, зимни ин дар тарғибу иҷрои осори мусиқии мардумӣ, махсусан мақомӣ корҳои ҳунарий анҷом додааст. З.А. шоҳа, гӯшаҳои мусиқии устодона «Кӯчабоғи ду», «Талқини Бухоро», «Қашқарчаи талқини Бухоро», «Уфари Талқини Бухоро» ва сурудҳои зиёдро бо сабки хоса

Зухуриддин

ичро намуда, дар ҳазинаи тиллоии радио ва телевизиони ҷумҳурӣ сабт намудааст. Муаллифи зиёда аз 20-мақолаҳои таҳқиқӣ оид ба анъаноти эҷодии иҷроии мусиқии тоҷик аст. З.А. инчунин дар тарбияи насли иҷрогарони ҷавони мусиқии мардумии устодона саҳми хоса гузошта, шоғирдонаш имрӯз дар дастаҳои хунарии Тоҷикистону Ёзбекистон хунаравӣ менамоянд.

Ад.: Холномаи Зубайдов А; Бойгонии Институту давлатии санъати Тоҷикистон, ба номи М.Турсунзода.

«Зубдату-л-адвор» (с. тав. 1429, асари Хоҷа Абдулқодири Мароғӣ 1356-1435, настаълиқи хоно, ба забони форсии тоҷикӣ), аз муқаддима, се фасл ва як мақола (аз ду фасл) ва хотима таркиб ёфтааст «З.» аз муҳимтарин таълифоти назарии мусиқии Хоҷа Абдулқодир буда, онро пас аз «Завоиду-л-фавоид» нигошта, бештар масоили назарии созу овозро ба риштаи таҳқиқ овардааст. Муқаддимаи З. аз се қисм таркиб ёфта, масоили умдаи мусиқӣ, («Дар маънии лафзи мусиқӣ», «Дар баёни мавзӯи мусиқӣ», «Дар баёни мабодии мусиқӣ»), тафсири илмӣ ва назару хулосаҳои пешиниёну муосирини нигоранда роҷеъ ба мусиқӣ, шарҳи мусиқӣ чун илм ва хунари зебоишиносӣ, хулосаю тавзеҳи мусиқидонон дар иртибот ба таркибот, тафсири анвои оҳанг ва таркиботи он, моҳият, усул, равишҳои таҳлили мусиқӣ, тартиби эҷоди оҳанг, ниҳодҳои оҳангӣ, сохттори каторовозхovu фосилаҳо равиши омӯзиши ниҳодҳои амалии мусиқӣ дар созҳо, ҳамоҳангии авзонии зарбӣ дар мусиқӣ, тасхеҳи вожаҳои назарии созу овозҳо дар амалии мусиқӣ нодуруст қорбурд мешаванд ва ғ. дар тақмили таҷдиди фикрии таҳлилий баррасӣ шудаанд. Хоҷа Абдулқодир дар ин фаслҳо дар тафсири бисёр ҷанбаҳои назарӣю амалӣ бештар таъя ба таҳаввулоти эҷодии иҷроии замонаш намуда, ба хулосаҳои мушаххас омадааст. Дар фаслҳои аввал ва дуввуми «З.» («Дар шарҳи адвор ва нағамот», «Дар шарҳи овоз ва иқоёт») ба таҳлили иртибототи назария, амалия, тавзеҳи назари мутақаддимин дар маънии табақоти адвор, нисбати он дар ҳамоҳангӣ бо нағмаҳо (қавлӣ, феълӣ), шарҳи сохттори зарбу авзонӣ чун аз шоҳаҳои муҳим дар мусиқии назарӣю амалӣ, зарбҳои маъмул ва ғайримаъмул, усули дарку эҷоди зарб, назари пешиниён ва муосирин

дар дарки қавонини зарбию авзонӣ (дар иртибот ба низоми авзонии шеър, баҳрҳои арӯзӣ, диди арӯзӣ ва зарбӣ дар ҷараёни эҷоду иҷро, риояти ниҳодҳои иқоӣ-зарбӣ, зарб чун қисми муҳим-дурри марворид, дарахти норанҷ дар мусиқӣ ва ғ.), муҳимияти самаси зарбию авзонӣ дар фаҳмиши таркиботи мусиқӣ, бо истифодаю тавсири баъзе аз анвои шеърию мусиқӣ қорбасти шудаанд «З.» ҳам чун «Шарҳу-л-адвор», «Завоид-ал-фавоид», «Мақосиду-л-алҳон», «Ҷомеъу-л-алҳон» маҳсули таҷрибаи тулонии эҷодӣ, иҷроӣ, таҳлилии Хоҷа Абдулқодир буда, бисёр масоили эҷоду иҷро, таҳқиқи таркиботи назарии мусиқӣ бо истифода аз таҳаввулоти хунарии ас. 14-15 ба риштаи нигориш омадааст.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Зубдату-л-адвор, қаламӣ. Мадрасаи сипахсолор, Ш: 566-11(141:6), Техрон; Зубдату-л-адвор, Китобхонаи миллии Мулк (Техрон), 6295; Муҳаммадтақии Донишпажӯх, Садусянд асари форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1348; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1. Техрон 1376; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Агаева С. Абдулғадыр Марағи, Бақӣ 1975; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Зухуриддин Бурҳони Танбӯрӣ (с. тав. 1891, Бухоро, с. ваф. 1934), мутриб-оҳангсоз. Аз намояндагони машҳури мактаби иҷроии Бухоро буда, мусикиро назди Қорӣ Қаромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906) омӯхта, аз беҳтарин иҷроқунандагони шоҳаҳои «мушқилот» – «гардун», «тасниф», «тарҷеъ» буда, муддате

дар мактаби мусиқии Шарқи Бухоро (1923-1930) асосҳои мусиқии анъанавиро тадрис намуда, с. 1929 ба Душанбе омада, дар таъсиси дастаҳои хунари хидмати шоиста қардааст. Аз с. 1929 то 1934 роҳбарии дастаи мутрибони Театри давлатии ба номи Лоҳутиро ба ӯҳда дошт. З.Б. дар рушди мусиқии мақомӣ, идомаи анъанаҳои асили он нақши муассир дорад. С. 1934 қурбони воқеоти солҳои 30-ӯм шудааст.

Ад.: Маводи бойгонии Театри Лоҳутӣ; Таджикская музыка, Душанбе, 2003. Ҳақимов Н. Шашмақом дар асри XX, Хучанд, 2006.

И

Ибни Амин (Асомиддин Ибни Амин, с.тав. 1898, ш.Исфара, с.ваф. 1992, ш.Исфара), мутриб (танбӯрӣ), донандаи суннатҳои дерини ҳавзаи иҷроии Исфара («Шашмақом»). Ба мусиқӣ, шеър аз овони ҷавонӣ ворид шуда, таҳсилро дар мадрасаи Хӯқанд (1906-1917) идома дода, аз муассисони сохтгори нав дар Тоҷикистон буда, фаъолияти кориаш дар вазифаҳои котиби ҳизбӣ, котиби комсомол, сардори идораи корҳои дохилии ш.Исфара (1921-24) сураат гирифта, он солҳо бо Айнӣ С., Лоҳутӣ, Ҳ.Карим, Ш.Ҳусейнзода ва диг. робитаи эҷодӣ дошта, шеърро хуб мегуфт. И.А. муддате сармуҳаррири «Коммунисти Исфара» (1932-1934), аз муассисони театри халқии Исфара буда, дар танзими барномаҳои ҳунарии он саҳми хоса дорад. И.А. баробари танбӯрии соҳибҳунаро будан, инчунин донандаи суннатҳои таърихӣ шеърро мусиқӣ («Шашмақом») аст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Ибни Масеҳо (Масеҳои Хонанда, с. тав. 655, Исфакон, с. ваф. 715 Бағдод), сароянда, мусанниф, мусикидон, шоир (бо забони арабӣ), зодаи Исфакон. Мусиқӣ, шеър, сонавозӣ ва овозхониро аз падараш омӯхта, барои такмили пеша назди устодони мусиқии Хуросону Мовароуннаҳр рафта, дар ҳунаравӣ қамолот ёфт. Чанд муддат барои ҷамъоварию омӯзиши мусиқӣ ба шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон сафарҳои эҷодӣ карда, намунаҳои зиёди шеъри рубобӣ (таронаҳои мардумӣ) ғирдоварӣ намуда, маҷмӯае бо номи «Китоб-ал-оғони-ал-Аҷамия» навиштааст. И.М. баъди сафари эҷодӣ рӯ ба марокizzi хилофат намуда, дар шаҳрҳои Димишқу Бағдод бо гурӯҳ, дастаҳои ҳунариёни эронитабор ҳамкорӣ карда, дар заминаи дастону навоҳои «Хусравонӣ» (аз Ҷавонияи Форс, Шаҳдаи Форс, Сулаймони Форс равиши иҷроӣ сабки бостонӣ-аҷамӣ омӯхт) қорҳои ҷолиби ҳунароӣ анҷом медиҳад. Дар Бағдод баробари ромишгарӣ ба таҳқиқи мусиқӣ пардохта, дар заминаи тарҷумаю тафсир, тасхеҳи осори мусикидонони ҷонӣ қорҳои мандагори таҳлилий анҷом дода, дар иртибот ба ин мавзӯё рисолаҳои бо номи «Китоб-ал-мухтор-ал-оғонӣ-ал-Аҷам вал Араб», «Китоб-ал-мунтахабот-ал-оғонӣ» нигошта, нуктаҳои ҷолибе дар он ғунҷонидааст (ибни Надим, «Ал-фехрист»). И.М. дар навиштаҳояш дар заминаи донишҳои амалию назарии мусиқии

Шаҳдаи Форс, Сулаймони Форс ва дигарон роҷеъ ба мусиқии замони Сосониён (222-651) ба ҳулосаҳои тоза дастёб шуда (Ибни Надим), дар мусиқӣ пайравони зиёде доштааст.

Ад.: Абӯлфараҷ Исфаконӣ, Китоб-ал-оғонӣ, Миср 1900-1905; Ибн Надим, Ал-фехрист, Техрон, 1346; Шайбонӣ А. аз Қуруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Маҷхун Ҳ. Таҳриҳи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Ибни Сино (Ҳусейн ибн Абдуллоҳ ибн Ҳусейн ибн Алӣ ибни Сино, муқаллаб ба Ҳуҷҷатулҳақ, Шарафулҳақмо, Имомулҳақмо, маъруф ба Шайхурраис, т. 980, деҳаи Афшана наздики Бухоро, в. 1037, Ҳамадон), донишманд, файласуф, шоир, мусикишинос, табиб, арбоби давлатӣ. Таҳсилотро дар зодгоҳаш фаро гирифта ва то 17 солагӣ бештар ба улуми инсонӣ, ҳосатан тибб таваҷҷӯҳ дошт. Дар 22 солагӣ ба таъобати Нӯҳ ибни Мансури Сомонӣ (ҳокими Бухоро) машхур шуда ва ба китобхонаи ӯ роҳ ёфта, осори донишмандони ҷонӣ ва таълифоти Абӯнасири Форобиро ҷиддан омӯхт. И.С. ду сол дар хидмати амир Абдумалики дуввум ба қорҳои давлатӣ машғул буд. Баъдан ба иллати фатвои рӯҳонӣ рӯ ба Гургон ниҳода, муддате дар хидмати Алӣ ибни Маъмун Муҳаммади Хоразмшоҳ буд. Сониян ба Ҷоҷарму Гургон рафта ва ба мулоқоти Шамсулмаъолии Қобус ибни Вушмғири Зиёрий мушарраф гардид (с.402 ҳ.). Соли 404 ҳ. сафар ба Рай намуда ва ба муолиҷаи Маҷдудудавла пардохта, муддате он ҷо иқомат намуд. Соли 405 ҳ. Райро ба иллати бими таҳдиди султон Маҳмуд тарк намуда, рӯ ба Ҳамадону Қазвин овард ва ба муолиҷаи Шамсудавла (қасалии фалаҷ) пардохт (соли 406 ҳ.). Ба сабаби шикасти Шамсудавла ва ихтилофи дарборӣ И.С. ба мансаби вазирӣ расид. Дар ин давра баробари таълифи асарҳои зиёд дар заминаи тиббу фалсафа, шеър ба аҳли ҳунаро иртибот пайдо намуд ва китобҳои машхураш «Китобу-ш-Шифо», «Қонун фи тибб»-ро таълиф намудааст. Баъди озод шудан аз зиндон (с.421 ҳ.к.) қисмати мантиқӣ «Шифо»-ро анҷом медиҳад. Соли 1021 рӯ ба Исфакон намуд (бо ҳамроҳи шогирдаш Ҷузҷонӣ) ва он ҷо муддате иқомат намуд. И.С. баробари таълифи осори гаронмоя дар улуми ғуноғун инчунин дар тарбияи шогирдонӣ зиёде чун Абдувоҳиди Ҷузҷ-

онӣ, Ибни Зайлаи Исфаҳонӣ, Абӯлҳасани Баҳма-
нёр ва диг. хидматҳои мондагор кардааст.

И.С. дар рушди мусиқии илмӣ ва амалии за-
монааш саҳми босазо гузошта (аммо ончунон аз
ҳамин илми назарӣ сухан меронад, ки гӯӣ дар амал
низ мутабаҳир аст. Ў, ки дар муқобили мушкilotи
улуи бо ибҳом бо тавоноии худ меғӯяд «ин мард,
ку илм» ва вақте ба мусиқӣ мерасад дар ҷустуҷӯ
марди амал ва бо киноя ба дами тавоноии худ эъти-
роф мекунад, ки «инак илм, ку мард»). Мусикидо-
нони баъд аз ӯ мисли Ибни Зайлаи Исфаҳонӣ (в.1048
«Китоб-ал-кофӣ-ал-мусиқӣ»), Сафиуддини Урмавӣ
(1224-1294, дар асораш «Китобу-л-адвор», «Рисо-
лату-ш-Шарафия»), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310
«Дуррату-т-тоҷ.» дар илми мусиқӣ) ва диг. дар бар-
расии таркиботи назарии мусиқӣ ба нуктаҳои таҳ-
лилии И.С. истинод меоваранд. Хоча Абдулқодир
(1356-1435) И.С.-ро марди илми мусиқӣ шуморида
ва ба бисёр хулосаҳои таҳқиқии ӯ бештар истинод
меоварад (махсусан тақсими 17-қисмати торҳо, таъ-
рифи нағма, савт, авомили тезию гаронӣ, нисбати
фосилаҳо ва ғ.). Аз ин рӯ чунин ба назар мерасад,
ки Форобӣ, Ибни Сино аз аввалин бунёдгузори
назарияи илмии ҳамоҳангӣ(гармония) буданд ва
илме, ки баъдҳо аврупоиён онро такмил додаанд.
Назарияи И.С. роҷеъ ба садоҳои мусиқӣ ҷолиб буда
(«ки садоҳо мумкин аст бо ҳам ё пайдарпай ҳам
навохта шаванд, барои сохтани оҳанг садоҳое ба кор
меравад, ки дунболи ҳам воқеъ гардад, вақте чанд
садо ба иттифоқ навохта шавад дар ҳукми як садо
аст ва имтизочу ихтилоли он асабот ва албатта таҳ-
ти қавонину усулии дуруст ва муайян метавон на-
ғамот ва оҳангҳоро тақвият намуд») ва андешаю
хулосаҳои Форобиро такмил дода ва бинобар ба
эътирофи мусикидони англис Фармер (1882-1966)
донишмандони Шарқ (Форобӣ, Ибни Сино) ба
кашфиёти донишмандони ҷунонӣ тозақориҳои зиёд
ворид намудаанд. Аз ин рӯ Ҷузҷонӣ меафзояд, ки
«устод дар мусиқӣ зиёдасте (тозақориҳо) овардаанд»
ва дар иртибот ба зарб ва сохтори зарбӣ дар мусиқӣ
(иқоёт) ва ҷиҳати тафовуту ихтилофи асаботро чун
ҷаҳорат ва ҳафонат, тезию гаронӣ ва ғ.ро равшан
менамояд. Масоили зарб то замони «Ихвону-с-
сафо» ба таври маъмул таърифу баррасӣ мешуд-
дар хулосаҳои таҳқиқии И.С. ва пайравони ӯ моҳи-
яти нав касб карда ва мақомҳои нағмагӣ то замони
ӯ дар дараҷаи дуввуми аҳмият нисбат ба мақомҳои
зарбӣ ва ё иқоъӣ қарор доштанд.

И.С. аввалин донишмандест, ки масоили
мусикиро ба забони форсии тоҷикӣ ба риштаи
таҳқиқ оварда ва дар таълифоташ нигошта ва дар
ҷараёни навиштани бахшҳои мусиқии «Шифо»,
«Наҷот», «Донишнома» бо мусикидонони тиро-

зи аввали замонааш (навозандаю хонанда, мусан-
нифон) дар иртибот ба масоили илмию амалии
созу овоз баҳсу мунозираҳои илмӣ доштааст. Ў
бештар ба мусиқии назарӣ таваҷҷӯҳ намуда ва ин
маънии онро надорад, ки навиштаҳои ба му-
сиқии амалӣ иртиботи кам дошт. Назари илмию
амалии И.С. роҷеъ ба таркиботи иқоъ тозаю
таҳқиқӣ буда ва фосилаҳоро дар мусиқии қадим
кашф намуда ва миқдори иртиқошоти байни ду
савтро дар воҳиди замон шарҳи дақику саҳеҳ
медихад. Зимни ин вижагиҳои хоси мақомоти 12-
гонаи аслии мавҷудбудаи замонаашро тавзеҳ
дода ва аксари онҳоро ба номҳои форсии тоҷикӣ
муаррафӣ менамояд.

Осори мусиқии И.С. дар панҷ асари муҳими
ӯ густариш ёфта ва қисмҳои аз онҳо ба мусиқӣ их-
тисос ёфта, монанди «Ал-мадҳал-ила саноъат-ал-
мусиқӣ» (ба қавли Фармер то имрӯз боқӣ намон-
да, гӯё қулли масоили мусиқӣ дар он мавриди
таҳқиқ шуда), бахшҳои мусиқии «Китобу-ш-
Шифо», «Донишнома» ва дар «Наҷот», «Қонун фи
тибб» дар иртибот ба масоили дармонмусиқӣ ну-
коти арзишманди илмию амалӣ баён намудааст.

Бахши мусиқии «Китобу-н-наҷот» (бо номи
«Рисола фи-ал-мусиқӣ») дар Ҳайдарободи Дакан
ба таъъ расидааст ва аз муҳимтарин таълифоти
назарӣ дар таърихи мусиқист. И.С. дар ҳикмати
назарӣ, риёзиётро ба ҷаҳор бахш радабандӣ на-
муда: илми адад, илми ҳандаса, илми ҳайаъат ва
илми мусиқӣ. Дар илми риёзиёт тозақориҳои И.С.
зиёд буда ва боби мусиқии «Шифо»-ро «Ҷаво-
меъу-л мусиқӣ» номида, ба бисёр масоили наза-
рии созу овоз нуктаҳои тоза ворид карда ва дар
шарҳи мақола таркиботи созу наво мавриди таҳқиқ
қарор гирифтааст.

Баҳси аввал – Дар савт – усули таҳқиқ ва
таърифи садо, таърифи мусиқӣ, авомили эҷоди
садо, зеру бамӣ ва сабабҳои он, фосилаҳои (аъ-
од) мусиқӣ ва ғ. ба риштаи таҳқиқ омадаанд.

Баҳси дуввум – Дар баёни аъод буда, мав-
зӯёти ҷамъу тафриқи аъод, ду баробар кардан,
нисф кардани аъод ва амсоли ин баррасӣ гар-
дидаанд.

Баҳси саввум – Дар баёни аҷнос ва табақоти
он, шумораи аҷнос ва ғ. буда, масоили қаторово-
зҳо чун қисми таркибии мусиқӣ тавсиф шудаанд.

Баҳси ҷаҳорум – ҷамъу ва интиқол буда,
бештар масоили эҷоди оҳанг, таркибҳои савтӣ,-
тараннумӣ ва ниҳодҳои оҳангӣ чун хориқҳои му-
ҳими эҷодӣ аз дидгоҳи назарӣ бо бардошт аз ху-
лосаҳои назарии Форобӣ натиҷагирӣ шудаанд.

Баҳси панҷум – иқоъ (зарб ва сохтори зарбӣ
дар мусиқӣ), илми авзон, вазнҳои, анвои авзо-

ни мутассилу мунфасил, авзони чортой, панчтой, шаштой, авзони маъмулӣ, авзони шеърӣ ва равишҳои эҳсоси авзон, қавонини хоси авзонӣ дар шеър ва мусиқӣ, авзон чун шоҳаи асосии дарки таркиботи шеъру мусиқӣ ва амсоли ин ба риштаи таҳрир омадаанд.

Баҳси шашум – маҳбаси таълиф (композиция) аз қисмҳои муҳими мусиқии «Шифо» буда, масоили таркиб ва таълифи оҳанг, асбоби танзими мусиқӣ, созоҳо, омили муҳим дар эҷоду иҷро, ниҳодҳои ҳунарии эҷоди асари мусиқӣ, хориқаи хоси эҷод, сомеъаи маҳсус дар мусиқӣ ва ғ. бо ҳулосаҳои тозаи назарӣ бо бардошт аз тавсифоти Форобӣ натиҷагирӣ шудаанд.

Дар таълифоти назарию амалияи мусиқии замони Сомониён (819-1005) намунаҳои зиёди алҳону нағмаҳои зарбӣ, ки аз Борбади Марвазӣ (589-628-38) боқӣ монда будаанд ва онҳоро «дастони Борбадӣ (алҳон-ал-Фахлизӣ)» меномиданд, дар таълифоти Форобӣ ва дигарон тавзеҳ шуда. И.С. дар баҳси мусиқии «Шифо» ва осори дигараш зиёда аз бист намунаи ин лаҳну овозҳои зарбиро тавсиф намуда мегӯяд, ки ин анвои оҳангҳо дар замони Сосониён (224-651) хеле роиҷ буда ва бо мурури замон фаромӯш шудаанд. Дар садаҳои 11-13 танҳо шаштои онҳо боқӣ мондаанд. И.С. таъйид менамояд, ки дастонҳои Борбадиरो Зарбӣ Форсӣ то Андалусия бурдааст.

Фасли мусиқии «Донишнома»-и И.С. аз муҳимтарин таълифоти мусиқӣ маҳсуб шуда ва ин асар бо хоҳиши Алоудавлаи Кокуя тасниф шуда ва навишта «Алоудавла фармон дод, ки бояд марҳумони ин маҷлисро бузург китобе тасниф кунам ба форсии дарӣ, ки андар вай аслҳо ва нуктаҳои панҷ илм аз илмҳои ҳикмати пешинагон гирд оварам ба ғояти мухтасар». Мусанниф пас аз қисмҳои 1-3 менависад, ки «чаҳорум илми мусиқӣ ва боз намудани сабаби созу носоз ва овозҳо ва ниҳоди лаҳнҳо» яъне фасли мусиқии ин асари донишманд фушурдаи бахшҳои мусиқии «Шифо» «Начот» будааст. Бинобар ба ишораи шогирдонаш И.С. ба таснифи комили ин асараш комёб нашуда ва баъд аз ӯ шогирдаш Абӯвоҳиди Ҷузҷонӣ тақмилу анҷом додааст.

Дар фасли мусиқии «Донишнома» муҳимтарин андешаҳои таҳқиқии И.С. ба риштаи таҳрир омада ва менависад, ки «саноъати мусиқӣ ду ҷузв аст яке таълиф, ки мавзӯи он нағмаҳо аст ва андар ҳоли иттифоку ноиттифоқии ишон нигоҳ кунад. Дуввум-иқоъ аст (зарб) ва мавзӯи он замонест, ки андар миёни нағмаҳо афтад ва накраҳо, ки аз яке ба яке шаванд ва андар ҳоли вазни ишон ва новазнии ишон нигоҳ кунанд ва ғояти андарин ҳарду,-

лаҳнҳост, пас саноъати мусиқӣ илмест назарӣ». Аз ин рӯ илми мусиқӣ аз дидгоҳи И.С. иборат аз ду шоҳа нағмаҳо ва вазнҳост. Ӯ «зерӣ»-ро зиддии кашиш ва итсоли шадиди зарроти ҷисм ва «бамӣ»-ро кушодагии аҷзо медонад ва мӯътақид аст дар ҳар сурате ба нисбати муайян зеру бамӣ мавҷуд аст ва ин нисбатро дарёфта ва ин ҳолатро дар рӯи сози рубоб қорбасти карда ва фосилаҳоро зикр менамояд, ки дар «гоми Форобӣ» аз он сухан ба миён наомада (26/27 воҳид) ва то вуруди ислом мардумони эронӣ ин фосилаҳоро танҳо рӯи сози рубоб эҷод менамудаанд. Аз ин рӯ И.С. ба ин мавзӯ таваҷҷӯҳи хоса намуда ва барои эҳёи ин маҳсусиёти мусиқии ниёконаш ҷусторҳои илмию амалии тоза ба ҳарч додааст. Ин ду фосила дар гоме ба номи гоми табиӣ ба Сарлино мусиқидони садаи 17 аврупой мансуб аст ва асоси илми ҳормуниро (ҳамоҳангӣ) ташкил медиҳад, дар ҳоле ки шаш аср муқаддам Ибни Сино аз фосилаҳои мазкур ва назди мардумони эронӣ роиҷ буданашон сухан ба миён овардааст. Ибни Сино суннати бостонии танзиму бастанӣ пардаи вусторо дар сози барбату рубоб ошқору таҳқиқ намуд ва фосилаи «хушоянд» ба ақидаи ӯ бар асари савтҳои мушобеҳ ба вучуд меояд. Пайдост, ки И.С. ба ҳамоҳангӣ (ҳормунӣ) ба маънои имрӯзии он этиқод дошта ва ба ҳубӣ бо маҳсусиёти он ошно будааст ва дар таълифоташ ҳосатан баҳс намудааст (Форобӣ ҳам дар ин хусус ишораҳо карда). Дар иртибот ба ин мавзӯ И.С. навишта: «садоҳо мумкин аст бо ҳам ё пай дарпай навохта шаванд. Барои сохтани оҳанг садоҳое ба қор меравад, ки дунболи ҳам воқеъ гардад. Вақте чанд садо бо ҳам навохта мешавад ҳукми як садоро пайдо мекунад ва ҳаргоҳ ихтилоти асаботи тибқи усули саҳеҳ ва мунтаҳӣ бошад, боиси тақвияти нағмот мегардад». Зимни ин ӯ дар ин замина роҷеъ ба сози барбат (уд) тафсилоти ҷолиб дода, усули пардабандии онро шарҳ додааст.

И.С. назар ба доштани алоқа ба суннати бостонии ниёконаш дар мусиқии гоми қадим ва мавриди амали пешиниён зоҳиран пардаи саввум дар болои дастаи тор маҳфуз дошта ва онро бо қарор додани пардаи дуруст байни сабоба (ре) ва ангушти бинсир(ми) ба даст меовардаанд, ки аз замони Форобӣ зоҳиран ба номи «вустои фурс» маъруфият пайдо намудааст. Ба таври кулӣ И.С. дар мусиқӣ аз иртишошу тавотир вазъи асабот ва таволии навоҳо ва авзони мусиқӣ баҳс намуда, дар бораи ин ки ҳар наво ба вақти муайяне аз шабонарӯз иртибот дорад.

Ибтикороти назарию И.С. дар мусиқии замонааш ва минбаъдӣ мамолики Шарқ хеле зиёд буда ва донишмандони созу овоз дар ҷараёни

тахқиқи таркиботи мусиқӣ аз хулосаҳои ӯ баҳра бардоштаанд. Бахшҳои мусиқии «Шифо», «Наҷот», «Донишнома» тавассути муҳаққиқон мавриди омӯзиш ва баррасӣ гардида ва бо кӯшиши донишманди араб Зикриё Юсуф бахши мусиқии «Шифо» бо номи «Чавомеъ-ал-илм-ал-мусиқӣ» (Қоҳира, 1956) таҳияю тадвин нашр шуда ва қисми мусиқии «Донишнома» бо кӯшиши донишманди эронӣ Т.Биниш (дар маҷмӯаи «Се рисолаи форсӣ дар мусиқӣ», Техрон, 1992) ба таърифи расидаанд. Муҳаққиқи франсавӣ Б.Р.Ерланже солҳои 30-уми садаи 20 бахшҳои мусиқии таълифоти мусиқии И.С.-ро ба забони франсавӣ (*La musique Arabe*, Paris, 1935) ва 1964 бо саъй ва эҳтимоми Розенфелд Б. ба забони русӣ тарҷума шуда (Ибн Сина, Математические главы «Книга знания», Душ. 1967; Муз. кал. эстетика стран Востока, М., 1967) ва нашр шудааст. Нусхаҳои хаттии осори мусиқии И.С. дар захираҳои хатти донишгоҳи Алазхар (р: 331 Г7331-355; Анҷумани осиеи хумоюнии Лондон (58 г-62р-566р аз садаи 17), китобхонаи Бодлиён (109 г-280-288 таърихи 671 х.), Берлин (2044-1424 г374-484 ба хатти Абӯбакр Абдуллоҳ ибни Аҳмад ибни Абдуллоҳ Нассочи Табретӣ барои Кутбуддини Шерозӣ ва нусаи Домод Иброҳим 823 г 494 – 509 котиб Шаҳоби Кирмонӣ дар таърихи 697 х. донишгоҳи Техрон, Девони Ҳинд 114 RV, Девони Ҳинд 474-477; китобхонаи Сипахсолор-(Техрон 1438-настаълиқи хоно ба хатти Муҳаммад Ҳусайн ибни Ҳусайн Хотунбодӣ дар таърихи 30-муҳаррами 1053 х.; 1439 ба хатти Зайнулобиддин ибни Ҳочӣ Муҳаммад Раззоқӣ дар 1429.; Сипахсолор -8331 ба хатти Фазлулло ибни Ҳусейн Нойини Илоҳӣ дар 1055(252:5), Музеи Британиё – 1190 оғ таърихи 285 х. ва ғ. маҳфузанд.

Бинобар ба ривояти Ҳочӣ Халифа бахши мусиқии «Шифо» ҳамроҳ бо тасвирҳои рангин будааст, вале ин нуса то имрӯз нарасидааст (Фехристи манобеи арабии Ҳ.Фармер).

Бояд хотирнишон кард, ки бахши мусиқии «Донишнома», ки дар заминаи қисми мусиқии «Шифо» таҳия ва тадвин шудааст дорои фаслбандии мураттаб аст. Таълифоти мусиқии И.С. дар масири таърих дар бунёди осори мусиқии садаҳои баъдӣ таъсири боризе гузошта, бисёр донишмандон аз мусиқии «Донишнома» истифодаи зиёд кардаанд. Мусиқидонон Кутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Муҳаммади Омӯӣ (1232-1349), Ҳоча Абдулқодир (1356-1435), Чомӣ (1414-1492), Биноӣ (1430-1502), Маҳмуди Ҳусайнӣ (1436-1502), Кавкабии Бухорӣ (в. 1535) ва диг. аз хулосаҳои назарии мусиқии «Донишнома» истифодаи фаровон наму-

да ва саҳми ӯро дар ташаккули мусиқии назарӣ ба забони форсии тоҷикӣ хотирнишон кардаанд.

Мероси мусиқии И.С. мавзӯи таҳқиқ ва баррасии донишмандони Аврупо ва Шарқ қарор гирифта, дар ин замина муҳаққиқон Карра де Во, Салвадор Даниэл, Либерту Маник, Ҳенри Фармер, Р. де Ерланже, А.Кузнесов, В.Беляев, В.Виноградов, Т.Визго, И.Рачабов, А.Чумбаев, А.Рачабов, А.Низомов ва диг. мақолоти таҳқиқӣ нигоштаанд. Дар мамолики Шарқи Миёна ва Наздик, махсусан мусиқидонони эронӣ М.Баркашлӣ, М.Масъудия, Д.Сафват, С.Сипанто, А.Шаъбонӣ, Т.Биниш, Р.Холиқӣ, Н.Канъонӣ, М.Ситоишгар, Н.Ҳаддодӣ, Ҳ.Машхун ва диг. рӯч ба масоили умдаи афкори назарии мусиқии И.С. мақолоти ҷолиби таҳқиқӣ навиштаанд. Муҳаққиқони араб З. Юсуф, А.Маҳфуз ва диг. дар таҳия ва нашри осори мусиқии И.С. корҳои муҳиме анҷом додаанд.

Ад.: Абӯалӣ ибн Сино, Чавомеъ-л-мусиқӣ, таҳия ва тасхеҳи Зикриё Юсуф, Қоҳира, 1956; Абӯалӣ ибни Сино, Мусиқии ҳикмати аллоӣ (Се рисолаи форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1371, бо эҳтимоми Тақии Биниш); Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Абӯалӣ ибни Сино, Осори мунтахаб, Душ. 1980; Баркашлӣ М. Мусиқии Ибни Сино (Чашномаи Ибни Сино, Техрон, 1337); Баркашлӣ М. Мусиқии Форобӣ, Техрон, 1354; Манзавӣ Аҳмад, Феҳрасти нусхаҳои хаттии форсӣ, ҷ.1, Техрон, 1348; Маҳдии Ситоишгар, Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Ҳочӣ Халифа, Кашфу-з-зунун..., Истамбул, 1943; Абӯали ибн Сина, Математичес. глав. «Данишنامه», Душ., 1967; Муз. эстетика стран Востока, М., 1967; А.Джумаев, Вопрос муз. эстетики в трудах учен. Среднего Востока 9-11 вв., автореф. канд. дисс., Таш., 1981; Авиценна – 1000 лет, Таш. 1980; Торжество разума (см. стат. А.Низамова, А.Раджабова и др.), Душ. 1988; d'Erlanger, *La Musique Arabe*, Paris, 1935; Farmer H.G. *A History of Arabian Music*, London, 1973; Farmer H. «Musiki», *Encyclopediu del'Islam*, London, 1976; *Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, London, 1894; Avicenne, *Le livre de Science*, 2 Volumees, Paris, 1985.

Ибни Сурайё (с. тав. 670, с.ваф. 726 Мадина), Сароянда, мусиқидон, оҳангсози эронитабори аҳди Хилофати араб. Асосҳои сознавозӣ, овозхониро аз падараш (Абӯяхё пури Убайд), ки марди донишандӯхтаю фарҳефта буд, омӯхт. Сабк, дониши мусиқиаширо дар заминаи мусиқӣ, фарҳанги ниёконаш (эронӣ) тадвин намуда, равиши кӯки созаширо ҳам дар тартиби кӯки бостонӣ (эронӣ) мураттаб мекардааст. Аз мубаллиғон, пайравону мукқалидон, идомадиҳандагони сабки иҷроии бостон (ал-қадимат-ал-аҷамия) буда, дар

дарбори хулафои араб бар ин равиши эҷоду иҷро хунарнамоӣ мекардааст ва арабҳо ўро «ал-муғанин ила тариқат-ал-ачамия» ном бурдаанд. Дар мусиқии аҳди хилофат низоми иҷроиро (вақт, замон) гурӯхбандӣ карда, бештар дар маросимҳо сознавозӣ, овозхонӣ карда, асарҳояшро дар иртибот маросимҳои мардумӣ эҷод кардааст. Дар жанри марсия (марсияхонӣ) шӯхрати зиёд касб карда, таснифоташро бар пояи сурудҳои ниёишии бостон месохта, дар ҳавза, гурӯҳҳои хунарии Макка, Мадина, Бағдод ин анвои мусиқиро роиҷ намудааст. Дар тазмини 7-дастони «Срот-и Хусравоник» – Борбад маҷмӯа ва китобе бо номи «Сабъ-ал-оғонӣ» («Ҳафт суруд»)–ро сохта, аҳли Арабу Аҷам ба навиштаи ӯ роҷеъ ба пояҳои хирфаии иҷроӣ истинод менамудаанд. Дар ин асараш оид ба 7-дастони Борбад («Хусравонӣ») нуктаҳои ҷолиб карда ва дигаронро ба омӯзиши ин сабки устодона ташвиқ мекунад. Мӯътакидону пайравони зиёде дар сознавозӣ ва овозхонӣ доштааст.

Ад.: Абӯлфараҷ Исфаҳонӣ, Китоб-ал-оғонӣ, Миср, 1900-1905; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Ибни Надим, Ал-фехрист, Техрон, 1346; Шуштарӣ М. Эрон гахвораи донишу ҳунар, Техрон, 1346; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Farmer H.A. history of Arabian Music, London, 1945.

Ибни Хурдодбех (Абӯлқосим Убайдуллоҳ ибни Аҳмад, с.тав. 820, с.ваф. 912-13), адиб, донишманд, сайёҳ, мусиқидон. Аҷдоди ӯ (Хурдодбех) ба дасти Бармакиён ислом оварда, муддате дар гарби Эрон сарвари муҳобиротии ин минтақаро ба ўҳда дошт. И.Х. дар хонаводаи зардуштӣ ба камол расида ва дониши худро дар заминаи мероси фарҳангии эронӣ тақмил додааст. Аз таълифоти машҳури И.Х. «Китоб-ал-масолик-ал-мамолик» буда, аз муҳимтарин осори ҷуғрофист. Таснифоти мусиқии И.Х. «Ал-лаҳв-ал-маллоҳӣ» («Тараб ва олоти тараб»), буда, аз рисолаест, ки таркиботи сози барбат, таъсири савту навоҳои ин соз ба одамон, соҳҳои маъмули замони Хусрави Парвиз (592-628), дастонҳои ҳафтгонаи мусиқии замони Сосонӣ (222-651), зиндагиномаи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) ва маҳорати беназирӣ мусиқидонӣ, иҷроии ӯ, тавсифи шеърӣ хуниёии замони Сосонӣ (тарона, суруд, чакома, патвожа ва ғ.), рақобати Саркаш бо Борбади Марвазӣ ва ғ. мавриди баррасӣ шудааст. Ин рисолаи пурарзиши И.Х. тавассути Ағнотиюс Абдохалифа дар Лубнон ва баъдтар бо ҳавошии Муҳаммади Муҳаммадӣ дар Эрон нашр шудааст.

Ад.: Нафисӣ С. Таърихи назму наср., Техрон, 1344; Шаъбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ. 1. Техрон, 1373; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Деххудо, Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988. Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Ибни Чомеъ (Исмоил ибн Абдуллоҳ ибни Мутолиб, с. тав. 762 Рай, с. ваф. 812 Андалузия), сароянда, мусанниф ва мусиқидон, эронитабор. Зодаи Рай. Сознавозӣ, овозхониро аз падараш дар зодгоҳаш омӯхт. Баъди камолот рӯ ба марокizzi хилофат оварда, муддате дар Макка, Мадина, Димишқ, Мосул, Бағдод иқомат карда, бо хонадони ромишгарони эронитабор Мансури Залзал (Розӣ), Иброҳиму Исҳоқи Мосулӣ, Нашишти Форс ва дигарон ошноӣ пайдо карда, дониши мусиқӣ, адабию назарияшро тақмил медиҳад. Дар сознавозӣ, овозхонӣ ба Иброҳими Мосулӣ ихлосу иродати ҳунари дошт ва сабки иҷроии ўро бо таҷдид идома медод. Ба сулолаи ромишгарони эронитабори Бағдод рақобати ҳунари ҳам дошт ва охируламр рӯ ба Андалузия овард ва ба дарбори Абдурраҳмони Доҳилӣ ворид шуд, то охири умр он ҷо монд. И. Ҷ. Дар мактаби Андалузия (Кордова) сабки иҷроии Хуросониро ба сабки маҳаллӣ омезиш дода, дар ин замина корҳои зиёди ҳунари анҷом медиҳад. Равияи иҷроӣ, корҳои ҳунариашро дар китобаш «Китоб-ал-мунтахаб-ал-оғонӣ» («Мунтахаби сурудҳо») гунҷоиш додааст.

Ад.: Абӯлфараҷ Исфаҳонӣ, Китоб-ал-оғонӣ, Миср, 1900-05; Хумой Ҷ. Таърихи адабиёти Эрон, Табриз, 1332; Шаъбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Машхун А. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Farmer H.A. history of Arabian Music, London, 1945.

Иброҳими Карминӣ (Амир Иброҳим, с.тав. 1490 Кармина, с.ваф. 1561 Бухоро), сароянда, навозанда, оҳангсоз, мусиқидон ва суханвари тоҷик. Мусиқиро дар зодгоҳаш (аз падараш) омӯхт. Дар овозхонӣ ва сознавозӣ сабки хоса дошта, мӯътакид ба сабки бостонӣ буда, дар идомати суннатҳои иҷроии мардумӣ корҳои зиёди ҳунари менамудааст. И.К. Барои тақмили дониши ҳунари ба шаҳрҳои Марв, Хирот, Балх, Самарқанд ва Бухоро сафар намуда, бо донандагону нобиғони созу овоз аз наздик шинос шуда, дар иртибот бо шеърӯ мусиқӣ (Ҳоча Ҳасани Нисорӣ, Кавкабии Бухоро, Ҳоча Ҷаъфари Қонунӣ, Устод Султонмуҳаммади Удӣ ва

Иброҳими Мавсулӣ

диг.) ҳунар андӯхт. Муддати чанд дар дарбори Шайбониён (1500-1599) Абдуллоҳони аввал (1530-1540), Абдулазизхон (1540-1549) чун мутриб хидмат карда, аз дарсҳои ҳунарии Кавкабии Бухороӣ баҳраҳои зиёди эҷодӣ бардоштааст. И.К. дар овозхонӣ сабк ва маҳорати баланди иҷроӣ дошта, дар ҳавзаҳои ҳунарии Бахорою Самарқанд бо номи «булбулнавои карминӣ» машҳур будааст. Дар шаклу анвои мусиқӣ «савт», «амал», «қавл», «нақш», «рехта» ва «сунбулӣ» сохта, махсусан, дар тазмини усули мақомҳои «Ҳусайнӣ», «Исфакон», «Рост» танифоти зиёд сохта, ғазалро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-11, ИВАН Уз.ССР; Саид Нафисӣ, Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ, Техрон, 1344; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1347; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Иброҳими Қонунӣ (Амир Иброҳим с.тав.1478 Хуросон, с.ваф. 1542), қонуннавоз, хонанда, мусиқидон, шоири соҳибдевон, хаттот. Зодаи Хирот. Дар зодгоҳаш камолот ёфта, барои такмили пеша ба Сабзавор, Рай, Табриз рафта, дар мусиқӣ (қонуннавозӣ), хаттотӣ ва сурудани асарҳои мусиқии тасаввуфӣ, ҳамосӣ ном баровард. Ӯ дар хидмати Сафавиён (1502-1736), Шайбониён (1500-1598) ба сифати котиб, дафтардори наққорахона, ромишгар (навозанда ва хонанда) будааст. Дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «савт», «нақш», «амал», «қавл», «кор», «сунбулӣ», «рехта» таснифоти рангини созию овозӣ сохта, дар шеърӯ шоирӣ таъби равон дошта, бо таҳаллуси «Қонунӣ» ғазалу рубоӣ гуфта аст. Дар усули мақомҳои «Бузург», «Рост», «Нақши лаъли ту»-ро сохта, дар ҳаёти мусиқӣ шӯҳрати зиёд касб намуда ва матнаш ба қалами И.К. аст:

То лаъли ту дилфурӯз хоҳад будан,

Қорам ҳаме оҳу сӯз хоҳад будан.

Гуфти, ки ба хонаи ту оям рӯзе,

Он рӯз кадом рӯз хоҳад будан.

Ад.: Алишер Навоӣ, Маҷолис-ун-нафоис, Тош., 1964; Соммирози Сафавӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1347; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1346; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Иброҳими Мавсулӣ (Иброҳим ибни Маймун ибни Баҳман ибни Наск, с.тав. 742-43 Куфа, с.ваф. 805, Бағдод), сароянда, навозанда, шоир ва мусиқидони эронитабори аҳди хилофати араб, асосгузори Фарҳангистони ҳунари (академия) Бағдод. Па-

дараш Маймун пури Моҳон (зардуштӣ) аз аҳли Рай буда, чун ғанимат халифаҳо ба Куфа бурда, то охири умр онҳо иқомат намудааст. Модараш ҳам то охири умр ба эътиқоди ниёконаш (зардуштӣ) монда, И. Асосҳои мусиқиро аз падару модараш омӯхтааст. И. М. чанд муддат дар Мосул зиндагӣ карда, аз устодони мусиқии ниёконаш (Шаҳда, Чавония, Сулаймони форс) сознавозӣ, овозхониро омӯхта, дар барбатнавозӣ беназири замон шуд ва таҳаллуси «Мавсулӣ»-ро устодонаш ба ӯ додаанд. И. Аз Мосул ба Бағдод омада, дар дарбори Ҳорунарашид (786-809) сарвари мутрибони хилофатро ба ӯҳда гирифт. Бо кӯшиши ӯ Фарҳангистони ҳунари Бағдод (с.798) таъсис ёфта ва он тақлиду бардошт аз Фарҳангистони Гунди Шопури Сосониён (222-651) буда, ба он бештар мусиқидонони эронитабор (Залзали Розӣ, Мухриз, Нашити Форс, Соҳиби Хинсир ва диг.) сафарбар шуданд. И.М. дар ҳунари иҷроӣ бештар муътақиди сабки қадимӣ («ат-тарикат-ал-қадима», «ат-тарикат-ал-аҷамӣ») буда, дар фаъолияти эҷодӣ иҷроии мактаби Бағдод ин равияро таълим меод ва ҷорӣ намуд. Гурӯҳи ромишгарон хилофи ин сабк буданд (Зарёб ва дигарон), лек равияи И. ва пайравонаш таъба бар суннатҳои иҷроии эронӣ асос ёфта, дар таҳқиқи мусиқии назарӣ бисёр ҳулосаҷояро дар заминаи анъаноти мусиқии бостонӣ (Сосонӣ) натиҷагирӣ кардааст. Дар таҳким ва рушди сабки устодонаи иҷроии И.М. бародарзанаи Мансури Залзал (721-779), ки ромишгари хеле донишманд буд, кӯмак мекард. Мактаб, сабки эҷодӣ иҷроӣ, таҳқиқи И.М., ки заминаи устувор дошт, навобаста аз зиддияти дигар гурӯҳҳои ҳунари дар Бағдод ва берун эътибори шоистае дар ҳаёти маданияи хилофати Аббосиён касб кард. Мактаби И.М. ро писараш Исҳоқи Мавсулӣ (767-850) бо тозақориҳои эҷодӣ иҷроӣ, таҳқиқи идома дода, дар мактаби илмию амалии мусиқии Бағдод ва берун аз он як равияи асосан устуворро рӯи сахна овард. Ӯ дар тарбияи сулолаи ромишгарони касбӣ (занону мардон), раққосаҳо сахми зиёд дошта, бисёр ҳунарварон дар созу овоз берун аз ҳавзаҳои ҳунарии Бағдод (Зарёб, Мухриз) сабки мактаби ӯро идома додаанд. И.М. чун мусанниф мероси гаронқадре боқӣ монда, зиёда аз 900 суруду оханг эҷод намуда, китобе бо номи «Китоб-ул-мухтор-ул-огонӣ» нигоштааст. Писараш Исҳоқ осори мусиқии И.М.-ро дар китоби ҷомеъ бо номи «Китоб-ал-огонӣ Ибраҳим ал-Мавсулӣ» гирдаворию таҳқиқ намудааст. Таъби баланди шеърӣ дошта, матни аксари асарҷояро худаш эҷод кардааст.

Иброҳимов Хуршед (с.тав. 1982, ш. Конибо-

дом, вил. Суғд), сароянда, ичро-
кунандаи бохуши мақом, баран-
даи чоизаи байналмилалии ГРЭ-
МИ (2008). Хатмкардаи мактаби
мусиқии ш. Конибодом (рубоб,
1994-99), факултаи санъати До-
нишгоҳи давлатии ба номи Б. Га-
фуров (1999-2002, танбурӣ ва са-
роянда), сарояндаи ансамбли ма-
қомхонони "Нури Хучанд"

(2002-2003), аспиранти Академияи мақоми Ҷумҳу-
рии Тоҷикистон (2003-2007), мусикиро аз Боймуҳам-
мад Ниёзов, Ҷурабек Муродов, Шӯҳрат Эргашев ва
диг. омӯхтааст. И.Х. солҳои 2003-2007 таҳсилро дар
Академияи мақоми ҶТ таҳти сарварию Ҳунарпешаи
халқии ҶТ Абдували Абдурашидов идома дода, кул-
ли силсилаҳои кисми овозии "Наср" ва "Савт"-и
мусиқии Шашмақомро омӯхта очро намуда, асосҳои
амалию назарии мақомхоро андӯхтааст. И.Х. шо-
хаҳои овозии мақомҳо "Чапандози Наво", "Наврӯзи
Сабо", "Ушшоқи Содирхон", "Каримкулбегӣ", "Бе-
бокча", ва ғ. ро омӯхта, дар иҷрои дастачамъии ма-
қомҳои "Рост", "Дугоҳ", "Сегоҳ" маҳорати хуби
иҷроӣ ба харҷ додааст. И.Х. иштирокдори озмонҳои
ҷумҳуриявии "Андалеб" (барандаи дипломи Вазо-
рати фарҳанги ҶТ), консертҳои ҷашнии 1100-мини
давлати Сомониён, 80-мин соли Душанбе ба сифа-
ти пойтахт, Симпозиуми байналмилалӣ мақом (Ис-
фара, 2003) ва ғ. аст. И.Х. бо барномаи консерти дар
ҳайати сарояндагони Академияи мақоми Ҷумҳурии
Тоҷикистон ба мамлики Эрон, Франсия (2004), Ма-
рокаш (2005), Ёзбекистон (2004), Қирғизистон
(2004), Испания (2005), Англия (2004) ва ғ. ҳунарна-
моӣ кардааст. И.Х. таъби хуби оҳансозӣ ҳам дорад.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н.
"Шашмақом" дар асри XX, Хучанд, 2006; Маводи ҳасби-
ҳолии Иброҳимов Х.

Иброҳимова Тӯхта

(с.тав. 1939, ш. Душанбе), саро-
яндаи тоҷик, Артисткаи хиз-
матнишондодаи РСС Тоҷики-
стон (1970). Давраи омӯзиши-
аш дар назди оҳангсоз О. На-
заров сурат гирифта, аз с. 1960
ба сарояндагӣ оғоз намуд. Со-
ҳои 1960-1973 дар ансамбли
бонувони рубобии Филармо-

нияти давлатии Тоҷикистон чун сарояндаи якка-
хон хидмат намуда, аз соли 1973 то замони боз-
нишастагӣ дар дастаи мақомхонони Кумитаи дав-
латии радиошунавонӣ ва телевизиони РСС То-

ҷикистон ҳунарнамоӣ кардааст. Ин муддат ӯ таҳ-
ти сарварию донандагон ва иҷрокунандагони ҳир-
фаии мақом ва мақомхонӣ асосҳои иҷроии
«Шашмақом»-ро (А. Бобоқулов, Н. Шоулов, Б.
Ниёзов, Н. Тоштемуров ва диг.) аз худ намуда-
аст. Дар сабти шоҳа, гӯшаҳои мақомҳо, иҷроӣ да-
стачамъии «Шашмақом» ширкат намуда (сабти
захираи тиллоии радио ва телевизион), иштирок-
дори ду симпозиуму фестивали байналмилалӣ
мусиқии мардумони Шарқи Миёна ва Наздик
(Самарқанд, 1978, 1983) ва дигар ҷашнвораҳои
ҳунарист. Барои хидматҳои шоистааш дар руш-
ди ҳунари иҷроии тоҷик ба ифтихорномаҳои Ку-
митаи давлатии радио ва телевизион, Ҳукумати
РСС Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Шашмақом (раҳнамо, барнома), барои
Симпозиумҳои байналмилалӣ музикӣ (Самарқанд,
1978, 1983); Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик,
ҷ.1, Душ., 1988.

Илёси Ной (с.тав. номаълум, с.ваф. тахмин
1543, Ҳирот), навозанда, сароянда, музикдони
номӣ. Зодаи Ҳирот. Музикӣ (сознавозӣ, овоз-
хонӣ), шеър ва дигар илмҳои замонаашро аз па-
дараш (Муҳаммадхочаи Мусанниф), ки аз фози-
лони Ҳирот буд, омӯхтааст. Сипас тақмили му-
сиқиро назди музикдонон Мавлоно Дарवेशи
Шайхӣ Қаландарӣ, Устод Ғулом Шодӣ, Устод
Мӯмаи Дуторӣ, Исҳоқи Шихобӣ фаро гирифта,
аз Атоуллоҳи Ҳусайнӣ асосҳои илми арӯзо
(илми бадеъ) андӯхт. Дар найнавозӣ, таснифоти
музикӣ барои ин соз аз аҳли ҳунар ҳампояаш наб-
ӯдааст. Барои сози най ва овоз дар шаклу анвои
мусиқии «пешрав», «кор», «амал», «савт», «қавл»,
«сунбулӣ», «рехта» ва ғ. асарҳои рангомези со-
зию овозӣ сохтааст. Мас. дар шаклу навъи «Кул-
лиёт», «Миаттайн», «Усул ба кор», «Савт-ул-
амал» дар мақомҳои «Наво», «Бусалик», «Рост»,
«Кучак», «Зангула» ва ғ. дар ҳаёти мусиқии
Ҳирот, Самарқанду Бухоро шӯҳрати зиёд касб
кардаанд. И.Н. дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳироту
Бухоро бо номҳои ифтихории Устои Нойӣ,
Хоҷаи Нойӣ ва ғ. маълуму машҳур буд.

Ад.: Алишер Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Тех-
рон, 1324; Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи музикӣ, Р:468-
111, ИВАН Уз.ССР; Муҳиту-т-таворих, Р:853 ИВАН
Уз.ССР; Нузҳату-л-қулуб, Р:15306, ИВАН Уз. ССР; Эн-
циклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Илёси Танбӯрии Самарқандӣ (Хоҷа Илёси
Танбӯрӣ, с.тав. 1867 Самарқанд, с.ваф. 1915 Са-
марқанд), ҳофиз, танбӯрӣ, музикдон, Суннат-

бардори «Шашмаком» дар ҳавзаи иҷрои Самарқанд. Аз мардуми атрофи Самарқанд (Охалик) буда, мусикиро (сознавозию овозхониро) ибтидо дар зодгоҳаш омӯхта, дар доираҳои ҳунарии шаҳр эътибори хоса доштааст. Назди Раҳимбердии Танбӯрӣ, Мардонқули танбӯрӣ сознавозию овозхониро фаро гирифт. Ӯ барои такмили касб ба Бухоро рафта, назди Қорӣ Каромат ҳунарашро такмил медиҳад. Дар иҷрои шоҳаҳои «савт», «талқин», «муғулча», «намуд», «тасниф», «тарҷеъ», «муҳаммас» ва таҷдиди ифодаҳои ҳоси авҷии мақомҳо («Авҷи Турк») қорҳои зиёди ҳунари анҷом медиҳад ва назди аҳли созу овоз пазируфта шудаанд. Дар танбӯрнавозӣ сабк, ифодаҳои муассири иҷроиро рӯи сахна оварда, аз ин рӯ дар ҳаёти ҳунари бо номи «Илёси нохунтило» машҳур мешавад. Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936) аз ӯ дарсҳои ҳунари андӯхта, дар шеърҳои шоирӣ ҳам завқи саршор дошт ва бо таҳал. «Илёсӣ» газа-лу рубоӣҳои рангин гуфтааст. Дафтар, баёзи мусикӣ ҳам сохта, дар он аз осораш «Дидаи ги-рён», «Савти бедилон», «Баёти дилангезон» ва ғ.-ро чун маҷмӯи овозӣ ворид кардааст.

Ад.: Мусохочаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмаком, Р:9044-11, ИВАН Уз.ССР; Шашмаком, Р:1428-11, ИВАН Уз.ССР; Шашмаком, Р:1197-V, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмаком, Р:1466-11, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Имом Фахруддини Товусӣ (с.тав. номаълум, Рай, с.ваф. 1245-46 Рум), мусикидон, ориф, навозанда (барбатӣ), муфассир ва мусаннифи мусикӣ (оҳангсоз). Дар зодгоҳаш илм ва ҳунар андӯхт. Дар улуми фалсафӣ, адаб ва мусикӣ (бештар мусикии назарӣ) донишашро такмил медиҳад. Муддате дар дарбори Баҳромшоҳи Салҷуқӣ (1167-1168), Кайковуси дуввум (1245-1257) ба сифати муфассир ва дафтардор хидмат менамояд. Ба осори мусикидонони ҷунӣ шарҳҳо навиштааст ва барои такмили дониши тасаввуфӣ ба Туркия (Рум) сафар мекунад. Бинобар ба тавсифи манобеи ҳатти И.Ф. дар мусикии илмӣ асар бо номи «Китоб-ал-маърифат ал-шеър вал мусикӣ» нигошта ва муҳимтарин таълифоти назарӣ шуморидаанд (ин асар то имрӯз боқӣ намонда). Абдулқодири Мароғӣ дар «Шарҳи адвор», «Завоид ал-фавоид» аз ин асари ӯ ёд намудааст.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1375; Саид Нафисӣ, Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ, Техрон, 1344; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Раҷабов А. Афкори мусикии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Маҷхун Х. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376.

Иноятхон Росих (Иноятхон Росих ибни Шамсудавла Лутфуллоҳон Содики Баҳодур Тхурчанг, с.тав. 1736 Патна, Ҳиндустон, с.ваф. 1798 Патна), навозанда, сароянда, мусикидон, шоир. Шеърҳои мусикӣ, улуми инсонӣ, ҳаттоғӣ ва ғ. ро аз падараш омӯхт. Авлоди И.Р. баъди забти муғул Ҳиротро таркнамуда, рӯ ба Ҳиндустон ниҳоданд. Бобоӣ падари И.Р. донишманд, фарҳангӣ буданд. И.Р. дар ҷавонӣ мусикиро (мусикии ҳиндӣ, «Сангит» – мусикии классики ҳинд) фаро гирифт. Ӯ бештар дар назарияи мусикӣ донишашро такмил дода, осори мусикидонони аҷамиро (форсу тоҷик) ва ҳиндиро омӯхт. Махсусан, муҳимтарин таълифоти мусикии ҳиндӣ «Рогмала» («Дар бораи рогҳо»), «Рог дарпан» («Оинаи рогҳо»), «Парҷатак» («Дарахти биҳишт») ва ғ.-ро ҷиддан омӯхт. Бародаронаш: Ҳидоятхон, Фохирхон, Шокирхон, Муҳаммад Иброҳим, Носириддинхон ҳама дар шеърҳои мусикӣ, таърихи фалсафа, ҳунароӣ бадеӣ дониш ва малакаи баланди эҷодӣ доштанд. И.Р. дар иртибот ба мусикии Аҷаму Ҳинд дониш андӯхта, дар ин замина бо устодони созу овоз ҳамкорӣ дошт. Самараи ҷустуҷӯҳояшро дар асарҳои «Рисолаи зикри муғанниёни Ҳиндустон», «Иноятнома» (тазкираи адаби буда, тавзеҳоти муҳим дар бораи бузургтарин суҳанварони форсӣ-тоҷикӣ ва осорашон гирдоварӣ шуда, с.таъ. 1874), «Фолҳои Ҳофизи Шерозӣ», ва ғ. ба риштаи таҳрир овардааст. Асари дар мусикӣ нигоштаи И.Р. «Рисолаи зикри муғанниёни Ҳиндустон» аз муҳимтарин таълифот дар таърих ва назарияи мусикии Аҷаму Ҳинд махсуб шуда, идомии мантиқии асари Фақирулло Сайфхон «Рог дарпан», (ниг. «Рисолаи зикри муғанниёни Ҳиндустон»). Як нуктаро бояд хотирнишон кард, ки таълифоти мусикию адабии И.Р. дар таҳқиқи таърихи афкори мусикии Аҷаму Ҳинд ас. 18-19, ки тавассути донишномаи фарҳангҳои форсӣ забони ҳинд минбаъд густариш ёфтааст, нақши муассир дорад. Аз ҷумла мусаннифони фарҳангу донишномаҳо, манзумаҳои мусикӣ «Маҳзану-л-улум», «Сафинаи коинот», «Фарҳанги Ананд Роҷ», «Ғиёсу-л-луғот» ва ғ. аз таълифоти И.Р. баҳраи зиёд бардоштаанд.

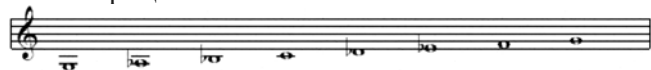
Ад.: Иноятхон Росих, Рисолаи зикри муғанниёни Ҳиндустон, тасхеху ва мукаддимаи Саид Али Ҳайдар, Дехлӣ, 1961; Шуур А. Мероси мусикии ҳиндӣ ба забони дарӣ, Ванкувер, 2004; Рашид Мулк, Ҳазрат Амир Хусрав Рисолаи мусикӣ, Исмолибод, 1986; Mirza Warid. The life and Works of Amir Khusraw, Calcutta, 1935. Раҷабов А. Иноятхон Росих ва ӯро трактат о мусику. Очерки истории и теории культуры тадж. народа, Душ., 2006.

Ирок – номи мамлакат; Номи наво, парда, тарона дар мусикии мардумони Ховар; Мақоми шашум дар маҷмуъи «Дувоздаҳмақом» ва доираи 71 дар табақоти адвори маъмула буда, тартиби қаторовозҳои И. ро дар пардаҳои сози уд ба тариқи зайл истихроҷ намудаанд:

А + Ч + В + Ҳ + Ё + ИЧ + ЁҲ + ЁҲ

Дар адвори мусиқӣ чунин аст:

Ирок 1

Ирок 2

Мақоми шашум дар маҷмуъи «Шашмақом». Мақоми И. аз шоҳаҳои созию (мушкилот) ва овозӣ (наср) таркиб ёфтааст. Шоҳаи созии И. иборат аз «Тасниф», «Тарҷеъ», «Мухаммас», «Сакили якум» дуввум, «Сакили калон» аст. Шоҳаи овозии (наср) И. аз «Сарахбор» (бо таронаҳои 1-6), Мухайяри Ирок, «Чанбари Ирок» ва «Уфари Ирок» таркиб ёфтааст. Дар мақомҳои хоразмӣ «Тасниф»-ро мақоми «Ирок» ва ё тани мақом меноманд. Ба ҷои баъзе шоҳаҳо «Пешрав»-у «Уфар» меоянд.

Ад.: Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1968; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1987; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Раҷабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Ироқи Бухоро. Яке аз шоҳаҳои шӯъбаи дувуми мақоми «Бузург» буда ва аз шоҳаҳои «Талқинчаи Ироқи Бухоро», «Чапандози Ироқи Бухоро», «Сокиномаи Ироқи Бухоро» ва «Уфари Ироқи Бухоро» иборат аст.

И.Б. аз лиҳози лаҳнӣ оҳангӣ ба «Сарахбор»-ҳои шӯъбаи якум шабоҳат дорад ва аз асарҳои «Талқинчаи Ироқи Бухоро», «Чапандози Ироқи Бухоро», «Сокиномаи Ироқи Бухоро» ва «Уфари Ироқи Бухоро» иборат аст. Агар усули шаклгирӣ «Ироқи Бухоро» усули «Зарбулқадим» бошад, асарҳои дигари ин боб дар асоси усулҳои маъмулии шӯъбаи дуввум шакл гирифтаанд.

Дар анъанаи иҷроӣ қаринаҳои гуногуни иҷроӣ «Ироқи Бухоро» вучуд дошт. Бинобар ба эътирофи Ш. Соҳибов «Ироқи Бухоро» бар матни Ҳофизи Шерозӣ, ки тавассути дастаи ҳофизон иҷро мешавад, «Ирок»-и кӯчабоғист, ки бо анъанаи иҷроӣ ин асар дар боғу деҳот иртибот дорад. Намуди дигари «Ирок» ба матни Саидаҳмадии Васлӣ суруда мешавад.

Ҳофизи машҳури тоҷик Ҳочӣ Абдулазиз «Ирок»-ро бо усули худ, яъне ба таркиб ва банду басти асар тағйироти ҷиддие ворид сохта, сародааст. Сабку роҳ ва тарзи иҷроӣ Ҳочӣ Абдулазизро шогирди ӯ Шохназар Соҳибов хуб андӯхта, ин шеvaro байни ҳунармандони номии аввали садаи XX-ум маҳсус таъкид намудааст.

Ад.: Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Шашмақом, Мос., 19509-1964; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Искандари Савтӣ (Искандар Бобоев, с.тав. 1911, Панҷакент, с.ваф. 1989, Панҷакент), сароянда-оҳангсоз, танбӯрӣ. Намояндаи боҳунари ҳавзаи иҷроии Самарқанду Панҷакент. Аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ ворид шуда, бештар дар муҳити эҷодию иҷроии мактаби иҷроии Самарқанд ба камол расида, аз мубаллиғону идомадиҳандагони сабки иҷроии ин ҳавзаи ҳунарий буд. И.С. ибтидо барои омӯзиши мусиқӣ ба шогирдии Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936) ворид шуда, асосҳои иҷроии мусикии устодонаро фарогирифт. Дар Самарқанд бо Қорӣ Сироч, Қорӣ Камол, Шариф Акрам, Исмоил Акрам, Ҳочӣ Тамтам ва диг. аз наздик шинос шуд ва дар барномаҳои ҳунарий ғаъл ширкат дошт. И.С. дар иҷроӣ «савт» нерӯи хуби иҷроӣ ба ҳарч меод, вусъату танаввуоти овозиаш қавию босафо, равшан садо дода, ифодаҳои тазйинаш бар пояи сабки устодаш (Ҳочӣ Абдулазиз) рӯи пардаҳо меомаданд. И.С. аз ғаълону ташкилкунандагони дастаҳои ҳунарий, театри халқии ш. Панҷакент буда, тавассути корҳои хуби ҳунариаш зумраи нави иҷрокунандагони мусикии устодона ва мардумӣ: Баён Облоқул, Сироч Сафар, Умрӣ Баҳрӣ, Ҳосият Ҳочаева, Олим Бобоев, Собир Қаландаров, Ҳалим Бобоев, Обид Бобоев ва диг. рӯи сахнаи иҷроӣ омаданд. Сабки иҷроии И.С. ро фарзандони боҳунараш Олим Бобоев. Обид Бобоев идома медиҳанд.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Искандаров Чӯрахон (с. тав. 1915, деҳ. Кушка, Конибодом, с.ваф. 1970 Душанбе), сароянда, зодаи ш. Конибодом. Артисти хизматнишондодаи РСС Тоҷикистон (1942). Хунари сознавозию овозхониро ибтидо дар зодгоҳаш омӯхта, муддате дар Ҳучанду Самарқанд аз Ҳочӣ Абдулазиз (1852-

1936), Содирхони Ҳофиз (1847-1931) дарси овозхонӣ андӯхтааст. И.Ч. фаъолиятро ибтидо дар театри республикавии мазҳакаи мусиқӣ ш. Ленинобод (1938) оғоз намуда, сониян чун сарояндаи яккаҳои театри халқии Конибодом (1949-1951), сароянда-солисти Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (1956-1964) хунарнамой кардааст. Ӯ баъди таъсис ёфтани дастаи мақомхондон (1964) дар назди Комитети давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони РСС Тоҷикистон фаъолияти иҷроияро дар ин даста идома дода, тахти сарварию устодони мусиқӣ Шохназар Соҳибов (1903-1972), Фазлиддин Шаҳобов (1911-1974) санъати мақомхониро омӯхта, дар иҷрои шоҳаҳои ҷудогонаи овозӣ, «Қашқарчаи Содирхон», «Соқиномаи Ироқи Бухоро», «Муғулчаи Сегоҳ», «Савти Сабо», «Бозургонӣ», иҷрои дастачамъии «Шашмақом» маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч додааст. И.Ч. иштирокдори даҳаҳои адабиёт ва хунари тоҷик ш.Москва (1941, 1957) буда, барои хидмат ва маҳорати баланди иҷроияш бо тақдирномаю ифтихорномаҳои Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Энциклопедияи Советии тоҷик, ҷ.2; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душанбе, 1988.

Ислимхон (с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф. 1888, Бухоро), шоир, мусанниф-таронасоз, мусикидон, намояндаи бохунари мактаби эҷодию иҷроии Бухоро. Зиндагӣ ва фаъолияти И. дар фазои адабӣ, хунарии шаҳрҳои Бухоро, Марв, Самарқанд, Шаҳрисабз, Миёнкалот гузашта, бо Аҳмади Дониш (1826-1897), Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906), Бобо Ҷалол (1845-1928), Раҳимбердии Самарқандӣ (1820-1897), Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936) ва диг. ҳамкору ҳамнишин буд. Шоири хушсухан буда, дар гуфтани ғазал, мустазод, соқинома, рубой табъи баланд дошта, аксари таснифоташ дар баёзу рисолаҳои «Шашмақом» ворид шудаанд. Дар таркиби «Шашмақом» шоҳаи «Сақили Ислимӣ» бо ному эҷоди ӯ мансуб аст.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728 ИВАН Уз.ССР; Мӯхтарам, Тазкирату-ш-шуаро, Душ., 1975; Рисолаи Шашмақом, Р:1197, ИВАН Уз.ССР; Ашъори Шашмақом, Р:302-VI, ИВАН Уз. ССР; Абёти Шашмақом, Р:4632-1, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:5734, ИВАН Уз.ССР.

Исмоили Ной (машҳур ба Устод Исмоил, Исмоили Кӯса, с. тав. 1847, ш. Конибодом, с.ваф.ш. Хӯқанд), мутриб (ной), намояндаи машҳури ҳавзаи иҷроии Конибодом-Водии Фарғона. Санъати мусиқиро дар зодгоҳаш омӯхта, сипас ба ҳавзаи хунарии хонигарии Хӯқанд ворид шуд. Дар найнавозӣ ва иҷрои таснифоти мусиқии мардумӣ ва устодона «Баёт», «Чӯли Ироқ», «Чоргоҳ», «Ушшоқ», «Сувори», «Чапандози Чӯли Ироқ» ва ғ. шухратёр гардид. Барои фарогирии мусиқӣ ба кишварҳои Туркия, Эрон, Ёрканд, Ҳиндустон, Афғонистон ва ғ. сафарҳои хунари намудааст. Анъанаи иҷроии ўро писараш Абдуқодири Ной, наберааш Исҳоқ Қодиров идома додаст.

Ад.:Алимбаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959;Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX, Ҳучанд, 2006.

Исмоилов Абдуқодир (машҳур ба Абдуқодири Ной, с.тав. 1888, в. Конибодом, с.ваф. 1951, ш. Тошканд), мутриб, Хунардандии мардумии РСС. Ўзбекистон (1941), намояндаи машҳури ҳавзаи иҷроии Конибодом ва Тошканд. Мусиқиро (найнавозӣ) дар муҳити хонаводагӣ, аз падараш Исмоили Ной (1847-1904) омӯхтааст. И.А. аз бузургтарин найнавоз маҳсуб шуда, ҳатто с. 1908 дар ҳамкорӣ бо устодони мусиқӣ Содирхон, Қорӣ Ҳамроҳ, Ҳофизи Мадумар ва диг. намунаҳои баргузидаи «Ёвонӣ»-ро сабти громофонӣ намудааст. Тавассути ӯ оҳангҳои «Тановар», «Чоргоҳи ёвонӣ», «Дугоҳ», «Мирзодавлат», «Аҷам» ва ғ. иҷро ва сабт шудаанд. И.А. бо Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ, Тамарахонум, Аҳмадҷони Қўшноӣ ва диг. дар таъсиси театри сайёр дар водии Фарғона сахм гузошта, солҳои (1923-1927) дар ҳайати устодони мусиқӣ ба Русия сафарҳои хунари намуда ва с. 1928-1935 дар Институти хореография ва мусиқӣ (Самарқанд), театри мусиқии Тошканд хидмат карда, иштирокдори Олимпиадаи умумииттифокии театрҳо (1930, Москва), ҷашнвораи байналмилалии рақс (Лондон, 1935), Даҳаи адабиёт ва санъати РСС Ўзбекистон (Москва, 1937) буда, шо-

гирдони зиёдеро (С. Калонов, Қодиров А., Соатқулов Д. ва диг.) тарбия кардааст. И.А. барои хидматҳои дар рушди мусиқӣ ба ордени «Байраки Сурхи Меҳнат» (1945), нишону Ифтихорномаҳои РСС Ўзбекистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Алимбаева К., Ахмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Исмоилов Собир (т. 1965, ш.Панҷакент) – танбӯрӣ, иҷрокуандаи мусиқии мардумӣ ва классикии тоҷик, намоёндаи ҳавзаи иҷроии Зарафшон-Самарқанд, Аълочии фарҳанги ҚТ. Асосҳои ибтидоии мусиқиро дар зодгоҳаш назди устодони мусиқии мардумӣ фаро гирифта, таҳсилро дар мактаби бачагонаи мусиқӣ (ш.Панҷакент таҳассуси рубоб таҳти раҳнамоии омӯзгор Н.Қурбонов, 1973-1978) идома додааст. И.солҳои 1982-1986 таҳсилро дар шӯъбаи мусиқии Шарқи Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (таҳассуси танбӯр, устод М.Абдукаримов) идома дода, асосҳои амалӣ ва назарии мусиқии мардумиро устодонаро омӯхтааст. И.иштирокдори симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқии Шарқ (Самарқанд-1987-2002, Душанбе-1990), барандаи озмуни мақомхонон (Исфара-1990), Фестивали байналмилалӣ мусиқии мардумони Шарқ (Шарқ тароналари, Самарқанд-1996), рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар Ўзбекистон (1998), фестивал-симпозиумҳои шашмақомхонон (Исфара-2003, Душанбе-2006) буда, барои маҳорати баланди иҷроӣ, рушди мусиқии устодона сазовори ҷоизаҳои ин ҷашнвораҳои бонуфуз шудааст. И.қисмҳои созиҳои мақомҳои «Бузург» «Рост» ва ғ. ро бо сабки хос (танбӯр) иҷро намудааст. И.устоди танбӯри мактаби бачагонаи мусиқӣ, мудири қисми таълимии шӯъбаи Панҷакентии Маркази фарҳангии мусиқии тоҷик «Ҳунар» ва мактаби мусиқии хусусии бачагони боистеъдодро ба ўҳда дорад.

Ад.: Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Ҳолномаи Исмоилов С.

Исмоилов Чамшед (т. 1956, ноҳ. Ховалин, вил. Кӯлоб), сароянда-таронасаро, Артисти хизматнишондодаи РСС Тоҷикистон (1989), фори-

ғуттаҳсили мактаби ҳамагонии ш. Кӯлоб (1973), факултаи маданият равшаннамоии Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (бахши дирижёрӣ, 1977), факултаи филологияи Донишгоҳи давлатии Миллии Тоҷикистон (1995) буда, фаъолияти корияшро ибтидо дар Кумитаи ҷавонони ш.Душанбе (коргузор 1978-82) оғоз намудааст. Сипас сарояндаи якҷаҳони ансамбли мақомхонони Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Шӯрои Вазирони РСС Тоҷикистон (1982-1992), директори гурӯҳҳои ҳунарии кумитаи мазкур (1992-95), муовини вазири фарҳанги ҚТ (1995-2001), директори генералии Иттиҳодияи эҷодию консертии Вазорати фарҳанги ҚТ (аз 2003 то имрӯз) хидмат намудааст.

И.Ч. баробари сарояндаи соҳибсабк будан инчунин муаллифи зиёда аз 60 суруд буда ва таснифоташ «Хез модар», «Гуфтамат имшаб биёям», «Бародарон», «Биё бародар шавем», «Ҳоки ватан», «Эй сорбон», «Омади ҷонам ба қурбонат» ва ғ. назди дӯстдорони созу овоз маъруфияти хоса касб кардаанд. И.Ч.иштирокдори симпозиуму фестивалҳои байналмилалӣ мусиқии мардумони Шарқ (Самарқанд 1983, 1987, 1997) буда, дар ҳайатҳои ҳунарии тоҷик бо барномаҳои консерти ба ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ (1982-1991, Белорусия, Озарбойҷон, Русия, Туркменистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон), мамолики хориҷӣ (Кипр-1984, Афғонистон-1985, Олмон-1989, Белгия-1993, Туркия-1990, Эрон-1996-98, 2006 ва ғ.) сафарҳои ҳунари намудааст. И.Ч. аз аввалин ташаббускори гузаронидани ҷашнвораҳои мусиқии «Дурдонаҳои Шашмақом» (Душанбе-1996), «Ахтарон» (Душанбе-1997) ва «Суруди сол» (Душанбе-1995) аст. Барои маҳорати баланди иҷроӣ ва тарғиби дастоварҳои фарҳангу ҳунари тоҷик сазовори ифтихорномаҳо гардидааст.

Ад.: Исмоилов Ч. Имрӯзу фардо навоҷи шунав, Душ., 2001; Базми Чамшед, Душ., 2002; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Исо Махдум (Исо Махдум ибни Мулло Ниёзмухаммад, с.тав. 1826, Бухоро, с.ваф. 1887), шоир мусиқидон, аз дӯстону ҳамфикрони Аҳмади Дониш (1826-1897) буда, зиндагӣ ва эҷодиёташ дар Бухоро, замони салтанати амирони манғитӣ Насруллоҳ (1826-1860), Музаффар (1860-1885) чараён гирифта, ба аҳли адаб, махсусан сарояндагону мусиқидонони машҳури замонааш Қорӣ Каромати Танбӯрӣ (1851-1906), Ҳамидхоҷаи Савтӣ (1849-1918), Бобо Ҷалол (1845-1928), Махсуми Хонанда (1842-1905), Ҳоҷӣ Абдуллоҳи Савтӣ (1826-1897) ва

Исҳокова

диг. робитаи эҷодӣ дошт. Дар таҳияи баёзҳои «Шашмақом» бо мусикидонони ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Самарқанд, Марв ҳамкорӣ дошта, баргузидаи ғазалу соқинамоҳояш ба рисолаи баёзҳои мақом, ки тавассути мусикидонони баъдӣ таҳиягардида низ ворид шудаанд.

Ад.: Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик, М., 1926; Абёти Шашмақом, Р:4632, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:8827, ИВАН Уз.ССР; Дар баёни Шашмақом, Р:1428, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:5734, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:3920, ИВАН Уз.ССР.

Исҳоқбоева Меҳрӣ (Майрам, с.тав. 1945, Сталинобод), Сарояндаи тоҷик (сопранои лирикӣ). Аз 1990 муқими Исроил. Артисткаи хизматниш. РСС Тоҷикистон (1979). Мусиқӣ, овозхониро ибтидо аз Исҳоқов Пинхос, Толмасов Уриэл омӯхта, минбаъд таҳти сарвари Шаҳобов Ф., Исҳокова Б. маҳорати иҷроияшро такмил додааст. Фаъолияти ҳунариашро И.М. ибтидо дар дастаи бонувони рубобии Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (1957-1961) оғоз намуда, аз с. 1961 то замони ба Исроил рафтаниаш дар дастаи мақомхонони Комитети давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони РСС Тоҷикистон ба сифати сароянда хидмат кардааст. И.М. дар тӯли фаъолияти овозхонияш зиёда аз 150-суруди таронаҳои халқӣ, классикӣ, асарҳои оҳангсозони тоҷикро бо ҳамовозии Оркестри соҳҳои миллӣ, ансамбли навозандагон иҷро ва ба навори магнитӣ сабт намуда, дар сабти фондии тиллоии «Шашмақом» ширкат карда, шоҳа, гӯшаҳои ҷудогонаи мақомхоро иҷро намудааст. Ӯ иштирокдори даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик дар РСС Ёзбекистон (1968-1981), симпозиум ва фестивали байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1978, 1983) буда, барои маҳорати баланди иҷроӣ, тарғиби мероси гаронбаҳои мусиқии тоҷик (мақомҳо) бо ифтихорномаи Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Меҳрӣ Исҳоқбоева (ҳолнома, архиви Кумитаи радио ва телевизиони РСС Тоҷикистон).

Исҳоқи Мавсулӣ (Исҳоқ ибни Иброҳим ибни Моҳон, с. тав. 767, Бағдод, с. ваф. 850 Бағдод), мусиқидон, навозанда, сарояндаи эронитабори аҳди хилофати араб. Писари устои бузурги мусиқӣ Иброҳими Мавсулӣ (742-805), асосҳои амалии назарии созу овоз, шеърро аз падараш омӯхта, назди бародари модараш Мансури Залзал (Зал-

зали Розӣ 721-779) сознавозию овозхониро комил намуд. И.М. аз муассисону сарвари мактаби мусиқии Бағдод (баъд аз падараш) буда, мактаби ҳунарии ин ҳавзаро илман ва амалан устувор намудааст. Ӯ дар дарбори халифаҳои Аббосӣ-Маҳдӣ (775-785), Ҳорунашраид (785-809), Маъмун (813-836), Мутаваккил (836-861) ба сифати роҳбари ромишгарон, устод, сарвари Фарҳангистони ҳунарии мусиқидонҳои зиёде саҳм гузоштааст. И.М. чун падараш аз мубаллиғони мероси мусиқии мардумони эронӣ буда, сабк, равияи «ат-тариқат-алқадима», «ат-тариқат-ал-аҷамия»-ро аз дидгоҳи илмӣ ва амалӣ такмилу устувор намуда, дар ин замина асарҳои назарии «Китобу-л-оғонӣ-Иброҳим», «Китобу-л-қийн» («Китоб дар бораи бонувон»), «Китобу-л-нағам ва шеър», «Китобу-л-танбурин» («Китоб дар бораи танбуриён») ва ғ. нигоштааст. Мактаби иҷроии Бағдодро И.М. бештар ба анъаноти эҷодию иҷроии мардумони эронӣ таъя намуда ва ин афзалияти ҳирфаиро дар доираҳои фарҳангии аҳди хилофат на фақат таъкид мекарда, инчунин дар таълифоти назарии мусиқиаш ба қалам овардааст.

Ад.: Абдулфараҳ Исфаконӣ, Китоб-ал-оғонӣ, Миср, 1900-1905; Еолян И. Очерки по арабской музыке, Москва, 1977; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Раджабов А. Из истории развития тадж. муз. культуры в 5-12 вв., канд. дисс., Душ., 1982; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Farmer H. A history of Arabian Music, London, 1964; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Исҳокова Барно (Исҳокова Баҳман, с.тав. 1927, Тошканд, с.ваф. 2002 Исроил), сарояндаи машҳури тоҷик (сопранои лирикӣ), Артисткаи халқии РСС Тоҷикистон (1966). Санъати овозхониро ибтидо аз падараш (Берах Исҳоқов) омӯхта, сониян дар дастаи дӯстдорони ҳунари хонаи бачагони ш. Тошканд овозхониро фаро гирифта, соли 1939 бо суруди «Алла» дар ҷашнвора дастбӯ шудааст. И.Б. ибтидо чун китобдори мактаби 24 ш. Тошканд (1941-1943), сарояндаи хори радиои РСС Ёзбекистон (1943-1945) хидмат карда, сониян ба сифати сарояндаи яққалони Иттиҳодияи радиошунавонии РСС Тоҷикистон (1950-1964), сарояндаи дастаи мақомхонони Комитети давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони РСС Тоҷикистон (1964-1980), устои Институту давлатии санъати Тоҷикистон ба номи

М.Турсунзода (кафедраи мусиқии анъанавӣ 1980-1992) фаъолият ва адои вазифа намудааст. И.Б. аз бехтарин сарояндагони осори мусиқии мардумӣ, классикӣ. оҳангсозии тоҷик буда, маҳорати иҷроияшро зери сарпарастии донандагони мусиқӣ Б. Файзуллоев, М.Толмасов, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов ва диг. такмил ва рушд дода, дар заминаи мусиқии классикӣ устои номвар Ф.Шаҳобов ба фаъолият, маҳорати овозхонияш нақши асосӣ гузоштааст. Дар иҷрои И.Б. зиёда аз 100-суруд тарона, шоҳаҳои овозии «Шашмақом», мусиқии устодонаи тоҷик ба иҷро расида, ба захираи тиллоии мусиқӣ ворид шудаанд. Махсусан, «Насруллоҳӣ» (ғ.Ҳофиз), «Талқини Уззол» (ғ.Восифӣ), «Муғулчаи Дугоҳ» (ғ.Фуруғӣ), «Сарахбори Ороми ҷон» (ғ.Ҳофиз), «Хусайнӣ» (ғ.Ҳофиз), «Насри Баёт» (ғ.Ҳилолӣ), «Нимчӯпонӣ» (ғ.Бедил), «Ушшоқи Калон» (ғ.Тоҷуддавлаи Раштӣ), «Чаҳоргоҳ» (ғ.Камол), «Ушшоқ» (ғ.Рӯдакӣ), «Ушшоқи Самарқанд» (ғ.Зебуниссо) ва ғ. аз баргузидатарин осори мусиқии иҷронамудаи И.Б. буда, дар захираи тиллоии радиои Тоҷикистон сабт

шуда ва маҳфузанд. И.Б. иштирокдори чор Симпозиум ва Фестивали баналмилалӣ мусиқии мардумони Шарқи Миёнаю Наздик (Самарқанд, 1978, 1983, 1987, Душанбе, 1990 ба ифтихори 1400-мини солрӯзи Борбад) буда, дар овози ӯ бо ҳамовозии оркестри созҳои миллӣ, ансамбли созҳои суннатӣ бехтарин сурудҳои мардумию устодонаи тоҷик ба иҷро расида ва сабт шудаанд. И.Б. чун иҷрокунандаи зубдаи мусиқии тоҷик таҷриба, маҳорати иҷроияшро ба овозхонони ҷавон омӯзонид, сарояндагони хушсалиқа Зарифов Х., Абдуллоева Р., Умарова С., Азизова Л. ва диг. аз шогирдони ӯст. Барои хидматҳои шоистааш дар рушду тарғиби мероси мусиқии тоҷик И.Б. бо Мукофоти давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1985), Ордени Байрақи Сурхи Меҳнат, нишону ифтихорномаҳои СССР, РСС Тоҷикистон мушарраф шудааст.

Ад.: Исҳоқова Б. Ҳолнома (Архиви Комитети давлатии радио ва Телевизиони РСС Тоҷикистон); Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд 2006.

К

Кавкабии Бухорӣ (Мавлоно Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухорӣ, с. тав. 1476, Бухоро, с. ваф. 1535, Бухоро), мусикидон, шоир, мусанниф, навозандаи (қонун) тоҷик. Дар хонаводаи олим, шоир ва мусикидон Мавлоно Гавҳарии Бухорӣ тав. шуда, асосҳои амалию назарии шеърро мусикиро аз падараш омӯхтааст. Барои тақмили дониш аз донишмандону ҳунарварони бузурги замонаш асосҳои назарияю амалии шеър, мусикӣ, фалсафа ва илоҳиётро фаро мегирад. Бинобар ба тавсифи Дарвешалии Чангӣ 1542-43-1649, «Тӯҳфату-с-сурур»-«аз натоиҷи килки сеҳросор бар сафҳаи рӯзгор девони ашъор, рисолати чанд сохта, дар илми адвор муаллифи мастур ва мусаннифоти мутаадид аз ӯ монда...» дар ҳаёти маданияи даврааш нақши босазо гузошта, дар вусъати афкори илмӣ, рушди эҷоду иҷрои мусикӣ (жанру шакл, анвои созию овозӣ) қорҳои мондагори илмӣ ва ҳунари намудааст. К.Б. дар замони Шайбонӣ (1500-1599) мактаби нави таҳқиқӣ, амалии мусикӣ таъсис дода, дар иртибот ба масоили амалӣ ва назарии мусикӣ (махсусан «Дувоздахмақом», иртиботи мусикӣ, шеър) таълифоти барҷаста қардааст. Махсусан, асарҳои К.Б. «Рисолаи мусикӣ» (ба Убайдуллоҳони Шайбонӣ 1533-1539 бахшида), «Рисола дар баёни Дувоздахмақом» (ба назм, аввалин таълифоти назариявии мусикӣ ба назм нигошташуда), «Рисолаи киромия дар илми мусикӣ» (ин рисола ро бо номҳои гуногун қотибон нусхабардорӣ қардаанд), «Султония» ва ғ. дар таърихи тамаддуни мусикии ас. 16 аз муҳимтарин таълифоти мусикӣ маҳсуб шуда, аксари мусикидонони садаҳои 16-17 ва ибтидои ас. 18 Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳиндустон ба осораш (махсусан рисолаи назми К.Б.) чун манобеи мӯтамад истинод овардаанд.

Дар инкишоф ва тадвини поэтикаи (назми) мақомҳо (12-мақом) К.Б. низ саҳми босазо дошта, бори аввал матни мақомҳоро («Куллияти Дувоздахмақом») тартиб дода, минбаъд ин қори ӯ дар ҳавзаҳои ҳунарию эҷодии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон, Ҳиндустон як раванди нави эҷодию иҷроиро дар санъати мақом ва мақомхонӣ рӯи сахна овард. Дар заминаи «Куллияти Дувоздахмақом» на фақат назми қомили мақомҳо (12-мақом, таркиботи он), инчунин минбаъд таҳия ва тадвинкунадагони назми «Шашмақом», «Ҳафт дастгоҳ» (эронӣ) аз ин қори К.Б. истифодаи зиёд бурдаанд. Аз ҷумла дар баёзу рисолаҳои «Шашмақом», «Ҳафт дастгоҳ» (Фурса-

ти Шерозӣ), ки ас. 18-19 ва ибтидои ас. 20 рӯи қор омадаанд, матни аксари мақомҳо бар пояи «Куллияти Дувоздахмақом» интиҳоб ва таҳия шудаанд. К.Б. чун мусанниф дар шаклу анвоъ, жанрҳои шеърӣю мусикии «савт», «қор», «нақш», «амал», «пешрав», «миёнхона», «сархона», «сарбанд», «қавл», «куллият», «рехта», «саҷъ» ва дигар таркиботи мақомҳо тағйироту тақмилоти наwine ворид қарда, дар аксари ин анвои созию овозӣ асарҳои рангине офаридааст. Дар шакли мусикии «куллият» асари офаридаи ӯ дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Самарқанд, Ҳирот ва Ҳинд, Эрон рӯҳияи нави назирасароии шеърӣю мусикиро ба миён оварда, бисёр мусикидонон ба ин асараш назираҳои (тазмин) қолиб эҷод қардаанд. Асари маҷмӯии К.Б. ба усули «Зарбулфатҳ» (ба мақомҳои «Ҳусайнӣ», «Рост», «Ирок») дар доираҳои эҷодию иҷроӣ шӯҳрати зиёд қасб намуда, мусаннифону сарояндагони Самарқанду Бухоро, Марв, Хоразм, Ҳирот (Устод Ҳасани Кавкабӣ, Ҳоҷа Муҳаммади Кавкабӣ, Ҳоҷа Ҷаъфари Қонунӣ, Ҳоҷа Абдусаттори Қонунӣ, Амир Алиакбари Қонунӣ, Мираки Маҷрӯҳии Бухорӣ, Боқии Ҷарроҳи Самарқандӣ ва диг.) дар тазмини ин силсила асарҳо офаридаанд. Ё худ «Ҷаҳорзарб»-и К.Б. ба мақоми «Ирок» ҳам аз таснифоти «таркибан мӯхташаму ҳирфаии мусикии» ас. 16-17 маҳсуб шуда (Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ «Музаккиру-л-аҳбоб») ва матни ин асар ба қалами мусанниф мансуб буда, қисми аввали он бо таронаи зайл оғоз меёбад:

Дидаи ёр аз руҳат пурнур бод,

Ҷаъми душман аз ҷамолат дур бод,

Кавкабиро талъати зебои ту,

То умедаш дидаи манзур бод.

Бинобар ба тавзеҳи Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ («Музаккиру-л-аҳбоб»), Дарвешалии Чангӣ («Тӯҳфату-с-сурур»), Сайфиддини Ғазнавӣ («Рисолаи мусикӣ») ва дигарон «Зарбулфатҳ»-и К.Б. аз таснифоти таркибан мураккаби бадоҳавӣ маҳсуб шуда, барои аҳли мусикии ас. 16-17 як рӯҳияи эҷодии қасбиро рӯи сахна оварда, матни ин асар ҳам мансуби мусанниф буда, ду таронаи аввали «3.» чунин аст:

То булбули қон нағмасаро хоҳад буд,

То матлаби «Ушшоқ», «Наво» хоҳад буд.

Бо замзамаи шиқ нахоҳам будан,

То қуввати дам задан маро хоҳад буд.

Таронаи дуввуми «З.»:

*Мутриб чу ба ришта нагмаро соз кунад,
«Наврӯз»-у «Гавашт»-у «Салмак» оғоз кунад.
Гуфтам: Санамо, номой «Гардония»-ро
Пас «Моя» бигардонаду «Шаҳноз» кунад.*

«Куллийёт»-и К.Б., ки ба мақоми «Рост» аз таснифоти таркибан мураккаби назмию мусиқӣ (Хоча Ҳасани Нисорӣ, «Музаккиру-л-аҳбоб», Дарвешалии Чангӣ, «Тухфату-с-сурур») маҳсуб шуда, дар ҳаёти мусиқии Бухорою Самарқанд, Ҳирот ва Ҳинду Эрон ҳам назираи мусикиро вусъат дод. Матни «К.» ҳам ба қалами К.Б. мансуб буда, ин шакл, навъи шеърю мусиқӣ дар ҳавзаҳои хунарӣ чун дастури мизон, санчиши дониш, истеъдоди мусикидонон мавриди истифода шуда ва қисми муқадимоти он чуни наст:

*Зи роҳи «Рост» гар оҳанг мекунӣ ба «Ҳичоз»,
Зи «Исфохон» гузаре ҷониби «Ироқ» андоз.
Ба ноқа «Зангула» дар пардаи «Раҳовӣ» банд,
Ба «Бусалик» «Ҳусайнӣ»-сифат барор овоз.
Машав «Бузург»зи рӯи ниёз «Кӯчак» бош
Дар он мақом ба «Ушиоқ»-у «Наво» пардоз.
«Гавашт»-у «Моя»-ву «Гардония» чу бархонӣ,
Бисоз пардаи «Наврӯз»-у «Салмак»-у «Шаҳноз».*

К.Б. дар заминаи назми «Дувоздахмақом» куллийёт, матни ду чилдаи мақомхоро тартиб дода ва ба Абдуррахмони Ҷомӣ бахшидааст. Ӯ дар санъати шеър ҳам табъи баланди суханварӣ дошта, дар шаклу анвои шеърӣ: ғазал, рубой, қитъа, қасида, маснавӣ ва ғ. осори гаронқадре офарида, ду девони ашъор тадвин намудааст (Хоча Ҳасани Нисорӣ, Дарвешалии Чангӣ).

К.Б. аз муассис ва сарвари ду мактаби мусиқӣ (Бухорою Самарқанд) буда, тахти сарвари ӯ зумраи зиёди мусикидонон, оҳангсозон, сарояндагону навозандагон, шоир-тазкиранависон: Хоча Ҳасани Кавкабии Самарқандӣ, Хоча Ҳасани Нисорӣ, Хоча Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ, Амир Алиакбари Қонунии Самарқандӣ, Боқии Ҷарроҳи Самарқандӣ, Мираки Маҷрӯҳи Чангии Бухорой, Хоча Муҳаммади Кавкабӣ ва дигарон ба арсаи хунаромада, дар рушди тамаддуни ас. 16-17 нақши босазо гузоштаанд. Қисмати К.Б. ба таври фоҷиавӣ анҷом ёфтааст. Ӯро хангоми бозгашт аз сафари Маҷҳад (зиёрати Имом Ризо) одамони шоҳ Таҳмосб дар роҳи байни Ҳироту Бухоро ба қатл мерасонанд. Қабраш дар мавзеи Бозори Нави Имом Ҷунайдхони Ғазолӣ (Бухоро) воқеъ аст. Мероси К.Б. дар таърихи тамаддуни мусиқии тоҷикон (мардумони эронӣ), Осӣ Марказӣ мавқеи хоса дошта ва аз муҳимтарин осори хаттии мусиқист.

Ад.: Таърихи ҷадидаи Тошканд, Р:11027-73, ИВАН Уз. ССР; Нафоису-л-муассир, Р:848, ИВАН Уз.ССР; Хоча Ҳасани Нисорӣ, Музаккиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Нузҳату-л-қулуб, Р:9264, ИВАН Уз.ССР; Кавкабии Бухорой, Рисолаи Дувоздахмақом, Р:1466-1, ИВАН Уз. ССР; Кавкабии Бухорой, Рисолаи киромаъ дар илми мусиқӣ, Р:468-111, ИВАН Уз.ССР; Кавкабии Бухорой, Назми Мавлоно Кавкабӣ дар баёни Дувоздахмақом, Р:5793, ИВАН Уз. ССР; Кавкабии Бухорой, Рисолаи Мусиқӣ, Р:468-IV, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Начмуддин Кавкабии Бухорой, Рисолаи мусиқӣ, Рисола дар баёни Дувоздахмақом, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1978; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988; Номнамаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Кавкабии Гурҷӣ (Амирхон, машхур ба Кавкабӣ, с. тав. 1520, ваф. 1578 Табрез), мусикидон, шоир, оҳангсози номии замони Сафавиён (1502-1736). Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии ӯ дар замони Султон Ҳусайни Сафавӣ (1528-1557) сурат гирифта, дар шеърю мусиқӣ, таснифофарӣ маҳорати баланд дошт. Муддате дар дарбори Султон Ҳусайн хидмат карда, дар васфи ӯ ашъори рангин сохта, «Рисолаи мусиқӣ» -ро ба номи мамдӯҳаш таълиф намудааст. К.Г. дар ашъораш 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯъба, таркиботи созию овозии ин маҷмӯи мусиқии устодонаро сутуда, дар «Рисолаи мусиқӣ» (ба назму наср аст), аз осори манзуми мусиқии Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухорой (ваф. 1535) баҳра андӯхта, нусхаи ин рисола дар захираи хаттии Китобхонаи Мулк (ш. 1652, барои Эҳтимомулмулк, котиб Алиободии Мозандаронӣ, таърихаш 1315) маҳфуз аст. К.Г. барои Султон Ҳусайни Сафавӣ таснифоти зиёде сохта, махсусан «Таснифи фатҳномаи Қандаҳор» дар ҳавзаҳои хунарии Эроню Хуросон шӯҳрати зиёд касб намудааст.

Ад.: Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1375; Кавкабии Гурҷӣ, Рисолаи мусиқӣ, китобхон. Мулк (Эрон), ш. 1652; Воҷанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Начмуддини Кавкабии Бухорой, Рисолаи мусиқӣ, Рисола дар баёни Дувоздахмақом, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1985.

Камолуддини Бухорой (Мавлоно Камолуддини Хонанда, с. тав. номаълум, Бухоро, с. ваф. 1547-48, Бухоро), сароянда, навозанда, мусикидон, таснифсоз. Санъати мусиқӣ, шеър, хунарҳои амалиро (хаттотӣ, ҷадвалкашӣ) аз падараш омӯхт. Сипас ба шогирдии Начмуддин Кавкабии Бухорой (ваф.1535) ворид шуд. Дар сознавӣ,

Камолуддин

овозхонӣ, шеърӯ шоирӣ корҳои ҳунари намуда, дар шакли анвои шеърию мусиқӣ «қавл», «тарона», «амал», «кор», «савт», нақш (ба савту навоҳои мақомҳои «Бузург»), «Рост», «Наво», «Ҳусайнӣ» ба ашъори Кавкабӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва диг. «Амалии хубрӯён», «Савти дилхироч», «Нақши ситораи нур», «Кор ба Рост» ва «Куллии Рост» (дар тазмини «Куллийт»-и Кавкабии Бухороӣ) дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Марв, Самарқанд, Миёнкалот назираҳои мусикиро рӯи кор овардааст. Дар гуфтани ғазалу рубой, маснавӣ таъби равои дошт. Муддате дар хидмати Абдуллоҳхони Шайбонӣ (1530-1540) буд.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Зиннату-л-маҷолис, Р:4229, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:7005-1, ИВАН Уз.ССР.

Камолуддини Қозирунӣ (Мавлоно Камолуддин, с.тав. 1210, Шероз, с.ваф. 1290 Шероз), мусиқшинос, олими форс-тоҷик. Адабиёт, мусиқӣ, илмҳои дақиқро дар зодгоҳаш омӯхта, дар мусиқии назарӣ бештар даст дошт. Муддате бо Насируддини Тӯсӣ (1201-1273) дар масоили шеър, ба асосҳои назарии мусиқӣ сӯҳбатҳо намуда, дар иртибот бахши мусиқии «Дурату-т-тоҷ...» (дар илми мусиқӣ) нуктаҳои ҷолиб баён намудааст. Дониши назариявии К.К. дар ҷараёни нигориши тафсир ба осори Абӯнаصري Форобӣ (873-950) «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-қабир» Сафиуддини Урмавӣ (1220-24-1292) «Рисолата-ш-Шарафия» бештар назаррас аст. Зимни ин ӯ назарияи фаҳмиши фалакии пифагориёно интиқод намуда, барои далел осори Форобӣ, Ибни Сино ва дигаронро намунаи барҷастаи таҳқиқи баррасии таркиботи илмию амалии мусиқӣ шуморидааст. Дар бахшҳои мусиқии донишномаҳои ас. 13-14, рисолаҳои мусиқии ас. 14-15 нигошташуда, назари таҳлилий, ҳулосаҳои бадеию зебоишиносии К.К. чун натиҷагирӣ амиқ ёдрас шудаанд. К.К. инчунин дар таҳрири тавзеҳи «Равзату-л-ҳукамо», «Тӯхфату-л-Сайидия»-и Қутбуддини Шерозӣ ҳама хоса гузоштааст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111, ИВАН Уз. ССР; Саид Нафисӣ, Таърихи назму наср дар Эрон..., Техрон, 1334; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Камолулзамони Удӣ (с.тав.тахм. 1115, Хуросон, с.ваф. 1178 Марв), мусикидон, шоир, навозанда, оҳангсоз. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии

К. дар замони Салҷуқӣён (1038-1300) ҷараён гирифта, дар мусиқии илмӣ ва амалӣ, риёзиёт, фалсафа ва шеър дониши баланд дошт. Созҳои мусиқӣ, удро дар камолӣ устодӣ навохта, дар ин соз ихтирооти зиёд намуда, барои Султон Санҷар (1118-1147) таснифоти зиёди мусиқӣ сохта, мартабаи ӯ дар борҳои Салҷуқӣён мисли Рӯдакӣ, ки дар амирони Сомонӣ буд, эътибори баланд дошт. К. сарвари ромишгарони дарбори Салҷуқӣёно муддати тӯлонӣ ба ӯҳда дошт, барои нақорачӣён таснифоти зиёд сохта, дар шеър ҳам ашъори рангин гуфтааст.

Ад.: Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Камолуддини Ҳусайнӣ (Мавлоно Камолӣ Ҳусайнӣ, с.тав. 1450 Ҳирот, с.ваф.1507), навозанда, мусанниф, сароянда ва мусикидони тоҷик-форс. Зодаи Ҳирот ва дар ин шаҳр зиндагӣ ва эҷод намуда, асосҳои мусикиро назди Маҳмуди Ҳусайнӣ, Мавлоно Алишоҳ, Амир Муртоз, Хоҷа Юсуфи Бурҳон, асосҳои назарии мусикиро назди Хоҷа Абдуллоҳи Марворид, Абӯлвафои Хоразмӣ, Хоҷа Шайхобуддини Исҳоқ омӯхтааст. Дар сознавӣ ва овозхонӣ, таснифсозӣ маҳорати ғайбулҷаъабӣ дошта, дар шакли анвои шеърию мусиқии «амал», «савт», «кор», «реҳта», «саҷъ», «нақш», «қавл» дар усулҳои «Барафшон», «Уфар», «Шодиёна», «Муҳаммас», «Чанбар» ба мақомҳои «Ҳусайнӣ», «Рост», «Бузург», «Ушшоқ» асарҳои рангини созию овозӣ сохта, дар доираҳои ҳунарии Ҳирот, Марв, Бухоро ва Самарқанд шӯҳрат доштаанд. Асарҳои «Нақши Ҳусайнӣ», «Амалии Равона», «Сунбулии Ҳусайнӣ», «Савти Ҳиротӣ» ва ғ. ро ромишгарон пазируфта ва иҷро менамудаанд.

Ад.: Алишери Навоӣ, Маҷолис-ун-нафоис, Тош., 1964; Бобур Бобурнома, Тош., 1993; Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111, ИВАН Уз.ССР; Рӯҳулқавонин, Р:2404, ИВАН Уз.ССР; Муҳити-таърихӣ, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Нафоису-л-муассир, Р:848, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

Камолуддини Қамол (с. тав. 1075, Марв, с. ваф. 1118, Марв), сароянда, навозанда (барбатӣ), хаттот ва шоири тоҷик-форс. Зодаи Марв ва бинобар ба ахбори манобеи хаттӣ дар зодгоҳаш ғавтидааст. Аз овони ҷавонӣ ба сознавӣ, омӯзиши асосҳои назарии мусиқӣ пардохта, бинобар ба ахбори «Лубобу-л-албоб...» (Муҳаммад Ав-

фии Бухорой) «дар сознавозӣ ва овоззонӣ аъҷуби даҳр ва нодири Мовароуннаҳр». Муддате дар дарбори хонҳои салҷуқӣ Барқийроқ (1094-1104) чун хаттот ва ромишвар хидмат кардааст. Низомии Арӯзии Самарқандӣ («Чаҳор мақола») ҳам ўро аз нобиғони мусиқӣ (барбатӣ)дониста, дар мусиқии илмӣ (дар илми назарӣ вукуфи тамои дошта) ба таълифоти мусиқии Уқлидус, Форобӣ, Ибни Сино тавзеҳоти ҷолибе ҳам доштааст.

Ад.: Низомӣ Арузии Самарқандӣ, Чаҳор мақола, Душ., 1986; Муҳаммад Авфии Бухорӣ, Лубобу-л-албоб..., Лондон, 1903-1906; Маҳмуди Гардешӣ, Зайнулаҳбор, Техрон, 1346; Маҷхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Раҷабзода А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ.1, Душ., 1988.

Канизаки Мутриба (с.тав. номаълум, Бухоро-Балх, с.ваф. номаълум, Ғазна-Бухоро), сароянда, навозанда (барбатӣ), раққосаи номии замони Ғазнавиён (962-1186). Зиндагӣ, фаъолияти эҷодии К.М. дар Бухоро, Ғазна (асосан дар дарбори Маъсудӣ Ғазнавӣ) сурат гирифта, дар иҷрои таснифоти мавсимӣ, маросимӣ, навҳагонӣ, осори ҳамосӣ шӯҳрат ёфта, ҳамкориҳои хунарӣ бо Абдурраҳмони Қаввол, Ситтии Заррин дошт. Султон Масъудӣ Ғазнавӣ барои рақс ва сурудҳои К.М. тӯҳфаҳои қимматбаҳо инъом менамуд ва дар радифи аввалини ромишгарони дарбораш пазируфта ва ҳатто замони зиндонӣ буданаш аз хунари ӯ баҳравар будааст.

Ад.: Байҳақӣ, Таърихи Байҳақӣ, Техрон, 1346; Нафисӣ С., Таърихи назму наср..., Техрон, 1344; Дехудо, Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966.

«Канзу-л-музикӣ» («Ганҷи мусиқӣ»), настаълиқи хоно, ба забони форсӣ-тоҷикӣ, муаллифаш номаълум, дар замони Муҳаммадшоҳ (хонадони Темурӣёни Ҳинд 1719-1748)) нигошта шуда, ба номи Муъиззхон эҳдо гардидааст. Нусхаи «К.» (аслиаш) дар Китобхонаи Девони Ҳинд (№ 2265, 130 саҳифа) нигоҳдорӣ мешавад. Аз муҳимтарин таълифоти мусиқӣ роҷеъ ба мусиқии классикии ҳинд-роғҳо ва таркиботи он дар иртибот бо мусиқии форсӣ-тоҷикӣ (аҷамӣ «Дувоздаҳмақом»). «К.» аз муқаддима ва се боб (фасл) таркиб ёфта, дар дебоча (муқаддима) тавсиф (шарҳи) мусиқӣ бо таъияи тавзеҳи манобеи ҳаттии мусиқии то замони муаллиф, бо баъзе натиҷагирӣҳои тоза қорбаст шудааст. Муҳимаш он, ки муаллиф дар ҷараёни тафсири таркибо-

ти назарии мусиқӣ (илми мусиқӣ) назари мусиқидонони ҳиндиро дар иртибот ба шарҳи мусиқӣ оварда ва дар заминаи он ба тафсири мушаххас дастёб шуда, ин усули шарҳи мураккаботи созу овозро дар боби аввал («Дар баёни роғҳо») идома, моҳияти илмӣ маҷмӯи мусиқии устодонаи ҳиндӣ на фақат дар зимни тавсифи маъмул, инчунин барои эъти-модмандии усули таҳлилиаш муаллифи «К.» аз порчаҳои назмию насрии мусиқидон (дар сифати роғҳо) рисолаҳои доир ба «Дувоздаҳмақом» таҳлили баррасии таркиботи ин шоҳи муҳими созию овозии мусиқии ҳиндӣ буда, (сангит), ихтирооти мусиқии Амир Хусрав, Наяк Гупол ва дигарон дар иртибот ба дарку усули эҷоду иҷрои роғниҳо қаламдод шудаанд. Боби саввуми «К.» («Дар баёни роғҳо ва мақомоти маъмула») роғҳо ва «Дувоздаҳмақом») мисли муаллифони ас. 16-17 иртиботи ин ду падидаи эҷодии мусиқиро на фақат аз нигоҳи таърихӣ, назариявӣ, инчунин эҷодию иҷроӣ, зарбӣ ва таносуботи шеърӣ (интиҳоби матнӣ) ва ғ. ба риштаи таҳлил овардааст. Назари таҳлили муқоисавии муаллифи «К.» дар заминаи осори ҳаттии мусиқии ҳиндӣ аҷамӣ (форсӣ-тоҷикӣ) ба субот расидааст. Аз ин нигоҳ метавон гуфт, ки «К.» аз муҳимтарин манобеи ҳаттии мусиқӣ дар ҳавзаҳои хунарии замони Темурӣёни Ҳинд аст.

Ад.: Канзу-л-музикӣ, нусхаи қалами Девони Ҳинд, № 2257; Шуур А. Мероси мусиқии ҳиндӣ ба забони дарӣ, Торонто, 2004; Аъзамӣ, Доктор Шаъиб, Форсӣ адаб бе аҳд салотин Туғлуқ, Лахнаув, 1985; Ethe H. Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office, vol.1, Oxford, 1903; Ансорӣ, Доктор Нурулҳасан, Форсӣ адаб бе аҳд Аврангзеб, Деҳлӣ, 1969; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1988.

«Канзу-л-туҳаф» («Ганҷи тӯҳфаҳо»), «Тӯҳфаи ганҷҳо», с. таълифаш номаълум, форсӣ, настаълиқи хоно, навиштаи Ҳасани Кошонӣ ас. 14), аз муҳимтарин таълифоти назарии мусиқӣ дар забони форсӣ буда, дар баъзе аз манобеъи ҳаттӣ ба Насируддини Тӯсӣ (1201-1273) нисбат дода шудааст. Бояд хотирнишон кард, ки сабки баён ва баррасии мавзӯоти назарии мусиқӣ ба замони Насируддини Тӯсӣ ва диди таҳқиқии ӯ иртибот надорад. «К.» навиштаи мусиқидони хирфай (сароянда, навозанда) аст. Пайдост, ки пешаи Тӯсӣ мусиқӣ (мутрибӣ) набӯда, дар «Меъёру-л-ашъор», «Асосу-л-иктибос» ва «Рисолаи мусиқӣ»-аш масоили умумии мусиқӣ баррасӣ шуда, дар «К.» бошад мавзӯоти хоси созо (пардабандӣ, эҷоду иҷро), сарояндагӣ, ҳамохангии амалии шеър мусиқӣ (шаклу анвоъи, мусиқӣ), зебоишиносии созу овоз ба риштаи таҳрир омадаанд. Дар «К» баробари тавсифи таркиботи назарии мусиқӣ (таърифи

Карашма

музикӣ, савт, нағма, усули эҷоди нағма, созҳои гуногуни музикӣ: торӣ, тории захмай, тории камонӣ, зарбӣ, нафасӣ), инчунин маҷмӯи 12-парда (мақом), 6-овоза, 24-шӯба, моҳияти мавзӯӣ, лаҳнӣ, зарбӣ, ҷанбаҳои бадеӣ, зебоишиносии мақомҳо, назари аҳли созу овоз, музикидонон ва ғ. баррасӣ шудаанд.

Дар захираҳои хаттии мамолики Шарқу Ғарб то кунун чор нусхаи «К.» маҳфуз буда. Нусхаи комилтараш, ки дар Музеи Лейден (о. 2361) буда, ин нусха дар фехристи нусхаҳои хаттии Музеи Британияи Кабир тавзеҳ шуда, матни пуррааш тавассути Тақии Биниш дар Техрон, 1371 ба таърифи расидааст.

Ад.: Ҳасани Кошонӣ, Канзу-л-туҳаф // Се рисолаи форсӣ дар музикӣ, бо эҳтимоми Тақии Биниш, Нашри донишгоҳӣ, 1371; Номномаи музикии Эронзамин, ҷ.3, Техрон, 1366.

«Карашма». 1. Оҳанг, суруди мавсимӣ, маъросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шуда, мансуб ба Борбади Марвазӣ (589-90-628-38). 2. Шӯбаи музикӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом» ас. 13-15). 3. Гӯшаи музикӣ дар таркиби мақомҳои (дастгоҳ) эронӣ («Моҳур», «Чоргоҳ») чун сарахбор иҷро шуда, гӯшаи тараннумӣ дар таркиби «Сегоҳ», «Шӯр», «Панҷгоҳ» (мақомҳои эронӣ). Нағмаи хурд ба вазни сезарбӣ, ки дар ҷо ҷои радиф бинобар ба иқтисоди иҷро хонда ё навохта мешавад. Вазни К. дар музикии мақомии қадим мавриди истифода мешуд, аммо ба ҷои он «Сақили аввал» (мафоилюн фоилотун) бештар роиҷ будааст. Дар мақомҳои эронӣ К. гоҳе ба сифати як гӯшаи мустақил қорбаст мешавад ва ин барои иҷрокунандагон қомилан ҷо афтодааст. К. истифода мешавад ва бинобар ба тавон, маҳорати иҷрогар дар гӯшаҳои як мақом (дастгоҳ) ё овоз ба гардиш дармеояд.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1994; Бурҳони Қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Вожаномаи музикии Эронзамин, Техрон, 1375; Машҳун Ҳ. Таърихи музикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Кароматов Файзулло Музаффарович (Кароматли с.тав. 1925, Бухоро), музикашинос ва фолклоршинос, доктори санъатшиносӣ (1972), проф. (1980), Арбоби шоистаи илми РСС Ўзбекистон (1981). Асосҳои ибтдоии музикиро дар Бухоро (1936-1938) фаро гирифта, сони-

ян дар мактаб-интернати музикӣи ш. Тошканд (ба номи Глиэр 1938-41) таҳсилотапро идома додааст. К. солҳои 1941-1944 дар факултаи забон ва адабиёти Ин-ти омӯзгорӣи ш. Тошканд (ба номи Низомӣ) таҳсил намуда, сипас факултаи музикашиносии консерваторияи Тошкандро (1950) хатм кардааст. К. фаъолияти эҷодиапро дар вазифаҳои мудирӣ шӯбаи музикӣ (1954-1957), директори Институти санъатшиносии Ўзбекистон (ба номи Ҳ.Ҳ. Ниёзӣ (1984-1985)), мудирӣ кафедраи музикӣи Шарқи консерваторияи Тошканд (1972-1984) идома додааст. Бо таъини К. бори аввал кафедраи музикӣи мардумони Шарқ (дар миқёси СССР) таъсис ёфт, ки ҳадаф аз ҷиддитар фаро гирифтани асосҳои амалию назарии музикӣи анъанавӣ буда ва баробари ин тарбия намудани ихтисосмандони касбии музикашинос – шарқшинос буд. Зимни ин бо таъини К. дар иртибот ба ниғаҳдошти анъанаҳои дерини музикӣи устодонаю мардумӣ ва рушди бонизоми суннати меросбарӣ дар эҷоду иҷрои он чандин конфронс ва симпозиумҳои байналмилалӣ музикашиносӣ дар шаҳрҳои Самарқанд (1978, 1983, 1987), Тошканд (1975), Бухоро (1989), Хева (1980) ва ғ. баргузор гардида ва масоили мубрами музикӣи устодонаю мардумӣ баррасӣ гардиданд. Бо ибтикор ва роҳбарии ӯ барои омӯзишу ғирдоварии мероси музикӣи мардумӣ чандин таҳқиқоти майдонӣ (экспедиция) дар шаҳру вилояти РСС Ўзбекистон, Тоҷикистон, махсусан Бухоро, Самарқанд (1959-1960), Қашқадарё, Сурхондарё, Хуҷанд, водии Фарғона (1962-1964), вилояти Чимкент ва навоҳии ҷануби РСС Қазоқистон, вилояти мухтори Бадахшони Кӯҳии Тоҷикистон гузаронида, дар заминаи таҳқиқи муқоисавии мероси музикӣи мардумони Осиёи Миёна корҳои зиёде илмӣ анҷом додааст. Махсусан К. дар ғирдоварию таҳқиқи мероси музикӣи навоҳии Тоҷикистон (Фарму Қаротегин, Кӯлоб, Бадахшон (ВАБК 1968-1970, 1971, 1978) идома дода, дар зимни омӯзишҳои майдонӣ роҷеъ ба осори музикӣи мардумии тоҷик пажӯҳишоти бунёдии таҳқиқӣ анҷом додааст. Инчунин дар таҳқиқи музикӣи устодонаи тоҷик «Шашмақом» низ мақолоти тозаи илмӣ нигошта ва дар навиштаҳои паҳлӯҳои рангини мақомҳоро чун падидаи бузурги бадеию зебоишиносии музикӣ ба риштаи таҳқиқ овардааст. К. дар тарбияи музикашиносо-шарқшиносони Тоҷикистон, Ўзбекистон, Озарбойҷон, Туркменистон, Қазоқистон ва кишварҳои дигар саҳми арзанда гузошта ва муддати чанд раиси комиссияи музикашиносии Иттифоқи оҳангсозони Ўзбекистонро ба ўҳда дошт ва иштироудори чандин симпозиум ва конфронс байналмилалӣи музикаист. К. барои хидматҳои дар рушди илми музикашиносӣ ва тарбияи

ихтисосмандони касбӣ бо ифтихорномаю нишони «Барои меҳнати шоён» тақдир шудааст.

Асарҳои асосии К.: Узбекская домбровая музыка, Таш., 1962; Музыкальное искусство Памира, книга первая, вторая, Москва, 1978, 1987 (совм. с Н.Х. Нурджа новым) ва ғ.

Ад.: Джаббаров А., Салоимонова Т., Композиторы и музыковеды Узбекистана. Биографические очерки, Таш., 1976; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 1. Душ., 1988.

"Кашф-ул-автор" (с.таъ. тахм. 1570-72, Ҳиндустон, форсӣ, наस्ताлиқи хоно, мансуб ба Қосим ибни Дӯсталии Бухорӣ, захираҳои хаттии китобхонаи Солорчанг, Ҳиндустон), аз таълифоти муҳими назариявии мусиқӣ, ки ба номи Акбар (1556-1605) мусикидон, мутриб ва шоири бухороиася Дӯстали навиштааст. Дар муқаддима ва бобҳои "К." зикр шудааст, ки баробари тавсифу баррасии таркиботи назарии мусиқӣ (шарҳи мусиқӣ, савт, нағма, созҳо), маҷмӯи 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯъба, равиши истихроҷи ҳар як аз ин таркиботи мусиқии устодона, шарҳе ба "Рисолаи дувоздаҳмақом"-и Дарвеш Ҳайдарӣ Тӯтиёнӣ (ба номи Ҳумоюн 1530-1556 таълиф карда) дар чарағи таҳқиқ ба қалам овардааст. Зимни ин дар "К." масоили ҳамоҳангии шеърӯ мусиқӣ, робитаи мусиқии аҷамӣ ва Ҳиндӣ (дар мисоли 12-мақом, роғҳо), саҳми устодон дар таппакул, рушди шаклу анвои мусиқии аҷамӣ, Ҳиндӣ, таъсири бадеӣ, ахлоқӣ, зебоишносии созу овоз аз дидгоҳи тоза ба риштаи таҳрир омадаанд.

Ад.: Дӯсталии Бухорӣ, Кашф-ул-автор, (Феҳристи нусаҳои хаттии мусиқии Ҳинд, 193); Шуур А. Мероси мусиқии Ҳиндӣ ба забони дарӣ, Торонто, 2004; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Киндӣ (Абӯюсуф Яъқуб ибни Исроқ, машҳур ба Киндӣ, ал-Киндӣ с.тав. 805, Макка, с.тав. 873, Бағдод), мусикидон, донишманди яҳудинасаби араб, ки дар шаҳрҳои Мака, Куфа ва Бағдод зиндагӣ ва эҷод карда, дар боргоҳи халифаҳои Аббосӣ-Маъмун (813-833), Мутаваккил (847-861) хидмат намудааст. Дар улуми фалсафа ва ғайра зиёда 238 асар навишта, дар таърих ва назарияи мусиқӣ ҳам рисолаи муҳиме таълиф кардааст. Асари К. «Рисола фи ал-мусиқӣ» аз таълифоти муҳими назарии мусиқӣ буда, дар заминаи манобеъ ва осори мусиқии мардумони эронӣ нигошта, масоили умдаи созу овозро ба риштаи таҳқиқ овардааст. К. бештар дар бораи сохтгори оҳангӣ, назару диди пешиниён дар бораи мусиқӣ, ниҳодҳои эҷодӣ оҳанг, таносуби шеърӯ мусиқӣ ва ғ. ибрози назар намудааст.

Ад.: Киндӣ, Рисола фи ал-мусиқӣ, Бағдод, 1961; Машҳун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ. 1. 1373; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Таш., 1963.

«Китоб-ал-адвор» («Китоб-ал-адвор фи маърифат-ин нағам ва ал-адвор», «Китоб-ал-адвор-фи-л-мусиқӣ», «Ал-адвор», «Адвор»), соли таълифаш 1252, Бағдод, арабизабон, асари машҳури Сафиуддин Абӯлмуъминӣ Урмавӣ (1230-1292-94), аз муҳимтарин таълифоти назарии мусиқии а. 13 дар таърихи тамаддуни мардумони Шарқи Миёна, Наздик аст.

«К.» аз муқаддима, 15-фасл ва хотима таркиб ёфта, дар муқаддима мақсади таълифи он баҳра бардоштани аҳли ҳунар аз таркиботи илмию амалии мусиқӣ буда, инчунин асарро Сафиуддини Урмавӣ бо маслиҳати Насируддини Тӯсӣ (1200-1273) нигоштааст.

Фасли аввали «К.» («Дар шинохти нағма ва ҳиддату сақили он») баҳси мавзӯи илмии мусиқӣ «нағма» буда, яъне таърифи нағма, сабаби ихтилофи нағма дар зеру (ҳиддат) ва бамӣ (сақил) аст. Дар ин фасл сабабҳои зеру бамӣ дар созҳои мусиқии торӣ ва нафасӣ дар зимни далелу таҷрибаҳои зиёде ба риштаи таҳлил омадааст.

Фасли дуввуми «К.» («Дар қисмати дастонҳо»). Мавзӯи тақсиму баррасии торҳо, усули ҳосил намудани нағмаҳои мусиқӣ аз дастонҳо (пардаҳо) буда, муаллиф тартиби воқеъшавии тору пардахоро дар мисоли таркиботи торию пардавии сози уд таҳқиқ намуда, нақшаи онро овардааст. Ин усули таҳлили Урмавӣ дар «К.» идомаи мантикию таърихии пешиниён (Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Зайла ва диг.) буда, дар бисёр ҳолат вобаста ба таҳаввулотӣ ҳунари ба натоиҷи нав дастёб шудааст. Дар фасли саввум («Дар нисбатҳои абъод») Урмавӣ, баёни идомаи тавсифи нағмаҳо буда, ин ҷо фосилаҳо (абъод) ва ду навъи он мулоиму (консонанс) мунофарат (диссонанс), усули эҷодӣ онҳо таҳқиқ шуда, тафсири муаллифи «К.» фаннию мушаххас аст.

Дар фасли чаҳорум («Дар асбобе, ки мучиби танофур аст») сабабҳои ҳолати эҷодӣ танофур (фосилаҳо) сабаби фосилаҳои чаҳоргона дар донаҳо ва зуларбаҳо (чаҳоргона) тавзеҳ шуда, собит шудааст, ки таълифе, ки эҷод мешаванд бояд мулоим бошанд. Ин мавзӯ дар фасли панҷуми «К.» («Дар таълифи мулоим») идома ёфта, сабаби эҷодӣ фосилаҳои чаҳоргона, роғҳои ташкили зуларбаҳои 7-гона тавзеҳ шуда, инчунин

сабаби дугонаи танофур дар зулхамс (фосилаҳои панҷум, фосилаҳои 12-гона) тафсир гардидааст. Дар фасли шашуми «К.» («Дар адвор ва нисбатҳояш») яке аз масоили муҳими назарию амалии мусиқӣ маҷмӯи даврҳои 84-гонаи мусиқӣ, ки аз изофашавии зуларбаъ ва зулхамсҳо ҳосил мешаванд ($7 \times 12 = 84$) Урмавӣ ба натиҷаҳои ҷолиб даст ёфта шуда, ба усули истихроҷи он ошно месозад.

Фаслҳои ҳафтум («Дар ҳукми ду ватар абрешим»), ҳаштум («Дар зикри уд ва тасвияи автор ва истихроҷи адвор аз он») дар иртибот ба усули ҳосил кардани нағмаҳо, роҳҳои ҷӯрсозии торҳои сози уд, равиши эҷоди адворро (дар ду ва ё панҷ тори уд) шарҳ медиҳад. Ин равиши таҳлилию тавсифии Урмавӣ дар «К.» аз нигоҳи назарию амалӣ мушаххасу дақиқ буда, минбаъд мусиқидонони Мовароуннахру Хуросон дар баёни усули тасвияти торҳо ба усули тавзеҳии ӯ таъя ва истинод намудаанд. Дар фасли нухум («Дар баёни даврҳои машҳур») шарҳи 12-мақом («Ушшоқ», «Наво», «Бусалик», «Рост», «Хусайнӣ», «Ҳичозӣ», «Зангула», «Раҳовӣ», «Исфакон», «Зерафканд», «Рост», «Ироқ») ва шаш овозаи мусиқӣ («Салмак», «Гардония», «Моя», «Шаҳноз», «Наврӯз», «Гавашт») баён шуда, тавзеҳи ӯ мушаххасу возеҳ аст. Мавзӯи иштироки байни нағмаҳо дар асли даҳуми «К.» («Дар ташорики нағам») сурат гирифта, Урмавӣ чун назаридону донандаи хуби амалии мусиқӣ ин бахсро ҳам дар пояи далелҳои мушаххаси назарию амалӣ қорбааст намудааст. Тавсифи табақабандии даврҳои мусиқӣ дар фасли ёздаҳуми «К.» («Дар табақоти адвор») сурат гирифта, яъне ҷои воқеъшавии даврҳои (мақомҳои 12-гона) ва усули эҷоди онҳо дар сози уд баён шудаанд. Дар асли дуваздаҳум бошад («Дар истиҳоби ғайри маъхӯд») усули ғайри маъмули ҷӯрсозӣ дар созҳои мусиқӣ (уд) буда, дар ин фасл ҳам Урмавӣ усул, равиши фаннию амалии ҷӯрсозиро (ғайримаъмул) тавзеҳ додааст, суҳан меравад. Фасли сёздаҳуми «К.» («Дар адвори иқоъ») доир ба зарб (иқоъ), навоҳои зарб, усули тақтеъи зарбӣ дар амалия ва назарияи мусиқист ва аз муҳимтарин фаслҳои назарии асар буда, Урмавӣ дар тавзеҳи ин таркиботи мусиқӣ дониши хуби назариявиашро ба харҷ додааст. Таъсир ва бардошти мусиқӣ ба инсонҳо ҳам аз масоили муҳими бадеию зебоишиносии мусиқӣ маҳсуб шуда, ин мавзӯ дар фасли чаҳордаҳуми «К.» («Дар таъсири нағам») қорбааст шуда, Урмавӣ мисли дигар донишмандон аз натоиҷи фикрии мусиқидонони ҷунонӣ дар иртибот ба таъсири нағмаҳо ба одамон ин мавзӯро баррасӣ кардааст. Ин мавзӯ дар «К.» бисёр мӯҷазу мушаххас ба қалам омада, оғӣ аз санадҳост. Дар фасли охири-

ни «К.» («Дар мубоширати амал») мавзӯи усули оҳангсозӣ дар мусиқӣ баррасӣ шуда, дар ин фасл ҳам Урмавӣ чун назаридон ва эҷодкор равиш, усули эҷоди навозандагӣ, оҳангсозиро бо чанд мисол тавзеҳ медиҳад, ки бештар моҳияти амалӣ касб кардааст. «К.» чун асари пураарзиши назариявии мусиқӣ дар ас. 14-15 тавассути донандагони мусиқӣ ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума шуда ва тафсириҳои ҷолибе навишта шудаанд. Аз ҷумла тарҷумаи форсии тоҷикии Наср ибни Аҳмад Муҳаммад Муъин (ас. 14, ки бо номи «Шарҳи Муборакшоҳӣ», ба номи шоҳ Шучоъ (1358-1384) маъруф аст), «Шарҳи адвор»- Ҳоҷа Абдулқодир (1356-1435), Лутфулло Муҳаммад ибни Асъади Самарқандӣ (ас. 16) «Шарҳи Китобу-л-адвор» ва тарҷумаи туркии Аҳмад-ўғли Шукрулло (а. 15) ва диг. маъмул аст. Бахше аз тарҷумаи туркии Шукрулло муҳаққиқи турк Рауф Яқобей (1878-1935) дар яке аз нашрияҳои Истамбул («Шаҳбал») ва «Энсиклопедияи мусиқӣ» чун мероси мусиқии турк нашр намудааст. Зимни ин «К.» тавассути ноширону муҳаққиқони аврупоӣ шарқӣ ба забонҳои франсавӣ, англисӣ, русӣ ва ахиран соли 2004 тарҷумаи форсии мутарҷими номаълум дар Техрон ба таъъ расидаанд. «Шарҳи адвор»- Ҳоҷа Абдулқодир бо эҳтимоми Тақии Биниш тавассути Маркази нашри донишгоҳӣ (Техрон, 1375) ба таъъ расида, тарҷумаю тавзеҳоти франсавии Б.Р. д'Ерланже (1936-1937) ва англисии Фармер Х. (1928), инчунин порчаҳои ҷудогонаи «К.» бо кӯшиши Карра де Во (с. 1891, франсавӣ), Л. Маник (1969, ба забони олмонӣ) ва ғ. интишор шудаанд.

Порчаҳои ҷудогонаи «К.» дар маҷмӯаи мусиқии «Муз. эстетика стран Востока» (М. 1967) низ дастраси дӯстдорони мусиқӣ гардидааст. Нусхаҳои хаттии «К.», ки беш аз 30-адад аст дар музейҳои Истамбул (Нури Усмония № 3653-2, с. 633 ҳ.қ. баробари 1235 милодӣ), Техрон (Китобхонаи Миллӣ, 1556-3, с. 693 ҳ.қ. 1293 милодӣ), Қоҳира (Миср, Дорул Кутуб ал-Мисрия, № 507, с. 726 ҳ.қ. 1325-милодӣ), Қоҳира (Миср, Дорул-кутуб-ал-Мисрия, № 427, с. 727 ҳ.қ. 1326-милодӣ), Британия (донишгоҳи Оксфорд, № 521, с. 734, 1333-милодӣ, хаттогии Шамсуддини Сӯҳравардӣ-шоғирди Урмавӣ), Техрон (Китобхонаи Мулк 13 муҳаррами с. 809 ҳ.қ. 1406 – милодӣ), Китобхонаи донишгоҳи Ленинград (№ 474), Китобхонаи Бодлиён (№ 161), Китобхонаи Миллии Франция (Париж, № 2865), донишгоҳи Колумбия (Нью-Йорк, № 306).

Ҷунонки зикр шуд, дар тарҷумаю тафсири «К.» ба забони форсии тоҷикӣ саҳми донишмандони ас. 14-15 чун Мавлоно Насруллоҳи Қоинӣ, Мавлоно Ҷалолуддин Фазлуллоҳи Убайдӣ, Мав-

лоно Саъдиддини Кӯчак, Мавлоно Умарточи Хуросонӣ ва диг. бузург буда, Хоча Абдулқодири Гӯянда дар чараёни шархнависӣ ба «К.» аз онҳо ёдовар шуда, аммо то имрӯз кори анҷом додаашон нарасидаанд. Тарҷумаи форсии донишманд Яҳё Ибни Аҳмади Кошонӣ, ки тарҷумаи форсии «К.» -ро бо фармони Ҷамолуддин Абӯисҳоки Инҷу (солҳои ҳукуматаш 1342-1356) дар таърихи 1325 анҷом додааст, низ аз қорҳои ҷолиб дар ин замина ёд шудаанд. Қори Лутфуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Асҳади Самарқандӣ, ки шарҳашро дар 1376, моҳи ноябр анҷом додааст, аз муҳимтарин тафсириҳо роҷеъ ба «К.» шуморидаанд. Шарҳҳои ба забони форсии тоҷикӣ навиштаи донишмандони мусиқӣ Шаҳобуддин Абдуллоҳ ибни Маҳмуди Сайрафии Табризӣ (ваф. 135 «Хулосат-ул-афкор фи маърифат-ул-адвор»), Муҳаммад Исмоил ибни Муҳаммад Ҷаъфари Исфохонӣ (с.ваф. 1890, «Китоб дар илми мусиқӣ» -1878) ва диг. дар таърихи омӯзиш ва баррасии осори Сафиуддини Урмавӣ нақши муассир доранд.

Ад.: Сафиуддин Абӯлмӯъмин ибни Юсуф ибни Фохир ал-Урмавӣ ал-Бағдодӣ, Китоб-ал-адвор фи -ал-мусиқӣ, бо эҳтимоми Ориё Рустамӣ, Техрон, 1380; Сафиуддин Урмавӣ, Китоб-ал-адвор, Ҷумҳурият ал-Олмания, 1964; Доират-ул-маорифи бузурги исломӣ, ҷ.7, Техрон, 1375; Тарбият М. Донашмандони номии Озарбойҷон, Техрон, 1378; Ҳочӣ Халифа, Кашф-ал-зунун, Бағдод, 1972; Хондамир, Равзату-с-сафо, Техрон, 1339; Маҳфуз А. Мӯъҷам-ал-мусиқӣ-ал-арабия, Бағдод, 1964; Қутбуддини Шерозӣ, Дуррату-т-тоҷ..., Техрон, 1324; Донишпажӯҳ М. Мушовимат дар усули мусиқии Эрон, Техрон, 1355; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон. ҷ.1., Техрон, 1376; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1337; Баркашлӣ М. Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Абдулқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1370; Музыкальная эстетика стран Востока, Москва, 1967; Виноградов В. Классические традиции иранской музыки, Москва, 1982; Раджабов И. Макомы, Таш.-Ереван 1970; Рача-бов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душанбе., 1989; d' Erlanger R. La musique Arabe, vol.III. Paris, 1938; Farmer H. A history of Arabian music to the XIII Century, London-Luzac, 1973 ва ғ.

«Китобу-л-огонӣ» («Китоби сурудҳо», ба забони арабӣ, соли таълифаш с. ҳоӣ 955-960), асари адиб, донишманд, муаррих ва мусикидонии номии форс-тоҷик Абӯлфараҷи Исфохонӣ (897-967), асари таърихӣ, адабӣ мусиқӣ. «К.» дар таърихи тамаддуни мардумони Шарқи Миёна ва Наздик чун сарчашмаи муҳими адабӣ, ҳунари (мусиқӣ) буда, муаллиф дар гирдоварии ахбору маводи он зиёда аз

50-сол машғул шуда, дар солҳои 955-960 дар шакли як асари ҷомеъи адабию таърихӣ, қомусӣ анҷом медиҳад. Дар «К.» роҷеъ ба адибон (шоир-сароянда, сароянда-шоир, мусикидон-шоир), сарояндаю навозандагон, донандагони суннатҳои бостонии эҷодию иҷроӣ, равия, сабқҳои хонандагӣро сознавозӣ, сарвари мактабҳои ҳунарии замони хилофати араб ва то замони муаллиф (шаҳрҳои Бағдод, Басра, Димишқ, Мосул, Маккаю Мадина, манотиқи Мовароуннаҳру Хуросон ва ғ.), нақши мероси мусиқии мардумони эронӣ дар рушди мусиқии аҳди хилофат саҳми мусикидонони эронитабор дар бунёди ҳавзаҳои ҳунарии ас. 7-9 ва ғ. дар зимни далелу ахбори мӯътамад ба қалам омадаанд. Дар «К.» оид ба Борбад ва умуман мусиқии тоисломии мардумони эронӣ ахбор, тавсифоти ҷолиби мусиқӣ, адабӣ зикр ёфта, ки дар манобеи дигари ин асрҳо кам ба назар мерасанд. Муҳимияти тавсифоти Исфохонӣ дар он аст, ки дар чараёни баёни шарҳи ҳоли мусикидонон на фақат осорашон тавсиф шуда, инчунин намунаҳои асарҳояшон (бо матн) оварда мешаванд. Зимни ин дар «К.» сохти шеърӣ (бахр, зарб), усули иҷроӣ, мансубияти мавзӯии он ба ин ё он воқеа, ҳодиса, шахсони ҷудогона (бахшидашуда), ба қадом равия, мактаби ҳунари мансуб доштани сароянда, навозанда, тавсифи равия, мактабҳои иҷроии устодона чун «ат-тариқат-ал-авоил», «ат-тариқат-ал-аҷамия», «ат-тариқат-ал-қадима», асосгузорони мактабҳои ҳунарии Бағдод, Димишқ, Макка, Мадина, Ҳира, афзалияти сабқ ва равияи эҷодию иҷроии устодонаи сулолаи Мавсулӣ, хондонҳои мусикидонии эронитабор, волоияти ҳунари онҳо ба сабқ, шеваҳои иҷроии бадавӣ, асосу пояи устувори таърихӣ доштани мактаби иҷроию таҳқиқии Мавсулиҳо ва ғ. санаду тафсириҳои ҷолибе дарҷ ёфтаанд. Аз ин нигоҳ муаррихи араб Ибни Халдун (ваф. 1406) «К.»-ро «девони адаби араб» номидааст. Дар омӯзиш, нашри «К.» ноширону муҳаққиқони зиёд қор бурда, дар мамолики араб аз нимаи дуввуми ас. 19 оғоз шуда, солҳои 1900-1905 дар ҳаҷми 20-ҷилд ба таъб расидааст. Соли 1900 арабшиносии итолиёӣ Твиди И. дар заминаи нашри мисрии «К.» мунтахаберо анҷом медиҳад. Нашри комили «К.» с. 1974 сураи мегирад. Нашри русии «К.» (мунтахаб) солҳои 70-ум рӯи қор омада, ба забони тоҷикӣ ҳам баъзе бобҳои он дар шакли интихобӣ бо номи «Ҳикоеҳои Иброҳими Мавсулӣ» (Душ., 1987) ба таъб расидааст.

Ад.: Абӯлфараҷ Исфохонӣ, Китобу-л-огонӣ, Миср, 1900-1905; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1. Техрон, 1376; Шайбонӣ А. Аз Қуруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Турҷонизода А. Таърихи адабиёти араб, Техрон, 1348; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон,

1376; Энциклопедияи адабиёт ва санати тоҷик, ҷ.1. Душ., 1988; Farmer H.A. history of Arabian music, London, 1973.

«Китобу-л-кофй-ал-мусикӣ» (с. тав. 1040, ба забони арабӣ, Исфаҳон), асари донишманди номӣ, аз шогирдони машҳури Ибни Сино (980-1037) Абӯмансур ибни Муҳаммад ибни Умар ибни Тоҳир, машҳур ба Ибни Зайла (ваф. 1048-1062). «К.» аз таълифоти муҳими мусикӣ буда, он идомаи мантикии сабки таҳқиқи Абӯнаصري Форобӣ, Ибни Синост. Ин рисола аз муқаддима, се фасл ва хотима таркиб ёфта, дар муқаддима ҳадафи таълифи «К.», баҳс, тавсифи мусикӣ чун илм ва ҳунар, назари пешиниён дар таърифи мусикӣ ва ниҳоят шарҳи мушаххаси мусикӣ зикр ёфтааст. Боби аввал (фасл «фи таъриф-ал-нағам» «Дар таърифи нағма»)- таърифу шарҳи овозҳои мусикӣ, усули эҷоди нағма, нағма чун қисми муҳим дар мусикӣ, назару таърифоти донишмандон (Форобӣ, Ибни Сино), ҳулосаҳои таҳлили муаллиф дар иртибот ба ин мавзӯ вобаста ба таҳаввулотҳои фикрии мусиқии ас. 10-11 натиҷагирӣ шудаанд.

Дар фасли дуввум («фи таъриф ал-икоъ» – «Таърифи зарб») ба таҳлилу тавсифи зарб (икоъ) чун шоҳаи илмию амалии мусикӣ (илм-ал-икоъ) таърифи назарии пешиниён (асосан Форобӣ, Ибни Сино), ниҳоди рукҳои зарб, зарбҳои маъмул (асосӣ) ва ғайримаъмул, зарбҳои мусикӣ, ки ҳоса ихтирооти форсиён (аҷамиён) аст, сохти таркибии зарбҳои асосӣ ва таносуби онҳо ба баҳру авзони арӯзӣ, ниҳодҳои зарбӣ, дарк ва сомеаи зарбӣ, зарбҳои, ки ҳоси диди аъроб (арабҳо) ва ниҳоят паҳлӯҳои зебоишиносии мусиқии зарб ба риштаи таҳлил омадаанд.

Ва дар боб, фасли саввум («фи таъриф-ал-алҳон» – «Дар таърифи лаҳнҳо»), ки дар тақвияти нуктаҳои таҳқиқи Форобӣ, Ибни Сино бештар таъриф шуда. Зимни ин Ибни Зайла дар ҷараёни таҳқиқи таркиботи савтии лаҳнҳо ӯ ба шарҳи анвои лаҳнҳои асосӣ (лаҳни мулавван, лаҳни инфолия, лаҳни баситӣ ва ғ.) таваҷҷӯҳ намуда, таърифи ҳар як аз онҳоро мушаххасу мӯҷаз бар пояи далелҳои мӯътамад ба қалам овардааст. Муҳимият ва арзишмандии ин фасли «К.» дар он аст, ки Ибни Зайла ба тавсифи намунаҳои аввалини маҷмӯи оҳангҳои силсилавии устодонаи мусиқии форсиён (тоҷик-форс) «равошин» (равосин), суруду навоҳои силсилавии мавсимӣ-маросимии «Сандон», «Мозандаронӣ», махсусан «Порсиёт» (фаҳлавиёт) ва «Хусравонӣ», шеваи иҷроию сохти шеъриашон нуктаҳои хеле пурарзиш дода ва

ин тафсири дар манобеи хаттии мусикӣ (осори Форобӣ, Киндӣ, Ибни Сино ва диг.) қаламдод нашудаанд. Аз ин нигоҳ дар зимни аҳбору тавсифоти ин фасли «К.» метавон ба ҷараёни ташаккули аввалин маҷмӯҳои силсилавии устодонаи мусикӣ ба ҳулосаҳои нав дастёб шуд.

«К.» бори аввал соли 1964 бо эҳтимоми устоди Донишгоҳи ҳунароҳои зебои Бағдод Зикриё Юсуф дар зимни ду нусхаи маҳфузмондааш таҳия ва манзури дӯстдорони мусикӣ шудааст.

Ад.: Ибн Зайла ал-Исфаҳонӣ, Китоб-ал-кофй-ал-мусикӣ, тасҳеҳ Зикриё Юсуф, Бағдод, 1964; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машҳун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1. Техрон, 1376; Раджабов А. Из истории развития таджик. музыкальной культуры в 7-12 вв. канд дисс. 1982; Нафисӣ С. Таърихи назму наср дар Эрон... ҷ.1, Техрон, 1334; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Китобу-л-мусикӣ-ал-кабир» (с. таъ. тах. 935-40, Бағдод, ба забони арабӣ, мансуб аст ба Абӯнаسر Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Тархон ибн ал-Форобӣ 870-950), аз муҳимтарин таълифоти мусикӣ дар таърихи тамаддуни мусиқии мардумони Шарқи Миёна ва Наздик буда, маҳз тавассути ин асараш муаллиф дар мамолики Аврупо бо номи «Ал-Фарабиус» машҳур шудааст. «К.» тибқи нақшаи Форобӣ аз ду китоб иборат буда, лек то имрӯз китоби аввал расида ва шояд китоби дуввуми «К.»-ро нанавишта, ва ё ба иллати воқеоти сиёсии замон аз байн рафтааст. Воқеан «К.» аз мӯтабартарин таълифоти назариявӣ дар мусиқии он рӯзгор буда, минбаъд донишмандони созу овоз дар ҷараёни таҳқиқи баррасии масоили назарии мусикӣ ба нуктаҳои арзишманди Форобӣ истинод намудаанд. Бинобар ба нусхаҳои то имрӯз расидаи «К.» ва нашршудаи (Китоби аввали «К.») иборат аз муқаддима ва ду қисм таркиб ёфтааст. Дар муқаддимаи «К.» суҳан аз ҳадафи навишта шудани асар, мавзӯоте, ки дар ҷараёни таҳқиқи баррасӣ мешаванд, назари пешиниён ба мусикӣ ва тавсифи фалсафии мусикӣ (чун илм ва ҳунар) бар пояи далелу ҳулосаҳои пажӯҳишии мусанниф корбаст шудаанд. Форобӣ агарчанде давраи дуввуми омӯзишию таҳқиқиашро берун аз Мовароуннаҳру Хуросон гузаронида, огоҳияти кулӣ роҷеъ ба таҳаввулотҳои эҷодию иҷроии ҳавзаҳои ҳунарии Сомониён надошт, аз ин нигоҳ дар ҷараёни баррасии мавзӯоти муқаддимаи асараш бештар ба масоили фалсафӣ зебоишиносии мусикӣ (бо бардошт аз осори мактаби фишогурсиён, лек бо диди нави таҳлилий) мутаваҷҷеҳ аст. Муқаддимаи «К.» аз дидгоҳи назарӣ хеле амику фанӣ дар масоили

тавсифи мусикии назарист ва мусикидонони минбаъдӣ тавсифоти Форобиро ба сифати таърифи умда истифода намудаанд.

Қисми аввали «К.», ки иборат аз ду гуфтор (мақола) таркиб ёфта ва мавзӯоти зайл: савт (таърифи савт, овозҳои мусикӣ ва ғайримусикӣ, ниҳодҳои савтият дар мусикӣ ва ҷанбаҳои бадеии он), фосилаҳо (абъод), тавсифи фосила, анвои он: миёна, хурд, бузург, табақабандӣ, равиши эҷоди фосила, назари пешиниён-мусикидонони ҷунонӣ, нисбатҳои пурра ва нопурра ва ғ., қаторовозҳо (аҷнос, таърифи илмӣ, ҷинсу ҷамъ аз дидгоҳи назарӣ, равиши истихроҷ, диду эҳсоси амалӣ дар иртиботи мабонии мусикӣ), овозҳою лаҳн ва зарб (иқоъ, мавзӯи зарб ва таркиботи зарбӣ аз нигоҳи Форобӣ дақиқу ғаннӣ тафсир шуда ва ин мавзӯро комилтар дар рисолаи «Эҳсоъ-ул-иқоъ») (табақабандии зарбҳо) ба қалам оварда, дар ин фасл бештар паҳлӯҳои назарӣ бадеию зебоишиносии зарб дар иртибот ба таркиботи илми бадеъ (арӯз ва қофия, вазн, баҳрҳои арӯзӣ) ва амсоли ин баррасӣ шудаанд. Назари таҳқиқии Форобӣ ҳам дар ин қисм хеле хуб эҳсос шуда, дар масоили зарб, ҷамъу ҷинс ба бисёр ҳулосаҳои донишмандони пешин (ҷунониён) ҳӯрдагирӣ намуда, дарку таҳлили амалии ин таркиботи мусикиро дар мисолу далелҳои мушаххас собит менамояд.

Дар қисми дуввуми «К.» асосан масоили созҳои мусикӣ, усул, равиши таълифи (эҷоди) лаҳнҳои мусикӣ, табақабандии созҳо (торӣ, тории захмай, тории камонӣ-маҷруротӣ, бодӣ-нафасӣ, зарбӣ, зарбии сафоилӣ ва ғ.), тарзи ҷӯрҷозӣ (тасвият, ҷурҳои маъмул: бухорӣ, хуросонӣ ва бағдодӣ), созҳои муҳим (уд, рубоб, най), созҳои, ки садояшон комил аст (най, рубоб, танбӯр, уд), баҳси кӯкҳои (ҷӯр) маъмулу комил (дар мисоли тору пардаҳои танбӯри хуросонӣ), ниҳодҳои ҳунарий, таъсир ва бардоштҳои ҳунарий, ифода, бозтобии созу навоҳо дар рӯҳияи инсон, тавбамии калом ва оҳанг, ифодаҳои зебоишиносии мусикӣ, тафсири асарҳои (оҳанг) ҳунарий (дар мисоли равшинҳо, форсиёт, тариқ-ул-мулукия-хусравонӣ) ва ғ. тафсиру таҳқиқ шудаанд. Дониш, таҷрибаи андӯзандагии мусикии Форобӣ дар ин қисми «К.» хеле назаррас буда, маводу усули таҳлили, ғаннист. Бисёр нуктаҳои ин қисми «К.» дар асарҳои Ибни Сино (баҳшҳои мусикии «Донишнома», «Китобу-ш-Шифо», «Китобу-н-Наҷот»), Ибни Зайла («Кито-ал-кофӣ-ал-мусикӣ») ва навиштаҳои мусикидонҳои ас. 13-14 (Қутбудиини Шерозӣ «Дуррату-т-тоҷ»... «Дар илми мусикӣ», «Муҳаммади Омулӣ», «Нафайсу-л-фунун...» «Дар илми мусикӣ», Мирсаидалии Ҷурҷонӣ «Илм-ал-

мусикӣ» ва диг.) таъсири боризе гузоштааст. Донишмандони баъдӣ собит кардаанд, ки фасли дар маърифати иқоъи (зарб) «К.» дар асарҳои дигари Форобӣ «Китоб-ал-эҳсоъ-ал-иқоъ» (шакли дурӯсташ «Китоб-ал-накр музафан ила-иқоъ») дар мавзӯи зарб, таркиботи он саҳеҳтар аст.

Фасли шунидан ва таъсири мусикӣ, ки дар «К.» зикр ёфтааст, дар асари дигари ӯ «Китоб-ал-шарҳ-ал-симоъ» (ин асар дар феҳристи осори Форобӣ зикр шуда, аммо аҳли таҳқиқ аз он сухане ба миён наовардаанд) бо далелҳои назарию амалӣ таҷассум ёфтаанд.

Тавсиф ва таҳлили Форобӣ дар «К.» дар иртибот ба танбӯри хуросонӣ ҷолиб буда ва мегӯянд, ки назари аҳли мусикӣ роҷеъ ба сохттори ин соз гуногун буда, вале собит мекунад, ки ин соз аз ду тори ҳамҷавор, ки ҷои воқеъшавии пардаҳои ҷунин оварда:

1. пардае, ки дар 1/9 тӯл байни мабдои симу хараки соз баста шаванд.

2. пардае, ки дар 1/4 тӯли сим баста шаванд.

3. пардае, ки дар 1/3 тӯли сим баста шаванд.

4. пардае, ки дар 1/2 тӯли сим баста шаванд.

5. пардае, ки дар 1/9 тӯли сим байни вустои сим (васати) симу хараки соз баста шаванд

Сипас Форобӣ тавсифи бастании пардаҳои дигар, тарзи ҷӯрсозии танбӯри хуросониро оварда, худро ихтироъкори равиши пардабандии ин соз нашуморида, меросбардор (идомадихандаи) кори пешиниён мешуморад. Агарчанде дар дараҷабандии ин соз равиши гоми фишоғурсиён эҳсос шавад ҳам, ин маънии онро надорад, ки ин ҷӯрсозӣ, сози танбӯр аз Юнон омада бошад. Бадеҳист, ки ин усули ҷӯрсозӣ тавассути навиштаю таҷрибаи ҳунарии мактаби мусикидонони эронитабори (эронии хуросонӣ) Бағдод (Нашити Форсӣ, Мансури Залзал, Иброҳиму Исоҳи Мавсулиҳо ва дигарон) рӯи кор омада ва Форобӣ дар давраи нави таърихӣ бо такмилу тасҳеҳи назарӣ дар асараш истифода карда, ба натиҷагирӣ нави илмию амалӣ даст ёфтааст. Пажӯҳишҳои назарию амалии мусикии Форобӣ дар «К.», махсусан фасли танбӯри хуросонӣ ин маҳсули бардошт, омӯзаҳои борику пурбор аз мероси мусикии эронӣ буда, таъия асосиаш ҳам дар иртибот ба ин тамаддун аст.

Форобӣ, ки дар созҳои мусикӣ ҳам ихтирооте дошта (такмили қонун, сози зарбие, ки шабеҳи ксилофони имрӯзӣ будааст ба ӯ нисбат дода, дар иртибот ба маҳорати навозандагӣ дар манобеи хаттӣ аҳбори зиёде зикр ёфта). Аз ин нигоҳ мусанниф ҳамин бардоштҳои пурборро дар «К.» аз дидгоҳи назарӣ натиҷагирӣ намудааст. «К.» дар ас.

11-17 чун сарчашмаи муҳими назарии мусиқӣ ҳамеша мавриди омӯзишу истиноди мусиқидонон Ибни Сино (980-1037), Ибни Зайла (ваф. 1062) Сафиуддини Урмавӣ (1230-1292-94) Мирсаидали Чурчонӣ (1339-1413), Кутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Муҳаммади Омулӣ (1232-1349), Абдулқодир Мароғӣ (1356-1435), Абдурраҳмони Ҷомӣ (1430-1502), Камолуддин Биноӣ (1430-1502), Махмуди Ҳусайнӣ (1436-1502), Кавкабии Бухорой (ваф. 1535), Дарвешалии Чангӣ (ваф. 1642) ва диг. дар масоили таркиботи мусиқӣ будааст.

Омӯзиш, тарҷумаи (бахшҳои ҷудогонаи) «К.» дар Аврупо ва мамӯлики Шарқ аз ас. 12 оғоз шуда, бори аввал устодони донишгоҳҳои Кордова, Севил Адам де Фледо, Александр Африканский, Симон Тунсид ва диг. ба латинӣ тарҷума карда, тафсириҳо навиштаанд, Муҳаққиқони аврупоӣ Р. Кизеветтер, С. Даниэл, Карра де Во, Х. Фармер, Х. Хикман, Л. Маник, Р. д.Ерланже ва диг. роҷеъ ба «К.» на фақат нуктаҳои ҷолиб баён карда, инчунин онро тарҷума намудаанд. Махсусан, тарҷумаи франсавии «К.» (Р. д.Ерланже) дар мамӯлики Аврупо ва Шарқ (La musique Arabe, Paris, 1930-1935) эътибори зиёд касб кардааст.

Наشري илмӣ омӯмавии «К.», ки дар Қоҳира соли 1967 ва баъдан дар Бағдод сурат гирифтаанд.

Дар Эрон аз ҷониби доктор Озарнош Озарнош «К.» ба забони форсӣ тарҷума ва нашр шуда, муҳаққиқи машҳур М. Баркашлӣ рисолаҳои ҷолибе (Мусиқии Форобӣ, Техрон, 1350; Андешаҳои илмӣ Форобӣ дар бораи мусиқӣ, Техрон, мурдоди 2537), дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар заминаи ин асари пурарзиш мақолаю гузоришоти зиёди илмӣ нигошта, матни русии «К.» дар маҷмӯаи, Математические трактаты Фараби, Алма-Ата, 1972, Музыкальная эстетика стран Востока, Москва, 1967 интишор шудаанд. Дар навиштаҳои муҳаққиқони дигари Шарқу Аврупо «К.» низ тавсифу баррасӣ гардидаанд.

Ад.: Абӯнасор Форобӣ, Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир, Қоҳира, 1967; Абӯнасири Форобӣ, Китоби бузурги мусиқӣ, тарҷумаи О.Озарнош, Техрон, 1375; Баркашлӣ М. Мусиқии Форобӣ, Техрон, 1350; Баркашлӣ М. Андешаҳои илмӣ Форобӣ дар бораи мусиқӣ, Техрон, 2537; Машхун Х., Таърихи мусиқии Эрон, ҷ. 1., Техрон, 1376; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Шайбонӣ А., аз Қуруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1337; Алаверди Х. Фалсафат-ал-мусиқӣ аш-Шарқия, Бағдод, 1967; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Ражабов И. Мақомы. док. дисс. Таш.-Ереван, 1970; Математические трактаты Аль-Фараби, Алма-Ата, 1972; Музыкальная эстетика стран Востока, Москва, 1967; Беляев В.М. Очерки по истории музыки народов СССР., ҷ. 1. М. 1962; Вызго Т.С. Музыкаль-

ные инструменты Средней Азии, М., 1980; Виноградов В.С., Классические традиции иран. музыки, М., 1982; Ражабов А., Из истории разв. тадж. музык. культуры в 5-12 вв., кандид. диссертация 1982; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 2, Душ., 1989; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2002; Farmer H.C. A history of Arabian music... London-Luzac, 1973; Zonis, Persian classical music, Harvard Univer. 1970; Manik L., Das Arabische ton system... Kolh, 1969; d' Erlanger R. La musique Arabe, vol.III. Paris, 1930-1938.

Кобулиев Иброҳим (с. тав. 1926 деҳаи Кичигзии р-ни Рашт, с.ваф. 2001 Рашт), сароянда, навозанда, донандаи анъанаҳои иҷроии касбии мардумӣ. Ҳофизи халқии РСС. Тоҷикистон (1960), Аълочии маорифи халқии РСС. Тоҷикистон (1961) асоси созу овозро дар зодгоҳаш омӯхта, сипас назди Шариф Ҷӯра (1896-1966) ҳунарандӯхта, тахти таъсири ӯ бештар ба анъанаҳои иҷроии устодонаи мардумӣ ошно шуда, дар ин замина суруду оҳангҳо офаридааст. Сози панҷтор дар маҳорати иҷроӣ эҷодии ӯ нақши муассир гузошта, тақия ба сабки иҷроии Рашту Дарвоз дар ин соз рангомезии хосаро рӯи сахна овард. К. И. иштирокдори чандин ҷашнвораҳои мусиқии ҷумҳуриявӣ, рӯзҳои фарҳанги РСС Тоҷикистон дар собиқ СССР аст. Барои хидматҳои шоистааш дар рушди мусиқии миллии бо Ордени Байраки Сурхи Меҳнат, ифтихорномаҳои РСС Тоҷикистон мукофотонида шудааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2., Душ., 1989.

Коллеҷи ҳунароҳои нафиси шаҳри Конибодом. Таълимгоҳи маданият маърифати-ҳунароӣ, ки соли 1996 таъсис ёфта, ҳадаф аз бунёди КНК ривчу раванқи анъанаҳои мусиқии классикӣ ва мардумист. К.Н.К. дар асоси шартнома байни Ҷамъияти саҳомии шакли қушоди «Бодом» ва факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд бунёд шудааст. Ин боргоҳи махсуси касбӣ мутахассисони ҷавонро бо маълумоти махсуси миёна тайёр намуда, дар ҷустуҷӯ ва тарбияи бачагони лаёқатманд аз шаҳру ноҳияҳои вилоят, тарғибу ташвиқи санъати миллии, алалхусус санъати мақомҳои нақши муҳим дорад.

Ба фаъолияти эҷодии мақомсароёни ҷавони ин таълимгоҳӣ ҳунароӣ видеофилми «Шашмақом» таҳия шуда ва онро ширкати телевизионии «Мир» бо кӯмаки Ҷамъияти саҳомии «Бодом» ба навор гирифтааст (1996).

Сарвари даътаи мақомсароёни ҷавони

Конибодомро (баъдан номи устод Боймуҳаммад Ниёзовро гирифт) хатмкунандаи факултаи санъат Ш.Эргашев ба ўҳда дорад. КНК иштирокдори чандин чашнвора ва хоса семинарҳои байналмилалӣ «Масъалаҳои маърифати мусиқӣ дар охири асри XX ва дурнамои он дар асри XXI» (Душанбе, 1999) буда, анъаноти мусиқии мамӯлики кишварҳои Осиёи Марказӣ, Фаронса, Эронро бо равишҳои рангини иҷроӣ санъати «Шашмақом» шинос намудаанд.

Ад.: Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX: Хучанд, 2006.

Комили Хоразмӣ (Паҳлавон Ниёзмуҳаммад Комил Мирзобошии Хоразмӣ, с. тав. 1825, Хева, с. ваф. 1899, Хева), танбӯрӣ, хонанда, шоир, мусиқидон, мутарҷим, зодаи ш. ева (Хоразм). Ў ибтидо дар мадрасаи Хева таҳсил намуда, асосҳои адабиёт, фалсафа, илоҳиёт ва ғ.ро меомӯзад. Махсусан, дар фароғии забонҳои форсии тоҷикӣ, арабӣ данишро тақмил дода, барои омӯзиши мусиқии мақомӣ солҳои 1857-1864 ба Бухоро рафта, назди устодони созу овоз асосҳои амалию назарии мақомхоро («Шашмақом») меомӯзад. Танбӯрнавози назди Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1846-1906), шеърро фалсафаро аз Аҳмади Дониш (1826-1897) ва диг. омӯхта, ба зодгоҳаш баргашта, дар таҳияи мақомҳои хоразмӣ кори мӯттасили амалӣ мебарад. Дар заминаи таҷрибаи илмию амалии мусиқидонони Бухоро К.Х. бар пояи танбӯр хатти адворӣ сохта, дар асоси адвори 18-хатае, ки мураббаъ намуд маҷмӯи мақомҳои амаликунандаи Хоразмро сабт менамояд. Ин ҷадвали адвории К.Х. агарчанде дар таҷрибаи эҷодии мусиқидонон мавриди истифодаи васеъ набуда, вале дар таҳқиқи сохтҳои пардавии мақомҳо аҳамият дорад. К.Х. ин усули омӯзишиашро танҳо дар заминаи мақоми «Рост» анҷом дода, баъди вафоти ӯ писараш Муҳаммадрасули Мирзобошӣ (1840-1922) идома дода, шоҳҳои созию овозии мақомҳои хоразмро пурра сабт менамояд. Кори анҷомдодаи Муҳаммадрасули Мирзобоширо котиб, дафтардори хони Хоразм Муҳаммад Юсуфбек Бобочонбеки Хоразмӣ соли 1883 нусхабардорӣ намуда ва то кунун дар захираи дастнависҳои АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон (Р:1199, ИВАН Уз.ССР) нигоҳдорӣ мешавад. К.Х. дар таҷрибаи эҷодӣ аз мақомҳо баҳраҳои зиёде бардошта, таҳти таъсири ин шӯхориҳои шеърӣ мусиқӣ асарҳои созию овозӣ тасниф карда, аз ҷумла дар мақоми «Рост», шоҳҳои «Мураббаи Комил», «Пешрави Фирӯз» аз офаридаҳои

ӯст. К.Х. дар шеърро шоирӣ ҳам даст дошта, газалу рубоӣ, қасидаро некӯ меғуфта (ба забонҳои форсии тоҷикӣ ва ўзбекӣ), соҳибдевор буда, дар бахшҳои ҷудогонаи «Маҳбубу-л-қулуб»-Маҳмуди Туркмони Фароҳӣ, «Латоифу-л-тавоиф»-Алии Сафии Ҳиравино ба ўзбекӣ баргардонида аст. Минбаъд мусиқидонони Хоразмӣ Фозил Ҳаротов, Матниёз Юсуфов дар ҷараёни сабти пурраи мақомҳои хоразмӣ аз сабти К.Х. ва писараш ҷунманбаъи асосӣ истифода намудаанд.

Ад.: Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тошкент, 1963; Раджабов И. Мақомы..., Таш.-Ереван, 1970; Акбаров И. Музыка садоси, Тош., 1958; Шашмақом, т.1. Москва, 1950; ўзбек халқ музыкаси, 5-6 т., Тош., 1958, 1959; Муҳаммад Юсуф Девонзода, Хоразм мусиқӣ таърихчиси, Москва, 1925 (ба ҳуруфоти форсӣ); ўзбек халқ музыкаси, т.6, Тош., 1958; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Косагарӣ (косагар):

1. Навохтани парда, лаҳни косагарӣ.
2. Оҳанг, суруди мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651), тасниф шуда, эҷоди онро ба Борбади Марвазӣ (589-90-628-38) нисбат додаанд.
3. Косанавоз: нақоранавоз, навозандагӣ дар коса.
4. Косагиритан: коса навохтан, коса задан ё ки ранг гиритан (савт эҷод намудан).
5. Косагар: созандаи коса, нақоранавоз: Косбихандид к-аз нишоти шаҳаргоҳ, Кӯси башорат навои Косагар овард.
6. Номи оҳангсоз, муриб, ки таснифи «Косагарӣ»-ро сохтааст (а.16) ва онро тавассути косаҳои ҷинӣ менавохт.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Кулліёти Кавкабӣ» (с. таълифаш, тах. 1320-26х., Бухоро, ба забони тоҷикӣ-форсӣ, настиқӣ хоно, «Кулліёти Дувоздаҳмақом», «Абёти Дувоздаҳмақом», маҷмӯаи манзуми мусиқӣ, рисолаи манзуми мусиқист), мансуб ба Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухороӣ (с.ваф. 1535). Аввалин маҷмӯаи матнии мусиқӣ (дувоздаҳмақом) ба тавсифи таркиботи мақомҳо, иборат аз ду китоб (ҷилд) буда, бинобар ба қаламдоди муаллиф «К.К.» дастури таълимии мусиқӣ барои аҳли созу овоз аст. Кавкабии Бухороӣ ин асарро бо тавсияи ҳокимони Шайбонӣ (Убайдул-

лохон 1530-1539) нигошта, сохт ва тартиби ниго-риши «К.К.» анъанавӣ буда, ибтидо сухан аз ҳада-фи таълиф, тавсифи таркиботи мақомҳо (12-ма-қом, 24-шӯба, 6-овоза, гӯшаҳо, мавқеи чойгир-шавӣ, моҳияти мавзӯӣ-бадеӣ ва ниҳоят замони иҷро ва ғ.) омада, матни шоҳаҳои овозии «Дувоз-дахмақом» аз ашъори саромадони назми форсии тоҷикӣ (Рӯдакӣ, Ибни Сино, Анварӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Камол, Амир Хусрав ва диг.), суханваро-ни замонааш истифода ва мураттаб гардидааст. Дар «К.К.» на фақат жанрҳои маъмули шеърӣ мусикӣ (ғазал, рубой, тарона), инчунин аз китъа, сокинома, мусаддасу мустазод, фард ва ғ. инти-хоб шудаанд. Яке аз махсусиёти «К.К.» он аст, ки дар он матни асли ва маъмули мақомҳо (онмақо-мҳое, ки то замони муаллиф маъмул будаанд), маҳфуз монда, дар ҳар фасл чун оғоз ашъори тав-сифии ба мақомҳо нисбатдошта ва ифодагари образ, ифодаҳои бадеӣ зебоишносии ин ё он мақом, овоза, шӯба, гӯшаҳо омадаанд, қорбаст шудаанд. «К.К.» воқеан падидаи бузургии бадеӣ зебоишносии мусикӣ дар таърихи тамаддуни Мовароуннахру Хуросон, Эрон ва Ҳиндустон эътибор дошта, минбаъд тақия ба ин асар дар ҳав-заҳои хунарии Бухорою Самарқанд, Хирот, Марв, Деҳлӣ, Табриз, Рай, Шероз ва ғ. манзума, рисолаҳои зиёде тавассути мусикидонон рӯи саҳ-на омадаанд. Мусикидонон – Муҳаммади Хуро-сонӣ, Боқӣи Ноинӣ, Сайфуддини Ғазнавӣ, Абӯ-лмуъмин Сафиуддини Гургонӣ (Чурчонӣ), Фу-рсати Шерозӣ, Тугрои Машҳадӣ аз ин асар муста-фид будаанд. Силсилаи рисолаҳои манзумаҳои мусикии «Тарона ва мақом», «Мақомоти мусикӣ», «Рисолаи Дувоздахмақом» (муаллифо-нашон номаълум) ва ғ. маҳз таҳти таъсири «К.К.» таҳия, тадвин шудаанд. «К.К.» чун манбаъи му-ҳими хаттии мусикӣ дар таҳияи матнии «Шаш-мақом» ҳам нақши арзишманде дорад.

Ад.: Назми Мавлоно Кавкабӣ, Р:5793-9264-1, ИВАН Уз.ССР; Дар баёни мақомҳо, Р:728-415-VIII., ИВАН Уз.ССР; Дар баёни Дувоздахмақом Р:5792-9264-1., ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Дувоздахмақом, Р:724, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Дувоздахмақом, Р:1466-1, ИВАН Уз.ССР; Абёти Дувоздахмақом, Р:4544-VII, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Дувоздахмақом, Р:1467-11, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи мақомот, Р:2408-22л-ЛОИВАН СССР; Тарона ва мақом, Р:С 693 (842д), ЛОИВАН СССР; Сайфуддини Ғазнавӣ, Рисолаи мусикӣ, Техрон, 1883.

Кулолии Пирмуҳаммади Самарқандӣ (устод Пирмуҳаммади Кулолии Хонанда, с. тав. номаъ-лум, Самарқанд, с. ваф. 1546, Самарқанд), саро-

янда, навозанда, мусикидони тоҷик. Косибӣ (ку-лолгарӣ), мусикӣ ва шеърро дар зодгоҳаш аз па-дараш омӯхта, сипас назди Устод Алиакбари Қонунӣ, Ҳоча Ҷаъфари Қонунӣ мусикӣ омӯхта, муддате ба Бухоро рафта, аз Кавкабии Бухороӣ дарси мусикӣ андӯхтааст К.П. боз ба Самарқанд баргашта, ба ҳайати хунарии Ҳоча Ҷаъфари Қонунӣ ворид шуда, дар заминаи шеърӣ мусикӣ (таснифофарӣ) донишашро тақмил дода, дар жанр, шакл, анвои шеърӣ мусикии «қавл», «амал», «рехта», «кор», «савт», «нақш» ва ғ. асар-ҳои ҷолибе меофарад К.П., ки дар пешаи косибӣ (кулолгарӣ), сохтани зарфу олоти нафиси рӯзгор, ороиши иморот (қошиқорӣ) шӯҳрати зиёд дошт ва бештар дар асарҳои намоёндогони ин та-бақаи ҷомеа тавсиф менамудааст. Таснифоти ба мақомҳои «Кӯҷак», «Бузург», «Наво», «Ушшоқ», «Ҳусайнӣ» ва ғ., ки бар усулҳои «Уфар», «Барафшон», «Чанбар», «Шодиёна» «Амали кӯзагорон», «Нақши кулол», «Савти Ку-лолӣ» офарида аст, дар ҳаёти мусикии Самар-қанд шӯҳрати зиёд касб намуда, ғазалро некӯ ме-гуфтааст (бо таҳал. «Кулолӣ»).

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:700-5-III, ИВАН Уз.ССР; Зинату-л-маҷолис, Р:4229, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музаккиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз. ССР; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Эн-циклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Кӯчабоғӣ. 1. Аз оҳанг, сурудҳои маъмул дар таркиботи мақомҳои бурун аз маҷмӯи «Шашмақом».

2. Нағма, оҳанг дар таркиби дастгоҳҳои эронӣ (дастгоҳи Шӯр) овози Даштӣ.

3. К. чун оҳанг дар таркиботи «Дувоздах-мақом» ба назар намерасад. Вале дар санъати овозхонии мардумӣ, ғайрихирфай сабк, шеваи иҷроӣ суруд, оҳангҳои мавриди таваҷҷӯи мар-дум аз сатҳи хунари паст, камхунари, ки орь аз қавонини мусикӣ, бо матну каломи роиҷ ва сар сарии забони авом хондашавандаро гӯянд.

4. Дар осори мусикӣ К. навъ аз тасниф (су-руд) ҳам зикр шуда ва он бо номи сурудҳои мар-думӣ (кӯчабозорӣ) ҳам ёд мешавад. Бояд хотир-нишон кард, ки ду навъи боғотихонӣ дар анъа-наи иҷроӣ амал дошт (боғотӣ, шаҳрӣ) ва К. мета-вонад бозмондаи боғотихонӣ бошад.

5. Сабки иҷроӣ эҷодии К. фақат ҳоси як маҳал, минтақа набуда ва ҳар маҳал сабки ҳоси хешро дорост. Мас. дар Самарқанд, Бухоро, Ху-чанд, водии Фарғона, Турбати Ҷом К.-ҳо зарбу авзон, сабки ҳоси иҷроӣ доранд.

6. К. дар байни мардум ба як тариқаи хон-

дан тавассути касоне, ки бемуҳобо дар баъзе шабҳои беҳайёлию мастӣ дар кӯчаю хиёбонҳо садо сар медиханд, иҷро мешавад.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ. 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷаномии мусиқӣ, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963.

Кӯчак. 1. Яке аз мақомҳои 12-гона дар таркиботи мусиқии мақомӣ (ас. 12-17). «Кӯчакро» аз «Исфакон» истихроҷ намудаанд.

2. Дар таълифоти мусиқии Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294). Хоҷа Абдуқодир (1356-1435) К. бо номи «Зерафканд» зикр шуда, иборат аз ду шӯъба: «Ракб», «Баёт»-и дорӣ ним бонг, ки аз

нахустин нағмаи «Гардония» оғоз шуда, ба «Муҳайяр»-у «Ироқ», «Моя», «Найрез», «Сегоҳ» рафта, дар «Ушшок» боз мегардад.

3. К. дар доираи кавокиб ба бурҷи Хут нисбат дода, дар он ҳасрату яъс, ғиғон инъикос ёфта.

4. Дар маҷмӯи мақомҳои 12-гона К. ҷаҳорумин лаҳн доништа, фосилаи ҷаҳоруми дуруст (зуларбаъ) аст.

5. Дар таркиботи мақомҳои эронӣ (дастгоҳ) К. таҳрире дар мақоми «Шӯр», баъд аз «Уззол» ва «Сафо» иҷро мешавад.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Сафиуддини Урмавӣ, Китобу-л-адвор, Техрон, 1385; Воҷаномии мусиқӣ..., Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963.

К

Қавл. 1. Навъе аз тарона, суруд (тасниф) аст, матнаш одатан арабӣ буда, дар сурате ки шеърӣ газал форсӣ-тоҷикӣ аст. Аз ин рӯ Қ. низ аз анвои маъмули шеърию мусиқист. Бояд гуфт, ки аксари анвои шеърию мусиқӣ навбати мурағаб буда, устодони мусиқӣ онро ҷаҳор қисм сохта ва қитъаи аввалро «Қ.» гӯянд ва шеъраш арабист. «Қ.» ба маънои мутлақ овоз буда, иҷроқунандаи онро (қаввол) овозхон гӯянд. Қ. аз навъҳои зерин иборат буда: қавли мурағаб (мурағабхонӣ).

Қавли мурағаб: ба овоз гуфта, суруда мешавад, ки шеърро оҳанг дар ғояти баробарӣ, ҳамохангӣ, зарбӣ ҳамвазн бошанд, дорои таҳриру нашидҳои рангини овозист.

*Чӣ роҳ мезанад ин мутриби мақомишинос,
Ки дар миёни газал қавли ошно овард.*

(Ҳофиз)

2. Қавлсаро: сароянда, овозхонро гӯянд, ки бисёр гуворо мавзун овозхонӣ намоёнд:

*Булбул бар гул ба сони қавлсароён,
Поёш дебову хизронҳо дарид.*

(Манучехрӣ)

*Муганӣ навои тараб соз кун,
Ба қавлу газал қисса оғоз кун.*

(Ҳофиз)

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, Техрон, 1356; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роч, Лахна, 1892; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Ҳофиз, Девон, Техрон, 1370; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966.

Қаввол. 1. Хонанда, мутриб, сароянда, сурудгӯ, овозхон, хонандаи овоз:

*Чу барзад диловези чанг ба чанг,
Чунин қавле аз қанди унобранг.*

(Низомӣ)

2. Сарояндаи касбӣ, ки дар сурудани ин ё он анвои шеърию мусиқӣ (тарона, суруд, қавл ва ғ.) маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч медиҳад. 3. Номи шакл, навъи шеърию мусиқӣ буда, иҷроқунандаи онро «қаввол» номанд:

*Даст ба май шохрову дил ба ҳажжирон,
Дида ба рӯи нақӯву гӯш ба қаввол.*

*Дар сояи гул бояд хӯрдани май чу гул,
То булбули қавволат бархонад ашӯр.*

(Манучехрӣ)

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, Техрон, 1356; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Қайсарон» («Қайсар»). 1. Номи суруд, оҳанги мавсимӣ, тақвими замони Сосониён (222-651). 2. Аз силсиласурудҳои тақвими Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки ба муносибати Хусрави Парвиз ба Қайсари Рум эҷод намуда ва ба маҷмӯи «Хусравонӣ»-аш ворид кардааст:

Ба ҷӯш андарун деги «Баҳамчана»,

Ба гӯш андарун «Баҳман»-у «Қайсарон».

(Манучехрӣ)

3. Гӯшаи тавсифӣ дар таркиби мақоми «Раҳовӣ» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14). 4. Гӯша, шоҳи тараннумии соӣ дар таркиби «Раҳовӣ» («Дувоздаҳмақом», ас.14-15).

Аз мавҷудияти «Қ.» дар асрҳои баъдӣ (16-18) ба сифати гӯша, шоҳи созию овозӣ дар таркиботи мақомҳо аҳборе ба назар намерасад.

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роч, Лахна, 1892; Бурҳони Қотъ, Техрон, 1300-1335; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Манучехрӣ, Девон, 1347; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Қақнус. Мурғест басо зебову хушрангу хушовоз. Гӯё дорои 360 сӯроҳ дар минқораш буда, дар кӯҳи баланду муқобили боднашунид нишаста аз минқораш садою овозҳои аҷиб берун меомадааст ва мурғони зиёде дар атрофаш ҷамъ меомадаанд. Қисме аз он мурғонро меҳӯрда, ҳазор сол умр медида, чун ин муддат хотима меёфт, ҳезуми бисёр ҷамъ меоварду болои он менишасту ба сурудан оғоз мекарду аз он лаҳн масту мадхӯш шуда, болафшонӣ мекард ва аз болҳояш оташ бархоста, ҳезум оташ мегирифт ва Қ. дар он оташ сӯхта нобуд мешуд. Аз ҳокистараш тухме падида омада ва аз он Қ.-и дигаре пайдо мешавад ва ўро ҷуфт набошад. Гӯянд инсон овозҳои мусиқиро аз овози Қ. дарёфтааст:

Ҳаст Қақнус турфа мурге дилситон,

Мавзеи он мурғ дар Ҳиндустон.

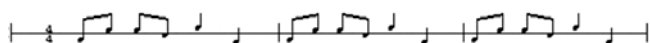
*Сахт минқоре аҷаб дорад дароз,
Ҳамчу най суроҳ бар вай ғашта боз.
Файласуфе буд, дамсозаи гирифт,
Илми мусиқӣ зи овозаи гирифт.*

(Аттор)

Ад.: Аттор, Девон, Техрон, 1373; Анҷуманорон Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Бурҳони Қотей, Техрон, 1300-1335; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972.

Қашқарча (қошғарча, қошғарӣ, лаҳн, усули хоси иҷроӣ гӯё мансуб ба мардум, ҳавзаи ҳунарии Қошғар аст) – аз шӯъботи муҳиму хоси овозӣ дар баҳши дуввуми мақомоти шашгона, ки пас аз Талқин (талқинҷаҳо) воқеъ шуда ва иҷро мешавад. Шоҳаи таронавӣ дар мақомҳо, ки дар ин усул (зарб) иҷро мешаванд ва дорои мусиқии усулан оромӣ рангомез, ба сомеъ рӯҳияи хушҳолӣ эҳдо менамояд. Наз-ди мусиқӣ ақидае шоеъ аст, ки гӯё ин усул аз мусиқии мардуми ӯйгур ворид шуда бошад, вале дар манобаи мусиқӣ дар иртибот ба ин мавзӯ ахборе собит нашудааст. Пайдост, ки дар масири таърих таъсири бардоштҳои ҳунари байни мардумон шоеъ буд. Дар аънаи иҷроӣ Қ. бештар дар ҳамнавоии соҳҳои сафоилӣ иҷро мешуда ва ин усул дар мусиқии суннатии мардумони Осиёи Миёна аз аҳди бостон роиҷият дошт. Вазни Қ.-гарон (усули доира) вале маҷмӯъан раванвору масарратбахш аст. Усули иҷроии Қ. дар аънаи иҷроии мақомҳо асосан дар зимни усули «Савт»-у «Муғулча»-ҳо таҳия шуда ва ба қавонини лаҳнӣ ишон мутабиқат касб кардааст. Аз ин рӯ дар аънаи мақомсароӣ таронаҳои дар ин усул таснифшударо тарона, сурудҳои қашқарҷай ҳам ном мебаранд. Сохтори зарбӣ, усули авзони Қ. 4/4 буда ва усули доиравиаш чунин аст:

Қашқарча

Сарояндагон, махсусан мақомсароён дар таҷрибаи эҷодию иҷроияшон усули доиравии Қ.-ро бо қаринаҳои мухталиф ҳам корбаст намудаанд.

Ад.: Рисолаи Шашмаком, Р:1428-1 (ИВАН Узб.ССР); Шашмакоми мусиқӣ, Р:3920 (ИВАН Узб.ССР); Рисолаи Шашмаком, Р:2827 (ИВАН Узб.ССР); Шашмаком, мурааттибон: Б. Файзуллоев, Ш. Соҳибов, Ф. Шаҳобов, зери назари В.М. Беляев,

М.-ва, 1950-1967; Шашмаком, ёзиб олувчи: Юнус Ражабий, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Қобилова Баҳриниссо (с. тав. 1960, ш. Душанбе), мусиқшинос, хатмкардаи мактаби махсуси ҷумҳуриявии мусиқӣ (1978), Консерваторияи Москва (баҳши мусиқшинос-омӯзгор, 1983), узви Иттифоқи оҳангсозони Тоҷикистон (2003), номзоди илмҳои таърих (2005 дар мавзӯи: Таърихи ташаккули санъати оҳангсозии Тоҷикистон), солҳои 1983-1991 омӯзгори Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода, аспиранти Инст-ти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ ҶТ, сипас ходими илмӣ шӯъбаи таърихи маданият ва санъат, котиби илмӣ инс-ти зикршуда (аз соли 2005 то имрӯз) буда, иштирокдори чандин конфронс ва симпозиумҳои байналмилалӣ (Душанбе, 1999, 2003), Тошканд (1994, 2001), Қирғизистон (2002, 2003), самти таҳқиқи Қ. мероси мусиқии навин ва суннати мардумии тоҷик буда ва дар ин замина 40 мақолоти таҳлилӣ нигоштааст. Аз ҷумла навиштаҳои муҳимаш: Фалак – жанр традицион. музыка таджиков, Обработки таджик. народных песен в творчестве композиторов. Музыкальная жизнь Душанбе (Энциклопедия, Душанбе 2004), Традицион. музыка в симфоничес. произведениях композиторов Таж.-тана ва ғ. аст.

Ад.: Ҳолномаи Қобилова Б.

«Қобуснома» («Андар одоби хуниёгарӣ»). Аз таълифоти муҳими форсии тоҷикӣ, мансуб ба Амир Унсурулмаолӣ Кайковус ибни Искандар ибни Қобус ибни Вушмгир ибни Зиёр (ваф. 462 қ.). Махсусияти «Қ.» аз китобҳои хеле машҳури наصري форсии тоҷикӣ буда, иборат аз 44 фасл таркиб ёфта ва фасли 36-уми он «Андар одоби хуниёгарӣ» дар иртибот ба масоили созу овоз нукоти ҷолибе зикр ёфтааст. Муҳимтарин нуктаҳои зебоишиносӣ, тавсифии «Қ.» дар иртибот ба мусиқӣ ин риояти қавонини эҷоду иҷро, хирфаияти ромишгар, риояти муқаддасоти ҳунари иҷроӣ, ниғаҳдошт ва дар таҷрибаи эҷодию иҷроӣ пиёда намудани қавонини умдаи шеър мусиқист. Фишурдаи мавзӯоти дар иртибот ба одоби хуниёгарӣ

чунин қаламдод шуда: «бидон, эй писар, ки агар хуниёгар бошӣ хушхӯй ва сабӯкрӯх бош, худро ба тоқати хеш ҳамеша покчома дор ва хубзабон бош, чун ба сарой даршавӣ ба мутрибӣ туршрӯй ва гирифта мабош ва ҳама роҳҳои гарон мазан ва ҳама роҳҳои сабӯк мазан, ки ҳама аз як навъ задан шарт нест, ки одамӣ ҳама яктабъ набошад, ҳамчунон ки маҷлис мухталиф аст ва аз ин сабаб аст, ки устодон аҳли малоҳии ин саноъатро тартибе ниҳодаанд: аввал дастони Хусравонӣ зананд ва он аз баҳри маҷлиси мулук сохтаанд ва баъд аз он тариқаҳо ба вазни гарон ниҳодаанд, чунон-ки бад-ӯ суруд битавон гуфтан ва онро роҳ ном кардаанд ва онро роҳе бувад, ки ба таъби пирон ва Худованд ҷиддан наздик бувад, пас ин роҳи гарон аз баҳри ин қавм сохтаанд ва он гоҳ чун диданд, ки халқ ҳама пир ва аҳли ҷад набошанд гуфтанд ин аз баҳри пирон тариқе ниҳодаанд ва аз баҳри ҷавонон низ тариқе биниҳем, пас бичустанд ва шеърҳо, ки ба вазни сабуктар бувад бар вай роҳҳои сабук сохтанд ва хафиф ном карданд, то аз паси ҳар роҳи гарон аз ин хафифе бизананд, то дар ҳар навбате мутрибе ҳам пиронро насиб бошад ва ҳам ҷавонро, пас кӯдакону занон ва мардони латифтабъ низ бебаҳра набошанд, то он гоҳ, ки тарона гуфтан падида омад, ин таронаро насиби ин қавм карданд то ин қавм низ роҳат ёбанд, аз он ки аз вазнҳо ҳеч вазне латифтар аз вазни тарона нест. Пас ҳама аз як навъ мазан ва мағӯй, ки чунин бояд, ки гуфтем ҳамаро аз самоъ баҳра бошад ва дар маҷлисе, ки биншинӣ нигоҳ кун, агар шунаванда сурхрӯй бошад бештар бар бам бизан ва агар зард-рӯйю сафрӯй бувад бештар бар зер бизан ва агар сиёҳгунаю наҳиф ва савдой бувад бештар ба сето бизан ва агар сапедпӯсту фарбех буваду рутубат бувад бештар бар бам бизан, ки рудҳоро бар ҷаҳор таъби мардум сохтаанд. Ҳарчанд ин ки гуфтам дар шарт ва оини мутрибӣ нест, хостам, ки туро аз ин маънӣ огоҳ кунам, то туро маълум бувад. Дигар ҷаҳд кун то он ҷо ки бошӣ аз ҳикояту мутоибат ва мазох кардан наёсой, то аз ранҷи мутрибии ту кам шавад ва дигар агар хуниёгарӣ бошӣ, ки шоирӣ донӣ, ошиқӣ шеъри худ мабош ва ҳама ривоят аз шеъри хеш макун, чунон-ки туро бо шеъри худ хуш бувад он қавмро набошад, ки хуниёгарон ровиёни шоиранд на ровии шеъри хешанд ва дигар нардбоз бошӣ чун ба мутрибӣ равӣ агар ду кас бо ҳам нард мебозанд ту мутрибии хеш ботил макун ва таълим кардани нард машғул машав, туро ба мутрибӣ хондаанд, сурудеро, ки омӯзӣ завқ нигоҳ дор, ғазал ва таронаи бевазн мағӯй, чунон мағӯй, ки суруд ҷои дигар бувад ва захма

ҷои дигар. Агар ошиқӣ каси дигар бошӣ ҳасби ҳоли худ мағӯй, магар ин туро хуш ояд ва дигаронро наёяд. Ҳар суруде дар маънии дигар гӯй, шеърро ғазал бисёр ёд гир ва ҳар вақт ҷи бояд гуфтан набояд, ки андар баҳор ҳазонӣ ва дар ҳазонӣ баҳорӣ, агарчанде устои беназир ва дар сари кор ҳарифонро манигар, пас мутрибӣ бикун, ки роҳҳо навоҳоро нек бизан, лек суруд андар пирӣ бештар бигӯй, дар мазаммати дунё, агар ҷавонон ва кӯдакон бошанд, бештар тариқҳои сабӯк зан ва сурудҳое гӯй, ки дар ҳаққи занон гуфта бошанд ва дар ситоиши набидҳорон, агар қавми сиёҳу айёрон бошанд дубайтҳои мовароуннаҳрӣ гӯй.

Дигар шарт мутрибӣ ин аст, ки нахуст бар пардаи «Рост» чизе бизанӣ пас чун расм ба пардаҳои «Ироқ», «Ушшоқ», «Зерафқанд», «Бӯсалик», «Сипоҳон», «Наво», «Баста» мағӯй, ки шарт мутрибӣ ба ҷой оварда бошӣ ва он гоҳ гӯй бар сари тарона равам, ки ту то шарт мутрибӣ ба ҷой оӣ мардумон маст шуда бошанд ва рафта. Аммо нигар то ҳар касе ҷи роҳ хоҳанд ва дӯстдоранд чун қадаҳ бад-он кас расад он гӯй, ки вай хоҳад. Хуниёгарро бузургтарин хунарон аст, ки барои таъби шунаванда равад ва дар маҷлисе, ки бошӣ пешдастӣ макун. Дар мутрибӣ ситеза бар мастон макун, ту аз гуфтан малӯл машав, мутрибонро беҳтарин хунарон сабр аст, ки бо мастон кунанд. Хуниёгарон кару гунг, кӯр бояд, яъне гӯш ба ҷое надорад, ки набояд доштан ва ба ҷое нагарад, ки набояд нигаристан ва ҳар ҷое, ки равад чизе, ки дар ҷои дигар дида ва шунида бошад боз нагӯяд, чунин мутриб пайваста бо мизбон бошад.

Ад.: Кайковус Унсурлмаолӣ, Қобуснома, Техрон, 1320; Вожаномаи мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

«Қолус» («Қолусӣ»). 1. Аз силсилахоҳангҳои мавсимӣ, тақвими замони Сосониён (222-651). 2. Аз лаҳнҳои тақвими Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои ҷашну маросимҳои дарбории Хусрави Парвиз (591-628) тасниф намуда, мансуб ба шоҳи саввуми «Хусравонӣ»-и ўст. 3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Рост» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14). 4. Нағмаи мусиқӣ дар таркиби табақоти адвор ва Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294-95) аз барҷоияти «Қ.» дар «Китобу-л-адвор» хотирнишон кардааст. Дар манобеи хаттӣ «Қ.»яке аз нағмаҳо дар таркиби «Сегоҳ» собит шудааст: *Шоире ташибиб донанд шоире ташибибу мадҳ, Мутрибе «Қолус» донанд мутрибе «Шакартавин».*

(Манучехрӣ)

*Ҳама то барзананд овоз булбулҳо ба бўстонҳо,
Ҳама то барзананд «Қолус» хуниёгар.*

(Манучехрӣ)

5. Аз наво, нағмаи маъмули мусиқӣ даранъ-
анаи иҷроии мусиқии ас.11-14:

Бизанад нору бар сарви сикӣ «Сарви сикӣ»,

Бизанад булбул бар тораки гул «Қолусӣ».

(Манучехрӣ)

Дар асрҳои баъдӣ (15-18) аз барҷоияти «Қ.»
ба сифати ғӯша, лаҳни мусиқӣ ёдрас намешавад.

Ад.: Сафиуддини Урмавӣ, Китобу-л-адвор, Тех-
рон, 1380; Анҷуманори Носирӣ, Техрон, 1294; Бахо-
ри Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакхнав,
1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги
форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳангномаи мусиқии Эрон,
Техрон, 1373; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347.

Қонун. Аз зумраи созҳои тории бостонии
мардумони эронӣ буда, шабоҳат ба сози чанги
кунунии тоҷикӣ (сантӯри эронӣ) дорад. Ин соз
дар анъанаи иҷроии кишварҳои Шарқи Миёнаю
Наздиқ, Қафқоз (Озарбойзон, Арманистон) ма-
вқеи хоса дорад. Сохти Қ. чунин аст: қуттии чӯби-
ни трапетсияшакл, иборат аз сарпӯши чӯбӣ, ки
як қисмаш пӯсткашида, дарозии косаи резона-
торӣ 80-90 см, бараш 38-40 см аст. Қ. дорои 24-25
тори най (сегона) буда, диапазонаш ба 3 октава
мутобиқ, торҳои октавии миёна ва болоӣ фили-
зист ва ғӯшаҳои он имкони ба нимлаҳн, як лаҳн
(тон), якуним лаҳн ҷӯрсозиро дорост. Қ.-ро ода-
тан рӯи зону ва ё миз гузошта менавозанд. Дар
қисме аз манобеи хаттӣ Қ.-ро шакли арабишудаи
«шаҳрӯд» тавсиф шудааст. Ин соз то солҳои 20-
30 ас.20 дар анъанаи иҷроии Бухоро роиҷ буд ва
баъди муддати тӯлонӣ сози Қ. аз нав ба анъанаи
иҷроии Тоҷикистону Ўзбекистон ворид шуда, дар
донишгоҳҳои ҳунари тадрис мешавад. Дар ада-
биёти бадеӣ, мусиқӣ, фарҳангу қомусҳои сози Қ.
аз муҳимтарин созҳои якканавозӣ, ҳамнавозӣ тав-
сиф шуда, суҳанварон савти хуши онро ситоиш
намудаанд:

Баски тири ғамзаи он шӯх мутриб хӯрдаам,

Ҳамчу қонун паҳлӯям аз ғунҷаи пайкони тир аст.

(Балхӣ)

Бувад сози қонун яке лакка абр,

Ки раъди ғигонро, ки дар ӯ нест сабр.

Ғитад барқи савташ чу бар ғашти ғам,

Зи рангинӣ оби баҳри суруд.

Ғитода бо домони мутриб чу руд.

(Мулло Тугро)

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон,
Техрон, 1356; Тақии Биниш, Шинохти мусиқии Эрон,
Техрон, 1376; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, қ.1,
Техрон, 1373; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги
форсӣ, Техрон, 1958; Дарвешӣ М. Доирату-л-маори-
фи созои мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Фарҳангно-
маи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо,
Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати то-
ҷик, қ.3, Душ., 2004; Ҳасани Қошонӣ, Қанзул таҳаф,
Техрон, 1371; Форобӣ, Мусиқии кабир, Техрон, 1375.

«Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ» (с.таъ.
1487-88, Ҳирот, форсии тоҷикӣ, мансуб ба қала-
ми Зайнулобиддин ибни Муҳаммад ибни Маҳму-
ди Ҳусайнӣ 1436-1502, бо хатти мусанниф, настаъ-
лиқ, 26,5x20, ИПН АН Ҷ.ССР, №42). Асари му-
ҳим ва нодир роҷеъ ба назарияи мусиқӣ, ки бо
хоҳиши Абдурахмони Қомӣ (1414-1492), Алише-
ри Навоӣ (1441-1501) навишта шуда, то имрӯз
нусхаи ягонааш (бо хатти мусанниф) маҳфуз мон-
дааст. «Қ.» аз муқаддима ва 24 боб иборат буда,
ду боби охиринаш аз байн рафта, новобаста аз
ин аз баргузидатарин таълифоти назарӣ оид ба
мусиқӣ дар нимаи дуввум ас.15 ва асрҳои баъдӣ
дар таърихи афкори мусиқии форсии тоҷикӣ ва
Осиёи Марказист. Дар «Қ.» нафақат ҷараёни та-
шаққулу рушди афкори мусиқии то нимаи дувву-
ми ас.15 натиҷагирӣ шуда, инчунин падидаҳои
эҷодию иҷроӣ, таҳқиқии созу овози ин давра дар
иртибот ба тафаккури таҳқиқии дирӯз мӯҷазу
фаннӣ ба риштаи таҳрир омадааст. Ин усули
таҳқиқию тафсирии масоили назарии мусиқӣ дар
бобҳои 1-2 «Қ.» («Дар таърифи нағма ва ҷамъу
лаҳни мусиқӣ», «Дар баёни асбоби тезӣ ва ғаро-
нии овоз») моҳияти назарии мусиқӣ чун илм ва
ҳунари зебоишиносӣ, тавсифи возеҳи нағма, ово-
зҳо, тезию ғаронӣ бо диди тозаи таҳлилий натиҷа-
гирӣ шуда, вожа, истилоҳоти мансуб ба ин мавз-
ӯт (истилоҳоти сирф форсии тоҷикии ноб бо саб-
ки мусикивор) мӯҷазу мӯътамад қаламдод шуда-
анд. Дар ҷараёни тавзеҳи ин масоил мусаннифи
«Қ.» ба бисёр тавсифоти назаридонони пешин
рӯшани андохта, тасхехоташ дар иртибот ба та-
ҳаввулоту диди таҳқиқие, ки дар нимаи дуввуми
ас.15 дар ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннаҳру Ху-
росон, Эрон сурат гирифта буданд, ба силки таҳ-
рир овардааст. Ин усули баррасӣ дар бобҳои 3-6
«Қ.» идома ёфта («Дар баёни бўъдҳо ва нисбати
онҳо», «Дар баёни иштибоҳи абъод ба якдигар»,
«Дар баёни изофати абъод ба якдигар ва васфи
абъод аз якдигар», «Дар баёни тафовут миёни
микдори абъод») таҳқиқи яке аз таркиботи
мусиқӣ фосилаҳо (абъод), каторовозҳо (ҷамъу

чинс), сохтори фосилаҳо, усули эҷоди онҳо дар созҳои мусиқӣ, иштибоҳу носоҳеҳӣ дар баёну тавсиф, усули хоричнамоии фосилаҳо, тасҳеҳи мусаннифи «Қ.» ва хулосаҳо, пешниҳоду натоиҷи дурусти баррасии ин масоили созу овоз (фосилаҳо) эътимодбахшу фаннӣ ба қалам омадаанд. Агарчанде мавзӯи фосилаҳо (абъод) дар аксари таълифоти то Маҳмуди Хусайнӣ равиши таҳлилӣ дар «Қ.» бар пояи мушоҳидаю таҳлилоти амиқ ба таври мӯҷаз, вале фаннӣ хулоса шудаанд. Сабки нигориши «Қ.» дар иртибот ба фосилаҳо мушаххас аст. Тавсифу таҳлили амиқу фаннии фосилаҳо аз дидгоҳи назарию амалӣ дар бобҳои 7-8 («Дар қисмати дастонҳо», «Дар баёни абъоде, ки аз тақсими мазкур, дар боби ҳафтум ҳосил шудааст» идома ёфта, натиҷагирӣҳои муаллиф дар иртибот ба диди таҳлилӣ, таҳаввулоту ҳунарии нимаи дуввуми ас.15 аст. Пайдост, ки муаллиф ин таҳаввулоту эҷодию иҷроиро чун назаридон хеле хуб эҳсос карда, ба натиҷаҳои дақиқ омадааст. Бобҳои 9-10 «Қ.» («Дар баёни танофур», «Дар таълифи мулоим») хушояндагӣ дар мусиқӣ, иртиботи фосилаҳои мулоиму ғайримулоиму (консонанс, диссонанс), дарку таҳқиқи ин мавзӯ дар мусиқӣ аз масоили муҳими илмию амалӣ маҳсуб шуда, дар нигориши Хусайнӣ мӯҷазу фаннӣ қаламдод шудаанд. Дар бобҳои 11-12 бошад («Дар баёни давоир», «Дар баёни давоири дувоздаҳгонаи машҳур, ки онро мақомот хонанд») илми адвор, тартиби доираҳои маъмул, дувоздаҳмақом, тавсифи ин таркибот, назари аҳли илму амали мусиқӣ ба ин маҷмӯъ хеле мӯҷазу фаннӣ ба силки таҳрир омадааст. Агарчанде ин мавзӯотро Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Муҳаммади Омулӣ (1232-1249), Мирсаидалии Чурчонӣ (1339-1413), Хоча Абдуқодир (1356-1435), Ҷомӣ (1414-1492), Биноӣ (1430-1502) ва дигарон баррасӣ намуда, фаҳмишу таҳлили қомусии мақомҳоро пеш гузошта, дар атрофи 84-даври мусиқӣ (табақоти адвор) натиҷагирӣ кардаанд, аммо мусаннифи «Қ.» на фақат бисёр паҳлӯҳои баҳсталаби нуктаҳои пешиниёнро тасҳеҳ кард, инчунин аз мавҷудияти 91-даври мусиқӣ ибрози назар карда ва тавассути чадвали маҳсусе эътимодмандии хулосаҳояшро бо ин нақша собит намудааст. Доманай таҳлилии Хусайнӣ роҷеъ ба ин масоил дар бобҳои 13-14 («Дар баёни бухур», «Дар баёни табақоти адвор») таносубу иртиботи баҳр (усул) ва адвор дар мусиқӣ дар ҳамоҳангӣ ба таҳаввулоту ҳунарии нимаи дуввуми ас.15 натиҷагирӣ намудааст. Дар боби 16 «Қ.» («Дар баёни дутор») бори аввал дар таърихи мусиқӣ сози дутор, таркиботи торию

пардавӣ, чун сози муҳими якканавозӣ, дастачамъӣ мавриди баррасӣ шуда, пайдост, ки Хусайнӣ раванди бовусъати иҷроию эҷодии ин созро хуб эҳсос намуда, боби ҷудогона ба дутор бахшида ва натиҷагирӣю таҳқиқаш фаннию ҳунарист. Таҳқиқи дутор минбаъд дар таълифоти мусиқии ас.16-18 (чун сабки таҳлилии «Қ.») густариш наёфта, аз ин нигоҳ таҳқиқи Хусайнӣ дар иртибот ба ин сози бостонӣ бисёр муҳиму ягона аст. Дар боби 17 («Дар баёни уд ва соз кардани он») ҳам нуктаҳои тоза роҷеъ ба сози уд, сохтори торию пардавӣ, муҳимияти он дар мусиқии амалию назарӣ ҷолибу фаннист. Дар бобҳои 18-19 «Қ.» («Дар баёни овозҳо ва истихроҷи он аз уд», «Дар баёни шуабот») агарчи мавзӯоти маъмул, яъне усули истихроҷи 6-овоза, 24-шӯъба дар сози уд баррасӣ шуда, вале дар бисёр ҳолат муаллиф дар иртибот ба ин таркиботи мақомҳо тасҳеҳоту хулосаҳои амиқ баён намуда, ин натиҷагирӣҳо дар ҳамоҳангӣ ба падидаҳои эҷодию иҷроии нимаи дуввуми ас.15 дар муқоиса ба андешаҳои таҳлилии мусиқидонони пешин қорбаст шудаанд. Дар бобҳои 20-22 «Қ.» («Дар баёни усули адвор», «Дар баёни истиҳоби ғайримаъҳуд», «Дар баёни адвори иқоъ») тавсифу таҳлили таркиботи илмию амалии мусиқӣ, усули (зарб), иқоъ (зарб), фаҳмишу диди зарбӣ дар мусиқӣ, риояти ниҳодҳои зарбию авзонӣ, ҳамсонии арӯзу мусиқӣ, зарб чун аз таркиботи назарӣ, ҷанбаҳои бадеию зебоишиносӣ созу овоз, каломи бадеӣ, тасҳеҳу тавзеҳи нуктаҳои пешиниён дар ин бобҳо бо диди нави таҳқиқӣ натиҷагирӣ шудаанд. Ин мавзӯот ҳам дар иртибот бо падидаҳои эҷодию иҷроии замони муаллиф, ки дар ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон падида омада буданд, хулоса шудааст. Дар ин бобҳои «Қ.» воқеан масоили таркиботи зарбӣ бисёр фаннию амиқ ба риштаи таҳрир омада, нуктаҳои таҳқиқии пешиниён натиҷагирӣ шудааст. Ин бобҳои «Қ.» давоми мантиқии бобҳои пешин буда, дар ҷараёни омӯзиши таркиботи мусиқӣ бисёр сирҳои ниҳонии он равшан хоҳанд шуд. Аз ин нигоҳ «Қ.» чун сарчашмаи муҳими назарии мусиқӣ дар таърихи афкори мақомҳо нақши муассир дорад.

Ад.: Зайнулобиддин ибни Муҳаммад ибни Маҳмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, Р:42 ИПН АН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Ражабов И. Мақомы..., докт.дисс. Таш.-Ереван, 1970; Ражабов И. Ноёб мусиқий манбаи, ж.ООН в Уз-не, №8-9, 1969; Зайнулобиддин Маҳмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳқиқ, таҳия ва тавзеҳоти А.Раҷабов, Душ., 1987; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Қорӣ Камол (машҳур ба Қорӣ Камоли Хонанда, с.тав. 1862, Бухоро, с.ваф. 1942, Бухоро), сароянда, навозанда, оҳангсоз, сурудсаро. Санъати овозхонӣ, сознавозиро аз падараш омӯхта, овози хуб ва сомеаи нотакрор дошт. Ба шогирдии Бобо Чалол Носирзода (1845-1928) ворид шуда, аз шогирдони бехтарини ӯ буд. Муддате назди Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906) сознавозӣ (танбӯр) омӯхта, бо ҳамроҳии устодаш дар маҳфилҳои адабӣ, ҳунарии Аҳмади Дониш (1826-1897) ширкат меварзид. Бо барномаҳои ҳунари дар шаҳрҳои Марв, Кармина, Фарғона, Самарқанд, Тошканд ҳунарнамоӣ карда, «Қуръон», достони ҳамосиро дар пояи баланд иҷро менамуд. Дар иҷрои шоҳаҳои овозии мақомҳо «савт», «қашқарча», «муғулча», «талқин» маҳорати баланди иҷроӣ ба ҳарч меод. Қ.К. солҳои зиёд дар мактаби мусиқии Шарқи Бухоро ба сифати устод фаъолият намуда, сарояндаю оҳангсозон Шохназар Соҳибов (1903-1972), Ф.Шаҳобов (1911-1974) ва диг. аз ӯ асосҳои амалии созу овозро фаро гирифтаанд. Қ.К. назди аҳли ҳунар бо номи «Қамоли Савтхон» ҳам шӯҳрат доштааст.

Ад.: Айнӣ С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик, ж.Шарқи Сурх, 1941, №3; Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Қорӣ Начм (Қорӣ Начмуддини Хонанда, с.тав. 1854, н.Рометан, Бухоро, с.ваф. 1926-27, Бухоро, сароянда, навозанда, таронасаро-оҳангсози мардумӣ. Ибтидо созу овозро дар зодгоҳаш омӯхта, барои такмили маҳорат ба Бухоро омада, ба доираи устодони мусиқӣ ворид шуда, аз Қорӣ Каромати Дилкаш (1851-1906), Бобо Чалол (1845-1928), Бобо Ғиёс (1859-1927) ва диг. дарси овозхонӣ (мақомхонӣ), сознавозӣ, марвихониро фаро мегирад. Қ.Н. дар ҳунари иҷроӣ бештар ба сабки Қорӣ Каромати Дилкаш дилбастагӣ дошт ва дар пайравии ӯ қорҳои зиёди эҷодию ҳунариро анҷом медиҳад. Барои дониши хуб андӯхтан дар мадрасаи Мири Араб таҳсил намуда, муддате дар дарбори Амир Музаффар (1860-1885) ҳамчун муҳриб хидмат карда, амир Абдулаҳад (1885-1910) ба ҳунари иҷроияш эътимод дошт. Баёзи «Шашмақом»-ро тартиб дода, Домулло Ҳалим (1878-1940), Усто Шодӣ (1878-1942) ва диг. аз ӯ ҳунари мақомхонӣ омӯхтаанд. Қ.Н. «савт», «талқин», «муғулча»-ро бо қамоли тозаҳунари иҷро мекард, таъби баланди шеърдонӣ дошт ва дар баёзҳои «Шашмақом» чанд ғазалворааш дохил шудааст.

Ад.: Айнӣ С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик // Куллийёт, ҷ.11, к.2, Душ., 1967; Айнӣ С. Ёддош-

тҳо, ҷ.3, Сталинобод, 1950; Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Қорӣ Неъматӣ Савтӣ (с.тав. 1890, Самарқанд, с.ваф. 1947, Самарқанд), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, намояндаи боҳунари мактаби иҷроии Самарқанд. Санъати мусиқӣ, шеърро ибтидо аз падараш омӯхта, минбаъд назди Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936) асосҳои амалии созу овозро андӯхт. Қ.Н.С. дар рушд, идомаи анъанаи иҷроии мактаби иҷроии Самарқанд саҳми арзанда дорад. Шоҳаҳои созию овозии «мушқилот», «тасниф», «тарҷеъ», «гардун», «савт», «талқин», «сувора»-ро дар ҳамовозии дутор бо тозақориҳои ҳунари анҷом меод. Қ.Н.С. дар таъсиси дастаҳои ҳунари, тадриси осори мусиқии мардумӣ ва устодона дар Самарқанд, Панҷакент қорҳои зиёди ҳунари намуда, зумраи сарояндагони боҳунари мақомро (Искандар Бобоев, Шариф Акрам ва диг.) рӯи сахнаи иҷроӣ овардааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Қорӣ Саиди Ҳисорӣ (с.тав. 1911, дех. Қаротоғ, н.Шаҳринав, с.ваф. 1987, ҳамон ҷо), сароянда, навозанда, марвисаро. Ба шеър мусиқӣ аз овони ҷавонӣ дар муҳити хонаводагӣ аз падараш омӯхта, бештар дар сознавозӣ (дутор), иҷроии қисм, шоҳаҳои созию овозии мусиқии устодона, мардумӣ ҳунарашро такмил медиҳад. Фаъолияти эҷодию иҷроии Қ.С. дар дастаҳои ҳунарии сайёр, Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (1940-1948), хонаҳои маданияти Ҳисор, Шаҳринав (1949-1967) сураи гирифта, дар рушди анъанаҳои иҷроии ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанду водии Ҳисор саҳми босазо дорад. Қ.С. аз шогирдон ва мубаллиғони сабки иҷроии Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936), Саидхон Тӯхтаи Ҳисорӣ (1890-1964) буда, дар рушди анъанаҳои иҷроии бадохасарой, марвисарой қорҳои зиёди ҳунари анҷом дода, шогирдони зиёдеро тарбия намудааст. Дар иҷроии Қ.С. намунаҳои гуногунмавзӯи бадеҳа, марвигӣ, шоҳаҳои созии «Шашмақом», оҳангҳои устодонаи «Курт», «Эшбой», «Дилхироч», «Муноҷот», «Тановар», «Сахрабори дилангезон», «Ташниз», «Мискин» ва ғ. бо сози дутор сабт шудаанд.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Қорӣ Сулаймон (Сиддиқов Сулаймон, с.тав.1884, Хучанд, с.ваф.1968, Хучанд), сароянда, мутриб-оҳангсоз. Санъати сознавозӣ, овозхониро назди Содирхон (1847-1931) фаро гирифтааст. Қ.С. баробари мутрибӣ дар заводу корхонаҳои саноатӣ ба сифати сардори гурӯҳи коргарон (Харков, 1916), аз фаъолони зидди босмачиён (1918-1928), корманди шӯъбаи корҳои дохилию амнияти вилоят (Ленинобод, 1928-1937) хидмат кардааст. Қ.С. аз шогирдони бохунари Содирхон буда, бисёр паҳлӯҳои иҷроиро аз ӯ андӯхта, ҳатто пешопеши тобути устодаш бо суруд ўро ба хонаи охират мегуселонад. Қ.С. зиёда аз 60-сурудӯ навоҳои классикиро ҳифз намуда, бо сабки хоси иҷроӣ (бештар бо сабки Содирхон) манзури сомеон намудааст. Қ.С. бо сарояндагони саршиноси ҳавзаи иҷроии Хучанд Абдуқодир Каримов, Мадамин Назиров «ашӯлаи калон»-ро бисёр мусикивору рангин месуруд ва дар инкишофи анъанаи иҷроии шаклу анвои шеърию мусиқии «нақш» бештар саҳм дошта, дар ин замина корҳои зиёди ҳунарий кардааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмаком дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Қосималии Қонунӣ (Устод Қосималии Қонунӣ, с.тав. 1499, Ҳирот, с.ваф. 1574, Ҳирот), сароянда, навозанда, оҳангсоз-таронасоз. Мусиқӣ, шеър ва диг. анвои ҳунароҳои бадеиро дар зодгоҳаш омӯхт. Дар санъати қонуннавозӣ «нодираи рӯзгор ва устои замон» буда, дар шаклу анвои шеърию мусиқии «савт», «нақш», «амал», «пешрав», «қавл», «рехта» ба усулу авзони мақомҳои «Рост», «Наво», «Ҳусайнӣ», «Кучак» таснифоти гуногунмавзӯ сохта ва Восифӣ аз маҳорати баланди иҷроии Қ.Қ. гуфта:

*Нолаи қонуни ӯ, к-аз наргиси ҷоду-и буд,
Чун нанолаи 3-он ҳама пайкон, ки дар паҳлӯ-и буд.*

Муддате ба дарбори Султон Иброҳим Мирзои Сафавӣ (1568-1606), ки шахси мусикидӯсту ҳунарвар буд, хидмат намуда ба ӯ асосҳои шеъру мусиқӣ, махсусан сознавозиро омӯзонидаст. Асарҳои барои сози қонун сохтаи ӯ «Пешрави қонун», «Савти нозу ғамза», «Амали қонун», «Нақши маҳвашон», «Рехта ба Наво», «Кор ба Рост» ва ғ. дар ҳаёти мусиқии Мовароуннахру Хуросон, Эрон шӯҳрати зиёд доштаанд. Шеърро некӯ мегуфта, охири умр ба зодгоҳаш бармегардад (Ҳирот).

Ад.: Восифӣ, Бадоеъ-ул-вақоъ, М., 1961; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Соммирзои Сафавӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Ма-

шхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Қосими Қонунӣ (Устод Қосими созанда, с.тав. номаълум, Машҳад, с. ваф. тахм. 1600, Машҳад), навозанда, оҳангсоз, хонанда-шоир. Ибтидои санъати шеър мусикиро аз падараш омӯхт, назди устодони мусиқии Ҳирот, Бухоро, Марв ҳунарашро такмил медиҳад, Дар овозхонӣ, сознавозӣ, ҳаттотӣ нобиғии замон буд ва муддате дар дарбори Шох Таҳмосб ба сифати мутриб ва ҳаттот хидмат намуда, чандин таснифоти созию овозиашро ба Иброҳим Мирзои Сафавӣ ва диг. шохзодагони сафавӣ тақдим мекунад. Қ.Қ. дар шаклҳои шеърию мусиқии «амал», «савт», «нақш», «қавл», «навбат», «кор», «пешрав» ва ғ. ба зарбу навоҳои «Рост», «Исфохон», «Ироқ» таснифоти гуногунмавзӯ тасниф намуда, асарҳои «Пешрави Қонунӣ», «Савти Қонунӣ», «Амали Қонунӣ», «Рехтаи Рост», «Амали Қосим», «Кор ба Уззол», «Саҷ ба Ҳусайнӣ» дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳироту Машҳад, Бухорою Самарқанд, Марв шӯҳрати зиёд касб карда, ба қисме аз онҳо «Амали доруи сар» (дар усули Фохта, ба мақоми «Рост», шӯъбаи «Нишобурак») устодони мусиқӣ назираҳои рангин сохтаанд. Шеърро (ғазал, рубой) низ некӯ мегуфтааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъ-ул-вақоъ, М., 1961; Соммирзои Сафавӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Қосимов Карим (с. тав. 1938, д.ӯзбеккишлоқ, н.Қ.Расулов, вил.Ленинобод), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, Артисти халқии РСС Тоҷикистон (1971), аълочии маданияти СССР (1974). Форигуттаҳсили шӯъбаи сарояндагии омӯзишгоҳи мусиқии Хучанд (1968), факултаи забон ва ада-

биёти Донишгоҳи омӯзгории Душанбе (1972) буда, фаъолияти эҷодию иҷроияшро дар Театри опера ва балети ба номи С.Айнӣ (1962-1972) оғоз намуда, сониян ба сифати сарояндаи театри драматик мусиқии ноҳияи Қ.Расулов (Сугд, 1973-1975), сарояндаи дастаи консертии Театри академии давлатии опера ва балети ба номи С.Айнӣ

1975-1978) ҳунарнамоӣ кардааст. Қ.К. аз соли 1978 фаъолияти иҷроияшро дар ансамбли шашмақомхонони Кумитаи давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони РСС Тоҷикистон идома дода, таҳти сарвари донандагони санъати мақом А.Бобоқулов, Б.Ниёзов ва диг. асосҳои иҷроии ин шоҳкориҳои шеърӣ мусиқиро фаро гирифта, дар сабти дастачамъӣ, иҷрои таронаҳои «Ироқи Бухоро», «Насруллоӣ», «Муғулчаи Бузург», «Насри Ушшоқ», «Сокиномаи Савти Наво», «Қашқарчаи Савти Наво», «Насри Баёт», «Ушшоқи Самарқанд», «Уфари Савти Сабо», «Сокиномаи Рок», «Муноҷот» ва ғ. маҳорати иҷроӣ ба ҳарч додааст. Қ.К. инчунин муаллифи зиёда аз 200 сурудҳои гуногунмавзӯ буда, махсусан сурудҳои «Пазмони туам», «Лӯъбати Искодарӣ», «Ошиқам», «Биё, эй чон», «Қомати дилҷӯи кист», «Сарвақди дилрабо», «Гулшани Ҳисор», «Қурбони ту гардам», «Ранчи сухан» ва ғ. дар санъати мусиқии муосири тоҷик нақши хоса доранд. Қ.К. алҳол сарвари дастаи мақомсароёни ноҳияи Ҷ.Расуловро (вил.Суғд) ба ўҳда дошта, дар рушди тарғиби анъаноти иҷроии мақом ва мақомсароӣ тарбияи сулолаи нави сарояндагони (О.Неъматов, Н.Турсунов, Б.Толибов, А.Мадаминов ва диг.) ҷавон дониш ва малакаи иҷроияшро ба ҳарч меҳнаҷаҳ. Қ.К. барои хидматҳои шоистааш дар тарғиб, рушди мусиқии тоҷик бо ифтихорномаҳои Ҳукумати РСС Тоҷикистон сарвароз гардидааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Кузиев Ҷумъабой (с.тав.

1971, дех.Сангистон, ноҳ.-Айнӣ, вил.Суғд), сароянда (иҷроқунандаи мақомҳо, мусиқии мардумӣ). Баъди хатми мактаби ҳамагонӣ (1990), факултаи мусиқии тоҷики (шӯъбаи мусиқии анънавӣ, тахассуси сароянда) Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1992-

1997) ба сифати сарояндаи шомили Ансамбли давлатии мақомхонони ба номи Ф.Шаҳобови Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гардид. Қ.Ҷ. дар ин муддат барои омӯзиш ва дарёфти сирҳои ниҳонии мақомҳо кӯшиш ба ҳарч дода, дар иҷрои шоҳаҳои овозии «Шашмақом» – «Рок», «Талқин-

чаи Савти Сабо», «Уфари Савти Наво», «Қашқарчаи Мустзоди Наво», «Қашқарчаи Савти Чоргоҳ», «Баёти 4» ва ғ. маҳорат, сабки хоси иҷроӣ ба ҳарч додааст. Қ.Ҷ. иштирокдори рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (Москва 2005), ЮНЕСКО (Франсия, Париж, 2005), барномаҳои консертии 1100-солагии давлати Сомониён, 80-солагии пойтахти Тоҷикистон Душанбе ва ғ. аст. Барои хидматҳояш дар тарғиби мусиқии тоҷик бо унвони «Аълочии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» мушарраф гардидааст.

Ад.: Ҳолномаи Қузиев Ҷ.

Қулдош Боқихони Хонанда (с.тав. 1840, ноҳ.

Ғиждувон, вил.Бухоро, с.ваф. 1902, Бухоро), сароянда, навозанда, мақомхони машҳури ҳавзаи иҷроии Ғиждувон. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодӣ дар зодгоҳаш ва Бухоро гузашта, аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ роҳ ёфта, аз падараш, ки иҷроқунандаи машҳури марвиҳои мақом буд, овозхониро омӯхт. Назди Ҳоҷӣ Абдулазиз Махсум (1842-1905), Бобо Ҷалол (1845-1928) ва диг. асосҳои амалии мақомхоро фаро гирифта, дар иҷрои «савт», «наср» маҳорати хуб дошт ва «Сокинома»-хоро дар пояи ҳунари иҷро мекард. Аз Ҳоҷӣ Абдуллои Савтӣ (1834-1902) асосҳои суннати иҷроии мақомҳо, шеърро амиқ омӯхта, дар иҷрои «Чапандози Наво», «Мустаҳзоди Наво», «Сокиномаи Ироқи Бухоро», «Ороми чон», «Уфари Ороми чон», «Насруллоӣ» ва силсилаи сурудҳои «марвӣ» маҳорати баланди ҳунари ба ҳарч додааст.

Ад.: Маводи пажӯҳишҳои майдонӣ, с.1985-1987; «Шашмақом» (баёз), Р:5734, ИВАН Уз.ССР; Тадж. музыка, Душ., 2003.

Қулмуҳаммади Удӣ (Устод Қулмуҳаммади

Удӣ Самарқандӣ, с.тав. номаълум, с.ваф.1538, Самарқанд), навозанда, оҳангсоз, мусикидон. Аз устодон ва пешсафони мактаби иҷроии Ҳирот буда, санъати мусиқиро дар Ҳирот назди мусикидонони номӣ фаро гирифт (Устод Шодӣ, Ҳоҷа Юсуфи Бурҳон ва диг.). Қ.У. муддате дар Самарқанд, Бухоро иқомат намуда, бо фаъололияти эҷодӣ иҷроии Марв, Рай низ ошноӣ дошт. Дар сози уд таҳаввулотӣ иҷроӣ ворид намуда, дар шакли анвои шеърӣ мусиқии «савт», «пешрав», «амал», «нақш», «кор», «қавл», «рехта» дар ҳавозии соҳаҳои ғижак, қонун, уд таснифоти гуногунмавзӯ эҷод кардааст. Таснифоти Қ.У. дар заминаи зарбу усули мақомҳои «Ҳусайнӣ», «Ҳичоз», «Занғула», «Рост» (дар пояи усулҳои

Қурбонов

«Фохтазарб», «Барафшон», «Нимсақил») дар ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанд, Ҳирот, Марв, Бухоро шӯҳрати зиёд касб кардаанд. Қ.У. дар санъати хаттотӣ, ҳалқорӣ, ороишгарӣ, муқовасозӣ корҳои зиёди ҳунари карда, нусхаҳои ороишии «Шоҳу дарвеш»-и Ҳилолӣ, осори Ҳотифӣ, Биноӣ ва диг. ба қалами ӯ мансубанд. Табъи хуби шоирӣ ҳам дошт, дар шаклу анвои шеърӣ ғазал, қасида, рубоӣ таснифоти рангини бадеӣ офаридааст.

Ад.: Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Лондон, 1901; Навоӣ, Маҷолис-ун-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Ҷ.ССР; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Қурбоналии Ной (с.тав.номаълум, Миёнкот, в.ваф.тахм.1630, Бухоро), навозанда, хонанда, шоир ва мусиқидон. Мусиқиро аз падараш, ки шоиру ҳунароманд буд, омӯхта, назди устодони созу овоз Кавкабии Бухорӣ (ваф.1535), Мираки Маҷруҳи Бухорӣ ҳунари сонавозӣ, асосҳои назари мусиқиро фаро мегирад. Қ.Н. аз Ҳоҷа Ҷаъфари Қонунӣ, Устод Амир Алиакбари Қонунӣ, Мавлоно Абӯлҳасани Самарқандӣ низ дарси ҳунари андӯхта, дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «савт», «амал», «қавл», «нақш», «рехта» ва ғ. таснифоти рангин сохта, махсусан «Куллийёт ба мақоми Рост» (тазмин ба Кавкабии Бухорӣ), «Нақши нолаи най», «Амали оташи ишқ», «Қавли шавқӣ ситези маҳбуба», «Пешрави ной», «Рехтаи Рост» назди устодону роишгарони Бухорою Самарқанд, Марв, Миёнкот шӯҳрати зиёд доштаанд. Қ.Н. чанд муддат ба сифати муриб дар хидмати Имомқулихони Аштархонӣ (1611-1643) будааст. Табъи хуби шоирӣ дошта, ғазалу рубоӣ, қитъа, соқиномаро некӯ месурудааст.

Ад.: Нисорӣ, Музаккиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Ҷ.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Ҷ.ССР; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Ҷ.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Қурбонов Давлат (с.тав. 1943, д.Лағмон, н.Қўлоб), дирижёр, роҳбари бадеии Ансамбли давлатии «Шашмақом»-и ба номи Ф.Шаҳобови Кумитаи давлатии радио ва телевизиони ҚТ (1982-1986, 2007), Ходими хизматнишондодаи санъати РСС Тоҷикистон (1989),

Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон (1999). Қ.Д. хатмкардаи омӯзишгоҳи мусиқии Душанбе (1958-1963), Консерваторияи давлатии Тошканд (1965), факултаи санъати Инс-ти омӯзгорӣ Душанбе (1972) буда, фаъолияти эҷодиро дар оркестри соҳҳои миллии Кумитаи давлатии радио ва телевизиони РСС Тоҷикистон ба сифати гизжакнавоз (1961-1963) оғоз намуда, сипас директори мактаби бачагонаи мусиқии ш.Қўлоб (1965-68), мудири бахши соҳҳои миллии Омӯзишгоҳи мусиқии ш.Душанбе (1972-1977), дирижёри Оркестри соҳҳои миллии (1977-1982), дирижёр ва роҳбари бадеии Оркестри соҳҳои миллии радио ва телевизион (1982-1986) хидмат намудааст. Қ.Д. тавасути Оркестри соҳҳои миллии осори оҳангсозони ҷаҳонӣ ва миллиро дирижёрӣ намуда, иштирокдори даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар Русия (Москва, 1964), симпозиуми байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1983), рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар Русия (2005), дар ЮНЕСКО (Франсия, 2005) ва ғ. буда, барои хидматҳои шоистааш дар тарғиб ва рушди мусиқии тоҷик бо Ифтихорномаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Қурбонов Сангинбой (с.тав. 1953, деҳ.Сӯфӣён, н.Панҷакент, вил.Сӯғд), навозанда, оҳангсоз-таронасоз, сарвари гурӯҳи ҳунарии «Борбад». Фориғуттаҳсилии мактаби махсуси мусиқӣ ва Омӯзишгоҳи мусиқии Душанбе (1972) буда, фаъолияти эҷодиро иҷроияро дар Ансамбли давлатии рақсии «Лола» (1974-1978) оғоз намуда, сипас чун иҷрокунанда (муриб) дар дастаи тарона ва рақсии Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон, таҳти роҳбарии Артисти халқии СССР Муродов Ҷ. (1978-1992) ҳунарнамоӣ кардааст. Қ.С. муассиси Иттиҳодияи эҷодии Борбад (1989, дар назди Филармонияи давлатии Тоҷикистон) буда, барномаи мусиқии «Наврӯзи Аҷам», таҳиягари концерти устоди мусиқии Эрон Муҳаммадризо Шачараён дар Кохи Борбад (1990) ва ғ. аст. Қ.С. дар заминаи «Шашмақом», «Фалак», «Ҷафтодастгоҳ» (эронӣ), осори мусиқии мардумӣ (марвӣ, созандаҳо), равиши нави пардабандии соҳа (ҷӯри бостонӣ) ба эҷоди 28-суруд, тарона комёб шудааст. Таснифоти Қ.С. «Сорбон», «Гиря», «Таманнои бисмил», «Куханбоғ», «Ёд бод», «Модар», «Маст ман»,

«Зиндагӣ», «Сардафтари ошиқон», «Дарё равон аст», «Падар», «Асири зулф» ва ғ. дар иҷрои сарояндагони номвар барои хазинаи мусиқии радиои тоҷик сабт шудаанд. Қ.С. иштирокдори чандинчашнвораю Симпозиуми байналмилалӣ мусиқӣ (Душанбе, 1990, Эрон, 1997), бо барномаҳои хоса дар ҳайати устодони мусиқӣ ба Ҷумҳурии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, мамолики хориҷӣ: Ҷопон (1985), Ҳиндустон (1992), Олмон (1994, 1998) ҳунаринамоя карда, дар камолоти ҳунарии сарояндагон Озода Ашӯрова, Қурбон Абдуллоев, Ғаюр Ашӯров, Бахтиёр Эшонов, Искандар Валиев, Матлабшоҳ Мавлонов ва диг. саҳми хоса дорад.

Ад.: Бойгонии Филармонияи давлатии Тоҷикистон; Тадж.музыка, Душ., 2003.

Қурбонова Гулчехра (с. тав. 1978, н.Исфара, вил. Суғд), сароянда, овозхони дастаи шашмақомхонони «Нури Хучанд». Баъди хатми мактаби ҳамагонӣ тахсилро дар факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров (1995-2000) идома дода, тахти

сарварии Ҷӯрабек Муродов асосҳои мусиқии мардумӣ ва устодонаро омӯхтааст. Қ.Г. дар иҷрои шоҳаҳои «савт», «талқин», «наسر» ва таркиботи дигари мақомҳо салиқаи нафиси иҷроӣ ба ҳарч дода, барандаи шохҷоизаи аввали шашмақомхонони «Навои Борбад», дорандаи стипендияи ба номи Ҷ.Муродов аст. Қ.Г. иштирокдори чандинчашнвораҳои ҳунарии вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ, симпозиуми байналмилалӣ мусиқии классикӣ (Исфара, 2003) аст.

Ад.: Ҳолнома Қурбонова Г.; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Қурбонхони Самарқандӣ (с. тав. 1858, Самарқанд, с. ваф. 1915, Самарқанд), сароянда, марвисаро, раққоса, намояндаи машҳури хавзаи иҷроии Самарқанд. Зиндагӣ ва фаъолияти Қ. дар давраи салтани амирони мангитӣ Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) чараён гирифта, аз аввалин зани хонанда, раққоса буда, дар синни 12-солагаш ба шавҳар доданд, вале ӯ тахти химояи Генерал-губернатори рус ба олами мусиқӣ ворид мешавад. Қ. се маротиба дар ҳайати дастаи ҳунарии губернатор ба Русия (1887, 1888, 1892) сафари ҳунарий намуд. Дар иҷрои шоҳаҳои ҷудогонии мақом, бештар дар марвисароӣ, рақс

шӯҳрат ёфт. Қ. аз аввалин зани тоҷик, ки сарварии дастаи ҳунариро ба ӯҳда дошт (то с.1915 асосан занони яҳудинасаби Бухоро, Самарқанд сарварии дастаҳои бонувони ҳунарий буданд). Қ. мактаби иҷроии Марямбонуи Хонандаро (1831-1872) идома додааст.

Ад.: Туркестанские ведомости, 1887, 1888, 1892; Рачабов А. Қурбонхон, «Занони Тоҷикистон», 1975, №4; Тадж. музыка, Душ., 2003.

Қутбиддини Шерозӣ (Маҳмуд ибни Масъуд ибни Муслиҳ ал-Шерозӣ, машҳур ба Қутбиддини Шерозӣ, Аллома Шерозӣ, с.тав. деҳ.Дунак (Козирун), с.ваф.1310, Табреш, мадфангоҳи Чарандоб (пахлуи макбараи Қозӣ Байзовӣ), донишманд, табиб, риёзидон, мунаҷҷим, мусиқидон ва шоир. Илмҳои тиббу риёзӣ, нучум, адабиётро назди падараш, ки марди донишманд буд, омӯхт. Барои тақмили дониш аз Шероз ба Қазвин рафт ва ба шогирдии Котибии Қазвинӣ (Наҷмуддини Дабирирон, ваф.1297) ворид шуд, илмҳои риёзӣ, нучум ва мусиқиро омӯхт. Бо Насируддини Тӯсӣ (1201-1273) шинос шуд ва ҳамроҳи ӯ ба Мароға рафта, аз шогирдони боистеъдоди ӯ буд. Дар илмҳои риёзӣ, нучум, фалсафа, адабиёт ва мусиқӣ дониши амиқ дошт. Созҳои мусиқӣ (рубоб, танбӯр-сато, барбат)-ро хеле хуб менавохт. Муддате ба Қуния (Туркия) сафар намуда, ба фирқаи тасаввуфии «дарзӣ» ворид шуд. Қ.Ш. сипас ба Табреш омада, дар хидмати элхонӣ мӯғул буд ва эҳтироми зиёд дошт. Қ.Ш. шахси донишманд, шоир, навозанда, донандаи машҳури мусиқии назарӣ буда, таълифоти мусиқии Форобӣ (875-950), Ибни Сино (980-1037), Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) ва диг.-ро хуб омӯхта, роҷеъ ба нуктаҳои таҳқиқии онҳо ибрози назар намудааст. Асарҳои «Қонун», «Ишорат», «Китобу-л-наҷот», Китобу-ш-Шифо»-ро ҷиддан мутолиа намуда, тавзеҳоти ҷолибе дар иртибот ба масоили мусиқии Ибни Сино баён кардааст. Қ.Ш. дар асараш «Ҷомеъу-л-усул» баробари дигар масоили илм оид ба махсусиёти бадеию зебоишиносӣ шеър мусиқӣ ҳам нуктаҳои муҳим баён намуда, ин мавзӯро дар асли мусиқии «Дуррат-ут-тоҷли гуррат-ид-Диббач» («Дар илми мусиқӣ») тақмил додааст. Дар асари дигараш «Тӯҳфаи Шохӣ» ҳам баробари дигар мавзӯот сухан аз таркиботи созу овоз, ҳамоҳангии шеър мусиқӣ ба миён оварда, андешаҳои таҳқиқии Форобӣ, Ибни Синоро тақвият дода, дар иртибот ба тавзеҳоти Сафиуддини Урмавӣ ҳулосаҳои тозаии таҳлилий ворид кардааст. Қ.Ш. таркиботи мусиқиро асосан дар «Дуррат-ут-тоҷ...» возеҳтар баён намуда, ин асарро дар

Қуфли румӣ

пайравии «Китобу-ш-Шифо», «Донишнома»-и Ибни Сино нигошта, аз ин хотир дар чараёни таҳқиқи таркиботи мусиқӣ ӯ ба Шайхурраис истиноди зиёд оварда, дар тақвияти нуктаҳои таҳлилиаш (махсусан масоили бадеию зебоишиносии созу овоз) ба хулосаҳои тоза комёб шудааст. Қ.Ш. дар баҳши мусиқии «Дуррат-ут-точ...» (аз муқаддима, 5-мақола), мавзӯоти муҳими мусиқӣ: савт (маънии он аз нигоҳи илмӣ ва амалӣ), баёну тавзеҳоти назарии Форобӣ, Ибни Сино, Сафиуддини Урмавӣ бо диди нави таҳлилӣ баррасӣ шуда, ба эроду хулосаҳои муфассирони осори мусиқии ин донишмандон ҷавоби саҳеҳ додааст. Нуктаю тавзеҳоти Қ.Ш. роҷеъ ба фосилаҳо (абъод), усули истихроҷ, моҳият ва усули дақиқи эҷоди фосила, таносуби байни фосилаҳо, анвои он (муттафӣ, таннофур), фосилаҳои матбуъ ва ғайриматбуъ, изофати фосилаҳо аз якдигар, тақсими онҳо, тавсифи чамъу чинс (қаторовозҳо), баёни нисбати байни чамъу чинс, тавсифи созҳои мусиқӣ дар мисоли уд (нақши ин соз дар эҷоди пардаҳои асосӣ – мақомҳо, таркиботи он: 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯъба ва ғ.), зарб (усул) ва таркиботи зарбӣ, табақабандии зарб, кайфияти зарбӣ дар мусиқӣ, шарҳи зарбҳои маъмул, тақсими замони зарбӣ, дарки таркиботи зарбӣ, ҳамсонии шеърӯ мусиқӣ (арӯз ва мусиқӣ, саҳми эронӣ дар танзиму муназзамоти зарбӣ) ва ғ. аз масоили умдаи баҳши мусиқии «Дуррат-ут-точ...» буда, бисёр нуктаҳои тоза дар иртибот ба ин таркиботи мусиқӣ баён шудаанд. Андешаҳои пажӯҳишӣ, таҳлили Қ.Ш. оид ба сози мусиқии «сато», ки бори аввал дар таърихи мусиқии мардумони эронӣ ба риштаи тавзеҳ омадааст, ниҳоят муҳим буда, махсусиёти иҷроию эҷоди нағма (оҳанг) дар ин соз («сато») мӯҷаз, вале бисёр арзишманд аст. Нуктаҳои тафсирии Қ.Ш. дар иртибот ба 12-парда («Дувоздаҳмақом», таркиботи он) низ ҷолиб буда, дар бисёр ҳолат ӯ хулосаҳои Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) ва диг.-ро тасхеҳи ҷиддӣ намуда, махсусан дар нисбати вожаю таъбирҳои мақомҳо, усули истихроҷашон дар созҳо (уд), махсусиёти савтӣ, бадеию зебоишиносӣ, таъсиромезии онҳо низ мушаххасу возеҳ аст. Сабки таҳқиқи Қ.Ш. донишномаӣ (энциклопедӣ) буда, орь аз тавсифу баррасии тахайюлӣ, асотирӣ, динӣ ва фалакист. Усули таҳқиқи мусиқӣ аз дидгоҳи Қ.Ш. донишӣ (маърифатӣ, рационалистӣ) аст. Ӯ дар навиштаҳояш сабки таҳқиқи мусиқии Форобӣ, Ибни Синоро тақвият ва такмил дода, дар ҳар фасл, мақолаи баҳши мусиқии «Дуррат-ут-точ...» ва навиштаҳои дигараш пуштибонӣ наму-

дааст. Аз ин нигоҳ метавон гуфт, ки тавассути Қ.Ш. фаҳмиш, сабки таҳқиқи донишии мусиқӣ дар ас.13-14 бо диди нави тавсифию пажӯҳишӣ рӯи саҳна омад ва муҳимаш ин ки донишҳои қомусии мусиқӣ ба забони форсии тоҷикӣ сурат гирифта ва дар асрҳои баъдӣ идома ёфт.

Ад.: Қутбиддини Шерозӣ, Дуррат-ут-точ..., Р:816, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Деҳхудо Луғатнома, ҷ.84, Техрон, 1342; Содик И. Таърихи фарҳанги Эрон, Техрон, 1338; Нафисӣ С. Таърихи назму наср..., Техрон, 1334; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1333; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Музыкальная эстетика стран Востока, М., 1967; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Рачабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Дададжонова И. Қутбиддин аш-Шерозийнинг мусиқӣ таълимоти (канд-дисс.), Тош., 2002; Wright O. The modal system of Arab and Persian music, London, Oxford univer. Press, 1979.

«Қуфли румӣ». 1. Аз оҳангҳои тақвимӣ, маросимии замони Сосониён (222-651). 2. Аз силсилаҳои (сигона, лаҳни 15-ум) Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст.

*Чу «Қуфли румӣ» овардӣ дар оҳанг,
Кушодӣ қуфли ганҷ аз Руму аз Занг.*

(Низомӣ)

3. Аз сурудҳои маъмули ҷашнии мардумони Марву Рай Бухоро (ас.10-12):

*Суруди «Қуфли румӣ», понздаҳумин дон,
Даҳу шаи «Ганҷи Бодовард» ҳамедон.*

(Баҳор)

4. Гӯшаи муҳими мусиқӣ дар таркиби мақоми «Зерафкан» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14):

*Булбул ҳамесарояд чу Борбад,
«Қолус»-и «Қуфли румӣ»-ву Чолинус.*

(Унсурӣ)

5. Гӯшаи тараннумӣ дар таркиби мақоми «Зерафкан» («Дувоздаҳмақом», ас.15-16). Минбаъд дар манобеи хаттӣ «Қ.р.» ба сифати гӯша, шоҳаи тавсифӣ ёд нашудааст.

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роч, Лахнаув, 1892; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Л

Лабас. Дар таълифоти назарии мусиқии ас.13-16 аз намодҳои сукут дар ҷараёни навозиш, хондани асари мусиқӣ тавсиф шудааст. Дар фарҳангҳо Л. ба маънии диранг, таамул дар иҷрои мусиқии мақомӣ, Яъне замони байни мизробҳо будаанд (кӯтоҳ, дароз, миёна).

Дар найнавозӣ ва таърифи нағма ин вожа низ истифода шуда (нағмаро лабасе маҳсус бояд то дар сомеа муртасим гардад), ба навъе аз сукут (таваккуф) тавсиф шудааст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роҷ, Локхнав, 1894; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Лавоҳиқи нағам. Мулҳақот ё омили ташкилдиҳандаи оҳангҳо (лаваҳиқ, лоҳақ, лоҳақа). Ин вожа дар таълифоти назарии мусиқӣ усул, аворизест, ки барои нағма истифода шуда, яъне мавзӯъ, моҳияти дар нағмаҳо корбурд шуда: сидқу сафо, мавзунӣ, кудурат, хушунат, макруҳ, ҷаҳорат, ҳафотат.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони Қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Лаҳн

1. Дар мақом: савт, наво, оҳанг, овоза (он ки бисёр овоз хонд, он ки дар аъроб каламоти ҳаттои бис-ёр кунад). Ҷамъи алҳон, лаҳун. Аз таркиботи мусиқист: талҳин, малҳун, малҳуна (малҳун, малҳунот).

2. Кашидани савт дар суруд ва нағма, саридан дар ҳунари овозхонӣ, хондан, овоз гардонидан. Муҳаммади Омулӣ (1232-1349, «Нафоисул-фунун...») навишта «маънии мусиқӣ дар луғати ҷунонӣ лаҳн аст ва лаҳн маҷмӯи нағмоти мухталиф аст бо тартибе маҳдуда.» Баъзе донишмандон гуфта: «каломи муфид бадон мақрун бувад.»

Л. се навъ буда: алҳони мулазза (лаҳне, ки дар он лаззат, оромишу роҳате ҳосил ояд); алҳони мухайила (лаҳне, ки бо ифодаи лаззат аз он дар нафас тасаввуроте ҳосил шавад; алҳони инфилоия (лаҳне, ки аз нафас дар ҳолати инфилоӣ, руҳӣ, аз инфилолот содир шавад чун бар он лаҳн

иқоъ кунанд) ва ин тавсифро Омулӣ бо таъба навиштаҳои Форобӣ (875-950), Ибни Сино (980-1037) дида натиҷагирӣ намудааст.

3. Форобӣ лаҳн ё оҳангро ҳамсон бо истилоҳи мусиқӣ ва ба ибораи дигар зербинои он доништа ва аз назари ӯ Л. «ба ҷамъе аз нағмоти мухталиф, ки бо тартиби ҳос ба як дигар пайваста бошанд.»

Дар таърифи гуногун дар иртибот ба Л. сурат гирифта пайдост, ки ҳар ҷое мунофарат (диссонанс) дохили Л. шудаанд, эродҳои зиёде аз мусикидонон ворид шуда, мулоиматро (мавзун) шартӣ лаҳн будан донистаанд. Пайдост, ки лаҳн маҷмӯи нағмоти мулоим (мавзун) ва пай дар пай аст бо вижагиҳои зеру бамӣ ва тартиби муайян.

Абдулрахмони Ҷомӣ (1414-1492) Л.-ро таъриф намуда гуянд: «чун ҷамъ» дар зимни нағмоти мутаффиқаи маҳдуд-ал-азминаи мавзунаи адвор мавҷуд шавад, онро лаҳн гуянд.

4. Ибни Сино (980-1037) тафовути алҳонро бар мабнои ҷинс, интиқол, иқоъ тафсир намуда, бартарии баъзеро бар базеи дигар бар ин асос зикр мекунад «аҷнос бартарии қавӣ, онгоҳ мулаван ва баъд ҳам таълифӣ ҳар як аҷнос.»

5. Л. ба маънии лаҳча ва забони маҳаллӣ низ ба кор рафтааст.

6. Ба сифати санъати маҳсус дар мусиқӣ баён шудааст.

7. Дирангу шитоб дар нағмоти гуногун, ки аз он вазн (зарб) пайдо мешавад.

8. Хатое дар ироби ва бинои калимаҳо.

9. Итлофи овоз дар анвои лаҳну ғино ҳодиса шавад.

10. Л.-ро оҳанги сухан ва тариқаи баён низ тафсир кардаанд (бо лаҳни мавзун бояд гуфт). Бояд гуфт, ки Л. мусиқӣ тавофут дорад, зеро лаҳни мусиқӣ ба савт як рӯҳияи ҳос баҳшида, аз гуфтугӯи маъмулӣ тафовут дорад.

11. Дар матн, шеъри ғарб мелодияро тарҷумаи лаҳн манзур донистаанд ва баъзан мелодияро муодили се вожаи ғарб истифода бурда ва инро метавон дар навиштаҳои Ҳ. Фармер дид.

12. Фармер Ҳ. лаҳнро ёдгори талҳини бозмондаи ибтидоии қаблии арабҳо шуморида ва дар воқеъ ба лаҳн ишора мекунад, ки бар рӯи он шеър мегузоштаанд ва маъниҳои аввалияи лаҳну шеърро «заковат»-у «донииш» маънидод кардааст ва дар иртибот ба ин мавзӯъ тафсиру баррасии зиёд мавҷуд аст.

Ад.: Форобӣ, Китобу-л-мусиқӣ-ал-кабир, Қоҳира,

Лаҳча

1956; Муҳаммади Омулӣ, Нафоису-л-фунун..., Техрон, 1379; Ҷомӣ, Рисолаи мусиқӣ, Тош., 1960; Сафиуддин Урмавӣ, Китоб-ал-адвор, Техрон, 1384; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосид-ул-алҳон, Техрон, 1356; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1976; Вожаномаи мусиқии Эронизамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Лаҳн ниҳодан

1. Лаҳн сохтан, оҳанг сохтан, суруд сохтан; «илми мусиқӣ ва боз намудани сабаби созу носои овозхоро ва ниҳодани лаҳнҳо» (Ибни Сино, До-нишномаи аллой).

2. Лаҳн хондан. Бо лаҳчаи хоса чизеро иҷро намудан, хондан, иштибоҳ хондани чизе.

3. Лаҳн сохтан – оҳанг сохтан.

4. Лаҳнсои. Созанда, эҷодкори лаҳн, оҳангсои.

5. Лаҳни мусиқӣ. Оҳанги мусиқӣ, забони мусиқӣ.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1894; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги Форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Вожа-номаи мусиқии Эронизамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Лаҳча

1. Дар луғат, забон навҳаи тақаллум ва кай-фияти баёну адои лафз, калом бадеист.

2. Дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба маънии савт, оҳанг, овоз ба қор рафта, аз ҷумла дар таркиби хушлаҳча ба маънии хушсадо, хушоҳанг таф-сир шудааст. Зи ҷанги Зӯҳра шунидам, ки субҳдам меғуфт, Ғуломи Ҳофизӣ хушлаҳчаи хушовозам.

3. Шакарлаҳча, ширинлаҳча. Мутриб, сарояндаи бисёр мусиқиворлаҳча, хушалҳонро гӯянд: *Гуфтам акнун сухани хуш, ки бигӯяд бо ман, К-он шакарлаҳчаи хушхони хушалҳон мерафт.*

(Ҳофиз)

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1894; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги Форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронизамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Ҳофиз, Девон, Техрон, 1370.

Лозима

а) аз анвои шакли мусиқӣ, ки то ас.17 дар эҷодиёти мусиқии Мовароуннаҳр Хуросон, Эрон амал дошт. Тавсифи Л. чун шакли оҳангӣ дар осори мусиқидонон Кавкабии Бухорӣ (ваф.1535 «Ри-

солаи мусиқӣ»), Дарवेशалии Чангӣ (1542-1649, «Тӯхфату-с-сурур») ва дигар манобеи мусиқии ас.15-17 зикр ёфтааст. Дар ҷараёни эҷоди мусиқӣ Л. чун василаи эҷоди оҳанг, суруд мавриди истифода шуда ва ба алоҳида амал надорад.

б) Пори, қисми оҳангӣ, ки дар он унсурҳои «сарҳона», «миёнҳона» ва «бозгӯӣ» якҷоя амал менамоянд. Дар ҷараёни иҷрои мақомҳо Л. та-нҳо аз дидгоҳи усули навохтан эҳсос намудан мумкин, яъне чун аз васоити таъйинӣ, рангоме-зии сози дар мусиқӣ эътиборманд аст. Дар таҷ-рибаи эҷодию иҷрои ас. 16-17 Л.-ро устодони мусиқӣ истифода бурда, баъзан чун қисми чудо-гона ҳам иҷро менамудаанд (бештар дар шакли анвои шеърӣ мусиқии «савт», «қуллӣ», «ре-х-та», «сачъ», «қавл» мавриди истифода будааст).

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:2005-111, ИВАН Уз. ССР; Кавкабӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:5793, ИВАН Уз. ССР; Раҷабов И. Мақомлар маса-ласига доир, Тош., 1963; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Лозиму-л-тарҷеъот. Дар усули тақсимбан-дии тарҷеот ва баёни тариқои хориҷ намудани нағмаҳо дар мусиқии мақомӣ (а. 14-17) мутлақи то-ре, ки бар он поя ба нақрот мегирифтаанд итлоқ мешудааст. Ба ибораи дигар бар як то-ро оҳанге, ба қавли пешинӣ «ба ватаре ба нақро-ти мизроб сайри нағмот кунанд». ва бар то-ри дастбози дигар, монанди воҳон ба тақрор ба ада-ди лозими мизроб мезананд. То-ри ахирро роҷеъ ва ё лозим-ул-тарҷеъ меномиданд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Муҳаммадӣ Омулӣ, Нафоису-л-фунун..., Техрон, 1379; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1361; Вожа-номаи мусиқии Эронизамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Лоскавӣ.

1. Мурғи хушхонро гӯянд.

*Хӯли танбӯра ту гӯк Занду Лоскавӣ,
Аз дарахте ба дарахте шаваду гӯяд*

(Манучехрӣ)

2. Аз қисми сурудҳои мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён тасниф шудааст.

Сохти авзони шеърӣ ва мавзӯотӣ Л. чун «Хусравонӣ» буда, дар он тавсифи табиат, инсон, хирад, некию нақзорӣ ва ғ. ситоиш мешудааст.

3. Оҳанг, суруд, гӯшаи мусиқӣ дар тарки-боти мақомҳо (12-парда, ас. 12-13).

4. Гӯшаи тараннумӣ дар таркиби мақоми (парда, дастон) «Зерафқанд» (ас. 13-14).

Ад.: Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1894; Меъёру-л-ашъор, Техрон, 1320; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожано-маи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Дех-худо, Техрон, 1377.

«**Лоҳик**» (ар. иловашованда, мулҳақшаванда, пайвастишаванда), дар овозҳои илова, пайвастишаванда ва ҳам васат, ҳампахлӯро Л. гӯянд. Дар амалиёти мусиқии а. 13-17 мусикидонон Л.-ро ба сифати усули ишораи ҳаракати овозҳои (савт) ҳампахлӯ ва ё мутассил, пайҳам (қаторвоз) дар чараёни иҷро истифода мебардаанд (Қутбуди-ни Шерозӣ 1236-1310, «Дуррату-т-точ.» «дар илми мусиқӣ», Муҳаммади Омӯлӣ 1232-1349 «Нафои-су-л-фунун...» «дар илми мусиқӣ», Абдулқодири

Мароғӣ 1356-1435 «Мақосид-ал-алҳон», «Ҷомеъ-ал-алҳон», «Шарҳи адвор», Дарвешалии Чангӣ 1542-1649 «Тӯхфату-с-сурур» ва диг.).

Мусикидонон тавассути Л. ҳаракату сокини қаторовозҳои мақомҳоро дар сози уд муайян менамудаанд ва ҳар овозро бо ишораи ҳарфҳои махсуси садоноку ҳамсадо дар ҷадвали табакоти адвор ишора мекарданд. Тавассути ин ишораҳо таркиби оҳангии ин ё асари мусиқӣ (мақом, овоза, шӯъба) ва ҳаракати овозҳои пайҳамоянда муайян карда мешуданд.

Ад.: Абдулқодир Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1350; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Муҳаммад Омӯлӣ, «Нафои-су-л-фунун...», Р:275, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

М

«Мавлавӣёт». 1. Аз силсилаҳои мусиқии созию овозии маросимӣ.

2. Таронаи маъмули тасаввуфимабзӯ, ахлоқӣ, ки дар ҳаёти мусиқии ас. 13-14 рӯи сахна омада, аҳли мусиқӣ дар ин замина корҳои зиёди хунарӣ анҷом дода, таснифоти мусиқию шеърӣ ҳамсон бо ифода, таъяҳои рақсию намоишӣ будаанд. Ташаккули ин маҷмӯи шеърию мусиқиро муаллифони таълифоти мусиқӣ ба Абдураҳмони Ҷомӣ (1414-1492) нисбат дода ва ҳоса «Нақши Мавлавӣ» дар ҳавзаҳои хунарии Хуросону Мовароуннаҳр нақши ҳоси эҷодию иҷроӣ касб карда ва дар ин замина таснифоти гуногуни мусиқӣ рӯи сахна омадаанд.

3. Шӯъбаи соӣ дар мақоми (дастгоҳ) «Ҳумоюн» (эронӣ), ки пеш аз «Чаковак» иҷро мешавад. М. чун. маҷмӯи таронавӣ дар амалиёти мусиқӣ роиҷ аст ва дар мусиқии мардумӣ ва устодонаи тоҷик бо ин ном гӯша, шӯъбаи савтӣ, овозӣ амал надорад.

Ад.: Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мавлоно Абдулҷаводи Хуросонӣ (Мулло Ҷавод, с.тав. номаълум, Исфохон, с. ваф. тах. 1307 Ҳирот), мусиқидон, оҳангсоз ва шоири форс-тоҷик. Давраи аввали омӯзишиаш дар Исфохон гузашта, илмҳои риёзӣ, мусиқӣ, бадеъ ва фалсафа ро назди Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Насируддини Тӯсӣ (1201-1273) омӯхтааст. М.А. дар мусиқии назарӣ сабки таҳқиқии Қутбуддини Шерозӣ, Омӯлӣ, Мирсаидалии Ҷурҷониро тақмилу идома, дар заминаи осори мусиқии Форобӣ, Ибни Сино, Сафиуддини Урмавӣ нуктаҳои тоза баён намуда ва ҳулосаҳои таҳлилиашро дар «Тухфату-л-нағмот», «Рисола дар маърифати илми мусиқӣ» гунҷониш додааст. Дар асари дуввумаш, ки аз чор фасл ва хотима таркиб ёфта, масоили («Дар маънии мусиқӣ ва қавоиди он», «Дар маърифати мусиқӣ», «Дар таърифи иқоъ», «Дар тавсифи созҳо») назарии мусиқӣ бо таҷдиду тақмили ҳулосаҳои мусиқидонони пешин ва замонааш таҳлилу баррасӣ шудаанд. Зимни ин М.А. таҳаввулотҳои хунарии ас. 13-14-ро хуб ба риштаи таҳлил оварда, дар иртибот ба жанру шакл, анвои шеърию мусиқӣ, махсусан ҳамоҳангии илми бадеъ (арӯз) ва илми иқоъ (зарб) нуктаҳои ҷолиб

баён намуда, бисёр ҳулосаҳои пешиниёнро (дар масоили таркиботи зарбӣ дар мусиқӣ) тавзеҳи дақиқ додааст. Дар илми нучум асари муҳими назарие бо номи «Сайру-л-кавокиб» навишта, шеърро ҳам некӯ меғуфтааст (ғазал, маснавӣ).

Ад.: Донишпажӯх М. Саду сӣанд асари форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1349; Донишпажӯх М. Феҳрасти китобхонаи Марказии Техрон, Техрон, 1339-1340; Дарवेशалии Чангӣ, Тухфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Навоӣ, Маҷолису-н-нағоис, Тош., 1964; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Farmer H.A. history of Arabian music..., London-Luzac, 1967.

Мавлоно Атоӣ (Мавлоно Атои Хонанда, с.тав. номаълум, Ҳирот, с. ваф. 1537-40, Бухоро), сароянда, гӯянда, мусиқидон ва шоир. Зиндагӣ ва фаъолияти хунариаш дар ҳавзаҳои хунарии Ҳирот, Бухоро сурат гирифта, мусиқӣ, шеър, хунарҳои бадеиро (хаттотӣ, ҳалқорӣ, муқовасозӣ ва ғ.) ибтидо назди падараш омӯхтааст. Сипас санъати мусиқӣ, сознавозӣ, овозхониро назди Ғулом Шодӣ, Мавлоно Ғиёсуддини Хонанда тақмил дода, дар шаклу анвои шеърию мусиқии «амал», «нақш», «савт», «қавл», «қуллӣёт», «рехта» (ба савту лаҳнҳои мақомҳои «Рост», «Наво», «Ҳусайнӣ») дар усулҳои «Барафшон», «Сунбулӣ», «Шодиёна», «Туркизарб» ба ғазалҳои Ҷомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501), Биноӣ (1430-1502) ва диг. таснифоти рангин сохтааст.

Муддате дар дарбори Султон Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) сипас дар хидмати Абӯсаидхон (1530-1533) ба сифати мутриб, дафтардор хидмат намудааст. М.А. шеърро некӯ (ғазал, соқинома) суруда, тазмин ба Ҷомию Котибӣ, Ҳилолӣ ва диг. гуфтааст.

Ад.: Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Зинату-л-маҷоис, Р:4229, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тухфату-с-сурур, Р:7005-1, ИВАН Уз.ССР.

Мавлоно Исҳоки Гӯянда (с.тав. номаълум, Самарқанд, с.ваф. 1631, Самарқанд), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, мусиқидон. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодиааш асосан дар Самарқанд сурат гирифта, барои тақмили хунар ба шаҳрҳои Бухоро, Марв, Ҳирот, Машҳад сафарҳо намудааст. М.И. дар овозхонӣ (соқинома, қиссаю достон, маснавихонӣ) «нобиға ва надираи рӯзгор буда», дар шаклу анвои шеърию мусиқии «амал», «савт»,

«қавл», «рехта» (дар мақомҳои «Наво», «Рост», «Хусайнӣ», «Исфакон») таснифоти рангин сохта, ҷавобияҳои (назираҳои) мусикиаш «Қавли мас-ту мастона», «Савти дилҷӯи Самарқанд», «Нақши ситора», «Рехтаи Дарғам» дар ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанд, Бухоро, Марв шӯҳрати зиёд доштаанд. Шеърро (ғазал, сокинома, рубой) бо ҳунаро на мегуфтааст.

Ад.: Зиннату-л-маҷолис, Р:4229, ИВАН ҶЗ.ССР; Муҳиту-т-таворих, Р:836, ИВАН ҶЗ.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН ҶЗ.ССР.

Мавлоно Муҳаммади Қаҳастонӣ (с.тав. 1358, Қаҳастон, с.ваф. 1444, Самарқанд), мусиқидон, хонанда, шоир (базлагӯ, ҳаҷвнигор). Дар санъати шеър (мутоиба), ҳаҷв, хонандагӣ (овози бисёр муассир), мусиқӣ таъби баланд дошт ва аз ғаниматҳои Темур (1370-1405, дар замони забт ба Шероз) буда, аз Самарқанд ду бор фирор намудааст. Сознавозию овозхониро назди Хоҷа Абдулқодир (1356-1435) амиқтар омӯхта ва аз дӯстони наздику ҳамкораш дар Самарқанду Ҳирот буд. М.М. дар иҷрои қисса, дostonҳои қаҳрамонӣ, ҳамасӣ маҳорати баланд дошта, қиссаҳои таърихиро дар либоси шеър ворид намуда месурӯд. Дар санъати ҳаҷв ва мутоиба ҳам истеъдоди баланд дошт ва дар бораи Темур ҳаҷвҳои тезу тунд тасниф кардааст. Таснифоти Хоҷа Абдулқодир «Амали тарона», «Амали Бӯстон», «Амали гесӯ»-ро бо тозакориҳои иҷроӣ анҷом додааст.

Ад.: Давлатшоҳи Самарқандӣ, Таъкирату-шшуаро, Л., 1910; Нафисӣ, Таърихи назму наср..., Техрон, 1344; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:7005-1, ИВАН ҶЗ.ССР. Маҷхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Мавлон Додобой (Абду-мавлон Додобоев, с.тав. 1965, ш. Хучанд, вил. Суғд), сароянда, овозхони боҳунари дастаи шашмақомхонони «Нури Хучанд». Ба мусиқӣ аз овони хурдӣ ворид шуда, солҳои 1980-1992 сарвари дастаи ҳунарии «Торҳои Заррин»-и Қасри фарҳангии «Абрешим»-ро ба ӯҳда дошт. Иштирокдор ва барандаи ҷоизаи озмуни ҷумҳуриявии мақомхонон (Душанбе, 1989) буда, бо барномаи ҳунари дар ҳайати дастаҳои мусиқӣ ба Эфиопия, Корея сафар намудааст. М.Д. иштирокдори Симпозиум ва фестивали байналмилалӣ мусиқии классикӣ (Исфара,

2003) буда, барои маҳорати хуби иҷроӣ, тарғиби дастовардҳои мусиқии тоҷик ба нишони «Аълочии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» мушарраф шуда, аз с. 2000 то кунун овозхони ансамбли давлатии шашмақомхонони «Нури Хучанд» аст. Саликаи оҳангсозӣ ҳам дорад.

Ад.: Ҳолномаи Додобоев А.; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мавлонов Муҳиддин (с.тав.1902 Хучанд, с.ваф. 1969 Душанбе), навозанда (дutorӣ), сароянда, аз донандагони машҳури мусиқии мардумӣ ва классикӣ тоҷик. Сознавозӣ ва овозхониро аз устодони мусиқии зодгоҳаш омӯхта, муддати чанд назди Содирхони Ҳофиз (1847-1931) сознавозӣ, сурудхониро омӯхт. Сониян ба шаҳрҳои Самарқанду Бухоро рафта, аз Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936), Домулло Ҳалим (1878-1940), Устод Шодӣ (1878-1942) ва дигарон дониш, маҳорати иҷроияро тақмил дод. М. дар таъсиси дастаҳои касбии мусиқӣ, махсусан дастаҳои ҳунарии Филармонияи давлатии Тоҷикистон, (дастаи бонувони рубобнавоз, ансамбли тарона ва рақс), тарбияи муҳрибони ҷавон саҳми хоса гузоштааст. М. дар дutorнавозӣ ва суннатҳои асили иҷроии он маҳорати хоса доштааст. Ӯ устод ва мураббии як зумра сарояндагону навозандагони тоҷик (Абдумачид Ҳомидов, Ҷурахон Искандаров, Ҳанифа, Раъно Мавлонова, Абдуназар Ҳасанов ва дигарон) аст.

Ад.: Миронов Н. Музыка таджиков, Сталинабад, 1932; Киямова Л. Таджикская Государственная орден Трудового Красного Знамени Филармония, Сталинабад, 1957; Народное искусство, Сталинабад, 1956; Музыкальная жизнь Советского Таджикистана, вып.1, Душ., 1974; Музыкальная жизнь Советского Таджикистана, вып.2, Душ., 1975.

Мавлонова Ҳанифа (с.тав. 1924, Хучанд), сарояндаи (сопранои лирикӣ-драмавӣ) тоҷик, Артисткаи Халқии СССР (1968), духтари донандаи мусиқии мардумӣ ва классикӣ, дutorии машҳур Муҳиддин Мавлонов (1902-1969). Сарояндагиро ибтидо аз падараш омӯхта, таҳсилоти мусиқиро дар омӯзишгоҳи мусиқии Хучанд (1932-

1936), Консерваторияи давлатии Москва (1952-1959) фаро гирифтааст. Фаъолияти овозхонияшро дар театри тамошобинони ҷавон (1937-1939), театри мусиқии Хучанд (1939-1943) ва аз соли 1943

Мағлуб

то замони бознишастанаш дар Театри академии опера ва балети ба номи С.Айнӣ ҳунарнамоӣ карда, баробари иҷрои партияҳои (нақшҳо) муҳим дар операҳои оҳангсозони ҷаҳонӣ ва миллӣ, дар тарғиби мероси мусиқии халқию классикии тоҷик саҳми босазо гузоштааст. Махсусан дар иҷрои осори Содирхони Ҳофиз (1847-1931) «Савти Ушшоқи Содирхон», «Нимчупонии Содирхон», «Дилхирочи Содирхон», «Гулёри Содирхон», сурудҳои «Дугоҳ», «Ҷаҳоргоҳ», «Ушшоқи Самарқанд» ва ғ. маҳорати баланди иҷрокунандагӣ ба ҳарч додааст. М. барномаҳои консерти ба кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, мамӯлики хориҷӣ (Ветнам, Канада, Афғонистон, Полша, Муғулистон, Покистон) сафарҳои ҳунари намӯда, барои хидматҳои шоистааш дар тарғиби мероси мусиқии тоҷикон, маҳорати баланди иҷроияш бо орденҳои Ленин, Байраки Сурхи Меҳнат, «Нишони фахрӣ» ва нишону ифтихорномаҳои СССР, РСФСР Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Энциклопедияи Советии тоҷик, ҷ. 3. Душ., 1984; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003.

«Мағлуб». 1. Шӯба дар таркиби мақоми «Ироқ» (шӯбаи дигари он «Рӯи Ироқ») буда ва тартиби ҷойгиршавии «М.» баъд аз «Мубарқаъ», «Панҷгоҳ», «Ҳисор», «Аширон» («Дувоздаҳмақом», ас. 15-16).

2. Минбаъд (дар ас. 17) «М.» ба сифати шӯба зикр нашуда ва ё тартиби воқеъшавӣ дар таркиботи мақомҳо тафовут дорад.

3. Шӯбаи дувум дар мақоми «Ироқ» («Дувоздаҳмақом», ас. 15-16) иборат аз гӯшаҳои мусиқии «Зерафқанди Бузург», «Рости Ҳичоз».

4. Дар мақомҳои эронӣ («Ҳафтдастгоҳ») яъне дар «Сегоҳ», «Ҷоргоҳ» авҷи мақом буда, аз пардаи «Муҳолиф» оғоз мешавад ва шӯрӯи он чун шабеҳи «Ироқ» ва ё шӯрӯи «Нишобурак» дорад ва рудеро монанд аст, ки дар интизори васли дарёст, ин ҳолат пас аз исти «М.» ба шӯҳиди мақом поён меёбад.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Бехҷат-ур-рӯҳ, Техрон, 1346; Фурсати Шерозӣ, Бухур-ул-алҳон, Техрон, 1367; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Мағлуб». 1. Шӯбаи асосӣ дар мақоми «Кучак» (Дувоздаҳмақом), ки баъди «Рӯи Ироқ» воқеъ аст. Тартиби воқеъшавии М. дар маҷмӯи мақомот (12-мақом) пас аз шӯбаҳои «Мубарқаъ», «Панҷ-

гоҳ», «Ҳисор» ва «Аширон» (ин тавсифи назарӣ то ас. 17 буда, дар манобеи мусиқии ас. 17, ибтидои ас. 18 М. чун шӯба собит нашудааст) меояд.

2. Шӯбаи дувуми мақоми «Ироқ» (Дувоздаҳмақом, ас. 17.), гӯшаҳои мусиқии «Зерафқанди Бузург», «Рости Ҳичоз» (Боқӣи Ноинӣ «Замзamai ваҳдат», Сайфиддини Ғазнавӣ «Рисолаи дувоздаҳмақом», Дарвешалии Чангӣ «Тӯҳфату-сурур» ва ғ.) ба М. мансубанд.

3. Шӯбаи сози дар дастгоҳи (мақоми) «Сегоҳ» (Эрон), ки баъди шӯбаҳои «Муҳолиф», «Бастанигор» меояд. Дар мақомҳои тоҷикӣ («Шашмақом») бо ин ном шӯба, гӯшае вучуд надорад.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-Ш, ИВАН Уз.ССР; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.2. Техрон, 1376; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мадоинӣ (Аҳмад ибни Ҷаъфар Ҳаддоди Мадоинӣ, с.тав. 1359-60, Мадоин, с.ваф. 1430-31), мусикидон, оҳангсоз, шоир, ориф. Зиндагӣ ва фаъолияти М. дар ҳавзаҳои илмӣ, адабӣ ва ҳунарии Эрон, Хуросони давраи ҷалоириён ва Темуриён сурат гирифта, дар шеър, фалсафа, мусиқӣ (таҳқиқ ва амалия) дониши баланд дошта «зикри тароик (таснифсозӣ) суханони бисёр гуфта ва баёни кулл-ал-зуруб ва кулл-ал-нағам карда ва бар абёту ашъори арабӣ тасонифи асоби ситтаро дар адвори иқоъ доир гардонида ва дар ин тасониф онҳоро ба атвору анвоъ сохта ҳам ба тариқи қудмо ва онҳоро дар китоби «Қанз-ул-алҳон» муфассал зикр кардаам. М. дар шакли анвои шеърию мусиқии «навбат», «қавл», «амал», «савт» таснифоти зиёд сохта, Ҳоча Абдуқодир дар таълифоташ аз қорҳои ҳунарии ӯ тавсиф намудааст. М. дар назарияи мусиқӣ китобе бо номи «Лавозим-ал-мусиқӣ» нигошта ва дар доираҳои ҳунари шӯҳрати зиёд доштааст.

Ад.: Ҳоча Абдуқодир, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Шарҳи адвор, Техрон, 1370; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

«Май бар сари баҳор». 1. Суруд, оҳанги мавсимӣ маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шуда, ин қудсила ба ифтихори ҷашни Наврӯз рӯи сахна омада, дар манобеи ҳаттӣ ба Борбади Мармазӣ (589-90–628-38) нисбат дода шудааст.

2. Гӯшаи музикӣ дар таркиботи «Дувоздаҳмаком», мақоми «Бузург» ва мардуми Бухоро дар иртибот ба ин маҷмӯъ тозақориҳои ҳунари намудаанд. Дар ҳаёти мадания а. 12-13 «М.» дар музикӣ амалӣ нақши муассир дошта, суҳантирози назми форсии тоҷикӣ Низомӣ, Фаррухӣ, Унсурӣ, Манучехрӣ ва диг. дар иртибот ба «М.» тавсифоти рангин гуфтаанд. Дар музикӣ мардумӣ ва устодонаи (мақомӣ) «М.» ба сифати гӯша, шӯъбаи музикӣ (имрӯз) хотирнишон нашудааст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанномаи музикӣ Эрон, Техрон, 1375; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мақтаби музикӣ бачагонаи Шашмақом.

Таълимгоҳи хусусӣ, ки дар назди Академия мақоми ҚТ соли 2005 бо таъбаббуси музикшинос ва донандаю иҷрогари мақомҳо, Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон Абдурашидов А. таъсис ёфта ва барномаи таълимии он омӯзонидан ва ҳифз намудани мерос, суннатҳои асили санъати мақом ва мақомҳои бар пояи анъаноти иҷроии мақомҳо буда, зимни ин бачагон дар қараёни тадрис асосҳои илмӣ бадеъ ва қофия, қавонини эҷоду иҷроӣ шеър музикиро фаро мегиранд. ММБШ аз дидгоҳи омӯзишӣ ва фароғии асосҳои музикӣ устодона қаринае дар Тоҷикистону Ўзбекистон набошта, асосҳои амалии музикӣ ва шеърро ихтисосмандони саршинос таълим медиҳанд. ММБШ тибқи барномаи нави омӯзишии музикӣ дар ин ҷода ба дастовардҳои тоза қомеъ шуда бо барномаҳои тоза на фақат шоҳҳои қудогонии мақомҳо, музикӣ мардумӣ, инчунин дар силсилаи иҷроии мақомҳо (мақомҳои Наво ва Ироқ) ҳам дастб шуда ва дар қандин қашнворҳои қумҳуриявӣ ва байналмилалӣ (Исфара-2003, Душанбе-2005-2007, Ирон-2006) равиши нави иҷро ва талқини мақомҳо маърази дӯстдорони музикӣ намуданд.

Ад.: Маводи бойгонии Академияи мақоми ҚТ.; Детская муз.школа Шашмакома, Душ. 2006.

Мақтаби музикӣ Бухоро. Мақтаби илмӣ ва амалии музикӣ дар қамони Сомониён (819-1005) таҳти сарвари Абӯлаббоси Бахтиёр (Устод Алибеки Бахтиёр 838-920) таъсис ёфта, мақон ва ҳавзаи эҷодию иҷроӣ, таҳқиқии ин мақтаб дар яке аз марказҳои сиёсӣ мадания Вароруду Хуросон, Эрон Бухоро рӯи сахна омадааст.

Бухоро ба пойтахти ин сулолаи муқтадир ва фарҳанзою ҳунарпарвар табдил ёфта, нерӯҳои эҷодию иҷроӣ, таҳқиқӣ, шоир-хуниёгарон,

хуниёгар-шоирон қун Устод Рӯдакӣ (858-941), Марвони Сарахсӣ (ваф. 899), Абӯлаббоси Сарахсӣ (ваф. 901), Форобӣ (873-950), Шаҳиди Балхӣ (ас. 9-10), Абӯшуқри Балхӣ (ас. 9), Исои Барбатӣ (ас. 9-10), Муданики Ной (а. 9-10), Ҳобони Ной (а. 9-10), Сарқароти Сугдӣ Навоғар (а. 9), Ҳанзалаи Боғдисӣ (а. 9), Фирӯзи Машрикӣ (ваф. 894), Мунҷики Чанган (а. 9-10), Абӯсалики Гургонӣ (а. 9) ва диг. ба ин марказшаҳр рӯ оварданд. Аҳли созу овоз, музикидонон, сарояндагонӣ шеърӣ рубобӣ (шеърӣ хуниё), ки ба Бухоро қамъ омаданд, зодагону соқинони асосии Вароруд буданд, дар қаминии анъанаҳои бостонии иҷроӣ, эҷодӣ, шаклу анвои шеърӣ музикӣ, махсусан тақба мероси музикӣ қамони Сосониён (222-651), анъаноти созию овозии мардумони Сугду Бохтар, силсилаҳои «Хусравонӣ» бо тақмилу тақдиди иҷроӣ, жанрӣ, шаклӣ ва таҳқиқӣ рӯи сахна оварданд. Ин таҳаввулотӣ эҷодӣ, иҷроӣ, таҳқиқӣ дар шакли қолабӣ, яъне нусхабардорӣ мақтаби ҳунарии аҳди қилофат [махсусан қамони Ҳорунаррашид (781-809), Маъмун (813-833), Мутаваққил (847-861)] сурат нағрифта, бештар тақба ба анъаноти ҳунарию шеърӣ қудӣ (маҳаллӣ) рӯи қор омад.

Қазои созандаю эҷодӣ, эҳе шудани ифтиҳори миллӣ, ёди таърихӣ, ки дар қамони Сомониён (819-1005) маъмун ва моҳияти нағ қасб қард, бо қӯшш ва талошҳои ҳунарпӯӣ аҳли созу овоз таҳаввулотӣ муассире дар ҳунари эҷодӣ. иҷроӣ, марқалаи нағи ташаққулу тақаддуд на фақат сабқ, равияҳои иҷроӣ бо тақба ба анъаноти таҳқой, бардошт аз суннати асили дирӯз бар пояи қавониди қирфаи эҷоду иҷроии қамони Сосониён (222-651) ва диди волоҳунари ба арзишҳои ҳунарии мақтаби ҳунарии Бағдод (махсусан ба мероси Иброҳим (742-805), Исҳоқи Мавсулӣ (767-850), Залзали Розӣ (721-779), Нашити Форсӣ, Мухризи Форсӣ, Юнуси Форс, Шаҳдаи Форс ва диг.) сурат қирифт, инчунин дар раванди рушди шаклу анвои шеърӣ музикӣ «сурод», «тарона», «қақома», «патвожа» ва ғ. таҳаввулотӣ мағзӯӣ, иҷроӣ пақид омада ва давраи нағи равнақи «шеърӣ хуниё», «шеърӣ рубобӣ» қарқид.

Эҷоду иҷроӣ тақсифоти шеърӣ музикӣ дар мақтаби Бухоро бештар қори як нағар, яъне шоир-хуниёгар, хуниёгар-шоир сурат қирифта ва бунёдгузори ин анъана Барбади Марвазӣ (589-90-628-38) буда, дар қамони Сомониён «шеърӣ хуниё» моҳият, сабқи нағ қасб қарда ва ин танаввуот дар тақсифоти Абӯхафси Сугдӣ (ваф. 919), Рӯдакӣ (858-941), Дақикӣ (ваф. 977), Пирӯзи Машрикӣ (ваф. 894), Ҳанзалаи Боғдисӣ (ваф. 835), Абӯсалиқ (а. 9) ва диг. рангомезҳои муассир пақдо намуд. Намояндаго-

Мақтаби мусиқӣ

ни мактаби мусиқии Б. Рӯдакӣ, Исо Барбатӣ, Абӯбакри Рубобӣ, Муҳаммади Рубобӣ, Мударники Ной, Ҳобони Ной, Мунчики Чангӣ, Муҳаммади Саркароти Сугдӣ, Хусравонӣ, Лӯкарии Чангӣ, Абӯсалик, Бӯамири Хонанда, Абӯлаббоси Бахтиёр ва диг. баробари идома додани анъанаҳои эҷодии иҷроии гузашта ва замонашон дар ҳамоҳангии «шеърӣ рубобӣ» тозақорию рангомезии бадеӣ падид овардан, инчунин дар таҷаддуди шаклу анвои шеърӣю мусиқии суруд, тарона, ғазал, чакома, шаклҳои мураккаби маҷмӯии нави мусиқӣ чун силсилаҳои «Роҳи Мовароуннаҳрӣ», «Суруди форсӣ» тағйироти тозаи шеърӣю мусиқӣ, иҷроӣ ворид намудаанд. Намояндагони мактаби Б. дар рушди мусиқии илмӣ, таҳқиқи масоили назарии созу овоз ҳам асарҳои барҷаста таълиф намуда, бо саъю кӯшиши онҳо бори аввал равиши донишӣ-маърифатӣ, баррасии мавзӯи мусиқӣ дар таълифоти энциклопедӣ рӯи қор омад, ки ин усули таҳқиқӣ дар замони Сомониён асоси бунёди касб қард. Мактаби мусиқии Бухоро ҳамеша аз ҳисоби нерӯҳои хунарии ҷавон такмил меёфт. Тафрикаи ҷиддии хунари, маҳдудияти фазои эҷодии иҷроии дарборӣ ва берун аз он усулан роиҷ набуд. Пайравони М.м. ва таҳқиқи Бухоро ба анъаноти эҷодии иҷроии устодона ва мардумӣ, диду андешаҳои зебоишиносии мусиқии тоисломии мардумони эронӣ таваҷҷӯҳи хоса намуда, баррасии масоили созу овозро дар осорашон бо назари эҷодӣ идома доданд. Вусъати эҷодии иҷроӣ, таҳқиқи таркиботи мусиқиро бо бардошт аз мероси гузашта, истифодаи эҷодқорона аз осори хунарии халқу кишварҳои дигар фазомандии усули эҷодии таҳқиқи мусиқӣ густарда гардид. Инчунин дар баёни таркиботи назарии мусиқӣ ҳам равиши донишӣ рӯи сахна омад ва донишмандон Абӯлаббоси Сарахсӣ, Марвони Сарахсӣ «Китоб-ал-мусиқӣ-ас-сағир», «Китоб-ал-мадҳал ал-синоғат-ал-мусиқӣ», Абӯнасири Форобӣ «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-қабир», «Китоб-ал-ихсоъ-ал-иқоъ», Котибии Хоразмӣ «Мафотиху-л-улум» (бахши мусиқӣ), Ибни Сино бахшҳои мусиқии «Донишнома», «Китобу-ш-шифо», «Китобу-н-начот» ва осори фалсафии орифона таълиф шудаанд. Паҳлӯҳои рангомези эҷодии иҷроии мактаби мусиқии Б. дар осори адабию таърихӣ, таъкира ва солномаҳои ба забони форсии тоҷикӣ иншошуда низ ба қалам омада, ин танаввуоти назми мусиқӣ дар осори Рӯдакӣ, Дакиқӣ, Шокири Бухорӣ, Амъаки Бухорӣ ва диг. дар ҳамоҳангӣ ба суннатҳои эҷодии иҷроӣ, сабку равияҳои хунарии ин ҳавза қаламдод шудаанд. Шеърӣ рубобӣ мазмун ва муҳтавои мавзӯият, сабки иҷроӣ, ғановати талқиннамоии мактаби мусиқии Бухоро рангомезу вусъатбор намуд.

Мактаби классикии иҷроқунандагии Бухоро дар бунёди навҷӯҳои жанрӣ, шакл, сабк, равияҳои гуногуни мусиқии ҳавзаҳои дигари хунарии Мовароуннаҳр, Хуросон, Эрон ва Ҳинд таъсир ва нақши пурборе дорад. Мактаби иҷроии таҳқиқи Бухоро чехраҳои мусиқии ас. 9-11 Исои Барбатӣ Мударники Чангӣ, Мунчики Чангӣ, Муҳаммади Рубобӣ, Чобаки Ҳобони Ной, Лӯкарии Чангӣ, Масеҳи Хонанда, Бӯтуроби Хонанда, Абӯлҳасани Ромишгар, Устод Рӯдакӣ, Абӯлаббоси Бахтиёр ва диг.ро рӯи сахнаи эҷодӣ овард. Таъсири мактаби иҷроии Бухоро дар таҷаддул, назму низомии эҷодии таҳқиқи ҳавзаҳои хунарии Рай, Самарқанд, Марв, Нишопур, Ҳирот, Чоч ва ғ. нақши созандакорӣ дошт.

Мактаби иҷроии таҳқиқи Б. дар замони Темуриёну (1370-1505) Шайбониён (1500-1599) новабаста аз таҳаввулоти сиёсӣ, таассуботи мазҳабӣ, парокандашавии нерӯҳои ҳирфаии хунари анъанаҳои эҷодии иҷроинашро бо диди нави таҳлилӣ ва омӯзишӣ идома додааст. Таҳқиқи ҳавзаҳои хунарии Б. дар ас.14-17 аз дидгоҳи таърихӣю хунари маҷмӯи афкор, падидаҳои эҷодӣ инъикос аз диди зебоишиносии ин асрхост. Дар замони Шайбониён Бухоро (нимаи дуввуми ас.16) аз нав ба марказ, ҳавзаҳои муҳими мусиқии илмӣ ва амалӣ табдил ёфт, ки сарварии ин мактабро Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухорӣ (ваф. 1535) ба ўҳда дошт. Мактаби таъсисдодаи Кавкабии Бухорӣ зояндаи авзоъ, рангомезии эҷоду иҷро, шаклу анвои шеърӣю мусиқии охири ас. 15 ва ибтидои ас. 16 Мовароуннаҳру Хуросонро дар худ инъикос намудааст. Кавкабии Бухорӣ дар шеър ва мусиқӣ дониши комил дошт, дар иртибот ба масоили назарии амалии созу овоз, шеър таълифоти ҷолиби бадеӣ, таҳқиқӣ таълиф намуда, аввалин бор қуллӣоти ҷомеъи матни «Дувоздаҳмақом»-ро тартиб дод. Ин қори анҷомдодаи Кавкабии Бухорӣ доманаи фароғирии таркиботи мақомҳоро чун маҷмӯи мӯҳташами мусиқӣ муназзам намуда, усули фароғирии мақомҳо бештар равиши ҳирфай касб қард. Зимни ин ў дар заминаи анъаноти бои адабии Бухоро ва эҷодқорона баҳра бардоштан аз мероси мусиқии назарии гузаштаю муосир, устувор намудани пояи зебоишиносии мақом ва мақомхонӣ аввалин бор таркиботи «Дувоздаҳмақом»-ро ба риштаи назм оварда ва «Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом» аз аввалин манзумаҳои назарии мусиқӣ дар ҳавзаҳои хунарии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳинд буд. Минбаъд ин қори Кавкабии Бухорӣ дар ҳавзаҳои эҷодии иҷроии Бухоро, Самарқанд, Марв, Ҳирот, Ҳинд, Эрон ва ғ. доманаи таҳқиқу

баррасӣ, тавсифи мақомҳоро муназзам карда, дар пайравии манзумаҳои мақомии сарвари мактаби Бухоро навиштаҳои ҷолиб ба қалам омада, дар кашфи олами рангини мақомҳо диду бардоштҳои рангин рӯи сахна омад. Зимни ин мактаби мусиқии Бухоро дар тарбия ва камолоти эҷодии мусикидонон, навозанда, сарояндагон аз ҳавзаҳои дигари Мовароуннаҳр, Хуросон, Эрон ва Ҳинд аз мактаби Кавкабии Бухорой баҳраи ҳунари бардоштаанд. Намояндагони машҳури мактабҳои ҳунарии Самарқанд Хоҷа Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ, Устод Абдусаттори Қонунии Самарқандӣ, Амир Алиакбари Қонунии Самарқандӣ, Устод Арабнавои Қобузии Самарқандӣ, Тӯлаки Ноии Самарқандӣ, Хоҷа Абӯлҳасани Кавкабии Самарқандӣ, Хоҷа Муҳаммади Кавкабии Самарқандӣ, Хирот: Хоҷа Иноятуллоҳи Мирҳочӣ, Юсуф Исоҳи Шихобӣ, Хоҷа Мавлуди Хиротӣ, Хоразм: Махдумзодаи Хоразмӣ, Хоҷа Абдуллоҳи Сеторӣ ва диг. муддати чанд дар Бухоро дарси маҳорат аз Кавкабии Бухорой, Мирзоалии Чангӣ, Хоҷа Наврӯзи Танбӯрӣ, Солеҳи Чорторӣ, Дарвешалии Чангӣ ва диг. омӯхтаанд. Саҳми Дарвешалии Чангии Бухорой (1547-1642, падараш Мирзоалии Чангӣ) дар вусъати эҷодии иҷроӣ, афкори назарии мактаби Бухоро хеле бузург буда, муддати зиёда аз 40 сол сарвари «мехтархона»-ро дар замони Шайбонӣ (1500-1599), Аштархонӣ (1599-1753) ба ўҳда дошт. Аъзонаи «Устод ва шогирд» дар мактаби Б. хеле роиҷ буд ва суннатҳои асили ин аъзанаро Дарвешалии Чангӣ дар «Тухфату-с-сурур» («Тухфату-с-суруд» ё «Рисолаи мусиқӣ»), дар мисоли мактабҳои ҳунарии Мовароуннаҳр Хуросон, Эрон, Ҳинд ба қалам овардааст.

Дастовардҳои муҳими эҷодии иҷроӣ, таҳқиқӣ, танаввуоти жанрӣ, шаклӣ, мавзӯии шеърӣ мусиқии ас. 15-17-ро Дарвешалии Чангӣ дар иртибот ба эҷодиёти Кавкабии Бухорой, Абӯлҳасани Кавкабии Бухорой, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, Устод Абдусаттори Қонунии Самарқандӣ, Хоҷа Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ, Махдумзодаи Хоразмӣ, Хоҷа Иноятуллоҳи Мирҳочӣ ва диг. қаламдод намудааст. Мактаби иҷроии таҳқиқии Б. аз сабк, равия, дастовардҳои ҳунарии ҳавзаҳои дигар хуб баҳра андӯхта, дар танзим ва рӯи сахна омадани маҷмӯи мусиқии устодона «Шашмақом» нақши муассир дошта, дар марҳалаи тӯлонии таърих ин мактаб сабк, равия, чехраҳои бозтоби таҳқиқӣ, иҷроиро падида оварда, фазои эҷодии иҷроӣ, омӯзиши васеи мақомхониро густарда кард ва ин шохкори мусиқӣ бо номи «Шашмақомии Бухоро» шӯҳратёр шуд. Ин раван-

ди эҷодии иҷроии мақомҳо на фақат ҳоси мактаби иҷроии Бухоро шуд, инчунин дар бунёди ҳавза, сабк, мактабҳои нави ҳунари мусоидат намудааст. Аҳли адабу ҳунар дар ас. 18-19 ибтидои ас. 20, махсусан замони хонадони манғитиён (1753-1920) дар атрофи чехраҳои машҳури адабӣ Аҳмади Дониш (1826-1897) гирд омада, дар таҳия, таълифи рисола – баёзҳои мусиқӣ қорҳои ҷолиби ҳунари анҷом додаанд. Асосҳои амалию назарии «Шашмақом» бо саъю кӯшиши Аҳмади Дониш (1826-1897), Устод Тиллобӣ Хонанда (1812-1880), Устод Холдори Хонанда (1821-1896), Хоҷа Абдуллоҳи Савтӣ (1834-1902), Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906), Устод Қулдоши Хонанда (1840-1902), Хоҷа Абдулазиз Махсуми Хонанда (1842-1905), Бобо Ҷалол Носирзода (1845-1928), Бобо Ғиёс Абдуғанизода (1859-1927), Ҳомидхоҷаи Савтӣ (1849-1918), Ҳайрат (1878-1902), Мирзо Азим (1839-1908), Шохин (1859-1907), Исо Махдум (1826-1887), Сират (ваф. 1898) ва диг. вусъат ёфта, дар иртибот ба масоили назму навои «Шашмақом» рисола-баёзҳои зиёде дар замони амирони манғитӣ Насрулло (1826-1860), Музаффар (1860-1885), (1800-1826), Абдулаҳад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) таълиф ва тадвин шудаанд (бештар аз 30-баёз-рисола). Диди бадеию зебоишиносии мақомҳо дар рисола-баёзҳо, дафтар-мусаввадаҳои мусиқӣ «Рисолаи Шашмақом» (Мусохоҷаи Туркистонӣ), «Рисола дар баёни Шашмақом» (муаллифаш номаълум), «Абёти Шашмақом» (муаллифаш номаълум), «Рисолаи Шашмақом» (Бобо Ҷалол Носирзода) ва дахҳо нусхаҳои хаттӣ, ки дар захираҳои хаттии Институти шарқшиносии Тошканд (№№ 5734-I, 1428-II, 8827-II, 4632-I, 1109-II, 3059-IV, 1197-V, 302-VI, 3920-I, 3842-XI, 9688-III, 1944-II ва ғ.), Душанбе (№№ 1294, 1049, 1312, 1310), Санкт-Петербург (№№ 2003, Д-403, С-693, В-2408) ва ғ. маҳфузанд ба ҳубӣ таҷассум ёфтаанд. Зимни ин устодони дигари мактаби иҷроии Б. Устод Эргаш (1850-1902), Амбари Ашк (1850-1929), Қорӣ Камоли Хонанда (1850-1942), Қорӣ Начмуддин (1854-1910), Мехтари Камол (1854-1934), Мехтари Туроб (1856-1933), Шодихони Хонанда (1857-1914), Абдусамдбеки Хонанда (1857-1916), Устод Исмоли Ромитанӣ (1861-1911), Ҳофизи Восеъ (1861-1929), Ҳочӣ Мирзо Ҳазраткули Ҳофиз (1862-1919), Рустами Хонанда (1864-1920), Ҳочихони Дуторӣ (1867-1922), Устод Яраши Нақшӣ (1868-1903), Усто Ҳочии Ромитанӣ (1863-1913), Мирзо Абдурахими Танбӯрӣ (охири а. 19 ибтидои ас. 20), Бобомуллои Хонанда (ваф. 1875), Устод Идихони Хонанда (1868-1928), Домулло Ҳалим (1878-1940), Устод Шодӣ (Азизов 1878-1942), Ҳочӣ Мирзо Атоҷон (1875-

Мақтаби ичрой

1935), Тохир Давлатзода (1894-1967) ва диг. анъанай таърихий «Устод ва шогирд»-ро дар ҳавзаҳои Ромитан, Шофиркон, Бухоро, Каркӣ идома дода, ҳар кадом баробари тарбияи суннатбардорони ҳуби ичрой, инчунин дар вусъату танаввуоти шеърию мусикии мақомҳо, марвисарой саҳми хоса гузоштаанд. Дастпарварони мақтаби ичроии Бухоро Шохназар Соҳибов (1903-1972), Бобокул Файзуллоев (1897-1964), Фазлиддин Шаҳобов (1911-1974) дар фаъолияти эҷодию ичроии худ беҳтарин анъаноти ичроии мусикиро идомаи такмил дода, баъди устодони худ Бобо Ҷалол Носирзода (1845-1928), Бобо Ғиёс Абдуғанизода (1859-1927) дар сабту ҷамъоварӣ, наشري нусхаи нисбатан комили «Шашмақом» хидмати мондагар намуда, дар таъсиси мақтаби нави ичроии мақомҳо дар Душанбе нақши муассир гузоштаанд. Таҳти таъсири мақтаби ичроии Б. сабк, равия, ҳавзаҳои нави ичрой дар Хоразм, Марв, Каркӣ, Тошканд, Хӯканд ва ғ. рӯи саҳнаи эҷоду ичрой мусикӣ-мақомҳо омаданд. Дар заминаи анъаноти эҷодию ичроии мақтаби Б. аввалин таълимгоҳҳои омузишии мусикӣ (мақтаби мусикии шарқи Бухоро-1921, Институти хореографияи ва мусикии Самарқанд-1926) таъсис ёфта, устодони пешбари ин бунгоҳҳои ҳунари шуданд. Дастпарварони мақтаби ичроии Б. минбаъд дар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистону Ўзбекистон даста, гурӯҳ, мақтаб, сабкҳои нави эҷодию ичроии мусикӣ-мақомҳо таъсис доданд ва Ансамбли мақомхонони назди Кумитаи давлатии радио ва телевизиони Тоҷикистон (1964), Академияи мақоми ҷумҳурии Тоҷикистон (2004) аз ноқилони ин мақтаби ичроист.

Ад.: Абёти Шашмақом, Р:4632-1, ИВАН Уз.ССР; Абёти Шашмақом, Р:3059-1, ИВАН Уз.ССР; Ашъори Шашмақом, Р:302-VI, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақоми мусикӣ, Р:3920-1, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:5734-1, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:1428-11, ИВАН Уз.ССР; Таронаҳои Шашмақом, Р:1197-V, ИВАН Уз.ССР; Тарона ва мақом, С-693, ЛОИВАН СССР; Рисолаи мусикӣ, Р:1294, ИВАН Тадж.ССР; Рисолаи мусикӣ, Р:1312-11, ИВАН Тадж.ССР; Рисолаи мусикӣ, Р:1310, ИВАН Тадж.ССР; Начмуддин Кавкабии Бухорӣ, Рисолаи мусикӣ, Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом, таҳқиқ, таҳияи Аскаралӣ Рачабов, Душ., 1985; Рачабов А. Афкори мусикии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1987; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Рачабзода А. Мусикӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Таджикская музыка, Душ., 2003; Низомов А. Таърих ва назарияи «Шашмақом», Душ., 2002; Азизова Ф. Шашмақом и рага, Душ., 1999; Алимбаева К., Ахмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Шашмақом, составители Б.Файзуллаев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, Москва, 1950-1967; Ҳақимов Н. Шашмақом дар

карни XX, Хучанд, 2006; Нағмаи ниёкон, таҳқиқ, таҳияи Аскаралӣ Рачабов, Душ., 1988; Фитрат А. Ўзбек классик мусикаси таърихи, Таш., 1927; Шашмақом сабоқлари 1-2 китоб, Тош., 2006.

Мақтаби ичроии Душанбе. Ташаккули мақтаби мақомхонии Душанбе пас аз таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон аз нимаи дуввуми солҳои 20-ум оғоз меёбад. Соли 1929-ум сафари ҳунарии гурӯҳи мусикӣ-драмавии Бухоро ба шаҳри Душанбе баргузор гардид. Дар ҳайати гурӯҳ дутарӣ Шараф Бақоев, Муҳиддин ва Бадеъ Начмудиновҳо, Солеҳҷон Мирхонов, Тохирҷон Давлатзода, танбӯри Маъруфҷон Тошпӯлотов буданд.

Бо таъсиси театри давлатии Комиссариати халқии маорифи РСС Тоҷикистон таҳти сарвари Ҳомидҷон Маҳмудов як зумра навозандагонии маъруфи тоҷик аз Бухорову Самарқанд, Қонибодому Хучанд ба қор ҷалб карда мешаванд (Х.Ҳақимов – ғижжакӣ, Т.Давлатзода – дутарӣ, З.Бурҳонов – танбӯрӣ, Рачабзода – дойрадаст, Б.Неъматов – ғижжакӣ, З. Қаландаров -найनावоз, О.Ғоибов, П.Аҳмадов (Усто Пӯлод), Ғ.Хусейнов (Ғуломҷон-бобо), Ғуломризо Баҳор, Даниэл ва Григорий Айрапетянс ва дигарон.

Дар ташаккули мақтаби ичроии Душанбе ҳу-нармандон Тохир Давлатзода, Бадри Начмудинов, Ҳайдар Ҳақимов, Зухур Бурҳонов, Бобокул Файзуллоев, ки бештари онҳо солҳои 30-уми асри XX ба шаҳри Душанбе кӯчиданд, ҳиссагузори кардаанд.

Барои фароҳам овардани заминаи ривочу равнақи мусикии классикии тоҷик Олимпиадаи I-уми умумитоҷикии сарояндагонии мардумӣ, навозандагон ва раққосон (Сталинобод, 11-25 февралӣ соли 1931) баргузор гардид, омили муҳим шудааст. Нахустин олимпиада таърихи дар Хонаи деҳқони шаҳри Сталинобод барпо гардид. Гузаронидани чунин озмун-олимпиада бо иштироки сарояндагону навозандагон ва раққосон дар шароити солҳои 30-ум хеле мушқил буд.

Таҳти сарвари шоирон А.Лоҳутӣ ва Н. Бектош, сарвари техникҳои мусикии Хучандшаҳр Алӣ Ардобус, мусикишинос Н.Миронов, инчунин меҳмонон аз Москва-бастакор Л.Книппер ва раққоси Театри калони СССР И.Моисеев ва дигар мутахассисон комиссияи бонуфузи бадеӣ ташкил гардид. Боиси қайд аст, ки яке аз ташаббускорони ташкили фестивали умумитоҷикии мусика ва фолклор Н.Бектош буд. Рӯзҳои гузаронидани олимпиада Слети ҷамъияти нависандагон, шоирон ва мусикидонони Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид.

Дар олимпиадаи мусиқӣ ва фолклор на та-
нҳо аз гӯшаҳои дурдасти Тоҷикистон, балки
хофизону навозандагон, раққосону мусикидонон
аз Бухорову Самарқанд, Фарғонаву Тошканд ва
дигар шаҳрҳо ҳам омаданд. Иштирокдорони ин
чашинора донандагони санъати «Шашмақом»
Домулло Ҳалим (Ибодов), Мулло Тӯйчӣ (Тош-
муҳаммадов), Абдуқодири Ной, Қорӣ Яъқуб (Му-
ҳиддинов), Тохирҷон Давлатзода, Шохназар Со-
ҳибов, Пулод Аҳмадзода, Қумрӣ Раҳимзода, Ис-
мат Саидзода (сурнонавоз), Қаровулбегӣ, саро-
яндагон Шариф Ҷӯраев, Иброҳим Хӯчаев ва диг.
намояндагони санъати мусиқии классикӣ ва мар-
думӣ маҳорати худро муаррифӣ намуданд.

Намояндагони мактаби иҷроии Душ. ро-
мишгарони шинохтаи тоҷик иштирондорони
олимпиада Шохфозил Исозода, Қосим Шотемур-
зода, Обид Исматӣ, Ҳикмат Раҳматуллозода,
Сироч Юсуфов, Тохирҷон Давлатов, хофизон –
Иброҳим Ализода, Ризо Зиёзода дар озмуни уму-
мииттифоқии ҳунароҳои мардумӣ ва радиофести-
вал иштирок намуданд. Гурӯҳи дигари сароян-
дагон, навозандагон ва раққосон Абдуқодири
Ной, Тохирҷон Давлатзода, Мухтор Ашрафӣ,
Б.Ҳомидов, А.Азимова, Т.Тоҷибоев, Р.Арслано-
ва, Сабоҳат Начмуддинова, С.Бақоева, Берта
Довудова, Сурен Габриэлян ва шоир Абулқосим
Лохутӣ бо барномаи консертӣ дар конференси
Академияи илмҳои СССР оид ба омӯзиши қув-
ваҳои саноатии Тоҷикистон дар шаҳри Ленин-
град баромад намуданд.

Намунаи баргузидаи осори намояндагони
мактаби иҷроии Душ. дар шаҳри Тошканд, тах-
ти сарварии М.Мӯминов 10 асари мусиқии мар-
думӣ ба қартаи овоз сабт гардид ва дар он осори
Т.Давлатов (дотор), З.Бурҳонов (танбӯр), Рачаб-
зода (сароянда), Б.Начмуддинов ва А.Муллокан-
дов (намуна аз осори мусиқии классикӣ) сабт
шудаанд.

Намояндагони мак. иҷ. Душ. дар рӯзҳои
Анҷумани Ҷаҳонии Шӯроӣ РСС Тоҷикистон
(бо ташаббуси раёсат оид ба корҳои санъати РСС
Тоҷикистон азназаргузаронии эҷодиёти мар-
думӣ), ки дар он 135 нафар сарояндагону наво-
зандагон аз тамоми гӯшаю канори ҷумҳурӣ иш-
тирок доштанд, бо барномаи ҳоса ҳунароӣ
карданд.

Соли 1937-ум дар радиофестивали умуми-
иттифоқӣ, ки аз тарафи Кумитаи садои умуми-
иттифоқӣ дар шаҳри Москва гузаронида шуд, на-
мояндагони мак.иҷ.Душ.аз пешдастони ин ҳамо-
иши ҳунари буданд (Бобоқул Файзуллоев, Ша-
риф Ҷӯраев, Нур Муҳаммадов, Бадрӣ Начмудди-

нов ба қарта 20 оҳанги классикӣ, аз қабилӣ «Уфа-
ри Ироқ», «Таснифи Дугоҳ», «Насруллоӣ», «Со-
қинома»-ро сабт кардаанд).

Соли 1946 дар назди Кумитаи садои РСС
Тоҷикистон ансамбли «Шашмақом» таъсис ёфт
ва роҳбари он Бобоқул Файзуллоев таъин шуд.
Бо ибтиқори Шохназар Соҳибов ва Фазлиддин
Шаҳобов соли 1964 ҳайати он муқаммал гардид.

Дар ансамбл тахти сарварии устодони маъ-
руф омӯзиш ва такмили санъати волои тоҷикон
оғоз гашт. Ҳадаф ва вазифаи асосии ташкили
ансамбл тарғиби сарвати бузурги маънавии то-
ҷик – «Шашмақом» буд.

Бо ташкил ёфтани ансамбли шашмақомхо-
нон дар назди Кумитаи садо ва симои Тоҷикис-
тон дар иҷрои мусиқии суннатӣ навоариҳои зиёд
сурат мегирад. 1. Ба дастаи созии ансамбл ба ғайр
аз созҳои мусиқии маъмули дар анъана мавриди
истифода буда: танбӯр, дотор, дойра, ғижжак,
сато, най созҳои мусиқии нав – рубоби қошғарӣ,
чанг, қўшнай ворид гаштанд; 2. Ба ҳайати ово-
зии даста, ки қабл аз ин фақат мардонро дарбар
мегирифт, занон ворид шуданд.

Навоариҳои мазкур ҷиҳатҳои мусбат ва
манфӣ дошт: 1. Садодиҳии даста аз лиҳози ран-
горанги тембрӣ ва динамикӣ бой гашт; 2. Ишти-
роки занон, алаҳхусус, иҷрои қисми авҷии аса-
рҳои созӣ-овозии мақомҳоро осонтар намуд ва
аз лиҳози тембрӣ бой гардонд.

Аммо ин раванд тарафи манфӣ ҳам дошт;
а) ворид кардани намудҳои гуногуни созҳои
мусиқӣ низомии анъанавии мусиқии классикиро
аз лиҳози садодиҳии анъанавӣ дигар сохт, яъне
асли садодиҳӣ, фаҳмишҳои зебошиносиро, ки
дар садодиҳии мусиқӣ вучуд дошт, омехта сохт.
Бо ворид сохтани созҳои мусиқии нав – асли меъ-
ёри мусиқии классикӣ-худкифоягии тембрӣ ва ди-
намикии дастаи хурд дигар шуд. Истифодаи со-
зҳои мусиқии суннатие, ки дар анъана амал ме-
карданд, на танҳо барои иҷрои қисмати созии
«Шашмақом», балки ҳамовозии онҳо ҳангоми
иҷрои қисми овозии он (наср) мутобиқ будаанд.
Мақсади асосии худкифоягии тембрӣ ва динами-
кии ин созҳои мусиқӣ бо овози сароянда вобас-
тагӣ дошт. Яъне мақсади истифодаи ин созҳо,
алаҳхусус дар ҳамовозӣ бо сароянда ба нишон
додани ин ё он хусусияти овози сароянда раван
шуда буд.

Ба қисми мушкilotи «Шашмақом» низ во-
рид намудани созҳои гуногун низ бетаъсир на-
монд. Масалан, ҳангоми иҷрои асарҳои созӣ та-
факкури навозандаи анъанавӣ асосан ба ифодаи
асосҳои зебофаҳмӣ, концепсияи асар, ташаккули

Мақтаби иҷроӣ

банду басти он, нозукиҳои овози зарбӣ алоқаманд буд. Ин меъёри худкифоятии асарҳо вучуддоштаи ҳайати дастаи созиро вайрон намуда, таваҷҷӯҳи иҷрокунандагони асарро ба самти гуногунрангии тембрӣ бурд. Ин навоварӣ гӯё ба беҳбудии иҷроии «Шашмақом» буд, дар асл бошад ҷавҳари анъанаҳои бо ташаккули санъати мақом вобастаро дигар сохт.

Иҷрокунандагони қисми мушқилоти «Шаш-мақом» аз як намуди эстетикаи дарки мусиқӣ ба намуди дигари эстетикаи мусиқӣ гуногунранг намудани асарҳо, намоиши тобишҳои онҳо қадам ниҳоданд. Пайдоиши ин намуди иҷроии асарҳои мусиқии суннатӣ натиҷаи таъсири эстетика ва фаҳмишҳои мусиқии аврупоӣ буд.

Ин амал, ворид сохтани соҳҳои мусиқии гуногун аз он сар зада буд, ки мутасаддиёни фарҳанг бо ин роҳ дастаи шашмақомхоноро, ки ҳайати онро «нокифоя» меҳисобиданд, «бой» кардани буданд. Ин тарзи бой намудани ҳайати даста бо соҳҳои мусиқӣ роҳи аврупоии ташаккули дастаҳои мусиқӣ буд.

Дар консерти хунармандони Тоҷикистон, ки соли 1949 дар Москва дар толори Сутундори Хонаи Шӯроҳо бахшида ба оғози рӯзҳои адабиёти тоҷик баргузор гардид, ки намоёндагони мактаби Душанбе Ф.Шаҳобов, Ш.Соҳибов, Н.Аминов, гурӯҳи калони сарояндагон ва навозандагон, аз ҷумла ансамбли бонувони рубобнавоз, ансамбли соҳҳои мардумӣ, композиторон иштирок намуданд.

Пойдор гаштани сабки навин на танҳо аз ривочу равнақи анъанаҳои мусиқии классики ҳавзаи Бухоро дар пойтахти нави тоҷикон шаҳодат медиҳад, балки дарак аз таҷриба ва кӯшишҳои бардавоми устодон ҳангоми сабти «Шашмақом», амиқ омӯхтани анъанаҳои иҷроии асарҳо ҳам аст. Рӯи қор омадани сабку мактаби иҷроии Душанбе натиҷаи машқҳои пайдарпай бо сарояндагону навозандагон, тақмили хусусиятҳои иҷроии асарҳои ҳар мақом, омезиши сабқҳои гуногуни иҷроии «Шашмақом» буд. Ҳунари сарояндагӣ ва сабки Барно Исоқова маҳсули мактаби «Шашмақом»-и Душанбе аст, ки онро Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов ва Фазлиддин Шаҳобов асос гузоштаанд.

Яке аз хусусиятҳои асосии мактаби иҷроии Душанбе риояи меъёрҳои қуҳани санъати иҷрокунандагӣ буд: 1. Иҷроии ҳамаи нозукиҳои рангомезии овозхонӣ, ки бо дарки дурусти хусусияти низоми овозҳои ҳар мақом ба даст омадааст; 2. Идома додани анъанаҳои «авҷсарой».

Маҳз ин омилҳои дар боло зикр гардида ба устодон имконият дод, ки як мактаби аз лиҳози

амалӣ мустаҳкам, бо дарки хусусиятҳои ҳар як мақом аз силсилаи «Шашмақом», дуруст ниғаҳдоштани меъёрҳои овозхонӣ пайваста бо иҷроии ашъори шоирон ташаккул ёбад.

Солҳои 60-ум дар Бухоро, ки зодагони он бо анъанаҳои «Шашмақом» аз овони кӯдакӣ шиносанд, ба санъати мактаби шашмақомхонони Душанбе, алалхусус ба маҳорати сарояндагон Барно Исоқова, Ҳанифа Мавлонова, Аҳмад Бобоқулов чунин баҳо медоданд: «Дар Тоҷикистон, нисбат ба дигар навоҳии Осиёи Миёна, «Шашмақом»-ро дуруст, чун дар Бухоро, меҳонанд.

Аз соли 1966 то 1973 Шоҳназар Соҳибов сарвари ансамблро дар ӯҳда дошт ва хунармандони хушсалиқаи ҷавонро ба ҳайати ансамбл ҷалб намуд. Солҳои 1973-1979 Ҳунароманди мардумии СССР Аҳмад Бобоқулов чун роҳбари ансамбли анъанаҳои иҷроии устодонро идора дод. Аз соли 1979 сарвари ансамблро (мак.иҷ.Душ.) Ҳунароманди шоистаи РСС Тоҷикистон Боймуҳаммад Ниёзов дар ӯҳда дошт.

Дар дастаи шашмақомхонон консертҳои санҷишӣ, баҳсу мунозираҳо атрофи барномаҳои консерти гузаронида мешуданд, ки дар онҳо ҳар сурудро аз ҷиҳати интиҳоби матну оҳанг баррасӣ менамуданд.

Дар рушди мактаби иҷроии Душ. саҳми устодон Маъруфхоча Баҳодуров, Барно Исоқова, Нерӣ Аминов, Фариза Сайдуллоева, Нӯъмон Тоштемуров, Абдуназар Ҳасанов, Турсун Ёлмасов, Нисон Шоулов, Ёқуб Бободӯстов, Бозор Солиев ва диг. шоистаи эътироф аст.

Ансамбли «Шашмақом»-и назди Кумитаи давлатии садо ва симои Тоҷикистон дар давоми фаъолияти эҷодӣ дар қор тарғибу ташвиқи мусиқии классикӣ қорҳои зиёди ҳунари анҷом дода, ҳамаи асарҳои «Шашмақом»-ро пурра сабт намуд, ки дар ҳазинаи тиллоии садо ва симо маҳфузанд.

Намоёндагони мак.иҷ.Душ. иштирокдори Симпозиумҳои байналхалқии иҷрокунандагони мусиқии анъанавӣ (Самарқанд, 1978, 1983, 1987, Исфара. Рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар Русия ва Фаронса 2005) иштирок намуда, сазовори дипломи дараҷаи 1-ум гардидааст. Аз соли 1984 барномаҳои ансамбли ҳофизон ва навозандагон «Шашмақом» тавассути садо ва симои ҷумҳурии интишор мешаванд.

Дар ҳайати мактаби эҷодии Душ. ҳофизон ва навозандагони номии ҷумҳурии Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобов, Аҳмад Бобоқулов, Боймуҳаммад Ниёзов, Алиҷон Солеҳов, Нӯъмон Тоштемиров, Барно Исоқова, Тӯхта Иброҳимова, А.Ҳомидов, Ёқуб

Бободӯстов, Нисон Шоулов, Мехрӣ Исоқбоева, Мастона Эргашева, Карим Қосимов, А. Ҳошимов, Алмос Абдуллоев ва зумраи хунармандон фаъолият намудаанд.

Соли 1973 дар соҳаи фарҳанг навоариҳои зиёде ба миён омад, ки он асосан бо ташкилҳои Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон алоқамандӣ дошт. Факултаи санъати Донишқадаи педагогии ба номи Т.Г.Шевченко, ки соли 1967 ташкил гашта буд, барои таъсиси Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода замина гардид. Ташкили ин боргоҳи хунари на танҳо тақони бузурги фарҳангии буд, балки замина ва таҳкурсии инкишофи минбаъдаи фарҳангии иҷроии муосири тоҷикро таъмин намуд. Таъсиси кафедраи мусиқии суннатӣ дар Институти давлатии санъат хифз, вусъати анъанаҳои суннатӣ ва навии мусиқии тоҷик омили нави рушдро фароҳам овард.

Ад.: Маводи бойгонии Кумитаи радио ва телевизиони ҚТ; Миронов Н. Музыка таджиков, Сталинабад, 1932; Таджикская музыка, Душ., 2003; Тадж. искусство, Москва, 2003; Энциклопедияи Адабиёт ва санъати Тоҷик, ҷ.1-3, Душ., 1987-2004; Энциклопедия Душанбе, Душ., 2004; 1-3, Душ., 1987-2004; Энциклопедия Душанбе, Душ., 2004; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мақтаби Истаравшан. Аз ҳавза ва сабқҳои бостонии иҷроии мақом ва мақомхонист. Дар ташаккули анъаноти иҷроии мақтаби мақомхонии Истаравшан саҳми ҳофизони номӣ Абдуқодир Ҳофиз, Расул Қодирӣ, Саъдулло Азизбоев ва дигарон бузург аст. Барои хифз ва идомати анъаноти волои иҷроии ин ҳавзаи хунари соли 1974 (ш.Истаравшан) ансамбли мақомхонон бо роҳбарии Облоқул Камолов ва Камолиддин Бузруков ташкил шуда ва ин даста то соли 1986 фаъолият дошт.

Сарояндагону донандагони анъаноти иҷроии Истаравшан дар ин муддат барномаи эҷодиашонро бар пояи шоҳа, гӯшаҳои муҳими осори мақомӣ, ки устодон идома додаанд мураттаб намуданд. Дар барномаи устодони мусиқии ин ҳавза таронаҳои «Нас-ри Ушшоқ», «Дугоҳ», «Муғулчаи Дугоҳ», «Қашқарчаи Муғулчаи Дугоҳ», «Ироқи Бухоро» ва ғ. эътибори шоиста касб карданд. Дастаи иҷроии мақомхонон аз соли 1986 то 1994 фаъолият надошт. Соли 1994 дастаи мақомхонон аз нав таҳти роҳбарии Ҳабиб Почокалонов аз нав эҳд гардид.

Ад.: Ҳақимов Н.Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мақтаби иҷроии Исфара. Анъанаҳои мақтаби иҷроии Исфара пас аз Инқилоби Октябр идома ёфта ва беҳтарин анъаноти он тавассути эҷодиёти зумраи намоёндогони таҷассум ёфтааст. Хунари овозхонии Муҳаммад Умар Ҳофиз (1845-1935) на танҳо дар водии Фарғона – Хучанду Хӯканд, Марғилону Чуст, балки дар Бухорову Самарқанд ва Тошканд шӯҳрат ёфта, сарояндагони машҳури Ўзбекистон – Тўйчӣ Тошмуҳаммадов, Қўраҳон Султонов ва Орифхон Ҳотамов Муҳаммад ва дигарон аз сабки ин ҳавза баҳраандӯхта ва Умар Ҳофизро устоди худ шуморидаанд. Мулло Тўйчӣ Тошмуҳаммадов тавассути сабки устоди исфарагӣ Муҳаммад Умар Ҳофиз сабқҳои мухталифи «Шашмақом»-ро омӯхтааст.

Солҳои 1934-1938 навозандагони намоёни Исфара Б.Сулаймонов, Р.Отаҷонов, К.Ғоибов, Ғ.Раҳимов, Х.Саидмуродов, Ғ.Амонов, К.Аноркулов, иҷрокунандаи моҳири сурудҳои классикӣ Шарофатхон Юлдошева, раққоса Саодатхон Эргашева ва диг. дар анъанаи иҷроии Исфара маҳорати баланди касбӣ ба харҷ додаанд.

Сарояндагон ва навозандагони Исфара – Сафоулӯғ, Салоҳиддин Қўра, Мадиёр, Қодир, Савриддин ва Муҳаммад Юсуф (1935) бахшида ба слети замон суруду оҳангҳои классикиро бо маҳорати баланди касбӣ иҷро намудаанд. Ташаккули м.м. Исфара дар ташкили театри ноҳиявии Исфара инъикос ёфтааст. Театри ноҳияи Исфара «Маориф» (моҳи май соли 1936) ба он 25 нафар санъаткорон шомил буданд. Ҳофизон Юсуфҷон Юнусов, Иброҳимҷон Норматов дар иҷроии мусиқии классикии тоҷик номвар шуданд.

Намоёндаи номии м.и. И.А.Неъматов соли 1938-ум дар озмуни ҷумҳуриявии ҳофизони мардумӣ ва дostonсароён иштирок намуда, барои сабки хуби иҷроии сазовори ҷоиза меғардад.

Пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ анъанаҳои мусиқии классикӣ асосан тавассути гурӯҳҳои худфаъолият ривочу раванқ меёфт. Фақат солҳои 70-ум дар Исфара дар назди Қасри маданият таҳти сарвари Мирзоқурбон Солиев ансамбли шашмақомхонон таъсис мешавад. Тавассути кӯшишоти М.Солиев насли нави сарояндагону навозандагон чун У.Қаландаров, М.Юлбарсов, О.Мамадов, У.Юсуфов, У.Қаландаров, А.Шерматов, А.Усмонов, С.Тоҳирҷонов, А.Қўраев, Т.Мамадов, Ғ.Авлиёхонов, Б.Ҳамроев ва диг. ба камол расиданд.

Соли 1980 Мирзоқурбон Солиев ба Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Турсунзода даъват шуда ва саботи хунариашро ба ҷавонон омӯзонид.

Барои хидматҳои шоён дар тарғибу таш-

Мақтаби Конибодом

вики мероси мусикии тоҷик М. Солиев соли 1980 бо унвони фахрии Ҳунарманди шоистаи РСС Тоҷикистон сазовор гашт. Таснифоти «Наврӯзи Аҷам», «Дугоҳ», «Муноҷот», «Баёт», «Насруллоҳ» ва м.ин дар навозиши М.Солиев тобишу ҷилоҳои нав касб кардаанд.

Дастаи мақомхонаи Исфара соли 1986 бо қарори Вазорати фарҳанги Тоҷикистон ба унвони «Ансамбли халқии шашмақомхона» таъдир ёфт ва сарвари онро донандагони санъати мақом шогирди М.Солиев А.Шерматов дар ӯҳда дошт. М.Солиев дар симпозиуми Самарқанд (1987) навои «Фигон»-ро пешкаши иштирокдорон намуд.

Солҳои 90-ум дар барномаи мақомхонаи Исфара беш аз 40 асари классикӣ: «Чӯли Ироқ», «Соқиномаи Савти калон» (бо уфараи), «Наврӯзи Аҷам», «Насри Сегоҳ», «Мушкilotи Дугоҳ», «Мухаммаси Ушшоқ», «Қаландарӣ», «Гиря-І», «Насруллоҳ», «Дугоҳи-ІІ», «Баёти ІІ», «Насри Уззол», «Ушшоқи Самарқанд», «Соқиномаи Ироқи Бухоро», «Чапандози Наво», «Муғулчаи Дугоҳ», «Талқини Баёт», «Сарахбори Ороми чон», «Уфари Ороми чон», «Чоргоҳ», «Сарахбори Бузург» ва ғ. шомил буда ва дар ҳазинаи тиллои садо ва симои Тоҷикистон беш аз 20 суруду охангҳои иҷронамудаи дастаи мақомхонаи Исфара сабт шудааст.

Дастаи мақомхонаи Исфара иштирокдори озмунҳои ҷумҳуриявии «Бӯстон», «Ворисони Шашмақом», «Наво», «Навои ниёкон», фестивал-симпозиумҳои Самарқанд (1983, 1987), «Аржанг» (Душанбе, 2001, 2006), симпозиуми байналхалқии – «Шашмақом» роҷеъ ба масъалаи «Таъсири байниҳамдигарии анъанаҳои мусикии касбии кишварҳои Осиёи Марказӣ» (Исфара, 2003) аст.

Мутрибон – Муродҷон Юлбарсов, Абдурахим Шерматов, Исмоиҷон Юсуфов, Қосимҷон Ҳасанов, Усмоиҷон Қаландаров, Исроилҷон Файзиддинов, Юсуфҷон Қурбонов, Зафарҷон Шарифов, Наимҷон Қосимов, Абдурашид Нуриддинов анъанаҳои дерину бостониини ин мактабро идома медиҳанд.

Ад.: Тажикская музыка, Душ., 2002; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мақтаби иҷроии Конибодом. Сабк ва ҳавзаи муҳими иҷроии маҳсуб шуда, соли 1923 дар Конибодом омӯзиш ва баррасии мусикии классикӣ тавассути донандагони мусикии анъанавӣ даста ва гурӯҳҳои устодони номӣ, сарояндагону навозандагон, донандагони анъаноти бостонӣ

гурӯҳи ҳунари таъсис дода мешаванд, ки дар ривочу равнақи анъаноти мусикӣ саҳми босазо гузоштаанд. Ҳамон сол ансамбли анъанавӣ дар назди артели «Промсоюз» таъсис меёбад. Ба дастаи мазкур ромишгарони машҳури водии Фарғона: Болтабой Неъматов, Обидҷон Ғоибов, Каримҷон Иброҳимов, Отаҷон Саримсоқов, Орифхуҷа Тӯраев ворид шудаанд ва дар рушди санъати мақомхонаи нақши муассир дошта, сарвари даста-ро Қосимбой Сотиболдиев яке аз донандагони мусикии классикӣ ба ӯҳда дошт.

Ромишгарони машҳур Исмоили найнавоз (1847-1904), Ҳунарманди мардумии Ўзбекистон Исмоилов Абдуқодир Ной (1888-1951), Ҳофизи халқии Тоҷикистон Аҳмадов Мирзобобо (1897), Ҳофизи халқии Тоҷикистон Бобоев Ҷӯрабой (1906), Ҳунарманди шоистаи РСС Тоҷикистон Искандаров Ҷӯрахон (1915-1970) ва диг. аз намоишандагони машҳури ин ҳавза буда, дар ривочу равнақи анъанаҳои волои мусикии классикии тоҷик саҳми арзанда доранд.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2002; Тадж. искуства, Москва, 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мақтаби эҷодию иҷроии Самарқанд. Равия, сабк, мақтаби нави шеърӣю мусикӣ, эҷодӣ, иҷроӣ ва таҳқиқӣ, ки дар нимаи дуввуми ас. 9 ибтидои ас. 10 зухур намуда, ҳадаф ва мароми он дар зимни анъаноти бостонӣ, таҳҷойи идома додани асолати ҳунари буд. М.И. ва М.С. бо номи Оловайҳи Сугдӣ Самарқандӣ (ас. 8-9), Ҷувайнивайҳи Сугдӣ Самарқандӣ (ас. 8-9), Хураймӣ Самарқандӣ (ас. 8-9), Абӯҳафси Сугдӣ Самарқандӣ (ваф. 910), Рӯдакӣ (858-941), Дақиқӣ Самарқандӣ (ваф. 977) ва диг. дар иртибот аст. Тарафдорон, намоишандагони ин ҳавза бештар ба эҳёи шакли анвоъи шеърӣю мусикии тоҷикон «тарона», «суруд», «чакома», маҷмӯи мӯҳташами мусикӣ дар заминаи анъанаҳои мусикии мардумони эронӣ, такмили таркиботи онҳо бо мазмун, ифодаи нави иҷроӣ, равшанӣ фасеҳ намудани шеърӣю матнҳои истифодашаванда, худдорӣ аз унсур ва мавзӯёти бегона, таъба асолатҳои эҷодию иҷроии маҳаллӣ, ихтироъӣ созҳои наву таркибан такмилёфта ва ғ. кӯшиш ба харҷ додаанд. Маҳсусан, Абӯҳафси Сугдӣ сози нави усулан мураккаби мусикӣ «шоҳруд»-ро ихтироъ намуда ва бинобар тавсифи манобеи хаттӣ (Абӯнасири Форобӣ, «Китоб-ал-мусикӣ-ал-кабир» ва қомусҳо, осори таърихӣ) аз қомилтарин сози торист, ки ҳоси анъаноти иҷроии «мардуми Сугд (Самарқанд)».

Ин таҳаввулоту эҷодию иҷроӣ, таҳқиқи дар замони Сомониён (819-1005) вусъатафзо шуда, бисёр намояндагони М.М.С. барои такмили пешаи касбӣ ба Бухоро рафта (Рӯдакӣ, Абӯҳафси Сугдӣ ва диг.) дар инкишофи ҳаёти мусикӣ нақши хоса гузоштаанд. Намояндагони М.М.С. дар эҳё намулдани анъаноти эҷодию иҷроии тоисломӣ, сабку равияҳои иҷроӣ, соҳҳои мусикӣ, рангомезию тавъамии шакл, анвои шеърӣю мусикӣ, ривоч додани «шеърӣ хунӣ», шеърӣ рубобӣ», така ба моҳият ва ифодаҳои муассири силсилаи таснифоти созию овозӣ («Хусравонӣ»), офаридани осори ҳамқаринаи мӯхташами мусикӣ («Суруди порсӣ», «Роҳи Мовароуннахрӣ», силсиласҳои мавсимӣю маросимӣ «Ситовашӣ», «Пирӯзнама», «Сӯри Сугдиён» ва ғ.) растагории хунарӣ намудаанд. Бисёре аз устодони мактаби М.С. дар санъати эҷодию иҷроӣ тасвириҳои рангомези савтӣ, тараннумӣ, танаввӯоти созӣ, барҷастагии таркибҳои муассири иҷроӣ бо шеър, каломӣ мавзун ҳамсон намудан кӯшишу тозахунариҳо ба ҳарч додаанд. Ин. тозакориҳои хунарӣ новобаста аз номуназзамии ҳаёти сиёсӣ дар ас. 13-15, махсусан замони Темуриён (1370-1506), замони салтанати Темур (1370-1405) Самарқанд ба бузургтарин маркази фарҳангии Шарқи Миёна ва Наздик табдил ёфт, вусъатафзо шуд. Ба Самарқанд сарояндагон, навозандагону мусикидонон, шоир – мусикидонони номвар Абдулмӯминӣ Ҳофиз (ас. 14-15), Ҳоча Абдуқодири Гӯянда (Мароғӣ, 1356-1435), Муҳаммади Қаҳастонӣ (ас. 14-15), Қутбуддини Ной (ас. 14-15), Қулмуҳаммади Удӣ (ас. 15), Абӯлмӯъҷамӣ Ҳофиз (ас. 14-15), Аҳмади Ғижжакӣ (ас. 15), Абӯлфарруҳии Хонанда (ас. 14-15), Дарвеш Фазлуллоҳи Ной (ас. 15), Дӯстмуҳаммади Удии Самарқандӣ (ас. 15), Мавлоно Қосими Қоҳии Самарқандӣ (ас. 15) ва диг. сафарбар шуда ва Самарқанд дар замони Темур ба яке аз номвартарин ҳавзаҳои хунарӣ табдил меёбад. Дар рангомезии хунарӣ, таҳқиқи мактаби М.С. саҳми Ҳоча Абдуқодир (1356-1435) бузург буда, ӯ муддати чанд дар дарбори Темур (1370-1405) ва қонишинонаш Халил Сӯлтон (1405-1409), Шохрух (1400-1447), Мироншоҳ хидмат намуда, таснифоти машҳураш «Амали гесӯ», «Амали Гулистон», «Пешрави дор», таълифоти илмиаш «Мақосиду-л-алҳон», «Чомеъу-л-алҳон», «Лаҳния», «Фавоиду-л-ашара», «Шарҳи адвор»-ро бо дархости амирони темурӣ нигоштааст. Намояндагони М.М.С. ба танаввӯоти жанрӣ, шаклӣ, таносубу ҳамоҳангии шеърю мусикӣ, интиҳоби санъату таркиботи тараннумӣ, иҷроӣ тавачҷӯхӣ хоса дода, ин рангомези эҷодӣ, хунарӣ дар ас. 16-17 вусъатафзо мешавад. Дар замони салтанати Улӯғбек (1409-1447), Аҳмад Мирзо (1469-1494), Абӯсаъид (1451-

1496), хонадони шайбонӣ (1500-1599), аштархонӣ (1599-1753) М.М.С. аз ҳисоби чехраҳои иҷроӣ, таҳқиқ рангин шуда, сарояндагон, навозандагон мусикидонон Боқии Рудӣ (ас. 15-16), Боқии Чарроҳи Самарқандӣ (ас. 16-17), Девонаи Ҳисобӣ (ас. 15-16), Пирмуҳаммади Қулолии Самарқандӣ (ас. 16), Мавлоно Ризоии Самарқандӣ (ас. 16-17), Маҳдумзодаи Қотибии Самарқандӣ (ас. 16-17), Мирзо Араби Қобузии Самарқандӣ (ас. 16-17), Мирзо Ҳошими Боқии Самарқандӣ (ас. 16), Паҳлавон Муҳаммади Ушшоқи Самарқандӣ (ас. 15-16), Ҳоча Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ (ас. 16-17), Султонмуҳаммади Удии Самарқандӣ (ас. 15-16), Тӯлаки Нойи Самарқандӣ (ас. 16-17), Тӯрдии Қонунии Самарқандӣ (ас. 16), Хусайн Охуни Самарқандӣ (ас. 16-17), Устод Алиакбари Қонунии Самарқандӣ (ас. 16-17), Устод Амир Алиакбари Самарқандӣ (ас. 16-17), Абӯлҳасани Кавкабӣ (ас. 16), Ҳоча Муҳаммади Кавкабӣ (ас. 16) ва диг. қомилу рангин шуда, дар шаклу анвоъи шеърӣю мусикии «амал», «қавл», «кор», «савт», «нақш», «рехта», «сачъ», «пешрав», «қуллӣёт» дар заминаи зарбу авзони мақомҳо таснифоти гуногунмавзӯ эҷод намуданд ва ин танаввӯоти хунарӣ дар манобеи таърихӣ, адабӣ (тазкираҳо), таълифоти мусикӣ, махсусан тазкира, рисолаҳои Дарвешалии Чангӣ (1542-1649) «Тӯхфату-с-сурур», Малехи Самарқандӣ «Музаққирӯ-л-асҳоб», Ҳоча Ҳасани Нисорӣ «Музаққирӯ-л-аҳоб», Мутрибии Самарқандӣ «Тазкирату-ш-шуаро», Муҳаммади Суфиёнии Бухорӣ «Муҳиту-т-таворих» ва м. и. инъикос ёфтааст. Устодони М.М.С. анъанаҳои бои эҷодию иҷроии пешинагонашонро бо таркиб, ифодаҳои рангини оҳангӣ танаввӯоти тасвирии шеърӣю мусикӣ идома дода, аз ин лиҳоз эътибори намояндагони ин ҳавза дар доираҳои хунарии Мовароуннахру Хуросон, Ироқи Аҷам, Эрону Ҳинд зиёд буд. Фазомандии иҷроӣ, рангомезии таснифоти созию овозиро намояндагони М.М.С. дар замони хонадони манғитиён (1753-1920) инкишоф дода, дар ин давра бештар тамоюлоту эҷодию иҷроӣ рушд намуда, таҳқиқу баррасии масоили назарии мусикӣ, махсусан мақомҳо бояду шояд сурат нағирифта, ин мавзӯ танҳо ба тартибу таҳияи баёз-рисолаҳо роҷеъ ба «Шашмақом» чараён мегирад. Дар ҳавзаҳои иҷроии Самарқанд таҳияю баррасии мақомҳо ба истиснои чанд баёз-рисолаҳои «Шашмақом» таълифоти таҳқиқии мусикӣ, ки мисли навиштаҳои Абӯлҳасани Кавкабии Самарқандӣ «Рисола дар илми мусикӣ», Ҳоча Муҳаммади Кавкабӣ «Рисола дар мусикӣ», Дарвешалии Чангӣ «Тӯхфату-с-сурур» ва ғ. рӯи қор омада бошанд, ба назар намерасад. Дар ин замина (мақом-ҳо) Раҳимбердии Танбӯрии Самарқандӣ (1820-1897), Абӯл-

Мақтаби Хучанд

хайри Махдуми Самарқандӣ (1868-1919), Туробкули Танбӯрии Самарқандӣ (1878-1934) баёз-рисолаҳо дар иртибот ба «Шашмаком» таҳия намуда ва анъанаи баёзнигории Бухороро идома додаанд. Мақтаби иҷроии ас. 18-19 ва ибтидои ас. 20 Самарқандро сарояндагон, навозандагон, оҳангсоз-сурудсароёни номӣ Раҳимбердии Танбӯрии Самарқандӣ (1820-1897), Ҳоҷӣ Абдулазиз (Расулов 1852-1936), Қурбонхони Самарқандӣ (1856-1916), Шодиҳои Хонанда (1857-1914), Абӯлхайр Махдуми Ҳофизии Самарқандӣ (1868-1919), Туробкули Танбӯрии Самарқандӣ (1878-1934), Муҳаммадазими Равонакӣ (1887-1941), Бурҳон Сайдуллои Оҳаликӣ (1886-1943), Бадрий Начмуддини Хонанда (1883-1946), Маъруфхони Ҳофиз (1886-1947), Қорӣ Яъқуби Савтӣ (1890-1947) ва диг. бо мероси гаронмоя ва санъати баланди иҷроӣ шухратёр намудаанд. Махсусан, Ҳоҷӣ Абӯлазиз бо сабки ҳоси иҷроӣ, маҳорати баланди талқиннамоӣ, истифодаи эҷодкоро на аз анъаноти эҷодиёни иҷроии мақом ва мақомхонӣ, ворид намудани сози дутор дар анъанаи мақомсароӣ, баҳрабардорӣ аз унсурҳои созию овозии ҳавзаҳои дигари ҳунарий, дарку талқини шеър, равиши рангомези таркибҳои муассири созию овозӣ ва ғ. воқеан дар санъати иҷроии охири ас. 19, ибтидои ас. 20 ҳеҷраи нотакрори ҳунарист. Аз ин рӯ сабки иҷроии Ҳоҷӣ Абдулазиз на фақат дар Самарқанд инчунин дар ҳавзаҳои ҳунарии Тошканду Ҳисор, Хучанду Фарғона, Бухоро ва ғ. пайравону мубаллиғони зиёде пайдо намуд, баробари ин ҳавзаҳои иҷроии навро рӯи сахна овардааст. Мероси мусиқии М.М.С. аз лиҳози мавзӯ, мусиқивият, ифодаҳои ҳоси тараннумӣ, фасеҳияти баёни тавсифу таркибҳои мусиқӣ дар таърихи маданияти эҷодиёни иҷроии тоҷикон нақши бориз гузошта, аз дидгоҳи ҳунарий, зебоишиносӣ ғанӣ ва муассир аст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-1, ИВАН Уз.ССР; Из истории искусства Великого города, Таш., 1969; Мионов Н. Музыка таджиков, Стадбад, 1932; Раджабов И. О музыке Самарканда// Обществ. науки в Узбекистане, № 9, 1969//; Алимбаева К., Ахмедов М. Народн. музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Айни С. Санъаткори бузурги халқ// Барои адабиёти социалистӣ, 1936, № 8//; Айни С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик// Айни ва мусиқӣ, Душ., 1978//; Ахмедов М. Ҳоҷи Абдулазиз, Тош., 1974; Раҷабов А. Маданияти мусиқии тоҷик дар асрҳои 13-14, Душ., 1987; Зайнулобиддин Махмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳқиқ ва таҳияи Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1987; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003; Таджикск. искусство, М., 2002; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмаком, Душ., 2002; Ҳакимов Н. Шашмаком дар қарни XX, Хучанд, 2006; Очерки истории и теории тадж. культуры, Душ., 2006.

Мақтаби Хучанд. Дар ташаккули мақтаби мусиқии анъанавии Хучанд саҳми як зумра ромишгарон – Содирхон Ҳофиз, Мирзоабдуллоҳ Ҳофиз Фаёзов, Мақсудҷони Танбӯрий, Усто Қурбони Танбӯрий, Абдурасулбойбачаи ғижжакӣ, Очил-дуторӣ, Сулаймон қорӣ, Муҳиддин Мавлонов, Наимҷон Азимов, Маҳмадҷонбобои танбӯрий, Ёрунбой Дадобоев, Муҳиддин Аминзода, Муҳаммад Амин Назиров, Аюбҷонов Зокирҷон, Зоҳирхон Ҳофиз, Тӯрахоча Ҳофиз, Саидҷон Расулов, Салоҳхон Ҳофиз, Абдунабӣ Махсуми Булбули дуторӣ, Маъруфхоча Баҳодуров, Қаримҷон Ҳофизро қайд намудан лозим аст. Бештари ин сарояндагон ва навозандагон ҳамзамон ва аз доираи Содирхон Ҳофиз буданд.

Заминаи бештари анъанаҳои мусиқии Хучандшаҳр бо фаъолияти техникуми мусиқӣ-театрии Хучандшаҳр, ки дар шароити пуршиддати охири солҳои 20-ум ба фаъолияти худ оғоз намуда буд, алоқаманд аст. Шароити нави иҷтимоӣ ва иқтисодии пас аз Инқилоби Октябр, яъне соли 1917, ба миён омада, инчунин ташкил ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон дар назди фарҳанги мусиқии тоҷик масъала ва вазифаҳои навро ба миён мегузорад, ки бе ҳалли онҳо ривочу равнақи маданияти мусиқии муосир имконнопазир буд. Яке аз масъалаҳои доғи рӯз тайёр намудани мутахассисони соҳаи санъати мусиқӣ буд.

Соли 1929 дар шаҳри Душанбе, дар назди Комиссариати халқии маорифи РСС Тоҷикистон студияи мусиқӣ-театрӣ ташкил мегардад. Дар студияи мусиқӣ-театрӣ гурӯҳи ромишгарон чун Пӯлод Аҳмадов (Усто Пӯлод), Ибодулло, Ғуломризо Хусейнов (Бобо Ғуломҷон), Д.С.Айрапетянс, Г.С.Айрапетянс, Н.Азимов, Ғуломризо Баҳор, Т.Бобоева иштирок мекарданд. Дар нимаи дуввуми ҳамин сол студияи мусиқӣ-театрӣ ба шаҳри Хучанд кӯчонида шуд.

Ҳамон сол дар заминаи студияи мусиқӣ-театрии назди Комиссариати халқии маорифи РСС Тоҷикистон техникуми мусиқӣ-театрии ба номи Абӯлқосим Лоҳутии Хучандшаҳр ташкил гардид. Дар техникуми мусиқӣ-театрӣ 50 нафар донишҷӯён ба таҳсил оғоз намуданд.

Устодони нахустини техникуми мусиқӣ-театрӣ Али Ардобус (Иброҳимов), Ғуломризо Баҳор, Ҳошим Назаров, бародарон Даниил ва Георгий Айрапетянс, Владимир Шарф, Муҳиддин Мавлонов, Михаил Калонтаров, И.Куликова буданд. Шоёни қайд аст, ки анъанаҳои созию овозӣ, санъати рақс ва театрӣ, инчунин омӯзиши соҳҳои мусиқии миллӣ ва аврупоӣ дар ин ҳунаристон дар маҷмӯъ ва алоқамандӣ таълим дода мешуд.

Соли 1933-ум як гурӯҳ ромишгарони Хучанд барои гузаронидани корҳои оммавӣ маданий дар колхозии «Коминтерн»-и ноҳияи Хучанд ансамбли мусиқии анъанавиро ташкил менамоянд. Ба ҳайати ин ансамбл Ёрунбой Дадобоев, Ҳочӣ Содик ва дигар ҳунармандони ҷавон ворид гардиданд. Соли 1936-ум Қасри нави фарҳангии колхозии «Коминтерн» ба истифода дода мешавад. Театри колхозӣ ба фаъолияти худ оғоз менамояд. Ёрунбой Дадобоев ба ҳайси дирижер, Тоҳир Тоҷибоев ба сифати директори театр тақлиф мегарданд. Ба театри мазкур донандагони анъанаҳои мусиқии классикии тоҷик Мақсудҷони Танбӯрӣ, ҳофиз Қорӣ Сулаймон, Ҷӯрахон Каримов даъват шуданд.

Солҳои 40-50-ум дар Хучанд Раҳматҷони Танбӯрӣ, Саидҷон Расулов (ғижжакӣ), Усто Раҳимхоҷаи Дуторӣ, Кенча Мирмуллоев (ғижжакӣ), Отабек Бузруков (ғижжакӣ), Нуриддин Мунаваров (танбӯрӣ), Муҳаммадхоҷаи Исоҷон (танбӯрӣ), Турсун (найнавоз), Холдорбек (ғижжакӣ) ва дигарон дар раvнақӣ санъати «Шашмақом» сахми сазовор гузоштанд.

Мақтаби иҷроии Х. дар рушди анъаноти иҷроии нақши муассири дошта дар омӯхтани анъанаҳои мусиқии суннатии водии Фарғона, Хӯканд мерос ва анъанаҳои иҷроии Содирхон Ҳофиз, Эрка Қорӣ Каримов аҳамияти фавқуллода муҳим дошт ва фаъолияти хешро дар зимни осори Содирхон «Ушшоқи Содирхон», «Қашқарчаи Содирхон», «Синахурӯши Содирхон», «Шаҳнози Гулёр», инчунин сурудҳои анъанавии тоҷик «Қаландарӣ», «Гиря», «Насруллоҳӣ» такмил додаанд.

Солҳои 70-ум гурӯҳи донандагони «Шашмақом» аз ҷумла устодони омӯзишгоҳи мусиқии Хучандшаҳр баҳри ривочу раvнақӣ анъанаҳои куҳан дастаи мақомхоноро ташкил доданд ва донандагони анъаноти иҷроӣ Алиҷон Назаров ва Наимҷон Азимов сафарбар шуданд.

Мақсади асосии ташкил намудани ин даста шинос намудани донишҷӯён ва шунавандагон бо дурдонаҳои санъати «Шашмақом» буд. Устодони омӯзишгоҳ А.Назаров, З.Исматов, А. Акрамов, М. Шокиров, инчунин Ҳунармандони шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Н.Азимов, Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон А.Мухторов ва дигарон дар пешрафти фаъолияти ин даста кори пурборе намуданд. Барномаи дастаро асарҳои гуногуни мусиқии классикӣ, аз ҷумла асарҳо аз қисмҳои «Мушқилот» ва «Наср» рангин менамуд. Баробари ин устодон кӯшиш менамуданд, ки донишҷӯёни ҷавони омӯзишгоҳ бо анъанаҳои волоии мусиқии суннатии тоҷик шинос шаванд.

Ад.: Алимбаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мақтаби мусиқии Хирот. Аз марказ, ҳавзаҳои эҷодии иҷроӣ, таҳқиқии машҳури мусиқӣ, ки дар фароғирӣ, омӯзиши асосҳои амалию назарии мусиқӣ, ташаккул ва таҳаввули жанр, шаклҳои шеърӣ мусиқӣ, ҳамоҳангии анвои эҷодӣ бадеии форс-тоҷик нақши ҳоса дошта, бо анъаноти устодонаи ҳунариаш дар таърихи тамаддуни мусиқӣ мавқеи босазо гузоштааст. М.М. Хирот асосан дар замони Сомониён (819-1005), Ғазнавиён (991-1186), Салҷуқӣён (1040-1190), махсусан Темурийён (1370-1507) бо гуногунмавзӯӣ, омӯзиши асосҳои амалию назарӣ, эҷоду иҷро, таълиф ва тадвини асарҳои таҳқиқии фаннии мусиқӣ дар байни ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннахру Хуросон, Ҳинд, Эрон ва Ироқи Аҷам аз дидгоҳи хирфаияти ҳунарий, тафсиру баррасии масоили созу овоз, сабки ҳоси эҷодии иҷроӣ, иртибот бо доираҳои эҷодии ҳар давраи замон тафовут дошт. М.М.Х. дар тарбия ва камолоти ҳунарий, махсусан анъаноти «устод ва шогирд», дастёб шудани аҳли созу овоз ба асосҳои амалию назарӣ, фароғирии илму адаб (фалсафа, илоҳиёт, ахлоқ, адабиёт, асосҳои арӯз ва қофия), ки тахти сарвари устодони замон Ҷомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501), Ҳоча Абӯдқодир (1356-1435), Биноӣ (1430-1502), Маҳмуди Ҳусайнӣ (1436-1502) ва диг. сурат мегирифт, дар замони салтанати Шохрух (1400-1447), Ҳусайн Бойқаро (1470-1506) рангин ва муназзам буд. Сарварони М.М.Х. ашҳоси донишадӯхта, қомусфитрат ва ҳунаршинос ҳунарандӯхта, суҳанварони шинохта буданд ва дар фаъолияти эҷодии иҷроиашон ба талаботи замон мутобиқат дошт, асосҳои мусиқиро меомӯзониданд. Равияи устодони созу овоз, таснифсозӣ, таҳқику фароғирии ниҳодҳои ҳунарий дар фаъолияти Ҳоча Абдуллоҳи Марворид, Ҳочаи Садр, Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ, Ҳоча Бурҳониддин, Ҳоча Исҳоқи Шихобӣ, Қосими Қонунӣ, Муҳибалии Ной, Юсуф Мавлуди Дуторӣ, Шохмузаффари Дилдӯз, Ҳофизи Убаҳӣ, Ҳофизи Басир, Ҳофизи Ҳасаналӣ, Зайнулобиддини Ҳусайнӣ, Ҳоча Абӯсаиди Паҳлавон ва диг., ки дар замони Алишери Навоӣ, Абдурахмони Ҷомӣ умр ба сар бурдаанд, на фақат дар танаввуоти шаклу анвои мусиқӣ корҳои мондагори ҳунарий анҷом додаанд, инчунин шаклу анвои шеърӣ мусиқии «қавл», «савт», «нақш», «кор», «амал», «рехта», «саҷъ», «пешрав», «навбат» ва ғ. ро тақ-

Мақтаби Ҳирот

милу инкишоф додаанд. Аҳли М.М.Ҳ. бо доирахо адабӣ иртиботи қавии эҷодӣ доштанд ва нерӯҳои бузурги эҷодӣро иҷроӣ Хоҷа Бурҳониддин, Хоҷа Юсуфи Андигонӣ, Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ, Қутбуддини Ной, Қулмуҳаммади Удӣ, Паҳлавон Абӯсаид, Ҳофизӣ Басир, Ҳофизӣ Оҳӣи Ҳиравӣ ва диг. дар атрофи Қомӣ, Навоӣ, Хоҷа Абдуллоҳи Марворид чамъ омада, на фақат дар ҳунари иҷроӣ таҳаввулот, танаввуоти эҷодӣро ҳунари падида оварданд, инчунин дар сохтор, ниҳодҳои шеърӣ, оҳангӣ, тақияҳои жанрӣ, мавзӯи «савт», «амал», «қавл», «навбат», «нақш», «рехта», «қуллиёт» тағйироту такмилиҳои фаннӣ ворид намуданд ва ин тозаҷӯиҳои ҳунари дар ҳамкорӣ бо чехраҳои мусиқӣ, адабии Ҳирот ва бардошти эҷодкорона аз падидаҳои эҷодии ҳавзаҳои дигари Мовароуннаҳру Хуросон, Эрону Ҳинд рӯи сахна омадаанд. Яке аз авомили рушд, танаввуоту рангомезии ҳунарии ин ҳавза аз тарафи доираҳои муайян, шахсиятҳои воломақоми сиёсӣ, фарҳангии давр чун Қомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501), Ҳусайн Бойқаро (1470-1506) дастгирӣ, сахмгузори шудан ва эъзоз намудани ҳунар, истеъдодҳои созандакор буд. Дар таҷдид ва рангомезии эҷоду иҷро, таҳқиқи таркибот масоили назарии мусиқӣ нақши Хоҷа Абдуқодир (1356-1435) бузург буда ва муҳимтарин асарҳои илмӣ амалиаш «Мақосиду-л-алҳон», «Қомеъу-л-алҳон», «Шарҳи адвор»-ро замони дар ҳавзаи Ҳирот хидмат намуданаш анҷом додааст. Шахсият, ғайолияти эҷодии Хоҷа Абдуқодир дар гуногунмавзӯи шаклу анвоъ, жанр, эҷоду иҷрои М.М.Ҳ. таъсири пурборе расонида, замони дар боргоҳи Шохрух (1400-1447), Мироншоҳ ифои вазифа намудан бисёр масоили назарии мусиқиро бар пояи таснифоти офаридааш дар доираҳои ҳунарии на фақат Ҳирот, Сабзавор, ворид намуда ва дар чараёни эҷоду иҷрои мусиқӣ таҳаввулоти ҷиддие падида омад. Омӯзиши асосҳои назарии мусиқӣ на фақат ба рушди ниҳодҳои эҷоду иҷро таъсир расонид ва ин таҳаввулот тавассути шахсиятҳои тирози аввали шеъру мусиқӣ, илм, фалсафа, улуми дақиқ, орифон, қомуснигорон чараён мегирифт, инчунин дар М.М.Ҳ. омили дигари, рушди мусиқӣ ин таҳқиқи «Илми мусиқӣ» буд, ки дар доираҳои таълимӣ, омӯзишӣ ва фароғии асосҳои таърихӣ, назарии улуми инсонӣ бештар эътирофу пазируфта шуда буд, амал менамуд. Аз ин нигоҳ бисёр намоёндагони М.М.Ҳ. агарчи пешаашон созу овоз набуд, лек дар ташаккул, таҳаввулоти фикрӣ, зебоишиносии мусиқӣ сахми хоса гузоштаанд. Аз ҷумла Қомӣ (1414-1492), Биноӣ (1430-1512), Маҳмуди Хусайнӣ (1436-1502),

Навоӣ (1441-1501) ва диг. роҷеъ ба масоили мусиқӣ рисолаҳои таркибан назарӣ таълиф намуданд. Дар замони ҳукумати Темурӣён (1370-1506), Шайбонӣён (1500-1599), Сафавӣён (1502-1736), Аштархонӣён (1599-1753) намоёндагони ба ҳунар барои ҳифзи анъаноти иҷроӣ, гуногунрангии созу овоз бар зидди таассуботи мазҳабӣ баромада, шугл, омӯзиши мусиқиро яке аз васоити муҳими назму низомии ҷомеа, рушду камолоти маънавию рӯҳонӣ, зебоиманиши доништа, ин рӯҳия на фақат дар таълифоти назарии мусиқӣ баррасӣ мешуданд, зимни ин дар осори таърихӣ, бадеӣ, фалсафӣ, тазкираю фарҳангҳои ас.14-17 ҳавзаҳои фарҳангии Ҳирот хеле рангин ба қалам омадаанд (ниг.: «Маҷолису-н-нафос», «Ҳамсату-л-мутаҳҳайрин», «Равзату-л-ҷиннат-фи-мадина-и-ил-Ҳирот», «Равзату-т-сафо», «Ҳабибу-с-сияр», «Бадоеъу-л-вақоеъ», «Муҳиту-т-таворих», «Тӯҳфату-с-сурур» ва ғ.) ва дар идомати анъаноти хуби маҷлису мушоира, назариҳои ҳунари, пиёда намудани масоили назарӣ, дар амалия, фароғии васеи асосҳои ахлоқӣ, маънавӣ ва зебоишиносии созу овоз кӯшиши зиёда пажӯҳишӣ ба харҷ додаанд. Ин сабк, равияи тарғиб, омӯзиши мусиқӣ тавассути Қомӣ, Навоӣ, Хоҷа Юсуфи Бурҳон, Хоҷа Абдуллоҳи Садр, Амир Муртоз ва диг. чехраҳои ҳавзаҳои фарҳангии Ҳирот сурат гирифта ва дар таъсири гурӯҳ, маҷлисиҳои ҳунарии хирфай, эъзозу пазирии чехраҳои иҷроӣ чун Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ, Қосими Қонунӣ, Ардашери Хонанда, Оҳӣи Ҳиравӣ, Ҳофизӣ Басир, Ҳофизӣ Меросӣ, Хонзодаи Булбул, Паҳлавон Абӯсаид, Ҳофизӣ Муҳибалӣ, Чоқари Чангӣ, Мақсудали Хонанда, Ҳофизӣ Ёрӣ ва ғ. мусоидату дастгирии молия маънавӣ намудаанд.

Таҳқиқ ва баррасии таркиботи назарии мусиқӣ асосан дар навиштаҳои Қомӣ, Биноӣ, Маҳмуди Хусайнӣ, Хоҷа Калони Хуросонӣ, Иноътуллоҳи Мирҳочӣ ва диг. сурат гирифта, падидаҳои пажӯҳишӣ бештар дар заминаи таҳаввулоти эҷодӣро иҷроии ҳавзаҳои ҳунарии (ас. 14-17) Ҳирот ва атрофи он, бардошти эҷодӣ аз навиштаҳои таҳлили ҳавзаҳои дигари Мовароуннаҳру Хуросон, Эрону Ҳинд рӯи қор омада, масоили таърихӣ ва назарии созу овоз бештар аз дидгоҳи донишӣ-маърифатӣ қаламдод шудаанд. Равиши тафсирии асотирий-фалакӣ, мазҳабии мусиқӣ дар навиштаҳои асосии намоёндагони М.М.Ҳ. мавриди назар шуда, агар ишораҳои омада, он ҳам бештар дар либоси ахлоқӣ, орифона корбаст гардидаанд. Дар навиштаҳои мусиқидонони Ҳирот асосан масоили таърих ва назария, (таърифи мусиқӣ чун илм ва ҳунар, тарки-

боти нағма, мақомҳо-12 мақом, таркиботи шўъбаю гўша, созҳо ва сохтори торию пардавии онҳо, зарб ва мачмӯи зарбӣ ва ниҳоят масоили зебоишиносии мусиқӣ ва ғ.), тафсиру такмили гуфта, хулосаҳои мусиқидонони дирӯз ва таҳаввулотии ҳунарии замонашон бо диди нави таҳқиқӣ натиҷагирӣ шудаанд. Дар вусъат ва танаввуоти афкори назарӣ, бадеию зебоишиносии мусиқии Ҳирот нақши Қомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501), Маҳмуди Ҳусайнӣ (1436-1502) ва Ҳоҷа Абӯдқодир (1356-1435) баъдтар ба ин ҳавзаҳои ҳунарий ворид шудааст, хеле муассир аст.

Таъсир ва нуфузи М.М.Ҳ. ба ҳавза, мактабҳои илмию амалии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон, Ҳинд зиёд буда, бисёр намоёндогони созу овози ин ҳавза бар таъсис, гуногунрангии ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Самарқанд, Марв, Ҳинд, Табреш, Машҳад, Исфаҳон қорҳои ҷолиби ҳунарий анҷом дода, анъанаи «устод ва шогирд»-ро вусъатафзо намудаанд. Аз ҷумла Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ, Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид, Қосими Қонунӣ, Ҳоҷа Юсуфи Андигонӣ, Ҳоҷа Исҳоқи Шихобӣ Муҳибалии Ной, Ҳофизӣ Басир, Ҳофизӣ Ҳасаналӣ ва диг. дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Марв, Самарқанд, Табрешу Ҳинд, Исфаҳон қорҳои зиёди ҳунарий анҷом додаанд. Таълифоти-Қомӣ, Навоӣ, Маҳмуди Ҳусайнӣ, Биноӣ, Ҳоҷа Калони Хуросонӣ, Иноятulloҳи Мирҳочӣ, Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид, Амир Муртоз ва диг. дар пешрафти афкори назарӣ, бадеию зебоишиносии мусиқии Бухоро, Самарқанд, Марв, Табрешу Ҳинд таъсири пурборе гузошта, бисёр мусиқидонони ин ҳавзаҳои ҳунарий дар чараёни таҳқику баррасии масоили созу овоз аз хулоса, нуктаҳои таҳлилии ишон баҳра бардоштаанд. Агарчанде мавқеи М.М.Ҳ. баъди ғурупошии силсилаи Темуриён то ҷое суғур шуда буд, вале намоёндогон, дастпарваронаш ғайриятӣ ҳешро дар ҳавзаҳои дигари ҳунарий идома дода, дар пешрафти ҳаёти мусиқӣ нақши боризе гузоштаанд. Мероси мусиқии намоёндогони тирози аввали М.М.Ҳ. Қомӣ, Ҳусайнӣ, Биноӣ, Иноятulloҳи Мирҳочӣ, Ҳоҷа Калони Хуросонӣ минбаъд мавриди омӯзиш ва баррасии аҳли таҳқиқи дирӯзу имрӯз қарор гирифта, навиштаҳои муҳими мусиқашон мавриди таҳлилу нашр шудаанд. Аз ҷумла рисолаҳои Қомӣ, Навоӣ, Биноӣ, Маҳмуди Ҳусайнӣ на фақат таҳқиқ, инчунин тарҷума, таҳия нашр шуданд.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Қомӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:1331, ИВАН Уз.ССР; Зайнулобиддин Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, Р:6088, ИВАН Уз.ССР; Сирочуддини Қамар, Рисолаи чанг, Р:2213-ХІХ, ИВАН Уз.ССР; Зафарнома, Р:607, ИВАН Уз.ССР; Зиннату-

л-мачолис, Р:4229, ИВАН Уз.ССР; Нафоису-л-муассир, Р:848, ИВАН Уз.ССР; Баҳру-л-асрор, Р:1375, ИВАН Уз.ССР; Муҳиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Навоӣ, Хамсату-л-мутаҳайирин, Р:11411, ИВАН Уз.ССР; Навоӣ, Мачолису-н-нафоис, Техрон, 1335; Қирону-с-саъдайн, Р:11974, ИВАН Уз.ССР; Равзату-с-сафо, Р:5213, ИВАН Уз.ССР; Оини Акбарӣ, Р:8939, ИВАН Уз.ССР; Джами, Трактат о музыке, Таш., 1960; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Ражабов И. О музыке Самарканда// Из истории искусства великого города, Таш., 1969//; Начмуддини Кавкабӣ, Рисолаи мусиқӣ, Рисола дар баёни дувоздахмаком, таҳқиқ, таҳия ва тавзеҳоти А. Раҷабов, Душ., 1985; Зайнулобиддин Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳқиқ, таҳия ва тавзеҳоти Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1987; Раҷабов А. Маданияти мусиқии тоҷик дар ас. 13-14, Душ., 1987; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Нағмаи ниёгон, таҳқиқ ва таҳияи А. Раҷабов, Душ., 1989; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Таджикс. искусство, М., 2002.

Мақом. ниг. ба «Дувоздахмақом» ва «Шашмақом».

Мақомдон. 1. Навозанда, сароянда, оҳангсоз-таронасаро, ки мақомҳоро хуб донад, анъанаҳои иҷроӣ, сабк, равияҳои гуногуни эҷодии мактаб, ҳавзаҳои иҷроиро эҳсос менамояд ва иҷро мекунад.

2. Шахси огоҳ, таҳқиқгар, донандаи назария ва амалии мақомҳо ва дар ин замина таълифоти таҳлилий нигоштааст:

*Чӣ раҳ мезанад ин мутриби мақомшинос,
Ки дар миёни газал, қавли ошно овард.*

(Ҳофиз)

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнав, 1894; Фурсати Шерозӣ, Бухура-л-алҳон, Техрон, 1332; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Ҳофиз, Девон, Техрон, 1370.

Мақомнавоз. 1. Мутриб, созандае, ки мақомҳоро дар пояи ҳунарий навозад ва таркиботу сохтори пардавии онро хуб эҳсос намояд.

2. Оне, ки мақом, дастонҳо, 12-пардари (12-мақом ва таркиботи он), донад ва навозад.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнав, 1894; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Мақомот – мақома, монанди мақомоти ду-воздахгона; мақомоти мусиқӣ: пардаҳои мусиқии аҳли мақомот, мусикидони (нозим) мақомоти мазкур аз таволии як зуларбаъ ва як зулхамс (фосилаи чаҳоруму панҷуми дуруст) ташкил мешуда, ба ибораи дигар ҳар як ҳафт зуларбаъ бо ҳар як аз сездах зулхамси таволи (пайдарҳам) пайдо менамуда ва як мақомро ташкил меодааст ва ба ин сурат (13х7=91) 91 – доираро ташкил намуда ва аз онҳо 12-доираро мулоим номиданд ва мақомҳои аслии хондаанд: «Ушшоқ», «Наво», «Бусалик», «Рост», «Ирок», «Зерафқанд», «Бузург», «Зангула», «Раҳовӣ», «Ҳусайнӣ», «Ҳичозӣ», «Исфакон».

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, Техрон, 1356; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Номномаи мусиқии Эрон-замин, Техрон, 1376; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966.

Мақомоти манзум – мусикидононе, ки таъби шеърӣ, саликаи хуби шеърфаҳмӣ доранд, шоироне, ки мусиқӣ ва таркиботи онро дарк менамуданд, 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯбаро ба шеър адо мекарданд. Масалан, дар ин замина Кавкабии Бухорой (ваф. 1535) «Рисола дар баёни ду-воздахмақом», «Назми дувоздахмақом»-ро ба назм навишта, махсусияти мақомҳоро бисёр рангин ба қалам овардааст:

Илми мусиқӣ ар ҳамедонӣ,

Субҳдам бар «Раҳовӣ» соз.

Бисоз пардаи «Ҳусайнӣ»-ро

Қун ба вақти тулӯи субҳ оғоз

Чун сари найза ғашт офтоб баланд,

Пардаи хуб «Рост»-ро бинвоз.

Ба ғаҳи чошт «Бусалик» гузин,

Пас ба шодию лаҳв сар бифароз...

Ад.: Кавкабии Бухорой, Рисола дар баёни ду-воздахмақом, Р:468//, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Номномаи мусиқии Эрон-замин, Техрон, 1376.

«Мақомлар масаласига доир» (Роҷеъ ба масоили мақомҳо, с. таълиф, 1963, Тошканд, муаллиф Раҷабов Исҳоқ 1927-1992), ба заб. ўзбекӣ), аввалин таҳқиқоти илмӣ дар бораи мақомҳо («Ду-воздахмақом», «Шашмақом»), ки дар заминаи осори хаттии мусиқии дар захираҳои хаттии Ўзбекистону Русия маҳфуз буда ба риштаи таҳрир омадааст. «М.М.» асари муҳими таҳқиқист, ки муаллифаш Раҷабов И. худ аз донандагони таърих, назария ва амалияи мақом ва мақомхонӣ буда, барои тафсири чараёни ташаккул ва таҳав-

вули ин шоҳкориҳои мусиқию шеърӣ дар зимни нусхаҳои мўтамади хаттӣ, тафсири назарии ҳар мақом, овоза, шӯба, гўшаҳои таркибии «Ду-воздахмақом», «Шашмақом», усули танзиму тавдвини эҷоду истихроҷи пардаҳои онҳо дар созҳои мусиқии уд, танбӯр, назари аҳли созу овоз дар иртибот ба сохтори пардавӣ ва ғ. таҳлилу баррасӣ шудаанд. Дигар аз вижагиҳои хоси «М.М.» ин шарҳи таркиботу истилоҳоти назарии шакли анвои шеърӣ мусиқии «амал», «савт», «нақш», «кор», «қавл», «реҳта», «сачъ», «лозима», «қавли мустаҳалл», «хат», «хона», «сарбанд», «сархат» ва ғ. мушаххас ва фанӣ шуда, зимни ин таркиботи созию овози «Шашмақом» («мушкилот», «наср» – манзум, мансур): тасниф, тарҷеъ, гардун, мухаммас, сарахбор, талқин, наср, анвои намуҷҳо ва усули эҷоду иҷро, назари аҳли иҷро (донандагон), риояти ниҳод, қонуни эҷоду иҷрои онҳо дар созҳои мусиқӣ, ҷанбаҳои бадеию зебоишинурии мақомҳо, такмили таҷдид, таҳлили мақоми тоҷикӣ, сабти нусхаи ўзбекии он, силсилаҳои мақомии Тошканду Фарғона, шарҳи мушаххаси мақомҳои хоразмӣ, «Шашмақом» дар анъанаи иҷроии мусиқии мардумии устодона, қонунияти тавъамии шеър мусиқӣ ва ниҳоят тафсири вожаҳои хоси мақомҳо дар хотимаи асар баррасӣ шудаанд. Дар «М.М.» диди таҳлилӣ, эҷодии мақом, сайри таърихӣ он дар зимни санадҳои муҳими хаттии адабӣ, таърихӣ ва мусиқӣ натиҷагирӣ шудаанд.

Ад.: Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Шашмақом, Т.1, Тош., 1966 (пешгуфтори Кароматов Ф., Раҷабов И.).

Мақомҳои хоразмӣ, маъмӯи мақомро гўянд, ки аз лиҳози сохт, таркибот, сохтгори усул, авзони доира, таронаву оҳангӣ дар заминаи анъаноти эҷодию иҷроии «Шашмақом» (мақомҳои Бухоро) таҳия ва тавдвин шудааст. То нимаи аввали а. 19 дар анъаноти эҷодию иҷроии Хоразм намуна, қаринаҳои гуногуни оҳангу таронаҳои силсилавии мураккабсохт вучуд доштанд, ки баъдан сарояндагону ромишгарон, мусаннифони хирфаии мардумӣ ба маҷмӯи мустақили мақомҳо вориду танзим намураданд. Дар гирдоварӣ, таҳия, танзими оҳангу таронаҳои мақом таркиботи он ҳавзаи эҷодию иҷроии Хоразм шоир, мутриб, донандаи саршиноси анъаноти мақомҳо Ниязҷон-хоҷа хидмати мондагор намураданд. Ў охири а. 18 ба Бухоро омада, анъаноти эҷодию иҷроии Бухоро, хоса «Шашмақом»-ро омўхта, баъди муддати таҳсилу хунарандўзӣ ба Хоразм бармегар-

дад, қаринаи мақомҳои хоразмиро таҳия менамояд. Ниёзчонхоча дар сохттори созию овозии (мушқилот, наср) «Шашмақом»-и Бухоро вобаста ба сабки ичрой (шеваи маҳаллӣ), истифодаи равияи хоси эҷодии мутрибони таҳқой ба сохттори мақомҳо тағйирот ворид намуд ва таҳия кард. Ин кори ўро шогирдонаш Комили Хоразмӣ, Фирўз (Мухаммадраҳимхони дуввум), Мўхркан ва дигарон дар ин замина корҳои зиёди ҳунарий анҷом медиҳанд.

Ибтидои ас. 19 ба анъанаи эҷодию иҷроии ҳавзай ҳунарии Хоразм мақом ва мақомхонӣ бо сабк шеваи хоси ҳунарварӣ рӯи кор меояд ва роиҷ мешавад. Зимни ин дар иртибот ба мақомҳо манзумаю баёз, рисолаҳои хоса мараттаб мешавад ва навиштаи арзишманди Матюсуф Харротов (Мулло Бекчон ўғлӣ, Мухаммад Юсуф Девонзода 1889-1952) «Хоразм мусикий таърихчаси» (Таърихчаи мусикии Хоразм, Москва, 1925, бо ҳамкории Б. Раҳмонов, ба ҳуруфоти форсӣ) аз аввалин таълифоти ҷиддӣ оид ба мақомҳои хоразмист. Мақ. Х. дар маҷмӯъ аз 6-мақом («Рост», «Бузург», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ») то ба имрӯз расида ва иҷро мешаванд. М.Х. чун «Шашмақом» маҷмӯи мустақил аз қисмҳои созию овозӣ («чертим йўлӣ» – роҳи навозиш, созӣ, «айтим йўлӣ» – роҳи овозӣ) таркиб ёфтаанд. Шоҳай созӣ аз бахшҳои асосии – тарҷеъ, пешрав, мухаммас, сақил ва уфар иборат буда, ҳар кадом аз ин таркибҳо дар алоҳида сурат мегиранд. Агар дар қисми созӣ тани мақом (асосӣ) ва уфар (дар ҳар мақом) ҳар яке як бор оянд, дигар миёни мақом (пешрав, мухаммас, сақил) 2-3 борӣ меоянд. Қисми созӣ бо роҳи якканавозӣ (такнавозӣ) ва дастачамъӣ, гурӯҳӣ (ансамблӣ) иҷро мешавад. Дар Мақ. Х. ҳам сози асосии якканавозӣ танбӯр буда, созҳои дутор, най, сурно ва ғ. иштирок менамоянд. Дар сабки ҷўрнавозӣ аз созҳои танбӯр, дутор, най, буламан (созӣ нафасӣ), қўшнаӣ (ҷуфтнай), ғижак, чанг, доира (даф) ва ғ. истифода мешаванд. Мутрибони хоразмӣ ба М.Х. дар таҷрибаи эҷодию иҷроияшон мақоми 7-ум «Панҷгоҳ»-ро зам намуда ва он танҳо аз шоҳай созӣ таркиб ёфта, дар заминаи мақоми «Рост» (қисми созӣ) мурааттаб шудааст. Чун «Панҷгоҳ» танҳо аз шоҳаҳои созӣ иборат аст, аҳли мусикии Хоразм ниммақом меғўянд. Дар шоҳай овозӣ (айтим йўлӣ) тани мақом, талқин, наср, шўъбаҳои асосӣ буда, ба таркиби онҳо тарона, сувора, нақш, фарёд, уфар дохил мешаванд. Дар анъанаи иҷроии М.Х. ибтидо аз ашъори шуарои форс-тоҷик (Рўдакӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ ва диг.) истифода шуда, баъдтар бар матни ашъори суханварони туркизабон (Навой, Фузулӣ,

Хувайдо, Саккоқӣ, Мунис, Огаҳӣ ва диг.) месароянд. М.Х. аз «Шашмақом» каме тафовут дошта, дар он мақоми яқум «Рост» ва дуввум – «Бузург». Зимни ин дар М.Х. шоҳаҳои чанд амалдоранд, ки мусанифашон мусиқидонони Хоразмист (мас., «Мураббаи Комил», «Мураббаи Рости Мирзо», «Сақили Ниёзчонхоча», «Сақили Фирўзшоҳӣ» ва ғ.). Ба М.Х. ҳамчунин истилиҳоти форсии тоҷикии «Шашмақом» бидуни тағйир барҷост (пешрав, тарона, уфар, супориш, хона, бозғўй, муқаддима, миёнхат, даромад, сарахбор, тани мақом, савора (сувора) ва ғ.).

Ин далели он аст, ки М.Х. қаринаи тақмилу таҷдидшудаи «Шашмақом» бо истифодаи васеи анъаноти эҷодию иҷроии ҳавзай ҳунарии Хоразм аст. М.Х. ро мусиқидони пурҳунар. Комили Хоразмӣ дар «Нақшаи танбӯри хоразмӣ» (табалатураи танбӯр) ва баъдтар писараш Мухаммад Расул Мирзобошӣ пурра сабт намудаанд (1886). Дар иртибот ба таҳаввул ва рушди анъаноти хоси эҷодию иҷроии М.Х. мусиқидонон В.Успенский, В. Беляев, И.Ақбаров, М.Юсупов, О.Матёқубов, Ю. Кон, И.Рачабов, Ф.Кароматов ва диг. корҳои таҳқиқӣ анҷом додаанд. М.Х. соли (1958) дар шакли комил сабту нашр шудааст.

Ад.: Романовская Е. Хорезмская классическая музыка: Таш., 1939; Узбек халқ мусикаси, 6, Тош., 1958; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Мат-якубов О. Хорезмские макомы // Проблемы музыкальной науки в Узбекистане, Таш., 1973 // ва ғ.

Мақомҳои ӯйғурӣ. Мақом (Ўйғур уникки мақоми, ӯйғур муқомлари), жанри анъанавии (шифоҳӣ) мусикии устодонаи мардуми ӯйғур. М.Ў. иборат аз ду навъ: мақомҳои қошғарӣ ва мақомҳои дулонӣ. Силсилаи устодонаи мусиқӣ, ки иборат аз 12-мақом («Рок», «Чапбаёт», «Мушоварак», «Чоргоҳ», «Панҷгоҳ», «Ўззол», «Аҷам», «Ушшоқ», «Баёт», «Наво», «Сегоҳ», «Ироқ») аст, ин «маҷмӯъро» мақомҳои қошғарӣ (Қошғар муқомлари) номанд. Аммо М. и дулонӣ аз 12-мақом иборат буда, рақами тартибиашон (М. – яқум, М. дуввум, М.-и саввум, М.-дувоздахум) номгузорӣ шудаанд. Ҳар як аз мақомҳои мазкур аз таркиботи созию овозии муқаммал ва рақсӣ (уфарӣ) таркиб ёфта, бо усули хоса (зарбу авзон) иҷро мешаванд ва аз ду қисм иборатанд, яъне: «Муқомбошӣ», «Чунг нағма», «Достон нағма», «Машрап нағма», «Чунг нағма» дар асоси ғазалиёти классикони адабиёти туркизабон (Навой, Залилӣ, Хувайдо, Машраб ва диг.), «Достон нағма» бештар бар пояи адабиёти шифоҳии

Мақомоти ҳаштгонаи бостонӣ

ӯйғурӣ (достонҳои ҳамосӣ, ишқӣ) таҳия гардида, ба субут расидаанд. М. қошғарӣ вобаста ба макон, маҳалли амал ва иҷрою барҷоияти анъаноти эҷодиашон ду навъ буда, яъне мақомҳои илӣ, мақомҳои хутанӣ. Дар М. хутанӣ «Чунг нағма» нақши муассир (асосӣ) дорад. М. ӯ. дар тӯли барҷоияташ тавассути донандагон, сарояндагону навозандагони мардумӣ, хирфай аз насл ба насл, аз устод ба шогирд идомаю рушд намуда, то имрӯз ба сифати як шохкори бадеию зебоишиносии мусиқӣ барҷо мондааст. Дар рушди анъаноти эҷодӣ иҷроии М. ӯ. нақши шоир ва мусикидони машҳур Ҳалим Салим (а. 19), шогирдону идомадиҳандагони қори ӯ Муҳаммад Аҳмад ибни Бокӣ (1849-1926), Тӯрдихон Нағма (1881-1956) ва дигарон босазост. Намунаи баргузидаи мақомҳои қошғарӣ тавассути донандаи машҳури ин шохкори мусиқӣ Тӯрдихон Нағма сабт шудааст. Дар иртибот ба М. ӯ. мақолаю таҳқиқоти зиёде дар Чин, Ўзбекистон, Қазоқистон тавассути муҳаққиқон А. Ҳошимов, М. Алибакиева мусиқишиносони хориҷӣ рӯи қор омадааст. Мусиқишиносон А. Ҳошимов, М. Алибакиева роҷеъ ба М. ӯ. таҳқиқоти ҷолиберо анҷом дода, зимни ин намунаи баргузидаашро сабт ва интишор намудаанд.

Ад.: Алибакиева Т. Уйгурские макамы. Алма-Ата, 1991; Хашимов А. Двенадцать уйгурских макумов, Таш., 1989; Ҳошимов А. Мақомҳои ӯйғурӣ // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989 //; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963.

Мақомоти ҳаштгонаи бостонӣ. Ин силсилаи мақомҳо дар замони Сосониён (222-651) дар таркиби қадимтарин воҳидҳои мусиқии эронӣ буда ва Ибни Хурдодбех дар асараш «Китоб-ал-лаҳв вал-маллоҳӣ» аз ин маҷмӯи ҳаштгона таъсироти ҷолибе додааст: Баҳор, Бандастон, Абрин (офарин), Абрина, Мозаруспон (моҳ дар бўстон), Шисам (Насим) ё Сисам, Қаба (Гавашт), Аспрос.

Исҳоки Киндӣ дар асараш «Рисола фи лаҳун вал нағам» аз шохкориҳои мусиқии эронӣ ҳам суҳан ба миён оварда ва ин мақомоти ҳаштгонро тавзеҳ додааст.

Ад.: Тақии Биниш, Шиноҳти мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Мақомшиносӣ - ҷузъи илми мусиқӣ (ё мусиқишиносӣ) буда, дар мусиқии тоҷик таърихи хеле қадим дорад. Тӯли қуруни вусто рисолаҳои зиёде мусиқӣ маҳз ба ин равияи илми мусиқии касбӣ суннатӣ бахшида шудаанд. Ханӯз асари

бунёдии А. Форобӣ "Китоб ал-мусиқӣ ал-кабир" ("Китоби бузурги мусиқӣ") (а. IX-X) ва рисолаҳои мусиқии Абуалӣ ибни Сино аз китобҳои "Китоб уш-шифо", "Китоб ун-начот" ва "Донишнома" (а. X-XI) таҳкурсии комили мақомшиносиро барои мусиқии тоҷик фароҳам овардаанд. Падидаи "мақом" дар мусиқии тоҷикӣ форс то давраи исломӣ зери мафҳуми "парда" арзи вучуд дошт ва сатҳи касбии хешро ханӯз дар системаи Ҳафт парда устувор гардонида буд. Аз ин рӯ, гарчанде аз давраҳои пешазисломӣ ба мо рисолаи илми мусиқӣ нарасида бошад ҳам, сарчашмаҳои хаттии фанҳои таърих ва фалсафа аз ҷо доштани онҳо дарак медиҳанд.

Аз охири асри XII бо "Рисолаи мусиқӣ"-и Муҳаммади Нишопурӣ давраи системаи нави мақомот - Дувоздахмақом оғоз мегардад. Зимни ин ду анъанаи рисола нависӣ (классификатсияи (радабандӣ) ҷой дорад: яке академӣ, ки дар он мусикиро ҳамчун яке аз фанҳои дақиқ талқин медиҳанд ва рисолаҳо ба забони арабӣ навишта мешуданду характери сирф назариявӣ доштанд; дигаре мусикиро чун хунари мешуморид, рисолаҳо ба забони тоҷикӣ (форсӣ) навишта мешуданд ва характери амалӣ (тибқи истилоҳи Г. Фармер (Лондон-1965) назарияи амалӣ - practical theory) доштанд. Анъанаи дуҷумро мусиқишинос Ф. Азизова ҳамчун ҷузъи асосии институти таълимии устод-шогирд муайян карда аст (ниг. Ф. Азизова. Асосҳои мақом. Дастнавис. Душанбе. 2008. 182с.). Агар ба анъанаи академӣ рисолаҳои "Китоб ул-адвор" ("Китоби давраҳо")-и Сафиуддин Урмавӣ (1225-1294), "Дуррат ут-тоҷ"-и Маҳмуди Шерозӣ (а. XIII-XIV), "Мақосид-ул-алхон"-и Ҳоча Абдулқодири Мароғӣ (а. XIV), дохил шаванд, ба анъанаи дуҷумро "Рисолаи мусиқӣ"-и Муҳаммади Нишопурӣ (а. XII), "Дар иншооби усул ва фурӯи мусиқӣ"-и Амир Хусрави Деҳлавӣ (а. XIII), "Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ"-и Зайнулобиддин Ҳусайнӣ (а. XV) мансубанд. Аз ин лиҳоз "Рисолаи мусиқӣ"-и Абдурахмони Ҷомӣ (а. XV), "Рисолаи мусиқӣ" ва "Рисола дар баёни Дувоздахмақом"-и Начмиддини Кавқабӣ (а. XVI), "Тухфат ус-сурур"-и Дарवेशалии Чангӣ (а. XVII) мавқеи мобайнро ишғол менамоянд. Дар асрҳои XVIII-то ибтидои XX жанри баёзғиғории мақом санъати мақомро инъикос мекунад. Дар ас. XIX ва ас. XX силсилаи баёз-рисолаҳо бо номи "Рисолаи шашмақом" (зиёда аз 40-рисола дар Самарқанду Бухоро) таълиф шуданд. Бо вучуди ҷой доштани фарқият байни рисолаҳои мусиқӣ то солҳои 30-уми асри XX онҳо сарчашмаҳои асосии мақомшиносии ба ҳисоб мераванд.

Соли 1927 тадқиқоти Абдурауф Фитрат дар бораи мусиқии классикии таҳҷой рӯи қор омад. Мутаассифона дар ин асар қуллӣ мероси мусиқии классикии тоҷикро бидуи аснод ҳамчун мероси мардуми ўзбек муаррифӣ шудааст. Аввалан, соли 1924 маҳз Фитрат ҷопи Шашмақомро бо матни тоҷикӣ манъ карда, онро дар Маскав бидуни матн руи қоғаз оварда буд. Чунин шикастакориҳо нисбати мақомоти тоҷик дар нимаи аввали қарни XX дар илми мақомшиносӣ ҳомушиеро ба вучуд оварданд. Танҳо дар солҳои 70-ум бо тадқиқоти Исроҳ Раҷабов оид ба мақомот (Ўзбекистон) мақомшиносии дар заминаи нави илми шуравӣ вусъат ёфт. Мусиқииносон Ф.Кароматов, О. Матёкубов, С. Галитская, Ю. Плахов, Р. Юнусов, А.Чумбаев, А. Назаров, дертар О. Иброҳимов ва дигарон дар Ўзбекистон паҳлуҳои гуногуни мақомро аз назари таърихӣ, эстетикӣ, манбаъшиносӣ ва сирф назариявӣ тадқиқ мекарданд.

Дар Тоҷикистон низ аз мақолаи машҳури мутафаккир ва нависандаи бузурги тоҷик С. Айни "Назаре ба гузаштаи мусиқии тоҷик" (с.....) ва сипас хусусан аз солҳои 70-ум муҳаққиқону мусиқииносон Н. Нурҷонов, А. Афзаҳод, А. Раҷабов, А. Низомов, А. Абдурашидов, Ф. Азизова, С. Худойбердиев, Н. Ҳақимов, Ф. Ёлмасов дар мавзӯи мақомот, таърих, назария ва асосҳои илмиву амалии он китобу мақолаҳо навиштаанд.

Дар ибтидои қарни XXI ба илми мақомшиносии тоҷик ганҷинаи нави илмие иборат аз рисола ва як қатор мақолаҳои илмӣ роҷеъ ба Шашмақом ворид гашт, ки он ҳанӯз солҳои 50-60-уми қарни XX аз тарафи танбӯрии нодири замон Фазлиддин Шаҳобов навишта шуда бошад ҳам, то ин имруз мутаассифона, танҳо дар шакли дастхатҳои бойгонии шахсӣ қарор дошт. Баъди аз ҷоп расидани "Баёзи Шашмақом"-и Фазлиддин Шаҳобов (бо кӯшиши Ф.Азизова. Душанбе-2007) равшан шуд, ки он яке аз нодиртарин сарчашма оид ба Шашмақом аст. Ин рисола ягона сарчашмаест, ки равиҳои анъанаҳои илмӣ-амалии мактаби классикии Шашмақомро дарбар гирифтааст. Диди илмӣ Ф. Шаҳобов ба мақомшиносии қарни XX ислоҳоту саҳеҳияти хеле дақиқу муфассалро дар масоили истилоҳоти Шашмақом, хусусияти шаклсозӣ, асоси лаҳнӣ зарбӣ, силсилабандӣ, умуман асоси илмӣ Шашмақом ворид гардонид. Маҳз рисолаи мусиқии Ф. Шаҳобов баъзе ақидаву ҳулосаҳои нодурусти мақомшиносии муосирро, ки мутаассифона ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар Ўзбекистон ҷой доштанд, ислоҳ менамояд.

Ад.: Ф. Шаҳобов. "Баёзи Шашмақом". Рисолаи мусиқӣ. Душанбе, 2007, 288с., Шайхоби мусиқӣ. Душан-

бе, 2006, 264с., Ф. Азизова. Шашмақом и рага. Душанбе, 1999, 166с., А. Низомов. Таърих ва назарияи Шашмақом. Душанбе, 2003, 331с., И. Раҷабов. Мақомлар-масаласига доир. Тошкент, 1963, 402с., О. Матёкубов. Мақомот. Тошкент, 2004, 400с., Н. Ҳақимов. Шашмақом дар қарни XX. Хучанд, 2007.

Мақоми симфонӣ - падидаест дар мусиқии касбии тоҷик, ки солҳои 60-ум ба миён омад. Мақоми симфонӣ шаклан симфонӣ буда, мазмунан ба мақом рӯ меоварад. Он дар ҳамҷоя намудани ду шакли тафаккури мусиқии касбӣ - симфонӣ ва мақом ба вучуд омадааст. Дар солҳои 60-80-уми қарни 20 ин ҷараён дар Тоҷикистон зерӣ таъсири мусиқии умумичаҳонӣ густариш ёфта бошад ҳам, аз тарафи дигар мантиқан аз рушди фарҳанги мусиқии касбии тоҷик маншаъ гирифтааст.

Дар роҳи ташаккул ва рушди мусиқии профессионалии қарни 20 Шашмақом таваҷҷӯҳи композиторони тоҷикро доимо ба худ ҷалб мекард. Солҳои 60-80-ум ин таваҷҷӯҳ бештар ва муфассалтару қаринтар руҳ гирифт.

Падидаҳои "мақомот" ва "симфонизм" - ду нишондиҳандаи сатҳи баландтарини тафаккури мусиқии касбии ҷаҳонист. Ҳамҷояшавии гуногунӣ дар як асари мусиқӣ мураккабиёти зиёдеро ба вучуд меоварад. Бинобар ин, чунин ҳамҷояшавӣ танҳо бо мурури замон ва дар сатҳи баланди донишу маҳорат имконпазир мегардад. Нахустин асари симфонӣ дар ин ҷода достони симфонии "Сегоҳ"-и Ф. Шаҳобов, Ш. Соҳибов ва Ю. Тер-Осипов буда ва солҳои 1964-65-ум эҷод шудааст. Он дар асоси қисми Сараҳбор ва маҷмӯи таронаҳои мақоми "Сегоҳ" асос ёфта, омезиши услуби оҳангиву шаклсозии мақомро бо хусусиятҳои жанри симфонӣ ҳамҷоя дарбар гирифтааст.

То солҳои 60-ум композиторони тоҷик асарҳои Шашмақомро дар жанрҳои вокалӣ ва оркестрӣ (Л. Книппер, М. Цветаев, И. Роголский, А. Ленский, С. Баласанян, Ф. Шаҳобов, Ш. Соҳибов, З. Шаҳидӣ, Ш. Сайфиддинов) такмил дода, барои ташаккули мақоми симфонӣ заминаи хубе фароҳам овардаанд.

Дар солҳои 70-ум бештар дар жанри достони симфонӣ - "Мақом"(1971) Ё. Сабзанов, "Бузрук"(1972) ва дертар "Симфонияи мақомҳо"(1977) З. Шаҳидӣ бо ворид намудани оҳангҳои мақомҳо ба шакли *allegro*-и соната назаррасанд. Баробари ин композиторон Д. Дӯстмуҳаммадов (Симфонияи № 2 барои оркестри торӣ ва литаврҳо (1968), Ю. Мамедов (Симфонияи №1 барои созҳои торӣ ва зарбӣ (1970), Т. Шаҳидӣ (Симфонияи "Тоҷи-

Мақосиду-л-адвор

кон"(1978), Ф. Баҳор (Симфонияи №2 (барои оркестри торӣ (1976), А. Солиев ("Симфонияи каҳрамонӣ"(1975) кӯшидаанд дар заминаи ифодаҳои бои интонатсионии мақомҳо ва зери нуфузи образҳои лирикӣ-фалсафии Шашмақом оҳангҳо офаранд.

Ва ниҳоят асарҳои эҷод шуданд, ки ба жанри дигари ин равия - мақоми симфонӣ мансубанд аз ин рӯ, ки чун симфония муайян шуда ва Симфонияи №4 "Бузург"(1980), симфонияи "Наво"(1980)-и Фирӯз Баҳор аз офаридаҳои назаррасанд. Асоси оҳангии симфонияи "Наво" бо бардошт аз Сарахбор ва ҷаҳор таронаи он (мақоми Наво) сохта шуда бошад ҳам ва ин симфония дар шакли аврупоии вариатсия ташаққул меёбад.

Хулоса, композиторони тоҷик дар равияи падидаи мақоми симфонӣ шаклҳои гуногуни ҳамҷоякуниро ниҳоят нозукбиниона истифода бурдаанд, то ки хусусияти асосии ҳам мақом ва ҳам симфонизм ҳифз шаванд.

Тозакориҳои эҷодии композиторони тоҷик дар давраи истиқлолият низ идома доранд. Аз зумраи асарҳои бехтарин дар ин ҷода "Мақом-вариация" барои скрипка ва ф-но-и Лола Толис ва "Достони рӯёҳо" барои скрипка ва оркестри камеравии Талаб Саттор мебошанд. Агарчанде ин асарҳо сирф симфонӣ набошанд ҳам, дар онҳо хеле устодона ва тамоми хусусиятҳои мақоми симфонӣ истифода шудаанд.

Ад.: Л. Назарова. Таджикская симфоническая музыка. Душанбе, 1986, 156с., Э.Гейзер. Инструментальная музыка композиторов Таджикистана. Душанбе. 1987, 163с.

«Мақосиду-л-адвор» (с.таъ. 1530, ҷои таълифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, нусхаи комилаш дар захираҳои хаттии Нури Усмония (Истамбул, Туркия, № 3649, маҳфуз аст), асари набераи Ҳоҷа Абдулқодири Мароғӣ (Гӯянда 1356-1435) Маҳмуд ибни Абдулазиз ибни Абдулқодири Мароғӣ (ваф.с. 1540), ба номи Боязиди дуввум таълиф шудааст. «М.» аз муқаддима ва чор фасл таркиб ёфта, дар заминаи таълифоти мусиқии Ҳоҷа Абдулқодир («Ҷомеъу-л-алҳон», «Мақосиду-л-алҳон» ва «Шарҳу-л-адвор») мураттаб шуда, масоили мусиқиро аз дидгоҳи худ бо баъзе иловаҳо дар иртибот ба рӯйдодҳои ҳунарии замонааш ба риштаи тавсифу тасҳеҳ овардааст. Муаллиф инчунин дар ҳар фасл аз падараш Камолуддин ибни Абдулқодир ибни Нуруддини Мароғӣ (ваф. 1501-502) ёд намуда, аз дархосту маслиҳатҳои сипасгузори мекунад. Дар «М.» баробари баррасии тавсифи масоили

назари дар «Мақосиду-л-алҳон», «Ҷомеъу-л-алҳон» зикр шуда, инчунин фасле роҷеъ ба мусиқии чинию муғулӣ (туркӣ) зам карда, нуктаҳои муҳиме меорад. Ин фасл ҳам идомаи нуктаҳои Ҳоҷа Абдулқодир роҷеъ ба мусиқии мардумони туркибор (оғузҳо, махсусан созҳо, тартибу низоми навоҳои туркӣ, таркиботи шеърӣ ва ғ., ки дар «Мақосиду-л-алҳон») буда, такмилиҳои Абдулазизи Мароғӣ ба рӯҳияи султонҳои турки усмонӣ (Боязиди дуввум) мутобиқат шудаанд. Мавзӯи созҳо, масоили назари 12-парда (мақом), таркиботи он, шаклу анвои шеърию мусиқӣ, ки дар фаслҳои 2-3- баррасӣ шудаанд, дар тақвияти ҳулосаҳои назари Ҳоҷа Абдулқодир буда ва он нуктаҳои таҳқиқиро ба таҳаввулотии ҳунарии замонааш мутобиқат намудааст.

Тавсифоти бозгӯии муаллифи «М.» дар ҳар фасл бо истинод аз «Мақосиду-л-алҳон», «Ҷомеъу-л-алҳон» натиҷагирӣ шуда, ин усули баррасӣ барои ҷомеаи туркиборон, ки роҷеъ ба мусиқии устодона (мақомҳо, созҳо, диди назарию зебоишиносии мусиқӣ ва ғ.) иттилооти кофӣ надоштанд, чун раҳнамо (дастури омӯзишии содаи таркиботи мусиқӣ), махсусан барои ҳавзаи нави фарҳангии Осиёи Сағир пешкаш шудааст.

Аз муҳимият, арзишмандии «М.» дар манобеи хаттии мусиқии ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳинди ас. 16-17 суҳане ба миён наомада, то имрӯз ҳам дар алоҳида мавриди таҳқиқ нашудааст.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, бо эҳтимоми Тақии Биниш, Техрон, 1344; Муҳаммадали Тарбият, Донишмандони номии Озарбойҷон, Табриз, 1348; Донишпажӯҳ М. Садусианд асари мусиқӣ ба забони форсӣ, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Мақосиду-л-алҳон» (с.таъ. 1415, дар замони Шохрухмирзо 1400-1447, ҳоса барои Бойсунғор (ваф. 1459) Ҳирот, ба забони форсии тоҷикӣ), асари назари мусиқӣ мансуб ба қалами Ҳоҷа Абдулқодири Мароғӣ (Гӯянда 1356-1435). «М.» аз муқаддима ва 12 бобу хотима таркиб ёфта, дар муқаддима тавсифи мусиқӣ чун ҳунар ва илм, сабаби таълифи китоб ба риштаи таҳрир омадааст. Боби аввал («Дар таърифи мусиқӣ ва савту нағма ва кайфияти ҳадуси савту нағма») тавсифи назари савту нағма, моҳияти бадеию зебоишиносии он аст. Бобҳои дуввум ва саввуми «М.» («Дар тақсими дасотин») бештар тавсифи дастонҳо (пардаҳо) дар иртиботи тори созҳои мусиқӣ, ҳоло-

ти эҷоди танофур (ғайримавзун), изофати фосилаҳо бо якдигар ва эҷоди фосилаҳо, усули ҷӯрсозии торҳо ва ғ. аст. Боби ҷаҳорум («Дар баёни ақсоми зуларбаъ» (кварта) ва «зулхамс» (квинта) буда, бештар усули табақабандии ин ақсоми мусиқӣ тавзеҳ шудааст. Мавзӯи тавсифи илмии 12-мақом ва тариқаи хориҷ намудани онҳо дар боби панҷуми «М.» («Дар зикри давоири машҳура») баррасӣ гардида, эзоҳи муаллиф аз дидгоҳи назарӣ идомаи тавсифоти Муҳаммади Нишопурӣ, Қутбуддини Шерозӣ (бештар истинод меорад), Муҳаммади Омулӣ ва Мирсаидалии Ҷурҷонӣ, Сафиуддини Урмавист. Шашовоза («Гавашт», «Моя», «Гардуния», «Салмак», «Шаҳнози Наврӯз») ҳам аз таркиботи муҳими маҷмӯи мақомҳо буда, боби панҷум («Дар зикри овозоти шашгона») баррасии тавсифии ин таркибот аст. Шӯъбаҳо дар маҷмӯи 12-мақом ҳам аз қисмҳои таркибии он махсуб шуда, Ҳоча Абдулқодир боби шашумро («Дар баёни шӯъботи бистуҷаҳоргона») дар иртибот ба усули ҳосил кардани нағмаҳои онҳо дар созои мусиқӣ бахшида аст.

Шарҳи хатоҳои фосилаҳо дар ҷараёни эҷодашон дар созои мусиқӣ ҳамеша мавзӯи баҳси аҳли таҳқиқ буда ва дар боби ҳафтуми «М.» («Дар баёни иштибоҳи абъод бо якдигар ва иштироки нағми адвор ва муносиботи мақомот ва шуаб (шӯъбаҳо) бо якдигар») ин мавзӯи назарию амалии мусиқӣ баррасӣ шудаанд. Дар боби ҳаштум («Дар баёни аснофи интиқолоти ҷузвия дар мабонии зулқуллӣ аҳад») бештар ташреҳи ҳаракати нисбии зулқуллӣ (октава) аст. Дар ин мавзӯ ҳам Ҳоча Абдулқодир аз дидгоҳи амалӣ усули эҷоди ин таркиботи мусикиро саҳеҳ баён мекунад.

Даври иқоъӣ, усули дарки он ҳам аз дидгоҳи Ҳоча Абдулқодир ҷолиб сурат гирифта ва дар боби нӯҳум («Дар баёни адвори иқоъӣ») ин мавзӯ дар ҳамоҳангӣ бо тавсифу баррасии пешинён (Қутбуддини Шерозӣ, Урмавӣ ва диг.) тафсир шудааст. Таъсири бадеию зебоишносии мусиқӣ, махсусан мақомҳо ҳамеша аз масоили муҳими таълифоти мусиқӣ махсуб шуда, дар боби даҳуми «М.» («Дар таъсири нағми адвор ва тариқаи мубоширати дар амал сохтани тасониф») шарҳу баррасии ҳар як мақом, шӯъба, таъсирашон ба одамон (аз дидгоҳи наҷоду ирк, махсусиёти пешаҳо, замони иҷро ва усули иҷро ва ғ.), тафсири шакл, анвои шеърӣ мусиқӣ (амал, савт, қавл, нақш, қор, пешрав, рехта, сачъ ва ғ.) ва равиши эҷоди онҳо суҳан ба миён омадааст.

Инчунин дар ин боб суҳан аз таснифоти Ҳоча Абдулқодир, сохт, таркиби мавзӯии онҳо рафта ва маслиҳат медиҳад, ки устодони созу овоз

дар эҷоди шакл, навъ, жанрҳои созию овозии мусиқӣ бояд ба махсусиёти мавзӯӣ, жанрӣ, усули иҷроашон тавачҷӯҳи бештар ба ҳарч диҳанд. Барои иҷрои асари мусиқӣ ҳамеша дар амалии ҳунари усули дурусти кӯки (ҷӯри) созо муҳим буда ва дар боби ёздаҳум («Дар тариқаи пайдо кардани тарҷеъот») ин мавзӯ дар иртибот ба тарзи дурусти истифода аз торҳо, пардабандиашон, усули ҳаракоти дастон (ангуштон), дарки дурусти ин тарзи иҷро дар амалии иҷроист, таҳлил шудааст. Ҳоча Абдулқодир, ки дониши назарию амалии татбиқ намудан кӯшиши зиёд карда ва дар боби дуздаҳум («Дар истихроҷи алҳони адвор ва дар таълими хонандагӣ ва маротиби олоти алҳон ва зикри мубоширони ин фан») бештар масоили истифодаи дурусти созо, табақабандии созо, усул, сабқҳои иҷроӣ, созои муҳим, таносубҳои ниҳодҳои иҷроӣ дар мусиқӣ, шарҳи ҳар як аз созо, нақши эронӣ дар рушди созои мусиқӣ ва ҳунари иҷроӣ, нақлу баёни саҳнаҳои эҷоду иҷро дар дарбори Султон Увайси Ҷалоирӣ, Темуриён (Самарқанд, Ҳирот), мусобиқаи эҷодии Ҳоча Абдулқодир бо Ҳоча Ризвоншоҳ ва ғ. ба қалам омадаанд. Дар фаслҳои ҷудогонаи ин фасл мавзӯи одоб, русуми ҳунарварӣ ҳам хеле ҳирфай ва бар пояи санадҳои муҳими таърихӣ, назарӣ, эҷодӣ баррасӣ шудаанд.

Ин мавзӯётро Ҳоча Абдулқодир дар мисоли таҷрибаҳои эҷодии иҷроӣ, таҳқиқи устодони дирузу замонаш, ҳосатан таҷриба, малакаи баланди иҷроӣ, таҳқиқи ҳудаш, ки муддати зиёд дар дарбори Темуриён, ҷалоириён ба сифати хушрамаш (сарвари муҳибон) хидмат карда, бо табақаҳои гуруҳҳои зиёди эҷодии иҷроӣ, илмӣ, адабӣ ошноӣ ҳамсӯҳбат шуда буд, натиҷагирӣ намудааст. «М.» аз муҳимтарин таълифоти назарию амалии мусиқӣ махсуб шуда, минбаъд аҳли таҳқиқ аз нуктаҳои пураризиши ин асар дар таълифоташон мавриди истифода намудаанд. «М.» дар ҳаёти мусиқии ас. 15-17 – Моҳаррунхурро Хуросон, Эрон, Ҳинд нақши муассир дошта ва мусикидонони ҳавзаҳои ҳунари бо истинод аз он дар ҳалли фасли масоили мусиқии замонашон бо дастовардҳои тоза илмӣ амалӣ комёб шудаанд. Зимни ин дар «М.» аҳбори ҷолиб роҷеъ ба Борбад, Форобӣ, Абӯҳафси Сугдӣ, Исҳоқи Мавсулӣ, Ибни Сино, Сафиуддини Урмавӣ ва диг. зикр ёфтаанд, ки дар равшан намудани паҳлӯҳои илмӣ амалии осорашон ниҳоят муҳиму арзишманд аст. Нусхаҳои қалами «М.» бо хатти Ҳоча Абдулқодир дар захираҳои хаттии Нури Усмонӣ (Туркия, 3656, таърих. 903 х.к.), Остони Қудс (Эрон, 163, соли китобаташ 821 х.к.), Китобҳо-

Малоҳати Абдушукур

наи Бодлиён (1863, с. таъ. 821 х.к.), Лейден (1844, с. таъ. 1077, Акбаробод, барои шох Кубод ибни Абдучалил), Мулк (Эрон, 1639, 832 //), Донишгоҳи Техрон (3203, таъ. 291 х.к.) ва ғ. ниғахдорӣ мешаванд. Матни комили «М.» бо тасҳех, такмили доктор Тақии Биниш соли 1965 дар Эрон ба таъб расида, дар ин замина мақолаҳои зиёди таҳқиқӣ дар Аврупо, Шарқ, собиқ Шӯравӣ интишор ёфтанд. Қисм, порча, бобҳои ҷудогонаи «М.» ба забонҳои англисӣ, франсавӣ, олмонӣ, туркӣ ва русӣ тарҷумаю нашр шудаанд.

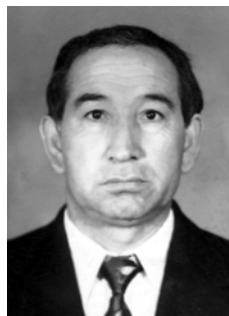
Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, бо эҳтимоми Тақии Биниш, Техрон, 1344; Шаъбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1337; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ч.1. Техрон, 1376; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Музыкальная эстетика стран Востока, Москва, 1967; Беляев В.М. Очерки по истории музыки народов СССР, ч.1. Москва, 1962; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Агаева С. Абдулгадер Мараги, Баки, 1978; Бадалбейли А. Мусиги лугъти, Баки, 1969; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ч.2. Душ., 1989; Farmer H. A history Arabian music....London, 1973; d' Erlander R. La musique Arabe, Paris, 1930-1939; Manik I. Das arabishe ton sisstem... Leiden-Kūln, 1969; Zonis E. Persian classical music, Horward University Press. 1983.

Малоҳати Абдушукур

(Абдушукурова Малоҳат, с.тав. 1969, ш. Хучанд), сароянда, овозхони дастаи «Нури Хучанд», Хунаrpешаи шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (2005) М.А. ба мусиқӣ аз овони хурдсолӣ ворид шуда, фориғуттаҳсили факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров (2000-2005). Барандаи ҷоизаи аввали вилоятии «Суруди сол». Озмунӣ ҷумҳуриявӣ эҷодиёти мардумӣ «Андалеб» (2005) буда, асосҳои иҷроии мусиқии мардумӣ ва устодонаро (мақомҳо) аз Боймуҳаммад Ниёзов, Ҷӯрабек Муродов, Абдурахим Шерматов фаро гирифта, дар шоҳаҳои «наsr», «талкин», «савт» саликаи хуби иҷроӣ ба харҷ додааст. Иштирокдори рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (Москва, 2005), ЮНЕСКО (Париж, 2005) буда, барои маҳорати хуби иҷроӣ, тарғиби мероси мусиқии тоҷик бо Ифтихорномаҳои Ҳукумати Ҷумҳурӣ, вилояти Суғд сарфароз гардидааст.

Ад.: Маводи бойгонии дастаи «Нури Хучанд»; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мамадов Оқилхон

(с.тав.1934, ш.Исфара, с.ваф. 2002, ш. Исфара), сароянда, донандаи анъаноти иҷроии ҳавзаи хунарии Исфара, водии Фарғона. Баъди хатми Омӯзишгоҳи маданияту равшанномии Ҷумҳурӣ (1963), фаъолияти хунариашро дар шӯъбаи фарҳанги шахр, дастаи «Шашмақом» (Исфара) идома додааст. М.О. дар иҷро ва сабти намуданиҳои баргузидаи суруду таронаҳои мардумӣ, шоҳаҳои «Шашмақом» дар ҳамоовии иҷрокунандагони ҳавзаи иҷроии Исфара фаъолона иштирок намудааст. М.О. иштирокдори ҷашнвораҳои байналмилалӣ мусиқии Москва, Самарқанд (1987) аст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

«Манзум» (ба низом ва тартиб овардан), мусиқӣ (мақомҳо) қисмати овозии мақомҳо. Истилоҳи «М.» дар анъанаи эҷодию иҷроии мақомхонони ҳоразмӣ мавриди истифода шуда, ном, шоҳаи овозии мақомҳо, яъне ғазалу таронаҳои ба тартиби муайян иҷрошударо ифода менамояд. Шоҳа, усули овозии мақомҳои ҳоразмӣ (айтим йӯлӣ) аст. Тартиб, сохтгори овозии мақомҳои ҳоразмӣ, ки донандаи мақомҳои ҳоразмӣ М. Харротов дар асараш («Ҳоразм мусиқии таърихчаси, М. 1925») мавриди истифода кардааст, чунин буда:

«Мақоми Рост»: «Таронаи Рост», «Сувораи Рост», «Нақши Рост», «Талқини Рост», «Насри Рост», «Насри Ушшоқ», «Насри Сабо», «Уфари Рост», «Мақоми Наво»: «Таронаи Наво», «Сувораи Наво», «Талқини Мустазоди Наво», «Муқаддимаи Талқини Наво», «Талқини Наво», «Насри Баёт», «Нақши Наво», «Муқаддимаи Насри Ораз», «Муқаддимаи Дугоҳи Ҳусайнӣ», «Дугоҳи Ҳусайнӣ», «Сувораи Дугоҳи Ҳусайнӣ»; «Мақоми Сегоҳ»: «Таронаи аввали Сегоҳ», «Таронаҳои 2-3 Сегоҳ», «Муқаддимаи Талқини Сегоҳ», «Талқини Сегоҳ», «Муқаддимаи Насри Ҳичозӣ Сегоҳ», «Насри Ҳичозӣ Сегоҳ», «Насри Наврӯзи Хорои Сегоҳ», «Сувораи Сегоҳ», «Насри Сегоҳ», «Таронаи Насри Аҷами Сегоҳ»;

«Мақоми Дугоҳ»: «Таронаи 1-2-3 Дугоҳ», «Муқаддимаи Насри Чоргоҳ», «Насри Чоргоҳ», «Сувораи Дугоҳ», «Талқини Дугоҳ», «Нақши Дугоҳ», «Нақши Орази Дугоҳ», «Насри Дугоҳ Ҳусайнӣ», «Талқини Дугоҳи Ҳусайнӣ», «Уфари 1, 2 Дугоҳ»; «Мақоми Бузург»: «Таронаҳои 1, 2,

3, 4 – Бузург», «Талкини Бузург», «Насри Насруллоӣ», «Насри Аҷам», «Сувораи Бузург», «Нақши Бузург», «Муқаддимаи Насри Уззол», «Насри Уззол», «Уфари Мақоми Бузург». Дар мақоми Ирок қисмати «М.» амал нанамуда, танҳо шоҳаи сози (наср, мансур) амал дорад, Дар ташаккули мақомҳои хоразмӣ мусикидонони ин марказ саҳми хос доранд, вале он асосан дар заминаи «Шашмақом» сурат гирифтааст.

Ад.: Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Манзума дар мусиқӣ» (Манзума дар илми мусиқӣ), соли таълифаш 1778, ҷои таълиф ва муаллифаш номаълум, настаълиқи хоно, захираҳои хаттии Бодлиён Add 69, 1241 «Г», Китобхонаи Сипаҳсолор (Эрон), № 1158 (настаълиқи хоно), рисолаи нодири манзума насрӣ оид ба мусиқӣ (асосан таркиботи 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯба ва таркиботи он) буда, мисли дигар таълифоти мусиқии ас. 16-17 тарзи масъалагузориаш анъанавист. Рисола аз муқаддима ва чор фасл, хотима иборат буда, дар муқаддима тавсифи мӯҷази мусиқӣ (чун илм ва ҳунар), нуктаҳои тавсифи Форобӣ, Ибни Сино ва Ҳоҷа Абдулқодир бо баёни кӯтоҳ ва тавсифи шоирона (назм) ба қалам омадаанд. Дар фасли аввал («Дар баёни 12-мақом») шарҳи мақомҳо, усули ҷойгиршавии онҳо дар маҷмӯи даврӣ ба қалам омада, шарҳи манзумаи Кавкабии Бухорӣ (ваф. 1535) ҳар ҷо барои собит намудани нуктаҳои тавсифию таҳлилӣ оварда мешаванд:

*Ушиқо маро қади «Ҳусайнӣ»-ст ҷу «Рост»,
(Ҳазиз Авҷу Ҳазиз Авҷу Ҳазиз Авҷ.
Зобул Авҷ Дугоҳ Муҳайяр Мубарқаб Панҷгоҳ)
Дар пардаи «Бусалик»-у «Раҳовӣ»-ву «Наво»-ст.
Ҳазиз Авҷ Ҳазиз Авҷ Ҳазиз Авҷ.*

Дар фасли дуввум («Дар баёни 6-овоза») тавсифи овозаҳои мақомҳо («Гавашт», «Салмак», «Шаҳноз», «Моя», «Гардуния», «Наврӯз») назари мутақаддимин (пешиниён) дар иртибот ба тариқи истихроҷи ин таркибот дар созҳо ва муносибати ҳар яки ишон ва мақому шӯбаю гӯшаҳои мусиқист.

Фасли саввум («Дар баёни 24-шӯба») муаллиф ҳар як аз шӯбаҳоро тавсифи насрию назмӣ дода, аз муҳимтарин таркиботи мақомҳо собит намуда, аз назми таҳқиқии Кавкабии Бухорӣ (ваф. 1535 «Дар баёни Дувоздахмақом») васеъ истифода менамояд:

*Мақом андар адад ҳашт омаду чор,
Ду шӯба ҳар мақомерост ночор.*

Фасли чоруми Рисола («Дар баёни таркиботи мусиқӣ») бештар шарҳи таркиботи мусиқӣ (гӯшаҳо, вазну усулҳои мусиқӣ) ва мавқеи онҳо дар маҷмӯи мураккабот (мақом, овоза, шӯба) ба риштаи тавсиф омада, инчो ҳам аз назми Кавкабии Бухорӣ ва дигарон дар бораи мураккабот оварда мешаванд.

Хотимаи Рисола бештар ба масоили бадеию зебоишиносии мусиқӣ (мақомҳо, замони иҷро, таъсири онҳо ба одамон ва ғ.) бахшида шуда, дар ин қисм ҳам аз манобеи мусиқӣ истифода шуда ва бо тавсифи Кавкабии Бухорӣ анҷом мепазирад: *Наво к-андар ҷаҳон афтад аз он шӯр,
Бувад «Наврӯзи Хоро», «Фарҳи Моҳур».*

«М.М.» бинобар ба таъкиди мусанниф чун дастури омӯзишӣ барои аҳли мусиқӣ тавсия шудааст, ки хоси равиши омӯзишии ас. 16-17 ва ибтидои ас. 18 Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳинд аст.

Ад.: Манзумаи мусиқӣ, Захираҳои хаттии Бодлиён, Add. 69-1241, «Г»; Манзума дар илми мусиқӣ, Китобхонаи Сипаҳсолор, № 1158; Донишпаҷӯх М. Садусианд асари форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1346; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Манокиб-Манокибхон. Шаҳс, хонандае, ки манокибҳои аҳли хонаводаи Имомноро ҳамроҳ бо мусиқӣ иҷро менамояд. «М.» баъд аз ислом роиҷ шуда, дар замони Сафавиён (1502-1736), Шайбониён (1500-1599) инкишоф ёфта, сарояндагоне дар ин замина ба эҷоду иҷрои ин шакли шеърӣю мусиқӣ шӯҳратёр шуданд.

Ад.: Соммирзо, Тӯхфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Мансур» (ар. пароканда, акси манзум), дар мусиқӣ (дар анъанаи иҷроию таҳқиқии мақомҳои хавзаӣ ҳунарии Хоразм ин истилоҳ бештар мавриди истифода аст) шоҳаи созии мақомҳоро (Шашмақом) гӯянд. Ин истилоҳро мусикидонони хавзаӣ иҷроии Хоразм барои фарқ намудани истилоҳоту таъбирҳо ҳам дар ин замина кӯшише намуда, ба ҷои «Мушқилот» бештар «М.» истифода менамоянд. «М.» ҳамчунин номи умумии усулҳои мусиқии созист дар мақомҳои хоразмӣ.

Манучехр

«М.» дар анъанаи иҷроии мусиқидонони хоразмӣ бо номи «чертим йӯлӣ» (усули навозиш) маъмул аст. «М.» дар мақомҳои хоразмӣ аз шоҳаҳои савтию тараннумӣ буда, тавассути кӯшишҳои эҷодии иҷроии мақомдонони ин ҳавзаи ҳунари Матюсуфи Харрот (1881-1953), Муҳаммад Расул (1840-1922), Комили Хоразмӣ (1825-1899) ва дигарон тақмилу тақвият ёфта, рӯҳияи хоси ҳунари касб кардааст. Ниг. Мушкилот.

Ад.: Юсуф Девонзода, Хоразм мусиқӣ таърих-часи, Москва, 1925 (ба ҳуруфоти форсӣ); Узбек халқ мусикаси, VI. том. Тош., 1958; Музика луғати, Тош., 1987; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2., Душ., 1989.

Манучехрӣ (Аҳмад ибни Қавс-Абӯлмуначим, с. тав. номаълум, Домғон, с. ваф. 1040), шоир, мусиқидони номвари аҳди ғазнавиён (962-1186), яке аз эҷодгарони осори мусиқии мардумони эронӣ (истилоҳ, созу навоҳои мавсимӣ маъносимии ҳирфай). Шеърӣ М. «хотираи афсурдари ба тарабноӣ, танини авзони ашъораш дили мурдари ба дастафшонӣ пойкӯбӣ бармеангезонад». Сабки шеърӣ М. тарабу шодмонӣ махсусро ҷилвагар месозад. Агар шоироне ба корбари ибора, вожаҳои мусиқӣ саромад бошанд М. яке аз он саромадони шеърӣ ҳуниёист (шеърӣ рубобӣ). М. чун Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Низомӣ ва диг. ба олами рангини мусиқӣ дилбаста ва бо вазн, авзони мусиқӣ пайваста аст. Сурат, тавсифи хайёлотӣ мусиқӣ дар ашъори М. нақши орзанда дорад. М. устои мусаммасароӣ дар ин навъи шеърӣ форсии тоҷикӣ буда, вожа, тавсифоти мусиқӣ ба таърихи таҳаввулотӣ мусиқии тоисломӣ ва ас. 9-11 дар иртибот аст. Мусиқивияти шеърӣ М.-ро мусиқидони эронӣ Ҳусейналии Маллоҳ мӯшикофона ба риштаи таҳқиқ овардааст (Манучехрӣ ва мусиқӣ, Техрон, 1366).

Ашъори М. ба сурати яке аз шакли анвои маъмули шеърӣ мусиқӣ «тарона» зерӣ сози оҳанг қарор гирифта ва тавассути ромишгарони замонаш ва баъдӣ иҷро шудааст. Дар иртибот ба мусиқивияти ашъори М. дар осори хаттӣ ривоёти зиёде дарҷ ёфта, устодони мусиқӣ ба сурати «тасниф»-и зарбӣ бар пояи ранг, оҳангҳои бостонӣ таснифоти зиёде сохтаанд. М. чун донанда ва ҳифозаткунандаи суннатҳои дерини мусиқӣ дар осораш ҳунари ҳуниёгарони дирӯзу замонашро дар ҳамоҳангӣ ба таҳаввулотӣ эҷодии иҷроии ас. 10-11 ба силки назми олишони ҳуниёӣ овардааст: *Андарин айёми бозори газал асту фусус, Кори Бӯбақри Рубобӣ дораду танзи Ҳаҷӣ.*

Ғановат, рангорангии вожа, ҷеҳраҳои ҳунари, созу оҳангҳо, тавсифоти мусиқӣ дар шеърӣ М. бомавҷе ва фаровон истифода шудаанд, ки ишорае чанде аз он вожаҳои мусиқӣ далели мусиқивияти шеърӣ ўст: «Арҷана», аргунун, «Ашкана», ағонӣ, «Афсари Сағзӣ», «Бода», Борбад, «Боравзана», «Боғи Сиёвушон», «Боғи Шаҳриёр», Бомшод, бонг, барбат, «Баскана», «Банди Шаҳриёр», Абӯлхорис, «Баҳман», «Полизбон», парда, табира, «Тахти Ардашер», ҷарас, ҷалочил, ҷағона, «Чаков» («Чаковак»), ҷалаб, ҷанг, халхол, «Ҳамохусрав», ҳуниёгар, Довуд, дарой, дастон, «Дилангезон», «Дана», дубайтӣ, «Дифрахш», «Рост», ромиш, Ромтин, ромишгар, рох, «Раҳовӣ», рубоб, раҷаз, ришта (тор), ракс, руд, Рӯдакӣ, «Равшанҷароғ», зор, заҳма, заҳм, Залзали Розӣ, замзама, зандроф зеру бам, «Зери қайсарон», соз, суруд, «Сарвистон», Ситтии Заррин, сароидан, Саркаш, сантӯр, «Севори тир», «Шакартавин», «Шишам», сафир, савт, зарб, табл, танбӯр, танбӯра, «Ушшок», Алии Макӣ, «Қолус», қавл, қаввол, «Говизана», «Қабки дарӣ», кӯс, «Гул», «Гулнӯш», «Ганҷи бодовард», «Ганҷи Фаридун», «Ганҷи гов», гӯшмол, лаҳн, «Лабино», «Лайлӣ», «Мовароуннаҳрӣ», мизмар, мизроб, мутриб, Маъбад, мусиқор, «Мӯяи Зол», «Меҳргони хурдак», ноқус, нола, ной, ной рӯйин, нашид, нағма, нафир, «Наво», навоҳтан, «Наврӯзи Бузург», «Най бар сари баҳор», «Най бари шишам», «Най бар сари Кисро», вазн, ҳунар ва ғ. Аз ин нигоҳ ашъори М.-ро ба сифати муҳимтарин манобеи хаттӣ дар омӯзиши осори мусиқии мардумони эронӣ-тоҷикӣ форс баррасӣ намудан ҷоиш аст.

Ад.: Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347; Ҳусейналии Маллоҳ, Манучехрӣ ва мусиқӣ, Техрон, 1366; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Марвои нек».

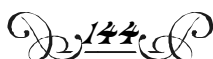
1. Аз силсила оҳанг, сурудҳои мавсимӣ-маъносимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст.

2. Лаҳни 22- Борбади Марвазӣ (589-90-628-38), ки барои Ҳусрави Парвиз (591-628) тасниф кардааст.

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Наво» (Дувоздаҳмақом, ас. 13-15).

4. М.Н. ба сифати суруди хоса дар анъаноти иҷроии мусиқӣ (ас. 10-16) роиҷ будааст.

5. Дар таркиботи «Шашмақом» ва мусиқии мардумӣ М.Н. ба сифати гӯша, суруд, оҳанг боқӣ намондааст.

Ад.: Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 2, Душ., 1989.

«Марғула», нолиш дар нағма, оҳанг, суруд; овозе, ки дар халқ гардонанд; таҳрир печиши овозу нағма; овози сарояндаю ромишгарон; навъи овози хоси ичроӣ, ки дорои таҳриру зинат ва печидагию рангомезист; як навъи таҳрир зинати ичроӣ дар созу овоз. «М.»-ро дар санъати ичроӣ (бештар овозхонӣ), сознавозӣ мавриди истифода мешавад. Навъи муҳим ва рангомези мусиқӣ буда (шаклҳои хеле маъмул), дар анъанаи ичроӣ ромишварон вобаста ба имконоти диди мусиқидониашон дар чараёни ичро аз ин усули тазйинӣ (хусни оҳангӣ) истифода карда, ҷанбаҳои зебоишиносии асари мусиқиро меафзояд. «М.»-ро бештар сарояндагон дар чараёни ичроӣ пора, қисм, маҷмӯи силсилави мусиқии фалсафӣ, ишқӣ ва ҳамосӣ истифода карда ва на ҳама ромишварон аз имконоти таҳрирӣ, тазйинӣ ҳунари овозхонӣ, сабки марғулӣ (марғулахонӣ, марғуласароӣ, марғулатаҳрирӣ, марғулаи гулӯӣ) истифода мекунанд. Барои падидаи муассири ичроӣ ромишвар бояд дорои овози муассиру пурмоя ва диди нафиси мусиқифаҳмӣ, шеърдонӣ, дуруст эҳсос кардани қавонини шеърию мусиқӣ, зимни ин баҳраи эҷодӣ бардоштан аз сабки ичроии пешиниён ва ғ. дошта, метавонад аз «М.» пурборона ва муассиромез корбурд намояд. Дар анъанаи мақомхонӣ (навозӣ) устодон бештар дар чараёни ичроӣ шоҳаҳои «савт», «талқин», «наср», маҷмӯи силсилави аз марғулсароӣ (марғулахонӣ) истифода намуда, ҳолати хасташии сомеъро рафъ намуда, ҷоззобияти ичроиро дучанд меафзудаанд. Аз «М.» Ҳочӣ Абдулазиз (1857-1936), Домулло Ҳалим (1878-1940), Содирхон (1847-1931) ва дигарон хеле хуб ва бамавқеъ истифода намудаанд. «М.»-ро устодон баъзан чун аз муҳимтарин таркиботи ҳунари бадохасароӣ ҳам дар таҷрибаи эҷодиашон истифода кардаанд. «М.» дар анъаноти ичроии мусиқии мардумӣ хуросонисароӣ (марвисароӣ), фалаксароӣ, маддохӣ, нақшхонӣ ва ғ. низ мушоҳида мешавад.

Ад.: Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1872; Ризоқулихони Ҳидоят, Маҷмаъу-л-фусаҳо, ҷ.2, Техрон, 1295; Фурсати Шерозӣ, Бухуру-л-алхон..., Техрон, 1332; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, Техрон, 1344; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1889-1892; Фарҳанги Ғиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1887; Фарҳанги Муъин, Техрон, 1342; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мардонқули Танбӯрӣ (Ҳочӣ Мардонкул с. тав. 1837-40, Самарқанд, с. ваф. 1902-1905, Самарқанд), мутриб (танбӯрӣ), донандаи мусиқӣ, шоир-таронасоз, намоёнҳои ҳавзаи ичроии Самарқанд, Бухоро. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии М.Т. дар шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Марв, Миёнкалот, Шаҳрисабз чараён гирифта, аз мутрибону донандагони мактаби ичроии «Шашмақом» маҳсуб шуда, муддате ба сифати мутриб дар боргоҳи амирони манғитӣ Насрулло (1826-1860), Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910) хидмат намуда, бо Аҳмади Дониш (1826-1897), Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906) ҳамкорӣ дошт. Дар назарияи мусиқӣ ҳам таъби болида дошт ва дар таҳияи ҷандин баёзҳои «Шашмақом», аз ҷумла Мусоҳочаи Туркистонӣ асараш «Рисола дар баёни «Шашмақом»»-ро ба М.Т. бахшидааст.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Абдӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Душ., 1982; Мусоҳочаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмақом, Р:7071, ИВАН Уз.ССР; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Маркази фарҳанги мусиқии тоҷик «Ҳунар» - Маркази тадрисӣ ва фароғирӣ мероси мусиқии тоҷикон, ки соли 2001 (вил. Суғд) бо ибтиқори мусиқидон, номзади санъатшиносӣ Султонали Худойбердиев таъсис шудааст. Ҳадафи М. фароғирӣ тавонгу ниҳод, рушду густариши суннатҳои дери мусиқии мардумию устодона, ҳифзу нигоҳдошт, идомати анъанаҳои ичроии мақом ва мақомхонӣ ҳавзаи эҷодию ичроии вилояти Суғд аст.

Дар М. 17 нафар донандагону ичрогарони варзидаи мусиқии тоҷик Ҳунарманди Мардумии ЧТ Боймуҳаммад Ниёзов, Ҳофизи Халқии Тоҷикистон Баёнкул Облокулов, Умрибой Баҳриев, ҳунармандони шинохта Муродҷон Юлбарсов, Гадойбой Абдуллоев, Абдурахим Шерматов, Ҳабиб Почакалонов ва дигарон асос ва анъанаҳои эҷодию ичроиро бо тақияи суннатҳои асли «устод-шогирд» ба ҷавонон меомӯзанд.

Соли 2004 бо ибтиқори М. мактаби мусиқии суннатӣ дар шаҳрҳои Хучанд, Исфара, Истаравшан ва Панҷакент таъсис ёфта ва дар ин бунгоҳҳои омузишӣ зиёда аз 50 нафар устодон ба 150 нафар шогирдон поя ва ниҳодҳои мероси мусиқиро меомӯзонанд. Ҳадаф аз таъсиси макотиб тарбияи насли навраси ичрогарону ноқилони мусиқии классикию мардумӣ, рушду ҳифозати анъанаҳои он аст. Дар таркиби М. гурӯҳҳои эҷодӣ; дастаҳои ҳунарии «Мерос», «Чаман» (наврасон) пурборона фаъолият мекунанд. М. иштирокдору барандаи Ҷоизаи аввали ҷашнвораҳои

Махдумзодаи Хоразмӣ

муסיкии вилоятӣ (2007), Ифтихорномаи байналмилалӣ «Шашмақом» (2006, Душанбе) аст.

Ад.: Маводи бойгонии Марказифарҳанги муסיқи тоҷик.

Масеҳӣ. 1. Номи тарона, оҳанги мавсимии маросимӣ дар муסיкии қадимии форсии тоҷикӣ.

2. Силсила (маҷмӯи) оҳангу таронаҳо, ки дар буткадаҳои Эронзамин (масеҳиёни Самарқанд, Бухоро, Марв, Балх, Рай ва ғ.) иҷро менамуданд (то ас. 11-12).

3. Гӯшаи муסיқӣ дар таркиботи мақоми «Наво» (12-мақом, ас. 12-15). Гӯшаи созии тараннумӣ дар мақоми «Шӯр» (дастгоҳҳои эронӣ), ки баёни гӯшаҳои «Раҳоб» ва «Маснавии печ» воқеъ будааст; Гӯшае аз мақоми «Наво» (дастгоҳҳои эронӣ) буда, дар «Афшорӣ» ҳам иҷро мешавад. (пас аз гӯшаҳои «Раҳовӣ», «Нокус»). Дар муסיкии шифоҳӣ ва классикии тоҷик («Шашмақом») бо ин ном гӯша, шӯъбае вучуд надорад.

Ад.: Фарҳангномаи муסיкии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Х. Таърихи муסיкии Эрон, ҷ.2., Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Махдумзодаи Котибии Самарқандӣ (с.тав. номаълум, Самарқанд, с.ваф. 1647, Самарқанд), сароянда, навозанда, муסיкидон, шоир, табиби тоҷик. Муסיқиро назди Устод Амир Алиакбари Қонунии Самарқандӣ омӯхта, аз намояндагони номвари ҳавзаи иҷроии Самарқанд буда, дар санъати навозандагӣ, хонандагӣ сабки хоса дошта, дар доираҳои адабии Самарқанду Бухоро, Марв, Хирот ҳам шӯҳрати зиёд доштааст. Муддати чанд дар хидмати ҳокимони Марв ва Аштархониён – Имомқулихон (1611-1643), Нодирмуҳаммад (1643-1644) ба сифати котиб (дафтардор) ва мутриб хидмат кардааст. М.К. дар муסיқӣ истеъдоди табиӣ нодири эҷодӣ дошт ва дар шаклу анвои шеърӣ муסיкии «савт», «амал», «нақш», «қуллиёт таснифоти рангин ба зарбу усулҳои мақомҳои «Ироқ», «Наво», «Бузург» сохта ва назди аҳли ҳунар машҳур буда, шеърро (ғазал, рубоӣ, маснавӣ, сокинома) хуб меғуфтааст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи муסיқӣ, Р:468-11, 7005-III, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музаққирӯ-лаҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2., Душ., 1989.

Махдумзодаи Хоразмӣ (с.тав. номаълум, Хоразм, Хева, с.ваф. тахм. 1645 Самарқанд), са-

роянда, навозанда, хаттот ва муסיкидони тоҷикасл. Ибтидои донишандӯзӣ, муסיқиро дар зодгоҳаш фаро гирифта, барои такмил ба шахрҳои Бухоро, Марв, Самарқанд (то охири умр) рафта, аз устодони шеърӣ муסיқӣ донишашро такмил медиҳад. М.Х. назди Устод Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ, Устод Амир Алиакбари Қонунӣ ва Дарवेशалии Чангӣ сознавозӣ, асосҳои назарии муסיқиро меомӯзад. Зимни ин аз падараш Саидхусайни Хоразмӣ хаттотӣ, шеърӣ шоирӣ, овозхонӣ фалсафаро омӯхта, фаъолияти эҷодӣ иҷроии ӯ дар Самарқанд рушд намуда, дар ҳамкорӣ бо устодони ҳавзаҳои ҳунарии Бухорою Марв ва Самарқанд, дар жанру шакл, анвои шеърӣ муסיкии савт, «амал», «нақш», «рехта», «сачъ», «пешрав» ва ғ. асарҳои созию овозӣ тасниф намудааст. Асарҳои «Савти Махдумӣ», «Нақши Махдумзода», «Пешрави орифон» ва ғ. дар ҳаёти муסיкии Самарқанд шӯҳрати зиёд доштаанд. Дар ғазалу қасида, маснавӣ ва рубоӣ таълифоти ҷолиб дошта ва бо таҳаллуси «Махдумӣ» назди аҳли шеър маъруф будааст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи муסיқӣ, Р:449-1, 7005-III, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музаққирӯ-лаҳбоб, Р:4282; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2., Душ., 1989.

Махдуми Хандон (с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф. тах. 1900-1905, Бухоро), сароянда, мусанниф ва хушғувор (музҳик). Шеърӣ муסיқӣ, сознавозӣ ва овозхониро ибтидо аз падараш меомӯзад. Барои такмили дониши ҳунари назди Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1846-1906) сонавозиро омӯхт. М.Х. аз мӯътақидон ва мубаллиғони босубботи мактабӣ сабки устодонаи иҷроии Бухоро маҳсуб шуда, бинобар ба тавсифи Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, Мирзо Азими Сомӣ (1839-1908) дар шоҳаҳои «уфариӣ мақомҳо» («Шашмақом») ифодаҳои рангин ворид намуда, бо шеваи ҳосе месурудааст. М.Х. дар усули мақомҳои «Рост», «Бузург» таснифоти тоза бо номи «Пешрави Махдумӣ», «Амали Таронаи Рост», «Гардуни Хандон» ва ғ. сохта, устодони муסיқӣ Бобо Ҷалол, Бобо Ғиёс, Усто Эргаш, Усто Тӯла ва диг. осори ӯро иҷро менамуданд. М.Х. дар рушди ҳунари иҷроии Ҳоҷӣ Абдурахмони Умар (ваф. 1922), Қорӣ Начм (ваф. 1910), Меҳтари Камол (1854-1934) ва дигарон саҳме гузоштааст.

Ад.: Айни С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик, ҷ.11, к.2, Душ., 1968; Баёзи Нодим, Р:4179., ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:1466-1, ИВАН Уз.ССР; Шашмақом, Р:1428-11, ИВАН Уз.ССР; Эн-

циклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003.

«Машкуя» (Машкуй).

1. Бутхона, оташкада.

2. Аз суруд, охангҳои мавсимӣ-маросимии мардумони эронӣ (форс-тоҷик), ки дар оташкадаҳо иҷро мешудааст (замони Сосониён 222-651).

Лаҳни бистум аз лаҳнҳои сигонаи Борбад. Дар «М.» бештар тавсифи табиату коинот, андеша, пиндори неки инсонӣ ситоиш шуда ва бинабар ба тавсифи «Таърихи Сиистон» сохт ва мавзӯи он ҳамсон ба силсилаи сурудҳои «Каркуй», «Ароманӣ» (а. 5-6) будааст.

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби «Дувоздахмақом» (ас. 14), мақоми «Кучак».

4. Гушаи мусиқӣ дар мақоми «Зерафкан» (12-мақом, ас. 13). Минбаъд М. ба сифати гӯша, шоҳаи мақомҳо дар манобеи хаттӣ зикр нашудааст (шояд номаш иваз шуда).

Ад.: Ҳидоят Ризокулиҳон, Маҷмаъу-л-фусаҳо, Техрон, 1295; Шаъбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 2, Душ., 1989.

Машшоқ. Он ки бисёр машқ, тамрини мусиқӣ намояд (омӯзад), ҳунаромӯзе, ки ишорату ҳаракати даст, сару по ба гурӯҳ дастур диҳад ва ё бо ҷӯб усули вазнхоро нигоҳ дорад (дирижёр).

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Маъруфҷони Танбӯрӣ (Маъруфи Танбӯрӣ, Тошпулодов Маъруфҷон, с.тав. 1897, Бухоро, с.ваф. 1970 Бухоро), танбӯрӣ, мусикидон, мақомдони маъруфи тоҷик. Таҳсилоти мусиқиро дар зодгоҳаш аз Мирзо Абдулкарими Вобқандӣ (ваф. 1931 аз шогирдони Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ 1846-1906) омӯхтааст. Сониян асосҳои мақомхонӣ ва танбӯрнавозиро аз Бобо Ҷалол Носирзода (1845-1928), Бобо Ғиёс Абдуғанизода (1858-1907), Қорӣ Камол (1854-1934), Тоҳирҷон Давлатзода (1894-1967) ва дигарон омӯхтааст. Аз солҳои 1925 сар карда, муддате дар мактаби мусиқии шарки Бухоро дарс дода (танбӯр), ӯ иштирокдори намоишгоҳи умумииттифоқии комёбиҳои хоҷагии ха-

лқӣ СССР (1930, Москва), слёти устодони санъати РСФСР Ўзбекистон (1933, Тошканд), Устодони мусиқии тоҷик (1934, Сталинобод) аст. Дар рушди санъати мақомхонӣ (иҷро) саҳми хоса гузошта, дар иҷрои шоҳаҳои созию овозии мақомҳои «Бузург», «Дугоҳ», «Сегоҳ» (сабти он) бо устодон Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов кӯмак намуда, шоҳаҳои созии мақомхоро дар иҷрои ӯ (танбӯр) сабт намудаанд (дар захираи Инс-ти санъатшиносии Ўзбекистон маҳфуз аст), мусикидон Юнус Раҷабӣ қисмҳои созии мақомҳои (нусхаи ўзбекӣ) «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Наво» ва «Ироқ»-ро дар иҷрои М.Т. сабт намуда, дар ҷараёни сабти «Шашмақом» аз он истифода кардааст.

Ад.: Алимбаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Миронов Н. Музыка Таджики, Сталинабад, 1932; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Маъсуми Камонӣ (Устод Махсуми Камончай, с.тав. номаълум, Исфажон, с.ваф. тахмин. 1606, Ҳирот), сароянда, мусикидон, шоир. Фаъолияти ӯ дар шаҳрҳои Исфажон, Табрёзу Ҳирот сурат гирифта, дар дарбори Иброҳим Мирзои Сафавӣ (1568-1606) ба сифати дафтардор, мутриб хидмат кардааст. Асосҳои ибтидоии шеър мусиқиро аз падараш омӯхта, барои такмили дониш ба шаҳрҳои Табрёзу Ҳирот сафар карда, бо маслиҳати Устод Зайтуни Ғижжакӣ дар иртиботи мусиқӣ рисолае нигоштааст (нусхаи он то имрӯз нарасида). Дар сози ғижжак сабки нави иҷроӣ ворид карда ва дар ин соз ихтирооти тозае аз худ ба ёдгор гузошта (Бобур, Соммирзои Сафавӣ «Бобурнома», «Тӯҳфаи Сомӣ»), шогирдони зиёде тарбия карда, дар шакли анвои шеърию мусиқии «савт», «пешрав», «нақш», «кор», «қавл» ва ғ. таснифоти тоза дар зарбу усулҳои мақомҳои «Рост», «Ушшоқ», «Наво» сохта, махсусан «Амали Ғижжак», «Таснифи Маъсум», «Пешрави Ғижжак», «Савти Маъсум» ва М.К. дар ҳавзаҳои иҷроии Табрёзу Ҳирот шӯҳрат доштаанд. Шеърро хубу фасеҳ (ғазал, маснавӣ, рубоӣ) мегуфтааст (бо тах. Маъсумӣ).

Ад.: Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Соммирзои Сафавӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1346; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:449-1, 7005-Ш, ИВАН Ўз.ССР; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. 2, Душ., 1989.

«Маъшук» (ар. дилдода, дилбохта).

1. Суруд, оханги қадимаи форсии тоҷикӣ.

Маҳмуд ибни Исҳоқи Сеторӣ

2. Шўъба (а. 13), гўша (ас. 13), асари чудогонаи мусиқӣ дар дохили мақоми «Наво» («Ду-воздаҳиаком», а. 12-13).

3. Гўшаи мусиқӣ мансуб ба мақоми «Наво» (ас. 13-14) ва бинобар ба тавсифи Мирсаидалии Ҷурҷонӣ (1339-1413, «Мақосид-ул-улум-илм-ал-мусиқӣ») аз шоҳаҳои тараннумии ин мақом («Наво») махсуб шуда, тартиби қаторовозҳояшро дар асараш собит намудааст (яъне: т, б, т, т, т, б, т (танинӣ-т, б-бақия)). М. чун дар амалияи мусиқӣ вучуд дошта (шояд минбаъд номаш иваз шуда), дар таркиботи минбаъдии мақомҳо бо ин ном шўъба, гўшаи мусиқӣ хотирнишон намешавад.

Ад.: Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Маҳкамов Наим (с.тав. 1952, ш. Уротеппа (Истаравшани ҳозира)), сароянда, оҳангсози тоҷик, Ҳофизии Халқии РСС Тоҷикистон (1983), санъати мусикиро аз падараш (Маҳкам Ғафуров, донандаи мусиқии мардумӣ) омӯхта, баъди хатми донишгоҳи кишоварзии Тоҷикистон (1973), аз соли 1987 то с. 2000 роҳбарии бадеии дастаи ҳунарии «Дилшод» (ш. Истаравшан), иштирокдори чандин ҷашнвораҳои мусиқии мардумӣ, рӯзҳои фарҳанги РСС Тоҷикистон дар собиқ СССР ва хориҷи он. М.Н. баробари иҷроӣ таронаҳои мардумӣ, оҳанг эҷод намудан, инчунин дар иҷроӣ сурудҳои классикӣ маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч дода, махсусан сурудҳои «Ушшоқи Содирхон» (ғаз. Ҷомӣ), «Ҷоргоҳи 1» (ғаз. Камоли Хучандӣ), «Ушшоқи Мулло Тӯйчӣ» (ғаз. Навоӣ) ва пораҳои чудогонаи овозии мақомҳоро сурудааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Зубайдов А. История профессиональной деятельности народных музыкантов Таджикистана в 30-е-80-е годы XX века. канд. дисс. Душ., 2005.

Маҳмуд ибни Исҳоқи Сеторӣ (с. тав. номаълум, Бухоро, с.ваф. 1547, Бухоро), навозанда, сароянда, шоири тоҷик. Мусиқӣ, шеърро шоириро аз падараш омӯхта, аз Кавкабии Бухороӣ (ваф. 1535) асосҳои амалӣ ва назарии мусикиро андӯхта, сипас назди Устод Амир Алиакбари Қонунӣ сетор, қонун ва ҳунари сарояндагашро тақмил дод. Муддати тӯлонӣ дар хидмати Шайбониён (1500-

1599, Абӯсаид 1530-1533, Убайдуллоҳон 1533-1539, Абдулазизхон 1540-1549) ба сифати мутриб (сеторӣ, хонанда), дафтардор хидмат кардааст. Дар ҳунари сеторнавозӣ дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Самарқанд, Марв Ҳирот шўҳрат ёфта, шогирдону мубаллиғони зиёд дошт. Дар шаклу анвои созию овозӣ барои сетор таснифоти («амал», «нақш», «савт», «пешрав», «қавл», «тарона») зиёд офарида, махсусан «Пешрави сетор», «Сарахбори сетор», «Нақши сетор», «Амали сетор» ба усулҳои зарбию оҳангии мақомҳои «Бузург», «Бусалик», «Наво», «Ирок» аз ихтирооти ўст. Ба таснифоташ «Савти Сетори», «Чанбари Исҳоқӣ» мусикидонон Ҳофизии Вазир, Ҳофизии Авзали Навҷавони Бухороӣ тазминҳои мусиқӣ намуда, сабки эҷодию иҷроӣ М.С. – ро идома додаанд.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тўхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР.; Восифӣ, Бадоеъ-л-вақоеъ, Москва, 1962; Семенов А. Среднеазиат. трактат по музыке Дервиш-Али (17 в.), Таш., 1946; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1. Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Маҳмуди Насафӣ (с.тав. номаълум, Насаф, с.ваф. 1540, Самарқанд), сароянда, навозанда ва оҳангсози тоҷик. Зиндагӣ, фаъолияти эҷодии М.Н. дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Насаф, Самарқанд, Ҳирот, Марв сурат гирифта, асосҳои шеърро мусикиро назди Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухороӣ (ваф. 1535) омӯхтааст. М.Н. бештар тахти сарварии Хоҷа Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ асосҳои назарию амалии мусикиро фаро мегирад. Ў муддате дар дарбори хонадони Темуриён (Султон Маҳмуд 1494-1500) хидмат карда, сипас тарки дарбор намуда, дар хидмати Султон Ҳусейн Бойқаро (1506-1507) ба сифати мутриб ифои вазифа карда, сипас ба Бухоро, Марв сафар намуда, охири умр дар ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанд фаъолият кардааст. Ў чун ҳофиз, оҳангсоз дар шаклу анвои мусиқӣ («тарона», «савт», «амал», «қавл», «рехта») таснифоти рангин сохта, дар иҷроӣ «савт», «тарона», «рехта» сабки хоси иҷроӣ ворид намудааст.

Таснифоти мусиқии М.Н. «Нақши Маҳмудӣ», «Амали Насафӣ», «Таронаи Насафӣ», «Пешрави хубон» ва ғ. дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухорою Самарқанд, Ҳирот шўҳрати зиёд касб кардаанд.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тўхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Восифӣ, Бадоеъ-л-вақоеъ, Москва, 1962; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2., Душ., 1989.

Маҳмуди Рубобӣ (с. тав. номаълум, Марв, с.ваф. 1496, Ҳирот), навозанда, хонанда, мусиқидони форс-тоҷик. Зиндагӣ ва фаъолияти М.Р. асосан дар ҳавзаҳои эҷодию иҷроии Бухоро, Марв ва Ҳирот гузашта, мусиқии назарӣ ва амалиро назди Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид, Ҳоҷа Юсуфи Бурҳон, Исоҳи Шихоби ва диг. омӯхтааст. Дар ҳунари иҷроии рубоб (тору пардаҳо) тағйироти тоза ворид намуда, дар шаклу анвои шеърӣю мусиқӣ («савт», «пешрав», «амал», «кор», «қавл») таснифоти ҷолибе офарида, дар тазмини асарҳои Ҳоҷа Абдулқодир (1356-1435) «Амали Гулистон», «Амали хористон», «Амали Бӯстон» ва «Амали тарона» асарҳои таркибан нави «Амали сунбул» (ғаз. Саъдӣ), «Амали гул» (ғаз. Ҳофиз, Камоли Хучандӣ) эҷод карда, дар ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанду Ҳирот, Марв, Бухоро шӯҳрати зиёд доштаанд. Шеърро ҳам некӯ (ғазал, рубоӣ, мусаддас) мегуфтааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Тош., 1964; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Мухиту-т-тавориҳ, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Рачабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Маҳмуди Сиёвушонӣ (Устод Маҳмуди Сиёвушонӣ, с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. 1587, Ҳирот), навозанда, сароянда, хушнавис, наққош ва шеър, мусиқӣ ва дигар анвои ҳунароҳои бадеиро аз падараш (Ҳоҷа Исоҳи Шихобӣ – мусиқидон, шоир) омӯхта, замони фатҳи Ҳирот (Убайдуллоҳи Шайбонӣ (1529) ба Бухоро кӯч мебандад.). М.С. дар Бухоро мусиқиро аз Кавкабии Бухорӣ (ваф.1535), ҳаттотию наққоширо аз Миралии Ҳиравӣ фаро мегирад. Сониян ӯ ба Марву Балхрафта, ба мусиқӣ (сознавозӣ, барбат, қонун, танбӯр) ҷиддан машғул шуда, дар шаклу анвои шеърӣю мусиқӣ («амал», «савт», «нақш», «пешрав», «тарона») таснифоти рангине сохта, дар тазмини усулҳои «Ҳусайнӣ», «Ироқ», «Бузург», «Пешрави Бузург», «Нақши Ҳусайнӣ», «Амали Сиёвушон» эҷод кардааст. М.С. дар санъати ҳаттотӣ, лавҳанависи қорҳои ҷолибе анҷом дода, ҳаттотию ороиши «Девони Ҳилолӣ», «Мунтахаби девони Мавлоно», «Ахлоқи Муҳсинӣ», «Нафаҳоту-л-унс» (Ҷомӣ), «Бӯстон» («Саъдӣ», солҳои 1562, 1582 анҷом ёфта) аз қорҳои ҳунарии ўст. Шеърро ҳам некӯ (ғазал, қитъа, рубоӣ) мегуфтааст.

Ад.: Қозӣ Аҳмад, Гулистони ҳунар, Техрон, 1346; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, Москва, 1962; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Мухи-

ту-т-тавориҳ, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Рачабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Маҳмуди Шонакӣ (с. тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. 1498, Ҳирот), мусиқидон, навозанда ва олими форс-тоҷик. Дар илму ҳунароҳои нафиса даст дошт, мусиқиро назди Амир Муртоз, Ҳоҷа Юсуфи Бурҳон, Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид омӯхт. Барои такмили дониш ба Шероз, Астаробод, Исфохон, Марву Бухоро сафар карда, асосҳои мусиқии назарӣ, амалӣ (уднавозӣ), бо таълифоти Сафиуддини Урмавӣ, Ҳоҷа Абдулқодир, фаслҳои мусиқии «Дуррату-т-тоҷ...», «Нафоису-л-фунун...», «Маҷолиду-л-улум», «Асосу-л-иктибос» ва ғайра ошно шуда, ба «Рисолату-т-Шарафӣ» (Урмавӣ) шарҳе нигошта, дар бисёр бахшҳои тафсираш ба Ҳоҷа Абдулқодир («Шарҳу-л-адвор») истинод намудааст. Равиши таҳқиқии Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Зайла, Қутбуддини Шерозиро ҳам тақвият дода, усули таҳлили донишии мусиқиро пуштибонӣ ва тақмил медиҳад. Бинобар ба тавсифи муҳаққиқони баъдӣ (Иноятulloҳи Мирҳочӣ «Тӯҳфату-л-адвор») шарҳи М.Ш. аз тафсириҳои комил дар иртибот ба осори Урмавӣ будааст. М.Ш. дар ин равияи таҳқиқӣ муваффақшуда шогирдонӣ (Паҳлавон Абӯсаиди Румӣ, Юсуфи Андиғонӣ ва диг.) зиёде доштааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, Москва, 1962; Шайбонӣ А. аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Рачабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Маҳмуди Ҳусайнӣ (Зайнулобиддин ибни Муҳаммад ибни Маҳмуди Ҳусайнӣ, с.тав. 1436, Ҳирот, с.ваф. 1502, Ҳирот), мусиқшинос, олим, муфасссир, шоири форс-тоҷик, дар ҳонадони шоир ва донишманд ба дунё омадааст. Асосҳои назарии мусиқиро назди Ҳоҷа Юсуфи Бурҳон, Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид фаро мегирад. Донишашро дар мадрасаи Ихлосияи Ҳирот тақмил дода, дар улуми бадеъ, қофия, риёзиёт, фалсафа, илоҳиёт дониши хуб андӯхта, бештар дар заминаи мусиқӣ шӯҳрати хоса касб менамояд. М.Ҳ. дар таҳқиқи мусиқӣ равиши нави тафсирии таркиботи илмию амалии созу овози пешин ва замонаашро бо диди нави таҳлилӣ ба риштаи таҳқиқ овардааст. Дониши хуби таҳқиқии М.Ҳ.-ро Алишери Навоӣ (1441-

Маҷлисафрӯз

1501), Ҷомӣ (1414-1492) дастгирию пуштибонӣ намуда, хоҳиш менамоянд, ки дар иртибот ба масоили назарӣ ва амалии мусиқӣ асари тозае нигоҳрад. Дар иртибот ба таҳаввулоту хунарии даврааш асари назариявии «Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ»-ро тибқи хоҳиши Алишери Навоӣ (тахминан солҳои 1498-99) нигошта, дар ин асараш таркиботи маъмули мусиқиро дар сабки нави таҳқиқӣ ба риштаи таҳрир меоварад. ниг. «Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ». Ин асари ӯ бо хатти муаллиф то имрӯз нусхаи ягонааш маҳфуз мондааст. Давраи охири зиндагии М.Х. ба воқеоти сиёсии ин давра, яъне сари қудрат омадани сулолаи Шайбонӣ (1500-1599), Сафавӣ (1502-1736) нороом сурат гирифта, муддате ба Қандаҳор рафта, бинобар тафсири манобеи хаттӣ он ҷо даргузаштааст (муаллифони дигар мӯътакиди бар онанд, ки дар Хирот вафот намуда ва марқадаш он ҷост).

Ад.: Алишери Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Тош., 1962; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб..., Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, Москва, 1962; Айнӣ С. Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъу-л-вақоеъ», Душ., 1956; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Ражабов И. Ноёб мусиқии манбаи, Известия ООН Уз.ССР, № 8-9, 1969; Зайнулобиддин Маҳмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Рачабов, Душ., 1985; Рачабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Раджабов А. Исторические традиции тадж. муз. культуры в 15-17 вв., Душ., 1994 (доктор. дисс.); Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989. Таджикская музыка, Душ., 2003.

«Маҷлисафрӯз». 1. Оҳанг, суруди мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст.

2. Доираи 48-ум аз адвори мусиқӣ, ки Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) онро номбар намуда, Ҷурҷонӣ (1339-1413) «М.»-ро аз даврҳои мулоиму мавзунӣ мусиқӣ ба қалам овардааст.

*Ба нармӣ, шуд нағмаи Маҷлисафрӯз,
Бувад дидаҳо боз ҷун шамъи рӯз.*

«М.» дар мусиқии суннати Эрон ба шакли се зарбӣ иҷро мешавад (дар таркиботи ҳафт дастгоҳ).

Ад.: Сафиуддини Урмавӣ, Адвор, Техрон, 1385; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

«Маҷмӯаи Диёнатхон» аз таълифоти муҳими хаттии мусиқӣ буда, ба номи Диёнатхон шоҳ

Қубод ибни Абдуҷалили Ҳорисии Бадахшонӣ – амири дарбори Аврангзеб (1658-1707) аст ва с. 1083 қ. вафот карда, дар Дехлӣ таълиф гардида, баъдан ба дасти Мирзомуҳаммад ибни Рустам ибни Мӯътамадхон мусаннифи «Таърихи Муҳаммадӣ» расидааст.

Дар varaқҳои 2-18, ки соли 1120 х. зикр ёфта, пайдост, ки китоби дигаре ҳам барои Диёнатхон тадвин шуда (таъриҳаш 1077 х.), дар феҳристи китобхонаи Бодлиён (№1844-5) бо унвонҳои «Мақосиду-л-алҳон» (Абдуқодири Мароғӣ 1356-1435), «Тӯҳфату-л-адвор» (Иноятуллоҳи Мирҳочии Ҳиравӣ, ас.16) омадааст.

«М.Д.», ки тахти рақами 2361 дар музей Британия маҳфуз аст (дар феҳристҳои Реё ҳам зикр ёфта, с. 114. Шумораи 116) таълифоти зерин сабт шудаанд:

«Рисола дар ҷамъи орои фақеҳҳо ва ихтилофи ақволи онҳо дар самоъи алҳони мусиқӣ»-мансуб ба қалами Муҳаммад ибни Ҷалоли Разаӣ (таърихи нигоҳиш 1028 х.); «Рисола дар ҷавози самоъ» (Абдуҷалил ибни Абдурахмон Масеҳӣ); «Китобал-адвор» (Сафиуддини Урмавӣ); «Шарҳи авдор» (Ҳоҷа Абдуқодир); «Шарҳу-л-адвор» (Мавлоно Муборакшоҳ-Мирсаидали Ҷурҷонӣ); «Шарҳ ё хошияту-л-адвор» (мансуб ба Фаҳриддини Хучандӣ); «Донишнома-дар илми мусиқӣ» (Ибни Сино); «Рисола фи ҳабар ал-таълиф-ал алҳон» (Исҳоки Киндӣ); «Рисола фи-ал-мусиқӣ» (Шервонӣ); «Китоб-ал-кофӣ-ал-мусиқӣ» (Ибни Зайлаи Исфохонӣ); «Рисола фи-ал-мусиқӣ» (Яҳёи Муначчим); «Китоб-ал-мадҳал-ал-мусиқӣ» (Абӯнастри Форобӣ), «Кашфу-л-автор» (Ҳосим ибни Дӯсталии Бухорӣ); «Канзу-л-таҳаф» (Ҳасани Кошонӣ).

«М.Д.» воқеан аз нусхаҳои ҷолиб буда, муҳимтарин осори хаттии мусиқӣ дар шакли як асари ҷомеъ тадвин шудаанд.

Ад.: Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

«Маҷмӯаи мусиқии ҳиндӣ» (с. таъ. таҳминан 1707, форсии тоҷикӣ, Бомбай, муаллифаш номаълум, настаълиқ, Девони ҳинд № 2033, аз рӯи нусхаи дар китобхонаи Миан Муҳаммад Зоҳид Ҳаким рӯнавис шудааст). Рисола аз Муқаддима ва чор фасл ва феҳристи фаслҳо таркиб ёфта, асари муҳим роҷеъ ба мусиқии классикии Ҳинд аст. Бинобар ба тавзеҳи муқаддимаи «М.М.» он аз рӯи асари назарии мусиқии «Илҳому-л-тараб» нусхабрдорӣ шуда, котиб онро «Маҷмӯаи мусиқии ҳиндӣ» номгузорӣ намудааст. Зимни ин дар муқаддимаи «М.М.» тавсифи мӯҷаз роҷеъ ба му-

сикии ҳиндӣ, таркиботи он, ҳадафи таълифи рисола ва муҳимияти ин асар дар омӯзиши созу овози ҳиндӣ сухан рафта, инчунин манобеи истифода шуда ҳам собит шудааст.

Фасли аввали «М.М.» («Дар баёни сангит») тавсифи илми мусикии классикии ҳиндӣ (сангит), шарҳи шоҳаҳои назарии он буда, баробари ин тавзеҳи вожаҳои мусикии ҳиндӣ дода шудааст. Дар фасли дуввуми «М.М.» («Дар баёни роғҳо»-мақомҳои ҳиндӣ) мавзӯи таҳлили роғҳо дар маҷмӯи мусикии ҳиндӣ ва ниҳоят шарҳи ҳар як роғ ва назари устодони мусиқӣ баён шудаанд. Тафсири дигар аз таркиботи муҳими роғҳо, ки дар форсии тоҷикӣ шӯба гӯянд, роғниҳо буда, фасли саввуми «М.М.» ба моҳият, шарҳи ин шоҳаи мусиқӣ бо истинод аз манобеи ҳаттӣ таҳқиқ шудааст. Дар фасли чаҳоруми «М.М.» шарҳи маҷмӯи зарбӣ (тала) дар мусикии ҳиндӣ, ҳосатан роғҳо, усули омӯзиши он, риоя ва усули истифодаи зарб, назари мусикидонони ҳиндӣ дар иртибот ба зарб ва дарк, эҳсоси тавозуни зарбӣ ва ғ. ба риштаи тавзеҳу тафсир омадаанд, Дар хотимаи «М.М.» манобеи истинодшуда, феҳристи роғу роғниҳо, зарбҳои маҷмули мусикии устодонаи ҳиндӣ, тавзеҳи мақомҳои форсии тоҷикӣ (12-мақом, 24-шӯба ва 6-овоза) ба қалам омада, инчунин саҳми Амир Хусрави Деҳлавӣ (1253-1325), шогирдону ҳамзамононаш дар рушди мусиқӣ баррасӣ шудааст.

Ад.: Шуур А. Мероси мусикии ҳиндӣ ба забони дарӣ, Торонто, 2004; Рашид М. Ҳазрати Амир Хусравка Рисолаи мусиқӣ, Исломобод, 1986; Разаӣ Сарфароз Алӣ, Феҳрасти нусхаҳои ҳаттии Анҷумани Шарқӣ, Исломобод, 1967; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Holroyde, Peggy. Indian Music. London-George Allen, 1972.

«Мачмӯаи овозҳо» (с. таъ. таҳминан солҳои 1778-79, замони салтанати Шоҳолами II (1759-1800), ба забони форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, дар захираҳои ҳаттии Бодлиёни Британияи Кабир, № 1851 маҳфуз аст), аз муҳимтарин манобеи ҳаттии форси забон дар мусиқӣ буда, аз муқаддима ва ду қисм таркиб ёфта, дар муқаддима сифати мамдӯху ҳадафи таълифи «М.» ба қалам омада, дар қисми аввал («Дар усули ҳафиф») фишурдае аз рисолаҳои «Роғ дарпан» (Оинаи роғҳо), «Парҷатак» («Дарахти бихишт») ва диг. манобеи мусикии аҷамӣ, равиши омӯзиши роғҳо бар пояи зарбу авзони мусикист. Таркиботи роғҳо бар пояи зарбу авзони форсии тоҷикӣ «Хафиф», «Барафшон», «Чанбар», «Шодиёна» ва ғ. буда, роҷеъ ба усули омӯзиши асарҳои мусиқӣ, ки мутобиқ ба

усулҳо зикр шудаанд ва дар амалияи иҷроӣ мавриди корбурди аҳли ҳунар аст, тавзеҳ шудаанд.

Дар қисми дуввуми «М.О.» («Дар усули рамаи ва ғайра») асосан тавзеҳи ин усули шеърӣ мусиқӣ ва зарбу усулҳои таркибан гарон, ки дар амалияи иҷроӣ эҷодӣ мавриди истифодаи мусикидонон аст, ба риштаи таҳрир омадааст. Дар чараёни тафсири зарбҳои мусиқӣ таъба офаридаҳои Хоҷа Абдулқодир, Хоҷа Румӣ, Амир Хусрав ва диг. шуда ва барои тақвияти ҳулосаҳои назарӣ намунаҳои ҳирфаии асарҳои дар ин усулҳо офаридашуда, баррасӣ гардидаанд. «М.О.» новобаста аз он ки гулчине аз манобеи ҳаттии мусикии ас. 16-17 аст, зимни ин нуктаҳои ҷолибе роҷеъ ба ҳаёти мусикии охири ас. 17 ва ибтидои ас. 18 ҳавзаҳои ҳунарии Ҳинд медиҳад. Дар «М.О.» ҳам вазъи ҳаёти ҳунарии ин асрҳо дар иртибот мероси мусикии аҷамӣ (форсии тоҷикӣ) корбасти шудаанд.

Ад.: Донишпажӯх М. Садусианд асар ба забони форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1346; Шуур А. Мероси мусикии ҳиндӣ ба забони дарӣ, Торонто, 2004; Мачмӯаи овозҳо, Китобхонаи Бодлиён, № 1851; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Мачмӯаи Рисола» (с. таълифаш солҳои 1719-21, Ҳинд, форсии тоҷик, дар замони Муҳаммадшоҳ 1719-1748, муаллифаш номаълум, настаълиқи хоно, захираҳои ҳаттии Девони Ҳинд, Деҳлӣ № 731 ш. 714/5 ниғаҳдорӣ мешавад). Мачмӯаи мунтахабшудаи як аз қисми мусикии «Мифтоҳу-с-сурур»-и Қозӣ Ҳусайн (1530-1610), с.таълифаш мутобиқ ба 1605 буда, инчунин фишурдаи рисолаи «Банде дар мусикии ҳиндӣ» (муаллифаш номаълум)-ро таҳия ва ба силки таҳрир овардааст. Дар муқаддимаи «М.» ҳадафи таҳияи маҷмӯа, манобеи истифода шуда, нуктаҳои таҳқиқи Қозӣ Ҳусайнро дар иртибот ба масоили назарии мусикии ҳиндӣ (сангит), роғу роғниҳо, усули эҷоду хориҷи онҳо дар созҳо, замони иҷро, таъсири бадеию зебоишиносии роғҳо ба шунаванда, тавзеҳи ҳулосаҳои таҳқиқи мусикидонон ва ғ. қаламдод шудаанд. Дар баҳши аввал баробари эзоҳи мусикии устодонаи ҳинд (сангит, роғҳо) инчунин шарҳи вожаҳои ҳоси эҷодию иҷроӣ, назарӣ, ки назди аҳли созу овоз маҷмулу дар истифода аст, баррасӣ гардидаанд. Баҳши дуввуми «М.» («Банде дар мусикии ҳиндӣ») сухан аз таърихи бунёди роғу роғниҳо дар таркиботи мусикии ҳиндӣ (шӯба, гӯша, дар ҳиндӣ «бутара», «бҳарча» гӯянд), нукта, ҳулосаҳои таҳлили аҳли мусикии ҳиндӣ ва мусикидонони аҷамӣ (форс-тоҷик, махсусан Амир Хусрав ва диг.) рафта, инчунин иртиботи таърихии роғҳо

Маҷро

ва мақомҳо (12-мақом, таркиботи он) бар пояи асноди мӯътамади назарӣ натиҷагирӣ шудаанд.

«М.» чун манбаъи муҳим роҷеъ ба таърих, заминаҳои қадимию ҳамсонию ду фарҳанг (Аҷаму Ҳинд) ахбору нуктаҳои рангине дар худ мунъақис сохта ва барои равшан намудани таърихи тавъамии мусиқии ҳинду аҷамиён арзиши боризе дорад.

Ад.: Муҳаммадтақии Донишпажӯх, Саду сианд асари мусиқӣ ба забони форсӣ, Техрон, 1346; Шуур А. Мероси мусиқии ҳиндӣ ба забони дарӣ, Торонто, 2004; Рашид М. Ҳазрати Амир Хусравка рисолаи мусиқӣ, Исломобод, 1986; Разавӣ Сарфароз Алӣ, Феҳристи нусхаҳои хаттии Анҷумани Шарқӣ, Исломобод, 1967; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Holroyde, Peggy. Indian Music. London-George Allen, 1972.

«Маҷмӯаи рисолаҳои мусиқӣ» (с.таъ. тах. 1820-1837, Ҳиндустон, форсии тоҷикӣ, муаллифаш номаълум, мутобиқ ба замони салтанати Акбари II (1806-1837), настаълиқи хоно Музеи Британия № 7628) маҷмӯаи назарии мусиқӣ (иборат аз се рисола), ки масоили гуногуни созу овози ҳиндӣ ва иртиботи таърихи он ба тамаддуни аҷамиён (форсии тоҷикӣ) ро мунъақис намудаанд. Мураттиб дар ҷараёни таҳия танҳо бахши ба «сангит» (мусиқии классикии ҳиндӣ) мансуб бударо нусхабардорӣ (шояд аз манобеи санскритӣ интиҳобу тарҷума карда) намуда, инчунин ба шарҳи баъзе аз шоҳаҳои назарӣ, вожаҳои махсуси (ба ҳиндӣ ва форсӣ) мусиқӣ ҳам таваҷҷӯх шудааст.

Рисолаи аввали «М.Р.» баргузидаи «Китобу-с-самоъ» буда, бештар масоили бадеию зебоишиносии мусиқӣ, равиши дарк, қабули созу овоз баррасӣ шудааст.

Рисолаи дуввум баргузидаи «Рог дарпан (оинаи рогҳо)» (такмилаю тавзеҳи Фақирулло Сайфхон аст), ки аслан дар заминаи «Рага вибадҳа» (путахӣ) таҳияшуда буда, сухан аз тафсири таркиботи назарии мусиқӣ (классикӣ-сангит), табақабандии рогу рогниҳо, замони иҷрои рогу рогниҳои маъмул, назару диди илмию амалии мусиқии ҳинду аҷамӣ рафта, дар пояи далелҳои мӯътамад натиҷагирӣ шудаанд. Дар ҳар бахш дар тақвияти нуктаҳои таҳқиқӣ муаллиф аз гуфтаҳои Амир Хусрав, Наяк Гупол, Миан Тансин, Бобо Ромдас, ки аз донандагони зубдаи мусиқии ҳинду аҷаманд иқтибос шуда ва ба амалияи иҷроӣ корбаст гардидаанд.

Рисолаи саввум мунтахаб аз «Наяк бҳид» (усули омӯзишии мусиқии ҳиндӣ) буда, тафсири мураккаботи мусиқии ҳиндӣ (рогу рогниҳо), равиҳои омӯзишии иҷроии мусиқӣ (овозхонӣ, сознавозӣ, устоду шогирд), русуму одоби иҷроӣ, зина ба зина фарогирии мусиқӣ, рангомезии истилоҳо-

тии созу овози ҳинду аҷамӣ қаламдод шудаанд. Дар ин рисолаи одобу риояи устоду (гуру) шогирд (шишӣ), таркиботи омӯзишӣ (барнома), овози иҷроӣ (видодӣ, овозҳои ғайримуллоим), рангомезии овозҳо (каптита), тарз, равиши иҷроӣ, ки дар як парда танинандоз (андола, ахута, андолита) асту охангро таъкид кунанда, зарб ва қонуниятҳои зарбӣ дар мусиқӣ (алап, алапа), рогҳо ва маҷмӯи иҷроии он (рага сангит) ва амсоли ин дар муқоиса бо маҷмӯъ, мураккаботи мақомҳои форсии тоҷикӣ (аҷамӣ ин истилоҳ дар аксари рисолаҳои мусиқии ҳавзаҳои илмию ҳунарии Ҳинд мавриди назари аҳли таҳқиқӣ ас. 15-18 аст) ва ғ. ба риштаи таҳлил омадаанд. «М.Р.» аз муҳимтарин осори хаттии ас. 18, равшан намудани вазъи ҳаёти мусиқии ин давраи ҳавзаҳои илмию иҷроии Ҳинд аст.

Ад.: Донишпажӯх М. Садусианд асари мусиқӣ дар забони форсӣ, Техрон, 1346; Шуур А. Мероси мусиқии ҳиндӣ ба забони дарӣ, Торонто, 2004; Разавӣ С. Феҳристи нусхаҳои хаттии Анҷумани Шарқӣ, Исломобод, 1967; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Маҷро. Роҳ, тарик. Ин вожа дар адабиёти хаттии мусиқии форсии тоҷикӣ, аз аҳди хилофати араб рӯи кор омада, ба маънии роҳи ангушти дуввум ё саввум ҷаҳорум ба кор рафта: Саббоба дар маҷрои «овоз (ҳусн-ал-забарҷад) аз овозҳои дараҷаи аввали Ибни Муҳризи Форс аст... арӯзи шеър ба баҳри мутақориб ва ғинои он дар сақили сонӣ бо ангушти», саббоба аст дар маҷрои ангушти ҷаҳорум. Ҳамин тавр дар овозхое, ки Исҳоқи Мавсулӣ (767-850) аз таснифоташ барои халифа Иброҳими Маҳдӣ (ба хоҳиши вай) сохта, шеърро зарб, тақсимооти басит ва роҳс (маҷро) дар он овоз таъин намудааст. Устодони мусиқӣ ба ҳаракат, равиши ҳам садоҳои кӯтоҳи баъдиро «М.» номидаанд.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакхнав, 1894; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Маҷрурот. Созҳои тории камониро дар адабиёти хаттии мусиқӣ, созҳои маҷруротӣ номида, созхое, ки бо камон навохта шавад ва дастаи онро «М.» номидаанд.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакхнав, 1894; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Абдуқодири Мароғӣ, Макосиду-л-алхон, Техрон, 1356; Чомеъу-л-алхон, Техрон, 1366.

«Меҳрӣ».

1. Аз анвои сози мусикии қадимаи мардумони эронӣ (форс-тоҷик), ки дар замони Сосониён (222-651) рӯи сахна омада ва ба сози чанг мушобеҳат доштааст. Дар катибаю сангнавиштаҳои Сосонӣ ин навъи соз бо гурӯҳи навозандагон тасвир шудааст (яъне чанги кучак, дастчанг). Сохти тору пардаҳо, усули ӣӯри торҳояш ҳам ба чанги маъмулӣ (арфа) ҳамсони наздик дошта (яъне ҳилолшакл, аз чанг хурдтар). Тори М. ро аз филиз, ё абрешим тайёр менамудаанд. Дар анъанаи иҷроии замони Сосониён чун сози ҷӯрнавобӣ ва такнавобӣ (якканавобӣ) эътибор дошта, баъди тасарруфи арабҳо М. аз истифода баромадааст.

2. Аз силсилаи тарона, оҳангҳои мавсимӣ-маросимии замони Сосониён.

3. Шӯба (ас. 13) ва ӯшаи мусиқӣ (ас. 13-15) дар маҷмӯи «Дувоздаҳмақом».

4. Дар мусикии ҳиндӣ ҳам номи яке аз соҳҳо будааст.

Ад.: Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Фарҳангомаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Фарҳанги Ғиёсул-л-ғот, Лакҳнав, 1892; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1344; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Меҳргони Бузург».

1. Аз суруд, оҳангҳои силсилаи маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст.

2. Аз лаҳнҳои сигонаи (25) Борбади Марвазӣ (589-90-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст:

*Чу бар кардӣ навои «Меҳргонӣ»,
Бибурдӣ ҳуши халқ аз меҳрубонӣ*

(Низомӣ).

3. Мақоми 2-ум аз алҳони 12-гонаи Форобӣ (875-952), ки яке аз адвори 48-гонаи Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) маҳсуб шуда.

4. М. дар маҷмӯи мақомоти имрӯзӣ ҷой надорад.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Сафиуддини Урмавӣ, Адвор, Техрон, 1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷаномои мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Меҳргони хурд».

1. Суруд, оҳанги силсилаи мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён эҷод шуда, мансуб ба Борбади Марвазист (589-90-628-38).

2. Шӯбаи тавсифӣ дар таркиби мақомоти 15-гона, ки бо номи «Меҳргони Борбадӣ» дар амалияи мусиқӣ (ас. 13-14) шухрат доштааст:

*Чун мутрибон занад навои Тахти Ардашер,
Гаҳе Меҳргони хурдаку гаҳе Сипаҳбадон*

(Манучехрӣ)

3. Дар айнаи замон М.Х. ба сифати ӯша, шоҳаи созию овозӣ амал надорад.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Воҷаномои мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Меҳрубонӣ».

1. Суруд, оҳанги мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шуда, ба Борбади Марвазӣ (589-90-628-38) нисбат додаанд.

2. Аз ӯшаҳои овози «Баёти Турк» («Шӯр» 7-дастгоҳи эронӣ) маъмулан ба вазни ҳосу вазнин ва ба сурати мавзун иҷро мешавад.

3. Дар фарҳангу қомусҳо «М.»-ро чун «Меҳргонӣ» тавсир намудаанд, вале «М.» худ таснифи ҳоса аст.

«М.» имрӯз бо ду-се баҳри шеърӣ иҷро шуда, аз музайиноти ҳоси шеърию мусиқӣ бархӯрдор аст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Воҷаномои мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Меҳтари Камол (с. тав. 1854, Бухоро, с. ваф. 1934 Бухоро, Меҳтари Хонанда), сарояндаи машхур, намояндаи ҳавзаи иҷроии Бухоро, иҷрокунандаи баноми шаклу анвои шеърию мусикии марвӣ, мусикии устодона «Шашмақом». Мусиқиро аз падараш омӯхта, сипас таҳсилро дар мадрасаи Мири Араб идома дода, асосҳои шеърӣ мусиқиро дар маҳфили Аҳмади Дониш (1826-1897), Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906) ва диг. такмил додааст. Сониян назди Бобо Ҷалол (1845-1928), Бобо Ғиёс (1859-1927) танбӯрнавобӣ, овозхонӣ (мақомсарой), сабқҳои хонандагиро меомӯзад. Дар иҷрои қисмҳои насрии мақомҳо маҳорати ҳоса дошта, дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухорою Самарқанд бо номи «Меҳтари Насрӣ» маъруф будааст. Муддате дар дастаи мутрибони дарбори амир Олимхон (1910-1920) хидмат ҳам кардааст. Тахти сарвари М.К. дар

Миаттайн

нохияҳои Рометону Ғиждувон дастаи марвисароёну мақомхонон таъсис ёфта ва иштирокдоронаш дар шаҳрҳои Бухорою Самарқанд, Марву Чорчӯй, Миёнколот маъруфият доштаанд. М.К. муддате дар мактаби мусиқии Шарқ (Бухоро) ҳам дарс (1921-27) додааст. Чанд таронаҳои иҷрокардаи ӯ дар баёзҳои «Шашмақом» дохил шудааст.

Ад.: Абёти Шашмақом, Р:1109-й, ИВАН Уз.ССР; Шашмақом, Р:8827-11, ИВАН Уз.ССР; Айни С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик, ҷ.11, к.2. Душ., 1964; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Меҳтари Туроби Хонанда (с.тав. 1856, Бухоро, с.ваф. 1933, Бухоро), сароянда, навозанда (танбӯри) ва оҳангсози тоҷик, зодгоҳаш Ғиждувон, сознавозӣ, овозхониро ибтидо аз падараш, ки хонандаи машҳури мардумӣ буд, меомӯзад. Барои фарогирии ҳунари овозхонӣ, сознавозӣ, хосатан санъати мақому мақомхонӣ ба Бухоро омада, бо гурӯҳҳои ҳунари ҳамкорӣ ва назди устодони мусиқӣ Бобо Ҷалол Носирзода (1845-1928), Бобо Ғиёс Абдуғанизода (1859-1927), Хоҷа Абдулқарими Хонанда (1848-1910), Ҳомидхоҷаи Савтии Бухороӣ (1849-1918) ва диг. қавонини шеър, мусиқиро (мақому марвисарой) меомӯзад. М.Т. бештар дар ҳавзаҳои ҳунарии Ғиждувону Ромитон, Бухоро, Шаҳрисабзу Марв, Самарқанд бо ҳунари рангини марвисароинаш шӯҳрат дошта, дар иҷрои шоҳаҳои «талқин», «савт», («Шашмақом») маҳорат, сабки хоси иҷроӣ ба харҷ додааст.

Солҳои зиёд ӯ бо Ҳоҷӣ Абдулазизи Самарқандӣ (1852-1936) ҳамкориҳои эҷодӣ доштааст.

Дар ҳаёти мусиқӣ асарҳои М.Т. «Талқини Меҳтар», «Амали Меҳтар», «Савти Меҳтар» ва ғ. шӯҳрати зиёд касб кардаанд.

Ад.: Адворҳои Шашмақом, Р:8849, 8855, ИВАН Уз.ССР; Баёзи Шашмақоми Бухоро, Р:8852, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003.

«Миаттайн» (дусад), аз усулҳои маъмули мусикист. «М.» дар ҷои 17-уми усули доира ҷойгир буда, дорои 50 зарби доира, 5 сабаби хафиф, 23 фосилаи суғрофт.

Ҷараёнгирии «М.»-ро дар манобеи хаттӣ ба Хоҷа Абдуқодир (1356-1435) нисбат додаанд. Хоҷазодаи Чангӣ (а. 15) дар такмилу таҷдиди таркиботи зарбии «М.» 12-сол қори эҷодӣ бурда, таркиботи онро бо диди нав тадвин менамояд. Усулҳои «М.» «Мухаммас», «Сақил»-и «Шашмақом» ва қисми таронавии баъзе аз шӯъбаҳои он махфӯз

мондааст. Дар мусиқии арабӣ ва ҳавзаҳои иҷроии давраи Бобуриёни Ҳинд ҳам устодони созу овоз асарҳо дар усули «М.» тасниф намудаанд.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Воҷаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Миёнхона». 1. Аз истилоҳи хоси мусиқии мақомӣ, дар иртибот ба шоҳи овозист. Як шакли шеърию мусиқӣ дар асоси шеър сохта шуда ва иҷро мегардад. Шакл, сохттори шеърии «М.» аз матлаъ, байтулвасат ва бозгӯй иборат аст.

2. Савте, ки арабҳо онро «байтулвасат» гӯянд ва дар Аҷам «Миёнхона» номида мешавад.

3. Савт-ул-васат, ки дар ҷадвали қисмати дуввум таснифоти қадимӣ монанди «Матлаъ» будааст. Чунин вонамуд мешавад, ки «М.» ё «байт-ул-васат» вазни озодро доро буда ва имкони нигориши он бидуни хатти мизон амалӣ будааст. «М.» дар маҷмӯи мақомҳо дар пардаҳои миёна вохӯрда, дар ҷараёни иҷро тавассути якду мисраъ анҷом мепазирад.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномай мусиқӣ..., Техрон, 1375; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мизон. 1. Тавозуни замонӣ, ҷумла, қитъаи мусиқӣ, ки аз назари зарбҳои асли ва фаръӣ, сукутҳо ба қисмҳои баробарро М. номанд.

2. Ҳар як қисмҳои баробар як ҷумлаи мусиқиро гӯянд, ки аз назари зарбҳои таъкид шаванда ва ғайри таъкид, сукутҳо тавассути хатти мизон ба тавозуни замонӣ мусовӣ тақсим шудаанд.

3. Мизонҳо ба воситаи қасри мизон нишон дода мешаванд. Таъкидоти қавию заъифи мизон: зарби аввали ҳар мизони зарби қавӣ ва бақияи зарбҳо нима заъиф ва заъиф иҷро мешавад. Дар зарбҳои маъмул (ду зарбӣ), зарби аввали қавӣ ва дуввуми заъиф (се зарбӣ), зарби аввал қавӣ ду зарби дигар заъиф (чор зарбӣ), зарби аввал қавӣ, дуввум заъиф, саввум нима қавӣ, чорум заъиф иҷро мешавад.

«М.» ду навъ аст: содда ва таркибӣ.

Мизон-ул-савт: овосанҷ, иртиоши савт, ди-апозон. Мизони нағма: вожаи физикӣ;

Мизонбандӣ: таъину ташҳиси зарбҳои асл дар шунидани як ҷумлаи мусиқӣ ё марзбандии мизонҳо дар эҷоди қитъаҳои мусиқӣ.

Мизони дутоӣ тақсимои дутоӣ дар як мизони содда.

Мизонҳои таркибӣ. 1. Мизонҳои хоричшуда аз мизонҳои содда бо тақсимои сетой. Дар мизони таркибӣ ҳар зарб қобили тақсим ба 3, 4, 12 қисмҳои баробар аст.

2. Зарби мизони содда дар мизони таркибӣ натиҷаи қобили тақсим ба се хоҳад буд.

Ад.: Форобӣ, Китоби бузурги мусиқӣ, Техрон, 1375; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқӣ..., Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Мизмар (мизмор, мизҳар). 1. Навъе аз созҳои бодӣ-нафасӣ, найи амудӣ (тутак, тутук, дудук), ки дар мамалики Шарқи Миёна ва Наздик шоеъ буд. М. дар Эрон имрӯз бо ин ном маъмул аст.

2. Як равиш, шеваи овозхонӣ (дар анъанаҳои иҷроӣ), ки мушобеҳ ба сабки навҳагонӣ, нолаҳонӣ аст.

3. Дар манобеи таърихию адабӣ (фарҳангҳо), баъзан бахшҳои мусиқии асарҳои тасаввуфӣ ас. 9-13 дар анъанаи иҷроии сози уд (барбат), ки бо ифодаҳои рангомезии савтӣ пиростаиҷроӣ мешудаанд, ин равиш мизҳарнавозӣ (мазҳарта-раннумӣ) ба қалам омадаанд.

Ад.: Фурсати Шерозӣ, Бухуру-л-алхон, Техрон, 1332; Маллоҳ Х. Ҳофиз ва мусиқӣ, Техрон, 1351; Козим А. Ал-истилоҳат-ал-мусиқия, Бағдод, 1963; Шаъбонӣ А. аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1350; Муъин М. Фарҳанги Муъин, Техрон, 1342; Рашид С. Ал-олот ал-мусиқӣ аср-ал-ислом, Бағдод, 1969; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ ва сози овоз..., Техрон, 1342; Форобӣ А. Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир, Қоҳира, 1961; Гиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1892; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мизроб. 1. Номи олат аз решаи зарб, олати задан ва навохтан, захираи мурибон.

2. Заҳма, ҳарошидан, шикофа, робитаи байни навозанда ва сози мусиқӣ.

3. Мизроб дар созҳои мусиқӣ ба таносуби навъи соз тафовут дорад. Чунончи мизроби тори филизӣ, мизроби танбӯр (филизӣ), мизроби сантӯру чанг (аз чӯб).

4. Мизроб ба маънии доми кабӯтарону мурғон ҳам меояд.

5. Мизроб ба маънии асобати мизроб ба симҳои соз ва эҷоди нағма низ истифода мешавад: «Мизроби Рост», «Мизроби Ушшоқ». «Мизроби

чӯфт» бо аломати X ишора шуда, дар баъзе аз созҳои мусиқӣ (сантир, қонун) мизроби рост ба мизроби дасти рост, мизроби чап ба мизроби дасти чап ишора мешавад. Дар сози тор бошад мизроби рост мизробест, ки аз боло ба поён, мизроби чап бошад баракси он дар ҳаракат аст, дар сетор акси он буда, мизроби рост аз поён ба боло навохта мешавад.

Дар созҳои зеҳӣ (тории камонӣ) камонро аз самти рост ба чап ҳаракат менамояд. Дар созҳои мизроби бисёри мизробҳо мутобиқи номашон ҳастанд (ду рост ва як чапро тақрор мекунанд. Се то якӣ (се рост ва як чап)): се то ду то дуто.

Дар ҷараёни сабти китъаҳои мусиқӣ одатан мизроби чап навишта шуда ва он ифодагари мизроби рост аст.

Гоҳе фақат дар яке ду мизони аввал мизроби рост чап навишта шуда, сипас бо қарор додани таъбири шабеҳ (монанди қабл, монанди мизонҳои қаблӣ) ба рӯи мизони баъд, китъаи тадовум пайдо мекунад.

М.Бузург, М.Рост ва М.Наво (Ф.Шаҳобов) маъмул аст. Аммо, дар амалияи мусиқӣ 2 навъи он дар матни танбур мавриди истифода шуда: М.Рост ва М.Бузург. Дар асоси М.Рост мақомҳои Рост ва Наво, ва дар асоси М.Бузург мақомҳои Бузург, Дугоҳ, Сегоҳ ва Ироқ иҷро мешаванд.

Мизроби Рост

1. Пардаи Рост

Шохтарда Зартарда Зартарда

Мизроби Рост

5 4

1. Сет Раст (Малтхон Раст ва Наво); 2. Сет танбур танбур истифода қарор нагирифта.

Шохтарда Зартарда Созтарда Шохтарда Зартарда Созтарда

Мизроби Бузург

1. Пардаи Бузург

Шохтарда Зартарда Зартарда

Мизроби Бузург

4 5

1. Сет Бузург (Малтхон Бузург ва Дувал); 2. Сет Сегоҳ (Малтхон Сегоҳ ва Ироқ);

Шохтарда Созтарда Зартарда Шохтарда Зартарда Созтарда

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1894; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Мир Девонаи Шаҷминӣ (с. тав. номаълум, Шаҷмини Бухоро, с.ваф. 1539, Ҳирот), мусикидон, шоир, олим ва сароянда., оҳангсози тоҷик. Илму фарҳанги замонашро дар Бухоро фаро гирифта, асосҳои ибтидоии шеър мусикиро аз падараш меомӯзад. Сониян барои такмили донишу ҳунар ба шаҳрҳои Самарқанд, Марв, Машҳад, Ҳирот рафта, аз устодони созу овоз, адаб ҳунар андӯхтааст. Дар мусикии назарӣ бештар кӯшиши зиёди омӯзишӣ ба ҳарч дода, назди Кавкабии Бухорой, Мирзоалии Чангӣ сознавозӣ, равиши эҷоди мусикиро такмил медиҳад. Дар соҳҳои уд, қонун, танбӯр маҳорати хуби иҷроӣ касб карда ва дар ин соҳа ихтирооти ҷолиб намуда, дар сарояндагӣ бештар дар иҷрои «савт», «амал», «қавл», «рехта», «нақш» қорҳои ҳунарий карда, рангомезиҳои тараннумӣ ворид сохтааст. Дар зарбу усулҳои мақомҳои «Рост», «Бузург», «Ҳусайнӣ», «Ушшок» тазминҳои рангини мусикӣ сохта, махсусан асарҳояш «Савти Мирдевона», «Савти ошӯфта», «Пешраво ошӯфта», «Нақши Шаҷмин» ва ғ. дар ҳавзаҳои эҷодии иҷроии Бухоро, Самарқанду Ҳирот шӯҳрати зиёд касб кардаанд. Шеърро некӯ (ғазал, қасида, рубоӣ, маснавӣ) мегуфтааст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Нафоису-л-муассир, Р:848, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мираки Маҷрӯҳии Чангӣ (тав. 1498-99, Марв, ваф. 1583, Бухоро), оҳангсоз, сароянда, навозандаи тоҷик. Аз овони ҷавонӣ ба омӯзиши шеър мусикӣ пардохта, сознавозиро аз падараш фаро гирифта, муддати зиёд назди Кавкабии Бухорой (ваф. 1535) мусикӣ омӯхтааст. Дар сознавозӣ (чанг, аъҷубаи замон – Дарवेशалии Чангӣ) сабки ҳоса дар ҳунари иҷроии замонаш ворид намуда ва бо мусикӣ маризонро муолиҷа менамуд. Дар сознавозӣ бо Мирзоалии Чангӣ бадонавозӣ намуда ва ғолиб мешудааст. Муддати зиёд М.М. дар дарбори Убайдуллоҳон (1533-1539), Абдулазизхони Шайбонӣ (1540-1549) сарвари гурӯҳи ҳунариро ба ўҳда дошта, барои хонҳои Шайбонӣ таснифоти созию овозӣ ҳам сохта, соҳиби инъомҳо шудааст. М.М. дар тазмини «Куллийт»-и Кавкабии Бухорой асари тоза тасниф карда ва ба нишони эҳтиром тақдим намуда, дар мақомҳои «Рост», «Бузург», «Наво», «Ҳусайнӣ» асарҳое аз қабилӣ «Савти ситора», «Қавли чашмони фаттон», «Амали савти ситора»

ва ғ. тасниф карда, ин асарҳояш дар ҳаёти мусикии ас. 16 эътибори ҳоса доштаанд. Шеърро хуб (бо тах. Маҷрӯҳ, ғазал, мустазод, рубоӣ ва соқиномаҳои ҷолиб) мегуфтааст.

Ад.: Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусикӣ, 7005-11 ИВАН Уз.ССР; Нафоису-л-муассир, Р:848, ИВАН Уз.ССР; Баҳру-л-асрор, Р:1375, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мираки Чангии Бухорой (Устод Меҳтари Мираки Чангӣ тав. номаълум, Бухоро, ваф. тахмин. 1608, Бухоро), навозанда, хонанда, мусикидон, табиб, шоири тоҷик. Мусикӣ, шеър ва табибиро аз падараш Хоҷа Мираки Маҷрӯҳии Бухорой омӯхтааст. М.Ч. аз ҷавонӣ ба омӯзиши илмҳои бадъ, қофия, мусикӣ, тиб, риёзиёту фалсафа шугл намуда, бештар дар мусикӣ вуқуфи зиёд пайдо кард. Ў ба Марву Сараҳс, Хоразм, Ҳирот, Самарқанд сафарҳои эҷодӣ намуда, аз устодони созу овоз, таснифсоз ҳунару дониши назарӣ андӯхта, дар чангнавозӣ маҳорату шӯҳрати зиёд касб кардааст.

Мусикиро назди Кавкабии Бухорой, Хоҷа Калони Хуросонӣ такмил дода, барои чанг ва равиши иҷроии он рисолае ҳам навишта (Дарवेशалии Чангӣ, «Тӯҳфату-с-сурур»), барои ин соз таснифоти рангине дар шакли анвои мусикии «савт», «амал», «нақш», «пешрав»-ҳо сохта, махсусан асари бадоявӣ тазминии ў «Қофур қадах бишқаст», ки бо номи «Пешрави чанг» маъруф будааст, устодони замон ба ин асараш назираҳои мусикӣ эҷод кардаанд. Асарҳои динари М.Ч. «Таркиби Наво» (бар усули «Уфар»), «Сарбанд» (дар «Фохтазарб»), «Нақши Мирак» (бар усули «Чаҳорзарб») ва ғ. дар ҳаёти мусикии Бухоро, Самарқанду Марв, Ҳирот шӯҳрати зиёд касб кардаанд. Асари «Нақши Меҳтарӣ» (ба ғаз. Кавкабӣ) дар ҳаёти маданияи ас. 16 тазминҳои зиёдеро рӯи сахна овардааст. М.Ч. баъди ғавти падараш сарвари нақоронаи Аштархонӣро (Боқимуҳаммад 1599-1605) ба ўҳда доштааст. Асарҳои «Амали наққора», «Савти наққора», «Гардуни наққора» ва ғ. маҳсули ин давра буда ва навозандагонии зиёде аз ў ҳунар андӯхта, шеърро хуб мегуфтааст (бо таҳаллуси «Мирак» ғазалу рубоӣ, маснавӣ, соқиномаҳо).

Ад.: Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Машҳун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, Техрон, 1348; Раҷабов А. Афкори мусикии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёти ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Миргарав (тав. номаълум, Ҳирот, ваф. 1547-48, Ҳирот), мутриб, мусикидон, шоири форс-тоҷик. Санъати мусиқӣ, шеър ва улуми инсониро ибтидо аз падараш омӯхта, сониян назди устодони мусиқӣ Юсуф Мавлуди Дуторӣ, Ҳоҷа Исоҳи Шихобӣ, Устод Маъсуми Хонанда ва диг. асосҳои сознавозӣ, овозхонӣ ва таркиботи назарии онро меомӯзад. Созҳои қонун, нузхат, уд ва танбӯрро бар пояи сабки мусикидонони Ҳирот омӯхта, дар ин созҳо таснифоти рангин дар жанру анвои созию овозии «савт», «амал», «пешрав», «қавл», «кор», «рехта», «сачъ» ва ғ. офаридааст. Мас. «Амали Бузург» (бар усули «Барафшон»), «Пешраво Сабо» (бар усули «Шодиёна»), «Савти Мухаммас» (бар усули «Мухаммас»), «Соқиномаи Миргарав» (бар усули «Соқинома» ва «Уфар») ва ғ. назди аҳли мусиқии Ҳирот пазируфта ва назираҳои зиёде мутрибон сохтаанд. М.Г. ба Кирмон, Рай, Шероз ва Осиёи Хурд (Қустантия) сафар карда, ба муридону пайравони Мавлоно Рум мусоҳибаҳо карда, ба ғазалиёти Мавлоно «савт», «амал», «тарона», «қавл», «рехта» сохта, аз ҷумла «Савти най» («Нолаи най») дар ҳавзаи ҳунарии Рум шӯҳрати зиёд доштааст. Ғазалу рубоиро ба сабки хуросонӣ меғуфт.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Соммирози Сафавӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1346; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламо-рои Аббосӣ, Техрон, 1345; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ.2, Душ., 1989.

Мирзо Абдулкарими Танбӯрӣ (Мирзо Абдулкарими Хонанда, Ҳоҷӣ Абдулкарими Хонанда, тав. 1868, Бухоро, ваф. 1910, Бухоро), навозанда (танбӯрӣ), хонанда, оҳангсоз, донандаи мақомҳо. Санъати мусиқӣ, шеърро аз падараш, ки ашхоси машҳури фарҳангии Бухоро буд (дар дарбори амир Музаффар (1860-1885), амир Абдулаҳад 1885-1910 аз аз дафтардорони дарбор буд) омӯхтааст. Дар танбӯрнавозӣ ҳампояи Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906), Бобо Чалол Носирзода (1845-1928), Бобо Ғиёс Абдуганизода (1859-1927) буда, дар овозхонӣ (савт, талқин, наср) ҳамради Қорӣ Начмуддини Хонанда (1854-1910), Ҳоҷии Ромитонӣ (1868-1913), Идии Хонанда (1868-1914) ва диг. буд. Дар марвисарой ҳам бекаринаи замонааш буда, бо Ҳофизӣ Восеъ (1861-1929) ҳамкорӣ хуби эҷодӣ доштааст. Шогирдону мубаллиғони зиёд дошта, аз шогирдонаш Ҳофизӣ Ҳазратқул (1862-1919), Ҳофизӣ Восеъ дар рушди марвисарою мақомхонӣ саҳми хоса гузоштаанд. М.А. таъби хуби

шоирӣ ҳам дошта, ғазалу рубоиро суруда, дар баёзу мунтахаботи «Шашмақом» ворид шудаанд.

Ад.: Баёзи Нодим, Р:4179, ИВАН Уз.ССР; Баёзи Шашмақом, Р:1466-11, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Мирзоалии Чангӣ (тав. 1516-18, Миёнкалот, ваф. 1589, Бухоро), мусикидон, мутриб ва шоири тоҷик. Падари Дарवेशалии Чангӣ (1542-1649), дар Миёнкалот камол ёфта, ғазолияташ дар Бухоро сурат гирифта, дар адабиёт, мусиқӣ (мутрибӣ) шахси соҳибистеъдоди замонааш буд. Муддати зиёд дар дарбори Пирмуҳаммад (1556-1561), Абдуллоҳони II (1583-1593) ба сифати мутриб (сардори нақорахона), дафтардор хидмат кардааст. Назди Ҳоҷа Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ сознавозӣ, асосҳои назарии мусиқиро меомӯзад («дар илми адвор аъҷубаи рӯзгор буд ва сохро бисёр устодона навохтӣ, таснифоти зиёд барои чанг сохта...») – Дарवेशалии Чангӣ).

М.Ч. чун мутриб ва оҳангсоз дар жанру шакл, анвои шеърию мусиқии «савт», «амал», «кор», «нақш», «қуллӣ», «қавл», ва ғ. таснифоти рангин сохта, махсусан «Амали хубрӯён», «Нақши сарви сито», «Кор ба Барафшон», «Нақши минӯ», «Пешрави чанг» дар ҳаёти мусиқии Бухорою Самарқанд, Марву Миёнкалот шӯҳрати зиёд доштаанд. М.Ч. дар тадвини «Тӯҳфату-с-сурур» (Дарवेशалӣ) кӯмак намуда, рисолае ҳам дар мусиқӣ навишта, ба Абдуллоҳони II (1583-1593) тақдим кардааст. Дар шеърӯ шоирӣ соҳибсабку соҳибдегон будааст. Мутрибони номӣ Ҳабиби Чангӣ, Маҳмуди Чангӣ аз шогирдони М.Ч. буда, дар ҳунари иҷроии Мовароуннахрӯ Хуросон нақши муассир гузоштаанд.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мирзоараби Қобузии Самарқандӣ (тав. номаълум, гузари Сӯзангарони Самарқанд, ваф. 1620 Самарқанд), сароянда, навозанда, оҳангсоз, шоири тоҷик. Аз ҷавонӣ ба омӯзиши мусиқӣ, арӯз, риёзиёту фалсафа, шеър шугл намуда, асосҳои илмию амалии мусиқиро назди Устод Алиакбари Қонунии Самарқандӣ, Ҳоҷа Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ азхуд намуд. Бинобар ба тавсифи Дарवेशалии Чангӣ М.Қ. дар сози қобуз тағйироти ҷиддӣ ворид намуда (тору парда), барои ин соз дар шаклу анвои созию овозӣ «амал»,

Мирзобои Маҳмуд

«пешрав», «кор», «сарбанд», «нақш» таснифоти рангин сохтааст. Зимни ин М.Қ. дастур барои сози қобуз сохта ва назди аҳли созу овоз пазируфта шуда, таснифоташ «Амали қобуз», «Пешрави Мирзоараб», «Нақши Мирзоараб», «Савти қобуз», «Кор барои қобуз» дар ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанду Марв, Бухоро ва Миёнқолот шўҳрати зиёд касб намудаанд. М.Қ. шеърро некӯ (ғазал, рубой, қитъа, маснавӣ, бо таҳаллуси «Мирзо») меғуфтааст. Муаллифи «Тўҳфату-с-сурур» (Дарवेशалии Чангӣ) намунае аз рубоӣёташро ба сифати тарона овардааст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тўҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Ҷз.ССР; Хоча Ҳасани Нисорӣ, Музаққир-лаҳбоб, Р:4282, ИВАН Ҷз.ССР; Баҳру-л-асрор, Р:1375, ИВАН Ҷз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мирзоаточони Танбӯрӣ (Ҳочӣ Мирзоаточон, тав. 1875, Шофиркони Бухоро, ваф. 1935, Бухоро), танбӯрӣ, донанда ва иҷроқунандаи машҳури «Шашмақом». Таҳсилро дар мадрасаи Бадалбеки Бухоро идома дода, мусиқиро назди Бобо Ҷалол Носирзода (1845-

1928), Бобо Ғиёс Абдуғанизода (1859-1927), Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906) ва диг. сознавозӣ, омӯзиши таркиботи мақомҳоро фаро мегирад. Асосҳои овозии мақомҳоро аз Ҳофизии Идихон (ваф. 1914), Ҳофизии Беғичон (ваф. 1928) омӯхтааст. Бо устодони мусиқӣ Бобо Ғиёс, Бобо Ҷалол ҳамкориҳои эҷодӣ дошта, аз с. 1920 то охири умр дар мактаби мусиқии шарқ (Бухоро), с. 1927-32 Институти хореография ва мусиқии ш. Самарқанд фаъолият намуда, дар иҷрои М.Т. шоҳаҳои созии «Шашмақом»-ро ба ғармонфон сабт шудааст. Аз М.Т. мусиқидону донандагони «Шашмақом», Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, М.Бурҳонов, Х.Изомов, М.Ашрафӣ ва диг. асосҳои амалии мусиқии анъанавиро андӯхтаанд.

Ад.: Алимбаева К., Аҳмадов М. Народные музыканты Уз-на, Таш., 1959; Миронов Н. Музыка таджиков, Сталинабад, 1932; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Мирзоаҳмади Камонӣ (Мирзоаҳмади Камонча, Ғижжакӣ, тав. номаълум, Ҳирот, ваф. 1554), оҳангсоз, навозанда, шоири форс-тоҷик.

Асосҳои шеърӣ мусиқӣ, улуми инсониро дар зодгоҳаш омӯхт. М.Қ. ба сабаби нооромӣ, вазъи сиёсӣ (бо бародараш) зодгоҳашро тарк намуда, ба Ҳиндустон рафта, дар боргоҳи Темуриёни Ҳинд (Ҳумоюн 1530-1539, 1555-1556) ба сифати муғриб, дафтардор хидмат намуд. Дар ин муддат М.Қ. мусиқии ҳиндиро ҷиддан меомӯзад ва бо устодони мусиқии ин кишвар ҳамкориҳои эҷодӣ намуда, осори мусиқии Амир Ҳусравро (1253-1325) омӯхта, таъба осораш роҷеъ ба мусиқии назарӣ қорҳои зиёдеро анҷом дода ва дар тарбияи мусиқидонони ҷавон заҳмат мекашад. Мусиқидони номӣ Муҳаммади Равшанзамир (муаллифи «Рисола дар илми мусиқӣ»), ки аз шоғирдону наздикони М.Қ. буд, роҷеъ ба дониши баланди назарию амалии мусиқии устодаш нуктаҳои ҷолиб баён карда: «дар илми амалӣ ва назарӣ вуқуфи тамои доштӣ». Ӯ барои сози қамонча дар шакли анвои созию овозӣ асарҳои «Пешрави қамонча», «Амали қамонча», «Савти қамонча» ва ғ. тасниф карда, дар ҳаёти мусиқии Ҳинд шўҳрати зиёд касб кардаанд. Шеърро хуб (бо таҳал. Қамонӣ ғазалу рубой, маснавӣ, қитъа) меғуфтааст.

Ад.: Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарवेशалии Чангӣ, Тўҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Ҷз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мирзобои Маҳмуд (Султон Абӯлҳасан Алӣ ибни Мусо Ризо, тав. номаълум, Исфажон, ваф. тах. 1578, Исфажон), мусиқидон, оҳангсоз, шоир. Мусиқӣ, шеър, улуми дунявиро дар зодгоҳаш омӯхта, бештар ба омӯзиши осори мусиқии Форобӣ (875-950), Ибни Сино (980-1037), Ибни Зайла (ваф. 1048), Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) ва диг. пардохта, барои тақмили дониши назарию амалии мусиқӣ ба шаҳрҳои Табрез, Шероз сафарҳо намуда, аз устодони созу овоз малакаи ҳунари андӯхт. М.М. дар заминаи мусиқии илмӣ қори пурсамар бурда ва дар иртибот масоили созу овоз ду рисола «Рисолаи мусиқӣ», «Рисола дар илми мусиқӣ» (дар ин асарҳояш бештар ба таркиботи «Дувоздаҳмақом», шакли анвои шеърӣ мусиқӣ таваҷҷӯҳ намуда, ниг. «Рисола дар илми мусиқӣ») навишта, ӯ баробари идомаи нуктаҳои таҳқиқии мусиқидонони то замонааш, инчунин роҷеъ ба масоили шакли анвои созию овозии ас. 16-17 ҳавзаҳои ҳунарии Хуросону Эрон ва Моғароуннаҳр таваҷҷӯти назарӣ додааст. М.М. дар асарҳояш ра-

виши тавсифии донишии мусиқиро идома дода, дар шарҳи таркиботи мақомҳо («Дувоздахмаком») ба ҳулосаҳои тоза комёб шудааст.

Ад.: Донишпажӯх М. Садусианд асари мусиқӣ ба забони форсӣ, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Фархангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мирзобобои Ҳофиз (Аҳмадов Мирзобобо, тав. 1897, ш. Конибодом, ваф. 1967, Конибодом), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, Ҳофизии Халқии РСС Тоҷикистон (1955), намояндаи машҳури ҳавзаи иҷроии Конибодом. Ба мусиқӣ аз овони ҷавонӣ ворид шуда, асосҳои амалии созу овозро назди Зокири Шокир омӯхтааст. М.Ҳ. бештар дар иҷрои «суруди калон» (ашӯлаи калон) шӯҳрати зиёд касб кард. Аз овони шиносӣ бо Содирхон (1847-1931) майл ба иҷрои осори «Шашмақом» намуда, дар талқини «наср», «савт», сурудҳои устодонаи мардумии «Савора», «Мустазод», «Қўшчинор», «Муноҷот», «Ушшоқи Самарқанд», «Қашқарчаи Гулёр», «Абдурахмонбегӣ», «Каримқулбегӣ» ва ғ. шӯҳратёр шуд. М.Ҳ. иштирокдори озмунҳои мусиқии мардумӣ (1931), Даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1941) буда, аз с. 1955 ба сифати сарояндаи Филармонияи давлатии Тоҷикистон дар рушди мусиқӣ саҳми арзанда гузошта, мусаннифи зиёда аз 50-суруду оҳанг буда, шогирдони боҳунаре тарбия намудааст (Бобоев Ҷ., Турсунов М., Неъматов М.). М.Ҳ. барои хидматҳояш дар рушди мусиқии тоҷик бо ордени «Нишони Фахрӣ» (1941), Ифтихорномаи Ҳукумати РСС Тоҷикистон мушарраф гардидааст.

Ад.: Киямова Л. Тадж. Государст. Филармония, Стал-абад, 1957; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мирзиброҳими Қонунӣ (тав. 1568, Табриз, ваф. 1606, Табриз), мусиқидон, хаттот, навозанда, шоир ва ороишгар. Писари Баҳром Мирзо (набери шоҳ Исмоили Сафавӣ, бародарзодаи шоҳ Таҳмосби Сафавӣ), хатту хаттотиро аз Миралии Ҳиравӣ, мусиқиро аз Қосими Қонунӣ омӯхт.

Дар санъати хатту лавоҳӣ сабку ҳунари хеле нафис дошта, чандин осори хаттотӣ, ороиши девонҳои шоирони бузургро ба ӯ нисбат додаанд. М.Қ. дар мусиқӣ соҳиб ҳунар ва дар қонуннавозӣ аз устодаш (Қосими Қонунӣ) пеш рафта, дар ин соз таҳаввулотӣ зиёдаи иҷроӣ ворид намудааст. Дар жанру анвои шеърию мусиқии «савт»,

«нақш», «амал», «кор», «рехта» ва ғ. таснифоти рангине сохта, дар ҳавзаҳои ҳунарии Табризу Хирот шӯҳрати зиёд доштаанд. Шеърро (ғазал, рубой, маснавӣ) некӯ меғуфта, муаллифи «Тӯҳфаи Сомӣ» (Соммирзо) порчаҳои зиёдеро аз ашъори рангини ӯ оварда ва ин ду байт намунаи хирвор аз таъби саршори шоирӣ ӯст:

То аз сумани ту омад сунбул берун,

Сад нолаи хуш зи булбул омад берун.

Пайваста зи сабзагул берун меомад,

Ин турфа, ки сабза аз гул омад берун.

Ад.: Соммирзои Сафавӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1346; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1345; Қозӣ Аҳмад, Гулистони ҳунар, Техрон, 1345; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мирзоназруллои Танбӯрӣ (с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф. 1918, Бухоро), навозанда, иҷроқунандаи машҳури мусиқии мардумӣ ва устодонаи тоҷик («Шашмақом»). Мусиқиро аз устодони номвари мусиқӣ Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906), Абдулкарими Хонанда (1848-1910), Шодихони Хонанда (1857-1914) ва диг. омӯхта, дере нагузашта, дар иҷрои шоҳаҳои созии мақомҳо (мушқилот) дар ҳавзаи иҷроии Бухоро номвар шуд. Аз Бобо Ғиёс Абдуғанизода (1859-1928) низ ҳунар омӯхта, дар танбӯрнавозӣ бо бузургтарин устодони ин соз ҳамҳунароӣ ва ҳамовозӣ дошт. Мусиқидонони хоразмӣ аз М.Т. равиши танбӯрнавозии асилро омӯхта (равиши навозиши созии мақомҳо) ба анъанаи иҷроии маҳаллӣ мутобиқ намудаанд. Ромишварони зиёде аз сабки иҷроии М.Т. баҳравар гардидаанд (Меҳтари Туроб, Меҳтари Камол).

Ад.: Айни С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик, ҷ.11, кит.2, Душ., 1968; Баёзҳои Шашмақом, Р:8850, 8853, ИВАН Уз.ССР; Алимбаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Миронов Н. Музыка таджиков, Сталинабад, 1932; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989. Таджикская музыка, Душ., 2003.

Мирзо Ғулом (тав. 1868, Қалъаи Хумб, ваф. 1918-20, Қалъаи Хумб), сароянда, навозанда, шоир-таронасоз, намояндаи ҳавзаи иҷроию эҷодии Дарвозу Рашт, устои Шариф Ҷӯра (1897-1964). Зиндагӣ ва фаъолияти М.Ғ. дар зодгоҳаш, Бухоро, Самарқанд сурат гирифта, аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ ворид шуда, муддате ба Бухоро, Самарқанд рафта, аз дарсҳои ҳунарии

Мирзохошими Боқии Самарқандӣ

Бобо Ғиёс (1859-1927), Шодихони Хонанда (1857-1914), Абӯдсамадбеки Ҳофиз (1857-1916), Мирзо Ҳазратқули Ҳофиз (1862-1919), марвисараёни номӣ Бобомуллои Ҳофизии Хонанда (ваф. 1875), Устод Ҳочии Ромитанӣ (1868-1913), Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936) ва диг. баҳравар шудааст. М.Ғ. анъанаи марвисароиро дар ҳавзаи ҳунарии Дарвозу Рашт бо тозақориҳо ворид намуда, салиқаи ҳуби шеърӣ ҳам дошт.

Ад.: Рачабов А. Аз сур то ситои Шариф Қӯра, Душ., 2001; Маҳбуби ҳар хонадон, Душ., 1992.

Мирзоев Шарифҷон (тав. 1929, ш. Исфара, ваф. 1977, ш. Исфара), муғриб (дугорӣ, ғижжакӣ, дафӣ), оҳангсоз-ичроқунанда, донандаи мерос ва анъанаҳои иҷроии ҳавзаи ҳунарии Исфара. Мусикиро аз мусикидонони номии Исфара Мирзоқурбон Солиев ва диг. омӯхта, дар сознавзӣ аз соҳибхунаронии ин ҳавзаи иҷроӣ буд. Иштирокдори Даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1941, 1957), чашнвора ва озмунҳои ҳунароҳои мардумӣ буда, дар сабти намунаҳои баргузидаи осори мусикии мардумӣ, шоҳаҳои «Шашмақом» (барои ҳазинаи радиои тоҷик) саҳми хоса дорад. М.Ш. барои хидмати шоиста дар тарғиб ва рушди мусикии тоҷик ба Ифтихорномаи Ҳукумати РСС Тоҷикистон мушарраф шудааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мирзо Ҳазратқули Хонанда (Ҳочӣ Ҳазратқули Ғижжакӣ, Хонанда, Ҳазратқули Ҳофиз, тав. 1862, Бухоро, ваф. 1919, Бухоро), навозанда (ғижжак), донанда ва иҷроқунандаи машҳури мақомҳо, марвисарои номии тоҷик. Мусикиро аз падараш (мусикидон, шоиртабъ) омӯхта, асосҳои мусикиро муддате назди Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906), Ҳочӣ Абдулқарими Хонанда (1848-1910) меомӯзад. М.Х. дар санъати иҷроӣ (овозхонӣ), махсусан дар иҷроӣ шоҳаҳои овозии «Шашмақом» «савт», «наср», «соқинома» маҳорати баланди талқиннамоӣ ба ҳарч меода, устодони замони ин усули иҷроӣ ўро писандида. М.Х. дониши ҳуби адабию назариро дар мадрасаи Мири Араб фаро гирифта, дар дарки аркони илми бадеъ диди нафиси шеърфаҳмӣ дошта ва

шеърро некӯ (ғазал, маснавӣ) меғуфтааст. Ў дар таҳияи чандин баёзҳои «Шашмақом» ҳам ширкат намуда аст.

Ад.: Алимбаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Уз-на, Таш., 1959; Миронов Н. Музыка таджиков, Сталинабад, 1932; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Мирзохошими Боқии Самарқандӣ (машҳур ба Боқии Қонунӣ, тав. номаълум, Самарқанд, ваф. тах. 1578, Самарқанд), сароянда, навозанда, мусикидон ва шоири тоҷик. Мусикӣ ва шеърро дар зодгоҳаш омӯхта, дере нагузашта дар сознавзӣ, овозхонӣ шўҳрат ёфт. Аз шогирдони соҳибхунари Ҳоча Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ буда, дар шакли анвои шеърию мусикӣ «савт», «» амал, «кор», «қавл», «пешрав», «нақш» ва «савт-ул-амал» таснифоти рангине сохта, офаридаҳои ў «Амали чанбари Мирзохошим», «Савти Боқихонӣ», «Пешрави Мирзои Қонунӣ», «Пешрави Қонунӣ» дар ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанду Бухоро, Марв ва Ҳирот шўҳрати зиёд касб кардаанд. М.Б. таъби баланди шоирӣ ҳам дошта, бо таҳалл. «Боқӣ» ғазалу маснавӣ, рубоӣҳои рангин гуфтааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тўҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Ҳоча Ҳасани Нисорӣ, Музаққирӯлаҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Баҳру-л-асрор, Р:1375, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мирзохусайни Танбӯрӣ (тав. номаълум, Бухоро, ваф. тах. 1581, Бухоро). оҳангсоз, танбӯрӣ, мусикидон ва шоири тоҷик. Аз овони ҷавонӣ ба фароғирии шеър, мусикӣ, улуми дунявӣ, лаввоҳӣ, хаттотӣ ва наққошӣ чиддан машғул шуда, дар мусикӣ (созनावзӣ, таснифсозӣ) шўҳрати зиёд касб мекунад. Дар равиши иҷроии танбӯр таҳаввулотӣ навине ворид намуда, дар ин замина дастури хосае ҳам мураббӣ кардааст. М.Т. барои фароғирии мусикӣ (созनावзӣ) ба ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанд, Марв, Ҳирот, Насафу Миёнқалот сафарҳои омӯзишӣ намуда, аз устодони созу овоз, таснифсоз ҳунарашро такмил медиҳад. Махсусан, назди Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ, Амир Алиакбари Қонунии Самарқандӣ чанд муддат мусикии амалӣ ва назарӣ омӯхт. Дар мусикӣ асаре бо номи «Бухуру-л-алҳон» навишта ва он то замони мо нарасида аст.

Таснифоти «Савти танбӯрӣ», «Гардунияи танбӯрӣ», «Пешрави танбӯрӣ» (Мирзохусайнӣ), «Шодӣёнаи Мирзохусайнӣ» ва ғ. аз осори ўст ва

дар ҳаёти маданияи Самарқанду Бухоро, Марв машхуру писандида будаанд. М.Ҳ. шеърро низ (ғазал, маснавӣ) некӯ мегуфтааст.

Ад.: Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Муззакиру-л-ахбоб, Р:4282; Ҷодату-л-Ошикин, Р:4851, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Миронов Николай Назарович (с. тав. 1870, Самара, с.ваф. 1952, Москва), оҳангсоз, дирижёр, мардумшинос-музикдони рус, Артисти халқии РСФСР Ўзбекистон (1937), таҳсилоти муסיқиро дар зодгоҳаш ва С-Петербург гирифтааст. М. яке аз аввалин муҳаққиқони муסיқии суннатии тоҷик ва мардумони Осиёи Миёна буда,

тамоми фаёлияташро ба омӯзишу тадриси муסיқии мардумӣ бахшидааст. М. аввалин роҳбари ҷамъияти муסיқии Тошканд, директори Инс-ти хореография ва муסיқии Самарқанд (1928-32) буд. М. барои фарогирии асосҳои амалии муסיқии мардумӣ ва классикӣ устодону донандагони муסיқиро (Ҳочӣ Абдулазиз, Домулло Ҳалим, Содирхон, Устод Шодӣ, Мулло Тӯйчӣ ва диг.) ба Инс-ти Самарқанд даъват намуда ва дар сабту дастраси мардум намудани осори устодон сахми хоса гузошт. Ӯ муаллифи чандин таълифоти муסיқӣ роҷеъ ба мероси муסיқии тоҷик, мардумони Осиёи Миёна буда, аз муассисони аввалин ҷамъиёти муסיқии тоҷикӣ (олимпиадаи муסיқӣ, Сталинобод, 1932) аст.

Муҳимтарин таълифоти муסיқии М.: Музыка узбеков, Самарқанд, 1929; Обзор музыкальн. культур узбеков и других народов Востока, Самарқанд-Москва, 1931; Песня Ферганы, Бухары и Хивы. Таш., 1931; Музыка таджиков, Сталинабад-Москва, 1932 ва ғ.

Ад.: Асиновская А., Акбаров И. Совет Ўзбекистон композиторлари, Тош., 1969; Уз.Совет энциклопедияси, ҷ.7, Тош., 1976.

Мирсаидалии Ғижжакӣ (тав. номаълум, Самарқанд, ваф. тахмин, 1601-1603, Самарқанд), навозанда, оҳангсоз, музикдон. Фаёлият, зиндагии М.Ғ. дар замони Шайбонийн (1500-1599), Аштархонийн (1599-1753) сурат гирифта, аз намояндагони машхури мактаби иҷроии Самарқанд аст. М.Ғ. дар шаклу анвои созию овозии

«савт», «кор», «пешрав», «қавл», «рехта» дар сози ғижжак таснифоти гуногунранг сохта, таснифоташ дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Марв, Хоразм ҳам шӯҳрат дошта, устодони созу наво ҷавобияҳои муסיқӣ тасниф кардаанд. Табъи хуби шоирӣ ҳам дошта «ғазал, тарона, соқиномаро равону мавзун гуфтӣ».

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, 449, ИВАН Уз.ССР; Муҳиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Зиннату-л-мачолис, Р:4229, ИВАН Уз.ССР.

Мирсалими Ашӯр (Ашӯров Мирсалим, тав. 1965, деҳ. Зимтӯт, ноҳ. Панҷакент, вил. Суғд), сароянда, иҷрокунандаи сурудҳои мардумӣ, классикӣ, ҳофизии ансамбли давлатии «Нури Хучанд» (аз 2003, то кунун). Ба созу наво аз овони ҷавонӣ ворид шуда, хатм кардаи

Институту давлатии санъати Тоҷикистон буда, фаёлиятро дар театри ба номи Камоли Хучандӣ оғоз намуда (1996-2003) ва идома додааст. М.А. дар иҷрои шоҳаҳои «Шашмақом» саликам хуби иҷроӣ дошта ва аз с. 2003 ба сифати сароянда дар ансамбли давлатии шашмақомхонони «Нури Хучанд» ҳунарнамоӣ менамояд. М.А. иштирокдори чандин ҷашнвораҳои ҳунарии ҷумҳуриявӣ, Симпозиум ва фестивали байналмилалии «Шашмақом» (Исфара, 2003) буда, барои маҳорати хуби иҷроӣ, тарғиби мероси муסיқии тоҷик ба нишони «Аълочии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» мушарраф шудааст.

Ад.: Ҳолномаи М.Ашӯров; Бойгонии дастан «Нури Хучанд».

Мирхатиби Хонанда (Мавлоно Мирхатиб, тав. номаълум, Бухоро, ваф. тахмин. 1540 Бухоро), сароянда, навозанда, музикдон ва шоири тоҷик. Санъати муסיқӣ, шеърро аз падараш меомӯзад. М. Барои такмили дониши муסיқиаш муддате назди Начмуддини Гавҳарии Кавкабии Бухорӣ (ваф. 1535) асосҳои муסיқии назариро омӯхта, сониян ба Самарқанд рафта, аз Ҳоча Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ, Амир Алиакбари Қонунии Самарқандӣ сознавозӣ (қонун), таркиботи шеър муסיқиро андӯхтааст. М. дар ҳунари овозхонӣ равияи хоси хонандагиро дар иҷроии манзумаҳои ҳамосӣ, ишқӣ ва ирфонӣ ба ҳаёти муסיқии Самарқанду Бухоро ворид карда, дар ин равия пайравони зиёд дошт.

Миришариф

Ў дар шаклу анвои созию овозии «амал», «савт», «нақш», «қавл», «тарона»-ҳои гуногунмавзӯ сохта, «Савти дилбаро», «Амали Хатиб», «Таронаи Мирхатиб», ки дар тазмини зарбу усулҳои мақомҳои «Раҳовӣ», «Рост» тасниф кардашро ба Алидӯсти Ной бахшидааст. Бо ҳамкори Алидӯсти Ной дар тазмини усули шӯъбаи «Ҳисор» асари бисёрқисмаи «Пешрави Ҳисор», «Савти Ҳисор», «Таронаи Ҳисор»-ро тасниф карда, ба ҳокими Ҳисори Шодмон эҳдо намудааст. М. таъби хуби шоирӣ дошт ва дар шеърӯ шоирӣ бо тах. «Хатиб» ғазалу мухаммас, мустазоду соқиномаҳо сурудааст.

Ад.: Нисорӣ, Музаккиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Зиннату-л-мачолис, Р:4229, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мирхокӣ (Ҳофизӣ Мирхокӣ, Мавлоно Муҳаммадхусайни Бухорӣ, тав. номаълум, Бухоро, ваф. тах. 1567, Бухоро), сароянда, оҳангсоз ва шоири тоҷик. Санъати мусикӣ, шеър, тиб, хаттотию лаввоҳиро дар зодгоҳаш омӯхта, дар сознавозӣ, овоззонӣ маҳорати ҳоси иҷроӣ ва талқиннамоӣ дошта, дар иҷроӣ шаклу анвои шеърӣ мусикии «соқинома», «мустазод», «савт», «нақш», махсусан «қавл», «рехта», «куллиёт» устодони мусикиро дар шигифт овардааст. Муддате дар дарбори Абдулатифхон (1549-1552), Пирмуҳаммадхони I (1556-1561) – Шайбонӣ ба сифати гӯянда (хонанда) хидмат кардааст. Барои Наврӯзахмадхони Шайбонӣ (1552-1556) ду манзумаи мусикии «Амали Наврӯз», «Соқиномаи Наврӯз» (матнашро худаш сохт) тасниф намуда ва дар ҳаёти мусикии замони Шайбонӣ (1500-1599) шӯҳрати зиёд касб кардааст. Асарҳои М. «Пешрави Ҳусайнӣ», «Савти дилрабо», «Кори Ушшоқ», «Қавли дилреш» ва ғ. дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Самарқанд, Марв, Миёнкалот маъруфият доштаанд.

Дар санъати шеърӯ шоирӣ ҳам маҳорати хуб дошта, соҳибдевон (тахал. Мирхокӣ), дар тиббу табобат рисолае навишта, назди табибон машҳур будааст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музаккиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Мирхоча Айюби Баракот (тав. номаълум, Шаҳрисабз, ваф. 1489-90, Ҳирот), мусикидон, гӯянда (ровӣ, сароянда), оҳангсоз, донишманди

тоҷик. Дар хонаводаи олим ва ғаеҳ, шоир ба дунё омада, асосҳои шеърӯ мусикиро ибтидо аз падараш омӯхта, сипас ба шаҳрҳои Самарқанду Ҳирот рафта, назди устодони мусикӣ Хоҷа Абдуллоҳи Марворид, Устод Шодӣ, Хоҷа Юсуфи Бурҳонуддин шеърӯ мусикиро комил намуд. М.А. дар иҷроӣ осори ирфонӣ бештар шӯҳрат ёфта, дар заминаи ғазалҳои Ҷомӣ, Навоӣ ва диг. «амал», «савт», «нақш», «қавл», «рехта» тасниф кардааст. Масалан «Амали Дугоҳ», «Савти дилошӯб»-ро ба Ҷомӣ, Хоҷа Юсуфи Бурҳонуддин бахшида, инчунин дар тазмини усули мақомҳои «Рост», «Ушшоқ», «Ҳусайнӣ» ва «Наво» силсилаҳои ҷолибе сохта «Нақши Мавлоно» (ба ашъори Ҷомӣ) дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳироту Бухоро, Самарқанд шӯҳрати зиёд доштааст. М.А. соҳибдевон буда, дар шаклу анвои шеърӣ ғазал, маснавӣ, рубоӣ ашъори рангин сурудааст.

Ад.: Навоӣ, Мачолису-н-нафоис, Тош., 1964; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Нузхату-л-қулуб, Р:9264, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Миришариф (Мавлоно Шарифи Хонанда, тав. номаълум, Ҳирот, ваф. 1580, Ҳирот), сароянда, навозанда, шоири форс-тоҷик. Аз овони ҷавонӣ ба омӯзиши мусикӣ, шеър, ҳунари бадеӣ (хаттотӣ, ҷадвалкашӣ, наққошӣ) машғул шуда, дар ин ҳунарҳо дастёб шуд. Асосҳои ибтидоии созу овозро аз падараш омӯхта, сониян назди Ғулом Шодӣ ҳунарашро такмил медиҳад.

Ба ҳамкори устодаш (Ғулом Шодӣ) дар шаклу анвои созию овозии «қавл», «тарона», «савт», «қавл», «амал» таснифоти рангин офарида, дар бадохасарӣ қобилияти ғавқуттабӣ зоҳир менамуд. Ғулом Шодӣ ба ҳунари бадохасарӣ, шигифтангезии иҷроӣ М. таҳсин намуда, ба нишони эҳтиром «Нақши Наво андар Наво»-ро ба ӯ бахшидааст.

М. дар тазмини усули мақомҳои «Наво», «Ҳусайнӣ», «Бузург», «Ушшоқ», «Нақши Мавлавӣ», «Нақши Шарифӣ», «Нақши Шайхӣ», «Амали Шодӣ», «Пешрави ҳубон»-ро офарида дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳирот, Бухоро, Самарқанд назди устодон маъмул будаанд. М. шеърро хуб гуфта, соҳибдевон (бо тах. «Шарифӣ» ғазалу маснавӣ, рубоӣ суруда) аст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музаккиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Соммирзо, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1346; Қозӣ Аҳмад, Гулистони ҳунар, Техрон, 1346; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Мифтоҳу-с-сурур» («Мифтоҳу-с-суруд», таъ. 1696, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, дар замони Аврангзеб 1658-1707, Ҳиндустон, мансуб ба Қозӣ Ҳасан писари Хоҷа Тоҳир, фарзанди Хоҷа Муҳаммад Қозӣ), рисолаи муҳими назарӣ роҷеъ ба таърих ва назарияи мусиқии Ҳинду Аҷам буда, ин асар замоне таълиф шудааст, ки аз ҷониби Аврангзеб (1658-1707) мусиқӣ муддате манъ шуда буд. Ҳадафи таълифи Рисола он бархилофи фармони Аврангзеб буда ва дар зимни ҳадису далелҳои зиёд нодурустии ақидаи ҳаром будани созу овозро рад намудааст. Сохт ва тартиби рисола анъанавӣ буда, аз муқаддима, чор боб (фасл) ва хотима иборат аст.

Дар муқаддима ҳадафи нигориши рисола, дар зимни далоили зиёд нақши борики созу овоз ба одамон (ҷомеа) қаламдод шудаанд.

Дар фасли аввал («Дар бунёди роғ ва дони-стани овози сур (таниндихӣ)») масоили равиши омӯхтан, тарбияи ҳунарманд, овозҳои иҷроӣ, табақандии овоз дар иртибот маҳорати ҳунарманд, усули дарки дуруст роғҳо, дарки мусиқӣ ва ғ. баррасӣ шудаанд.

Дар анъанаи иҷроӣ истифодаи дурусти овозҳои хонандагӣ (занону мардон, овозҳои то синни балоғат) аз мавзӯоти муҳими фасли дуввуми «М.» («Дар донишони роғ ва занону писарон ва вақту сурати роғ») буда, бештар масоили вақту замони иҷроӣ мусиқӣ (роғҳо), баҳрабардорӣ аз овозҳои мусиқивор, хусусияти ҳоси овозҳои иҷроӣ, тарбияи хонандагону навозандагони ҷавон, анъанаи устод (гуру) ва шогирд (шишӣ), рушди бонизому зина ба зинаи иҷроӣ ва ғ. ба риштаи таҳқиқ омадааст.

Фаслҳои саввум ва ҷаҳоруми «М.» идоман баррасии мавзӯоти фаслҳои якуму дуввум буда, бештар дар заминаи манобеи хаттии ҳиндӣ ва таркиботи бадеию зебоишносии он аз дидгоҳи ҳунарий така ба қавонини мусиқии хирфай баррасӣ шудаанд. Аз муҳтавои «М.» пайдост, ки муаллифи он мусиқидони касбӣ набуда, нуктаҳои тавсифии хешро дар заминаи манобеи хаттии мусиқии ҳиндӣ дар шакли гулчин гирдоварӣ намудааст. Ҳадафи асосии мусаннифи «М.» ин баррасии мусиқӣ чун ҳунари рӯҳонӣ ва маънавӣ, ғойдаи он ба рушди ахлоқи зебоишносии инсон аст.

Мусанниф така ба нуктаҳои таҳқиқии Амир Хусрав ва нобигони мусиқӣ раво будани шунидани созу овозро тавассути далелҳои зиёд натиҷагирӣ карда, фатвои Аврангзебро оид ба манъи мусиқӣ беасос мешуморад. Шунидани мусиқӣ ҳатто дар моҳи Рамазон ҳам муфид буда: «агар шунидани садои суруд ва навои соз ва тамошои

ғазалҳои зӯҳраноз назди уқалои шариат шоиста нест ва ҳаром аст, лекин агар бар ин навъ ин кас роғиб бошад, бар он кас ҳалол аст. Чунончи дар айни тобистон рӯза ниғаҳ дорад, ки се рӯза бошад, баъд аз рӯзи саввум, таъом, ҳар чинс ва оби сард тайёр кунад ва фарши хуб бигустарад ва як нағмагӯёро бишинонад ав баъд аз саввум рӯз ба вақти шом рӯза ифтор кунад ва нағмагӯёро бигӯяд ва бихонад, агар дили ин рӯзадор ба тарафи таом майл накунад ва ба сӯи суруд мутаваҷҷеҳ шавад, ҳар чи мазмун шунавад, ба тарафи ҳақ донад, дар он кас ҳалол аст».

«М.» аз манобеи нодири хаттии мусиқӣ дар ҳавзаҳои илмӣ, ҳунарий, ки аз мусиқӣ ва арзишҳои ахлоқӣ, зебоишносии он пуштибонӣ шуда ва ин иқдом асрҳои минбаъдӣ дар ҳавзаҳои фарҳангии Ҳинд идоме ёфта, таълифоти ҷолибе ҳам рӯи қор омаданд.

Нусхаҳои «М.» дар захираҳои хаттии Музеи миллии Ҳинд (560 96-8), Берлин (34-2), Дево-ни Ҳинд (714-5, таълифаш с. 1706), Бодлиён (2846-3), Китобхонаи Солорчанги Ҳинд (1422-13 Н.), Анҷумани Осиёи Банғола (1629, таълифаш 1706) ва ғ. ниғаҳдорӣ мешаванд.

Ад.: Донишпажӯх М. Садусианд асар дар мусиқӣ ба забони форсӣ, Техрон, 1346; Шуур А. Мероси мусиқии ҳиндӣ ба забони дарӣ, Торонто, 2004; Форсӣ адаб биаҳд Аврангзеб, Исломобод, 1962; Доктор Яминхон, Таърихи шеърҳои суҳанварони форсӣ дар Ло-хур аз зухури ислом то асри шох Шучоъ, Лоҳур, Карочӣ, 1971; Сайфхон Факирулло, Роғ дарпан, Деҳлӣ, 1978; Феҳристи нусхаҳои хаттии форсии донишгоҳи Панҷоб, Исломобод, 1986; Шерхонӣ Лудӣ, Миръоти ҳаёл, Бомбай, 1323 қ. Ҳасан Қозӣ, Мифтоҳу-с-сурур, нусхаи Анҷумани Осиёи Банғола, № 1629; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Модда» (лаҳн, наво, номи суруд).

1. Пардаест (наво) аз мусиқӣ.

*Пардаи Рост занад нору бар шоҳи чанор,
Пардаи Модда занад қумрӣ бар норуно.*

(Манучехрӣ)

2. Аз лаҳн, сурудҳои бостонии мавсимӣ – маросимии Борбади Марвазӣ, ки ба Хусрави Парвиз (1594-628) бахшида (сурудҳои базмӣ, ҷашнӣ), мансуб ба силсилаҳои 365-гонаи Борбадист. Номи М. то ас. 13-14 дар таркиботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом») ба сифати гӯша, шӯъбаи мусиқӣ амал наму-да, минбаъд бо ин ном чун аз мураккаботи созию овозӣ хотирнишон нашудааст. Шояд номи «М.» тағйир ёфта, дар қисме аз манобеи хаттӣ («Ҷомеъ-ул-алхон»-Абдулқодири Мароғӣ 1356-1435) бо

Моҳурӣ

номи «Моя» яке аз шаш овоза дар маҷмӯи «Дувоздахмақом» ном бурда шуда, лек дар осори мусиқии ас. 15-17 бо ин ном таснифоте собит нашудааст.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1350; Шаъбонӣ А. аз Куруш то паҳлавӣ, Шероз, 1346; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, қ.1, Техрон, 1376; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1338; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, қ.1, Техрон, 1333; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Раҷабов А. Сарнавишти хунёгар, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ.2, Душ., 1989.

«Мозаристон» (Модарустон).

Номи маҷмӯи оҳанг, сурудҳои мавсимии маросимии замони Сосониён (222-651), шоҳае аз қисмҳои 7-гонаи «Хусравонӣ» – Борбад (589-628-38). «М.» гӯё дар замони Баҳроми Гӯр тасниф шуда, вале маҷмӯи «Хусравонӣ» – «М.» ҳам таваҷҷути Борбад эҷод шудааст.

Ибни Хурдодбех (ваф. 922, «Ал-лаҳв-вал-маллаҳи») таркиботи «М.» чунин тавзеҳ дода:

1. «Бандистон» (Синдастон).

2. «Баҳор» (ин лаҳн то замони Сафиуддини Урмавӣ 1224-1295, «Китобу-л-адвор») дар амалияи мусиқӣ барҷо будааст.

3. «Мозаристон» («Моҳ ва радастон», «Моҳ дар дастон», «Моҳур дастон», «Моҳур», «Моҳурӣ»).

4. «Насим» (дар «Шарҳи адвор»-и Мирсаидалии Ҷурҷонӣ 1339-1413, ин лаҳн ёдрас шудааст).

5. «Қаб, Габа, Гава» (шакли дурусти минбаъдаи он «Гавашт» буда, яке аз 6-овоза дар таркиботи «Дувоздахмақом»). Ин истилоҳ дар забони форсии миёна (паҳлавӣ) «гӯ», «гувашт» – масдари «гуфтан» аст.

6. «Меҳргон»

7. «Обрин-Офарин»

8. «Асброс»-«Испарос», «Асприс» (дар баъзе манобеъ) ин вожа дар шакли «Асброс» ё «Рост» ҳам тавзеҳ шудааст.

Ад.: Мирсаидалии Ҷурҷонӣ, Шарҳу-л-адвор, Сафиуддин Урмавӣ, Китобу-л-адвор, Техрон, 1380; Абдулқодир Мароғӣ, Чомеъ-ул-алҳон, Техрон, 1358; Ибн Хурдодбех, Мухтор мин китоб-ал-лавҳ-ва-ал-маллаҳи, Бейрут, 1961; Абӯтуроб Розонӣ, Шеър ва мусиқӣ ва созу овоз..., Техрон, 1342; Ибн Зайла, Китоб-ал-кофи-ал-мусиқӣ, Бағдод, 1964; Форобӣ, китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир, Қоҳира, 1956; Фарҳангномаи мусиқӣ Эрон, Техрон, 1376.

Мозаруспан (Модзастан, Модзастонӣ, Модорваснон, Модорваснонӣ, Модорвастон).

1. Яке аз дастонҳои (мақомҳо) аҳди Сосониён (222-651).

2. Аз дастонҳои ҳафтгонаи «Хусравонӣ»-и Борбад (589-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст.

Аз лиҳози сохти шеърӣ оҳангӣ ҷиддитар аз оҳангу сурудҳои «Хусравонӣ».

3. «М.»-ро ҳамон «Моҳ дар бўстон» буда, аз сохтаҳои Борбади Марвазӣ барои Хусрави Парвиз доништаанд, ки дар даврҳои минбаъда дар манобеи хаттӣ ёд нашудааст.

4. «М.» маънии мушаххас надошта, шояд нисбат ба маҳалле дорад (мақоме байни Бағдоду Мадоин).

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лахнав, 1894; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Моҳурӣ (Моҳузӣ). 1. Аз силсилаоҳангҳои мавзуну мардумписанди қадимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) ва барои маросимҳои шодмонӣ, ҷашну шодбошиҳо эҷод гардида, дар баъзе аз манобеи хаттӣ ба Борбади Марвазӣ (589-99-628-38) нисбат дода шудааст. Дар аҳди хилофати араб Иброҳим (742-804), Исроқи Мавсулӣ (767-850) дар иҷрою тағйири авзони «М.» қорҳои ҳунари анҷом додаанд. Форобӣ (875-950, «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир») аз авзони мусиқии «М.» нуктаҳои ҷолиб баён намудааст.

2. Минбаъд аз «М.» дар осори хаттӣ тавзеҳе зикр наёфта, дар баъзе аз манобеъ «М.»-ро бо номи «Моҳурӣ», «Майхурӣ» (ки гӯё ҳоси майхонаҳо будааст) ёд шудааст.

3. Дар замони Сосониён «М.» дар шакли суриёнии «Моҳуза» (яъне ба маънии шаҳрҳо) дар истифода буд. Баъзан «М.» ба маънии подшоҳон, маликони шаҳр ҳам қорбурд гардидааст.

4. «М.» ба сифати яке аз авнои адвори иқоъ ҳам омада, аз ихтирооти Иброҳими Мавсулӣ доништаанд ва вазнашро (фаълун, фаълун яъне 5/8) тавзеҳ намудаанд. Ибни Сино (980-1037) бошад «М.»-ро «хафиф» номида, аз ин ба сифати авзонҳои шеърӣ мусиқӣ (мисли рамал, сақил, ҳазач) ба қор рафтааст, ҳоси маҳфилҳои шодию сурур доништаанд.

Дар рисолаи «Ихвону-с-сафо» аз оҳангу таронаҳои ҷашну шодмонӣ соҳан рафта «М.»-ро аз барғузидатарин таснифоти маросимӣ доништа шудааст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Форобӣ, Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир, Миср-Қоҳира, 1956; Фарҳанги

форсӣ, Техрон, 1966; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

«Маҳ бар қуҳон» (моҳ болои қӯҳ).

1. Оханг, суруди мавсимию маросимии замони Сосониён (222-651).

2. Суруд, оханги мансуб ба шоҳаи дуввуми «Хусравонӣ»-и Борбад (585-89-628-38).

3. Лаҳни бистуякуми мансуб ба Борбад:
*Ду даҳро Моҳ бар қӯҳон нишона,
Бувад як бисту номаи Мушқдона.*

(Баҳор)

*Зи баҳри сур ба базми ту Хусравони ҷаҳон,
Ҳамезанад шабӯ рӯз Моҳ бар қӯҳон.*

(Унсурӣ)

4. Шӯъба, гӯша дар ҳаштмақом (ас. 12-13, Нишобурӣ, «Рисола дар илми мусиқӣ»).

5. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Хусайнӣ» («Дувоздаҳмақом», ас. 13-15). «М.» минбаъд дар амалияи мусиқӣ бо ин ном чун гӯша, шӯъба ва ё қитъаи созию овозӣ дар манобеи мусиқӣ собит нашудааст (шояд номаш иваз шуда).

Ад.: Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Абӯтӯроб Розонӣ, Шеърӯ мусиқӣ ва созу овоз..., Техрон, 1342; Талъат Бассор, Дастгоҳҳо ва охангҳои мусиқӣ..., Техрон, 1346; Шамси Қайси Розӣ, Алмӯъҷам..., Техрон, 1314; Шарҳи Радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Баркашлӣ Маҳдӣ, Мусиқии Форобӣ, Техрон, 1350; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Маҳравшанон» (моҳи равшан). 1. Оханг, лаҳн, суруди бостонии форсии тоҷикӣ.

2. Суруди мавсимию маросимӣ, ҷашнии замони Сосониён (222-651).

3. Лаҳне аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ (589-628-38), ки барои ҷашну маросимҳои дарбории Хусрави Парвиз (594-628) тасниф намудааст.

4. Гӯшаи таҳрирӣ, тазйинӣ дар маҷмӯи мақомҳо («Дувоздаҳмақом», ас. 12-13, мақоми «Наво»).

5. Сабк, услуби иҷроии тазйинии мусиқӣ (талҳине бидуни матн). «М.» чун гӯша, таркиби созию овозӣ дар манобеи хаттии мусиқии садаҳои баъдӣ (ас. 14-17) хотирнишон нашуда, дар ашъори шоирон тавсифи бадеӣ шудаанд (дар фарҳангҳои ас. 14-19 ёдрасу тавзеҳ ёфта).

Ад.: Ибни Хурдодбех, Ал-лаҳв вал-маллаҳи, Бейрут, 1961; Ибн Зайла, Китоб-ал-кофӣ-ал-мусиқӣ,

Бағдод, 1964; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Фирдавсӣ, Шоҳнома, Душанбе, 1964-1966; Розонӣ, Шеърӯ мусиқӣ ва созу овоз..., Техрон, 1342; Фараҳвашӣ, Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Моҳурак» (Моҳури сағир).

1. Суруд, оханги мавсимӣ-маросимии замони Сосониён (222-651).

2. Сурудест аз маҷмӯи силсилавии Борбади Марвазӣ (589-628-38), ки барои ҷашнҳои дарбории Хусрави Парвиз (594-628) тасниф кардааст.

3. Охангест, ки дар замони Аббосиён (750-1258), мусиқидонони номвари эронитабор Иброҳим (742-804), Исҳоқи Мавсулӣ (767-850) аз лиҳози охангӣ тағйир (тағйироти савтӣ, тараннумӣ), матнӣ додааст.

4. Шӯъбаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13).

5. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиботи дастгоҳи «Моҳур» (Ҳафтдастгоҳи эронӣ), ки байни шӯъбаҳои «Зерафканд» ва «Атул» иҷро мешавад (воқеъ аст). Дар таркиботи «Шашмақом» бо ин ном гӯша, қитъаи созию овозӣ вучуд надорад.

Ад.: Шарҳи Радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Сафиуддин Урмавӣ, Китобу-л-адвор, Техрон, 1380; Талъат Бассор, Дастгоҳҳо ва охангҳо..., Техрон, 1346; Розонӣ, Шеърӯ мусиқӣ ва созу овоз..., Техрон, 1342; Ибни Зайла, Китоб-ал-кофӣ-ал-мусиқӣ, Бағдод, 1964; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Муғулча. Аз шоҳаҳои муҳими овозии мақомҳо буда, мансуб ба қисми дуввуми "Наср"-и ст. М.асосан дар мақомҳои, "Бузург", "Наво", "Дугоҳ" ва "Сегоҳ" амалдоранд, ("Муғулчаи Бузург", "Муғулчаи Наво" ва ғ.).

Истилоҳи "Муғулча" аз як тараф бо номи усулаш алоқаманд бошад, аз тарафи дигар вучуд доштани ин қисм дар таркиби "Шашмақом" аз пояҳои таърихӣ он, яъне аз хусусияти ташаккули силсилаҳои "Шашмақом" вобаста ба ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар давраҳои гуногуни таърихист.

Дар таркиби шӯъбаи дуввум чор "Муғулча": "Муғулчаи Бузург", "Муғулчаи Наво", "Муғулчаи Дугоҳ", "Муғулчаи Сегоҳ" амал намуда, дар таркиби шӯъбаҳои мақомҳои "Рост" ва "Ироқ" амалдоранд.

Аз лиҳози таркибияшон М.-ҳо аз панҷ қисми

Муқаддимаи Дугоҳи Хусайнӣ

мухталиф иборатанд. Асоси оҳангии М.-ҳо аз маводи "Сарахбор"-и ҳар мақом маншаъ гирифта ва аз лиҳози лаҳнӣ-оҳангӣ ва сохтори худ ба шӯъбаи яқум шабоҳат дорад. Дар асарҳои қисми "Муғулча", "Талқинчаи Муғулча", "Қашқарчаи Муғулча", "Соқиномаи Муғулча" ва "Уфари Муғулча" усули зарбӣ чун усулҳои боби "Савт" тағйир меёбад.

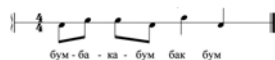
Муғулча

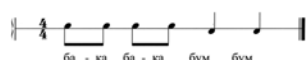
Талқинчаи
Муғулча

Қашқарчаи
Муғулча

Соқиномаи
Муғулча

Уфари
Муғулча

М.-ҳо дар байни мардум шӯҳрат ёфта, дар барномаи ҳофизони номӣ мавқеи махсус касб намудаанд. Дар М.-ҳо анъанот хусусияти ифодавии мусиқии халқии тоҷик акс ёфтаанд. Асарҳои таркибии силсилаи М. дар пояи маводи "Сарахбор" таълиф гашта, аз лиҳози оҳангу усул ба "Савт" шабоҳат доранд.

Дар таркиби "М.и Сегоҳ" асари "Нимчӯпонӣ" амал намуда ва он дар асоси усули "Чанандоз" шакл гирифтааст. Аз лиҳози сохтор ин асарҳо басо мураккабанд. Баъзе аз иҷрокунандагон ҳангоми иҷрои М.-ҳо ва асарҳои таркибашон бидуни авҷҳо, яъне дар шакли кӯтоҳаш иҷро менамоянд. Ба таркиби "М.-ҳо" намудҳои низ ворид гаштаанд, ки онҳо аз "Сарахбор"-ҳои шӯъбаи яқум гирифта шудаанд.

Муғулчаи Наво

Ад.: Ражабов И. Мақомлар масаласига доир. Тош.-1963; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006. Шашмақом, Мурағтибон: Б. Файзуллоев, Ш. Соҳибов, Ф.-Шаҳобов Ф. М. 1950-1964.

Муқаддима – оғоз, оғози асари мусиқӣ, оғози қисми муқаддимоти шоҳаи созӣ ва овозии ин ё он шоҳаи мақом; Дар М. бештар мавзӯи ин ё он шоҳаи созии мақомҳо, равиш ва моҳияти савтию тараннумиашон равшан мешавад; М. нави мусиқӣ бо вазни гарон дар қитъоти асари таркибан мураккаби симфонӣ, квартетҳо, сонатаҳо ва ғ.

Муқаддимаи Дугоҳи Хусайнӣ – аз шоҳа, гӯшаи муҳими овозӣ дар таркиби мақомҳои Наво ва Дугоҳи силсилаи (мақомҳои) ҳоразмӣ, мусиқии таркибан мавзун ва раванбахш ва матнаш бар пояи ғазалҳои ошиқона ва ирфонӣ асос ёфта аст.

Муқаддимаи Насри Аҷам – аз шоҳа, таркиботи муҳиму таъкидӣ дар шӯъбаи Насри Аҷам; Порчаи хурди оҳангӣ дар шӯъбаи Насри Аҷам, ки одатан дар оғоз ба субут мерасонанд. Мусиқии М.Н.А. мавзун ва нишотбахш аст.

Муқаддимаи Насри Уззол – аз таркиб, шоҳаҳои хурди овозӣ; дар силсилаи мақомҳои ҳоразмӣ (мақоми Бузург) аз таронаҳои бисёр шоду мавзун буда ва таркибан хурд аст. Сохтори усул, авзони М.Н.У. бо риоя дар усули доира сурат мегирад.

Муқаддимаи Насри Ҳичоз – аз таронаҳои шодонамавзӯ дар мақомҳои Дугоҳ ва Сегоҳ (мақомҳои ҳоразмӣ); Ин таронаи Муқаддимаи Насри Ҳичоз буда ва таркибан хурд. М.Н.Ҳ. дар чараёни иҷро бо риояи усули доиравии Насрҳо сурат мегирад.

Мавзӯ ва мусиқии М.Н.Ҳ. мутанаввеъ ва таркибан раванбахш аст.

Муқаддимаи Талқин – дар мақоми «Сегоҳ»-и силсилаи мақомҳои ҳоразмӣ шоҳае аз баҳши таронавист. Аз лиҳози сохтор «Муқаддимаи Талқин» маҳсуб шуда ва таронаи хурдест, ки то он ба иҷро мерасад. М.Т. усулан бо риояи зарбу авзони «Талқин» ба иҷро мерасад.

Мусиқии М.Т. шоду мавзун, матнашон бар пояи ашъори гуногунмавзӯ тадвин мешавад.

Муқимова Мӯътабар (с. тав. 1964, ш. Душанбе)-сароянда, донанда ва омӯзгори мусиқии

хирфаию мардумии тоҷик, барандаи озмуни ҷумҳуриявии мутрибони мусиқии суннатӣ (Душанбе, 1989), фориғултахсилӣ шӯъбаи мусиқии анъанавии факултаи мусиқии тоҷики Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода (1986) буда, асо-

сҳои санъати иҷроии хирфаиро аз устодони мусиқӣ Барно Исҳокова, Алиҷон Солиев ва дигарон фаро гирифтааст. М.М. баъди хатми ҳунаристони олии мусиқӣ ба сифати устод и кафедраи мусиқии ҳамин донишқада (1986-2003) ифои вазифа намуда, ба ҳунаромӯзони ҷавон асосҳои амалии санъати овозхонӣ, ниҳодҳои асили иҷроиро андӯхтааст. М.М. аз соли 2003 то имрӯз фаъолияти эҷодию омӯзишиашро дар Консерваторияи миллии Тоҷикистон (кафедраи мусиқии суннатӣ) идома дода, чандин мутрибони ҷавонро ба шоҳроҳи созу овоз ҳидоят карда аст. Мутрибони ҷавони мусиқии суннатии тоҷик Л.Мӯъминова, А.Чалолов, Ш.Бадалов, Ф.Иброҳимов, О.Мӯъминов ва диг., ки имрӯз дар дастаҳои гуногуни мусиқии ҷумҳурӣ кор ва эҷод менамоянд, аз шогирдони М.М. мебошанд.

Зимни ин М.М. дар иҷроии чандин шоҳаҳои овозии мусиқии устодонаи тоҷик "Шашмақом", хосатан таронаҳои "Чапандози Наво", "Бебокча", "Наврӯзи Сабо", "Талқинчаи Баёт", "Насри Баёт", "Насри Ушшоқ" ва ғ. маҳорати баланди иҷроӣ ба харҷ дода ва барои хазинаи Радиои тоҷик сабт кардааст.

М.М. иштирокдори чандин ҷашнвораҳои байналмилалӣ (Душанбе, 2007) ва ҷумҳуриявии мусиқӣ аст ва барои фаъолияти баланди эҷодию иҷроияш (тарбияи мутрибони ҷавону касбӣ) бо ифтихорномаҳои Вазорати фарҳанги Тоҷикистон ва хосатан "Аълочии фарҳанг" мушарраф шудааст.

Ад.: Бойгонии шахсии М.Муқимова ва Институти санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода.

Мулло Ёрии Хонанда (тав. номалум, Ҳирот, ваф. 1537-38, Бухоро), хонанда, мутриб (барбатӣ, танбӯрӣ), оҳангсоз-таронасоз, шоир. Ҳаёт ва фаъолияти эҷодию ҳунарии М.Ё. дар Ҳирот чараён гирифта, санъати овозхонӣ, сознавозӣ, шеърро ибтидо аз падараш омӯхт, сипас назди Ғулом Шодӣ тақмил дод. М.Ё. дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «савт», «қавл», «амал» ва «рехта» (дар усули мақомҳои «Ироқ», «Ҳусайнӣ», «Рост») таснифоти «Савти дилбарон», «Нақши моҳи сари кӯҳ», «Рехтаи Наво» ва ғ. офарида, ду силсилаи

овозии «Ману мастона дар як ҷо», «Дили моро ҷӣ дархостест» назди устодони созу овози Ҳирот, Самарқанд, Бухоро, Балх, Марв маъмул ва мавриди иҷро будаанд.

М.Ё. таъби хуби шоирӣ дошт ва ғазалу маснавӣ, мусаддасоти рангин гуфтааст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН УЗ.ССР.

Муллоҷонова Шоиста

(тав. 1925, Душанбе), сарояндаи машҳури тоҷик (сопранои лирикӣ). Артисткаи халқии РСС Тоҷикистон (1957), фаъолияти иҷроияшро с. 1941 дар дастаи бонувони рубобии Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон оғоз намуда, фориғултахсилӣ Омӯзишгоҳи занонаи Стали-

нобод (1943), Консерваторияи Москва (1953), сипас солҳои 1953-1958 солисткаи Театри академии опера ва балети ба номи С. Айнӣ, аз соли 1958 то соли 1975 сарояндаи Филармонияи давлатии Тоҷикистон. Солҳои зиёд устоди Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1975-199...) чандин шогирдонро (сарояндагон) тарбия намудааст. М.Ш. иштирокдори даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1941, 1957), ҷумҳурияҳои шӯравӣ, Лауреати фестивали умумиҷаҳонии ҷавонону донишҷӯён (Москва, 1957), иштирокдори сафарҳои ҳунарии устодони санъати тоҷик дар кишварҳои Эрон, Индонезия, Франция, Канада, Юнон, Ҳиндустон, Камбоҷа, Дания, Финляндия, Бирма, Тайланд, Голландия ва ғ. аст. М.Ш. сарояндаи зубдаю ҳунарофарини суруду таронаҳои халқӣ, классикии тоҷик буда, махсусан «Ушшоки Самарқанд», «Қӯшчинор», «Уфари Ироқи Бухоро», «Соқиномаи Ироқи Бухоро», «Дугоҳ» ва ғ.ро бо маҳорати баланди иҷроӣ сурудааст. М.Ш. барои хидматҳои шоистааш дар рушди санъати мусиқӣ, иҷроии тоҷик бо орденҳои Ленин, Байрақи Сурхи Меҳнат, «Нишони фахрӣ», ифтихорномаҳои ҳукумати СССР, РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Филармонияи Давлатии Тоҷикистон, Душ., 1957; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Мумои Дуторӣ (тав. номаълум, Бухоро, ваф. 1620 Ҳирот), навозанда, оҳангсоз ва шоири тоҷик.

Мураккабхонӣ

Санъати мусиқиро дар зодгоҳаш (падараш) омӯхта, дар дуторнавозӣ, қонун ва танбӯр маҳорати хоса дошт ва дар анъанаи иҷроии мақом («Дувоздаҳмақом») сози дуторро чун аз созҳои муҳими иҷроӣ ворид намуда, барои ин соз дар шакли анвои созию овозӣ «амал», «савт», «нақш», «пешрав», «кор» тасниф кардааст. Мусаннифоти М.Д. «Пешрави дутор», «Нақши дутор», «Амали Мума», «Қавли Мума», ки дар тазмини усули мақомҳои «Бузург», «Рост», «Ироқ», «Хусайнӣ» эҷод кардааст, дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Ҳирот шӯҳрати зиёд доштаанд. М.Д. чанд муддат дар дарбори Имомқулихон (1611-1643) хидмат намуда, ғазалу рубоӣ, маснавиро некӯ мегуфтааст.

Ад.: Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Мухиту-т-таворих, Р:853, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Муноҷот. Розу ниёз ба даргоҳи Худованд, ки асосан дар шабҳои қадр ва моҳи Рамазан тавассути сарояндагон, навозандагону гӯяндагони хушозу хунарманд анҷом меёбад. Дар ин жанр Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ қорҳои адаби ва хунари эҷод намуда, сарояндагони ҳавзаи иҷроии Ҳирот – Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ, Ҳофизӣ Мир, Ҳофизӣ Басир устодони замон ва бехтарин сарояндагони «М.» будаанд. Дар мусиқии мардумӣ, устодона оҳангу сурудҳои Муноҷотӣ зиёд буда ва суруди машҳур бо ин ном дар мероси мусиқии тоҷик ва мардумони эронӣ мавқеи муассир дорад.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнав, 1894; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Мураббаъ – чор, чоргона; Созе аз зумраи созҳои тории қамонӣ (назди аъроб), ки бо косаи мураббаъшакл ва ба иллати чоргӯша буданаш бархе онро рубобу-ш-шоир номидаанд. М. ро баъдтар ба сифати яке аз мақомҳо ном бурдаанд, ки бар пояи ашъори рубоӣ иҷро мешудааст. М.-имрӯз ҳам дар таркиботи мусиқии суннати мардумони Ҳовар маъмул аст (дар мусиқии овозии эронӣ вожаи рубоӣ ба яке аз нағмаҳои Даштӣ эътибор дорад); Дар назми форсии тоҷикӣ яке аз анвои шеърӣ, ки мисраъҳои 1-2 ва саввум дорои қофия ва мисраи ҷаҳорум ҳамқофия аст. (баъзан мисраи саввум бидуни қофия меояд). Дар тарки-

боти овозии мақомҳо М. дар баҳши авҷии тарона ба назар мерасад.

Ад.: Шамси Қайси Розӣ, Шеър-л-аҷам..., Техрон, 1312; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Мусиқӣ луғатӣ, Тош.-т, 1987.

Мураббаъи Комил аз шоҳаҳои сози дар таркиби мақомҳои ҳоразмӣ (мақоми «Рост»); М.К. аз ихтирооти Комили Ҳоразмӣ (нимаи дуввуми ас. 19, мусиқидон ва шоир) буда ва бо риояти ниҳаддошти усули Мухамас ба иҷро мерасидааст.

Мусиқии равону рӯҳбахш дорад.

Мураббаъи Рост – шоҳа, гӯшаи сози таркибан хурд дар силсилаи мақомҳои ҳоразмӣ (мақоми «Рост») ва бар пояи зарбу авзон ва ифодаҳои савтии мақоми «Рост» мусиқидонони ҳоразмӣ тасниф намудаанд.

Ад.: Мулло Бекҷон, Ҳоразм мусиқӣ таърихчаро, М.-ва, 1925; Ўзбек халқ музыкаси, Т.6, Тош.-т, 1958; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғатӣ, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Мураккаб. 1. Навъе аз хонандагӣ дар мусиқии мақомии гузашта.

2. Муфраду мураккаби ду тарика дар хонандагӣ буда, дар нави аввал бо ҳар чинсу шӯъба ё доира ё мақом, ки оғоз менамуданд ва дар ҳамон анҷом меоданд. Бидуни афзудани чизе ба он. Нави дуввум мураккаб (ба мураккабхонӣ шавк дорад), ки он дар он парда ё овозҳо, шӯъбаҳои он ба чӣ дар он оғоз ба хонандагӣ намудаанд, меафзуданд ва он низ бар ду навъ аст. Мураккаби қариб-ул-фаҳм (он чӣ аз нағмаҳои чинсҳо ва ҷамъҳо бо ҳам ҷамъ намоянд дар нисба ва иштироки нағмаҳо ба як дигар қариб бошанд).

Мураккаби баъид-ул-фаҳм (баракси қарибу-л-фаҳм, он ки аз ҷамъҳо ва бо ҳам таркиб кунанд дар нисбати нағмаҳо ва фосилаҳои онҳо гуногун бошанд).

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Вожаномаи мусиқӣ..., Техрон, 1375.

Мураккабхонӣ. Мураккабхонӣ тағйири муваққатӣ аст, ки дар фосилаҳои савтҳои як ма-

қом ориз мешавад. Ин амал дар миёни хонандагони мақом маъмул буда, ҳанӯз ҳам аз омилҳои хоси тавоноии огоҳии хонанда ба мақомхост.

Аз ифодаҳои хоси мураккабҳои, тарҷеъ ё бозгашт, фуруд ба мақомест, ки овоз дар он оғоз гаштааст.

Дар М. ба ҷои иҷрои мутаволии ғӯшаҳои як мақом ба фосилаҳои собит, ғӯшаҳои гуногун ду ё чанд мақоми мутобиқ бо қоидаи хоси назарияи мусиқӣ тағйир мекунад. Аз бехтарин намунаҳои ин навъи иҷро метавон дар мақомҳо эҳсос намуд.

Ад.: Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусиқӣ..., Техрон, 1375.

Мурассаъҳои.

1. Аз шеваҳои муқобилҳои дар таъзияҳои, ки тарафайн ба сурати мурассаъҳои ҳамвазну қофия чун муқолама (саволу ҷавоб) гуфтугӯ менамоянд.

2. Қавли мурассаъ, овозе, ки дар он интиҳоби шеър ва оҳанги ҳамвазн бо диққати тамом, резакориҳои зинату таҳриротӣ овозӣ (иҷроӣ) ва ғалатҳо (баъзан сабк, шеваи иҷроӣ дур рафтан), вале бамавқеъ анҷом меёбанд. Бисёр устодони хирфай дар чараёни иҷро матну зарбҳои ботарир, рангомезро ҳам ба кор баранд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Фарҳанги Ананд Роч, Лақҳнав, 1894; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Муро́дов Чӯрабек (тав. 1942, дех. Куруд, ноҳ. Айнӣ), сароянда (тенори лирикӣ), оҳангсоз, аз сарояндагону мубаллиғони пурхунари мероси мусиқии мардумӣ, классикӣ, оҳангсозони тоҷик, мардумони Шарқ, Артисти халқии СССР (1979), фориғуттаҳсили Донишгоҳи омӯзгорӣи Хучанд (1962),

Фаъолияти иҷроӣ эҷоднашро дар Филармонияи давлатии Тоҷикистон (1963) оғоз намуда, муддати тӯлонӣ (1963-1992) сарояндаи пешбар, роҳбари дастаи тарона ва ракс, роҳбари мусиқии ин боргоҳи ҳунар хидмат намудааст. М.Ч. аз иҷрокунадаю мубаллиғони осори баргузидаи устодони мусиқии тоҷик Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936), Домулло Ҳалим (1847-1931), Шоҳназар Соҳибов (1903-

1972), Фазлиддин Шаҳобов (1911-1974), Боймуҳаммад Ниезов (тав. 1927) ва диг. буда, мусаннифи зиёда аз 300-сурудҳои гуногунмавзӯ, ки тахти таъсири бардоштҳои эҷодӣ иҷроӣ аз осори мусиқии мардумӣ устодонаи тоҷик эҷод шудаанд, мебошад. Фаъолияти эҷодӣ иҷроӣ М.Ч. чун сароянда, мусанниф (оҳангсоз) дар Филармонияи давлатии Тоҷикистон (1963-1992), дастаи ҳунарии «Нури Хучанд» (роҳбари бадеӣ аз соли 2000) вусъату рангомез шуда, дар иҷроӣ осори мусиқии мардумӣ классикӣ тоҷик ифода, таровишҳои муассири иҷроӣ, диди пурифодаи талкинамонӣ иҷроиро рӯи сахна овардааст. Тарзи муассири иҷроӣ М.Ч. дар талқини сурудҳои «Қўшчинор», «Бозургонӣ», «Бебокча», «Гулъузорам», «Ироқи Бухоро», «Муноҷот», «Гиря», «Баёти панҷ бо сокиномааш», «Савти Мискин», «Сегоҳ», «Ушшоқи Ҳофиз», «Ушшоқи Душанбе» ва ғ. падидаи омадаанд. М.Ч. сарояндаи ҳунари сурудҳои мардумӣ Шарқ буда, дар иҷроӣ таронаҳои машҳури эронӣ афғонӣ, ҳиндӣ, арабӣ, ҷопонӣ, туркӣ, ўзбекию туркманӣ, қирғизӣ ва ғ. маҳорати хуб ба харҷ додааст. Сурудҳои эҷодкарда ва иҷронамудаи М.Ч.-ро на фақат сарояндагони тоҷик, инчунин овозхонони бехтарини мамӯлики Осиёи Марказӣ ба барномаҳои ҳунариашон ворид намудаанд. М.Ч. дар инкишофи ҳунари иҷроӣ сарояндагони тоҷик М.Насриддинов, Ҳ.Зарафшонӣ, Ҳ.Зарифов, Н.Маҳкамов, Д.Алимов, А.Шодиев, Қ.Содиқов, С.Қурбонов ва диг. чун устод саҳми хоса дорад. Ӯ бо барномаҳои ҳунари ба чандин мамӯлики Шарқу Аврупо, Амрико, ҷумҳуриҳои собиқ Иттифоқи советӣ Афғонистон (1966, 1979, 1982), Канада (1967), Булғория (1968), Белгия (1969), Эрон (1972, 1996), Ҳиндустон (1976, 1985), Лубнон (1973), Австрия (1975), Ироқ (1977), Сурия (1977), Япония (1982, 1987), Тайланд (1986), Исроил (2000), Амрико (2002), даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, Қазоқистон, Қазқоз, РСФСР, Наздибалтик, Украина, Беларус ва ғ. сафарҳои ҳунари ва иштирок намудааст. М.Ч. шаҳрванди ифтихории Самарқанд (аз 1980), Бухоро (аз 1980), Нурато (аз 1982, РСС ўзбекистон), барандаи ҷоизаҳои нишони Иттиҳодияи Консертии Япония «Мин-он» («Роҳи абрешим»-1987), Лауреати мукофоти Комсомоли Ленинии РСС Тоҷикистон (1975), Мукофоти давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1987), Орденои «Нишони фахрӣ» (1985), Ордени дӯстӣ (2002), нишони «Барои меҳнати шучоатнок», ифтихорномаҳои фахрии Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон, РСС Ўзбекистон, РСС Қирғизистон ва ғ. аст. Осори мусиқии М.Ч. тавассути маҷмӯаи «Сурудҳои Чӯрабек Му-

Мушиқидон

родов» (наш. «Ирфон», Душ., 1982) манзури дӯстдорони мушиқӣ шудааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Энциклопедия Душанбе, Душ., 2004; Шарифова М. Чӯрабек Муродов, Хучанд, 2002; Ихлос ва сипос, Душ., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Муслим ибни Муҳриз (Муҳраз, тав. 652 Хуросон, ваф. 715 Ҳиҷоз), мушиқидон, навозанда, шоири арабизабон, аз муҳочирони эронитабор. Мушиқӣ, сознавозӣ ва таркиботи онро аз падараш, ки мушиқии Хуросону Мовароуннахрро хуб медонист, омӯхт. Сипас асосҳои назарии шеърро мушиқиро назди Ибни Мусаиҳ (эронитабор 642-715) фаро мегирад. М.М. муддати чанд барои омӯзиши мушиқӣ ба кишварҳои Хуросону Мовароуннахр (Марв, Рай, Балх, Шероз, Исфаҳон) сафар намуда, аз устодони созу овоз хунар меандӯзад. Аз устодаш (Ибни Мусаиҳ) асосҳои мушиқии форсӣ, юнониرو амиқ омӯхта, дар такмили мушиқӣ корҳои ҷолибро анҷом медиҳад, М.М. дар сафарҳои Мовароуннахру Хуросон оҳангҳои зиёде ҷамъ намуда, баъди бозгашт ба Ҳиҷоз рӯи он оҳангҳо матни арабӣ ворид намуда иҷро мекард ва ба мушиқидонони дигар тақдим менамудааст. Аз ин лиҳоз ўро «саноч-ул-араб» муқаллаб намуда, оҳангҳои зиёде дар вазну усули «рамал» сохта ва қисме аз донишмандон (Абӯлфараҳи Исфаҳонӣ, 897-967, «Китоб-ал-огонӣ») ин вазиро ба ӯ нисбат медиҳанд (тақмил додааст). М.М. асосан оҳангу сурудхояшро ба сабки мардумони эронӣ месохта ва арабҳо ўро «муқаллид-ал-аҷамӣ» меномиданд. Тарона, оҳангхояшро ба халифаҳо набахшида, танҳо барои сарояндагони тақдим мекард. То замони М.М. ба як шеър чандин оҳанг сохта мешуд, ки матн тақрор меёфт, ин суннатро ӯ хотима додааст (дар анъанаи иҷроии аҳди хилофати араб).

Ад.: Абӯлфараҳ Исфаҳонӣ, Китоб-ал-огонӣ, Миср, 1900-1905; Шоттен А. Обзор мароканской музыки, Москва, 1967; Шайбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мушиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Еолян И. Очерки арабской музыки, М., 1977; Фарҳангомаи мушиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Farmer H. A history of Arabian music..., London, 1967.

Мушиқӣ.

1. Вожаи юнонӣ аст (mousika) ва баргирифта аз калимаи muse, номи яке аз нӯҳ олиҳаи ҳофизаи шеърро хунар аст. Дар баъзе аз манбаъҳо М.-ро аз лафзи суриёний гирифта шуда, собит гардида, аммо дар сарчашмаҳои хаттии мушиқӣ ин таъбир-

ро аз ду қисм: «муси» ва «қӣ», яъне, «муси»- нағмаҳо, «қӣ» – лаззатангезу хушоянд тафсир шудаанд (баъзан он дар шакли «мушиқӣ» собит шуда).

2. Ба ривояте калимаи «М.» аз қарни саввуми ҳиҷрӣ ба адабиёти хаттии мардумони эронӣ ворид шуда (яъне замони) Иброҳими Мавсулӣ (742-804), гӯё овозҳои «М.»-ро аз ҳаракати бурҷҳои осмонӣ гирифтаанд:

Пас ҳақимон гуфтаанд ин лаҳиро

Аз давори чарх бигрифтм мо.

Бино бар ба таърифи Форобӣ (875-952) «вожаи мушиқӣ ба маънии оҳанг аст ва оҳанг гоҳе ба гурӯҳе аз нағмаҳои пай дар пай ё таркибӣ, ки ба манзури ҳамгомӣ ва мақорунат бо ҳуруфи алфози як иборати манзум, ки барои баёни як мақсуди муайян бар асоси қавоиди забон таркиб шудаанд, гуфта мешавад». Абдуқодири Марғӣ (1356-1435) ба М. тариқи Форобиро тақмил дода: «лаҳн ба ҷамоати нағмоти мулоим итлоқ мешавад».

Мушиқидонони дигар мӯътақид бар онанд, ки «мушиқӣ иборат аст, аз саноъате, ки муштамал бошад бар алҳон ва он чи илтиёми алҳон бадон комил шавад ба садои инсонӣ ва ё бо олот. Гуфтаанд мушиқӣ иборат аст аз ҷамъи нағмоти мулоим, ки бар шеъре тартиб кунанд дар давре аз адвори иқоъӣ»...

М. хунарест, ки баёнгарӣ эҳсосот ба василаи савтхост ва муҳимтарин авомили онро садо ва вазн хондаанд.

3. М. санъати таркиби савтҳо ва садохост, ки ба тавре хушоянд бошанд ва дар рӯи шунаванда таҳаввулоте падид оварад.

Санъати мушиқиро ба се қисм зикр намуда: Санъати адои алҳон ва санъати таълифи алҳонро мушиқии амалӣ гуфта ва санъати назарӣ.

Форобӣ гуфтааст, ки ҳар гоҳ шеър бо алҳон ҳамроҳ шавад, унсурҳои таҳайюлӣ дар онҳо афзун мегардад. Аз М. дар осори мушиқидонони тоҷик-форс тафсиrotи зиёд баён шуда, вале ҳама тавсифот бо андаке тафовут дар як ҷиҳатанд. Муҳимаш он ки ҳам ин вожа ро юнонӣ ба қалам оварда, маънии онро алҳон баррасӣ кардаанд.

4. Бинобар ба тафсири Арасту М. ро яке аз шоҳҳои илми риёзӣ донистааст. Аз ин рӯ донишмандони форс-тоҷик мушиқиро яке аз шоҳҳои ҳикмати риёзии таълифоташон донистаанд ва дар иртибот ба қавонини ин илм таҳқиқ намудаанд ва гуфтаанд:

«Усули риёзӣ 4-навъ буда, ки аз он аввал маърифати мақодир ва аҳкоми лавоҳик, ки ҳамон хандасаист. Чаҳорум. Маърифати нисбати муаллифа ва аҳволи он, ки онро илми таълиф хонда

дар овозҳо ба кор бурда ва ба иборати дигар бо якдигар ва камияти замони сокинот, ки дар миёни овозҳо афтад ва онро илми муסיқӣ меҳонанд».

5. Имрӯз мафҳуми муסיқии илмӣ васеъ ва ҷаҳоншумул шуда, аз бахшҳои гуногун иборат аст ва моҳияти таҳассусӣ пайдо кардааст (муסיқии суннатӣ, муסיқии гурӯҳӣ, якканавозӣ ва ғ.), дар анвои муסיқии овозӣ, созӣ, маҷлисӣ, базмӣ, мазҳабӣ, омиёна ва м.и. тақсиму таҳқиқ тадрис, таҳсил мешаванд. Муסיқӣ зебӣ ва осори дил аст:

*Саъдийе, то кай сухан дар илми муסיқӣ равад,
Гӯш кун бояд, ки маълумаш кунӣ асрори дил.*

Ад.: Форобӣ, Китоби бузурги муסיқӣ, Техрон, 1375; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Муҳаммади Омулӣ, Нафосу-н-фунун..., Техрон, 1379; Бурҳони Қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Муסיқидон. Шахсе, ки огоҳ аз таркиботи муסיқист. Муסיқииносо. Зиндагӣ муסיқидонист, ки ба паррандагон овози ишқ ва ба ҳашарот нидои муҳаббат меомӯзад.

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Бурҳони Қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Воҷаномии муסיқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Муסיқии дармонӣ. Муסיқие, ки аз иҷроаш дар рӯҳи инсон беҳбудию шифои маънавӣ падида меояд.

Дар муסיқии дармонӣ таъсири рӯҳи мавриди назар аст ва баҳси пизишкӣ ва равондармонӣ ба рӯи таъсирот озмоишхӯро сурат мегирад. Муҳимтарин омил ин равия бовар ба эътиқодоти мардумӣ буда, тавассути ин боварҳо ба муסיқӣ рӯ меоваранд. Дар адабиёти хаттии муסיқӣ, адабӣ дармонмуסיқӣ бар пояи маҳорати иҷроӣ қарор гирифта ва он бо ташҳиси пизишкӣ равшанӣ мегирад. Дар рисолаҳои муסיқӣ аз таъсири пурбори муסיқии дармонӣ нуктаҳои ҷолибе баён шуда ва иҷроӣ бохунари асари муסיқиро авомилӣ рафъи касалиҳо донистаанд:

*Ба захма хун ҷақонид аз рағи соз,
Чунон к-аз сина ғамро беҳ барканд.*

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Форобӣ, Китоби бузурги муסיқӣ, Техрон, 1375; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷаномии муסיқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Муסיқии ирфонӣ. Муסיқии эҷодшуда ва ҷорӣ бар ашъору таронаҳои ирфонӣ ба сабки

оҳангин, муסיқивор сарояндагон (қавволон), навозандагонӣ хонақоҳӣ иҷро мекунанд. Дар иртибот ба моҳияти муסיқии ирфонӣ дар таълифоти аҳли тасаввуф нуктаҳои ҷолиб баён шудаанд.

Муסיқии ирфонӣ ҳам дар заминаи анъана, суннатҳои асили муסיқии мардумӣ, устодона рӯи кор омада, беҳтарин иҷрогарони ин анвои муסיқӣ дар фазои эҷодӣ иҷроии мардумӣ ба камол расидаанд.

Ад.: Тақии Биниш, Шинохти муסיқӣ..., Техрон, 1376; Воҷаномии муסיқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Муסיқии классикӣ (устодона).

1. Муסיқие, ки дар он омил зебӣ, таносуби ҳарфи аввалро дар муқобили баёни эҳсос мезанад ва дар ин мафҳум ин муסיқӣ дар муқобили муסיқии дигар қарор мегирад.

2. Дар фаҳмиши мардум ин муסיқӣ муסיқии арзишманд, мондагон, доимӣ дорад (дар муқобили муסיқии омиёна, сабуку кӯчабозорӣ).

3. Қоидаҳои иҷроӣ, эҷодии ин муסיқӣ (мақомӣ) дар иртибот ба маҳорати иҷроӣ, эҷодиёти муסיқидонони бузурги ҳар давраи замон Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ, Устод Раҳимбердӣ Танбӯрӣ, Ҳоҷӣ Абдулазиз, Бобо Ҷалол, Бобо Ғиёс, Ҳоҷӣ Абдураҳмон Умар, Содирхон ва диг. устувор шуда ва идомати таърихӣ касб кардааст.

Ад.: Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Алимбаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Муסיқии мазҳабӣ. Муסיқие, ки дар маросими мазҳабӣ иҷро шуда, иборат аз суруду оҳангҳои хонақоҳӣ, таъзия, муסיқии рӯҳонӣ (бо анвои муноҷот, азон, савти Қуръон, навҳа ва ғ.).

Муסיқии мазҳабӣ таърихи хеле қадимӣ дошта, дар он дарки эҳсоси мазҳабӣ ва маънавӣ мавқеи хоса дорад.

Муסיқии мазҳабӣ назди ҳар қавму қабила бар пояи эътиқодоташон ҷараён гирифта, аз ҷумла мардумони эронитабор дар заминаи «Готҳо», – «Ясно», яҳудиён дар асоси Таврот, анвои муסיқии созӣ ва овозӣ таҳия ва тадвин намудаанд. Баъд аз ислом низ дар иҷроӣ ҳолати самоъи сӯфиёӣ ҳар тариқат дар худшиносӣ, маросими мотаму азои бузургони мазҳаб то ба имрӯз ин анвои муסיқӣ эҷоду иҷро ва ҷорӣ аст. Бузургтарин хонандагон дар ин замина бар пояи зарбу авзони муסיқӣ таснифоти рангин сохтаанд ва дар иҷроӣ ин анвои муסיқӣ шӯҳратёр шудаанд.

Ад.: Тақии Биниш, Шинохти муסיқӣ, Техрон,

Мутриб

1376; Фарҳангномаи мусиқӣ, Техрон, 1376; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Мусиқии назарӣ. Мусиқии илмӣ. Донандагони мусиқӣ аз даврони қадим ба ду мусиқӣ назарӣ ва амалӣ ибрази назар намуда ва мусиқии назариро пас аз санъати адои алҳон (бо садои инсон ё созҳои мусиқӣ) ва таълифи алҳон, ки ҳар ду навъ дар олами мусиқии илмӣ меғунҷид, ибрази андеша намудаанд.

Мусиқии назарӣ дорои қонуниятҳои хос буда, он масоили савт ва робитаи қавоиди савтӣ, усулҳои физикию риёзӣ дар мусиқӣ, баҳс дар бораи паҳлӯҳои фаннӣ, ҳунарии дар амалия бударо таҳқиқ менамояд.

Ад.: Форобӣ, Китоби бузурги мусиқӣ, Техрон, 1375; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқӣ..., Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Мусиқии рӯхонӣ. Мусиқии мазҳабӣ, тарона, оҳангҳои мазҳабӣ, мусиқии рӯхонист. Дар мусиқии мазҳабӣ бештар тавсифу ситоиши мавзӯоти дӯзаҳу ҷаннат, худотарсӣ, тавсифи пайғамбару саҳобаҳо, имомону пешвоёни дин ва ғ. дар ҳамаҷузӣ бо шеърҳои ирфонӣ, тасаввуфӣ, мазҳабӣ-ниҳод тавассути иҷроқунанда рӯи сахна меояд. Дар танаввуоти мусиқии рӯхонӣ нақши ғӯянда, ровӣ, қорӣён муҳим буда, қироати мавзуну мусиқивори Қуръон ҳам яке аз вижаҳои муассири ин анвои мусиқист. Дар таърихи мусиқӣ иҷроқарони номвар дар иҷрои ин анвои мусиқӣ шӯҳратёр шуданд. (Ҳофизи Басир, Ҳофизи Охӣ, Ҳофизи Мирмастӣ, Ҳофизи Ҳасаналӣ ва диг.)

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Тақии Биниш, Шинохти мусиқӣ..., Техрон, 1376.

Мусиқии созӣ. Мусиқие, ки барои созиҳои мусиқӣ эҷод шуда ва тавассути созиҳо ба иҷро мерасад, садои инсон дар он ҷой надорад. Мусиқии созӣ дар мамолики ғарб ба шакли чандсадоӣ эҷод мешавад ва сози мусиқӣ пуштибон вазифаашро мутобиқи қайдаю мизони ҳамоҳангӣ анҷом медиҳад, аммо дар мусиқии шарқӣ, аз ҷумла тоҷикӣ ва ғ. мусиқии яксадоӣ ва бо як сози мусиқӣ (ду, се соз) навохта мешавад.

Ад.: Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин,

Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Мусиқии шеър. Бо оҳанги қалом, тибқи қонуниятҳои вазнӣ мизонӣ, зеру бамӣ, кашиш ва ранги қалом. Омили созидаи мусиқӣ дар шеър иборат аз: арзиши мусиқивиятии ҳарф, аҳамияти таъҷил, қалмаҳои рангдор, такрори як қалма, такрори як байт, қофия, радиф, қалмаҳои зиёда, одоти иқоъӣ, таъсири маънии шеър дар ҷиғунагии вазн, муносибати мувозина ва ғ.

Дар иртибот ба мусиқии шеър мақолаю таълифоти ҷудогона навишта шуда ва онҳо дар заминаи нуктаҳои тафсирии мусиқидонону арӯзиён, шеършиносон рӯи қор омадаанд.

Ад.: Қадқанӣ М. Мусиқии шеър, Техрон, 1375; Форобӣ, Китоби бузурги мусиқӣ, Техрон, 1375; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Мустазод. Шоҳаи муҳим дар шӯъбаи дувуми мақомҳои «Бузург» ва «Наво» шакли созию овозии «Мустазод» вучуд дорад, ки бо номи мақомҳо: «Мустазоди Рост», «Мустазоди Наво», «Талқинчаи Мустазод», «Қашқарчаи Мустазод», «Соқиномаи Мустазод», «Уфари Мустазод» алоқаманд буда, хусусиятҳои лаҳнии онҳоро қасб намудааст. Шоҳаҳои «Мустазоди Рок», «Мустазоди Наво» дар асоси усули «Талқин» шакл гирифтаанд. Ҳанӯз Алишер Навоӣ дар «Мизон-ул-авзон» ба ҳашт усули мусиқӣ ишора намудааст, ки яке аз онҳо «мустазод» аст.

«Мустазоди Наво» бахше дар шӯъбаҳои дувуми мақомҳои «Наво» буда, аз панҷ қисм иборат аст: «Мустазоди Наво», «Талқинчаи Мустазод» (мустазоди Ҳачрии Кӯҳистонӣ, муҳаммаси Мулҳам бар ғазали Рофеъ), «Қашқарчаи Мустазод» (ғазали Сайидо), «Соқиномаи Мустазод» (соқиномаи Ҷомӣ), «Уфари Мустазод» (мустазоди Ҳисорӣ). Аз лиҳози лаҳнӣ «Мустазоди Наво» ба «Савти Наво» шабоҳат дошта, як намуди мукаммали он аст. Матни қисми аввали «Мустазоди Наво»-ро шакли шеърӣ мустазод ташкил медиҳад, ки сабаби номгузориҳои ин шакли асар гардидааст.

Усули «Мустазод»

Ад.: Шашмақом, составители: Ф.Бобокулов, Ш.Саҳибов, Ф.Шаҳобов, Москва, 1950-1964; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мутриб.

1. Тараб, ба тараб оваранда, савт, суруд ва ракс, ромишгар, хуниёгар, мусикидон.

2. Баъзан ба сифати манфӣ барои баъзе аз аҳли хунар ҳам ба кор рафтааст. Вале М. ба сифати хонанда, соззан, маҷлисоро бештар мавриди истифода будааст.

3. Ғазалсаро, ғазалгӯ, ғазалхон, навосанҷ, навошинос, абрешимзан, бирешимнавоз, пардашинос, пардасаро, навотироз, хушангушт, муганнӣ таъбир шудааст.

4. Дар мафҳуми кулӣ ромишгар ва тарабоваранда аст.

5. Дар маънии навозанда. Гирдиҳамоии чанд навозанда, ки дар гурӯҳи иҷрогарон мутаҳхид шудаанд. Мутрибон аксар худ созанда, хонанда буда, гурӯҳи барои иҷрои барнома ба маҷлисҳо таширф меоранд.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони Қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1337.

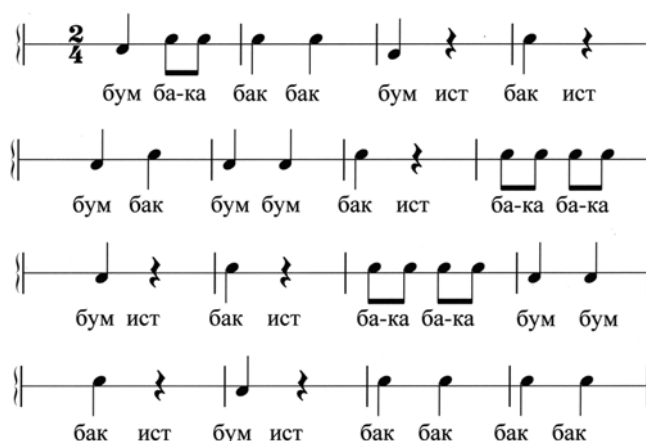
Мухаммас – панҷ, панҷгона. 1. Аз баҳр, усулҳои маъмули мусиқӣ иборат аз даҳ зарб: панҷ зарби гарон ва панҷ зарби сабук. М. се навъ аст: М. си сағир, авсат ва кабир. М. кабир иборат аз 15 накра: танан танан тан танан танан тан.

М. авсат иборат аз ҳашт накра: танан танан тан

М. кабир аз чаҳор накра ташкил ёфта ва ба ин сурат танан ва дар он як зарб бошад боқии онро замон созанд. 2. Аз анвои шеърӣ форсии тоҷикӣ буда ва аз лиҳози мисраъҳо иборат аз панҷ мисраъ аст, ки аз он чаҳор мисраъ ҳамқофия буда ва он яки дигар бо қофияи дигар, мисраъи панҷум пайваста бо мисраъҳои панҷуми дигари бандҳо ҳамқофия аст. 3. Дар ашъори ошиқона гоҳе ошиқон бо овардани калимаҳои аввалу охири мисраъҳо аз онҳоро бо оҳанги маъмули мухаммас мувофиқ намуда месароянд. 4. Шоҳаи созӣ (яке аз навоҳо) дар маҷмӯи «Шашмақом» ва ҳар мақом иборат аз 2-3 М. аст: «Мухаммаси Ушшок», «Мухаммаси Насруллоӣ», «Мухаммаси Баёт», «Мухаммаси Ҳусайнӣ», «Мухаммаси Аҷам». Авзони М. бештар дар вазни 2/4, 2/4 буда ва усули доиравиаш чунин аст.

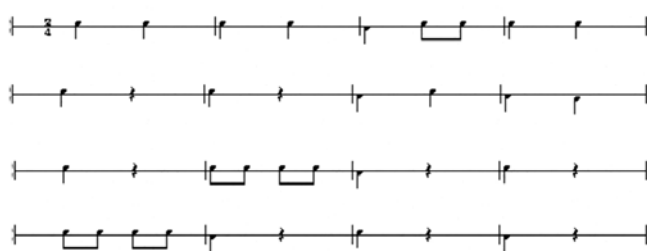
Новобаста аз он ки сохтори авзонию оҳангии М. таркибан мураккаб аст, вале дар мусиқии устодона маъмулияти хоса касб кардааст. Дар маҷмӯи мақомҳои ҳоразмӣ усули доиравии М. каме иртифоътар бошад ҳам аз лиҳози зарбӣ каме

мутафовут аст. Усули доиравии М. дар мақомоти ҳоразмӣ чунин аст.

Дар анъанаи эҷодию иҷроии мақом ва мақомсарой М.-ҳо одатан бо номи таснифкунандагонашон зикр мешаванд: «Мухаммаси Насруллоӣ», «Мухаммаси Ҳусайнӣ», «Мухаммаси Мирзоҳаким» ва дар маҷмӯи мақомоти ҳоразмӣ бошад: «Мухаммаси Фирӯз», «Мухаммаси Ниёзҷон Ҳоҷа» ва ғ. шоеъ аст.

Мухаммас

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1256; Камолиддини Биноӣ, Рисола дар мусиқӣ, Техрон, 1375; Кавкабии Бухорой, Рисолаи мусиқӣ, Р:5793 (ИВАН Узб.ССР); Рисолаи киромия дар мусиқӣ, Р:730 (ИВАН Узб.ССР); Дарешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468-1 (ИВАН Узб.ССР); Мусоҳочаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмақом, Р:7074 (ИВАН Узб.ССР); Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992. Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Мухаммаси Аҷам – аз шоҳаҳои созии (мушкilot) мақоми «Сегоҳ» дар маҷмӯи мақомоти шашгона. М.А. дар анъанаи иҷроии мақомсарой мутобик ба усули доиравии М. ба иҷро мерасад. Усули доиравии М.А. дар адвори мусиқӣ чунин аст.

Мусиқии М.А. мавзун ва иборат аз ифодаҳои муассиру вусъатёбандаи савтист.

Муҳаммас

Муҳаммаси Аҷам

Ад.: Фитрат, Ўзбек классик мусикаси таърихчиси, Тош.-т, 1927; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 2005; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006.

Муҳаммаси Баёт – аз шоҳаҳои созии (мушкилот) маъмули мақоми «Наво» буда, дорои ифодаҳои муассири мусиқист. М.Б. дар маҷмӯи мақомот ба рангомезии савтию таркибҳои тараннумии оҳангӣ ба мақоми «Наво» тавонҳои пурвусъати бадеӣ эҳдо менамояд. М.Б. дар иртибот ба усули авзони «Муҳаммас» иҷро шуда ва усули доиравиаш чунин аст:

Мусиқии М.Б. рангомезу нашидабахш ва равшанро тамкину оромӣ мебахшад.

Ад.: Мулло Бекҷон ўғли Муҳаммад Юсуф Девонзода, Хоразм мусиқӣ таърихчиси, М.-ва, 1925; Шашмақом, мурағбатӣ: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 2005.

Муҳаммаси Дугоҳ – шоҳаи созии (мушкилот) маъмул дар таркиби мақоми «Дугоҳ» буда, дорои ифода ва тавонҳои савтию тараннумии рангини мусиқист. М.Д. бо ниғаҳдошту риояти авзони Муҳаммас ба иҷро мерасад. Усули доиравиаш дар адвори мусиқӣ ба тариқи зайл аст.

Муҳаммаси Дугоҳ

Мусиқии М.Д. шоду рангомез ва дорои перояҳои мутағйири оҳангист.

Ад.: Шашмақом, мурағбатӣ: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Муҳаммаси Мирзоҳаким – аз наво, пораҳои оҳангӣ (мушкилот) дар таркиби мақоми «Сегоҳ» буда, мансуб ба мусиқидони машҳури бухорӣ Мирзо Ҳаким (ваф. тах. 1897-98) аст. М.М.Х.-ро мурағбатӣ бо риояти усули Муҳаммас ба иҷро мерасонанд. Усули доирави он ба тариқи зайл аст.

Мусиқӣ, сохтори оҳангии М.М.Х. равшан ва рӯҳбахш дар вусъати савтист.

Муҳаммаси Мирзоҳаким

Мухаммаси Наво – аз шоҳаҳои муҳими созии (мушқилот) мақоми «Наво» дар маҷмӯи «Шашмақом». Мусикидонон дар таркиби оҳангии М.Н. ифодаҳои рангомезро дарёб намуда ва дар падидаи омадани ифодаҳои савтиаш маҳорати хоси иҷроӣ ба ҳарч додаанд. М.Н. бо риояти усулу авзони «Мухаммас» иҷро мешавад ва усули доиравиаш ба қарори зайл аст.

Таркиботи оҳангии М.Н. саршор аз ифодаҳои пуртаровати созиаст.

Мухаммаси Насруллоӣ – аз навоҳои маъмули мусиқӣ; шоҳа, пораи сози дар таркиби мақоми Бузург (дар «Шашмақом»), ки дорои таровишҳои рангину таркибҳои созии вусъатафзои савтию тараннумист. Сохтори савтию авзони М.Н. дар амалияи мусиқӣ бо риояти усули «Мухаммас» қорбаст мешавад ва усули доиравиаш чунин аст:

Мусиқии М.Н. ҳам дар пораи сози ва шӯъбаи овозии Насруллоӣ мутағйиру пуртароват аст.

Мухаммаси Панҷгоҳ – шоҳаи созии тароватманд ва аз лиҳози оҳангӣ таркибан нишот-

бахш дар мақоми «Рост» (маҷмӯи «Шашмақом») аст. Дар маҷмӯи мақомҳои ҳоразмӣ бошад М.П. дар таркиби мақоми «Ироқ» амал намуда, новобаста аз ин мутрибон дар амалияи мусиқӣ бо риояти усулу авзони «Мухаммас» қорбаст намуда ва усули доиравиаш чунин аст:

Мусиқии М.П. ҳамсону ҳамнаво ба ифодаҳои оҳангии мақоми «Рост» аст.

Мухаммаси Рост – таркиби сози дар мақоми «Рост» («Шашмақом») буда ва дар маҷмӯи мақомҳои ҳоразмӣ ҳам аз шоҳаҳои муҳими созию тараннумист. Мутрибон дар амалияи мусиқӣ бо риояи усули «Мухаммас» ин шоҳаро ба субут расонида, усули доиравиаш ба сурати зайл аст:

Мусиқии М.Р. бисёр раван ва нишотбор аст.

Мухаммаси Сегоҳ – аз шоҳа, ғушаҳои сози дар мақоми «Сегоҳ» («Шашмақом»), мутрибон дар амалияи мусиқӣ бештар таъа ба ифодаҳои та-

Муҳаммас

раннумиаш намуда, дар падида овардани ифодаҳои савтии мутағйиру рангомез бештар таваҷҷӯҳ намудаанд. М.С.-ро мутрибон бо риояи усули авзони «Муҳаммас» ба иҷро расонида ва усули доиравиаш чунин аст:

Муҳаммаси Сегоҳ

Муסיқии М.С. саршор аз таркибу ифодаҳои муассири савтию тараннумист.

Муҳаммаси Ушшоқ – гӯша, шоҳаи созии мавзун ва таркибан рангин дармақоми «Рост» («Шашмақом»). Сохтори оҳангии М.У. дар пояи усули «Муҳаммас» тадвин шуда ва усули доиравиаш ба сурати зайл аст.

Муҳаммаси Ушшоқ

Муסיқии М.У. дар заминаи таркибҳои савтию тараннумии мақоми Рост тадвин шуда ва саршор аз ифодаҳои равону рӯҳбахш аст.

Муҳаммаси Фирӯз – шоҳа, гӯшаи сози дар таркиби мақомҳои «Бузург»-у «Ироқ» (дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ). М.Ф. аз ихтирооти

мусиқидони хоразмӣ Муҳаммадраҳимхони дувум (1847-1910) буда, дар заминаи «Шашмақом» тасниф шуда, усул ва авзонаш дар асоси «Муҳаммас» тадвин гардидааст.

Муסיқии М.Ф. рангин ва тароватбахшу шодона аст.

Муҳаммаси Ҳочихоча – гӯшаи созии мавзун дар таркиби мақоми «Дугоҳ» ва аз ихтирооти мақомдони машҳури ҳавзаи ҳунарии Бухоро Муҳаммади Ҳочихоча (ваф.1897) аст. М.Ҳ. дар заминаи усули «Муҳаммас» корбаст гардида ва усули доиравиаш чунин аст.

Муҳаммаси Ҳочихӯҷа

Муסיқӣ ва усули М.Ҳ. рангину шодона аст.

Муҳаммаси Ҳусайнӣ – гӯша ва таркиби созии маъмул дар баҳши мушкilotи мақоми «Наво» («Шашмақом») аст. Бино ба тавсифи манобеи муסיқӣ М.Ҳ.-ро мусиқидонони Бухоро дар заминаи мақоми «Ҳусайнӣ» («Дувоздаҳмақом») тасниф намудаанд М.Ҳ. аз таркибу ифодаҳои сав-

Муҳаммаси Ҳусайнӣ

тию тараннумии пурмоия оҳангин буда ва дар заминаи авзони Мухаммас тадвин гардида, усули доиравиаш чунин аст.

Муסיкии М.Х. таркибан пурифодаю мутанаввеъ аст.

Мухаммаси Чоргоҳ – аз шоха, гӯшаҳои сози дар таркиби мақоми «Дугоҳ» (маҷмӯи «Шашмақом»). М.Ч. дар заминаи савтиёти мақоми «Дугоҳ» корбаст шуда ва бо риояти усулу авзони Мухаммас сурат мегирад ва усули доиравиаш чунин буда:

Муסיкии МЧ. шоду таркибан рангин аст.

Мухаммаси Чорсархона – гӯша, шохаи сози дар таркиби мақоми «Дугоҳ» («Шашмақом»). М.Ч. дар таркиботи мақомҳо аз шохаҳои созии мавзун ва аз лиҳози савтӣ пурвусъат аст. Сохтори савтиаш бар пояи Мухаммас сурат гирифта ва усули доиравиаш чунин аст:

Муסיкии М.Ч. таркибан мавзун ва саршор аз ифодаҳои рангомези савтист.

Мухаммаси Чадид – шоха, гӯшаи сози (мушкilot) дар мақоми «Рост» (маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ) буда ва он дар анъанаи иҷроии мақомҳо баъди шохаи «Мураббаъи Комил» навохта мешавад. М.Ч. бо риояти авзони Мухаммас иҷро мешавад.

Муסיкии М.Ч. воқеан тоза ва равонбахшу муассир аст.

Ад.: Мулло Бекчон Девонзода, Хоразм муסיқӣ таърихчаси, М.-ва, 1925; Ўзбек халқ музикаси, Тош.-т, 1958; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Муסיқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 2005.

Мухаммаси Чадиди Фирӯз – шоха, асари созии муסיқӣ, мухтареъи он Мухаммадраҳимхони дуввум (Фирӯз – 1840-1910) буда, аз шохаҳои созии мақоми «Рост» дар таркиби мақомҳои хоразмист. М.Ч.Ф. дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ баъд аз «Мухаммаси Фирӯз» иҷро шуда ва ба маҷмӯи мақомот нимаи дуввуми асри 19 ворид гардида, низоми авзонии иҷроияш ҳамсон ба усули Мухаммас аст.

Муסיкии М.Ч.Ф. шоду муфаррах ва дилангез мебошад.

Ад.: Мулло Бекчон, Хоразм муסיқӣ таърихчаси, М.-ва, 1925; Фитрат, Ўзбек классик муסיқӣ таърихи, Тош.-т, 1927; Шашмақом мурааттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабий, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Муסיқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Шашмақом сабоқлари, Тош.-т, 2006; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мухаммад Абӯнастри Хучандӣ (тав. 1420, Хучанд, ваф. 1490, Ҳирот), оҳангсоз, муסיкидони тоҷик. Илмҳои фалсафа, адаб, риёзӣ ва муסיкиро аз падараш омӯхта, барои такмили дониш ба Самарқанд, Бухоро ва Ҳирот рафта, аз устодони созу овоз, шеър малакаи амалӣ ва назарӣ андӯхт. Дар илмҳои нучум, риёзиёт, муסיқӣ дониши баланд дошт ва рочеъ ба фалакиёти Ғиёсиддини Кошӣ тафсиру тасҳеҳҳо навишт. Муסיкиро аз устодони замон Султонмуҳаммади Удӣ, Қулмуҳаммади Удӣ, Султон Аҳмади Девона фаро гирифта, дар иртибот ба осории муסיкии Форобӣ (857-

Муҳаммад

950), Ибни Сино (980-1037), Сафиуддини Урмавӣ (1225-1294) ва дигарон нуктаю тасҳеҳҳои тоза ворид намуда, ба «Китобу-л-адвор», «Рисолату-ш-Шарафия» (Урмавӣ) бинобар ба тавсифи манбаъҳо тафсир намудааст. М.А. бо дархости дӯстонаш ба Ҳирот сафар намуда, ба устодони мусиқӣ Хоҷа Юсуфи Бурҳон, Абӯлвафои Хоразмӣ, Юсуфи Андигонӣ ва диг. аз наздик шинос шуда, дониши мусиқиаширо тавассути онҳо такмил медиҳад. Аз сӯхбату муколамаҳои адабию илмӣ Чомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501), Биноӣ (1430-1512) ва диг. баҳравар шуда, дар заминаи мусиқии амалию назарӣ корҳои ҷолибе анҷом медиҳад. Дар тазмини осори мусиқии Хоҷа Ризвоншоҳ дар усулҳои мусиқии «Муҳаммас», «Миаттайн» таснифоти мусиқии «Савти Наво бар Муҳаммас», «Амали Сунбулӣ бар Миаттайн», «Куллиёт бар Дуяк», «Пешрав бар Туркзарб» ва ғ. сохтааст. М.А. дар иртибот ба масоили назарии мусиқӣ ду рисола (Бобур, «Бобурнома», Дарвешалӣ, «Тӯхфату-с-сурур») асарҳои «Рисола дар илми мусиқӣ», «Рисола дар таълифи мусиқӣ» навишта, дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳироту Самарқанд маълум будаанд. Ӯ дар навиштаҳоиаш дар иртибот ба таҳаввулоти эҷодӣ иҷроии мусиқии ас. 14-15 ба натиҷаҳои тоза дастфӯшудааст (Бобур, Навоӣ).

Ад.: Навоӣ, Маҷолисун-нафоис, Тош., 1964; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи мусиқӣ то Дарвешалии Чангӣ, Р:Д 403, 2002, ЛОИВАН СССР; Рисола дар илми мусиқӣ, Р:В 3983-1935 ЛОИВАН СССР; Асоми ал-кутуб, Р:15306, ИВАН Уз.ССР; Қирону-с-саъдайн, Р:11-974, ТВАН Уз.ССР; Нузҳату-л-кулуб, Р:9264, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Муҳаммади Барбатӣ (тав. тахминан 987 Ҳирот, ваф. 1057 Ҳирот), навозанда, сароянда, мусикидон, мусаннифи машҳури замони Ғазнавиён (962-1186). Дар Ҳирот ба камол расида, дар дарбори Масъудӣ Ғазнавӣ (421-432 х. / 1043-1052) ба сифати сарвари ромишгарони дарбор хидмат кардааст. Дар ҳунари сознавозӣ, овозхонӣ «сахт хуш устод будӣ» (Байҳақӣ). Дар иҷрои дoston, қасида ва силсиласурудҳои «Хусравонӣ» маҳорати беназир доштааст. Дар заминаи «Хусравонӣ» силсилаи нав сохта, ба султон Масъуди Ғазнавӣ мебахшад. Ба ашъори Фаррухӣ, Манучехрӣ, Асҷадӣ ва диг. мамдӯхони шоҳони ғазнавӣ таснифоти зиёд сохтааст. Мактаби иҷроии замони Ғазнавиро ба ӯҳда дошта, Ситтии Заррин, Шокирии

Хонанда, Надими Хонанда, Абдуррахмони Қаввол ва диг. аз ӯ созу овоз омӯхтаанд.

Ад.: Абӯфазли Байҳақӣ, Таърихи Байҳақӣ, Техрон, 1945-1948; Дарвешалии Чангӣ, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Муҳаммади Мароғӣ (тав. номаълум, Рум, ваф. 1540, Рум), Мусикидон, оҳангсоз ва сароянда, набераи Хоҷа Абдулқодири Мароғӣ (1356-1435), мусикиро таҳти сарварию раҳнамоии падараш Нуруддин Абдуррахмони Мароғӣ (1387-1461) омӯхта, дар дарбори Боязиди дуввуми халифаи Усмонӣ (886-918 х.қ.) хидмат намуда, асари падараш «Мақосиду-л-адвор»-ро такмил дода, ба халифаи усмонӣ бахшида ва ин нусхаи такмилдодаи ӯ дар китобхонаи Нури Усмонияи Туркия (№ 3649) нигоҳдорӣ мешавад. М.М. дар мусиқии амалию назарӣ дониши комил дошта, муддати тӯлонӣ сарвари дастаҳои муғрибони халифаҳои Усмониро ба ӯҳда дошта, зумраи зиёди ромишгарони ҳавзаи ҳунарии Румро тарбияю раҳнамоӣ намудааст. Бинобар ба тавсифи манобеи хаттӣ М.М. анъанаи иҷроию таҳқиқии бобою падарашро идома дода, дар пешрафти санъати мусиқии замони халифаҳои Усмонӣ нақши боризе гузоштааст.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1370; Муҳаммадалии Тарбият, Донишмандониҳои Озарбойҷон, Табриз, 1348; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Доирату-л-маорифи фарҳанг ва ҳунар, Техрон, 1348.

Муҳаммадшоҳи Рубобӣ (тав. 1326, Марв, ваф. 1405 Марв), навозанда, оҳангсоз ва мусикидон. Санъати мусиқӣ, шеър ва дигар анвои ҳунароҳои бадеиро дар зодгоҳаш омӯхт. Дар сози рубоб ихтирооти зиёд намуда, дар ҳавзаҳои иҷроии Марв, Бухоро, Самарқанд шӯҳрати зиёд дошт. М.Р. дар амалияи созу овоз чандин усулҳои (зарб) мусиқӣ ихтироъ намуда, махсусан эҷоди усули «Ҷаҳорзарб»-ро ба ӯ нисбат медиҳанд. Хоҷа Абдуқодир (1356-1435) дар сифати ҳунарварӣ ва ихтирооти М.Р. нуктаҳои ҷолиб баён намудааст. Роҷеъ ба зиндагӣ, ғаъолияти минбаъдии М.Р. дар манобеи хаттӣ ахбори дигаре ба назар намерасад.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Муҳаммад Ҷамшеди Хонанда (машҳур ба Мавлоно Ҷамшеди Хонанда, тав. номаълум, Бу-

хоро, ваф. 1538, Ҳирот), навозанда, хананда, оҳангсоз, мусикидон ва шоир. Мусиқӣ, шеър ва дигар хунароҳоро аз падараш омӯхт. Дар сознавозӣ (қонун, чанг, танбӯру рубоб) маҳорат ва сабаки хоси иҷроӣ дошта, барои такмили хунаро, ба шогирдии Кавкабии Бухороӣ (ваф. 1535) ворид шуда, асосҳои мусиқӣ, шеър ва таснифсозиро меомӯзад. Барои такмили дониши мусиқиаш ба шаҳрҳои Марв, Самарқанд ва Ҳирот сафар намуда, дар шакли анвои шеърию мусиқии «амал», «кор», «савт», «нақш», «куллиёт», «рехта», «сачъ» корҳои зиёди хунарию иҷроӣ анҷом медиҳад. М.Қ. дар назари савтҳои мақомҳои «Рост», «Ушшок», «Наво», «Ҳусайнӣ» (бар усулҳои «Барафшон», «Шодиёна», «Чорзарб», «Муҳаммас») таснифоти «Савти Ҷамшедӣ», «Кор ба Наво», «Усули Равон ба Сабо», «Даври Хоро», «Амали чаманоро» (ба «Наврӯзи Ачам») ва ғ. сохта, чанде аз ин асорашро ба устодаш (Кавкабии Бухороӣ) мебахшад.

М.Қ. ба ғазалиёти Ҳофиз, Саъдӣ, Камол, Ҷомӣ, Кавкабӣ ва диг. оҳангҳои зиёде сохта, таснифоташ дар ҳавзаҳои хунарии Бухорою Самарқанд шӯҳрати зиёд доштаанд. Шеърро хуб мегуфтааст (ғазал, рубоӣ).

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Баҳру-л-асрор, Р:1375, ИВАН Уз.ССР; Нафоису-л-муассир, Р:848, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Муҳаммади Кавкабӣ (Ҳоча Муҳаммади Кавкабӣ, тав. тахмин 1519, Самарқанд, ваф. 1609 Самарқанд), оҳангсоз, навозанда ва мусикидони тоҷик. Мусиқӣ ва дигар хунароҳи бадеиро ибтидо аз падараш омӯхта, сипас ба шогирдии Ҳоча Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ ворид шуд. М.К. дар хунари сознавозӣ, овозхонӣ, шеър, мусиқии таҳқиқӣ донишу истеъдоди хуб дошта, дар ҳавзаҳои хунарии Самарқанду Бухоро, Хоразм, Марв шӯҳратманд буд. М.К. ба нишони ихлосу иродат барои устодаш чанд «савт», «амал», «куллиёт», «нақш» (дар тазмини усули навоҳои «Бузург», «Наво», «Рост», «Бусалик») тасниф намудааст. Асарҳои ӯ «Савти Ҳоча Муҳаммад», «Амали Ҳоча» дар ҳавзаҳои хунарии Бухоро, Самарқанд, Хоразм мавриди истифодаи мусикидонон буда, «Рисола дар илми мусиқӣ» нигошта, бисёр масоили шеъру мусиқиро аз дидгоҳи таҳқиқӣ баррасӣ намудааст.

М.К. чанд муддат дар Хоразм (Хева) зиста, асарҳои зиёди созию овозӣ дар шакли анвои

мусиқӣ сохта, «Савти Ҳочаи Хоразмӣ» аз таснифоти машҳури ӯст. Ғазалро некӯ мегуфтааст (бо тах. «Савтӣ»).

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Зиннату-л-Маҷолис, Р:4229, ИВАН Уз.ССР; Мухиту-т-таворих, Р:836; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Муҳаммади Муъин (Ҳоча, Мавлоно Муҳаммад Муъини Хонанда, Савтӣ, тав. номалум, Бухоро, ваф. тах. 1557, Ҳирот), сароянда, навозанда, шоири тоҷик. Санъати шеър ва мусиқиро дар зодгоҳаш (назди Кавкабии Бухороӣ, ваф. 1535) омӯхта, аз намояндагони номдори ҳавзаи иҷроии Бухорои асри Шайбонӣён аст. Барои такмили хунарош ба шаҳрҳои Марв, Самарқанд, Ҳирот (муддати зиёд он ҷо монд) сафар намуда, сознавозию овозхониро такмил дода, баъди забти Ҳирот (аз тарафи Шайбонӣён) аз нав ба Бухоро меояд. М.М. дар Ҳирот, Бухоро дар шакли анвои шеърию мусиқии «савт», «амал», «кор», «нақш», «пешрав», «қавл», «тарона» таснифоти гуногунмавзӯ сохта (ба ашъори Ҷомӣ, Кавкабии Бухороӣ) ва тазмини ӯ (назари мусиқӣ) ба «Куллиёт»-и Кавкабӣ «Куллиёти мақом ва тарона» дар ҳаёти маданияи Мовароуннаҳр (Бухоро, Марв) шӯҳрати зиёд доштааст. Зимни ин таснифоти М.М. «Нақши Муъин», «Амали Муъин», «Савти Шоҳӣ» ва ғ. назди аҳли шеъру мусиқӣ пазируфта шудаанд.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, Техрон, 1351; Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Баҳру-л-асрор, Р:1375, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Муҳаммадиев Неъматулло (тав. 1909, ноҳ. Ғонҷӣ, вил. Сугд, ваф. 1987, Ғонҷӣ), сароянда, мутриб-оҳангсоз Коркуни хизмат. РСС Тоҷикистон (1973), Аълочии маданияти СССР (1970), намояндаи машҳури ҳавзаи иҷроии Истравшан. Санъати мусиқӣ, сарояндагӣ, навозандагиро аз овони хурдсолӣ омӯхта с. 1934-1935 сароянда, мутриби театри халқии Истравшан, сипас донишҷӯи Институти санъати ба номи Луначарский (1936), директор ва хунароманди театр (Истравшан, 1937-1950), сарвари Хонаи маданияти ноҳ. Шаҳристон (1950-1958), роҳбари Хонаи маданияти ноҳ.

Ғончӣ (1958 то замони бознишастагӣ) хидмат на-муда, дар таҳияи чандин намоишномаҳо, барно-маҳои консертӣ корҳои зиёди хунарӣ кардааст. М.Н. чун сароянда ва донанда, идомадиҳандаи анъанаҳои иҷроии мусиқии мардумӣ ва устодона дар камолоти иҷроии ромишварони ҷавон саҳми муассире дорад. Дар иҷроии шоҳаҳои созию овозии «Шашмақом»: «Дугоҳ», «Орази Наво», «Ирок», «Аҷам», «Соқиномаи Ирок», «Чапандози Наво», суруду оҳангҳои устодонаи мардумии «Ушшоқи Содирхон», «Қушчинор», «Бозургонӣ», «Гулъузорам», «Мискин», «Муноҷот», «Ташниз» ва ғ. дар ҳамавозии дутор бо ифодаҳои рангомези мусиқӣ иҷро намудааст. М.Н. барои хидматҳои шоистааш дар тарғиб, идома додани анъанаҳои асили мусиқии тоҷик нишонҳои «Барои шӯҷоати меҳнатӣ», «Собиқадори меҳнат» (СССР), Ифтихорномаҳои РСС Тоҷикистон мушарраф гардидааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Муҳаммади Нишопурӣ (Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Муҳаммад, машҳур Муҳаммади Нишопурӣ, с.т. 1132, Нишопур, с.в.1243-46, Нишопур) - мусиқидон, олим ва адиби номӣ ва дар хонадони олим ва донишманд ба дунё омада, асосҳои илму дониши замонаашро ибтидо назди падараш фаро мегирад. Н. аз овони ҷавонӣ ба санъати хаттотӣ, шеър ва мусиқӣ шурӯшавӣ зиёд пайдо намуда ва барои тақмили дониш ба шаҳрҳои Шероз, Исфохон Ҳамадон сафар намуда ва муддате дар Бухорою Ғазна ҳам донишу хунар андӯхтааст. Н., муддати кӯтоҳ дар дарбори Баҳромшоҳ (ҳокими Ғазна 1117-1157) ва ҳокимони дигари хонадони салҷуқӣ хидмат менамояд. Ӯ асосҳои назарии мусиқии Форобӣ (870-950), Ибни Сино (980-1037) ва диг.ро ҷиддан меомӯзад.

Н. дар назарияи мусиқӣ бештар доир ба ташаккули маҷмӯи дувоздаҳпарда (12-мақом), таърихи ташаккул ва мӯқеи он дар тамаддуни мусиқии мардумони эронӣ ва Шарқ аввалин шуда "Рисола дар илми мусиқӣ"-ро (ба забони форсии тоҷикӣ) таълиф намуда ва то Сафиуддини Урмавӣ (124-1294) аз мавҷудияти як системи муназзами мусиқӣ (дар мисоли 12-парда-мақом) ибрози назар намудааст. Ӯ заминаи асосии ташаккули 12-парда (мақом)-ро ба ғаёлияти Борбади Марвазӣ (589-90-628-38) дар иртибот медонанд. Дар каламдодии Н. Борбад аз аввалин муназзамгарони (тадвингарон) системаи мусиқии устодонаи мардумони эронӣ (12-мақом) ва Шарқ маҳсуб медонанд.

Н. давр зимни асноди зиёд собит менамояд, ки 7-пардаи (мақоми) аввал аз ихтирооти ин устоди мусиқӣ (Борбад) аст ва 5-пардаи (мақом) дигарро устодони пасин ихтироъ намудаанд. Аз ин нигоҳ Н.ро метавон аз аввалин назаридонони мусиқии мақомӣ дар таърихи мусиқии Шарқ донист ва Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) бошад пас аз ӯ дар иртибот бадавраи дуввуми ташаккули системаи мақомот таҳқиқот бурда аст ("Китоб-ул-адвор", "Рисолат-уш Шарафия").

Ад.: Джумаев А. Трактат о музыке Мухаммад Нишапури, Оон в Узбекистане, №1, 1984. Мухаммади Нишопурӣ, Рисола дар илми мусиқӣ, ЛОИВАН СССР, №1881. Нағмаи ниёкон (маҷмӯи рисолаҳои мусиқии асрҳои 12-17, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов), Душанбе, 1990. Аскаралӣ Раҷабов, Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душанбе, 1989.

Муҳаммади Омулӣ (Муҳаммад ибни Маҳмуд, муқаллаб ба Шамсуддин, тав. 1282 Омул, Мозандарон, ваф. 1349 Омул), мусиқидон, донишманд, мударрис, арӯзӣ ва шоири форс-тоҷик. Аз овони ҷавонӣ ба омӯзиши илмҳои замонааш пардохта, дар мусиқӣ, риёзӣ, фалсафа, илоҳиёт, шеър дониши комил дошт. Муддате дар мадрасаи Султонияи Занҷон дарс дода ва бо супориши Султон-муҳаммади Улҷайту (1325-1358) асараш «Нафоис-ул-фунун-ли-ароис-ул-уйюн»-ро навишт. Сипас дарборро тарк намуда, сафари Форс карда, бо Хоҷа Исҳоқи Инҷӯ сӯҳбатҳо ороост ва мавриди таваҷҷӯҳи аҳли адабӣ хунари Шероз қарор гирифт. Аз донишмандони ҷомеаи замонааш буда, ба забонҳои форсӣ, арабӣ осори гаронмоя нигошта, махсусан асари ӯ «Нафоис-ул-фунун...» аз муҳимтарин таълифоти донишномаи ас. 13-14 маҳсуб шуда, бахши мусиқии он («Дар илми мусиқӣ», ки аз муқаддима ва 5-мақола ва хотима аст) аз манобеи муҳими назарии мусиқист. М.О. мисли донишмандони дигари замонааш Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310) таркиботи мусиқӣ савт, таърифи назарии он, назари пешиниён дар иртибот таркиботи мусиқӣ (илмӣ ва амалӣ), тавсифи мураккаботи 12-парда (мақом), 24-шӯъба, 6-овоза, равиши истихроҷу таҳқиқи ин мураккабот дар соҳаи мусиқӣ (уд), назари пешиниён (Сафиуддини Урмавӣ), тасҳеҳи баъзе аз таркиботи мақомҳо дар ҷараёни истихроҷ аз соҳа, зарб ва қавонини зарбӣ дар мусиқӣ, таносубҳои шеърӣю мусиқӣ, нақши аҷамӣён дар таҳаввули маҷмӯи зарбии мусиқӣ ва ниҳоят ҷанбаҳои бадеию зебоишносии созу овозро (мақомҳо) ва ғ. мавриди баррасӣ намудааст.

Афкори мусиқии М.О. дар таълифоти донишмандони мусиқии ас. 14-17 Хоҷа Абдулқодир,

Абдуррахмони Ҷомӣ, Камолуддини Биноӣ, Маҳмуди Хусайнӣ, Кавкабии Бухорӣ, Дарвешалии Чангӣ ва диг. мавриди истифодаю тавзеҳ қарор гирифтааст. М.О. инчунин ба осори тиббии Ибни Сино «Шарҳи куллии Қонуни тиббии Ибни Сино», «Шарҳи куллии тиббии Саид Шарафуддин» ва «Шарҳу-л-мухтасари Ибни Ҳочиб» навиштаҳои арзишманде аз худ боқӣ гузоштааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Муҳаммади Омуӣ, Нафоису-л-фунуни-ароис-ул-уйюн, Р:6828, ИВАН, Уз.ССР; Музыкальная эстетика стран Востока, Москва, 1967; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Муҳаммади Шонакӣ (тав. номаълум, Рай, ваф. 1296, Шероз), мусиқшинос, донишманди форс-тоҷик. Ибтидо донишҳои замонашро дар Рай фаро гирифт, сипас барои тақмили дониш ба Шерозу Исфаҳон рафта, асосҳои мусиқӣ, риёзӣ, фалсафа, адабиётро омӯхт. М.Ш. тахминан солҳои 1264-67 ба Бағдод рафта, бо Сафиуддини Урмавӣ (1225-1294) ҳамкориҳои илмӣ намуда, аз ҷараёни таълифи «Китобу-л-адвор», «Рисолату-ш-Шарафия» огоҳ будааст. Шонакӣ, ки аз таҳаввулотии ҳунарии Хуросон, Мовароуннахр огоҳии амиқ дошт, ба Сафиуддини Урмавӣ маслиҳатҳои муфиди назарию амалӣ ҳам додааст. Дар илми мусиқӣ асаре бо номи «Рисола фи илм-ал-мусиқӣ» нигошта, таркиботи «Дувоздаҳмақом»-ро бештар аз нигоҳи фалакӣ тавзеҳ додааст.

Ад.: Ҳочӣ Халифа, Кашфу-з-зунун..., Қоҳира, 1982; Сафиуддин Урмавӣ, Китобу-л-адвор (тарҷумаи ношinos), Техрон, 1380; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Азавӣ А. Ал-мусиқӣ-ал-Ироқия фи аҳд ал-муғул ва ал-туркман, Бағдод, 1951; Абдулқодири Мароғӣ, Шарҳу-л-адвор, Техрон, 1370; Биниш Т. Таърихи мухтасари мусиқии Эрон, Техрон, 1374; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Муҳаммадқосими Соҳири Тунӣ (тав. номаълум, Хуросон, ваф. 1545, Ҳирот), сароянда, оҳангсоз, навозандаи форс-тоҷик. Мусиқӣ, шеър, хаттотиро дар зодгоҳаш фаро гирифта, дар шаҳрҳои Исфаҳон, Сабзавор тақмили ҳунар кардааст. Дар илмҳои фалсафа, риёзиёт, мусиқӣ ва адабиёт, илоҳиёт ва ҳунарҳои бадеӣ (хаттотӣ, ҷадвалкашӣ, ҳалқорӣ) соҳибҳунар ва дониши амиқ доштааст. Дар санъати овозхонӣ, махсусан дар иҷрои аса-

рҳои ирфонӣ, ахлоқӣ ва ҳамосӣ маҳорати нетакрори талқиннамоӣ дошта, сабки иҷроияш ба сомеон андешаҳои амиқ меангехт, аз ин рӯ ўро «соҳировоз», «сеҳровоз» меномиданд. Лақаби «Соҳир»-ро ба ў сомеон дода ва машҳури замон гардид. М.С. дар шаклу анвои созию овозии «рехта», «саҷъ», «қавл», «савт», «амал» ва ғ. таснифоти гуногунмавзӯ аз худ ба ёдгору гузошта, асарҳои «Қавли Тунӣ», «Савти Соҳирӣ», «Рехтаи Соҳирӣ» дар ҳаёти мусиқии ас. 16 эътибори хоса касб карда буд. Муддате дар дарбори Сафавиён (Шохсултон Ҳусайн 1528-1557) ба сифати равазхон, гӯянда (ровӣ, қиссахон) хидмат кардааст. Табъи ҳуби шоирӣ ҳам дошта, маснавӣ, рубойро хуб меғуфтааст.

Ад.: Соммирзои Сафавӣ, Тӯхфаи Сомӣ, Техрон, 1345; Искандабеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1337; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:499, ИВАН Уз.ССР; Қозӣ Аҳмад, Гулистони ҳунар, Техрон, 1345; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Муҳаммадқулов Бурҳон (тав. 1945, Душанбе), сароянда, (тенори лирикӣ), омӯзгори мусиқӣ, Артисти Халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2000), барандаи ҷоизаҳои сарояндагони Ҷумҳурии Осиёи Миёна ва Қазоқистон (Алма-Ато, 1969), сурудҳои комсомолӣ, ҷавонӣ (Душанбе, 1971). Дастпарвари омӯзишгоҳи мусиқӣ (ибтидо дар шӯъбаи овозхонии анъанавӣ таҳти роҳбарии Ф. Шаҳобов, Ш. Соҳибов, 1962), Консерваторияи давлатии Москва (1967) хатм кардааст. М. аз соли 1967 то кунун фаъолияти эҷодию иҷроияшро дар Театри академии опера ва балети ба номи С. Айни идома дода, дар сахна даххо образҳоро аз операҳои ҷаҳонӣ ва миллии офаридааст.

Маҳорати иҷроии М. дар иҷрои осори мусиқии мардумӣ ва классикӣ тоҷик, ки сабки иҷроии онро аз устодони мусиқӣ Ш. Соҳибов, Ф. Шаҳобов, А. Бобоқулов омӯхтааст, рангин ба назар мерасанд. Махсусан, ў таҳти роҳбарии Артисти халқии СССР Аҳмад Бобоқулов (1931-1990) маҳорати иҷроияшро дар иҷрои мусиқии халқию классикӣ тақмил медиҳад. М. иштирокдори чандин даҳа, рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар ҷумҳурии собиқи Иттиҳоди шӯравӣ, мамолики хориҷӣ, ҷашнвораҳои мусиқии ватанию хори-

Мушкдона

чист. Фаъолияти омӯзишии мусиқиро М. чандин сол инҷониб дар Институти давлатии санъати Тоҷикистон, Консерваторияи Миллии Тоҷикистон идома медиҳад. (аз соли 2004 профессор). Барои хидматҳои шоистааш М. бо мукофоти ифтихорномаҳои (Ордени «Нишони фахрӣ») СССР, РСФСР ва Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Муҳаммад Ҳусайни Хонанда (Мавлоно Муҳаммадхусайни Мири Табиб, тав. 1500, Бухоро, ваф. 1578 Бухоро), сароянда, навозанда, шоир, табиби тоҷик. М. мусиқӣ, шеър, табибиро аз падараш омӯхта, муддате назди устодони созу овоз Кавкабии Бухороӣ, Хоҷа Ҷаъфари Қонунӣ, Амири Қонунӣ сознавозӣ, таркиботи мусиқиро меомӯзад. Дар тиббу табобат ҳам номвар буда, бештар дар мусиқӣ пешрафт карда, дар шаклу анвои шеърию мусиқии «савт», «кор», «амал», «нақш», «рехта», «сачъ», «сунбулӣ» таснифоти гуногунмавзӯ офарид. Дар тазмини зарбу авзони мақомҳои «Рост», «Бузург», «Наво», «Бусалик», «Таснифи Мирӣ», «Амали чашми оҳу», «Пешрави Наво бар Гардун», «Савти чигарпора бар Барафшон», «Қавли мурассаъи Мирӣ бар Уфар» ва ғ. офарида, дар ҳаёти маданияи Бухорою Самарқанду Марв, Миёнқолот шӯҳрати зиёд доштаанд. Ҷазалу рубой, қитъа ва мухаммасоти рангин низ сурудааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, Техрон, 1351; Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН, Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Муҳаммади Суфӣёнии Бухороӣ, Муҳиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Зиннату-л-маҷолис, Р:4229, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Муҳибалии Нойӣ (Мавлоно Муҳибалии Ной, Балабонӣ, тав. 1498 Ҳирот, ваф. 1540 Ҳирот), оҳангсоз, навозандаи форс-тоҷик. Мусиқӣ, сознавозиро аз падараш омӯхта, назди Устод Кучаки Нойӣ ҳунари сознавозӣ, овозхонияшро такмил медиҳад. Падараш Рустамалии Ҳиравӣ дар санъати хаттотӣ, наққошӣ, созу наво нобигаи замонааш буд, ўро Устод Ҳасани Нойӣ, Устод Қосими Рубобӣ барои фароғирии мусиқӣ ба шогирдӣ мепазиранд. М.Н. тахти сарварии устодонаш дар сознавозӣ, таснифсозӣ ба дастовардҳои ҳунари комёб шуда, дар созҳои ною балабон устоди замон гардида:

*Ба лабони шаккарин чун ба лабон овардӣ,
Балабони ту, ки ҷонам ба лабон овардӣ.*

М.Н. барои ин ду соз (ною балабон) дар шаклу анвои шеъру мусиқии «савт», «амал», «кор», «қавл», «пешрав» дар зарбу усулҳои мақомҳо («Ҳусайнӣ», «Кучак», «Бузург», «Наво») «Амали ной», «Пешрави балабон», «Нақши балабон», «Савти ной», «Амали Муҳибали бар Наво» ва ғ. таснифоти рангин сохтааст. Ин таснифоти М.Н. дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳирот, Бухорою Марв маълуми писандидаи устодони созу наво буда тазминҳои рангини мусиқӣ намудаанд. М.Н. таъби хуби шоирӣ ҳам дошта, ғазалу рубоиро хуб мегуфтааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, Техрон, 1345; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Навоӣ, Маҷолису-л-нафоис, Тош., 1964; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Соммирози Сафавӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1345; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Машҳун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.2, Техрон, 1376.

Муҳиддинов Музаффар

(тав. 1938, деҳ. Булоқчинори н. Ҳисор, РСС Тоҷ.), сарояндаи тоҷик (тенори драматикӣ), Артисти хизмат. РСС Тоҷикистон (1978), хатмкардаи студияи вокалини назди Театри академии опера ва балети ба номи С.Айнӣ (1958-1960) ва фаъолиятро дар ин театр (то 1969)

чун сарояндаи якҷахон идома дода, аз с. 1969 то замони бознишастагӣ дар дастаи мақомхонони Комитети давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони РСС Тоҷикистон ҳунарнамоӣ кардааст. М.М. муддати фаъолият дар дастаи мақомхонони радио ва телевизион тахти сарварии устодони мусиқӣ Соҳибов Ш. (1903-1972), Шаҳобов Ф. (1911-1974) санъати мақомхониро омӯхта, дар сабти шоҳаҳои овозии «Шашмақом» ширкат намода, баробари ин дар иҷрои шоҳаҳои овозии мақомҳо, мах. «Талқини Ироқ» (ғаз. Камоли Ҳучандӣ), «Савти Сабо» (ғаз. Ҳофиз), «Қашқарчаи Муғулчаи Дугоҳ» (ғаз. Парии Ҳисорӣ), «Қашқарчаи Савти Наво» (ғаз. Ҳофиз), «Сокиномаи Савти Сарвиноз» (ғаз. Ҷомӣ) ва ғ. маҳорати хуби иҷроӣ ба харҷ додааст. М.М. зимни ин дар ҳамовозии оркестри созҳои миллӣ асарҳои оҳангсозони тоҷикро ҳам иҷро намода ва сабти ҳазинавӣ кардааст. Ў иштирокдори Симпозиуми байналмилалӣи мусиқии мардумони Шарқ (1978, 1983, 1987 Самарқанд) ва чандин ҷашнвораҳои мусиқист. М.М. барои хидматҳояш дар тарғиби ме-

роси мусикии тоҷик бо ифтихорномаҳои РСС Тоҷикистон сарфароз гардида, ҳоло устои Консерваторияи миллии Тоҷикистон буда, ба шогирдон мусикии анъанавиро омӯхта, чандин иҷрогарони ҷавонро тарбия намудааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003; Архиви Кумитаи радио ва телев. РСС Тоҷ.

Муҳиддинов Шамсиддин (тав. 1950, ноҳ. Ҳисор), сароянда, таронасаро-оҳангсоз, Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон (2000). Баъди хатми омӯзишгоҳи маданияту равшанамой (1969), факултаи коргузори Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (1977) хатм карда,

аз с. 1977 то имрӯз дар дастаҳои ҳунарии Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (ансамбли «Дарё», Ансамбли давлати мақомҳои ба номи Ф. Шайхобов) фаъолияти ҳунари намуда, дар тарғиб, рушди анъанаҳои иҷроии санъати мақомҳо саҳми хоса дорад. М.Ш. таронаҳои «Ироки Бухоро», «Чапандози Гулёр», «Қаландарии Дугоҳ», «Уфари Савти Сабо», «Уфари Ороми ҷон», сурудҳои мардумию оҳангсозони тоҷикро бо маҳорати хуби иҷроӣ анҷом дода, дар ҳазинаи тиллоии радиои тоҷик сабт намудааст. М.Ш. қобилияти хуби оҳангсозӣ ҳам дошта, дар заминаи лаҳни мақомҳо, мусикии мардумӣ сурудҳои рангин офаридааст. Иштирокдори чандин ҷашнвораҳои ҳунари дар Тоҷикистон ва бурун аз он, рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (Москва, 2005), Франция (Париж, 2005) аст. М.Ш. барои хидматҳои арзандааш дар тарғиб ва рушди мусикии тоҷик бо ифтихорнома, ҷоизаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Ҳолномаи Муҳиддинов Ш.

«Мушкдона»

1. Номи оҳанг, суруди мавсимию маросимии замони Сосониён (222-651).

2. Номи каниз, хидматгузори Ширин, ки ҳунари хуби сознавозӣ ва овозхонӣ дошта, маҳфилорони базмҳои дарбор будааст.

3. Суруд, оҳангест мансуб ба Мушкдона.

4. Номи лаҳне аз лаҳнҳои сегонаи Борбади Марвазӣ (589-99-628-38, лаҳни бисту дуввум, дар Низомии Ганҷавӣ «Хусрав ва Ширин» – лаҳни даҳум аст):

*Чу баргуфтӣ навои Мушкдона,
Хутан гаитӣ зи бӯи мушк хона.*

5. Шӯъбаи мусиқӣ дар таркиби мақомҳо («Дувоздаҳмақом», ас. 12-13).

6. Гӯшаи мусиқӣ байни шӯъбаҳои «Бастанигор» («Дувоздаҳмақом», ас. 13-14), «Чанбар» ба сифати шоҳаи сози то асри 17 дар таркиботи мақомҳо амал доштааст. Бо ин ном дар таркиботи мақомҳо шоҳа, гӯшаи мусиқӣ амал надорад (шояд номаш иваз шуда).

Ад.: Муҳаммади Нишопурӣ, Рисола дар илми мусиқӣ, Р:1880. с. 612, ЛОИВАН СССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Розонӣ А. Шеърҳои мусиқӣ ва созу овоз..., Техрон, 1344; Кошифиддини Яздӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:С 692 (842 ав), ЛОИВАН СССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1989; Раҷабов А. Сарнавишти хунёгар, Душ., 1990; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Мушқилот. Дар қисми М. оҳангҳое, ки таваассути созиҳои мусиқӣ иҷро мешаванд, мураббаъ шудаанд. Асарҳои қисми М. асосан ба хусусиятҳои сози мусикии классикии тоҷик-танбӯр дар иртибот буда, зеро танбӯр чун сози асосӣ, меъёри илмӣ ва амалии санъати «Шашмақом» имконияти ифодавии созию овозӣ ва тасвирҳои рангорангии тембринашро дар асарҳои ин силсилаи сози таркибан мураккабӯ бузург инъикос намудааст. Хусусиятҳои ин сози мусиқӣ, таҷриба ва анъаноти эҷодии иҷрокунандагӣ ва сози танбӯр тамоми даври асарҳои қисми созиро муайян менамояд.

Ба асарҳои қисми сози (М.) «Шашмақом» мутантанӣ, фарохию мадқашии ҳамосавӣ хос аст. Ин шахомату рангорангӣ бо хусусияти ифодавии созиҳои мусиқӣ, ки фасоҳати мусикии созиро инъикос мекунанд, вобастагии қавӣ дорад.

М. қисми сози ва ибтидоии силсилаи «Шашмақом» буда, дар таркиби ҳамаи мақомҳо аз қисмҳои мухталифу ҳатмии «Тасниф», «Тарҷеъ», «Гардун», «Муҳаммас» ва «Сақил» иборат аст. Дар шӯъбаи м. баъзе аз мақомҳо асарҳои «Пешрав», «Само» ва «Нағма» мавҷуданд. Ба номи ин асарҳои сози дар мақомҳо номи ин ё он мақом ҳамроҳ мешавад.

Шӯъбаҳои м. байни ҳамдигар қаробати лаҳнӣ оҳангӣ доранд. Ин қаробат дар асарҳои

«Мухаммас» низ ба чашм мерасад. Навозанда бо ичрои намудҳои гуногуни «мухаммас»-ҳо як навъ «сайр»-и оҳангҳои мақомҳои гуногунранги лаҳнии силсилаи м.ро таъмин менамояд.

Бо сохтори силсилаи м.и мақомҳо лаҳнҳои гуногуни дигар дар иртиботанд, ки дар таркиби мақомҳо аз маҷмӯи «Дувоздаҳмақом» ворид шуда, дар якҷоягӣ маҷмӯи мураккаб ва мукаммали қисми м.-ро ба миён меоваранд. Ин маҷмӯи лаҳнӣ дар м. бо асарҳои гуногун алоқамандӣ дорад:

1. Шӯъбаи мақоми «Дугоҳ»: Мухаммаси Чоргоҳ;

2. Шӯъбаи мақоми «Рост»: Мухаммаси Ушшоқ, Мухаммаси Панҷгоҳ;

3. Шӯъбаи мақоми «Наво»: Мухаммаси Наво, Мухаммаси Ҳусайнӣ, Нағмаи Ораз;

4. Шӯъбаи мақоми «Сегоҳ»: Мухаммаси Аҷам, Сақили Бастанигор.

Ҳамаи қисмҳои м.: тасниф (оҳанг), тарҷеъ (такрор), гардун, мухаммас, сақил (қисме, ки оҳиста-оҳиста навохта мешавад) ба ғайр аз гардун, дорои шаклҳои хосанд, ба шакли маъмулии аврупоии рондо шабеҳанд. Принципи ривочи оҳангии онҳо ба робитаи мутақобилаи хона бо бозгӯӣ асос меёбад. Яъне сохтори ин асарҳои созӣ бо қисми таркибии онҳо – хона ва бозгӯӣ алоқаманд мебошанд. Қисми такрорёбандаи оҳанг- бозгӯӣ, одатан пас аз ҳар хона, баъзан пас аз якчанд хона пайдо мешавад. Ба воситаи хона тафаккури мусиқӣ ташаккул ёфта, оҳанг дорои як сохтори муайян мегардад. Аз таносуби миқдории хонаву бозгӯӣҳо сохтори ҳар асари қисми мушкilot во-бастагии қавӣ дорад.

Истилоҳи «хона» то ташаккулёбии маҷмӯи «Шашмақом» барои ифодаи оҳангҳои созӣ ва овозии алоҳида истифода бурда мешуд. Дар рисолаҳои асрҳои XVI-XVII бо ин истилоҳ чандин мафҳумҳои мусикиро, аз қабилӣ «сархона», «миёнхона», «сархат», «миёнхат» (ҷумлаи мусиқӣ дар қисми миёнаи асар), ки барои ифодаи ҷумлаҳои мусиқӣ ва қисмҳои овозии «Шашмақом» истифода бурда мешуданд, баён мекарданд.

Дар қисми м. ташаккули садо дар фазову вақт, робитаи мутақобилаи хусусиятҳои бадеии оҳангу усул, рангорангии садо ва дигар унсурҳои он дар ҳудуди муайян ба миён меояд. Масалан, принципи «тазоди яквақта» фактураи мусиқии созиро барҷаставу возеҳ менамояд. Ин принцип бо хусусиятҳои ифодавии созои мусиқӣ, тарзҳои гуногуни ичрои асар аз лиҳози фактура, истифодаи регистрҳои гуногун ва ороишҳои мусиқӣ ва унсурҳои зарбӣ алоқаманд аст.

Дар ин бобат бояд хотиррасон намуд, ки дар

мусиқии суннатии тоҷик услуби пойдор намудани чорҷӯбаи садои оҳанг дар мусиқаи монодӣ имкониятҳои бузурги фактуравӣ фароҳам меорад.

Дар мусиқии классикии тоҷик инкишофи регистрӣ (дар ҳудуди муайяни қаторовозҳо) яке аз унсурҳои мутараққии он мебошад. Маҷмӯи регистрҳо: поёнӣ, миёна ва баланд, ки марзҳои онҳо басо мутаҳаррику норавшану ғайривозеҳ аст, дар ҳалли масъалаҳои бадеӣ мавқеи хосро мебозанд. Қобили қайд аст, ки регистри қариб ҳамаи созои мусиқии суннатии тоҷик ба ҳудуди овозии инсон баробаранд. Регистри миёна имконияти тақлиди овозӣ, ҷумлабандиву гуфторӣ ва хониши инсонро дорад, ин регистр нисбатан ба регистри поёнӣ латифу нозук буда, хусусияту тобишҳои оҳангро хеле хуб акс менамояд. Мавриди ишора аст, ки овози регистри поён дар мусиқии классикӣ камарзиш ҳисобида шуда, дар мусиқии созӣ ин регистр нисбатан кам истифода мегардад. Регистри баланд барои зебу зинати оҳанг, рангорангии вижагӣҳои он, инчунин инкишофи оҳанг то ҳадди он истифода бурда мешавад.

Таълифи асари мусиқӣ, тавассути азхудкунии тадриҷӣ, зина ба зинаи регистрҳо то нуқтаи баландтарин дар асоси принципи «буриши тиллоӣ», сурат мегирад.

Қисми м.ро бо истилоҳи «машқ» низ ифода менамоянд. Ин истилоҳ аз як тараф тайёрии маҳсули сароянда ва навозандаро мувофиқи нишондоди устод ифода намояд, аз тарафи дигар оҳангҳои маҳсули барои тақмили маҳорати сарояндагӣ ва навозандагӣ офаридаро ифода менамуд. Масалан, «Машқи Дилхироч», «Машқи Наврӯзи Аҷам» ва ғайра.

Ад.: Дарвешали Чанги, Рисолаи мусиқи, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.1964; Шашмақом, Москва, 1950-1964; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2008; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

«Мушқмолий»

1. Суруд, оҳанги мавсимию маросимии замони Сосониён (222-651).

2. Номи лаҳни бистучаҳорум аз лаҳнҳои сегонаи Борбади Марвазӣ (589-99-628-38), ки барои ҷашни Ҳусрави Парвиз (592-628) тасниф кардааст, ки мансуб ба маҷмӯи «Ҳусравонӣ»-ст.

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Наво» (ас. 12-13, «Дувоздаҳмақом»).

4. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиботи созии мақомии «Наво» (ас. 13-15, «Дувоздаҳмақом»).

5. Шоҳаи созӣ, қитъаи тараннумӣ дар тар-

киботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом», ас. 15-17). М. минбаъд дар манобеи мусиқӣ ба сифати ғӯша, шоҳае аз мақомҳо зикр намешавад.

Ад.: Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1889; Гиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1892; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ ва созу овоз..., 1342; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Бассор Т. Дастгоҳҳо ва оҳангҳо..., Техрон, 1346; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Мушта (мушт, устухонҳои пушти кафи даст ва рӯи пой).

1. Дар осори бостонӣ (хаттӣ) сози аргунун, мусиқор бо ин ном зикр ёфта. Сози бодӣ нафасӣ, ки ба ҷои як ё ду найча чандин найчаҳо насб мешуда, дар ҷараёни садоидӣ танҳо ду ва ё се ной садо (овоз) мебаровардааст.

2. Дар адабиёти хаттии назарии мусиқӣ хараки созо бо номи «мушта» мавриди истифода шудааст. Дар танзиму тартиби пардаву торҳои сози мусиқӣ М. нақши муҳим дорад. Ниг. Харак.

Ад.: Гиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1889; Козим А. Ал-истилоҳотал-мусиқӣ, Бағдод, 1964; Абдулқодири Мароғӣ, Мақсиду-л-алҳон, Техрон, 1344; Маллоҳ Х. Ҳофиз ва мусиқӣ, Техрон, 1351; Доктор Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Имом Шуштарӣ, Эрон гахвораи донишу ҳунар, Техрон, 1350; Бассор Т. Дастгоҳҳо ва оҳангҳои мусиқӣ..., Техрон, 1346; Чунайӣ Ф. Шиноҳи мусиқии Эрон, Техрон, 1976; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Мӯъминова Луҳира (тав. 1971, ш. Конибодом), сарояндаи мақомҳо ва мусиқии мардумии тоҷик. Баъди хатми мактаби ҳамагонӣ, таҳсилро дар факултаи мусиқии тоҷики Институту давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода, шӯъбаи мусиқии анъанавӣ

идома (1988) ва хатм (1993) намудааст (тахассуси овоз, омӯзгор Муқимова М.). Аз с. 1993 то имрӯз ба сифати сароянда дар Ансамбли давлатии мақомхонони ба номи Ф.Шаҳобови Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хидмат менамояд. М.Л. овози хуби мусиқӣ, шеваи хоси мавзунӣ иҷроӣ дошта, баробари иҷроӣ дастаҷамъии «Шашмақом», ин-

чунин дар талқини шоҳаҳои ҷудогонаи овозии мақомҳо: «Наврӯзи Сабо», «Уфари Савти Сабо», сурудҳои устодонаи «Синахурӯш», «Бебокча» ва ғ. салиқаи нафиси иҷроӣ ба харҷ додааст. М.Л. зиёда аз 30 сурудҳои эстрадӣ ва оҳангсозони тоҷик, мардумиро боҳунаро на иҷро намудааст. Иштирокдори Рӯзҳои Фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (Москва, 2005), Франция (Париж, 2005) аст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Мӯъмини Камонгар (машҳур ба Ҳоҷа Муҳаммад Мӯъмини Камонгар, тав. 1487, Бухоро, ваф. тахм. 1547-50, Самарқанд), хонанда, навозанда, касиб, шоири тоҷик. Аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ, ҳунари амалӣ (хаттотӣ, лаваҳию ҷадвалкашӣ, камонсозӣ) шугл намуда, сознавонӣ, овозхониро аз падараш омӯхт. М.К. барои такмили дониши амалӣ ва назарии мусиқӣ ба шогирдии Кавкабии Бухороӣ (ваф. 1535) дастбешуда, сознавонӣ, овозхонӣ ва таснифсозиро аз худ менамояд. Ба шаҳрҳои Марв, Миёнқалот ва Самарқанд сафар намуда, дониши мусиқиро назди Амир Алиакбари Қонунии Самарқандӣ, Ҳоҷа Ҷаъфари Қонунии Самарқандӣ ва дигарон таркиботи амалӣ ва назарии созу овозро фаро мегирад. М.К. дар шакли анвои созию овозии «савт», «амал», «қавл», «кор», «нақш», «рехта», «сунбулӣ», «саҷъ», «қуллиёт» таснифоти гуногунмавзӯ бар ашъори Ҳофиз, Камол, Қомӣ, Кавкабӣ, Нисорӣ, Нозим ва диг. сохтааст.

Маҳсусан, «Амали Камонгар», «Нақши дилситон», «Қавли хубон» дар ҳаёти мусиқии Бухорою Самарқанд шӯҳрати зиёд касб карда, бисёре аз аҳли созу овоз ба таснифоташ назираҳои мусиқӣ намудаанд. «Амали Камон» (ғаз. Мӯъмини Камонгар дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Самарқанд) назираҳои зиёди мусиқиро рӯи сахна оварда ва маҳорати хуби шеърғӯиаш гувоҳӣ медиҳад:

*Ба тирӣ камонча нишон гаит ғам,
Ба ҷанг омадаи соз роҳи адам.
Камонаш ба дамсозии тирӣ «Рост»,
Мақоми қачеро ҷу пайкон навохт.*

Шеърро некӯ (ғазал, рӯбӣ, маснавӣ) меғуфта, соҳибдевор аст.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Суфийёни Бухороӣ, Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Мӯяи Зол»

1. Оҳанг, сурудҳои маросимӣ – мавсимии қадимӣ, мансуб ба замони Сосониён (222-651) донистаанд.

2. Аз таснифоти силсилаи мавсимӣ-маросимии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои маросимҳои шохони Сосонӣ (Хусрави Парвиз 594-628) эҷод кардааст. Гиря, мӯи Зол аз ғироку ҷудоист.

3. Ғӯша, шӯъбаи мусиқӣ дар мақоми «Модда» («Дувоздаҳмақом», ас. 12-13).

4. Ғӯшаи мусиқӣ дар таркиботи мақоми «Наво» (ас. 13-14).

5. Суруди ҳамосии наҳавӣ дар анъаноти иҷроии ас. 13-14. М. аз лиҳози мавзӯӣ аз ду қисм таркиб ёфта: «Мӯяи сағир», «Муяи кабир», «М. сағир» ғӯшаи мусиқӣ дар таркиби дастгоҳи «Чоргоҳ» (ҳафтдастгоҳи эронӣ). «М. кабир» дар таркиботи мақому дастгоҳҳо имрӯз амал надорад.

6. Шӯъбаи махсус ва таъкидӣ дар мақоми «Сегоҳ» (дастгоҳҳои эронӣ), ки аз ду шоха «Фурӯди Моя», «Овози Мӯя» таркиб ёфта, дар ин

мақом «М.З.» барои таъкиду рангомезии мусиқӣ мавриди истифода шуда ва байни шӯъбаҳои «Зангула», «Бақияи Зобул» иҷро мешавад.

7. Шӯъба ва ғӯшаи мусиқӣ дар мақоми «Чоргоҳ» (дастгоҳҳои эронӣ), ки баъди «Даромоди Чоргоҳ», пеш аз «Карашма» ва дар баҳши дувуми «Чоргоҳ» байни шӯъбаҳои «Хазон», «Ҳаддӣ» (Хуззӣ), «Мансурӣ», «Зангула» меояд.

8. Сабк, шеваи хосу муассири талҳин (замзама) дар анъаноти иҷроии тоҷикон (мардумони эронӣ).

Ад.: Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, ҷ.1, Техрон, 1333; Ҳидоят Р. Маҷмауи-л-фусаҳо, Техрон, 1295; Шаъбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1350; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Розонӣ А. Шеърҳои мусиқӣ..., Техрон, 1342; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-1966; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Н

Набиев Чурабек (с.тав.

1941, д. Ғулакандоз, н. Спитамен, вил. Суғд), сароянда (тенори лирикӣ), оҳангсоз-сурудсаро, Артисти халқии РСС Тоҷикистон (1980), фориғуттаҳсили Донишгоҳи омӯзгории Хучанд (1963), мусиқӣ, сознавозӣ ва овозхониро худомӯзӣ намуда, фаъолияти иҷроияшро дар да-

стаҳои худфаъоли хунарӣ, аз соли 1962 то соли 1996 сарояндаи театри ҷумхуриявии мусиқӣ, мазҳакавии Хучанд (ба номи Камол) хунарварӣ намудааст. Доманаи иҷроии Н. гуногунрангу муассир буда, баробари рангомез сурудани осори мусиқии шифоҳӣ, устодона, оҳангсозони тоҷик, инчунин мусаннифи зиёда аз 150 суруд аст. Фаъолият ва маҳорати эҷодию иҷроии Н. дар талқину тарғиб, сабки хоси иҷрои осори мусиқии мақомии тоҷик бештар муассиру шигифтангез буда, ӯ дар иҷрою талқини қисм, шоҳаҳои овозии «Шашмақом», суруду таронаҳои классикии «Бебоқча» (ғаз. Сипандӣ), «Сарахбори Ороми ҷон» (ғаз. Ҳофиз), «Ушшоқи Самарқанд» (ғаз. Зебуниссо), «Сокиномаи Ироқ» (ғаз. Амирӣ), «Муғулчаи Дугоҳ» (ғаз. Фурӯғӣ), «Чапандози Наво» (ғаз. Ҳаё), «Ироқи Тошқанд» (ғаз. Мискин), «Ушшоқи Содирхон» (ғаз. Ҷомӣ), «Қашқарчаи Ушшоқи Содирхон» (ғаз. Ҳилолӣ), «Фирӯз» (ғаз. Фирӯз), «Насруллоҳии Хоразм» (ғаз. Навоӣ), «Чапандози Ушшоқ» (ғаз. Зебуниссо), «Дилхирочи Содирхон» (ғаз. Камол) ва ғ. падида маъдааст. Н. иштирокдори даҳа, рӯзҳои фарҳанги РСС Тоҷикистон дар кишварҳои Ҳиндустон, Покистон, Афғонистон, Эрон, Ироқ, Қувайт, Яман, Германия (РДГ), Югославия, ҷумхуриҳои Осиёи Миёнаю Қазоқистон, Қазқоз, Русия, Украина, Молдова, Беларусия, соҳили Балтика буда, осори мусиқии тоҷиконро бо маҳорати баланди иҷроӣ тарғибу талқин намудааст. Н. барои маҳорати баланди иҷроӣ, саҳми арзандааш дар тарғибу рушди мусиқии тоҷик бо ҷои ва ифтихорномаҳои РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҷашни тиллоӣ, Душ., 2004.

Навбат (нубат, нуба). 1. нақорас, ки хангоми шабӯ рӯз навозанд ва дар айшу ишрат зананд. Дар нақорахонаи шоҳ ахбореро аз фатҳе ба арзи

мардум мерасонанд.

2. Табли азиме, ки дар мавқеи муайяне аз шабонарӯз менавохтанд. Дар замони Салҷуқӣён (Султон Санҷар) навбатнавозӣ анъанаи хоси иҷроӣ касб кардааст.

3. Шакл, навъи шеърӣю мусиқӣ, ки ибтидои ас. 13 ташаккул ёфта, донишмандони мусиқӣ бо номи «Навбат» ё «таволӣ» тавсиф намуда, таркиботаш аз чанд қисм иборат будааст. Иҷрои Н. ва адади он гуногун буда, иҷрои ин шакли мусиқӣ дар анъанаи эҷодию иҷроии мардумони эронӣ ва араб нақши хоса доштааст. Н. дар мамолики Африко (Мароқаш, Судон) шояд буда, замоне чун шакли овозӣ (сюитаи ханҷарай) бисёр маъруфият дар мусиқии иҷроӣ касб намуда, дар замони хилофати Аббосӣён (750-1258) ба унвони ҷиддитарин шакли мусиқии устодона (классикӣ) шояд будааст. Дар бораи таърихи ташаккули Н. ахбори қадимитар то ас. 13-14 дуртар ба даст наомадааст. Аз ас. 14-15 ва баъд дар бораи Н. донишмандон тавзеҳоте додаанд. Аз а. 14 Н. аз Бағдод ба Испания (Андалусия) роҳ ёфта, усули иҷроияш тибқи як сохттори муайян, яъне аз бахшҳои қавл (муқаддима), ғазал (овоз) фуруддошт (фуруд ё матлаби бозгашт бо ранги интиҳо) ба иҷро дармеояд. Дар анъанаи иҷроии Н. навозандагон (дар аҳди Аббосӣён) дар навбат менишастаанд, ки навбати сарояндагӣ, сознавозии онҳо фаро расад. Н. дар анъанаи иҷроӣ ба сифати асари мусобиқавӣ, хунарозмӣ, диди баланди иҷроӣ ҳам эътибор доштааст. Албатта Н. бо мурури замон мафҳуми истилоҳиаш моҳиятан ҷои маҷрои мусиқиро гирифтааст (барномави). Иҷрои қитъаҳои Н. дар маҷлису нишастҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ҳолатеро рӯи қор меовард, ки навбатнавоз шоҳеро оғоз намуда, дар ин муддат суръате дар он афзуда дар хотима фуруддошт дар оҳанге дар иҷро ва вазни ҳамон лаҳзаӣ (аввал) бармегашт. Қавл аз оғоз ҳар бахш аз навбат як муқаддимаи соӣ бо номи тариқ (ба маънии роҳ) менавохтаанд ва баъдҳо ин сабк, шева мансух шудааст. Н. навбати мураттаб дар анъанаи мусиқии ас. 14-15 ба сурати яке аз шаклҳои тасниф (суруд) эътибор дошта, дар ин замина қорҳои хунариро Ҳоҷа Абдуқодир (1356-1435) анҷом дода ва дар асарҳои «Мақосиду-л-алҳон», «Ҷомеъу-л-алҳон» тафсироти рангине додааст.

Дар а.-ҳои 18-19 бошад Н. ҷои худро ба диғар шаклҳои шеърӣю мусиқии зарбӣ иваз намуда, ахиран мансух гардид.

Навбатзадан, навбатзан

Ад.: Абдукодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1355; Машхун Ҳ. Таърихи муסיкии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони Қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномаи муסיкии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972.

Навбатзадан, навбатзан (навбатхона).

1. Навбатхона – ҷой, маҳалли навбат навохтан, нақорахона.

2. Навбат задан – навбат навохтан, нақоразан. Маъмул буд, ки дар сарои шоҳон дар шабонарӯз чандин бор Н. мезаданд.

3. Навбатзан – навозандаи навбат, нақоранавоз.

4. Навбатзанӣ – амали навбатзанӣ.

5. Навбатгоҳ – маҳале, ки дар он навбат навозанд, нақорахона.

6. Навбатнавоз – Навбатзан, он ки табл, нақора ва олоти навбат навозад.

7. Навбатихон – хонандаи навбат, он ки навбат хонад.

Ад.: Абдукодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1336; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони Қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномаи муסיкии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1337.

Навбати мурассаъ – таълифи комил.

1. Яке аз аснофи 14-гонаи тасонифи қадимӣ ва комили онҳо.

2. Таълифоти муштамал бар 4-қитъа: қавл, ғазал, тарона, фурудошт.

3. Дар муסיкии мақомӣ (ас. 14-17) н.м. ҷиддитарин муסיкии замони худ буд. Муסיкии қадимӣ ба таври кулӣ то замони Ҳоҷа Абдуқодир (1356-1435) сару сомони асосӣ дошта, синфи комили онро Н.м. номидаанд.

Ад.: Абдукодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Воҷаномаи муסיкии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Навбаҳорӣ».

1. Аз оҳанг, сурудҳои мавсимӣ-маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст.

2. Аз сурудҳои баҳорияи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои ҷашни наврӯзии Хусрави Парвиз (594-628) эҷод карда, ба шоҳи дуввуми «Хусравонӣ» («Срот-и Хусраваник») мансуб буда,

табиат, зебоию рангомезии он тавсиф шудааст.

3. Гӯшаи муסיқӣ дар таркиби мақоми «Наво» (ас. 12-13).

4. Шӯъбаи муסיқӣ, ки дар анъанаи иҷроии ас. 13-14 берун аз маҷмӯи «Дувоздахмақом» (Мирсаидалии Ҷурҷонӣ 1339-1413, «Мақолиду-л-улум») иҷро мешудааст.

5. «Н» дар ҳаёти муסיкии ас. 16-17 (ҳавзаи хунарии Ҳинд, Боқӣи Нойинӣ «Заммаи ваҳдат») низ ба сифати гӯшаи тавсифӣ, тараннумии мақомҳо амал доштааст, вале дар таълифоти муסיкии Хуросон, Мовароуннаҳр, Эрон бо чунин ном шӯъба, гӯшаи муסיқӣ хотирнишон нашудааст.

Ад.: Боқӣи Нойинӣ, Заммаи ваҳдат, Р:10226, ИВАН Уз.ССР; Сифоти коинот, Р:5773, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангомаи муסיкии Эрон, Техрон, 1376; Ғиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1889; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Шарҳи радифи муסיкии Эрон, Техрон, 1346; Розонӣ А. Шеър муסיқӣ..., Техрон, 1342; Кристиенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Бассор Т. Дастгоҳҳо ва оҳангҳои муסיқӣ..., Техрон, 1346; Муъин М. Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Шуштарӣ М. Эрон ғаввораи донишу хунара..., Техрон, 1350; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Сарнавишти хуниёгар, Душ., 1990; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Навозанда (навоз, навозон, навозидан, навозиш, навозишгар, навозишгарӣ, навозан, навозандагон, навозандагӣ, навозанда, навозоз). 1. Соззан, он ки сози муסיқӣ навозад:

Фурӯзандаи маҷлису майгусор,

Навозандаи чанг бо ғӯшвор.

(*Фирдавсӣ*)

2. Навоз – амр аз навохти соз; Навозанда; навозандае, ки дар ин ё он соз тахассус дорад (руднавоз, чангнавоз).

3. Навозон – дар ҳоли навохтан ва соз задан, сознавозон, овозхонон ва дар қисме аз манобаъ н. ба сифати сози муסיқӣ ҳам ёд шудааст.

4. Навозидан – навохтани оҳанг, нағма:

Мутриби бенаво наво наво назанад,

Андар он маҷлис, ки нест наво.

(*Фаррухӣ*)

5. Навозиш – ҳосили масдар аз навохтан; тараннум, тағанӣ.

6. Навозишгар – навозандаи сози муסיқӣ, сознавоз.

7. Навозишгарӣ – навозандагии созҳои муסיқӣ.

8. Навозандагон – сознавозон, онҳое, ки сози мусиқӣ навозанд.

9. Навозандагӣ – амали навозандаи сози мусиқӣ.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1962-1966.

Навосанҷ (навосанҷӣ, навошинос, навотироз, наво кардан, навогар, навогар шудан, навогарӣ): навопардоз, нағмасанҷ, навошинос. Навошинос – мусикишинос, мусикидон, навогар, навосанҷ. Навотироз – навосанҷ, нағмагар, муғаннӣ, навошинос, навотироз кардан, нағмагарӣ: *Биё, ки ҳар сари мӯро навотироз кунем, Ниқобҳои арӯсон нағма боз кунем.*

(Толиби Омӯли)

Наво кардан – нағмасароӣ, сурудхонӣ кардан, соз кардан.

Навогар – нағмапардоз, нағмагар, навозанда, созанда, хонанда.

Навогарӣ – амали навогар, нағмапардозӣ, навозандагӣ:

Гоҳ чу ҳоли ошиқон субҳ кунад мулавланӣ,

Гаҳ чу ҷалли ошиқон мург кунад навогарӣ.

(Хоқонӣ)

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Хоқонӣ, Девон, Техрон, 1338; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966.

Навохон, навохонӣ. 1. Навогар, нағмахон, ромишгар:

Бувад овози ту нағмаи гул парданишин,

Чи зи Ушиқ шунидӣ, ки навохон шудай.

(Соиб)

2. Касе, ки барои дили худ меҳонад.

3. Маҷозан он, ки аз рӯи таҳқиру истехзон дигарӣ овози вайро тақлид мекунад, ба монанди суруди дигаре месарояд.

4. Наво хондан, навохонӣ, нағмагарӣ, амали навохон.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони Қотеъ, Техрон, 1330-1335; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Наво

1. Дар мафҳуми кулӣ парда, лаҳни мусиқӣ.

2. Мақом, мутлақи овоз, лаҳн, овоз, суруд, оҳанг: Ба завқи нолаи ман осмон мастана мерақсад, Ҷаҳон мотамсаро гардад, агар ман аз наво афтам. (Соиб)

3. Дар баъзе аз манобеъ Н. ба сифати сози мусиқӣ хотирнишон шуда, лекин чунин соз амал надорад.

4. Таркибот, наво баркашидан, наво бастан, наво баргирифтан, наво додан, наво задан, наво гардонидан.

5. Яке аз мақомҳо дар таркиби «Дувоздаҳмақом» ва «Шашмақом».

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1355; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Наво (наво, оҳанги бисёр муассир ва хушоянда) 1. Аз парда, дастон, мақомҳои маъмул дар маҷмӯи «Дувоздаҳмақом» (мақоми саввум, садаҳои 12-17), дар анъанаи мусиқии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва донишмандони созу овоз сохтор ва мавқеи ҷойгиршавии Н.ро дар маҷмӯи табакоти адвори 91-гона дар радифи доираи 15 ба қалам овардаанд. Н. дар зимни анвои дуввуми қаторовозҳо сурат гирифта, эҷод мешавад. Мусикидонони тоҷику форс (ас. 13-17) истихроҷи қаторовозҳои Н.ро аз тору пардаҳои сози уд ба тариқи зайл собит намудаанд:

$A+D+X+X+Y_a+Y_b+Y_x+Y_h(A)=T-B-T-T-B-T-T=0+204+294+498+702+792+496+1200$

204 90 204 204 90 204 204

Дар адвори мусиқӣ чунин аст:

2. Мақоми саввум дар маҷмӯи «Шашмақом» буда, аз ду шоха сози (мушкилот) ва овозӣ (наср) таркиб ёфта ва шохаҳои созии Н. иборат аз: «Тасниф», «Тарҷеъ», «Гардун», «Ораз», «Мухаммаси Баёт», «Мухаммаси Хусайнӣ» ва «Сақил»-ҳо аст. Шоҳаи овозии Н. аз шӯъботи «Сарахбор», таронаҳо, «Талқини Баёт», «Насри Баёт», «Ораз», «Хусайнӣ» ва «Уфари Баёт» таркиб ёфтааст. Н. дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ бо тағйироти сабки ин ҳавза амал намуда ва шо-

Наво барзадан

хаи созиаш назди аҳли мусиқии бо номи мақоми «Наво» (тани мақом) маъмул буда ва дар баъзе бахшҳо таркиботи «Пешрав», «Пешрави занҷирӣ», «Нимсақил» ва «Уфар»-ҳо амал менамоянд. Ба бахши овозӣ (наسر) бошад «Сарахбор», мақоми «Наво» (тани мақом) шомил буда ва баъзе таркибҳо чун «Сувора», «Накш»-ҳо ворид гардидаанд, ки ин тағйирот хоси анъанаи эҷодию иҷроии хавзаи хунарии Хоразм аст.

Таркиботи Н. дар маҷмӯи мақомҳо (тоҷикӣ) иборат аз: «Сарахбор»-и «Наво» (бо 4 тарона), «Даромади Талқини Баёт», «Талқини Баёт» (бо як тарона), «Даромади Насри Баёт», «Насри Баёт» (бо се тарона), «Даромади Орази Наво», «Орази Наво» (бо се тарона), «Даромади Хусайнӣ», «Хусайнӣ», «Супориши аввалин», «Уфари Баёт» ва «Супориши охирин» таркиб ёфта, дорои мусиқии таркибан мавзуну муассир саршор аз ифодаҳои рангомези савтию тараннумист.

Ад.: Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Начмуддини Кавкабӣ, Рисолаи мусиқӣ, Рисола дар баёни дувоздаҳмақом, таҳия, таҳқиқ ва тавзеҳоти Аскаралӣ Рачабов, Душ., 1985; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:264 (ИВАН Тадж.ССР); Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Зайнулобиддин Маҳмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия, таҳқиқ ва тавзеҳоти Аскаралӣ Рачабов, Душ., 1987; Абдулкодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Шашмақом мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, Мос-ва, 1950-1967; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари Тош-т, 1992; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Наво барзадан (наво баркашидан, наво баргирифтани, наво бастан, навопеша). Наво барзадан – навохтан, наво навохтан:

*Ба ҳар парда, ки ӯ барзад наво,
Малик додаш пур аз гавҳар қабое.*

(Низомӣ)

Наво баркашидан-нағмасарой кардан:
*Ҳамчун ғариб мумтаҳин пажмурда боги бенаво,
Булбул зи гулбун баркашад дар қулбаи дебо наво.*

(Носири Хусрав)

Наво баргирифтани, нағмагонӣ:

*Бе наво ғашт бог миноранг,
То дар Уранҷ биргирифт наво.*

(Фаррухӣ)

Наво бастан, навозидан, навохтан:

*Мутрибон пардари наво бастанд,
Пардадорон якбор бинишанд.*

(Низомӣ)

Навопеша, навогар, ромишгар, хуниёгар:

*Замони навопешаю нағмазан,
Ба хуниёгарӣ равнақи анҷуман.*

(Саҳвонӣ)

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1894; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Навохт

1. Навохтан, навозандагӣ, навогарӣ, оҳанг, парда:

*Ба ҷое расонад он навогар навохт,
Ки доно ба ӯ айбу иллат шинохт.*

(Низомӣ)

2. Навъи мусиқии ғайримавзун (адвор) чизе монанди овозҳои бидуни вазн дар мусиқии имрӯз, ки мусиқии асил аз аҳмияте дар миёни анвои тасонифи мусиқӣ бархӯрдор буда, «ба тавре, ки аҳли соз пешравро дар созҳо баъд аз навохт ва тарҷеъ ба ҳамаи бавокӣ муқаддам мебошанд» («Шарҳи адвор»).

Ад.: Абдукодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1375; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Низомӣ, Куллийет, Техрон, 1376.

Наврӯзаҳмади Хонанда (с. тав. 1447 Ҳирот, в. 1510-11 Ҳирот), хонанда, мусиқидон, хаттот ва наққош, оҳангсоз, намояндаи машхури хавзаи иҷроии Ҳирот, фарзанди Ҳоҷа Ҷалолуддин Юсуфи Кошгарӣ буда, шеър ва дигар анвои хунароҳи бадеиро назди Осафии Ҳиротӣ андӯхтааст. Восифӣ дониш, хунари баланди Н.-ро васф намуда «ба навохтани созҳо пардохтӣ, ба нағмахош дили Зухраи чангиро аз фалак фуруд овардӣ». Н. дар шаклҳои шеърӣ мусиқии «қавл», «амал», «савт», «кор», «рехта», «накш» таснифоти рангомез сохта ва осораш сари забону сози аҳли мусиқӣ ва шеър будааст. Шеърро некӯ (ғазал, рубой) меғуфтааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Машхун Х. Таърих мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Наврӯзи Хорони Дафӣ (т. 1857, Бухоро, в. 1922, Бухоро), мутриб (дафӣ), сароянда, донандаи машхури мероси мусикии мардумии устодона (марвисарой), мақомҳо, намояндаи соҳибхунари ҳавзаи иҷроии Бухоро, Самарқанд. Зиндагӣ ва фаъолияти хунарии Н.Х. дар замони ҳукмронии амирони манғитӣ – Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) сурат гирифта, дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Марв, Каркӣ, Миёнкалот ва Самарқанд хунари андӯхта ва фаъолият намудааст. Н.Х. аз зарбгирӣ донандаи номии сохтори зарбию авзонии мусикии мардумӣ ва классикӣ буда, бо устодони номии созу овоз Қорӣ Каромати Дилкаш (1851-1906), Ҳомиди Савтӣ (1849-1918), Бобо Ғиёс (1859-1927), Бобо Ҷалол (1845-1928), Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936) ва диг. хунарнамоӣ (ҳамнавозӣ) кардааст. Дар марвисарой, шеър (ғазалу рубоӣҳои рангин гуфта) маҳорати баланд дошт.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Баёзи мусикӣ, Р:3842, ИВАН Уз.ССР; Баёзи Шашмақом, Р:8850, ИВАН Уз.ССР.

Нағмот. 1. Нағма, овозҳо, сурудҳои таронаҳои хушӯ дилкаш.

2. Дар истилоҳи мусикии илмӣ бошад, дар он аҳволи нағмотро аз лиҳози мулоимат ва мунофирати ишон бо яқдигар номанд.

3. Нағмоти арбаъа. Чаҳор нағмаи мулоим аз нағмаҳои 15-гонаи дар таркиботи ҷамъ (қаторовозот).

4. Нағмоти савобит. Дар истилоҳи мусикӣ баҳсест дар иртибот ба иштироки нағмаҳо. Нағмаҳое, ки дар двори гуногуни мусикӣ мушоҳида мешаванд (монанди нағмаи: а, ҳ.) ва дар кулӣ даврҳои иқоъӣ мавҷуд будаанд.

Ад.: Абдулқодир Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алхон, Техрон, 1366; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Нағзнаво, нағзнавоӣ. 1. Хушнаво, шириннағма, ширинлаҳҷа, овози хушӯ мавзун:

*Ной чу зог канда пар нағзнаво чу булбулон,
Зог, ки булбулӣ қунад, турфа навои нав занад.*
(Ҳоқонӣ)

2. Хушхонӣ, овозу савти дилкаш, хонандае, ки дорои савти хушӯ дилкаш дорад, лаҳҷаи мусиқивор:

*Он лаъли луоб аз даҳон ков фурӯрез,
То мурғи сароҳӣ қунадаш нағзнавоӣ.*

(Ҳоқонӣ)

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷаномии мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Девони Ҳоқонӣ, Техрон, 1338; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Нағма афқанд, бар соз, оҳангу наво навохтан:
*Кунун гар мутрибони нағма пардоз,
Фиканда нағмаро чун тор бар соз.*

(Шоҳнур)

Нағма ба соз задан, нағма, оҳангери бо соз навохтан.

Нағма ба наво қардан, нағма навохтан, нағма ба овоз даровардан.

Нағма пардозанда, нағмагар, овозу сурудхон, нағмасоз, мутриб, хуниёгар:

*Биё соқӣ аз худ раҳоям деҳ,
Шикейбой аз худ ситоям деҳ.*

(Тугро)

«**Нағмаи ваҳдат**» (с.таъ. тахмин 1806-1807, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, Китобхонаи Солорчанг, Ҳинд, № 6262/2), мансуб ба қалами Мирзобек ибни Ҳасани Ҳусайнии Гунободӣ (1750-1820), дар баъзе феҳристҳои нусхаҳои хаттӣ бо номи «Нағмаи ваҳдат» ё «Рисола дар илми мусикия» низ собит шуда, аз таълифоти муҳим дар таърих ва назарияи мусикии Аҷаму Ҳинд аст. «Н.в.» аз муқаддима (сабаби таълифи рисола, мавзӯи мусикӣ, тавсифи мусикӣ чун илм ва ҳунари назари устодони созу овоз дар иртибот ба масоили мусикӣ, аз ҷумла мусикии форсӣ, Ҳиндӣ ва ғ.) ва се фасл («Дар баёни тасонифи форсӣ ва Ҳиндӣ», «Дар баёни пардаҳои маъмул ва таркиботи он», «Рог ва рағонҳои Ҳиндӣ») таркиб ёфта, баёну тавсифи масоили мусикӣ чун рисолаҳои дар ҳавзаҳои хунарии ас.16-17 таснифшуда, анъанавист.

Дар фасли аввали «Н.в.» тавсифи шакли анвои шеърӣ мусикии форсии тоҷикӣ «амал», «нақш», «савт», «қор», «рехта», «саҷъ», «қавл» ва ғ. дар ҳамоҳангӣ ба шакли анвои тасонифи Ҳиндӣ, нақши устодони созу овоз, махсусан саҳми Амир Хусрави Дехлавӣ (1253-1325) дар тавҳиду ҳамоҳангии мусикии Аҷаму Ҳинд, ихтирооти ромишгарони Ҳиндӣ ва м.ин иҷмолан қаламдод шудаанд. Дар фаслҳои дуввуму саввуми «Н.в.» мавзӯи

Нағмаи обдор

12-мақом, 6-овоза, 24-шўъба (мураккаботи мусиқӣ), маҷмӯи роғу рағонҳои ҳиндӣ тавсифу ташреҳ шуда, усули баррасии ин таркиботи мусиқии Аҷаму Ҳинд чун рисолаҳои қаблӣ (ас. 15-16) анъанавӣ буда, масоили ҳамоҳангӣ, тавъамии анъаноти эҷодию иҷроии мусиқии аҷамию ҳиндӣ дар мисоли мақому роғҳо эътимодноктару таъба андешаҳои назаридонони мусиқӣ қорбаст шудаанд. Зимни ин дар ин фаслҳо мавзӯи замон, вақти иҷрои мақому роғҳо, таъсири бадеию зебоишиносии онҳо ба одамон ҳам иҷмолан ба қалам омада ва ин бардошт аз таълифоти мусиқии ас. 15-16, ки дар ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннаҳр, Хуросон, Ҳинд аст, ба назар мерасад. «Н.у.» дар омӯзиши афкори назарӣ, бадеию зебоишиносии мусиқии Аҷаму Ҳинди нимаи дуввуми ас. 17 – ибтидои ас. 18 аҳамияти ҳоса дорад.

Ад.: Нағмаи ваҳдат, нусхаҳои хаттии Китобхонаи Солорҷанг (Ҳинд), № 6262/2; Муҳаммадтақии Донишпажӯҳ, Садусианд асари форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1346; Шуур А. Мероси мусиқии ҳиндӣ ба забони дарӣ, Торонто, 2004; Аъзамӣ доктор Шаъиб, Форсӣ адаб бе аҳд салотин Туғлуқ, Лахнаув, 1985; Маҳмуд Ҳусейн Мир, Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ, Дехлӣ, 1984; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Нағмаи обдор, нағма афканд, нағма ба соз, нағма ба наво, нағма пардозанда, нағма пардозӣ, нағмапаймо, нағмаи тар.

Нағмаи обдор, нағмаи нағзу дилкаш.

«**Нағмаи Ушшоқ**» (с.тав. 1809-10, Ҳиндустон, Дехлӣ, форсии тоҷикӣ, чопи сангӣ (1902)), захираҳои хаттии шўъбаи Ленингради Ин-ти шарқшиносии СССР, № 244, навиштаи Мавлавӣ Муҳаммади Чаштӣ, машҳур ба Мавлави Нурасади (Нурулло) Чаштӣ (1812-1879) маъҳази муҳими хаттии мусиқӣ дар иртибот ба диди тасаввуф (чаштия) ва ирфонияти созу овоз аст. «Н.у.» аз муқаддима ва се қисм (боб) ва фаслҳои ҷудогона таркиб ёфта, дар оғоз ҳадафи нигориши асар, баёни масоили созу овоз аз дидгоҳи орифони равияи чаштия, ки дар ҳавзаҳои фарҳангии Ҳинд мӯътабарият қасб қарда ва мусанниф назари аҳли ин равияро бо таъба аҳодису гуфтаҳои орифон ба риштаи таҳқиқ овардааст. Зимни ин мусиқӣ чун илм ва ҳунари рӯҳонӣ иҷмолан тавзеҳ шуда ва ин мавзӯ ҳам бо таъбаи манобеи ирфонӣ ба қалам омадааст.

Таҳқиқу тафсири таркиботи назарии мусиқӣ, анвою чинсҳои шеърию мусиқӣ «қавл»,

«соқинома», «қавли мустаҳалл», «қавли мурассаъ», «саҷъ», «реҳта», «ғазал», «тарона», «қавволӣ», «ҳаззол», «нақш» ва шакли анвои мусиқии ҳиндӣ «хиёл», «даппитхумрӣ», «тхумрӣ», «роғ» ва ғайра бо истифодаи зиёди манобеи хаттии назарӣ, махсусан гуфтаю тавсифоти ирфонии тариқати чаштия роҷъ ба «самоъ» бо диди тафсири қорбаст шудаанд, ки мавзӯи қисми аввали «Н.у.» аст.

Дар қисми дуввуми «Н.у.» тафсири соҳҳои мусиқӣ дар анъаноти ҳунарии Аҷаму Ҳинд, табақабандии соҳҳо (торӣ, тории захмай, тории қамонӣ, зарбӣ, зарбии сафоилӣ, бодӣ-нафасӣ), шарҳи тоғу пардаҳои соҳҳои асосӣ (уд, рубоб, қонун, най, даф, мунҷира, ситор, ғҳанта, ғҳунағҳар, пақҳавич, саранги ва ғ.), равиши иҷро, махсусияти савтии онҳо бо истифода аз манобеи форсӣ ва ҳиндӣ натиҷагирӣ шудаанд.

Дар қисми саввуми «Н.у.» тавсифу тавзеҳи шакли наваҳои шеърию мусиқӣ, махсусияти таносубҳои зарбӣ, авзонӣ, дарқи маънӣ, баёни ифодаҳои созию овозӣ, ҳамоҳангӣ ва тавъамии шеъру мусиқӣ, риояти ниҳодҳои зеҳнофот, рухҳои шеърӣ, маънигустарии қаввол, ҳонанда ва ромишвар, ҳамсонии шаклҳои шеърию мусиқии аҷамию ҳиндӣ бо гуфтаҳои орифон, истинод ба манобеи назарии шеъру мусиқии форсӣ, ҳиндӣ натиҷагирӣ шуда, пайдост, ки Муҳаммади Чаштӣ дониши васеи илмию назарии мусиқӣ, шеърӣ доштааст. Аз ин нигоҳ ин қисми «Н.у.» моҳияти тафсирию таҳлилий қасб қарда, манобеъ, нуктаҳои орифони гузаштаю муосир дар иртибот ба раванди иҷроии мусиқии садаҳои 16-17 ҳулоса шудаанд. Дар ин қисм рақс ҳам чун аз анвои ҳунароҳои намоишӣ, моҳияти маърифатӣ қасб қарда ва ҷанбаҳои зебоишиносии он аз дидгоҳи орифон (асосан чаштия) бо истифодаю таҳлили аҳодиси маъруф дар иртибот ва рақс (мақруҳу мисбоҳӣ) тафсиру баррасӣ қардидаанд. «Н.у.» чун манбаъи муҳим дар омӯзиши афкори мусиқӣ, зебоишиносии орифони равияи чаштия аҳамияти таърихӣю илмӣ дорад.

Ад.: Мавлавӣ Муҳаммад Нурасади Чаштӣ, Нағмаи Ушшоқ, Р:425, ЛОИВАН СССР; Ансорӣ Нурулҳасан. Форсӣ адаб бе аҳди Аврангзеб, Дехлӣ, 1969; Манзавӣ Аҳмад, Феҳристи Нусхаҳои хаттии форсӣ, Техрон, 1351; Раджабов А. Уникальный источник музыкальной культуры народов Востока (в кн.: Профессиональная музыка устной традиции народов Ближнего, Среднего Востока..., Таш., 1981); Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Нағмапардозӣ, сурудан, нағмапардохтан, ҳондан, навохтан:

*Дар гулистоне, ки зогон нагмапардозӣ кунанд,
Гӯши гулро гӯшвора беҳтар аз симоб нест.*

(Соиб)

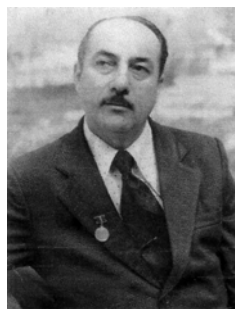
Нагмаи тар, нагмаи тоза ва дилкаш, сабки хубу дилкаши нагмаҳои.

Нагмаи саноӣ. 1. Нагмаи баромада аз сози мусиқӣ, нагмаи ҳалқӣ.

2. Маҳраҷи нагма ё ҳалқист ва ё сунӣ.

Нагматироз. Нагмаи соз, нагмаоро, нагма-тироз, нагмаҳои нимранг, нагмаҳои нотаом.

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномаи мусиқии Эрон-замин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Назриев Абдулло (Абдулло Назрӣ, с.т. 1930, д.Рузвай, н.Қалъаи Хумб, с.в. 2006, Душанбе), сароянда, навозанда (тенори лирикӣ), таронасаро-оҳангсоз, Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон (1955), фориғуттаҳсили омӯзишгоҳи омӯзгории Фарм (1945), омӯзгор, роҳбари

дастаҳои худфаъоли ҳунари ноҳияи Дарвоз (1948-1950), сарояндаи якҷаҳони Филармонияи давлатии Тоҷикистон (1951-1964), Комитети давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони РСС Тоҷикистон (1964-1967) ва то соли 1982 бо дастаҳои ҳунари ҳамкорию ҳунарварӣ намудааст. Аз намоёндагони босуботи сабки иҷроии Дарвозу Рашт (Қаротегин буда, ибтидо мусиқиро (сознавозӣ, овозхонӣ) аз падараш (Назрихӯҷа), омӯхта, сипас таҳти таъсиру сарвари Саидамири Бобо, Сунъати Дарвозӣ, Шариф Чӯра, Пири Садир ва диг. сабки иҷроии анъанавии маҳаллӣ, мардумии тоҷикон (марвихонӣ), ифодаҳои муассири овозхонии мусиқии устодонаро фаро мегирад. Н.А. таҳти таъсиру бардошт аз сабки иҷроии устодони мусиқии тоҷик (Ҳоҷӣ Абдулазиз, Домулло Ҳалим, Устод Шодӣ ва диг.) ва шиносию ҳамкорӣ бо Соҳибов Ш. (1903-1972), Шаҳобов Ф. (1911-1974) ва диг. санъати овозхониашро такмил дода, баробари иҷроӣ суруду таронаҳои мардумӣ, таснифоти ҳудаш, ба иҷроӣ тарона, сурудҳои классикиниҳоди «Мискин», «Рок», «Мустазод», «Таш-низ», «Қалъабандӣ», «Ироқи Дарвоз» ва ғ. маҳо-

рати ҳоси иҷроӣ, талқиннамоӣ ба ҳарч додааст. Н.А. муаллифи зиёда аз 120-суруду тарона, оҳанг буда, иштирокдори Фестивали умумичаҳонии ҷавонону донишҷӯён (Москва, 1956, 1957), даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1957) буда, бо барномаҳои ҳунари дар Эрон Афғонистон (1957, 1966, 1973) ҳунарварӣ кардааст. Н.А. чанд муддат дар Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба сифати устоди мусиқии суннатӣ тадрис намуда ва барои хидматҳояш дар рушд ва тарғиби мероси мусиқии тоҷик маҳорати баланди иҷроияш бо ордени «Нишони фахрӣ», ифтихорномаҳои РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Киямова Л. Тадж. Гос... Филармония..., Сталинабад, 1957; Назриев А. (Архиви Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон); Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2004.

«Най бар сари баҳор». 1. Наво, суруди мавсимӣ-маросимӣ (наврӯзӣ, баҳория) дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст.

2. Аз силсилаҳои наврӯзии Борбади Марвазӣ (589-99-628-38), ки барои маросимоти дарбории Хусрави Парвиз (594-628) эҷод кардааст ва шомли қисми дуввуми силсилаи «Хусравонӣ»-ст.

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиботи мақомҳо («Дувоздахмақом», ас. 12-13). 4. Дар манобеи хаттии мусиқии асрҳои минбаъдӣ «Н.б.» ба сифати гӯша, таркиби оҳангӣ дар маҷмӯи мақомҳо зикр наёфтааст. Дар адабиёти бадеии ас. 12-13 низ ба сифати лаҳн, сурудҳои баҳорӣ, наврӯзӣ хотирнишон шудааст:

*Булбул ба захма гирад «Най бар сари баҳор»,
Чун хоҷа хатир барад дастро ба май.*

(Манучехрӣ)

Ад.: Девони Манучехрӣ, Техрон, 1338; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ..., Техрон, 1342; Бассор Т. Дастгоҳҳо ва оҳангҳо..., Техрон, 1346; Шуштарӣ, Эрон гахвораи донишу ҳунар, Техрон, 1350; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Рачабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Най ба сари Кисро». 1. Суруд, оҳанги (лаҳн) баҳорӣ, наврӯзӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст.

2. Суруди мавсимӣ-маросимӣ, ки Борбади Марвазӣ (589-99-628-38) барои ҷашни шоханшохони Сосонӣ (Хусрави Парвиз 594-628) тасниф намуда, мансуб ба шоҳи дуввуми «Хусравонӣ»-и ўст (дар таркиботи 360-оҳангу сурудҳои Борбадӣ).

Най бар сари Шишам

3. Гӯша, таркиби сози, тараннумӣ дар маҷмӯи мақомҳо («Наво», «Дувоздаҳмақом», ахири а. 12. ибтидои а. 13). Дар осори хаттии мусиқии асрҳои баъдӣ «Н.К.» ба сифати гӯша, шоҳаи тараннумӣ хотирнишон нашуда, шояд тағйири ном шудааст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Ғиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1889; Розонӣ, Шеърӯ мусиқӣ ва созу овоз... Техрон, 1342; Бассор Т. Дастгоҳҳо ва оҳангҳо..., Техрон, 1346; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Най бар сари Шишам». 1. Суруд, оҳанги наврӯзӣ, баҳория, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст.

2. Аз силсилаи суруд, оҳангҳои мавсимӣ-маросимии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), мансуб ба қисми дуввуми «Хусравонӣ»-ст (барои Хусрави Парвиз 594-628).

3. Таркиб, гӯша, шоҳаи тараннумӣ, тавсифӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ох. ас. 12, ибт. ас.13). «Н.Ш.» дар анъаноти эҷодию иҷрои асрҳои баъдӣ ба сифати гӯша, шоҳаи мусиқӣ дар манобеи хаттии адабию мусиқӣ собит нашудааст. Дар «Сафинаи коинот» (ас.17.) хотирнишон шуда, чун аз силсилаҳои наврӯзии замони Сосонӣ тавсиф гардидааст.

Ад.: Сафинаи коинот, Р:5775, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Ғиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1889; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1338; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1332; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Розонӣ А. Шеърӯ мусиқӣ ва созу овоз..., Техрон, 1342; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Шуштарӣ М. Эрон ғахвораи донишу ҳунар, Техрон, 1350; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Найрез». 1. Аз оҳанг, сурудҳои мавсимӣ-маросимӣ, баҳорияи (наврӯзӣ) Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (594-628) тасниф намуда ва мансуб ба шоҳаи дуввуми маҷмӯи «Хусравонӣ»-ст.

2. Шӯъбаи мусиқӣ (дар мақоми «Хусайнӣ-Дувоздаҳмақом», ас.13-17), аз гӯшаҳои мусиқии «Бобохусайнӣ», «Ҳазон» таркиб ёфтааст (усули «Фохтазарб»), як бонг (октаваи комил). «Н.» аз нағмаҳои қаззобу шодона, муфарраҳу саршор бо ифодаҳои инсондӯстӣ, мардумсолорӣ, зебоимани-

шист. Бинобар ба тавсифи манобеи хаттии мусиқӣ «Н.»-ро бештар табақаи косибон (мардуми сиёҳгуна) меписанданд.

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиботи дастгоҳҳои (мақомҳои эронӣ) «Моҳур», «Наво», «Рости Паниҷгоҳ» буда, саршор аз ифодаҳои шодию умедбахшӣ, талкин ба нерӯмандист.

4. Номи мақом дар мақомҳои мисрӣ, лубонӣ, суриёнӣ, ки бо номи «Накрес» дар истифода аст.

5. Аз оҳангҳои маҷмули устодонаи мардумии тоҷикӣ, ки берун аз маҷмӯи мусиқии мақомист (классикӣ).

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1344; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, Р:42, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Найрези сағир» (Найрези хурдак).

1. Суруд, лаҳни мавсимӣ-маросимии Борбади Марвазӣ (589-99-628-38), ки барои чашнҳои дарборию мардумӣ (барои Хусрави Парвиз 594-628) тасниф карда, мансуб ба шоҳаи дуввуми силсилаи «Хусравонӣ»-ст.

2. Гӯша, китъаи тараннумӣ дар таркиботи «Дувоздаҳмақом» (ас. 12-13).

3. Гӯшаи тараннумӣ (созӣ) дар маҷмӯи «Дувоздаҳмақом» (ас. 13-15) ва минбаъд дар таркиботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом») бо ин ном зикр нашудааст.

4. Гӯшае дар мақоми «Наво» (ҳафтдастгоҳи эронӣ), ки бисёр мавзун ва усулан орому рӯҳнавоз аст.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1344; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Шуштарӣ М. Эрон ғахвораи донишу ҳунар, Техрон, 1350; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Накисои Чангӣ (с.т. тахм. 5, Рай, с.в. 6...), навозанда, сароянда, оҳангсоз. Аз мусиқидонони машҳури аҳди Сосониён (Хусрави Парвиз 594-628) буда, дар сознавозӣ ва овозхонӣ аз ҳамкории Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) аст. Н.Ч. сарвари дастаи чангнавозони дастгоҳи Хусрави

Парвизро ба ўҳда дошт. Дар таъсиси даста, гурӯҳҳои хунарӣ, табақабандии онҳо ширкати ғаёла дошт ва бо Борбади Марвазӣ ҳамкориҳои эҷодӣ намуда, гӯё дар таснифи маҷмӯи «Хусравонӣ» («Хосравайн», «Срот-и Хусравоник») ҳам даст доштааст. Дар бисёр манзумаҳои форсии тоҷикӣ Н.К. ба сифати яке аз устодони саршиносии созу овоз қаламдод шуда ва ҷандин лаҳну сурудхоро ба ӯ нисбат додаанд (аз номи Ширин ҷангнавозӣ сурудхонӣ намуда, оҳангу сурудҳои «Боғи Ширин», «Боғи Шаҳриёр», «Тахти Тоқдиси» ва ғ. барои ӯ тасниф кардааст). Роҷеъ ба давраи охири зиндагии Н.Ч. ахборе ба назар намерасад.

Ад.: Низомии Ғанҷавӣ, Хусрав ва Ширин, Техрон, 1346; Амир Хусрави Дехлавӣ, Куллиёт, Душ., 1972; Шаъбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, ҷ.1, Техрон, 1350; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ ва созу овоз... Техрон, 1342; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ.2, Душ., 1988; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Нақавоту-л-адвор» (с.таълиф 1451-82, форсии тоҷикӣ, настаълиқӣ хоно, ба номи Султонмуҳаммади сонӣ Фотех ибни Муродхони Усмонӣ сохта шуда, мансуб ба қалами Абдулазиз ибни Камолуддин Абдулқодири Мароғӣ, захираҳои хаттии Тупгаписарой (Туркия), № 278; Нури Усмонӣ (Туркия), № 3646), асари муҳими назарии мусиқӣ, ки аз муқаддима ва 15-фаслҳои хурд таркиб ёфта, тарз ва сабки нигориши «Н.» ҷун дигар осори мусиқӣ анъанавист. Дар муқаддима сабаби таълиф ва мавзӯоте, ки дар «Н.» баррасӣ мешаванд иҷмолан баён ёфтаанд. Зимни ин масоили таърих ва назарияи мусиқӣ, ки дар «Н.» баррасӣ шудаанд, ин бардошт аз таълифоти Хоҷа Абдулқодири Мароғӣ (1356-1435) «Мақосиду-л-алҳон», «Ҷомеъу-л-алҳон» буда, баъзе нуктаҳои тафсирии мусанниф дар заминаи таҳаввулоти ҳунарии замонаш, ки дар ҳавзаҳои ҳунарии Хуросон, Эрону Мовароуннаҳр, замони ҳонадонҳои туркони усмонӣ рух дода, натиҷагирӣ шудаанд. Дар фаслҳои «Н.» тафсиру баррасии мусиқӣ (ҷун илм ва ҳунар), шарҳи савт, усули эҷоди он дар созҳо, садоҳои мусиқӣ ва ғайримусиқӣ (фаръӣ, қавлӣ), тавзеҳи андешаҳои Форобӣ, Ибни Сино, Сафиуддини Урмавӣ, Хоҷа Абдулқодир дар иртибот ба лаҳн, нағма, эҷоди нағма дар созҳо (уд, най), 12-парда (мақом), 6-овоза, 24-шӯъба ва дигар таркиботи мақомҳо, зарб ва маҷмӯи зарбӣ, зарбҳои маъмул ва ғайримаъмул, созҳои мусиқӣ (табақабандии созҳо: торӣ, тории захмай, тории камонӣ-олоти маҷруротӣ, бодӣ-нафасӣ), ҷурҳои

маъмул ва ғайримаъмул, нақши сози уд дар таҳқиқи таркиботи мусиқӣ, жанру шакл, анвои шеърӣ мусиқии «савт», «нақш», «амал», «кор», «навбат», «қавл» (қавли мустаҳалл, қавли мурассаъ), «рехта», «сачъ» ва ғ., саҳми аҳли созу овоз (мубоширони мусиқӣ) дар инкишофи шаклу анвои мусиқӣ, баҳс ва натиҷагирӣ аҳли соз дар эҷоду иҷрои асари мусиқии ҳирфай, тавону ниҳодҳои иҷроӣ, одоб ва риояти мутрибӣ ва ниҳоят таъсири созу овоз (мақому овоза, шӯъбаю гӯшаҳо) ба сомеъ, назари Хоҷа Абдулқодир ба масоили риояти мутрибӣ ва қавонини ҳунарӣ ва ғ. таҳқиқу баррасӣ шудаанд. Муаллифи «Н.», ки парвардаи мактаби Хоҷа Абдулқодири Мароғист (набераи ўст) андеша, нуктаҳои тафсирии осори ӯ «Мақосиду-л-алҳон», «Завоид-ул ғавоид», «Лаҳния» ва «Шарҳи адвор»-ро бо сабки хоси тавзеҳӣ тафсири барои аҳли созу овози замонаш ба риштаи таҳрир овардааст. «Н.» дар ҳавзаҳои адабию ҳунарии подшоҳони туркони Усмонӣ (ҳавзаҳои ҳунарии Рум, Қўстантания) эътибори хоса касб намуда буд. Инчунин дар «Н.» ба баёну тавзеҳи 84 даври адвори Сафиуддини Урмавӣ, 7-доираи афзудаи Хоҷа Абдулқодири Мароғӣ, 9-доираю 100-доираи мусиқиро вобаста ба таҳаввулоти мусиқии даврааш такмил дода ва аз ин нигоҳ рисолаи Абдулазизи Мароғӣ аз таълифоти муҳими назарии мусиқии ас. 15-16 дар ҳавзаҳои ҳунарии аҳли ҳонадонҳои султонҳои усмонист ва то имрӯз дар алоҳида таҳқиқи фанӣ нашудааст.

Ад.: Абдулазизи Мароғӣ, Нақавоту-л-адвор, захираҳои хаттии Нури Усмонӣ № 3646; Тупгаписарой № 278 (Туркия); Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Абдулқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1370; Абдулқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Субҳонӣ Тавфиқ, Феҳристи нусаҳои хаттии форсии китобхонаҳои Туркия, Техрон, 1373; Донишпажӯх Муҳаммадтаъӣ, Мудовимат дар усули мусиқии Эрон, Техрон, 1355; Донишпажӯх М. Садусианд асари форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1346; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Номномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Намуд (тоҷ.-форсии намудор шудан, қаринаи ҷизе ба ҷизе, намуна)-навъи оҳанг, тарона, шоҳа дар маҷмӯи мақомҳои шашгона; пораи муайяни оҳанг ва ё тарона, ки дар таронаи дигар (намудормешавад) ба назар мерасад. Н. бештар аз баҳши оғозии оҳангии шӯъбаҳо иқтибос шуда ва ба сифати авҷ дар таронаҳои дигар истифода мешаванд. Мас. дар мақоми "Бузург" аз қисми оғозии шӯъбаи Уззол пораи оҳангӣ

Намуд

иктибос шуда дар шӯъбаҳои дигар мавриди истифода шуда ва бо номи Намуди Уззол касб менамояд. Аз ин рӯ Н. аз кадом шӯъбаҳо иқтибос шуда бошанд бо номи ҳамон шӯъба номгузорӣ мешавад (Намуди Наво, Намуди Баёт ва ғ.). Н. дар маҷмӯи мақомҳо зиёда аз даҳ буда (Намуди Уззол, Намуди Баёт, Намуди Ораз, Намуди Сегоҳ, Намуди Насруллоҳӣ, Намуди Дугоҳ, Намуди Наво ва м.и.) ва бештар аз шӯъбаҳои "талқин"-у "наср" иқтибос шуда ва аз кадом шӯъбаҳои мақом истифода шуда бошанд бо ҳамон ном маъруфӣ мешаванд: Намуди Ушшоқ аз Насри Ушшоқ, Намуди Ораз аз Орази Наво, Намуди Баёт аз Насри Баёт, Намуди Сегоҳ аз Насри Сегоҳ, Намуди Уззол аз Насри Уззол ва ғ. Зимни ин пора, шоҳаи оҳангӣ, ки ба сифати Н.иқтибос шуда махсусиёти шаклу интиқоли оҳангшон мутобиқу ҳамсон ба усули доира интиҳоб мешаванд. Баробари ин дар бахшҳои таронавии мақомҳо авҷҳои "Турк"-у "Зебопарӣ" истифода мешаванд ва агарчанде онҳо ба сифати Н.номбар наshawанд ҳам вале нақши н.ро иҷро намуда, аз мақому шӯъбаҳои ҷудогона иқтибос нашуда дар заминаи амалияи эҷодию иҷрои мусанниф-бастакорон рӯи сахна омадааст. Н.ҳо новобаста аз он ки аз кадом таркиботи созию овозӣ иқтибос шудаанд, чун шакли муҳими таронавӣ дар ҳамаи бахшҳои таронавии мақомҳо эътиборманданд. Аз ин маънӣ дар ҷараёни истифодаи шунидани мақомҳо қаринаю намунаҳои тақрорию ҳамрангии оҳангӣ ба назар мерасанд, яъне қаринаҳои авҷии як тарона дар таронаи дигар намудор мешавад. Зимни ин дар амалияи эҷодию иҷрой хунариён ба ҷои як н. муайяни мақом қаринаҳои гуногуни зарбию оҳангиро ҳам истифода намуданашон ҳам ба назар мерасад (мас.дар шоҳаи "талқин" бар усули доираи "талқин" дар "наср"-ҳо бошад мутағйир дар усули дигар). Н. аз ин лиҳоз аз бахшҳои муҳими мақомхост.

Ад.: Шашмақом, мураттибон: Б. Файзуллоев, Ш. Соҳибов, Ф. Шаҳобов, зери назари В. М. Беляев, Москва, 1950-1967; Шашмақом, нотага ёзиб олуҷи: Юнус Ражабий, Тошкент, 1965 (муқаддимаи Ф. Кароматов, И. Ражабов); Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тошкент, 1963; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душанбе, 2006; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хуҷанд, 2006; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 19653; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Намуди Баёт – намуди маъмул дар шӯъбаи «Баёт», авҷи бисёр рангомез дар таркиби шӯъбаи «Баёт», ки мансуб ба шӯъбаи «Мустазоди Наво» (мақоми «Наво») буда, инчунин дар шӯъбаи «Баёт» ба сифати «Дунаср» ширкат менамояд. Н.Б. дар тарки-

би шӯъботи дигар ҳам омаданашон мумкин аст.
Намуди Баёт аз Талқини Баёт:

Талқини Баёт

Ҳялолӣ

Н.Б. чун «Намуди Наво» дар таркиби мураккаботи мақомҳо дар шаклҳои муттафовут меоянд ва дар амалияи эҷодию иҷрои мусиқии устодонаи мардумӣ серистифода аст.

Намуди Муҳайяри Чоргоҳ – аз намудҳои маъмулу рангомези мусиқӣ дар таркиби мақомоти шашгона буда, дар таркиботи мақоми «Дугоҳ» («Шашмақом») ба сифати «Муҳайяри Чоргоҳ» маъмул аст ва дар бахши овозии (таронавӣ) он ба назар намерасад. Аз ин рӯ М.Ч. (аз шӯъбаи «Чоргоҳ» интиҳобшуда аст) шояд чунин номгузорӣ шудааст. Чунки М.Ч. дар бахши муқаддимоти шӯъбаҳои «Талқини Чоргоҳ», «Насри Чоргоҳ» ва «Дунаср» намудор аст (ба назар мерасад). Намуди М.Ч. як лавҳаи муайян, ки тавассути созоҳои мусиқӣ дар муқаддима ба иҷро расида ва бахши оғози оҳангии «Муҳайяри Чоргоҳ» аст.

Намуди Муҳайяри Чоргоҳ аз Сарахбори Бузрук

Н.М.Ч. дар амалияи эҷодию иҷрои мақомҳо серистифода аст (махсусан дар анъанаи иҷрои мусиқии ҳирфаи устодонаи мардумӣ аз авҷҳои маъмул махсуб шуда) ва дар мақомҳои

«Бузург» (шӯъбаҳои «Сарахбор», «Уззол», «Ироқи Бухоро»), «Рост» (шӯъбаҳои «Сарахбор», «Ушшоқ»), «Дугоҳ» («Сарахбор», «Чоргоҳ», «Муғулчаи Дугоҳ») низ ба назар мерасад. Аз ин маънӣ М.Ч. дар таркиботи мақомҳо аз намудҳои хеле маъмул маҳсуб шуда, чаро ки ба усули мақомҳо мутобиқ буда ва аз лиҳози оҳангӣ хеле мавзуну шодона буда, ба ҳусни савтию тараннумии ҳар тарона ифодаҳои рангомез илқо менамояд.

Намуди Наво – баробари аз намудҳои маъмул рангомез будан инчунин тафовуте аз намудҳои дигар дошта (аз усулҳои талқин, наsr иқтибос нашуда), аз «Сарахбори Наво» истинбот шудааст. Н.Н. дар шӯъбаҳои «Наврӯзи Сабо» (мақоми «Рост»), «Сарахбор», «Наср», «Талқин» (мақоми «Сегоҳ») ва «Уфар»-ҳо бештар мавриди истифода аст. Дар шӯъбаҳои овозии мақоми «Наво» дар пардаҳои болоӣ ба сифати «Дунаsr» хеле шоеъ буда, мусиқии рангомезу муфарраҳ дорад.

Намуди Наво аз Сарахбори Наво

Н.Н. дар таркиботи таронавии мақомҳо мутағйир буда, бо қаринаҳои гуногун падида омада, вале дарку эҳсоси ин намуд барои сомеъ мушкилоте пеш намеоварад, мусиқиаш шаршор аз ифодаҳои нафису муассир ва раванбахш аст.

Намуди Ораз – аз намудҳои шодона ва мусикивор дар маҷмӯи мақомот буда, аз шӯъботи мақомҳои «Наво» ва «Дугоҳ» истинбот шуда, дар таркиби шӯъбаҳои «Наврӯзи Сабо» (мақоми «Рост»), «Сарахбори Наво» (мақоми «Сегоҳ») ба назар мерасад. Масалан барои мисол метавон Н.О.-ро дар таркиби «Насри Сегоҳ» собит намуд ва агарчанде «Ораз» дар таркиби таронаҳои гуногун дар шакли муттағйир зухур намояд ҳам, дар таркиби «Насри Сегоҳ» бидуни тағйир аст. Н.О. дорои мусиқии шоду рангомез, муфарраҳ буда, ба сомеъ нашъаи зебоиманишӣ мебахшад.

Ораз Наво

Намуди Сегоҳ – аз намудҳои маъмул дар маҷмӯи мақомот буда дар таронаи «Сегоҳ» (силаи мақомҳои Фарғонаю Тошканд) пораи оҳангӣ, ки қисми оғозии оҳанги онро хотиррасон менамояд. Н.С. дар шӯъбаи «Наврӯзи Сабо» (мақоми «Сегоҳ») дар шаклҳои гуногун падида мешавад. Ифодаҳои муассири тараннумии Н.С. дар амалияи мусиқии устодона мавриди истифодаи аҳли созу наво буда ва устоди мусиқӣ Домулло Ҳалим (1878-1940) дар чараёни иҷрои «Наврӯзи Сабо» аз «Намуди Сегоҳ» эҷодкорона истифода намудааст. Н.С. дар савтиёти таронаҳои мардумии устодона бисёр муассиру назаррас аст.

Намуди Уззол (ба поён убури намудан, чаҳиш) – шӯъба дар таркиботи «Дувоздаҳмақом» ва «Шашмақом», намуди маъмул дар мақомоти шашгона, пораи оғози оҳангӣ дар шӯъбаҳои «Насри Уззол», «Талқини Уззол», ки дар авҷи мақомҳо меоянд. Н.У. аз «Насри Уззол» истинбот гардида ва бо «Намуди Муҳайяр» паиҳам меоянд. Ин пайванду иртиботот дар шӯъбаҳои «Талқини

Намуди Сегоҳ аз Сарахбори Сегоҳ

Насими Созанда

Уззол», «Насри Уззол» ва «Ушшоқ» (макоми «Рост») ифодаи хешро ёфтаанд. Аммо «Намуди Уззол» ва «Муҳайяри Чоргоҳ» тавассути «Намуди Ушшоқ» иртибототу пайвандӣ касб кардаанд. Зимни ин шӯъбаҳои «Ушшоқ» ва «Муҳайяр» паиҳам омадани ишон дар шӯъбаҳои мақоми «Рост» ҳам зиёд назаррас аст. Ин маънии онро надорад, ки ин қаринахоро асли «Уззол» шуморидан ҳам хатост. Зимни ин аз маъмулияти У.-ро собит намуда, вале дар ду хатти оғозии тарона сохтори зарбиашро нигоҳ дошта, дар пораҳои баъдии охангӣ ё таронавиаш мавзӯъ, руҳияи он агарчанде ҳамсон аст, вале дар тағйиру дигаргунист.

Новобаста аз ин Н.У. дар анъанаи эҷодии иҷроии мақомҳо (бахши таронавӣ) аз авҷҳои хеле серистифода маҳсуб шуда мусикии мавзуну рухпарварро дорост.

Намуди Ушшоқ – аз намудҳои маъмул дар маҷмӯи мақомоти шашгона буда ва аз шӯъбаи «Ушшоқ»-и мақоми «Рост» истихроҷ гардида, ба сифати бахши зарбӣ вариатсионии шӯъбаи «Насри Ушшоқ» (пораи оғозини он) мавриди истифода мешавад. Н.У.-ро дар таркиби «Насри Уззол» чунин аст:

Н.У. дар анъанаи иҷроии эҷодии мақом ва мақомсарой бештар дар мақоми Бузург серистифода аст.

Ад.: Шашмақом, мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф. Шаҳобов, зер назари В. М. Беляев, Москва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Ю.Ражабӣ, Тошкент, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тошкент, 1963; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душанбе, 2006; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Фарҳанномаи мусикии Эрон, Техрон, 1375; Воҷанномаи мусикии Эронзамин, Техрон, 1376.

Насими Созанда (Азим Насими Хонанда, Азимбобо Насимов, с.т. 1903, ноҳ. Шаҳри Нав, с.в. 1988, Шаҳри Нав), сароянда, дуторӣ-охангсози мардумӣ. Ба мусиқӣ, сознавозӣ ва овозхонӣ аз овони ҷавонӣ ворид шуда, назди устодони мусикии ҳавзаи иҷроии Ҳисори Шодмон ҳунари андӯхта, чанд муддат ба Самарқанд рафта аз Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936) дарси овозхонӣ ва сознавозӣ андӯхта, суруду таронаҳои мақомӣ, мардумиро бо дутор иҷро менамуд. Н.С. дар иҷроии шоҳҳои «савт», «талқин» («Шашмақом») силсила сурудҳои марвисароён, «нақш»-хоро ба сабки Самарқанду водии Ҳисор иҷро намуда, бештар дар иҷроии таснифоти устодаш (Ҳочӣ Абдулазиз) «Дӯстхудоӣ», «Бозургонӣ», «Гульзӯрам», «Ушшоқи Самарқанд», «Санам», «Мисрӣ», «Қурбон шавам» ва шоҳҳои «Шашмақом»: «Сокиномаи Ироқи Бухоро», «Ироқи Бухоро», «Муғулчаи Мустазоди Наво», «Уфари Ороми ҷон» ва ғ. шӯҳратёр шуд. Н.С. дар иҷроии сурудҳои маросимии водии Ҳисор низ саликаи хуби иҷроӣ дошт. Сози дуторро хуб мусиқивор менавохт ва дар ин соз таснифоти рангине сохтааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

«Насими тараб» (с.таълиф 1651-52, форсии тоҷикӣ назмию насрӣ, настаълиқи хоно, захираҳои хаттии Донишгоҳи Эрон, Техрон, № 39537-7249, муаллифаш номаълум) – Рисолаи муҳим роҷеъ ба масоили таърих ва назарияи мусиқӣ буда, дар заминаи осори мусикии Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310, «Дуррат-ут-точ...», дар илми мусиқӣ), Абдулқодири Мароғӣ (1356-1435, «Мақосиду-л-алхон», «Ҷомеъу-л-алхон», «Шарҳи адвор», «Ҷавоиду-л-завоид») гулчину таҳия шудааст. «Н.Т.» аз муқаддима, 40-фасли (қоида) хурд ва хотима таркиб ёфта, дар ҳар фасл мавзӯоти гуногуни мусиқӣ (ба-

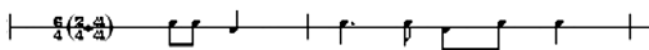
ёни қабулу шунидан, раво будани мусикӣ, маънӣ ва мафҳуми созу овоз, сабаби таълифи ин мунтахаботи мусикӣ, маърифати мусикӣ, таркиботи назарӣ, таърифи нағма, накра, маърифати оҳангӣ, пастию баландии овозҳо, дараҷоти нағмаҳои мусикӣ, таъсири каломи мансур, таърифи таркиботи 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯба, вазъ ва ҳолати воқеъшавии ин таркиботи мусикӣ дар маҷмӯи даврӣ, баҳсу тавсифи баёни назарию амалии таркибот – яъне усули ҳосилнамоии ҳар мақом, овоза, шӯба, гӯшаҳо дар созо, муштарақоти лаҳнии таркибот, кайфияту таъсири мақомҳо, ҷанбаҳои бадеию зебоишиносии созу овоз, таносубҳои зарбӣ, мизонӣ, нақш ва мавқеи хонанда, навозанда, мусанниф ва мусикидон дар тарбияи ҷомеа, таносуб ва ҳамоҳангии шеъру мусикӣ, тавсифи усул, зарб дар мусикӣ, таносубу ниҳод, рукнҳои шеърию мусикӣ, баҳр, усулҳои маъмули мусикӣ, ихтилофи камияту навоқиси вазнӣ, оҳангӣ дар амалияи иҷроӣ, эҳсосу дарки мусикӣ, зарбу оҳангӣ, шоир-мусикидон, мусикидон-шоир, зарбу авзони сарех ва мусикивор ва ғ.) ба риштаи таҳрир омадаанд. Назари мусикидонон Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Абдулқодири Мароғӣ (1356-1436) ва дигаронро мураттибу тавзеҳдиҳанда ба таври ҳулосаӣ баён намуда ва натиҷагирӣ ҳама бо таҳаввулоти эҷодӣ иҷроии замонааш қорбаст нашуда, танҳо бозгӯӣ шудааст. Мураттиби «Н.Т.» дар ҷараёни баёну тавзеҳи масоили назарии мусикӣ (нағма моҳияти бадеию зебоишиносӣ, диду ҳасосияти мусикӣ, мизону меъёрҳои иҷроӣ, зарб ва қавонини авзонӣ бардоштҳои маънофаринӣ дар ҷараёни эҷоду иҷро ва ниҳоят мусикӣ, нақши он дар рафъи амрозҳои инсонӣ) бештар така ба андеша, ҳулосаҳои назарии Қутбуддини Шерозӣ, Абдулқодири Мароғӣ, шундаю дидаҳои натиҷагирӣ намудааст. Зимни ин мураттиби «Н.Т.» дар ҷараёни таҳия барои мӯътамии тавзеҳоташ аз порчаҳои назмӣ (маҳсусан назми мусикии Кавкабии Бухорӣ ваф. 1535 ва диг.) ҳеле бомавқеъ истифода кардааст. Аз ин нигоҳ «Н.Т.» аз манобеи хаттии тавсифии форсии тоҷикӣ маҳсуб шуда, дар тадвину таҳияи осори мусикии насрию назмӣ ас. 16-17 ҳафтаҳои ҳунарии Мовароуннахр Хуросон, Эрон Ҳинд таъсири пурборе гузоштааст.

Ад.: Насими тараб, нусхаи хаттӣ, Донишгоҳи Техрон, № 3953-7249; Донишпажӯх М. Садусианд асарӣ форсӣ дар мусикӣ, маҷ. «Хунари ва мардум», ш. 158, Техрон, 1349; Манзавӣ А. Феҳристи нусхаҳои хаттӣ, Техрон, 1351; Нусхаи хаттии Китобхонаи Маҷлис, Техрон № 39537-7249; Донишпажӯх М. Феҳристи китобхонаи марказии донишгоҳи Техрон, 1339-1340; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Машхун Х. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376.

Наср (зафар, кӯмак, зафар намудан, кӯмак кардан ба чизе, амале) – аз шоҳҳои муҳими овозии мақомҳо, шӯбаи овозӣ дар таркиботи мақомот («Шашмақом»), ки дорой мусикии зафарӣ шоду нишотбахш, ишқист (навоҳои рангомез, ки бо ашъори мутанаввӯю ишқӣ сароида мешаванд). Дар санъати мақом ва мақомсароӣ одатан баъди иҷроӣ «Сарахбор»-у «Талқин» ба «Наср» мегузаранд ва дар маҷмӯи мақомот аз бахшҳои ниҳоят муҳим буда, дар қисми таронавии мақомҳо аз шӯботи серистифода аст. Н. дар дар аксари мақомҳо мавриди истифода буда ва дар маҷмӯи мақомҳо зиёда аз 14-тоанд. Тартиби Н. дар мақомҳо чунин аст: «Бузург» – «Насруллоҳӣ», «Насри Уззол»; «Рост» – «Насри Ушшоқ», «Наврӯзи Сабо»; «Наво» – «Насри Баёт», «Орази Наво», «Хусайни Наво»; «Дугоҳ» – «Насри Чоргоҳ», «Орази Дугоҳ», «Хусайнии Дугоҳ»; «Сегоҳ» – «Насри Сегоҳ», «Наврӯзи Хоро», «Наврӯзи Аҷам»; «Ироқ» – «Муҳайяри Ироқ» («Насри Муҳайяри Ироқ») ва ғ. Дар мақомҳои «Наво» ва «Дугоҳ» байни равишҳои Н. шӯбаҳои «Ораз»-у «Хусайнӣ» амал менамоянд ва ин ҳолат тасодуфӣ набуда то ҷое умумияти савти байни ишон вуҷуд доранд. Аз ин маънӣ «Ораз»-ро – «Орази Наво» (мақоми «Наво»), «Орази Дугоҳ» (мақоми «Дугоҳ») ном мебаранд. Зимни ин соҳтори пардавии қаторовозҳои «Ораз» дар ин ду мақом равиши таронавиашон мутародифанд. Аз номи Н. ҳо пайдост, ки баъзеашон бо номи Н. сароида мешаванд («Наврӯзи Сабо», «Орази Наво», «Хусайнии Наво», «Орази Дугоҳ», «Хусайнии Дугоҳ», «Наврӯзи Хоро», «Аҷаму Муҳайяри Ироқ» ва ғ.). Баъзан дар амалияи иҷроии мақомҳо сарояндагонӣ мақомҳо равишу усули Н.-ро бар хилофи анъанаи таърихӣ истифода менамоянд. Бинобар ба тавсифи манобеи хаттии мусикӣ (баёзҳои мусикии садаҳои 18-19) Н.-ро ба номи ин ё он шӯба ҳамроҳ намуда сурудан бар хилофи анъана шуморидаанд (яъне дар иртибот ба мақомҳо «Насри Бузург», «Насри Рост», «Насри Наво» сурудан ҷоиз буда, ишонро дар шакли «Насри Уззол», «Насри Ушшоқ» ва ғ. номгузорӣ намудан мафҳуми мантиқашон ҳалалбор аст). Дар маҷмӯи мақомҳо мафҳумҳои «Чоргоҳ», «Баёт», «Ушшоқ», «Уззол» ва м.и. шӯботи насрианд. Дар масири иҷроии мақомҳо ибтидо таронаҳои мавзӯан зафаровар бештар ба мафҳуми Н. мутобиқат дошта, вале бо мурури замон таронаҳои мавзӯан ишқию шодона шоеъ мешаванд. Усули зарбии Н. одатан 6/4 (шашчоряк) буда ва усули (зарб, мизон) доира чунин аст:

Дар анъанаи иҷроии Н. устодони мақом

Наср

бештар аз ашъори бар вазни ҳазаҷи мусаммани солим мавриди истифода карда ва зумрае аз но-биғони созу овоз дар таҷрибаи эҷодиашон аз ашъори бар вазни мучтаси мусаммани махбуни мактӯи мусаббағ ҳам истифода кардаанд. Сохтори оҳангии Н. мураккабу саршор аз ифодаҳои хушоҳанг, маҷзубкунандаи усули таронавист. Дар таркиби Н.-ҳо намудҳои мухталиф низ амал намуда ва ин барои мусикивияту вусъати оҳанги таронавиаш имконоти хубе фароҳам меоварад. Мас. дар Н.-ҳои «Насруллоҳӣ» – «Авҷи турк», «Насри Уззол» – «Намуди Уззол» амал карда, дар «Насри Ушшоқ» – «Намуди Уззол», «Намуди Муҳайяри Чоргоҳ», «Наврӯзи Сабо» – намудҳои «Сегоҳ», «Ораз», «Наво», дар шӯъбаҳои «Насри Баёт», «Наво», «Намуди Наво», дар «Хусайнии Наво» бошад «Авҷи Зебопарӣ», дар «Насри Чоргоҳ» – «Муҳайяр», дар «Орази Дугоҳ» – «Зебопарӣ», «Дугоҳи Хусайнӣ» – «Зебопарӣ» ва «Дугоҳ», «Наврӯзи Хоро» – «Ораз», «Наврӯзи Аҷам» – «Насруллоҳӣ» ва «Турк», «Муҳайяри Ироқ» – «Муҳайяри Чоргоҳ» ва амсоли намудҳои серистифодаанд.

Новобаста аз мураккаби таркиботи Н. Он дар анъанаи эҷодию иҷрои мусикии устодонаи мардумӣ нақши муассир дошта, масалан «Насри Ушшоқ» дар таснифу рӯи сахна омадани қаринаҳои бисёр ҷаззоби «Ушшоқ»-ҳо («Ушшоқи Самарқанд», «Ушшоқи Хӯқанд», «Ушшоқи Тошқанд», «Ушшоқи Содирхон» ва ғ.) таъсири ғуборе дорад. Дар заминаи Н. устодони мусикии мардумӣ таснифоти рангине эҷод кардаанд. Зимни дар анъанаи иҷрои мақомҳо зумрае аз устодони мусиқӣ бахши овозии (таронавӣ) мақомхоро Н. ном бурдаанд ва сарояндагони боҳунаро «насрхон» ва ё «насрчӣ» меномиданд (Домулло Ҳалим 1878-1940, Бобо Ҷалол 1845-1928, Умар Ҳофиз 1845-1935, Ҳочӣ Абдукарими Хонанда 1848-1910, Шодихони Насрӣ 1857-1914, Бобо Ғиёс 1859-1927, Устод Шодии Азиз 1878-1942 ва диг.). Дигар аз махсусиёти Н. он аст, ки ҳар шӯъбаи он усули таронавии ҷудогонаанд. Зимни ин дар аксари Н.-ҳо таронаҳо амал намоянд ҳам вале дар шӯъбаҳои «Наврӯзи Сабо», «Хусайнӣ», «Наср Сегоҳ», «Насри Уззол» таронаҳо иштирок надоранд (тарона дар бахши насрҳо одатан аз як то чаҳор тоанд). Усули авзонии таронаҳои Н. 3/4, 4/4 ва баъзан 2/4 буда ва саршор аз ифодаҳои шоду рангомез, муфарраҳи мусиқиянд.

Таронаи 1 Насри Баёт

Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:5734-1 (ИВАН Узб.ССР); Абёти Шашмақом, Р:3059-4 (ИВАН Узб.ССР); Мусоҳочаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмақом, Р:7074 (ИВАН Узб.ССР); Шашмақом, мурағтибон: Б.Ғайзуллоев, Ш.Соҳибов, Ғ.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олуғчи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ.-бе, 2006; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусикии Эронзамин, Техрон, 1375.

Насри Аҷам – аз шӯъботи овозӣ-таронавии мақомии «Сегоҳ» («Шашмақом») буда, дорои махсусиёти савтию тараннумӣ ва ифодаҳои рангомези мусиқист. Сарояндагону донандагони мақом ва мақомсароӣ дар иҷрои Н.А. таркибу ифодаҳои савтию бадеиро рӯи сахна овардаанд. Сохтори мусикии Н.А. чунин аст:

Мусикии Н.А. шоду муфарраҳ ва рангомез, саршор аз ифодаҳои муассири мусиқист.

Ад.: Шашмақом, мурағтибон: Б.Ғайзуллоев, Ш.Соҳибов, Ғ.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом ёзиб олуғчи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига

доир, Тош.-т, 1963; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Музика лугати, Тош.-т, 1987.

Насри Баёт – аз шўъбаҳои муҳиму маъмули овозӣ (таронавӣ) дар мақоми «Наво» («Шашмақом»). Дар анъанаи иҷроии мақом ва мақомсарой Н.Б. тавассути сарояндагони боҳунар бо таркибифодаҳои хоси иҷроӣ ба субут расида ва ҳар хонанда, донандаи мақом дар сохтори шеърӣ тараннумии он таъяхҳои ҳунари зам кардаанд. Сохтори мусиқии Н.Б. чунин аст.

Насри Баёт

Мусиқии Н.В. рангину шодона ва масарратбахш ва саршор аз ифодаҳои савтии борхунарии иҷроист.

Ад.: Шашмақом, мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабий, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Мусиқӣ лугати, Тош.-т, 1987.

Насри Наврӯзи Хоро – аз шўъботи овозии (таронавӣ) хос дар таркиби мақоми «Сегоҳ» (мақомоти шашгона), ниг. Насри Хоро.

Насри Сабо – аз шўъбаҳои махсуси таронавӣ дар таркиботи таронавии мақомҳо, ниг. Сабо.

Насри Сегоҳ – аз шўъботи хосу муҳими овозӣ (таронавӣ) дар таркиби мақоми «Сегоҳ» («Шашмақом») буда, тартиби иҷроии он дар усули мизони доиравии насрҳо ба субут расида. дар анъанаи иҷроии мақомҳо устодони мусиқӣ вобаста ба имконоти шеърдонӣ дарки мусиқиашон ин шоян овозиро бо тозақориҳои ҳунари рӯи сахна овардаанд. Сохтори савтию усули Н.С. чунин аст:

Хоро

Нмло

Мусиқии Н.С. бисёр мавзун, пуртавон аз ифодаҳои ҳаракати савтӣ ва саршор аз ифодаҳои рангини мусиқист.

Ад.: Шашмақом, мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабий, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақом масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ лугати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Насри Сегоҳ

ҲОФИЗ

Насри Ораз – аз шўъботи муҳими овозӣ дар таркиби мақомҳои «Наво» ва «Дугоҳ» («Шашмақом») буда, дар маҷмӯи насрҳо нақши муассир дорад. Н.О. низ бо нигаҳдошти усули доиравии

Наср

насрҳо ба иҷро мерасад ва сохтори мусиқии он дар адвори мусиқӣ чунин аст:

Орази Наво

Мақомсароён дар таҷрибаи иҷроияшон бо танаввӯёти шеърӣ Н.О.-ро ба субут расонида, аз рангомезии савтиаш истифода кардаанд. Мусиқии Н.О. мавзуну муфаррах ва саршор аз ифодаҳои муассири зебоиманишист.

Ад.: Абёти Шашмақом, Р:4632-1 (ИВАН Узб.ССР); Рисолаи Шашмақом, Р:1109-1 (ИВАН Узб.ССР); Шашмақом, мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ лугати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Насри Уззол – аз шӯъботи овозии (таронавӣ) мақоми «Бузург» дар маҷмӯи мақомоти шашгона маҳсуб шуда, дар таркиботи насрҳо мавқеи хосаро дорост. Дар анъанаи иҷроии мақомҳо Н.У. тартибу низомии иҷроияш ҳамсон ба усули доиравии насрҳо риоя мешавад. Сохтори савтии Н.У. дар адвори мусиқӣ чунин аст:

Насри Уззол

Мусиқии Н.У. таркибан пурҳаракат ва мутағйир, зимни ин саршор аз таркибу тавонҳои мавзунӣ савтию тараннумист. Сарояндагон дар таҷрибаи эҷодияшон аз ашъори мавзӯян мутанаввӯ истифода намудаанд. ниг. Намуди Уззол.

Ад.: Рисола Шашмақом. Р:5734-1 (ИВАН Узб.ССР); Рисола дар баёни Шашмақом, Р:1428-11 (ИВАН, Узб.ССР); Шашмақом, мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом ёзиб олувчи: Юнус Ражабов, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ лугати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Насри Ушшоқ – аз шӯъботи таркибан мураккаби шоҳии таронавии мақоми «Рост» (дар маҷмӯи «Шашмақом») буда, бахши оғозияш дар заминаи миёнпардаю дунаسر мураттаб шуда ба «Намуди Уззол»-у «Намуди Мухайяри Чоргоҳ» интиқол намуда, сипас тавассути миёнхат ва қисми оғозии тарона (ҷумлаи аввал) ба поён убур менамояд. Н.У. маҷмӯян аз 9 хат таркиб ёфта, аз ин рӯ баъзе байтҳо такрор мешаванд. Усули таронавии Н.У. ва қаринаҳои он дар осори мусиқии устодонаи тоҷик назаррас буда ва саршор аз ифодаҳои муассири «Авчи турк» мебошанд. Сохтори мусиқии Н.У. дар адвори мусиқӣ чунин аст:

Насри Ушшоқ

Н.У. дорои ифодаҳои мутанаввеъи мусиқӣ буда, сарояндагону донандагони санъати мақом ва мақомсароӣ дар таҷрибаи эҷодию иҷроияшон аз таркибу тавонҳои тараннумии он истифода намудаанд. Мусиқии Н.У. бисёр муассир ва нишотбахш буда ва устодони мақом барои муассиряту вусъати мавзӯии он аз ғазалиёти шӯрангези шуарои тоҷику форс эҷодкорона мавриди ис-

тифода намудаанд.

Ад.: Абёти Шашмақом, Р:4632-1 (ИВАН Узб.ССР); Ашъори Шашмақом, Р:303-6 (ИВАН Узб.ССР); Таронаҳои Шашмақом, Р:1197-5 (ИВАН Узб.ССР); Шашмақом, мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабий, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ лугати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Насри Хоро – аз шўъбаҳои бисёр мавзуну муфарраҳ дар таркиби мақоми «Сегоҳ» (маҷмӯи «Шашмақом») буда, дар таркиботи мақомҳои хоразмӣ бо ин ном шоеъ аст. Усули иҷрои Н.Х. низ дар зимни усул, мизони доиравии насрҳо сурат гирифта, сохтори адвори мусиқии он чунин аст:

Хоро **Имло**

Мусиқии Н.Х. шоду равонбахш ва саршор аз ифодаҳои мутанаввуи савтию тараннумист.

Ад.: Таронаи хоразмӣ, Р:5734 (ИВАН Узб.ССР); Ўзбек халқ музикаси, т.6, Тош.-т, 1958; Мулло Бекжон, Хоразм мусиқӣ таърихчиси, М.-ва, 1925; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ лугати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Насри Ҳичоз – аз шўъботи овозии мақоми Сегоҳ дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ (бештар ба сифати тарона меояд). Н.Х. дар заминаи усули доиравии насрҳо анҷом мегирад ва иҷро мешавад. Дар манобеи хаттии мусиқӣ (рисолаҳои «Шашмақом») қаринаҳои зиёди матнии Н.Х. собит шудааст, ки аз барҷоияти васеи он далолат медиҳад.

Мусиқии Н.Х. шоду муассир буда ва барои

рангомезӣ, вусъатбахшии тавонҳои оҳангиаш ус-тодони санъати мақом ва мақомсарой аз ғазалиёти шўрангезу гуногунмавзӯ мавриди истифода намудаанд.

Ад.: Мусоҳочаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмақом, Р:7074; Рисолаи Шашмақом, Р:1466-11 (ИВАН Узб.ССР); Таронаи хоразмӣ, Р:5734 (ИВАН Узб.ССР); Мусиқӣ кўларига оид рисола, Р:3842-111 (ИВАН Узб.ССР); Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабий, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ лугати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Насри Чоргоҳ – аз шоҳаҳои таронавӣ дар таркиби мақоми «Дугоҳ» (маҷмӯи «Шашмақом») ва таркиботи савтию тараннумии он дар заминаи усули насрҳо танзим шудааст. ниг. Чоргоҳ.

Насри Чоргоҳ **Наҷибӣ Ҳиндӣ**

Насируддини Тусӣ (Муҳаммад ибни Муҳаммад Ҳасан Ҷаҳрудӣ Тусӣ, с.т. 120... Ҷаҳруд, с.в. 1273), олим, риёзидон, ситорашинос, адиб ва мусиқидон. Н.Т. бузургтарин донишманди ҷомеъест, ки дар асри торику пурфитнаю ошӯби сари қудрат омадани муғулу тотор машғали фурузони илму донишро ба даст гирифт ва ба дастгирии шоирону донишмандон ва хунармандон пардохт. Осори адабӣ, фалсафӣ, риёзӣ ва ҳунарии Н.Т. «Меъёру-л-ашъор» аз муҳимтарин таълифоти назарӣ роҷеъ ба назарияи аруз дар забони форсӣ буда, баробари таҳқиқи ма-соили шеърӯ шоирӣ, инчунин дар иртибот ба ҳамо-ҳангӣ тавъамии шеърӯ мусиқӣ, чинс, анвои шеърию мусиқӣ (суруд, тарона), ниҳодҳои эҷоду иҷрои он,

Насриддинов

чанбаҳои зебоишносии калому алҳон нуктаҳои пурарзиш баён намудааст. Дар «Ахлоқи Носирӣ» низ ниҳод, тавонҳои хунарӣ, зебоишносиро баррасӣ намуда, дар «Асосу-л-иктибос» масоили зебоишносии шеър мусикиро дар иртибот ба ташаккули шаклу анвои шеърию мусикии устодона ба риштаи таҳқиқ овардааст. Дар «Ахлоқи Носирӣ», ки онро барои Насируддини Абдурахим нигоштааст, дар иртибот ба мусикӣ (дар қисми ҷаҳорум «маърифати нисбат ба муаллиф ва аҳволи он ва онро илми таълиф (композиция) хонда чун дар овозҳо ба қор доранд ва эътибори таносуб бо як дигар ва камияти замон ва ҳаракоту саканот, ки дар миёни овозҳо онро илми мусикӣ хонанд») таърифи назарӣ додааст. Н.Т. баробари ногувориҳои бисёр, аз баракати вучодаш дар ба вучуд омадани муҳимтарин ҳавзаи илмию хунарии Мароға, рушди риёзиёту мусикӣ аст, донишмандони номвари мусикӣ Сафиуддини Урмавӣ (1225-1294), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Муҳаммади Омулӣ (1232-1349), Мавлоно Муборакшоҳи Бухорӣ, Фаҳруддини Хучандӣ, Абдуқодири Гӯянда (1356-1435) ва диг. рӯи саҳна омаданд. Н.Т. дар мусикӣ рисолаи назарӣ нигошта, баъзе донишмандон «Қанзу-л-таҳаф»-ро низ ба ӯ нисбат медиҳанд. Нуктаҳои таҳқиқи Н.Т. дар иртибот ба ташаккул ва рушди жанру шаклҳои шеърию мусикии «суруд», «тарона», «фаҳлавиёт», ҳамоҳангии шеър мусикӣ, тавонҳои зебоишносии ин ду анвои эҷодиёти бадеӣ арзишманд баён кардааст. Мусикидонон Сафиуддини Урмавӣ, Хоҷа Абдулқодир, Қутбуддини Шерозӣ, Муҳаммади Омулӣ ва диг. дар ҷараёни таҳқиқи масоили назарӣ аз ҳулоҳҳои таҳлили ӯ баҳра андӯхтаанд.

Ад.: Холиқ Р. Саргузашти мусикии Эрон, Техрон, 1333; Шаъбонӣ А. Аз Қуруш то Паҳлавӣ, Техрон, 1348; Радифи мусикии Эрон, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376.

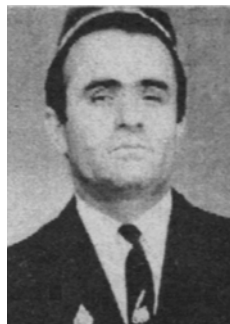

Насриддинов Муродбек (с. т. 1951, д. Мадрушкат, ноҳ. Мастчоҳ, вил. Сугд (Ленинобод)), сароянда (тенори лирикӣ, мавзун), оҳангсоз таронасаро, Артисти халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2000), фориғуттаҳсили Донишгоҳи омӯзгорӣи Хучанд (1976), фаъолияти эҷодию иҷро-

ияшро дар Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (1976, дастаи суруд ва рақси «Зарафшон») оғоз намуд. Аз шогирдони боҳунари Артисти Халқии СССР Муродов Ҷ. буда, дар санъати овозхонӣ

мӯътакид ба анъанаҳои иҷроию эҷодии Самарқанду Зарафшон аст ва таронаҳояшро аксаран таҳти таъсир, бардошт аз анъанот, мероси мусикии тоҷик сохтааст. Н. бештар тамоюл ба сабки иҷроии мусикии шифоҳию устодона (классикӣ) дошта, дар иҷрои шоҳа, гӯшаҳои ин мероси мусикӣ маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч дода, сурудҳои «Баёти 5» ва сокиномааш, «Дугоҳ», «Қӯшчинор», «Дилхироч» ва М.Н. диди нафиси овозхонияшро зухур намуда, иштирокдори рӯзҳои фарҳангии Тоҷикистон, ҷашнвораҳои мусикӣ дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, РФСР, Назди Балтика, Украина, Қазқоз, мамолҳои хориҷӣ (Афғонистон-1985, Ҳиндустон-1988, Яман-1988 ва ғ.) аст. Н. барои маҳорати баланди иҷроӣ, тарғиби мусикии тоҷик бо ифтихорномаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Таджикское искусство, Москва, 2002; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Энциклопедия Душ-бе, 2004; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Насриддинов Ҳусейн (Ҳусейн Насриддин, с.т. 1929, д. Элок, ноҳ. Ҳисор), сароянда (тенори лирикӣ, мавзун), оҳангсоз-таронасаро, Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон (1963), намоёндаи сабки анъанавии иҷроии Самарқанду Ҳисор, мусикиро аз падараш (Насриддини Ғафур) омӯхта, фориғуттаҳсили омӯ-

зишгоҳи омӯзгорӣи Ваҳдат (Орҷоникидзеобод, 1953), Донишгоҳи омӯзгорӣи Душанбе (1971), иштирокдору барандаи азназаргузарониҳои ҷумҳуриявии дӯстдорони санъат (Душанбе, 1952) буда, хунари овозхониро ибтидо дар дастаи ҳаваскорони санъат фаро ва такмил дода (аз с. 1954 то солҳои 1960), пешаи асосиаш, омӯзгорист. Н. мусаннифи оҳангу таронаҳои зиёд ба ашъори классикони адабиёти форсии тоҷикӣ ва шуарои муосир буда, ба достонҳои «Қумринома» (Ҷалолиддини Румӣ), «Насихатнома» (Носири Хисрав), «Бустон» (Саъдӣ) оҳангҳои марғуб сохта ва сурудааст. Н. шоҳаҳои ҷудогонаи мақомҳо ва оҳангу таронаҳои классикии «Муғулҷаи Дугоҳ» (муҳаммаси Васлӣ), «Бебокча» (муҳаммаси Сайидо), «Ирок» (ғаз. Ҳ.Назаров) ва ғ.-ро бо савти марғуб, ифодаҳои рангомези иҷроӣ, лаҳни мавзунӣ овозӣ сурудааст. Иштирокдори барномаи хунарӣ (Қасри Кремлии Съездҳо, Москва, 1964), барандаи ҷоизаҳои азназаргузаронии дӯстдорони хунар (Душ., 1955, 1957, 1961, 1965), рӯзҳои хунари РСС Тоҷикистон (ҷумҳуриҳои назди Бал-

тика), фестивал-симпозиуми байналмилалӣи шашмақомсароён (Исфара, 2003), «Аржанг» (Душанбе: 2002) буда, барои хидматҳои пурбораш дар тарғибу рушди мусиқӣ бо ифтихорномаҳои Ҳукумати РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст. Н. мураббии сарояндагону мутрибони хушсалиқа (Т.Муҳиддинов, И.Боев, Ш.Муҳиддинов, И.Ғаниев ва диг.) аст.

Ад.: Ҳофизони халқии РСС Тоҷикистон, Сталин-обод, 1957; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Насруллох – аз шӯъботи таронавии бисёр машҳур дар таркиботи мақоми «Бузург». Дар маҷмӯи мақомҳои Тошканду Фарғона аз баҳши созии маъмул (ибораат аз чанд қисм). Н.-ро гӯё ромишгаре тасниф намуда, вале дар манобеи хаттӣ аз мансубияти он ба хонандае бо номи Насруллох ахборе сабт нашуда ва дар таълифоти мусиқии (баёзҳои мусиқии садаҳои 18-19) аз ин тарона хеле зиёд ёд шудааст. Устодони мусиқӣ дар иҷрои Н. аз ашъори гуногун (дар баҳру авзони мухталиф) мавриди истифода кардаанд (шуарои давраҳои гуногун). Таркиботи мусиқии Н. дар заминаи авҷу перояҳои муассири савтию тараннумӣ ва иҷрой қорбасти шуда, мусиқиаши шод, интиқолан вусъатафзо ва рангомез аст. Сохтори мусиқии Н. дар адвори мусиқӣ чунин аст:

Насруллох

Сайидо

маҷ - ли - си ху - бо
ни бо - ва - фо ин қос,
су - ру - ли мут -
ри - би ри - до ни хуш - на -
во ин қос.

Дар иҷрои Н. устодони мусиқии ҳар давра замон маҳорати ҳоси иҷрой ба ҳарч дода ва маҳсусан мақомдонони ҳавзаҳои иҷроии Бухорою Самарқанд Раҳимбердии Самарқандӣ (1820-1897), Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936), Домулло Ҳалим (1878-1940) ва диг. маҳорати баланди талқиннамоӣ ба ҳарч дода, дар падида овардани паҳлӯҳои мусиқивияти он тозақориҳои ҳунари наму-

даанд. Мусиқии Н. мавзун.шоду диловез, саршор аз авҷҳои пурвусъату мутавозун аст.

Ад.: Мусоҳочаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмақом, Р:7074 (ИВАН Ҷзб.ССР); Рисолаи Шашмақом, Р:8827 (ИВАН Ҷзб.ССР); Таронаҳои Шашмақом, Р:1197-5 (ИВАН Ҷзб.ССР); Рисолаи Шашмақом, Р:3920-1 (ИВАН Ҷзб.ССР); Шашмақом, мурағибон: Б.Ғайзуллоев, Ш.Соҳибов, Ғ.Шаҳобов, зери назари В.М.Бељаев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабий, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Насрхон – насрчӣ-сароянда, хонанда, мақомдоне, ки дар иҷрои баҳши таронавии мақомҳо маҳорат ва салиқаи баланди ҳунараварӣ ба ҳарч дода ва дар ҳавзаҳои эҷодию иҷроии мусиқии устодона бо сабк, равияи ҳоси талқинамоӣ шӯҳрат доштара гӯянд. Н. бештар дар иҷрои тарона, муғулчаю сарахборҳо салиқаи ҳунараварӣ падида овардаанд. Дар анъанаи иҷроии мақом ва мақомсароӣ намоёндагони мактабҳои ҳунари Бухорою Самарқанд бештар пешдасту пешоҳанг буда, устодони мусиқӣ Раҳимбердии Самарқандӣ (1820-1897), Холдори Хонанда (1821-1896), Бобо Ҷалол (1845-1928), Умари Ҳоғиз (1845-1935), Ҳоҷӣ Абдукарими Хонанда (1848-1910), Содирхон (1847-1931), Ҳоҷӣ Абдуазиз (1852-1936), Домулло Ҳалим (1878-1940), устод Шодӣ (1878-1942) ва диг. маҳорати баланди иҷрой ба ҳарч додаанд. Назди устодони мақом сарояндагони Н.-ро «наср дар савтхонӣ» ҳам ном мебардаанд. Н. табиатан дорои овози пурвусъату муассир, мусиқивор ва имконоти баланди авҷию рангомез аст ва шоҳҳои насрии мақомҳо бо танаввуъоти маҳмалиновой манзури сомеъон менамоянд.

Ад.: Фитрат, Ёзбек классик мусиқаси таърихчаси, Тош.-т, 1927; Алимбаева К., Аҳмедов М. Народ. музыканты Узбекистана: Таш.-т, 1958; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Шашмақом сабоқлари (1-2 китоб), Тош.-т, 2006; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Ҳуҷанд, 2006.

«Нағнис-ул-фунун ли ароису-л-уйюн» («Дар илми мусиқӣ»), с. таълиф 1335, форсии тоҷикӣ, настаълиқ, захираҳои хаттии Тоҷикистон (ИШАИ Ёзб. № 275), мансуб ба қалами Муҳаммади Омӯлӣ (1232-1349), асари қомусӣ, ки зиёда аз 160 соҳаи илмҳои асрҳои миёна мавриди баррасӣ шуда, «Дар илми мусиқӣ» аз баҳшҳои муҳиму арзишманди «Н.» аст. Баҳши мусиқии «Н.» аз

мукаддима, 5-мақолаву фаслҳои ҷудогона таркиб ёфтааст. Дар мукаддима тавсифи назарии мусиқӣ (чун илм ва ҳунар, аз се шоха, яъне назария, санъати алҳон, санъати таълиф-композиция, иртиботи мусиқӣ ба илмҳои дигар-риёзӣ, фалсафа, тиб ва ғ.), саҳми мусикидонони ҷунонӣ (Фишоғурас, ривоят дар бораи ихтироъи мусиқӣ, сози мусиқии барбат), моҳияти бадеию зебоишиносии он бар пояи далелҳои мӯътамад натиҷагирӣ шудаанд.

Мавзӯи мақолаи аввал («Дар савт ва таърифи савт ва кайфияти ҳадуси он; дар нағма; дар асбоби ҳиддату сақил дар савту нағам; дар маънии лаҳн, қисмҳо» маҳали истеъмоли он) тавсифи садо, ҳолоти пайдоиши он, истихроҷи савт дар созҳои мусиқӣ (торӣ, бодию нафасӣ, дафу каф), назари донишмандони мусиқӣ (Фаробӣ, Ибни Сино, Қутбуддини Шерозӣ ва диг.) дар иртибот ба таркиботи мусиқӣ ва ғ. ба риштаи таҳқиқу таҳрир омадаанд. Махсусан, баҳси Омӯлӣ дар хусуси се навъи алҳон (алҳони мулазза, мухайила, инфӣюлия) ҷолиб буда, нуктаҳои таҳлили ин мақола бештар назарӣ буда, инчунин назару таҳаввулотҳои ҳунарии ас. 13-14 натиҷагирӣ шудааст.

Дар мақолаи дуввуми баҳши мусиқии «Н.» («Дар нисбати истихроҷи абъод ва маротиби он дар мулоимат ва мунофарат (консонансу дисонанс)», дар иртибот ба ин мавзӯ дар фаслҳои: дар қасри нисб, дар маънии бўъд (фосила) ва ҷамъ, мулоимату мунофарат, дар ақсоми абъод ва шарҳи мухтасари он, дар маротиби абъод аз ҷиҳати мулоимат ва ғ.) бештар масоили тафсири назарии фосилаҳо (хурд, миёна, бузург), нисбати фосилаҳо дар ҷараёни эҷоди онҳо дар созҳои мусиқӣ, ҳушояндагӣ (мулоимат), ғайриҳушояндагии (мунофарат) фосилаҳо, ҳолоти суратгирии нисбати ин анвои фосилаҳо дар созҳо (торӣ, захимай, бодию нафасӣ, зарбию сафоилӣ), изофату кайфияти ҳосилшавии фосилаҳои баробар, назари пешиниён дар нисбати ин таркиботи илмию амалии мусиқӣ (Фаробӣ, Ибни Сино, Сафиуддини Урмавӣ, Қутбуддини Шерозӣ), дидаю шундаҳои Омӯлӣ қорбасти гардидаанд. Дар мақолаҳои саввуму чаҳорум («Дар нисбати тақсими зуларбаъ аз абъоди лаҳнӣ», «Дар баёни олоҳи алҳон ва маънии дастон ва ҳақиқати парда (12-мақом), овоз, шӯъба ақсоми ҳар як») бештар тақсими фосилаҳо, тафсири созҳои мусиқӣ (се гурӯҳи созҳо: торӣ, тории захимай, захимай қамонӣ, нафасӣ, зарбӣ, зарбии сафоилӣ), созҳои маъмул, ки дар таҷриботи назарӣ ва дар иҷро нақши муҳим доранд (уд, танбӯр, най, даф ва ғ.), нақши сози уд дар тафсири таркиботи мусиқӣ, шарҳи 12-мақом,

6-овоза, 24-шӯъба, 48-гӯшаи мусиқӣ, усули хориҷ қардани ин таркибот (назари устодони илму амал Сафиуддини Урмавӣ, Қутбуддини Шерозӣ ва диг.), баҳс дар атрофи пардаҳо (12-мақом, таркиботи он), усули хориҷқунии ин мураккаботи мусиқӣ дар созҳои мусиқӣ (уд), тафсири ҳулосаҳои пешиниён (Сафиуддини Урмавӣ) дар баёни мақомҳои маъмул, тасхеҳи гуфтаҳои аҳли таҳқиқ дар иртибот ба пардаҳо (мақомҳо) ва ғ. таҳқиқу баррасӣ шудаанд. Зарб (иқоъ, илми иқоъ) мавзӯи мақолаи панҷуми «Н.» буда («Дар баёни иқоъ ва адвори он, кайфияти санъи алҳон» ва ду фасл «Дар ҳадди иқоъ ва азминаи иқоъӣ ва ақсоми он», «Дар тақсими иқоъ») тафсири зарб, таркиботи зарбӣ, зарб чун қисм, шоҳи муҳиму таркибии мусиқӣ, назари донишмандон (Фаробӣ, Ибни Сино), дарки зарб ва таркиботи зарбӣ дар амалии мусиқӣ, зарбҳои маъмул ва ғайримаммул, риояи таносубҳои иқоъӣ (зарбӣ), таносубҳои иқоъӣ, иртиботу тавъамии шеърӯ мусиқӣ, шарҳи мухтасари жанру анвои шеърию мусиқӣ (нақш, савт, амал, қор, пешрав, қор ва ғ.) ба риштаи тафсиру таҳқиқ омадаанд. Мавзӯи таъсиру бардошти бадеию зебоишиносӣ дар хотимаи баҳши мусиқии «Н.» мӯҷазу назаррас ба қалам омадаанд, ки идомаи мантиқии нуктаҳои таҳлили Фаробӣ, Ибни Сино, Сафиуддини Урмавӣ, Қутбуддини Шерозӣ ва диг. аст. Баҳши мусиқии «Н.» бори аввал бо кӯшиши Семёнов А.А. муаррафӣ ва ба забони русӣ тарҷума шуда, минбаъд мавзӯи баррасии ҳулосагии муҳаққиқони ватанӣ гардидааст. Баҳши мусиқии «Н.» дар омӯзиши диду афкори назарии мусиқии ас. 13-14 чун манбаъи муҳим арзиши ҳоси таърихӣ назариро дорост.

Ад.: Шамсуддин ибни Муҳаммад ибни Маҳмуди Омӯлӣ, Нафоис-ул-фунун-ли-ароису-л-уйюн, Р:275, ИВАН Уз.ССР; Р:651 ИВАН Тадж. ССР; Нафоису-л-фунун..., таълифи Бехрӯз Сарватиён, Табриз, 1352; Нафисӣ С. Таърихи назму наср..., қ.1, Техрон, 1332; Хонларӣ П. Раҳнамои адабиёти форсӣ, Техрон, 1341; Муъин М. Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1334; Мирхонд, Равзату-с-сафо, қ.4, Техрон, 1345; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, қ.1, Техрон, 1376; Семёнов А.А. Трактат о музыке Амоли, рук. инв. № 110 биб. Ин-т искусствознания Уз.ССР; Музыкальная эстетика стран Востока, Москва, 1967; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ.2, Душ., 1989; Номномаи мус. Эрон, Техрон, 1376.

Нашид. 1. Суруд, хонандагӣ, баландии садо, тарона, шеър, ғазал.

2. «Нашиду-л-ношид» яке аз сифатҳои Таврот, газали газалҳои (суруди сурудҳо) Сулаймон.

3. Хондани савт ва овоз. Ту кам аз мурге мабош андар нашид.

4. Навъи суруд (тасниф): нашиди Ачаму Араб.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Нашидсароӣ. Сарояндаи нашиду суруд, овозхонӣ, сурудхонӣ.

Ноҳид даст бар сар аз бани ғам рубобвор,

Навҳақунон нашидсароӣ андар омад.

(*Ҳоқонӣ*)

Нашиди араб. Яке қисмҳои тасониф (ҳафдаҳгона ва чаҳордаҳгона) аз қадимтарин навъи он ки «қабл аз аснофи тасониф чун қавл, навбат, басит» ва ғайра баёнгарии хусусияти мусиқии мавзун будааст. Дар Н.а. ду байт арабӣ ба наср нағмаҳо бидуни давре аз адвори зарбӣ (икӯӣ) ба шакли талҳинии бевазн монанди овоз, ду байт ба назми нағмаот монанди тарона устувор ба давре аз даври иқӯӣ меҳондаанд. Агар Н.а. бар газал ё қасида мутаалиқ бошад, қулли абётро ба насру назм адо менамуданд.

Нашиди Ачам. Нашиде, ки дар асоси баётҳои форсӣ иншод мегардад.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1355; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Нашити Форсӣ (с.т. номаълум, Рай, с.в. 712 Мадина), сароянда, навозанда, мусикидони форсчӣ, аз муҳочирини Хуросон, ғуломи Абдуллоҳ ибни Чаъфар ибни Абӯтолиб буд. Санъати сознавозӣ, овозхониро аз падараш, ки ромишгари дарбори Яздигурди саввум (632-651) буд, омӯхтааст. Н.Ф.-ро арабҳо баъди тасарруфи Эрон ба Мадина бурда, дере нагузашта забони арабиرو омӯхта, ба яке аз пешоҳангони мусиқӣ ба камол мерасад. Дар иҷрои сурудҳои мавсимино маросимӣ, махсусан марсиявӣ шӯҳрат ёфта, дар заминаи мероси мусиқии ниёконаш силсилаҳои гуногунмавзӯи мусиқӣ меофардад. Муддате дар хидмати халифаҳо

Абдуллоҳ ибни Чаъфар, Абдулмалик ибни Марвон будааст. Н.Ф. дар ташкилу сарвари дастҳои хунарии аҳди хилофат саҳми босазо дошта, зумраи зиёди сарояндаю навозандагони зану мард: Мухризи Форс, Маъбад, Чамила, Иззатулмиллод, Ибни Сурайҷ ва диг. ро тарбия намудааст.

Ад.: Абӯлфараҷи Исфаконӣ, Китоб-ал-огонӣ, Миср, 1900-1905; Шуштарӣ, Эрон ғахвораи донишу хунар, Техрон, 1350; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, қ.1, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Еолян И. Очерки арабской музыки, Москва, 1977; Шотен А. Обзор мароканской музыки, Москва, 1967; Ханна аль-Фахури, История арабской литературы, Москва, 1961; Фильштинский И., Шидфар Б. Очерк арабо-мусульманской культуры, Москва, 1965; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ.2, Душ., 1989; Farmer H. A history of Arabian music, London, 1967.

Нашич. Фосила андохтан байни ду овоз бо кашидани савт тавассути хонанда. Н. кори хунарии хонанда аст, на навозанда, зеро ки дар забони арабӣ садоест, ки аз сина барояд (овози шикамӣ, насач, насачан, насичан) Насач-ал-мутриб: хонандае, ки овози худро кашид ва миёни он ду овоз фосила андохт.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Начмуддин Бадрии Хонанда (с.т. 1883, Самарқанд, с.в. 1946, Самарқанд), сароянда, мутриб (танбӯрӣ), оҳангсоз-таронасарои мардумӣ. Аз симоҳои машҳури ҳавзаи иҷроии Самарқанд буда, санъати сознавозӣ ва овозхониро ибтидо аз падараш омӯхта, муддате назди Бобо Ғиёс (1859-1927), Бобо Чалол (1845-1928) хунар андӯхта, минбаъд бо Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936), Абдулхайри Ҳофиз (1868-1919) дар ҳамкорӣ, эҷод ва хунаравӣ намудааст. Н.Б. аз сарояндагони беҳтарини «наср» дар ҳавзаи хунарии Самарқанд махсуб шуда, дар иҷрои шоҳаҳои «савт», «талқин» ҳам қорҳои зиёди хунари намудааст. Иштирокдори Олимпиадаи 1-уми умумииточикии сарояндаю мутрибон (Душанбе, 1931). Солҳои зиёд роҳбар ва сарвари дастаҳои хунари буд ва дар мактабу омӯзишгоҳҳои ш. Самарқанд ба ҷавонон мусиқии устодона ва мардумиро омӯзонид, завқи баланди шеършиносӣ ва шеърғӯӣ дошт.

Ад.: Маводи бойгонии марказии ш. Самарқанд, о.д.277-397; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар асри XX, Хучанд, 2006.

Начмуддинова Сабоҳат
(с.т. 1966, ш. Душанбе), сароянда, хунарпешаи шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (2005), фориғуттаҳсили факултаи мусикии тоҷики Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1983-1988, тахассуси овозхон, устодон Барно Исҳокова, Бойму-

хаммад Ниёзов) буда, аз с.1988 то имрӯз сарояндаи Ансамбли давлатии шашмақомхонони ба номи Ф.Шаҳобов Кумитаи радио ва телевизиони назди Ҳукумати ҶТ аст. Н.С. аз бонувони ҷавони бохунари мақомхони тоҷик буда, сабки иҷроиро дар талқини шоҳаҳои овозии: «Талқинчаи Сабо», «Гиря», «Муноҷот», «Ушшоқи Содирхон», «Чапандози Қаландарӣ», «Мустаҳзоди Рок», «Қашқарчаи Ушшоқи Содирхон», «Уфари Ороми ҷон», «Сарахбори Ороми ҷон» ва ғ. ба харҷ додааст. Н.С. инчунин дар иҷрои таснифоти оҳангсозону осори мусикии шифоии тоҷик маҳорати хуб дорад. Иштирокдору барандаи ҷоизаҳои озмуни мақомхонони ҷумҳурӣ (1986), Ифтихорномаи Президенти ҶТ (2001), рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (Москва, 2005), Франция (Париж, 2005) ва фестивали байналмилалӣ «Шашмақом» (Душанбе, 2006) буда, дар ҳайати хунармандони кишвар ба мамолики хориҷӣ сафар намудааст. Н.С. барои маҳорати хуби иҷрой, саҳми арзандааш дар тарғибу рушди мусикии тоҷик бо ифтихорномаю унвони фахрии ҶТ сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Ҳолномаи Начмуддинова С. (бойгонии Кумитаи радио ва телевизион).

Ниёзов Боймуҳаммад
(с.т. 1927, дех. Марғузорақ, Хучанд в. 2009), сароянда (баритон, мавзун), оҳангсоз-таронасаро, Хунарманди мардумии Тоҷикистон (1999), косибзода, сознавозию овозхониро ибтидо аз падараш (Ҳочимуҳаммадов Ниёзмуҳаммад) омӯхта, дар ин замина хунарашро та-

вассути бобояш (Азимати Ҳочимуҳаммад), ки аз ҳамдастони Содирхони ҳофиз буд, такмил медиҳад. Ӯ таҳсилашро дар омӯзишгоҳи мусикии Хучанд (1939-42) идома дода, дар барномаҳои теат-

ри тамошобинони ҷавон ширкат намуда, сипас дар муассисоти хоҷагии Хучанд (1942-1947), коргузори механикии ноҳ. Хучанд (1947-1955), аъзои дастаи дӯстдорони санъат хоҷагии ноҳия ифои вазифа намудааст. Фаъолияти асосии хунарии Н.Б. аз соли 1955 (дар театри мазҳакаю мусикии Ленинобод) оғоз шуда, дар чандин намоишномаҳои мусикӣ нақшҳои ҷолибе офарида дар ин солҳои силсилаи оҳангу таронахоро («То кай», «Доғи таманной ту», «Эй ҷони ман асират», «Гуфтему гуфтем», «Лаби нӯш») дар зимни таъсиру бардоштҳои эҷодӣ аз осори мусикии мардумӣ, хирфай тасниф карда ва аз соли 1963 ба сифати сароянда дар Кумитаи давлатии радио ва телевизиони РСС Тоҷикистон (1963-1980) фаъолияти иҷроияшро дар дастаи мақомхонон таҳти сарвари Ш.Соҳибов (1903-1972), Ф.Шаҳобов (1911-1974) идома дода, асосҳои иҷроии санъати мақомхониро фаро гирифт. Дар ҳамдастӣ бо сарояндагони мақом қисмҳои муҳими ин шоҳкориҳои мусикиро бо тозақориҳои иҷрой сабт намуда, чанд муддат дар шӯъбаи мусикии анъанавии Ин-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (1980-1986) ба ҷавонон анъаноти иҷроии мақомҳо ва мусикии мардумиро дарс медиҳад. Н.Б. ба сифати донанда ва иҷрокунандаи мусикии устодона («Шашмақом») дар иҷрои шоҳаҳои муҳими мақомҳо «Муғулчаи Дугоҳ» (ғаз. Фуруғӣ), «Нимчӯпонӣ» (ғаз. Бедил), «Мустазоди Наво» (мухам. Ҳаё), «Чапандози Наво» (ғаз. Ҳаҷрӣ), «Насруллоҳӣ» (ғаз. Сайидо), «Талқини Баёт» (ғаз. Ҳилолӣ), «Наврӯзи Сабо» (ғаз. Ҳофиз) ва ғ.-ро ба маҳорату сабки хоси иҷрой ба субут расонидааст. Н.Б. мусаннифи зиёда аз 60-суруду тарона буда, аз охири солҳои 80-уми ас. 20 то имрӯз фаъолияти омӯзгорию иҷроияшро дар факултаи санъати Донишгоҳи Хучанд, дастаи «Шашмақом»-и «Нури Хучанд» идома дода, ба ҷавонон сирҳои нисбонии ин шоҳкориҳои мусикиро меомӯзонанд. Н.Б. иштирокдори даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар Русия (1967), симпозиумҳои байналмилалӣ мусикии Шарқ (Самарқанд 1978, 1983), фестивал-симпозиуми байналмилалӣ шашмақомхонон (Исфара, 2003, Душанбе, 2006 – барандаи мукофоти аввал) буда, бо барномаи хунари дар кишвари Афғонистон (1968) хунарнамой карда, барои хидматҳои арзанда дар рушди санъати мусикӣ ва тарғиби арзишҳои волои он ба ифтихорномаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз шуда, намунаи баргузидаи сурудхояш ба таъби расидаанд.

Ад.: Сурудҳои Боймуҳаммад Ниёзов, Душ., 1988; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2,

Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 2003; Таджикское искусство, Москва, 2002; Ҳақимов Н. Шашмаком дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Низомии Ганчавӣ (Илӥс ибни Юсуф, машхур ба Низомии Ганчавӣ, с.т. 1128, Ганча, с.в. 1212, Ганча), ҳақим, шоир, музикдон (бештар ба муסיкии назарӣ), мусаннифи «Ҳамса». Дар осори хаттӣ аз омӯзиши муסיкии Низомӣ гузорише зикр наёфта, лек аз навиштаҳояш пайдост, ки дар найнавозӣ хунарманд будааст. Дар осори Н. тавсифи ромишгарон, устодона истифода намудани истилоҳоти музикӣ, музикӣ дар базму нишаст, хунарнамоии Барбаду Накисо, лаҳну навоҳои Борбад, эътибори волои музикӣ дар замони Сосониён (222-651) ва ғ. бо муҳаббати саршор қаламдод шудаанд. Чунин бармеояд, ки Н. музикиро низ зимни илми риёзӣ омӯхта ва иттилооти комиле дошта, дар ашъораш олами рангину навою парда, хунари рангомези овозхонӣ, сознавозӣ, диди таҳқиқи зебоишиносии созу овоз хеле муассир ба қалам омадаанд, ки аксари он таъбири вожаи амалию назарии муסיкии устодона барҷо мондаанд. Он вожа, таъбир, ибороти музикӣ, ки Низомӣ дар ашъораш ба қалам овардааст, минбаъд на фақат дар осори адабӣ, таърихӣ, фарҳангу қомусҳо, инчунин дар таълифоти назарии музикӣ аҳли созу овоз мавриди истифода шуда, дар баёни ин ё он таркиботи созу овоз барои далел ба тавсифоти Н. мурочиат кардаанд. Муҳимаш он, ки Н. дар ҳифз ва идомати истилоҳоти амалию назарии сирф форсии тоҷикӣ қори мондагоре намуда, ин усули тавсифиаш дар асрҳои баъдӣ чун сарчашмаи муҳими адабӣ, таърихӣ ва музикӣ барои музикдонон хидмат намудааст. Масалан дар осори Н. истилоҳоти муסיкии: хуниёгар, соз, созанда, сознавоз, соҳтан, созан, овоз, овозхон, хонанда, гӯянда, навоз, навозанда, навохт, навоҳтан, мутриб, ромишгар, нағма, нағмаи Довудӣ, хушовоз, захма, парда, наво, навосоз, «Ушшоқ», «Ҳисор», «Сипоҳон», «Хусравонӣ», «Рост», нағмаи довудсоз, хориҷ аз парда, бенавотар ва ғ. дар шаклҳои гуногун мавриди баррасӣ шудаанд. Истилоҳоте, ки Н. ба қалам овардааст дар манобеи хаттии муסיкии асрҳои баъдӣ ба сифати истилоҳоти дақиқи таркиботи муסיкии амалию назарӣ қаламдод шуда ва ҳатто бисёр қомусу фарҳангшиносон дар қараёни тавсифу баррасии истилоҳоти музикӣ ба Н. истинод овардаанд. Дар осори Н. олами рангини муסיкии созӣ хеле муассир қаламдод шуда (созҳои торӣ, тории захмай, бодӣ, нафасӣ, зарбӣ, зарбии сафо-

илӣ), ин рангорангӣ, муסיкивият на фақат ҳоси достонҳои «Ҳамса»-и ўст, инчунин шеърӣ хуниёӣ (шеърӣ рубобӣ) дар ғазалу қасоид, мувашшаҳоташ боз ҳам ғанитару музайянтар ба қалам омадаанд. Чехраи Борбади Марвазӣ (598-99–628-38) дар «Ҳамса»-и Н. ба сифати қулли олами хуниёӣ хирфай, сароянда, ромишгар, асосгузори маҷмӯи мӯхташами муסיкии устодонаи «Хусравонӣ», ба қалам омада, тавассути ин чехраи тобноки созу овоз, рангомезии музикӣ, диди муассири муסיкивияти мардумони эронӣ дар ҳамоҳангӣ ба дигар анвои эҷодиёти бадеӣ (шеър, рангомезии тасвиrotи шеърию музикӣ, вусъати таҳаввулотӣ фикрии зебоишиносии музикӣ) дар иртибот ба таърихи дирӯзу замонааш ба риштаи тавсифоти баланди шоирона рӯи қор омадааст. Борбад аз дидгоҳи Н. шахсияти бузургу нотақрори созу овоз, ҳифозатгари арзишҳои бузурги тамаддуни бузурги замони Ҳахоманишию Сосонист:

Чу барзад Борбад бар хушкруде,

Бад-ин таррӣ, ки баргуфтам суруде.

Нагунҷад он тараннум андарин соз,

Муҳолиф бошад ар бардорӣ овоз.

Балоғат, ғасоҳат ва рангомезии музикӣ дар осори Н. дар пояи хеле волохунари қорбаст шудаанд.

Ад.: Қуллӣти Ҳақим Низомии Ганчавӣ, Техрон, 1374; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Вожаномаи муסיкии Эронзамин, Техрон, 1375.

Низомов Аслиддин

(т.1950, ш.Панҷакент, вил. Суғд), музикишинос-шарқшинос, фориғуттаҳсили омӯзишгоҳи муסיкии ш.Ленинобод (1970) ва консерваторияи давлатии Тошканд (факултаи назар-

рияи музикӣ, 1976), узви Иттифоқи оҳангсозони СССР ва РСС Тоҷикистон (1980), раиси иттифоқи композиторони ҚТ (1999-2007), мудири шӯъбаи фарҳанги дастгоҳи иҷроияи Президенти ҚТ (2005-2007), ректори Ин-ти дав. санъати Тоҷикистон (аз 2007), доктори санъатшиносӣ. Н. баъди хатми до-нишгоҳи олӣ фаъолиятро чун ходими илмии Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон шӯъбаи таърихи санъати Инст-ти таъриху бостоншиносӣ ва мардуминосӣ (1976-79), мудири кафедраи муסיкии шарқи Инст-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба

Нимрӯз

номи М.Турсунзода (1979-82), сардори Управления оид ба корҳои санъати Вазорати маданияти РСФСР Тоҷикистон (1982-86), директори Театри академии опера ва балети ба номи С.Айнӣ (1986-87), ходими калони илмӣ шӯъбаи таърихи санъати Инст-ти таъриху бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ ҶТ (1987-1998), сардори шӯъбаи кадрҳои оид ба таълим ва илми Вазорати фарҳанги ҶТ (1999-2000) ва ғ. ифои вазифа намудааст. Н. муаллифи зиёда аз 100 мақолаҳои таҳқиқӣ ва 3 рисола роҷеъ ба масоили мубрами таърих ва назарияи мусиқии тоҷику мардумони Шарқи Миёна ва Наздик аст. Н. дар таҳқиқоти хеш мавзӯҳои назарияи мусиқӣ дар таълифоти Ибни Сино (980-1037), анъанайи меросбарӣ дар санъати мақом ва мақомсарой, иртибототи таърихӣ мақомҳо ва мусиқии хирфайи мардумони Мағриб (нубаҳо), диди бадеию зебоишиносӣ дар мақомҳо, мусиқӣ аз дидгоҳи аҳли тасаввуф, суннати меросбарӣ дар мусиқии оҳангсозӣ, нақши мақомҳо дар ғановати мусиқии устодонаи мардумӣ (бар пояи бардошту таъсир аз мусиқии мақомӣ ва муассирӣ он дар фаъолияти эҷодӣ иҷроии ромишгарони мардумӣ, таъсири бозтобии мақомҳо дар мусиқии шифоӣ, таносуби тавъамии жанру шаклҳои шеърӣ мусиқӣ, ниҳодҳои ҳунари дар мусиқии мардумӣ ва устодона, суннати меросбарӣ-устоду шогирд дар анъаноти мусиқии тоҷик) ва ғ. ба риштаи таҳқиқ овардааст. Дар рисолаҳои «Осори тасаввуф дар мусиқии мардумони Осиёи Марказӣ» (Душ., 2000), «Таърих ва назарияи Шашмақом» (Душ., 2006) бар пояи манобеи хаттии таърих, адабӣ мусиқӣ ва тасаввуфӣ паҳлӯҳои диду тафаккури бадеию зебоишиносии мусиқӣ, таърих ва назарияи мақомҳо чун хориқаи муассир дар тамаддуни тоҷикон ва м.и. мавриди баррасӣ шудаанд. Дар мақолоти фаннии Н. («Шашмақом ва нубаҳои Мағрибӣ», «Инкишофи жанрҳои анъанавӣ дар маданияти мусиқии Тоҷикистон», «Шашмақомӣ қадим ва муосир» ва ғ.) бештар масоили назарӣ, таърихи таҳаввули анъанайи мақом ва мақомсарой бо диду бардоштҳои таҳлилий натиҷагирӣ шудаанд. Н. иштирокдори Симпозиум ва фестивалҳои байналмилалӣ мусиқии (Самарқанд-1978, 1983, 1987, Исфар-2003, Душанбе-2006), конфронсҳои байналмилалӣ (Пхенян-1986, Техрон-2005), рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар Русия ва Франция (Маскав, Париж-2005) ва ғ. аст. Н. муаллифи мақолоти зиёде барои Донишномаи советии тоҷик (ЭСТ), Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик (ҷилҳои 1-3, Душ., 1988-2004) ва тарҷумаи бахши мусиқии «Шифо»-и Ибни Сино («Ҷавомеъ-ал-мусиқӣ» аз забони арабӣ ба заб. русӣ) аст.

Ад.: Ҳолномаи Низомов А.; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

«Нимрӯз» 1. Аз оҳанг, сурудҳои силсилаӣ, мавсимӣ-маросимӣ замони Сосониён (222-651) буда, мансуб ба маҷмӯи дуввуми «Хусравонӣ»-и Борбади Марвазист (598-99-628-38).

2. Шӯъба дар таркиби мақом «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас. 12-13).

3. Гӯша, қитъаи иловагии тараннумӣ дар таркиби шӯъбаҳои «Мухайяр», «Бастанигор» («Дувоздаҳмақом», ас. 15-16). Дар манобеи хаттии мусиқии ас. 16-17 ва баъдӣ «Н.» ба сифати гӯша, қитъаи созӣ (овозӣ) дар таркиботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом», «Шашмақом», дастгоҳҳои эронӣ) бо ин ном собит намуда, шояд тағйири номӣ шуда бошад.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1350; Абдулқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Абдулқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1370; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Шуштарӣ М. Эрон ғахвораи донишу ҳунари, Техрон, 1350; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1, Душ., 1989; Раҷабов А. Сарнавишти ҳунигар, Душ., 1990; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Нимсақил (Ним) – шӯъбае дар «Шашмақом» буда, усул, авзонаш аз вазни гарон таркибёфтара гӯянд. Сохтори усули доиравии Н. дар адвори мусиқӣ чунин аст.

Дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ шоҳаи сози (мушкилот, чертим йӯли буда) дар мақоми «Навост». Н. ҳамсон бо усули доира ба иҷро мерасад.

Ад.: Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 2005; Шашмақом сабоқлари, Тош.-т, 2005; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006.

Нисбат. Истилоҳи хоса дар мусиқӣ. Н. дар мавриди кинояест аз муносибати суруд, вақту замони муайян, ҳар суруд, оҳангро бо замони хос нисбате бошад. Бӯд, фосилаи байни ду нағма ва касри ҳосил аз санҷиши мақодири онро Н. номидаанд. Нисбати алҳон, нисбати пардаҳо ва овозҳо.

Ад.: Абдуқодир Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1355; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Нисбати алҳон – таносуби байни алҳонро дар мусиқии мақомӣ гуфтаанд. Аммо пардаи «Ҳичозӣ» аз пардаҳои «Бузург», «Ироқ», аз овозоти «Моя», шӯъбаҳои «Нухфут», «Найрез» нисбат доранд. Маҷмӯи даврҳо аз маҷмӯи лаҳнҳои салоса тартиб ёфта, муносибате ба ҳамдигар доранд.

Ад.: Абдуқодир Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1355; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Нисбати пардаҳо ва овозҳо. Пардаю овозҳо дар мусиқии мақомӣ бо якдигар муносибат дошта, зеро ҳар парда (мақом) аз муносибати таркиби овозҳои пасту баланд сурат мегирад.

Ад.: Абдуқодир Мароғӣ, Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Нишебу фароз. 1. Пастӣ, баландӣ.

2. Дар истилоҳи мусиқӣ баландӣ ва пастии (авчу фуруд) оҳанг (лаҳн) аст аз садои зер (боло, авҷ) ба самти садои бам (поён, фуруд) ва баракс. Н.ф. гӯшаест мустақил ва дорои муқаддима ва шеър маҳсуб нашуда, балки дар воқеъ муносиби радиф бинобар ба тавони тақозои мавқеият тавассути навозанда навохта мешавад. Дар муқаддимаи мақомҳо нишебу фароз мулоҳиза мешавад.

Ад.: Абдуқодир Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон,

Техрон, 1355; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Нози Наврӯз». 1. Наво, суруди мавсимӣ-маросимӣ, ки дар аҳди Сосониён (222-65) тасниф шудааст.

2. Аз сурудҳои наврӯзӣ, ҷашнии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (594-628) эҷод карда, мансуб ба шоҳаи дуввуми маҷмӯи «Хусравонӣ»-ст.

*Чу дар парда кашидӣ «Нози Наврӯз»,
Ба наврӯзӣ нишастӣ давлат он рӯз.*

(Низомӣ)

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Рост» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13).

4. Минбаъд дар таркиботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом») ва имрӯз «Шашмақом», «Ҳафтдастгоҳ» (эрони) «Н.Н.» собит нашуда, шояд номаш тағйир ёфтааст.

Ад.: Луғатномаи Деххудо, Техрон, 1377; Низомии Ғанҷавӣ, Хусрав ва Ширин, Техрон, 1346; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ..., Техрон, 1342; Абдуқодири Мароғӣ, Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лақҳнав, 1892; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346.

«Нози Ширин». 1. Суруди мавсимӣ-маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст.

2. Суруди наврӯзӣ, ки Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) барои маҳбубаи Хусрави Парвиз (594-628) тасниф намуда, шомили шоҳаи дуввуми маҷмӯи «Хусравонӣ»-ст.

3. Гӯшаи тавсифӣ, тараннумӣ дар таркиботи мақоми «Рост» («Дувоздаҳмақом», ас. 12-13).

4. Минбаъд дар манобеи мусиқӣ аз мавҷудияти чунин гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақомҳо собит нашудааст.

Ад.: Низомии Ғанҷавӣ, Хусрав ва Ширин, Техрон, 1346; Деххудо, Луғатнома, Техрон, 1377; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лақҳнав, 1892; Розонӣ А. Созу овоз..., Техрон, 1342; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376.

Нозимов Зафар (с. т. 1940, дех. Сақов, ноҳ. Ҳоит), сароянда (баритони лирикӣ), оҳангсоз-та-

ронасаро, Артисти халқии РСС Тоҷикистон (1974), барандаи ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (2002), сарояндаи яккаҳои Филармонияи давлатии Тоҷикистон

(1958-1959), оркестри соҳҳои миллии Кумитаи давлатии радио-телевизиони назди Ҳукумати РСС Тоҷикистон (1959-1962), сарояндаи Филармонияи РСС Тоҷикистон (аз с. 1962), роҳбари бадеии дастаи ҳунарии «Ганҷина» (1986-1998). Н.З. мусаннифи зиёда аз 130-суруди таронаҳои гуногунмавзӯ буда, бо маҳорати ҳоси эҷодӣ иҷроияш дар таънавуот, рушди мусиқии тоҷик саҳми ҳоса дошта, таронаву сурудҳои классикиро ҳам муассиру рангомез сурудааст. Н.З. иштирокдори чандин даҳаҳои адабиёт ва ҳунари тоҷик дар ҷумҳуриҳои СССР, рӯзҳои фарҳангии Тоҷикистон дар мамӯлики хориҷӣ: Эрон (1961), Афғонистон (1963, 1967, 1972, 1983), Ҳолланд (1978), Туркия (1978), Югославия (1984), Австрия (1983), Ҳиндустон (1984) ва ғ. буда, мусиқии тоҷик ва рангомезии онро бо сабаки ҳоси иҷроӣ манзури сомон намудааст. Н.З. барои хидматҳои шоистааш дар рушди тарғиби санъати мусиқии тоҷик бо Ордени «Нишони фахрӣ», ифтихорномаҳои СССР ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мушарраф шудааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Суруди Зафар, Душ., 2000; Таджикское искусство, Москва, 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003.

«Ноқусӣ».

1. Аз силсиласуруд, оҳангҳои мавсимӣ-маросимии (наврӯзӣ, ҷашнӣ) замони Сосониён (222-651).

2. Лаҳни (суруд) шашум аз таснифоти (лаҳн) сегонаи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (594-628) сохтааст.

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас. 12-13).

4. Шӯъба дар мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас. 14-17), ки байни гӯшаҳои «Масеҳӣ» ва «Карашма» воқеъ аст.

5. Шӯъбаи сози дар мақоми (дастгоҳи) «Сегоҳ», ки байни гӯшаҳои «Масеҳӣ», «Шоҳхитой» (хафтдастгоҳи эронӣ) ҷойгир аст. 6. Номи як овози дастгоҳи (мақоми) «Сегоҳ» (эронӣ). 7. Дар қисме аз манобеи хаттии мусиқӣ (ас. 13-15) «Н.» лаҳни 26-ум аз лаҳнҳои сегонаи Борбад собит шуда, гӯё онро дар зимни садои зангулаи (нокус) тарсоён (юнонӣ) тасниф карда, вазни арӯзияш дар

бахри мутадорӣ мусаммани мақтӯъ буда, руҳи шунавондаро бо тасвири ифодаҳои муноҷотӣ (ситоишӣ) тамоюл менамудааст. 8. Дар таркиботи «Шашмақом» бо ин ном гӯша, қитъаи мусиқӣ амал надорад, шояд номи «Н.» иваз шуда бошад.

Ад.: Луғатномаи Деххудо, Техрон, 1337; Фарҳанги Эронзамин, ҷ. 8.; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лақҳнав, 1892; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Абдулқодири Мароғи, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1350; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р. 449, ИВАН Уз.ССР; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ..., Техрон, 1342; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Нола. 1. Овози ҳолӣ аз аламу ҳасрати ботинӣ ва ғаму дардҳои инсон. Вожаи Н. танҳо ҳоси мусиқӣ нест, лекин таркибҳои мусиқиаш мавриди истифода аст:

*Тапиданҳои дилҳо нола шуд оҳиста-оҳиста,
Зи ҳад ҷун бигзарад ин нолаҳо фарёд мегардад.
(Соиб)*

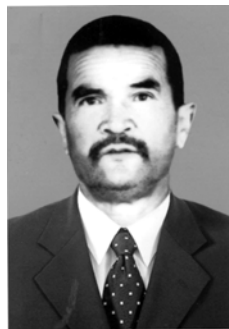
2. Овоз хондан, суруд хондан бо як сабаки бисёр муассиру рангомез

3. Дар истилоҳи сӯфия муноҷоти солиқ аст.

4. Таркибот – нолаи мутриб, садои хонанда, нолаи зеру бам. Н. гоҳе дар мақом изофа шудани кинояте ба маънии овози ҳазин ҳам қорбурд шудааст.

5. Нолаи сози мусиқӣ, нағма, нолаи даф, нолаи най, нолаи сим.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Норматов Иброҳимҷон

(с.т. 1906, ш.Исфара, с.в. 1975, ш.Исфара), сароянда, Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон (1960), намояндаи соҳибхунари ҳавзаи иҷроии Исфара. Ба мусиқӣ аз овони хурдсолӣ ворид шуда, асосҳои иҷроӣ, сонавозӣ, овозхониро назди ус-тодони ин ҳавзаи иҷроӣ Раҳматхоҷаи Эшон, Ибни Ямин фаро гирифт. Фаъолияти эҷодӣ иҷроии Н.И. бештар дар Театри халқии ш. Исфара (1936-1970) сурат гирифта, дар

ташаккул ва ривочи барномаи ҳунарии ин боргоҳи ҳунари мардумӣ хидмати мондагор намуда, дар бузургтарин иншооти он солҳо Канали калони Фарғона бо суруду созаши хидмат кардааст. Санъати сознавозию овозхонии устодонаю мардумиро ба Солиев М., Шарифов М., Йӯлбарсов М. ва диг. омӯзонида, саҳми устодӣ дорад. Ў бештар аз 40-суруду оҳангҳои «Шашмақом», мусиқии устодонаи мардумиро иҷро ва барои ҳазинаи Радиои тоҷик сабт намудааст. Н.И. барои хидматҳои дар рушд ва тарғиби мероси мусиқии тоҷик, ҳифзу рушди он ба Ифтихорномаи Ҳукумати РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Носоз. 1. Аз соз афтодан, номавзуну номурааттаб гардидан, чӯр набӯдани сози мусиқӣ.

2. Бадоханг, номавзуну гӯшхарош, сози нокӯку номавзун садодиҳанда, иҷрои бади мусиқӣ.

*Гӯи рағи ҷон мегусилад нағмаи носозаши,
Нохуштар аз овозаи марғи падар овозаши.*

(Саъдӣ)

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Девони Саъдӣ, Техрон, 1366; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Нохунгирифт – аз таъбирҳои қадимии назарӣ ва амалии мусиқӣ буда, дар иртибот ба ангуште (нохун), ки амали гирифтро дар созои муқайид анҷом медиҳад. Дар шарҳи тавсифи сози чанг хотирнишон шуда, навозандаи моҳир, ки дар амалия ва назарияи мусиқӣ бархӯрдор аст, ончи аз табақоти адвор моил аст, аз н. истифода карда метавонад. Навозандаи моҳиру бодониш эҳтиёҷ ба кӯки соз надорад.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Нохунбозӣ – нохун расонидан, нохун задан, нохунзан, нохункашидан

1. Мизроб задан, нохун ба монанди мизроб задан:

*Зи нохунбозии мутриб чиҳо дар соз меояд,
Ки муштии нохунаш бар дил зи ҳар овоз меояд.*

2. Нохун расонидан бар сози мусиқӣ, нохун задан бар соз, навохтани соз:

*Ҳусн бар сози муҳаббат чу расонад нохун,
Нолаи соз аст, чӣ аз нуқра чӣ аз оҳанги тор.*

3. Нохун задан дар мафҳуми умумӣ навохтани соз аст:

*Шуд аз захма мизроби мутриб кабӯд,
Зи нохунзадан нохунаш гашит суд.*

Дар адабиёти форсӣ нохунзадан ба созо, ки бо ангуштони даст низ навохта мешаванд, тафсиру тавзеҳ шудааст:

*Зарраву хуришед гар дар рақс ояд дур нест,
Нохуни мизроб бар тори рубоб андохтем.*

4. Нохунзан, навозанда, мутриб (дуторӣ, сеторӣ). Ба соней, ки ба минқори андалиби баҳор, Намуд таъбия чандин навои нохунзан.

5. Нохун кашидан. 1. Захма задан ба симҳои соз бо нохуни ангушти саббоба.

2. Ин истилоҳ бештар миёни сеторнавозон маъмул буда, амалан кӯкро (чӯр) мушаххас менамояд.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1894; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Нохунандохтан. 1. Масдари мураккаби нохун расонидан бар соз, нохуни панҷа ба торҳои созои захмай чун танбӯр, рубоб, чанг, тор, сетор.

2. Навохтани сози мусиқӣ

*Зарраву хуришедгар, дар рақс ояд дур нест,
Нохуни мизроб бар тори рубоб андохтем.*

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1894; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Нур Шайхӣ Хонанда (Устод Нуршайх, с.т. 1347, Хуросон, с.в. тахм. 1431-34, Хуросон), мусикдон, хонанда, мутриб (барбатӣ), оҳангсоз, ҳамзамони Ҳоча Абдуқодир (1356-1435), намояндаи машҳури ҳавзаҳои иҷроии Ироқи Аҷам, Хуросон ва Самарқанд. Дар санъати шеър, мусиқӣ нақши муассир дошт ва дар шакли анвои шеърию мусиқии «қавл», «амал», «навбат», «савт», «нақш» таснифоти рангин сохта, таснифоташ дар ҳаёти мусиқии Хуросону Мовароуннаҳр дар санъати тазмин фазои эҷодии навро падида овардааст. Дар назарияи мусиқӣ дониш ва малакаи баланди таҳқиқӣ дошта, дар иртибот ба таълифоти мусиқии Ҳоча Абдуқодир эродоти муфид баён намудааст. Ад.: Абдуқо-

Нури Хучанд

дири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, Техрон, 1356; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377. Нуруддин Абдурахмони Мароғӣ (с.т. 1387, Исфаҳон, с.в. 1461), мусикидон, оҳангсоз, навозанда, писари Хоҷа Абдулқодир Мароғӣ (1356-1435), мусиқӣ, шеър, ҳунари сонавозӣ, овозхонӣ, таснифсозиро аз падараш омӯхтааст. Муддате дар хидмати Шохрух (1400-1447) буда, бештар тахти сарпарастии падараш фаъолияти эҷодӣ намудааст. Сониян дар хидмати султониҳои турки Усмонӣ ҳам буда, лек дар манобеи ҳаттӣ роҷеъ ба фаъолияти ин давраи Н.А. ахборе собит нашуда, падараш баъди таҳриру тасхеҳи дуввуми асараш «Чомеъу-л-алхон» ин асарро ба ӯ мебахшад. Бинобар ба тавсифи манбаъҳо ва ишораи Хоҷа Абдулқодир дар таҷдиди назари ин асар Н.А. фаъл иштирок дошта, дар тавсифу шарҳи соҳҳои мусиқӣ, жанру анвои созию овозӣ, тавзеҳу усули хориҷи таркиботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом») саҳми хосае гузоштааст. Н.А. дар рушди мусиқии назарии ас. 14-15 саҳми босазое дошта, асари назариявии «Мақосиду-л-адвор» аз навиштаҳои таҳлилии ӯст. Ин асари Н.А. дар ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннаҳр Хуросон, Эрон, махсусан ҳавзаи ҳунарии Рум эътибори зиёд касб намуда, баъди ӯ писараш Абдулазизи Мароғӣ нуктаҳои таҳқиқи падарашро идома дода, «Нақавоту-л-адвор»-ро иншо менамояд.

Ад.: Абдулқодир Мароғӣ, Чомеъу-л-алхон, Техрон, 1366; Доирату-л-маориф ё фарҳанги донишу ҳунар, Техрон, 1348; Рукнода, Донишмандони номии ислом, Техрон, 1338; Муҳаммадали Тарбият, Донишмандони номии Озарбойҷон, Табриз, 1346; Бадалбейлӣ А. Мусиғи лугъти, Бақӣ, 1969; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, қ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар. ас.12-15, Душ., 1989.

«Нури Хучанд». Дастаи ҳунарии муназзаму мукаммали касбии созию овозии давлатӣ, ки тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (№ 294) ва қарори ҳукумати вилояти Суғд (№ 314), 26-октябри с. 2000 (ш. Хучанд) таъсис шудааст (Роҳбари бадеӣ: Артисти халқии СССР, барандаи Ҷоизаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ Ҷӯрабек Муродов, Устод-роҳбари мусиқӣ, Ҳунарпешаи мардумии Ҷумҳурии Тоҷикистон Боймуҳаммад Ниёзов). Омӯзиш, тарғиби мероси мусиқии устодонаи тоҷикон – «Шашмақом», ниғаҳдошту идома додани анъанаҳои иҷроии он барнома ва ҳадафи асосии «Н.Х.» аст. Ба «Н.Х.» ҷавонони соҳибистеъдод, навозандагон, сарояндагонии вилояти Суғд сафарбар шуданд, ки дастпарварони донишгоҳҳои

ҳунарии Тоҷикистон буда, асосҳои назарию амалии мақомҳо, мусиқии мардумӣ, анъаноти иҷроии онро аз донандагону иҷрокунандагон омӯхтаанд, ба ҳайати дастаи ҳунари ворид шуданд. «Н.Х.» дар ин муддат тахти сарварии Ҷ.Муродов, Б.Ниёзов мақомҳои «Бузург», «Рост», «Наво» ва силсилаи зиёди таснифоти дар заминаи мақом эҷодшударо азбар намуда ва барои ҳазинаи тиллоии мусиқӣ бо тозақориҳои иҷроӣ сабт кардааст. Зимни ин «Н.Х.» чун гурӯҳи ҳунарии касбии давлатӣ дар ҷашнвораҳои асосии вилоят фаъл ширкат намуда, ҳунари баланди иҷроии мусиқӣ, анъанот, сабки сонавозӣ, овозхонии асили тоҷиконро бо тозақӯиҳои эҷодию иҷроӣ манзури сомеон гардонидааст. Сарояндагони «Н.Х.» Мирсалими Ашӯр, Малоҳати Абдушукур, Насибаи Амонбой, Сирочиддини Ҷӯра, Абдумавлони Додобой, Гулҷеҳраи Қурбон ва дигарон дар иҷроӣ қисм, шоҳаҳои мақомҳо маҳорати баланди иҷроӣ ба харҷ дода, дар озмуну ҷашнвораҳои мусиқӣ барандаи ҷоизаҳои аввал қомеъ шудаанд. Дастаи ҳунарии «Н.Х.» иштирокдори Симпозиум ва фестивали байналмилалии мусиқии устодона (Исфара, 2003) буда, чанде аз сарояндагони даста дар озмуну ҷашнвораҳои мусиқии «Андалеб» (1999, 2006, «Аржанг» (Душанбе, 2002), рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар Русия (Москва, 2005), ЮНЕСКО (Париж, 2005) ва ғ. ҳунарнамоӣ кардаанд. Барои маҳорати баланди иҷроӣ, тақмили рушди анъаноти сарояндагӣ эҷодии мақомҳо устодони «Н.Х.» Ҷ.Муродов бо ордени «Дӯстӣ», Б.Ниёзов бо унвони ифтихории Ҳунарманди мардумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарояндагони ҷавон М.Абдушукурова Ҳунарпешаи шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, М.Ашуров, А.Додобоев ба дарёфти унвони «Аълоии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» шарафманд шуданд. «Н.Х.» бо дастаҳои касбии ҳунарии Тоҷикистон ва бурун аз он робитаи ҳунари дошта, дар пешрафт, тарғиби мусиқии тоҷик ва бо тозақӯиҳои эҷодию иҷроӣ манзури чомеа намудани он саҳми босазо дорад.

Ад.: Маводи бойгонии «Нури Хучанд»; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Нурова Мухайё (с.т. 1975, дех. Гузарибод, ноҳ. Айни, вил. Суғд), сароянда. Баъди ҳатми мактаби ҳамагонӣ, шомили факултаи мусиқии тоҷики (шӯъбаи мусиқии анъанавӣ) Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода шуда, соли 2005 донишқа-

даи мазкурро хатм намуд (тахти сарвари омӯзгор Мухиддинов Музаффар). Аз соли 2005 то имрӯз сарояндаи Ансамбли давлатии мақомҳои ба номи Ф.Шаҳобови Кумитаи радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Н.М. овози нарму саликаи мавзунӣ иҷроӣ дошта ва онро дар иҷроӣ шоҳаҳои овозии «Шашмақом» ба ҳарч медихад. Н.М. барандаи ҷоизаи озмуни мақомҳои ҷавони ҷумҳурӣ ва иштирокдори фестивали байналмилалӣ «Шашмақом» (Душанбе, 2006) аст.

Ад.: Ҳолномаи Нурова М.Бойгонии Кумитаи радио ва телевизион).

«Нухуфт». 1. Аз сурудҳои мавсимӣ-маросимӣ замони Сосониён (222-651);

2. Лаҳни (суруд) 30-юм аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ (598-99–628-38) буда ва мансуб ба шоҳаи саввуми «Хусравонӣ»-ст.

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиботи «Дувоздаҳмақом» (ас. 12-14), ки шомили «Наврӯзи Аҷам» (як бонг, дар вазни «Фохтаи Кабир», мутобиқи мардуми сиёҳгуна (ҳиндуҳо), хунук мизоч, ором).

4. Шӯъбаи мусиқӣ мутобиқ ба мақомҳои «Хичоз», «Ирок», «Бузург» («Дувоздаҳмақом» ас. 13-17).

5. Гӯшае дар таркиби дастгоҳи «Наво» (мақомҳои эронӣ), ки онро ба гоми (пардаи) «Наво» тағйир дода намешавад, «нӯти шохиди он ҳамон дараҷаи панҷуми гоми Наво аст» (Шарҳи радифи мусиқӣ...). Аз лиҳози лаҳнӣ мушобеҳ ба «Хичоз» аст.

6. Дар таркиботи мақомҳои ирокӣ номи мақоми хоса аст.

7. Дар таркиботи «Шашмақом» «Н.» амал надорад.

Ад.: Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Абдулқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Рухулло Ҳолиқӣ, Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1337; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.2, Техрон, 1376; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Раҷабзода, Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Нӯш». 1. Суруд, оҳанги мавсимӣ-маросимӣ мансуб ба замони Сосониён (222-651).

2. Аз сурудҳои наврӯзӣ, ҷашнии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (594-628) сохтааст.

3. Аз лаҳнҳои сигонаи Борбад.

4. Гӯшаи тавсифӣ, тараннумӣ дар таркиби мақомҳо («Дувоздаҳмақом», а.13-14).

5. Гӯшаи иловагӣ дар таркиботи шӯъбаҳои «Наврӯзи Сабо», «Наврӯзи Аҷам», «Наврӯзи Хоро» (ас. 14-15, «Ҷомеъу-л-алҳон»).

6. Гӯшаи тараннумӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас. 16-17). 7. Дар таркиботи «Шашмақом» ва «Ҳафтдастгоҳ» бо ҷунин ном гӯша, шӯъба амал надорад.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Ҳолиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1337; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ... Техрон, 1342; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ.2. Душ., 1989; Раҷабов А. Сарнавишти хуниёгар, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Нӯшинбода» («Нӯшбода»). 1. Аз оҳанг, сурудҳои мавсимӣ-маросимӣ замони Сосониён (222-651).

2. Суруд, оҳанги наврӯзӣ, ҷашнӣ, ки Борбади Марвазӣ (598-99–628-38) барои ҷашнҳои Хусрави Парвиз (594-628) сохта, мансуб ба маҷмӯи саввуми «Хусравонӣ»-ст.

3. Аз лаҳнҳои сигонаи Борбад:
*Чу «Нӯшинбода»-ро дар парда бастӣ,
Хумори бодаи нӯшин шикастӣ.*

(Низомӣ)

4. Гӯшаи тавсифӣ, тараннумӣ дар таркиби мақоми «Рост» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14).

5. Минбаъд дар манобеи хаттии мусиқӣ (ас.15-17) аз мавҷудияти «Н.» ба сифати гӯша, шӯъба дар таркиботи мақомҳо ёд нашудааст.

Ад.: Низомӣ, Хусрав ва Ширин, Техрон. 1346; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Сарнавишти хуниёгар, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Нӯшинлабон» («Нӯшлабино»).

1. Аз сурудҳои силсилавии мавсимӣ-маросимӣ, наврӯзии замони Сосониён (222-651).

2. Аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ (598-99–628-38) буда, мансуб ба шоҳаи саввуми «Хусравонӣ»-ст, ки барои Хусрави Парвиз (594-628) эҷод намудааст.

3. Шӯъбаи тараннумӣ (созӣ) дар таркиботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом» ас. 13-14 дар «Мақсиду-л-улум», «Ҷомеъу-л-алҳон») дар анъаноти мусиқии минбаъд ҳам роиҷ будааст.

Нӯшинлабон

4. Гӯшаи мусиқӣ («Дувоздаҳмақом», ас. 15-16), дар таркиби шӯъбаҳои «Наврӯзи Араб», «Наврӯзи Бузург», «Наврӯзи Сабо», «Наврӯзи Хоро» амал доштааст.

5. «Н.» минбаъд дар анъаноти мақом («Шашмақом», «Ҳафтдастгоҳ»), мусиқӣ бо чунин ном хотирнишон нашудааст.

Ад.: Мирсаидалии Ҷурҷонӣ, Мақолиду-л-улум (бахши мусиқӣ), дастхат; Абдулқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакхнав, 1892; Низомӣ, Хусрав ва Ширин, Техрон, 1346; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ..., Техрон, 1342; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

О

Облокулов Баён (с.тав. 1939, деҳ. Моғиён, ноҳ. Панҷакент), сароянда (тенори лирикӣ), оҳангсоз-таронасаро, Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон (1978), деҳқонзода. Мусикиро аз сарояндаи мардумӣ Сироч Сафар ва дигарон омӯхта, фориғуттаҳсили омӯзишгоҳи мусикии Хучанд (1962) ба

номи Содирхон буда, фаъолияти иҷроиро дар театри халқии ш.Панҷакент (1963) оғоз намуда, сипас роҳбари мактаби мусикӣ, хонаи фарҳанги шаҳр (1964-1975), роҳбари мусикии театри халқӣ (1975-1989) ва ғ. хидматгузори карда, ҳоло бознишаста аст. О.Б. дар чандин намоишномаҳои мусикӣ нақши асосиро иҷро намуда, мусаннифи зиёда 40-сурудӯ таронаҳои гуногунмавзӯ буда, маҳорати овозхонии ӯ дар иҷрои таронаҳои осори мусикии шифохӣ, «Шашмақом» бештар назаррас аст. О.Б. сурудҳои «Кӯшчинор», «Ушшоқи Самарқанд», «Дугоҳ», «Дилхирочи Содирхон», «Гулёри Содирхон», «Шаҳнози Гулёри Содирхон», «Тӯлқин» ва ғ.-ро бо рангомезиҳои хоси иҷроӣ ба субут расонидааст. ӯ барандаи чандин озмунҳои сарояндагони ҷумҳурии буда, барои хидматҳояш дар рушди тарғиби мусикии тоҷик ва ҳифозати анъаноти асили иҷроии он ба ифтихорномаю сипосномаҳои Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Таджикское искусство, Москва, 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Овоз. 1. Савт, бонг, дар мусикӣ ба маънои нағма, суруд, оҳанг, бонги мавзунӣ зеру бамӣ, ки аз гулӯи инсон (овоз комилтарин сози мусиқист) барояд:

*Кай бувад овози лаҳни зеру бам,
Аз барои гӯши беҳиссу асам.*

(Мавлавӣ)

2. Овози зарбӣ. Зарбӣ хондан (навъи овози мавзун), овози дастачамбӣ, хондани гурӯҳӣ. Абдуқодири Мароғӣ (1356-1435) овозро дорои як мақому шӯъба зикр намудааст. Дар баъзе фарҳангҳо овоз дар канори гӯшаҳои мусикӣ қарор гирифта ва овоз ба номи гӯша ҳам будааст (дар мусикии мақомӣ, 12-мақом 6-овоза мавҷуд аст: «Моя», «Шаҳноз», «Гавашт», «Гардуния», «Салмак»,

«Наврӯз»). О. дар мусикӣ дорои вазн (мизон), ифодаи ҳосе нест ва иҷрои мавзунӣ овоз ба завқ, диду маҳорати хонандаю навозанда вобаста аст. Дигар аз махсусияти овоз дар мусикӣ муддати муайян, таҳрир, даромаду фуруд, авҷ, интиҳоби шеър ва адои мафҳуми саҳеҳи вожаҳо, риояти таносуби ҳолат аст. Таносуб дар овозҳо мӯҷиби зебӣ дар шунаванда аст (овозҳо дорои кайфияти гуногун буда: баландӣ, нармӣ, сахтӣ, чунбиш, нишот, ғаму андух ва ғ.). Овоз ба маънии вазн ҳам зикр шуда, дар таърифи баҳри Ҳачаз омада (овози 17 аз 17 баҳри усул) ва овозро аз нигоҳи илмӣ метавон тасаллалӣ оҳанг моделҳо дар ҳавли як ё якчанд нотаи муайян бо номи шохид номид.

Ад.: Форобӣ, Китоби бузурги мусикӣ, Техрон, 1375; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусикии Эронзамин, Техрон, 1381; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

«Одобӣ овозҳо ва зикрҳо» («Рисола дар баёни одобӣ овозҳо ва зикрҳо, ки аз манобир ва ҷуз он хонда мешавад», с. таълифаш номаълум, ас. 18, форсӣ, настаълиқи шикаста, мансуб ба хатти Алӣ Ризо ибни Ҳусейн ибни Исмоили Қоинии Бирҷандист ва «Китобу-л-адвор»-ро ҳам нусхабардорӣ карда, захираҳои хаттии Китобхонаи Мулк (Техрон), № 2830/2), асари таҳияшудаи муҳими хаттӣ буда, мураттиб (хаттот) дар зимни осори маъмули мусикӣ (Ҳоча Абдулқодир ва дигарон) тадвин карда, аз муқаддима ва 10 фасл иборат аст. Дар муқаддима ҳадафи таҳияи рисола ва муфид будани он барои аҳли мусикӣ ва созу овоз (мақомҳо ва таркиботи он) зарур аст сухан рафтааст.

Дар «О.О.» бештар риоят шудану истифодаи маҷмӯи мақомҳо, таркиботи он («Одобӣ мақомот ва рангу шӯъба ва овозҳои мухталифа», «Одобӣ овозе, ки дар ҷи вақт бояд хонда шавад») 12-мақом, овоза (6-овоза), 24-шӯъба ва ғ. нигоҳи аҳли илму амали мусикӣ, замон, вақти иҷроӣ ин таркиботи созино овозӣ бештар аз дидгоҳи фалакӣ-асотири баррасӣ шудаанд. Дар хусуси он, ки таърихи эҷоди оҳангҳо, созои мусикиро ба саҳобаву пайғомбарон («Одобӣ овозҳо, ки пайғомбарон меҳонанд») нисбат дода мешавад, дар рафъи бисёр касалиҳо инсонҳо мусикиро истифода намоёнд, мақому овоза, шӯъбаҳои мақомҳоро аз овози паррандаву ҳайвонот иқтибос намуда ва мавзӯи фаслҳои 3-4-5 («Одобӣ илочи амроз», «Одобӣ ваҳушу тиюр, ки ҷӣ овоз меҳонанд») қарор гирифта

Озодвор

ва хулосаҳои мураттиб гулчинест аз навиштаю гуфтаҳои мусикидонони равияи тафсирии асотирию фалакист ва он хоси қисме аз рисолаю манзумаҳои мусикии ас. 16-17 ва ибтидои ас. 18-ҳавзаҳои хунарии Мовароуннахру Хуросон, Ҳинду Эрон аст. Тавсифи жанр, шакл, навъҳои шеърию мусикии «марсия», «зикр» (зикр дар чомеаи дарвешону сӯфиёни Хуросону Мовароуннахр, Ҳинду Эрон) бо истифода аз осори мусикию адабӣ дар фаслҳои 6-9 («Одоби марсияи мӯхташам, ки дар минбарҳо хонанд», «Одоби зикрҳое, ки дар пой минбарҳо хонда мешавад», «Одоби зикрҳое, ки дар гулдаста хонда мешавад», «Одоби зикрҳое, ки дарвешону сӯфиён хонанд») ба қалам омадаанд ва бисёр нуктаю тавсифоти ин фаслҳо дар таҳқиқи махсусиёти шеърию мусикӣ, одобу русуми иҷро, ниғахдошти пояҳои шеърӣ, мусикӣ, бадеию зебоишносии ин анвои мусикӣ, ки таърихи дерин до-ранд, чун манбаъи арзишманд аст.

Риояти русуми иҷрои асарҳои шеърию мусикӣ дар маҷлису нишастҳои касбӣ, махсусан мусикидонон, сарояндагону шоирон, оҳангсозон ва нақди асарҳои иҷрошуда, одоби ниғахдошти тавонҳои иҷроӣ, эҷодӣ дар мусикӣ ва ғ. мавзӯи фасли охири «О.о.» («Одоби таснифоте, ки дар маҷлиси аҳли тараб хонда мешавад») аст.

«О.о.» аз лиҳози баррасии масоили бадеию зебоишносии мусикии (дар заминаи манобеи муҳими хаттии мусикӣ, адабӣ ва тасавуфӣ таҳия шуда) дар таърихи фарҳанги ас. 18 Мовароуннахру Хуросон, Эрон Ҳинд чун манбаъи муҳими хаттӣ арзишманд аст.

Ад.: Одоби овозҳо ва зикрҳое, ки дар минбарҳо хонда мешавад, дастхат, Китобхонаи Мулк (Техрон), № 2830/2; Донишпажӯх М. Садусианд асари форсӣ дар мусикӣ, Техрон, 1346; Афшор Э. Феҳрасти китобҳои хаттии Китобхонаи Миллии Мулк, Техрон, 1343; Биниш Т. Таърихи мухтасари мусикии Эрон, Техрон, 1374; Маш-хун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Кавкабии Бухорӣ Начмуддин, Рисолаи мусикӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1985.

«Озодвор» 1. Суруди мавсимӣ-маросимӣ дар замони Сосониён (222-651) таснифшуда.

2. Суруд, оҳанги ҷашнӣ мансуб ба сароянда, навозандаи машҳури замони Сосониён Озодвори Чангӣ, ки барои Хусрави Парвиз (594-628) тасниф кардааст.

Дастонҳои чангаи «Сабзаи баҳор» бошад,

«Наврузи Кайқубод»-у «Озодвор» бошад.

(Манучехрӣ)

3. Гӯшаи тавсифӣ, тараннумӣ дар таркиби

мақоми «Наво» («Дувоздахмақом», ас.12-13).

4. Шӯъбаи соӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздахмақом», ас.13-14).

5. Дар анъанаи эҷодию иҷроии (мақомҳо) асрҳои 15-17 «О.» чун гӯша, шӯъба дар манобеи хаттӣ зикр нашуда, шояд тағйироте дар номаш ворид шудааст.

Ад.: Девони Манучехрӣ, Техрон, 1338; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Шарҳи радифи мусикии Эрон, Техрон, 1348; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Озодвори Чангӣ (с.тав. 592, Истахр, с.ваф. 625 Истахр), сароянда, навозандаи форс-тоҷик, чангии бомаҳорати замони Сосониён (222-651). Дар манобеи хаттӣ зикр шуда, ки гӯё О.Ч. ва Озодаи Чангӣ, якест ва аз мутрибаҳои дарбори Баҳроми Гӯр (430-438) аст. Озодвори Чангӣ аз мутрибаҳои замони Хусрави Парвиз (590-628) буда, аз ҳамкорони Борбади Марвазист (598-99-628-38). О.Ч. дастаи занону духтарони чангनावози дарборро ба ӯҳда дошта, аз бонувони ҳирфай дар сози чанг будааст. Дар манобеи хаттӣ роҷеъ ба маҳорати сознавозии ӯ тавсифоти зиёда ба қалам омада, дар шаклу анвои мусикӣ таснифоти гуногунмавзӯ барои ҷашну маросимҳои шоҳони сосонӣ эҷод намуда, суруди (оҳанг) маҷмӯии ӯ «Озодвор» дар ҳаёти мусикии замони Сосониён ва минбаъд маъмулият доштааст. Дар адабиёти бадеӣ (ас. 9-15) ин суруди О.Ч. тавсиф шудааст.

Ин занад бар чангҳои сугдиён «Полизбон»,

В-он занад бар ноёҳои лӯриён «Озодвор».

(Манучехрӣ)

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Шуштарӣ, Эрон ғахвораи донишу хуна, Техрон, 1350; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Холиқӣ Р. Саргузашти мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1337; Шарҳи радифи мусикӣ, Техрон, 1348; Бассор Т. Дастгоҳҳо ва оҳангҳои..., Техрон, 1346; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1338; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Оини Чамшед». 1. Аз суруд, оҳангҳои мавсимӣ-маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст.

2. Аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои ҷашну тантанаҳои дарбори Хусрави Парвиз (590-628) эҷод намуда,

мансуб ба шоҳаи саввуми «Хусравонӣ»-ист.

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиботи мақомҳои берун аз маҷмӯи «Дувоздаҳмақом» (ас.12-14), ки дар «Мақолиду-л-улум» ва манобеи хаттӣ (ас.12-15), амал доштааст.

4. Гӯшаи созии тараннумӣ дар таркиби шӯъбаҳои «Бастанигор», «Хумоюн» (ас.16, «Насими тараб», «Дувоздаҳмақом»).

5. «О.Ч.» минбаъд дар осори хаттии мусиқӣ ба сифати гӯша, китбаи созии тараннумӣ собит нашудаанд.

Ад.: Мирсаидалии Ҷурҷонӣ, Мақолиду-л-улум, нусхаи хаттӣ; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакхнав, 1892; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, ҷ.1, 1333; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1338; Хидоят Р. Маҷмаъу-л-фусаҳо, ҷ.2, Техрон, 1295; Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷ.2, Техрон, 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Оловайҳи Суғдӣ (с.тав. 802, Суғд, с.ваф. 875), сароянда, мутриб, шоир. Овони ҷавонӣ ва ғаёлияташ дар замони халифаҳои Аббосӣ (750-1258) сурат гирифта, баъди камолот ба Бағдод рафта, дар дастаи ҳунариёни дарбори Маъмун (813-833), Мутаваккил (847-861) хидмат кардааст. О.С. дар эҷоду иҷрои асарҳои ҳамосӣ, қаҳрамонӣ ва озодаандешӣ истеъдоди баланд дошта, бо Исоҳи Мавсулӣ (767-850) ҳамкорӣ менамуд. О.С. дар осораш мероси фарҳангии ниёконашро дар байни арабҳо тарғиб менамуд ва аз намоёндагон бо субботи ҳаракати озодаандешӣ (шуубия) дар ҳавзаи фарҳангии Бағдод буд.

Ад.: Абӯлфараҳи Исфаҳонӣ, Китобу-л-огонӣ, Миср, 1900-1905; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966.

Омонбосева Насиба (с.тав. 1979, ноҳ. Спитамен, вил. Суғд), сароянда, Аълочии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (2003), барандаи ҷоизаи байналмилалӣ Грэмӣ (2008). Баъди хатми мактаби ҳамагонӣ таҳсилро дар факултаи санъати (шӯъбаи мусиқии-"Шашмақом") Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров (1999-2003), инчунин сарояндаи Ансамбли давлатии "Нури Хучанд" (2001-2003) ғаёлият намудааст. О.Н. солҳои 2003-2007 таҳсилро дар Академияи мақоми ҚТ тахти сар-

варию Ҳунарпешаи халқии ҚТ Абдували Абдурашидов идома дода, кулли силсилаҳои қисми овозии "Наср" ва "Савт"-и мусиқии Шашмақомро омӯхта очро намуда, асосҳои амалию назарии мақомҳоро андӯхтааст. Н.О. дар иҷрои шоҳаи "наср"-ии мақомҳои "Дугоҳ", "Сегоҳ", "Рост", "Наво" маҳорати хуби сарояндагӣ ба ҳарч додааст. О.Н. дар ҳайати дастаҳои ҳунари ба мамолики Англия, ИМА, Юнон, Миср, Шветсия, Франция, Қирғизистон, Ўзбекистон, Эрон ва ғ. сафарҳои ҳунари намуда, иштирокдори Симпозиуми байналмилалӣ мусиқӣ (Исфара, 2003), Рӯзҳои фарҳанги ҚТ дар Россия (Москва, 2005), Франция (Париж, 2005) аст. Барои маҳорати иҷроӣ, тарғиби мероси мусиқии устодонаи тоҷик ба нишони "Хизмати шоиста" (2005) сарфароз шудааст.

Ад.: Ҳолномаи Омонбосева Н.; Шиноснома -раҳнамои Академияи мақоми ҚТ.

Орифов Аҳмад (с.тав. 1960, ш. Душанбе), танбӯрӣ, иҷроқунандаи боҳунари мусиқии мардумӣ ва мақомҳо. Фориғуттаҳсилӣ мактаби махсуси мусиқии ш. Душанбе (1967-1978), Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода (факултаи мусиқии тоҷик, бахши мусиқии анъанавӣ 1978-1984 таҳассуси танбӯрӣ), хидмати сарбозӣ (1985-1986), омӯзгори мактаби мусиқии ш. Душанбе (рақ.5), сипас аз соли 1988 то имрӯз ба сифати мутриб (танбӯрӣ) дар Ансамбли давлатии мақомҳои Кумитаи радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хидмат ва ҳунаромӯро менамояд. О.А. аз зумраи танбӯрӣ ва иҷроқунандаи касбии мақомҳо буда, дар ин замина корҳои зиёди ҳунариро анҷом дода, дар иҷрои ӯ «Наврӯзи Аҷам», «Талқинҷаи Сабо», «Тарҷеи Наво», «Насри Сегоҳ», «Гулӯзорам» ва ғ. муассиру мусикивор ба субот расидаанд. Ӯ дар ҳайати дастаҳои ҳунари бо барномаҳои консертӣ дар мамолики хориҷӣ (Эрон, Олмон, Япония, Ироқ) ҳунаромӯро карда, иштирокдори рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (Москва, 2005), ЮНЕСКО (Франция, Париж, 2005), фестивали байналмилалӣ шашмақом (Душанбе, 2006) аст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Маводии бойгонии радио ва телевизион (Орифов А.).

«Ороиш» 1. Суруд, оҳанги наврӯзӣ, баҳорӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст.

Оростан

2. Аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ (598-99–628-38), ки барои Хусрави Парвиз (590-628) эҷод намуда ва мансуб ба шоҳаи саввуми маҷмӯи мусиқии «Хусравонӣ»-ст.

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ох. ас. 12 ас. 13).

4. Гӯша, шӯъбаи тараннуми (созӣ) дар мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас. 14-15).

5. Дар анъаноти эҷодии иҷроии ас. 16-17 ва баъд аз мавҷудияти «О.» дар манобеи хаттӣ ахборе зикр наёфтаанд.

Ад.: Фарҳанги форсӣ, таълифи Муҳаммад Муъин, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Шуштарӣ М. Эрон ғаҳвораи донишу хунар, Техрон, 1350; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1338; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ..., Техрон, 1342; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1332.

«Ороиши ҷаҳон». 1. Аз суруд, оҳангҳои мавсимӣ-маросимии замони Сосониён (222-651).

2. Лаҳни 17-мин аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) буда, мансуб ба шоҳаи саввуми маҷмӯи «Хусравонӣ»-ст ва барои Хусрави Парвиз (590-628) эҷод кардааст.

3. Шӯъбаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13).

4. Гӯшаи мусиқӣ (тараннумӣ) дар мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.14-16).

5. «О.Ч.» ба сифати шӯъба, гӯшаи мусиқӣ дар манобеи хаттии ас.16-17 ва баъдӣ хотирнишон нашудааст.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Нафисӣ А. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1332; Низомӣ, Хусрав ва Ширин, Техрон, 1346; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ..., Техрон, 1342; Ҳидоят Р. Маҷмаъу-л-фусаҳо, Техрон, 1295; Бассор Т. Дастгоҳҳо ва оҳангҳои мусиқӣ..., Техрон, 1346; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

«Ороиши хуршед».

1. Суруди мавсимӣ-маросимии маҷмӯӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст.

2. Аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ (598-99–628-38), ки барои Хусрави Парвиз (590-628) тасниф намуда, ба шоҳаи саввуми маҷмӯи «Хусравонӣ» мансуб будааст.

3. Шӯъбаи созию ситоишӣ (наврӯзӣ) дар таркиби мақоми «Бузург» («Дувоздаҳмақом», ас. 12-13).

4. Гӯшаи мусиқӣ дар анъаноти эҷодии иҷроии мусиқии ас.14-15.

5. «О.х.» минбаъд чун шоҳаи созию овозӣ дар таркиботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом» баъдтар «Шашмақом», «Ҳафтдастгоҳ») хотирнишон нашудааст (шояд номаш тағйир ёфта).

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Ҳидоят Р. Маҷмаъу-л-фусаҳо, Техрон, 1295; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ..., Техрон, 1342; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Сарнавишти ҳуниёгар, Душ., 1990.

«Ороиши чон».

1. Суруд, оҳанги мавсимӣ-маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст.

2. Аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ (598-99–628-38), ки барои ҷашнҳои дарбории Хусрави Парвиз (590-628) тасниф намуда, мансуб ба шоҳаи саввуми маҷмӯи «Хусравонӣ»-ст.

3. Гӯшаи тавсифӣ, тараннумӣ дар мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13):

*Чу кардӣ «Ромиши чон»-ро равона,
Зи ромиши чон фидо кардӣ замона.*

(Низомӣ)

4. Таркиб, қитъа, гӯшаи созӣ дар мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14 ва ибтидои ас.15).

5. Дар манобеи хаттии ас. баъдӣ аз барҷои-яи «О.Ч.» ахборе собит нашудааст.

Ад.: Низомӣ, Хусрав ва Ширин, Техрон, 1346; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1882; Ҳидоят Р. Маҷмаъу-л-фусаҳо, Техрон, 1295; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1338; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ ва созу овоз..., Техрон, 1342; Хусрави Деҳлавӣ, Куллиёт, ҷ.2, Душ., 1972; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Оростан (соз оростан; барбат оростан, руд оростан, кӯк, чӯр намудан, ҳамоҳанг намудани соз, овоз оростан).1. Як навъи чӯрсозии созу овоз, ки дар анъаноти иҷроӣ мавриди истифодаи аҳли созу овоз будааст. О. чун вожаи ҳоса бештар назди мусиқидонони ҳирфай мавриди истифода буда (дар анъаноти мусиқии ас. 10-12):

*Зананда дигаргун биёрост руд,
Баровард ногоҳ дигар (дигаргун) суруд.*

(Фирдавсӣ)

2. Усули махсуси кӯк, чӯри созҳои мусиқӣ, ки бештар дар созҳои тории захмай (барбат, руд, рубоб, танбӯр):

*Ба ромишигаре гуфт имрӯз руд,
Биёрой бо «Паҳлавонӣ» суруд.*

(Фирдавсӣ)

3. Дар анъанаи иҷроии мусиқии минбаъдӣ форсии тоҷикӣ, махсусан таълифоти назарии мусиқии ас.14-17 ва баъдӣ ин истилоҳ ва истифодаи он ба назар намерасад.

Ад.: Асадии Тӯсӣ, Луғати фурс, Техрон, 1319; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-1966; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав 1892; Гиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1889; Фарҳанги Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1282. х.к. Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Очилбойи Дуторӣ (Аҳмадов Очилбой, с. тав. 1893, Хучанд, 1959 Хучанд), навозанда, сароянда-оҳангсози мардумӣ. Санъати сознавозӣ, овозхонии анъанавиро аз Содирхон (1847-1931) омӯхта, минбаъд дар дастаҳои хунарии драмавӣ, театри драмавию мусиқии Хучанд хунарнамой намудааст. Дар ҳамкорӣ бо Мақсуди Танбӯрӣ (Болтуев) дар рушду тарғиби мусиқии устодона, мардумӣ қорҳои хунари анҷом дода, с. 1939-1941 ба сифати иҷрокунанда дар Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон хидмат карда, иштирокдори даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1941) аст. О.Д. дар рушди маҳорати иҷроии мутрибони мардумӣ Устоқурбони Танбӯрӣ, Абдурасули Ғижжакӣ ва диг. нақши муассир дорад. О.Д. бо Шохназар Соҳибов (1903-1972), Фазлиддин Шаҳобов (1911-1974) ҳамкорӣ эҷодӣ дошт, бо сарояндагону мутрибони ҳавзаи иҷроии Хучанд Муҳиддин Мавлонов, Сиддиқ Назаров, Набиҷон Баротов, Раҳматҷон Расулов, Энаҳон Маҳмудова, Ҷулхони Дуторӣ, Дехқонбой Неъматзода ва диг. ҳамкорӣ намуда ва таснифоти рангине барои барномаҳои хунариашон сохтааст. О.Д. барои хидматҳои шоистааш дар рушду тарғиби мусиқии тоҷик, тарбияи мутрибони ҷавон бо ифтихорномаҳои Ҳукумати РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Киямова Л. Таджик. Госуд. Филармония, Стал-бад, 1957; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмаком дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Ошиқӣ (Мавлоно Ошиқӣ Ҳофиз, с. тав. 1561, деҳи Арзанаи вил. Хуросон, 1621 Ҳирот), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, мусикидон, хаттот, ороишгар, шоир. Зодаи Хуросон (Арзана), хунароҳои бадеӣ (хаттотӣ, лаввоҳӣ наққошӣ), шеър

ро мусикиро аз падараш омӯхт. Аз устодони мусиқии замонааш асосҳои назарию амалии шеърро мусикиро (сознавозӣ, овозхонӣ) фаро гирифта, барои такмили пеша ба шаҳрҳои Машҳад, Исфажон, Табризу Шероз сафар намуд. О. дар санъати равзакхонӣ (навҳа, марсия) беназири замонааш маҳсуби шуда, дар сознавозӣ, таснифсозӣ (шаклу анвои шеърию мусиқӣ) мӯътақиди мактаби иҷроии Ҳирот буда, аксари таснифоташро дар таъмини мусикидонони ин ҳавзаи хунари эҷод кардааст. О. дар жанри шаклҳои шеърию мусиқии «савт», «амал», «қор», «нақш», «рехта», «сачъ», «соқинома» ва «қавл»-у «ғазал»-ҳои гуногунмавзӯю рангомез дар зарбу авзони мақомҳои «Ироқ», «Рост», «Ушшоқ» («Дувоздаҳмақом») тасниф карда, махсусан «Амали Ошиқӣ», «Қавли гули сурх», «Савти Ошиқӣ», «Нақши дилрез» ва ғ. дар ҳавзаҳои хунарии Ҳироту Марв, Машҳаду Табриз шӯҳрати зиёд доштаанд.

Ад.: Соммирози Сафавӣ, Тӯхфаи Сомӣ, Техрон, 1346; Қозӣ Аҳмад, Гулистони хунаро, Техрон, 1345; Нафисӣ С. Таърихи назму наср..., ҷ.1. 1344; Аҳмад ибни Муҳаммад, Таърихи нигористон, Техрон, 1275; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз. ССР; Доирату-л-маорифи фарҳангу хунаро, Техрон, 1345; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989. Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342.

Оҳангсозӣ. 1. Сохтани оҳанг. 2. Эҷоди лаҳнаҳо бар асоси қоида, шеваҳои мусиқӣ. О. аз дербоз назди мусикидонон роиҷ буда, Форобӣ (875-952) дар маъруфии ду навъ аз оҳангсозон ба навъе, ки дорои дараҷае аз қариба набуда, ки монанди диди худ битавонанд оҳанг бисозанд. Навъе, ки қарибаи бехтаре дошта ва дар фанни оҳангсозӣ бештар пешрафтҳо намуда ва оҳангҳо тасниф намудаанд, ишора менамояд. Оҳангсозӣ аз назари Форобӣ усулан се назарияро баён мекунад:

1. Вучуди муҳарриқи савтӣ (шунидани оҳанг ё суруде, ки ангеаи қори вай бошад) ва омили ҳиссӣ ё ангеаи хориҷӣ.

2. Сохтани оҳанг дар бадоҳанавозӣ, вақте дар зехн мезанад ва оҳанги созеро ба тартиби алҳон дар зехн мулаззам менамояд (ҳар навъи бадоҳанавозӣ дар зоти худ як ҳалоқияте дар оҳангсозист).

3. Қудрат ва тавоноии оҳангсоз бинобари ирода ва хости замонӣ ва маконии вай бошад, ки он чи месозад тавҷия кунад.

Рисолате, ки оҳангсоз бар ўҳда дорад бояд зимни қори вай ва аз усули ў маҳсуб шавад. Оҳангсозӣ бар мабнои иртиботи оҳангу калом аз дербоз мавриди таваҷҷўҳ буда ва донишмандон аз дақиқи

Оҳуи Мушиқор

хоси он таъкид намуда, огоҳии оҳангсоз аз шеър ва маъноии тамоми калимаҳо, маънӣ, тасвироти бадеии шеър дар пояи кофӣ бошад. Хориҷ кардани вазни мушиқии оҳанг аз вазни шеър ё таваҷҷӯҳ ба мазмуну дарки ангезаҳои сурудани шеър, интиҳоби лаҳн (мақом) мавриди назар ва таъини лаҳн ва ғ., ки як оҳангсоз малзум ба риояти онҳост.

Оҳангсозӣ имрӯз бар асоси донишони назарияи мушиқӣ, ҳамоҳангӣ, композиция, вазншиносӣ, мақомдонии мушиқӣ, дар ҳадди таҳқиқи амик, созишиносӣ (эҳсоси хуби имконоти танини созҳо), иттилооти зарур дар заминаи оркестр, илми шеър (бадеъ, қофия), кайфияти ҳамоҳангии шеър оҳанг аст. Баробари ин доништану мушаххас намудани осори оҳангсозон, сабк, равия, мавзӯоти осорашон, жанр, шакл, навъи оҳанг низ дониши кофӣ доштани оҳангсоз ва шартҳои пешаи оҳангсозист.

Ад.: Форобӣ, Китоби бузурги мушиқӣ, Техрон, 1375; Фарҳангомаи мушиқии Эрон, Техрон, 1376; Воҷаномии мушиқии Эронзамин, Техрон, 1381; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377.

Оҳии Ҳиравӣ (с.тав. 1446 Ҳирот, с.ваф. 1537, Бухоро), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, мушиқидон, шоир, косибзода. Санъати мушиқӣ (овозхонӣ, сознавозӣ), шеърро аз падараш, ки косибони бохунари Ҳирот буд, меомӯзад. Муддати тӯлонӣ назди Устод Шодӣ, сипас пасараш Ғулом Шодӣ сознавозӣ, овозхониро омӯхта, дар хондани «савт», «амал», «қавл» ва «нақш» ва равзахонӣ ба сарояндагони номии ох. ас. 15 оғози ас. 16. ба воя мерасад.

Дар «нақш», «амал» ва иҷрои ашъори орифона касе ҳампояи ӯ набуда, бар ашъори ирфонии Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492) силсилаи таснифоти рангине дар шаклу анвои мушиқии «қавл», «рехта», «сачъ» сохта ва сурудааст. Мах. бар усули «Туркзарб» «Таронаи Ростӣ Панҷгоҳ» (ғаз. Ҷомӣ), «Савти Чоргоҳ» (ғаз. Ҳофиз) ва ғ. аз осори машҳури ӯ буда, дар тазмини ин таснифоти О.Ҳ. мушиқидонони Ҳироту Бухоро таснифоти рангине сохтаанд. О.Ҳ. охири умр ба Бухоро

омада, муддате дар хидмати Абдуллоҳони Шайбонӣ (1530-1549) будааст. Сарояндаю навозандагони машҳур Бобои Чангӣ, Хоча Ҳамзаи Ҳофиз аз шогирдони О.Ҳ. буда, дар ҳавзаи хунарии Бухоро нақши муассире доштанд. О.Ҳ. ба ифтихори шогирдонаш чандин «савт», «амал», «нақш» (бар ашъори Ҷомӣ) сохта, мах. «Амали Мавлавӣ» дар Ҳирот шӯҳрати зиёд касб менамояд.

Ад.: Бобур, Бобурнома, Таш., 1993; Навоӣ, Маҷолис-ун-нафоис, Таш., 1966; Восифӣ, Бадоеъ-л-вақоъ, М., 1961; Дарвешалии Чангӣ, Тухфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз. ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мушиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Афкори мушиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Оҳуи Мушиқор (Устод Оҳуи Мушиқор, с.тав. 1492 Бухоро, с.ваф. 1567 Бухоро), навозанда, сароянда, оҳангсоз-таронасаро, шоир, косибзода. Мушиқӣ, шеър ва хунароҳии бадеиро (хаттотӣ, наққошӣ) аз падару амакаш омӯхт. Барои такмили хунараш муддати зиёд назди устодони мушиқии замонааш Муҳаррами Чангӣ, Кавкабии Бухорой (ваф. 1535) асосҳои амалию назарии созу овоз ва шеърро фаро гирифт. О.М. сафари Ҳирот намуда, назди Устод Шамсуддини Ҳиравӣ (сознавоз, мушиқидон) санъати созу овоз, таснифсозӣ («амал», «нақш», «савт», «кор», «қавл» ва ғ.) ва диг. таркиботи шеър мушиқиро омӯхт. Дар хунари соқинамаҳонӣ касе ба ӯ ҳампоя набӯдааст. О.Н. дар шаклу анвои шеърию мушиқӣ ба зарбу авзони мақомҳои «Бузург», «Рост», «Кучак» таснифоти «Амали Мушиқор», «Нақши Оҳу», «Савти Ушшоқи Мушиқор» ва ғ. сохта ва осораш дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Ҳирот шӯҳрати зиёд доштаанд. Дарвешалии Чангӣ аз О.М. мушиқӣ омӯхтааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тухфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Суфӣни Бухорой, Муҳиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мушиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Начмуддини Кавкабӣ, Рисолаи мушиқӣ ва..., таҳқиқ ва таҳияи А. Раҷабов, Душ., 1985; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

П

«Пайкори гурд». 1. Аз силсилаи оҳанг, сурудҳои мавсимӣ-маросимии (размӣ, озодихоҳӣ) замони Сосониён (222-651).

2. Суруд, оҳангҳои силсилавии Борбади Марвазӣ (598-99–628-38), ки барои чашнҳои Хусрави Парвиз (590-628) сохта, мансуб ба маҷмӯи паҳлавонии мусиқии «Ҳафтганҷ» (Борбад) аст.

3. Гӯшаи тараннумии шод ва рӯҳболаанда дар мақоми «Зирафканд» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13), ки бештар дар маросимҳои тантанавии сарбозон ба иҷро мерасидааст:

Зананда дигаргун биёрист руд,

Баровард дигар ногоҳ суруд.

Ки «Пайкори гурдаш» ҳамехонданд,

Ҳама ном аз овозӣ ӯ ронданд.

(Фирдавсӣ)

4. Дар манобеи хаттии ас. 15-17 аз мавҷудияти П.г. чун гӯшаи мусиқӣ сухан нафтааст.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Асадии Тӯсӣ, Лугати фурс, Техрон, 1319; Фирдавсӣ, Шохнома, Душанбе, 1964-1966; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Ҳидоят Р. Маҷмаъу-л-фусаҳо, Техрон, 1295; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Панҷгоҳ – ҷои панҷум, пардаи панҷум; наво, оҳанги маъмул дар мусиқии устодонаи тоҷик; Мухаммас дар баҳши созии (мушкилот) мақоми «Рост» («Шашмақом»); Мақом дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ (мақоми шашуним) ва аз шоҳаҳои созӣ таркиб ёфта, яъне иборат аз «Пешрав», «Сақили вазнин», «Сақили Фирӯзшоҳӣ», «Мухаммас» ва «Мухаммаси Ушшоқ» аст. Мақоми П. фақат хоси анъанаи иҷроии Хоразм буда, нимаи дуввуми садаи 19 ва ибтидои ас.20 тавассути аҳли мусиқӣ (ҳавзаи хунарии Хоразм) рӯи сахна омадааст. П. бо риояти усули доира ба субут мерасад.

«Партави Фархор». 1. Суруд, оҳанги мавсимӣ-маросимӣ, ба ифтихори яке аз шаҳрҳои қадимии Эронзамин Фархор дар замони Сосониён (222-651) шукуфою обод буд, тасниф шудааст.

2. Аз лаҳнҳои машҳури мавсимӣ, тавсифии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои чашнҳои шаҳру марказҳои фарҳангии Сосониён (бо

дархости Хусрави Парвиз 590-628) тасниф кардааст.

3. Гӯшаи шоду мутантан, шукӯхофарин дар таркиби мақоми «Зирафканд» («Дувоздаҳмақом», ас.12-14).

4. Дар анъанаи эҷодию иҷроии асрҳои минбаъда (ас.15-17) аз барҷоият «П.Ф.» чун гӯшаи мусиқӣ ахборе собит нашудааст.

Ад.: Асадии Тӯсӣ, Лугати фурс, Техрон, 1319; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машҳун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Розонӣ А. Шеърҳои мусиқӣ..., Техрон, 1342.

«Паҳлавонӣ».

1. Аз сурудҳои мавсимӣ-маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шуда.

2. Маҷмӯи тарона (транак), чакома (чикомак), сурудҳои ғайрихирфаии мардумии мавсимӣ-маросимии ба забони паҳлавӣ иншошуда ро ҳам гӯянд.

3. Аз лаҳнҳои машҳури (сигонаи) Борбади Марвазӣ (598-99–628-38), ки дар заминаи таронаҳои (фаҳлавиёт) мардумӣ сохта, матнашро ба мавзӯёти қаҳрамонӣ, родмардӣ тағйир дода, ба Хусрави Парвиз (590-628) бахшидааст:

Ба ромшигарон гуфт имрӯз руд,

Биёрой бо «Паҳлавонӣ» суруд.

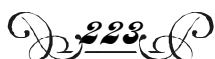
(Фирдавсӣ)

4. Гӯшаи созии мутантану шод дар таркиби мақомҳои «Хусайнӣ», «Кучак» («Дувоздаҳмақом», ох. ас.12 – иб. ас.13).

5. Дар анъаноти эҷодию иҷроии мусиқӣ бо чунин ном аз мавҷудияти гӯша, шоҳаи мусиқӣ будани П. ахборе зикр наёфтааст. (ас. 14-17).

Ад.: Асадии Тӯсӣ, Лугати фурс, Техрон, 1319; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-1966; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Калката, 1872; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Паҳлавон Мухаммад Абдусайд (с. тав. 1447 Хирот, с.ваф. 1520 Хирот), сароянда, мусанниф – таронасаро, навозанда, шоири форс-тоҷик. Аз

Пешрав

чавонӣ шеърӯ мусиқӣ ва хунароҳои бадеиро (хатотӣ, наққошӣ) аз падараш омӯхта, назди Хоҷа Абдуллоҳи Марворид, Устод Шодӣ, Хоҷа Бурхонуддини Юсуф ва диг. асосҳои шеърӯ мусиқӣ, улуи риёзиро фаро мегирад. Бештар ӯ назди Устод Шодӣ санъати овозхонӣ, сознавозӣ ва таснифсозиро меомӯзад. Бо Абдуллоҳи Чомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501), Биноӣ (1430-1512) ҳамнишинӣ дошта, аз дониши онҳо баҳраҳо бардошта, дар дарбори Ҳусайни Бойқаро (1470-1506) ба сифати мутриб-шоир ва мусиқидон, коргузори дарбор хидмат намудааст. Дар санъати овозхонӣ ва таснифсозӣ дар мақомҳои «Рост», «Ҳусайни», «Бузург», шӯъбаҳои «Панҷгоҳ», «Зобулӣ», «амал», «пешрав», «савт», «нақш»-ҳои рангин ба ашъори Чомӣ ва ғазалиёти худ осори зиёде эҷод карда, мах. «Амали Рост», «Нақши Паҳлавон», «Савти Паҳлавон» ва ғ. дар ҳавзаҳои хунарии Ҳирот, Бухорою Марв, Самарқанд шӯҳрати зиёд дошта, устодони созу овоз тазминоти гуногуни мусиқӣ сохтаанд. Дар санъати гӯштигирӣ беқаринаи замон буда, ғазалро некӯ меғуфтааст.

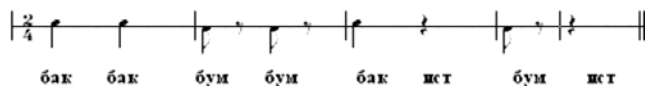
Ад.: Навоӣ, Маҷолис-ун-нафоис, Тош., 1966; Восифӣ, Бадоеъ-л-вақоъ, Мос., 1961; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Паҳлавон Маҳмуди Ушшоқи Самарқандӣ (с. тав. 1428, Самарқанд, с.ваф. 1497), сароянда, навозанда, оҳангсоз-таронасаро. Дар санъати сознавозӣ, овозхонӣ, махсусан равзахонӣ (марсияхонӣ) истеъдоди нотакрор дошта (Давлатшоҳи Самарқандӣ), аз шогирдони Устод Султонмуҳаммади Удии Самарқандист. П.М. барои такмили дониши мусиқӣ, хунари иҷроӣ ба шаҳрҳои Бухоро, Марв, Ҳирот сафарҳо намуда, аз устодони созу овоз сирҳои ниҳони сарояндагӣ, таснифсозиро омӯхт. Аз Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ ва диг. мусиқӣ омӯхт ва бо онҳо ҳамкорӣ эҷодӣ дошт, чандин «савт», «амал», «нақш», «қавл», ва «реҳта» сохта ба устодони ҳиротиаш мебахшад. Таснифоти ӯ ба мақомҳои «Ушшоқ», «Ироқ», «Бузург», «Рост», махсусан «Амали Ушшоқӣ», «Савти Ушшоқӣ», «Нақши Ушшоқӣ» ва ғ. дар ҳавзаҳои хунарии Мовароуннахр Хуросон шӯҳрати зиёд доштаанд П.М. муддате дар боргоҳи Султон Аҳмад ибни Абӯсаъид (1494-1496) ба сифати мутриб, коргузор хидмат кардааст. Ба таҳаллуסי «Ушшоқӣ» ғазалу маснавиҳои неку гуфта, марқадаш дар Ҳирот аст.

Ад.: Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкират-уш-шуаро, Лондон, 1901; Навоӣ, Маҷолис-ун-нафоис, Тош., 1966; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282 ИВАН Уз.ССР; Малехо, Музакиру-л-асҳоб, Р:2727 ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989; Раҷабов А. Афкори мус. тоҷ. дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Пешрав – пешраванда, пешраву пешсаф; Шакли асари сози дар мусиқӣ; Навоӣ мусиқӣ дар қисми созии (мушкилот) мақомҳо омадаро гӯянд; П.одатан дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ пас аз қисми аввали сози меояд. Анвои п.ҳо иборатанд: «Пешрави Гардун», «Пешрави Зарбулфатҳ», «Пешрави Занҷирӣ», «Пешрави Дугоҳи Фирӯз» ва ғ. П. дар анъанаи иҷроии мақомҳо дар усули доира ба субут расида ва дар адвори мусиқӣ ба сурати зер аст:

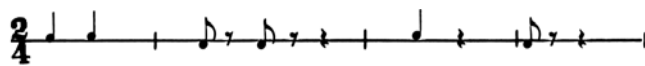
1. Назми Ораи Наво
2. Пешрави Дугоҳ
3. Хафифи Сегоҳ

Пешрави Гардун – шоҳи сози дар маҷмӯи мақомот, ниг. Гардун.

Пешрави Занҷирӣ – навоӣ сози дар шоҳи мушкилоти мақомҳои хоразмӣ ва мусаннифи он мусиқидон Муҳаммад Занҷирӣ (нимаи дуввуми садаи 19 аз ҳавзаи иҷроии Хоразм).

Пешрави Дугоҳ. Шоҳа дар қисми созии мақомҳои «Дугоҳ», ки бар пояи анъанаҳои қуҳан таълиф шудааст. Тартиби усули П.Д. чун аст:

Бинобар ба тавсифи муфасссирон П.Д. ба «Муҳаммаси сақил» шабоҳат дорад, ки хусусияти шаклбандии онро ҳанӯз Дарвешалии Чангӣ (асри XVII) шарҳ додааст. Бояд қайд намуд, ки шакли «пешрав», ки дар рисолаҳои мусиқии асрҳои XVI-XVII инъикос ёфтааст, то имрӯз дар қисмҳои «Муҳаммас», «Сақил» мавҷуд аст ва аз лиҳози шаклбандӣ бо шарҳҳои Дарвешалии Чангӣ шабоҳат дорад. Шаклбандии пешрав аз

секвенсияҳои тадричан фарохшавандаю поёнраванда иборат буда, дар онҳо мавзӯи кӯтоҳи оҳангӣ дар регистрҳои гуногун такрор мешавад. Пешравҳо ба шунаванда равонӣ, осудахотирию часорат, шучоат мебахшанд.

Ад.: Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.1963; ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:449 ИВАН Уз.ССР.

Пешрави Дугоҳи Фирӯз – аз навоҳии маъмул дар шоҳаи созии (мушкилот) мақомҳои хоразмӣ ва мусаннифи он Муҳаммадраҳимхони дувум (1847-1910); П.Д.Ф. бо риояти усули доира иҷро мешавад.

Пири Чангӣ (с.т. номаълум, с.в. номаълум), сароянда, мутриб (чангӣ), ки гӯё дар замони Баҳроми Гӯр (430-438) зиндагӣ ва эҷод намуда, дар адабиёти бадеӣ ӯ чун навозанда, мусикидон хотирнишон шудааст. Дар бораи осори П.Ч. ахбори амиқе зикр наёфтааст.

Ад.: Нафисӣ С., Таърихи тамаддуни эронӣ, Техрон, 1333; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Ризокулихони Ҳидоят, Анҷуманорон Носирӣ, 1294.

«Полизбон» («Полизбон», боғбон, ниғахбони киштзор).

1. Оҳанг, суруди мавсимӣ-маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст.

2. Аз лаҳнҳои силсилаи сигонаи Борбади Марвазӣ (598-99–628-38), мансуб ба шоҳаи саввуми «Хусравонӣ» буда, барои чашнҳои дарбории Хусрави Парвиз (590-628) сохтааст.

3. Гӯшаи тавсифию ситоишӣ, дар мақоми «Зирафқанд» («Дувоздаҳмақом», ас.12-14).

4. Шоҳаи созӣ, ки байни «Наврӯзи Хоро», «Наврӯзи Сабо» чун таркиби илҳокӣ ва тақвиятдиҳандаи мавзӯи иҷро мешудааст («Дувоздаҳмақом», ас.14-15).

5. «П.» минбаъд (ас.16-17) ба сифати таркиби созӣ (гӯша, шоҳа) дар анъанаи эҷодию иҷроӣ амал намуданаш ахборе дар манобеи хаттӣ зикр наёфтааст.

Ад.: Асадии Тӯсӣ, Луғати фурс, Техрон, 1319; Фиёсу-л-луғот, Лахнаф, 1889; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Низомӣ, Хусрав ва Ширин, Техрон, 1346; Амир Хусрав, Куллийёт, Душ., 1972; Розонӣ, Шеърҳои мусиқӣ..., Техрон, 1342; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Тех-

рон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, қ.2, Техрон, 1333; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабов А. Сарнавишти хуниёгар, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ.2, Душ., 1989.

Почокалонов Ҳабиб (т. 1957, ш.Истаравшан), сароянда, намояндаи босуботи ҳавзаи иҷроии Истаравшан, иҷрокунандаи шоҳаҳои ҷудогонаи овозии мақомҳо ва таронаҳои устодонаи дар заминаи мақомҳо таснифшуда. П. фориғуттаҳсили мактаби ҳамагонии ш.Истаравшан (1965-75) ва Донишгоҳи давлатии Хучанд (фак. забон ва адабиёт 1989-1993) буда, аз овони ҷавонӣ ба мусиқии мардумӣ ва устодона (анъанаи иҷроии мақомҳо) майли зиёд дошт ва равиши иҷроии онро назди донандагони мусиқӣ фаро гирифтааст. П. дар таъсис ва эҷод намудани гурӯҳҳои иҷроии мусиқии мардумӣ ташаббус ва суботкорӣ намуда, соли 1994 дастаи ҳунарии «Шашмақоми Истаравшан»-ро таъсис намуда ва то имрӯз роҳбарии ин дастаро ба ўҳда дорад. Зимни ин П. Дар мактаби мусиқии назди шўъбаи фарҳанги дастгоҳи иҷроияи шаҳр асосҳои мусиқии мақомиро ба бачагону наврасон меомӯзонад. П. иштирокдори чандин озмуну чашнвораҳои мусиқии мардумӣ ва мақомӣ («Бўстон», «Андалеб»-2002-2006), симпозиум-фестивалҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд-1987, Исфара-2003, Душанбе-2006) буда, шоҳа, гӯшаҳои овозии мақомҳоро бо сабки хоси иҷроии ҳавзаи ҳунарии Истаравшан манзури ҷомеа намудааст. Барои хидматҳои шоистааш П. дар рушду тарғиб ва ҳифзи анъанаҳои дерини мусиқии тоҷик сазовори ифтихорномаю ҷоизаҳо шудааст.

Ад.: Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Шашмақом – шоҳасари бузурги назму наво (раҳнамои фестивали байналмилалӣ Шашмақом: мураттибон – А.Абдурашидов, А.Раҷабов Н.Ҳақимов, Душанбе, 2006); Ҳолномаи Почокалонов Ҳ.

Пояндаи Қобузии Самарқандӣ (Мавлоно Поянда, Устод Пояндаи Қобузӣ, с.т. 1480, Самарқанд, с.в. 1550 Самарқанд), сароянда, навозанда, оҳангсоз-таронасаро, косибзода. Аз овони ҷавонӣ ба шеърҳои мусиқӣ, ҳунароҳои бадеӣ (хаттотӣ, лавҳорой) завқӣ зиёд дошта, аз падараш, ки марди боҳунаро шоиртабиат буд, мусиқиро меомӯзад. П.Қ. назди мусикидонон, сарвари мактаби ҳунарии Самарқанд Устод Хоҷа Ҷаъфари Қонунии Сама-

Пӯлодов

рқандӣ ва Хасани Кавкабии Самарқандӣ назария, асосҳои амалии созу овоз, таснифсозиро фаро мегирад. Дар овозхонӣ аз пешдастони мактаби иҷроии Самарқанд буда, назди аҳли адабу ҳунар «Устои Поянда» (ҳунари иҷроияш қавӣ буда, «овозаш расандаю пояндадор буда» – Дарवेशалии Чангӣ), «Ҳофизи Поянда» ном бурда ва эҳтироми зиёд доштааст. Дар мадрасаи Абдуллоҳхон (Бухоро) бо Маҳмуди Гелонӣ, ки нобиға дар равзакхонӣ буд, ғолиб меояд. П.Қ. ба Хироту Марв сафар намуда, дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «кор», «савт», «амал», «нақш» таснифоти ҷолиб сохта, махсусан «Савти Поянда», «Кори Поянда», «Қавли Поянда», «Амали Поянда» дар ҳаёти мусиқӣ шӯҳрати зиёд доштаанд. Муддате дар боргоҳи Абдуллоҳхон (1530-1540) хидмат намуда, ғазалу рубоиро некӯ гуфта, шогирдони зиёде дошт (Ҳофизи Қосим, Аҳмади Қобузӣ).

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, Мос., 1961; Малехо, Музакиру-л-асҳоб, Р:2727, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабӣёт ва санъати тоҷик, ҷ.2, Душ., 1989.

Пӯлод Аҳмади марвисаро (Аҳмади Марвиҳон, с.т. 1876, Бухоро, с.в. 1952, Бухоро), сароянда, мутриб (дафӣ, дуторӣ), марвисаро, донандаи боҳунари маҷмӯи таронаву оҳангҳои дар заминаи маҷмӯҳо эҷодшуда, намоёндаи ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Каркӣ, Марв ва Самарқанд. Созу овоз, санъати марвисароиро аз падараш фаро гирифта, назди Устод Тиллобӣ Хонанда (1812-1880) асосҳои марвисароӣ, маҷмӯҳо, сознавозиро таҷмил додааст. П.А. солҳои тӯлонӣ дар дастаҳои ҳунари, мактабу омӯзишгоҳҳои мусиқӣ ба сифати устод, роҳбари бадеӣ хидмат намуда, дар тарбияи сарояндагону ромишгарони ҷавон саҳми арзанда гузоштааст. Дар иҷрои П.А. намунаҳои баргузидаи «марвӣ», таронаву оҳангҳои устодонаи мусиқӣ гирдоварию сабт шудаанд.

Ад.: Таджик. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Пӯлодов Ҳотам (с. т. 1936, деҳ. Ревад, ноҳ. Айнӣ, вил. Суғд), дуторӣ, сароянда, оҳангсоз-таронасаро, ҳунарманди хизматнишондаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1995), аълоҷии телевизион ва радиои Тоҷикистон. Фаъолиятро дар дастаҳои ҳудфаъоли ҳунарии

ноҳияи Айнӣ оғоз намуда, баъди хатми Омӯзишгоҳи маданияту равшаннамоӣ (1969), ба сифати мутриб-сароянда дар дастаи маҷмӯхонии Кумитаи давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони РСС Тоҷикистон шомил шуда, то имрӯз ҳунарнамоӣ мекунад. П.Х. дар иҷро ва тарғиби мусиқии мардумӣ ва устодонаи тоҷик, махсусан маҷмӯҳо саҳми хоса дошта, савту навоҳои «Насри Сегоҳ», «Муноҷот» (бо уфар), «Нимҷӯпонӣ», «Дилхироч», «Самоеи Дугоҳ», «Гардуни Наво», «Намуди Гардун», «Рок», «Таронаи Баёт», «Наврӯзи Аҷам» ва ғ.ро бо сози дутор ва ҳамовозии созоҳои дигар хеле мавзуну ҳунари иҷро намудааст. П.Х. чун оҳангсоз-таронасаро низ мусаннифи суруду навоҳои «Ороми дил», «Садои дили ман», «Гули бодом», «Дар таги сада», «Бахт», «Орзу», «Насими кӯҳсор» ва ғ. аст. Сабки хоси овозхонии ӯ дар иҷрои таронаҳои «Токи абрӯ», «Ҷонам марав», «Чашмони ёр», «Дареғ», «Мӯниси дил», «Оташи ишк» ва ғ. рангину гуворро эҳсос мешавад. П.Х. иштирокдори Симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд: 1973, 1983, 1987, Душанбе, 2006), Рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (2005), Франсия (ЮНЕСКО, Париж, 2005) ва ғ. буда, барои хидматҳои шоистааш дар рушду тарғиби мусиқии тоҷик, маҳорати баланди иҷроӣ бо ифтихорномаҳои Президиуми Советии РСС Тоҷикистон, Ҳукумати ҶТ сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Маводи ҳасбиҳолӣ Пӯлодов Ҳ.

Р

Расулов Саидчон (с.тав. 1906, Хучанд, с.ваф.1992, Хучанд), мисикидон, омӯзгор. Фориғуттаҳсили курси муаллимтайёрнамоӣ (Тошканд, 1928), шӯъбаи драмавии факултаи корғарии До-нишгоҳи давлатии Осиёи Миёна (1929-1933). Иб-тидо мусиқии устодонаро аз Содирхон (1847-1931) омӯхта, дуторнавиозиро аз Ҳоҷӣ Абдула-зиз (1852-1936) ва Ваҳҳобов фаро гирифтааст. Асосҳои назарии мусикиро назди Успенский В.А. омӯхта, фаъолияти эҷодию иҷроии Р.С. дар дас-таҳои хунарии ш.Тошканд оғоз шуда, минбаъд дар таъсиси театри наврасон ва дигар бунгоҳҳои омӯзишию хунарии Ёзбекистону Тоҷикистон саҳ-ми хоса гузошта, дар тарбия, рушди санъати иҷрокунандагии Боймуҳаммад Ниёзов, Кенча Мирмуллоев, Иброҳимҷон Расулов, Холбек Саб-ӯров ва диг. саҳми устодӣ дорад.

Ад.: Ҳақимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX. Хучанд, 2006.

Рауфова Нигина (с. тав. 1945 деҳи Шермон, н.Файзо-бод), сароянда (сопранои ли-рикӣ), ҳофизи халқии Рсс Тоҷи-кистон (1977), барандаи ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1996), фаъолияти иҷро-ияшро дар дастаҳои худфаъоли

хунарии Иттиҳодияи истеҳсолии нассоҷии Душан-бе (1969-1970), шахрӣ (1971-1975), Филармонияи давлатии Тоҷикистон, ансамбли эстради «Гул-шан» (1975-1976) оғоз намуда, аз с.1976 чун саро-яндаи дастаи шашмақомхонаи Кумитаи давла-тии радио ва телевизиони назди Ҳукумати РСС Тоҷикистон (1976-1998), дастаи мусиқии «Дарё» (то имрӯз) хунарнамоӣ менамояд, ӯ хунари овоз-хонияшро дар заминаи анъанаҳои иҷроии мусиқии шифоҳӣ бештар такмил дода, баробари ин дар иҷрои шоҳаҳои хурди мақом, осори оҳангсозони тоҷик салиқаи хуби иҷроиро ба харҷ додааст. Р.Н. иштирокдори чандин чашнвораҳои байналмила-лии мусикӣ (Самарқанд, 1978, 1983) буда, дар ҳай-ати хунаромандони тоҷик ба чандин мамолики хоричӣ сафарҳои хунари намудааст. Р.Н. барои хидматҳои шоистааш дар тарғибу рушди мусикӣ бо ифтихорномаю ҷоизаҳои Ҷумҳурии Тоҷикис-тон сарфароз гардидааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Тадж. искусство, Моск., 2002; Таджик. музыка, Душ., 2003.

Раҳматова Нукра (с. тав. 1942, деҳ.Бартанг, н.Рушони ВМБК), сароянда (сопранои лирикӣ), Артисткаи халқии РСС Тоҷикистон (1977), фориғуттаҳсили омӯзишгоҳи му-сиқии ш.Душанбе (1963-1967), фаъолияти иҷроияшро Р.Н.

дар дастаҳои худфаъоли хунари (1950-1960) оғоз намуда, сипас дастаи тарона ва рақсии Филар-монияи давлатии РСС Тоҷикистон (1958-1963), дастаи сарояндагони (мақомхонаи) назди Куми-таи давлатии радио ва телевизиони РСС Тоҷики-стон (1967-1988), то замони бознишастагӣ) хунар-намоӣ карда, дар рушду тарғиби мероси мусиқии шифоҳӣ, устодона (мақомӣ), касбии тоҷик (оҳан-гсозӣ) саҳми хоса гузоштааст. Р.Н. иштирокдори чандин чашнвораҳои мусиқии байналмилалӣ, минтақавӣ, ҷумҳуриявӣ (Самарқанд, 1978, 1983, 1987), барандаи ҷоизаи фестивали 6-уми умуми-ҷаҳонии ҷавонону донишҷӯён (1957, Москва) буда, бо барномаҳои рангин дар ҳайати устодо-ни мусиқии тоҷик ба ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, мамолики хоричӣ (Афғонистон, Муғулистон – 1970, Булғория – 1978, Сурия – 1977, Ироқ – 1977, Япония – 1984 ва ғ.) сафарҳои хунари намудааст. Р.Н. барои хидматҳои шоистааш дар тарғибу рушди мусиқии тоҷик бо ордени «Дӯстӣ» (1999), ифтихорномаҳои ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикис-тон тақдир гардидааст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Тадж. искусство, Моск., 2002; Таджи-к.музыка, Душ., 2004; Зубайдов А. История професси-он. деятельности народн.муз.Т адж-на в 30-80 гг., канд. дисс., Душ., 2005.

Рачабов Аскаралӣ (Ра-чабзода Аскаралӣ, с.тав. 1944, н.Сариосиё), хунаршиноси таърихи тамаддуни мусиқии тоҷик (мардумони эронӣ), му-арриху фарҳангшинос, докто-ри илмҳои таърих (1994), про-фессор (1999), Арбоби шоистаи хунари Тоҷикистон (1991), Ра-

иси Маркази байналмилалӣ таҳқиқи мусиқии мардумони Ховар – Бунёди байналмилалӣ Бор-бад (аз 1991 то имрӯз), барандаи ҷоизаи ба номи Борбад (1992), мудири шӯъбаи таърихи мадани-ят ва санъати Академияи илмҳои Ҷумҳурии То-

чикистон (аз 1999 то имрӯз), узви Шӯрои ҷамъиятӣ, узви Иттифоқи оҳангсозони Тоҷикистон (СССР, 1990), узви Кумитаи Мукофоти давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1999-2006), вакили Маҷлиси вакилони халқи ноҳияи Синои ш. Душанбе (1999-2009), фориғуттаҳсили Донишгоҳи давлатии Ўзбекистон (Самарқанд 1964-1969). Р.А. фаъолияти илмиашро дар Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи РСС Тоҷикистон (назди раёсати АИ РСС Тоҷикистон, 1969-1972) оғоз намуда, солҳои 1972-1975 таҳсилро дар аспирантура (ш.Москва, Ленинград) идома дода, роҷеъ ба таърихи таҳаввули тамаддуни мусиқии тоҷикон (мардумони эронӣ), ҳавзаҳои хунарии Моваруннахру Хуросон, Эрону Ҳинд қорҳои пажӯҳишӣ (дар заминаи манобеи хаттӣ) бурда, дар ин замина зиёда аз 17 рисола, 1000 – мақолоти таҳқиқӣ (ба забонҳои форсии тоҷикӣ, русӣ, англисӣ, франсавӣ, ҳуруфоти форсӣ ва ғ.) нигошта, дар 30-конференсу симпозиумҳои байналмилалӣ (Русия, Арманистон, Озарбойҷон, Ўзбекистон, Белгия, Дания, Олмон, Шветсия, Голландия, Эрон, Франция, Гурҷистон, Белоруссия, Қирғизистон, Қазоқистон, Ҳиндустон ва ғ.) бо маърузаю мақолоти таҳқиқӣ, суҳанронӣ ва ширкат намудааст. Р.А. дар муаррифии шахсияти Борбади Марвазӣ (589-99–628-38) саҳми ҳосаи таҳқиқӣ дошта ва ўро ба сифати асосгузори маҷмӯи мусиқии устодонаи форсии тоҷикӣ ва шарқ муаррифӣ намуда, дар иртибот ба тамаддуни мусиқии замони Сосониён таҳқиқоти бунёдӣ нигоштааст. Р.А. дабири ташаббускори чандин симпозиуму конференсҳои байналмилалӣ 1400-мин солрӯзи Борбад (Душ., 1990), «Саҳми мардумони эронӣ дар рушди тамаддуни башарӣ» (Душ., 1992), «Шоҳномаи Фирдавсӣ падидаи бузурги фарҳангӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ» (Душ., 1994), «Қамоли Хучандӣ, замони ӯ ва нақши он дар тамаддуни Осиёи Марказӣ» (Душ., 1996), «Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ» (Душ., 1999), «Фарҳанги бостон ва нақши он дар тамаддуни замони Сомониён» (Душ., 1999), 2700-мин соли нашри «Авесто», бузургдошти фарҳанги зардуштӣ, 545-мин Қамолуддини Бехзод. Тамаддуни ориёӣ дар иртибот ба фарҳанги авроосиёӣ (2006) ва ғ. мебошад. Р.А. мурағиб ва муҳаррири масъули чандин маҷмӯаҳои таҳқиқии академӣ роҷеъ ба 1000-мин соли сароиши «Шоҳнома», Қамоли Хучандӣ, тамаддуни замони Сомониён, фарҳанги зардуштӣ, 2700-мин «Авесто», бузургдошти фарҳанги ориёӣ ва ғ. (ба забонҳои русӣ, тоҷикии форсӣ, англисӣ) аст. Таҳти роҳбарии ӯ 6-нафар рисолаи номзадӣ ва як нафар рисолаи докторӣ дифо намудаанд.

Осори умдаи Р.А.: Наҷмуддини Қавқабӣ..., Душ., 1985; Маданияти мусиқии тоҷик дар ас. 13-14, Душ., 1987; Зайнулобиддини Ҳусайнӣ ва Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, Душ., 1987; Борбад (ба забонҳои тоҷикӣ-форсӣ, англисӣ), Душ., 1989; Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989; Нағмаи ниёгон, Душ., 1989; Сарнавишти хуниёгар, Душ., 1989; Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Аз сур то ситои Шариф Ҷӯра, Душ., 2000; Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Традиции классической музыкальной культуры эпохи сасанидов, Душ., 2005; Мусиқии тоҷикон ва анъанаҳои таърихӣ он дар асрҳои XVI-XVII, Душ., 2007; Суннат ва навоарӣ дар тамаддуни мусиқии замони Рӯдакӣ, Душ., 2008 ва ғ.

Маҷмӯаҳои таҳқиқии академӣ: Борбад и ҳудожественные традиции народов Центральной и Передней Азии: история и современность, Душ., 1990; Борбад, эпоха и традиции культуры, Душ., 1989; Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ, Душ., 1999; Вклад иранских народов в развитие мировой цивилизации, Душ., 1992; Авесто в истории и культуре Центральной Азии. Душ., 2001; Қамолуддин Бехзод и актуальные проблемы культуры народов Центр. Азии. Душ., 2001; Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближн. и Средн. Востока, 2003; Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации, Душ., 2002; Вклад таджиков и персоязычных народов в мировую цивилизацию: история и современность; Очерки истории и теории культуры таджикского народа, 2-х том., Душ., 2001, 2006; Арийская цивилизация в контексте евроазиатских культур, Душ., 2006 ва ғ. Р.А. барои хидматҳояш дар таҳқиқи тамаддуни тоҷик бо Ифтихорномаи Ҳукумати ҚТ ва ордени Шараф (1999) мукофотонида шудааст.

Раҷабов Исҳоқ Рисхиевич (с.тав. 1927, Тошқанд, с.ваф. 1982, Тошқанд), мусиқшинос-шарқшиноси ўзбек, доктори санъатшиносӣ (1970), навозанда (даторӣ, танбӯрӣ). Хатмакардаи донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна (САГУ, 1950), аспирантураи АИ Ўз. (1955), ходими музеи адабии ба номи Навоӣ (1955-1961), аз с.1961 (то охири умр) ходими илмӣи Инс-ти санъатшиносии Ўзбекистон ба номи Ҳамза буд. Р.И. соли 1972 сарвари кафедраи Консерваторияи давлатии Тошқандро ба ӯҳда

дошт. Санъати мусиқиро аз падараш Рисхӣ Рачабӣ омӯхтааст. Р.И. аз зумраи аввалин муҳаққиқон аст, ки осори хаттии мусиқиро омӯхта (дар заминаи нусхаҳои хаттии дар Ўзбекистон маҳфуз буда) дар иртибот ба масоили таърихи ташаккул ва рушди мақомҳо («Дувоздаҳмақом», «Шашмақом») анъаноти эҷодию иҷроии ин шохкори мусиқӣ рисола, мақолоти таҳқиқӣ нигоштааст. Асари таҳқиқии Р.И. «Дар иртибот ба масоили мақомҳо» (Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963) аз муҳимтарин навиштаҳои таърихӣ, назарӣ махсуб шуда, инчунин муқаддимаи тафсирии ба нашри «Шашмақом» (Ўзбекистон, бо ҳаммуаллифии Ф.Кароматов) паҳлӯҳои бадеию зебоишиносии мақомхоро ба риштаи таҳрир овардааст.

Ад.: Ўзбек Совет энциклопедияси, т.9. Тош., 1977.

Раҳимбердии Танбӯрии Самарқандӣ (с. тав. 1820, Самарқанд, с.ваф. 1897, Самарқанд), хонанда, оҳангсоз, танбӯрӣ, шоир-таронасаро, аз намояндагони машҳури мактаби иҷроии Самарқанд, устод ва роҳнамои Ҳочӣ Абӯдазиз (1852-1936). Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Р.Т. дар Самарқанд сурат гирифта, дар шаҳрҳои Бухоро, Марв, Машҳад дониши адабӣ ва ҳунари андӯхтааст. Зимни ин Р.Т. ба шаҳрҳои Қуния, Қоҳира, Бағдод, Ҳиндустон, Макка, Мадина, Шероз, Исфаҳон, Тӯс ва ғ. сафар намуда, бо устодони созу овоз мулоқот намуда, бо мусиқии ин кишварҳо ошно шуда, таснифоти зиёде дар ин замина сохта, таъби хуби шоирӣ дошт ва «Баёзи Раҳими Самарқандӣ» таҳия намуда, аз таълифоти муҳим роҷеъ ба назми «Шашмақом» аст. Шогирдони зиёде чун Ҳочӣ Абдулазиз, Акрами Хонанда, Махдуми Хонанда ва диг. тарбия намудааст.

Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:1428, ИВАН Уз.ССР; Баёзи Надим, Р:4179, ИВАН Уз.ССР; Возеҳ Қорӣ Раҳматулло, Тӯҳфату-л-аҳбоб, Душ., 1987; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Раҳимов Тоҳиддин (с. тав. 1979, ноҳ.Ҳисор), сароянда, баъди хатми мактаби ҳамагонӣ таҳсилро дар факултаи мусиқии тоҷики Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода идома дода (1996) ва с.2000 (ихтисоси сароянда, муаллим Артисти хизмат. РСС Тоҷикистон Музаффар Муҳиддинов) хатм намудааст. Р.Т. аз

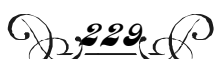
с.2000 то имрӯз дар ансамбли давлатии мақомхонони ба номи Ф.Шаҳобов, Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати сароянда хидмат менамояд. Р.Т. шоҳаи овозии мақомҳо «Уфари Муғулчаи Наво», «Талқинчаи Сабо», «Соқиномаи Савти Сарвиноз», «Мустаҳзоди Наво», «Сарахбори Дуғоҳ», «Ҳусайнӣ» ва ғ.ро рангину муассир иҷро намуда ва сабт кардааст. Р.Т. барандаи озмунҳои мусиқии бачагону наврасон (Душанбе, 1993, Ҳисор) буда, иштирокдори Рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (Москва, 2005), Франция (Париж, 2005), Қирғизистон (Бишкек, 2004) аст. Р.Т. инчунин дониши иҷроияшро ба гурӯҳи бачагони мақомхони Академияи мақоми Ҷумҳурии Тоҷикистон меомӯзонад.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006. Ҳолномаи Раҳимов Т.

Раҳматуллоҳи Гӯянда (с.тав. номаълум, Самарқанд-Миёнкалот, с.ваф. 1667-69, Самарқанд), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, шоир. Фаъолият, зиндагии Р.Г. асосан дар ҳавзаи ҳунарии Самарқанд, Бухоро, Марв, Миёнкалот чараён гирифта, созу овоз, ҳунароҳои бадеиро аз падараш омӯхта, аз устодони мусиқӣ Амир Алиакбари Қонунии Самарқандӣ, Дарвешалии Чангӣ амиқтар фаро мегирад. Р.Г. аз сарояндагони машҳури дostonҳои ишқӣ, ахлоқӣ ва ҳамосӣ буда, дар шакли анвои шеърӣ мусиқии «амал», «савт», «куллиёт», «нақш», «рехта» (ба мақомҳои «Рост», «Наво», «Ироқ» ва «Ҳусайнӣ») таснифоти рангин сохтааст. Таъби баланди шеърӣ ҳам дошта «ғазал, рубой ва мусаддасотро дар ғояти хубӣ» меғуфтааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Мутрибӣ, Тазкират-уш-шуаро, Р:2253 ИВАН Уз.ССР.

Раҳовӣ – роҳ, раҳ, раҳ ба сӯи дигар;Номи шаҳр дар кишвари Рум; Мақом (пардаи) ҳафтум дар маҷмӯи «Дувоздаҳмақом» (садаҳои 12-17 ва ибтидои ас.18) ва гӯё аз номи қабоиле аз мардуми ҳинд (бо номи лалт,лилт) иқтибос шудааст; Р. маънои «Суворӣ»-ро ҳам дошта ва бо ин ном дар таркиби «Шашмақом» тарона ва усули «Суворӣ» («Савора») амал менамояд, ки мафҳуми Р.-ро ифода мекунад. Доираи қаторовозҳои Р. дар табакоти адвор 70 буда (Маҳмуди Ҳусайнӣ онро 65 дониста). Сохтори қаторовозҳои Р. ба ҳисоби сент дар пардаи сози уд ба тариқи зайл аст:

Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом

А+Ч+ВХ+Й+Йб+Йх+Йх=Ч-Т-Ч-Ч-Т-Т
0 – 180 – 384 – 498 – 678 – 792 – 996 – 1200
 ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^
180 204 114 180 114 204 204

Наво ва таронаҳое, ки ба қаторовозҳои ин парда ҳамсонанд муталлиқ ба мақоми Р. аст.

Ад.: Абдулкодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Р:468-1 (ИВАН Узб.ССР); Кавкабии Бухорой, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-5 (ИВАН Узб.ССР); Рисолаи киромия дар илми мусиқӣ, Р:468-3 (ИВАН Узб.ССР); Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

«Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом» (с.таълиф. ас.16, Бухоро, мансуб ба Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухорой – ваф.1535, форсии тоҷикӣ, манзум, настаълиқи хоно, 13х24,5, захираи хаттии ИШАФ Уз. Р:415-VII, 466-I), яке аз аввалин таълифоти мусиқӣ, ки масоили назарии мақомҳо («Дувоздаҳмақом») ва таркиботи он ба назм тавсифи шуда, аз муқаддима ва 8 фасл таркиб ёфтааст.

Тавсифи масоили умумии мусиқӣ ва ҳадафи нигориши мавзӯи муқаддима «Р.Д.» буда, дар фаслҳои 1-2-3 («Дар баёни он ки ҳар овозаҳо ба чӣ тариқ аз ду мақом тавон ёфтан», «Дар баёни усули мухталифа», «Дар баёни бухур ва усул») асосан равиши эҷоди шаш овоза ва мансубияти онҳо ба маҷмӯи «Дувоздаҳмақом», тавзеҳи бадеии 17-усул, баҳри мусиқӣ (шеърию мусиқӣ), иртиботи баҳру усулҳои шеърию мусиқӣ, риояи ниҳод, тавонҳои зарбӣ (баҳрӣ, авзонӣ) дар мусиқӣ, донишҳои таркиботи мусиқӣ (шеърӣ) мӯҷазу возеҳ, бо ифодаҳои рангомези бадеӣ (шеърӣ) ба риштаи таҳрир омадаанд. Дар фаслҳои 4-5 «Р.Д.» («Дар баёни мақомҳо ва шӯъбаҳои он», «Дар баёни он, ки ҳар овозаро аз ду мақом гирифтаанд») идомаи мавзӯию назарии фаслҳои болоӣ буда, муаллиф бештар аз дидгоҳи амалӣ усули эҷоди овозаҳо: «Салмак», «Гавашт», «Шаҳноз», «Моя», «Гардуния», «Наврӯз», иртиботи онҳо ба мақому шӯъбаҳо чун занҷири тиллоии мусиқӣ яке дигареро аз лиҳози мавзӯӣ, бадеӣ тақмилу тақвият медиҳанд, қаламдод шудаанд. Иртиботи мавзӯии таркиботи мақомҳо, аз шӯъбаҳо моҳияту ниҳоди оҳангӣ, устухонбандии қисмҳои дигари мураккабот бо ин шоҳа дар ягонагист. Дар фасли шашуми «Р.Д.» («Дар баёни он ки ҳар мақоме ду шӯъба дорад») баррасӣ шуда, ҳосатан паҳлӯҳои мусиқӣ, бадеии 24-шӯъба ва нигоҳи зебоишносии мусиқии муаллиф бо истифода аз корбурди тавсифу ташбеҳоти мусиқию

шеърӣ корбаст гардидаанд. Мавзӯоти иртиботи мақомҳо ва таркиботи он, вақту замони иҷро, таъсиру бардошти бадеию зебоишносӣ, мусиқӣ (мақомҳо) чун васоити раванӣ дар рафъи амрози гуногун (касали, номуназзамии рӯҳӣ, ақлӣ) дар фаслҳои 7-8 («Дар баёни истихроҷи «Дувоздаҳмақом» аз бурҷҳо», «Таъсири мақомот хангоми адо кардани овоз дар фараҳ ва андӯх, сиҳату мариз») буда, усули тавзеҳии ин масоили мусиқӣ тақия бар назарияи фалакӣ-асотирий (таъсиру бардошт аз андешаи мактабӯ пайравони фишоғурсиён) аст. Пӯшида нест, ки замони зиндагии муаллифи «Р.Д.» домангири воқеоти сиёсӣ, бологирии таассуботи мазҳабӣ буд, аз ин нигоҳ бисёр мавзӯоти эҷодӣ бадеӣ (мусиқӣ) дар либоси асотиру фаҳмишҳои фалакӣ тарҳрезӣ корбаст шудаанд. Дар маҷмӯъ «Р.Д.» аз муҳимтарин манобеи бадеию зебоишносии мусиқӣ маҳсуб шуда, дар рӯшан намудани паҳлӯҳои назарӣ бадеии мақомҳо арзиши таърихӣ илмиро дорост.

Ад.: Начмуддини Кавкабӣ, Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом, Р:415-VII, ИВАН Уз.ССР; Начмуддини Кавкабии Бухорой, Рисолаи Дувоздаҳмақом, Р:466-1, ИВАН Уз.ССР; Начмуддини Кавкабӣ, Рисолаи мусиқӣ, Рисола дар баёни дувоздаҳмақом, таҳқиқ, таҳия ва тавзеҳоти Аксаралӣ Раҷабов, Душ., 1985; Донишпажӯх М. Садусианд асари мусиқӣ ба забони форсӣ, қ.1, Техрон, 1376. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ.3, Душ., 2004.

«Рисолаи абёти Дувоздаҳмақом» (с. китобат 1271 х.к., Бухоро-Самарқанд, муаллифу мураттибаш номаълум, форсии тоҷикӣ, захираи нусхаҳои хаттии ИШАФ Уз. №4544-11, 407 б-426 б), аз муҳимтарин маҷмӯаҳои (қуллӣёт) матнии мақомҳои оғ. Дар ин маҷмӯа асосан матни шоҳаи овозии мақомҳо, ки дар заминаи «Қуллӣёти Кавкабӣ (Кавкабии Бухорой, с.ваф.1535) мураттаб шуда буда, барои сарояндагонӣ навоиш, ки собиқаи дарку интиҳоби матнии мақомҳоро надоранд, чун дастури омӯзишӣ пешниҳод шуда, аст. Дар «Р.а.Д.» намунаи баргузидаи ғазалу рубоӣёт, мустанзод, қитъа, маснавӣю соқиномаҳои суханварони форсу тоҷик (Рӯдакӣ, Анварӣ, Ҳоконӣ, Низомӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Камол ва диг.) шуда ва мутобиқ ба махсусиёти мақомҳои «Бузург», «Раҳовӣ», «Ушшоқ», «Рост», «Ҳусайнӣ», «Исфакон», «Ҳичоз», «Ироқ» ва ғ. буда, ба ҳавзаҳои ҳунарии Бухорою Самарқанд иртибот доштани ин гулчинӣ шеърию мусиқӣ дар яке аз порварақҳо сабт шудааст. Пайдост, ки мураттиб аз шеърӯ мусиқӣ огоҳӣ доштааст ва ҳолоти ҷойгузинии шоҳаҳои овозии мақомҳоро дуруст радабандӣ карда ва ин

усули табақабандии таркибот, риояти он барои навомӯзон, онҳое, ки тартиби ҷойгиршавии мурраккаботро дар маҷмӯи даврии мақом бояд дурӯст эҳсос намоянд, муфид аст. Дигар ин ки дар «Р.а.Д.» ҷуғрофияи муаллифони ашъор ҳам риоя шуда ва ин равиши интихоби матн ба омӯзиши иҷрокунандагон мусоидат хоҳад кард.

Ад.: Рисолаи абёти Дувоздахмақом, Р:4544, ИВАН Уз. ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Таш., 1963; Начмуддини Кавкабӣ, Рисолаи мусикӣ, Дар баёни дувоздахмақом, таҳқиқ, таҳия ва тавзеҳоти А.Раҷабов, Душ., 1985.

«Рисолаи абёти Шашмақом» (с.таълиф 1909, Бухоро-Самарқанд, мураттиб ва муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно (бо лаваҳҳои ороишӣ), захираҳои хаттии ИШАФ Уз. Р:4632-1, 12, 5x20), муҳимтарин манбаи хаттӣ оид ба назми (поэтика) «Шашмақом» буда, сохт ва тартиби тадвинаш анъанавист, ки дар замони амир Абдулаҳад (1885-1910) таълифу китобат шудааст. Аз муқаддимаи кӯтоҳ, ки тавсифи мақомҳо шуда (аз дидгоҳи динӣ, яъне мақомхоро ба Довуду Сулаймон ва диг. нисбат дода), сипас шоҳаҳои овозии мақомҳои «Рост», «Бузург», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» (бештар «амал», «савт», «талқин», «савора», «тарона» ва ғ.) интихобан ва бо истифода аз ашъори (ғазал, рубой, дубайтӣ, мухаммас, маснавӣ, соқинома) суҳанварони адабиёти классикии форсу тоҷик (Рӯдакӣ, Сино, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ, Амир Хусрав, Сайидо ва диг.), адабиёти шифоҳӣ тадвин гардида, ҷо-ҷо баъзе аз таркибот (шӯъбаҳо) эзоҳ шудаанд (яъне аз як мақом ба мақоми дигар гузаштан). Дар баъзе аз поварақҳо намоёндогони ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанду Бухоро: Дилкаш (Қорӣ Каромат), Бобо Ғиёс (Абдуғанизода), Бобо Ҷалоли танбӯрӣ (Носирзода), Ҳомид (Ҳомидхоҷаи Савтӣ) ва диг. сабт шудаанд. Пӯшида нест, ки мураттиб ин шоҳаро аз онҳо сабт намуда ва ё бар пояи барномаи иҷроияшон «Р.а.Ш.»-ро тадвин намудааст. Аз ин нигоҳ «Р.а.Ш.» бо фарогии таркиботи мақомҳо, ки интихобан таҳия шудааст, таҷассумгари як давраи иҷроии ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанду Бухоро, Ҳисори Шодмони ох. ас. 19 ва ибт. ас. 20 аст.

Ад.: Рисолаи абёти Шашмақом, Р:4632-1, ИВАН Уз. ССР; Дафтари нусхаҳои хаттии мусикӣ (ИШАФ Уз.) ҷоп нашудааст (барои истифодаи хоса).

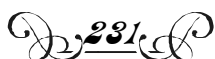
«Рисолаи ашъори Шашмақом» (с. таъ. 1296 ҳ.к. (1918), Бухоро, мураттибу муаллифаш номаъ-

лум, форсии тоҷикӣ, захираҳои хаттии ИШАФ уз. Тошканд, 13,5x21, Р:302-VI, настаълиқи хоно), аз манобеи муҳими хаттии мусикӣ (оид ба «Шашмақом») буда, дар замони салтанати охири намоёнда хонадони манғитӣ – амир Олимхон (1910-1920) тадвину таҳия шудааст. Дар «Р.а.Ш.», ки ҳаҷман хурд ва на ҳама шоҳаҳои овозии «Шашмақом» ғирдоварӣ ва тадвин шудаанд, намунаҳои шоҳаҳои овозӣ бо истифода аз ғазалиёти устодони назми форсии тоҷикӣ (Рӯдакӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Камол, Ҷомӣ ва диг.) таҳия шуда, гулчине (баргузида) аз мақомҳост.

Дар «Р.а.Ш.», ки бо «Насри Ушшоқ» оғоз шуда, бо шоҳаҳои муҳими овозии «Наврӯзи Сабо», «Соқиномаи Ироқи Бухоро», «Мустазоди Наво» ва ғ. идома ёфтааст. Дар поварақ исми чанд хонанда Туроби Хонанда, Абдусамadbек ва Карими Ҳофиз (ба ранги хира) сабт шуда ва шояд котиб (нусхабардор) чун тӯҳфа барои сарояндагони наздиқаш таҳия ва нусхабардорӣ кардааст. Ҷуғрофияи матнҳои баргузида ҳам фароҳ набуда, бештар мисли китоби (рисола) чайбист. Муҳимияти «Р.а.Ш.» дар он аст, ки дар солҳои охири ҳокимияти амир Олимхон (махсусан, с.1918) таҳия ва тадвини баёзу рисолаҳо дар иртибот мақомҳо кам сурат гирифта, аз ин рӯ «Р.а.Ш.» аз манобеи нодири ин солҳост.

Ад.: Рисолаи ашъори Шашмақом, Р:302-VI, ИВАН Уз. ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Раҷабов А. Як маъхази муҳим оид ба «Шашмақом». – Известия АН Тадж. ССР, ООН, Душ., 1982, №4.

«Рисола дар баёни илми мусикӣ» (с.таълиф. а.16, Бухоро, муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, насрӣ, настаълиқи хоно, ЛЛ272а-277б) АИ Русия (СССР) В2257 (нов. 1275)-1837, аз рисолаҳои арзишманд роҷеъ ба мусикӣ буда, аз муқаддима ва 12-фасл (мақом) таркиб ёфта, аз вачҳи масоили назарию амалии созу овоз баҳс намуда, дар сароғоз ҳадафи нигоранда, нақш ва хидмати мусикидонон дар рушди ин ҳунар ва илми рӯхонӣ (бадеию зебоишиносӣ), тавсифи мӯҷази мусикӣ ба қалам омадааст. Дар фаслҳои 1-3 («Дар баёни пайдо шудани «Дувоздахмақом», «Дар баёни он, ки 24-шӯъбаро чи гуна пайдо кардаанд», «Дар баёни 6-овоза») тавзеҳи 12-мақом, қиссаю ривоят оид ба пайдоиши мақомҳо, 6-овоза, 24-шӯъбаҳо, назари аҳли мусикӣ дар иртибот ба нуктаҳои таҳқиқии Сафиуддини Урмавӣ, Ҳоҷа Абдулқодир ва диг. таркиботи мусикӣ баррасӣ шудаанд. Фаслҳои 4 – «Р.М.» («Дар баёни он ки 24-

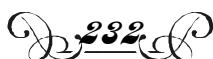
Рисола

шӯъбаро аз дувоздахмаком чун гирифтаанд», «Дар баёни он ки шаш овозаро аз дувоздахмаком чӣ гуна гирифтаанд») давоми мантикии фаслҳои қаблӣ буда, таркиботи он дар иртибот аз дидгоҳи илмию амалии мусиқии ас.15-16 ба риштаи таҳқиқ омадаанд. «Усул» дар таркиботи мусиқӣ аз шоҳаҳои муҳими назарию амалӣ маҳсуб шуда, ин мавзӯ дар фаслҳои 6-7-8 («Дар баёни он, ки усулро чӣ гуна пайдо карданд», «Дар баёни усули мухталифа», «Дар баёни он, ки шаш баҳри дигар чун зиёда кардаанд») аз таърифи «усул» чун баҳши муҳим, роҳҳои эҷоду истихроҷи онҳо, назарҳои гуногун дар иртибот ба эҷоди зарбҳои мусиқӣ (17-зарб), саҳми устодони созу овоз дар ихтироъ намудани 6-усули (баҳр) нав ба амалиёти эҷодию иҷроии мусиқӣ (саҳми Сафиуддини Урмавӣ, Али Ной, Ҳусайни Удӣ ва диг.) ва диди зебоишносии усул низ нуктаҳои ҷолибе баён шудаанд. Арзишмандии ин фаслҳои «Р.М.» дар он аст, ки масоили назарию «Усул» бо мисолҳои мушаххаси амалии созу овоз (шахсиятҳои хунарию воқеъӣ) натиҷагирӣ шудаанд. Фаслҳои 9-10 («Дар баёни рангҳои мухталиф», «Дар баёни тартиби рангҳо») асосан тавсифоти қисмҳои зарбию оҳангии таснифоти мусиқӣ (қисмҳои хотимавии шӯъбаю гӯшаҳо) ва равиши истифода, эҳсоси махсусиёти ин таркибҳои оҳангӣ дар амалияи эҷодию иҷроии мусиқӣ шуда, зимни назару мушоҳидаҳои донандагони мусиқии ас.15-16 дар иртибот бо ин таркибот натиҷагирӣ шудааст. Дар фасли 11 бошад («Дар баёни усулҳои мухталиф») асосан мавзӯи зарбҳои мусиқӣ (усулҳо), ки дар амалияи эҷодию иҷроӣ бо баҳрабардорӣ аз таҷрибаҳои эҷодии мусаннифону сарояндагон рӯи кор меоянд. Баррасии ин усули эҷодӣ дар ҳама давру замон натоиҷи хуби хунариро рӯи сахна оварда ва мавзӯи баҳси аҳли мусиқӣ, адаб будааст. Фасли охири «Р.М.» («Дар баёни он, ки дар ҳангоме чӣ хонанд ва дар рангҳо сафар кунанд»), ба шарҳи масоили усули анъанавии иҷроии таркиботи созию овозии мақомҳо, таъсиру бардошти шунаванда, таъсири бадеию зебоишносии одамони табақаҳои гуногуни ҷомеа, замон ва вақти иҷроии асарҳои мусиқӣ (мақомҳо), риояти суннати иҷрокунандагӣ (дар базму маҷолис ва ғ.) бахшида шудаанд. Сабки тавзеҳии ин фасли «Р.М.» чун дигар манобеи мусиқӣ анъанавист, ки яке дигареро такмил медиҳанд. Аз ин рӯ «Р.М.» дар омӯзиши диди таҳқиқии мусиқии ас. 15-16 чун манбаъи ҳатти аҳамияти хосаро дорост.

Ад.: Рисола дар баёни илми мусиқӣ, Р:2257.10 v, 1925, (ЛЛ-2616-727 а), ЛОИВАН СССР; Рисолаи мусиқӣ то Дарवेशалии Чангӣ, Р:2002, Д.403 ЛЛ.56-

14а, ЛОИВАН СССР; Начмуддини Кавкабӣ, Рисолаи мусиқӣ, Рисола дар баёни Дувоздахмаком, таҳқиқ таҳия ва тавзеҳоти Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1985; Донишпажӯх М. Садусианд асари мусиқӣ ба забони форсӣ, Техрон, 1346; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

«Рисола дар баёни «Шашмақом» (с.таълиф, 1884, Самарқанд, мансуб ба Мусохочаи Туркистонӣ (1820-1899), форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, назму насрӣ, захираҳои хаттии ИШАФ Уз. Р:7074), аз нодиртарин таълифоти хаттии соҳибмуаллиф оид ба «Шашмақом» буда, муаллиф ба номи яке аз дӯстони хунармандаш Мардонқули танбӯрии Самарқандӣ бахшидааст. Дар «Р.Ш.» танҳо бахшҳои овозии мақомҳо тавзеҳу баррасӣ шуда, тартибу тадвини он анъанавист, яъне аз муқаддима ва шаш фасл таркиб ёфтааст. Дар фасли аввал таркиботи (шӯъбаҳои) овозии мақоми «Наво» («Амалоти Наво» бо се таронааш, «Талқини Наво», «Амалоти Наво» бо таронааш, сипас ду таронаи «Наво») тавсиф шуда, мусанниф намунаҳои баргузидаи назми мусиқии ин мақом, ки дар ҳавзаҳои иҷроии Бухорою Самарқанд роиҷ будааст, гунҷоиш додааст. Мақоми «Дугоҳ» ва таркиботи он мавзӯи фасли дуввуми «Р.Ш.» буда, таронаи аввали «Дугоҳ» (бо усули «Савора») оғоз шуда, сониян чор тарона шурӯъ шуда (матнҳо асосан дар шаклҳои шеърӣ мустазоду дубайтист), шоҳаҳои дуввуми овозиро «Чоргоҳ», «Таронаи Чоргоҳ», «Савории Чоргоҳ», «Савти Чоргоҳ» ва ғ. мақоми «Дугоҳ» анҷом мепазирад. Дар фасли саввум таркиботи мақоми «Сегоҳ» қаламдод шуда ва 4-таронаю «Талқини Сегоҳ» тавзеҳ гардида, дар фасли чаҳорум яке аз мақомҳои муҳим дар маҷмӯи «Шашмақом» мақоми «Рост» баррасӣ мешавад «Амалоти Рост», «Савораи Рост» бо ду таронааш, шоҳаи дуввум «Ушшоқ», ҷавоби «Ушшоқ» – матнаш ба қалами Кавкабии Бухорӣ мансуб буда, бо шарҳу баррасии шӯъбаи «Наврӯзи Сабо» – бо таронааш, қисми уфарию супориш бо як тарона, қуллӣҳои Кавкабии Бухорӣ анҷом мепазирад. Мавзӯи фасли панҷум («Дар баёни мақоми Бузург») таркиботи мақоми «Бузург» буда, «Таронаи Бузург» (бо 4-тарона), «Савории Бузург» (бо 4-тарона), «Амалоти Бузург», сониян шоҳаҳои «Гардуни Бузург», «Талқини Бузург», «Насри Бузург», «Насри Уззол», «Савораи Уззол», «Чоргоҳи Мухайяр» (бо 4-таронааш ин фасл хотима меёбад) бо тавзеҳоти мӯҷаз таркиботи овозии «Бузург» ба риштаи тас-

виру тахрир омадааст. Дар фасли шашум («Дар баёни мақоми Ироқ») шоха, таркиботи овозии «Ироқ»: «Таронаи Ироқ», «Амалоти Ироқ», «Савораи Ироқ» бо таронахоёш баррасӣ гардида, дар ин фасл ҳам рангомезӣ ва танаввуоти шеърӣ, гуногунмавзӯии он риоя шудаанд. Пайдост, ки мусаннифи «Р.Ш.» дониши шеърдонӣ, дарку интихоби мавзӯиро ба харч дода, бо доираҳои адабию иҷроии Бухорою Самарқанд, Марв, Миёнкалот ҳамкорӣ доштааст.

Ад.: Мусохочаи Туркистонӣ, Рисола дар баёни Шашмақом, Р:7074, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Донишпажӯх М. Садусианд асари мусикӣ ба забони форсӣ, Техрон, 1346; Раҷабов А. Як маъҳази муҳим оид ба «Шашмақом», Ахбор. АФ РСС Тоҷ., шӯъбаи илмҳои ҷамъиятӣ, 1982, №4 (110); Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

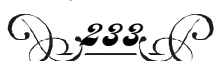
«Рисола дар баёни Шашмақом» (с.таъ. 1900, мураттибу муаллифаш номаълум, Бухоро-Самарқанд, настаълик, 12,5x20, 996-1076, захираҳои хаттии ИШАФ Уз. №1109-1-11, Тошканд, форсии тоҷикӣ), аз баёз, манзумаҳои муҳим доир ба «Шашмақом» буда, асосан матни шоҳаҳои (шӯъба) асосии мақомҳои «Бузург», «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» гирдоварию мураттаб шуда, дар он баробари суҳанварони номвар (Рӯдакӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Мавлавӣ, Ҷомӣ, Камол, Бедил ва диг.), инчунин аз ғазалу рубоӣ, маснавӣ, мухаммасу сокиномаҳои рангини намоёндагони ҳавзаҳои адабии Бухорою Самарқанд, Марв, Миёнкалот, Хучанду Ҳисори Шодмон, Кеш, Хуталону Бадахшони (Дарвоз) ас.18-19, ибтидои ас.20 истифода шудаанд (Доъӣ, Парии Ҳисорӣ, Шоҳин, Исои Кӯлобӣ, Ҳочӣ Ҳусайн, Баҳрини Дарвозӣ ва диг.). «Р.Ш.» чун дигар манзумаҳои «Шашмақом» бештар моҳияти дастурӣ, омӯзишӣ касб карда, ашъори интихобшуда мутобиқати мавзӯӣ ба шоҳаҳои овозии мақому шӯъбаҳои он дошта, дар фарогирии таркибу шоҳаҳои «наسر», «талқин», «савт», «амал» ва диг. ҷузъиёти мақомҳо арзиши муҳим дорад. Пайдост, ки мураттиб ба доираҳои иҷроии Самарқанду Бухоро робита доштааст ва дар тавзеҳи мӯҷази ҳар бахши мақомҳо баҳравар буданаш эҳсос мешавад (дар поварақ чанд ҷо номи Дилкаш (Қорӣ Каромати Дилкаши танбӯрӣ ваф.1906), Ашк (Амбари Ашк 1850-1925), Махдум (Дониш 1826-1897 сабт шудаанд). Дигар ин ки дар «Р.Ш.» тавзеҳи кӯтоҳу мушаххас мақомҳо буда ва он ҳам ба хоҳири риояти мавқеи ҷойгиршавии мақомҳост. Аз ин нигоҳ «Р.Ш.» дар омӯзиши таърихи ташакку-

ли назми «Шашмақом» нақши хоса дорад.

Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:1109-1-11, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Донишпажӯх М. Садусианд асар ба забони форсӣ дар мусикӣ, Техрон, 1346.

«Рисола дар баёни Шашмақом» (с. таъ. 1900, Бухоро, Самарқанд, мураттиб ва муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълик, дорои лавҳ, захираҳои хаттии ИШАФ Уз. (Тошканд), Р:1428-11, 279-298, 13x22), аз рисолаи муҳиму арзишманди насрию назмӣ доир ба анъанаҳои иҷроии мақом дар ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннахри (Самарқанду Бухоро) нимаи дуввуми ас.19 буда, дар замони амир Абдулаҳадхон (1885-1910) таълиф шудааст. Сохт ва тартиби мавзӯоти «Р.д.Ш.» чун дигар таълифоти хаттии ин давра иншошуда анъанавист (аз муқаддима ва 6 фасл, яъне шаш мақоми маълум). Оғози «Р.д.Ш.» бо сокиномаи Ҳофиз Шерозӣ (1324-1389) сурат гирифта, сониян таркиботи овозии мақомҳои «Рост», «Бузург», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ» ва «Ироқ» бо тавзеҳоти кӯтоҳи ҳар мақом (яъне эзоҳи ривоятҳо дар иртибот ба эҷоди ҳар мақом бо саҳобаю паймбарон: Довуду Мӯсо ва диг. нисбат дошта) қаламдод шудаанд. Дар матнҳои шоҳаҳои овозии мақомҳо ҷо-ҷо ашъори ширу шакари Фузулӣ, Ҷомӣ, Навоӣ ва диг. низ истифода шуда, дар поварақҳои чанд саҳифа номи сарояндагону донандагони машҳури он рӯзгор (Дилкаш – Қорӣ Каромати Дилкаши танбӯрӣ, Мардонӣ хонанда – Мардонқули танбӯрӣ ва диг. аз ҳавзаҳои иҷроии Бухорою Самарқанд) норавшан сабт шудаанд. Пайдост, ки мусаннифи рисола ба доираҳои ҳунарии ин давра иртибот дошта ва «Р.д.Ш.»-ро шояд бо хоҳиши онҳо мураттаб намудааст. Ҷуғрофияи матни таркиботи овозии мақомҳо (ғазал, рубоӣ, мухаммас, мусаддас, мустазод ва ғ.) фароҳу рангин буда, ашъори намоёндагони ҳавзаҳои адабии Мовароуннахру Хуросон, Эрон ва Ҳинди давраҳои гуногун, баъзе шуарои ас.18-19 Ҳисори Шодмону Хуталон ҳам интихоб шудаанд. Як нуктаро бояд хотирнишон кард, ки қисми зиёди шеърҳои «Р.д.Ш.» тоза буда, дар таълифоти дигари мусикӣ ба назар намерасанд ва рисолаи мазкур бори дигар рангомезии назми мақомҳоро собит хоҳад намуд.

Ад.: Рисола дар баёни Шашмақом, Р:1428-11, ИВАН Уз.ССР; Дафтари нусхаҳои мусикӣ (ИВАН Уз.ССР) танҳо барои истифода; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Раҷабов А. Як маъҳази муҳим оид ба «Шашмақом». – Известия АН Тадж.ССР, ООН, Душ., 1982, №4.

«**Рисола дар илми мусикӣ**» (с.таълиф. ас.16-17, Бухоро-Самарқанд, муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, Китобхонаи миллии Эрон, Техрон, 441/4719), аз таълифоти муҳими мусикӣ буда, аз муқаддима ва 7 фасл (боб) таркиб ёфта, масоили илмӣ ва амалии созу овоз мавриди тафсиру таҳқиқ шудаанд. «Р.М.» бо назму наср нигошта шуда, бештари тавсифоти назми мусикӣ ба қалами Начмуддини Кавкабии (ваф. 1535) Бухороист. Таърифи мусикӣ чун илм ва ҳунар, мушоҳидаҳои таҳлилии мусанниф роҷеъ ба вазъи муסיкии ас.16-17 мавзӯи фасли аввал («Дар баёни донишони илми мусикӣ») буда, зимни ин бисёр нуктаҳои тафсири дар иртибот ба гуфтаҳои Форобӣ (875-950), Ибни Сино (980-1037), Қутбудино Шерозӣ (1236-1310), Мирсаидалии Ҷурҷонӣ (1339-1413), Хоча Абдулқодир (1356-1435) ва диг. натиҷагирӣ шудаанд. Дар фаслҳои дуввуму саввум («Дар баёни донишони 24-шӯъба», «Дар баёни шаш овоза») таркиботи муҳими мақомҳо («Дувоздаҳмақом») шӯъбаю овоза махсуб шуда, тафсири ин маҷмӯи мусикӣ анъанавӣ буда, тавзеҳу шарҳи пешиниён бо таҳаввулотӣ эҷодию иҷрои ас.16-17, назари аҳли амалу илми мусикӣ баррасӣ гардида, мусанниф барои тақвияти хулосаҳояш аз назми муסיкии Начмуддини Кавкабии Бухорой ва диг. истифода намудааст. Дар фасли чаҳорум («Дар баёни 17 баҳри усул аз қавли Хоча Абдулқодир») махсусияти баҳр, усулҳои шеърӣю мусикӣ бештар бар пояи андешаҳои илмию амалии муסיкидонӣ бузург Хоча Абдулқодир (135-1435), тавзеҳи асарҳои «Лаҳния», «Фавоиду-л-ашара», «Ҷомеъу-л-алҳон», «Мақосиду-л-алҳон» ин таркиботи мусикӣ (усул, баҳрҳои 17-гона) ба риштаи таҳрир омадаанд. Мусаннифи «Р.М.» тафсири «Дувоздаҳмақом»-ро дар фасли панҷум («Дар нисбати Дувоздаҳмақом») баррасӣ карда, бештар назару дидҳои гуногун оид ба пайдоишу рушди 12-парда (мақом) ихтисоран бар пояи тафсири маъмул эзоҳ дода, рӯйдодҳои ҳунарии ас.16-17-ро дар ҳамоҳангӣ хулоса намудааст. Эҷоду истихроҷи мақомҳоро дар як силсила рисолаҳои муסיкии ас.16-17 ба овозҳои паррандаю ҳайвонот дар иртибот тавсиф шуда, мусаннифи «Р.М.» дар фасли шашум («Ҳар мақомро аз кадом паррандаю ҳайвон бардоштаанд») ин равию баррасии мақомҳоро тақвият додааст. Риояти мизон, меъёрҳои хонандагӣ, навозандагӣ, дониш ва одоби аҳли мусикӣ аз муҳимтарин пояҳои ҳунари махсуб шуда, дар фасли ҳафтуми «Р.М.» («Дар одоби созанда ва аҳли ин фан ва ҳусни сулук») ин масоили илмӣ, амалӣ, зебоишиносии мусикӣ баробари баёни нуктаҳои

маъмул, инчунин чандин андешаҳо оид ба барӯмандии мусикӣ ва аҳли он, нақши ромишгар дар таҳаввулотӣ маънавии ҷомеа баён шуда ва бо истифода аз порчаҳои манзум натиҷагирӣ шудаанд. «Р.М.» дар омӯзиши бисёр масоили бадеию зебоишиносии созу овоз чун манбаъи хаттӣ арзиши ҳосаро дорост.

Ад.: Рисола дар илми мусикӣ, Захираҳои хаттии Китобхонаи миллии Эрон (Техрон, 441/4719; До-нишпажӯх М. Садусианд асари мусикӣ дар забони форсӣ, Техрон, 1346; Машхун Х. Таърихи муסיкии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Вожаномаи муסיкии Эрон-замин. Техрон 1376.

«**Рисола дар илми мусикӣ**» (с. китобат 1285 Хуросон, мансуб ба қалами Муҳаммад ибн Маҳмуд ибн Муҳаммади Нишопурӣ, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, захираҳои хаттии шӯъбаи Санкт-Петербург. ИШАИ Русия (ЛОИВАН СССР, №1880, С12 (605а) ЛЛ.276-286, аз аввалин таълифоти назарӣ ва сарчашмаи хаттӣ оид ба мусикӣ (мақомҳо) ва ба забони форсии таҷикист. «Р.д.М.» аз аввалин навиштаи назарии мусикӣ, ки аз ташаккул ва барҷоияти мақом (12-мақом ва таркиботи он) даллат дода ва Нишопурӣ аз аввалин «популяро-ни мактаби танзимгарони мақомҳо (назарӣ) буда, навиштаҳои Сафиуддини Урмавӣ (1230-1294) ба марҳалаи дуввуми рушди ин маҷмӯи мусикӣ иртибот дорад. Сохтори «Р.д.М.» низ нисбат ба равиши тафсирии таълифоти нимаи дуввуми ас. 13 ва ас.14-15 ба кулӣ тафовут дошта, дар муқаддима шарҳи мӯҷазӣ мусикӣ (чун илм ва ҳунар) ба қалам омадааст. Дар фаслҳои баъдӣ танҳо масоили умумию умдаи мусикӣ (савт, нағма, қисмҳои таркибии мусикӣ, тафсиру тасрифи созҳо, зарб ва таносубии авзонии он ба арӯз ва ғ.) баррасӣ на-шуда, танҳо 12-парда (мақом, таркиботи он: овоза, шӯъба, усули эҷод ва таърихи ташаккули он), тартиби ҷойгиршавии таркибот дар маҷмӯи мусикӣ, тағйири номи қисме аз мақомҳо хеле амиқ ва бидуни тавсифи фалакию асотирӣ ба қалам омадаанд. Дар «Р.д.М.» бори аввал таърихи ташаккули ин маҷмӯи силсилавии устодонаро аз дидгоҳи таърихӣ ва назарӣ ба Борбади Марвазӣ (598-99 – 628-38) дар иртибот таҳқиқу баррасӣ шуда («ва ҳар чӣ устоди мутрибон Борбад сохт ва ҳафт парда, шаш набошад»), рӯи саҳна омадани 12-мақомро ба ин устоди созу овоз (Борбад) натиҷагирӣ менамояд. Бинобар ба тавзеҳи «Р.д.М.» ҳафт пардаи (мақом) аввалро Борбад сохта, 5 пардаи (мақом) дигар маҳсули кӯшишоти аҳли созу овози асрҳои баъдист («баъд аз он устодон ва мусанни-

фони дигар Шамсуддин Муҳаммади Яхё, Камол Хусайни Ной (ас. 11-12) шаш шӯъбро, ки ёд карда шуд ҳар овозе дид чун даҳ, дувоздаҳ буданд. Ҳар ду бар ду шӯъба (24-шӯъба) мегунчанд ва бо-лои ин аст ва баъд аз он устодони комил ҷаҳд карданд зиёдат ҳеҷ натавонистанд ва ишон ҳар ду пар-даро аз панҷ ҷой бикӯшоданд». Дар «Р.д.М.» ра-виши эҷоди мақому таркиботи он амику назарӣ ба қалам омада, махсусан мақоми «Рост»-ро асо-си ҳамаи мақомҳо («пардаи Рост шоҳи ҳамаи пар-дахост ва ҳама пардахоро аз вай гирифтаанд») баррасӣ намуда ва ин натиҷагирии илмию амалии Нишопурӣ минбаъд дар навиштаҳои Сафиудди-ни Урмавӣ (1230-1294), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Муҳаммади Омулӣ (1232-1349), Мирсаида-лии Ҷурҷонӣ (1339-1413), Ҳоҷа Абдулқодир (1356-1435), Ҷомӣ (1414-1492), Биноӣ (1430-1512), Маҳ-муди Хусайнӣ (1436-1502), Кавқабии Бухорӣ (ваф.1535) ва диг. такмилу таквият ёфтааст. Дар иртибот ба дигар шоҳаҳои мақомҳо (6-овоза, 24-шӯъба) махсусиёти онҳо нуктаҳои мушаххаси на-зарӣ баён шуда, таърихи ташаккули мақомҳо дар тавсифи муаллифи «Р.д.М.» як хатти муайяни та-ҳаввулро қасб карда ва робитаи қавӣ ба ахбору тавсифоти манобеи хаттии ас. 11-12 ва ибтидои ас. 13 Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳинд дорад. Тавсифу баррасии масоили вақт, замони иҷро, таъ-сири бадеию зебоишиносии мақомҳо низ аз наза-ри муаллифи «Р.д.М.» дур намонда. Ин махсусиё-ти бадеию равонии мусикӣ ҳам бисёр мӯҷазу му-шаххас ва бидуни тафсифоти фалакию асотирӣ ба риштаи таҳқиқ омадаанд. Аз ин нигоҳ «Р.д.М.» аз аввалин таълифоти назарӣ роҷеъ ба марҳалаи ав-вали ташаккули мақомҳо («Дувоздахмақом») буда ва он чун сарчашмаи муҳими хаттӣ арзиши бузур-ги илмиро дорост.

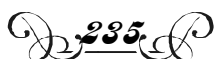
Ад.: Муҳаммад ибн Маҳмуд ибн Муҳаммади Нишопурӣ, Рисола дар илми мусикӣ Р:1880, С12 (605а), ЛОИВАН СССР; Ҳоҷӣ Халифа, Кашфу-з-зунун, ҷ.3, 18850; Мирхонд, Равзату-с-сафо, ҷ.6, Техрон, 1339; Джумаев А. Трактат по музыке Мухаммада Нишапу-ри., – Общ.науки в Уз., №1, 1984; Персидско-таджик-ские рукописи Инс-та народов Азии АН СССР, М., Т.1, 1964; Раҷабов А. Афкори мусикии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989.

«Рисола дар мусикӣ» (с.таълиф, тахмин – 1678-79, Бухоро-Самарқанд, муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, захираҳои хат-тии Китобхонаи Бодлиёни Британ. Кабир, №2018, манбаъи муҳими хаттӣ дар мусикӣ (ас.17) буда, сохт ва таркиботи он анъанавист, яъне аз муқаддима ва як боб (аз рӯи мавзӯёт метавон ба чанд фасл таба-

қабандӣ намуд) иборат аст. Шояд китоб (нусхабар-дор) тартибу тадвини мавзӯоти мусикиро хуб дарк накарда, ин равиши нусхабардорию пазируфтааст. Дар муқаддима иҷмолан тавсифи илми мусикӣ ва масоили, ки дар «Р.М.» баррасӣ мешаванд, ба сил-ки таҳрир омадаанд. Тафсири таркиботи мусикӣ: мақому шӯъбаҳо, овозаю гӯшаҳо, анвои шеърӣю мусикӣ, баҳр, усулҳои шеърӣю мусикӣ, риояти ми-зон, ниҳодҳои ҳунарий, таъсири бардошт аз созу овоз, махсусан мақомҳо ба одамон (шунаванда), нақши мусикӣ дар ташаккули диди зебоишиносии одамон ва ғ. қаламдод шудаанд. Пӯшида нест, ки мусанни-фи (нусхабардор) «Р.М.» дар чараёни тафсири тар-киботи назарии мусикӣ (нағма, савт, ниҳодҳои эҷодии мусикӣ ва ғ.) аз нукта, ҳулосаҳои назарӣю таҳлилии Форобӣ (875-950), Ибни Сино (980-1037), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Сафиуддини Ур-мавӣ (1230-1292), Ҳоҷа Абдулқодир (1356-1435) ва диг. гулчин намуда, ин усули баҳрабардорию таҳияи андешаҳои таҳқиқии мусикидонон дар ир-тибот мақомҳо («Дувоздахмақом», таркиботи он), таносубу таркибҳои шеърӣю мусикӣ («амал», «савт», «нақш», «навбат», «қавл», «рехта», «сачъ» ва ғ.), равиши истифодаи ин аркони мусикӣ дар ама-лияи ас. 16-17 ва ғ. хуб эҳсос мешавад. Зимни ин дар тавсифи маҷмӯи мақомҳо (овоза, шӯъба, гӯшаҳо), усулу баҳрҳои мусикӣ мураттиб аз нақлу ривоёт дар иртибот ба таърихи ташаккули тарки-боти созию овозии «Дувоздахмақом» низ истифода намуда, ин равиши тафсирий ба сабки асотирӣ, фа-лакӣ ва динию ахлоқӣ ҳамсон аст (ин усули баёни таркиботи мақомҳо хоси ас. 16-17 ва 18-19). Нук-таҳои тавзеҳие, ки роҷеъ ба паҳлӯҳои бадеию зебо-ишиносии мусикӣ дар «Р.М.» ба қалам омадаанд (махсусан таъсири бардошти маънавӣ аз шаклҳои шеърӣю мусикӣ: «амал», «савт», «кор», «нақш», «қавл», «рехта», «сачъ» ва ғ.) рангин буда, дар омӯ-зиши ҷанбаҳои шеърю мусикӣ (ас. 16-17) муфид аст.

Ад.: Рисола дар мусикӣ, захираҳои хаттии ки-тобхонаи Бодлиён (Брит.Кабир), №2018; Донишпажӯх М. Садусъанд асар ба забони форсӣ дар мусикӣ, Тех-рон, 1346; Descriptive Catalogue of manuscripts in Libraries of Europe and the U.S.A. RISM. BX. Muchen, 1979; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Рисола дар мусикӣ» (с.таълиф байни 1671-1689, Ҳирот (Бухоро, Самарқанд), муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, за-хираҳои хаттии китобхонаи Мулк (Эрон), №4076/36 «Г» 290 б – 292 б), аз нусхаҳои хаттии мусикӣ буда, сохт ва тартиби таҳияю тадвинаш анъана-вист: аз муқаддимаю ду боб ва 4 фасл. Мусанниф

Рисола дар мусикӣ

мисли дигарон дар мукаддима мақсади таълиф (тахия), шарҳи мӯҷази мусикӣ ва натиҷагирӣ аз нуктаҳои донишмандони пешини мусикӣ ибрози назар намудааст. Дар боби аввал («Дар баёни Дувоздаҳмақом») ва фаслҳои 1-2 («Дар баёни усул», «Дар баёни ҷаҳор шадд») таркиботи 12-мақом чун маҷмӯи мӯҳташам, ки иборат аз овозаю шӯъбаҳо, гӯшаҳо тартиб ёфта, мавқеи ҷойгиршавии ҳар яке аз онҳо, нақш ва мавқеи усул, риояти сохтори мизонию дарки қавонини усул, таносубу ниҳодҳои шеърӣю мусикӣ ва ғ. бо истифода аз тавсифоти гуфтаю ҳулосаҳои пешиниён ва пайванди он нуктаҳои тафсири дар амалияи мусикии замони мусанниф қорбаст шудаанд. Мураттиб ҳар ҷо аз ҳулосаҳои Хоҷа Абдулқодир (1356-1435) ва диг. истинод оварда онро ба нуктаҳои тифсирии мусикидонони замонаш натиҷагирӣ менамояд. Дар боби дуввум («Дар баёни таркиботи мақомҳо» ва фаслҳои 3-4 («Дар баёни шӯъбот», «Дар баёни Дувоздаҳмақом ва мураккаботи он»), ки идомаи мантиқии тавзеҳоти таркиботи бобу фаслҳои болоист, бештар ба паҳлӯҳои амалии мақомҳо, овозаю шӯъбаҳо, усули эҷод, назари мусикидонони пешин, пайванди мавзӯии мақомҳою овозаю гӯшаҳо, ниҳоду арқони усулӣ, таносубҳои шеърӣ, риояти сохтори маҷмӯии мақомҳо, тавсифи анвою шаклҳои шеърӣю мусикӣ, ки дар анъаноти эҷодӣю иҷроии ас. 16-17 аз лиҳози мавзӯӣ, танаввуоти шаклӣ тавассути мусикидонон рангомез шудаанд, чанд мисол дар иртибот ба фаъолияти хонандаю мусаннифони ҳавзаҳои ҳунарии Хироту Бухоро, Хуросон ва ғ. баррасӣ шудаанд. Дар «Р.М.» агарчанде тавсифи мавзӯот (мақомҳо) анъанавист, вале далелу истиноди мусанниф ба таҳаввулоти эҷодӣю иҷроии ас. 16-17 тозаю муфид аст. Аз ин нигоҳ «Р.М.» дар таҳқиқу муайян намудани махсусиёти ҳунарии ас. 16-17 (эҷоду иҷроии мақомҳо) чун манбаъ арзишманду омӯхтанист.

Ад.: Рисола дар мусикӣ, захираҳои хаттии китобхонаи Мулк, №4076/36 «Г» 2906-2926; Афшор Эраҷ, Феҳристи китобҳои хаттии Китобхонаи миллии Мулк, вобаста ба Остони Қудси Разавӣ, Техрон, 1345; Донишпажӯх М. Мудовимат дар усули мусикии Эрон, Техрон, 1355; Машхун Х. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Донишпажӯх М. Садусианд асари форсӣ дар мусикӣ, Техрон, 1346.

«Рисола дар мусикӣ» с.таълиф ас. 16-17, ҷои таъл. ва муаллифаш номаълум, форсии тоҷик, захираҳои хаттии китобхонаи Маҷлис (Эрон), Ш.5180/5, китобхонаи Сипаҳсолор (Эрон), Ш.2911/28, аз нусхаҳои муҳими хаттии мусикӣ

маҳсуб шуда, аз 15 фаслу хотима таркиб ёфтааст. Тавсифу баррасии масоили назарию амалии мусикӣ дар «Р.М.» чун таълифоти дигари ас. 16-17 анъанавист. Шарҳи дастонҳо ва фосилаҳо, таърифи мусикӣ чун илм ва ҳунар, тавзеҳи пардаҳо («Дувоздаҳмақом») мавзӯи фаслҳои 1-4 («Дар маърифати мабодии мусикӣ», «Дар тақсими дастонҳо ва таърифи абъод», «Дар баёни пардаҳо», «Дар баёни овозҳо, ки онро шӯъба хонанд») буда, мусанниф бештар ба баёни мӯҷази ин таркиботи зикршуда ба риштаи таҳқиқ оварда, барои тақвияти ҳулосаҳояш ба гуфтаҳои Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Омӯлӣ (1232-1349), Хоҷа Абдулқодир (1356-1435) ва диг. истинод овардааст. Дар фаслҳои 5-6 («Дар он ҷӣ пардахоро (мақомҳо) ба буруҷ нисбат кардаанд», «Дар мансуботи пардаҳо ба кавокиби сабъа») тавзеҳи мақомҳо аз дидгоҳи фалакӣ, яъне ҳар мақом ба кадом буруҷи осмонӣ нисбат доранд, ба қалам омада, ки ин равиши маънидоди мақомҳо ҳоси қисми зиёди таълифоти мусикии ас.16-17 ва ибтидои ас.18 аст. Дар фаслҳои 7-8 («Дар истихроҷи пардаҳо», «Дар маърифати иқоъ, усул») усули истихроҷи мақомҳо, нақш ва мавқеи зарб (иқоъ) дар мусикӣ, донишгари усул чун шоҳаи муҳиму таркибӣ, назару тавзеҳи мусикидонон дар нисбати мураккаботи зарбӣ, риояти қавонини маҷмӯи зарбӣ, ҳамсонии зарб (усул) бо баҳру авзони шеърӣ ва ғ. баррасӣ шудаанд. Дар фаслҳои 9-11 бошад («Дар он ки ҳар шахсе ҷӣ зарб бояд», «Дар он ки пардахоро зиёд кунӣ ва нармагирӣ ҷӣ шавад», «Дар маърифати созҳо») мавзӯоте тавсифу баррасӣ шудаанд, ки яке ба дигаре дар иртибот буда, моҳияти диди шунавандаю иҷрокунанда, завқ ва диди қабӯли мусикӣ, равия ва шеваҳои иҷроии мусикӣ, нақши созҳо дар инъикоси таркиботи мусикӣ, гурӯҳбандии созҳо аз нигоҳи махсусиёти савтӣ, сохтори торию пардавӣ, нақши навозанда ва эҷодкунанда, ҳолати рӯҳонӣ дар эҷоду иҷро, шеваи сознавозӣ ва ғ. тавсифу маънидод гардидаанд. Тариқи иҷроии мақомҳо мавзӯи баҳси фасли 12-ум («Дар навохтани пардаҳо») қарор гирифта, бештар ҷанбаи амалӣ касб намуда, нақши иҷрокунанда дар рангомезии иҷроии мақомхост (асари мусикӣ). Дар фаслҳои 13-15 («Дар он ки назди ҳар қавм кадом парда муносиб бошад», «Дар нисбати пардаҳо бо фусули арбаъа», «Дар нисбати пардаҳо бо ақолими сабъа») мавзӯи гурӯҳбандии шунаванда (аз нигоҳи қавм, рӯҳия, ранг, пеша ва ғ.), муносибат, иртиботи мақомҳо ба чор фасли сол (на фақат 12-мақом), инчунин таркиботи дигари мақомҳо ҳам мавриди назари тавсифӣ шуда, замон, вақти иҷроии мақомҳо, риояти ин тақсимбандӣ дар амалияи эҷодӣю иҷроӣ

ва м.ин натиҷагирӣ шудааст. Мавзӯи таъсири мусиқӣ ба одамон аз назари мусаннифи «Р.М.» дур намонда ва дар хотима («Дар таъсири нағамот») ин паҳлӯҳои бадеӣ, маърифатӣ, равонӣ ва зебоишиносии созу овоз дар зимни санадҳои мӯътамад ва нуктаҳои таҳлили устодони мусиқӣ ба риштаи таҳқиқ омадаанд. «Р.М.» бо фарогирии мавзӯоти созу овоз аз манобеи арзишманди хаттии мусиқӣ буда, дар таҳқиқи масоили таърих ва таҳаввулоти афкори бадеию зебоишиносии мақомҳои нақши боризе дорад.

Ад.: Рисола дар мусиқӣ, захираҳои хаттии китобхонаи Маҷлис (Эрон), Ш.5180/5; Сипахсолор (Эрон): Ш.2911/28; Донишпажӯх М. Садусианд асар ба забони форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1346; Донишпажӯх М. Мудовимат дар усули мусиқии Эрон, Техрон, 1355; Афшор Э. Феҳристи китобҳои хаттии Китобхонаи миллии Мулк вобаста ба Остони Қудси Разавӣ, Техрон, 1343; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376.

«Рисолаи мақомоти мусиқӣ» (с.таъ. 1907-1908, Бухоро, назму наср, мураттиб ва муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, захираи нусхаҳои хаттии ИШАФ Уз. (Тошканд), Р:3842-1, 1606-169, 16х20), аз нусхаҳои муҳиму арзишманди хаттӣ роҷеъ ба «Шашмақом» буда, дар замони амир Абдулаҳад (1885-1910) таҳияю тадвин шуда, маҳсули ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Самарқанд буда, аз муқаддима ва ду фасл таркиб ёфтааст. «Р.М.М.» нисбат ба дигар манобеи хаттии мақомҳои («Шашмақом») фарқияте дошта, вале танҳо ду мақом: «Наво», «Дугоҳ», таркиботи асосии шӯъбаю шоҳаҳои овозиашон (ин ду мақом) бо тавсифоту шарҳи кӯтоҳ аз дидгоҳи асотирӣ, динӣ-ахлоқӣ ба субут расидаанд. Муқаддима бо поре аз сокиномаи Хоҷа Ҳофизу Шерозӣ (1324-1389) оғоз шуда, сипас тавсифи мӯҷази мақоми «Наво» (тавсифи динӣ, асотирии ин мақом: «Мақоми Наво аз ҳазрати Довуд алайҳиссалом монда...») сурат мегирад. Фасли аввал («Дар баёни мақоми «Наво» – се шакли Савора бо истифода аз рубоиёти Хайём, ғазалиёти Ҳофизу Сайидо, «Амалоти Наво» (ду навъи амали «Наво», «Талқини Наво», «Насри Наво», «Баёт» ва ғ. бар пояи ғазалҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Амир Хусрав, Мушфиқӣ, Сайидо, Нозими Ҳиротӣ, Махфӣ ва рубоиёту дубайтиҳо) корбаст шуда, ҷо-ҷо баъзе таркиботи овозии «Наво» эзоҳи кӯтоҳе дода шудаанд. Дар фасли дуввум («Дар баёни мақоми Дугоҳ») ҳам таркиботи мақоми «Дугоҳ» (шоҳаи асосии овозӣ) ба риштаи таҳрир омада, матнҳо бар пояи анвои рубоӣ, дубайтӣ, ғазалу мустазод,

маснавӣ, сокиномаву мухаммасоти суҳанварони давраҳои гуногун ва охири ас.19 Бухорою Самарқанд, Ҳисори Шодмон, Хуталон, Бадахшон, Хучанд таҳия гардида, танаввуъоти шеърӣ ҳубриоя шудаанд. Пайдост, ки мураттиб ба доираҳои адабию ҳунарии ас.19 ва ибтидои ас.20, махсусан ҳавзаҳои эҷодию иҷроии Бухорою Самарқанд, манотиқи дигар (Бухорои Шарқӣ) ошноӣ доштааст ва ин бардоштҳои адабию ҳунари дар тадвини «Р.М.М.» эҳсос мешаванд (ҳар ҷо эҷози аҳли иҷро, иштирокдорони маҷлиси калому наво ситоиш мешаванд). Аз ин рӯ «Р.М.М.» дар омӯзиши мақомҳои ва анъаноти эҷодию иҷроии он дар охири ас. 19 ва ибт. ас.20 чун манбаи нодир арзиши хосаро дорост.

Ад.: Рисолаи мақоми мусиқӣ, Р:3842-1, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Раҷабов А. Як маъҳази муҳим оид ба «Шашмақом». – Известия АН Тадж.ССР, ООИ, Душ., 1982, №4.

«Рисолаи мусиқӣ» (мансуб ба Абдурраҳмони Ҷомӣ 1414-1492, Ҳирот, форсии тоҷикӣ, настаълиқ, дар захираҳои хаттии Китобхонаи Мулки остони Қудси Разавӣ, Ш.4795, Ш.5997; Донишгоҳи Техрон, Ш:8253; Китобхонаи Миллии Париж SP: 822; ИШАФ Уз. 3:1331; Нури Усмония (Туркия) Ш: 3777, 4171/35, 4177/13; Бодиён (Британия) Ш:894/34, 895/34, 896/21 ва ғ. махфуз аст), муҳимтарин таълифоти назарии мусиқист, ки аз муқаддима ва ду бахш таркиб ёфта (ҳар бахш аз фаслҳои ҷудогона вобаста ба мавзӯоти мусиқӣ дар сароғози «Р.М.» ҳадафи нигоранда, мусиқӣ чун илм баҳс мешавад, ҷараёни эҷоди мусиқӣ (овоз, нағма), саҳми инсон дар ташаккули эҷоди созу овоз ва паҳлӯҳои рӯҳонию маънавии он ба риштаи тавсиф омадаанд. Аз муқаддимаи «Р.М.» пайдост, ки Ҷомӣ ба таърифи мусиқӣ аз дидгоҳи илмию амалӣ назар карда, таҳаввулоти фикрии мусиқиро дар иртибот ба падидаҳои эҷодию иҷроии замонааш натиҷагирӣ намуда ва он тақвияту такмили нуктаҳои таҳқиқии Сафиуддини Урмавӣ (1230-1292), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Муҳаммади Омӯлӣ (1232-1349), Хоҷа Абдулқодир (1356-1435) ва диг. аст.

Қисми аввали «Р.М.» («Дар илми таълиф дар аҳволи нағамот» ва вобаста ба масоили назарӣ дар чанд фасл тақсим шуда) мавзӯоти муҳими мусиқӣ; таълиф (эҷоди нағма, замону ниҳодиҳои он), таърифи назарии нағма чун аз таркиботи асосӣ, фосилаҳо, ҳолоти падидаи омадан, фаслу фарқият, нисбатҳои фосилавӣ, овозҳои табиӣ,

равиши эҷоди онҳо дар созҳои торӣ ва нағасӣ, замони падидаи фосилаҳо, тавзеҳи қаторовозҳо (шарҳи қаторовозҳои ҳафдаҳгона дар пардаҳои болоӣ), ҳолати гузориши панҷаҳо дар дастони созҳо, дараҷаи танзими ҳамоҳангии нағмаҳо, шарҳи анвои фосилаҳо (зулкулл, зуларбаъ, зулхамс, зулкулмарратайн, ҳолати мулоимату мунофарат (консонансӣ, диисонансӣ), фазла, бақия, танинӣ, табақоти адвор (баёну эзоҳи 84-даври мусикӣ, ки така ба Сафиуддини Урмавӣ намуда) ва ғ. дар ин қисм ба риштаи таҳлил омада, бисёр ҳулосаҳои Қомӣ бо така ба падидаҳои ҳунарий, назару дидгоҳи таҳқиқии мусикидонони замонааш Ҳоҷа Юсуфи Бурҳонуддин, Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид, Алишери Навоӣ ва диг. натиҷагирӣ шудаанд. Дар ин қисм шарҳи сози уд (таркиботи торию пардавӣ) бо диди нави тавсифӣ сураи гирифта, Қомӣ, ки бо доираҳои васеи иҷроии Хироту Самарқанд иртибот дошт, аз ин рӯ дар нисбати ин сози мусикӣ ҳам назару андешаҳои таҳқиқии мусикидонон ҳулоса шудаанд. Бисёр нуктаҳои тавсифии Қомӣ доир ба сози уд иртибот ба анъанаи эҷодию иҷроии ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннахру Хуросони ас.15 доранд. Тавсифи «Дувоздаҳмақом», таркиботи он (6-овоза, 24-шӯба ва ғ.) низ аз назари Қомӣ дур намонда, тавзеҳи ӯ идомаи таърихию мантиқии Сафиуддини Урмавӣ, Қутбуддини Шерозӣ, Ҳоҷа Абдулқодир ва диг. буда, баробари ин оид ба эҷоду хориҷи мақому овоза, шӯбаҳо нуктаҳои тозае ба назар расида ва пайдост, ки ин ҳулосаҳо дар заминаи падидаҳои ҳунарии ас.15, нигоҳи нав дар баёни мураккабот (мақомот) бударо муаллиф натиҷагирӣ намудааст. Диди назарию бадеию зебоишиносӣ доир ба маҷмӯи мақомҳо мушаххасу воқеъӣ ва фаннист.

Дар қисми дуввуми «Р.М.» («Дар илми иқоъ ва дар аҳволи азмина»), таҳлилу баррасии зарб (чун илм «илми иқоъ» – ин таъбирро аксари мусикидонон истифодаю тавзеҳи назарӣ додаанд), таркиботи зарбӣ, таносуби зарбӣ ва авзонӣ, тавсифи таҳассуси зарб дар таркиботи амалию назарӣ, эҷоди зарб, дарки мизонҳои авзонӣ, созҳои зарбии мусикӣ дар эҷоду иҷро ва дарки таносубҳои зарбӣ, даврҳои зарбӣ (17-зарби асосӣ), сомеаи зарбӣ, ҳамоҳангии зарбу авзони арӯзӣ ва ғайра бо тақвияти нуктаҳои таҳқиқии Форобӣ, Ибни Сино, Ҳоҷа Абдулқодир ва диг. ба силки таҳрир омадаанд. Қомӣ, ки шоир ва арӯзии донишандӯхтаю амалӣ буд, ҳамоҳангии ниҳодҳои шеърӣю мусикиро дар мисоли зарбу авзонин ин ду анвои эҷодиёти бадеӣ бо така ва бардошт аз таҳаввулоту ҳунарии ас.15 Мовароуннахру Ху-

росон, ҳавзаҳои ҳунарии замонааш натиҷагирӣ намуда ва тавзеҳоти назарӣ мӯҷазу фаннист. Тавсиф ва тасрифи таркиботи «Дувоздаҳмақом» чун маҷмӯи мусиқии амалӣ, эҷодию иҷроӣ дар иртибот ба раванд, диди таҳқиқии гузаштаю муосир, тасҳеҳу тақмили ҳулосаҳои назаридонон ҳам аз назари Қомӣ дур намонда, нуктаҳои мушоҳидавии муаллифи «Р.М.» дар ҳамсонӣ ба мақомҳо ҷолибу пазируфтанист. Ҳулосаҳои таҳлилии Қомӣ дар иртибот ба таркиботи мақомҳо воқеию эҷодианд (орӣ аз тавсифоти фалакию асотирий). Хотимаи «Р.М.» доир ба ҷанбаҳои таъсиромезии бадеию зебоишиносии мусикӣ (дар мисоли Қомӣ дар баёни маърифат, зебоишиносии созу овоз шоирона ва мушаххас аст. Андешаҳои муаллифи «Р.М.» дар рангомезӣ, таҳаввулоту фикрии мусиқии ас.16-17 таъсири боризе гузошта, назаридонон Кавкабии Бухорой, Ҳоҷа Калони Хуросонӣ, Дарवेशалии Чангӣ дар навиштаҳои мусикиашон аз нуктаҳои ҳулосагии Қомӣ баҳраҳои муфид бардоштаанд.

Ад.: Абдурахман Джами, Трактат о музыке, Таш., 1960; Қомӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:1331, ИВАН Уз.ССР; Қомӣ, Рисолаи мусикӣ (Куллийт), Нури Усмония, Ш.4171/35; Қомӣ, Рисолаи мусикӣ, Донишгоҳи Техрон, Ш.2753; Қомӣ, Рисолаи мусикӣ (Куллийт, Ш.SP.822, Китобхонаи Париж); Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963.

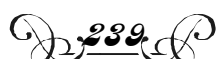
«Рисолаи мусикӣ» (с.таълиф 1532-1533, Бухоро, мансуб ба қалами Начмуддин Гавҳарии Кавкабии Бухорой (ваф.1535), форсии тоҷикӣ, настаълиқ, котибаш номаълум, захираҳои хаттии шӯбаи Санкт-Петербург, АИ Русия: В 2257-1295; ИШАФ Ўзб. (Тошканд) 415 «Дувоздаҳмақом»; 46 Шашмақом IV ва ғ.), аз таълифоти муҳими назари мусикӣ (бо насру назм) буда, ба Убайдуллоҳхони Шайбонӣ (1533-1539) бахшида шуда, сохтори он анъанавӣ буда, аз муқаддима, 12-фасл (мақом) ва хотима тартиб ёфтааст. Ҳар фасли «Р.М.» роҷеъ ба масоили муҳими таркиботи мусикӣ баҳс намуда, дар муқаддима ҳадафи таълифи рисола, тавсифи мусикӣ (чун илм ва ҳунар) буда ва ин мавзӯ дар фасли аввал («Дар шарафи илми мусикӣ») тақвият ёфтааст. Дар фасли дуввум бошад («Дар баёни мусикӣ ва таъини мавзӯи ӯ») тавзеҳи назари мусикӣ чун илм, ки вазъи эҷоду иҷро, нақлу ривоёт дар иртибот ба пайдоиши мусикӣ (овозҳо) ва ғ. ба риштаи таҳрир омадааст, таърифи нағма яке аз фаслҳои муҳими «Р.М.»

(«Дар таърифи нағма») буда, масоили умда: таърифи нағма (чун қисми таркибӣ ва асосӣ дар мусикӣ) се вачҳи тафсири дар иртибот ба эҷоди нағма, анвои нағма (қавлӣ, феълӣ), хушояндагӣ (матбӯъ) ва номуназзам номатбӯъ), нуктаҳои тавзеҳии донандагони мусикӣ (Форобӣ, Ибни Сино ва диг.) мӯҷазбаёнона натиҷагирӣ шудаанд. Хушояндагӣ ва номулоиматии фосилаҳо (чамъу чинс) ҳам аз назари Кавкабӣ дур намонда ва мавзӯи фасли чаҳорум («Дар маърифати бўъд ва чамъу чинс») фосилаҳои мулоим ва ғайримулоим буда, бо истифода аз таърифоти Сафиуддини Урмавӣ (1230-1294), Муҳаммади Омӯлӣ (1232-1349) ин таркиботи мусикӣ мӯҷазу фаннӣ ба қалам омадаанд. Баррасии таркиботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом») дар тавсифи Кавкабӣ мӯҷаз қаламдод шуда ва ин мавзӯ дар фаслҳои 5-6-7 («Дар баёни пардаҳои аслӣ», «Дар нисбати овозҳо ва шуъабот», «Дар баёни мураккабот») бо истифодаи такмили нуктаҳои таҳқиқи Сафиуддини Урмавӣ (1230-1294), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Муҳаммади Омӯлӣ (1232-1349), Хоча Абдулкодири Гӯянда (Мароғӣ 1356-1435) ва диг. дар ҳамоҳангӣ бо раванди падидаҳои ҳунарии ҳавзаҳои эҷодӣ иҷроӣ, таҳқиқи Мовароуннаҳру Хуросон, Эрони ас. 15-16 тавзеҳ шудаанд. Диди таҳқиқӣ, таҳлилӣ ва ҳулосавии мактаби мусикии Бухоро, ки бо гурӯҳҳои зиёди эҷодии замонааш ҳамкорӣ дошт, мушаххас аст. Мушоҳидаҳои эҷодӣ таҳқиқи Кавкабӣ ба таърихӣ дирузу муосири таркиботи мақомҳо, ки диду тафсири гуногун дар амалияи ҳунарии ас. 16 шоеъ буданд, моҳияти созандакорӣ эҷодӣ касб кардааст. Таҳаввулоти иҷроӣ пажӯҳиши «Дувоздаҳмақом»-ро Кавкабӣ дар иртибот ба фаъолияти ҳавзаҳои ҳунарии Бухорою Самарқанд, Марв, Хирот, Машҳад ва ғ. натиҷагирӣ карда, рӯи қор омадани «Куллии Дувоздаҳмақом» (матни мақомҳо) худ натоиҷи ҳулосаҳои таҳлилии «Р.М.» ўст. Ин тозақориҳои таҳлилӣ дар баёни 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯъба) мураккаботи мақомҳо амику мушаххас қаламдод шуда, ин равиши баррасии мураккаботи мақомҳо дар ҳавзаҳои ҳунари, таҳқиқи ас. 16-17 Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон, Ҳинд нақши боризе гузошта, бунёди таълифи рисолаҳои навро рӯи сахна овард. Дар фаслҳои 8-9-10 («Дар таърифи нақра», «Дар таърифи иқоъ», «Дар адвору-л-зуруб») дигар таркиботи мусикӣ: тавсифи зарб, азминаи иқоъ, таърифи нақра, баёни зарбҳои маъмул, ки дар анъаноти эҷодӣ иҷроӣ ас. 15-16 шоеъ буда, баррасӣ шуда, тавзеҳоти Кавкабӣ на фақат бозгӯии таърифоти назарии пешинӣ буда, инчунин ӯ чун шоир,

донандаи илми бадеъ дар шарҳи бисёр паҳлӯҳои бадеии шеърию мусикӣ нуктаҳои тоза баён намудааст. тавсифи шакл, анвоъ, жанрҳо, таркиботи махсуси шеърию мусикии «амал», «савт», «тарона», «нақш», «қавл», «ғазал», «саҷъ», «рехта» ва ғ., таркиботи созию овозии мақомҳо «сарбанд», «сархат», «хона», «миёнхона», «бозгӯӣ» мавзӯи баррасии фаслҳои 11-12 («Дар тақсими тасниф», «Дар баёни ақсом, ки ба ҳасби усул аз ҳам мумтозанд») «Р.М.» қарор гирифтаанд, аз ин нигоҳ мавзӯи ҷолиб буда, Кавкабӣ дар шарҳи масоили зикршуда донишу малакаи хуби мусикдонииро ба харҷ додааст. Хотимаи «Р.М.» чун манобеи дигари мусикӣ доир ба риояи русуми иҷроӣ, қабул, замони иҷроӣ мақомҳо, таъсири онҳо ба одамони (соеъ), тавсифи бадеию зебоишиносии мусикӣ (мақому таркиботи он) бахшида шудаанд. Диди таҳлилии тавсифии Кавкабӣ дар ин мавзӯи мусикӣ (мақомҳо) мӯҷазу мушаххасанд ва бо намунаҳои чанд аз таснифоти дар заминаи мақомҳо эҷоднамудаи устодон дар тақвияти нуктаҳои таҳқиқӣ чун ҳусни хотима овардааст. «Р.М.» Кавкабӣ бо фарогирии мавзӯи мусикӣ дар таърихи тамуддани мусикии ас. 16-17 ва 18-19 Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон Ҳинд нақши муассире гузошта ва раванди таҳқиқи масоили мусикиро рӯи сахна овард.

Ад.: Начмуддини Кавкабӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:415 ИВАН Уз.ССР; Начмуддини Кавкабӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:2257 ЛОИВАН СССР; Начмуддини Кавкабӣ, Рисолаи мусикӣ, Рисола дар баёни дувоздаҳмақом, таҳия, таҳқиқ ва тавзеҳоти Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1985; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Раҷабов И. Мақомы..., Таш.-Ереван, 1970 (доктор.дисс); Машхун Х. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Рисолаи мусикӣ» (с.т.1597-98, Хирот, мансуб ба Хоча Калон ибни Муҳаммади Хуросонӣ 1540-1610, форсии тоҷикӣ, захираҳои хаттии Китобхонаи Сипаҳсолор (Эрон), 2261/4, настаълиқи хоно), аз нусхаҳои хаттии нодир дар бораи мусикӣ буда, вазъу чараёни рушди афкори мусикии ас. 16-17 Мовароуннаҳру Хуросон ба риштаи таҳрир омадааст. Сохти таркибӣ, баррасии мавзӯот дар «Р.М.» чун таълифоти мусикии ас. 16-17 анъанавӣ буда, аз муқаддима ва даҳ фасл ва хотима иборат аст. Дар муқаддима ҳадафи нигоранда, тавсифи мӯҷази мусикӣ чун илм ва ҳунар, тафсири гуфтаҳои аҳли таҳқиқ ва ғ. баён шудаанд. Фасли аввалу дувуми «Р.М.» («Дар боби илм ва адвори мусикӣ ва вачҳи тасмияи он», «Дар баёни мақомот ва шӯъба») асо-

Рисола дар мусикӣ

сан мавзӯоти мусикӣ ва моҳияти назарии он (аз ду қисм: назарӣ ва амалӣ), таълиф ва эҷоди мусикӣ, нағма чун шоҳаи таркибӣ, назару хулосаҳои таҳқиқии назаридонон ба таҳаввулотии фикрии мусиқии ас.16-17, 12-мақом чун маҷмӯи устодона, таркиботи мақомҳо, тафсири ин таркибот аз дидгоҳи аҳли илму амали мусикӣ, шӯъбаҳо ва баёни баъзе аз махсусиёти савтӣ, нигоҳи гузарои мусанниф оид ба шӯъба дар сохтори мақомҳо ва ғ.-ро дарбар гирифтаанд. Фаслҳои саввуму чаҳорум («Дар баёни теъдоди шӯъба», «Дар баёни теъдоди овоза») ин идомаи мантиқии тафсири шӯъбаҳои (24-шӯъба, 6-овоза) овозаҳо, иртиботи онҳо ба 12-парда (мақом), назарҳои гуногун оид ба таърихи ташаккули ин таркибот ва ниҳоят шарҳи амиқи шӯъбаю овозаҳо дар анъаноти мусиқии ас.16-17 ва ғ. буда, бо истифода аз таълифоти мусиқии ас.14-15, махсусан нимаи дуввуми ас.15 Абдуллоҳи Қомӣ (1414-1492) ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Хулосаҳои таҳлилии муаллифи «Р.М.» дар иртибот ба анъаноти иҷроӣ эҷодии шӯъбаю овозаҳо (бидуни тавсифоти фалақӣ) ҷолибу мушаххас аст. Дар фасли панҷуми «Р.М.» («Дар муқаддамоти нағмот») бештар мавзӯи шаклҳои шеърӣ мусикӣ, равиши эҷоди онҳо («савт», «амал», «кор», «нақш», «рехта», «сачъ» ва ғ.) андешаҳои аҳли эҷоду иҷро мусикӣ дар иртибот ба ин таркибот, таҳаввулотии эҷодии ас.16-17 ва м.и. баррасӣ гардидаанд. Дар фаслҳои 6-7-8-9 бошад («Дар баёни Исфакон», «Дар баёни Рост», «Дар баёни Кӯчак», «Дар баёни Ҳичоз») мақомҳо дар алоҳидагӣ баррасӣ шуда, муаллифи «Р.М.» ин мақомҳоро чун намуна шарҳу эзоҳ дода, назари мусиқидонони гузаштаю муосирро дар робита ба ҷараёни эҷоду иҷро мусиқии (ихтирооти аҳли мусикӣ дар мақомҳои зикршуда, таъмини мусикӣ дар заминаи мақомҳои «Ушшоқ», «Ҳусайнӣ», «Наво» ва ғ.) замонааш хулоса намудааст. Ин фаслҳои «Р.М.» бештар ҷанбаи амалӣ дошта, зимни ин ихтирооти дар ин мақомҳо намудаи мусиқидонони ас.16-17 хотирнишон шудаанд. Фасли охири «Р.М.» («Дар баёни усул ва мураккаботу муҳассанот») низ аз фаслҳои фанӣ ва амалӣ буда, яъне тафсири усулҳои мусикӣ, кайфияту муҳассаноти зарбӣ (тавзеҳи 17-усули маъмули мусикӣ, назари аҳли эҷод оид ба равиши истихроҷу қаробати онҳо бо бахрҳои шеърӣ, авзони арӯзӣ). Назару мушоҳидаҳои амалии муаллифи «Р.М.» доир ба зарбҳои мусиқии даврааш мушаххасу ҷолибанд (ихтирооти созию овозии мусиқидонони гузаштаю муосир дар усулҳои «Мухаммас», «Барафшон», «Шодӣна» ва ғ.). Дар «Р.М.» ашъори марбут ба мақомҳо истифода шуда ва аксари ин порчаҳои манзуми мусикӣ ба Кавкабии Бухорӣ («Ри-

сола дар баёни Дувоздаҳмақом», «Куллии Мавлоно Кавкабӣ») мансубанд.

Ад.: Хоҷа Калони Хуросонӣ, Рисолаи мусикӣ, Китобхонаи Сипаҳсолор (Эрон) Ш.2261/4; Донишпажӯх М. Садусианд асар ба забони форсӣ дар мусикӣ, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Начмуддини Кавкабӣ, Рисолаи мусикӣ..., таҳқиқ, таҳия ва тавзеҳоти Аскаралӣ Раҷабов, Душ., 1985; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Донишпажӯх М. Муодимат дар усули мусиқии Эрон, Техрон, 1355.

«Рисола дар мусикӣ» (с.таъ. 888 ҳ.к., Ҳирот, мансуб ба Камолуддини Биноӣ (1430-1512), форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, ба хатти муаллиф, китобхонаи шахсии доктор Юсуфии Найирӣ (Техрон, Эрон), аз таълифоти арзишманди назарии мусикӣ, ки нимаи дуввуми ас.15 дар ҳавзаи ҳунарии Ҳирот шоири тоҷик Камолуддини Биноӣ бо хоҳиши Абдуллоҳи Қомӣ (1414-1492), Алишер Навоӣ (1441-1501) таълиф намуда, аз шевотарин сабки баёни (забонӣ) мусикӣ дар таърихи тамаддуни Мовароуннаҳр, Хуросон, Эрон ва Ҳинди ин аср аст. «Р.д.М.» аз муқаддима ва ду мақолаю хотима иборат буда, дар сарахбори (муқаддимаи) кӯтоҳ, вале пурфасоҳат аз нигоҳи истифода вожа (истилоҳот)-ҳои мусикӣ (назарию амалии созу овоз пурмахоратона қорбаст шудаанд. Аз дебоча пайдост, ки Биноӣ дар амалия ва назарияи мусикӣ (таълифоти пешиниёну замонааш) дониши комил доштааст. Сониян таърифу шарҳи мусикӣ (чун илм ва ҳунар), эзоҳе оид ба нағма (тавонҳои тезию гаронӣ, зеру бамӣ), шарҳи бўъд (фосила), ҷамъ (қаторовозҳо), таълиф (композиция) тавассути дастони соз (бо 17 ҷузъи нағма) натиҷагирӣ шудаанд. Дар нисбати тақсимбандии торҳо (ба 17 ҷузъ) донишмандони мусикӣ Сафиуддини Урмавӣ (1230-1294), Абдуллоҳи Гуянда (Мароғӣ 1356-1435) дар осорашон муфассал ибрази назар қардаанд. Биноӣ дар ҷараёни шарҳи ин мавзӯ ба нуктаю хулосаҳои таҳқиқии пешиниён таъям намуда, дар ҷараёни тавзеҳ ин таркиботи мусикӣ ба натиҷаҳои ҷолиб ҳам дастёб шуда ва ин масоилро дар ҳамсонӣ ба таҳаввулотии ҳунари (диди), таҳқиқии замонааш асоснок намудааст.

Мақолаи аввали «Р.д.М.» («Дар тақсими абъод»), буда, ин мавзӯ дар ҷанд фасл табақабандӣ шуда, аз асоситарин бахши назарист. Баъди тавсифу шарҳи фосилаҳо (консонансӣ, диссонансӣ), қисмҳои сегона фосилаҳои мутаффиқ (консонансӣ: зукулл, зулхамс, зуларбаъ, танинӣ, муҷаннаб, бақия (фазла), фосилаи калон (кубро: зукулл марратайн, зукулл валхамс, зукулл ва-

ларбаъ, зулкулл), фосилаҳои миёна (вусто: зулхамс, зуларбаъ), фосилаҳои хурд (сугро: танинӣ, мучаннаб, бақия), ҳолоти воқеъшавии асбоби танофур ва таълифи мулоим баррасӣ шудаанд, ки нуктаҳои ҳулосавии ин фаслҳо таъя ба ҳулосаҳои Сафиуддини Урмавист (1230-1294).

Тавсифоти Биноӣ дар иртибот ба доираҳои 84-гона низ ҷолиб буда, агарчанде ин мавзӯ дар таълифоти Сафиуддини Урмавӣ, Ҳоҷа Абдулқодир (маҳсусан муфассал) баррасӣ шудаанд, қисме аз онҳо дар «Р.д.М.» зикр шудаанд дар аксари осори назарии мусиқӣ ба назар намерасанд. Аз ин рӯ ёдрас шудани номҳои: Бухорӣ, Узро, Дӯстқомӣ, Маъшук, Хушсаро, Ҳазон, Навбаҳор, Висол, Гулистон, Ғамзудо, Меҳргон, Баҳор, Дилқушо, Бӯстон, Маҷлисафрӯз, Ҷонфизо, Зиндарӯд, Маздақонӣ, Вомиқ ва ғ. даврҳои мусиқӣ аз муфидтарин бахшҳои «Р.д.М.» аст. Шарҳи сози уд ва тавсифи таркиботи тору пардаҳои он («Дар баёни сабаби истихроҷи уд ва истиҳоби он») аз назари мусаннифи «Р.М.» дур намонда ва тавзеҳоти илмӣ Биноӣ идомаи мантиқии нуктаҳои ҳулосавии Сафиуддини Урмавӣ, Қутбуддини Шерозӣ, Ҳоҷа Абдулқодир аст. Дигар аз мавзӯоте, ки дар «Р.д.М.» баррасӣ шудаанд ин мавзӯи мақому овоза, шӯъбаҳо дар фаслҳои алоҳида («Дар баёни давоири аслия», «Ташоруки нағами адвор», «Баёни кайфияти истихроҷи табақоти давоири машхура аз аҷзои ватар», «Дар баёни овозот», «Дар баёни шӯъабот») ин таркиботи мусиқӣ, усули эҷоди онҳо дар соҳаи мусиқӣ ба риштаи таҳрир омада, бисёр ҳулосаҳои назарии Биноӣ дар тақвияти нуктаҳои таҳқиқии мусиқидонони то замонааш буда, дар ин фаслҳо инчунин таҳаввулотӣ фикрӣ, эҷодии нимаи дуввуми ас.15 ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннахру Хуросон, Эрон, ки Биноӣ ошноӣ дошт ҳулосаҳои ҷолиб ҳам кардааст.

Мақолаи дуввуми охири «Р.д.М.» («Дар илми иқоъ») таркиботи зарб (иқоъ) дар мусиқӣ, ки мавқеъ, эътибори арӯзро дар шеър дорад ва дар ин бахш масоили («Дар тақрири муқаддимоти иқоъ», «Дар баёни иқоъоти даврия, ки мустаъмал аст миёни арбоби санъати амалия») мухталифи зарб (сабабҳои ҳафифу сақил), сабабҳои ҳолоти эҷоди таркиботи зарбӣ, шарҳи анвои зарбҳои маъмул, ки устодони созу овоз роҷеъ ба маҳсулиёташон ибрази назар намудаанд, дар иртибот ба таҳаввулотӣ ҳунарии ас.15 (нимаи дуввуми ас.15) натиҷагирӣ шудаанд. Нуктаҳои таҳқиқии Биноӣ дар ин фаслҳои «Р.д.М.» маҳсусан дар бораи зарбҳои Чанбару Варшон, Шодӣёна ва ғ. хеле ҷолиб буда, таърихи ташаккули ин анвои зарбҳо ба эҷодиёти бадеии мардумони эронитабор дар иртибот аст.

Биноӣ дар ин фаслҳо роҷеъ ба Ҳоҷа Абдулқодир (1356-1435) ҷун шаҳсияти бузурги мусиқӣ эҳтиром гузошта, ҳар ҷо барои тақвияти ҳулосаҳои таҳқиқаш аз осори ӯ («Ҷомеъу-л-алҳон», «Мақосиду-л-алҳон») истинод меорад. Дар фасли дигари мақолаи дуввуми «Р.д.М.» анвои шеърию мусиқӣ («Дар баёни лаҳни мавзун») «амал», «савт», «пешрав», «басит», «қавл», «ғазал», «кулл-ул-нағам», «кулл-ул-зарб», «қуллиёт», «навбат», «рехта», «нашиди араб» ва ғ. тавзеҳи кӯтоҳи назарӣ шудаанд. Мавзӯоти маъмули мусиқӣ, ки дар таълифоти мусиқидонони пешин ба риштаи таҳрир омада дар «Р.д.М.» бо баёни содаю оммафаҳму масъулияти баланди таҳлилию тавсифӣ таҳия ва тадвин шудааст. Пӯшида нест, ки бисёр тавсифу тавзеҳоти «Р.д.М.» дар заминаи осории намояндагони бузурги ҳавзаҳои ҳунарии Ҷироту Самарқанд, Бухоро, Сабзавор, Табриз ва ғ. натиҷагирӣ шудаанд.

Ад.: Биноӣ, Рисола дар мусиқӣ, бо муқаддимаи Дориюши Сафват, Тақии Биниш, Техрон, 1368; Мирзоев А. Камолуддин Бинаи, М., 1959; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Таджикская музыка, Душ., 203; Таджик. искусство, М., 2002.

«Рисолаи таронаҳои Шашмақом» (с.таъ. 1906, Бухоро-Самарқанд, мурағтиб ва муаллифаш номаълум, назм, настаълиқи хоно, захираҳои хаттии ИШАФ Уз. (Тошқанд), Р:1197-V, 242-247, 10,5x18), аз манбаъҳои хаттии муҳим оид ба «Шашмақом» буда, дар замони яке аз амирони манғитӣ Абдулаҳад (1885-1910) мурағтаб шудааст. Ҷунонки аз номаш маълум аст, гулчини шоҳаҳои таронавии мақомхост. «Р.т.Ш.» ҷунонки аз мазмуни чанд сатри муқаддимотию эзоҳиаш пайдост, мурағтиб танҳо ашъори шоҳаи таронавии мақомхоро гулчин намуда, муқаддимааш бо порчае аз соқиномаи Ҳофизӣ Шерозӣ (1324-1389) оғоз шуда, сониян таронаҳои мақомҳои «Бузург», «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» бо истифода аз анвои шеъри рубоӣ, дубайтиҳои суҳанварони адабиёти форсу тоҷик, адабиёти шифоҳӣ ба субут расидаанд. Дар анъаноти иҷроии мақомҳо сарояндагони шоҳаҳои таронавӣ дар ҳаёти мусиқӣ эътибор доштанд (аз байни занону мардон, ки дар анъанаи мақомсароӣ ин суннат бештар ҳоси марвисароён буда, дар ҷараёни иҷро таҳти зарбу навоҳои мақомҳо ҳунароӣ мекарданд). Аз ин нигоҳ мурағтиб ин манзумаи мусиқиро барои дастаҳое, ки дар ҷашну маросимҳои мардумӣ, дарборӣ ҳунароӣ менамудаанд, сохта ва бештар моҳияти дастурӣ, оғоҳия аз маҳсулиёти ҳоси мақомхоро касб карда-

Рисолаи Шашмақом

аст. Зимни ин дар анъаноти иҷроии ас.18-19 ибтидои ас.20 Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Ҳисори Шодмон иҷрокунандагони бахшҳои таронавии «Шашмақом» эътибори зиёд доштаанд (Карим Ҳофиз, Бобомуллои Хонанда, Идихони Хонанда, Беғии таронасаро, Ҳочии таронасаро, Рустами Хонанда, Шаробхони таронагӯ ва диг.). Дар анъанаи иҷроии Самарқанду Бухоро ва диг. хавзаҳои ҳунари бештар мизону равияи устодонаи иҷроии «Тарона» риоя шуда ва мураттиб ин маҳсусро ба тариқи эзоҳ собит кардааст.

Ад.: Рисолаи таронаҳои Шашмақом, Р:1197-V, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Раҷабов А. Як маъҳази муҳим оид ба «Шашмақом». – Известия АН Тадж.ССР, ООН, Душ., 1982, №4.

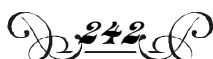
«Рисолаи Шашмақом» (с.таълиф 1896, Бухоро, форсии тоҷикӣ, муаллифу мураттибаш номаълум, настаълиқ, захираҳои хаттии ИШАФ Уз. Р:3059-1, 140-150, 12,5x20), аз сарчашмаҳои арзишманди хаттии адабии мусиқӣ буда, дар замони салтанати амир Абдулаҳади манғит (1885-1910), (насру назм), дар зимни анъанаҳои эҷодии иҷроии нимаи дуввуми ас.19 – Бухорою Самарқанд таълифу тадвин шудааст. Сохти таркибии «Р.Ш.» анъанавӣ буда (ибораат аз 10-саҳифа), шоҳаҳои муҳими овозии мақомҳо («Рост», «Бузург», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ» ва «Ироқ») ба силки таҳрир омадаанд. Дар «Р.Ш.» аз анвои гуногуни шеърӣ (ғазал, рубоӣ, дубайтӣ, маснавӣ, сокинома, мухаммасу мустазод, мусаддас) истифода шуда, ҳар фасли мақомҳо (6 фасл) бо тавсифи хеле кӯтоҳ оғоз гардида, на ҳама шоҳаҳои овозӣ (сарахбор, намуд, савт ва ғ.) баррасӣ гардидаанд ва бештар гулчини мақомҳоро ёдрас менамояд (китоб, дафтари чайбӣ, омӯзишӣ барои сарояндагон). Дар «Р.Ш.» ғазалу рубоӣҳои баргузидаи Ҳофиз, Саъдӣ, Амир Ҳусрав, Ҷомӣ, Исмати Бухорӣ, Бедил, шуарои номаълум аз хавзаҳои адабии Ҳисори Шодмону Хуталон, Хучанду Хӯқанд истифода шуда, дар чанде аз поварақи рисола номи хонандаҳои хавзаҳои ҳунарии Бухорою Самарқанд ас.19 (Ибодуллоҳи Савтӣ, Боқии хонанда, Раҳими хонанда -устоди Ҳочӣ Абдулазиз, Ҳочӣ Махсум ва диг.) норавшан сабт гардида ва шояд ин корро мураттиб барои онҳо таҳия намудааст. Мавзӯ ва мундариҷаи ашъори гуногун буда (ахлоқӣ, ирфонӣ, ишқӣ ва ғ.) мутобиқ ба рӯҳияи сомеғон он давра аст.

Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:3059-1, ИВАН Уз.ССР; Дафтари нусхаҳои хаттии мусиқӣ (захираҳои нусхаҳои хаттии ИШАФ Уз. танҳо барои истифодаи хоса).

«Рисолаи Шашмақом» (с.таълиф 1895, Бухоро, муаллиф ва мураттибаш номаълум, форсии тоҷикӣ, бо ашъори ширу шакар, захираи нусхаҳои хаттии ИШАФ Уз. Р:8827-11, 4585-4726, 16x27,5), аз нусхаҳои арзишманди хаттии мусиқӣ (мақом) маҳсуб шуда, дар замони салтанати Амир Абдулаҳад (1885-1910) ба риштаи таҳрир омада, мансуб ба хавзаҳои ҳунарии Бухорою Самарқанд аст. Сохт ва тартиби баррасии мавзӯоти мақомҳо («Шашмақом») чун таълифоти ас.18-19 анъанавӣ буда, аз муқаддима (хеле кӯтоҳ) ва 6-фасл (мақом) таркиб ёфтааст. Дар муқаддима ва оғози таркиботи овозии ҳар мақом тавсифи хеле кӯтоҳе дода мешаванд. Дар «Р.Ш.» асосан шоҳаҳои умдаи овозии мақомҳои «Рост», «Бузург», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» ва шабеҳи гулчини мусиқист. Ашъори «Р.Ш.» аз шакли анвои шеърӣ гуногун (ғазал, рубоӣ, мухаммас, мусаддас, маснавӣ, сокинома, мустазод ва рубоӣёт аз осори шиғоҳӣ) таркиб ёфта ва чанд ғазали ширу шакари Фузулию Амир Умархон, Фирӯз илҳок гардидаанд. Равиши тавсифии мақомҳо чун таълифоти дигар аз дидгоҳи фалакию асотирий қаламдод шуда, дар поварақи рисола номи чанд хонанда норавшан зикр ёфтаанд (Махсуми Хонанда, Раҳими Танбӯрӣ, Начми Хонанда ва диг.), ки намояндагони хавзаҳои эҷодии иҷроии Самарқанду Бухоро, Миёнкалоту Марв, Каркӣ мебошанд. «Р.Ш.» бештар моҳияти раҳнамо, дастури мусиқиро касб кардааст.

Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:8827-11, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомы. док.дисс. Таш.-Ереван, 1970; Раҷабов А. Як маъҳази муҳим оид ба «Шашмақом». – Известия АН Тадж.ССР, ООН, Душ., 1982, №4.

«Рисолаи Шашмақом» (с.таълиф 1907, Бухоро (1285 ҳ.к.), муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, захираи нусхаҳои хаттии ИШАФ Уз. Р:5734-1, 12,5x21), аз нусхаҳои хаттии муҳими мусиқӣ, ки дар замони салтанати амир Абдулаҳад (1885-1910) дар хавзаи ҳунарии Бухоро таълифу таҳия шудааст. Сохт ва тартиби мавзӯот дар «Р.Ш.» чун таълифоти (баёзу мунтахаботи мусиқӣ) мусиқии ас.18-19 ибтидои ас.20 анъанавӣ буда, аз муқаддима ва 6-фасл (аз рӯи тартиби ҷойгиршавии мақомҳо) ибораат аст. Дар муқаддима тавсифи хеле мӯҷаз оид ба мусиқӣ ва мавқеи он дар камолоти инсонҳо сипас бо Сокинома (порчае аз Сокиномаи Ҳофизӣ Шерозӣ (1324-1389) оғоз шуда, сониян бо бахшҳои овозии мақомҳои «Рост», «Бузург», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» ва шӯбаю гӯшаҳои умдаи мақомҳо ба

силки таҳрир омадааст. Дар «Р.Ш.» бештар шӯъбаҳои асосию маъмули мақомҳо мураттаб шуда, ба ҳар як аз ин таркибот ашъори муносиб интихоб гардидаанд. Ҷуғрофия ва замони эҷоди ашъори мақомҳо (шуаро) гуногун буда, аз шаклу анвои шеърӣ ғазал, рубой, мухаммас, мусаддас, маснавӣ, муламмаъ, дубайтӣ (Рӯдакӣ, Носири Хусрав, Низомӣ, Фаррухӣ, Унсурӣ, Асҷадӣ, Мавлавӣ, Анварӣ, Ҷомӣ, Исматӣ Бухорӣ, Урфӣ, Бедил, Сайидо, Парии Ҳисорӣ, Ҳасрати Ҳисорӣ ва суҳанварони ҳавзаҳои адабии Хуталону Бадахшон, Хучанду Хӯканд, Миёнкалот) истифода шудаанд. Дар оғози ҳар мақом тавсифи кӯтоҳ роҷеъ ба мақомҳо дода шуда, бештар моҳияти нақлӣ, ривоятӣ касб карда, дар повараки баъзе аз саҳифаҳо номи чанд тан аз хонандагони номвари нимаи дуввуми ас.19-и ҳавзаҳои ҳунарии Бухорою Самарқанд, Марв (Мирзои Хонанда, Восеъи Хонанда, Ҳочихони Хонанда, Туроби Хонанда, Мардони Танбӯрӣ ва диг.) сабт гардидаанд (нимрангу мушқилхон). «Р.Ш.» нисбат ба дигар манзумаҳои мусиқии дар замони амир Абдулахад (1885-1910) иншошуда комилтару рангин аст, ки барои омӯзиши вазъи назму иҷрои «Шашмақом» арзиши ҳоса дорад.

Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:5734-1, ИВАН Уз.ССР; Дафтари махсуси нусхаҳои хаттии мусиқӣ (ИШАФ Уз., танҳо барои истифодаи ҳоса); Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Ражабов А. Мақомы, док.дисс. Таш.-Ереван, 1970; Рачабов А. Як маъҳази муҳим оид ба «Шашмақом». – Известия АН Тадж.ССР, ООН, Душ., 1982, №4.

«Рисолаи Шашмақом» (с.таъ. 1920, Бухоро, муаллифу мураттиб номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълиқ, 12,5x19,5, захираи нусхаҳои хаттии ИШАФ Уз. Р:1109-11, 97-107), аз баёз, рисолаҳои камёфту арзишманди манзуми мусиқӣ («Шашмақом») буда, дар воқасин соли ҳукмронии амир Олимхон (1910-1920) таҳия шудааст. Сохт, тартиби баррасии таркиботи овозии мақомҳо («Рост», «Бузург», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ») интихобан ба силки таҳрир омадааст. Мусанниф дар ҷараёни таҳияи «Р.Ш.» пайдост, ки аз кӯмаку машварати устодони мусиқӣ Бобо Ҷалол (Носирзода 1845-1928), Бобо Ғиёс (Абдуғанизода 1859-1927), Абдусамадбеки Ҳофиз (1857-1916), Исломи Хонанда (1861-1911), ки дар повараки баъзе аз саҳифаҳо бо хатти мушқилхону нимранг сабт гардида, истифода намудааст. Шоҳаҳои овозии мақомҳо бидуни тавсифу эзоҳ ба қалам омада, матнҳои воридшударо шаклу анвои шеърӣ ғазал, рубой, маснавӣ, мухаммас, соқинома, мус-

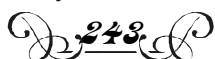
тазоду дубайтиҳо (аз адабиёти шифоҳӣ) ташкил медиҳанд. Ҷунонки собит шуд «Р.Ш.» манзумаи мусиқии интихобӣ буда, дар ин на ҳама таркиботи овозии мақомҳо ворид шуда ва бештар вазифаи рисолаи ҷайбии хонанда (мусикидон)-ро хотиррас мекунад. «Р.Ш.» аз таълифоти охириини манзуми мусиқӣ махсуб шуда, дар омӯзиши вазъи иҷроии охири ас.19 ва ибтидои ас.20 мақомҳо аҳамияти ҳоса дорад.

Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:1109-11, ИВАН Уз.ССР; Дафтари махсуси нусхаҳои хаттии мусиқӣ (ИШАФ Уз. Барои истифода ҳоса).

«Рисолаи Шашмақом» (с.таъ.1914, Бухоро, Самарқанд, муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълиқ, захираи нусхаҳои хаттии ИШАФ Уз. Р:3920-1, 13x20), аз нусхаҳои хаттии нодири манзуми мусиқӣ буда, дар замони салтанати амир Олимхон (1910-1920) таълифу таҳия шуда, махсули ҳавзаи ҳунарии Бухорост. Аз мӯҳтавои «Р.Ш.» пайдост, ки сабки баррасии мавзӯот мутобиқ ба диди тафсирии ибтидои ас.20 буда ва анъанавист. Дар «Р.Ш.» асосан таркиботи овозии мақомҳои «Бузург», «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ» ва «Ироқ» бо истифода аз анвои шеърӣ ғазал, рубой, мухаммас, дубайтӣ (ашъор аз Рӯдакӣ, Амир Хусрав, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ, Камол, Бедил, Дониш, Шоҳин, шуарои номаълуми ҳавзаҳои адабии Ҳисору Хуталону Бадахшон) гирдоварию тадвин шудааст. Дар баъзе аз саҳифаҳои «Р.Ш.» номи чанд тан аз хонандаю донандагони мусиқӣ (Раҳимбердии Танбӯрӣ – Устод Ҳочӣ Абдулазиз, Бобо Ҷалол (Носирзода), Бобо Ғиёс (Абдуғанизода ва диг.) сабт шудаанд. Ҷо-ҷо дар бахшҳои мақомҳои «Наво», «Рост», «Бузург» тавсифоти кӯтоҳе оид ба пайдоиши мақомҳо дода шуда ва бештар моҳияти ривоятӣ доранд. Дигар ин ки дар интихоби матнии «Р.Ш.» низ навғониҳои зиёде ба назар расида, танаввуоти мавзӯии шеърҳо низ рангин аст.

Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:3920-1, ИВАН Уз.ССР; Дафтари махсуси нусхаҳои хаттии мусиқӣ (ИШАФ Уз. Барои истифода ҳоса); Рачабов А. Як маъҳази муҳим оид ба «Шашмақом». – Известия АН Тадж.ССР, ООН, Душ., 1982, №4.

«Рисолаи Шашмақом» (с.таълиф 1866, Бухоро, муаллиф ва мураттибаш номаълум, форсии тоҷикӣ, настаълиқи хоно, захираи нусхаҳои хаттии ИШАФ Уз. Р:14-60, 15x26), аз таълифоти муҳими хаттии насрию назми мусиқӣ («Шашмақом») махсуб шуда, дар замони амир Музаффар

Рисола-уш-Шариф

(1860-1885) таҳия ва тадвин гардида, бештар бахшҳои овозии мақомҳо ба риштаи таҳрир омадааст. Бояд хотирнишон кард, ки «Р.Ш.» аз аввалин рисола, баёзҳои мусиқӣ дар аҳди салтанати амир Музаффар буда, тавассути кӯшиши устодони мусиқии хавзаҳои иҷроии Бухорою Самарқанд ба субут расида, сохту тартиби он анъанавӣ (аз муқаддима ва 6-фасл) буда, таркиботи овозии мақомҳои «Бузург», «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ» ва «Ироқ» (шӯъбаҳои асосӣ) интихобан қаламдод шудааст. Дар «Р.Ш.» баъзе аз шӯъбаҳо («Наврӯзи турк», «Баёти турк», «Наврӯзи ара» ба ғ.) хотирнишон шудаанд, ки дар баёзу рисолаҳои мусиқии замони амир Абдулахад Олимхон собит нашуда, пайдост, ки ин таркиботи овозии мақомҳо дар анъаноти иҷроии замони амир Музаффар шояд будааст. Зимни ин дар «Р.Ш.» танаввуоти жанрӣ, шакли шеърӣ (мухаммас, ғазал, мусаддас, мустазод, рубой, ашъори ҳасбиҳолӣ ва ғ.), бо истифода аз осори суханварони хавзаҳои адабии Бухорою Самарқанд, Ҳисори Шодмон, Марву Миёнкалот қорбасти шудааст. Мусанниф, мураттиб дар оғози қор мақом аз тавсифоти фалакӣ, асотири, динӣ ҳам истифода намуда ва он тавзеҳот хеле мӯҷаз аст. Дар чанд саҳифа аз Аҳмади Дониш (1826-1897) ишора шуда ва мураттиби «Р.Ш.» аз омӯзҳои ҳунари, адабии ин аллома баҳра бардоштааст.

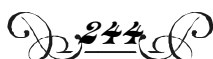
Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:146, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Рачабов А. Як маъҳази муҳим оид ба «Шашмақом». – Известия АН Тадж.ССР, ООН, Душ., 1982, №4.

«**Рисолаи Шашмақом**» (с.таълиф 1855-1859, Бухоро, муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ, захираи нусхаҳои хаттии ИШАФ Уз. 1466-11, 15х26), нусхаҳои дигари он дар китобхонаи остоли Кудси Разавӣ (Машҳад) ИШАФ Тоҷ. маҳфуз аст. «Р.Ш.» ба номи амир Насруллоҳ (1826-1860) таълиф шуда, дар оғоз 12-мақому таркиботи он, сохҳои мусиқӣ, ихтироъкорони сохҳо, матни «Куллийёт» (аз Кавкабии Бухороӣ ваф. 1535), тавзеҳи кӯтоҳе дар бораи 7-мақом (гӯё онро 7-пайambarони мурсал эҷод кардаанд) ба қалам омада, сониян «Р.Ш.» оғоз мешавад. Ин нусха аз таълифоти муҳим маҳсуб шуда, вазъи эҷоду иҷрои «Шашмақом»-ро дар замони салтанати амир Насрулло, ки аз даврҳои ноороми хонадони мангитист, равшан хоҳад кард. Дар «Р.Ш.» таркиботи овозии мақомҳои «Рост», «Бузург», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» ба силки таҳрир омадаанд. Аз таркиботи «Рост» (сарахбор бо ду та-

рона, «Амалоти Рост», «Савора», «Супориш», «Насри Рости Ушшоқ», «Савораи Ушшоқ», «Супориши Ушшоқ», «Наврӯзи Сабо», «Уфари Рост»), «Бузург» («Сарахбор» бо се тарона, «Амалоти дигари Бузург», «Талқини Бузург», «Супориш», «Насруллоҳӣ», «Савораи Уззол», «Муҳайяр», «Уфари Бузург», «Супориши Бузург»), «Ироқ» («Сарахбори Ироқ» бо се тарона, «Чоргоҳи Муҳайяри Ироқ», «Сувораи Муҳайяр», «Наврӯзи турк», «Уфари Ироқ»), «Дугоҳ» («Сарахбори Дугоҳ» бо се тарона, «Чоргоҳ», «Савораи Чоргоҳ», «Ораз», «Савораи Ораз», «Дугоҳи Ҳусайнӣ», «Савораи Дугоҳи Ҳусайнӣ», «Супориши Дугоҳ», «Уфари Дугоҳ»), «Сегоҳ» («Сарахбори Сегоҳ», «Амали Сегоҳ», «Наврӯзи Хоро», «Насри Сегоҳ», «Наврӯзи Хоро», «Савораи Наврӯзи Хоро», «Наврӯзи Аҷам», «Савораи Аҷам», «Уфари Сегоҳ»), «Наво» («Сарахбори Наво», «Чапандози Наво» бо ду таронаю амалаш, «Талқини Наво», «Насри Баёт», «Савораи Баёт», «Ораз», «Уфари Наво»), бо истифода аз ашъори суханварони бузург, Рӯдакӣ, Амир Хусрав, Ҳофиз, Саъдӣ, Камол, Ҷомӣ, Сайидо, Бедил, шуарои хавзаҳои адабии Ҳисору Хуталон, Бадахшону Дарвоз, Хучанду Хӯқанд, Марву Миёнкалот, дубайтию рубоӣёт аз осори фарҳанги мардумӣ, дар поварақҳо номи чанд тан аз сарояндагон бо хатти норавшану шикаста: Дилкаш (Қорӣ Каромат), Раҳими Танбӯрӣ (устоди Ҳочӣ Абдулазиз), Абдуллои Савтӣ, Тиллои Хонанда, Холдори Хонанда ва диг.) аз хавзаҳои иҷроии Самарқанду Бухоро, Марву Миёнкалот сабт шудаанд. «Р.Ш.» из аввалин таълифоти дар замони амир Насруллоҳ таҳияшуда буда ва аз нусхаи муҷаллою ҳалқорешудаи ҳаҷман бузургест бо қоғози ғафс (барои амир нусхабардоришудааш ҳам вучуд дорад) анҷом ёфта, дар захираҳои хаттии (захираи махсус) ИШАФ Ёзбекистон (бидуни шумора) маҳфуз аст.

Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:1466-11, ИВАН Уз.ССР; Рачабов А. Як маъҳази муҳим оид ба «Шашмақом». – Известия АН Тадж.ССР, ООН, Душ., 1982, №4; Се рисолаи мусиқии қадими Эрон, бо кӯшиши Мансура Собитзода, Техрон, 1382; Донишпажӯх М. Мушовимат дар усули мусиқии Эрон, Техрон, 1355.

«**Рисолату-ш-Шарафия**» (с.таъ. 1267, Бағдод, номи пуррааш: «Ал-рисолат-аш-Шарафия фи илм ал-нисб ал-таълифия вал авзон-ал-икофия» мансуб ба қалами Сафиуддини Урмавӣ (1230-1292), ба номи Шарафуддини Хорун (яке аз фарзандони Шамсуддин Муҳаммади Ҷувайнӣ), шоғирдаи дӯстдоштаи мусанниф буд, нигошта, бо

забони арабӣ, нусхаҳои маълумаш дар захираҳои хаттии: киобхонаҳои Вена (№1515), Дорулкутуби Миср (№8, 348), Туркия (Боязид, №4524, Топгапи Сарай №2130, Вали Афандӣ №2167), Бодлиён (Оксфорд №115, Marsh, №521), Вотикон (№3193), Берлин (№5506), Париж (Кит.миллӣ, №21179) ва ғ. ниғаҳдорӣ мешаванд, аз муҳимтарин таълифот дар назарияи мусиқӣ буда, қариб баъди 30-соли нигориши «Китобу-л-адвор» рӯи сахна омадааст. «Р.Ш.» аз муқаддима ва 5-мақола (фасл. боб) ва хотима тартиб ёфта, ҳар боб вобаста ба мавзӯоти баррасишуда аз фаслҳои ҷудогона иборат буда, дар муқаддима ситоиши мамдӯх, ҳадафи таълиф, масоили дар асар қаламдодшаванда, тақия мусанниф ба назари пешиниён (мусиқидонон) иҷмолан тавсиф шудаанд.

Дар мақолаи аввали «Р.Ш.» («Фи маърифат-ал-савт») моҳияти овозро аз лиҳози табиӣ (феълӣ), таносуби овозҳои табиӣ ва мусиқӣ, аз тавзеҳоти Форобӣ (875-950), Ибни Сино (980-1037) истифода намудааст. Урмавӣ ба баъзе аз натиҷагирҳои пешиниён бо шубҳа нигариста ва ин ҳулосаҳои ӯро баъдан Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Муҳаммади Омулӣ (1232-1349), Мирсаидали Чӯрҷонӣ (1339-1413, дар «Шарҳи Муборақшоҳӣ») тасҳеҳ намудаанд.

Мақолаи дувуми «Р.Ш.» («Фи ҳаср ал-нисбат-ал-аъдод баъзеҳа ила баъзе ва истихроҷ ал-аъод ва нисбаҳа ал-мустаҳриҷ мина нисб мақодираҳа ва маротибаҳа фи-ал-муталоим ва ал-танофур – Дар нисбати ададҳои истихроҷи бўъдҳо яке аз дигар ва маротиби бўъдҳои мулоиму танофур») масоили муҳими таркиботи назарии мусиқӣ, усули таҳқиқи хориҷи фосилаҳои мулоиму танофур (консонансӣ, диссонансӣ) ва равиши таҳлили он дар соҳҳои мусиқӣ (тору пардаҳои сози уд), нисбатҳои камияту зиёдат дар мисоли кӯтоҳию дарозиашонро бо далелҳои амалӣ натиҷагирӣ карда, андешаҳои таҳлили Форобию Ибни Синоро такмил додааст. Чанбаҳои бадеии фосилаҳо ҳам аз дидгоҳи ҳунари ва фаннии мусиқӣ (моҳиятан ба сабки тафсирии пешиниён робитаи таърихӣ фикрӣ дорад) ҳулоса шудаанд. Пажӯҳишҳои назарии мусиқӣ дар мақолаи саввуми «Р.Ш.» («фи зиҳофот ал-аъод баъзаҳа ли баъз ва фусул баъзаҳа ан баъз ва истихроҷ, ал-аҷнос мин ал-буъод ул-васати – Дар баёни фасли зиҳофоти фосилаҳо яке аз дигаре ва усули хориҷ кардани қаторовозҳои фосилаҳои миёна») идома ёфта. усули қавлию феълии фосилаҳо, кайфияти он тавассути фосилаҳои миёна (авсот, вусто), ҳолати падидаи чамъу чинс муайян гардидаанд. Дар ин бахш баробари тавзеҳи

фосилаҳои миёна, инчунин роҳҳои амалии онро дар амалияи мусиқӣ пиёда намуданро ҳам эзоҳ дода (дар мисоли тору пардаҳои сози уд) аст. Ҳулосаҳои таҳқиқи ин фасл мушаххасу эътимодбахш буда, паҳлӯҳои амалӣ ҳам касб кардааст. Фасли (мақола) ҷаҳоруми «Р.Ш.» идомаи мантиқии («Фи тартиб ал-аҷнос фи табақот ал-буъод-ал-азом фи зикри нисбҳои ва аъдодиҳа – Дар тартиби чинсу табақоти бўъдҳои бузург ва баёни нисбати ададии онҳо») мақолаи саввум буда, усули хориҷи баёни фосилаҳои бузург (аъод-ал-аъзом) баррасӣ шуда, танзиму тартиби фосилаҳои аъзомро Урмавӣ дар мисоли зуларбаъ (кварта) таҳқиқ карда ва натоиҷи тафсиrotи назариашро тавассути қадвали сохтааш эзоҳ додааст (ин усули таҳқиқи ҳам дар иртибот ба таркиботи торию пардавии сози уд сурат гирифта).

Зарб (иқоъ) ва таркиботи зарбӣ, ки дар «Р.Ш.» аз шоҳаҳои муҳими илмию амалии он буда ва ин мавзӯ дар мақолаи охири («Фи маърифат-ал-иқоъ – Дар маърифати иқоъ») ба риштаи тафсиру таҳрир омада, масоили тафсири зарб (иқоъ), тартибу сохти вазн (авзон), таркиботи даврии зарб, таносубҳои зарбӣ ва авзонӣ дар шеър мусиқӣ, усули истихроҷ, соҳҳои мусиқӣ (зарбӣ) чун меъёри мизони дарки дақиқи махсусиёти зарбӣ, кайфияти бадеию зебоишиносӣ (дар ҳамсонӣ бо шеър оханг), эҳсоси қавонини арқони зарбӣ ва авзонӣ (дар шеър мусиқӣ), авзони маъмул (14-зарби асосӣ, соҳтори авзонӣ) ва 7-бо истифода аз таълифоти фаннии мусиқӣ (Форобӣ «Китобу-л-иҳсоъу-л-иқоъ») натиҷагирӣ шудаанд. Дар ин бахш мушоҳидаҳои шахсии муаллифи «Р.Ш.» бештар ба назар расида, вале аз таҳаввулотии таҳқиқию амалии Мовароуннаҳру Хуросон огоҳияти комил надоштани эҳсос мешавад, ки онро дар навиштаҳои Қутбуддини Шерозӣ, Муҳаммади Омулӣ, Хоҷа Абдулқодир ва диг. хотирнишон кардаанд. «Р.Ш.» ҳамеша мавриди омӯзишу баҳраандӯзии ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрони ас.14-17 буда, бисёр ҳулосаҳои назарии онро аҳли ҳунару таҳқиқ минбаъд такмил додаанд. «Р.Ш.» ба забонҳои аврупоӣ (солҳои 1930-39, ба заб. франсавӣ) тарҷумаю нашр шуда, дар ин замина гузоришу мақолаҳои зиёде рӯи қор омадаанд.

Ад.: Урмавӣ Сафиуддин, Ал-рисолат-уш-Шарифа фи нисб ал-таълифия, шарҳ ва таҳқиқи Алҳоҷ Хошим Муҳаммад ар-Рачаб, Бағдод, 1972; Сафиуддин Урмавӣ, Китобу-л-адвор, бо эҳтимоми Рустамӣ, Техрон, 2001; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Донишпажӯх М. Мудовимат дар усули мусиқии Эрон,

Розӣ

Техрон, 1355; Машхун Ҳ. Таърихи муסיкии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Рачабов А. Афкори муסיкии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Сафиуддини Урмавӣ ва замони ӯ, Душ., 2004; R. d'erlander, La musigue Arabe, Paris, 1938; Neubauer G. Safi-al-din-al-Urmawi. The new Encyclopedia of islam Leiden. E.J. Brill. 1995; Farmer H. A History of Arabian music to the XIII century, London, 1973. омномаи муסיкии Эронзамин, Техрон, 1376.

Розӣ (Абӯбакр Муҳаммад ибни Закариё ибни Яҳёи Розӣ, с.тав.865, Рай, с.ваф.935), табиб, донишманд, муסיкидон, файласуф, навозанда (удӣ). Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Р. дар замони Сомониён (819-1005) чараён гирифта, баробари дигар соҳаҳои илму адаб дар муסיкии илмӣ ва амалӣ вукуфи тамои дошт Р. дар заминаи муסיкии илмӣ рисолаҳои «Китоб фи ҷумла-муסיқӣ» («Китоб дар бораи муסיқӣ»), «Китоб-ал-мухтасар-ал-муסיқӣ» («Мухтасаре дар бораи муסיқӣ») навиштааст. Донишманд Ибни Абӯусайбия ҳам аз дониш, саликаи баланди муסיкидонии Р. иб-рози назар намуда, рисолаҳояшро аз таълифоти бунёдии муסיқӣ мешуморад.

Ад.: Начмободӣ М. Таснифоти Розӣ, Техрон, 1339; Вожаномии муסיкии Эронзамин, Техрон, 1375; Машхун Ҳ. Таърихи муסיкии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Farmer H. A history of Arabian music to the XIII century, London, 1973; Номномаи муסיкии Эронзамин, Техрон, 1376.

«Ромиш» шодӣ, хурсандӣ. 1. Нағма, наво ва суруд, созу наво ва эҷоду иҷро, мутрибӣ, сурудгӯӣ:

*Зи ромишгарон ромише кун талаб,
Ки ромиш бувад назди ромигарон.*

1. Номи суруд, оҳанги мавсимии маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) Ромтин ромишгари Хусрави Парвиз (591-628) эҷод кардааст. 2. Гӯшаи муסיқӣ дар таркиби шӯъбаи «Ҷонафзо» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13). Дар осори муסיкии илмӣ асрҳои баъдӣ аз мавҷудият «Р.» чун гӯшаи муסיқӣ гузорише ба назар намерасад.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Гиёсул-луғот, Лакҳнав, 1889; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Ҳидоят, Маҷмаъу-л-фусаҳо, Техрон, 1295; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347; Фарҳангномаи муסיкии Эрон, Техрон, 1376; Вожаномии муסיкии Эронзамин, Техрон, 1376.

Ромишгар – хонанда, навозанда, сароянда, хонандагӣ, навозандагӣ, хуниёгар, хуниёгарӣ.

Касе, ки ба пешаи (кор) хонандагӣ, сарояндагӣ, навозандагӣ машғул аст:

*Пас андар зи ромишгарон даҳ ҳазор,
Ҳама сохта руд рӯзи шикор.*

(Фирдавсӣ)

*Зи раҳ ба базми ту ромишгарон ба давлати ту
Гаҳе Чаковаку гаҳ роҳе ва гаҳе Қолус.*

(Манучехрӣ)

«Ва ромишгарон чун Саргиси румӣ ва Борбад, ки ин ҳама навоҳо ниҳодааст...»

(Маҷмаъу-л-тавохир ва ал-қиссас).

Чун як тан (шахс) хонандагӣ ва мутрибӣ ё созандагӣ, мутрибӣ мекардааст, аз ин рӯ ромишгар дар ҳарду маънӣ муғаннӣ ва мутриб низ ба кор рафтааст:

Яке хотиф аз хона овоз дод,

Чу ромиш барӣ назди ромишгарӣ.

(Манучехрӣ)

Ад.: Асадии Тӯсӣ, Луғати фурс, Техрон, 1337; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Деххудо, Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Вожаномии муסיкии Эронзамин, Техрон, 1376; Ҳидоят, Маҷмаъу-л-фусаҳо, Техрон, 1295; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-1966; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347; Фарҳангномаи муסיкии Эрон, Техрон, 1376.

Ромишсарой – ромиш, сароянда, навозанда, созанда, хонанда, иҷрокунанда, хонандаи ромиш, сарояндаи нағмаю наво, мутриб:

Парастандагон истода ба пой,

Або барбату чангу ромишсарой.

(Фирдавсӣ)

Ад.: Асадии Тӯсӣ, Луғати фурс, Техрон, 1337; Вожаномии муסיкии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи муסיкии Эрон, Техрон, 1376; Деххудо, Луғатномаи Деххудо, Техрон, 1377; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-1966.

«Ромишхон» сароянда, навозанда, шахсе, ки созу овоз эҷод мекунад. 1. Аз силсилаи оҳанг, сурудҳои мавсимии маросимии замони Сосониён (222-651). 2. Аз таснифоти сегонаи ҷашнии Борбади Марвазӣ (598-99 – 628-38) буда, барои тантана, ҷашнҳои дарбории Хусрави Парвиз (591-628) тасниф намудааст. 3. Шӯъбаи тараннумӣ дар мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13). 4. Гӯшаи тавсифӣ, ситоишӣ дар мақоми «Исфакхон» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14) ва дар шӯъбаҳои «Муҳайяр», «Бастанигор» ба сифати гузариш ба таркиботи дигар истифода мешуда-

аст. 5. Шохай созии тараннумии бадохавӣ (бадоханавозӣ), ки ба сифати ҳусни савтӣ иҷро менамудаанд (ас.14-15). Дар таълифоти назарии мусиқӣ (ас.16-17 ва баъдӣ) аз барҷоияту истифодаи «Р» ахборе собит нашуда, дар осори адабӣ (фарҳангҳои тафсирии ас.15-17) ба унвони оҳанг, суруд ёд шудааст.

Ад.: Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Куллии Низомӣ, Техрон, 1374; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Девони Аттор, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Рачабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004. Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

«Ромишхор». 1. Суруд, оҳанги мавсимии маросимӣ, ки дар замони Сосониён эҷод шудааст. 2. Аз лаҳни сурудҳои силсилавии маросимӣ, мавсимии Борбади Марвазӣ (598-99 – 628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) эҷод намуда, бо шохай дуввуми «Хусравонӣ» («Срот-и Хусраваник») мансуб будааст. 3. Гӯшаи тараннумӣ, тавсифии бадохависохт, ки дар таркиби маҷмӯи мусиқии (мақоми таркиб) «Маҷлисафрӯз» (ас.12-13). 4. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби маҷмӯи мусиқии устодона аз «Дувоздаҳмақом» (ас. 16-17), «Замзамаи ваҳдат» – Боқиеи Найинӣ, «Рогмала».

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Боқиеи Найинӣ, Замзамаи ваҳдат, Р:10874-10226-1, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Рачабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Ромтин (с.тав. ва ваф. номаълум), сароянда, оҳангсоз ва мусиқидони машҳури замони Сосониён (222-651), ки дар аҳди Хусрави Парвиз (591-628) зиндагӣ ва эҷод карда, хуросониасл (Рай, Сарахс). Дар мусиқии созии асри Сосонӣ нақши босазое гузошта, навъи чангеро ихтироъ намуда ва ба номи ромӣ шӯҳрат доштааст. Дар осори хаттӣ чандин лаҳну сурудҳои мавсимии маросимии «Ромиш», «Ромиши ҷон», «Ромишхӯр», «Ромишгӯй», «Ромина» ва ғ.-ро ба Р. нисбат дода мешаванд:

На чун буд ба шохӣ сарафрозӣ,

На чун буд ба ромиши рудсозӣ.

Дигар то чанг чун некӯ ниҳодааст,

Накӯтар з-он ниҳоде, ки кушодааст.

Нишон аст ӯ, ки чанг бо офарин кард,

Ки ӯро номи чанг Ромтин кард.

(Гургонӣ)

*Ромишгар аз оҳанг шуд гавго макун дар чор ҳад,
Бар лаб суруди Борбад дар чанг чанги Ромтин.*

(Қоонӣ)

Ад.: Гургонӣ, Вис ва Ромин, Техрон, 1342; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1332; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ..., Техрон, 1342; Девони Амир Хусрав, Техрон, 1361; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Чунайдӣ, Шинохти мусиқии Эрон, Техрон, 1357.

Ротибаи Хонанда (с.тав. номаълум, Марв, с.ваф.тахм. 890-91), сароянда, навозанда, шоира-мутрибаи номӣ, ки дар замони салтанати охирин подшоҳони тохирӣ Муҳаммад ибни Тохир ибни Абдуллоҳ (881/259 ҳ.) зистааст. Р. аз пешхизматони шоир Маҳмуди Варроқ (ваф.853) буда, дар сознавозӣ, овозхонӣ ва шеър соҳибистеъдод будааст. Р. баробари соҳибчамолу ҳунарвар будан, ғазалро некӯ мегуфт. Амири Тохирӣ меҳост ба дарбораш орад ва Р., ки ба Маҳмуди Варроқ дилбастагӣ дошт, азми дарбор намекунад ва то охири умр дар Нишопур мемонад. Р. дар иҷрои сурудҳои ҳамосӣ, наёишӣ, тавсифӣ, маҳсусан «Хусравонӣ» истеъдоди нотақроқ дошт ва мамдӯҳаш Маҳмуди Варроқ истеъдоди баланди иҷроӣ дар қасидаву ғазалхояш тавсиф намудаанд:

Нигорино, ба нақди ҷонат надҳам,

Гаронӣ дар баҳо, арзонат надҳам.

Гирифтаи ба ҷону домани васлат,

Ниҳони ҷон аз кафу домонат надҳам.

Ад.: Абӯлфазли Байҳақӣ, Таърихи Байҳақӣ, Техрон, 1945-48; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Машҳун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Рох» (рах, роҳ) назди устодони мусиқӣ (амалӣ, назарӣ, ас.9-13 ва баъд) ба маънои оҳанг (лаҳн), нағмаю наво, парда, гӯша, шӯъба, овоза ва мақом (12-парда, 12-мақом, 6-мақом, 6-парда), раҳи (роҳи) Рост, роҳи Ушшок, роҳи Хусравонӣ ва ғ.:

Чӣ раҳе мезанад ин мутриби мақомишинос,

Ки дар миёни ғазал қавлу ошно овард.

Роҳе бизан, ки оҳе бар созон тавон зад,

Шеъре бихон, ки бо ӯ ратли гарон тавон зад.

(Ҳофиз)

Сароён бувад чун булбул ҳам роҳ,

Ба гуногун суруд ба гунагун роҳ.

(Низомӣ)

Ад.: Деххудо, Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377;

Роҳ

Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакхнав, 1892; Гиёсу-л-луғот, Лакхнав, 1888; Вожаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномай мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Девони Ҳофиз, Техрон, 1370, Куллиёти Низомӣ, Техрон, 1374.

«Роҳи гул». 1. Суруд, оҳанги мавсимӣ маросимӣ (бахория, чашнӣ), ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст. 2. Аз таснифоти ҳамосиё маросимии Борбади Марвазӣ (589-628-38), ки барои чашнҳои Хусрави Парвиз (591-628) эҷод карда ва мансуб ба шоҳаи саввуми «Хусравонӣ» буда, тавсифи гулу Наврӯз мешудааст. 3. Аз таронаҳои маъмули бахория, наврӯзии мардумони Бухорою Самарқанд. 4. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби шӯъбаи «Маҷлисафрӯз» (ас.12-13):
*Қумриён роҳи гулу Нӯш лабино донанд,
Сулсулон Богӣ Сиёвушон дар Сарви сито.*

(Манучехрӣ)

5. Гӯшаи тавсифи тараннумӣ дар мақоми «Ушшок» («Дувоздаҳмақом» ас.12-14, ибт. а.15). 6. Шӯъбаи тараннумӣ дар мақоми «Ромгулӣ» дар замони Амир Хусрави Дехлавӣ (1253-1325) дар ҳавзаи ҳунарии Ҳинд маъмулият дошт. Дар таркиботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом»: ас.14-17) шӯъба, гӯшаи мусиқӣ бо ин ном ба назар нарасида, лекин дар «Ҳафтдастгоҳ» (Эрон) навоё бо номи «Ромгулӣ» (дар «Абӯато») вучуд дорад, ки шакли таҳрифшудаи «Р.Г.» аст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакхнав, 1892; Гиёсу-л-луғот, Лакхнав, 1889; Вожаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Куллиёти Низомӣ, Техрон, 1374; Фарҳангномай мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Роҳи мастона задан. 1. Бо шӯру шавк сурудан, навохтан, бо илҳомии саршор сурудан, навохтани оҳанг, сознавозӣ, сурудхонӣ намудан. 2. Дар навозандагӣ, хонандагӣ аз ифодаҳои рангомези мусиқӣ истифода намудан, тазйиноти мусиқиро бо завқи саршор истифода кардану хушоҳанг, мусиқивор сароидани асари мусиқӣ. 3. Мастона навохтан, мастона сурудхонӣ, нақшхонӣ, қавлхонӣ (дар анъаноти иҷроии «қавл», «рехта», «сачъ») намудан, мастонасарой:

*Муждагонӣ бидеҳ, эй дил, ки дигар мутриби یشқ,
Роҳи мастона заду чораи махмурӣ кард.*

(Ҳофиз)

Ад.: Вожаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Девони Ҳофиз, Техрон, 1370; Фарҳанги Ананд

Роҷ, Лакхнав, 1892; Фарҳангномай мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

«Роҳи Мовароуннаҳр». 1. Аз сурудҳои мавсимӣ маросимӣ замони Сосониён (222-651). 2. Аз суруд, оҳангҳои силсилавии чашнӣ, маросимии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) эҷод намуда, мансуб ба шоҳаи дуввуми маҷмӯи устодонаи мусиқии «Хусравонӣ»-ст. 3. Аз сурудҳои маъмул дар анъаноти мусиқии ас.9-10 Бухоро. 4. Гӯша, шӯъбаи мусиқӣ дар таркиботи «Наво» (ас.12-15).

*Ҳар гаҳ ки занад қумрӣ Роҳи мовароуннаҳрӣ,
Гӯяд ба гули Ҳумро боди бӯстон булбул.*

(Манучехрӣ)

5. Аз шоҳаҳои овозии мақоми «Рости Панҷгоҳ» (Ҳафтдастгоҳи эронӣ), ки байни шӯъбаҳои «Фаранг», «Рок» меояд.

Ад.: Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакхнав, 1892; Деххудо, Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Вожаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномай мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Роҳи рӯх» (роҳу рӯх). 1. Суруди мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст. 2. Аз лаҳнҳои сигонаи (ҳафтум) Борбади Марвазӣ (598-99 – 628-38) буда, мансуб ба қисми саввуми маҷмӯи устодонаи «Хусравонӣ»-ст. 3. Шӯъба дар таркиби мақоми «Кӯҷак» «Дувоздаҳмақом», ас.12-13). 4. Гӯшаи мусиқӣ дар дохили шӯъбаи «Мубарқаъ» (мақоми «Рост», ас.13-16) ва оҳанги хоса дар анъаноти иҷроии ас.14-16 ҳавзаи ҳунарии Мовароуннаҳр. 5. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби дастгоҳи (мақом) «Шӯр» (ҳафтдастгоҳи эронӣ) дар шӯъбаи «Баёти турк» ва гӯшаҳои «Дугоҳ», «Муҳаммад Содикхонӣ».

Ад.: Вожаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Фарҳангномай мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Роҳи Хоркаш». Аз оҳанг, сурудҳои мавсимӣ маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Суруд, оҳанги бостонӣ, ки мутрибе бо номи Хоркаш (с.тав. ва ваф. номаълум) нисбат медиҳанд. 3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақомҳое, ки берун аз маҷмӯи «Дувоздаҳмақом» дар анъ-

анаи мусиқии ас. 12-13 ва ибтидои ас. 14 вучуд доштааст. 4. Гӯшаи тараннумии мусиқӣ дар таркиби шӯъбаҳои «Мачлисафрӯз», «Ишратафзо» (ас. 13-14).

Дар анъаноти эҷодии иҷроии мусиқии асрҳои баъдӣ аз барҷоияти «Х.» ахборе дар манобеи хаттии мусиқӣ собит нашудааст.

Ад.: Гиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1889; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Деххудо, Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги бурҳони котеъ, Лакҳнав, 1895; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

«Роҳи Хусравонӣ» маҷмӯи устодонаи мусиқии Борбади Марвазӣ (598-99–628-38), ки барои Хусрави Парвиз сохтааст:

*Чомҳои Хусравонӣ, соқие, баргир хин,
З-он ки мутриб роҳҳои «Хусравонӣ» баргирифт.
(Масъуди Саъд)*

Низ. ниг.: Хусравонӣ.

Рӯдакӣ (Абӯабдуллоҳ Чаъфар ибни Муҳаммад Рӯдакӣ), с. тав. 858, Рӯдак (Панҷакент), с. ваф. 941, Рӯдак, Панҷакент), ҳаким, шоир, мусикидон, навозанда (барбатӣ), хонанда (уфарӣ), асосгузори адабиёти классикии тоҷик-форс, намояндаи бузурги ҳавза, мактаби эҷодии иҷроии Бухоро. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Р. дар замони Сомониён (819-1005) чараён гирифта, ҳамзамони Наср Аҳмади Сомонӣ, Форобӣ (875-952), Боязиди Бастомӣ (ваф. 261 ҳ.) ва диг. аст. Р. баробари суҳантӣ-рози бузург будан, инчунин ромишгари боҳунар, Борбади замони худ буд. Дар санъати сознавозӣ, овозхонӣ истеъдоди нотакрор дошта, асосҳои амалию назарии мусиқиро назди устои мусиқӣ, асосгузори мактаби илмию амалии Бухоро (дар давраи навин) Абӯлаббоси Бахтиёр (ваф. 910-20) омӯхтааст. Р. ба сабаби он, ки дар навохтани соҳҳои мусиқии барбат, руд, чанг, чағона ва ғ. маҳорати беназир дошт ва таҳаллуסי шоириашро дар иртибот ба ҳунари иҷроияш интиҳоб намуда, дар инкишофи шакли анвои шеърию мусиқии суруд, тарона, чакома (чиқомак), вусъату танаввуоти шеъри хуниёӣ, рубобӣ (дар марҳилаи нави таърихӣ) нақши муассир дорад. Ӯ анъанаҳои хирфаию эҷодии иҷроии Борбади Марвазиро (598-99-628-38) бо тозақориҳои эҷодии иҷроӣ идома дода, аз ин нигоҳ донишмандони Аҷами баъдӣ ўро инки-

шофдиҳанда ва таҷдидкунандаи шакли анвои шеърию суруд, тарона, рубобӣ, чакома шуморидаанд ва ғановати мусиқӣ, шеърӣ, танаввуоти иҷроии ин таснифотро бо номи Р. дар иртибот ба қалам овардаанд. Р. бо шеъри хуниёии бисёрмавзунаш пайванду ҳамоҳангии шеъру мусиқӣ, суннатҳои дерини эҷоду иҷроии мусиқии устодонаро бо ифода, таркиб, таъйиноти шеърӣ, мавзунуи тавозуни оҳангӣ такмил дод. Мусикивият, тавозуни оҳангӣ, ифодаҳои таъбирҳои мусиқиро Р. дар шеъраш бо диди тасвирию ҳамоҳангии шеърию мусиқӣ идома дода, дар рушди марҳалаи нави силсилаҳои мусиқии базмӣ, шодиёна, тавсифӣ нақши эҷодии иҷроӣ дорад. Дар ҳар давру замон шоирону мусикидонон ба мероси Рӯдакӣ чун «Рӯҳ ва ду чашм», ғазалҳояшро рӯдакивор, сознавозию овозхонияшро борбадидастон тавсифу эҳтиром гузоштаанд. Низомии Ганҷавӣ ба истеъдоди шеърдонӣ, мусикивияти ашъораш ба назару диди хос нигариста: *Эй он, ки таън кардаӣ дар шеъри Рӯдакӣ,
Ин таън кардани ту зи ҷаҳлу зи кӯдакист.
Он кас, ки шеър донанд, донанд, ки дар ҷаҳон,
Соҳибқирони шоирон устод Рӯдакист.*

Р. идомадиҳандаи шеъри хуниёии форсии тоҷикӣ ба анъаноти Борбади Марвазиро дар марҳалаи нави таърихӣ идомаю рангомез, мусикивортар намуд. Мусикивории ашъори Р. аз гӯш ба гӯш, аз дил ба дил идома ёфта, ҳар мусикидон дар паи идомати суннати хирфаии иҷроии мусиқии шеър шудаанд. Р. дар вазн, усули шеърию мусиқии рубобӣ ҳам ибтиқори бузург дошта, Шамси Қайси Розӣ вазни ин анвои шеърию мусиқиро ба Рӯдакӣ мансуб медонад ва аввалин шоирест шеъри хуниёиро дар давраи нав роиҷ намуд. Мусиқӣ ва замзамаҳои оҳангин дар шеъри Р. пояи устувор дорад ва устодони шеъру мусиқӣ ўро дар радифи номвартарин хонанда, навозанда, мусаннифони дараҷаи аввал дар таърихи тамаддуни мардумони эронӣ гузоштаанд ва дар фанни овозхонӣ чун Довуд оҳангу суруд, таронаҳои рангин медонист ва эҷод мекард. «Офаридгор Р.-ро овози хушу савти дилкаш дода буд, чунонки ҳар вақт қуфли забон ба нағмасарой мекушуд, дили фариштагон мерабуд ва сабаби овоз дар мутрибӣ афтода буд, барбат омӯхт ва илми мусиқӣ ёд гирифт ва ба ҳадде дар ин пеша моҳир шуд, ки дар шеваи кори худ аз моҳирони рӯзгор гардид».

*Аз он чандон наъими ин ҷаҳонӣ,
Ки монд аз Оли Сомон в-оли Сосон.
Санои Рӯдакӣ мондасту мидҳат,
Навои Борбад мондасту дастон.*

Дар осори Р. вожа, тасвир, маъниҳои

Рӯи Ирок

музикӣ хеле фаровон ва устодона ба риштаи тасвир омада, сарояндагони ҳар давра замон ба шеъри Р. чун чашмаи мусавфои созу овоз рӯ оварда, аз он нӯшоби ҷонбахши созу навро нӯш намулдаанд. Дар анъанаи иҷроии мақомҳо шеъри Р. зиннатбахши тайиноти шеърию музикӣ ҳусни эҷоду иҷрои асил гардидааст.

Ад.: Нафисӣ С., Шарҳ ва аҳволи Рӯдакӣ, Техрон, 1330; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН Уз.ССР; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Мирзоев А. Рӯдакӣ, М., 1958; Машхун Ҳ. Таърихи музикӣ Эрон, ҷ.1, Техрон, 1375; Вожаномаи музикӣ Эронзамин, Техрон, 1374; Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377; Рӯдакӣ: дирӯз ва имрӯз, Душ., 2007; Рудаки и худож. традиции народов Центральной Азии и Индии, Душ., 2008.

«Рӯи Ирок» шӯъбаест дар таркиботи «Дувоздахмақом», мансуб ба мақоми «Ҳичоз». 2. Шӯъба дар таркиби мақоми «Ирок» («Дувоздахмақом»), ки аз гӯшаҳои «Наврӯзи Раҳовӣ», «Зеркаши Аширон» ва доройи ду қаторовоз аст. Дар осори хаттии музикӣ ас.15-17 «Р.И.»-ро «Исфакхонак» низ ном бурдаанд. Музикӣ «Р.И.» ифодагари ҳолати ҳастагӣ, ғамзадагии рӯҳкостагии инсон аст.

Ад.: Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии музикӣ, Р:42 ИРН АН Уз.ССР; Вожаномаи музикӣ Эронзамин, Техрон, 1374; Фарҳанномаи музикӣ Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

С

«Сабз дар сабз». 1. Аз оҳанг, сурудҳои мавсимӣ маросимӣ, ки дар замони Сосониён эҷод шудааст. 2. Гӯша, лаҳни ҷашнӣ (наврӯзӣ), ки мансуб ба Борбади Марвазӣ (598-99–628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) эҷод кардааст. 3. Лаҳни нӯҳум аз лаҳнҳои сегонаи Борбади Марвазӣ.

*Ҳаме «Сабз дар сабз» хонӣ кунун,
Бад-ин ҷигуна созанд мардон фусун.*

(Фирдавсӣ)

*Чу бонги «Сабз дар сабз»-аи шунидӣ
Зи боги зард сабза бардамидӣ.*

(Низомӣ)

*Зи файзи бум гашта бар сари сабз,
Зада мургон навои «Сабз дар сабз».*

(Манучехрӣ)

4. Суруди тавсифии (ҷашнӣ) силсилавии саввуми «Хусравонӣ», ки ба ин маҷмӯъ: «Сито», «Наврӯзи Бузург», «Наврӯзи хоро», «Наврӯзи Сабо» дохил будаанд. 5. Гӯшаи тавсифии тараннумӣ дар таркиби силсилаи «Ҷонафрӯзӣ» (ас.13-14 ва ибт. ас. 15 берун аз маҷмӯи «Дувоздаҳмақом»). 6. Гӯшаи созӣ дар таркиби мақоми «Рост» («Дувоздаҳмақом», ас.12-14).

Ад.: Кулӣёти Низомӣ, Техрон, 1374; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнаув, 1892; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Сабзбаҳор». 1. Аз сурудҳои силсилавии мавсимӣ маросимӣ (баҳория) замони Сосониён (222-651). 2. Суруди силсилавии ҷашнӣ, наврӯзӣ, ки Борбади Марвазӣ (598-99 – 628-38) барои ҷашнҳои дарбории Хусрави Парвиз (591-628) тасниф карда, ба маҷмӯи дуввуми «Хусравонӣ» мансуб будааст. 3. Лаҳни бистунӯҳум аз лаҳнҳои сегонаи Борбад:

*Чу бода будӣ бар дастӣ ман биёвардӣ,
Навои Борбаду Ганҷи гову «Сабзбаҳор».*

(Масъуди Саъд)

*Ба сабзаи баҳор нашиниву мутрибат,
Бар сабзаи баҳор занад «Сабза баҳор».*

(Манучехрӣ)

4. Шӯъбаи тавсифии тараннумӣ дар мақомҳои «Маҷлисафрӯз», «Ҷонафзо», ки берун аз маҷмӯи «Дувоздаҳмақом» (дар анъанаи эҷодию иҷроии ас.12-15). 5. Гӯшаи созӣ дар мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.12-14).

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Кулӣёти Низомӣ, Техрон, 1374; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнаув, 1892; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Сабк. 1. Равиш, шева, сиёқ. Равияи хос дар ҳунари овозхонӣ, сознавозӣ, оҳангсозӣ. 2. Завқ, салиқа, шеваи хоси эҷодию иҷроии ҳар ҳунарварро (сароянда, навозанда, оҳангсоз, таснифсоз) дар мусиқӣ муайян менамояд. 3. Равиш, шеваи хоси эҷодию иҷроӣ, ки тавассути он тариқай эҷод, иҷро, тадвини мусиқӣ дар таъсиромезию таъсиргузорӣ аз шунаванда, ҷомеа муайян мешавад. Дар анъанаи эҷодию иҷроии мусиқӣ, махсусан мақомхонӣ сабк, шева, равияҳои гуногун вобаста ба ҳавза, мактабҳои ҳунари рӯи саҳна омада, дар он ба вижагиҳои хоси эҷодӣ, иҷроӣ, истифодаи матн, бардошт аз осори мусиқии мардумӣ, устодона, бо диди хоси ҳунарии эҷодӣ такмил додани анъанаҳои мардум ва классикӣ бо рӯҳ, ифода, таркибҳои сознавозӣ, овозхонӣ зухур менамоянд. С. ин маҷмӯаи одобу рафтор, муносибат ба санъати иҷроӣ (сознавозӣ, овозхонӣ), тариқай хоси навозандагӣ, овозхонии муассир, ки бо ифодаҳои бадеӣ, маънигустарӣ, таркибу таровишҳои созӣ, овозӣ аз дигар ҳавза, сабку мактабҳои мусиқӣ (иҷроию эҷодӣ) тафовут дорад. Дар анъанаҳои эҷодию иҷроии тоҷик сабкҳои гуногун вобаста ба ҳавзаҳои ҳунари, аз ҷумла дар санъати мақом ва мақомхонӣ: сабки бухорӣ, самарқандӣ-зарафшонӣ, ҳучандӣ – Исфара, истарафшанӣ, ҳисорӣ ва ғ. арзи ҳастӣ доранд. С. дар санъати мақом ва мақомсароӣ ибдоъоте аст, ки сароянда, навозанда, мусанниф дар ҷараёни иҷро баробари риояти қавонини маъмул, устодонаи анъанаи иҷроӣ метавонад ифода, таркиб, маънигустарӣ, таровишҳои фасеҳи таровозӣ, тарнавозӣ, талқиннамоиро вобаста ба диду эҳсосот, салиқай мусиқидонӣ, шеърфаҳмӣ, дарки ифодаҳои хоси мактабҳои ҳунари, пероя, шеваи тозаҳунари ворид намояд.

Дар санъати мақом ва мақомсароӣ, мусиқии мардумии устодона, эҷоди мусиқӣ намоёндагони мактабу ҳавзаҳои иҷроии Бухорою Са-

марканд, Хучанд, Зарафшон, Дарвозу Қаротегин, Ҳисор, Водии Хуталон ва ғ. Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906), Ҳомидхоҷаи Савтии Бухорой (1849-1918), Усто Эргаш (1850-1902), Бобо Ғиёс (1859-1927), Бобо Чалол (1845-1928), Махдуми Хонанда (1842-1905), Ҳочӣ Абдукарими Хонанда (1848-1910), Раҳимбердии Танбӯрии Самарқандӣ (1820-1897), Устод Тиллобой (1812-1880), Ҳочӣ Абдуллои Савтӣ (1834-1902), Зебопарӣ (1820-1888), Умар Ҳофиз (1845-1935), Содирхон (1847-1931), Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936), Ҳочии Ромитонӣ (1868-1913), Домулло Ҳалим (1878-1940), Устод Шодӣ (1878-1942), Мақсуди Танбӯрӣ (1890-1974), Қорӣ Яъқуби Савтӣ (1890-1947), Қосими Ҳошим (1889-1964), Саидхони Ҳисорӣ (1890-1964), Гулоби Танбӯрӣ (1892-1947), Шариф Чӯра (1896-1966), Бобоқул Файзуллоев (1897-1964), Шоҳназар Соҳибов (1903-1972), Фазлуддин Шаҳобов (1911-1974), Азим Насими Ҳисорӣ (1903-1988), Мирзоқурбон Солиев (1910-1995) ва диг. дар рушд, ғановати иҷроии сабкҳои иҷроии (сознавозӣ, овозхонӣ) мақомҳо, шеваҳои муассири ҳунари иҷроии мардумӣ ва устодона нақши хоса гузоштаанд. Намояндагони сабкҳои иҷроӣ дар таҷрибаи эҷодии худ баробари тарғиб намудани осори муסיқии устодона ва мардумӣ, инчунин таҳти таъсир, бардошту баҳрабардории эҷодкорона асарҳои созию овозии рангин сохта, дар санъати овозхонӣ, сознавозӣ таркиб, ифода, шеваи мавзуну рангомези муסיқиро ворид намудаанд ва пайравону шогирдонашон ҳам дар рушд, танаввуоти лаҳнӣ, мавзӯӣ, бадеию зебоишиносии сабкҳои иҷроӣ ҳиссаи арзанда гузоштаанд.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Воҷаномии муסיқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳангномаи муסיқии Эрон, Техрон, 1376; Алимбаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Миронов Н. Музыка таджиков, Сталинабад, 1932; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Савдо Абдуқодирхоҷа (с.тав.1823-25, Бухоро, с.ваф. 1873, Балҷувон), шоир, муסיқидон. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии С. дар замони амирони сулолаи манғитӣ – Ҳайдар (1800-1826); Насрулло (1826-1860), Музаффар (1860-1885) чараён гирифта, аз дӯстони наздики Аҳмади Дониш (1826-1897) буда, бо доираҳои адабӣ, ҳунарии Бухоро, Марв, Самарқанд, Миёнқолот, Шаҳрисабз Ҳочӣ Абдуллои Савтӣ (1834-1902), Ҳофизи Холдор (1821-1896),

Усто Тиллобойи Хонанда (1812-1880), Раҳимбердии Самарқандӣ (1820-1897), Ҳочӣ Абдулазизи Маҳсум (1842-1905), Бобо Чалол (1845-1928), Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1857-1907), Ҳамид Савтии Бухорой (1849-1918) ва диг. робитаи эҷодӣ дошт ва дар таҳияю тадвини баёзҳои «Шашмақом» ширкат намуда, ба оҳангсозону сарояндагон ғазалҳои рангин тақдим кардааст. С. сомеа ва маҳорати хуби муסיқифаҳмӣ, сознавозӣ (танбӯрӣ) дошт ва мусаннифи чанд асар дар заминаи «Шашмақом» буда ва дар баёзҳои «Шашмақом» ғазалу соқиномаҳояш ворид шудаанд.

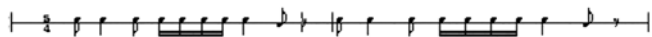
Ад.: Савдо, Мунтахабот, Сталинобад, 1958; Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX, к.1, Душ., 1968; Рисолаи Шашмақом, Р:8827-11, ИВАН Уз.ССР; Абёти Шашмақом, Р:3059-1, ИВАН Уз.ССР; Шашмақом (баёз), Р:3920-1, ИВАН Уз.ССР.

Савт (садо.овоз,акси садо,навои муסיқӣ,савту наво) - номе аз шӯъбаҳои муҳим дар таркиботи мақомоти шашгона,ки ба тариқи назиравӣ(ҷавобия) танзимшудаи бахши дуввуми таронавии мақомҳост.Бинобар ба тавсифи манобеи хаттии муסיқӣ С. асари муסיқӣ,ки дар заминаи усули оҳанг,суруди муайян мутобик ба анъанаи эҷодиш иҷроии санъати бастакорӣ таснифшуда аст.Тибқи қавонини созандагии муסיқӣ сохтори С. на фақат аз рӯи шакл,инчунин асоси пврдавию унсурҳои оҳангӣ,усули доиравиаш ҳам бояд ҳамоҳанг бошад. С. дар анъанаи назирасароие,-ки дар анвои шеърӣ(ғазал) шоеъ буд ва дар санъати мақомот ҳам савт бо така ба сохтори шӯъбаҳои асосии мақомот дар шакли назира рӯи саҳна омада ва метавон дар зимни мисоли зер:Насри Ушшпоқ-Савти Ушшпоқ,Наврӯзи Сабо-Савти Сабо,Насри Чоргоҳ-Савти Чоргоҳ ва ғ. собит намуд.Набояд фаромуш кард,-ки тавони оҳангии С. дигаргуна буда ва агарчи асари бар пояи санъати назираи муסיқӣ таснифшуда аст,вале асоси лаҳнӣ,таркиботи оҳангӣ,яъне намудҳояш ба мақомоти хос мутобикат дошта,мавзӯи оҳангӣ,бахши муқаддимотӣ(муסיқӣ) аз шӯъбаҳои ҳамномашон куллан тафовут карданаш мумкин аст.

Дар манобеи хаттии муסיқӣ дар иртибот ба С. ва махсусиёти он тавсифоти зиёде зикр шуда, муסיқидонон Ҳоҷа Абдулқодир(1356-1435, Мақосид-ул-алҳон, Чомеъ-ул-алҳон), Абдурахмони Ҷомӣ (1414-1492, Рисолаи муסיқӣ),Қамолидини Биноӣ(1430-1502, Рисола дар муסיқӣ), Махмуди Ҳусайнӣ(1436-1502,Қонуни илмӣ ва амалии муסיқӣ),Қавқабии Бухорой(ваф.1535,Рисолаи муסיқӣ), Дарвешалии Чангӣ (1542-1649,Тӯҳфат-ус-сурур) ва диг. нуқоти ҷолиб баён кардаанд.Дар манобеи "Шашмақом" бошад оид ба С. ахборе зикр наёфта

ва қаринаи аввали онро баҳши ин ё он мақом гӯён иҷро менамудаанд. Набояд фаромуш кард, ки С.ҳо дар таркиботи мақомҳо аз бахшҳои муҳими овозист (таронавӣ) ва дар ҳаллу фасли бисёр муаммоҳои сохтори таронавии мақомот омилҳои хубест. Мизони зарбии С.ҳо 5/4 буда ва усули доиравиҷи чунин аст:

Савт

Дар анъанаи эҷодию иҷроии мақомҳо С. шеърҳо дар мизон, вазни шеърӣ ҳазаҷи мусаммани солим (фақат бо ин вазн) мавриди истифода аст. Бинобар тавсифи манобеи мусиқӣ С. дар анъанаи иҷроӣ бештар аз усулу зарби гарони доиравӣ корбаст мешудааст. Зимни ин шакли оҳангии С. аз шаклҳои мураккаби таронавии мақомхост ва интиқоли оҳангиаш чун шӯбботи дигар аз пардаҳои поёнӣ шурӯшуда, тавассути чанд хатти таронавӣ (миёпардаю дунасер) иртифоъ шуда ва ба намудҳои ҳамсонашон мутобиқ гардида, бо авҷ инкишоф меёбанд. Сохтори шакли оҳангӣ ва намудҳои таркиботи С. гуногунанд, яъне дар Савти Сарвиноз-Намуди Ушшоқ ва Турк, дар Савти Ушшоқ - Намуди Уззол, Намуди Муҳайяри Чоргоҳ, дар Савти Чоргоҳ - Намуди Муҳайяр ба назар мерасанд. Аз лиҳози интиқолу танаввӯти оҳангии С. бовусъят ва аз шӯбботи дигар фарқияте дорад. Дар таркиботи мақомот баъди иҷрои С. сипас ба шоҳаҳои дигар, яъне Талкин, Қашқарча, Соқиномаю Уфар мегузаранд (баъдан шӯббаҳои Тақинҷаи Савти Сарвиноз, Қашқарҷаи Савти Ушшоқ, Соқиномаи Савти Сабо, Уфари Савти Чоргоҳ ва ғ. бо ин ном иҷро мешаванд). Мусиқии С. рангомезу шод, муассир ва саршор аз ифодаҳои мутантану равонбаҳши бадсиро зебоиманишист. Дар рушд ва танаввӯти шеърӣю мусиқӣ, махсусан ифшоӣ маънию тобишҳои муассир С. чун шоҳи муҳими мақомот устодони мактаби иҷроии Бухорою Самарқанд, Хучанду Исфара, Истаравшан, водии Фарғона Раҳимбердӣ Самарқандӣ (1820-1897), Хоҷа Абдуллоҳи Савтӣ (1834-1902), Зебопарӣ (1826-1888), Хоҷи Абдуазизи Махсуми Хонанда (1842-1905), Бобо Ҷалол (1845-1928), Умари Ҳофиз (1845-1945), Содирхон (1847-1931), Хоҷа Абдукарими Савтӣ (1848-1910) Ҳамидхоҷаи Савтии Бухорӣ (1849-1918), Хоҷи Абдулазиз (Расулов 1852-1936), Бобо Ғиёс (1859-1927), Домулло Ҳалим (1878-1940) ва диг. нақши муассир доранд.

Ад.: Фарҳанги Рашидӣ Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Абдулқодирӣ Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1365; Камолуддини Биноӣ, Рисола дар мусиқӣ, Техрон, 1375; Дарवेशа-

лии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468-1 (ИВАН Узб.ССР); Кавкабии Бухорӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468-4 (ИВАН Узб.ССР); Начмуддин Кавкабии Бухорӣ, Рисолаи мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душанбе, 1985; Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Раҷабов, Душанбе, 1987; Шашмақом, мураттибон: Б.Файзулоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зериназари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ.-бе, 2006.

Савти Сарвиноз – наво, оҳанги маъмул дар мусиқии устодонаи тоҷик, ниг. Сарвиноз.

Садиров Пир (Пир Садир (с.тав. 1911, дех.-Дашти Луч, н.Дарвоз, с.ваф. 1994, Дарвоз), сароянда (тенори лирикӣ) навозанда (дуторӣ) оҳангсоз-таронасаро, Ҳофизи Халқии РСС Тоҷикистон (1963), шогирду мубаллиғи Шариф Ҷӯра буда, баробари ин дар ташкилу танзими муассисаҳои фарҳангӣ, дастаҳои ҳунарии мардумии худфаъол (роҳбари дастаи дӯстдорони ҳунари Қалъаи Хум (1938-1941), сарвари театри халқии ноҳияи Ғарм (1946-49), мудири шӯбаи фарҳанги ноҳияи Дарвоз (1949-1952), сарвари ҳонаи фарҳанги Қалъаи Хум (1952-1957, 1957-1971), иштирокдори даҳаи адабиёт ва ҳунари тоҷик (Москва, 1941) ва муддате дар ҳайати дастаҳои ҳунарии Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон низ хидмат намудааст. С.П. дар сабки иҷроии Дарвозу Қаротегин аввалин ҳунармандест, ки дутори анъанавии бузургро ворид намуда ва тавассути он оҳангу сурудҳои мардумӣ, классикиро иҷро намуда, дар заминаи оҳангу сурудҳои классикӣ таснифоти ҷолибе бар ашъори классикони адабиёти тоҷику форс («Ба кучо равам» – Бедил, «Ҳумори хубон» – Камол, «Ошuftа» – Саъдӣ, «Нигорам» – Сайидо ва ғ.) сохта, мураттибу муаллифи чандин барномаҳои ҷашнии адабию мусиқӣ («Меҳнат шараф аст», «Мо сулҳ хоҳонем» ва ғ.) мебошад. С.П. ба анъанаи иҷроии мақомҳо таваҷҷӯҳи хос дошт ва бисёр шоҳаҳои созию овозии «Шашмақом»-ро бо сабки хоса бо дутор (дутори пардадор) менавохт.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004. Таджикская музыка, 2003; Архиви шахсии Садиров Пир.

Саидхони Ҳисорӣ (Саидхон Тӯхта, с.тав. 1890, дех.Ховат, ноҳ.Сариосиё, с.ваф. 1964, ноҳ.-

Сариосиё), сароянда, мутриб (дуторӣ), таронасаро-оҳангсоз. Шеър ва мусикиро ибтидо дар зодгоҳаш омӯхта, сипас ба Самарқанд рафт ва ба шогирдии Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936) ворид шуд. Дар ҳавзаи иҷроии Самарқанд С.Ҳ. аз мутрибони боҳунар маҳсуб шуда, дар анъанаи иҷроии мақом ва мусикии устодонаи мардумӣ сози дуторро аз муҳимтарин сози ҳамнавой истифода карда, дар иртибот ба ин соз таснифоти зиёде сохтааст. С.Ҳ. аз с.1938 то с.1941 аз сарояндагони пешбари Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон буда, дар таъсис ва тарҳрезии барномаҳои хунарии дастаҳои тарона ва ракс, маҳсуси «Ансамбли мӯйсафедон» нақши муассир дошт. Сипас С.Ҳ. дар ҳайати дастаҳои хунарии радиои РСС Тоҷикистон ба сифати сарояндаи пешбар, роҳбари дастаи хунари ғазалият намуда (1941-1949), дар иҷрои «Сарахбори Ирок», «Сокиномаи Ироқи Бухоро», «Ушшоқ», «Савти Сабо», «Ороми ҷон», «Ушшоқи Самарқанд», «Бозургонӣ», «Гулъзорам», «Санам», «Субҳи висол» ва ғ. маҳорати баланди иҷроӣ ба ҳарч додааст. Дар эҳёи барномаи иҷроии устодаш (Ҳочӣ Абдулазиз) нақши босазо дошта, дар таъсиси ҳавзаи иҷроии Ҳисор (мақомҳо) корҳои зиёди хунари кардааст. С.Ҳ. мусаннифи суруди машҳури «Гуфт: Ба мо чӣ?», «Дилбари ман», «Ману паймона», «Дилситон», «Сарбаландиҳои ту», «Шароби аргувонӣ» ва ғ. буда, маҳсусан суруди «Гуфт: Ба мо чӣ?» дар даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1941) аз бехтарин асарҳои мусикии садодода эътироф шудааст. С.Ҳ. барои хидматҳои шоистааш бо нишону Ифтихорномаҳои СССР (1941), РСС Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмаком дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Сайдуллоева Фариза (с.тав. 1931, Исфара, с.ваф. 1988, Душанбе), сароянда (метсо-сопрано), Артисткаи хизматнишондодаи РСС Тоҷикистон (1960), хунари овозхониро дар зодгоҳаш аз сарояндагони мардумии Исфара омӯхта, дар дастаҳои хунари сарояндагӣ намуда, солҳои 1951-53 дар ҳайати сарояндагони театри опера ва балети ба номи С.Айнӣ овозхонӣ кардааст. С.Ф. солҳои 1950-80 дар ҳайати дастаҳои хунарии Кумитаи давлатии радиопушонавонӣ ва телевизиони РСС Тоҷикистон (с. 1964-80, сарояндаи дастаи мақомхонони радио ва телевизион) ғазалият намуда, таҳти сарвари устодони мақом Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов санъати мақом ва мақомхониро омӯхта, ба яке аз

сарояндагони бомаҳорат ба камол расид. С.Ф. ба-робари иҷрои шоҳаҳои овозии «Шашмаком» (якка, дастачамӣ), инчунин дар иҷрои сурудҳои халқӣ, оҳангсозони тоҷик («Якҷоя бошам» – ш.М.Турсунзода, «Дорад ҳавас» – ш.Б.Раҳимзода, «Сайри гул» – ш.Ф.Ансорӣ, «Дар интизорам» – ш.А.Дехотӣ, «Орзу дорам» – ш. Қасоб, «Ҷонон» – ш.Ҳилолӣ ва ғ.) маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч додааст. С.Ф. иштирокдорӣ рӯзҳо, даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна (Ўзбекистон, 1968) буда, барои хидматҳои арзандааш дар тарғибу рушди мусикии тоҷик бо ифтихорномаҳои ҳукумати РСС Тоҷикистон мушарраф гардидааст.

Сайфуддинов Шарофуддин Сангиневич (с.тав. 1929, Хучанд), оҳангсози тоҷик, Ходими хизматнишондодаи санъати РСС Тоҷикистон (1974), Лауреати мукофоти давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1970), профессор (1985),

форигуттаҳсили омӯзишгоҳи мусикии Ленинобод ва Душанбе, Консерваторияи давлатии Москва (1952), баъдтар Консерваторияи Тошканд, директори омӯзишгоҳи мусикии Душанбе (1960-1962), омӯзгори Донишгоҳи омӯзгории Душанбе (1971-1974), Донишгоҳи давлатии санъати ба номи Турсунзода (1974-1992) ва муддати тӯлонӣ раёсати Иттифоқи оҳангсозони Тоҷикистонро (1962-1982) ба ўҳда дошт. С.Ш. аз зумраи аввалин оҳангсозони тоҷик дар жанри опера асар офарид. Ў муаллифи операҳои «Пӯлод ва Гулрӯ» (1957), «Рӯдакӣ (1976), «Айнӣ» (1978) буда, дар ин асарҳояш аз мероси мусикии мардумӣ ва классикии (мақомҳо) тоҷик хеле устодона истифода намудааст. С.Ш. чандин дostonҳои симфонӣ «Роҳи мақбара», «Эҳтиёт бошед Сталинград», «Қишлоқи тиллоӣ» (1962), филм-балет «Садои кӯҳсор» (1965), кантатаҳои «Гул кун, Тоҷикистон», «Бо роҳи Ленин», «Зодаи Октябр», суити симфонии «Зафар ва Заррина», суруду романсҳои гуногунмавзӯ бар ашъори классикони адабиёти тоҷикии форс ва шуарои муосир аст. Маҳсусан, суруди «Республикаи ман» аз бехтарин сурудҳои ифтихорӣ, ватанпарастӣ дар мусикии муосири тоҷик аст. С.Ш. барои хидматҳои шоистааш дар рушди мусикии тоҷик ба ордену нишонҳои «Байрақи Сурх Мехнат», «Нишони фахрӣ», «Барои меҳнати шоён», Ифтихорномаҳои Ҳукумати СССР, РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Композиторы Таджикистана, Душ., 1966; Таджик.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Самеъҷонова Зумуррад

(с.тав. 1981-2008, ш.Конибодом, вил.Суғд), сароянда, «Аълоҷии фарҳанги ҚТ» (2003), барандаи ҷоизаи байналмилалӣ Грэми (2008). Аз сарояндагони бохунари ҷавони мақомҳо буда, баъди хатми

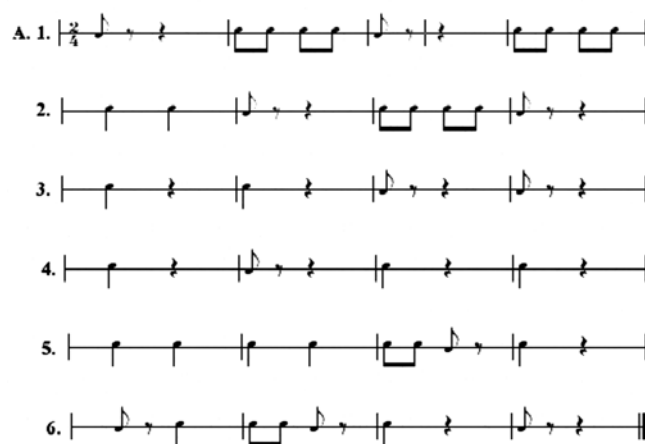
мактаби ҳамагонӣ, таҳсилро дар факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров (1999-2003) идома дод (шӯъбаи мусиқии «Шашмақом»). С.З. аз с.2003 барои такмили маҳорати иҷроии мақомҳо ворида аспирантураи Академияи мақоми ҚТ шуда, тахти сарвари Хунарманди халқии ҚТ Абдували Абдурашидов асосҳои назарию амалии «Шашмақом»-ро фаро гирифт (2003-2007). С.З. дар иҷрои дастаҷамъӣ, фардии шоҳаҳои овозии мақомҳои «Дугоҳ», «Наво», «Рост», «Сегоҳ» ва сабти хазинавии радио ва телевизиони ҚТ маҳорати хуби иҷроӣ ба харҷ дода, дар ҳайати гурӯҳҳои хунарӣ ба кишварҳои Англия, Франция, Марокаш, Эрон, Қазоқистон, Қирғизистон ва ғ. сафарҳои хунарӣ намудааст. С.З. барои маҳорати баланди иҷроӣ, тарғибу рушди мусиқии тоҷик бо нишони «Хизмати шоиста» мушарраф шуда, иштирокдори Симпозиуми байналмилалӣ мусиқии мақом (Исфара, 2003, Душанбе, 2006) аст.

Ад.: Ҳолномаи Самеъҷонова З., Шиносномаи Академияи мақоми ҚТ.

Сақил – гарон, вазнин; авзон, баҳри шеърию мусиқӣ; Аз навоҳои маъмул дар шоҳаи созии мақомҳо. С. дар ҳар шоҳаи мақом амал менамоянд ва бо номи ҳамон мақом маъмулият доранд: Сақили Бузург, Сақили Наво ва ғ. Дар ҳар шоҳаи созии мақомҳо аз 2 то 3 с. амал намуда ва аз онҳо «Сақили вазнин», «Сақили Султон», «Сақили рок-рок», «Сақили Ислимхонӣ», «Сақили Ашкулло» ва ғ. Дар анъанаи мақом ва мақомсароӣ, ки донандагони мусиқӣ дар заминаи мақомҳо С.-ҳо эҷод намудаанд ва ишон бо номи мусаннифонашон шӯҳрат доранд («Сақили Ашкулло», «Сақили Султон», «Сақили Ислимхонӣ», «Сақили Ниёзҷон Хоҷа», «Сақили Мӯҳркан», «Сақили Фирӯз» ва ғ.).

С. дар маҷмӯи мақомот нақши муассир дорад. Усули доиравии с. 2/4 ва ё 4/4 буда, таркиботи усулии с. мураккабанд ва дар усули доираи анвои сақил чунин аст:

Сақил

Сақили Ашкулло – номи асари мусиқӣ, ки мансуб ба мусиқидони номии садаи 19-и ҳавзаи хунарии Хоразм; Аз навоҳои маъмул дар шоҳаи созии мақоми «Дугоҳ» («Шашмақом»); С.А. дар анъанаи иҷроии мақомҳо дар зимни усули доиравии сақил анҷом мегирад. Усули доиравии С.А. ба сурати зайл аст:

Сақили Ашкулло

Авзон ва усули мусиқии С.А. муассир ва рангомез, саршор аз ифодаҳои вусъатафзои тараннумист.

Сақили Бастанигор – усули маъмули мусиқӣ; Асари мусиқӣ, ки дар заминаи авзони шӯъбаи Бастанигор (аз шӯъботи 24-гона дар маҷмӯи «Дувоз-

Сақил

дахмақом») таълиф шудааст. Аз наво, оҳангҳои маъмул дар шоҳаи сози мақоми «Сегоҳ» («Шашмақом») ва дар усули доиравии сақил иҷро мешавад. Усули доиравии С.Б. дар адвор ба сурати зайл буда:

Сақили Бастанигор

М.М. $\text{♩} = 82$
1 хона

Сақили вазнин – номи усул, авзон дар музикии устодонаи тоҷик; Навои маъмул дар мақоми «Рост» дар маҷмӯи мақомот («Шашмақом»); С.в. бо риояти ниғаҳдошти усули доиравии сақил иҷро мешавад ва сурати адвориаш чунин аст:

Сақили вазнин

М.М. $\text{♩} = 60$
1 хона

Сақили Ислимхонӣ – номи оҳанг, ки мансуб ба мусикидон ва шоир Ислимхон аст; Шоҳаи сози (наво) дар мақоми «Бузург» («Шашмақом»); Сохтори С.И. таркибан ба усули доиравии сақилҳо ҳамсон буда, усули доиравиаш дар хати адвори мусиқӣ ба сурати зайл аст:

Сақили Ислимӣ

М.М. $\text{♩} = 68$
1 хона

Сақили калон – номи оҳанг; Шоҳаи сози дар таркиботи мақоми «Ироқ» («Шашмақом»); Усули доиравии С.к. равону муассир саршор аз ифодаҳои рангини савтист. Усул ва авзони С.к. дар адвори мусиқӣ чунин аст:

Сақили калон

М.М. $\text{♩} = 72$
1 хона

Сақили Мирзо – номи оҳанги маъмул дар муסיкии мардуми Хоразм; Навои муסיқӣ дар таркиби мақоми «Рост» (маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ); С.М. бо риояти авзони доиравии сақил иҷро мешавад.

Сақили Мӯҳркан – аз навоҳои маъмул дар муסיкии устодона; Оҳанг дар таркиботи созии мақоми «Рост» (маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ) ва аз мусаннифоти муסיқидони номии садаи 19-и ҳавзаи ҳунарии Хоразм Худойбердии Мӯҳркан. С.М. бо риояти усули доиравии сақил иҷро мешавад.

Сақили Ниёзчон Хоҷа – Оҳанги созии машҳур дар анъанаи иҷроии ҳавзаи ҳунарии Хоразм; Шоҳа, ғӯшаи соӣ дар мақоми «Бузург» (мақомҳои хоразмӣ) мансуб ба муסיқидони машҳури Хоразм Ниёзчон Хоҷа (нимаи дуввуми садаи 19) аст. С.Н. дар усули доиравии сақил иҷро мешавад.

Сақили Ниёзхоҷа

Сақили рак-рак – оҳанги маъмул дар муסיкии устодонаи мардумии тоҷик; Шоҳа, ғӯшаи соӣ дар мақоми «Бузург» (маҷмӯи «Шашмаком»); Муסיкии С.р.р. шодона ва саршор аз ифодаҳои рангини созию тараннумӣ буда, дар усули доиравии сақил иҷро шуда ва дар двори муסיқӣ ба сурати зайл аст:

Сақили рак-рак

Сақили Султон – оҳанг ва навои муסיкии маъмул дар муסיкии мардумии тоҷик ва аз таснифоти муסיқидон Султоҳочаи Хонанда (нимаи аввали садаи 19, ҳавзаи ҳунарии Бухоро); Шоҳа, ғӯшаи соӣ дар мақоми «Бузург» (маҷмӯи «Шашмаком»); С.С. дар усули доиравии сақил иҷро шуда ва усули доиравиаш чунин аст:

Сақили Султон

Муסיкии С.С. шодонаю муассир ва саршор аз таркибҳои хотирмони созиаст.

Сақили Фирӯз – аз оҳангҳои машҳур дар анъанаи муסיкии Хоразм; Аз таснифоти маъмули шоир, хонанда, мутриби ҳавзаи ҳунарии Хоразм ва аз хонҳои ин минтақа Муҳаммадраҳимхони дуввум (машҳур ба Фирӯз 1847-1910) аст; Шоҳа, ғӯшаи соӣ дар мақомҳои «Дугоҳ» ва «Сегоҳ» (дар мақомҳои хоразмӣ); С.Ф. ҳам бо риояти усули доиравии сақил ба иҷро мерасад.

Ад.: Рисолаи Шашмаком, Р:5734-1 (ИВАН Узб.ССР); Рисола дар баёни Шашмаком, Р:1428-11 (ИВАН Узб.ССР); Абёти Шашмаком, Р:3059-4 (ИВАН Узб.ССР); Таронаҳои Шашмаком, Р:1197-5 (ИВАН Узб.ССР); Узбек халқ музикаси, Тош.-т, 1958; Шашмаком, мураттибон: Б.Файзулов, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмаком, ёзиб олувчи: Юнус Ражабий, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Муסיқӣ луғати, Тош.-т, 1987.

Сарвиноз

Сарвиноз – суруд, навои маъмул дар муסיкии устодонаи мардумии тоҷик; Шӯъбаи овозии (насрӣ) бахши дуввуми таронавии мақоми «Бузург» («Шашмақом»); Ин таронаро мақомсароён дар амалияи муסיқӣ чун «Савти Сарвиноз» ҳам ном мебаранд. Усули доиравии С. дар адвори муסיқӣ чунин аст:

Савти Сарвиноз

Муҳаммад Ҳас бар газали Нозим

Муסיкии С. саршор аз ифода ва таркибҳои тараннумии шеърно муסיкист.

Ад.: Рисолаи Шашмақом, Р:5734-1 (ИВАН Узб.ССР); Таронаҳои Шашмақом, Р:1197-5 (ИВАН Узб.ССР); Ашъори Шашмақом, Р:302-6 (ИВАН Узб.ССР); Шашмақом, мурағтибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабий, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Муסיқӣ луғати, Тош.-т, 1987.

Самоъии Дуғох – оҳанги машҳур дар муסיкии мардумии тоҷик; Шоҳа, гӯшаи соъӣ (мушкилот) дар таркиби мақоми «Дуғох» («Шашмақом»); Авзон ва усули доиравии С.Д. 2/4 буда, дар адвори муסיқӣ чунин аст:

Самоъи Дуғох

Муסיкии С.Д. нишотбахшу саршор аз таркибҳои тараннумии соъист.

Самоъӣ – шунидан, шунидани наво ва суруд; Муסיқӣ ва рақсро дар назди аҳли тасаввуф с. гӯянд; Назди аҳли тариқат тавассути муסיқӣ

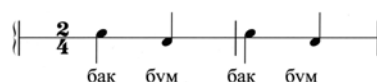
ва рақс баён намудани ҳолати рӯҳонист; Навои муассир дар бахши соъии (мушкилот) дар мақоми «Дуғох» («Шашмақом») ва дар адвори муסיқӣ сурати доиравии С. чунин аст:

Самоъи Дуғох

Ад.: Шашмақом, мурағтибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабий, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Муסיқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанномаи муסיкии Эрон, Техрон, 1375; Воҷаномаи муסיкии Эронзамин, Техрон, 1375.

Сарахбор - саршавии чизе, оғози чизе; дар муסיқӣ, санъати мақом ва мақомсароӣ оғоз ва саршавии бахши таронавии мақом, мавзӯи асосӣ, шоҳаи аввалини таронавии Шашмақомро гӯянд. С. дар мақомҳо бо номҳои гуногун мавриди истифода шуда ва бо номи ҳамон мақом мавриди истифода мешаванд: Сарахбори Бузург, Сарахбори Рост, Сарахбори Рост, Сарахбори Дуғох, Сарахбори Сегоҳ, Сарахбори Ироқ. Усули авзонии С. 2/4 буда ва усули доиравиаш чунин аст:

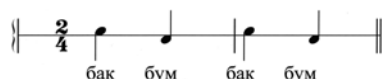

Усули доиравии мақомҳои Бузург, Рост, Наво ва Дуғох ба навоӣ якӯми авзони доиравӣ иҷро шуда, мақомҳои Сегоҳу Ироқ бошад дар усули навоӣ дуввуми усули доиравӣ ба субот мерасанд. Ашъори С. бештар дар авзони музореъ, мучтас ва рамал мавриди истифода аст. Зимни дар анъанаи иҷроӣ сарояндагон аз авзони дигари шеърӣ мавриди истифода намудаанд. Усули авзонии С.ҳо одатан дар вазнҳои гарон сурат мегиранд ва сарояндагони мизони овозиашон фарох, пурвусъату ҳастанапаванда ба иҷроӣ С. бештар дастбӯ мешаванд. Барои ифода кардани махсусиёти савтии С. бояд сароянда маҳорати баланди иҷроӣ ба ҳарч диҳад ва таҷрибаи кофии иҷроӣ дошта бошанд. Аз ин рӯ дар амалияи муסיқӣ устодон ибтидо таркиботи дигари мақомҳоро ба шогирдон омӯзонидани сипас С.ро меандӯхтаанд. Аз ин

нигоҳ С. чун шоҳаи муҳим дар таркиби мақомот дар шӯъботи дигар ба сифати ифодаи вариатсионӣ ҳам ба назар мерасанд. С. хо дар таркиби намудҳо зухур менамоянд: дар Сарахбори Бузург Намуди Уззол, Намуди Муҳайяри Чоргоҳ, дар Сарахбори Рост - Намуди Сегоҳ, Намуди Уззол, Намуди Муҳайяри Чоргоҳ, дар Сарахбори Наво-Намуди Ораз, намуди Наво, дар Сарахбори Дугоҳ-Намуди Муҳайяри Чоргоҳ, дар Сарахбори Сегоҳ-Намуди Ораз, дар Сарахбори Ирок - Зебопарӣ, Намуди Муҳайяри Чоргоҳ ба назар мерасанд. Аз ин маънӣ ҳар сароянда вобаста ба имконоти иҷроияшон баъзе намудҳоро ворид ва баракс баъзеашонро ихтисор менамоянд. С. дар анъанаи мусиқии мардумӣ нақши муассир дошта ва сарояндаю оҳангсозон таҳти таъсири савту навоҳои С. таснифоти рангине сохтаанд.

Ад.: Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Воҷанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987.

Сарахбори Бузург – 1) – 1) номи қисми аввалини навъи силсилаи овозии «Наср»-и мақоми «Бузрук»; С.Б. яке аз қисмҳои асосии «Наср»-и мақоми «Бузрук» буда баъд аз он дигар қисмҳои асосӣ – шӯъбаҳои мақоми «Бузрук», амсоли «Талқини Уззол», «Насруллоҳӣ», «Насри Уззол» ва «Уфари Уззол» меоянд; 2) номи усули (зарби) мусиқӣ. Усули С.Б. дар асоси мизонбанди 24 сохта шудааст.

Вазни мусиқии С.Б. (мисли дигар «Сарахбор»-ҳо дар «Шашмақом») суръати суст дошта тадриҷан давомноку ботамкин садо медиҳад. Дар таносуби усули С.Б. яке аз ғазалҳои Анварӣ (дар вазни музореъи мусаммани аҳраби макфуфи максур) мавриди иҷро қарор ёфта:

— — v/ — v — v/ v — — v/ — v ~
маф-ъӯ-лу/фо-ъи-ло-ту/ма-фо-ъӣ-лу/фо-ъи-лон

«Сархат»-аш чунин аст:

Эй, аз камоли ҳусни ту шавқе дар офтоб,
Мӯят кашида доираи шаб бар офтоб.

3. С.Б. дар асоси пардаи «Бузург» ташаққул ёфта бо унвони «Бузург» соҳиб гаштааст. С. – номи усул, ва «Бузург» – номи парда аст. Яъне, С.Б. ҳамчун асари мусиқии классикӣ (мақомӣ) дар

асоси усули С. ва пардаи Б. эҷод шудааст.

С.Б. дар матни дастаи овозии танбӯр дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз ҳолати «Мизроб»-ҳои танбӯр вобаста аст. Дар ҳолати «Мизроби Рост» пардаи асосӣ – шоҳпардаи С.Б. дар дастаи танбӯр пардаи «сол», ва дар «Мизроби Бузург» – пардаи «ре» мебошад. Дар амалияи мусиқии шашмақом мақоми «Бузург» бештар дар ҳолати «Мизроби Бузург» иҷро шуда дар асоси шоҳпарда-ре ташаққул меёбад:

Мизроби Бузург

Соҳти оҳанги С.Б. чунин аст: банди аввал аз қисмҳои «Сархат», «Миёнхат», «Дунасра», банди дуввум аз намудҳои «Уззол», «Муҳайяри Чоргоҳи 1. ва 2.» ва банди сеюм, аз «Фуровард» иборат аст.

Қисмҳои банди аввал – «сархат» дар асоси сарпарда-ре (ки ҳамзамон шоҳпарда низ мебошад), «миёнхат» дар асоси миёнпарда – сол ва «дунасра» дар асоси сарпарда-ре (октаваи боло) таъсис ёфта, лаҳну оҳанги асосии мақоми «Бузург»-ро муқаррар менамоянд. Дар охири соҳтори «хат»-ҳои мазкур қисми «ҳанг» низ таъсис меёбад, ки он

Сарахбори Дугох

хоси сохтори мусикии қисми «сарахбор»-и кулли «Шашмақом» мебошад ва он моҳиятан зинаҳои асосии мақомро ороиш дода сохти оҳангро пурра мегардонад ва дар натиҷа сохти «хат»-ҳои мусиқиро рӯ ба хотима меорад. Баъд аз он қисмҳои банди дуввум (қисми авҷ) намудҳои «Уззол» аз пардаи ре, «Муҳайяри Чоргоҳ 1.» аз пардаи фадиз ва «Муҳайяри Чоргоҳ 2.» аз пардаи си сохта мешаванд. Қисми банди сеюм «Фуровард» бошад, мисли қисми «Дунасра», аз сарпарда-ре (октаваи боло) таъсис ёфта, мусикии С.Б.-ро рӯ ба хотима меорад ва дар натиҷа он дар пардаи асосӣ – сарпарда-ре, ки дар таносуби ҳамоҳангии шохпарда ташаккул меёбад, қатъ мегардад.

Мусикии С.Б. дар баробари дигар мақомҳо низ ба оҳанги хусусии хеш дорост, ки бо шунидани он озод метавон онро маълум намуд. Мисли дигар мақомҳо оҳанги шинохти мусикии мақоми Бузург дар шурӯъ шудани он (яъне, дар қисми сархат) муқаррар мегардад. Мусикии С.Б. яке аз оҳангхоест, ки дар мусикии суннатии тоҷик хеле маъруф аст.

Сарахбори Дугоҳ – номи қисми аввалини навъи силсилаи овозии «Наср»-и мақоми «Дугоҳ»: С.Д. яке аз қисмҳои асосии «Наср»-и мақоми «Дугоҳ» буда баъд аз он дигар қисмҳои асосӣ, шӯъбаҳои мақоми «Дугоҳ», амсоли «Талқини Чоргоҳ», «Насри Чоргоҳ», («Ораз»), «Хусайнӣ» ва «Уфари Чоргоҳ» меоянд; 2) номи усули (зарби) мусиқӣ. Усули С.Д. дар асоси мизонбанди 24 сохта шудааст. Вазни мусиқии С.Д. (мисли дигар «Сарахбор»-ҳо дар «Шашмақом») суръати сусти дошта тадриҷан дароз ва давомнок садо медиҳад.

Дар таносуби усули С.Д. яке аз ғазалҳои

Рӯдакӣ, ки дар вазни хафифи мусаддаси маҳбуни мақсур интиҳоб шудааст, мавриди иҷро қарор ёфтааст.

Хафифи мусаддаси махбуни мақсур
(садр – солим, арӯз – аслами мусаббағ)

— v — —/ v — v —/ — ~
фо-ъи-ло-тун/ма-фо-ъи-лун/ фаъ-лон

$v \ v \ - \ - / v \ - \ v \ - / v \ v \sim$
 фо-ѣи-ло-тун/ма-фо-ѣи-лун/ фа-ѣи-лон

«Сархат»-и С.Д. чунин аст:

Шод зй, бо сиёҳчаишон шод,

Ки чаҳон нест чуз фасонаву бод.

Сарахбори Дугоҳ

Имрӯз С.Д. бо шеър ва вазнҳои дигари ашъори назми классикӣ (мас., ғ. Ироқӣ дар вазни мучтасси мусаммани махбуни аслам) низ иҷро мешавад.

v — v — / v v — — / v — v — / — —
 ма-фо-ѣ-лун/фа-ѣ-ло-тун/ма-фо-ѣ-лун/фаъ-лун

Биё, ки бе рухи зебо-т дил ба ҷон омад,
Биё, ки бе ту ҳама суди ман зиён омад.

3) С.Д. дар асоси пардаи «Дугоҳ» таъшақкул ёфта бо унвони «Дугоҳ» соҳиб гаштааст. С. – номи усул, ва «Дугоҳ» – номи парда аст. Яъне, С.Д. ҳамчун асари мусиқии классикӣ (мақомӣ) дар асоси усули С. ва пардаи Д. эҷод шудааст.

С.Д. дар матни дастаи овозии танбӯр дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз ҳолати «Мизроб»-ҳои танбӯр вобаста аст. Дар ҳолати «Мизроби Рост» пардаи асосӣ – шохпардаи С.Д. дар дастаи танбӯр пардаи «сол» ва дар «Мизроби Бузург» – пардаи «ре» мебошад. Дар амалияи мусиқии шаш-

Сарахбори Дугоҳ

Ироқӣ

мақом мақоми Дугоҳ бештар дар ҳолати «Мизроби Бузург» иҷро шуда дар асоси (шоҳпарда ва) сарпарда-ре ташаккул меёбад. Сохти оҳанги С.Д. чунин аст: банди аввал аз қисмҳои «Сархат», «Миёнхат», «Дунасра», банди дуввум аз намудҳои «Зебопарӣ», «Дугоҳ», «Муҳайри Чоргоҳи 1. ва 2.» ва банди сеюм, аз «Фуровард» иборат аст.

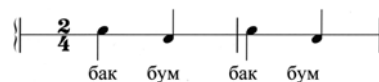
Қисмҳои банди аввал – «сархат» дар асоси сарпарда-ре, «миёнхат» дар асоси миёнпарда-фа-диез ва «дунасра» дар асоси пардаи си таъсис ёфта лаҳну оҳанги асосии мақоми «Дугоҳ»-ро муқаррар менамоянд. Дар охири сохтори «хат»-ҳои мазкур қисми «ҳанг» низ ҷамроҳ аст, ки он ҳоси сохтори мусиқии қисми «сарахбор»-и кулли «Шашмақом» мебошад ва он моҳиятан зинаҳои асосии мақомро ороиш дода сохти оҳангро пурра мегардонад ва дар натиҷа сохти «хат»-ҳои мусиқиро рӯ ба хотима меоварад. Баъд аз он қисмҳои банди дуввум (қисми авҷ) «Авҷи Зебопарӣ» аз пардаи ля, «Дугоҳ» аз пардаи «ре», «Муҳайри Чоргоҳ 1.» аз пардаи фа-диез ва «Муҳайри Чоргоҳ 2.» аз пардаи си сохта мешаванд. Қисми банди сеюм «Фуровард» бошад мисли қисми «Дунасра» аз пардаи си сохта шуда мусиқии С.Д.-ро ба хотима меорад ва дар натиҷа он дар пардаи асосӣ – сарпарда-ре, ки дар таносуби ҳамоҳангии шоҳпарда ташаккул меёбад, қатъ мегардад.

Маъмулан ҳар «хат»-и мусиқии С. дар асоси як байти ғазал сохта мешавад. Дар С.Д. қисми «Сархат» бо як байт сохта шудааст, аммо «Миёнхат» аз як нимхат аввал сохта шуда бо яқум мисраъи байти дуҷуми ғазал иҷро шудааст. Қисми «Дунасра» бошад аз ҳамон мисраъи «Миёнхат» шурӯъ шуда, бо байти комил қисми «хат»-и му-

сиқии ҳешро пурра ба анҷом мерасонад.

Мусиқии С.Д. дар баробари дигар мақомҳо низ ба оҳанги хусусии ҳеш дорост, ки бо шунидани он озод метавон ўро маълум намуд. Мисли дигар мақомҳо оҳанги шинохти мусиқии мақоми «Дугоҳ» дар шурӯъ шудани он (яъне, дар қисми сархат) муқаррар мегардад. Мусиқии С.Д. яке аз оҳангҳои, ки дар мусиқии суннатии тоҷик хеле маъруф аст. Сохтори мусиқии С.Д. дар таҳияву эҷоди дигар асарҳо ва навъи мусиқӣ асос гаштааст.

Сарахбори Ироқ – 1) номи қисми аввалини навъи силсилаи овозии «Наср»-и мақоми Ироқ; С.И. яке аз қисмҳои асосии «Наср»-и мақоми «Ироқ» буда баъд аз он дигар қисмҳои асосӣ, шӯъбаҳои он, амсоли «Муҳайяр» ва «Уфари Ироқ» меоянд; 2) номи усули (зарби) мусиқӣ. Усули С.И. дар асоси мизонбанди 24 сохта шудааст. Вазни мусиқии С.И. (мисли дигар «Сарахбор»-ҳо дар «Шашмақом») суръати сусти дошта, тадриҷан давомноку ботамкин садо медиҳад.

Дар таносуби усули С.И. яке аз ғазалҳои Носири Хисрав, ки дар вазни рамали мусаммани маҳбуни маҷхуф интиҳоб шудааст, мавриди иҷро қарор ёфтааст.

Рамали мусаммани маҳбуни маҷхуф
(садр ва ибтидо – солим)

— v — — / v v — — / v v — — / —
фо-ъи-ло-тун/фа-ъи-ло-тун/ фа-ъи-ло-тун /фаъ

«Сархат»-аш чунин аст:

Чанд гӯӣ, ки чу ҳангоми баҳор ояд,
Гул биёрояду бодом ба бор ояд.

Имрӯз С.И. бо вазну ашъори гуногун (мас., ғ. Ҳофиз дар вазни музореъи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур) низ иҷро мешавад.

— — v / — v — v / v — — v / — v ~
маф-ъӯ-лу/фо-ъи-ло-ту/ма-фо-ъӣ-лу/фо-ъи-лон

Имрӯз шоҳи анҷумани дилбарон якест,
Дилбар агар ҳазор бувад, дил бар он якест,

3) С.И. дар асоси пардаи «Ироқ» ташаккул ёфта бо унвони «Ироқ» соҳиб гаштааст. С. – номи усул ва «Ироқ» – номи парда аст. Яъне, С.И. ҳамчун асари мусиқии классикӣ (мақомӣ) дар асоси усули С. ва пардаи И. эҷод шудааст;

С.И. дар матни дастаи овозии танбӯр дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз ҳолати «Мизроб»-ҳои танбӯр вобаста аст. Дар

Сарахбори Ироқ

Сарахбори Ироқ Носири Хисраъ

Чанд гу - й. ки
чу Ҳан - го - ми ба - ҳор о - лд.
Гул би - ё - ро - я - лу бо - дом ба бор о -
лд. О.
чо - наи! О.
чо - наи!

Сарахбори Ироқ Хофиз

Им - рӯз шо -
ҳи ан - чу - ма - ни дил - ба - рон я - кест.
Дил - ба - ра - гар Ҳа - зор бу -
вал. дил ба - рон я - кест. О.
чо - на О.
чо - на

ҳолати «Мизробӣ Рост» пардаи асосӣ – шоҳпардаи С.И. дар дастаи танбӯр пардаи «сол» ва дар «Мизробӣ Бузург» – пардаи «ре» мебошад. Дар амалияи мусиқии «Шашмақом» мақоми «Ироқ» бештар дар ҳолати «Мизробӣ Бузург» иҷро шуда дар асоси шоҳпардаи ре (ва сарпарда-ля) ташаккул меёбад:

Мизробӣ Бузург

1. Пардаи Бузург

Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда

Мизробӣ Бузург

1. Сет Бурри (Мизробӣ Бузург ва Дусиҳ):
Шоҳпарда Сетпарда Зарпарда Зарпарда Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда

2. Сет Саси (Мизробӣ Саси ва Ироқ):
Шоҳпарда Сетпарда Зарпарда Зарпарда Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда

Соҳти оҳанги С.И. чунин аст: банди аввал аз қисмҳои «Сархат», «Миёнхат», «Дунастра», банди дуввум аз намудҳои «Зебопарӣ», «Муҳайяр 1.», «Муҳайяр 2.» ва банди сеюм, аз «Фуровард» иборат аст.

Қисмҳои банди аввал – «сархат» дар асоси сарпарда-ля, «миёнхат» дар асоси (шоҳпарда) миёнпарда-ре ва «дунастра» дар асоси сарпарда-ля (октаваи боло) таъсис ёфта, лаҳну оҳанги асосии мақоми «Ироқ»-ро муқаррар менамоянд. Дар охири соҳтори «хат»-ҳои мазкур қисми «ҳанг» низ ҳамроҳ аст, ки он ҳоси соҳтори мусиқии қисми «сарахбор»-и кулли «Шашмақом» мебошад ва он моҳиятан зинаҳои асосии мақомро ороиш дода, соҳти оҳангро пурра мегардонад ва дар натиҷа соҳти «хат»-ҳои мусиқиро рӯ ба хотима меоварад. Баъд аз он қисмҳои банди дуввум (қисми авҷ) «Авҷи Зебопарӣ» аз пардаи «ля», «Муҳайяр 1.» аз пардаи фа-диез ва «Муҳайяр 2.» аз пардаи си сохта мешаванд. Қисми банди сеюм «Фуровард» бошад, танҳо бо «ҳанг» сохта шуда мусиқии С.И.-ро ба хотима меорад ва дар натиҷа он дар пардаи асосӣ – сарпарда-ля қатъ мегардад. Яъне, агар ҳар «хат»-и мусиқии С.И. дар асоси байти ғазал ташаккул ёфта бошад, «хат»-и охирин «Фуровард»-и С.И. бидуни байт таҳия шудааст.

Мусиқии С.И. дар баробари дигар мақомҳо низ ба оҳанги хусусии ҳеш дорост, ки бо шунидани он озод метавон ёро маълум намуд. Мисли дигар мақомҳо оҳанги шиноҳти мусиқии мақоми «Ироқ» дар шурӯъ шудани он (яъне, дар қисми сархат) муқаррар мегардад. Мусиқии С.И. яке аз оҳангҳои тоҷик хеле маъруф аст. Соҳтори мусиқии С.И. дар таҳияву эҷоди дигар асарҳо ва навъи мусиқӣ, аз ҷумла «Ироқи Бухоро», «Ироқи Тошканд» ва дар баробари он авҷи маъруфи Зебопарӣ низ асос гаштааст.

Сарахбори Ироқ Носири Хисраъ

Чанд гу - й. ки
чу Ҳан - го - ми ба - ҳор о - лд.

Ад.: Шашмақом, мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, Мос-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тош-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош-т, 1992; Низомов А.Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006.

Сарахбори Наво – 1. номи қисми аввалини навъи силсилаи овозии «наспр»-и мақоми «Наво»; С.Н. яке аз қисмҳои асосии «Наср»-и мақоми «Наво» буда баъд аз он дигар қисмҳои асосӣ – шӯъбаҳои мақоми «Наво», амсоли «Талқини Баёт», «Насри Баёт», «Ораз», («Хусайнӣ») ва «Уфари Баёт» меоянд; 2. номи усули (зарби) мусиқӣ. Усули С.Н. дар асоси мизонбанди 24 сохта шуда, вазни мусиқиаши (мисли дигар «сарахбор»-ҳо дар «Шашмақом») суръатан сусту тадриҷан давомноку ботамкин садо медиҳад.

Дар таносуби усули С.Н. яке аз ғазалҳои Амирӣ (вазни музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф) чунин аст.

— — v/ — v — v/ v — — v/ — v —
маф-ъӯ-лу/фо-ъи-ло-ту/ма-фо-ъӣ-лу/фо-ъи-лун

Ва сархаташ:

*Бошад ба ёди лаъли ту ушшоқ дар наво,
Парварда найшакар ба умеди шакар наво.*

Имрӯз С.Н. бо шеър ва вазнҳои дигари ашъори назми классикӣ (мас., ғ. Камол дар вазни мучтасси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ) низ иҷро мешавад:

v — v — / v v — — / v — v — / — ~
ма-фо-ъи-лун/фа-ъи-ло-тун/ма-фо-ъи-лун/фаъ-лон

*Сабо зи дӯст наёме ба сӯйи мо овард,
Ба ҳамдамони қуҳан дӯстӣ ба ҷо овард.*
(Камолӣ Хучандӣ)

3. С.Н. дар асоси пардаи «Наво» ташаккул ёфта бо унвони «Наво» соҳиб гаштааст. С. – номи усул, ва «Наво» – номи парда аст. Яъне, С.Н. ҳамчун асари мусиқии классикӣ (мақомӣ) дар асоси усули С. ва пардаи Н. эҷод шудааст; С.Н. дар матни дастаи овозии танбӯр дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз ҳолати «Мизроб»-ҳои танбӯр вобаста аст. Дар ҳолати «Мизробии Рост» пардаи асосӣ – шоҳпардаи С.Н. дар дастаи танбӯр пардаи «до» ва дар «Мизробии Бузург» – пардаи «сол» мебошад. Дар амалияи мусиқии «Шашмақом» мақоми «Наво» бештар дар ҳолати «Мизробии Рост» иҷро шуда дар асоси шоҳпардаи до (ва сарпарда-ля) ташаккул меёбад.

Мақоми «Наво»-ро дар қадим дар асоси мизробии «Наво» низ иҷро мекарданд. Дар ин ҳолат «Мизробии Наво» пардаҳои асосии мақоми «Наво»-ро, аз ҷумла С.Н.-ро – сарпарда-ре ва шоҳпарда-фа таъсис медиҳад. Имрӯз мизробии

Сарахбори Наво

Камолӣ Хучандӣ

мазкур дар амалияи мусиқии мақомсароӣ мавриди истифода қарор наёфтааст.

Соҳти оҳанги С.Н. чунин аст: банди аввал аз қисмҳои «Сархат», «Миёнхат», «Дунасра», банди дуввум аз намудҳои «Орази Наво», «Наво» ва банди сеюм, аз «Фуровард» иборат аст.

Мизробии Рост

Қисмҳои банди аввал – «сархат» дар асоси сарпарда-ля, «миёнхат» дар асоси (шоҳпарда) миёнпарда-до ва «дунасра» дар асоси сарпарда-ля (октаваи боло) таъсис ёфта, лаҳну оҳанги асосии мақоми «Наво»-ро муқаррар менамоянд. Дар охири сохтори «хат»-ҳои мазкур қисми «ханг» низ таъсис меёбад, ки он хоси сохтори мусиқии қисми «Сарахбор»-и қулӣ «Шашмақом» мебошад ва он моҳиятан зинаҳои асосии мақомро ороиш дода, сохтори оҳангии «хат»-ҳои С.Н.-ро мантиқан пурра гардонид, мусикиро рӯ ба хотима меорад. Баъд аз он, қисмҳои банди дуввум (қисми авҷ) намудҳои «Орази Наво» дар асоси адвори сарпарда-ля, ва «Наво» низ дар пардаи хеш ва шоҳпарда-до сохта мешаванд. Қисми банди сеюм «Фуровард» бошад боз ҳам аз пардаи ля сохта шуда,

Сарахбори Рост

мусикии С.Н.-ро ба хотима меорад ва дар натиҷа он дар пардаи асосӣ – сарпарда-ля қатъ мегардад. Маъмулан ҳар «хат»-и мусикии С. дар асоси як байти ғазал сохта мешавад. Дар С.Н. қисми «Сархат» бо як байт сохта шудааст, аммо «Миёнхат» аз нимхат иборат буда, бо мисраъи аввали байти дуҷуми ғазал иҷро шудааст. Қисми «Дунасра» бошад аз ҳамон мисраъи «Миёнхат» шурӯъ шуда, бо байти комил қисми «хат»-и мусикии хешро пурра ба анҷом мерасонад. Баъд аз он банди дуввуми С.Н. аз қисмҳои «Орази Наво» ва «Наво» ба ҳайси намуд ташаккул ёфта, қисми авҷи музикиро муқаррар менамоянд ва дар охир бо қисми «Фуровард» сохтори мусикии С.Н. ба анҷом мерасад.

Мусикии С.Н. дар баробари дигар мақомҳо низ ба оҳанги хусусии хеш дорост, ки бо шунидани он озода метавон ёро маълум намуд. Мисли дигар мақомҳо оҳанги шинохти мусикии мақоми «Наво» дар шурӯъ шудани он (яъне, дар қисми сархат) муқаррар мегардад. Мусикии С.Н. яке аз оҳангхоест, ки дар мусикии суннатии тоҷик хеле маъруф аст. Сохтори мусикии С.Н. дар таҳияву эҷоди дигар асарҳо ва навъи мусикии суннатӣ ва классикӣ низ асос гаштааст.

Сарахбори Рост – 1. номи қисми аввалини навъи силсилаи овозии «наسر»-и мақоми «Рост»; С.Р. яке аз қисмҳои асосии «наسر»-и мақоми «Рост» буда, баъд аз он дигар қисмҳои асосӣ – шӯъбаҳои мақоми «Рост», амсоли «Талқини Ушшоқ», «Насри Ушшоқ», «Наврӯзи Сабо» («Талқинчаи Сабо») ва «Уфари Ушшоқ» меоянд; 2. номи усули (зарби) музикӣ. Усули С.Р. дар асоси мизонбанди 24 сохта шуда, вазни музикӣ (мисли дигар «Сарахбор»-ҳои «Шашмақом») суръатан сусту тадриҷан дарозу ботамкин садо медиҳад.

Дар таносуби усули С.Р. яке аз ғазалҳои Ҳофиз, ки дар вазни музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф буда:

— — в/ — в — в/ в — — в/ — в —
маф-ъу-лу/фо-ъи-ло-ту/ма-фо-ъи-лу/фо-ъи-лун

Сархаташ чунин аст:

Соқӣ ба нури бода барафрӯз чоми мо,
Мутриб бигӯ, ки кори ҷаҳон шуд ба коми мо.

С.Р. дар асоси пардаи «Рост» ташаккул ёфта ва бо унвони «Рост» маъруф шудааст. С.Р. – номи

Сарахбори Рост

усул ва парда аст. Яъне, С.Р. чун асари мусикии классикӣ (мақомӣ) дар асоси усули С. ва пардаи Р. эҷод шудааст; С.Р. дар матни дастаи овозии танбӯр дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз ҳолати «мизроб»-ҳои танбӯр вобаста буда ва дар «Мизроби Рост» пардаи асосӣ – шохпардаи С.Р. дар дастаи танбӯр пардаи «до» ва дар «Мизроби Бузург» – пардаи «сол» аст. Дар амалияи мусикии мақом мақоми «Рост» бештар дар «Мизроби Рост» иҷро шуда, сарпардаи он дар таносуби ҳамоҳангии шохпарда-до ташаккул меёбад:

Мизроби Рост

3. Сохти оҳанги С.Р. чунин аст: банди аввал аз қисмҳои «Сархат», «Миёнхат», «Дунасра», банди дуввум аз намудҳои «Рост», «Уззол», «Муҳайяри Чоргоҳи 1 ва 2» ва банди сеюм, аз «Фуровард» иборат аст.

Қисмҳои банди аввали С.Р. – «сархат» дар асоси сарпарда-до, «миёнхат» дар асоси миёнпарда-сол ва «дунасра» дар асоси сарпарда-до (октаваи боло) таъсис ёфта, лаҳну оҳанги асосии мақоми «Рост»-ро муқаррар менамоянд. Дар охири сохтори «хат»-ҳои мазкур қисми «ҳанг» низ ташаккул меёбад, ки он хоси сохтори мусикии қисми «сарахбор»-и кулли «Шашмақом» буда ва он моҳиятан зинаҳои асосии мақомро ороиш

дода, сохтори оҳангии «хат»-хоро пурра гардо-нида, дар натиҷа мусикиро рӯ ба хотима меорад. Баъд аз он, қисмҳои банди дуввум (қисми авҷ) намудҳои «Рост» аз пардаи до, «Уззол» аз пардаи соль, «Муҳайяри Чоргоҳ 1.» аз пардаи си ва «Муҳайяри Чоргоҳ 2.» аз пардаи ми сохта мешаванд. Қисми банди сеюм «Фуровард» бошад аз пардаи до сохта шуда мусикии С.Р.-ро ба хотима меорад ва дар натиҷа он дар пардаи асосӣ – сарпарда-до қатъ мегардад.

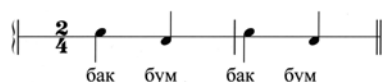
Маъмулан ҳар як «хат»-и мусикии С. дар асоси як байти ғазал сохта мешавад. Дар С.Р. бошад қисми «Сархат» 2 хати мусиқӣ дошта бо як байти матлаъи ғазал сароида мешавад. Қисмҳои «Миёнхат» ва «Дунасра» бошад баракс бо 2 «нимхат»-и мусиқӣ таъсис меёбанд; нимхати аввал – «Миёнхат» ва нимхати дуввум – «Дунасра», ки ҳардуи он бо як байт сохта мешаванд. «Хат»-ҳои мусикии «Муҳайяри Чоргоҳи 2» ва «Фуровард» бошад бо як байти мақтаъи ғазал мураттаб ёфтаанд.

Мусикии С.Р. дар баробари дигар мақомҳо низ ба оҳанги хусусии хеш дорост, ки бо шунидани он озод метавон ёро маълум намуд. Мисли дигар мақомҳо оҳанги шинохти мусикии мақоми «Рост» дар шурӯъ шудани он (яъне, дар қисми сархат) муқаррар мегардад. Мусикии С.Р. яке аз оҳангҳои муқаррар мегардад. Мусикии С.Р. яке аз оҳангҳои муқаррар мегардад. Мусикии С.Р. яке аз оҳангҳои муқаррар мегардад.

Сарахбори Рост

Сарахбори Сегоҳ – 1) номи қисми аввалини навъи силсилаи овозии «Наср»-и мақоми «Сегоҳ»; С.С. яке аз қисмҳои асосии «Наср»-и мақоми «Сегоҳ» буда баъд аз он дигар қисмҳои асосӣ – шӯъбаҳои он, амсоли «Талқини Сегоҳ», «Насри Сегоҳ» (Аҷам), «Хоро» ва «Уфари Сегоҳ» меоянд; 2) номи усули (зарби) мусиқӣ. Усули С.С. дар асоси мизонбанди 24 сохта шудааст. Вазни мусикии С.С. (мисли дигар «Сарахбор»-ҳо дар «Шашмақом») суръати суст дошта тадриҷан дарозу давомнок садо медиҳад.

Дар таносуби усули С.С. яке аз ғазалҳои Ҳофиз, ки дар вазни мучтасси мусаммани махбу-

ни аслам интиҳоб шудааст, мавриди иҷро қарор ёфтааст.

в — в — / в в — — / в — в — / — —
ма-фо-ъи-лун/фа-ъи-ло-тун/ма-фо-ъи-лун/фа-ъ-лун

«Сархат»-и С.С., ки бо байти матлаъи ғазали Ҳофиз иҷро мешавад, чунин аст:

Ба чаҳим қардаам абрӯи моҳсимое,
Ҳаёли сарвақде нақш баствам ҷое.

Сарахбори Сегоҳ

Ҳофиз

3) С.С. дар асоси пардаи «Сегоҳ» ташаккул ёфта бо унвони «Сегоҳ» соҳиб гаштааст. С. – номи усул ва «Сегоҳ» – номи парда аст. Яъне, С.С. ҳамчун асари мусикии классикӣ (мақомӣ) дар асоси усули С. ва пардаи «Сегоҳ» эҷод шудааст; С.С. дар матни дастаи овозии танбӯр дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз ҳолати «Мизроб»-ҳои танбӯр вобаста аст. Дар ҳолати «Мизроби Рост» пардаи асосӣ – шохпардаи С.С. дар дастаи танбӯр пардаи «сол» ва дар «Мизроби Бузург» – пардаи «ре» мебошад. Дар амалияи мусиқӣ мақоми «Сегоҳ» бештар дар ҳолати «Мизроби Бузург» иҷро шуда дар асоси (шохпарда ва) сарпарда-ре ташаккул меёбад:

Мизроби Бузург

1. Пардаи Бузург

Сарвистон

Сохти оҳанги С.С. чунин аст: банди аввал аз қисмҳои «Сархат», «Миёнхат», «Дунастра», банди дуввум аз намудҳои «Сегоҳ», «Даромади Орази Сегоҳ», «Орази Сегоҳ», «Даромади Орази Наво», «Орази Наво» ва банди сеюм, аз «Фурувард» иборат аст. Қисмҳои банди аввал – «сархат» дар асоси сарпарда-ре, «миёнхат» дар асоси миёнпарда-сол ва «дунастра» дар асоси сарпарда-сол таъсис ёфта, лаҳну оҳанги асосии мақоми «Сегоҳ»-ро муқаррар менамоянд. Дар охири сохтори «хат»-ҳои мазкур қисми «ҳанг» низ ҳамроҳ аст, ки он хоси сохтори мусиқии қисми «сарахбор»-и кулли «Шашмақом» мебошад ва он моҳиятан зинаҳои асосии мақомро ороиш дода, сохти оҳангро пурра мегардонад ва дар натиҷа сохти «хат»-ҳои мусиқиро рӯ ба хотима меоварад. Баъд аз он қисмҳои банди дуввум (қисми авҷ) «Сегоҳ» аз пардаи «ре» (октаваи боло), «Даромади Орази Сегоҳ» аз пардаи «фа», «Орази Сегоҳ» аз пардаи фа, «Даромади Орази Наво» аз пардаи фа, «Орази Наво» аз пардаи фа, сохта мешаванд. Қисми банди сеюм «Фурувард» бошад мисли қисми «Дунастра» аз пардаи сол сохта шуда, мусиқии С.С.-ро ба хотима меорад ва дар натиҷа он дар пардаи асосӣ – сарпарда-ре, ки дар таноуби шохпарда сохта мешавад, қатъ мегардад.

Мусиқии С.С. дар баробари дигар мақомҳо низ ба оҳанги хусусии хеш дорост, ки бо шунидани он озод метавон ёро маълум намуд. Мисли дигар мақомҳо оҳанги шинохти мусиқии мақоми «Сегоҳ» дар шурӯъ шудани он (яъне, дар қисми сархат) муқаррар мегардад. Мусиқии С.С. яке аз оҳангхоест, ки дар мусиқии суннатии тоҷик хеле маъруф аст. Сохтори мусиқии С.С. дар таҳияву эҷоди дигар асарҳо ва навъи мусиқӣ асос ғаштааст.

«Сарвистон». 1. Аз силсиласурудҳои мавсимӣ, маросимии (бахорӣ, наврӯзӣ) замони Сосониён (222-651). 2. Аз сурудҳои маҷмӯи дуввуми «Хусравонӣ»-и Борбади Марвазӣ (598-99 – 628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) тасниф кардааст. 3. Лаҳни даҳум аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ:

*Мутрибон соат ба соат бар навои зеру бам,
Гоҳ «Сарвистон» зананд имрӯз гоҳе Аишкана.
(Манучехрӣ)*

*Чу бар дастони «Сарвистон» гузаистӣ,
Сабо соле ба сарвистон нагаистӣ.
(Низомӣ)*

4. Шӯъба дар таркиби мақоми «Рост» («Дувоздахмақом», ас.12-14). 5. Гӯшаи мусиқӣ дар мақоми «Рост» («Дувоздахмақом», ас.13-15).

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Низомӣ, Куллийет, Техрон, 1374; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Сарой – пешаи иҷроӣ, шахсе, ки асари мусиқиро иҷро мекунад, месарояд; хонандагӣ, сарояндагӣ, навозандагӣ: барбатсарой, танбӯрсарой, таронасарой, сурудсарой, нақшсарой, савтсарой, чангсарой, қавлсарой (сарояндаи қавл).

Ад.: Фарҳанги Деххудо (Луғатномаи Деххудо), Техрон, 1377; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

«Сарандоз». 1. Аз оҳанг, сурудҳои қадимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Ушшоқ» («Дувоздахмақом», ас. 12-15). 3. Дар адабиёти мусиқии асрҳои баъдӣ аз «С.» ба сифати гӯшаи мусиқӣ дар таркиботи мақомҳо ёд нашудааст. 4. Номи усул (зарб) аз 17-зарб, усули маъмул буда ва дар баъзе манобеъ «Сӯфиёна» ҳам зикр шудааст. Дар ҳавзаи ҳунарии Ҳинд (назди аҳли тариқати чиштиа) бештар бо номи усули «Суфиёна» маъмул аст.

Ад.: Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Иноятҳои Росих, Рисолаи зикри муганниёни Ҳинд, Деҳлӣ, 1961; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Ҳидоят Розикӯлихон, Фарҳанги анҷуманорӣ Носирӣ, Техрон, 1296; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Саъдӣ (Шайх Шарафуддин ибни Муслих ибни Абдуллоҳ, машхур ба Саъдии Шерозӣ, с.тав. 1213, Шероз, с.ваф. 1292), шоир, нависанда, ҳаким, ориф, сарояндаи «Бӯстон», «Ғулистон», ғазалиёти рангин. Дар адабиёти хаттӣ роҷеъ ба

махорат, диди мусикидонии С. ахборе дарч на-шуда, ба истиснои тавсифи Дарвешалии Чангӣ (1542-1649, «Тӯхфату-с-сурур»). Дар каломии ман-зуму мансури С. мусикивият, рангомезии созу наво, бардошту таъсир аз мусиқӣ хеле фаровон тавсиф шудаанд. Дар мусиқии мақомӣ («Дувоз-дахмақом», «Шашмақом», «Ҳафтдастгоҳ») ғазалиёти хуниёнаш нақши муассир дорад ва бори лаҳну навоҳои мақомхоро адо мекунад. Осори С. дар замонааш ва баъд ҳамеша сари забони хуни-ёгарон, мусаннифони бузург шуда ва дар зами-наи ашъораш таснифоти шӯрангези мусиқӣ рӯи сахна омадаанд. Ҳоча Абдулқодири Гӯянда (1356-1435), ки худро аз авлоди С. мешуморад дар за-минаи ғазалиёти ниёи бузургаш таснифоти «Ама-ли тарона» (Эй сорбон), «Амали Бӯстон», «Ама-ли Гулистон», «Амали Хористон» ва ғ.-ро эҷод намуда, дар ҳавзаҳои хунарии Мовароуннахру Хуросон, Эрон, Ироқи Аҷам, Ҳинд шӯҳрати зиёд касб кард. Осори С. худ мувофиқи мусиқӣ аст ва мусикидонони диду назари хоса дошта, аз тав-сиф, вожаҳои мусиқии С. дар чараёни иҷро хуб ис-тифода кардаанд.

С. мӯътақид аст, ки «ғолиби гуфтораш та-рабангез аст ва табиатомезу кӯтаҳназаронро за-бони таън дароз» ва дар осораи ба матолиби мусиқӣ, олами рангомези он ишораҳои зиёд на-мудааст:

*Шунидам, ки бар лаҳни хуниёгарӣ,
Ба рақс андар омад парипайкарӣ.*

Ашъори С. дар маҷлисҳои самоъи аҳли та-саввуф нақши хоса дошт ва гӯяндагони хушалх-он дар заминаи ғазалиёташ гӯяндагӣ менамуданд ва омадааст: «Самоъи қаввол аз ғазалҳои Мав-лоно шайху-л-шиюх» Саъдии Шерозӣ ин байт бихонд, ки «назари ҳудои бунён зи сари ҳаво на-бошад». Чаҳор байти ин ғазал бархонд ва ба ғазали дигар рафт, яке аз ҳозирони маҷлис баъд аз он, ки самоъ ба охир расид тамоми ин ғазалро аз қаввол талаб намуд, ёд надошт аз ин ҳокӣ илти-мос намуд».

Дар осори С. гоҳе ибороти мусиқии зиёде истифода шудааст:

*Яке барбате дар бағал дошт маст,
Ба шаб дар сари порсой шикаст.*

Шеърӣ С. шеърӣ хуниёӣ (рубобӣ) буда, сар-шор аз маънӣ, вожа, таркибҳои созию овозӣ, ифо-даю тавсифоти назарии мусиқист. Аз ин рӯ муси-қивияти шеърӣ С. ҳамово ба мақомҳо шуда, хо-нандагону ноқилони «Шашмақом» ба ашъораш ҳамеша рӯ оварда, бузургтарин ифодаҳои зебои-

шиносии мусиқиро дар таснифоти шайх Саъдӣ дарёфтаанд.

Ад.: Саъдӣ, Куллийет, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Мусо-хоча, Рисолаи Шашмақом, Р:7074, ИВАН Уз.ССР; Ри-солаи Шашмақом, Р:5734, ИВАН Уз.ССР.

Саъдуддини Кучак (Мавлоно Саъдуддин, с.тав. 1367, Хуросон, с.ваф. 1447, Ҳирот), мусиқи-дон, шоир, шореҳи мусиқӣ, хонанда, ромишгар, намоёнҳои машҳури ҳавзаи хунарии Хуросони замони Темуриён (1370-1507). Зиндагӣ ва фаъо-лияти С.К. дар ҳавзаҳои эҷодии иҷроии Хуро-сон, Табрез, Ироқи Аҷам (Ҷалолириён) сурат ги-рифта, дар санъати мусиқӣ (сознавозӣ, тасниф-созӣ, мусиқии назарӣ), шеър, фалсафа ва риёзиёт дониш ва малакаи баланд дошт. Дар мусиқии илмӣ «вуқуфи тамои, аз шореҳони зубдаи «Ад-вор» («Китобу-л-адвор») аст. С.К. аз аввалин шореҳони «Китобу-л-адвор» (Сафиуддини Ур-мавӣ, 1224-1294) буда, Ҳоча Абдуқодир (1356-1435) аз ғазилати мусиқӣ, хунари иҷроӣ, диди нотақораш «дар илм ва амал нодираи рӯзгор» чандин бор дар осораи ёд намудааст. Ғазал, му-самматро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, Тех-рон, 1356; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Тех-рон, 1373; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Саъдулло Азизбон Ҳофиз

(Азизбоев Саъдулло, с.тав. 1932, ш.Истаравшан), сароян-да, таҳиягар, Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон (1963), намо-янҳои ҳавзаи иҷроии Истаравшан. Мусиқӣ, сарояндагиро ибтидо дар фазои хонаводагӣ омӯхта, сипас назди донанда-гони мусиқии мардумӣ (Расул Қодирӣ) фаро мегирад. Баъди хатми Омӯзишгоҳи омӯзгории Истаравшан (1953), фаъолиятро ба сифати омӯзгор, роҳбари бадеии ҳаваскорони санъат (1955-1959) оғоз намуда, иштирокдору ба-рандаи ҷоизаҳои ҷашнвораҳои мусиқии марду-мист (1956, 1957, 1959). С.А. сипас ба сифати сар-вари хонаи маданияти ш.Истаравшан (1959-1966), хунарпешаи театри драмавии н.Спитамен (1966-1967), роҳбари хонаи маданият ва театри халқии ш.Истаравшан (1966-1987) хидмат намуда, дар ин-кишофу идомати анъанаҳои иҷроии мусиқӣ саҳ-ми хоса дорад. С.А. чун сароянда ва донандаи му-

Сархон

сикии мақомӣ дар иҷрои шоҳаҳои ҷудогонаи «Шашмақом»: «Дугоҳ», «Ироқ», «Ироқи Бухоро», «Соқиномаи Ироқи Бухоро», «Ороми чон», «Ушшоқ» ва ғ. маҳорати хуби овозхонӣ ба харҷ додааст. Иштирокдору барандаи ҷоизаи ҷашнвораҳои хунарии ҳаваскорони умумииттифоқӣ (Москва, 1975, 1977), Симпозиуми байналмилалии мусиқӣ (Самарқанда, 1987) ва ғ. аст. Барои хидматҳои арзандааш дар тарғибу рушди мусиқии тоҷик бо ордени «Нишони фахрӣ», нишонҳои «Барои шӯҷоати меҳнатӣ», «Собиқадори меҳнат», Ифтихорномаҳои СССР, РСФСР Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Сархон (сархонӣ) – хонанда, сарояндае, ки ибтидо ба иҷро, хондани ин ё он тарона, суруд, асари маҷмӯӣ оғоз намояд. Дар анъанаи иҷроии мусиқӣ «С.» вазифа, масъулияти хеле бузургро ба ўҳда дошт ва на ҳама сароянда, хонандаро ба сархонӣ тавсия менамуданд. «С.» бояд овози қавӣ, мутантану мусиқивор, дониш, саликаи хуби суҳандонӣ (шеърфаҳмӣ), мусикидонӣ, сомеаи нотақор дошта бошад. «С.» бештар вазифаи баёнгар, зикркунандаи рӯҳияю мавзӯи асари мусиқӣ, риоя намудани ҳатти муназзами иҷроиро ҳам ба ўҳда доштааст. «С.»-ро дар адабиёти ҳаттӣ «сарзокир» ҳам гуфтаанд (яъне зикркунандаи қисми оғозии асари мусиқӣ, пешхонандагӣ, пешсарояндагӣ). Дар анъаноти иҷроии мақом ва мақомхонӣ аз «С.» хуб истифода мешуд.

Ад.: Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Фарҳанги анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1296; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Сегоҳ – номи тарона, оҳанг дар мусиқии классикии тоҷик; Аз таснифоти Борбади Марвазӣ (589-90-628-38), ки барои ҷашнҳои Хусрави Парвиз (590-628) эҷод намудааст; Мақоми панҷум дар маҷмӯи «Шашмақом»; Аз шоҳаҳои созӣ (мушқилот) ва овозии (наср) мақоми С. нисбат ба мақомоти дигар ба ҷандин гӯшаҳо табақабандӣ мешавад. Ба шоҳаҳои созии С. шӯъботи созии «Тасниф», «Тарҷеъ», «Хафиф», «Гардун», «Мухаммас», «Мухаммаси Аҷам», «Мухаммаси Мирзо Ҳаким» ва «Бастанигор» мансубанд. Ба қисми таронавии С. (овозӣ) бошад шӯъботи Сарахбори Сегоҳ (бо таронаҳояш), «Талқини Сегоҳ», «Насри Сегоҳ», «Наврӯзи Хоро», «Наврӯзи Аҷам» ва

уфарҳо шомиланд. Дар силсилаи мақомҳои хоразмӣ бошад дар С. тафовуте назаррас аст. Мас. дар бахши созии С. «Тасниф»-ро мақоми «Сегоҳ» номида ва дар баъзе шоҳаҳо «Сақил»-и вазнину уфарҳо шомиланд. Дар қисми таронавӣ (овозӣ) ҳам «Сарахбор»-ро мақоми «Сегоҳ» ном мебаранд. С. аз мақомоти мусиқивор ва таркибан рангомезу саршор аз ифодаҳои нашидабахши созию тараннумист. Хонандагон ва сарояндагони номвари ҳар давра замон дар заминаи савту авзони С. таснифоти гуногунтаркиб дар шаклу анвои мусиқӣ эҷод намудаанд.

Мусиқӣ ва таркиботи савтию тараннумии С. ганоманду пурвӯят ва аз лиҳози савтиёт пурвӯят буда, барои иҷрогар имконоти хуби талқиннамоӣ фароҳам меоварад.

Ад.: Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Ананд Роч. Лакхнав, 1894; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Шашмақом, мурааттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006.

Семёнов Александр Александрович (с.тав. 1873, губернияи Тамбов, с.ваф. 1958, Душанбе), шарқшинос, фарҳангшинос, муаррих, доктори илмҳои таърих (1942), профессор (1942), академики АФ РСФСР Тоҷикистон (1951), аъзо-коррес. АФ РСФСР Ўзбекистон (1943),

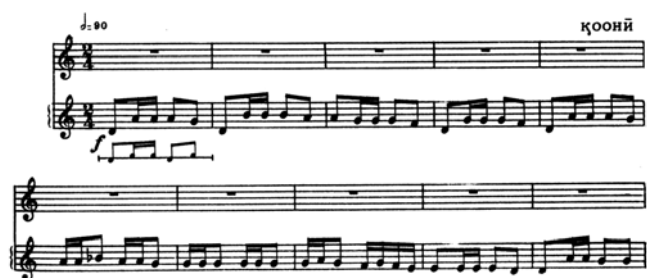
Ходими хизматнишондодаи илми РСФСР Тоҷикистон (1946). С. фаъолиятро ба сифати устои забонҳои шарқи САГУ (1919), Институти шарқшиносии Туркистон (1919) оғоз намуда, сипас ходими китобхонаи АФ РСФСР Ўзбекистон (1935-1941), Институти шарқшиносии АФ РСФСР Ўзбекистон

(1943-1951), директори Инс-ти мазкур (1943-1948), директори Инс-ти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АФ РСС Тоҷикистон (1951-1958) ва ғ. хидмат намудааст. С. яке аз аввалин муҳаққиқонест, ки манобеи хаттии мусиқии тоҷикро омӯхта, мақолаҳо рисолаҳои таҳқиқӣ нигоштааст. Аз ҷумла С. тазкираи мусиқӣ-адабии Дарवेशалии Чангӣ «Тӯҳфату-с-сурур»-ро омӯхта, мухтасари ин манбаъи муҳимро бо номи «Среднеазиат. трактат по музыке Дервиш-Али XVII в.» (Таш., 1946) ба нашр расонида, инчунин бахшҳои мусиқии «Нафоису-л-фунун...», Маҳмуди Ҳусайнӣ «Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ» ва ғ.-ро бо забони русӣ тарҷума намудааст. Зимни ин С. «Луғати истилоҳоти мусиқӣ»-ро дар асоси манобеи хаттии мусиқӣ тартиб дода, роҷеъ ба мусиқӣ дар ҳавзаҳои ҳунарии замони Темуриён (1370-1506) мақолаҳо гузоришоти ҷолибе нигоштааст.

Ад.: Литвинский А., Акрамов Н., Семёнов А.А. Научно-библиогр. очерк, М., 1971; Историография обществ. наук в Узбек-не, Т., 1974; Милибанд С. Библиогр, словарь советских востоковедов, М., 1975; Узбек Совет инсиклопедияси, 9.т, Тош.-т, 1977 и др.

«Синахурӯш». Дар шӯъбаи сеюми мақоми «Бузург» чун асари алоҳида мувофиқи алҳон ва усули дойра дохил шудааст. С. дорои мавзӯи хоса буда, аз ҷиҳати сохт ва услуб асари мукамал аст.

Синахурӯш

Зимни ин С. асари мустақил ва аз лиҳози лаҳн ба он мақоме, ки тааллуқ дорад, ҳамоҳанг буда, ба тарзи яккаҳонӣ бо ҳамовозии танбӯру дойра иҷро мешаванд. Аз ҷиҳати сохтор асари як-таркиба аст.

«Сипаҳбадон» (Испаҳбадан). 1. Оҳанги мавсимӣ, маросимӣ (размӣ), ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Аз оҳангҳои мавсимӣ, маросимии Борбади Марвазӣ (598-99 – 628-38), ки барои лашкариёни Ҳусрави Парвиз (591-628) тасниф кардааст.

*Чун мутрибон зананд навои Тахти Ардашир,
Гаҳ Меҳргони хурдаку гоҳе «Сипаҳбадон».*

(Манучехрӣ)

3. Гӯшаи мусиқии мавсимӣ дар таркиби мақоми «Кучак» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14), ки бештар дар маросимҳои ташрифотӣ иҷро мешудааст. 4. Шӯъбаи мусиқӣ дар таркиби «Кучак» («Дувоздаҳмақом», ас.14-15). «С.» минбаъд дар таълифоти мусиқӣ чун гӯша, шӯъбаи мусиқӣ дар таркиботи мақомҳо собит нашудааст.

Ад.: Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакхнав, 1892; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

«Сипоҳон». 1. Аз суруд, оҳангҳои маҷмӯии мавсимӣ, маросимӣ, дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. Оҳанги мавсимӣ, ҷашнӣ, ки Борбад (598-99 – 628-38) барои Ҳусрави Парвиз (591-628) эҷод намуда, мансуб ба шоҳи саввуми «Ҳусравонӣ».

*На чунон «Рост» ниҳодӣ ту «Сипоҳон»-у «Ироқ»,
Ки кас аз роҳзанон нола кунад ҷуз танбӯр.*

(Салмони Соваҷӣ)

3. Мақом дар таркиби «Дувоздаҳмақом», ниг.: Исфакон.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Сирочуддин Қамарӣ (Қумрӣ, с.тав. номаълум, Хуросон, с.ваф. тахм.1375-1380, Хуросон), мусиқидон, орифи машҳур, намояндаи ҳавзаи илмию ҳунарии Хуросон (мансуб ба тариқати нақшбандия). Зиндагӣ ва фаъолияти С.Қ. дар замони хонадони Салҷуқиён (1038-1300) қараён гирифта, дар улуми инсонӣ (ҳикмат, фалсафа, риёзӣ, илоҳиёт) дониши хуб ва диди таҳлили зебоишиносӣ доштааст. С.Қ. дар иртибот ба масоили мусиқӣ (зебоишиносии созу овоз) рисолаи назарии «Рисолаи чанг»-ро нигошта, мавзӯоти фалсафии мусиқӣ дар ҳамсонӣ ба маънавияти тасаввуф ба риштаи таҳқиқ овардааст. С.Қ. бо андешаҳои Ҷалолуддини Балхӣ («Найнома»), Яъқуби Чархӣ ва диг. иртиботи ақидаҳои зебоишиносӣ дорад. Дар «Рисолаи чанг» С.Қ. дар қараёни тавсифи таркиботи маънавияти созу овоз аз Ҷалолуддини Румӣ ва орифони суҳангустар баҳра бардшотааст.

Ад.: Сирочуддини Қамарӣ, Рисолаи чанг,

Содиқов

Р:1331, XI, ИВАН Уз. ССР; Машхун Х. Таърихи му-
сикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Раҷабов А. Афкори
мусикии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989.

Ситтии Заррин (с.тав.1010, Бухоро-Марв,
с.ваф.1065, Ғазна), сароянда, мутриба (чангӣ),
оҳангсоз-таронасарои форс-тоҷик. Санъати со-
знавозӣ, овозхониро аз падару модараш, ки аз
аҳли фарҳанги замонашон буданд, меомӯзад.
Муддати зиёд назди Муҳаммади Хушнудӣ, Му-
ҳаммади Қаввол, Нури Хонанда асосҳои илмӣ ва
амалии мусиқиро фаро мегирад. Дар сонавозӣ,
овозхонӣ, иҷрои маҷмӯи сурудҳои «Хусравонӣ»,
«Суруди Мовароуннахрӣ» шӯҳрати зиёд касб ме-
намояд. Дар сонавозӣ бо устод Муҳаммади Ру-
бобӣ ҳамкорӣ дошта, муддати чанд дар дарбори
Султон Масъуди Ғазнавӣ (1030-1041) хидмат на-
муда, сарвари дастаи бонувони ҳунарии дарбор-
ро ба ӯҳда дошта, дар сифати ҳунарвари ӯ су-
ханварони даврааш тавсифномаҳо нигоштаанд:
*Навои қумриву тӯтӣ, ки борад суст май бар сар,
Нашиди булбулу сулсул қафонаку аъну зикрӣ.
Яке чун Маъбади мутриб дуввум чун Залзали Розӣ,
Се дигар чу Ситти Заррин чаҳорум чун Алибекӣ.
(Манучехрӣ)*

С.З. бар пояи «Хусравонӣ» силсилаи нави
сурудҳои «Мовароуннахрӣ»-ро тасниф менамояд.

Ад.: Байҳақӣ, Таърихи Байҳақӣ, Техрон, 1350;
Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347; Фарҳангномаи му-
сикии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабзода А. Мусиқӣ дар
тамаддуни Сомонӣ, Душ., 2000. Сирочуддини Қамарӣ,
Рисолаи чанг, Р:1331, XI, ИВАН Уз. ССР; Машхун Х.
Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Раҷабов А.
Афкори мусикии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989.

Содиқов Қурбон (с.тав.
1948, деҳ.Шаватки Поён,
н.Айнӣ, вил.Суғд), сароянда (те-
нори лирикӣ), Ҳунарманди шо-
истаи ҶТ (1991). Ба шеър
шоирӣ аз овони ҷавонӣ шуғл
намуда, узви дӯстдорони санъа-
ти мактаб, аз устодаш Ҷалолов
А. сонавозӣ, овозхониро фаро
гирифта, дар овозхонӣ ба Ҷӯрабек Муродов пай-
равӣ менамуд. С. соли 1967 ба Филармонияи дав-
латии Тоҷикистон (Душанбе) ба қор омада, ба дас-
таи ҳунарии тарона ва ракс, ки Ҷ.Муродов сарварӣ
менамуд, шомил шуд. С. ҳунари иҷроияро таҳти
сарвари устодаш Ҷ.Муродов сайқал дода, дар
иҷрои осори мусикии мардумӣ, махсусан сурудҳои

классикиро бо лаҳни нафиси иҷроӣ ба субут мера-
сонид. С. дар иҷрои сурудҳои «Гулзӯрам», «Му-
ноҷот», «Ушшоқи Самарқанд», «Қӯшчиноӣ», «Сав-
ти Мискин», «Гиря» ва ғ. маҳорати хосаи иҷроӣ ба
харҷ додааст. С. дар ҳайати дастаҳои ҳунари дар
ҷумҳурии Иттиҳоди Шӯравӣ ва бурун аз он
ҳунарнамоӣ карда, иштирокдори чандин ҷашнво-
раҳои мусиқист. Барои хидматҳои шоиста ва тарғ-
иби меросу дастовардҳои мусикии тоҷикон С. бо
ифтихорномаю сипосномаҳои Вазорати фарҳанги
ҶТ сарфароз шудааст.

Ад.: Бойгонии Филармонияи давлатии Тоҷики-
стон; Таджикская музыка, Душ., 2003; Тадж.искусст-
во, М., 2002; Энциклопедияи адабиёт ва санъати то-
ҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Содирхон (Содирхони
Ҳофиз, Содирхон Бобошари-
фов, с.тав. 1847, Хучанд, с.ваф.
1931. ҳамон ҷо), сароянда (те-
нори лирикӣ), хонанда, оҳанг-
соз-таронасаро, мусикидон, аз
намоёндогони барҷастаи мак-
таби иҷроии ҳавзаи иҷроии Ху-
чанд.Косибзода, дар маҳаллаи
Қӯшбегии ш.Хучанд ба дунё

омада, ибтидо шеър мусиқиро аз падару мода-
раш, сониян назди устодони шеър мусиқии за-
монаш Бузургхонтӯра, писараш Муҳаммад-
минхоҷаи Кошиф дониш, ҳунари иҷроияро тақ-
мил додааст. Овозхонӣ ва дутарнавозиро аз Бу-
зургхонтӯра, танбӯрнавозию таснифсозиро аз
Кошиф меомӯзад. С. санъати шеър ва таркиботи
бадеии ҳунари иҷроиро аз Кошиф андӯхта, ба-
рои тақмили пеша ба шаҳрҳои Бухорою Самарқ-
анд, Хучанду Тошканд сафар намуда, аз устодо-
ни созу овози ин ҳавзаҳои ҳунари донишу мала-
каи эҷодию иҷроӣ андӯхтааст. Дар синни 32-со-
лагӣ дар Хучанду Бухоро, Самарқанд, водии
Фарғона шӯҳратёр шуда, овозаш муассиру ран-
гomez, пурвусъат (овози дилӣ, шикамӣ) буда, дар
иҷрои асарҳои гуногунмавзӯ ва гуногуниртифӯ
собикаи нотақори иҷроӣ ба харҷ додааст. Дар
ҷараёни иҷро аз авҷҳои «Зебопарӣ», «Муҳайяр»,
«Авҷи турк» хеле моҳирона истифода намуда, ба
ашъори классикони адабиёти тоҷику форс ва
ҳамаасронаш (Кошиф, Тошхӯча Асирӣ, Нозил ва
диг.) таснифоти рангин сохтааст. С.чун оҳангсоз
чанд асарҳои гуногунмавзӯ «Дилхироҷи Содир-
хон», «Уфари Содирхон», «Савти Уфари Содир-
хон», «Савти Ушшоқи Содирхон» ва ғ. эҷод на-
муда, барномаи иҷроии ӯро таронаву навоҳои

рангини мардумию устодона, махсусан шоха, қисмҳои ҷудогонаи овозии «Шашмақом», «Ушшоқ», «Уфар», «Гулёр», «Дилхарош», «Талқин», «Чоргоҳи Муноҷот», «Муноҷот», «Сегоҳи ду», «Сегоҳи се», «Савти Уфар», «Гиря», «Савти Муноҷот», «Чоргоҳ», «Мирзодавлат» ва ғ. ташкил дода, дар иҷрои ин осори мусиқӣ маҳорати муассиру мондагори иҷроиро ба харҷ додааст. С. баъди Инкилоби Октябр, таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тарбия, камолоти иҷроию эҷодии мутрибон саҳми хоса гузошта, солҳо дар боргоҳҳои ҳунарию омӯзишӣ хидмат кардааст. Ӯ солҳои 1927-1931 дар Инс-ти омӯзиши хореография ва мусиқии ш.Самарқанд чун устод хидмат намуда, чандин сарояндагону навозандагон аз ӯ донишҳои иҷроӣ андӯхта, муҳаққиқони мусиқӣ Н.Н.Миронов, В.Успенский дар иҷрои С. намунаҳои баргузидаи осори мусиқии мардумӣ ва устодонаро сабт намудаанд. Осори мусиқӣ, намунаи беҳтарини шоҳаҳои мақомҳоро дар иҷрои С. гурӯҳи омӯзишии ширкати сабти Грамофонии Рига солҳои 1908-09 сабт намудаанд. Солҳои 1909-1913 бо саъю кӯшиши Илҳами Самоворча (Тошканд), ширкати англисии «Пишущий Амур» ва Гоффман (дар Хучанд) 24 асарро дар 12 сафҳа (қартаи овозӣ) дар иҷрои С. сабту интишор додаанд. Осори С. Ҳофиз соли 1946 дар шакли китоби ҷудогона (Осори баргузидаи Содирхон) нашр мешавад. С. ба кишварҳои Туркия, Эрон, Афғонистон, Ироқ сафарҳо намудааст. Сабки эҷодию иҷроии ӯро шогирдаш М.Болтуев идома дода, дар тарбияи насли нави иҷрокунандагони мусиқии мақомӣ саҳми хоса гузоштааст.

Ад.: Содирхон, Избранные произведения. Сталинабад, 1946; Нейматов Н., Нурҷонов Н. Ҳофизи шӯҳратманд, ж. «Шарқи Сурх», 1958, №6; Таджикская музыка, Душ., 2003; Тадж.искусство, М., 2002; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Сози Наврӯз». 1. Аз силсилаи оҳангҳои мавсимӣ, маросимии (баҳорӣ, наврӯзӣ), ки дар замони Сосониён 9222-651) эҷод шудааст. 2. Аз лаҳнҳои сигонаи (дуввум) Борбади Марвазӣ (591-628) эҷод карда ва мансуб ба шоҳи дуввуми «Хусравонӣ»-и ӯст.

*Чу дар парда кашидӣ «Сози Наврӯз»,
Ба Наврӯзӣ нишастӣ давлат он рӯз.*

(Низомӣ)

3. Гӯшаи тараннумию тавсифӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздахмақом», ас.13-14). 4. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби шӯъбаи «Маҷлисафрӯз»

(«Дувоздахмақом», ас.14-15). 5. Минбаъд дар анъанаи эҷодию иҷроии мусиқӣ (мақомҳо) С.Н. ба сифати гӯша, шӯъбаи махсус зикр нашудааст.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Низомӣ, Куллийёт, Техрон, 1374; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Созу овоз. 1. Овози тавҳам бо садои ҳамовозии созҳо ва ҷамъи дигарро гӯянд. Дар ин маънӣ мурод аз гурӯҳи созҳо ва ҳафтад бонӯи хонанда, навозанда (бо истифода аз созҳои гуногун), ки дар дастаҷамъӣ як оҳанг, сурудро як бор ва ба як оҳанг бо ҳам менавозанду меҳонанд (дар базми Ҳусрави Парвиз (591-628)). Ин суннат дар анъанаи иҷроии замони Сосониён равия, сабки устодона (касбӣ) гирифта (махсусан дар дастаи хосаи бонувон), дар асрҳои минбаъда ба шеваҳои гуногун идома ёфтааст. 2. Бизану бикуб. 3. Созу наво. 4. Созу суруд.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Кристенсон А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Созу Наво. 1. Созу овоз. 2. Созу суруд. 3. Бисозу бинавоз. 4. Бинавозу бисаро, созу навоз. *Ратлақшон субҳро манзилу навои тоза бин,
Заҳмазанон базмро созу навои тоза бин.*

(Ҳофиз)

Иҷроии мусиқӣ, ки тавассути гурӯҳи навозандагон, сарояндагон сурат мегирад. Дар анъаноти эҷодию иҷроӣ ҳунароҳои дастаҷамъиро созу наво низ гӯянд:

*То мутрибон зи шавқи миннат огаҳӣ диҳанд,
Қавлу газал ба созу наво мефиристамат.*

(Ҳофиз)

Ад.: Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Девони Ҳофиз, Техрон, 1370; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294.

Созандагӣ. 1. Навозандае, ки яке аз созҳои мусиқиро менавозад (рубоб, танбӯр, қонун, бар-

Созҳо

бат, най ва ғ.). 2. Пешаи хунари, навозпешай, хуниёгарӣ, мутрибӣ (танбӯри, рубобӣ, нойи ва ғ.). *Ба сози ҷаҳон бурд созандагӣ, Навое назад ҷуз нав навозандагӣ.*

(Низомӣ)

3. Хунарманде (навозанда), ки барномаеро аз мусиқӣ ба иҷро мерасонад. 4. Соз навохтан, соз задан, навопеша. 5. Хуниёгар, мутрибе, ки яке аз созҳои мусиқиро менавозад (торӣ, рубобӣ, барбатӣ, танбӯрнавоз, сурнонавоз, қонуннавоз, дуторнавоз). 6. Созанда, навозанда, хонанда, мутриб ва муганнӣ.

Ад.: Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Низомии Ганҷавӣ, Куллийет, Техрон, 1374.

Соз додан. 1. Соз бастан, соз навохтан, соз задан, соз пардохтан, сознавозӣ. 2. Сози мусиқиро барои навохтан омода намудан, оmodасозии сози мусиқӣ, танзиму таҳияи сози мусиқӣ барои хунароӣ (навохтан). 3. Назди аҳли созу овоз таъбири «С.д.» (ас.10-17) хеле серистеъмом аст. Минбаъд вожаи «С.д.» дар амалияи мусиқӣ кам дар кам истифода шудааст.

*Ҳеҷ соз аз дилнавозӣ нест сероҳангтар,
Чангро бигзор қонуни муҳаббат соз деҳ.*

(Соиб)

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Девони Соиб, Техрон, 1357.

Созанда. 1. Эҷодкор, эҷодкунандаи ин ё он асар, жанр, навъи мусиқӣ. 2. Касе, ки ин ё он асари мусиқиро эҷод мекунад. 3. Он ки чизеро месозад. 4. Соней, омил, оmodасозанда, бонӣ, ихтироъкунанда. 5. Пешаи хунари, навъи хунари.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Соз навохтан (сознавозӣ, навозандагӣ). 1. Созеро навохтан (соз задан), сознавозӣ. 2. Навохтани яке аз анвои созҳои мусиқӣ (барбат, рубоб, қонун, танбӯр, сетор ва ғ.):

*Саодат ба ман рӯй бинмуд боз,
Навозандаи соз бинвохт соз.*

(Низомӣ)

Ад.: Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Соз карда (соз кардан, соз шуда, соз гардида). 1. Сози ҷӯршуда, кӯкшуда. 2. Сози мусиқии соз шуда, соз гардида, ба назм овардани тору пардаҳои сози мусиқӣ, ки барои навохтан омода аст. 3. Сози мусиқӣ, ки тибқи мизон, тартиб, низомии иҷроии мусиқӣ кӯк, соз карда шудааст. *Боз омад он муганнӣ, бо чанги кӯккарда,
Дарвозаи болоро бар халқ боз карда.*

(Мавлавӣ)

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Соз пардохтан. Мафҳум, вожаи хоса, ки аҳли созу овози хирфай дар амалия ва назарияи мусиқӣ (ас. 9-17) истифода менамуданд. Ин таъбир бештар дар амалияи сознавозӣ ва инчунин оҳангсозӣ, созандагӣ ҳам қорбурд мешудааст. Ба С. одатан навозандагону хонандагон, сурудсароян шомил буданд:

*Муганнӣ бигӯ қавлу соз пардоз,
Ки бечорагонро туй чорасоз.*

(Ҳофиз)

Ад.: Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Девони Ҳофиз, Техрон, 1370.

Созпарда - пардае дар дастони танбур, ки ба хоҳири иҷроии ин ё он мақом нимпарда боло ва ё поён фароварда мешавад. Дар дастони танбӯр пардаи шашуми басташуда ва ҳамчунин моҳиятеро дорост, ки мавриди иртифою фуруди он садои "фа бекар" ва "фа диез"-ро медиҳад. Масалан, дар матни мизробии Бузург ташаккули Пардаи Бузург бо С. "фа-бекар"-у "фа-диез" дида мешавад. Мақомҳои Бузург ва Дуғо мавриди С.-и "фа-диез" иҷро мешаванд, аммо мақоми Сегоҳ бошад мавриди истифодаи С.-и "фа-бекар" иҷро мешавад. Дар матни мизробии Рост бошад моҳияти С.-и Пардаи Бузург садоҳои "си-бекар"-у "симол"-ро медиҳад.

Мизроби Рост

Мизроби Бузург

Созҳои алҳон (олоти алҳон). Дар осори хаттӣ созҳоро ба созҳои мусиқии риштай (завот-ал-автор), созҳои бодӣ-нафасӣ (завот-ал-нафх) ва комили онро ҳалқ, ҳанҷараи инсон, созҳои зарбӣ (қубӣ, косот ва алвоҳ) табақабандӣ шудаанд. Ҳар зарбу оҳанге, ки тавассути созҳо эҷод (хориҷ) мешаванд, метавон тавассути ҳалқ адо кард ва аз ҳама комилтарин олот ҳалқи инсон аст. Донишмандони мусиқӣ дар навиштаҳояшон ҳалқи инсонро аз ҳама аввалу комилтар, дуввумӣ созҳои бодӣ (нафасӣ) ва саввумӣ-торӣ, чаҳорумӣ-зарбӣ (косот ва алвоҳ) доништаанд. Дар ҷараёни тақсимабандӣ донишмандон махсусиёти ҳар як аз ин чор гурӯҳи созҳоро собит кардаанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Созҳои завот-ал-ватарин (созҳои дутора, ҷуфттор). Созҳое, ки ду тор дошта ва тобеи қоидаҳои иҷроии созҳои риштай мебошанд (созҳои торҳои абрешимӣ). Усули ҷӯри тору пардаҳои С.З.-ро Мароғӣ тавзеҳ додааст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Созҳои завот-ал-нафх (бодӣ, нафасӣ). 1. Созҳои мусиқии бодӣ, нафасӣ. 2. Созҳое, ки як ё якчанд устувона (сӯроҳ) аз маводи ҷӯб, филиз ва ғ. сохта мешаванд, бо дамидани бод оҳанг, наво аз он берун меояд. С.З. ба чанд шоха тақсим шуда, созҳои ба мутаносиб содда буда ва навъҳои аввалашон бисёр содда будаанд (ной лабак, тутак). Баъзе аз донишмандон таърихи ташаккули созҳои бодиро ба қавми исроилӣ нисбат (Мароғӣ) додаанд (гӯё аз ҳалқи Довуд хориҷ намуда). Намунаи аз ҳама бостонии ин анвои созҳоро аз Ҳафттепа кашф намуфтаанд. Аз С.З. найро комилтарин соз доништаанд.

Ад.: Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1355; Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Созҳои иқоӣ (зарбӣ). Созҳое, ки ҷихати ҳифзу ниғаҳдории усули мусиқӣ ба қор мераванд, шомили гурӯҳи тамоми созҳои зарбӣ, зарбии сафоилӣ ҳастанд (даф, табл, табӯрок, занг, тунбак, доира, дарой, дарои хиндӣ ва ғ.). Созҳои иқоӣ (зарбӣ) одатан тавассути даст, олоти махсус (ҷӯб) навохта шуда, аз қадимати ин гурӯҳи созҳо дар осори тамаддуни моддӣ аҳбору тасвири ҷиёе боқӣ мондаанд. Ҳолот ва усули истифодаи С.И. дар ҳар давраи замон гуногун будааст. С.И. дар ҳунари эҷоди иҷроии мусиқии мақомӣ нақши хоса дошта, хоса сози доира (даф) дар рафифи созҳои асосӣ эътибор дорад.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Созҳои маҷрура (олоти маҷруротӣ). Созҳое, ки бо камонча навохта мешаванд (ғижжак, сато). Созҳое, ки бинобар тавассути камон навохта мешаванд, бо гурӯҳи созҳои маҷрура дохил шуда ва овози ин созҳо ба оби ҷоришаванда (маҷродор) мушобеҳ намудаанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Созҳои мизробӣ. Созҳое, ки савт дар онҳо ба муносибати зеҳни зарба эҷод мешавад. Дар созҳои зарбӣ (қубӣ) низ садо тавассути зарба ба гӯш мерасад, дар созҳои мизробӣ, зарбӣ (нохун-

Созҳои хориҷа

занӣ) ба сим, тор нохун зада мешавад.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон 1330-1335; Воҷаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Созҳои мутлақот. Созҳое, ки навохтан дар онҳо бидуни амали гирифт ва бо иртиош намуҷани симҳо тавассути захма ё зарба, дамиши ҳаво дар лӯлаҳо анҷом мегирад. Мусиқидонон косот, тосот, алвохро аз созҳои мутлақот зикр намудаанд. Созҳои мутлақоти завоҷ-ал-автор (риштаӣ, абрешимӣ) монанди қонун, укрӣ, чанг ва ғ.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1355; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Созҳои муқайидот. Созҳои торӣ, тории захира, ки тавассути захма, нохунзанӣ (зарбзанӣ), рости гирифти дасти чап анҷом мегирад (тор, ситор, панҷтор, дотор ва ғ.).

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон 1330-1335; Воҷаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Созҳои торӣ (олот – завоҷ-ал-автор). 1. Созҳое, ки дорои зеҳ, тор (ватар) ё сим ҳастанд. 2. Созҳои ристаӣ (абрешимӣ). Донишмандони мусиқӣ (Мароғӣ) уд, дотор (Маҳмуди Ҳусайнӣ), танбӯр, танбӯри хуросонӣ (Фаробӣ) доништаанд. С.Т. дар анъаноти мусиқии ҳар давра замон нақши муассир дошта, махсусан тавассути уд, танбӯр, дотор масоили назарии мақомҳоро мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Ад.: Фаробӣ, Китобу-л-мусиқӣ-ал-кабир, Қоҳира, 1956; Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Созҳои хориҷа (олот-ал-хориҷа). Созҳои мусиқие, ки дорои тор (ватар, зеҳ) ё риста (абрешим)-анд ва донишмандони мусиқӣ ин гурӯҳи созҳоро дар радифи созҳои муҳими мусиқӣ шомил намудаанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Тех-

рон, 1366; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Созҳои ҳаракат (олот-ал-ҳаракот, ханнонот). Созҳое, ки бидуни ба қор бурдани ангуштон, бидуни истифода бурдан аз парда аст (навохта шавад), дар адабиёти ҳаттии мусиқӣ олоти-ал-маъозиф тавсиф шуда (сантӯр, қонун, чанг ва ғ.) ин созҳо овози андӯшноку гилаомез, ғаммафзо дошта баррасӣ гардидаанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Бурҳони қотеъ, Техрон 1330-1335; Воҷаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Солиев Алиҷон (с. тав. 1939, ш. Душанбе, ваф. 2007, ш. Душанбе)-Хунараманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1977), хатмқардаи Консерваторияи давлатии шаҳри Тошканд (1964), сарояндаи ҳирфаии осори мусиқии устодона ва мардумии тоҷик. Баъди хатми

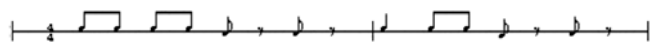
хунаристони олии мусиқӣ фаъолияти иҷроияро дар Оркестри эстради "Гулшан" (1964-1971) оғоз ва идома дода, сипас ба сифати сарояндаи якҷаҳон дар Ансамбли мақомҳои Қумитаи давлати радио ва телевизиони назди Совети Вазирони РСФС Тоҷикистон (1975-1985) хунарамандӣ қарда, асосҳои амалӣ ва назарии санъати мақом ва мақомҳои ро аз устодон Шохназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобов фаро мегирад. С.А. дониш ва малакаи баланди иҷроияро омӯзгориашро минбаъд дар факултаи мусиқии тоҷики Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода чун устод ва мудири кафедраи мусиқии анъанавии донишқадаи мазкур (1985-1990) ба ҳарч додааст. С.А. солҳои 1997-1999) ба ҳайси профессори факултаи санъати Донишгоҳи давлати шаҳри Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров ба хунаромӯзони ҷавон асосҳои амалию назарии санъати мақом ва мақомҳои мусиқии мардумиро омӯзонид, сипас ба қорҳои эҷодӣ машғул буд. Ӯ ба сифати сароянда ва донандаи ҳирфаии мусиқии суннатӣ ва мардумии тоҷик дар чандин симпозиум ва ҷашнвораҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд-1978, 1983, 1987 сароянда ва роҳбари ҳайати хунараи), Исфа-

ра (2003), ширкатию ҳунарнамоӣ карда ва барандаи ҷоизаи ҳосаи Фестивали байналмилалии "Шашмаком" (Душанбе, 2007) аст. С.А. зимни ин муаллифи зиёда аз 50-суруд буда ва дар чандин филмномаҳо (истеҳсоли "Тоҷикфилм"), махсусан филмҳои "Хатти парвоз", "Сандук барои келин" ва ғ. маҳорати баланди иҷроӣ, сабки ҳосу нотакрор, таркибу ифодаҳои санъати сарояндагиро рӯи саҳна овардааст.

Ад.: Бойгонии шахсии Алиҷон Солиев.

Соқинома – аз баҳру усулҳои маъмул дар шеър, мусиқии устодонаи тоҷику форс; Аз анвои шеъри форсии тоҷикӣ буда, авзони шеъриаш дар баҳри мутақориб аст. С. ба шакли маснавӣ аст ва шуруъи шоир дар он бо хитоб ба соқӣ (биё соқӣ...) ва муғанний (хонанда, мутриб) оғоз мешавад ва чун маснавӣ дар анвои шеъри форсии тоҷикӣ бештар муносиби ҳикоят ва баёни шодию қиссаҳо, матолиби гуногуни ахлоқию иҷтимоӣ, ирфонист. С.-ҳо барои бозгӯи дарду армонҳои гӯяндагонаш шакли муносибу пурдоманаи баён аст. Дар ин анвои шеър бештар соқиномаҳои классикони адабиёти форс-тоҷик Низомӣ, Амир Хусрав, Мавлавӣ, Ҳофиз ва диг. шӯҳрати ҳоса доранд. Мавзӯи асосии С. чому бода, соқию майхона ва бо ишороти олии ирфонӣ фалсафӣ ва ахлоқӣ буда, Низомӣ Амир Хусрави Дехлавӣ намунаҳои аввалини олию баргузидаи С.-хоро дар манзумаҳои рӯи саҳна овардаанд. Дар иртибот ба ин анвои шеъри хуниёӣ (рубобӣ) тазкираҳои ҳоса таълиф шуда ва намунаи олии он «Тазкираи майхона»-и Мулло Абдунабии Фаррухзамони Қазвинист, ки дар он намунаҳои ҷолиби зиёда аз 50- соқиномаҳои шуароӣ форсии тоҷикӣ оварда шудаанд. С. дар мусиқии классикӣ тоҷику эронӣ («Шашмаком»-у «Ҳафтадгӯ») нақши муассир дорад. Дар мақомоти тоҷикӣ С. яке аз шоҳҳои Савтҳо буда, бар пояи ин анвои шеъри форсии тоҷикӣ тасниф шуда ва вазни шеъриаш дар баҳри мутақориб мусаммани маҳзӯф аст. Дар анъанаи иҷроӣ баъзан ғазлҳои дар ин вазн эҷодшуда ҳам ба назар мерасанд. Усул,авзони мусиқии С. 4/4 буда, сохтори зарбиаш дар усули доира чунин аст:

Соқинома

Дар мусиқии устодонаи мардумии тоҷик таҳти таъсири зарбу авзони С. таронаю навоҳои мутаддид эҷод шудаанд. Зимни ин дар анъанаи иҷроӣ сарояндагон аз авзони тағйирёфтаи шеъ-

рии С. ҳам истифода кардаанд. Мусиқии С. дорои ифодаҳои рангини савтию тараннумӣ буда, ба шунаванда рӯҳу равони шодона мебахшад.

Ад.: Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1894; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Доирату-л-маорифи форсӣ, Техрон, 1345; Фурсати Шерозӣ, Бухуру-л-алҳон...., Техрон, 1332; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1333; Шашмаком, мураббон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М. Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмаком, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Воҷанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Солеҳи Сеторӣ (Устод Салеҳи Сеторӣ, с.тав. 1559, Бухоро, с.ваф. 1615, Бухоро), сароянда, навозанда, мусиқидони тоҷик. Санъати овозхонӣ, сознавозиро аз падараш омӯхтааст. Барои такмили дониши ҳунари (сознавозӣ, овозхонӣ, асосҳои назарии шеър мусиқӣ ба шогирди Устод Авази Навҷавони Бухороӣ дохил шуда, танбӯру рубоб, сетор ва қонун, таснифсозӣ, шеърро комил омӯхт. Таъби хуби шоирӣ ҳам дошт, рубоию ғазалро некӯ меғуфт. С.С. дар шакли анвои шеърию мусиқии «амал», «нақш», «қавл», «қуллиёт», «савт», «амал» ва ғ. таснифоти рангин ба зарбу навоҳои мақомҳои «Ҳусайнӣ», «Наво», «Ушшоқ», «Ироқ» эҷод намуд. Таснифоти С.С. «Пешрави Сеторӣ», «Нақши Сеторӣ», «Қавли Сеторӣ», «Таронаи Сеторӣ» (бар ашъори шуароӣ замонааш) ва ғ. дар ҳавзаҳои эҷодию иҷроии Бухорою Марв, Самарқанд шӯҳрати зиёд доштаанд.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Р:7005-111, ИВАН Уз.ССР; Муҳаммадзамони Сӯфӣи Бухороӣ, Мухиту-т-таворих, Р:835, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Сохтан. 1. Пардохтан, ба поён расонидани чизе, асари мусиқӣ. 2. Созгор кардану ҷӯр, ҳамонах, ҳамнаво намудани сози мусиқӣ. 3. Созиши соз, бино кардани асари мусиқӣ, дуруст, танзим кардани оҳанг, суруд сози мусиқӣ. 4. Ихтироъ кардан, офаридан, тартиб додан, оростану раванқ додани ҳунари иҷроӣ, такмили сози мусиқӣ, таълифу таснифи асари мусиқӣ. Дар осори адабию мусиқӣ вожаи «С.» серистеъмол аст:

Чунон чун биёмад бисозӣ наво,

Магар Биҷан аз банд бигардад раҳо.

(Фирдавӣ)

Сувора

*Бисоз, эй булбули хушхон навое к-он маҳи мутриб,
Чунон маст аст, к-аз мастӣ намедонад рубоб аз май.*
(Хоҷу)

*Бисоз, эй мутриби хушхону хушгӯ,
Ба шеърӣ форсӣ, савти ироқӣ.*

(Хофиз)

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Девони Хофиз, Техрон, 1370; Девони Хоҷуи Кирмонӣ, Техрон, 1357; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1962-1966.

Соҳиби Хинсир (Соҳиби Хосир, с.тав. номаълум, Мадина, с.ваф. 683 Мадина), сароянда, навозанда, оҳангсоз-таронасаро. Мусиқиро аз падараш, ки аз гуломони муҳочиршудаи Рай ба Мадина (аз ғаниматшудагони халифаҳо) буд, меомӯзад. С.Х. ибтидо бидуни соз ҳунарнамоӣ карда (достонсаро, гӯяндаи достонҳои ҳамосӣ), зарбро дар чараёни иҷро тавассути каф (даст) ва баъзан доира нигоҳ медошт.

Баъдтар ба Хуросон сафар карда, сознавозиро омӯхта, дар сози барбат устод шуда ва баъди бозгашт ба Бағдод бо соз ҳунарнамоӣ намуд. Сози барбатро дар марказҳои сиёсии хилофат роиҷ дод. Дар ин замина корҳои ҷолиби ҳунариро анҷом дода, дар сози барбат пардае зам карда (пардаи Хинсир) аст. Зимни ин ӯ тахти роҳнамоии устодони мусиқии эронитабор дар танзими усули «сақил» корҳои ҳунарий, шогирдон зиёдеро (Иззатулмилод, Сурайч, Ҷамила, Маъбад ва диг.) тарбия намуд. С.Х. дар яке аз шӯришҳои, ки мардуми Мадина зидди халифа карда буданд, кушта мешавад.

Ад.: Абӯлфараҳи Исфаконӣ, Китоб-ал-огонӣ, Миср, 1900-1905; Шайбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1348; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Соҳибов Шохназар

(с.тав.1908, Бухоро, с.ваф. 1972, Душанбе), сароянда (тенори лирикӣ), навозанда (танбӯрӣ), оҳангсоз, донанда ва хифозатгари барҷастаи санъати мақом ва мақомхонӣ, намоёндаи номвари ҳавзаи иҷроии Бухоро, яке аз асосгузорони дастаи мақомхонон дар назди Кумитаи дав-

латии радио ва телевизиони РСС Тоҷикистон (1964), Ходими хизматнишондодаи санъати РСС Ўзбекистон (1944), РСС Тоҷикистон (1957), Узви

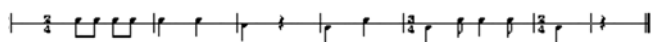
иттифоқи оҳангсозони РСС Тоҷикистон (1948), Лауреати мукофоти давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1972), аз шогирдони ҳунармандаи Домулло Ҳалим (Ибодов 1878-1940). Дехқонзода, дастпарвари мактаби мусиқии шарқи Бухоро (шӯъбаи овозхонӣ, 1925), хатмкардаи Инсти-хореография ва мусиқии ш.Самарқанд (1928-1932), студияи миллии Консерваторияи давлатии Москва (1935-1941). С.Ш. ба сифати омӯзгори суруд ва мусиқии омӯзишгоҳи мусиқии ш.Бухоро, роҳбари мусиқии театрҳои драмавии мусиқии Самарқанд (1931-33), Бухоро (1933-35), роҳбари бадеии Филармонияи давлатии Ўзбекистон (1943-1945), роҳбари мусиқии оркестри соҳии миллии Кумитаи давлатии радиои Ўзбекистон (1945-47) ва ғ. хидматгузори намудааст. Ӯ соли 1947 ба Тоҷикистон даъват шуда, ибтидо роҳбари бадеии Филармонияи давлати РСС Тоҷикистон (1943-1945) хидмат намуда, с.1947 бо ҳамкории устодони мақом Б.Файзуллоев, Ф.Шаҳобов дар сабти «Шашмақом» (ибораат аз 5 ҷилд, Москва, 1950-1967) заҳмат ба харҷ додааст. Фаъолияти эҷодию (оҳангсозӣ) иҷроии С.Ш. хеле рангин буда, мусаннифи даҳҳо суруди романсҳои гуногунмавзӯ аст. Сурудҳои «Дар ҳаваси рӯи ту», «Шарқи озод», «Суруди Ватан», «Пахтачинон месароянд», «Дар водии зарнисори колхоз», «Суруди сурудҳо» (мусиқии намоишномаҳои театри, бо ҳамкории М.Муравин), кантатаи «Шараф ба партия» (бо ҳамкории А.Ленский), достони симфонии «Сегоҳ» (бо ҳаммуаллифии Ф.Шаҳобов, Ю.Тер-Осипов), достон барои оркестри симфонӣ «Ман аз Шарқи Озод» ва ғ. аз офаридаи С.Ш. буда, дар таърихи мусиқии тоҷик мавқеи хоса доранд. С.Ш. чун сарояндаи волоҳунар дар таърихи ҳунарии иҷроӣ нақши муассир дошта, баргузидатарин осори мусиқии мардумӣ, классикиро бо тозаҷӯӣҳои иҷроӣ ба субут расонидааст. С.Ш. барои хидматҳои шоистааш дар тарғибу рушди мусиқии тоҷик бо Ордени Байрақи Сурхи Меҳнат, «Нишони Фахрӣ», Ифтихорномаҳои СССР, РСС Тоҷикистон сарфароз гардидааст. Марқадаш дар мадфангоҳи Сариосиёи ш.Душанбе воқеъ аст.

Ад.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Таджикская музыка, Душ., 2003; Тадж.искусство, М., 2002; Архиви Кумитаи радио ва телевизиони РСС Тоҷикистон ва Филармонияи давлатии Тоҷикистон.

Сувора (савора) – наво, суруди бостонӣ дар мусиқии устодонаи мардумони эронӣ, ки баъдтар чун усули хоси овозӣ ба мақомҳои хоразмӣ ворид

шудааст; Шоҳаи овозӣ (таронавӣ) дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ. Зимни ин ба ғайр аз С. дар таркиби мақомҳои хоразмӣ қаринаи Сувории Дугоҳи Хусайнӣ ҳам ба назар мерасад. Дар силсилаи водии Фарғонаю Тошканд бошад номи оҳанги мӯхташамтаркиб аст. С. дар мақомҳои хоразмӣ, махсусан дар мақомҳои «Рост» («Сувории Рост»), «Сувории Наво», «Сувории Дугоҳи Хусайнӣ» (мақоми «Наво»), «Сувории Дугоҳ», «Сувории Дугоҳи Хусайнӣ» (мақоми «Дугоҳ»), «Сувории Бузург» (мақоми «Бузург») чун шӯъботи муҳими иҷроӣ амал доранд. Усул ва авзони С. равонбахш ва мусикивор аст. Усули доиравии С. чунин аст:

Суво

Мусикӣ ва ифодаҳои оҳангии С. мавзун ва тароватбахш аст. Дар иҷрои С. сарояндагони ҳавзаи иҷроии Хоразм бештар шӯҳратваранд.

Ад.: Ёзбек халқ музикаси, Тош.-т, 1958; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусикӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Султонаҳмади Девона (Султон Аҳмади Нойии Самарқандӣ, с.тав. 1420, Самарқанд, с.ваф.1493, Самарқанд), навозанда, сароянда, оҳангсоз-таронасаро. Дар хонаводаи олими Ҷаҳеҳ ба дунё омада, аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ шӯро шавқӣ зиёд дошта, асосҳои ибтидоии мусиқӣ ва адабиётро аз падараш омӯхт. С.А. муддати зиёд дар шогирдии Абдулмӯъмини Хонанда, ки аз мусикидонони машҳури давр буд, асосҳои сознавозӣ, овозхониро аз худ намуд. С.А. марди хушҳолу ҳозирҷавоб, ҳазол (ҳаҷвгӯю мутобағу) буда, риёкорону рӯҳониёни риёкорро бо сурудхояш мазаммат менамуд ва душманонаш ўро «девона» меноманд, Ҳоча Аҳрори Валӣ (1404-1490) ба С.А. ихлосманду ҳунарашро эҷоз менамуд. Дар маҷлисҳои орифонаи Ҳоча Аҳрор ширкат варзида, бо навои наю таронаҳояш мардумро шод мекард. Дар сози най ихтироот намуда, дар шакли анвои «амал», «савт», «қавл», «рехта», «пешрав», «нақш» ба зарбу навоҳои мақомҳои «Бузург», «Хусайнӣ», «Наво» таснифоти рангине сохта, аз ҷумла «Савти ной», «Пешрави ной», «Кор ба усули Наво», «Нақши Аҳмади ной», «Қавли орифон», «Рехтаи ной» ва ғ. дар ҳавзаи ҳунарии Самарқанду Ҳирот шӯҳрат доштаанд. С.А. ғазалҳои марғуби орифона мегуфт ва Ҳоча

Аҳрору Ҷомӣ пазируфтаанд. Марқадаш дар Ҳоча Абдуи Дарун (Самарқанд) воқеъ аст.

Ад.: Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкирату-шшуаро, Лондон, 1901; Навоӣ, Маҷолис-у-л-нафос, Тош., 1966; Даврешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Султонмаҳмуди Танбӯрӣ (с. тав.1526, Машҳад, с. ваф. номаълум, Машҳад), навозанда (танбӯрӣ), хонанда, оҳангсоз-таронасаро. Мусиқӣ ва шеърро дар зодгоҳаш омӯхта ва он ба камол расида, дар танбӯрнавозӣ. сурудсароӣ нобиғаи мусиқии ҳавзаи иҷроии Хуросон (Машҳад) буд. Дар дарбори Иброҳим Мирзои Сафавӣ муддати зиёд ҳунарнамоӣ карда, сарвари ромишгарони (сознавозон) дарборро ба ўҳда дошт (Устод Султон Маҳмуди Танбӯрӣ дар ин шева бемислу монанда буд, Искандарбеки Муншӣ). С.М. барои сози танбӯр дар шакли анвои «амал», «пешрав», «кор», «нақш», «савт» ва ғ. таснифоти рангине сохта, махсусан «Савти танбӯрӣ», «Пешрави танбӯр», «Амали хубон», «Нақши ситора», «Қавли моҳу хуршед», «Таронаи танбӯр» дар ҳавзаҳои иҷроии Хуросон шӯҳрати зиёд доштааст. Шеърро некӯ (ғазал, рубой, соқинома, мухаммас) мегуфт. С.М. баъди забти Машҳад аз тарафи Абдулмӯъмини Шайбонӣ (1598) баробари дигар ходимони дарбор ба қатл расонида мешавад.

Ад.: Искандарбеки Муншӣ, Таърихи Оламорони Аббосӣ, Техрон, 1346; Машҳун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; 989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Султонмуҳаммади Айшӣ (Султонмуҳаммади Хонанда, с.тав.1420, Ҳирот, с.ваф. тахм. 1502, Ҳирот), сароянда, навозанда, мусикидон, шоир. Шеър мусиқиро ибтидо назди падараш аз фарҳангии Ҳирот омӯхт. Барои такмили дониши мусиқӣ ба шогирдии Устод Шодии Ҳиравӣ дохил шуда, асосҳои сознавозӣ, овозхониро фаро гирифт. С.А. чанд муддат назди Ҳофизи Басир ҳунари қавлсароӣ, марсияхонӣ ва равзасароиро омӯхт ва бо устодаш дар сафарҳои эҷодӣ ба шаҳрҳои Самарқанд, Марв, Бухоро, Сабзавор, Табриз ҳунарнамоӣ карда, аҳли созу овозро ба вачд меоварад. С.А. дар ҷараёни сафар бо устодони созу овоз ҳамкорӣ намуда, дар жанру шакл, навъҳои шеърӣ мусиқии «қавл», «нақш», «соқинома», «савт», «амал», «пешрав» ва ғ. тасни-

Супориш

фоти гуногунмавзӯ сохтааст. Ба ашъори Ҷомӣ, Навоӣ ва диг. «Савти ороста», «Нақши дилангез», «Амали ошиқон», «Қавли орифон»-ро тасниф карда, «Куллии Наво»-яш дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳирот, Самарқанд шӯҳрати зиёд касб менамояд. Ба «Савти Айшӣ», «Таронаи Ушшоқ», «Пешрави Айшӣ», «Нақши Сабо» (матни ин таснифотро С.А. сохта) устодони созу овози Ҳирот назираҳо таснифот кардаанд.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-л-нафоис, Тош., 1966; Даврешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, қ.1, 1373; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ.3, Душ., 2004.

Султонмуҳаммади Удӣ Самарқандӣ (с.тав. 1438, Самарқанд, с.ваф. 1499, Самарқанд), навозанда, сароянда ва мусикидони тоҷику форс мусикиро (сознавозӣ) аз падараш омӯхта, барои такмили маҳорат ба Ҳирот рафт. Дар сози уд шӯҳрати зиёд касб карда, чанд муддат дар дарбори Султон Аҳмад ибни Абӯсаъид (1494-1496) ба сифати сарвари ромишгарони дарбор хидмат намуд. С.У. ба Бағдод низ сафар карда, муддате чун муриб дарбор хидматгузори намуда, боз ба зодгоҳаш баргашт. Дар бозгашт чанд асар дар шакли анвои мусиқии «амал», «пешрав», «савт», «навбат», «қавл» сохта, «Амали сахро» (ба ғазали Саъдӣ), «Савти корвон» (ба ғаз.-Саъдӣ), «Амали гургу рама» (ба ғаз.Ҳофиз) ва ғ. раҳоварди ӯ аз Бағдод аст. С.У. инчунин дар тазмини зарбу навоҳои мақомҳои «Рост», «Наво», «Ҳусайнӣ», «Ирок» таснифоти рангине сохта, аз ҷумла «Пешрави Удӣ», «Кор ба савти Сегоҳ», «Амали тарона», «Амали Ирок», «Амали чубон ва рама», «Савти ғарибон», «Нақши Боғи дилкушо», «Нақши Боғи шамол» ва ғ. (матни ин таснифот аз мусанниф) дар ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанду Марв, Бухоро, Ҳирот шӯҳрати зиёд доштаанд.

Ад.: Шарафуддин Али Яздӣ, Шарафнома, Р:662, ИВАН Уз.ССР; Абдураззоқи Самарқандӣ, Матлаъу-л-саъдайн, Р:4135, ИВАН Уз.ССР; Даврешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Даврешалии Чангӣ, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ.3, Душ., 2004; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас. 12-15, Душ., 1989.

Султон Ҳакими Марвихон (с.тав. 1896, Бухоро, с.ваф. 1952, Бухоро), сароянда, таронасаро-оҳангсоз, намояндаи ҳавзаи иҷроии мусиқии мардумии устодонаи Бухоро, марвисаро, донандаи анъаноти устодонаи мусиқии тоҷик. Зиндагӣ

ва фаъолияти эҷодии С.Ҳ. дар муҳити ҳунарии шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Марв ва Қарқӣ сурут гирифта, санъати иҷроиро аз Устод Идихони Хонанда (1896-1914), Устод Карими Ҳофиз (1868-1928), Ҳочихони Дуторӣ (1867-1922) ва диг. омӯхтааст. Дар иҷроӣ шакли анвои мусиқии «нақш», «тасниф», «марвӣ», таронаҳои классикии дар заминаи мақомҳо эҷод шуда, дар иҷроӣ «бадеҳа», суруду таронаҳои мавсимӣ маросимӣ маҳорати баланд ба ҳарч додааст. С.Ҳ. таъби хуби шеърӣ ҳам дошта, рубоӣ, маснавӣ ва соқиномаҳои рангин гуфта ва иҷро намудааст. Намунаҳои баргузидаи барномаи иҷроии С.Ҳ. гирдоварӣ ва сабт шудаанд.

Ад.: Маводи пажӯҳишҳои майдонии Романовская Е.; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Султон Ҳошими Танбӯрӣ (с.тав.1598-1600, Хуросон, с.ваф. 1675-76, Табрез), мусикидон, танбӯрӣ, оҳангсоз-таронасоз, намояндаи машҳури ҳавзаҳои ҳунарии Хуросон, Табрез. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодӣ дар замони салтанати султон Иброҳим Мирзо (1568-1606), шоҳ Аббоси аввал (1618-1660), шоҳ Аббоси дувум (1674-1699) қараён гирифта, мусиқӣ, шеър ва ҳунароҳои амалиро (хаттотӣ, ҳалқорӣ) аз падараш омӯхт. Дар сознавозӣ (танбӯр) тозақориҳои ҳунари намуда, дар ҳамнавоии ин соз дар шакли анвои шеърӣ мусиқии «савт», «амал», «нақш», «кор», «пешрав», «қавл», «рехта» таснифоти рангин сохта, асарҳои «Амали танбӯр», «Кори танбӯр», «Қавли мурассаъи танбӯр» ва ғ. дар ҳавзаҳои иҷроии Хуросон, Табрез шӯҳрати зиёд дошт ва назираҳои зиёди мусикиро рӯи сахна овардааст. Таъби хуби шоирӣ дошт ва ғазал, маснавӣ, соқинома, рубоӣҳои рангин сурудааст.

Ад.: Соммирзо, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1348; Нафисӣ С. Таърихи намунаи наср..., Техрон, 1344; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, қ.1, Техрон, 1373.

Супориш – гузариш, аз як вазъ, ҳолат ба ҳолати дигарро гуянд; Дар санъати мақом ва мақомсароӣ бахши таронавии (овозӣ) мақом, ки бидуни тағйирот ва дар иртиботи ногусастанӣ аз қисми аввал ба қисми дувум гузаштан ва аз ин шакли хурди таронавӣ истифода бурдан аст. Дар С. одатан дар қисми таронавӣ бо ниғахдошти равиш, усули иҷро аз шоҳаи аввал ба дувум гузаштан аст. С. василаест, ки аз таронаҳои «Са-рахбор», ба шоҳаҳои дигар, яъне «Талқину Наср» ва сипас ба «Уфар»-ҳо гузаштан аст. Зимни ин С.

дар санъати мақом ва мақомсароӣ вазифаи хотима, анҷом бахшиданро ҳам иҷро мекунад. Возеҳ аст, ки таронаҳо одатан натоиҷи хотимавии оҳангӣ надошта ва дар шакли нотаомом мемонанд ва ниёз ба С. доранд. Агар шӯъбае ба иҷро расад ва ба баҳши тарона гузаранд бо С. анҷом меёбанд. Аз ин нигоҳ С. хидмати хулосакунандаро иҷро менамояд. С.-ҳо бештар дар заминаи пирояҳои нотамоми оҳангии шӯъбаҳо сурат мегиранд ва ниёзи хулосакунандагӣ пайдо шуда ва баъзан супоришхоро тарона меноманд.

Ад.: Шашмақом, мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, Москва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тошкент, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тошкент, 1963; Ражабов И. Мақом асослари, Тошкент, 1992; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душанбе, 2006; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фаҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Воҷанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

«Суруд» (срут, срот, суруд). 1. Овози нишотангез, нағма, лаҳни нишонбахш, шеърӣ мавзуну оҳангдор, ки саршор аз ифода, тазйин, рангомезиҳои тараннумӣ, ҷанбаҳои миллӣ, тавсифӣ, ситоишӣ, ҳамосӣ ва родмардию ватанхоӣ дорад. Намунаи олии сурудҳои хирфай (устодона), ки бар пояи баланди ҳамосӣ, ситоишӣ ва тавсифӣ нигошта шуда «Суруди Хусравонӣ» (Хусравонин, Хусравонӣ воч. Срот-и Хусравоник)-и Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки бар ситоиши Хусрави Парвиз (591-628), шукӯҳ, шаҳомат, нерӯи бузурги императори эронӣ (ориёӣ)-ро васф намудааст, мебошад. 2. «С.» каломӣ рангомези шеърӣю мусиқист, ки баёнгарӣ мавзӯ-оти гуногун: ситоиши ақлу хирад, зебӣ, некӯкорӣ, родмардӣ, лашкаркашиҳои шохон, қаҳрамонӣ, ишқу ошиқӣ ва ғ. аст. 3. Тараннум ба калимаю ибораҳои вазну қофиядор, оҳангдору мавзун, ки дар ҷанд мавзӯъ эҷодшударо гӯянд: суруди хоҷаён (дар васфи Каъба, ки оташи шавқӣ хонаи Худоро дар дили зоирон мепарварад). 4. Навъи шеърӣю мусиқист, ки тавъам бо калом буда, оҳанги он бояд ҷаззобу равон бошад, Матни «С.» бояд дорои мавзӯоти ватандӯстӣ, шуҷоат, далерӣ, родмардию дар вучуди мардум илқо намояд. Аксари «С.» саршор ва пироста аз ин мавзӯотанд. Бисёре аз «С.»-ро дар ситоиши ҳокимони вақт ҳам суруда шудаанд. 5. Тарона, лаҳни некӯи овозӣ. Дар истилоҳи мусиқӣ овозест, «воқеъ дар замони маҳсус-ил-қадр, ки дар тамоми он замони вусто аз ҳиддату сикл дошта бошад» (Сай-

рафӣ, Хулосату-л-афкор фи маърифату-л-адвор): *Чу дахлат нест харҷ оҳистатар кун, Ки меҳонанд маллоҳон суруде.*

(Саъдӣ)

Рӯдакӣ ҷанг баргирифтӯ навохт, Бода андоз к-ӯ суруд андохт.

(Рӯдакӣ)

Ҳеҷ роҳат менабинам дар сурудӯ руди ту, Чуз, ки аз фарёду захмат халқро қотура сохт.

(Рӯдакӣ)

Ҳамехурад ҳар кас ба овози руд, Ҳамегуфт ҳар кас ба шодӣ суруд.

(Фирдавсӣ)

Ҳанҷара дар суруд нек ояд, Ҷомаи ғам кабӯд нек ояд.

(Саной)

Аз сухан ҷизе наёяд ба ҷуз овоз, Мард аст, он ки бидонист суруд.

(Носири Хисрав)

Суруди паҳлавӣ дар нолаи ҷанг, Фиканда сӯзи отаи дар дили танг.

(Низомӣ)

Навои назми ӯ хуштар зи руд аст, Саросар қавлҳои ӯ суруд аст.

(Низомӣ)

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роч, Лахнаув, 1892; Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377; Воҷанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Низомӣ, Куллийёт, Техрон, 1374; Носири Хисрав, Куллийёт, Душ., 2003; Саъдӣ, Куллийёт, Техрон, 1366; Фирдавсӣ, Шоҳнома, Душ., 1964-66; Носируддиншоҳи Ҳусайнӣ, Шинохти шеър, Техрон, 1376; Аббос Моҳёр, Арӯзи форсӣ, Техрон, 1376.

Сурудгӯӣ (сурудхон, сурудгӯён, сурудсаро).

1. Шаҳсе, ки суруд мегӯяд (меҳонад), гӯяндаи суруд, сурудгӯянда, хонанда, сарояндаи суруд, муғаннӣ, мутриби сурудсаро:

Булбул чу сабза дид ҳама гашта мушкбӯӣ, Гоҳе сурудгӯӣ шуду гоҳ нағмагон.

(Манучехрӣ)

Аз машғалаи нишотҷӯён, Соҳиб расад сурудгӯён.

(Низомӣ)

2. Мутриб, хонанда, ровие, ки дар ҳоли суруд гуфтан аст:

Ҳар дам зи диёри хештӯён, Ба ранҷат шудӣ сурудгӯён.

(Низомӣ)

3. Шоире, ки суруд мегӯяд (суруднавис, эҷодкори суруд), шоир-сурудсаро, сурудсаро-ху-

Суруди порсӣ

ниёгар. дар анъаноти эҷодию иҷроӣ, пеша эҷоди иҷроӣ суруд кори як нафар будааст. Борбад, Рӯдакӣ ва дигарон шоир сурудсаро-ромишгар, ромишгар-шоир буданд.

Ад.: Розонӣ А. Шеърӯ мусиқӣ ва созу овоз..., Техрон, 1342; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Сурудхон, сурудсарой. 1. Овозхон. 2. Нағмасарой, овозхон, шахсе дар иҷроӣ иҷроӣ суруд маҳорати хуби сарояндагӣ ба харҷ медиҳад. Дар таърихи мусиқии мардумони эронӣ, махсусан замони Сосониён (222-651) сурудсароён ба гурӯҳи хоса табақабандӣ шуда ва чун пешаи касбӣ пазируфта мешуд. Дар анъанаи иҷроӣ махсусияти жанрии шеърӣ мусиқӣ суруд ва сабки хоси иҷрокунадагии он риоя шуда, на ҳама иҷрокунадаро «С.» ном мебуданд:

*Сурудгӯй шуд он мурғаки сурудсарой,
Чу ошиқе, ки ба маъшуқи худ диҳад пайғом.*

(Кисо)

*Бисоти бог кун аз гуна гуна ҳала базм,
Сарой хулд кун ба нағмаи сурудсарой.*

(Унсурӣ)

*Шавад ба бӯстон дастонзан сурудсарой,
Ба ишқ бар гули хушбӯй булбули хушдам.*

(Сӯзанӣ)

*Бо ҳама некӯӣ сурудсарой,
Рудсозӣ ба рақс чобук пой.*

(Низомӣ)

Ад.: Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Унсурӣ, Девон, Техрон, 1346; Унсурӣ, Девон, Техрон, 1345; Розонӣ, Шеърӯ мусиқӣ..., Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роч, Лахнава, 1892; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

«Суруди Балх». Аз сурудҳои машҳури бостонии форсии тоҷикӣ. Мардуми Хуталон дар ҷанги зидди сардори араб Асад ибни Абдуллоҳ ғолиб омада ва чун ба Балх расид мардуми Балх (кӯдакон) дар ҳаққи ӯ суруди таънаомез эҷод намуданд. «С.Б.» аз куҳантарин суруди форсии тоҷикии баъди забти арабист, ки бо номи суруди кӯдакони Балх дар таърих сабт шудааст:

*Аз Хуталон омадия,
Пару табаҳ омадия.
Обора боз омадия,
Хушқу низор омадия.*

Ад.: Зарринқӯб, Дар қарни суқут, Техрон, 1355; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Нафисӣ С. Таърихи назму наср..., Техрон, 1344; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

«Суруди Каркуй». 1. Силсилаи созию овозии мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Маҷмӯи силсилавии ситоишӣ, ниёишӣ, ки дар ҷашну маросимҳои дарборӣ, мардумӣ иҷро мешуд. Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) дар заминаи ашъори «С.К.» силсилаи қомили мавсимӣ, маросимии устодона ба рои маросиму ҷашнҳои Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст. Ашъори «С.К.» шашҳиҷой буда, бинабар ба аҳбори манобеи ҳатти мавзӯан ҳамосӣ, таърихист ва ба лаҳҷаи мардуми Бухорою Балх, Сиистон мутобиқат дошта, то забти араб аз маъруфтарин осори шеърӣ мусиқӣ маҳсуб мешуд. Дар «С.К.» қавонини барҷастаи шеърӣ, мавзӯӣ ва иҷроӣ мувоот шуда, дар осори таърихӣ, адабии «Таърихи Сиистон» як шоҳаи он барҷомона аст, ки аз рангомезии мавзӯӣ, сохтори муназзаму бадеӣ шеърӣ замони Сосониён гувоҳӣ медиҳад. Дар фасли маҳсули «Таърихи Сиистон» роҷеъ ба моҳияти бадеии «С.К.» тавзеҳоти ҷолибе оварда шуда ва аз мавҷудияти сабки хоси адабиёт, жанри суруд, равияи иҷроии мардумони Эрони шарқӣ (Бухоро, Марв, Самарқанд, Балх) дар замони Сосониён (Борбади Марвазӣ – қофиласолори мусиқии устодона) далолат медиҳад. Намунаи ашъори як шоҳаи «С.К.», ки дар «Таърихи Сиистон» маҳфуз мондааст:

*Фарруҳат бодо рӯш,
Ҳанида Гаршосб ҳӯш.
Ҳаме пур аст аз ҷӯш,
Нӯш кун май нӯш.
Дӯст бад огуш,
Ба офарин ниҳода ба гӯш.
Ҳамеша некӣ гӯш,
Ки дай гузашт дӯш.
Шоҳо, худоягоно,
Ба офарини шоҳӣ.
(Афрӯхта бодо равшаной,
Оламгир бодо ҳуши Гаршосб.
Ҳаме пур аз аз ҷӯш,
Нӯш кун май нӯш.
Дӯст бидор дар огуш,
Ба офарин на гӯш.
Ҳамеша некӣ куну некӯкор бош,
Ки дирӯзу дишаб гузашт,
Шоҳо худоягоно
Ба офарини шоҳӣ.*

3. Дар асри 9-10 дар заминаи «С.К.» силсилаи нави сурудҳои мавсимӣ, маросимӣ ҳамосӣ чун «Суруди Мовароуннаҳрӣ» рӯи сахна омадааст.

Ад.: Муъин, Мазди Ясно ва адаби форсӣ, Техрон, 1348; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Шайбонӣ А. Аз Куруш то Пахлавӣ, Техрон, 1355; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Суруди порсӣ» (Парсиксрут). 1. Аз сурудҳои силсилаи мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Аз маҷмӯи сурудҳои Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст. 3. Маҷмӯи хосаи сурудҳои ҷашнӣ, ки мансуб ба шоҳаи ҷаҳоруми «Хусравонӣ»-и Борбади Марвазӣ. 4. Аз сурудҳои машҳури ҷашнӣ, ки дар анъаноти мусиқии ас.10-12 эътибори шоиста касб намудааст. 5. Гӯшаи тавсифӣ, тантанавӣ дар мақоми «Кучак» (Зерафканд «Дувоздаҳмақом», ас.12-13). 6. Қитъа, шоҳаи тантанавӣ дар таркиби «Маҷлисафрӯз» («Дувоздаҳмақом, ас. 13-14 ва ибтидои ас.15).

Ад.: Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги анҷуманоро, Техрон, 1294; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Суруди сурудҳо. Маҷмӯи силсилави Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) «Срот-и Хусравоник» («Суруди Хусравонӣ», «Хусравонӣ», «Хусравонӣ-ёт»), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) эҷод кар-

дааст, аз ҷумлаи суруди сурудҳост. Матни он аз шеърҳои ҳиссии дорои қофия ва қадри тӯлонии мавзуну пуроханг ва хондану навохтани он танҳо дар ҳузури шоҳону сарварони давлат, маҷлису базм, нишастҳои расмӣ, нишастӣ мӯбадон ва оташкадаҳо сурат мегирифт. Ниг.: «Хусравонӣ».

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Наршахӣ, Таърихи Бухоро, Париж, 1892; Таърихи Сиистон, Техрон, 1314; Тамаддуни Эрони Сосонӣ, Техрон, 1337; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

«Суруди Хусравонӣ». 1. Аз маҷмӯи сурудҳои силсилаи мавсимӣ, маросими Борбади Марвазӣ (598-99 – 628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) эҷод кардааст. Ниг.: «Хусравонӣ».

Сухансигол. 1. Дар анъанаи иҷроӣ эҷодии мақому мақомхонӣ ҳунарманд, навозанда, оҳангсоз, хонандаи боҳунару босавод, ки таркиботи шеърҳои мусиқиро дар пояи ҳирфай медонанд ва дар ҷараёни иҷро (хонандагӣ, навозандагӣ) эҷозии ҳунари ба ҳарч медиҳад. 2. Нағмапардоз (бисёр волоҳунар), сухансиголу овозпардоз (овозхони сеҳрову сеҳрофарин).

Булбул ба сухансигол бошад,

Бе гул ҳама сол лол бошад.

(Низомӣ)

Ад.: Низомӣ, Куллийет, Техрон, 1374; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Т

Таваллоев Маҳмадат (с.тав.1937, ш.Хоруғ), саторӣ, оҳангсози мардумӣ, донанда ва иҷрокунандаи осори мусиқии ҳавзаи фарҳангии Бадахшон, Артисти хизматнишондодаи РСС Тоҷикистон (1986). Сознавозӣ, осори мусиқии мардумиро назди устодони мусиқии Бадахшон М.Маҳмадҷосуфов, Н.Қурбонхусейнов, Н.Одинаев ва диг. андӯхтааст. Фаъолияти ҳунариашро дар театри драматикӣ мусиқии Хоруғ ба номи Рӯдакӣ (аз с.1954) оғоз намуда, дар барномаҳои ҳунари бо иҷрои асарҳои рангини мусиқӣ тавассути сози сатор иштирок намуда, инчунин барои сарояндагон, намоишномаҳои театри мусиқӣ, сурудҳои гуногунмавзӯ эҷод менамояд. Т.М. чун сатории волоҳунар барои ин соз чандин оҳангҳо («Гули садбарг», «Гулчаман», «Сарахбори кӯҳистон», «Сайри кӯҳсор», «Интизорӣ» ва ғ.) тасниф карда, чандин саториёни ҷавонро ба шоҳроҳи ромишгарӣ раҳнамоӣ намудааст. Т.М. иштирокдори чандин ҷашнвораҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1987), даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар Ўзбекистон (1983) буда, бо барномаҳои ҳунари дар ҳаёти устодони мусиқӣ ба чандин кишварҳои ҷаҳон (Олмон-1983, Афғонистон-1984, Гурҷистон-1985, Таиланд-1986, Фарсия-1992, 1994) сафарҳои ҳунари намуда, барои хидматҳои шоистааш дар тарғиб, рушди мусиқии тоҷик бо Ифтихорномаҳои ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Тавофиқ (тавофуқ). 1. Чанд савт аст, ки дар як замон ва бо ҳам ба гӯш мерасанд. 2. Чанд оҳанг ё чанд ҷумлаи мусиқӣ, ки рӯи ҳам қарор гирифта, дар як замон ба гӯш мерасанд. 3. Бо ҳам мувофиқ шудан; муттаҳид шудан бо якдигар; мувофиқат намудан бо якдигар; созгорӣ намудан; созгор; созиш; мувофиқату ҳамоҳангӣ. 4. Вақф додани нӯшҳои мусиқӣ бар пояи як қоида.

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, 1294; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Ҳусейналии Маллох, Ҳофиз ва мусиқӣ, Техрон, 1357; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Тавсият-тавсия. 1. Дар осори хаттии назарии мусиқӣ Т. ба маънии кӯк, ҷӯр намудан (ҳамо-

ханг кардан), симҳои созшуда, яксонӣ, баробарӣ. 2. Дар ҳамоҳанг намудани торҳои уд ин истилоҳ пеш ифода шуда ва сози уд аз созҳои комил маҳсуб шудааст. 3. Дар кӯки қонун ҳам аз «тарикат-ал-тавсият-ал-автор» истифода мешавад. 4. Форобӣ (875-952) дар кӯки танбӯри хуросонӣ ҳам собит менамояд, аз ҳамаи кӯк, ҷӯрҳо «ат-тавсияту-л-форсия»-ро (кӯки форсӣ) саҳеҳ мешуморад. (Баъзе донишмандон ин кӯкро ҷӯри Залзали Розӣ (721-779) медонанд).

Ад.: Форобӣ, Китобу-л-мусиқӣ-ал-кабир, Қоҳира, 1956; Форобӣ, Мусиқии кабири Форобӣ, Техрон, 1375; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Тавсияту-л-бухорӣ. Кӯки бухорӣ, аз анвои ҷӯр, кӯки машҳури созҳои мусиқӣ, ки Форобӣ (875-952, «Китоб-мусиқӣ-ал-кабир») мавриди баррасӣ қарор дода, онро кӯк, ҷӯри ҳамсадо дар танбӯр (танбӯри хуросонӣ) доништааст. Дар анъанавии иҷроии мусиқӣ инчунин кӯкҳои: «ал-тавсият-ал-ҷилия» (кӯки гелонии танбӯр), ал-тавсият-ал-машҳур (кӯки маъмули танбӯри маъруф), ки Форобӣ таҳқиқ кардааст, мавриди истифодаи аҳли мусиқӣ будаанд.

Ад.: Форобӣ, Китобу-л-мусиқӣ-ал-кабир, Қоҳира, 1956; Мусиқии кабири Форобӣ, Техрон, 1375; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Тағйири мақом. Дар ҷараёни иҷрои як қитъа, порчаи мусиқӣ ва аз гӯшае ба гӯшаи дигар рафтан, ё аз мақоме ба мақоми дигар рафтан, агар аз пардае ё аз мақоми бузург ба мақоми хурд тағйир анҷом ёбад, онро тағйири мақом (шӯъба, гӯшаҳои он) гӯянд. Агар аз пардаи хурд ба пардаи бузург тағйир сурат гирад, онро ҳам тағйири мақом мегӯянд. Иваз шудани муваққати як лаҳн дар васати порчаи мусиқӣ, зеро қитъаеро аз аввал то охир дар як лаҳн (тон) бинавозанд мӯҷиби ҳаловату нашидабахшии шунаванда мегардад. «Т.м.» муваққатӣ аст ва анҷоми қитъае боястӣ бо лаҳни (тон) аввал бошад.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

«Тазкирату-н-нағам» (с.таъл. номаълум, форсии тоҷикӣ, мансуб ба қалами Мухаммадмӯъмин ибни Абӯмӯҳсини Хусайнии Гунободӣ, с.тав.1620, настаълик, захираҳои нусхаҳои хаттии Донишгоҳи Техрон, Ш.:624.5, 661), аз таълифоти муҳим оид ба таърихи ташаккули рушди мақомҳо («Дувоздахмақом», масоили бадеию зебоишиносии мусиқист. »Т.н.» иборат аз муқаддима, ҷаҳор фасл ва хотима аст. Дар муқаддима муаллиф сабаби таълифи рисола ва он чи дар «Т.н.» мавриди баррасӣ мешавад, ба риштаи таҳрир омадааст. Дар муқаддима инчунин баъзе аз ҳулосаҳои Форобӣ, Ибни Сино ва диг. доир ба махсусиёти мусиқӣ натиҷагирӣ шудаанд. Мусиқӣ чун илм ва ҳунар дар фасли аввали «Т.н.» («Дар тасмияи мусиқӣ») ба риштаи таҳқиқ омада, асосан паҳлӯҳои назари бадеию зебоишиносии созу овоз дар мисоли лаҳну навоҳои мақомҳо («Дувоздахмақом») баррасӣ шудааст. Масоили омӯзиш, таҳқиқи мақомҳо чун падидаи нодири мусиқӣ, доништан, ҳифзу иҷрои он дар фасли дувум («Дар боби доништани мақом») тавсиф шуда, махсусан нуктаҳои Гунободӣ дар иртибот ба махсусиёти мақому таркиботи он хеле ҷолиб буда, ҳулосаҳои таҳлилий дар заминаи таҳаввулотии таърихӣ, эҷодию иҷрои ин шоҳкории ҳунарий (замони муаллиф) натиҷагирӣ шудаанд, ҷолиб аст. Шӯъбаҳои мусиқӣ дар таркиботи мақомҳо аз муҳимтарин сохтори силсилавии оҳангӣ, бадеист дар фасли саввум («Дар шӯъба») таҳлил шуда, махсусиёти 24-шӯъба, усули эҷод ва ҳолати воқеияташон дар маҷмӯи 12-мақом (парда) соддаву раван ба силки таҳрир омадаанд. Ин мавзӯ дар фасли ҷаҳоруми таркиботи мақомхост, шаш овоза («Моя», «Наврӯз», «Салмак», «Гавашт», «Гардуния», «Шаҳноз») дар ҳамохангию иртибот ба 12-мақом, 24-шӯъба тавзеҳу тафсир шуда, нуктаҳои таҳқиқии мусиқидонони пешин дар иртибот ба таҳаввулотии ҳунарию эҷодии ас.16-17 қорбаст гардидаанд. Бахр, усулҳои мусиқӣ ҳам дар фасли алоҳида («Дар баҳри усул») баррасӣ шуда, 17 баҳри усул, ки дар таҷрибаи эҷодию иҷроии санъати мақомҳо, умуман мусиқӣ аз масоили муҳим ба риштаи таҳқиқ омадааст. Бисёр нуктаҳои тафсирии «Т.н.» дар иртибот ба баҳри усул ҷолибу омӯхтанист. Шакл, анвои шеърию мусиқӣ ҳам аз назари муаллифи «Т.н.» дур намонда, ин мавзӯ дар фасли шашум («Дар таснифоти мусиқӣ») тафсир гардида, муҳиммияти шаклу анвои шеърию мусиқии «амал», «қор», «савт», «миёнхона», «сархона», «қавл», «нақш», «рехта», «сачъ» ва ғ. бо бардошт аз тафсироти мусиқидонони пешин ҳулоса шудаанд. Дар хотимаи «Т.н.»

мисли дигар таълифоти мусиқӣ масоили бадеии мусиқӣ, нақши он дар тарбия, камолоти инсон бо истифода аз нуктаҳои таҳқиқии пешиниён натиҷагирӣ гардидаанд. Аз нигоҳ метавон гуфт, ки «Т.н.» аз таълифоти назарии мусиқӣ буда, дар он раванди фикрию таҳқиқии мусиқии ҷавзаҳои ҳунарии Хуросону Эрони нимаи дувуми ас.16 ва нимаи аввали ас.17 ба риштаи таҳрир омадааст.

Ад.: Хусайнии Гунободӣ, Китобхонаи Донишгоҳ (Техрон), Ш.661; Донишпажӯх М. Саду сианд асар ба забони форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1346; Донишпажӯх М. Мудовимат дар усули мусиқии Эрон, Техрон, 1355.

«Тақов». 1. Аз тарона, сурудҳои мавсимӣ, маросимии замони Сосониён (222-651). 2. Аз таснифоти силсилавию мавсимӣ, ки барои ҷашну маросимҳои шоҳони Сосонӣ эҷод шудааст. 3. Аз оҳангҳои маъмули ҷашнии мардумони Хуросону Мовароуннаҳр, ки дар рӯзҳои тоҷгузории шоҳон иҷро мешудааст (ас.9-10):

*Вақти саҳаргаҳ Ҷаков хуш бизанад дар «Тақов»,
Соатаке Ганҷи гов соатаке Ганҷбод.*

(Манучехрӣ)

4. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Бузург» (ас.12-13). Минбаъд дар осори хаттии мусиқӣ аз барҷоияти «Т.» ба сифати гӯша, шӯъба дар таркиби мақомҳо ахборе сабт нашудааст.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнаув, 1892; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Тақя. Тақя дар забони гуфтугӯӣ, тақяи калима, ки ба ихтисор тақя гуфта мешавад. Дар мусиқӣ сифати барҷастагии баъзе аз ҳичоҳост, ки ифодагари максуд аз калом, оҳанг аст. Таъкиди ҳичоҳ вобаста ба таъсир аз фишори нафас дорад. Ба ду истилоҳ тақяи шиддат (дар адои чанд ҳичои баробар, яке аз ҳичоҳ бо шиддат танаффуси бештар зухур намояд) ё тақяи нафас баён мешавад ба тавре ки донандагони арӯз аз истилоҳи тақя нахустин бор дар таҳқиқи арӯзи форсии тоҷикӣ мавриди истифода намудаанд. Дар анъанаи мақом ва мақомхонӣ аз Т. истифодаи зиёд мешавад.

Ад.: Шоҳ Хусайнӣ, Шинохти шеър, Техрон, 1376; Тақии Биниш, Шинохти мусиқӣ..., Техрон, 1376; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Талқин

Талқин (ар. дар дахон ниҳодан, ёд додан, фаҳмонидан) -шакли оҳангиест, ки мадҳали мавзӯҳои аслии "Шашмақом"-ро тапшиқ мекунад. Талқин одатан дар "Шашмақом" пеш аз мавзӯи асли ба шакли суруди алоҳида меояд.

Шӯъбаи якуми "Шашмақом" 5 "Талқин" ва як "Талқинча"-ро дар бар мегирад: "Талқини Уззол", (мақоми Бузург), "Талқини Ушшок" ва "Талқинчаи сабо" (мақоми Рост), "Талқини Чоргоҳ" (мақоми Дугоҳ), "Талқини Баёт" (мақоми Наво), "Талқини Сегоҳ" (мақоми Сегоҳ). Дар мақоми "Ирок" "Талқин" вучуд надорад.

"Талқин"-ҳо аз лиҳози лаҳнӣ бо мақомҳои гуногун дар иртибот мебошанд ва ба таркиби шӯъбаи якуми мақомҳо аз системаи лаҳнии "Дувоздаҳмақом" ворид шудаанд.

"Талқин"-ҳо оҳангҳои муфарраҳ ва дилнишинанд ва бино бар ин бисёр оҳангҳои халқӣ бо усули "Талқин" эҷод гаштаанд. "Талқин" чун истилоҳ бо усули "талқин" алоқаманд аст. Усули "Талқин" дар шӯъбаи насри "Шашмақом" мавқеи хосро ишғол менамояд. Аз лиҳози сохт ин усул мураккаб буда, ду усули мустақилро дар таркиби худ пайваस्त намунадааст. Аксари истилоҳоти "Шашмақом" дар таркиби худ номи ин ё он усулро доранд: "Талқини Уззол", "Талқини Баёт" ва ғайра, ки ин гуфтаҳои тақвият медиҳанд. Аз лиҳози лаҳнӣ талқинҳо дар асоси маводи оҳангии Сарахбор ва усули "талқин" тапақкул меёбанд. Ба сифати матни талқинҳо ва насрҳои ашъори (ғазалҳо, мухаммасҳо ва дигари) шоирони классикии тоҷик, аз ҷумла Рӯдакӣ, Ибни Сино, Анварӣ, Саъдӣ, Ҷомӣ, Восифӣ, Мушфиқӣ, Бедил ва дигарон гирифта шудаанд.

Масалан, дар "Талқини Сегоҳ" матни таронаи халқӣ истифода шудааст:

*Садқа, садқа, садқа шаваме,
Чағми хуммори туро,
Шаҳди гуфтори туро,
Холи руҳсори туро.
Садқа, садқа, садқа шаваме,
Боз дидори туро садқа!*

Дар наشري Ю. Рачабӣ ин матн дар таронаи VII-уми су-пориши "Сарахбори Сегоҳ" низ бо забони тоҷикӣ сабт гаштааст. Матни таронаи VII-ум су-пориш чу-нин аст:

*Садқа, садқа, садқа шавам эй
Боз чағмони туро, лаъли сероби туро,
Зулфи нурчини туро,
Садқа, садқа, садқа шавам эй
Боз чағмони туро*

Қобили қайд аст, ки дар "Шашмақом" сабти усу-

ли "Талқини Уззол", "Талқини Ушшок", "Талқини Ирок", "Талқини Сегоҳ" ва баъзе дигар асарҳои силсилаи "Шашмақом" дар мизони 3/8+3/4 омадааст, агарчи сабти аслии он бояд дар мизони 3/4+3/8 бошад:

Лозим ба таъкид аст, ки усули "Талқин" яке аз маъмултарин усулҳои "Шашмақом" мебошад, ки дар асоси он асарҳои зиёд таълиф гаштаанд. Дар асоси ин усул савтҳо (Савти Наво, Савти гиря), талқинҳо (Талқини Уззол, Талқини баёт, Талқини Ушшок, Талқини Сегоҳ, Талқини Чоргоҳ), мустазодҳо (Мустазоди Рок, Мустазоди Наво), асарҳои "Гиря", "Савти гиря", "Рок", "Чапандози Ироқи Бухоро", асарҳои аз қабيلي "Самандарӣ" ва "Қаландарӣ", бештар аз 15 тарона, инчунин ҳамаи "Талқинча"-ҳои шӯъбаи дуввуми қисми "Наср" шакл мегиранд

Ад.:Шашмақом,Составители:Б.Файзуллаев,Ш.Сахибов,Ф.Шахобов,Москва,1950-1964;Ражабов И.Мақомлар масаласига доир,Тош.1963;Ҳақимов Н.Шашмақом дар қарни XX,Хучанд,2006;Нтзюмов А.Таърих ва назарияи Шашмақом,Душ.2006.

Талқини Баёт – аз шоҳа, гӯшаҳои овозӣ дар таркиби «Шашмақом»; Гӯша, усули иҷроии таронавӣ дар таркиби мақоми «Наво», ки дорои ифодаҳои хоси савтию тараннумист. Усули доиравии Т.Б. дар адвори мусиқӣ чунин аст:

Талқини Баёт

Ҳилоли

Тар-ки е-ри хар-ди-ю
ман ҳам-чу-шон е-рам ту-ро, Душ-ма-ни
ҷо-ни аз ҷон дӯст-тар
ло-рам ту-ро. О Гар ба сад
хо-ри ча-фо о-тур-да со-эй
хо-ти-рам о

Мусиқии Т.Б. мавзуну нишотангез ва саршор аз ифодаҳои тараннумист.

Талқини Дугоҳи Ҳусайнӣ – гӯша, шоҳаи иҷроии овозӣ дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ; Усули таронавӣ дар мақоми «Наво» (мақомҳои хоразмӣ); Сохтори усули Т.Д.Ҳ. бо риояи усулу

авзони доиравии «Талқин» сурат мегирад ва му-
сикии Т.Д.Х. шоду равон, ба сомеъ рӯҳи болида
эхдо менамояд.

Талқини Уззол – аз шоха ва гӯшаҳои таро-
навии маъмули мақоми «Бузург» («Шашмақом»)
буда, дорои ифодаҳои савтии мутағйиру вусъа-
тафзои тараннумист.

Талқини Уззол

Восифа

Со - қи - ё, ҳаҷ - чун гу -
ли раъ - но дар ай - ё - ми ба -
ҳор. Ҷо - ми
мар аз бо - да - ки гул - гул да -
ме, хо - ли ма - дор.

Муסיқӣ ва равиши иҷрои Т.У. пурвусъа-
ту мавзун ва саршор аз таркибу перояҳои муас-
сири муסיқист.

Талқини Ушшоқ – гӯша, шоҳаи таронавии
маъмул дар маҷмӯи «Шашмақом». Усули таро-
навии бисёр рангин дар баҳши таронавии мақо-
ми «Рост» («Шашмақом»), ки дорои ифодаҳои
тараннумист ва дар адвори муסיқӣ чунин буда:

Талқини Ушшоқ

Хусайн

Душ он мақ бо ша - би
ҷу бо қа - ди дил - ҷу - гу - зашт,
Ҷу зӣ гул - шан, гул - шан
аз гул, гул зӣ ран гу бӯ гу - зашт

Муסיкии Т.У. муфаррах ва саршор аз тар-
кибҳои хотирмони муסיқист.

Талқини Чоргоҳ – аз таркиб, шоҳаҳои таро-
навии маъмул дар мақом ва мақомсарой. Шоҳа
ва гӯшаи таронавӣ дар мақоми «Дугоҳ» («Шаш-
мақом»), ки дорои ифодаҳои хоси иҷроӣ таран-
нумист ва дар адвори муסיқӣ чунин аст:

Талқини Чоргоҳ

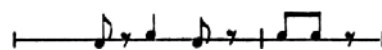
Абдулвосеи Ҷабалии Гурҷистонӣ

Ҳар хӣ бо -
шад о - ши - ди ҷо - но - на - шар до - зад ба ҷон,
Ҳар хӣ бо - шад то - ли - би
гав - ҳар, на - ки - ле - шад зӣ об. О
Ҳар хӣ бо - шад о - ши - ди

Муסיқӣ ва мавзӯоти савтию шеърӣ Т.Ч.
рангину таъсиромез аст.

Талқинча. Бо ин ном дар шӯъбаи дуввуми
қисми «Наср» 12 асари мухталиф мавқеи хосро
ишғол менамояд. Ин асарҳо: «Талқинчаи Савти
Сарвиноз», «Талқинчаи Муғулчаи Бузург», «Та-
лқинчаи Ироқи Бухоро» ва ғ.. Асарҳои, ки бо усу-
ли зарбии он алоқаманд бударо Т. номанд. Усу-
ли «Талқин», чунонки дар боло зикр шуда буд,
дар шӯъбаи насри «Шашмақом» мавқеи хос до-
ранд. Аз лиҳози сохт ин усул мураккаб буда, ду
усули мустақилро дар таркиби худ пайваст наму-
дааст, ки шакли адвориаш чунин аст:

Усули «Талқинча»

Ад.: Шашмақом: составители: Б.Файзуллоев,
Ш.Сахибов, Ф.Шахобов, Москва, 1950-1964; Ражабов
И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т., 1963; Низомов
А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006; Ҳаки-
мов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Талқинчаи Мустазод – гӯша, таркиби таро-
навӣ, шӯъбаи овозӣ дар баҳши таронавии мақоми
«Наво» (мақомҳои хоразмӣ). Равиши иҷроӣ Т.М.
бо риояти усули авзони «Талқин» чараён мегирад.
Муסיкии Т.М. равону ором ва муассир буда

Танбӯр

Талқинҷаи Мустазоди Наво

Аз Муҳаммади Муҳаммад бар газали Рафъ

ва ашъори дар шакли мустазод тасниф шуда ба иҷро мерасанд.

Талқинҷӣ – дар анъанаи иҷроии мақомҳои хоразмӣ ва байни мардуми ин минтақа сарояндагоне, ки таронаву сурудҳоро дар ҳамовозии сози дутор анҷом медиҳанд, талқинҷӣ гӯянд. Сарояндае, ки дар иҷрои таронаҳои талқини – таркиби мақомҳо номвар аст.

Ад.: Мулло Бекҷон, Хоразм мусиқӣ таърихчаро, М.-ва, 1925; Шашмақом, мураббӣ: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зеро назари В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992.

Талҳин. Хонандагӣ. 1. Дар осори хаттии мусиқӣ Т. ба маънии хонандагии бисёр мавзун омада (тавассути халқ, хондан ва адои лаҳн). 2. Усули саҳеҳи овозҳо ва оҳангҳои мусиқӣ, овозхонӣ, нағмапардозии хуб бо лаҳн кардан. 3. Оҳанге, ки ба рӯи он шеър гузошта ва мавзуну гуворо иҷро мешавад. 4. Навохонӣ, навохонии азон, овозхоние, ки ба он бештар таваҷҷӯҳ мешавад. 5. Мароғӣ мӯътакид аст, ки агарчанде тавассути соҳҳои мусиқӣ оҳанг хориҷ мешавад, вале ҳеҷ чизе мисли овозе, ки аз халқи инсон берун меояд, он талҳин аст (яъне бисёр мавзун). Т. аз муассиртарин паҳлӯҳои зебоишиносии мусиқист.

Ад.: Форобӣ, Китоби бузурги мусиқӣ, Техрон, 1375; Хоҷа Абдуқодир, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Тан. Дар истилоҳи арӯзии сабаби ҳафиф аст ва як ҳичо. Дар мусиқӣ садои бархоста аз як захираи мизроб бар сим аст, ки аз маҷмӯи лаҳнҳо онҳо

ба вучуд меояд. Т. аз калимаи атотин аст дар татбиқи атотину афоил. Дар муодилҳои мусиқӣ мутобиқ ба як чанг зикр шуда ва бо таваҷҷӯҳ ба муассавати «т»: та тан. Ба ақидаи Ибни Сино (980-1037) мутаҳаррик агар «т», ва «т» замони меъёр, «т»-сокин нисфи он замон аст. Вале бо афзудани ҳарфи сокин «н» ба «т» (тан) ду баробар замони меъёр набуда, балки $\frac{3}{2}$ он аст ва «тан» ду мутаҳаррики нишон, ду замони меъёр мебошад.

Ад.: Донишномаи бузурги исломӣ, Техрон, 1384; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Танбӯр - тан, дил, бӯр -хорошидан; Т. аз соҳҳои хеле бостонӣ буда, даранъанаи иҷроии мусиқии мардумӣ ва устодонаи халқҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла тоҷикон нақши муассир дорад. Сози танбӯр аз ҷӯби дарахтони гуногун сохта шуда, косааш амрудшакл ва нокмонанд буда ва дарозии дастааш 1100-1300 мм аст. Тори танбӯр дар гузапта аз абрешим филиз ва рӯдаи ҳайвонот таҳия мешуда ва имрӯз дорои торҳои филизист. Дар дастони т. пардаҳои ҷӯби гузапта мешаванд, ки онро танбӯриён ҳаспарда гӯянд. Адади пардаҳои т. аз 18 то 20 буда ва дорои қаторовозҳои диатоникист. Т. дорои чор тор (қаблан се тор гузапта мешудааст) ва торҳои 1-2 ва 4 садои ҳамсон (якнавохт), тори 4 бошад дар кварта, квинта, баъзан аз секунда паст садо медиҳад. Адвори мусиқии т. дар мифтоҳи бас (бам) ва скрипка навишта шуда, торҳои 1-2 ва 4 дар октаваи бузург (сол), тори саввум дар октаваи калон (ре ва ё до, фа) ҷӯр карда мешавад. Мизони садои (танини) т. аз сол октаваи калон то октаваи аввал (сол) аст.

Т. тавассути ноҳуни дасти рост навохта шуда (танҳо тавассути тори аввал ва торҳои дигар барои садоҳои иловаӣ мавриди истифода мешаванд. Дар мавриди дигар ба кулли торҳо захма мезананд ва дар адвори мусиқӣ сураташ чунин аст:

Т. дар санъати мақом ва мақомсароӣ аз соҳҳои

Мизроби Бузург

1. Пардаи Бузург

2. Пардаи Рост

Шохарда Заргарда Заргарда

Мизроби Бузург

1. Сет Гест (Мазмун Гест ва Ном); 2. Сет тасвир тоғиди астафидо ҳарр паёмоност.

Шохарда Заргарда Созгарда Заргарда Шохарда Заргарда Созгарда

Мизроби Рост

1. Пардаи Рост

Шохарда Заргарда Заргарда

Мизроби Рост

1. Сет Гест (Мазмун Гест ва Ном); 2. Сет тасвир тоғиди астафидо ҳарр паёмоност.

Шохарда Заргарда Созгарда Заргарда Шохарда Заргарда Созгарда

2. Пардаи Бузург

Шохарда Заргарда Заргарда

Мизроби Рост

1. Сет Бузург (Мазмун Бузург ва Лиса); 2. Сет Сосах (Мазмун Сосах ва Приса).

Шохарда Созгарда Заргарда Шохарда Созгарда Заргарда

1. Мизроби Бузург

Мизроби Бузург

О с о з к а т о р а

З а р н а р д а

Мизроби Бузург

З а р н а р д а

Ч а р а н г

З а р н а р д а

Мизроби Бузург

Халса Арба Халса Арба

5 4 5 4

ниҳоят муҳим ва барозанда буда, тамоми ифодаҳои муассири бадению зебоиманишии мақомҳо тавассути он падида меоянд.

Ад.: Абунаси Форобӣ, Китоб -ал -мусиқӣ -ал -кабир, Қоҳира, 1956; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосид-ул-алҳон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфар-ус-сурур, Р:468-1 (ИВАН УЗБ.ССР); Фарҳангиномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1-37; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ луғати, Тош.-т, 1987. А. Абдуошидов, Танбур и его функции в изучения ладовой системы Шышмакома, кан. дис. Ташкент, 1991.

Тан тан. 1. Киноя аз нағма ва суруд. 2. Суруд ва нағма, оҳангу таронаро низ гӯянд. 3. Вазни иҷрои овози мусиқӣ:

*Дар хонаи тан мазан, гаҳ зи дастон андалеб,
Дар ҳар дамат ба боғча сад ҷои тан тан.*

(Анварӣ)

Тан тан тано. Яке аз вазнҳои зарбии (иқобии) қадим дар анъанаи эҷодию иҷроии мусиқӣ.

Тан танан. Аз анвои вазнҳои зарбии (иқобии) иқобӣ овози мусиқӣ.

Тан танано. Аз анвои маъмули вазни иҷроӣ овози мусиқӣ.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Анҷуманҳои Носирӣ, 1292; Фарҳангиномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Тани мақом – қисми аввали созию овозии ҳар мақом дар маҷмӯи мақомоти ҳоразмиро тани мақом гӯянд. Дар «Шашмақом»-и тоҷик шохҳои мушкилотро таснифу наср, сарахбор хонанд. Қисмҳои умдаю асосии мақомҳо, ки иборат аз шӯъбаҳои «Тарҷеъ», «Гардун», «Мухаммас», «Сақил», «Талқин Насрулло» ва ғ. аст. Вожаи тани мақом танҳо назди мақомдонони ҳавзаҳои ҳунарии Хоразм шояд аст.

Таносуб. 1. Ҳамоҳангӣ. 2. Мутаносибии вазн, кайфияти маҳсули ҳамоҳангӣ, таҷаммӯи аҷзо. 3. Ҳамоҳангии маҷмӯи нотаҳо дар мавҷудият оҳангро таносуби таъовун номанд. Табиӣ ва ғайритабиӣ нағмаҳо ва ҳолати ба вучуд омадани

Тан

ду кайфият (таносубу таъовун) аст, ки дар ҳолати аввал оҳанг табиӣ ва дар сурати дуввум ғайритабиӣ зухур менамояд.

Ад.: Хоча Абдуқодир, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Таносубот. Нисбатҳо дар мусиқӣ. Нағмаҳо тибқи нисбатҳои муайяне бо якдигар такрор мешаванд ва ин таносуб мӯчиби идроки кайфияти махсуси овозҳо ва нағмаҳо мегардад. Дар илми мусиқӣ овозҳо дорои таносуботи ҳосе ҳастанд, чунонки овозе нисфи овози дигар ва чоряки дигар мебошад.

Ад.: Хоча Абдуқодир, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Танофур. 1. Носозгорӣ, номавзун, номура-таб. 2. Яке аз ду ҳолати нағмот ва ҳолати дигари мулоим (мавзун) аст. 3. Танофур он чи мӯчиби танофури нағмот мешавад. 4. Нағмаҳои ғайримавзун, номавзунро танофур гӯянд. 5. Носозгории нағмаҳо (диссонанс), ҳангоме, ки нағмаҳо аз камоли созиши комил дур бошанд.

Ад.: Форобӣ, Китоби бузурги мусиқӣ, Техрон, 1376; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Таркиб. 1. Баъзе аз даврҳои зарби ро гуфта, чунон ки Омулӣ (1232-1349, «Нафоису-л-фунун») Т.-ро назди аҳли мусиқӣ «ибораат аз нағмоти мурааттаб ба тартиби маҳдуда медонанд ва дорои бӯъд бошад ва ишора менамояд баъзе аз маҷмӯъро мисли «Гардония», «Наврӯз», «Муҳайяр» овоза гӯянд ва баъзеро таркиб монанди навьи дуввум аз даври «Бузург» мураккаб аз «Исфаҳон» ва даври «Бузург». 2. Дар мусиқӣ таълифу таркиб дорои маънои ҳоси тарӣ (рангомезӣ) будааст. 3. Таълиф ба маънии улфат додани савтҳо ба сурати пай дар пай, ки ба ҳалку лаҳн, оҳанг ҳамсон шавад. 4. Таркиби ҳамоҳанг ва тавҳам намудани ду савт ба фосила 4/3, 3/2 ба фосилаҳои дигар. 5. Ибни Сино (980-1037) Т.-ро амалӣ шуморида, ҳангоми иҷрои нағмаи фарзшуда, 8, 5, 4-уми пардагӣ, яъне нотаи аслии нағмагӣ (тоника) тавҳам навохта шавад. 6. Т. мафҳуми мураккабҳои баррасӣ шуда, ба сурате ки дар пардаҳо, шӯъбаҳо

огози талҳин мекарданд. Дар сурати тавоноӣ хонандаҳо дар маърифати нағмаҳо, шӯъбаҳо даврҳои бо он меомехтанд ва таркибҳои гуногуну мутанаввеъро манзур менамуданд.

Ад.: Абдуқодир Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Таркибот. 1. Таркиб. 2. Дар баҳси навозандагӣ ва хонандагӣ, дар таълифоти назарии мусиқӣ мубоширату-л-амал тавзеҳ намуда, омӯзиши таркиботу интиқоли нағмаҳо, хонандагӣ, навозандагӣ, мураккабҳои маънидод шудааст.

Ад.: Хоча Абдуқодир, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Машҳун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Таркиби нағмоти ҳалқ. 1. Нағмаҳое, ки аз ҳанҷараи инсон баромада ва ба ду навъ хориҷи шуда, яъне насру назми нағмотро гӯянд.

Ад.: Абдуқодир Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Тараннум, тараннумот. 1. Суруд, нағма, тарона, хушхонӣ, мутлақи овоз ва оҳанг.

*Тараннумишон хумор аз гӯш мебурд,
Яке дил доду дигар ҳуш мебурд.*

(Низомӣ)

2. Неқӯ намудани овоз дар тиловати Қуръон. 3. Овоз хондан ва овози худро хуш гардонидан. 4. Дар мусиқии араб (то давраи ислом) як навъи овозхонӣ будааст. 5. Дар мусиқии классикии форс-тоҷик «Т.» ба номи яке аз 4 қитъа аз таълифоти мусиқӣ маҳсуби шуда, адои шеър, ё тараннум бидуни тараннуми маъмул буда, мурод аз қавл, ки аз таснифот, шакли анвои шеърию мусиқӣ, нағмаи бидуни тараннум будааст. Мароғӣ (1356-1435) «яке насри нағмот, ё он ки алфоз ба он мақорун нагардонанд, балки тараннум фақат бувад».

*Муганӣ тараннум нақӯтар бувад,
Касеро, ки мағзаи зи май тар бувад.*

(Муҳаммадсӯфӣ)

Тараннумот. 1. Тараннум ба нағмаҳои ҳолӣ

аз қоидаю қонуни мусиқӣ, ба наср, тараннум ба назми нағмаҳо. 2. Таърифҳои гуногун аз тараннум ба насри нағмаҳо намудаанд (нағмаҳо ва назароте монанди сурудҳои арабу ғазали форсиён, ки дар он алфозро нақше нест. 3. Ҳангоме, ки инсон меҳонад гоҳ хурӯчи нағмаю савт аз ҳалқ бидуни сухан аст ва гоҳе ҳамроҳ бо сухан. 4. Тараннум адои савт бидуни калимаҳост, ҳол он ки дар ду тараннум (насру назм) алфоз мавҷуданд. Мароғӣ дар боби 12-уми «Мақосиду-л-алҳон» ишора намуда, насри нағмаҳоро хушхонӣ меноманд. Яъне тараннум ҷамъи нағмаҳо, ки ба сураи наср зухур намуда, ҳолӣ аз адвору иқоъии қавонини мусикист, дар он талаботи риояти сохтори мақом, лаҳну пардаҳои илмӣ мусиқӣ риоя нашудааст. 5. Форобӣ (875-952) ҳам ба махсусиёти талҳинот ба наср таваҷҷӯҳ намудааст. 6. Хонандагии насрӣ бидуни риояти қоидаҳои илмӣ мусиқӣ, мисли тартил ва азон, ки аҳли дин мавриди истифода намоянд. Мароғӣ дар иртибот ба т.шарҳи амиқ дода «он ки ўро ҳам насри нағмаот ва ҳам назми нағмаот бошад».

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Абдуқодир Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Форобӣ, Китоби бузурги мусиқӣ, Техрон, 1375; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Низомӣ, Куллийёт, Техрон, 1374.

Тараннумсарой. Тараннумшинос, тараннумфишон, тараннум кардан, тараннумгарӣ, тараннумот.

1. Тараннумсарой: шахси сурудгӯӣ, муганӣ, сароянда:

*Тараннумсарои тижимоягон,
Паёмовари деги ҳамсоягон.*

(Низомӣ)

2. Тараннумшинос: донандаи суруд оханг, дӯстдори суруд нағма, донишманд ва алоқаманди суруд мусиқӣ; мусикидон, охангшинос, ки дар нағмаот басират дорад:

*Тараннумшиноси дастони ниюш,
Зи бонги муганӣ гирифтанд гӯш.*

(Низомӣ)

3. Тараннумфишон: ромишгар, хуниёгар, сурудгӯӣ; киноя аз бисёр сароянда:

*Санампайкарон аз либоси зарӣ,
Тараннумфишон вақти ҷавлонгарӣ.*

(Тугро)

4. Тараннум кардан: суруд гуфтан, ромиш-

гари таронасаро:

Чу андалеб навои хуш мезаданд ва чун сор бар гулзор тараннуме ба наво мекарданд.

(Яминӣ)

5. Тараннумгарӣ: овозхонӣ, сурудгӯӣ, нағмапардозӣ; ромишгаре, ки сурудхонию нағмасозӣ мекунад; суруд кардан, тараннум кардан:

*Чаковак зи ҳусни тараннумгарӣ,
Зи минқори хуқ меситонад парӣ.*

(Тугро)

6. Тараннамут: ба маънии тараннум, нағмахонӣ кардан.

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Тугрои Машҳадӣ, Девони Тугро, Р:7541, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Низомӣ, Куллийёт, Техрон, 1374; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Тармати Хонанда (с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф.тахмин 1506-1508, Ҳирот) хонанда, мутриб (чангӣ), қиссахон, ровӣ, намояндаи ҳавзаи иҷроии Ҳирот. Зиндагӣ, эҷодиёти Т.Х. дар замони салтанати хонадони Темуриёни Ҳирот Ҳусайн – Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) қараён гирифта, аз бонӯҳои бохунари замонаш маҳсуб шуда, бештар барои Ҳадичабегим (зани Ҳусайн Бойқаро) ҳунарнамоӣ карда, «нақш», «амал», «рехта», «савт», «қавл», достону қиссаҳои ишқӣ, романтикиро бо тозақориҳои ҳунарии иҷро менамудааст. Табъи шеърдонию шеъргӯӣ ҳам дошта, барои Ҳадичабегим мувашишах, соқинома ва рубоӣҳои рангин сурудааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Тарнавоз, тарнавозӣ. 1. Сароянда, мутриби хушмизробу тардаст, хушхон:

Нағмаи дилкаш нест то мутриб набошад тарнавоз.

(Мухлиси Қошӣ)

2. **Тарнавозӣ:** хушхонии ромишгар, хуниёгари хушлаҳча, мутриби тардаст, сарояндаи волоҳунару хушлаҳча:

*Задӣ руди равон дар пардаи созе,
Ба гӯши хушкмағзон тарнавозӣ.*

(Зилолӣ)

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Фар-

Тарона

ханги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Тарона – тару тоза, аз анвои хеле маъмул бостонии шеърӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ ва шифоҳии тоҷик; Бахши таронавии маҷмӯи «Шашмақом» (шоҳаи хурд), ки дар шӯъбаҳои «Сарахбор», «Талқин» ва «Наср» меоянд. Авзони Т.-хо гуногунанд: 2/4, 3/4 (шаклҳои хурди авзонӣ) ва шаклҳои таркибан мураккабаш дар 3/8-3/4, 3/4-4/4 ба назар мерасанд ва усули доиравиашон чунинанд:

Дар Т.-хо одатан намудҳо амал нанамуда

Таронаи 2 Орази Наво

Хофиз

Ша-бе суҳ - бат га-ни - мат дов.
ки баъд аз - руз - го - ри мо.
Ба - се гар - диш ку - над гар - дун.
ба - се лай - лу на - ҳор о - рад

Таронаи 4 Насри Баёт

(Даромади Орази Наво)

Халӣ

Ту ча - ро диш қап - ди аз мант о
а
а
чо - нин

ва аз ин лиҳоз туркибан хурд буда ва барои эҷоди лаҳн, оҳанги дуввум замина омода менамояд. Таронаҳо бештар тавассути сарояндагон ба субут мерасанд.

Тарона бардоштан. 1. Расо сохтан. 2. Баланд намудани овоз, баланд кардани суруд. 3. Нағма, оҳанги тарона баланд кардан, бо лаҳни мавзуну гуворо суруд хондан. 4. Бо соз таронасарой намудан. Дар адабиёти хаттии мусиқӣ, адабӣ ин

таъбир хеле зиёд истифода шудааст:

*Нишаста шоҳи олам меҳтарона,
Шакар бардошта чун маҳ тарона.*

(Низомӣ)

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Куллии Низомӣ, Техрон, 1344.

Тарона бастан, тарона баланд кардан, таронатарош. Суруд оҳанг, нағма сохтан, нағмасарой ва сурудгӯӣ кардан:

*Гул ба синаи булбул ҳазор хор ишкост,
Кунун тарона ба васфи баҳор мебандад.*

(Ҳофиз)

2. Тарона бардоштан, расо хондан, баланду мавзун хондани суруд, иҷрои оҳанг.

*Мутриб биё баланд кун имшаб таронаро,
Оташ фикан зи шӯълаи овоз хонаро.*

(Мирзо Абдулганӣ)

3. Таронапардоз, таркибкунандаи тарона, оҳангу овозҳои иҷроӣ. 4. Таронасоз, оҳангсоз, шоирхуниёгар, хуниёгар-шоир, ромишгар-таронасаро:

*Харак таронаи асту ман таронатарош,
Таронаҳост, ки дар хар ҳамекунам иштио.*

(Сӯзанӣ)

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Девони Ҳофиз, Техрон, 1370; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Таронасоз, тарона задан, таронасоз, таронасарой, тарона сароидан, Таронасанҷ. 1. **Тарона задан.** Нағмасарой кардан, таронасарой кардан:

*Савдои зуди хушкам барбод дод ҳосил,
Мутриб бизан тарона, соқӣ биёр бода.*

(Саъди Салмон)

2. **Тарона сохтан.** Оҳанг сохтан, тарона сохтан: *Хунам зи дида мутриб имшаб равона сохт,
Ёраб чӣ дард дошт касе, к-он тарона сохт.*

(Бофарӣ Қошӣ)

3. **Таронасоз.** Таронасаро, нағмасаро, сурудгӯӣ, шоир-мутрибе, ки тарона месозад ва иҷро мекунад:

*Чу ба ҳавои мидҳатат Зӯҳра шавад таронасоз,
Ҳосидат аз самои он ҳамдами оҳу нола бод.*

(Ҳофиз)

4. **Таронасарой** – таронасоз, таронагӯ:

*Шаробхору таронасарою нодирагӯй,
Шигарфу чобуку хуррамхироми хидматгор.
(Мухтори Ғазнавӣ)*

5. Тарона сароидан. Оҳанг сохтан, овоз хондан, сароидан, нағмасарой кардан, нағма бардоштан. Дар анъанаи иҷроии мусиқӣ ромишгароне, ки дар таросарой шӯҳрат касб кардаанд.

6. Таронасанҷ. Касе, ки донишвар дар ҷиғуна сохтани нағмаҳо ва сурудҳост.

Ад.: Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Девони Ҳофиз, Техрон, 1370; Воҷанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Таронаи Насри Аҷам – дар таркиботи мақомҳои хоразмӣ аз оҳангҳои маъмули бахши овозии мақоми «Сегоҳ» буда, навои муассир ва шодона дорад.

Ад.: Шамси Қайси Розӣ, Шеър-ул-Аҷам..., Техрон, 1312; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Воҷанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ лугати, Тош.-т, 1987; Раҷабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Бадалбейли А. Мусиғи лугети, Баки, 1969.

Тарсадоӣ. 1. Хунарвар, сароянда, хонандае, ки садо ва лаҳни иҷроии мавзуну маҳмалиново, сероб доштаре гӯянд. 2. Хушсадо: сарояндае, ки садои дилнишину гиро ва саршор аз ифодаҳои муассири овозист. 3. Тарнағма: ромишгаре, ки дар сабки иҷроияш аз бехтарин тазйиноти мусиқӣ, овозӣ бо тозақориҳои хунари истифода намояд ва манзури шунаванда намояд. 4. Хушлаҳн: мутриби хушовозу хунарофарин, маҳмалиноворо гӯянд:

*Ба тарнағмагӣ дар чаман обшор,
Намерафта аз пояи эътибор.*

(Деххудо)

*Шуда хутбахон булбули тарсадо,
Гирифта ба минқор дар каф асо.*

(Тугро)

Ад.: Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Девони Тугро, Р:7541, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Воҷанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

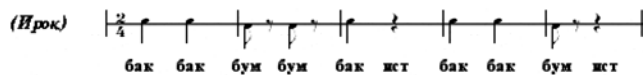
Тарғид. 1. Ороиши савт ба навъе, ки фосилаи замони он қобили ташхис набошад, монанди мизробҳои зер ё зарбаҳое, ки силсилавор ба сатҳи пӯсти табл навозанд, ба сурате, ки фосилаҳои замони байни онҳоро натавон муайян кард. 2. Назди аҳли созу овоз, қориёну гӯяндагон орошотест, ки хангоми хуруҷи нағма аз ханчара берун меояд, ки дар ҳоли дарди шадид ҳастанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Тарҷеъ – такрор, баргардиш, такрори чизе; Дар таркиботи созии (мушқилот) «Шашмақом» яке аз шоҳаҳои оҳангӣ. Шакли оҳангӣ, ки дар бахшҳои созии мақомҳо такрор шуда ва бо номи ҳамон мақом эътиборманд аст: «Тарҷеъи Бузург», «Тарҷеъи Наво», «Тарҷеъи Дугоҳ» ва амсоли ин. Авзону усули Т. 4/4 ва ё 2/4 омада ва усули доиравиаш чунин аст:

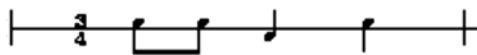

Усули Т. бо усули тасниф ҳамсон буда ва дар мақоми «Ироқ» ба қаринаи 2/4 аст ва усули доиравиаш ба сурати зайл:

Дар сохтори мақомҳои хоразмӣ бошад усули доиравии Т. 3/4 буда ва усули доиравиаш чунин аст:

Тарҷеъ

Агарчанде усули доиравии Т. дар таркиботи мақомҳо ҳамсонанд, вале аз лиҳози оҳангӣ ба кулӣ мутафовутанд (дар андозаи хурду калон).

Ад.: Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Раҷабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқӣ лугати, Тош.-т, 1987; Раҷабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 2005.

Тарҷеъбанд. 1. Аз анвои шеъри форсии тоҷикӣ, ки аз қисматҳои чандбайтии ҳамвазну ҳамқофияанд. Дар миёни ҳар қисмати баёте ба номи

Тарчеъот

байти тарчеъ ё байти тарчеъ (ба таъбири аҳли мусикӣ сарбанд) вучуд дорад. 2. Т.-ро хонаҳое буда ба номи хонаи тарчеъ, ки ҳар хонаро аз 5 то 10-20 байт буда ба сурате, ки ду байти мисраъ як байт ҳамқофия нашуда, аммо байт дар маҷмӯъ ҳамқофия будаанд. 3. Дар мусикӣ дар шарҳи «пешрав» ва усули сохтани он омада, нисфе, сулсе, рубъе дар хонаи аввал тарчеъбанд созанд ва онро аҳли мусикӣ «сарбанд» хонанд, ки дар охири ҳар хона такрор кунанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1863; Воҷаномии мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Тарчеъот. 1. Тарчеъ. 2. Ҳамоҳанг сохтани ду тор бо задани накра, ки шабех ба ҷаҳор мизробӣ феълӣ будааст. 3. Т. дар навозандагӣ дорои анвои зиёде аст, аммо «бар ҳасби теъдоди накрот» ба ду дасти аслӣ мусовӣ (бо накраҳои мусовӣ, яъне ду, се накра ба ҳар ду сим) ва накраҳои ғайримусовӣ (яъне ду мизроб ба як сим ва се мизроб ба сими дигар) тақсим менамуданд. 4. Т., ки бештар мавриди истифода қарор мегирифта ба номи қисмҳои усули тарчеъот дар 11 ё 12 навъ зикр шудааст.

Қисми аввал: Т. муфрад ё як зарбай дар ду навъ мутаффику мухталиф, ки дар аввали ҳарду зарба ба монанди ҳам, яъне «ҳобита» ва «соъида» ва дар дуввумӣ мутафовит будаанд.

Навъи дуввум: фард ё завҷ; як зарба тори «соир» ва ду зарба ба ватари «роҷеъ», ки худ ба 8 синф ба номи «аснофи самония» (масноу-л-роҷеъ) ё роҷеъи ду зарбӣ тақсим мешуданд.

Навъи саввум: баръакси навъи дуввум, яъне ду зарба ба тори сайркунанда ва як зарба ба ватари роҷеъ ва он низ 8-синф доштааст.

Навъи ҷаҳорум: бо номи масниёт ва музавваҷот (дutorҳо ва завҷҳо) чунон ки аз номашон пайдост ба ҳар ду тор ду зарба зада мешавад ва 16-синф доштааст.

Навъи панҷум: масно ва маслас ду зарба ба сайркунанда ва се зарба ба роҷеъ.

Навъи шашум: баръакси навъи панҷум, яъне се зарба ба сайркунанда ва ду зарба ба роҷеъ.

Навъи ҳафтум: маслас ва мураббаъ: се зарба ба сайркунанда ва ҷаҳор зарба ба роҷеъ.

Навъи ҳаштум: баръакс ҳафтум будааст.

Навъи нӯҳум: мураббаъ ва мухаммас ҷаҳор зарба ба сайркунанда ва панҷ зарба ба роҷеъ.

Навъи даҳум: баръакси навъи нӯҳум панҷ зарба ба соир ва ҷаҳор зарба ба роҷеъ.

Навъи ёздаҳум: ба ном мухаммас ба ҳар тор

панҷ зарба зада мешавад.

Аз тавзеҳоти зикршуда пайдост, ки чандин навъи ҷаҳор мизроб дар анъанави мусикӣ (мақом) мавҷуд будааст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1294; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963.

Тасниф. 1. Оҳанги зарбие, ки пас аз муқаддимаи кӯтоҳ хонанда (сароянда) матнро меҳонад ва навозандагону хонанда ба сурати муқолама (саволу ҷавоб) «Т.»-ро иҷро мекунанд. 2. Шакл, анвои шеърӣ мусикӣ, ки онро метавон қасида ё тарона (транак) номид. 3. Синф синф кардан, гирд овардан, фароҳам намудан, нигориши китоб ё рисола. 4. Навъи шеър, ки бо оҳанги мусикӣ хонда мешавад. Таронаро дар манобеи хаттӣ ҷамъи онро «тасниф» гуфтаанд. Дар тасниф бештар ҷанбаи ибтиқори эҷодкор ошкор буда, дар таълиф бошад одатан аз навиштаи дигарон баҳрабардорӣ мешавад:

*Чу соғар рафта буд аз ҷанги мутриб,
Ба сад тасниф овардам ба ҷангаи.*

(Қамол)

5. Таркибу тартиби навоҳои мусикӣ. «Т.» шеърест, ки бо мусикӣ иҷро мешавад. Аз ин рӯ унсури асосии «Т.»-ро шеърӣ мусикӣ ташкил медиҳанд. 6. навъ аз шеъри ҳичой, ки дар замони Сосониён (222-651) роиҷ будааст. Аз ҷинс, навъи шеърӣ, ки имрӯз «Т.» номида, дар истилоҳи баъди вуруди ислом ба Эронзамин «қавлу тарона» номгузорӣ кардаанд. Суруду ҷаҷома мушобеҳи қасида буда, «ҷома» шабех ба «ғазал» ва «тарона» (транак, транакзанаг) шабоҳат ба «Т.» доштааст. Гуфтани навохтани он мардум ва шунидани он ҳоси табақоти дуввум, саввум дар замони Сосониён буд. Аз ин нигоҳ дар анъанави эҷодию иҷроии замони Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) сохтани анвои таснифҳо чун «суруд, тарона, ҷаҷома, патвожа, ғавожа» хеле вусъат меёбад. Борбади Марвазӣ (588-89-628-38) яке аз бунёдгарони анвои «Т.» устодона буда, дар ин замина ихтирооти ҷашмигире намудааст. Маъмултарин шаклҳои шеърӣ, ки бо мусикӣ ҳамроҳ шудааст, иборат аз: ашъори ҳичой, ашъори лаҳҷавӣ, ашъори мавзун аст.

«Т.» шакли оҳангиест дар силсилаи «Шашмақом», ки дар оғоз қисми соъӣ (мушкилот) омада, асоси оҳангии дигар шаклҳо «тарчеъ», «гар-

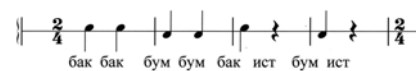

дун», «мухаммас» ва «сақил»-ро ташкил медиҳад. «Т.» дар ҳар мақом бо номи он (мақом) зам шуда меояд («Таснифи Бузург», «Таснифи Рост», «Таснифи Наво» ва ғ.). Сохтори зарбии «Т.» 2/4 буда, мавзӯан нафису ором, дилангез, усулаш нисбат ба дигар шаклҳои сози соддатар аст. «Т.» чун «тарҷеъ» дар худ «пешрав» секвенсияҳои ба тадричи баланду пастшавандаро дорост ва дар фароварди ҳар кадом оҳанги кӯтоҳ меояд. Ин секвенсияҳо дар «Т.» ва шаклҳои дигари мақомҳо ҳамаи пардаҳои танбӯрро фаро мегирад ва аз пардаҳои паст оғоз ёфта, оҳиста-оҳиста то иртифоътарин мерасанд. «Т.»-ҳои «Бузург», «Дугоҳ», «Ирок» бо диез навохта шуда, дорои рангомезии хоси мусикист. Дар «Т.» «Рост» «бозгӯйҳо» хеле кӯтоҳ буда (4-6 такт), вале дар «Т.» «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ» баъди чанд «хона», «бозгӯй» меояд. Яъне дар ин «Т.»-ҳо миқдори «хона», «бозгӯй»-ҳо аз «хона»-ҳо нисбатан кам (17-«хона», 3-«бозгӯй», 8-«хона», 6-«бозгӯй», 7-«хона», 5-«бозгӯй») буда, дар «Т.»-и «Бузург» миқдори «хона» ва «бозгӯй» баробаранд (8-«хона», 8-«бозгӯй»). Шакли «Т.» инчунин дар муғомҳои озарӣ, дастгоҳҳои эронӣ маъмул аст. Агар «Т.» дар «Шашмақом» фақат дар қисми «мушкilot» (созӣ) ояд, дар муғомҳои озарӣ, дастгоҳҳои эронӣ дар баҳши овозӣ низ истифода мешавад. «Т.» дар ин мақомҳо чун сохти оҳангӣ дар назар дошта мешавад.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роч, Лахнава, 1892; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Арӯзи форсӣ, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Носируддиншоҳ Хусайнӣ, Шинохти шеър, Техрон, 1376; Тақии Биниш, Шинохти мусикии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабов А. Сарнавишти хуниёгар, Душ., 1990; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Воҷаномии мусикии Эронзамин, Техрон, 1376.

Тасниф – 1) номи оҳанги аввалини силсилаи қисми созии «мушкilot»-и «Шашмақом». Т. яке аз қисмҳои асосии «мушкilot» буда, баъд аз он дигар қисмҳои асосӣ, амсоли тарҷеъ, гардун, мухаммас ва сақил меоянд; 2) номи усули (зарби) мусиқӣ. Дар қисми «мушкilot»-и «Шашмақом» 3 нави усули Т. шоеъ аст, ки ҳама дар зимни нави мизонбанди 24 таъсис меёбанд: нави якум аз 4 тактеъ, нави дуввум аз 3 тактеъ ва нави саввум – аз 2 тактеъи мусиқӣ сохта мешаванд. Нави усули якум дар мақомҳои «Наво», «Бузург», «Сегоҳ» ва «Ирок», нави усули дуввум дар мақомҳои «Дугоҳ» ва нави саввум дар мақомҳои «Рост» мавриди истифода қарор доранд.

1) Нави якум: (дар мақомҳои «Наво», «Бузург», «Сегоҳ», «Ирок»)

Таснифи Наво

Таснифи Бузрук

Таснифи Сегоҳ

Таснифи Ирок

Тасниф

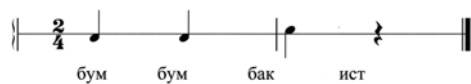
2) Навъи дуввум: (дар мақоми «Дугоҳ»)

Таснифи дугоҳ

3) Навъи саввум: (дар мақоми «Рост»)

Таснифи Рост

3) шакли асосии мусиқии сози дар силсилаи қисми «мушкilot»-и «Шашмақом». Шакли мусиқии Т. дар асоси пайиҳам омадани қисмҳои мусиқии «хона» ва «бозгӯй» сурат мегиранд. Дар Т. қисми «бозгӯй» маъмулан дар зинаи асосӣ «шоҳпарда» («сарпарда») ва қисмҳои «хона» бошад одатан дар заминаи 4-5 моҳиятан дигар дараҷаи зинаҳои асосии пардаи мақом «шоҳпарда», «зарпарда», «сарпарда», «миёнпарда», «такяпарда» сохта шуда, дар шакли «пешрав» зина ба зина мунтазам ба самти боло рафта то ба авҷи «аъло»-и оҳанг, ё худ пардаи балантарини танбӯр расида, мавриди ташаккули нағмаороии оҳангӣ қарор меёбад. Нағмаҳои оҳангии ҳар як «хона»-и Т. гуё моҳияти ҳар он зинаи мусиқиро омӯхта, тавассути «секвенсия» зина ба зина то ба зинаи асосии мақом «шоҳпарда» фуруд омада ва дар заминаи ин дараҷаи асосии парда, боз қисми «бозгӯй» – ҳамчун тасдиқкунандаи пардаи асосии мақом ва таъсисдиҳандаи шакли мусиқии Т. меояд. Қисми

«бозгӯй», ки дар асоси «шоҳпарда» ташаккул меёбад, кулли оҳангҳои Т.-ҳо маъмулан бо қисми мазкур қатъ мегарданд. Баъзан теъдоди қисмҳои «хона» ва «бозгӯй»-и Т.-ҳо каму зиёд ба назар мерасад. Одатан чунин амал аз тарафи иҷрокунандагон метавонад ба табъ расад ва ин ҳам бошад аз маҳорату тавоноии онҳо вобаста аст. Яъне, иҷрокунандаи моҳир метавонад тамоми имконоти сохтори «хона»-хоро, ки дар дастаи овозии танбур (меъёри овози дастаи он беш аз 2 октава аст) зоҳир мегардад, омӯзад ва сониян мавриди иҷрои хеш каму зиёди онро қарор бидиҳад.

Сохтори мусиқии Т. дар «Шашмақом»:

Рост: 1х -Б -2х -Б-3х-Б-4х-Б-5х-Б-6х-Б-7х-Б-8х-Б-Наво: 1х-2х-3х-4х-Б-5х-6х-7х-8х-Б-9х-10х-11х-12х-13х-14х-15х-16х- 17х-Б
Бузург: 1х-Б-2х-Б-3х-Б-4х-Б-5х-Б-6х-Б-7х-Б-8х-Б-9х-Б
Дугоҳ: 1х-Б-2х-Б-3х-Б-4х-Б-5х-Б-6х-Б
Сегоҳ: 1х-Б-2х-Б-3х-Б-4х-Б-5х-Б
Ирок: Б-1х-Б-2х-Б-3х-Б-4х-Б-5х-Б-6х-Б-7х-Б-8х-Б-9х-Б

Агарчанде сохтори мусиқии Т.-ҳо яқранг бошад ҳам ташаккули бандҳои мусиқии онҳо аз якдигар тафовут доранд. Сохти бандҳои мусиқӣ дар Т. мақомҳои «Рост», «Бузург», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ирок» тадриҷан якнавъ буда аз сохти банди мусиқии Т.-и мақоми «Наво» моҳиятан фарқ мекунад. Агар дар сохтори Т.-и «Наво» 17 «хона» 3 банди калони мусиқиро таъсис дода бошад, дар сохтори Т.-ҳои мақомҳои дигар қариб ки ҳар як «хона» як банди тадриҷан хурди мусиқиро ташаккул медиҳад.

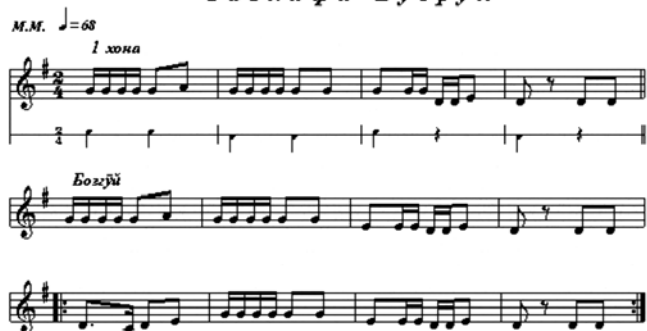
Дар силсилаи «мушкilot»-и «Шашмақом» қисмҳои мусиқӣ дар асоси пардаи мақом ва ё пардаи яке аз шӯъбаҳои он таъсис меёбанд. Қисмҳои Т., тарҷеъ, гардун ва яке аз муҳаммасу сақил маъмулан дар асоси пардаи мақом ва боз дигар қисмҳои муҳаммасу сақил бошад дар заминаи пардаи шӯъбаҳои мақом тадвин мешаванд. Аз ин рӯ, қисмҳое, ки дар асоси пардаи мақом таъсис ёфтаанд бо унвони мақом соҳиб гаштаанд (мас. Т. «Наво», «Тарҷеъи Наво», «Гардуни Наво», «Муҳаммаси Наво», «Сақили Наво») ва қисмҳое, ки дар асоси пардаи шӯъбаҳои мақом ташаккул ёфтаанд, бо унвони шӯъбаҳои он мақом (мас. «Муҳаммаси Баёт», «Муҳаммаси Ҳусайнӣ») муқаррар шудаанд. Баробари он бояд зикр кард, ки нағмаҳои асосии мусиқии Т. дар ташаккули оҳангҳои қисмҳои дигари «мушкilot» чун тарҷеъ, гардун, муҳаммас ва сақил зоҳир мегардад. 4) дар мусиқии дигар мардумони машриқзамин, аз ҷумла дар дастгоҳҳои Эрон ва муғомҳои Озарбойҷон сурудҳои зарбири Т. меноманд, ки байни

қисмҳои асосии музикӣ онҳо (мисли мафҳуми тарона дар «Шашмақом») мавриди истифодаанд. Истифодаи қисми Т. ва теъдоди онро одатан ҳуди сароянда муайян намуда ва метавонад дар асоси пардаи ин ё он дастгоҳ ва ё муғом худ Т. эҷод намуда бисарояд.

Таснифи Бузург – 1) номи оҳанги аввалини силсилаи қисми созии «мушқилот»-и мақоми «Рост»; 2) номи усули (зарби) музикӣ. Усули Т.и Б. дар асоси мизонбанди 24 таъсис ёфта, дар асоси навъи якум, ки аз 4 тактеъи музикӣ иборат аст, сохта мешаванд.

Таснифи Бузрук

Т.-и Б. дар асоси пардаи «Бузург» ташаккул ёфта ва бо ин ном маъруф шудааст. Яъне, тасниф – номи усул, ва «Бузург» – номи парда аст ва музикӣ он дар асоси усули Т. ва пардаи «Бузург» эҷод шудааст; Т.-и Б. дар матни дастаи овозии танбур дорои 2 пардаи асосист. Бунёди пардаи асосии он аз ҳолати «мизроб»-ҳои танбур вобаста аст. Дар ҳолати «Мизроби Рост» пардаи асосӣ – шохпардаи Т.-и Б. дар дастаи танбӯр пардаи «сол» ва дар «Мизроби Бузург» – пардаи «ре» мебошад. Дар амалияи музикӣ мақоми «Бузург» бештар дар ҳолати «Мизроби Бузург» иҷро мешавад ва Т.-и Б. низ дар асоси шохпардаи «ре» ташаккул меёбад:

1. Пардаи Бузург

3) Т.-и Б. дар асоси пайиҳам омадани қисмҳои музикӣ «хона» ва «бозгӯй» таъсис меёбад. Қисми «бозгӯй»-и Т.-и Б. дар зинаи асосӣ «шохпарда»-ре таҳия шудааст. Қисмҳои «хона»-ҳои он бошад дар заминаи зинаҳои дигар тадриҷан пардаҳои асосии мақоми Б. – зарпарда-сол, тақпарда-ля, си, шохпарда-ре, тақпарда-ми сохта шуда, дар шакли «пешрав» зина ба зина мунтазам то ба 2 октава ба самти боло рафта (то ба пардаи баландтарини танбӯр – шохпарда-ре расида), мавриди ташаккули нағмаорони оҳангӣ қарор меёбад. Нағмаҳои оҳангии ҳар як «хона»-и Т.-и Б. моҳияти ҳар он зинаи музикиро омӯхтаю ороиш дода тариқи «секвенсия» зина ба зина то ба пардаи асосии мақом «шохпарда»-ре фуруд меояд ва дар заминаи ин дараҷаи асосии парда, боз қисми «бозгӯй» – иҷро мешавад ва бо ин қисми музикӣ Т.-и Б. қатъ мегардад.

Сохтори музикӣ Т.-и Б.:

1х-Б-2х-Б-3х-Б-4х-Б-5х-Б-6х-Б-7х-Б-8х-Б-9х-Б

Сохти бандҳои музикӣ дар Т.-и Б. ба ташаккули қисмҳои «хона» баробаранд. Ҳар як «хона»-и Т.-и Б. пайиҳам аз зинаи боз ҳам баландтар таъсис меёбад ва ҳаҷми оҳангиашон тадриҷан торафт афзоиш меёбад.

Таснифи Дуғоҳ – 1) номи оҳанги аввалини силсилаи қисми созии «мушқилот»-и мақоми «Дуғоҳ». 2) номи усули (зарби) музикӣ. Усули Т.-и Д. дар асоси мизонбанди 24 таъсис ёфта, дар асоси навъи дуввум, ки аз 3 тактеъи музикӣ иборат аст, сохта мешаванд.

Таснифи дуғоҳ

Т.-и Д., ки дар асоси пардаи Дуғоҳ ташаккул ёфта ва бо ин ном маъмул шудааст. Яъне, Тасниф – номи усул ва «Дуғоҳ» – номи парда ва музикӣ Т.-и Д. дар асоси усули Т. ва пардаи

Тасниф

«Дугоҳ» эҷод шудааст; Т.-и Д. дар матни дастаи овозии танбӯр дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз ҳолати «мизроб»-ҳои танбӯр вобаста аст. Дар ҳолати «Мизоби Рост» пардаи асосӣ – шоҳпардаи Т.-и Д. дар дастаи танбӯр пардаи «сол» ва дар «Мизоби Бузург» – пардаи «ре» мебошад. Дар амалияи мусиқӣ мақоми «Дугоҳ» бештар дар ҳолати «Мизоби Бузург» иҷро мешавад ва Т.-и Д. низ дар асоси шоҳпардаи ре ташаккул меёбад:

Мизоби Бузург

1. Пардаи Бузург

Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда

Мизоби Бузург

Созпарда 4 5 Созпарда

1. Сет Бурри (Малотири Бурри ва Диги): 2. Сет Сесақ (Малотири Сесақ ва Яриқ):

Шоҳпарда Созпарда Зарпарда Зарпарда Шоҳпарда Созпарда Зарпарда

3) Т.-и Д. дар асоси пайҳам омадани қисмҳои мусиқии «хона» ва «бозгӯй» таъсис меёбад. Қисми «бозгӯй»-и Т.-и Д. дар зинаи асосӣ «шоҳпарда»-ре таъсис ёфта, қисмҳои «хона»-ҳои он бошад дар заминаи зинаҳои дигар тадриҷан асоси пардаҳои мақоми «Дугоҳ» – зарпарда-сол, тақпарда-ми, фа-диез, ля, си, шоҳпарда-ре, сохта шуда, дар шакли «пешрав» зина ба зина мунтазам то ба якуним октава ба самти боло рафта (то ба пардаи балантарини танбӯр – шоҳпарда-ре расида), омили ташаккули нағмаорони оҳангӣ мегардад. Нағмаҳои оҳангии ҳар як «хона»-и Т.-и Д. моҳияти ҳар он зинаи мусиқиро омӯхтаю орош дода, тавассути «секвенсия» зина ба зина то ба пардаи асосии мақом «шоҳпарда»-ре фуруд омада ва дар заминаи ин дараҷаи асосии парда, боз қисми «бозгӯй» – иҷро мешавад ва бо ин қисми мусиқӣ Т.-и Д. қатъ мегардад. Сохтори мусиқии Т.-и Д.:

1х – Б – 2х – Б – 3х – Б – 4х – Б – 5х – Б – 6х – Б

Сохти бандҳои мусиқии Т.-и Д. ба ташаккули қисмҳои «хона» баробаранд ва ҳар як «хона»-и он пайҳам аз зинаи боз ҳам баландтар таъсис меёбад ва ҳаҷми оҳангиашон тадриҷан вусъатафзост.

Таснифи Ироқ – 1) номи оҳанги аввалини силсилаи қисми созии «мушкilot»-и мақоми «Ироқ»; 2) номи усули (зарби) мусиқӣ. Усули Т.-и И. дар асоси мизонбанди 2/4 таъсис ёфта дар

асоси навъи якум, ки аз 4 тактеи мусиқӣ иборат буда, сохта мешаванд.

2/4

бак бак бум бум бак ист бум ист

2/4

ба-ка ба-ка бум бум бак ист бум ист

Таснифи Ироқ

М.М. ♩ = 76

Бозгӯй

1 хона

Т.-и И. дар асоси пардаи «Ироқ» ташаккул ёфта ва ин бо ин ном маъруфият касб кардааст. Яъне, «Тасниф» – номи усул ва «Ироқ» – номи парда аст ва мусиқии Т.-и И. дар асоси усули Т. ва пардаи «Ироқ» эҷод шудааст; Т.-и И. дар матни дастаи овозии танбӯр дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз вазъи «мизроб»-ҳои танбӯр вобаста аст. Дар ҳолати «Мизоби Рост» пардаи асосӣ – шоҳпардаи Т.-и И. дар дастаи танбӯр пардаи «сол», ва дар «Мизоби Бузург» – пардаи «ре» мебошад. Дар амалияи мусиқӣ мақоми «Ироқ» бештар дар ҳолати «Мизоби Бузург» иҷро шуда ва Т.-и И. низ дар асоси шоҳпардаи ре ва сарпардаи ля ташаккул меёбад:

Мизоби Бузург

1. Пардаи Бузург

Шоҳпарда Зарпарда Зарпарда

Мизоби Бузург

Созпарда 4 5 Созпарда

1. Сет Бурри (Малотири Бурри ва Диги): 2. Сет Сесақ (Малотири Сесақ ва Яриқ):

Шоҳпарда Созпарда Зарпарда Зарпарда Шоҳпарда Созпарда Зарпарда

3) Т.-и И. дар асоси пайҳам омадани қисмҳои мусиқии «хона» ва «бозгӯй» таъсис меёбад. Қисми «бозгӯй»-и Т.-и И. дар зинаи асосӣ «сарпарда»-ля тадвин шуда ва қисмҳои «хона»-ҳои он бошад дар заминаи зинаҳои дигари пардаҳои мақоми «Ироқ» – ми, фа, сол, ля, си, до, ре сохта шуда, дар шакли «пешрав» зина ба зина мунта-

зам то ба 2 октава ба самти боло рафта (то ба пардаи балантарини танбӯр – зарпарда-сол расида), омили ташаккули нағмаороии оҳангӣ гардидааст. Нағмаҳои оҳангии ҳар як «хона»-и Т.-и И. моҳияти ҳар он зинаи мусиқиро омӯхтаю ороиш дода, тавассути «секвенсия» зина ба зина то ба пардаи асосии мақом «сарпарда»-ля фуруд омада ва дар заминаи ин дараҷаи пардаи асосӣ, боз қисми «бозгӯй» – иҷро мешавад ва бо ин қисми мусиқии Т.-и И. анҷом мепазирад.

Сохтори мусиқии Т.-и И.:

Б-1х-Б-2х-Б-3х-Б-4х-Б-5х-Б-6х-Б-7х-Б-8х-Б-9х-Б

Соҳти бандҳои мусиқӣ дар Т.-и И. ба ташаккули қисмҳои «хона» баробаранд ва ҳар як «хона»-и он пайиҳам аз зинаи боз ҳам баландтар сурат мегирад ва ҳаҷми оҳангиашон тадриҷан вусъатафзост.

Таснифи Наво – 1) номи оҳанги аввалини силсилаи қисми созии «мушқилот»-и мақоми «Наво». 2) номи усули (зарби) мусиқӣ. Усули Т.-и Н. бар асоси мизонбанди 24 таъсис ёфта дар асоси навъи яқум, ки аз 4 тактеи мусиқӣ иборат аст, таҳия ва тадвин мешаванд.

Таснифи Наво

Т.-и «Наво» дар асоси пардаи «Наво» ташаккул ёфта, бо унвони Наво касб кардааст. Яъне, тасниф – номи усул ва «Наво» – номи парда аст ва мусиқии он дар асоси усули Т. ва пардаи «Наво» эҷод шудааст; Т.-и Н. дар матни дастаи овозии танбӯр дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз ҳолати «мизроб»-ҳои танбур вобаста аст. Дар ҳолати «Мизробӣ Рост» пардаи асосӣ – шоҳпардаи Т.-и Н. дар дастаи танбӯр пардаи «до» ва дар «Мизробӣ Бузург» –

пардаи «сол» мебошад. Дар амалияи мусиқӣ мақоми Наво бештар дар ҳолати «Мизробӣ Бузург» иҷро мешавад ва Т.-и Н. низ дар асоси шоҳпардаи «сол» ташаккул меёбад:

Мизробӣ Бузург

3) Т.-и Н. дар асоси пайиҳам омадани қисмҳои мусиқии «хона» ва «бозгӯй» таъсис ёфта, қисми «бозгӯй»-и он дар зинаи асосӣ «шоҳпарда»-сол ва сарпарда-ми тадвин мешавад. Қисмҳои «хона»-ҳои он бошад дар заминаи дигар зинаҳои тадриҷан асосии пардаҳои мақоми «Наво» – шоҳпарда-сол, тақяпарда-ля, си, сохта шуда, дар шакли «пешрав» зина ба зина мунтазам то ба якуним октава ба самти боло рафта (то ба пардаи балантарини танбӯр – тақяпарда-си расида), мавриди ташаккули нағмаороии оҳангӣ қарор мегирд. Нағмаҳои оҳангии ҳар як «хона»-и Т.-и Н. моҳияти ҳар он зинаи мусиқиро омӯхтаю ороиш дода, тариқи «секвенсия» зина ба зина то ба пардаи асосии мақом «шоҳпарда»-сол фуруд омад ва дар заминаи ин дараҷаи асосии парда, боз қисми «бозгӯй» – иҷро шуда ва бо ин қисми мусиқӣ Т.-и Н. дар заминаи сарпарда-ре қатъ мегардад.

Соҳтори мусиқии Т.-и Н.:

1х-2х-3х-4х-Б-5х-6х-7х-8х-Б-9х-10х-11х-12х-13х-14х-15х-16х-17х-Б

Соҳти бандҳои мусиқӣ дар Т.-и Н. ба ташаккули қисмҳои «хона» баробар нестанд. Т.-и Н. аз 17 «хона» 3 банди калони мусиқӣ таъсис ёфтаст. Банди аввали мусиқии Т.-и Н. аз 4 хонаву бозгӯй, банди дуввум 4 хонаи дигару бозгӯй ва банди сеюм 9 хонаи дигару бозгӯй таркиб ёфтаанд. Яъне, дар Т.-и Н. соҳтори мусиқӣ аз таснифҳои мақомоти дигар фарқ мекунад.

Таснифи Рост – 1) номи оҳанги аввалини силсилаи қисми созии «мушқилот»-и мақоми «Рост». 2) номи усули (зарби) мусиқӣ. Усули Т.-и Р. дар асоси мизонбанди 24 таъсис ёфта, дар заминаи навъи саввум, ки аз 2 тактеи мусиқӣ иборат аст, таҳия ва тадвин мешаванд.

Тасниф

рат аст, сохта мешаванд.

Таснифи Рост

Дар амалияи иҷроии мусиқии мақомӣ Т.-и Р. баъзан бо усули дигар низ иҷро мешавад: Усули дигари Т.-и Рост

Таснифи Рост

Т.-и Р., ки дар асоси пардаи «Рост» ташақкул ёфта ва он бо номи «Рост» маъруф шудааст. Яъне, тасниф – номи усул ва «Рост» – номи парда аст ва мусиқии Т.-и Р. бар пояи усули Т. ва пардаи Рост эҷод шуда, Т.-и Р. дар матни дастаи овозии танбур дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз вазъи «мизроб»-ҳои танбӯр вобаста аст. Дар ҳолати «Мизробии Рост» пардаи асосӣ – шоҳпардаи Т.-и Р. дар дастаи танбӯр пардаи «до» ва дар «Мизробии Бузург» – пардаи «сол» аст. Дар амалияи иҷроии мақом, мақоми «Рост» бештар дар ҳолати «Мизробии Рост» иҷро мешавад ва Т.-и Р. низ дар асоси шоҳпардаи «до» ташақкул меёбад:

3) Т.-и Р. дар асоси пайиҳам омадани қисмҳои мусиқии «хона» ва «бозгӯй» рӯи кор омада,

қисми «бозгӯй»-и Т.-и Р. дар зинаи асосӣ «шоҳпарда»-до таъсис меёбад. Қисмҳои «хона»-ҳои он бошад дар заминаи зинаҳои дигар тадриҷан пардаҳои асосии мақоми «Рост» – шоҳпарда-до, тақпарда-ми, фа, зарпарда-сол, тақпарда-ля сохта шуда, дар шакли «пешрав» зина ба зина мунтазам то ба дуввуним октава ба самти боло рафта (то ба пардаи баландтарини танбӯр – нотаи до расида), мавриди ташаққули нағмаоронии оҳангӣ қарор меёбад. Нағмаҳои оҳангии ҳар як «хона»-и Т.-и Р. гӯё моҳияти ҳар он зинаи мусиқиро омӯхтаю ороиш дода, тавассути «секвенсия» зина ба зина то ба пардаи асосии мақом «шоҳпарда»-до фуруд омада ва дар заминаи ин дараҷаи асосии парда, боз қисми «бозгӯй» – иҷро мешавад ва бо ин қисми мусиқии Т.-и Р. анҷом мепазирад.

Сохтори мусиқии Т.-и Р.:

1х-Б-2х-Б-3х-Б-4х-Б-5х-Б-6х-Б-7х-Б-8х-Б

Сохти бандҳои мусиқӣ дар Т.-и Р. ба ташаққули қисмҳои «хона» баробаранд. Танҳо қисми аввали «хона» аз 3 оҳангҳои кутӯҳ иборат буда, «хона»-ро таъсис додаанд. Дигар «хона»-ҳои Т.-и Р. бошад бо пайиҳам баландшавии зинаҳои таъсисдиҳандаи «хона» ҳаҷми оҳангии ҳар яки онҳо тадриҷан меафзояд.

Таснифи Сегоҳ – 1) номи оҳанги аввалини силсилаи қисми созии «мушқилот»-и мақоми мазкур. 2) номи усули (зарби) мусиқӣ. Усули Т.-и С. дар асоси мизонбанди 24 таъсис ёфта, дар заминаи навъи яқум, ки аз 4 тактеи мусиқӣ иборат аст, сохта мешаванд.

Таснифи Сегоҳ

Т.-и С., ки дар асоси пардаи «Сегоҳ» ташакул ёфта ва он бо номи С. маъмул аст. Яъне, «Тасниф» – номи усул ва «Сегоҳ» – номи парда аст ва мусиқии Т.-и С. дар асоси усули Т. ва пардаи «Сегоҳ» эҷод шудааст; Т.-и С. дар матни дастаи овозии танбӯр дорои 2 пардаи асосист. Таъсиси пардаи асосии он аз вазъи «мизроб»-ҳои танбӯр вобаста аст. Дар ҳолати «Мизроби Рост» пардаи асосӣ – шохпардаи Т.-и С. дар дастаи танбӯр пардаи «сол» ва дар «Мизроби Бузург» – пардаи «ре» мебошад. Дар амалияи мусиқӣ мақоми С. бештар дар ҳолати «Мизроби Бузург» иҷро мешавад ва Т.-и С. низ дар асоси шохпардаи ре ташақкул меёбад:

Мизроби Бузург

3) Т.-и С. дар асоси пайиҳам омадани қисмҳои мусиқии «хона» ва «бозгӯй» бунёд шуда, қисми «бозгӯй»-и он дар зинаи асосӣ «шохпарда»-ре таъсис меёбад. Қисмҳои «хона»-ҳои он низ дар заминаи зинаҳои асосии пардаҳои мақоми С. – шохпарда-ре, зарпарда-сол сохта шуда, дар шакли «пешрав» зина ба зина мунтазам то ба 1 октава ба самти боло рафта (то ба пардаи баландтарини танбӯр – шохпарда-ре расида), омили ташаққули нағмаорони оҳангӣ мегардад. Нағмаҳои оҳангии ҳар як «хона»-и Т.-и С. моҳияти ҳар он зинаи мусиқиро омӯхтаю ороиш дода тариқи «секвенсия» зина ба зина то ба пардаи асосии мақом «шохпарда»-ре фуруд омада ва дар заминаи ин дараҷаи асосии парда, боз қисми «бозгӯй» – иҷро мешавад ва бо ин қисми мусиқӣ Т.-и С. қатъ мешавад.

Сохтори мусиқии Т.-и С.:

1х – Б – 2х – Б – 3х – Б – 4х – Б – 5х – Б

Соҳти бандҳои мусиқӣ дар Т.-и С. ба ташаққули қисмҳои «хона» баробаранд. Ҳар як «хона»-и Т.-и С. пайиҳам аз зинаи боз ҳам баландтар таъсис меёбад ва ҳаҷми оҳанги онҳо тадриҷан вусъатафзост.

Ад.: Шашмақом, мураттибон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, зери назари В.М.Беляев, Мос-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи Ю.Ражабий, Тошкент, 1965

(т.1); Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тошкент, 1963; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душанбе, 2006; Азизова Ф. Шашмақом и рағӣ, Душанбе, 1999; Мақом сабоқлари, Тош.-т, 2006; Абдурашидов А. Танбур и его функция в изучении ладовой систем Шашмақома, канд. дисс., Тошкент, 1991. Фарҳанги мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966.

Таснифсоз. Эҷодкунандаи суруд, таронасоз, созандаи тасниф; ҳунарманде, ки оҳанг, навоҳои мусиқӣ созад:

Ту шоир нестӣ таснифсозӣ.

(Эраҷ Мирзо).

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

«Тахти Ардашер». 1. Аз силсиласурудҳои мавсимӣ, маросимии замони Сосониён (222-651). 2. Аз сурудҳои силсилавии Борбади Марвазӣ (598-99–628-38), ки барои ҷашнҳои шоҳонаи Ҳусрави Парвиз (591-628) тасниф карда, ба шоҳи саввуми «Ҳусравонӣ» шомил будааст:

Бар бед андалеб занад Боги шаҳриёр,

Бар сарв зандроф занад Тахти Ардашер.

Чун мутрибон зананд наво «Тахти Ардашер»,

Ки «Меҳргон»-и хурдаку гоҳе «Сипаҳбадон».

(Манучехрӣ)

2. Гӯшаи мусиқии тавсифӣ (ҷашнӣ) дар таркиби «Модда» («Дувоздаҳмақом» ас.12-14):

Мутрибон соат ба соат бар навои зеру бам,

Гоҳ «Сарвистон» зананд имрӯз гоҳе «Ашкана».

Гоҳ Зери Қайсарону гоҳе «Тахти Ардашер»,

Гоҳ «Наврӯзи Бузург»-у гоҳе навои «Бишкана».

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби «Маҷлисафрӯз» («Дувоздаҳмақом», ас.13-15):

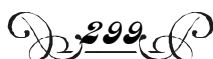
Фарёди дарой хушсафир аст,

Тоҷи сари «Тахти Ардашер» аст.

(Ҳоқонӣ)

4. Гӯшаи овозӣ дар шӯъбаи «Ҳумоюн» («Дувоздаҳмақом», ас.15-17) «Т.А.» минбаъд дар осори мусиқӣ ба сифати гӯша, шӯъбаи мусиқӣ ёд нашудааст.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳ-

Тахти Тикдис

анги Деххудо, Техрон, 1377; Анчуманорои Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Тахти Тақдис». 1. Оҳанги мавсимӣ, маросимии замони Сосониён (222-651). 2. Лаҳни панҷум аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои эъмори тахт, ҷойгоҳи хеле пуршукӯҳи Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст. Бинобар ба ахбори манобеи хаттӣ «Т.Т.» тахте буда, аз чанд табақа, ки дар он тамоми бурҷу ситораҳои осмонӣ тасвир шуда, дар замони Фаридун асосгузори гардида ва дар замони Хусрави Парвиз аз нав тармиму бозсозӣ мешавад:

*Чу «Тахти Тақдис» соз кардӣ,
Биҳишт аз боғҳо дарбоз кардӣ.*

(Низомӣ)

*Ба панҷум ҳаст «Тахти Тақдисӣ»,
Навое низ бенисбат нависӣ.*

(Баҳор)

3. Абӯмансури Саъолабӣ шаҳомату шукӯҳи «Т.Т.»-ро чунин тавсиф намуда: «аз аҷоиби аҳди Хусрави Парвиз «Тахти Тақдист», ки мураккаб аз очу соҷ буда, саҳафаҳоту нардаи онро аз тиллою нуқра сохта, тӯлаш 170-зирою арзаш 130 зирою ва иртифоъи он 15-зирою буда, паллаҳояш аз ҷӯби сиёҳу қоби тиллоӣ бар он бошанд. Ин тахтро токе аз тиллову лочувард буд, ки ҳолати он мухталифаи ишон аз маҷолиси базму разм, шикоргоҳ бар он манқуш буда ва олате дар он қарор дошта, ки сооти мухталифаи рӯз ромиён мекард. Худи тахт ҷаҳор қитъа фарши зарбофта музайян ба марвориду ёкут доштааст, ки ҳар яке маъруфи яке фаслҳои чоргона будааст (Саъолабӣ, Ғурур-ал-ахбор...)».

*Се тахт аз бар тахти барноя буд,
Зи гавҳар саропой бар моя буд.*

(Фирдавсӣ)

4. Гӯшаи мусиқӣ дар дастгоҳи (мақом) «Наво» («Ҳафтдастгоҳ»-и эронӣ), ки мушобех ба гӯшаи «Раҳоб» аст.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Саъолабӣ, Ғурур-л-ахбор..., Техрон, 1337; Ибни Балхӣ, Форс-нома, Лондон, 1921; Масъудӣ, Ал-танбия вал ашроф, Қоҳира, 1938; Истахрӣ, Китоб-ал-масолик вал мамолик, Лондон, 1927; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Фирдавсӣ,

Шоҳнома, Душ., 1964-1966; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Анчуманорои Носирӣ, Техрон, 1294; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Ҳафт дастгоҳи мусиқии Эрон, Техрон, 1368; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Таҳрир. 1. Ғалат додани овоз, ҷаҳҷаҳа, печишу кашиш дар овоз. 2. Ғиреву марғула. Дар таҳрир ду истилоҳ истифода мешавад ғирев, марғула, дар ҳиндӣ «канрӣ» аст. Таҳрир дар мусиқӣ дорои меъёрест ва давомдории замони таҳрир далели вуҷуднокию сикатии овозро тарҷеҳ хонанд. Таҳрир гоҳе ба сурати бам ва онро «навдимоғӣ» гӯянд, адо мешавад. Т. бидуни мусаввати каломӣ ва шеърӣ, даҳон комилан баста аст ва ё аз гулӯ ва ханҷара, ки даҳон на ба таври комил, аммо ба андозаи мусаввати ӯ ва «эй» дар калимаҳо чун «дӯст» ва ист боз мешавад. Ё ба сурати таҳрирҳои баланд ва ба истилоҳ «ҷаҳҷаҳагуна» аст, ки дар навъи ахир ҳифзи шакли зоҳири даҳони хонанда, яъне қач ва бадроҳ нашудани лабӯ даҳон, ба иллати фишори зиёд аз савти баланд, муҳим, ки дар шунавандаю бинанда таъсир мегузорад. Таҳрир ҳамон гуна, ки дар овоз мутанаввӯъ аст дар сохҳо посухгӯи овозанд, бинобар ба навъи таҳрир иҷроӣ гуногуну мутаносиб дорад. Он ҷое, ки тановуби савтҳои таҳрир сарев, муттасилу ба ҳам аст аз зиннатҳои дарвоқеъ дигар аз анвои тақия (ба сурати танҳо ё паи ҳам) ва мизробҳои резӣ кашишдор дар мавқеи муносиб истифода мешавад. Таҳрир гоҳе бо калимаҳои «ҷонам», «Эй дил», «дилам», «ҳай ёре» адо мешавад, гарчи ин амр дар мусиқӣ дар анъанаи иҷроӣ шоъе буда ва Хоҷа Абдуқодир (1356-1435) гӯянд: «баъд аз талаффуз бад-ин абёт ва ашъор, таҳрирот ва ҳаракоти ҳалқ ҳаракате чанд кунанд». Дар анъанаи иҷроӣ чунин ақида ҳам ҷой дорад, ки дар таҳрир набояд калом ҷой дошта бошад.

Таҳрир дар маъноӣ ғалат бар тановубу печ дар истилоҳи зебои пурраи таҳрир омадааст:

Аз шонаи ҷангӣ биқушо ғесӯи ҷангӣ,

Пас турраи таҳрир шикан бар шикан афкан.

(Ҷағфур)

Таҳрир дар анъанаи иҷроӣ ас. 9-17 «савти мушшааб аз ҳаракоти ҳалқӣ буда, ки аз таҳриқи ҳаво дар аҷзои ханҷара ҳодис мешавад. Аз ин рӯ хонандаи комил ва ноқис ба нағмаҳои онро итлоқ мекардид».

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алхон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотев, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Тахрири булбулӣ. 1. Монанди тахрири булбулӣ (изофаи ташбеҳӣ). Хонандагоне, ки хуб тахрир менамуданд ва бо лақаби «булбул» шӯҳрат доштанд (Хонзодаи Булбул, ас.15). 2. Тахрир дар мақому гӯшаҳои он ва ин сабки овозхонии мавзун на ба ҳама дастёб мешавад.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Тахрири мактаъ. Дар анъанаи иҷроӣ хонандагони ҳирфай барои хусн, зиннати савтӣ, шукӯҳи каломи бадеӣ, рангомезии овозӣ аз тахрирҳои кӯтоҳ, вале бисёр мавзун истифода менамоянд.

Ад.: Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Тахрирот. Тахрир, тахрироти гуногунӣ дар анъанаи иҷроии мусиқии устодона мавҷуданд: тахрири булбулӣ, тахрири Ҳочӣ (Ҳочӣ Абдулазиз, 1852-1936), тахрири мақомот, тахрири фалакӣ, тахрири мактаъ.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Ҳоҷи Абдулазиз, Тош., 1968; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Тахрироти манзума. Тахрирхое, ки дар қараёни иҷро бар пояи қонуни зарбу вазни мусиқӣ, шеърӣ, риояти замонҳои мавзунӣ (азминаи иқоъӣ) мусиқӣ сураат мегирад.

Ад.: Ҳоҷа Абдуқодир, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Тахрироти мансура. Тахрироте, ки хонандагони Аҷаму Араб дар иҷроӣ онҳо ба ҳар қайфияте, ки меҳостанд иҷроӣ ҳалқро мутаҳаррик менамуданд. Ин суннат мутобиқ ба мусиқии иқоъӣ (зарбӣ) набудааст.

Ад.: Ҳоҷа Абдуқодир, Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Тахрири фалакӣ. Ин усули тахрирро на ҳамаи хонандагон дар таҷрибаи иҷроияшон ба

ҳарч дода, бештар устодони саршиноси мусиқӣ дар иҷроӣ шоҳа, гӯшаҳои ҷудогонаи мусиқии мардумӣ ва устодона мавриди истифода намуданд. Сарояндагони «фалак» аз ин тахрир бештар тибқи салиқаашон истифода карда, дар анъанаи мақомхонӣ, қисмати авҷи овоз аст. А.Бобоқулов (1930-1990) дар таронаи «Ғарибон» аз ин тахрир истифода намудааст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ташғия. 1. Навъе аз тасниф (пайравӣ, тақлид қардан ба асари дигарон). 2. Бозгашт, шабеҳ ба фуруд дар мусиқӣ. 3. Дар осори назарии мусиқии форсии тоҷикӣ муҳимтарин нави таснифро навбати мурағат меномиданд, ки иборат аз қитъа будааст. Абдуқодири Мароғӣ (1356-1435) қитъаҳои дигарро шомил навбати мурағат зикр карда ва Т., ки аз он ба «бозгашт» таъбир намудааст. Т. «яъне бозгашт алфозе чанд бошад аз арқони нақрот», яъне аз азминаи салосаи иқоъӣ, ё ашъор ё ба тахрирот». 4. Дар Т., ки дар тасниф ва вуҷодаш лозим, бинобар ба салиқаи эҷодкор анҷом мегирифтааст риояти вазн, даври иқоъӣ аз муҳимтарин махсусиёти он шуморида мешудааст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосид-улалҳон, Техрон, 1356; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ташоруқи нағам. 1. Баҳс дар хусуси иштироки даврҳо дар нағмаҳои мусиқӣ. 2. Баъзе аз даврҳои иқоъӣ аз боби ададу анвоъи нағмаҳои муқоти муштарак доштаанд ва дар ин маънӣ баррасии мусиқӣ сураат гирифтааст. 3. Т.н. ба ду қисмат аст: яке аз лиҳози баробарии адади нағмаҳо ду давр бо бархе ихтилофот, ки онро муташорикоти мутасовия гӯянд. Дигар адами баробарии нағамот. 4. Иштироки баробарии нағамот бо ихтилофи мабдо ва ё иттифоқи мабдо ҳастанд. 5. Доираҳои муташорикоте, ки ба ихтилофи мабдо ҳастанд, монанди Зангула ва Раҳовӣ, ки ҳар гоҳ нағмаи «А»-ро мабдои Зангула ва нағмаи «ю»-ро мабдои Раҳовӣ созанд дар нағмаҳо дигарашон муташориканд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосид-улалҳон, Техрон, 1356; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Ташреҳу-л-мусиқӣ» (мансуб ба қалами Ҳакимшоҳ Муҳаммадақбари Арзонӣ (с.тав.1621,

с.ваф.1702), форсии тоҷикӣ (дар замони Аврангзеб (1658-1707) таълиф шуда, Девони Ҳинд, №1116) – аз таълифоти муҳими мусиқӣ махсуб шуда, ибтидо мусаннифи он яке аз мусиқидонони бузурги дарбори Акбар (1556-1605) Миан Тансан («Будха Паркош» – ба забони санскритӣ нигошта, нусхаи аслии он аз байн рафта) таълиф шуда, дар замони Аврангзеб (1658-1707) табиби машҳури дарбораш Муҳаммадақбари Арзонӣ нафакат тарҷума (ба забони форсии тоҷикӣ), инчунин аз нав тасҳеҳу таҳрир, такмил намудааст. Як нусхаи дигари «Т.м.» дар захираи нусхаҳои хаттии Ҳофиз Маҳмуди Шеронӣ (Донишгоҳи Панҷзоби Лохур, Покистон) маҳфуз аст. «Т.м.», ки аз нав боздиди таърихӣ, назарии мусиқӣ шуда, аз муқаддима ва 8-фасл таркиб ёфта, баробари тафсири баррасии масоили таърих ва назарияи мусиқии ҳиндӣ, инчунин оид ба мусиқии Аҷам (форсӣ-тоҷикӣ) махсусан, соҳҳои мусиқӣ, 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯъба, баҳру авзони шеърӣю мусиқӣ, мавзӯи бадеию зебоишиносии созу овоз, нақши мусиқӣ дар ҷомеа ба силки таҳқиқ омадаанд. Дар «Т.м.» ба тавъамии шеърю мусиқӣ, навъу шаклҳои шеърӣю мусиқии аҷамӣ, ҳиндӣ, овозҳои сарояндагӣ, одоби мутрибӣ, риояти таносуб, меъёрҳои ҳунараварӣ, нақши ромишвар дар ҷомеа ва ғ. дар иртибот ба таҳаввулоти ҳунарии замони Бобуриёни Ҳинд (1526-1858) натиҷагирӣ шудаанд. Муҳиммияту арзишмандии «Т.м.» дар он аст, ки истилоҳу вожаҳои назарию мусиқӣ дар асл бо тафсирашон қорбаст шудаанд. Дигар ин ки бисёр ҳулосаҳои тафсирии мурағатӣ ва тарҷумони «Т.м.» роҷеъ ба таҳаввулоти эҷодию иҷроӣ, диди таҳқиқии мусиқӣ, ки дар ҳавзаҳои ҳунарии замони Бобуриёни Ҳинд (дар ин асрҳо воқеан яке аз давраҳои пурвусъати мусиқӣ буда, дар замони Шохичаҳон (1627-1658) ва ҷонишинони ӯ зиёда аз 52 асари назарии мусиқӣ ба забони форсӣ рӯи сахна омад) рух дода буд, иҷмолан ба риштаи таҳрир овардааст. Аз ин нигоҳ «Т.м.» чун манбаъи муҳим дар омӯзиши ҳаёти мусиқии ин асрҳо аҳамияти хоса дорад.

Ад.: Ташреҳу-л-мусиқӣ, Девони Ҳинд, №1116; Ансорӣ, доктор Нурулҳасан, Форсӣ адаб би аҳд Аврангзеб, Дехлӣ, 1969; Шуур А. Мероси мусиқии ҳиндӣ ба забонӣ дарӣ, Ванкувер, 2002; Донишпажӯх М. Саду сианд асари форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1349; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Таълиму-л-нағамот» («Таълиму-л-нағамот ва баён-ал-дарҷ ва таъаб ва ал-мақом», с.таълиф номаълум, муаллифаш номаълум, форсии тоҷикӣ,

захираҳои хаттии Флюгел, Австрия, Вена, №1519), аз нусхаҳои хаттии муҳими мусиқӣ ба забони форсии тоҷикӣ (назму насрӣ) буда, аз муқаддима ва 7-фаслу хотима таркиб ёфтааст. Мавзӯи муқаддимаи «Т.н.» чун манобеи дигари ас.16-17 анъанавист (ҳамду сипос ба мамдӯх, ҳадафи нигориш ва бардошт аз таълифоти дигар). Мавзӯи фасли аввал («Дар баёни сутур») тавсифу шарҳи мусиқӣ (чун илм ва ҳунар), назари пешиниён ва маърифати созу овоз.

Дар фаслҳои дуввуму саввум («Дар баёни пардаҳои мақомот», «Дар баёни пардаҳои шуаб (шӯъбаҳо)» шарҳи 12-мақом, 24-шӯъба, назар, ривоёт дар иртибот ба эҷоди мақомҳои 12-гона, шӯъбаҳои 24-гона, мавқеи ҷойгиршавии онҳо дар маҷмӯи адвор ва ғ., инчунин дар ҳар мавқеъ тавсифи назми таркиботи мақомҳо шудаанд (шеърҳо аз Кавқабии Бухорӣ, вас 1535, муаллифони дигар, мурағатӣ рисола). Дар фасли чаҳорум бошад («Дар баёни овозҳо, ки ҳар яке аз миёни ду мақом чигуна намоянд») шарҳи 6-овоза («Салмак», «Моя», «Шаҳноз», «Гардунӣ», «Гавашт», «Наврӯз»), ҳолати воқеияташон дар маҷмӯи мақомот ва назари пешиниён дар иртибот ба равиши эҷоди онҳо қаламдод шудааст. Фаслҳои панҷуму шашум («Дар рабт додан», «Дар баёни ҳафдах баҳри усул ва тақтеи он») ин фаслҳо давоми тафсири масоили дар фасли чаҳорум буда, дар фасли шашум мавзӯи амалии тақтеи 17-баҳри усули маъмул, аркони зарбию авзонӣ бо истифода аз таълифоти мӯътамади мусиқӣ (Ҳоҷа Абдулқодир 1356-1435) ва диг. қорбаст шуда, зимни ин назари шахсии муаллиф дар иртибот ба соҳтори авзонии баҳри усулҳо (вобаста ба назари мусиқидонони ас.16-17) ба силки таҳрир омадааст. Дар хотима чун дигар мусиқидонон мусаннифи «Т.н.» масоили бадеию забоишиносии созу овоз (мақом, овозаю шӯъбаҳо, замони иҷро, таъсири бардошти шунаванда ва ғ.) бо баҳрабардорӣ аз ҳулосаҳои пешиниён иҷмолан баён шудаанд.

Ад.: Таълиму-л-нағамот, дастхат; Донишпажӯх М. Саду сианд асари форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1349; Донишпажӯх М. Мушовимат дар усули мусиқии эронӣ, Техрон, 1355; Тақии Биниш, Таърихи мухтасари мусиқии Эрон, Техрон, 1374; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Тиллобӣ Хонанда (Устод Тиллобой, с.тав. 1812, Бухоро, с.ваф. 1880, Бухоро), хонанда, навозанда, хонанда-таронасоз, намояндаи боҳунари мактаби иҷроии Бухоро. Зиндагӣ ва эҷодиёташ дар ҳавзаи иҷроии Бухоро ҷараён гирифта, муддате дар боргоҳи амирони манғитӣ Музаф-

фар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910) ба сифати мутриб хидмат намуда, дар шаҳрҳои Марв, Шаҳрисабз, Балх, Тошканд, Самарқанд хунарнамоӣ кардааст. Т.Х. дар ташаккули маҳорати эҷодӣ иҷроии Бобо Чалол (1845-1928), Бобо Ғиёс (1859-1927) саҳми устодӣ дорад. Дар заминаи савту навоҳои «Шашмақом» таснифоти «Кори ситора», «Савти дил» ва ғ. сохта, сабки иҷроии ӯро Ҳоҷӣ Абдуллоҳи Хонанда идома додааст. Таъби хуби шеърӣ ҳам дошт, ғазалу рубоҳои рангин гуфтааст.

Ад.: Абдӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Душ., 1982; Мӯхтарам, Тазкирату-ш-шуаро, Душ., 1975; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Тоштемиров Нӯзмонҷон

(с.тав. 1932, деҳи Окқурғон, н.Ленин (ҳоло Рӯдакӣ), сароянда, Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон (1969). Аз овони ҷавонӣ ба созу овоз шӯру шавқ дошт. Иштирокдори фаъоли дастаҳои хунарии худфаъл. Фаъолияти иҷроияшро аз с.1951 дар Филармонияи давлатии

РСС Тоҷикистон оғоз намуда ва то с. 1960 ба сифати сарояндаи яккагон хунарнамоӣ намуда, солҳои 1960-1962 роҳбари бадеии дастаи хаваскорони санъати Кумитаи давлатии РСС Тоҷикистон оид ба маълумоти касбҳои техникӣ, солҳои 1962-1981 сарояндаи дастаи мақомхонаи (1964) Кумитаи давлатии РСС Тоҷикистон оид ба радио ва радиошунавонӣ хидматгузори кардааст. Т.Н. фаъолият ва саликаи хуби иҷроияшро дар тарғибу иҷрои мероси гаронмояи мусиқӣ «Шашмақом» ба харҷ дода, таҳти роҳнамоии устодони санъати мақом ва мақомхонӣ Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов ва диг. шоҳаҳои муҳими овозии мақомхоро бо сабки хоси иҷроӣ ба субут расонида, аз иштирокдори фаъоли сабти дастачамъии «Шашмақом» барои ҳазинаи тиллоии радиои РСС Тоҷикистон аст. Ӯ дар иҷрои «Дугоҳ» (Ғ.Ҳилолӣ), «Савти Наво» (Ғ.Зебуннисо), «Тулқун» (Ғ.Мушфиқӣ), «Орази Наво» (Ғ.Бедил) ва ғ. маҳорати муссири иҷроӣ ба харҷ додааст. Т.Н. барои хидматҳои шоистааш дар рушд ва тарғиби мероси мусиқии тоҷик сазовори Ифтихорномаи Ҳукумати РСС Тоҷикистон шудааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Тоҷибоев Тулқун (тав. 1961, ноҳ. Ўзбекистон, вил.Фарғона) – сароянда-таронасаро, Хунарманди шоистаи ҚТ (2000), барандаи Ҷоизаи комсомоли ленинии Тоҷикистон (1991) ва «Водий овози» (2000). Фориғуттаҳсили мактаби ҳамагонии шаҳраки Б.Ғафуров (1978), факултаи таъриху филологияи Институти омӯзгорӣ ш.Ленинобод

(1984) буда ва фаъолияти иҷроияшро дар дастаи хунарии Хонаи маданияти ноҳияи Б.Ғафуров (1980-1991) оғоз намуда, сипас дар гурӯҳи мусиқии «Дурдона» (1990-1997, Кумитаи радио ва телевизиони назди ҳукумати вил.Сӯғд) хунарнамоӣ карда, аз устодони мусиқӣ Ҷӯрабек Набиев, Ӯрунбек Ҳамдамов ва дигарон асосҳои амалии созу овозро фаро гирифтааст. Т. минбаъд ба сифати сароянда дар театри мусиқию мазҳакавии ба номи Ҳоча Камол (1997-2000) маҳорати иҷроияшро сайқал дода, бештар дар иҷрои таронаҳои «Сарахбори Наво», «Сарахбори Ороми ҷон», «Рок», «Баёти Шерозӣ», «Насри Уззол», «Уфари Уззол», «Бебокча», «Насруллоӣ» ва ғ. дастгир мешавад. Т. аз соли 2000 чун сарояндаи пешбари Ансамбли давлатии мақомхонаи ба Ф.Шаҳобови Кумитаи радио ва телевизиони назди Ҳукумати ҚТ хидмат карда, намунаҳои баргузидаи мақомхоро барои ҳазинаи радиои тоҷик сабт намудааст. Т. иштирокдори ҷашнвораҳои мусиқӣ («Водий овози» Фарғона, 2000), фестивали байналмилалӣ Шашмақом (Душанбе, 2006) буда, дар ҳаёти дастаҳои мусиқии тоҷик ба мамолҳои хориҷӣ: Афғонистон (1991), Покистон (1994), Эрон (1998), Ўзбекистон (1998) ва ғ. сафарҳои хунари кардааст. Барои маҳорати баланди иҷроӣ ва тарғиби мероси мусиқии тоҷик бо Ифтихорномаҳои Вазорати фарҳанг ва Ҳукумати ҚТ сарфароз шудааст.

Ад.: Маводии бойгонии Кумитаи радио ва телевизиони ҚТ; Ҳолномаи Тоҷибоев Т.

Туғрон Машҳадӣ (Мулло Туғро, с.тав. номаълум, с.ваф. 1690, Ҳинд), шоир, мусикидони номӣ, ки дар ҳавзаҳои адабии Хуросону Ҳинд умр ба сар бурдааст. Т.М. мусаннифи «Муншаот», «Вачдия», «Ошӯбнома» буда, дар осораҳои олами рангини мусикиро бо сабки хос тавсиф намудааст. Махсусан «Вачдия» маснавиест, ки дар 500-байт ва дар он хунари иҷроӣ, эҷодӣ, таҳқиқи созу овоз, нақши Фишогурс дар мусиқӣ, шуарои номӣ

Турдии Қонунии Самарқандӣ

Аттор, Ироқӣ, Низомуддини Авлиё ва диг. назар, нуктаҳои бадеию зебоишиносияшон дар ҳусуси мусиқӣ, ҳамоҳангӣ, тафовути миёни суруду навоҳои аҷамӣ ва ҳиндӣ (аз забони мардон), созоҳои мусиқӣ (торӣ, тории камонӣ, захмавӣ, зарбӣ, нафасию бодӣ), махсусияти хоси ҳар яке аз созо, таъсири бадеии онҳо ва ғ. бо маҳорат ва тавсифҳои рангини шеърӣ ба қалам омадаанд.

Ад.: Туғро, Маснавиёти Туғро, Р:7541, ИВАН Уз.ССР; Туғро, Расоили Туғро, Канпур, 1871; Бузург Исломи Феҳрист, Панҷоб, 1967; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Турдии Қонунии Самарқандӣ (Устод Турдии Қонунӣ, с.тав. 1520, Самарқанд, с.ваф. 1587, Самарқанд), навозанда, оҳангсоз, мусиқидон. Санъати шеър, адаб ва мусикиро аз падараш фаро гирифт. Қонун, қобуз ва дигар созоҳои мусикиро назди Ҳоҷа Абдусаттор, Ҳоҷа Қаъфари Қонунии Самарқандӣ ва диг. омӯхта, дар қобузу қонуннавозӣ шӯҳрати зиёд касб намуд. Дар санъати шеър (рубой, ғазал) собиқаи хуби эҷодӣ дошта, муддате назди Абдурраҳмони Мушфиқӣ дарс андӯхта, ба ашъори ӯ «савт», «тарона», «нақш», «рехта», «куллиёт»-ҳои гуногунмавзӯ сохтааст. Т.Қ. инчунин ба даҳ дубайтии Кавкабии Бухороӣ (вай.1535) оҳанг баста, «Нақши Наво» (бар усули мақоми «Наво»), «Савти Рост», «Куллиёти Рост» (тазмин ба «Куллиёти Кавкабӣ»), «Нақши дили пора» (ба мақоми «Исфакон»), «Амали Сегоҳ» (ба ғаз. Мушфиқӣ) ва ғ. тасниф карда, ин осори мусиқиаш дар ҳавзаҳои хунарии Самарқанд, Бухоро, Марв, Миёнқалот шӯҳрати зиёд дошта, шеърро (ғазалу рубой) некӯ мегуфт (бо таҳаллуси Қонунӣ).

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1.5726, ИВАН Уз.ССР; Начмуддини Кавкабии Бухоро, Рисоили мусиқи..., таҳия, таҳқиқи А.Рачабов, Душ., 1985; Тадж.искусство, М., 2002; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Туробқули Танбӯрии Самарқандӣ (с.тав. 1878, Самарқанд, с.ваф. 1934, Самарқанд), танбӯрӣ, хонанда-оҳангсоз. Намояндаи машҳури мактаби иҷроии Самарқанд, мусикиро назди падараш, ки марди хунараманду шоиртабъ буд, меомӯзад. Сипас бо Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936), Абӯлхайри Маҳдум (1868-1919) ҳамкорӣ намуда, дар иҷрои шоҳаҳои «мушқилот» – «тарҷеъ», «тасниф», маҳорати баланди иҷроию диди хуби мақомӣ ба ҳарч меодааст. Т.Т. бо Ҳоҷӣ Абдулазиз дар таъсиси дастаҳои хунарий, тарҳрезии барнома, тарбияи ромишгарони ҷавон саҳми арзанда гузошта, муддате дар Инс-

ти мусиқӣ ва хореографияи ш.Самарқанд ба сифати муриб-устод хидмат кардааст.

Ад.: Маводи бойгонии ш.Самарқанд, о.д. 34-3; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Турсунхочаи Дуторӣ (с.тав. 1854, Бухоро, 1928, Бухоро), сароянда, навозанда, оҳангсоз-таронагӯ. Косибзода, асосҳои ибтидоии созу овоз, шеърро аз падараш андӯхт. Назди устодони созу овоз, шеър – Аҳмади Дониш (1826-1897), Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906), Бобо Чалол Носирзода (1845-1928), Бобо Ғиёс (1859-1927) ва диг. дарси маҳорат омӯхт. Т.Д. дар дуторнавозӣ анъанаҳои асили сознавозиро идома дода, шоҳаҳои созии мақомхоро («мушқилот») бо сози дутор иҷро намудааст. Ба ғазалҳои ҳамасронаш Аҳмади Дониш, Абдулқодирхочаи Савдо (1823-25-1873), Ҳомидхочаи Меҳрӣ, Хайрат (1878-1902), Шохин (1859-1907), Исо Маҳдум (1826-1887), Сират (ваф. 1898) ва диг. таснифоти рангин сохтааст. Дар ҷараёни иҷрои шоҳаҳои мақом «Курд», «Зебопарӣ», «Қаландарӣ», «Муноҷот», «Муҳайяр», «Гардуни Наво» ва ғ. тағйироти хунарии иҷроӣ ворид намуда, дар камолоти хунарии Домулло Ҳалим (1878-1940), Шохназар Соҳибов (1903-1972) ва диг. саҳми устодӣ дорад.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Турсун Ғолиби Дафӣ (с.тав. 1863, Бухоро, с.ваф. 1924, Бухоро), сароянда, донандаи анъаноти иҷроии маврихонӣ, мақом, шоир-таронасоз, дафӣ, намояндаи машҳури ҳавзаи хунарии аҳди хонадони мангитӣ Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) буда, зиндагиаш дар фазои эҷодию хунарии Бухоро, Самарқанд, Марв, Қарқӣ, Шаҳрисабз ҷараён гирифтааст. Дар санъати зарбгирӣ «устоди замон ва нодираи айём» буда, бо бузургҷеҳраҳои иҷроӣ Устод Эргаши Хонанда (1850-1902), Ҳомиди Савтӣ (1849-1918), Абдукарими Хонанда (1848-1910), Бобо Чалол (1845-1928), Маҳсуми Хонанда (1842-1905) ва диг. ҳамхунарий (иҷроӣ) дошт. Дар санъати марвисароӣ сабк, диди тозаии иҷроӣ дошта, матни аксари таронаҳо аз сохтаҳои ҳадаш буда, «таби равони суҳанварӣ бар ӯ эҳдо шуда, ғазал, рубой, сокинома-ро дар ғояти устодӣ месуруд».

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Баёзи Шашмақом, Р:8254; Р:8251; Р:8249, ИВАН Уз.ССР.

Тўйчӣ Ҳофиз (Мулло Тўйчӣ Тошмуҳаммадов, с.тав. 1868, Тошканд, с.ваф. 1943, Тошканд), сароянда, сарояндатаронасоз, намояндаи мактаб, ҳавзаи иҷроии Тошканд – Фарғона, Қаҳрамони меҳнат, Ҳофизии халқии РСФСР Ўзбекистон (1927). Баъди таҳсили мадраса (1878-84), аз с.1890 ба сарояндагӣ оғоз намуда ва дар манотиқи Осиёи Миёна чун ҳофизии соҳибхонар маъруф шуд. Т.Ҳ. бо устодони «Шашмақом» Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936), Бобо Чалол (1845-1928), Бобо Ғиёс (1848-1927), Содирхон (1847-1931), Зебопарӣ (Ҳофизии Мадумар (1826-1888) ва диг. ҳамкорӣ дошт ва би-сёр сирҳои низоми мақомхоро омӯхт. Ширкати сабти мусиқии «Пишущий Амур» с.1905-1911 дар иҷрои Т.Ҳ. баргузидаи осори мақом ва мусиқии мардумии устодонаро сабту интишор намуд. Т.Ҳ. барои шиносӣ ба мероси мусиқӣ ба мамолики Туркия, Эрон, Миср, Италия, Ҳиндустон (1900), Туркистони Шарқӣ (Ёрканд, 1913-1914) сафарҳои хонарӣ намуда, иштирокдори рӯзҳо ва даҳаи адабиёт ва санъати Ўзбекистон (Москва, 1923, 1937), Канали Калони Фарғона (1939) буда, маҷмӯаи сурудҳояш аз тарафи шоир Хислат бо номи «Армуғони Хислат» (1912) таҳия ва нашр шудааст. Мусиқииносии рус Успенский В. дар иҷрои Т.Ҳ. сурудҳои зиёдеро («Чоргоҳ», «Баёт», «Савора», «Гиря» ва ғ.) сабт намуда ва дар ҳазинаи Институтии санъатииносии Ўзбекистон ниғаҳдорӣ мешаванд.

Ад.: Насрулдинов Б. Тўйчӣ Ҳофиз, Тош., 1971; Алибаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Уз-тана, Таш., 1959; Узек Совет энциклопедияси, Т.11, Тош., 1978.

Тўлаки Ноии Самарқандӣ (с.тав. ас.15, Самарқанд, в.ваф. ас.16, Самарқанд), навозанда, оҳангсоз, шоири таронагӯ. Санъати мусиқиро аз падараш омӯхта, барои такмили дониши мусиқияш назди устодони мусиқии Самарқанд – Устод Абдусаттори Қонунӣ, Амир Алиакбари Қонунӣ, Мирзоалии Чангӣ ва дигарон асосҳои назарӣ, амалии созу овозро азхуд намуд. Дар хонари овозхонӣ, таснифсозӣ ҳам маҳорати хоса дошта, матни аксари таснифотро худаш таҳия ва тадвин менамуд. Дар шакли анвои шеърҳои мусиқии «савт», «амал», «куллиёт», «нақш» ихтирооти тоза намуда, «куллиёт»-е ба мақоми «Хусайнӣ» сохта, онро «Куллиёти дувоздахи Хусайнӣ» меномад. Таснифоти ӯ ба ғазали Ризоии Самарқандӣ, Ҳисоми Самарқандӣ «Пешрави Наво», «Нақши моҳи оламафрӯз»

(дар усулҳои «Барафшон», «Шодиёна», «Фохта-зарб») ва ғ. дар ҳавзаҳои хонарии Самарқанд, Бухорою Марв шўхрати зиёд касб карда, устодони замон тазминҳои рангини мусиқӣ намудаанд. Табъи хуби шоирӣ дошта, ғазалу рубой, маснави-ро некӯ меғуфта ва бо таҳаллуси «Маҳчўрӣ» назди аҳли шеър адаб маъмулу машҳур будааст. Устодони мусиқӣ Пояндаи Қобузӣ, Дарवेशи Бузғола, Абдусаттори Қонунӣ ба таснифоти Т.Н. назираҳои рангини мусиқӣ сохтаанд.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тўхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Мутрибӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2253, ИВАН Уз.ССР; Начмуддини Кавкабии Бухороӣ, Рисолаи мусик..., таҳия, таҳқиқи А.Рачабов, Душ., 1985; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Тўра Ҳофиз (с.тав. 1857, Бухоро, с.ваф. 1924, Бухоро), сароянда, таронасоз-оҳангсоз, мақомдон, марвисаро ва шоир-сароянда, намояндаи мактаб, ҳавзаи иҷроии Бухоро. Зиндагӣ, фаъолияти эҷодии Т.Ҳ. дар замони салтанати амирони мангитӣ – Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) чараён гирифтааст. Санъати мусиқиро аз падараш, ки марди хонарманд, шоиртабъ буд омӯхта, назди устодони созу овози замонаш Устод Ҳоҷии Ромитанӣ (1868-1913), Устод Идиҳони Хонанда (1869-1914), Рустами Хонанда (1864-1920), Ҳоҷихони Дуторӣ (1867-1922) ва диг. дониши мусиқиаширо такмил дод. Бо Қорӣ Каромати Дилкаш (1851-1906), Устод Эргаши Хонанда (1850-1902), Ҳомиди Савтӣ (1849-1918), Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936) ва диг. ҳамкориҳои хонарӣ дошт. Т.Ҳ. дар иҷрои «савт», «наср», «нақш», «марвӣ» сабк, диди иҷроии хоса ба харҷ меода, табъи баланди шоирӣ дошт, ғазалу рубой, муста-зод, соқиномаро мавзуну некӯ месуруд.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шауро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Баёзи Шашмақом, Р:8002, ИВАН Уз.ССР; Таджикская музыка, Душ., 2003.

«Тўхфату-с-сурур» (с.таълиф 1611, Бухоро, мансуб ба қалами Ҳофиз Дарवेशалии Чангӣ ал-хоқонӣ ибни Мирзоалии Чангӣ ибни Абдуалии Қонунӣ ибни Ҳошими Қонунӣ ибни Ҳоча Абдуллоҳи Марворид (1547-1642), форсии тоҷикӣ, настаълики хоно, захираҳои хаттии (ИВАН Уз.ССР Р:468/1, 449, 7005-11; ЛОИВАН СССР Д:403; ИВАН Таж.ССР, Р6264; Р:171). Муҳимтарин тазкираи (рисолаи) таърихӣ, адабӣ ва мусиқӣ махсуб шуда, онро муаллиф ба хоҳиши устодаш – Амир Фатҳии Тошқандӣ (1540-1607) таълиф намуда, ба амири Аштархонӣ – Имомқулихон (1611-1643) эҳдо кар-

дааст. Гуфтан ҷоиз аст, ки «Т.» аввалин тазкираи ҷомеаи мусиқӣ дар таърихи тамаддуни Мовароуннахру Хуросон, Эрону Ҳиндустон аст. «Т.» аз муқаддима, 12 фасл ва хотима тартиб ёфта, дар оғоз ҳадафи таълиф ситоиши мамдӯх (Имомқулихон) бо истифода аз насру назми тавсифӣ ба қалам омадааст. Бобҳои 1 ва 2 (мақомҳои аввалу дуввум) таърифи мусиқӣ (тавсифи луғавӣ, маъноӣ), мавзӯи мусиқӣ, баҳс дар иртибот ба пайдоиши он, назару дидҳои гуногун, тавзеҳи масоили назарӣ дар мусиқӣ таҳқиқу баррасӣ (савт, лаҳн, иқоъ, нақши ин шоҳи муҳим дар эҷоду иҷрои мусиқӣ, шинохти таркиботи илмию амалии созу овоз, зарбу усул, баҳрҳои асосӣ, донистану риояти тавону тақияҳои назарии мусиқӣ ва ғ.) шуда, барои далел нуктаҳои ҷолиберо аз Форобӣ, Ибни Сино, Авфӣ, Давлатшоҳ, Хоча Абдулқодир ва диг. оварда, пайдоиши мусикиро ба эҳтиёҷоти маънавии инсонҳо дар иртибот мешуморад. Муаллифи «Т.», ки мусикидони амалӣ ва назарӣ буд, муддати тӯлонӣ сарвари дастаҳои хунариро ба ўҳда дошт ва бо устодони созу овоз бевосита ҳамкорӣ кардааст, дар таҳлили бисёр масоили илмию амалии мусиқӣ нуктаҳои амиқ баён намудааст. Дар боби саввум асосан тавсифи «Дувоздаҳмақом» (12-парда) таркиботи он (6-овоза, 24-шўъба) буда, бисёр нуктаҳои таҳлилии Дарвешалии Чангӣ баробари истифода аз хулосаҳои таҳлилии Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Муҳаммади Омулӣ (1232-1249), Хоча Абдулқодир (1356-1435), назаридонони шеър мусиқӣ Насруддини Тўсӣ (1201-1273), Мирсаидалии Чурҷонӣ (1339-1413), Хусрави Дехлавӣ (1253-1325), Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492), Кавкабии Бухорӣ (ваф. 1535) ва диг. ҷолибу мушаххас буда, раванди эҷоду иҷрои мақомҳоро дар иртибот ба таҷрибаи хунарии эҷодкунандагонаш натиҷагирӣ намудааст. Бобҳои 4 ва 5 идомаи мантиқии фаслҳои болоӣ буда, тасрифу тавсифи 17-баҳри усул, 24-усул (зарб), шаклу анвои шеърию мусиқии «кор», «амал», «савт», «қавл», «нақш», «рехта», «сачъ», таркиботи созу овозии «хона», «сарбанд», «бозгўй», «миёнхона», «лозима», «қавли мустаҳалл», «қавли мурассаъ», шаклҳои маъмули овозии «суруд», «тарона», «навбат», «сунбулӣ», «ғазал» ва ғ.-ро тавсифи шеърию мусиқии амиқ медиҳад. Муаллифи «Т.» чун мусикидони хирфай ташаккул, рушди бисёр шаклу анвои шеърию мусиқӣ, усулҳои мусикиро ба фаъолияти эҷодию иҷроии аҳли созу овози Аҷам дар иртибот дониста, барои даъвии хулосаҳои далелҳои мушаххас меорад.

Дар бобҳои 6-8 асосан мавзӯи созҳои мусиқӣ, (таърихи ташаккул), табақабандии созҳо (торӣ: то-

рии захмавӣ, тории камонӣ, зарбӣ: зарбӣ, зарбии сафоилӣ, бодӣ-нафасӣ), махсусан тавзеҳи Дарвешалии Чангӣ роҷеъ ба барбат (уд), қонун, шохруд, чанг, танбӯр, дутор, рӯҳафзо, қобуз, кунгура, даф, чағона, мусиқор, най, ғижжак, сетор ва ғ. хеле ҷолиб буда, санадҳои ҷолибе дар иртибот, мансубият, эҷоди созҳо ба ин ё он қавм меорад. Дар эҷоди созҳои умда ва маъмул, ки дар анъаноти иҷроӣ бештар мавриди истифода аст, беш аз саҳми мардумони эрониро ҳосатан собит менамояд. Зимни ин тавсифу баррасии таркиботи торӣю пардавии созҳои мусиқӣ, ихтироъкорони он, асарҳои муҳими дар созҳои мусиқӣ тасниф намудаи устодони шеър мусиқӣ дар мисоли Борбад, Абӯҳафси Суғдӣ, Рӯдакӣ, Абӯлаббои Бахтиёрӣ Форобӣ, Ибни Сино, Носири Хисрав, Амир Хусрав, Хоча Абдулқодир ва диг. бо истифода аз манобеи мўътамад қорбасти шудаанд. Дар бобҳои 9-10 бошад, шарҳи ҳасбиҳолӣ, эҷодии оҳангсозон, сарояндагону мусикидонон, навозандагони ҳавзаҳои хунарии Мовароуннахру Хуросон, Эрон, Ҳиндустон ба силки таҳрир омада, инчунин тавсифи таснифоти онҳо дар шаклу анвои гуногуни шеърию мусиқӣ қаламдод шудаанд. Аҳбори ин бобҳо доир ба аҳли созу овозе, ки дар дарбори ин ё он ҳокимони Мовароуннахр, Хуросон, Эрон ва Ҳинд хунарнамоӣ намудаанд, хеле ҷолиб аст. Тавсифоти муаллифи «Т.» дар иртибот ба ҳавзаҳои иҷроии Самарқанд, Бухоро, Марв, Ҳирот ва ғ. (ас.16-17) муфид аст. Ин мавзӯ дар фаслҳои 11-12 идома ёфта, аҳбори муҳим роҷеъ ба мусикидононе, ки ба аксари онҳо муаллифи «Т.» бевосита вохӯрда ва ё аз устодони ҳавзаҳои хунарии Мовароуннахру Хуросон шунидааст, ғирдоварӣ шудаанд. Аз ҷумла, доир ба мактабҳои хунарии Бухорою Самарқанд, Марву Хоразм, Ҳирот дар «Т.» аҳбори рангине ба қалам омадааст (ас.16-17, дар мисоли Кавкабии Бухорӣ, Хоча Ҷаъфари Қонунӣ, Маҳдумзода Хоразмӣ, Хоча Мавлуди Дуторӣ, Султонаҳмади Танбӯрӣ, Султонмуҳаммади Танбӯрӣ ва диг.). «Т.» аз ин нигоҳ аз муҳимтарин манобеи хаттии мусиқӣ маҳсуб шуда, он дар таҳқиқу баррасии вазъи ҳаёти мусиқии ас.16-17 Мовароуннахру Хуросон аҳамияти бузург дорад.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, 468/1, 7005, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ то Дарвешалии Чангӣ, Д,403 ЛОИВАН СССР; Дарвешалии Чангӣ Тӯҳфату-с-сурур, Р:264, ИВАН Тадж.ССР; Рашидова Д. Ученый музыкант, поэт и историк Дервиш Али Чанги (Мавераннахр XVI-XVII вв. в культуре Среднего Востока: музыкальное, театральное искусство и фольклор, Таш., 1992); Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ.,2004; Таджикская музыка, Душ., 2003.

У, Ӯ

Удсоз. 1. Созандаи уд. 2. Навозандаи сози уд, ки онро ба садо оварад. 3. Ба садоовардаи сози уд: *Нишастанд хубони барбатнавоз, Яке удсӯзу яке удсоз.*

(Фирдавсӣ)

*Зи дилҳо карда дар мичмарафрӯзӣ,
Ба вақти удсозӣ удсӯзӣ.*

(Низомӣ)

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-1966; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Вожаномаи мусиқи Эронзамин, Техрон, 1376.

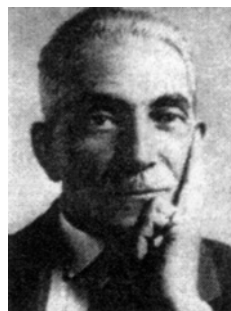
Умарова Саодатхон (с.тав.1956, н.Панҷ, вил.Хатлон), сароянда. Баъди хатми мактаби ҳамагонӣ, таҳсилро дар факултаи мусиқии тоҷики Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (бахши овозхонии анъанавӣ) идома (1984) дода, соли 1989 (ихтисоси овозхон, тахти сарвари

рии Барно Исҳокова) хатм намудааст. Аз с.1989 то имрӯз ба сифати сароянда дар Ансамбли давлатии мақомхонони ба номи Ф.Шаҳобов, Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти иҷроияшро идома медиҳад. У.С. аз сарояндагони мақомҳо буда, бо сабк, лаҳни хос шоҳаҳои овозии «Муғулчаи Сегоҳ», «Мустаҳзоди Наво», «Хусайнӣ», «Насри Ҳичоз», «Уфари Баёт», «Сокиномаи Савти Чоргоҳ», «Савти Калон», «Рост», «Уфари Муғулчаи Бузург» ва ғ.ро суруда ва барои Хазинаи радиои тоҷик сабт намудааст. У.С. дар ҳамовозии оркестри соҳои миллӣ зиёда аз 40-сурудҳои оҳангсозон ва мардумиро иҷро намуда ва сабт карда, иштирокдори чандин ҷашнвораҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Полша, 1978, Самарқанд, 1987), барандаи ҷоизаи озмуни иҷрокунандагон (1977, «Бӯстон», Душанбе), рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия (Москва, 2005), Франция (Париж, 2005) буда, бо барномаҳои ҳунари ба мамолики хориҷӣ (Полша, 1978; Афғонистон, 1983; Эрон, 1998) сафар намудааст. У.С. барои хидматҳои арзандаш дар тарғибу рушди мусиқии тоҷик бо ифтихорнома, нишони «Барои хизмати шоиста» Ҳукумати ҚТ сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳолномаи Умарова С.

Умар Ҳофиз (Мадумар, Мулло Умар, Муллошмуҳаммад Халифа, с.тав.1844, Исфара, с.ваф.1927, Исфара), сароянда, навозанда, сароянда-таронасоз (оҳангсои мардумии ҳирфай). Созу овозхониро ибтидо аз падарш Мулло Тошхалифа, ки дар шеър мусиқӣ соҳибпеша буд, омӯхт. Бо пешаи косибӣ рӯзгузаронӣ (аробакаш) мекард. У.Х. дар ҳунари иҷроӣ (иҷроӣ шоҳаҳои ҷудогонаи мақомҳо) сабки хос дошт. Ӯ муддате ба сифати мардикор ба Тошканд рафта, бо сароянда ва оҳангсои мардумӣ Мулло Тӯйчӣ (Тошмуҳаммадов, 1868-1943) ҳамкорӣ намуда, омӯзиши махсуси иҷроии мақомҳо ба ӯ омӯзонидаст. Дар иҷроӣ шоҳаҳои овозии «Шашмақом», «наسر», «талқин», «Фигон», «Ушшоқ», «Сегоҳ», «Гиря», «Савора», «Чоргоҳ», «Таронаи Дугоҳ» ва ғ.ро бо сабки хосу муассири овозхонӣ ба субут расонидааст. У.Х. дар хавзаи ҳунарии водии Фарғони шӯҳрати зиёд дошта, бисёр сарояндагони шаҳрҳои Марғелону Хӯканд аз ӯ дарси ҳунари андӯхтаанд. Дар тарбия ва камолоти иҷроии сарояндагон Мамадбойи Марғелонӣ, Қаҳҳор Ҳофиз, Қорӣ Носир, Маъруфи Хонанда, Мулло Тӯйчӣ ва диг. саҳми устодӣ дорад. У.Х. дар зиндагиаш баёзи ашъори сурудашро мураттаб намуда ва он дар доираҳои ҳунарии Исфара, Истаравшан, Марғелону Хучанд, Хӯканду Тошканд эътибори хоса доштааст.

Ад.: Баёзи Умар Ҳофиз, Хучанд, 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳакимов Н. «Шашмақом» дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Успенский Виктор Александрович (с.тав. 1879, вил.Калуга, с.ваф.1949, ш.Тошканд), оҳангсоз, мардумшинос-мусикишинос, омӯзгор, ходими ҷамъиятӣ, доктори санъатшиносӣ (1943), Артисти халқии РСС Туркменистон (1929), РСС Ўзбекистон (1937). У. хатмкардаи консерваторияи С.-Петербург (1913) буда, фаъолияти асосиаш дар муассисоти фарҳангии Осиёи Миёна (Ашқобод, Тошканд) сурат гирифта, аз муассисони консерваторияи халқии Туркистон (1919), устоди мактаби мусиқии Шарқ (Бухоро, 1923), роҳбари шӯъбаи

Устод

мусикии Омӯзишгоҳи мусикии Тошканд (1928-34), мудири Кабинети мусикии Инс-ти санъатшиносӣ (Тошканд, 1932-49), устои консерваторияи Тошканд (1936-49) ва ғ. чараён гирифтааст. У. аз аввалин чамъоварандаю муҳаққик, сабткунандаи «Шашмақом» буда, бори аввал тавассути ӯ ин шохкорию музикӣ аз донандагону иҷрокунандагони номвари санъати мақомҳо Бобо Чалол Носирзода, Бобо Ғиёс Абдуғанизода солҳои 1919-23 (дар Бухоро) сабти грамофонӣ шуда ва маҷмӯаи адво-риашро соли 1923 дар Маскав бо номи «Шесть музыкальных поэм...» ба нашр расонид. У. минбаъд дар заминаи чамъоварию сабти мақомҳо ва мероси мусикии мардумони Осиёи Миёна қорҳои ҷолиби таҳқиқӣ анҷом дода, таҳти таъсири бардошт аз ин мерос осори зиёди музикӣ дар жанру шаклҳои музикӣ офаридааст. У. муаллифи чандин мақолаҳои таҳқиқӣ ва асари муҳим оид ба мероси мусикии туркманҳо (Туркменская музыка, М., 1927, бо ҳаммуаллифии В.М.Беляев) мебошад. У. барои хидматҳои шоистааш дар тарғиб, таҳқиқ ва тарбияи музикидонон бо ордени «Нишони фахрӣ» сарфароз шудааст.

Ад.: Пеккер Я. Виктор Александрович Успенский, Таш., 1959; Джаббаров А. Соломонова Т. Композиторы и музыковеды Узбекистана, Таш., 1975; Ўзбек Совет энциклопедияси, Т.11, Тош., 1978; В.А. Успенский, Таш., 1980.

Устод Абдурраҳмони Қаввол (с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. 1060, Ғазна), сароянда, оҳангсоз, танбӯрӣ. Овони ҷавонӣ ва давраи омӯзиш дар Ҳирот сурат гирифта, музикиро аз падараш, ки шоиртабиату ромишвар буд, меомӯзад. Дар сознавонӣ, овоззонӣ аз мубаллиғони мактаби устодонаи Бухорою Самарқанд буда, назди Устод Муҳамади Барбатӣ (987-1057) тақмили ҳунар намуд. Ба Бухорою Самарқанд сафар намуда, аз устодон дониш, амали музикиро фаро гирифт. Дар ҳунари сарояндагӣ, махсусан достону қасидаҳои мадҳияро бо камоли устодӣ иҷро менамуд, дар соҳаи барбату танбӯр ихтирооти зиёд ворид намуда («дар маҷолису базм бо созу овози хеш сомонро маҷзуб сохта, ихтирооте дар саҳифаи рӯзгор аз Устод Қаввол монда...»), дар шаклу анвои шеърӣю музикӣ таснифоти рангин сохта, аз устодони дараҷаи аввали дарбори Султон Масъуди Ғазнавӣ (1043-1052) буд. Шогирдони зиёде дошта, Ситтии Заррин, Ротибайи Чангӣ созу навро назди У.А. омӯхтаанд. Фаррухия Манучехрӣ, Мухтори Ғазнавӣ дар қасидаҳояшон ситиши ҳунари волои У.А. намудаанд.

Ад.: Абдулфазли Байҳақӣ, Таърихи Байҳақӣ, Техрон, 1945-48; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Ҷ.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Устод Али Рӯхпарвар (с.тав. 1450, Ҳирот, с.ваф. 1504, Ҳирот), музикдон, оҳангсоз, донишманд, навозанда, намоёнди машҳури мактаб, ҳавзаи эҷодию иҷроии Ҳисор. Музикӣ, шеърро аз падараш омӯхта, дониши ҳунариашро дар назди Хоҷа Юсуфи Бурҳониддин, Хоҷа Абдуллоҳи Садр тақмил дод. Зиндагӣ ва фаъолияти У.А. дар ҳавзаи ҳунарии Ҳироти замони салтанати Ҳусайн Бойқаро (1470-1506) чараён гирифта, дар аксари анвои шеърӣю мусикии «амал», «савт», «қавл», «нақш», «кор», «пешрав» ва ғ. таснифоти гуногун ба ашъори Ҷомӣ, Биноӣ, Навоӣ, Котибӣ сохтааст. Ӯ дар усулу зарбҳои Зарби қадим, Ҳазач, Уфар, Дуяк, Туркизарб, Муҳаммас ва ғ. тағйироти тоза ворид намуда, дар ин замина қорҳои мондагори ҳунари анҷом додааст. У.А. дар мусикии илмӣ ҳам ибтикороти тоза дошта, музикдон Хоҷа Калони Хуросонӣ ва диг. аз дониш, диди эҷодӣаш нуктаҳои ҷолиб баён намудаанд.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН Ҷ.ССР; Хоҷа Калони Хуросонӣ, Рисола дар музикӣ, Р:1350, ЛОИВАН СССР; Воҷаномии мусикии Эронзамин, Техрон, 1375.

Устод Идрии Хонанда (с.тав. 1869, н.Ғиждувон, вил.Бухоро, с.ваф. 1914, Бухоро), сароянда, мутриб (дуторӣ), оҳангсоз-таронасаро, намоёнди машҳури мусикии мардумии устодонаи ҳавзаи иҷроии Бухоро (Ғиждувон). Зиндагӣ, фаъолияти эҷодию иҷроии И.Х. дар аҳди салтанати амирони мангитӣ – Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) сурат гирифтааст. И.Х. аз шогирдони соҳибҳунари Бобомуллои Ҳофизии Хонанда (ваф.1875), Қорӣ Насриддин (1854-1910) буда, дар иҷроии «савора» (сувора), «талқин», «савт», «насер» сабки озои иҷроӣ дошт (мақомҳои мутобиқи диду ҳофизии иҷроии худ сароида, дар қорҷӯбаи анъанавӣ). Дар заминаи зарби «марвӣ», мақомҳо таснифоти тоза сохта, дар таҳияи рисолаи «Дафтари мураққаот» қорӣ ҷолибе анҷом дода, дар он намунаи баргузидаи мақомҳои гирдоварӣ намуд, ғазалу рубоӣҳои рангин меғуфтааст.

Ад.: Баёзи Шашмақом, Р:3920, ИВАН Ҷ.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:5734, ИВАН Ҷ.ССР; Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Ҷ.ССР; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Устод Исломи Ромитанӣ (с.тав.1861, н.Ромитан, вил.Бухоро, с.ваф.1911, Бухоро), сароянда, мутриб (танбӯрӣ), оҳангсоз-таронасоз, намояндаи машхури ҳавзаи иҷроии Бухоро. Зиндагӣ ва эҷодиёти У.И. дар замони салтанати амирони манғитӣ – Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910) чараён гирифта, мусиқӣ (сознавозӣ, овозхонӣ), шеърро аз падараш омӯхт. Дар санъати мақомхонӣ, марвисарой сабки хос дошта, бештар ба анъаноти иҷроии мардумии мақомҳо (озодсарой, берун ҷустан аз сабки қолабӣ) таъя менамуд. «савт», «наср», «талқин»-ро дар таҷдиди ифодавии овозӣ (авҷҳои пурвусъату таҳрирӣ) рӯи сахна меовардааст. У.И. бо устодони мусиқӣ – Бобомуллои Ҳофиз (ваф.1875), Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936), Бобо Ғиёс (1859-1927), Меҳтари Туроби Хонанда (1856-1933) ва диг. робитаи эҷодӣ намуда, таъби равони шоирӣ дошт (матни аксари марвихоро худааш танзим мекард).

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Таронаҳои Шашмақом, Р:1197, ИВАН Уз.ССР; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Устод Муҳаммади Ной (с.тав. 1520, Хуросон, 1610, Ҳинд), хонанда, мутриб (ной), мусиқидон, оҳангсоз ва шоир, намояндаи номвари ҳавзаи иҷроии Ҳинд. Мусиқӣ, шеърро аз падараш омӯхт ва дар мутрибӣ (ной) соҳибхунари замон буд. Дар шаклу анвои шеърию мусиқии «савт», «амал», «нақш», «қавл», «рехта» таснифоти рангин сохта, барои фарзанди Акбар (1556-1605) Шохсалим оҳангу таронаҳои зиёд эҷод намуда ва дар дарбор мартабаю эътибори баланд доштааст. Барои таснифҳои У.М. аз Акбар тӯхфаҳои гаронбаҳо мегирад. Шеърро некӯ (ғазал, рубой, маснавӣ) меғуфтааст.

Ад.: Машхун Ҳ. Таърихи мусиқӣ..., Техрон, 1373; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Устод Раҳимберди Танбӯрии Самарқандӣ (с.тав.1820, Самарқанд, с.ваф.1897, Самарқанд), сароянда, мутриб-оҳангсоз, шоир-таронасоз, аз муассисону номбардорони мактаби иҷроии Самарқанд (ас.19). Зиндагӣ, фаъолияти хунарию иҷодии У.Р. дар замони ҳукмронии амир Насруллоҳ (1826-1860), Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910) чараён гирифта, аз устодони мусиқии замонааш хунаро омӯхта, барои такмили пешаи иҷроӣ ба мамолики Шарқи Миёна ва Наздик (Марв, Машҳад, Рай, Миср, Куния, Шероз, Исфохон, Бағдод, Макка, Мадина ва ғ.) сафарҳои эҷодӣ намудааст. У.Р. муал-

лифи «Баёзи Раҳими Самарқанд» (аз аввалин баёзҳои мусиқии мактаби иҷроии ин шахр) буда, мунтахаби комилест дар назми «Шашмақом». У.Р. шоғирдони соҳибхунаро чун Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936), Махдуми Ҳофиз (1842-1905), Акрами Хонанда (падари Шариф Акрам) ва диг. тарбия намуда, дар санъати иҷроӣ бештар сабки иҷроии худтаҳрирӣ, ифодасозии муназзаму мусикивори бовусъатро истифода менамуд. Марди шоиртабиат буд ва ғазалу сокинома, рубой, мусаддасоти рангин ғуфтааст.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Баёзи Шашмақом, Р:1428, ИВАН Уз.ССР; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Устод Султонмуҳаммади Чангӣ (с.тав.тахм. 1567-70, Хуросон, с.ваф. 1640, Табрез), мутриб-таронасоз, мусиқидон, намояндаи машхури ҳавзаи хунарии Хуросону Табрез. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодӣ ба замони салтанати шохони силсилаи сафавӣ Иброҳи Мирзо, Султон Ҳусайн (1528-1557), шох Исмоили дуввум (1606-1607), шох Аббоси аввал (1618-1660) чараён гирифтааст. Дар санъати сознавозӣ (чанг) бештар ба сабки хуросонӣ мансуб буда, дар назария, амалияи шеърю мусиқӣ дониши комил дошта, дар шаклу анвои «савт», «амал», «кор», «нақш» корҳои зиёди хунаро карда «устоди замон ва нодираи созу наво». Дар шеърю шоирӣ таъби болида дошт «дар ғазал, сокинома, рубой таснифоти рангин дар саҳифаи рӯзгор монда».

Ад.: Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1338; Соммирзо, Тӯхфаи Сомӣ, Техрон, 1348; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Устод Тӯла (Устод Тӯлаи Хонанда, с.тав. 1860, н.Ғиждувон, Бухоро, с.ваф. 1918, Бухоро), сароянда, оҳангсоз-таронасарои мардумӣ. Овозхонӣ, шеърро дар зодгоҳаш омӯхт. Овози хубу сомеъаи амиқ иҷроияш У.Т.-ро дар доираҳои хунарии Бухорою Марв, Каркӣ маълуму машхур намуд. Дар марвисарой салиқаи хуби иҷроӣ дошт. Барои такмили дониши иҷроӣ назди донандагону иҷроии мақомҳо назди Бобо Ҷалол (Носирзода 1845-1928), Бобо Ғиёс (Абдуғанизода, 1854-1927) ва диг. шохҳои овозии «қашқарча», «савт», «талқин», «муғулча»-ро омӯхта, дар иҷроӣ ин таркибот маҳорати хоси иҷроӣ ба харҷ додааст. У.Т. бештар бо гурӯҳҳои хунарии Ғиждувони Ромитани ҳамкорӣ эҷодӣ иҷроӣ дошт. Дар хунари иҷроияш ба анъаноти сарояндагии мардумии мақомҳо («Шашмақом») таъя ва баҳраандӯзӣ мекард.

Устод

Ад.: Айнӣ С. Назаре ба гузаштаи санъати халқи тоҷик, Куллиёт, ҷ.11, к.2, Душанбе, 1969; Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳакимов Н. Шашмаком дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Устод Шодӣ (с.тав.1441, Ҳирот, с.ваф.1506, Ҳирот), сароянда, мусикидон, оҳангсоз-таронасаро, навозанда. Аз сарояндагони пешсафи мактаби иҷроии Ҳирот буда, санъати мусиқиро ибтидо аз падараш омӯхта, сониян назди устодони мусиқӣ Хоҷа Абдуллоҳи Марворид, Хоҷа Абдулвафои Хоразмӣ, Хоҷа Юсуфи Андигонӣ, Хоҷа Юсуфи Бурҳон ва диг. асосҳои амалию назарии созу овозро фаро гирифт. У.Ш. аз хонадони хунардманд ва шоир ба камол расида буд, дар ҳавзаи хунарии Ҳирот бо чехраҳои муассири адабӣ, мусиқӣ Абдурахмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ ҳамнишинии эҷодӣ дошт. Ӯ муддати зиёд дар дарбори хонадони теуриёни Самарқанди Ҳирот, махсусан Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), Султон Аҳмад Абӯсаъид (1496-1496), Султонӣ ибни Султонмахмуд хидмат намуд. У.Ш. дар жанру шакл, анвои шеърӣ мусиқии «савт», «нақш», «амал», «қавл» ва ғ. ба ашъори Ҷомӣ, Навоӣ ва диг. асарҳои рангин сохта, аз ҷумла мусаннифи 12 – «нақш», 21 – «амал», 16 – «савт» ба усули мақомҳои «Ирок», «Рост», «Бузург», «Наво» («Дувоздаҳмақом») тасниф кардааст. «Нақши Мавлоно», «Нақши дилошубон», «Амали моҳу ситора», «Амали раъду қавқаб» дар ҳавзаҳои хунарии Самарқанди Ҳирот, Бухоро шӯҳрати зиёд касб кардаанд. У.Ш. шогирдони зиёде ба камол расонида, писараш Ғулом Шодӣ мактаби иҷроии ӯро идома медиҳад.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:4468/1, ИВАН Уз.ССР; Раҷабов А.Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Бобурнома, Тош., 1993; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Устод-шогирд – системаи тадрисӣ ва асоси мактаби хунарии Шарқ. Аз давраҳои қадим дар асоси хусусиятҳои этикӣ-эстетикӣ ва талаботи маънавии ҷомеа ба вучуд омадааст. Чун падидаи устод-шогирд аз тамаддуни ориёӣ маншаъ гирифта, таърихи тӯлонӣ дошта ва сифатҳои асилро ҳифз намудааст. Дар фарҳанги тоҷикӣ устод-шогирд мақоми ҳоса касб карда ва ба сифати тарғибгари асосии тафаккури бадеии мардумӣ мубаддал шудааст.

Дар асрҳои миёна системаи устод-шогирд чун асоси мазмунии тадрис ва шакли фаъолияти мактабҳои хунарии Шарқро ташаккул додааст.

Шiori асосии он ба насли оянда омӯзонидани таҷрибаи хунариву меъёрҳои ахлоқӣ-эстетикӣ ниёкон аст. Дар маркази устод-шогирд амали хунаромӯзӣ ҷой дорад ва он имрӯз зимни хунаҳои гуногуни санъат ва фарҳанги муосири мардумӣ амал мекунад. Назди мардумони Шарқ у.ш. мактаби суннати хунарист ва пайдост, ки ду шахс устод ва шогирд фаъолият мекунад. Мақоми устод дар ин падида волост ва устод дорои хунари комил аст. Дар мусиқии тоҷик у.ш. дар санъати мақом ва фалаксарой нақши муассир дорад. Сифатҳои умдаи у.ш: системаи тадрисӣ аст; бақоиҳои тарзи шифоӣ.

1. Моли маънавии тамаддуни ориёӣ буда, дертар тавассути фарҳанги исломӣ пазируфта шуда, зимни он хеле рушд намуда ва аз ибтидо ин падида ҳоси тамаддуни эронист, дар асрҳои миёна назди мардумони халқҳои араб ва турк низ густариш ёфтааст.

2. Ба системаи устод-шогирд шахсоне ворид буданд, ки дорои лаёқати эҷодӣ ва фитрӣ бошанд (агар на он дар мактаби устод-шогирд фаъолият карда наметавонанд).

3. Мактабҳои хунарии устод-шогирд хусусӣ буда, дар ибтидои ташаккул ба сурати хонаводагист.

4. Дар қуруни вусто усто-шогирд дар илми мусиқӣ анъанави рисоланависиро рӯи қор овард ва он мазмунан дастурҳои устод ба шогирд буда ва бештар усули амалӣ касб кардаанд.

Имрӯз суннати у.ш. чун асоси мактабҳои хунарии мамалики Шарқи Наздик ва Марказӣ бештар эътиборманд аст.

Устод Эргашӣ Хонанда (с.тав.1850, Ғиждувон, вил.Бухоро, с.ваф.1902, Бухоро), сароянда, мутриб (танбӯрӣ), шоир-таронасоз, намоёнҳои ҳавзаи иҷроии Ғиждувон. Зиндагӣ ва эҷодиёти У.Э. дар замони ҳукмронии амирони мангитӣ – Насруллоҳ (1826-1860), Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910) сурат гирифта, мусиқӣ ва шеърро аз падараш омӯхт, сипас назди устодони созу овози Ромитан, Ғиждувон дарси маҳорат андӯхт. Асосҳои «Шашмақом» ва «марвӣ»-ро аз Устод Тиллобои Хонанда (1812-1880) фаро гирифта, «савт», «наср», «талқин»-ро бо тозақориҳои хунарии иҷро менамуд. Дар «сувора», «талқин» ифода, ҷапондозии таҳрирӣ ворид менамуд ва ин усули иҷроияро сомон хуш пазируфта ва «Ҷапондозарои Эргашӣ», «Эргашӣ Ҷапондоз», «Эргашӣ Савтӣ» меномиданд. Табъи хуби шоирӣ дошт ва ғазалу рубоиро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728,

ИВАН Уз.ССР; Мақомоти мусикӣ, Р:9866, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмаком, Р:3920, ИВАН Уз.ССР; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Устод Яраши Хонанда (Устод Яраши Нақшӣ, с.тав.1868, н.Ромитан, вил.Бухоро, с.ваф.1908, Бухоро), сароянда, мутриб (дафӣ, танбӯрӣ), намояндаи боҳунари ҳавзаи иҷроии Ромитану Ғиждувон. Фаъолият ва зиндагии У.Я. дар аҳди хонадони манғитӣ – Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910) чараён гирифта, мусикиро аз падараш, ки хонанда, донандаи «Шашмаком», «марвӣ» буд, фаро гирифта, сипас назди устодони мусикӣ Ҳофизӣ Бобомулло (ваф.1875), Устод Исмои Ромитанӣ (1861-1911), Ҳофизӣ Шодихон (1857-1914) дарси маҳорат андӯхт. Дар иҷрои «савт», «нақш», «савора», «наср» ва «марвӣ» тозақориҳои хунари намуда, бештар майли озодичроӣ дошт. Рубой, дубайтӣ, соқиномаро равону некӯ меғуфт.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмаком, Р:8827, ИВАН Уз.ССР; Абёти Шашмаком, Р:4632, ИВАН Уз.ССР; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Усул – аз анвои мураккабтаркиби зарбӣ дар мусикии тоҷикон ва мардумони Осиёи Марказист. У. анвои гуногуни зарбу авзон, ки тез-тез тағйир меёбанд. Дар мусикии мардумию устодонаи тоҷик У. ба таври мухталиф сурат мегирад:

1. Тасниф

(Бузрук, Сегоҳ, Наёв) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | ж |

(Дугоҳ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж |

(Рост, Ирок) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | ж |

2. Тарҷеъ

(Бузрук, Наёв, Дугоҳ, Сегоҳ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | ж |

(Ирок) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | б | б | ж |

3. Гардун

(Бузрук, Рост, Наёв, Дугоҳ, Сегоҳ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | ж |

Усул дар таркиботи мақомҳо мураккаб буда ва бо як номи муайян ва дар оҳангҳои гуногун

дар шоҳҳои созию овозӣ сурат мегиранд. Мас. Усули сақил дар баҳши мушқилот (созӣ) ва ново-баста аз он, ки дорои қаринаҳои оҳангҳои гуногунанд, усулашон якест. Дар санъати рақс бошад, усулҳо мутанаввеъанд ва тавассути доираю нақора ба субут мерасанд.

Усулҳои доира – равиш, усули доира, ки сарояндагон ва навозандагон дар ҳамнавоии сози доира хунароӣ менамоянд. У.д. дар анъанаи иҷроӣ гуногунанд: усулҳое, ки ҳоси авзони рақсанд; усулҳое, ки дар таронаҳои мардумӣ мавриди истифода шуда ва онҳо авзонан мутанаввеъанд:

Хафифи Сегоҳ

Уфур

Уфур

Уфур

Наср

Усулҳое, ки ҳоси таркиботи созию овозии мақомҳо буда ва бо номи ин ё он мақом маъмулият касб кардаанд. Мас. ба истинои баъзе ҷузыёти усули Таснифҳо (ки ҳоси ҳамаи мақомҳо) ва боқимонда якест ва бо усули доира иҷро мешаванд:

1. Тасниф

(Бузрук, Сегоҳ, Наёв) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | ж |

(Дугоҳ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж |

(Рост, Ирок) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | ж |

2. Тарҷеъ

(Бузрук, Наёв, Дугоҳ, Сегоҳ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | ж |

(Ирок) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | б | б | ж |

3. Гардун

(Бузрук, Рост, Наёв, Дугоҳ, Сегоҳ) $\frac{2}{4}$ | б | б | б | б | б | ж | б | ж |

Уфар

Зимни ин аксари Насруллоҳиҳо тибқи як усули маъмули доира иҷро мешаванд.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468-1 (ИВАН УЗБ.ССР); Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1961; Вожаномаи мусиқӣ, Техрон, 1375; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Мусиқи луғати, Тош.-т, 1987.

«Усули нағамоти Осафӣ» («Усули нағамот-ал-сафия», «Усули нағамот-ал-Сафӣ», с.таълиф тахм. 1843, форсии тоҷикӣ, Ҳиндустон, Дехлӣ, №2015, мансуб ба қалами Ғуломризои Муҳаммадпаноҳ). Асари муҳими назарии мусиқӣ, ки дар ҳавзаи ҳунарии Ҳинд, дар давраи охири сулолаи Бобуриёни Ҳинд (1526-1858) Баҳодуршоҳи II (1839-1858) ба номи яке аз вазирони дарборӣ Осаф таълиф шудааст:

Ба Осаф лақаб он сулаймони сарир,

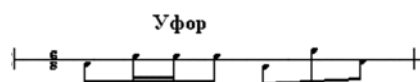
Ба маъност шоҳу ба сураат вазир.

«У.О.» аз муқаддима, ду боб (фасл) ва ҳотима тартиб ёфта, дар оғоз сухан аз асосан сабаби нигориш, нақлу ривоёт дар бораи соҳҳои мусиқӣ, роғҳо (таркиботи он), назари донишмандони ҳар давра замон дар иртибот ба ин мавзӯ хотирнишон шудаанд. Ҳар боб иборат аз фаслҳои ҷудогона тартиб ёфта, масоили сайри таърихӣ мусиқӣ (бештар бар пояи мусиқии ҳиндӣ), усули тадрис, эҳсоси мусиқӣ, иртиботи мусиқии ҳиндӣ ба мусиқии дигар (аҷамӣ) мавриди баррасӣ шудаанд. Дар ин боб нуктаҳои ҷолиб роҷеъ ба ҳаёти мусиқии замони Бобуриён ҳам ибрози назар шудааст. Дар боби дуввум («Дар баёни мусиқии Ҳинду Аҷам»), ки аз фаслҳои ҷудогона низ иборат аст. масоили ҳамохангии мусиқии ҳинду аҷамиро дар мисоли соҳҳо, мақому роғҳо ба риштаи таҳқиқ оварда, асосан дар тақвияти андеша, нуктаҳои таҳлили Амир Хусрав (1253-1325), пайравону шогирдони ҳиндию аҷамиаш нотичагирӣ шудаанд. Дар «У.О.» диди нави тавсифии масоили маъмули мусиқӣ дар замони охири салтанати Бобуриёни Ҳинд аст.

Ад.: Усули нағамоти Осафӣ, Девони Ҳинд, №2015; Китобхонаи Бихор, 235/1, 236/3; Шуур А. Мероси мусиқии ҳиндӣ ба забони дарӣ; Донишпажӯх М. Саду сианд асар ба забони форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1346; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Уфар (шукӯх, шодӣ, хурсандӣ, тантана, шодона, муфаррах) – аз шоҳҳои нафису шод ва масарратбахши таронавии мақомҳои гуянд; но-

ми шӯъбаи таронавии мақомҳо (бахши интиҳои шӯъбаи аввал); У. дар бахшии насрии мақомҳо ба сифати ифодаҳои савтию тараннуми ҷаззоб истифода мешаванд. Аз ин нигоҳ У. дар маҷмӯи мақомот, аз ҷумла дар мақомҳои: «Бузург» – «Уфари Уззол», «Рост» – «Уфари Ушшоқ», «Наво» – «Уфари Баёт», «Дугоҳ» – «Уфари Чоргоҳ», «Сегоҳ» – «Уфари Сегоҳ», «Ироқ» – «Уфари Муҳайяри Ироқ» бо ин номҳо роиҷанд. Як нуктаро бояд хотирнишон кард, ки У. дар маҷмӯи мақомот танҳо чун ифодаҳои зарбию тараннуми таронаҳо набуда зимни ин баробари дар усули мизонҳои доиравии дигар мутобиқ шуданашон тағйир меёбанд (дар «Уфари Ироқ» ин таҳаввулот назаррас аст). Дар манобеи хаттии назарии мусиқӣ У. ба сифати зарб, усули маъмули мусиқӣ хотирнишон шуда ва аз зарбу сулҳои бисёр равону шоди мусикист, ки устодони шеър мусиқӣ дар ин усул таснифоти рангин сохтаанд. Мизони зарбии У. 6/8 аст.

Таронаҳое, ки бахши овозии (таронавӣ) уфари мақомҳо дохиланд иборат аз ду навъи вазни шеърӣ бархӯрдоранд: рамали мусамани маҳзуф, ҳазачи мусамани аҳраби макфуфи маҳзуф, раҷазӣ мусаммани солим, рамали мусаммани маҳбуни максур. У. бештар ба усулҳои «Наср», «Талқин» ҳамнаво буда, ифодаҳои муассири савти онҳост ва метавон дар мисоли «Баёт», «Насри Баёт», «Уфари Баёт» собит намуд.

Уфари Баёт

Мусиқии У. шоду муассир, нишотбахшу рангомез буда, ба сомеъ ифодаҳои нишотбахш эҳдо менамояд ва аз ин маънӣ аҳли созу наво У.ро бахши рақсии мақомот мешуморанд. Сохтори оҳангии У. мисли усули «Наср»-у «Талқин» мураккабанд. Дар У. ҳам мисли дигар таркиботи мақомот аз пораҳои намудӣ бархӯрдоранд. Дар У. ҳам чун «Наср»-у «Талқин» аз таркиботи тағйирии оҳангӣ бархӯрдор буда, вале усули савтиятан бештар рӯҳияи шодонаю муфаррах касб менамояд. У. қисми интиҳои мақом буда ва баъ-

ди он Супориш ичро мешавад. Ва Супориши ин қисмат шоҳае аз «Сарахбор» аст. У.-ҳо баъзан ба Супоришҳо омезиш меёбанд. Аз ин рӯ сарояндагон дар ҷараёни ичро ин бахшро вобаста ба имконоти хеш онро бо тағйир месароянд (кӯтоҳ ё давомдор). Аз ин рӯ дар бисёр ҳолат Супоришҳо бо У.ҳо ҳамсон карда мешаванд (ҷоиз аст дар алоҳида ба субут расанд).

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, Техрон, 1365; Рисолаи киромия дар илми мусиқӣ, Р:468-1 (ИВАН Узб.ССР); Дарвешалии Чанғӣ, Тӯхфару-с-сурур, Р:449 (ИВАН Узб.ССР); Дарвешалии Чанғӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:7005-111 (ИВАН Узб.ССР); Мусоҳочаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмақом, Р:7074 (ИВАН Узб.ССР); Шашмақом, мураббон: Б.Файзуллоев В.Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари В.М.Беляев, М. ва, 195-1967; Шашмақом, ёзиб олувчи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Уфари Ушшоқ – аз шоҳа, таркибҳои таронавӣ дар мақоми «Рост». ниг. Ушшоқ.

Уфари Ушшоқ Умар

Ушшоқ – наво, оҳанг ва суруди маъмул дар мусиқии устодонаи мардумони Шарқи Миёна ва Наздик; Мақоми аввал дар маҷмӯи Дувоздаҳмақом (садаҳои 13-17 ва ибтидои ас.18) буда, сохтори қаторовозхояш дар адвори мусиқӣ чунин буда:

Дар мақоми «Рост» («Шашмақом») оҳанги асосӣ ва умда дар бахшҳои мушқилоту наср. У. дар шўъботи аввали наср (таронавӣ) омада ва бо

номи «Талқини Ушшоқ», «Насри Ушшоқ», «Уфари Ушшоқ» амал менамояд. У. дар бахши дуввуми таронавӣ дар шакли «Савти Ушшоқ» (бо шоҳаҷахояш) омада ва оҳангу танини мавзунӣ мусиқивор дорад. Усули доиравиашон ҳамсон ба номашон, яъне «Мухаммаси Ушшоқ» – дар усули «Мухаммас», «Талқини Ушшоқ» – дар усули «Талқин», «Насри Ушшоқ» – дар усули «Наср» ичро мешаванд.

У. дар водии Фарғона аз усулҳои маъмули таронавист. Савтиёти У. дар мероси мусиқии устодонаи мардумӣ маъмулияти зиёд касб намуда ва хонадағони машҳур Ҳоҷӣ Абдулазиз («Ушшоқи Самарқанд»), Мулло Тўйчӣ («Ушшоқи Тошқанд»), Содирхон («Ушшоқи Содирхон») ва диг. дар заминаи навоҳои У. таснифоти рангин офаридаанд.

Ушшоқи Самарқанд – аз тарона, оҳангҳои маъруф дар мусиқии устодонаи тоҷик, ки сарояндаи номвар Ҳоҷӣ Абдулазиз Расулов (1852-1936) онро дар заминаи савтиёти мақоми Ушшоқ бо тозақорихҳои ҳунари тасниф кардааст. У.С. саршор аз савтиёти ҳоси тараннумии шодона ва авҷҳои муртафеъ-ул-таркиб ва бисёр муассири иҷроист. Муассирият ва навгонии таркибҳои тараннумии мавзунӣ мусиқивор дар ҳар пораи оҳанг ҳувайдост. Матн ва оҳанг, тарзи мусиқивору савтияти гуворои хонандагӣ ҳамсон ба авзони шеърест.

Хонандағони машҳури тоҷикӣ ўзбек дар иҷрои У.С. маҳорати ҳоси иҷроӣ ба ҳарч додаанд.

Ушшоқи Содирхон – аз таронаҳои маъмули устодона буда ва сарояндаи машҳури тоҷик Содирхони Ҳофиз (Бобошарифов 1847-1931) онро дар заминаи савтиёт, зарбу авзонҳои мақоми «Ушшоқ» бо ниғаҳдошти сабки иҷроии ҳавзаӣ ҳунарии Хучанд ва водии Фарғона эҷодкорона тасниф намудааст. У.С. ҳам дорои махсусиёти зарбию авзонӣ, таркиб ва перояҳои муассириҷроӣ ва авҷҳои пурвусъати санъати хонандагӣ бо ниғаҳдошти анъанаи иҷроӣ мусиқии устодона корбаст шудаанд.

Ўлмасов Файзулло (с.тав. 1952, Душанбе), доиранавоз, зарбгир, Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон (1997). Санъати мусиқиро аз падараш Турсун Ўлмасов (навозанда, оҳангсози мардумӣ) омӯхта, Омӯзишгоҳи мусиқии ш.Душанбе 1972,

созҳои зарбӣ), Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1977) хатм карда, фаъолияти иҷроияшро дар дастаи мақомхонони Кумитаи давлатии РСС Тоҷикистон оид ба радио ва телевизион, Ансамбли давлатии рақсии «Лола» (1972-92) ба сифати доиранавоз идома додааст. Ў.Ф. нозукиҳои доиранавозиро аз Артисти хизматнишондодаи РСС Тоҷикистон А.Аминов омӯхтааст. Ў.Ф. аз соли 1992 ба сифати омӯзгор дар шӯъбаи мусиқии анъанавии Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода ба ромишгарони ҷавон асосҳои амалии сози доира ва тавассути ин соз иҷрои мусиқии тоҷикро меомӯзонад. Ў.Ф. дар сабти бисёр шоҳаҳои созию овозии «Шашмақом» барои хазинаи тиллоии мусиқии тоҷик ширкат ва саҳми хоса дорад. Ў.Ф. аз беҳтарин донанда ва иҷрокунандаи зарб, усулҳои «Шашмақом» буда, ҳунару дониши худро ба иҷрогарони ҷавон меомӯзонад.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Ўлмасов Фирӯз (т. 1954, Душанбе), мусиқишинос, номзади санъатшиносӣ (1986), узви иттифоқи оҳангсозони Тоҷикистон (1988), хатмкардаи мактаби махсуси Ҷумҳуриявии мусиқӣ (1962-1973), Институти давлатии санъати Тоҷикистон

ба номи М.Турсунзода (1973-1978, таҳасуси пианинавоз), муаллими ҳамин институт (1978-1982), таҳсил дар аспирантураи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ ҶТ (1982-1985), муаллим, муаллими пешбар, дотсен-

ти Институти давлатии санъати Тоҷикистон (1985 – кафедраи ансамбли камеравӣ, 1988-1993 кафедраи таърих ва назариявии мусиқии Шарқ), раиси комиссияи мусиқишиносӣ ва танқиди мусиқӣ, аъзои раёсати Иттифоқи оҳангсозони Тоҷикистон (1991-1993), раиси комиссияи умумииттифоқӣ оид ба робитаи маданияти мусиқии Шарқи хориҷии Иттифоқи оҳангсозони СССР (1991-1992), ноиби президенти Академияи мусиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1993-1996), муовини раиси Бунёди байналмилалӣ Борбад (1991 то имрӯз), ходими калони илмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ ҶТ (1999 то имрӯз, шӯъбаи таърихи маданият ва санъат). Ў.Ф. ташаббускори чандин конфронс ва симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ: Борбад ва анъанаҳои бадеии мардумони Шарқи Миёна ва Наздик (Душанбе, 1990); Масоили методологӣ мусиқишиносӣ-шарқшиносии советӣ (Душанбе, 1991); Маданияти мусиқии Тоҷикистон дар оғози асри XXI: дурнамо ва рушд (Душанбе, 1999), иштирокдори чандин симпозиум ва конференсияҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, Душанбе, Ленинград, Боку, Тошканд, Алмаато, Бишкек ва ғ.) буда, самти таҳқиқотиаш масоили таърих ва назарияи мусиқии тоҷик, равобиту ҳамоҳангии мусиқӣ, зебоишиносии мусиқӣ (бар пояи санъати мақомҳо) ва мусиқии оҳангсозӣ аст.

Ў.Ф. муаллифи зиёда аз 40 мақола ва 3 рисолаи таҳқиқӣ роҷеъ ба масоили таърих ва назарияи мусиқии тоҷик буда ва муҳимтарин таълифоташ:

О генезисе восточной монодии.- Худжанд, 1994; Восточная монодия. Вопросы генезиса (исследование).– Душанбе, 2007; О пространственной организации таджикской монодии (исследование).– Душанбе, 2007.

Ад.: Ҳолномаи Ўлмасов Ф.

Ф

Файзуллоев Бобокул (с. тав. 1899, н. Ғиждувон, вил. Бухоро, с. ваф. 1964, Душанбе), сароянда, навозанда, сароянда-таронасаро, донандаи номвари «Шашмақом», Ҳофизии халқии РСС Тоҷикистон (1947), барандаи Ҷоизаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1972). Аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ дилбастагӣ дошт ва дар 14-солагӣ ба Бухоро омада, ба шогирдии донандагону иҷрокунадагонии шеър мусиқӣ Ҳоҷихони Дуторӣ (1867-1922), Ҳоҷӣ Абдурраҳмони Хонанда (ваф. 1921), Мирзо Абдулқарими Танбӯрӣ (1848-1910) ва диг. ворид шуда, санъати сознавозию хонандагиро фаро гирифт. Дар синни 20-солагӣ ба иҷроӣ шоҳаҳои «савт», «талқин»-и «Шашмақом» дар ҳамнавоии танбӯр дастбешавад. Барои такмили дониши мусиқиаши аз Бобо Ҷалол (Носирзода 1845-1928), Бобо Ғиёс (Абдуғанизода 1859-1927), Мирзо Нарзулло (ваф. 1922), Устод Шодӣ (Азизов 1878-1942) дарси ҳунар андӯхт. Дар сабки иҷроии Ф.Б. (танбӯрнавозӣ) таъсири ҳунарвари устодони мақом Бобо Ҷалол, Бобо Ғиёс бештар нақши муассир гузоштааст. Ф.Б. баробари дигар равшанфикронии Бухоро, Инқилоби Бухороро (1920) хуш пазируфта, дар таъсиси дастаҳои ҳунарии худфаъоли Бухорою Шофирком нақши ҳоса дорад. Ф.Б. с. 1921 ба узвияти Иттифоқи фаъолони Бухоро ворид шуда, дар тарбияи сарояндаю навозандагони соҳибзавқ Берта Довудова, Турсун Раҳматбоев, Карим Ҳафизов, ки дар ҳунари иҷроӣ нақши ҳоса доранд, саҳми устодӣ дорад. Ӯ фаъолияти омӯзгоронашро идома дода, солҳои 30-ми ас. 20 дар мактабҳои мусиқии Шофиркому Ғиждувон машғули тадриси мусиқӣ буд. Соли 1936 Ф.Б. бори аввал порчаҳои ҷудогонаи «Шашмақом»-ро тавассути радиои Умумииттифоқ (Москва) манзури сомеон намуд. Ф.Б. дар қори сабти адвории (нота) «Шашмақом», ки бо Қарори маҳсуси Ҳукумати РСС Тоҷикистон (1947) сурат гирифт (1949-1964) аз иҷрокунадаи асосии ин шоҳқории мусиқӣ ба адвор (нота) буд. Ӯ дар ҷараёни сабти адвории мақомҳо солиқа, сомеаи нотақори мусикидонӣ, иҷроияшро ба харҷ додааст. Замони қор ва ҳунарварӣ дар ҳайати дастаҳои ҳунарии Кумитаи давлатии радио ва телевизиони РСС Тоҷикистон Ф.Б. шоҳаҳои муҳими мақомҳоро дар ҳамовозии танбӯр барои ҳазинаи тиллоии

радиои Тоҷикистон сабт намуда, инчунин дар тарбияи насли ҷавони иҷрокунадагон саҳми мондагор гузоштааст. Махсусан фарзанди ҳунарманди Ф.Б. Артисти халқии СССР, барандаи Ҷоизаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ, сарояндаи номвар Аҳмад Бобоқулов (1931-1990) анъанаҳои иҷроии «Шашмақом»-ро бо сабки нотақори сарояндагӣ идома дод. Сарояндаи пурҳунар Артисти халқии РСС Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии РСС Тоҷикистон Барно Исҳоқова (1927-2002) низ шогирди Ф.Б. буда, беҳтарин суннатҳои иҷроии мақомҳоро аз ӯ омӯхтааст. Ф.Б. барои саҳми бузургаш дар ҳифзу тарғиб, рушди мусиқии устодонаи тоҷик бо Ифтихорномаю ҷоизаҳои Ҳукумати РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Шашмақом. Тартибдихандагон Файзуллоев Б., Соҳибов Ш., Шаҳобов Ф. Ҷ.1, М., 1950; Музыкальная жизнь Советского Таджикистана (1946-1956), вып.2, Душ., 1975; Народн-хафизы Таджикистана, Сталинабад, 1957; Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Худойбердиев С. Ҳофизони мумтози халқии Тоҷикистон, Хучанд, 2000; Низомов А. Таърих ва назарияи «Шашмақом», Душ., 2002; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

«Фарёд». Аз сурудҳои маъмул дар маҷмӯи мақомҳои ҳоразмӣ, ки мансуб ба мақомҳои «Рост», «Наво»-ст (мақомҳои ҳоразмӣ). Дар маҷмӯи «Шашмақом» «Ф.» амал надорад. Аммо дар «Шашмақом» «Ф.» шоҳаҳои «Талқини Рост» («Рост»), «Насри Баёт» («Наво»)-ро иваз намудааст. Дар «Ф.» таркибу таровишҳои овозии баланду фарёдгуна бештар мунъакис ёфта, мавзӯян (аз нигоҳи оҳангӣ ва матнӣ) саршори ифодаҳои навҳа, ҳазину фарёдшед аст.

Ад.: Узбекская народная музыка, Т.6. Хорезмские макомы, Таш., 1958; Романовская Е.Е., Хорезмская классическая музыка, Таш., 1939; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

«Фарид-уз-замон ғӣ-маърифат-ил-алхон» (с. таъ. тахминан солҳои 1370-72, мансуб ба Исоуддин Ҳолидхонӣ, захираҳои хаттии Девони Ҳинд, Ш. 1843), аз муҳимтарин таълифоти назарӣ роҷеъ ба мусиқии Аҷаму Ҳинд буда, дар замони салтанати Фирӯзшоҳи Туғлуқ бо дархости Ибро-

Фаррухӣ

хим Ҳасан Абӯриҷоъ (фармонравои Гучрот) таълиф шудааст. «Ф.» бар асоси манобеи хаттии мусикии Ҳиндӣ ва аҷамӣ (форсии тоҷикӣ) тадвин намуда, дар қараёни нигориш аз манобеи истифодашуда порчаҳои зиёде оварда ва дар навбати худ нуктаҳои норавшани он тавсифоти мусикиро тасҳеҳ карда, бештар эътимод ба ҳулосаҳои таҳқиқии Амир Хусрави Деҳлавӣ (1253-1325), пайравони ӯ дорад. Аз ин нигоҳ усули тавсифии рақсу мусикӣ (Ҳиндӣ, аҷамӣ) дар «Ф.» таҳқиқӣ буда, баробари баёну бозгӯии эҷодии гуфтаҳои пешинӣ дар иртибот ба таркиботи мусикӣ, инчунин таҳаввулот, диди тавсифию таҳлилии мусикии замонааш низ ба силки таҳрири тадвин омадаанд. Дар «Ф.» асосҳои рақсу мусикӣ, равиши омӯзиш, таносуби шеър мусикӣ (дар мусикии Ҳиндӣ, аҷамӣ), мақому роғҳо, нақши мусикидонҳои аҷамӣ (Амир Хусрав ва шогирдонаш) дар рушди мусикии Ҳиндӣ бар пояи далелу ҳулосаҳои умда (тақя ба манобеи хаттии Ҳиндӣ, форсии тоҷикӣ) натиҷагирӣ шудаанд.

Ад.: «Фарид-уз-замон ғӣ-маърифат-ил-алҳон», Девони Ҳинд, №1843; Шуур А. Мероси мусикии Ҳиндӣ ба забони дарӣ, 2003; Доктор Шаъиб Аъзамӣ, Форсӣ адаб би аҳд салотин Туғлуқ, Лақҳнав, 1985; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Mirzo Wahid, The life and works of Amir Khusraw, Calcutta, 1935.

Фармер Хенри Чорч (с.тав. 1882, Ирландия, с.фав.1966, Лондон), муаррихи мусикӣ, мусикишинос, муҳаққиқи мусикии Машрик (араб, мардумони эронӣ). Хатмкардаи донишгоҳи Глазго (Англия) буда, раиси гурӯҳи таҳқиқии таърихи мусикии араб ва узви кунгураи мусикии араб, раёсати вазорати фарҳанги Миср, устои мусикии донишгоҳи Миср (1946).

Муҳимтарин осори таҳқиқии Ф. дар заминаи мусикии Шарқ: «Таърихи мусикии Шарқ», «Созҳои мусикии Шарқ» (1931), «Нусаҳои хаттии мусикии Китобхонаи Бодлиён» (1942), «Созҳои мусикии Шарқ ва Ғарб» (1942), «Мусикии Шарқ (Эрони бузург) ва сарзаминҳои мучовир», «Таърихи мусикии Араб» (1960-1973), «Уламои бузургӣ Эрон дар бораи мусикӣ» (1942).

Ад.: Farmer H. A history of Arab music, London 1973; Вожаномаи мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Машхун Х. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Фароз. Дар анъанаи иҷроии мақомҳо (асарҳои созию овозӣ) ҷумлае бо чанд мизон аз як оҳанги мусикӣ бо ду ҳарф ё ду адад мушаххас мекунад. Дар қараёни иҷроии шоҳа, хатте барои

эҳтизоз аз навиштани ҷумла мавриди назар менависанд (такрори фароз...), яъне ҷумла, қитъаи муайяншуда такрор шавад.

Ад.: Вожаномаи мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

«Фаррухрӯз». 1. Аз суруд, оҳангҳои силсилаи мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст. 2. Суруди ҷашнии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) сохта, мансуб ба шоҳаи саввуми «Хусравонӣ»-и ӯст. 3. Номи лаҳни 29 аз лаҳнҳои сегонаи Борбади Марвазӣ буда, аз асарҳои ҳамосию ҷашнӣ, таркибан мураккаб будааст, ки табиат, инсон ва орзуи андешаҳои нисбат ба табиат (Наврӯз) доштаи мардум ситоиш мешудааст:

*Чу бозаи рои Фаррухрӯз ғаштӣ,
Замин фарруҳу фирӯз ғаштӣ.*

(Низомӣ)

*В-ар аз сӣ лаҳн лаҳне камтар ояд,
Ба ҷояи лаҳни Фаррухрӯз бояд.*

(Баҳор)

4. Аз сурудҳои машҳури наврӯзии мардуми Сугду Бухоро (а.9-10). 5. Шӯъбаи тараннумии мусикӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13). 6. Гӯшаи мусикӣ дар мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14). 7. Суруд, оҳанги маъмул, ки берун аз мақомҳо дар анъаноти мусикии ас.15-17 амал дошт. Дар мусикии кунунӣ (мақомҳо ва мардумӣ) бо номи Ф. оҳанг, суруд вучуд надорад (шояд номаш тағйир ёфта).

Ад.: Мирсаидалии Ҷурҷонӣ, Мақосиду-л-улум (дастхат); Анҷуманорои Носирӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лақҳнав, 1892; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Раҷабов А. Традиции классической музыкальной культуры эпохи Сасанидов, Душ., 2004.

Фаррухӣ (с.тав. 977-981, Сиистон, с.ваф. 1038, Ғазнин, Абӯлҳасан Алӣ ибни Чулуғи Сиистонӣ, машҳур ба Фарруҳии Сиистонӣ), суҳанвари номвар, мадеҳасаро, навозанда (чангӣ), мусикидони форс-тоҷик. Аз овони ҷавонӣ ба шеър мусикӣ шӯру шавқи зиёд дошт. Ф. бо ҳамроҳии падараш ибтидо дар дарбори ҳокими Сиистон –

Амир Халафи Бону хидмат намуда, сониян дар хидмати Султон Маҳмуди Ғазнавӣ буд. Мусиқӣ ва рангомезии онро Ф. дар қасидаҳои васф намуда, ному тавсифи бисёр оҳангу сурудҳои мавсимӣ, маросимӣ, таърихӣ, наврӯзӣ, рангомезии созҳои мусиқии бостониро дар ашъораш ба қалам овардааст. Дар қасидаҳои мадҳиявии Ф. олами рангини мусиқӣ дар иртибот ба дигар анвои эҷодиёти бадеӣ, чашну маросимҳо, гӯяндаву хонанда, сознавозони чирадасти замони ғазнавиён Ситтии Заррин, Абдурахмони Қаввол ва сулолаҳои машҳури ровиёну ширинкорон ба риштаи тавсиф омадаанд. Вазншиносӣ ва мусиқии Фаррухӣ, дар пайванд, шеърӣ ӯ таъсири зиёде гузошта, инчунин садои хуше дошта, ҷангу барбатро некӯ менавохтааст:

*То фурӯ ояму бинишам баргирам ҷанг,
Ҳамчунон дастӣ қадаҳ ғирам то рӯзи дигар.
Қумрӣ ҳамесарояд ашъор чун Ҷарир,
Сулсул ҳаменавозад овозҳои баму зер.
Чун мутрибон зананд навои тахти Ардашер,
Ғаҳ «Меҳргони Хурдак»-у ғаҳе «Сипаҳбадон».
Заҳмаи рудзан на пасту на тез,
Зулфи соқӣ на кӯтаҳу на дароз.*

Ад.: Фаррухӣ Сиистонӣ, Девон, Техрон, 1335; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Анҷумани Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Фарфар – оҳангест дар шоҳаи созии (мушкилот) «Шашмақом» «мақоми «Ироқ». Ф. дар мақоми «Ироқ» оҳанги ҷаҳорум буда, усулаш 2/4 буда, аз 5-«бозгӯй» ва 11-«хона» таркиб ёфтааст. Фарқияти Ф. аз дигар шоҳаҳои созии мақомҳо он аст, ки он бо «бозгӯй» оғоз шуда, дар анҷом «бозгӯй» амал надорад.

Ад.: Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; «Шашмақом». Мақоми «Ироқ», мақоми «Сегоҳ». Тартибдиҳандагон Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, ҷ.5, М., 1967; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2002; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Фаръ (шоҳ, шоҳи дарахт). Номӣ вазн, баҳри усул дар мусиқии устодона, ки бар пояи зарбҳои (вазн) аслии таҳия мешавад. Ф. хоси анъанаи эҷодию иҷрои «Дувоздаҳмақом» буда, аз баҳри усули (зарби) муҳаммас – «Фаръи Муҳаммас», оҳангҳои «Моҳур», «Рост», «Бусалик» ва ғ. «Фаръи Моҳур», «Рости фаръ» ва ғ. тадвин намудаанд. «Фаръи Моҳур» аз аввалин лаҳни ово-

зҳои «Ғавашт», «Салмак» оғоз шуда, дар «Наврӯзи Араб» мураттаб мегардад. Зимни аҳбору тавсифи манобеи хаттии мусиқӣ («Беҳ-ҷату-р-рӯх», «Бухур-ал-алҳон») сохтори авзони «Ф.» иборат аз: 6 зарб, 3 зарби сангин ва 3 зарби сабук аст: тан дара дим тана; тана тананӣ. Дар амалияи «Шашмақом» «Ф.» вучуд надорад.

Ад.: Дарвешалии Ҷангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, бо саъю эҳтимоми Тақии Биниш, Техрон, 1356; Муҳаммади Омулӣ, Нафоису-л-фунун..., Техрон, 1379; Шоҳ Ҳусайнӣ, Шинохти шеър, Техрон, 1376; Биниш, Шинохти мусиқии Эрон, Техрон, 1364; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Фаръи Моҳур (Моҳури маснӯъ). Аз навоҳои маъмули мусиқист, ки дар баҳри усули шӯъбаи «Моҳур» («Дувоздаҳмақом», ас.13-17), мақоми «Наво» тартибу тадвин шудааст. Усули эҷоди «Ф.М.»-ро устодони мусиқӣ чунин тавзеҳ намуда: аз нағмаи (аввал) «Ғавашт»-у «Салмак» оғоз шуда, дар «Наврӯзи Араб» омада ва идома ёбад. Аз ин нигоҳ «Ф.М.» дар мураккаботи (оҳангу таронаҳои) «Дувоздаҳмақом» ба сифати шоҳа, таркиби алоҳида ворид нашуда, чун асари дар заминаи мақомҳо эҷодшуда, дар амалияи иҷроӣ мавриди истифодаи аҳли созу овоз будааст (ас.13-17). Мавзӯи мусиқӣ ва усули оҳанги шоду муфарраҳ ва баъди ас.17 дар манобеи мусиқӣ аз барҷоияти «Ф.М.» ёд нашудааст.

Ад.: Дарвешалии Ҷангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Муҳаммади Омулӣ, Нафоису-л-фунун..., Техрон, 1379; Абдулмуъмин ибни Сафиуддин, Беҳҷату-р-рӯх, Техрон, 1346; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Фаҳруддини Розӣ (Имом Фаҳруддини Табаристонӣ Розӣ, с.тав. номаълум, Табаристон, с.ваф. 1228, Рай), донишманд, қомуснигор, мусиқидон. Зиндагӣ ва фаъолияти илмӣ, адабиаш дар ҳавзаҳои фарҳангии Хуросон, Эрон ҷараёни ғирифта, дар улуми инсонӣ таълифоти зиёде нигоштааст. Ф.Р. дар асараш «Ҳадоиқу-л-анвор» ё худ машҳур ба «Ҷомеъу-л-улум ва маҷмаъу-л-фунун» нуктаҳои ҷолибе роҷеъ ба масоили назарӣ, адабию зебоишиносии мусиқӣ баён намуда, аз лиҳози баррасии мавзӯоти назарии созу овоз баъд аз асари Ибни Зайлаи Исфаҳонӣ «Китобу-л-кофӣ-ал-мусиқӣ» муҳимтарин хулосаҳои тафсирист. Ин

Фирдавсӣ

асари Ф.Р. ба забони форсию арабӣ то ба замони мо расидааст.

Ад.: Имом Фахруддини Розӣ, Ҷомеъу-л-улум ва маҷмаъу-л-фунун, Тош., 1910; Машхун Ҳ. Таърихи муסיқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Нафисӣ С. Таърихи назму наср..., Техрон, 1344.

Фахруддини Хучандӣ (с.тав. 1380, Хучанд, с.ваф. 1498, Ҳирот), муסיқидон, донишманд, шореҳи муסיқӣ. Илму адаб, муסיқиро ибтидо дар зодгоҳаш омӯхт. Ф.Х. дар илмҳои риёзӣ, фалсафа, адабиёт ва муסיқӣ дониши амиқ дошта, барои такмили илму адаб ба шаҳрҳои Бухорою Самарқанд сафар карда, назди Ҳоҷа Абдулқодири Гӯянда (Мароғӣ 1356-1435) асосҳои амалию назарии созу овозро (дар Самарқанд) омӯхт. Таълифоти Форобӣ (875-950), Ибни Сино (980-1037), Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294), Қутбуддин Шерозӣ (1236-1310), Мирсаидалии Чурҷонӣ (1339-1413), Ҳоҷа Абдулқодир (1356-1435) ва диг.-ро ҷиддан омӯхта, ба осори муסיқидонон тасхеҳу такмилоти илова намуд. Ф.Х. ба «Шарҳи адвор» (Ҳоҷа Абдулқодир) иловаҳо намуда, дар тавзеҳи таркиботи «Дувоздаҳмақом» дар иртибот ба таҳаввулоти муסיқии ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннаҳру Хуросон нуктаҳои ҷолиб ворид кардааст. Ф.Х. ба Ҳирот сафар намуда ва то охири умр он ҷо монд ва ба доираҳои адабию ҳунарии ин шаҳр робитаи эҷодӣ дошт. Дар шаклу анвои шеърӣ муסיқӣ таснифоти рангин сохта, бо таҳаллуси «Савтӣ» ғазалу мухаммас, рубоӣҳои гуногунмавзӯӣ эҷод намуда, «Рисола дар илми муסיқӣ»-ашро аз муҳимтарин таълифоти назарӣ доништаанд.

Ад.: Донишпажӯх М. Мудовимат дар усули муסיқии Эрон, Техрон, 1355; Нафисӣ С. Таърихи назму наср..., Техрон, 1334; Тақии Биниш, Шинохти муסיқии Эрон, Техрон, 1376; Абдулқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1380.

Фирдавсӣ Абӯлқосим (с.тав.934-41, деҳаи Бож, дар қарияи Тобирони Тӯс, с.ваф. 1020-25, Тӯс), ҳаким, шоир, сарояндаи азимтарин асари манзуми ҳамосӣ, ки дар адабиёти ҷаҳонӣ бо номи «Шохнома» шӯҳрат дорад. Ф. дар «Шохнома»-аш яке аз бузургтарин ганҷҳои истилоҳоти муסיқӣ дар забони форсии тоҷикӣ, ки аз ғановат, сарватмандӣ, танаввуоти олами муסיқии мардумони эронӣ (тоҷикфорс) далолат медиҳад. Дар осори Ф. нафақат олами муассири ҷашну маросимҳои асилу сирф мардумӣ, лаҳну навоҳо, суруду ҷомаҳо, инчунин рангомезии созҳои муסיқӣ тавсиф шудааст. Ф. бори аввал дар «Шох-

нома» чехраи ҷовидона ва ҳунари мондагори қофиласолор, шоҳи ромишгарон Борбади Марвазиро (598-99-628-38) бо тозаҷӯҳои таърихӣ, бадеӣ рӯи сахна овардааст. Ф. ва муסיқии ҳамосӣ яке аз вижаҳои муҳими «Шохнома» буда, баррасии муסיқӣ дар ин ҳамосаи бузурги адабию таърихӣ солҳост, ки таваҷҷӯҳи муסיқидонон, муаррихонро ҷалб намуда ва дар заминаи тавсифоти муסיқии Ф. мақолаҳои зиёди таҳқиқӣ рӯи кор омадаанд. Ба ҷуръат метавон гуфт, ки дар ҳеҷ як асари адабие ба мисли «Шохнома» аз муסיқии размӣ ва ҳамосӣ, созҳои муסיқии размӣ, маросимӣ, ситоишӣ сухан наарафтааст. Ин бад-он маъно нест, ки дар қаламдоди Ф. дигар вожаҳои муסיқӣ ҳолӣ аст. Ф. шарҳи маросими ҷашнҳои эронӣро дар қолаби ҳамосӣ боз меғӯяд ва дар шодию ғам, бузургдошти бузургону паҳлавонон муסיқӣ ва созу навоҳои муносиби онро ба садо дармеоварад. Дар «Шохнома» муסיқии азо, базмӣ, размӣ мавқеи хоса дошта ва Ф. дар баёни ин анвои муסיқӣ дониши нотакрори хешро ба харҷ додааст:

*Чу руду бирешим сухангӯй гашт,
Ҳама хона аз вай суманбӯй гашт.*

Ф. муддаъӣ ва ба даст додану баёни баъзе аз созҳои муסיқии размӣ, базмӣ аст. Аҳбору тавсифоти Ф. дар иртибот ба созҳои зарбӣ, зарбии сафоилӣ, муסיқии дарборӣ ҳам ҷолиб буда, таърихи таҳаввули баъзе аз созҳо ва чехраҳои ҷудогона, аз ҷумла табли бузургро ба Ҳушанг, сурноро ба Ҷамшед, нои сафедро ба Манучехру Афросиёб нисбат додааст. Аҳбори Ф. дар бораи силсилаи суруду охангҳои ҷашнӣ, маросимӣ, қаҳрамонӣ, ҳамосии «Пайкори гурд» «Мозандаронӣ», «Паҳлавонӣ», «Ситоиши мугон», «Уроманӣ», «Каркуй», «Хусравонӣ» ва ғ. тавсифоти рангине додааст ва муасснифони қомусу фарҳангҳо аз тавсифоташ чун асноди муҳим истифода намудаанд:

*Ба барбат чу бояст барсохт руд,
Баровард «Мозандаронӣ» суруд.
Сарояндае ин ғазал соз кард,
Дафу наю ҷангро ҳамовоз кард.*

Дар қаламдоди Ф. дoston, ситоиши Борбади Марвазӣ аз муассиртарин dostonҳои фоҷиавӣ, ситоишӣ буда, сарнавишти шоҳи ромишгарон бо Саркаш ба борҳои Хусрав Парвиз (591-628) роҳ ёфтанад, нақши Борбад дар эҷоди маҷмӯи муҳташами устодонаи муסיқии «Хусравонӣ» ва ғ. хеле рангину барҷаста аст. «Шохнома»-и Ф. аз мӯътамадтарин манобеи адабӣ роҷеъ ба муסיқии мардумони эронист.

Ад.: Фирдавсӣ, Шоҳнома, Душ., 1962-1966; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, 1373; Вожаномай мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

«Фироқ». 1. Аз суруд, оҳангҳои мавсимӣ, маросимии замони Борбади Марвазӣ (598-99-628-38). 2. Суруди ситоишӣ, ниёишӣ, ки ба ёди қаҳрамонону фидоӣни ватан эҷод шудааст (222-651). 3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Ҳусайнӣ» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14); 4. Аз сурудҳои маъмули халқӣ. 5. Яке аз зинаҳои ҳафтгонаи «Фалак» (зинаи аввал). 6. Гӯша, лаҳни махсус дар таркиби мақомҳо («Шашмақом») бо ин ном вучуд надорад.

Ад.: Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнаув, 1892; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Қурбонӣён Қ. Системаи лаҳнии «Фалак», Душ., 2006.

Фироқӣ (Мавлоно Фироқӣ, машхур ба Ҳофиз Чармгар, с.тав. 1499, Бухоро, с.ваф. 1567, Бухоро), сароянда, навозанда, сароянда-таронасоз. Мусиқӣ, шеър ҳунари бадеиро (даббоғӣ, чилдсозӣ) аз падараш омӯхт. Ҳ. дар ҳунари хатотӣ, ҷадвалкашӣ, халқорӣ, ороиши китоб, чармгарӣ маҳорати баланд дошт. Дар хонандагӣ, ровигарию гӯяндагӣ, иҷрои маснавию дoston, марсияю равзакҳои маҳорати нотакрор дошта, худ дар заминаи савту таронаҳои мақомҳо дар шакли анвои «савт», «амал», «тарона», «ғазал», «қавл», «куллиёт», «сачъ», «рехта» ба ашъори Мавлавӣ, Ҳофиз, Саъдӣ ва ҳамсаронаш (Абдураҳмони Мушфиқӣ) таснифоти рангине сохтааст. Дар ҳунари мутрибӣ (сознавозӣ) низ таъби воло дошта чандин «пешрав», «кор», «қавли мурассаъ», «қавли мустаҳал» эҷод карда, асарҳои «Амали Фироқӣ», «Соқиномаи Чармгар», «Савти Чармгар», «Нақши Чармгар» ва ғ. ба мақомҳои «Ҳусайнӣ», «Наво» (бар усулҳои «Мухаммас», «Чанбар», «Барафшон», «Шодиёна», «Шоҳнома») дар ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннахру Хуросон (Бухоро, Самарқанд, Марв Ҳирот) шӯхрати зиёд касб кардаанд. Ҳ. муддате дар дарбори Искандари Шайбонӣ (1561-1583) ба сифати хонанда хидмат кардааст.

Ад.: Мухиту-т-таворих, Р:853, ИВАН Уз.ССР; Нисорӣ, Музакилу-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:4668/1, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Фитна (с.тав. ва ваф. номаълум), сароянда, навозанда (чангӣ). Мутрибаи дарбори Баҳроми Гӯр (430-438), ки сарвари бонувони чангии дарборро ба ӯҳда дошт. Дар ҳунари сознавозӣ беназир будааст. Дар бораи Ҳ. ва Баҳроми Гӯр дар манобеи хаттӣ ахбори дарҷ шудааст:

*Фитнаи номӣ ҳазор фитна дар ӯ,
Фитнаи шоҳу шоҳ фитнаи ӯ.*

(Низомӣ)

Ад.: Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнаув, 1892; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Фитрат (Абдурауф Абдурахимов, машхур ба Фитрат, с.тав.1886, Бухоро, с.ваф.1938 Тошканд), адиб, шоир, мусиқидон, ходими давлатӣ, яке аз пешсафони ҷунбиши равшанфикрӣ, мусаннифи асарҳои публисистӣ, сахнавӣ, зиддиҳурофотӣ, аз фаълони муассиси Ҷумҳурии Халқии Бухоро. Ҳ.

дар хонадони тоҷир ба камол расида, дониши хуби таърихӣ, адабӣ андӯхта, дар масоилу мавзӯоти таърихнигорӣ, забону адабиёт, маориф, мусиқӣ асару мақолаҳо нигоштааст. Ҳ. ба сифати нозири (вазир) маориф (1918-1921), муовини раиси шӯрои назирони халқии Ҷумҳурии Халқии Бухоро дар таъсиси аввалин мактаби мусиқии Шарқ (1921-1922) нақши хоса дорад. Дар ин муассисаи омӯзишии мусиқӣ асосҳои амалии мақомҳо таваҷҷути устодони мусиқӣ Бобо Ҷалол (Носирзода 1845-1928), Бобо Ғиёс (Абдуғанизода 1859-1927), Домулло Ҳалим (Ибодов 1878-1940), Устод Шодӣ (Азизов 1878-1942) ва диг. омӯзонида мешуд. Ҳ. аввалин муҳаққиқест, ки оид ба таърихи ташаккул ва таҳаввули «Шашмақом» асаре навишт (Узбек классик мусиқӣ таърихчӣ, Тош., 1927, ба ҳуруфи форсии тоҷикӣ). Ҳ. дар ин рисола воқеияти таърихӣ ва сахми тоҷиконро дар ташаккули мақомҳо муғризона сарфи назар карда, ахбору тавсифи манобеи хаттии мусиқии дар иртибот ба таърих ва назарияи ин шоҳкориҳои мусиқӣ, ки 99 дар 100 ба забони форсии тоҷикӣ иншо шудаанд, низ ғайривоқеӣ қаламдод намулдааст. Аз ин нигоҳ бисёр пажӯҳишгарони ўзбекистонӣ ба ин навиштаи Ҳ. аз таърихияти мероси мусиқиашон бештар истинод меоранд. Новобаста аз муғризона баррасӣ шудани масоили мақомҳо (махсусан «Шашмақом») дар асару мақо-

Фаробӣ

лахонӣ Ф. дар омӯзиши санъати мақом ва мақом-хонӣ чун санад аз аҳамият холӣ нахоҳад буд.

Ад.: Абдурауф Фитрат. Узбек классик мусиқӣ таърихчаси, Тош., 1927; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Ҷозилӣ (Мавлоно Ҷозилӣ, с.тав.1530, Ҳирот, с.ваф.1620, Табрез), сароянда, навозанда, оҳангсоз, шоир. Зодаи Ҳирот буда, дар Шерозу Исфохон, Табрез ба камол расида ва ҳунар андӯхтааст. Дар сознавозӣ, овозхонӣ, таснифофарӣ номвари замон буд. Асосҳои ибтидоии шеър мусиқиро аз падараш, ки шоир мусиқидон буд, омӯхт. Ф. дар шакли анвои шеърию мусиқии «савт», «амал», «нақш», «қавл», «тарона», «саҷъ», «рехта» ва ғ. дар заминаи мақомҳои «Рост», «Наво» асарҳои рангине сохта, аз ҷумла «Савти Ҷозилӣ», «Нақши ҳубон», «Амали дилнавоз», «Қавли орифу маҳваш» дар ҳавзаи ҳунарии Табрез шӯҳрати зиёд касб карда буд. Ф. муддате дар боргоҳи Иброҳим Мирзо, ки марди шоирпеша, мусиқидон буд, ба сифати хонанда (равзахон), шоир хидмат карда, бо доираҳои ҳунарии дарбор ва берун аз он ҳамкориҳои ҳунарий дошт. Махсусан зумраи зиёди ромишгарон ба асари ӯ «Усули гардон ба Рост», «Қавли дилдода» тазминҳои ҷолибу рангомез сохтаанд. Ф. ғазалу рубоӣ, сокиномаро хуб гуфта ва оҳангҳои зиёде бар ашъори худ тасниф кардааст.

Ад.: Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Биниш Т. Шиноҳти мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҷозилова Тӯҳфа (с.тав. 1917, Конибодом, с.ваф. 1984, Душанбе), сароянда (сопрано), актриса, Артисткаи халқии СССР (1957), барандаи Ҷоизаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1974). Фаъолияти иҷроияшро дар дастаи ҳунарии худфаъоли санъати Конибодом оғоз намуда, аз артисткаи халқии СССР Ҳалима Носирова (Тошканд) сурудхониро фаро гирифта ва минбаъд баробари дар сахнаи театрҳои Свердлови Тошканд ва Сталинобод (1934, ҳоло Театри ба номи Лоҳутӣ) офаридани нақшо, мусиқӣ, сурудхонӣ ҳунари иҷроияшро такмил

дода, шоҳҳои ҷудогона, таронаҳои классикии дар заминаи мақомҳо эҷодшударо ба маҳорати баланди овозхонӣ ба субут мерасонид. Маҳорати муассири иҷроии Ф. дар намоишноҳои драматик мусиқии «Ҳалима» (Ғ.Зафарӣ, 1937), «Фарҳод ва Ширин» (Қ.Яшин, М.Мухаммадов, 1934), «Аршин мололон» (Ҳ.Ҳочибеков, 1934,38), «Гулсара» (Қ.Яшин, М.Мухаммадов), «Шӯриши Восеъ» (операи С.Баласанян, 1939), «Коваи оҳангар» (операи С.Баласанян, 1941), «Тоҳир ва Зӯҳро» (операи А.Ленский, 1940 ва дахҳо асарҳои драматик зухур намудаанд. Сурудҳои «Алла», «Шиканҷи зулф», «Сари кӯҳи баланд», «Қачмақачак», «Бихандад лола», «Мепарварам», «Дугоҳ», «Дилхироч» ва ғ.ро Ф. бо лаҳни муассир ва сабки ҳоси овозхонӣ ба субут расонидааст. Ф. иштирокдори даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1941, 1949, 1957), ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ буда, бо барномаҳои ҳунарий ба Эрону Афғонистон сафарҳо намуда, барои хидматҳои шоистааш бо орденҳои Ленин, Дӯстии халқҳо, Ифтихорномаҳои СССР, РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Ҳасанова Л. Тӯҳфа Ҷозилова, Душ., 1976; Нурҷонов Н. Тӯҳфа Ҷозилова, Душ., 2000; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Фаробӣ (Абӯнасор Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Тархон ибн ал-Фаробӣ, с.тав. 875, ш.Фароб (ҳудуди Қазоқистони кунунӣ, с. ваф. 950-952, Ҳалаб (Димишқ). Аз бузургтарин донишмандони мусиқии назарист. Асосҳои ибтидоии илм, адабиёт, фалсафа ва мусиқиро дар марказҳои фарҳангии замони Сомониён (Бухоро) омӯхта, сипас ба шаҳрҳои Димишқ, Бағдод рафта, донишашро такмил додааст. Дар омӯзиши осори донишмандони юнонӣ (хосатан Арасту) кӯшиши зиёд ба харҷ дода, «Мобаъду табиат» (Метафизика)-ро омӯхта, бисёр нуктаҳои муҳими онро хифз намуда ва шарҳе ҳам навиштааст. Ф. дар ташаккул ва рушди афкори мусиқӣ (таҳқиқи масоили назарию амалии (оҳанг ва таърифи он, ниҳод, пояҳои ҳунарии мусиқӣ, ниҳодҳои оҳангӣ, сохтани оҳанг, сохтан ва иҷрои оҳанг, қисмҳои мусиқӣ ва таъсири он, ниҳоди иҷрои мусиқӣ-созу навозандагӣ, пайдоиши мусиқӣ, ихтирои созо, тадрису тамрини мусиқӣ, илми назарӣ, махсусияти мусиқии назарӣ, озмоишу санҷиш, далелҳои шоеъ, мусиқидон ва улуми назарӣ, садо, оҳангҳои табиӣ ва инсон, нақши нағмаҳо дар оҳанг, дараҷоти табиӣ зеру бам, шумори нағмаҳои табиӣ дар уд, тавонҳои ҳамчинс дар усули оҳангҳо, шарҳи кӯтоҳ оид ба фосила, тақсими мутаносиби абъоди

ачнос, фарқият байни фосилаи фазла ва нисфи пардаи танинӣ – пардаи бузург ва ғ.) сахми боризе гузошта, дар тартибу танзими сохтори пардабандии танбӯрӣ хуросонӣ бештар кори мондагори хунарию таҳқиқӣ намудааст. Ф. дар таърих ва назарияи мусиқӣ таълифоти ҷолибу фаннии: «Китобу-л-мадҳал-ас-синоъат-ал-мусиқӣ», «Калом фи-ал-мусиқӣ», «Китоб-ал-ихсоъ-ал-иқоъот», «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир» ва ғ.-ро нигоштааст.

«Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир» аз умдатарин осори назарии мусиқии Ф. буда ва ин асар тавассути номдортарин донишмандони ҷаҳони Шарқу Ғарб манзури ҷаҳонӣён шуда ва аз нодиртарин падидаи таҳқиқии мусиқии ас.9-10, қарнҳои баъдӣ ба шумор меравад. Ин асар мебояст аз 2 китоб таълифу тадвин мешуд, вале то имрӯз китоби аввал боқӣ монда, аз муқаддима, 2 мақола тартиб ёфта, қаблан аз мавзӯёте, ки Ф. таҳқиқ бурдааст, собит шуда ва бахшҳои мавзӯоти муҳиму муҳраи созу овозро (мабодии назарии хунаро, мулоимати даҳгона дар мусиқии амалӣ, тавсифу баррасии мулоимат чун бахшҳои умдаи мусиқӣ, роҳҳои расидан ба ниҳодиҳои хунаро, нисбатҳои адабии содда дар мусиқӣ, таркиби нисбатҳо, таҷзияи як нисбат ба нисбати ҷузъ, эҷод ва садоҳои мусиқӣ дар ҳисмҳо, сабабҳои зеру бамӣ дар савтҳо, фосилаи байни ду нағма, шарҳу гурӯҳбандии фосилаҳо, санчиши фосилаҳои мулоим ва ғайримулоим ва ғ.) ба риштаи таҳқику таҳрир овардааст. Мавзӯи асосии асари Ф. «Ал-мадҳал-ас-синоат-ал-мусиқӣ» дар бобу фаслҳои «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир» баррасӣ шуда, дар «Китоб-ал-ихсоъ-ал-иқоъот» таҳқиқи фаннии сохтори зарбӣ дар мусиқӣ, таркиботи иқоъии зарбҳо буда ва ҳулосаҳои дар «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир» сурат гирифта, дар «Китоб-ал-ихсоъ-ал-иқоъот» назаритару фаннӣ қаламдод шудаанд. Ин махсусиёти ҳоси диди таҳлили мусиқии Ф. (дар иртибот ба сохтори зарбӣ) дар рисолаи Ибни Зайла «Китоб-ал-кофӣ-ал-мусиқӣ» саҳеҳтар бозгӯӣ шудааст. Бинобар ба тавзеҳи манобеи хаттӣ Ф. таърифу таҳлили зарбу вазнҳои мусиқиро дар асари «Фи-ал-накр музофан ила иқоъ» (сухан дар бораи ҷиғунагии тағйири вазни мусиқӣ, шарҳи фаннии ин ҳолати тағйири вазнӣ) ба қалам оварда, вале дар таълифоти назарии асрҳои баъдӣ аз ин навишта ёдрас нашудаанд. Зимни ин яке аз таълифоти дигарро, ки бо номи «Китоб-ал-шарҳ-ал-самоъ» ёд мешавад, низ ба Ф. нисбат дода шуда, дар ин асар аз равиш, роҳҳои таъсири самоъ, нақши созу овоз дар равони одамии сухан ба миён омадааст.

Нуктаҳои таҳқиқии Ф. роҷеъ ба танбӯрии хуросонӣ ҷолиб буда, аз ҷумла сохтори воқеияти пардавии онро чунин ба қалам оварда:

1. Пардае, ки дар 1/9 тӯли байни саршавии сим ва ҳабаки соз баста мешавад.

2. Пардае, ки дар 1/4 тӯли сим баста мешавад,

3. Пардае, ки дар 1/3 тӯли сим баста мешавад.

4. Пардае, ки дар 1/2 тӯли сим баста мешавад.

5. Пардае, ки дар 1/9 тӯли сими байни васати сим ва ҳабаки соз баста мешавад.

Зимни ин Ф. маҳалли бастании соири пардахоро низ шарҳ дода ва ба анвои ҷӯрхое, ки дар сози танбӯрии хуросонӣ маъмул аст, тавачҷӯх намудааст. (Бояд гуфт, ки Ф. ихтироъкори сохти пардабандии танбӯрии хуросонӣ набуда, танҳо баёнгару шореҳи суннатҳои дерини дар тамаддуни мусиқии мардумони эронӣ мавҷудбуда аст, агарчанде дараҷаҳои гомҳои фишогурсӣ дар пардабандии ин соз дида мешавад, далели он нест, ки аз Юнон ба Хуросон омада бошад, дар ҳоле, ки пардабандии танбӯрии бағдодӣ бо гоми фишогурсӣ камтарин иртибот надорад).

Ҳулосаю натиҷагирӣҳои Ф. дар пардабандии танбӯрии хуросонӣ ва тавзеҳи таркиботи дигари назарии мусиқӣ ин натиҷаи иттилооти кофӣ доштани ӯ ба мероси мусиқии ғании мардумони эронии фарҳангофарин аст. Ф. дар амалияи мусиқӣ собиқаю истеъдоди комил дошт ва дар навохтану шарҳи махсусиёти савтӣ, пардавии соҳҳои дигари мусиқӣ ҳам хуб эҳсос мешавад. Дар иртибот ба ихтирооту маҳорати хуби навозандагӣ дар манобеи хаттӣ далелҳои ҷолибе зикр ёфтаанд ва назди ҳокимони (Ҳамадон) замон эътибори баланд доштааст. Донишмандони мусиқӣ баъди Ф. дар бораи мусиқӣ рисолаву китобҳо навиштаанд (ҳавзаҳои хунаро, илмии Мо-вароуннахру Хуросон, Эрон, Ҳиндустон, Араби-стон) аз нуктаҳои таҳлилиаш истинод овардаанд. Роҷеъ ба осори мусиқии Ф. дар мамолики Шарқу Ғарб мақолоту таҳқиқоти зиёде нигошта шуда, махсусан «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир» ба забонҳои аврупоӣ (франсаӣ, олмонӣ ва русӣ) тарҷумаю нашр шудааст. Аз ҷумла тарҷумаи франсавию форсии «Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир» солҳои 1930-35, 1970-75 сурат гирифтааст, бори дигар аз мероси гаронмояи Ф. ба сифати донишманди бузурги мусиқӣ буданаш далолат медиҳад.

Ад.: Фаробӣ, Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир, Қоҳира, 1956; Баркашлӣ М. Мусиқии Фаробӣ, Техрон, 1350; Баркашлӣ М. Андешаҳои назарии Фаробӣ дар бораи мусиқӣ, Техрон, 1357; Баркашлӣ М. Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1333-1337; Шайбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Тақии Биниш, Шинохти мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Музыкальная эстетика

Фурқат Саид

стран Востока, М., 1969; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; D'Eranger R. La musique Arabe, Paris, 1930-1935; 1938; Farmer H. A history of Arabian music to the XIII c., London-Luzac, 1973.

Фохта. 1. Номи усули мусиқӣ аз баҳри усули ҳафдаҳгонаи мусиқист, ки дар аксари манобеи хаттӣ бо номи Фохтазарб собит шудааст. Тартиб ва сохти Ф. аз се зарб, шаш накра, як сабаби ҳафиф, як фосилаи хурд (сугро) таркиб ёфта, усули накроташ: тан танан тан. 2. Номи зарбе аз зарбҳои маъмули мусиқӣ ва навъе аз навохтани соз:

*Булбул аз авроқи гул карда дуруст,
Манитиқу-т-тайру усули фохта.*

(Жола)

3. Ф.-ро ба анвои фохтаи сақил, фохтаи сағир, фохтаи кабир табақабандӣ кунанд.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892.

«Фохтазарб». 1. Зарб, усули мусиқӣ дар маҷмӯи мусиқии устодона. Дар таркиботи «Дувоздахмаком» (таълифоти Сафиуддини Урмавӣ (1224-1295) «Китобу-л-адвор», «Рисолату-ш-Шарафия») «Ф.» бо номҳои «Фохтаи сағир», «Фохтаи кабир» сабт шуда ва аз зарбҳои (усул) муҳим дар мусиқӣ қаламдод намуда, таркиби зарбиаш: 3-то бам, 4-то зер:

тан тан танана дир то танана.

Дар манобеи дигари мусиқӣ атоини «Ф.» дар шакли зайл аст:

тан тана тана дир дида дим.

2. Дар таркиботи «Шашмаком», «Ҳафтдастгоҳ» бо ин ном оҳанг, суруд, усул вучуд надорад. Дар маҷмӯи мақомҳои хоразмӣ «Ф.» дар шакли «Пахтазарб» (талаффузи хоразмӣ) сабт шуда, усули (равиш) иҷроии соӣ дар мақоми «Дугоҳ» (хоразмӣ) аст.

Ад.: Сафиуддин Урмавӣ, Китобу-л-адвор, Техрон, 1380; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Бехчату-л-рӯҳ, навиштаи Абдулмӯмин ибни Сафиуддин, Техрон, 1346; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Музика луғати, Тош., 1987; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

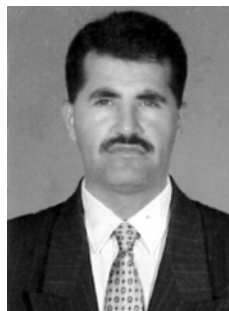
«Фохтаи Кабир». 1. Усул, зарби маъмул дар маҷмӯи мусиқии устодона (ас.12-16). Бинобар ба ахбори манобеи хаттӣ гӯё «Ф.К.» надим, ғуломи Маликшоҳи Салҷуқӣ (1072-1092) барои нақора-

хона (маросимҳои тантанавӣ) тасниф карда, аз 24 зарб мураббаъ шуда, асарҳои дар ин усул эҷодшуда моҳиятан пуршукӯҳ, мутантан ва дар маросимҳои тоҷгузорӣ, паёмдаҳҳои фатҳи шохон иҷро мешудаанд. «Ф.К.» дар осори хаттии ас.15-17 ба маҷмӯи усулҳои 24-гона ворид шудааст. Дар анъаноти эҷодию иҷроии ас.15-17 бисёр устодони мусиқӣ барои ҷашну маросимҳои мардумӣ, ҳокимони вақт дар «Ф.К.» таснифоти гуногунмавзӯ офаридаанд. 2. Дар маҷмӯи «Дувоздахмаком» (ас.14-17) ғушаҳои мусиқии «Хумоюн», «Нуҳуфт» (шӯъбаи «Наврӯзи Аҷам», мақоми «Раҳовӣ») бо усули «Ф.К.» ба иҷро мерасидаанд.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Тарона ва мақом, Р:С493 (842 d) ЛОИВАН СССР; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Абдулмӯмин ибни Сафиуддини Ҷурҷонӣ, Бехчату-л-рӯҳ, Техрон, 1346; Фурсати Шерозӣ, Бухур-ал-алҳон..., Техрон, 1347; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Фохтасағир». 1. Усул, зарби маъмули мусиқӣ дар маҷмӯи мусиқии классикӣ (ас.12-17). Бинобар ба тавзеҳи манобеи хаттӣ «Ф.С.»-ро надими наққорахонаи Маликшоҳи Салҷуқӣ (1072-1092) барои ғурӯҳи навозандагони дарбор тасниф кардааст. «Ф.С.» аз 18-зарб таркиб ёфта, асарҳои дар ин усули мусиқӣ иҷрошуда бештар дар маросимҳои бозгашт ва ё ғусел ба майдони ҳарб, тоҷгузорӣ ба иҷро мерасидаанд. Дар анъанаи эҷодию иҷроии замони Темуриён (1336-1507), Шайбониён (1500-1599), Аштархониён (1599-1753), Бобуриёни Ҳинд (1526-1858) устодони наққорахона барои маросимҳои ин сулолаҳо дар усули «Ф.С.» таснифоти зиёде эҷод намудаанд.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Суфиёнии Бухорой, Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Абдулқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Абдулмӯмини Сафиуддин, Бехчату-л-рӯҳ, Техрон, 1346; Фурсати Шерозӣ, Бухур-ал-алҳон..., Техрон 1347; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Фурқат Саид (Саидов Фурқатулло, с.тав. 1967, деҳ. Қади Қўйбор, н.Шаҳринав), сароянда, оҳангсоз. Баъди хатми мактаби ҳамагонӣ таҳсилро дар факултаи мусиқии тоҷики (шӯъбаи овозхонии анъанавӣ) Инс-ти давлатии санъати Тоҷи-

кистон ба номи М.Турсунзода (с.1989) идома дода с.1993 тахти сарварии устодон Б.Исҳокова ва Б.Ниёзов хатм кардааст. Ф.С. фаъолияти иҷроияшро дар Ансамбли давлатии мақомхонони Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати сароянда (1993-2003), роҳбари бадеӣ (2003-2004, 2007), сармуҳаррири шӯъбаи мусиқии телевизион (2005-2006) хидмат намудааст. Шоҳаҳои овозии «Шашмақом»: «Савти Чоргоҳ», «Ушшоқи Хӯқанд», «Мустазоди Рок», «Талқинчаи Сабо» ва «Ушшоқи Ҳисор»-ро ба сабки хос иҷро намуда ва сабти ҳазинавӣ кардааст. Ф.С. мусаннифи сурудҳои «Риштаи умр», «Соҳибдилон», «Зиндагӣ», «Эй Ватан», «Ҳасрати дил» ва ғ. буда, дар хусуси сарояндагону оҳангсозон Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, Ш.Ҷӯраев, Б.Исҳокова, М.Муҳиддинов мақолаҳо нигошта, мусаннифи чандин гуфтори мусиқӣ роҷеъ ба «Шашмақом» ва анъаноти иҷроии он аст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳолномаи Фурқат Саид.

Фурсати Шерозӣ (Мирзо Муҳаммаднасири Хусайнӣ, машҳур ба Мирзооқо, мулаққаб ба Фурсатуддавла, с.тав. 1854/55, Шероз, с.ваф.1929, Шероз), шоир, адиб, мусиқидони номвари эронӣ. Дар хонаводаи адабпарвар ба дунё омада, дар илму адаб, ҳунар дастгӯ буд. Муддате чанд дар дарбори Музаффаруддиншоҳ хидмат карда, охири умрашро ба омӯзишу таҳқиқ бахшид. Ф.Ш. баробари шоири соҳирсухан будан, дар мусиқӣ низ дониши комил дошт. Ӯ дар чараёни эҷоди асари таҳқиқнаш дар мусиқӣ «Бухуру-л-алҳон ва нисбати он дар арӯз ва мусиқӣ» (Техрон, 1347) манобеи зиёди назарии мусиқӣ, ки дар ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннахру Хуросон, Эрону Ҳинд дастрасаш буданд, омӯхта, таълифоти пурарзише доир ба масоили умдаи таърих, назарияи мусиқӣ, ҳосатан тавъамии шеър мусиқӣ нигоштааст. Ф.Ш. дар асараш баробари таҳқиқи масоили назарии арӯзу мусиқӣ, дар бахши дуввуми «Бухуру-л-алҳон» куллиёти матни «Ҳафтвадстгоҳ»-ро (бори аввал дар марҳалаи нави таърихӣ – дар заминаи осори суҳанварони номвари адабиёти классикии форсу тоҷик, бо истифода аз осори Кавкабии Бухорӣ (ваф.1535) таҳия ва тадвин намуд. Ин асари Ф.Ш. муҳимтарин манобеи ҳаттии назарӣ дар охири ас.19 ва ибтидои ас.20 доир ба мақомхост.

Ад.: Фурсати Шерозӣ, Бухуру-л-алҳон, Техрон, 1347; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Фурӯдошт. 1. Дар санъати мусиқӣ хонандагӣ ва сарояндагиро гӯянд, ки чанд овозхоро ба ҳам як намоянд (ҳамовӣ, ҳамнавоӣ). 2. Муназзаму мураттаб, ҷӯр намудани (кӯк кардан) соз. 3. Овози хонандаро ба назм, тартиб овардан, яъне овозро дар доираи усул, мизон, вазни шеърӣ мусиқӣ нигоҳ доштан, муназзамсозии усули овоз ва риояти он дар як усули муназзами иҷроӣ.

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнав, 1892; Бурҳони қотеъ, Душ., 1989; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Фурӯдошт. 1. Амали даст кашидан аз навохтани созу овоз. 2. Яке аз қитъа, шоҳаҳои чоргонаи навбати мураттаб. Бояд гуфт, ки аъзаму ашқоли тасонифи «навбати мураттаб» аст ва мусиқидонон (ас.14-16) онро чор қитъа сохтаанд (Чун навои мутриб инчо ба фурӯдошт расид):

Қитъаи аввалро «қавл» гӯянд ва матни арабист.

Қитъаи дуввумро «ғазал» гӯянд ва матни он форсии тоҷикӣ

Қитъаи саввумро «тарона» гӯянд ва он бар пояи рубоӣ (дубайтӣ) устувор аст.

Қитъаи чаҳорумро «фурӯдошт» ва он мисли «қавл» аст.

3. Фурӯгузашт, ба анҷом расонидани хонандагӣ, навозандагист. Дар истилоҳи мусиқӣ муқобили «бардошт» аст.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р.468/1, ИВАН Уз.ССР; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнав, 1892; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Фурӯдоштан. 1.Бозистодан аз сурудан, навохтан, иҷрои асари мусиқӣ, идома надодани навозандагӣ, хонандагӣ: «Чун мутрибон фурӯдоштанд чанг, ӯ чанг баргирифтӯ дар пардаи «Ушшоқ» ин қасида оғоз кард» («Чаҳор мақола»).

2. Дар чараёни иҷро барои аз як мақом ба мақоми дигар гузаштан (иҷро намудан) таваққуфи кӯтоҳ намудан, ёдрас намудани ҳайати иҷроӣ махсусиёти лаҳнии асари дуввумӣ. 3. Исти кӯтоҳро дар санъати хонандагӣ, навозандагӣ Ф. номанд.

Ад.: Арӯзии Самарқандӣ, Чаҳор мақола, Душ., 1985; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнав, 1892; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Х

Хайём (Умар ибни Иброҳим Хайёми Нишопурӣ, с.тав.1038-1048, Нишопур, с.ваф. 1115, Нишопур), ҳаким, риёзидон, шоир ва мусикидон, мунаҷҷим. Зиндагӣ ва фаъолияти Ҳ. дар замони Салҷуқӣён (1038-1300), махсусан Маликшоҳи Салҷуқӣ (1072-1092) гузашта, баробари дигар соҳаҳо дар мусикии илмӣ огоҳӣҳои таърихӣ, назарӣ ва амалӣ доштааст. Дар мусикии илмӣ Ҳ. «Рисола фи ал-мусиқӣ» нигошта ва ин асар дар адабиёти илмӣ бо номи «Ал-қавл фи ал-аҷнос ал-лазӣ бил арбаъ ва анвоъ ал-қавӣ ва ал-мулавван-ал-таълифӣ» (Сухан дар бораи қаторовозхое, ки қвартаро эҷод мекунанд) зикр шуда, инчунин «Рисола мин-ал-калом Умар Хайём фи-ал-мусиқӣ»-ро ба ӯ нисбат додаанд. Ҳ. дар ин асараш аз мусикидонон – Форобӣ (875-950), Ибни Сино (980-1037) ёд намуда, зимни ин дар қисми дуввум тафсири осори Уқлидус ӯ паҳлӯҳои афкори мусикии ҳақими юнониро (Шарҳ-ал-мушқил мин-ал-китоб-ал-мусиқӣ) ба риштаи таҳқиқ овардааст.

Ад.: Хайёмнома, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Вожаномаи мусикии Эронзамин, Техрон, 1376; Раджабов А. О музыкально-теоретическ. наследие Хайяма // Сб.молодых ученых Тадж-на, Душ., 1972.

«Ҳазон». 1. Аз суруд, оҳангҳои мавсимӣ, маросимӣ, ки Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) барои Хусрави Парвиз (591-628) тасниф кардааст. 2. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби шӯъбаи «Найрез» (мақоми «Исфакон» овозаи «Салмак», «Дувоздаҳмақом»), бештар бо усули «Фохтаи сақил» иҷро мешудааст. 3. Гӯшаи мусиқӣ (11-ум) дар таркиби «Сегоҳ» (Ҳафтдастгоҳ) ва гӯшаи 19-ум дар «Чаҳоргоҳ» («Ҳафтдастгоҳ»). Дар «Сегоҳ» (дастгоҳҳои эронӣ) «Х.» байни гӯшаҳои «Зунгула», «Паси Ҳисор», дар дастгоҳи «Чаҳоргоҳ» бошад байни гӯшаҳои «Ҳазин», «Ҳаддӣ» иҷро мешавад. «Х.» дар таркиботи «Шашмақом» амал надорад, шояд номаш тағйир ёфтааст.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алхон, Техрон, 1366; Абдулмӯъмини Сафиуддин, Бехчату-р-рӯх, Техрон, 1346; Фурсати Шерозӣ, Бухуру-л-алхон, Техрон, 1367; Вожаномаи мусикии Эронзамин, Техрон, 1366; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Халили Хонанда (Ато Халил, с.тав.1897, Бухоро, с.ваф. 1960, Бухоро), сароянда, донандаи

машҳури санъати марвисароӣ (марвихон), намоёндаи ҳавзаи иҷроии мусикии мардумии устодонаи Бухоро. Санъати овозхонӣ, марвисароиро аз падараш, ки аз сарояндагони бохунари дарбори Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910) буд, омӯхта, дар фарогирии анъаноти мусикии мардумӣ салиқаи баланди эҷодию иҷроӣ дошт. Дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Марв, Каркӣ, Миёнкот, Самарқанд бо сабки хоси иҷроӣ, ҳифзи суннатҳои дерини ҳунари шӯҳрат дошт ва шогирдонии зиёдеро (Тӯҳфа, Олия) тарбия намуда, намунаҳои баргузидаи осораш сабту баррасӣ шудаанд.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003.

Халифа Ҳусайни Ахлоқ (с.тав. номаълум, Хуросон, с.ваф. 1370-75, Хуросон), мусикидон, оҳангсоз, донишманд, намоёндаи машҳури ҳавзаи иҷроии Хуросон. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Ҳ.Х. дар марказҳои ҳунарии Ҳирот, Марв, Бухоро сурат гирифтааст. Ҳ.Х. дар назарияи мусиқӣ дониши комил дошта, дар ин замина асарии назарияи «Рисола дар илми мусиқӣ» нигошта, бештар масоили зебоишиносии созу овозро аз дидгоҳи донишӣ-маърифатӣ мавриди баррасӣ намудааст. Зимни ин Ҳ.Х. нуктаҳои таҳқиқии Сафиуддини Урмавиرو (1224-1294) дар иртибот ба таҳаввулотии ҳунарии ас.13-14 натиҷагирӣ намуда, тавзеҳоти ҷолибе ворид кардааст.

Ад.: Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Лондон, 1910.

«Ҳамохусрав» (Хаймаи Хусрав). 1. Аз суруд, оҳангҳои силсилавии мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Аз таснифоти Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) сохта, мансуб ба шоҳаи муҳими «Хусравонӣ»-ст.

Барад ҳушу ҷон зи ман хуниёгараи,

Чун нахуст андар «Ҳамохусрав» навохт.

(Қаҷаҷи Табрезӣ)

Ба лафзи порсиву чиниву «Ҳамохусрав»,

Ба лаҳни «Мӯя»-ву қасидаи Муъизӣ.

(Манучехрӣ)

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Модда» (ас.12-14, «Дувоздаҳмақом»). 4. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Наво» ва «Рост» («Дувоз-

дахмақом», ас.13-15). «Х.» минбаъд чун гӯша ва шӯъба дар таркиботи мақомҳо сабт нашудааст. Шояд ба ҷои «Х.» номи «Хусравонӣ» мондааст.

Ад.: Анҷуманорои Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ханбак (ханчпак). 1. Кафқубӣ, даст задан, изҳори хушнудӣ намудан, суруру мастӣ кардан.
*Ханбак занад чу бузина,
Ханбак занад чу хурӯс.*

(Мавлавӣ)

*Дар тамошои дили бадгавҳарон,
Мезадӣ ханбак ба он кӯҳи гарон.*

(Мавлавӣ)

2. Баҳамзадани дастҳо ва риояти усули мусиқӣ дар ҷараёни кафқубӣ (тамрини усули мусиқӣ тавассути дастҳо), ба тавре, ки садои мӯайян кунад:
*Эй хоҷа сармастак шудӣ,
Бар ошиқон ханбак задӣ.*

(Мавлавӣ)

3. Думбак (таблук) задан, овоз, ракс, тараб, дар ҷараёни иҷрои суруд, оҳанг бо каф ҳамовозӣ намуданро гӯянд.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Анҷуманорои Носирӣ, Техрон, 1294; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

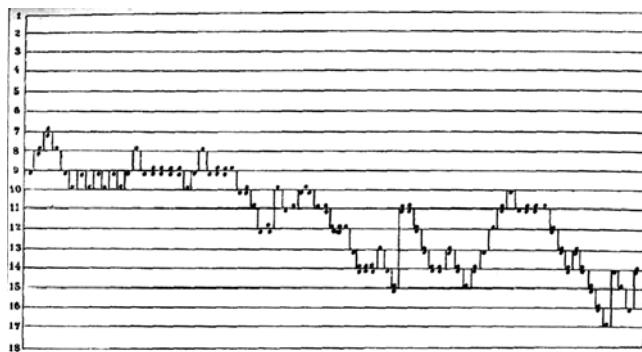
Ханҷарбеки Чигатой (Устод Ханҷарбеки Хонанда, с.тав. 1550, Чоч, с.ваф. 1603-04, Ҳинд), мусиқидон, сароянда, шоир, мунаҷҷим ва навозанда. Аз овони ҷавонӣ ба ситорашиносӣ, шеър ва мусиқӣ машғул шуда, баъди 20-солагӣ ба Ҳиндустон рафт ва дар дарбори Акбар (1556-1605) ба сифати дафтардор ва мутриб хидмат кардааст. Мусиқии Ачаму Ҳиндро дар як поя медонист ва дар ин замина таснифоти рангин сохта, назди ромишгарони Ҳинд машхуру писандида буд. Дар мусиқии Ҳинду Ачам рисолае ҳам нигоштааст. Дар илмҳои риёзӣ, хандаса, нучум низ таълифоте дорад. Дар гуфтани шеър таъби некӯ дошта ва

ба таҳаллуси «Ханҷар» ғазалу рубой, маснавҳои рангин гуфтааст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Шерхони Лудӣ, Мирёоти хаёл, Р:1197, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Оташқадаи Озар, Техрон, 1202.

Хаспарда – дар созҳои мусиқии танбӯру дутор баъзан барои таҷассуми садоҳои болоӣ (пардаҳои болоӣ хонандагон) аз пардаҳои иловагӣ истифода мебаранд (пардаи иловагӣ меғуздоранд).

Хати адвори танбӯр (чадвали танбӯр) – аз анвои маъмули хати адвори танбӯр, ки нимаи дуввуми садаи 19 дар ҳавзаи ҳунарии Хоразм тавассути мусиқидон, шоир Комили Хоразмӣ ихтироъ шудааст. Пайдост, ки шакли адвори мусиқӣ дар Шарқ бори аввал тавассути мусиқидон Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) ихтироъ гардида ва ин равиши сабти мусиқиро ӯ дар таълифоти назарии мусиқӣ «Китобу-л-адвор», «Рисолату-ш-Шарафия» мавриди таҳқиқ намудааст. Ин чадвали адвори мусиқиро мусиқидони ҳавзаи ҳунарии Хоразм (Комили Хоразмӣ) бо таъки ба адвори Сафиуддини Урмавӣ чадвали адвори танбӯрро тадвин намуд. Комили Хоразмӣ дар заминаи 18 пардаи танбӯр хати адвори онро тартиб дода ва дар ин хат тавассути нуктаҳои болоӣ ва поёнӣ ҳаракати садо мунъакис ёфтаанд.

Дар чадвали Комили Хоразмӣ ҳамаи рост раҳнаҳои пардаҳо ҳамаҷоя навишта шуда, ҳар зарб (нуктаи дар чадвал омада) як нотаи комили аз ҳаштҷаъба ҳиссаи баробар аст (дар баъзе ҳолат дарозии чоряк нота ҳам дар назар дошта шудааст). То кунун аз равиши содда ва аҳамияти ҳоса касб кардани ин хати танбӯр иброи назар шуда ва баробари ин аз маҳдудияти он ҳам аҳли мусиқӣ нукоти зиёд баён кардаанд. Дар заминаи ин хати танбӯр сабти мақомҳои хоразмӣ мушкilotеро пеш оварда ва пажӯҳишотро, ки дар иртибот ба ин ихтирооти Комили Хоразмӣ бурдаанд,

Ховарон

ба натоиче комёб нашудаанд. Пайдост, ки Комили Хоразмӣ дар чадвали мураттаб намудааш бештар шоҳаи аввали мақоми «Рост»-ро сабт намуда ва писараш Муҳаммад Расули Мирзобошӣ (1840-1922) бошад, шоҳаҳои созию овозии мақомҳои хоразмиро сабт кардааст. Ин чадвали адвории танбӯр соли 1883 тавассути Муҳаммад Юсуфбеки Бобочон – музикдони дарбори хонҳои Хоразм аз нав бо тасхеху такмил нусхабардорӣ шудааст.

Ад.: Сафиуддини Урмавӣ, Китобу-л-адвор, Техрон, 1380; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Раджабов И. Мақомы, авторефер. докт. дисс. Ташкент-Ереван, 1970; Музикӣ лугати, Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т, 1992; Машхун Х. Таърихи музикӣи Эрон, ҷ.1, Техрон, 1375; Вожаномаи музикӣи Эронзамин, Техрон, 1375.

Хафифи Сегоҳ – номи оҳанг дар баҳши мушкilotи (шоҳаи созӣ) дар мақоми «Сегоҳ», усул ва авзонаш 2/4 (чун усули «Тасниф») ва ба қарори зайл аст:

Усули доиравии Х.С. дар маҷмӯи мақо-

Хафифи Сегоҳ

мҳои хоразмӣ мутафовит аст:

Музикӣи Х.С. мавзун ва тароватбахш аст.

Хафифи Сегоҳ

«Хиром». 1. Суруд, оҳанги мавсимӣ, ки бинобар ба тавсифи манобеи хаттӣ дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Гӯшаи музикӣ дар таркиби мақоми «Модда» (ас. 12-13, «Дувоздаҳмақом»). 3. Гӯшаи музикӣ дар дохили шӯъбаи «Авҷ» ва овозаи «Гардония» (мақоми «Ушшоқ», «Дувоздаҳмақом», ас. 13-16), дар анъанаи иҷроӣ «Х.» бештар бо усули «Фарӣи мухаммас» иҷро мешудааст. Дар таркиботи «Шашмақом» бо ин ном гӯшае (шӯъба) амал надорад.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Абдулмӯъмини Сафиуддин, Бехчату-р-рух, Техрон, 1347; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Ховарон». 1. Аз суруд, оҳангҳои бостони мавсимӣ маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст. 2. Аз таснифоти силсилавии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) эҷод карда, мансуб ба шоҳаи саввуми «Хусравонӣ»-и ўст. 3. Гӯшаи музикӣ дар таркиби мақоми «Рост» («Дувоздаҳмақом», ас. 13-16). 4. Гӯшаи музикӣ дар таркиби дастгоҳи «Моҳур» (дастгоҳи эронӣ), ки байни гӯшаҳои «Хусравонӣ», «Тарабангез» воқеъ буда, музикӣаш шоду саршор аз ифодаҳои лаҳнии мавзуну хушгӯвор аст. 5. Як таркиби муҳими оҳангӣ (савтӣ) дар маҷмӯи мақомҳои Мисру Сурия, Лубнон бо номи «Дилкаши Ховарон» роиҷ аст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Шарҳи радифи музикӣи Эрон, Техрон, 1346; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи музикӣи Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Холдори Хонанда (Устод Холдори Хонанда, с.тав. 1826, н.Ғиждувон, вил.Бухоро, с.ваф. 1896, Бухоро), сароянда, навозанда (танбӯрӣ), оҳангсоз-таронасоз, аз намояндагони машҳури ҳавзаи иҷроии Бухоро. Зиндагӣ ва фаъолияти ҳунарии Х.Х. дар замони салтанати Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910) қараён гирифта, музикӣ, шеър, сонавозӣ, овозхониро дар зодгоҳаш омӯхт. Дар санъати марвихонӣ, мақомҳо, махсусан иҷроӣ «наسر», «савт» маҳорати баланд доштааст. Дар марвисароӣ, шаклу жанри шеърно музикӣи «нақш» сабки ҳосаи иҷроӣ дошт ва бисёр сарояндагони ҳавзаи иҷроии Ғиждувону Ромитон, Вобқанд, Самарқанд ба ў тақлид менамуданд. Х.Х. таъби хуби шеърфаҳмӣ ва шеърғӯӣ дошта ва матни аксари таснифоташро сурудааст.

Ад.: Мӯҳтарам, Тазкирату-ш-шуаро, Душ., 1965; Абдӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Душ., 1982; Возех, Қорӣ Раҳматулло, Тӯҳфату-л-аҳбоб, Душ., 1987; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Холов Давлатманд (с.тав. 1950, дех.Доғистон, вил.Хатлон), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, Артисти халқии РСС Тоҷикистон (1988), барандаи Ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (2002), Орден дар соҳаи адабиёт ва ҳунари Франсия

(2005). Фориғуттаҳсили Донишгоҳи давлатии санъати РСС Тоҷикистон (1973-1978), сарояндаи театри драмаи мусиқии Кӯлоб ба номи С.Вализода (1978-1998), инчунин роҳбарии дастаи «Фалак»-ро ба ӯҳда дошт. Х. аз с.2003 роҳбари бадеии Ансамбли давлатии «Фалак» – Кумитаи радио ва телевизиони Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ӯҳда дорад. Х. аз сарояндагони номвари жанри шеърӣю мусиқии мардумӣ «фалак», мусаннифи зиёда аз 200 суруд бар ашъори шоирони классикӣ ва муосири тоҷик, иштирокдори ҷашнвораю симпозиумҳои ҷумҳуриявӣ, байналмилалӣ (Амрико, Франсия, Англия, Олмон, Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ), рӯзҳои фарҳангу ҳунари Тоҷикистон дар Русия, ЮНЕСКО (Франсия, 2005) буда, бо барномаҳои консерти ба мамолики Шарқу Ғарб (Афғонистон 1982, 1985, Юнон – 1981, Австрия – 1984, Таиланд – 1986 ва ғ.) ҳунарнамоӣ кардааст. Х. барои хидматҳои шоистааш бо ҷоиза, ифтихорномаҳои Ҳукумати Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хон. 1. Амри масдар, муҳаффафи хонанда, хондан. таркибот (дар ҳолати ғойӣ): таъзияхон, мақомхон, куръонхон, равзахон, овозхон, пешхон, ростхон, он ки дар пардаи «Рост» овозхонӣ намояд. 2. Сурудхон, овозхон, ғазалхон, он ки суруд, ғазал хонад. Навохон, он ки мақоми «Наво»-ро дар пояи ҳунари хонад. 3. Навҳохон, он ки дар иҷрои ин жанр, навъи мусиқӣ таҳассус дорад. 4. Хушхон, он ки овоз, лаҳни хуши овозӣ, иҷроӣ дорад ва овоз, тарзи талқину таҳрири овозаш хушоянда аст. 5. Хондан. Фарёд кардан, овозхонӣ намудан, ба оҳанг даровардани асари мусиқӣ ва ба сабки хоса хондан.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роч, Лахнаув, 1892; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Хона – ҷумлаи ифодакунандаи оҳанг; Дар санъати мақомҳо х.(бахши созӣ) баробари дар баландҳои муҳталиф сурат гирифтани инчунин ҳудуди оҳангро мефазоляд. Мас. мақоми Бузург бахши таснифи он иборат аз ҳашт хона таркиб ёфтааст. Дар Мухаммаси Насруллоҳӣ иборат аз чор хона амал менамояд.

Одатан дар маҷмӯи мақомот баъд аз хона бозгӯӣ меояд.

Мухаммаси Насруллоӣ

Тарҷеи Наво

Хонаи пешрав. Пешрав аз шаклҳои қадимии мусиқист ва ташбех ба навъи пешдаромад, дорои хонаҳо (байтҳо) аз масраъҳои шеър.

Байтҳоеро, ки тибқи усули сохтори пешрав месохтаанд ба сурат хонаи пешрав меномиданд. Ҳар пешрав бино ба майли созандааш аз 3 ё 5, 7, 9 хона ташкил мешудааст. Байтҳо, дар маънои хона барои пешрав истеъмоли шуда ва ба таъбири Мароғӣ (1356-1435) «аммо пешрав ва он нақуш бошад бар ҷамъи нағамот дар давре аз адвори усул ё фурӯи иқоъии мураккаб шаванд ва онро биҷот бошад».

Яке аз хонаҳои пешравро, ки такрор мешуда ва дар истилоҳи имрӯз ҳолати тарҷеъ дошта, захма меномиданд.

Хонанда (хон, хонанда), касе, ки овоз хонад, ба оҳанг овоз мебарорад, тараннумкунанда, пешааш овозхонист:

Хонанда

*Сулсул ба лаҳни Залзал вақти сапедадам,
Ашъори Бӯнавос ҳамехонаду Чарир.*

(Манучехрӣ)

2. Хонандагон, муғанниён, нағмасароён, гурӯҳи ашхосе, ки овозхонӣ намоянд. 3. Хонандагӣ, шахсе, ки пешаи асосиаш сарояндагӣ, сурудгӯию нағмасароӣ, овозхонист. 4. Муғаннӣ, овозхон, сурудгӯӣ, касе, ки овозхонӣ кунад, матни асареро бо овози хуш хонад; шахсе, ки каломи мавзунро бо оҳанг, ифодаҳои рангини овозию иҷроӣ манзури шунаванда менамояд. Иҷрокунандае, ки асари сохташударо иҷро мекунад:

*Ба ҳар сӯ ҳамерафт хонандае,
Ки Баҳромро парваронандае.*

(Фирдавсӣ)

*Кунун ранҷи даркори Хусрав барем,
Ба хонанда огоҳии нав барем.*

(Фирдавсӣ)

*Чу бикишод мӯҳраи ба хонанда дод,
Суханҳо бад-ӯ кард хонанда ёд.*

(Фирдавсӣ)

*Бифармуд то нома бархонданд,
Ба хонанда бар гавҳар афшонданд.*

(Фирдавсӣ)

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнава, 1892; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-1966; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1366; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Хонандагӣ. Хондан, овозхонӣ, дар таърихи мусиқӣ хонандагиро ба ду шоха ҷудо намуданд: Аввал: муфрад (фард), ончунон аст, ки хонандагӣ дар лаҳн ё пардае, ки оғоз шуда идома ёбад ва то охир дар ҳамон лаҳн (парда) хонанд ва ҳеҷ тағйироте ворид нанамоянд. Дуввум: мураккаб, ончунон аст, ки парда, лаҳн, ки бар он ҷӣ шуруъ намуданд, изофа намоянд ва гоҳе маҷмӯи мақомхоро дар як маҷлиси хонандагӣ ҷамъ кунанд, ки он ба майли ҳолати рӯҳонии хонанда сурат нагирад. Мураккаб аз хонандагӣ бар ду: қарибу-л-фаҳм (хушоянда), баъиду-л-фаҳм (номатбӯъ, нофорам) ҷудо мешавад.

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Абдуқодири Мароғӣ,

Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Хонандаи комил ва ноқис. Дар осори ҳатти мусиқии форсии тоҷикӣ дар бораи Хонанда ва табақабандии он: хонандаи комил ва ноқис ишораҳои ҷолибе зикр ёфтаанд. Х.К. аз ӯҳдаи адою иҷрои қулли нағмаю оҳангҳо, сурудҳо, ки ба шунаванда як ҳолати рӯҳоние эҷод карда метавонад. Х.К. дар дарку иҷрои мусиқӣ маҳорати баланд ба ҳарч дода, овози хуш, сабки хуби иҷроӣ, ки бар ӯ эҳдо шудааст. Х.К. ҳамеша дар омезиш ва камолоти ҳунариаш кӯшиш ба ҳарч медеҳад.

Х.Н. аз қоида, имтиёзоти хонандаи комил баҳрае надошта ва он низ бар ду қисм овози хуш ва сомеаи хуби мусиқӣ. Сомеа ва дарки мураккаботи мусиқӣ на ба ҳама хонандаҳо дастёб аст. Мусикидонон хонандагонро аз рӯи завқ, салиқа, ҳунарашон ба ҷаҳор қисм ҷудо намуданд: аввал онҳое, ки овози хуш ва маърифати мусиқӣ доранд, лек аз назарияи пардаҳо, таркиб (мақомҳо) ноогоҳанд. Дуввум онҳое, ки маърифати мусиқӣ ҳосил карда ва онҳоро бо овозҳои хуш иҷро намуданд. Саввум, онҳое, ки наشري нағмаҳо ва назми нағмаҳо (ҳам хонанда ва ҳам гӯянда) яъне ўро тасонифи илмии мусиқӣ ба ёд бошад) бо савти некӯ доранд. Ҷаҳорум, онҳое, ки фақат наشري (иҷрои мусикиро) нағмаҳо донанд, аз шоҳҳои амалию назарии дирӯзу имрӯз бебаҳраанд. Х.К. дар ҳар давра замон суннатбардору суннатшикан дар эҷоду иҷрои мусиқӣ буданд ва ҳастанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Тақии Биниш, Шинохти мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Хонандаи мазҳабӣ. Оне, ки дар боби мазҳаб ва ашъори мазҳабӣ меҳонад. Дар таърихи мусиқии мардумони Шарқ, тоҷик хонанда, гӯянда ва ровиёне буданд, ки дар ибтидо ба таъзияхонӣ, навҳахонӣ, марсияхонӣ бештар таваҷҷӯҳ доштанд. Маъруфтарин хонандаҳои Ҳирот, Самарқанд, Марв ва ғ. дар барномашон ашъори тасаввуфиро бо сабки хос месурӯданд, дар ҳунари навҳахонӣ шӯҳрати зиёд касб кардаанд.

Ад.: Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961.

Хонаҳмади Гелонӣ (с.тав. 1524, Гелон, с.ваф. 199-1602, Начаф), шоир, мусиқидони номӣ. Дар хонаводаи Султон Ҳасан, ки фармонравои Гелон буд ба дунё омада, аз овози ҷавонӣ ба омӯзиши шеър мусиқӣ, улуми дунявӣ пардохт. Х.А. муддате ҳокими Гелон буд ва аз сиёсати шоҳ Таҳмосби Сафавӣ (1524-1574) саркашӣ карда, дар яке аз ҷангҳо ба лашкари Сафавӣ асир афтод. Баъди озод шудан аз зиндон ба Истамбул фирор намуда, аз он ҷо ба Бағдод рафт ва дар он ҷо ғавтид, мадфанах дар Начаф аст. Х.А. марди шоиру мусиқидон, навозандаю хонандаи хушмизроб буд ва дар дарборах аҳли шеър мусикиро ҷамъ оварда, ба онҳо музди хуб меод. Ҳунари иҷроиро аз Устод Зайтун асосҳои амалӣ, назарии мусикиро фаро гирифт. Созҳои гижжаку қонун, танбӯрро хуб менавохт ва дар ин созҳо таснифоти рангине дар анвои шаклҳои мусиқии «савт», «амал», «нақш», «пешрав», «қавл», «рехта», «саҷ» эҷод намудааст. Дар ҳавзаҳои ҳунарии сафавӣ таснифоти Х.А. «Пешрави Ҳичоз», «Савти Гелон», «Амали Гелон», «Нақши Хонаҳмад» (матни ин таснифотро ҳадаш тадвин намуда) ва ғ. шӯҳрати зиёд дошт. Соҳибдевор буда, дар анвои ғазалӣ рубоӣ, маснавӣ таби болида дошта:

Бахт ворун, дӯст душман, ёр ёри дигар аст,

Нест даврон, ки дидӣ, рӯзгори дигар аст.

Бар муроди хотири агёр хоҳад хориям,

Душманонро пеши он маҳ эътибори дигар аст.

Ад.: Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1366; Соммирзо, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1337; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хонзодаи Булбул (с.тав. 1450, Ҳирот, с.ваф. 1510, Ҳирот), сароянда, навозанда. Дар хонаводаи аҳли адабу ҳунар ба дунё омада, шеър мусиқӣ ва дигар ҳунаро бадеиро аз падараш омӯхт. Аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ шӯро шавқ дошт, дар сонавозӣ ва овозхонӣ номвар буд. Дафро дар ғояти устодӣ менавохт. Дар санъати овозхонӣ сабки хоса дошта, дар иҷрои «савт», «амал», «нақш», «қавл», равазхонӣ беназири замонааш буд ва дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳирот бо номи «Булбул» шӯҳратвар шуд. Х.Б. ҷун мусанниф дар шакли анвои мусиқии «савт», «амал», «нақш» «қавл» ба ашъори Ҷомӣ, Навоӣ, Биноӣ ва диг. таснифоти гуногунмавзӯ офарида, асарҳои «Амали Ҳирот», «Нақши булбулон», «Савти хубони Ҳирот», «Қор ба Навоӣ Ҳафиф», «Пешрави Самоии Булбул», «Нақши Булбул», «Савти

Булбул» (ба усулҳои «Даври шоҳӣ», «Даври равон», «Муҳаммас», «Шодиёна») ва ғ. дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳироту Самарқанд, Бухоро маълуми машҳур будаанд. Х.Б. ба шаҳроҳои Бухорою Самарқанд, Марв сафарҳои ҳунари намуда, ба Мирак Саидғиёс (сарвари меҳтархонаи Бухоро) шинос шуда, барои наққорахона ҷандин таснифот сохта ва тақдим намуд. Х.Б. таби хуби шоири дошт, ғазалӣ рубоӣ, сокиномаро некӯ мегуфт.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарवेशалии Ҷангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Мутрибӣ, Таъриху-ш-шуаро, Р:2253, ИВАН Уз.ССР; Машхун, Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Хорақон». 1. Аз суруд, оҳангҳои бостонӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Аз силсиласурудҳои Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) сохта ва мансуб ба шоҳи дуввуми «Хусравонӣ»-и ўст (барои ҷашни Меҳргон). 3. Гӯшаи тараннумӣ (ситоишӣ) дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздахмақом», ас.12-14) (дар анъанаи иҷроии мусиқии ас.13-14 бо номҳои «Хоро» ва «Хоркан» маълум будааст). 4. Шоҳае дар таркиби «Шашмақом» бо номи «Хоро» (ниг.: «Хоро»). 5. Гӯша дар таркиби дастгоҳи (мақом: «Шӯр» (7-дастгоҳи эронӣ), ки байни гӯшаҳои «Дубайтӣ», «Қочор» воқеъ аст. 6. Дар мусиқии устодонаи тоҷик «Х.» бештар бо номи «Хоро» маъруф аст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон., 1348; Розонӣ А. Созу овоз ва шеър мусиқӣ..., Техрон, 1342; Бассор Т. Дастигоҳҳо ва оҳангҳо..., Техрон, 1346; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Хориҷи оҳанг, хориҷи иҷро, хориҷхон (хориҷхонӣ). 1. Оҳанги номувофик, номавзун, нумураттаб, иҷроқунандае, ки ҳунари иҷроияш номавзун аст:

Бифармуд то он ду сарҳангро,

Ду қаззахмаи хориҷохангро.

(Низомӣ)

2. Хориҷхон. Назди аҳли созу овоз ин таъбир ба онҳое дахл дорад, ки берун аз соз (парда) ва усули иҷроияш номавзуну гӯшарош.

Хориҷхон

3. Хориҷхонӣ, бар хилофи усул, мизони иҷроӣ номувофик аст.

4. Хориҷ задан, хориҷнавозӣ. Бар хилофи усули сознавозӣ, овозхонӣ, мавзун набудани созу овоз, кӯки ноҷӯр, ноҷӯрнавозӣ ҳунарнамоӣ мешавад.

Ад.: Фарҳанги Ананд Рӯҷ, Лакҳнав, 1892; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Низомӣ, Куллийет, Техрон, 1374.

Хориҷоханг. 1. Номулоим, ноҷӯрӣ, бемусиқивият, номавзун, аз пардаи мусиқӣ берун. Тарз, усул, равиши иҷроӣ, навозандагӣ, хонандагӣ, ки берун аз парда, савти муайян иҷро мешавад. Овозхонии берабт, садои нофору маснӯъ, сознавозии ноҷуру камхунар, овози гӯшхарошу берабт ва ҳолӣ аз тавассути камхунариро дар анъанаи иҷроӣ Х. гӯянд.

Ад.: Фарҳанги Ананд Рӯҷ, Лакҳнав, 1892; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Низомӣ, Куллийет, Техрон, 1374; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Хориҷхон. 1. Берун аз парда, лаҳни мусиқӣ сознавозӣ, овозхонӣ қардан.

2. Мутрибе, ки дар ҷараёни иҷроии он шоҳаи созию овозӣ берун аз қонуниятҳои касбии мусиқӣ сознавозӣ, овозхонӣ менамояд.

3. Дасти ҳунари, ки он асарҳои созию овозии мақомхоро бар хилофи анъанаи ҳирфаии иҷроӣ манзури сомон мекунад.

4. Дар анъанаи эҷодии иҷроии мусиқӣ (мақом ва мақомхонӣ) асарҳои созию овозӣ, ки ба қавонини устодонаи мусиқӣ тасниф нашуда, вале ҳанӯз асарҳои устодона муаррифӣ мешаванд.

5. Номавзуну бенизом, номурааттабхонии шоҳаҳои овозии мақомҳо (яъне хушқу берӯх, номувофик будани овози иҷроӣ, яқнавохтхонӣ, таҷассум насостани маънию ифодаҳои шеърӣ мусиқиро гӯянд).

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Рӯҷ, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Хориҷхонӣ (хориҷнавозӣ). 1. Бар хилофи анъанаи иҷроӣ сознавозӣ, овозхонӣ намудан. 2. Берун

аз зарб (усули маъмул) сознавозӣ, овозхонӣ намудани хонанда, навозанда. 3. Сомаи номурааттаб, номуназми иҷроӣ, сарояндаю навозандаи камхунар, ки дар ҷараёни иҷроии он асарҳои мусиқӣ ба ҳамаи созию овозӣ, шеърӣ роҳ медиҳад. 4. Сабки иҷроии мутриби камхунаро гӯянд.

Ад.: Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Рӯҷ, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Хоркаш». 1. Аз оҳанг, сурудҳои қадимии мавсимии маросимӣ, ки мансуб ба мусаннифаш Хоркаш ном доштааст. 2. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мусиқии устодона, ки то ас.14-16 дар анъанаи иҷроӣ роҷ будааст. Шояд дар он оҳанг, сурудҳои хоркашон будааст. ки ғаму андӯх, бори ғам аз дили худ берун меовардаанд.

*Булбули шӯрида мегардид хуш,
Пеши гул мегуфт роҳи «Хоркаш».*

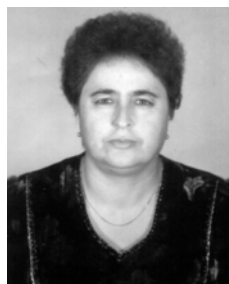
(Низомӣ)

*Навои «Хоркаш» аз андалеб нест аҷаб,
Ки мударре саруқораи набуд ҷуз бо хор.*

(Заҳири Форёбӣ)

3. Чунин гӯша, шоҳаи оҳангӣ, суруд дар таркиби мақомҳо амал надорад (шояд номаш иваз шудааст).

Ад.: Фарҳанги Ананд Рӯҷ, Лакҳнав, 1892; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Муъин, Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1342; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Низомӣ, Куллийет, Техрон, 1347; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ҳосияти Зарафшонӣ Курбонзода (с.тав. 1960, деҳи Гузари Бод, н.Айнӣ, вил.Сӯғд), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, Ҳунарпешаи мардумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2006), Фориғуттаҳсили Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1982).

Х.З. фаъолияти иҷроияшро с.1982 дар Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (дасти тарона ва рақсии «Зарафшон», таҳти сарвари Артисти халқии СССР Ҷӯрабек Муродов) оғоз намуда, то имрӯз дар ин боргоҳи ҳунар фаъолият дошта, сарвари дасти ҳунариро ба ӯҳда дорад. Х.З. баробари сабки ҳоси иҷроӣ, инчунин чун мусанниф-таронасаро дар мусиқии кунунии тоҷик нақши

муассир дошта, сурудҳои «Ватан», «Соқӣ», «Хорам макун», «Модар», «Метарсам», «Нигори ман» ва ғ. аз таснифоти ўст. Х.З. шоха, бахшҳои ҷудогонаи «Шашмақом»-ро бо сабк, лаҳни хоси иҷроияш ба субут расонида, дар тарғибу тарвиҷи ин шоҳкори мусиқӣ саҳми хоса дорад. Х.З. бо барномаҳои хоса дар ҳайатҳои ҳунари ба Ҷумҳурии собиқ Шӯравӣ, мамалики хориҷӣ (Австрия, Дания, Олмон, Миср, Ироқ, Исроил, Эрон, Афғонистон) ҳунарнамоӣ карда, барои хидматҳои шоистааш дар тарғиб, рушди мусиқӣ ба ифтихорнома, ордену («Шараф») нишонҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хоҷа Абдуллоҳи Садр (с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. 1510), мусикидон, мусанниф, ҳаттот, шоир, донишманд. Фарзанди Хоҷа Муҳаммади Марворид, асосҳои илм, адабиёт ва мусикиро аз падараш омӯхт. Муддати зиёд назди Устод Шодии Ҳираӣ сонавозӣ, овозхониро омӯхта, дар сонавозӣ (уд) ва овозхонӣ дар доираҳои ҳунарии Ҳирот, Бухорою, Марв, Самарқанд маъруф гардид. Дар ҳунарварӣ ба сабки иҷроии Устод Шодӣ эътимоду таъйид менамуд. Дар навохтани сози қонун нодираи замон буда, дар дарбори Хусайн Бойқаро (1470-1506) хидмат кард. Х.А. дар санъати шеър мусиқии илмӣ дониши комил дошт ва дар заминаи ашъори Камолу Ҷомӣ, Фанӣ дар шакли анвои «савт», «саҷъ», «амал», «навбат», «нақш», «рехта», «қуллӣ» ва ғ. таснифоти рангин офарида, асарҳои «Пешрави садр», «Амали моҳлиқ», «Нақши Марворид», «Қавли дилангез» дар ҳавзаҳои ҳунарии Мовароуннаҳр Хуросон шӯҳрати зиёд доштанд. Асари ӯ «Сармасту гиребонам чок»-ро (ғаз.Навой) дар тамоми Ҳирот мардум мехонданд. Х.А. дар шеър шоирӣ дониши комил дошт, ба таҳаллуси «Садр» ғазалу рубоӣ, маснавӣ, соқинаҳои ҷолиб гуфта, матни аксари таснифоти мусаннифоташро нигошта, дар санъати ҳаттотӣ, мӯҳраҳои, ҳалқорию зарқубӣ, ороиши китоб соҳибҳунари замон буд. Дар ҳаттотӣ ҳамроҳи Султоналии Машҳадӣ (1432-1520), Султонмуҳаммади Нур (1470-1533), Султоналии Қоинӣ (ваф. 1508) буда, нусхаҳои рангини девонҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ бо қалами ӯ анҷом ёфтаанд.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Восифӣ, Ба-

доеъу-л-вақоъ, М., 1961; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хоҷа Абдулвафои Хоразмӣ (с.тав. номаълум, Хоразм, с.ваф. 1490, Хоразм), донишманд, шоир, ориф ва мусикидони номӣ. Аз ҷавонӣ ба илмҳои илоҳиёт, фалсафа, адабу шеър, мусиқӣ пардохта, бештар ба илми илоҳиёт дониши комил дошт, аз муридони Шайх Абӯлфатҳ (фарзанди Баҳоуддини Нақшбанд) буда, аз орифони тариқати Кубравист. Х.А. шахси поки орошта буд ва мардум ӯро «фариштаи рӯи замин» лақаб намуда, дар мусиқӣ ва шеър низ машҳури замон, соҳиби қонун, танбӯрро дар ғояти устодӣ менавохт ва дар ин соҳа таснифоти зиёде сохтааст. Х.А. ба шахрҳои Бухорою Самарқанд, Ҳирот сафар намуда, бо Устод Шодӣ, писараш Ғулом Шодӣ, Хоҷа Абдуллоҳи Марворид, Ҷомӣ, Навоӣ шинос шуда, дар масоили шеър мусиқӣ, фалсафа ва илоҳиёт сӯҳбату машваратҳои илмию амалӣ намудааст. Дар илми назарии мусиқӣ рисолае нигошта, дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳироту Хоразм, Самарқанд эътибори шоиста дошт. Дар масоили шеър ҳам таълифоти назарӣ нигошта, бештар ба иртиботи шеър мусиқӣ нуктаҳои тоза баён намуда, таснифоти «Амали ирфон», «Нақши хоҷагон», «Қавли маҳваш», «Рехтаи Кубравӣ» назди аҳли созу овоз мӯътабар буда, сарояндагону мусаннифони Хоразму Ҳирот, Самарқанд, Бухоро тазминҳои мусиқӣ сохтаанд. Х.А. «Қуллӣ»-е сохта, ки матлаи он бо мисраи зерин оғоз мешавад:

*Илми мусиқӣ ар ҳама талабӣ,
Субҳдам пардаи «Раҳовӣ» соз.*

Аз Х.А. рубоӣро тарҷеъоту соқинаҳои ҷолибу гуногунмавзӯ боқӣ монда ва рубоии зер далели таби баланди шоирӣ ӯст:

*Эй он ки тӯй ҳаёту ҷону ҷонам,
Дар васфи ту гарчи оқизу ҳайронам.
Бинои чаҳми ман тӯй мебинам,
Дониши ақли ман тӯй медонам.*

Х.А., ки аз намоёндагони барҷастаи тариқати Кубравӣ аст ва мусиқӣ, созу овоз назди аҳли ин тариқат бисёр эъҷоз шуда, дар навиштаҳои олами рангомези созу навозро хеле муассир ба қалам оварда, роҷеъ ба масоили зебоишиносӣ нукоти ҷолиб намудаанд.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ,

Хоҷа Маҳмуд

Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Нафоису-н-муассир, Р:848, ИВАН Уз.ССР; Иршоду-л-мақосид, Р:1458, ИВАН Уз.ССР; Зиннату-л-маҷолис, Р:4229, ИВАН Уз.ССР; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хоҷа Камолуддини Удӣ (с.тав. 1497, Самарқанд, с.ваф.1507, Ҳирот), навозанда, мусаниф-таронасаро, шоир. Зодаи Самарқанд буда, дар Ҳирот камол ёфта, асосҳои ибтидоии мусиқӣ, шеърро дар зодгоҳаш аз падараш омӯхта, сипас ба Ҳирот рафт. Х.К. аз овони ҷавонӣ ба омӯзиши таълифоти назарии мусиқӣ (осори Форобӣ, Ибни Сино, Сафиуддини Урмавӣ ва Хоҷа Абдулқодир) ҷиддан машғул мешавад. Асосҳои амалии созу овозро назди Устод Шодӣ, Хоҷа Бурхонуддини Юсуф фаро мегирад. Бинобар ба тавсифи Алишери Навоӣ («Маҷолису-н-нафоис») «удро дар ғояти пурхунарӣ навохта, таснифоташ дар саҳифаи рӯзгор назди устодону нобигони созу наво маълуму писандида...» Х.К. дар хунари иҷроӣ (уд) сабки навро падида оварда, дар шаклҳои шеърию мусиқии «савт», «амал», «нақш», «қавл», «навбат», «кор», «пешрав» ва ғ. сохта, дар ин анвои созию овозӣ ихтирооти тоза намуда, махсусан «Пешрави Хоҷаи Удӣ», «Нақши сарви бӯстон», «Амали камонабрӯ», «Савти ситамгор», «Қавли хоҷагон» (бар усулҳои «Шодиёна», «Барафшон», «Мухаммас», ба мақомҳои «Исфакон», «Ҳичозӣ», «Наво», «Рост») дар ҳавзаҳои эҷодии иҷроии Ҳирот, Самарқанд, Бухоро шӯҳрат дошта, устодони созу наво назираҳои рангини мусиқӣ сохтаанд.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

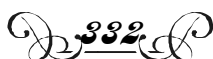
Хоҷа Маҳмуди Сеторӣ (с.тав. 1520, Бухоро, с.ваф. 1598, Бухоро), навозанда, сароянда, мусаниф-таронасаро. Санъати овозхонӣ, сознавозиро ибтидо аз падараш, ки марди шоиртабъу хунароманд буд, меомӯзад. Зиндагӣ ва фаъолияти Х.М. дар Бухоро гузашта, хунарандӯзиаш дар ин ҳавзаи хунари сурат гирифтааст. Барои такмили сознавозӣ ба шогирдии Хоҷа Мираки Маҷрӯҳи Бухороӣ ворид шуда, аз ӯ асосҳои назарию амалии сознавозӣ, санъати таснифсозиро меомӯзад.

Дар сози ситор нобиги замон буда ва барои ин соз таснифоти тоза сохта, махсусан «Савти Сеторӣ», «Пешрави Сеторӣ», «Амали Сеторӣ», «Нақши оина», «Савти оламафрӯз», «Саҷ ба Наво», «Саҷ ба Рост», «Кор ба Фохтазарб» ва ғ. назди аҳли созу овоз маълуму писандида, устодони ҳавзаҳои хунарии Бухорою Марв, Самарқанд тазмину назираҳои рангини мусиқӣ эҷод намудаанд. Х.М. дар ҳавзаи иҷроии Бухоро бо сабки хоси иҷроияш шӯҳрат пайдо намуда, пайравону шогирдонаш Солеҳи Сеторӣ, Наврӯзи Сеторӣ (Хонанда) ва диг. сабки ӯро идома медиҳанд. Х.М. ба ашъори Кавкабии Бухороӣ, Абдуллаҳомони Мушфиқӣ ва диг. дар шаклу анвои «амал», «қавл», «савт», «нақш» таснифоти рангин сохта, дар тазмини «Кулӣёт»-и ӯ ба мақоми «Рост» асарҳои тозае сохтааст. Х.М. ғазалу рубоӣ, маснавӣ, соқиномаҳои ҷолиб суруда ва ба аксарашон оҳангҳои рангин эҷод кардааст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Нафоису-н-муассир, Р:848, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хоҷа Маҳмуди Шихобӣ (с.тав. 1472, Ҳирот, с.ваф.1639), навозанда, хонанда, хаттот ва шоир. Дар деҳаи Сиёвушони наздикии Ҳирот дар хонаводаи хунароманд ба дунё омада, шеъру мусиқӣ, хаттотиро аз падараш Хоҷа Исҳоқи Сиёвуш омӯхт. Барои такмили хунаро ба Бухоро омад ва ба хидмати Убайдуллоҳони Шайбонӣ (1533-1539) ворид шуд. Санъати хаттотиро аз Миралии хаттот омӯхта, бештар дар созу овоз, таснифсозӣ шӯҳрат пайдо намуд. Мусикидонони Бухоро ба таснифоташ назираҳои созию овозӣ сохтанд. Х.М. дар шаклу анвои шеърию мусиқии «қавл», «савт», «амал», «пешрав», «нақш», «кор», «навбат» таснифоти рангин ба ашъори шуарои Ҳироту Бухоро сохта, махсусан «Амали Шихобӣ», «Савти Шихобӣ», «Савти шаҳрошӯб», «Пешрави ситор», «Кор ба Наво», «Қавли Шихобӣ» ва ғ. дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Марв, Ҳирот, Самарқанд шӯҳрати зиёд касб кардаанд. Х.М. охири умр ба Ҳирот баргашт ва мавриди тавачҷӯҳи яке аз бузургон Шоҳхусайни Шихобӣ қарор гирифт, ба ҳамин муносиб таҳаллуши «Шихобӣ» интиҳоб намуд. Ҷазалу маснавиро некӯ меғуфт.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хоҷа Мулломуҳаммади Зангбоз (с.тав. 1537, Бухоро, с.ваф. 1608, Бухоро), навозанда, сароянда, мусанниф-таронасаро, хаззол (ширинкор). Санъати навозандагӣ, овоззонӣ, ширинкорию базлагӯиро аз падараш, ки аҳли хунар буд, меомӯзад. Ибтидо ғайолияти иҷроияшро ба ширингуфторию базлагӯӣ оғоз намуда, дар хунари сознавозӣ, овоззонӣ «нодираи рӯзгор ва аъҷубаи замон» (Восифӣ, «Бадоеъу-л-вақоеъ»). Дар созҳои танбӯру қонун, барбат «моҳири давр, фусунгари маҷлиси ақобиру удабо буд» ва дар ин созҳо ихтирооти тоза намуда, аҳли созу наво писандиданд. Х.М.З. дар жанру шаклҳои шеърӣ муסיқии «амал», «савт», «қавл», «рехта» таснифоти рангине ба зарбу навоҳои мақомҳои «Рост», «Ҳичозӣ», «Наво», «Ҳусайнӣ» (бар усулҳои «Шодиёна», «Барафшон», «Муҳаммас», «Зарбулфатҳ») сохта, махсусан асарҳои «Пешрави занг», «Кор ба тариқи Наво», «Қавл ба Рост», «Савти Зангбоз», «Нақши зангу саворӣ», «Кор ба Роҳи боло», «Рехта бар Самой», «Муҳаммаси Зангбоз» ва ғ. дар доираҳои хунарии Бухоро, Самарқанд, Ҳирот, Марв шӯҳрати зиёд доштаанд. Х.М.З. дар хунароҳои намоишии чашмбандӣ, ширинкорӣ, санъати хаттотӣ, мӯҳраҳои «табъи равону завқи саршор» (Восифӣ) дошт. Шеърро некӯ мегуфт.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хоҷа Муҳаммади Кавкабӣ (Мавлоно Хоҷа-муҳаммад ибни Абӯлҳасани Кавкабии Самарқандӣ, с.тав. номаълум, Самарқанд, с.ваф. тахм.15..., Самарқанд), мушиқидон, навозанда, шоир ва мусанниф. Зодаи гузари Мӯлиёни Самарқанд, асосҳои адаб, илм, махсусан мушиқиро асосан дар зодгоҳаш фаро гирифт. Бештари вақтро бо омӯзиши созу овоз сарфа намуда, назди устодони мушиқӣ хунари иҷроиро омӯхт. Барои тақмили дониши мушиқӣ ба Марву Бухоро рафта, ба шогирдии Кавкабии Бухорӣ (ваф.1535) ворид шуда, аз ғайолони ҳавзаи хунарии ин шахр буд. Дар сознавозӣ, шеър ва таснифофарӣ аз шогирдони бохунари Кавкабии Бухорӣ маҳсуб шуда, жанру анвои мушиқии «амал», «савт», «қавл», «навбат», «қуллийёт», «нақш», «сачъ», «рехта» (матни таснифоташро ҳудах таҳия менамуд, «нобиғаи алҳон ва дар илми назарӣ алломайи замон» – Дарвешалии Чангӣ) таснифоти рангин сохта, дар мушиқии илмӣ «Рисола дар илми

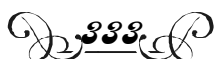
мушиқӣ» нигоштааст. Ғайолияти Х.К. дар Бухорою Самарқанд гузашта, муддате дар дарбори Султон Саидхон (1568-1570) хидмат намуд. Дар тазмини «Қуллийёти Кавкабӣ» асари комиле бо номи «Қуллийёти Хоҷа-муҳаммад» эҷод карда, дар ҳавзаҳои иҷроии Бухорою Самарқанд, Марву Ҳирот шӯҳрат доштааст. Асарҳои Х.К. «Нақши орази хубон», «Амали гулу сунбул», «Пешрави ситамгар», «Кор ба Бузург», «Сачъ ба Ҳусайнӣ», «Сунбулӣ дар Ушшоқ» ва ғ. аст. Шогирдону пайравони зиёд дошт ва марқадаш дар Хоҷаи Абдуи даруни Самарқанд аст.

Ад.: Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Мутрибӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хоҷа Муҳаммади Канк (с.тав.1427, Сарма-рқанд, с.ваф. 1507, Самарқанд), сароянда, навозанда, оҳангсоз, мушиқидон, аз симоҳои барҷастаи мактаби хунарии Самарқанд. Ғайолият ва зиндагии Х.М. дар замони салтанати Абӯлқосими Бобур (1449-1457), Иброҳим Султон (1450-1451), Абӯсаъидхон (1494-1496), Султон Маҳмуд (1498-1500), Ҳусайн Бойқаро (1470-1506) гузаштааст. Санъати мушиқиро аз падараш омӯхта, дар иҷроии «амал», «нақш», «савт», «қавл», «рехта» ва ғ. маҳорати баланд ба харҷ меода, дар маҷлиси мушиқӣ, ки дар Конигил (Самарқанд) таҳти сарвари Бобур баргузор шуд, барои маҳорати иҷроияш ба дарёфти ҳазор мисқол тиллоӣ шоҳона комёб мешавад. Х.М. табъи хуби шоирӣ ҳам дошт, ғазалу соқиномаҳои рангин гуфтааст.

Ад.: Шарафуддин Алии Яздӣ, Зафарнома, Р:2068, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мушиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Хоҷа Наврӯзи Танбӯрӣ (с.тав. 1540, Бухоро, с.ваф. 1610, Бухоро), навозанда, мусанниф-таронасаро. Аз асилзодагон, фарҳангии Бухоро буда, падараш шоирпешаю хунароманду донишманд буд ва асосҳои илму хунари замонашро аз ӯ омӯхт. Ба сознавозӣ, овоззонӣ аз овони ҷавонӣ пардохта, дар созҳои танбӯру қонун, сато бештар маълуму машхур буд. Дар сози танбӯр тағйироте ворид намуда, дар ин замина асарҳои созию овозӣ дар ҳамоовии ин соз тасниф кардааст. Муддати зиёд назди Устод Султонмуҳаммади Танбӯрӣ дарси маҳорат, таснифофарӣ андӯхта, ба ифтихори ӯ «Қуллийёти танбӯр» (ба зарбу навои

Хоҷа Ризвоншоҳ

«Ҳусайнӣ», усули «Барафшон», матнашро худаш тадвин карда) таълиф намуд. Х.Н.Т. дар шаклу анвои шеърӣю мусиқии «амал», «пешрав», «навбат», «савт», «куллиёт», «қавл» ба ашъори Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, Кавкабии Бухороӣ, Мушфиқӣ ва диг. эҷод карда, аз ҷумла «Пешрав Танбӯрӣ», «Амали ду гул» (ба мақоми «Ироқ»), «Савти паричеҳр» (ба мақоми «Исфакон»), «Нақши чашмони олу» (ба мақоми «Ушшок») ва «Куллиёт» (ба мақоми «Рост», назираи мусиқӣ ба «Куллиёти Кавкабӣ») ва ғ. дар ҳавзаҳои Бухорою Самарқанд, Марв назди аҳли созу овоз мақбулу писандаида будааст. Х.Н. таъби хуби шоирӣ дошта, ғазалу сокиномаро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Муҳиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хоҷа Ризвоншоҳ (Хоҷа Разиудди Ризвоншоҳи Мусанниф, с.тав. тахм. 1359-60, Хуросон, с.ваф. 1445-50, Хуросон, Ҳирот), мусикидон, мусанниф (оҳангсоз-таронасаро), зиндагӣ ва фаъолияти эҷодӣ дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳирот чараён гирифта ва аз намоёндогони машҳури ин мактаби ҳунарист. Х.Р. дар санъати шеър, мусиқӣ (сознавзӣ, овозхонӣ, оҳангсозӣ) истеъдоди баланд дошт ва дар шаклу анвои «навбат», «ғазал», «қавл», «тарона», «амал», «савт», «нақш» (дар мақомҳои «Рост», «Наво», «Ҳусайнӣ» ва ғ.) таснифоти рангин сохта, бо Хоҷа Абдуқодири Мароғӣ (1356-1435) ҳамкорӣ дошт ва ҷавобияҳои зиёд гуфтааст. Х.Р. дар дарбори Халил Султон (1405-1409), Шохрух (1400-1447) аз чехраҳои машҳури ҳунари маҳсуб шуда ва сарвари мутрибони дарборро ба ӯҳда дошт.

Ад.: Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкирату-шшуаро, Лондон, 1910; Исфизорӣ, Равзату-т-чиннот..., ҷ.2; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Деххудо, Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Хоҷа Юсуфи Бурҳон (Хоҷа Юсуфи Бурҳонуддин, 1421, Ҷоми Ҷам, 1487, Ҷоми Ҷам), мусикидон, ориф, шоир, мусанниф ва навозанда. Аз овони ҷавонӣ ба омӯзиши илмҳои фалсафаю илоҳиёт, адабиёт ва мусиқӣ пардохт. Дар мусиқӣ (назарӣ ва амалӣ) вукуфи зиёд дошта, бо номварони замонааш Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501), Муҳаммади Ҷомӣ ва диг. робитаи наздик дошт ва бисёр сароянда, навозан-

дагон, мусикидонони замон аз ӯ созу овоз, асосҳои назарии мусиқиро омӯхтаанд. Бо Муҳаммади Ҷомӣ (бародари Ҷомӣ) бисёр наздику ҳамсӯҳбат буд. Назираҳои зиёди шеърӣю мусиқӣ ба ашъори Ҷалолуддини Балхӣ (1207-1273), Насируддини Тӯсӣ (1201-1273), Муҳаммади Ҷомӣ ва диг. нигоштааст. Устод Шодӣ аз мубаллиғони таснифоти Х.Ю. буд. Х.Ю. аз муридони Аҳмади Ҷомӣ (машҳур ба Жандапил) буда, дар заминаи ашъори ирфонӣ ӯ дар шаклу анвои шеърӣю мусиқии «қавл», «савт», «амал», «нақш», «сачъ», «навбат» сохта, аз ҷумла «Қор ба Ироқ», «Фурӯдошт ба Ироқ», «Навбат ба Кучак», «Амал ба Исфакон», «Нақши Жандапил», «Амали шайхӣ Ҷом» (бар усулҳои «Барафшон», «Муҳаммас», «Шодӣна», «Ҷаҳорзарб») дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳирот, Бухоро, Марв, Самарқанд, Ҷом шӯҳрати зиёд доштанд. Дар мусиқии назарӣ ҳам дониши комил дошта, Ҷомӣ, Навоӣ аз ӯ мусиқии назарино омӯхтаанд. Марқадаш дар Ҷоми Ҷам аст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Хоҷа Ҷаъфари Қонунӣ Самарқандӣ (с.тав.1487, Самарқанд, с.ваф. 1550, Самарқанд), навозанда, мусанниф, мусикидон, шоир, сарвари мактаби мусиқии Самарқанд (ас.16). Зодаи гузари Мӯлиёни Самарқанд. Асосҳои амалию назарии шеърю мусиқӣ, илмҳои фалсафаю илоҳиётро аз падараш омӯхт. Дар илмҳои риёзиёт, нучум ва ахлоқ низ дониши комил дошт. Ба Бухоро рафта, ба шогирдии Кавкабии Бухороӣ (ваф.1535) ворид шуда, таркиботи илмию амалии мусиқиро фаро гирифта, боз ба Самарқанд баргашта, мактаби мусиқӣ таъсис дод. Х.Ҷ. шогирдону пайравони зиёде дошт ва дар сози қонун тағйироти ҷиддӣ ворид намуда, дар ин соз таснифоти рангин сохт. Асарҳои «Пешрави Қонунӣ», «Савти Қонунӣ», «Амали Қонунӣ» (ба мақоми «Ҳусайнӣ»), «Қавли Сегоҳ», «Мустаҳалли Наво», «Рехтаи Рост», «Сачъ ба Рост» ва ғ. назди аҳли созу овози Самарқанду Бухоро, Марв ва Миёнкалот шӯҳрати зиёд дошт ва дар ин замина тазмину назираҳои мусиқӣ тасниф намудаанд. Роҷеъ ба мусиқӣ рисола ҳам нигошта (Дарвешалии Чангӣ) ва таҳаввулотҳои ҳунарии ҳавзаҳои эҷодии Бухорою Самарқандро «ба силки таҳрир» овардааст. Муддате дар дарбори Абӯсаид (1530-1533), Абдулазизхони Шайбонӣ (1540-1549) ҳам хидмат

карда, бо тахаллуси «Қонунӣ» ғазалу рубой, маснавӣ, соқинома ва қитъаҳо сурудааст.

Ад.: Нисорӣ, Музақкиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Мутрибӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Худойбердиев Султоналӣ (с.тав. 1956, шаҳраки Шаҳристон, вил.Сӯғд), мутриб (дӯтор), донандаи мусиқии мардумӣ ва устодона, номзади санъатшиносӣ (1994), дотсент (1997), устоди факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд, барандаи ҷоиза-озмуни ҷумҳуриявии сурудҳо ва оҳангҳои клас-

сиқии «Шашмақом» (1989). Форигуттаҳсили Омӯзишгоҳи мусиқии ш.Хучанд ба номи Содирхон (1980), факултаи мусиқии тоҷик, Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1980-1985) буда, сипас омӯзгори Инс-ти мазкур (1985-1987), аспиранти Инс-ти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ РСС Тоҷикистон (1987-1991), мудири кафедраи мусиқии Академияи мусиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1993-1997), муовини декани факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров (1997-1998) ва аз с.1998 то кунун мудири кафедраи таърих ва назарияи мусиқии Шарқи Донишгоҳи мазкур аст. Х.С. мусаннифи мақолоти таҳқиқӣ буда, дар гирдоварию сабт, нашри ғитаҳои мусиқии «Анъанаҳои калассиқии Осиёи Миёна» (1993), «Навои дӯтор» (1997), «Намунаҳо аз мақоми Наво» (1997), дастурҳои омӯзишӣ буда, бо барномаҳои хунари дар кишварҳои Олмон, Франция, Ҳонгконг ва ғ. хунарнамоӣ намуда, иштирокдори Симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқии Самарқанд (1987), Исфара (2003), Душанбе (2006) ва ғ. аст.

Ад.: Ҳолномаи Худойбердиев С.; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Хуниёгар (хуниё), хуниёгарӣ. 1. Суруд, соз, нағма, хонанда, хуниёгар, созандаю сурудгӯӣ. 2. *Хуниёгар-сурудсаро, сурудгӯӣ, таронасаро. Зи ромиш ҷаҳон бонги хуниё гирифт.*

(Асадӣ)

3. Хуниёгарӣ – чомагӯ, муғаннӣ, овозхон, сурудхон, мутрибе, ки дар сурудгӯӣ, таронасароӣ тахассуси хирфай дорад ва дар ин пеша номвар аст:

*Чунон баркаш овози хуниёгарӣ,
Ки Ноҳиди чангӣ ба рақс оварӣ.*

(Ҳофиз)

*Шунидам, ки дар лаҳни хуниёгарӣ,
Ба рақс андар омад парипайкарӣ.*

(Саъдӣ)

«Бидон эй писар, ки агар хуниёгар бошӣ
хушрӯю сабӯкрӯх бош...»

(Унсурмаоли Қайковус).

4. Хуниёгарӣ, мутрибӣ, овозхонӣ, сознавозӣ, устоди сознавоз, овозхон:

*Агар шоирро ту пеша гирифтӣ,
Яке низ баргирифт хуниёгариро.*

(Носири Хусрав)

Дар замони Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) хуниёгарон чун табақаи махсуси ҷамъият дар сохтори давлатӣ эътибори шоиста касб карда ва барои хифзу рушди ин пеша давлат маблағгузории хоса менамуд. Х. ҳамеша зери назорати махсуси шохони Сосонӣ буданд.

Ад.: Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Ҳофиз, Девон, Техрон, 1370; Саъдӣ, Куллийёт, Техрон, 1366; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Хуррамбош (хварамбаш). 1. Пардадор, пардадори дарбори шоханшоҳони Сосонӣ (222-651), ки ўро «Хуррамбош» меномиданд. Шаҳси масъул, ки таҳияю тадвини маросим, маърақаҳои фарҳангии дарборро ба ўҳда дошт. Х. дар сохтори фарҳангии идории давлатӣ нақши муассир дошт ва кулли барномаҳои фарҳангӣ тавассути раҳнамоии ў сурат мегирифт. Ташифоти дарборӣ, барномарезии фарҳангӣ, сабту таҳияи ҳуҷҷатҳои расмӣ фарҳангии шоханшоҳӣ тавассути сарпарастии Х. ба анҷом мерасиданд. Оғози барномаҳои фарҳангии бо дастури Х. аз минбари баланд муаррифӣ шуда, касе (ҳатто шох) бидуни дастури ў оғоз намешудааст. Ҳузури шохро танҳо Х.ба ҳозирон (иштирокдорони ҷашну маросимҳо) мерасонид. Х.-ро паёмовари тозатарин хабару оғози бузургтарин барномаҳои хунари меномиданд. Мавқеи Х. дар сохтори идории давлатӣ хеле баланд буд ва шох танҳо ба ў эътимод дошт.

Хусрави Дехлавӣ

2. Х. сарвар, сарпарасти дастаи ромишгарон, ширинкорон ва диг. дастаҳои ҳунароҳои намоишӣ буда, барнома ва шахсияти ҳунарварон тавассути ӯ маърази шоҳ мешуд. Барнома, мавзӯи асарҳои дар чашну маросимҳои дарборӣ, мардумӣ танҳо тавассути Х. иваз ва ё тағйир меёфт (дастури шоҳ танҳо ба салоҳдиди хуррамбош). Табақабандии гурӯҳ, дастаҳои ҳунари тавассути дастур, раҳнамоии Х. сурат мегирифт. Ин усули танзиму роҳбарии ромишгарон дар замони Хусрави Парвиз (591-628) ва «шоҳи ромишгарон» Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) идомаю такмил ёфт.

Ад.: Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1344; Тамаддуни эронӣ, Техрон, 1337; Шаъбонӣ А. аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1348; Шуштарӣ М. Эрон ғахвораи донишу ҳунар, Техрон, 1346; Рачабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Раджабов А. Традиции классической музыкальной культуры эпохи Сасанидов, Душ., 2004; Фарҳангомаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Х. Таърихи мусикии Эрон, қ.1, Техрон, 1373.

Хуршедхотуни Базморо (с.тав. тахм.1450-52, Ҳирот, с.ваф.1510-12), хонанда-раққоса, гӯянда, навозанда, аз намояндагони соҳибҳунари ҳавзаи иҷроии Ҳирот. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Х.Б. дар замони салтанати Хусайн Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) сурат гирифта, дар санъати сознавозӣ, овозхонӣ, рақс, қиссаҳои маҳорати баланд дошт. Мусикиро назди Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ омӯхта, бо Хонзодаи Булбул дар дастаи ҳунариёни дарбор хидмат менамуд.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Сомирзо, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Машхун Х. Таърихи мусикии Эрон, қ.1, Техрон, 1373.

Хусрави Дехлавӣ (Абӯлҳасан ибни Амир Сайфуддин Маҳмуд ибни Лочин Ҳазораи Балхӣ, с.т. 1253 Балх-Дехлӣ, ваф.1325, Дехлӣ) – шоир, мусикдон ва ходими давлатӣ. Дар шеър ва мусикӣ номвари замон буда, ибтидо бо «Султонӣ» таҳаллус намуда, вале ҳокими Дехлӣ ўро ба нишони эҳтиром Амир Хусрав ном мебард. Падараш Амир Маҳмуд бар асари ҳамлаи Чингизхон аз Кобул ба Ҳиндустон мусофират (Дехлӣ) намуда ва дар Дехлӣ ба хидмати султон Муҳаммади Туғлуқ ворид мешавад. Х.Д ба шеърӯ шоирӣ аз овони ҷавонӣ пардоҳа ва ба поя бузургтарин суҳанвар ва мусикдон дар таърихи тамаддуни Эрон Ҳинд ба камол расида ва яке аз асосгузори мактаби илмию амалии мусикии эронӣ дар ин ҳавза аст. Дар санъ-

ати шеърӯ шоирӣ, ҳосатан дар қасида, ғазал ва маснавӣ устои беназири замон буд. Х.Д. дар санъати «Хамса»-сарой баъд аз Низомии Ганҷавӣ қасе аз ӯ беҳтар насурудааст. Х.Д. дар санъати мусикӣ дар радифи номвартарин устои мактаби классикии ин ҳавза буда ва дар созу овози ҳинду эронӣ таҳаввулотӣ навине падида оварда ва дар осораш иртибот ва тавъамии ин ду фарҳангро илман ва амалан ба ҳам овардааст. Х.Д. дар осораш олами рангини созу овозро бо диди баланди бадеӣ ва таҳқиқӣ ба қалам оварда, дар достони «Хусрав ва Ширин» ва маснавиҳояш дар иртибот ба ҳунар ва осори мусикии Борбади Марвазӣ (585-89-628-38), Накисои Чангӣ ва дигарон тавсифоти рангин намуда ва аз махсусиёту танаввуъоти созу овоз, тавъамии мусиқӣ ҳиндӣ эронӣ нукоти арзишманд овардааст. Х.Д. чун донандаи анъаноти дерини мусикии устодонаи ҳиндӣ эронӣ тозақориҳои ҳунари ва таҳқиқӣ дар ин замина намуда ва ихтироӣ сози ситорро ба ӯ нисбат додаанд. Зимни ин ӯ дар мусикии назарӣ ҳам чанд рисола нигошта ва муҳимтарин нукоти таҳқиқаш дар фасли мусикии асари донишномаиаш «Эъҷози Хусравӣ», ки то имрӯз ба бокӣ мондааст, хеле бориқназарона қаламдод карда ва дар таърихи мусикии эронӣ хиндӣ аз умдатарин таълифоти мусикӣ дар ҳавзаи ҳунарист. Зимни ин Х.Д. дар мусикии амалии эронӣ хиндӣ ҳосатан дар санъати мақом ва роғҳои корҳои мондагори амалӣ ва таҳқиқӣ намуда ва дар ин поя нуктаҳои арзишманд баён карда ва дар осори адабию назараш густариш ёфтаанд. Дар назми олишони Х.Д. олами рангомези созу навои эронӣ хиндӣ, хеле муассир қаламдод шуда ва ин танаввуъот дар ғазалу соқинома ва маснавиҳояш басе пурфасоҳату рангин тавсиф шудаанд. Дар осори Х.Д. ба тавъамӣ ҳамсонии қавии шеърӯ мусикӣ таваҷҷӯҳи ҳоса дода шуда ва ин ду падидаи бадеиро дар навитаҳояш бар пояи далелҳои мӯътамад ба қалам овардааст:

Мутрибе мегуфт бо Хусрав, к-эй ганҷи суҳан,

Илми мусикӣ зи ҷинси назм некӯтар бувад.

З-он ки он илмест, к-аз диққат наёяд дар қалам,

В-ин на душвор аст, к-андар коғазу дафтар бувад,

Бо суҳан додам, ки ман дар ҳарду маънӣ комилам,

Ҳардуро санҷида бар вазне, к-он дархӯр бувад.

Х.Д. дар сарзамини Ҳинд мактаби устодонаи мусикиро асос гузошта ва баъди ӯ шогирдону мубаллиғонаш суннатҳои асилу хирфаи созу овозро идома додаанд.

Ад.: Vahid Mirzo, The life and works of Amir Khusrav, Kalkatta, 1953; Муҳаммад Ҳабиб, Ҳазрати Амир Хусрав Дехлавӣ, Бомбай, 1927; Муҳаммад Саид

Аҳмад Мор Ҳиравӣ, Амир Хусрав, Лохур, 1909; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1375; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468-1(ИВАН Узб.ССР); Аскаралӣ Рачабов, Маданияти мусиқии тоҷик дар асрҳои 13-14, Душанбе, 1987; Аскаралӣ Рачабов, Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душанбе, 1989; Азизова Ф. Шашмаком и рага, Душанбе, 1999; Аъзамӣ доктор Шаъиб, Форсӣ адаб беаҳд салотин Туглук, Лакхнав, 1985; Рашид Малик, Ҳазрат Амир Хусравка Рисолаи мусиқӣ, Исломобод, 1986; Ҷаҳон доктор Наргис, Таърихи адабиёти форсии Ҳинд дар давраи Хилҷиён, Дехлӣ, 1986.

Хусравонӣ (Абӯтоҳир Тайиб ибни Муҳаммад, машҳур ба Хусравонӣ, с.тав. тахм.887, Хуросон, с.ваф. 954, Бухоро), шоир, шоир-сурудсаро, хуниёгар-шоири аҳди Сомониён (819-1005). Санъати шеър ва мусиқиро дар зодгоҳаш аз худ намуда, аз сарояндагони номии маҷмӯии «Хусравонӣ» (Борбади Марвазӣ 598-99-628-38) буда, дар тазмини ин силсила таснифоти рангин сохта ва ба таҳаллуси «Хусравонӣ» дар ҳавзаҳои адабию иҷроии Сомониён шӯҳратёб шуд. Дар дарбори Аҳмад ибни Исмоил (907-914), Наср ибни Насри Сомонӣ (943-954) ба сифати шоир-хуниёгар хидмат намудааст. Қасидаю ғазалро некӯ гуфта ва онро ба мизони иҷроии «Хусравонӣ» ба самъи мардум мерасонид.

Ад.: Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ, Сталинобод, 1958; Бертельс Э. История персидско-таджикской литературы, М., 1960; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Рачабов А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2000; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Хусравонӣ» («Хусруб сарвад», «Срат-и Хусравоник», «Хусравайн», «Хусравайн вач», «Хусравонӣ», «Хусравониён», «Тариқу-л-мулукия»). 1. Навъи суруд, ки шеърш мушобех ба насри қофиядор (мусаччаъ) ва аз 8-хичой таркиб ёфта, бидуни қофия ва аз лиҳози шакли шеърӣ ба қасидаҳои асрҳои минбаъда монанд буда, мансуб ба Борбади Марвазист (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) тасниф кардааст. «Х.»-ро Борбад дар заминаи «Яшт», «Ясно», «Готҳо» тартиб дода ва он иборат аз 7-қисм (шоҳа, суруд) таркиб ёфта («Ганҷи гов», «Ганҷи Бодовард», «Ганҷи Сӯхта», «Ганҷи Сохта», «Ганҷи Комрон», «Ганҷи Қорун», «Ганҷи Афросиёб») ва ҳар суруди он аз лиҳози мавзӯ ба шоҳаҳои ҷудогона тақсим ва радабандӣ мешуданд. «Х.» намунаи олии маҷмӯи мусиқии устодона маҳсуб шуда, он бар пояи қонун, усули

хоси мусиқӣ тасниф гардида, аз муқаддима (дар он бештар ниёиш, тавсифу ситоиши Аҳурамаздо, табиат, ақлу хирад, родмардӣ) оғоз ёфта, соният сифати Хусрави Парвиз (шукӯху ҷалоли императори Сосонӣ, шаҳомат, нерӯю қудратмандии шоҳ, тантана, ҷашнҳои мардумӣ (Наврӯз, Меҳргон), воқеоти таърихӣ, футухоти Сосониён бар душманон, бунёди қасру кушкҳо, бӯстонсароҳои Хусрави Парвиз (ниёконаш, «Боғи Шаҳриёр», «Боғи Ширин», «Тахти Тоқдис», «Қуфли Румӣ», «Ганҷи шойгон», «Ганҷбод», «Наврӯзи Бузург», «Наврӯзи Аҷам», «Нӯшинбода», «Кайхусравӣ» ва ғ. суруду лаҳнҳои ҷудогона бахшида шуда) тавсиф мешуданд. Матни парокандаи «Х.», ки дар манбаъҳои боқимонда, рӯҳияи ситоишии онро бори дигар собит менамояд:

*Қайсар моҳ манзо ҳоқон хуришишт
Он ман хузой абр монад комгорон.
Ки хоҳаз моҳ пушаз ки хоҳаз хуришишт.
(Қайсар ба мо монанду ҳоқон ба хуришед,
Он сурури ман комгорӣ ҳамчун абр аст,
Чун бихоҳад моҳро мепӯшионад,
Агар хоҳад хуришедро).*

«Х.» аз лиҳози мавзӯӣ ба чандин шоҳа табақабандӣ шуда, ба силсилаи аввал оҳангу сурудҳои «Саков», «Модарусон (Мозарусон)», «Соякод (Соягоҳ)», «Сесам», «Ҷобарон» ва ба шоҳаи дуввум «Чакак», «Шаҳах», «Шовард (Шодвард)», «Хоракон», «Шодурвони марворид», «Шодбод», «Шоҳӣ», «Қайсарон», «Ҳафтганҷ», «Тахти Авранг», «Тоқдис», «Румӣ» ва ғ. дар сарчашмаҳои хаттӣ собит шудаанд.

Аз ин лиҳоз «Х.»-ро «Суруди олишон, шоҳона, сабки эҷодию иҷроияшро «устодона» («тариқу-л-мулукия») номидаанд, ки мутобиқ ба меъёрҳои баланди хирфаии эҷодию иҷроӣ таҳия шудааст («Борбад устои барбатӣ буд, бинои лаҳуну ағонии хеш дар маҷлиси Хусрави Парвиз, ки онро «Хусравонӣ» хонанд бо он ки сар ба сар мадху офарини Хусрав аст ба наср ниҳодааст» Қайси Розӣ, «Ал-мӯъҷам...»). «Х.» дар ҳамовозии созҳои барбату руд тасниф шуда («то порсиён буданд суҳан пеши ишон бо руду барбат бозгуфтандӣ ба тариқи «Хусравонӣ», «Таърихи Систон»), сабки иҷроияш тибқи қавонини устодона ба субут мерасида, на ҳама ромишгарон дар иҷрои ин силсила нерӯи иҷроӣ доштаанд, яъне устодони тирози аввал чун Борбад махсусиёти мавзӯию иҷроияшро ба субут мерасонидаанд:

*Муғанӣ навое ба гулбонги руд,
Бигӯю бизан «Хусравонӣ» суруд.*

(Ҳофиз)

Хуросон

«Х.» аз анвои такмилёфтаи сурудҳои силсилавии устодона махсуб шуда, аз лиҳози мавзӯӣ, сабки ҳоси иҷроӣ, риояти ниҳодҳои ҳунарий (таъсир ба ҳома, барҷастагии маънӣ, ифодаю образҳои тасвирӣ, ҳамоҳангии матну оҳанг, занҷирбандии ягонагии мавзӯӣ дар сабки иҷроӣ ва ғ.) дар ташаккули шакли анвои шеърӣ мусиқии на фақат замони Сосониён, махсусан аҳди ҳилофати араб, Сомониён таъсири бузург гузоштааст. Силсилаи «Х.» ба таркиби 365 суруду оҳанг, лаҳнҳои 30-гонаи Борбад дохил мешуданд. Адибону мусикидонони баъдӣ «Х.»-ро намунаи барҷастаю такмилёфтаи навъи шеърӣ мусиқӣ, ҳунарий шуморидаанд. Шоирону ҳуниёгароне, ки бо така ба тақлиди ҳунарона ба маҷмӯи «Х.» асарҳо эҷод намуда, анъанаи эҷодию иҷроии Борбадро идома додаанд дар фарҳанги замонашон нақши муассир гузоштаанд (Оловайҳи Суғдӣ, Ҷувайнувайҳи Суғдӣ (а.8), Абӯҳафси Суғдӣ, Рӯдакӣ, Ҳобони Ной, Исои Барбатӣ, Муҳаммади Хусравонӣ (а.9-10), Ситтии Заррин, Муҳаммади Қаввол (а.11).

Муҳаммади Нишопурӣ (а.12-13 «Рисола дар илми мусиқӣ») ҳафтдастони «Х.»-ро асоси мақомҳо («Дувоздаҳмақом», «ҳафт мақоми аввал») доништааст.

2. Суруди силсилавии маҷмӯл дар анъанаи эҷодию иҷроӣ ас.9-10.

3. Шӯъбаи тавсифӣ, тараннумӣ дар таркиби мақоми «Бузург» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13).

4. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби шӯъбаи «Маҷлисафрӯз» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14 ибтидои ас.15).

5. Гӯшаи сози дар мақоми «Рости Панҷгоҳ» («Ҳафтдастгоҳ»), ки байни гӯшаҳои «Нағма», «Рӯҳафзо»-ст.

6. Гӯшаи мусиқӣ дар мақоми «Моҳур» («Ҳафтдастгоҳ») байни гӯшаҳои «Дод», «Дилкаш» воқеъ ва аз муҳимтарин ҷузъиёти созию овозии муассир дар «Моҳур» аст. Дар таркиботи «Шашмақом» «Х.» чун гӯша, шӯъба, овозаи ҷудогона амал надорад.

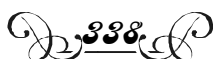
Ад.: Таърихи Сиистон, Техрон, 1314; Ибни Хурдбех, Китоб-ал-лавҳ вал маллаҳи, Бейрут, 1961; Ибн Балхӣ, Форснома, Лондон, 1921; Масъудӣ, Муруҷ-аз-заҳаб..., Қоҳира, 1968; Масъудӣ, Ал-танбия вал ашроф..., Қоҳира, 1938; Форобӣ, Китоб-ал-мусиқӣ-ал-кабир, Қоҳира, 1961, Саълабӣ, Фурур-ал-ахбор..., Техрон, 1338; Ибн Зайла, Китоб-ал-кафӣ фил-мусиқӣ, Қоҳира, 1964; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, ҷ.1, Техрон, 1333; Хумой Ҷ. Таърихи адабиёти Эрон, ҷ.1, Табрез, 1348; Доирату-л-маорифи форсӣ, Техрон, 1348; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Ананд Роч, Лакх-

нав, 1894; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1333; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳанги Сурурӣ, 1015; Шаъбонӣ А. аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабов А. Сарнавишти ҳуниёгар, Душ., 1990; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хусравонихонӣ. Анъанаи эҷодию иҷроӣ, махсусан бо овози хуш таъриху решаи бостонӣ дошта, асоси ин сабки хондану сароиданро Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) гузоштааст. Ҳ. решаи то Борбад дошта, дар замони Каъниёну Ҳахоманишиён чун шакл, жанр, сабки ҳоси шеърӣ мусиқӣ ташаккул ёфта, Борбади Марвазӣ дар замони Хусрави Парвиз (591-628) аз лиҳози шакл, мавзӯӣ, сохтори оҳангӣ, матнӣ ва иҷроӣ ба як маҷмӯи мӯҳташами иҷроии устодонаи шеърӣ мусиқӣ табдил дод. Дар анъанаи эҷодию иҷроии Ҳ. баробари риояи сохтори оҳангӣ, инчунин ба мавзӯӣ (тавсифи Худованд, табиат, шоҳон, мӯбадон, родмардӣ ва ғ.) ҳар шоҳа таваҷҷӯҳи ҳоса дода мешуд. Ҳ. ба готҳои Зардушт иртиботи қавӣ дошта, бисёр сурудҳо бар пояи матнҳои готҳо тахия мешуданд. Дар анъанаи иҷроии Ҳ. баробари иҷроӣ фардӣ, инчунин усули дастаҷамъӣ ҳам роиҷ будааст. Дар замони Хусрави Парвиз (591-628) бештар иҷроӣ гурӯҳии мӯҳташами Ҳ. роиҷ буда, сархон дар ин сабки иҷроӣ нақши асосӣ дошт ва ўро дигарон ҳамнавой менамудаанд.

Ад.: Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, ҷ.1, Техрон, 1333; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Воҷаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Раҷабов А. Традиции классической музыкальной культуры эпохи Сасанидов, Душ., 2005.

«Хуросон» («Хуросонӣ», «Хварасан», «Хварасансрут» – суруди хуросонӣ). 1. аз силсиласурудҳои мавсимӣ, маросимӣ (ҷашнӣ, ситоишӣ), ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст. 2. аз суруди шоҳаи дувуми «Хусравонӣ»-и Борбади Марвазист (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) эҷод кардааст. 3. Гӯша, лаҳни маҳсуи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Зерафқанд» («Дувоздаҳмақом», ас.12-14). 4. Дар қисме аз манобеи мусиқӣ «Х.» ба сифати мақоми ҳоса собит шудааст (ас.12-13, Мирсаидали Чур-

чонӣ, «Мақолиду-л-улум»). 5. Шӯъбаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Кучак» (ас.14-16), ки саршор аз навоҳои нишотбахшу шоду мутантан. 6. Сабки хоси иҷроии бисёр мавзуну мусиқивор, ки мансуб ба ҳавзаҳои ҳунарии Хуросон ва қисман Мовароуннаҳр (марвихониро дар қисме аз манобеи мусиқӣ чун «Хуросонхонӣ, Хуросонсарой» ҳам собит шудааст.

*Овози хуш аз кому даҳону лаби ширин,
Дар пардаи «Ушишоқ»-у «Хуросон»-у «Ҳичоз» аст,
(Саъдӣ)*

Ад.: Анҷуманорони Носирӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Девони Туғро, Р:7541, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Саъдӣ, Куллиёт, Техрон, 1366; Фарҳанномаи мусиқӣ, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Хуросонсарой (Хуросонӣ). Сабк, равияи хосаи эҷодию иҷроӣ, ки таърихи хеле дерин дошта, аз осору ҳунари иҷроии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) маншаъ гирифтааст. Х. дар марказшаҳр, ҳавзаҳои ҳунарии Марв, Бухоро, Рай, Машҳаду Ҳирот ташаккул ва рушд намуда, дар он ашъору оҳангҳои гуногун (тавсифи табиат, ишқу муҳаббат, сифати подшоҳон, мубаддон, орифон, Худованд ва ғ.) истифода мешуданд. Бояд гуфт, ки Х. қабл аз ислом чун сабки устодонаи эҷодию иҷроӣ рӯи сахна омада, иртиботи қавие ба ашъори ҳуниёии мардумони эронӣ, маҷмӯи мӯҳташами шеърӣю мусиқӣ «Хусравонӣ», «Ароманӣ», «Лоскавӣ», шаклу анвои «тарона» (транак), «чакома» (чикомак), «суруд» (срут, сарвод), «патвожа» (қасидаҳои тоисломӣ), «фаҳлавиёт» (маҷмӯи дубайтиҳо), сабкҳои иҷроии «шарувах» (сабки иҷроии шаҳрии суруд, сурудҳои устодона), авомтурикҳо (сабки иҷроии мардумӣ), манзумаҳои шеърӣю мусиқии ситоишии готҳо (Яшт, Ясноҳо) дорад. Х. бинобар ба тавсифи манобеи хаттӣ баъд аз ислом ҳам дар марказҳои адабию ҳунарии Хуросону Эрон, Мовароуннаҳр идома ёфта, ин сабки иҷроӣ бештар ба сурати фардӣ чараён гирифта, дар ин пеша зумраи зиёди шоирону ҳуниёгарон номвар шуда ва таҳаллуסי шоирӣ, ҳунарварии хеш қабул намудаанд. Чунонки дар замони Сомониён, Ғазнавиён устодони шеърю мусиқӣ Муҳаммади Хусравонӣ, Абӯсалики Гургонӣ, Ҳобони Ной, Исои Барбатӣ, Ситтии Заррин, Абдурраҳмони Қаввол ва диг. дар ин сабки иҷроӣ шӯҳратёр шудаанд.

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1375;

Вожаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1373.

«Хурӯши муғон». 1. Аз суруди бостонии мавсимӣ, маросимии мардумони Бухорою Балх, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. «Х.М.» дар маросимҳои ниёишию мазҳабӣ бештар оташкадаҳои Бухорою Сугд, Балх иҷро мешуд.

2. Аз сурудҳои такмилдодаи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои маросимҳои дарбории Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст. Ин сурудҳо асосан дастаҳои занони ромишгари дарбор ва берун аз он месурудаанд:

*Зани чангзан чанг дарбар гирифт,
Нахустин «Хурӯши муғон» баргирифт.*

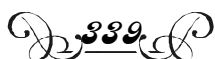
(Низомӣ)

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Бусалик» («Дувоздаҳмақом», ас.12-14). 4. Суруди ниёишӣ, мазҳабӣ, ки дар маросимҳои мардуми Сугду Самарқанд, Бухоро (ас.13-14) иҷро мешудааст. Дар таркиби мақомҳо «Шашмақом» бо чунин ном гӯшаи созию овозӣ собит нашуда, шояд номаш тағйир ёфтааст.

Ад.: Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Анҷуманорони Носирӣ, 1294; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Хушангушт (хушпанча), мутрибе, ки сабк, равияи муассири иҷроикунандагӣ, навозандагӣ дорад. Дар анъанаи иҷроӣ, сознавозӣ навозандагони хирфай, соҳибсабк, соҳибмақтаби сознавозист, гӯянд. Ромишгаре, ки дар ҳунари сознавозӣ таҳаввулотӣ нави сознавозиро падид оварда, аз шохкориҳо, суннатҳои дерини хирфаии сознавозӣ баҳра андӯхта ва асолати ҳунарии мактаб, ҳавзаҳои иҷроии устодонаи дирӯзу замонаашро бо тозакориҳо идома дода, дар сознавозии замонааш ифодаҳои тоза ворид сохтааст. Маҳорати сознавозиаш нақши муассире дар таърихи иҷроӣ гузоштааст (Борбад, Исои Барбатӣ, Абдулқодирӣ Гӯянда, Дарвешалии Чангӣ, Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ, Фазлуддин Шаҳобов).

Ад.: Тарона ва мақом, С:693(842d), ЛОИВАН СССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Анҷуманорони Носирӣ, 1294; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Хушоҳанг

Хушовоз (хушово, хушовозӣ, хушовой), шахсе, ки овози матбӯъ, лаҳни гувори иҷроӣ дорад. Ин таъбир ба овозхонони хирфаии хуш-лаҳчаю махмалиновоз нисбат дода мешавад:

*Эй булбули хушово, ово деҳ,
Эй соқӣ, он қадаҳро ба мо деҳ.*

(Рӯдакӣ)

1. Мутриб, сарояндаи хунараманд, ки овози хуш дорад. Касе савти хушу дилкаш дорад: «Ва чун сухан гӯяд, хушсухану хушгӯй ва хушовоз бошад». (Балъамӣ)

*Яке пойкӯбу дигар чангзан,
Се дигар хушовозу андӯҳшикан.
Бирафтӣ хушовоз гӯяндай,
Хирадманду дарвешу ҷӯяндай.*

(Фирдавсӣ)

*Зи чанги Зӯҳра шундаи, ки субҳдам мегуфт,
Фуломи Ҳофизӣ хушлаҳчаи хушовозам.*

(Ҳофиз)

2. Хушсадоӣ, хушнағмаӣ, хушсароӣ. Ромишгаре, ки дар чараёни иҷрои ин ё он асари мусиқӣ бо тозақориҳои хунараӣ, овозӣ сомонро ба вачд меоварад. Одатан дар адабиёти мусиқӣ, анъаноти иҷроии мусиқӣ ба овозхонони пурхунару махмалиново, махмалиншед нисбат дода шуда, на ҳама иҷрокунамандаро хушовоз (хушовозихон, хушовозхонӣ) намуда мешуд:

*Хост то созад аз гиносоӣ,
Дар чунон гунбади хушовозӣ.*

(Низомӣ)

*Хушовозӣ нолаи чанги ӯ,
Хабар додаш аз рӯи гулранги ӯ.*

(Низомӣ)

3. Хушовой, садои хуш, овози мусикивор, дилошӯбу рангомез, лаҳни хуши иҷроӣ, сабк, усули мусикивори иҷроӣ, садою лаҳни хушнаво, хушлаҳча: *Кӯҳи донишро чу Довуд аз нафас,
«Мантиқу-т-тайр» аз хушовой фирист.*

(Ҳоқонӣ)

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Мулло Туғро, Вачдия, Р:7541, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Низомӣ, Куллийет, Техрон, 1374; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Хушоҳанг (Хушоҳангӣ, хушалҳон, хушалҳонӣ). 1. Навои хуш, суруд, оҳанги хуб, касе, ки овоз, лаҳни овози хуш дорад. Лаҳни гуворию мусикивор, лаҳни матлуби иҷроӣ, хонандаи хушоҳанг, ки овоз, сабки матбӯъ ва нотакрори овозхонӣ дорад. *Мутриби шиқ аҷаб созу навое дорад,
Нақши ҳар парда, ки зад роҳ ба ҷое дорад.*

(Ҳофиз)

*Олам аз нолаи «Ушшоқ» мабодо холӣ,
Ки хушоҳангу фараҳбахш садое дорад.*

(Ҳофиз)

2. Хушоҳангӣ, хушсадоӣ, хушовой, хушмизробӣ, овози хуши сароянда, ки саршор аз таркибу ифодаҳои муассири иҷроии устодона аст. Тавассути овоз рӯи сахна овардани муассирият, рангомезии овоз, сабк, лаҳни махмалини иҷроист. Тавозуну ҳамоҳангӣ дар чараёни иҷро, ки хонанда тавассути ифодаҳои тозаи овозию иҷроӣ рӯи сахна оварад.

3. Сарояндае, ки овози матбӯъ ва дилнишин дорад:

*Соқии моҳрӯю мушкинбӯй,
Мутриби базлагӯю хушалҳон.*

(Ҳафифӣ)

*Эй дарего, мурғи хушалҳони ман,
«Роҳу рӯҳ»-у равзаю райҳони ман.*

(Мавлавӣ)

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Девони Ҳофиз, Техрон, 1380; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лаҳнав, 1892; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Хушхон (хушҳанчара, хуш хондан, хушхонӣ, хушдастон, хушзахма, хушсуруд, хушсимоъ). 1. Мутриби хушсадо, хушсавт, хушовоз; сарояндаи хушхон, овозхонии некӯ, хуниёғари хушово:

*Бисоз, эй мутриби хушхони хушгӯ,
Ба шеғри форсӣ савти «Ироқӣ».*

(Ҳофиз)

2. Ромишгаре, ки дар хунараварӣ хубхону хубнавоз, овозу созро бо сабки хуш ба иҷро мерасонад:

*Мабодо баҳраманд аз ӯ хасисӣ,
Ба ҷуз хушхонию зебонависӣ.*

(Низомӣ)

*Сухандонию хушхонӣ намеварзанд дар Шероз,
Биё, Ҳофиз, ки мо худро ба мулки дигар андозем.*

(Ҳофиз)

3. Хушдастон, хушдастонӣ: ромишгари хушхону хушнавоз:

*Сӯзанӣ дар боғи мадҳи мири олам 3-ин дин,
Булбули хушлаҳну хушдастону ширин неъматӣ.
(Сӯзанӣ)*

4. Хушдам: мутриби хушовоз хушхон, хушнаво, ки дар сознавозӣ, овозхонӣ эъҷозӣ хунари падида меорад:

*Шуд ба бӯстон дастонзану сурудсарой,
Ба шиқ бар гули хушбӯи булбули хушдам.
(Сӯзанӣ)*

5. Хушзахма: мутриби хушзахма, бохунару соҳибхунара, дар сознавозӣ, овозхонӣ сабки хоса дорад:

*Навои мутриби хушзахмаю сурудии ганҷ,
Хурӯши ошиқи саргаштаю итоби нигор.
(Саъди Салмон)*

6. Хушсуруд: ромишгари пурхунара, овозхони сеҳрово ва марғулаоворо гӯянд:

*Мушкҷаъду мушкхату мушкнофу мушкбӯй,
Хушсамоъу хушсуруду хушканору хушзабон.
(Манучехрӣ)*

7. Хушсимоъ: ромишгар, шунавандае, ки мусиқӣ, таронаву навро бо завқи саршору олишон шунаваду сарояд (навозад).

8. Хушсафир: мутриби (сароянда, навозанда) хушнавою хушнағма, хушзахма, хушсадо, ки дар хунараварӣ истеъдоди нотакрори иҷроиро манзури шунаванда менамояд:

*Ҳуру қасуру маю ширу ангубин,
Ҳурони хубсурату мургони хушсафир.
(Сӯзанӣ)*

9. Хушсавт (хушсавтӣ, хушлаҳнӣ): хуниёғари хушсадою хушнағма, хушоҳанг, ки соҳиби садои хуб, сабки нотакрори иҷроӣ аст.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Абдулмӯъмини Сафиуддин, Бехҷату-р-рӯх, Техрон, 1346; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Девони Ҳофиз, Техрон, 1370; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Низомӣ, Куллийет, Техрон, 1374.

Хуҷаста. 1. Аз оҳанг, сурудҳои қадимию маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст. 2. Аз гӯшаҳои мусиқии 48-гонаи мусиқии устодона (мақомҳо), ки ба гӯшаи «Мавлавийет», «Наврӯзи Хор» будаанд.

2. Дар таркиби мақомҳои эронӣ дар мақоми «Наво» баъд аз гӯшаи «Маҷлисӣ» иҷро мешавад. Дар иҷрои ин гӯшаи дуввум ва шашуми «Наво» як рубъ парда поён меояд.

3. Созест аз ҷумлаи созҳои тории қамонӣ буда ва Ибни Сино (980-1037) дар баҳши мусиқии «Китобу-ш-шифо» ин созеро бо номи «хоҷаста» ба қалам овардааст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Баркашлӣ М. Мусиқии Ибни Сино // Ибни Сино, ҷашнома, Техрон, 1337; Ҳоҷа Абдуқодир, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Х

Ҳабиб Неъмат (Ҳабиб Неъматӣ Хонанда, Марвигӣ, с.тав.1900, Бухоро, с.ваф. 1964, Бухоро), сароянда, донандаи хубу иҷроқунандаи бохунари жанри шеърӣю мусиқии марвӣ, намояндаи номвари ҳавзаи иҷроии мусиқии мардумии устодонаи Бухоро. Падараш аз хонандагони машҳур буда, аз Марв ба Бухоро омада ва асосҳои иҷроии мусиқӣ, марвисаро, адабиётро Ҳ.Н. аз падараш омӯхтааст. Сипас назди устои мусиқии мардумӣ Бегии Хонанда (1868-1928) ҳунар андӯхтааст. Ҳ.Н. бештар ба анъаноти иҷроии марвисароёни Марв, Хуросон таъямуда, баробари истифодаи осори адабиёти шифоӣ, аз ғазалу рубоӣ, соқиномаҳои классикони адабиёти форсии тоҷикӣ истифода менамуд. Намунаҳои зиёди марвихонӣ дар иҷрои Ҳ.Н. сабту баррасӣ шудаанд.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003.

Ҳабиба (Ҳабиба бинти Абӯмансур, с.тав. тахм.761, Басра-Мосул, с.ваф.815-16, Бағдод), хонанда, навозанда, раққосаи эронитабори аҳди халифаҳои Аббосӣ (750-1258) буда, давраи ҷавониаш дар Басра, Мосул сураи гирифта, мусиқӣ, овозхонӣ, рақсро назди Иброҳими Мавсулӣ (742-804) ва писари ӯ Исоҳи Мавсулӣ (767-850) омӯхтааст. Аз мубаллиғони сабки «тарику-л-қадима», «тарику-л-аҷамия» буда, дар ин замина қорҳои зиёди ҳунари намуда, осорашро дар зарбу навоҳои эронӣ месурӯд ва мавсулиҳо ба ҳунараш дилбастагӣ доштанд ва аз шогирдони бехтарини худ мешумориданд. Ҳ. дар иҷрои осори мусиқии ишқӣ, ҳамасӣ истеъдоди хуб дошта, бештар дар ҳамовонии барбатнавози номӣ Мансури Залзал (721-779) ҳунарнамоӣ мекард. Шогирдону пайравонаш Салома, Лаззат, Қамар, Оқила дар ҳаёти мусиқии марказҳои фарҳангии хилофат (Басра, Мосул, Димишқ, Бағдод) нақши муассир доштанд.

Ад.: Шуштарӣ М. Эрон ғафвораи донишу ҳунар, Техрон, 1342; Абӯлфараҷи Исфаҳонӣ, Китоб-ал-оғонӣ, Миср, 1900-1905; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1333; Шайбонӣ А. Аз Қуруш то Пахлави, Шероз 1348; Машҳун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳабиби Удӣ (машҳур ба Мавлоно Мирҳабиб, с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф. 1498-99, Ҳирот), навозанда, оҳангсоз, сароянда, мусиқидон. Дар шеърю мусиқӣ, илмҳои дунявӣ истеъдоди баланд

дошта, мусиқиро ибтидо аз падараш омӯхт, сипас ба Ҳирот рафта, ба шогирдии Ҳоҷа Абдуқодир (1356-1435), Устод Шодӣ, Ҳоҷа Ризвоншоҳ ворид шуд. Дар сознавозӣ (уд) «нодираи рӯзгор ва аъҷубаи замон» буд, дар ин соз ихтирооти тоза доштааст. Ҳ.У. дар шакли анвои шеърӣю мусиқии «қавл», «амал», «пешрав», «савт», «кор» таснифоти рангине дар зарбу усулҳои мақомҳои «Ушшоқ», «Наво», «Рост», «Ҳусайнӣ», «Кучак» сохта, маҳсусан «Пешрави уд», «Нақши оламтоб», «Амали равон», «Кор ба Ушшоқ» дар ҳавзаҳои иҷроии Ҳироту Бухоро, Самарқанд машҳур будаанд ва устодон тазминҳои мусиқӣ намудаанд. Дар санъати хаттотӣ, ороиши китоб ва шеър ҳам ҳунари баланду таъби некӯ доштааст. Бо Қомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1502) ҳамкорӣ дошт ва ба ашъорашон таснифоти гуногунмавзӯ сохтааст.

Ад.: Давлатшоҳи Самарқандӣ, Таъкирату-шшуаро, Лондон, 1901; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Исфизорӣ, Равзату-л-чинот..., ҷ.2, Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳабибуллоҳи Хуросонӣ (Устод Ҳабибуллоҳи Хонанда, с.тав.1458-60, Ҳирот, с.ваф. 1508, Ҳирот), сароянда, оҳангсоз-таронасоз, мусиқидон, муғриб (удӣ, танбӯрӣ), шоир. Фаъолият ва зиндагии Ҳ.Х. дар замони салтанати Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), Бадеузамон (1506-1507) қаратан гирифта, мусиқӣ, шеърро назди Ҳоҷа Абдуллоҳи Садр, Ҳоҷа Юсуфи Бурҳон, Устод Шодӣ ва Ғулом Шодӣ омӯхт. Дар шакли анвои шеърӣю мусиқии «савт», «амал», «нақш», «қавл», «кор», «рехта» (ба усули мақомҳои «Рост», «Наво», «Ҳусайнӣ») таснифоти рангин ба ашъори Қомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501), Биноӣ (1430-1502) ва диг. сохта, барои Ҳадичабеғим (зани Ҳусайн Бойқаро) «Нақши беғим», «Амали моҳи ҳубон»ро бар ғазали Қотибӣ тасниф намуд. Таъби ҳуби шоирӣ дошт ва ғазал, рубоиро дар ғояти равонӣ ва маънигустарӣ месурӯдааст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН Уз.ССР.

Хавзаи иҷроии Бухоро. Инкишофи санъати «Шашмақом» асосан бо ҳавзаи иҷроии Бухоро дар

иртибот аст. Дастовард муҳими ҳунари иҷроии тоҷикон бо анъанаҳои устодонаи ин марказ иртибот дорад. Аз ин рӯ, ташаккули самтҳои гуногуни мусиқии тоҷик, алалхусус шоҳаи касбии он бо доираи фарҳангии шаҳри куҳан пайванди ногусастанӣ дорад. «Шашмақом» – мусиқии устодонаи тоҷик дар тӯли асрҳо рӯи сахна омада, алорағми ошӯбҳо ва дасисаҳо таровату зебогии худро нигоҳ дошта, аз лиҳози ғоя ва бадеият арзишҳои бузург ва мазмунӣ умумийнсонино фаро гирифтааст. Услуби иҷроӣ «Шашмақом» дар мактаби Бухоро ҷавҳару асл, таъби зебоиманишию анъанаҳои кӯҳани иҷроии ин шоҳасари мусиқиро то ба рӯзгори мо расидааст. Бо шарофати мактабҳои устодонаи шаҳри куҳан, яъне вучуд доштани омӯзиши «Шашмақом» ба тарзи «устод-шогирд» услубҳои кӯҳани иҷроӣ ва қавонини басо мураккаби классикӣ маҳфуз мондаанд.

Мусиқии классикӣ хусусиятҳои муайянро зеринро дорост: а) пайвастигии мусиқии классикӣ бо анъанаҳои дарборӣ; б) мавҷудияти мавзӯ ва мазмунӣ муайян; в) алоқамандии мусиқии классикӣ бо маросимоти динӣ, ҳарбӣ ва мардумӣ. Ин ҷараёни фарҳангии мусиқии тоҷик маъмулан дар шакли маҳфилҳои дарбори шоҳон, амирону ҳокимон фароҳам меомад.

Мусиқии классикӣ тоҷик қисми таркибии фарҳангии мусиқии шаҳрҳои қадимии тоҷикон аст. Мусиқии устодона бо мазмун ва мундариҷаи худ бо расму оинҳо ва маросимҳои дарборӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ фарҳангии шаҳрдорӣ ва ғиртиботи таърихӣ дошта ва ба анъаноти асил таъямояд. Асарҳои мусиқии классикӣ таркибан мураккаб буда, вобаста ба ҳаёти ҳоси мусиқии дарборӣ, пайваста бо афкори иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии тоҷикон рушд намудааст.

Санъати иҷрокунандагии касбии тоҷик, алалхусус «Шашмақом» алоқаманд аст.

Дар охири асри XIX ва аввали садаи XX дар шаҳрҳои Бухорову Самарқанд, Хӯқанду Хучанд, Марғилону Истаравшан мувофиқи анъанаҳои пойдоғашта маҳфилҳои мусиқӣ рӯи сахна омаданд.

Дар даҳаи аввали садаи XX гурӯҳи ҳофизон ва навозандагони дарбор аз ду ҳофизӣ танбӯрӣ Мирзо Нарзуллоҳ ва Бобокул Файзуллоҳев ва чор ҳофизӣ дойрадаст Бобо Ҷалол (Носирзода), Устод Шодӣ (Азизов), Қорӣ Начм, Қорӣ Камол ва диг. аз намоёндагони пешавари мактаби Бухоро буданд.

Барномаи сарояндагон ва навозандагони мактаби Бухоро иборат аз жанрҳои гуногун, аз ҷумла қисмҳои «Шашмақом»-ро ташкил медоданд. Сарояндагони мардумӣ Бобо Ҷалол, Бобо

Ғиёс, Домуллоҳ Ҳалим Ибодов, Левӣ Бобохонов ва диг. аз пешсафони ин ҳавзаи иҷроӣ буданд ва дар ҷашну маросимоти мардуми Бухоро ҳунарварӣ менамуданд. Зимни дар рушди анъаноти иҷроии мактаби Бухоро шашмақомхонии ғиждувонӣ-сурнайнавоз Усто Рустами даҳон, Усто Яраш, Эргаши Чаппа, Исломи Кӯкнорӣ ва писараш Барзу, аз Янги Работ – Усто Ҳочӣ (аз Шӯрча) Усто Идӣ ва шогирдашон Муҳаммадқул (аз Вобкент), Карим Ҳофизов (аз Булакиён 1868-1928) ва диг. дар рушди мактаби иҷроии Бухоро ба сифати мақомдон ва донандаи «Шашмақом» эътироф гардидаанд. Дар барномаи ин устодон шоҳаҳо аз мақомҳо, махсусан «Муғулҷаи Дуғох», «Муғулҷаи Сегоҳ», «Савти Сарвиноз», «Бебоқча», «Насруллоҳӣ», «Ораз», «Ҳусайнӣ», «Ироқи Бухоро», «Баёт», «Синахироч», «Эшбой», «Абдурахмонбегӣ» ва м.ин бо тозақориюҳои ҳунари иҷро мешуданд. Дар ҳаёти маданияи охири асри XIX ва аввали садаи XX дар Бухоро дар рушди ҳунари иҷроии ин давра устодони мусиқӣ Эргаши чаппа (1854-1919) ва Эргаши Шайдо (1857-1917) хеле муассир аст. Ҳофизони дойрадасти охири асри XIX Ҷалил Ғолиб, Наврӯз Хоро, Қорӣ Эргаш, Саид Қирғиз, Турсун Ғолиб, Ҳочихон аз хидматгузори дарбори амир буданд.

Дар маҳфилҳо намоёндагони аҳли ҳунари шаҳр ғайбона ширкат доштанд ва сарвари онро Аҳмади Дониш (1826-1897) ба ӯҳда дошт. Инкишофи минбаъдии мақом ва мақомхонӣ ба доираҳои адабию ҳунарии Бухоро дар иртибот буда, маҳсули ин тозавариюҳои ҳунарии зумраи нави устодон ва донандагони ин ҳунар ва санъати олишонро рӯи сахна овард. Намоёндагони номвари ин ҳавзаи ҳунарий, ки дар рушди санъати мақом ва мақомсарой, симоҳои номвар Б.Файзуллоҳев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов буда, ин нобиғони мусиқӣ баробари иҷро ва эҷоди мақом, инчунин мактаби нави иҷроиро дар Душанбе таъсис карда, дар тарбияи насли нави сарояндагони соҳибсабк нақши босазо доранд.

Ад.: Ражабов И. Мақомлар асаласига доир, Тош.-т, 1963; Тадж. муз.-ка, Душ., 2002; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006.

Ҳавзаи иҷроии Туркистони шарқӣ (Бухорои хурд). Дар давраи кӯҳан ва қуруни вусто дар Осиёи Миёна ва Туркистони Шарқӣ иқтисоди ҳамгун, умумияти миллӣ ва забону фарҳанг ва қабатҳои таърихӣ вучуд дошт. Ворид гаштани минтақаи Осиёи Марказӣ ва Туркистони Шарқӣ

ба ҳайати давлатҳои гуногун унсурҳои мазкурро қавӣ намуда ва умумияти этнофарҳангӣ ва таърихӣ бо Осиёи Миёна барои таърихи Туркистони Шарқӣ аз давраҳои қуҳан то давраи нав бартарӣ дошт. Дар давраи қуҳан ва асрҳои миёна минтақаи этнофарҳангии осӣёимиёнагӣ – Туркистони шарқӣ ташаккулёфта вучуд дошт.

Бино ба таҳқиқоти олимони рус Г.Е.Грумм-Грижимайло, Н.Ф.Петровский, Н. Корнилов дар ибтидои асри XX дар навоҳии Қошғар (Оқсу, Бой, Қошғар, Ёрканд, Хутан) ва Ҳамию Турфон унсурҳои мардумони эронӣ бартарӣ дошт, дар шимоли Қошғар (Кӯча, Қарошаҳр, Курла) бештар аломатҳои наҷодии туркию муғулӣ ба чашм мерасид. Дар Қошғар мардумонии эронитабор: сариқӯлиҳо, вахониҳо қисми таркибии аҳоли буданд. Дар шаҳрҳои Қошғар, Оқсу, Ёрканд нуфузи тоҷикон аз Андичону Хӯканду Бадахшон, инчунин муҳочирон аз минтақаҳои аз тарафи Русия забт гардида зиёд буд. Ба ватан баргаштани муҳочирон то солҳои 60-уми садаи XX низ шаҳодати далели мазкур аст. Мардуми эронитабори таҳҷой чун ёркандиҳо аҳолии деҳоти гирду атрофро «муғул» меномиданд.

Дар Туркистони Шарқӣ ибтидои садаи XX силсилаи «Дувоздаҳмақом», ки имрӯз чун мақомҳои уйғурӣ муаррифӣ мешаванд, дар анъанаи иҷроӣ амал менамуд. То имрӯз дар анъанаи иҷроии Туркистони Шарқӣ ду навъи мақомҳо: 1. Мақомҳои қошғарӣ; 2. Мақомҳои дӯлонӣ мавҷуд аст. Бино ба гуфти олими уйғур А.Ҳошимов низ ду намуди мустақили мақом – қошғарӣ ва дӯлонӣ вучуд дорад ва «фарқи онҳо аз ҳамдигар қуллӣ ва принципиалӣ аст». Дар асоси силсилаи «Дувоздаҳмақом»-и Қошғар: «Рок», «Чапбаёт», «Мушоварак», «Чоргоҳ», «Панҷгоҳ», «Уззол», «Аҷам», «Ушшоқ», «Баёт», «Наво», «Сегоҳ», «Ироқ» мақомҳои «Илӣ» ва «Хутан», ки ҳар яке дорои 12 мақоманд, ривочу раванқ ёфтаанд. Дар навбати худ мақомҳои қошғарӣ вобаста ба маҳалли амалашон ба ду шоха – илий ва хутанӣ тақсим мешаванд. «Дувоздаҳмақом»-и қошғарӣ аз «Рок», «Чапбаёт», «Мушоварак», «Чоргоҳ», «Панҷгоҳ», «Ушшоқ», «Уззол» («Узҳол»), «Аҷам», «Баёт», «Наво», «Сегоҳ», «Хусайнӣ» иборатанд. Мувофиқи нашри ин мақомҳо дар Чин ҳар мақом дорои се қисм: «Чунг нағма» («Нағмаи калон»), «Достон» ва «Машраб» аст. Қисми аз ҳама калони мақомҳо қисми аввали он «Чунг нағма» мебошад, ки бештар аз 20 асарро бо номҳои мухталиф дарбар гирифта ва шоҳи дувум «Достон» аз асарҳои созию овозӣ ва созӣ (9 марғула), ки пайи ҳам меоянд, иборат аст. Қисми «Машраб» низ чанд шоха-

ро дарбар мегирад, ки дар онҳо оҳангҳои рақсии уйғурӣ ва зарбҳои рақсӣ акс ёфтаанд. Ҳамаи мақомҳои қошғарӣ ғайр аз қисмҳои номбаргашта дорои қисми «марғула» мебошанд. Ин як намуди таронаҳо аст, ки байни қисмҳои номбаршуда иҷро мешаванд. Ҳамаи сарахборҳои мақомҳои қошғарӣ бе усул сароида мешаванд.

Дар асоси мақомҳои Қошғар намудҳои гуногуни мақомҳои шаҳру водихи Туркистони Шарқӣ ба миён омадаанд: Кумулӣ, Дӯлонӣ, Ёркандӣ, Оқсу, Хутанӣ, Кӯча. Масалан, мақомҳои дӯлонӣ аз асарҳои муқаммали созӣ, овозӣ ва рақсӣ таркиб ёфта, аз 4 қисм иборатанд: «Мақомбошӣ», «Чунг нағма», «Достон нағма» ва «Машраб нағма». «Чунг нағма» дар асоси ғазалиёти Навоӣ, Залилӣ, Ҳувайдо, Машраб ва шоирони дигар, «достон нағма», бошад дар асоси асарҳои халқии лирикӣ ва эпикӣ иҷро мешаванд.

Анъанаҳои эҷодию иҷроии мусиқии Кумул (Ҳамӣ) дар аввали садаи XX асосан ба «мақомҳои машрабӣ» алоқаманд буд, ки хусусияти асосии онҳо дар пайвастигии ногустанӣ бо санъати рақс дошт. Дар «мақомҳои машрабӣ», пас аз сарахбори наҷандон калон силсилаи «санам», ки бо номи «санамҳои кумулӣ» машҳуранд, оғоз мегарданд. Сохтору банди басти ин мақомҳо бештар бо анъанаҳои мусиқии соқинони деҳот марбутанд. Имрӯзҳо аз 12 мақоми Кумулӣ, ҳафт мақомаш дорои ду намуд мебошад:

Дур (ду намуд)
Улуғдур
Муствад (ду намуд)
Хупти (ду намуд)
Чапбаёт (ду намуд)
Мушоварак (ду намуд)
Уззол (Узҳол) (ду намуд)
Ироқ
Мушовараки Дулон
Рок
Чоргоҳ (ду намуд)
Дугоҳ

Муҳаққиқи уйғур Абдушукур Муҳаммад Имин дар тадқиқоташ оид ба мақомҳои уйғурӣ номгӯи ду намуди мақомҳоро, ки дар ноҳияи Дӯлон вучуд доранд, овардааст: мақомҳои ёркандӣ ва мақомҳои оқсуӣ. Ин ду силсила ҳар яке дорои 9 мақом мебошанд. Ҳар мақоми зикршуда аз панҷ қисми мухталиф иборат аст: Сарахбор (муқам башлиниши), Чихитма, Санам, Саликя (ё Хозур), Салармян (ё Сирилма). Бештари сурӯҳҳои мақомҳои қошғарӣ аз ашъори Навоӣ, шоирони уйғур Муҳаммадсиддиқ, Муллох Юсуф (1824-1849) гулчин шудаанд.

Мақомҳои уйғурони маскуни Осиёи Миёна ва Қазоқистон аз мақомҳои қошғарӣ фарқияти кулӣ доранд. Аз ин лиҳоз мақомҳои илӣ-мақомҳои мустақил ҳисобида мешаванд. Ин фикри мутахассисон оид ба мустақилияти мақомҳои илӣ дар ҷои ҳолӣ ба миён наомадааст. Мақомҳои «Рок», «Чапбаёт», «Мушоварак»-и хавзаи эҷодию иҷроии илӣ дар китоби мақомҳои уйғурӣ нашр гардидаанд.

Дар ривочу равнақи анъанаҳои иҷроии «Дувоздахмақом» устодони машҳур Ҳалим Салим-шоир ва машшоқи асри XIX ва шогирди ӯ Аҳмад ибни Бокӣ (1849-1926), Турдихони Нағма (1881-1956) саҳми арзанда гузоштаанд.

Истилоҳҳои форсии тоҷикӣ дар фарҳангу анъанаи эҷодию иҷроии мардумони Туркистони шарқӣ мавриди истифода буда ва қабули ин истилоҳҳо дар фарҳанги ин мардумон аз эътирофу волоияти мероси мусиқии классикии тоҷик шаходат медиҳад. Пазируфтани ин истилоҳҳои мусиқӣ бо назарияи мусиқии классикӣ алоқамандии қавӣ дошт, яъне бо ин истилоҳҳо мафҳуму назарию амалии мусиқӣ ифода мегардид. Аз тарафи дигар, қорбасти истилоҳоти мазкур шаходати нуфузу таъсири таърихии мусиқии қавмҳои эронитабор аст.

Ад.: Хошимов А. Двенадцать уйгурских макамов: Таш. 1981; Алибакиева Т. Двенадцать уйгурских макамов, Алма-Ата, 1988; Алибакиева Т. Уйгурский макам, докт.дисс., Киев, 1991; Ражабов И. Макомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963.

Хавзаи иҷроии Фарғона Аз хавзаҳои иҷроии ба ном буда, тибқи маводи омории соли 1872, ки дар шимоли Осиёи Марказӣ (Авлиёато, Қазалӣ, Чимкент, Тошканд), дар вилояти Сирдарё аз мавзеи зистии тоҷикон буда аст. (уезди Хучанд, уезди Қурама, Қиззах). Дар аввали садаи XX дар Тошканд ва атрофи он (Писком, Шавғоз, Бўстонлик), Бохсуки водии Оҳангарон 12 деҳа вучуд дошт. Имрӯз тоҷикон бештар дар Бурҷимуллоҳву Писком, Зарканду Намодак зиндагӣ мекунанд. Аҳолии тоҷики қисми ўзбекистонии водии Фарғона (тибқи ахбори омории с. 1897-98 ҳазор нафарро ташкил менамуд. Дар ибтидои садаи XX шумораи деҳаҳои уезди Намангон, аз қабилӣ Варзик, Чодак, Чуст, Косон ба 40 расида, аҳолии онҳо 74 ҳазор нафарро ташкил менамуд. Дар уезди Хўқанд деҳоти тоҷикнишин 46-то буда (Сўх, Риштон, Пидоб, Лаккон ва ғ.), аҳолиашон ба 55 ҳазор мерасид. Дар қисми забтгаштаи Осиёи Марказӣ дастгоҳи идораи ҳарбӣ-шаҳрвандии генерал-губернатории Туркистон (Тошканд) амал мекард.

Бо забти хонигарии Хўқанд анъанаҳои дарборӣ аз байн рафта, ромишгарони дарбор пароканда ва анъанаҳои мусиқии касбӣ дар гуруҳҳои алоҳида амал менамуданд. Дар водии Фарғона забони муросилот тоҷикӣ буд. Ромишгарон аз мардуми маҳаллӣ буданд ва онҳо новобаста ба табдили сулолаҳо расму забон, фарҳанги аҷдоди-ро хифз менамуданд. Забони сокинони водии Фарғона, чунонки Вамберӣ қайд намудааст «аз рӯи қолабҳои грамматикӣ ва ҷи боигарии ифодаҳо аз забони тоҷикони дигар тозатар аст. Ин бештар дар Хўқанд ба ҷашм мерасад. Аз ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии хонигарии Хўқанд хуччатҳои бойгонӣ (151 банд-5926 варақ) ва забони тоҷикӣ тавассути хуруфоти форсӣ интишор меёфт.

Силсилабандии «Шашмақом» дар амалияи мусиқӣ равандҳои гуногунро ба миён овард: а) дар амалияи мусиқии тоҷикон то имрӯз бисёр қисмҳои «Дувоздахмақом», ки ба силсилабандии «Шашмақом» ворид нашудаанд, вучуд доранд. Бештари ин асарҳо дар хавзаи Фарғона (Хўқанду Хучанд, Исфараю Конибодому Истаравшан ва маҳалҳои Фарғона) ба ҷашм мерасад. Дар ташаккули анъанаҳои иҷроии мусиқии водии Фарғона тавассути эҷодиёти ромишгарони тоҷик Зебопарӣ, Содирхон Ҳофиз ва Умар Ҳофиз ва диг. нақши мусассир доранд. Услуби иҷроии Исфара, ки бунёдгузори анъанаҳои навини устодона буда ва бо номи Зебопарӣ ва Муҳаммад Умар Ҳофиз дар робитаи ногустидаи тоҷикон аст. Ин сабаки иҷроии «Шашмақом» низ чун як қисми таркибии анъаноти эҷодию иҷроӣ ривочу равнақ ёфтааст. Тарз ва услуби иҷроии устодонаи «Шашмақом» дар ин хавзаҳои мусиқӣ вижагиҳои хосро дорост. Хусусияти асосии он иртибот ба анъанаҳои мусиқии устодонаи мардумӣ ва пешбарандагони ин равия ромишгарони мардумист.

Зебопарӣ, Умар Ҳофиз, Қорӣ Миразиз, Раҳматхоҷаи Эшон, Тўра Ҳофиз, Қаҳҳор Ҳофиз, Иброҳимҷон Норматов, Қорӣ Мамадҷон, Қорӣ Носир, Мирзоқурбон Солеҳов, Қўрабой Юсуфов (Қўрай найнавоз), Шарофуддини Чангӣ, Миразиз қорӣ, Шарифҷон Мирзоев анъанаҳои кӯҳани мусиқии классикӣ ва сабаки тоҷикони водии Фарғонаро то имрӯз идома медиҳанд.

Эҷодиёти ромишгари чирадаст Худойберди Ҳофизи Исфараӣ (Зебопарӣ, 1826-1910) назди мардуми водии Фарғона машҳур ва маъруф аст. Хони Хўқанд Худоёрхон (1845-1876) ин таҳаллусро ба ба ӯ додааст. Услуби иҷроии Зебопарӣ дар иҷроии «Шашмақом» на танҳо дар водии Фарғона, Хучанду Истаравшан, балки ин дар Бухорону Самарқанд низ эътиборманд буд.

Намояндаи зубдаи ин ҳавзаи иҷроӣ Содирхон Ҳофиз буда ва офаридаҳояш бар пояи анъаноти «Шашмақом» сурат гирифта ва дар рушди ҳунари мақомсароии ҳавзаи Хўқанди Исфара ва Хучанди Истаравшан, водии Фарғона саҳми арзанда дорад.

Санъати иҷроии Содирхон Ҳофиз дар иртибот бо эҷодиёти сарояндагони номвар Домуллоҳ Ҳалим Ибодов, Усто Шодӣ Азизов, Ҳочӣ Абдуррахмон Умаров, Ҳочӣ Абдулазиз Расулов ва Муллоҳ Туйчӣ Тошмуҳаммадов рушд ёфтааст.

Устои Содирхон шоир ва ҳофиз Бузургхонтӯра донандаи «Шашмақом», сароянда, дуторӣ (хаттот, созтарош) ва писари ӯ Муҳаммадамини Кошиф буданд.

Дар рушди санъати сарояндагии Содирхон Ҳофиз саҳми сарояндаи машҳури Хучандӣ Муллоҳ Муҳаммадкарими Унҷӣ низ шоиста аст. Таснифоти Содирхон гуногуншакл ва гуногунмазмун буда ва дар заминаи назмиустодонаи форсии тоҷикӣ ташаккул ёфта, сурудҳои «Ушшоқ», «Талқин», «Савти Уфар», «Чоргоҳ», «Муноҷот», «Сегоҳи дуввум», «Сегоҳи саввум», «Шаҳнози Хучанд», «Қашқарча», «Синахурӯш», «Маздар» ва ғ. нақши хоса дошта ва анъанаҳои иҷроии ўро шогирдаш Максудҷони Танбӯрӣ (Болтуев) идома додаст.

Ба фарҳанги мусиқии тоҷик Содирхон Ҳофиз бо асарҳои машҳур ва барҷастаи худ: «Қашқарчаи Содирхон», «Савти Ушшоқи Содирхон», «Уфари Савти Содирхон», «Дилхароши Содирхон», «Чўпонии Содирхон», «Муҳайяри Содирхон», «Ушшоқи Содирхон» ва ғайра ворид гашта, ҳазинаи мусиқаи тоҷиконро ғанитар ғанитонадааст.

Содирхон Ҳофиз устои саҳтгиру серталаб буд.

Дар Ўзбекистон нисбат ба анъанаҳои мусиқии ҳавзаи Фарғона (Хўқанд, Хучанд, Намангон, Исфара, Марғилон, Конибодом, Истаравшан ва ғ.), ки қисми таркибии хонигарии Хўқанд буданд, истилоҳи «Чормақом»-ро истифода менамоянд. Ин истилоҳ мақомҳои алоҳида: «Чоргоҳ», «Баёт», «Ҳусайнӣ», «Шаҳнози Гулёр»-ро, ки аз ду то панҷ қисм иборат буда чун силсила иҷро мешаванд, муштамил аст. Асоси ин асархоро ин ё он мақом аз силсилаи «Дувоздахмақом» ташкил медиҳад. Бояд қайд намуд, ки дар асоси ин силсилаҳо ва анъанаҳои мавҷудаи фарҳанги мусиқии суннатӣ қаринаҳои гуногуни асарҳои мусиқӣ эҷод шудаанд. М., дар асоси «Баёт» оҳангсозони касбӣ бештар аз бист асар офаридаанд, дар асоси «Ушшоқ» – асарҳои машҳур, ба монан-

ди «Ушшоқи Содирхон», «Ушшоқи Хўқанд», «Ушшоқи Муллоҳтўйчӣ» таълиф шудаанд.

Аз идомаи анъанаҳои «Дувоздахмақом» дар ҳавзаи иҷроии Фарғона асарҳои «Мискин», «Ушшоқ», «Чўли Ироқ», «Ҳочиниёз», «Насруллоҳӣ», инчунин асарҳои «Ашўлаи калон» ва «Нақш» шаҳодат медиҳанд. Масалан, «Ашўлаи калон», ки аз тарафи ҳофизони касбӣ бе ҳамовозии созҳои мусиқӣ иҷро мегардад, дар Шимоли Тоҷикистон ва водии Фарғона мавқеи хоса дорад. «Ашўлаи калон» чанд намуд, тарзи ҳоси иҷроии дорост: а) тарзи «яккахонӣ» ё «ашўлаи якка»; б) тарзи созии иҷроӣ «Ашўлаҳои калон» дар созҳои мусиқии най ва сурнай; в) баъзе аз «Ашўлаҳои калон» худ як қаринаи қисмҳои муҳталифи мақомҳо буда ва дар номаш шохе аз қисми мақом ё шўъбаи онро акс намудааст. Ин анвои асархоро дар анъанаи иҷроии «мақомҳои ёвонӣ» номанд («Чоргоҳи ёвонӣ», «Ушшоқи ёвонӣ», «Лӣқоби Сегоҳ», «Пануси Баёт») ва ғ. Истилоҳоти «ёвонӣ», «лӣқоб», «панус» аз он дарак медиҳад, ки ин мақомҳо дар сабки «Ашўлаи калон» иҷро мешаванд. Лозим ба қайд аст, ки «лӣқоби» мақомҳо асосан ба баъзе шўъбаҳои мақом хос буда, дар сабки «Ашўлаи калон» иҷро мешаванд. Ашўла анъанаҳои ҳоси иҷроӣ худро дорад, онро, тибқи суннат, аз ду то чор сароянда бо навбат иҷро намуда, якҷоя ба итмом мерасонанд. Сарояндагон дар даст лаълӣ (табақча) ва ё панусро (лаълӣчаи филизӣ) доранд, ки он барои ба самти зарурӣ раво намудани овоз, инчунин ниғаҳ доштани усули лозима (бо ангуштон ба табақча ва ё панус зарбро зада набзи усулро ниғаҳ медоштанд) аст.

«Ашўлаи калон» дар анъанаи иҷроӣ аз қисматҳои даромад, бозгўй, авҷ ва фурувард иборат аст. Дар аксари «Ашўлаҳои калон» авҷи асосии суруд-сарчашмаи ривочи интонатсионии он – дар ҷумлаи дуввуми суруд ҷой гирифтааст. Ҳангоми мад кашидан (ҳанг) яккахон оҳанги сурудро вусъату пуравҷ менамояд ва ба авҷи асосии суруд мерасонад.

«Ашўлаҳои калон» зери таъсири ашъори шоирони классикии тоҷик таълиф шудаанд. Ба ташаккули «Ашўлаҳои калон» анъанаҳои «ғазалхонӣ», сурудҳои ситоишӣ ва мазҳабӣ, дostonсарой таъсир расонида ва дар иҷроӣ баъзе аз «Ашўлаҳои калон» созҳои мусиқӣ ҳамовоз мешаванд, ки ин ҳамчўрӣ сурудхоро аз лиҳози мусаввати овозию зарбиرو ғанитар мегардонанд. «Ашўлаи калон» анвои бо оҳанг хондани ғазалҳои шоирона аст. Ин робитаи мутақобили матн ва хусусияти зарбии оҳангҳои «Ашўлаи калон» ҳангоми иҷро хуб эҳсос

мешавад. Ин асарҳои ҳаҷман калони овозӣ вобаста ба хусусиёти равнақи ҳар байти ғазал, коркарди эҷодии низоми овозҳо зарб ва тадриҷан ба авҷҳои калон ворид шудан шакл мегиранд. Ба ин асарҳо бадеияти кироатӣ, зина ба зина, баёни озодаи байтҳои ғазал дар асоси ягон оҳанг, фароҳии ҳудудии низоми овозҳо хос аст. Ташаккули вусъати савтияти ашӯлаҳои калон бо ташаккули зумраи оҳангҳои хурд вобаста аст, ки дар заминаи онҳо оҳанги асосии ашӯла рушд менамояд. Раванди рушди оҳанги асосии ашӯла аз як ва ё якчанд гилмои оҳангӣ барои ифодаи хусусиёти лаҳнӣ кӯмак мерасонад. Дар «Ашӯлаи калон» унсури кироатӣ равшан зухур намуда ва ин вижагӣ фарқияти ин намуди овозхониро аз сурудҳои дигар нишон медиҳад. Дар «Ашӯлаи калон» ҳар ҷумлаи мусиқӣ бо қаданс ба итмом расида, дар забони мусиқии он ҳар аломати китобат пурра эҳсос мегардад. «Ашӯлаи калон» аз тарафи ду сароянда иҷро мешавад. Ин намуди иҷроӣ «Ашӯлаи калон» ба шунаванда имконоти васеъро фароҳам менамояд. Усули шеваи иҷроӣ «Ашӯлаи калон» аз сарояндагон на танҳо мувофиқати овозиро, зимни ин ҳамбастагии сарояндагонро ҳангоми иҷроӣ асар мусоидат менамояд.

«Ашӯлаҳои калон» дар давраи калони шунавандагон иҷро мешавад. Шояд дар аввали садаи XX иҷрокунадагони ин анвои сурудҳо қисми таркибии иттиҳодияҳои хунардон-ромишгарон будаанд, ки ба баробари созандаву навозандаҳо, раққосону навҳагарон низ ворид мешуданд. Дар нимаи аввали садаи XX дар Хучанд ҳофизони номдор – Зокири ашӯлаҷӣ, Абдурахмони Шаршарай, Исҳоқҷон ва Иброҳимҷони Унҷӣ, Ҷӯра-ашӯлаҷии Исфисорӣ, Ҳомидхоҷа-ҳофиз зиндагӣ ва эҷод намудаанд. Ҳомидҷон ҳофиз «Ашӯлаи калон»-ро якка бо ҷӯри лаълича (тақсимча) иҷро менамуд. Ҳавзаи иҷроии Фарғона ҳамеша бо тозақориҳои хунари дар анъанаи мусиқӣ нақши муассир дошт. Ад.: Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Ҳавзаи иҷроии Хоразм. Яке аз ҳавзаҳои машҳури эҷодии иҷроӣ маҳсуб шуда ва аз марокизи муҳими интишори мақом ва мақомхонӣ аз нимаи дуввуми садаи XX аст. Садаи XX дар Хоразм шумораи тоҷикон – аҳолии эронитабор хеле кам гашт. Мардумони ин ҳавзаи адабӣ ва хунари забони модарии форсии худро ба туркӣ иваз карданд. Пас аз инқилоб аҳолии Хоразм зиёда аз 600 ҳазор нафар буд ва онро асосан ўзбекон, туркманҳо ва тоҷикон ташкил мекарданд. Пас аз марзбандии соли 1924 бештари сокинони Хоразм «ўзбек» ном гирифтанд. Мақомҳои муосири Хо-

разм дар асоси мақомҳои тоҷикӣ ва анъаноти иҷроии он шакл гирифтааст. Ромишгари дарбори Раҳимхон (1806-1825) Ниёзҷонхўча охири асри XVIII ба Бухоро омада, мақомҳои тоҷикиро пурра омўхт ва ба Хоразм баргашта, онро тарғиб намуд. Шогирдонаш Комили Хоразмӣ, Фирўз (Муҳаммадраҳим II), Мўҳркан қори устодашонро идома доданд. Мақомҳои Хоразм дар шакли ҳафт мақом (як мақоми нопурра) – «Рост», «Бузург», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» то замони мо расидаанд. Мақоми «Панҷгоҳ» – танҳо аз қисми созӣ иборат аст (ниммақом). Дар нимаи асри XIX ба силсилаи мақомҳои Хоразм мақоми нопурраи ҳафтум ворид карда мешавад. Мақомҳои Хоразм аз ду қисми асосӣ: «Мансур» (ар. пароканда, акси манзум) – қисми созии мақомҳои Хоразм, ки «чертим йўли» – роҳи навозиш номида мешавад, аз шоҳаҳои асосии тарҷеъ, пешрав, мухаммас, сақил ва уфар таркиб ёфтааст. Дар анъанаи иҷроии Х. Бо шеваи якканавозӣ ва дастаҷамъӣ шоеъ аст. Дар якканавозӣ сози асосӣ танбўр аст. Инчунин дутору сурнай низ мавриди истифода аст. Ансамбл одатан аз созҳои танбўр, дутор, най, балабон, қўшнаӣ, ғижжак, чанг, дойра таркиб меёбад. Қисми якуми созии мақомҳои Хоразм (мушқилот) бо созҳои мусиқии халқӣ иҷро мешаванд, мавҷудияти танбўр ва дойра дар ансамбл ҳатмӣ аст. Мақомҳои хоразмӣ аз ҷониби ансамбле иҷро мешавад, ки дар ҳаёти он иборат аз ду танбўр, ғижжак, балабон аст. Дар Хоразм ду тарзи иҷроӣ мақомҳо роиҷ аст: якка ва гурўҳӣ. Дар ҳаёти дастаи созии Хоразм созҳои мусиқии танбўр, дутор, ғижжак, балабон, чанг ва дойра ворид гаштаанд. Тарзи иҷроӣ яккаи қисмҳои созӣ асосан бо танбўр ва дойра сурат мегирад. Ҷолиби диққат аст, ки қисмҳои овозии мақомҳои Хоразм низ бо тарзи якка иҷро мешаванд. Дар анъанаи иҷроии Хоразм дар заминаи мақомҳо хунардони мардумӣ таснифоти рангине сохта ва асарҳое, ки мусаннифашон намоёндагони ин ҳавзаи хунарианд: «Мураббаи Комил», «Мураббаи Рости Мирзо», «Сақили Ниёзҷонхоҷа», «Сақили Фирўзшоҳӣ» ва ғ. Дар анъанаи иҷроии Хоразм хунардон дар таҷрибаи эҷодашон аз истилоҳҳои тоҷикӣ, ки дар «Шашмақом» чун: пешрав, тарона, уфар, бозгўй, муқаддима, хона, намуд, супориш, миёнхат, даромад, сараҳбор, тани мақом, савора (суворӣ) ва ғ. мавриди истифода шудаанд. Ин гувоҳи он аст, ки мақомҳои Хоразм намуди тағйирёфтаи мақомҳои тоҷикист. Тадқиқоти Е.Романовская, ки аввалҳои солҳои 30-ум дар Хоразм сурат гирифтанд, ба бисёр хусусиёти ташаккули анъаноти иҷроии (ма-

қомҳои) Хоразмро равшан мекунад. Лозим ба таъкид аст, ки асилтарин анъаноти иҷроӣ эҷодии Хоразм дар заминаи анъанаҳои устодонаи ҳавзаи иҷроии Бухоро ва манотиқи дигар ба миён омадааст. Маҷмӯи асарҳои мусикии тоҷик аз Бухоро ба Хоразм 130 сол қабл тавассути ромишгар Ниёзҷон Хоҷа сурат гирифтааст ва муҳаққиқи аввалини мақомҳои Хоразм Е.Романовская бори дигар собит менамояд.

Ҳангоми сабти мақомҳои Хоразм дар соли 1934 танҳо қисми созии мақомҳо (мансур) қисми овозии мақомҳо (манзум) тақрибан вучуд надоштанд. Табиист, ки дар он солҳо дар Хоразм сарояндае набуд, ки қисми овозии мақомҳоро пурра донанд ва намояндагони ҳавзаи Хоразми он замон чанд нафар буданд ва эшон қисмҳои алоҳидаи онро медонистанд.

Баъди ба интиқоли мақомҳо вобаста ба шароити муҳити маҳаллӣ банду басти он тағйир ёфт, яъне қисмҳои таркибиашон каму зиёд шуданд. Е.Е.Романовская қайд менамояд, ки «қариб ҳамаи мақомҳои Хоразм дорои қисмҳои нав мебошанд, ки дар «Шашмақом»-и Бухоро вучуд надоранд ва онҳо тавассути ромишгарони Хева эҷод шудааст». Байни мақомҳои хоразмӣ мақоме бо номи «Панҷгоҳ» вучуд дорад, ки он тамоман дар «Шашмақом»-и Бухоро вучуд надорад. Ба фикри Е.Е. Романовская ин мақом иловаю тақмили хевагиҳо аст.

Ин назари Е.Е.Романовская, чандон саҳеҳ нест. Чӣ тавре ки тадқиқи анъанаҳо ва таърихи ташаккули санъати мақом нишон медиҳад, ин асарҳо маҳсули фаъолияти чандинасраи ромишгарон ва донандагони назарияи мусикии суннатии тоҷик аст. Ишораи Е.Е. Романовская аз он шаҳодат медиҳад, ки 130 сол қабл аз ин, яъне ҳангоми омадани ромишгари хоразмӣ Ниёзҷон Хоҷа ба Бухоро, системаи асарҳои мусикии тоҷик – «Шашмақом» дар Бухоро то охир ташаккул наёфта буд. Ба ибораи дигар гӯем, ин далели таърихӣ нишон медиҳад, ки солҳои омадани ромишгари хоразмӣ Ниёзҷон Хоҷа дар Бухоро анъанаҳои кӯҳани иҷроии «Дувоздаҳмақом» идома доштанд. Яъне, ромишгари хоразмӣ Ниёзҷон Хоҷа аз Бухоро анъанаҳои кӯҳанеро, ки бо «Дувоздаҳмақом» алоқаманд буданд, ба Хоразм бурдааст. Мақоми «Панҷгоҳ», ки Е.Е.Романовская онро «иловаи хевагиҳо» мешуморад, маҳсули фаъолияти ромишгарони Хева набуда, балки ҳамон анъанаи суннатии «Дувоздаҳмақом» аст.

Дар исботи ин даъвӣ чунин далелҳоро овардан ҷоиш аст. Аввалан, агар ромишгарони Хоразм мақомҳои тоҷикро омӯхта, онро дар кишварашон

пахн намуда бошанд, вучуд доштани мақоми «Панҷгоҳ» аз он шаҳодат медиҳад, ки ромишгарони Хоразм аз анъанаҳои «Шашмақом» не, балки аз анъанаҳои «Дувоздаҳмақом» бархурдор гаштаанд. Мавҷудияти мақоми «Панҷгоҳ» дар Хоразм бурҳони қотеи иддаи мост. Лозим ба тазаккур аст, ки мақоми «Панҷгоҳ», ки қисми таркибии «Дувоздаҳмақом» мебошад, ба «Шашмақом» ворид нашудааст. Далели дигар он аст, ки дар муддати кӯтоҳи таърихӣ дар асоси маҷмӯи аз ёд намудаи мақомҳои тоҷикӣ офаридани як мақоми мукамал номумкин аст. Дар дохили маҷмӯи асарҳои аср тақмил ва мукамал гаштаи мақомҳо, бе шиносӣ бо анъанаҳои илмӣ ва назариявии таърихӣ, бе донандагони ин илм ва амалия дар мудати ками таърихӣ офаридани як мақоми алоҳида кори на танҳо мушқил, балки имконнопазир аст. Аз ин лиҳоз, фикри Е.Е.Романовская оид ба «иловаи хевагиҳо» ва вучуд доштани «қисмҳои нав» ба силсилаи «Шашмақом»-и тоҷик ба ҳақиқат рост намеояд. Масалан, Е.Е.Романовская қайд менамояд, ки номи «Панҷгоҳ» дар мақоми «Рост»-и «Шашмақом» воমেҳӯрад ва он фақат аз панҷ як ҳиссаи «Мухаммаси Панҷгоҳ» мебошад. Ин қайди Е.Е.Романовская низ шаҳодати ба Хоразм овардани анъанаҳои «Дувоздаҳмақом» мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар Хоразм фақат қисми созии мақоми «Панҷгоҳ» вучуд дорад. Аз ҳамин сабаб дар Хоразм меғӯянд, ки онҳо дорои «шашуним мақоманд». Солҳои 30-ум, мувофиқи қайдҳои Е.Е.Романовская, дар Хоразм фақат баъзе қисмҳои мақом иҷро мешуданд.

И.Ақбаров ва Ю.Кон дар пешгуфтори китоби «Мақомҳои Хоразм», ки соли 1958 нашр гардид, як қатор далелҳо оварда қайд менамоянд, ки байни қисмҳои асосии мақомҳои Хоразм ва «Шашмақом» набояд чунин фарқиятҳо вучуд медоштанд.

Муаллифони пешгуфтор барои исботи нуқтаи назари худ далелҳои зерин меоранд. Дар навбати аввал, қайд менамоянд онҳо, агар ба мазмуни интонатсионии мақомҳои Хоразм ва «Шашмақом» назар андозем, фақат дар баъзе қисмҳои онҳо монандӣ ба назар мерасад. Масалан, Мухаммаси мақоми «Рост»-и Хоразм ба қисми ҳамномаш дар «Шашмақом» монанд аст. Ҳамин гуна шабоҳат дар «Мухаммаси Ушшоқ» ба назар мерасад, лекин фарқият дар он аст, ки дар «Шашмақом» бандҳои тақрорӣ он аз ҷиҳати ҳаҷм доимӣ мебошанд, дар мақомҳои Хоразм тайғир меёбанд. Файр аз ин, онҳо баъзе тафовутҳоро дар оҳангҳои мақомҳо мебинанд. Масалан, онҳо қайд

намудаанд, ки дар қисми якуми мушкилоти «Шашмақом» – «Тасниф» ва мақоми «Рост»-и Хоразм монандӣ аз ҷиҳати интонатсионӣ ба назар намерасад. Дар асоси ин далелҳо И.Ақбаров ва Ю.Кон ишораи Е.Е.Романовскаяро оид ба ташаккули мақомҳои Хоразм дар асоси мақомҳои Бухоро ро беасос мешуморанд. Ба эҳтимоли онҳо мақомҳои Бухоро ва Хоразм байни якҷанд аср баробар ба вучуд омада, ривоч ёфтаанд. Қисмҳои ба ҳам монанди мақомҳо аз якдигар гирифта на-шуда, балки таъсири байниҳамдигарии онҳо мебошад. Матнҳои қисми овозии мақомҳои Хоразм асосан аз шеърҳои Навоӣ ва Ғузулӣ, инчунин шоирони асрҳои XIX ва XX Хоразм: Оғай, Аваз, Оғар, Ниёзӣ, Надимӣ, Мӯнис ва дигарон аст.

Муқоисаи «Шашмақом» бо «Мақомҳои Хоразм», ки мувофиқи ишораи баъзе аз баёзҳои асри XIX низ чун «Шашмақом» муаррифӣ гардиданд, нишон медиҳад, ки новобаста аз шабоҳати зиёди қисму шӯъбаҳои ин ду падидаи якхелаи фарҳангӣ дар мақомҳои Хоразм дигаргунӣҳои кулӣ ба ҷашм мерасанд. Масалан, қисмҳои аввали соӣ ва овозии Хоразм «Тани мақом» ном гирифтааст. Номии шӯъба аз номии мақомҳои дахлдор, аз қабилӣ «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Бузург», «Ироқ» гирифта шуда, дар ин мақомҳо «Тани мақом» вазифаи «Тасниф»-ро дар қисми соӣ ва «Сарахбор»-ро дар қисми овозӣ иҷро менамояд.

Бештари шӯъбаҳои овозии мақомҳои Хоразм дорои вариантҳои, ки онҳо бо усули «талқин» инашо шудаанд. Агар дар «Шашмақом» панҷ шӯъбаи гуногуни овозӣ, яъне «Наср» вучуд дошта бошад, дар мақомҳои Хоразм шумораи онҳо бештар аз даҳ асарро дарбар мегирад. Қисмҳои соӣ ва овозии мақомҳои Хоразм бо «Уфар» ба хотима мерасанд. Яке аз хусусиятҳои қисми овозии мақомҳои Хоразм асари «Савора» аст, ки онҳо дар асоси усули ҳамном иҷро мешаванд.

Дар қисми соии мақомҳои Хоразм теъдоди пешравҳои назаррас зиёданд. Агар дар мақомҳои Бухоро пешрав фақат дар мақоми Дугоҳ мавҷуд бошад, дар мақомҳои Хоразм дар ҳамаи шаш мақом: дар «Бузург» ва «Наво» – се пешрав, дар «Дугоҳ» – чор, дар «Рост», «Сегоҳ» ва «Ироқ» – яктоӣ пешрав мавҷуд аст. Мавҷудияти теъдоди зиёди пешравҳо дар мақомҳои Хоразм аз он шаҳодат медиҳад, ки дар аввали асри XIX дар силсилабандии мақомҳои Бухоро низ пешравҳо бо теъдоди зиёд вучуд доштанд. Далели мазкур шаҳодат бар он аст, ки аз Бухоро ба Хева ромишгар Ниёзҷон Ҳоча дар ибтидои асри XIX силсилаи то охир ташаккулнаёфтара оварда буд. Яъне, дар аввали

асри XIX дар Бухоро анъанаҳои мусиқии асри XV, ки он вақт пешравҳо яке аз намудҳои асосии мусиқии соии касбӣ буданд, идома доштанд.

Асарҳо барои дутор дар анъанаи Хоразм бина ба таҳқиқи О.Матёкубов аз ёздаҳ мақом иборатанд: «Ироқ», «Чапандоз», «Муғулча», «Наво», «Садри Ироқ», «Ровӣ», «Орази бам», «Ташниз», «Мачнундалӣ», «Оғёр», «Мискин». Ҳар як мақом барои дутор агарчи ба якҷанд шоҳа тақсим мешавад, аммо онҳо қабатҳои гуногуни як асар буда, бо номҳои «Уфари миёна» (урта уфар) – «Нигорон» – «Оромичон» – «Боймуҳаммад» – «Салосин» дар анъана вучуд доранд.

Дар асоси анъанаҳои мусиқии классикӣ дар Хоразм шакли «Савора» – шакли муқтаили силсилаи овозӣ, ки дорои чунин қисмҳо мебошад: «Тани Савора», «Чапандози Савора», «Қаҷҳанги Савора», «Савораи якпарда», «Савораи қўшпарда», «Уфари Савора», инчунин гуруҳи асарҳо бо номии «Савти Савора», ки дар асоси «Савора» таълиф ёфтаанд, арзи вучуд доранд.

Мувофиқи гуфтаҳои ромишгари хоразмӣ Муҳаммад Юсуф Дивонов, таҳминан солҳои 1886 ромишгар Паҳлавон Ниёз Мирзобошӣ Комил нутҳоро барои танбӯр ихтироъ намуд. Сутури нутӣ барои танбӯр, ки аз тарафи Паҳлавон Ниёз ихтироъ гардид, чунин аст: 18 сатри амудӣ, ки ба пардаҳои танбӯр мувофиқат мекунанд ва ҳар кадом сатр як овозро дар бар мегирад. Нуктаҳои, ки дар боло ва ё поёни сатр монда мешаванд, зарбҳои дасти ростро нишон медиҳанд. Агар нуктаҳо дар болои сатр бошанд, онҳо ба он ишора мекунанд, ки зарба бояд аз боло зада шавад, агар дар поёни сатр омада бошанд, зарба бояд аз поён зада шавад. Дар чунин тарзи сабт ҳамаи нутҳо дорои дарозии якхела мебошанд (дар маҷмӯи нутӣ аврупоӣ – ҳаштакҳоро нишон медиҳанд), зеро дигар ишораҳо оид ба дарозии овозҳо ва ист вучуд надоранд. Хондани нутҳо барои танбӯр, чун дар хати арабӣ, аз рост ба чап аст.

Дар бораи нутҳоро барои танбӯр ихтироъ намудани ромишгар Паҳлавон Ниёз Мирзобошӣ Комил дар соли 1886 ақидаи дигар низ мавҷуд аст. Ба фикри баъзе аз муҳаққиқон, сабти аввалини маводи мақомро гӯё ӯ пас аз сафар ба Петербург дар соли 1883 ба амал овардааст. Сабтҳои танбӯрии мақомҳо, ки сабти онҳо бо соли 1881-ум мансубанд, вучуд доранд. Ин маълумот аз он шаҳодат медиҳад, ки маҷмӯи сабти танбӯрӣ шояд ихтирои Паҳлавон Ниёз Мирзобошӣ Комил набуда, балки унсурҳои ин намуди сабт дар фарҳанги мусиқӣ вучуд доштаанд.

Қобили қайд аст, ки дар бойгонии нависан-

да ва мусиқадони шинохтаи ўзбек Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ мусиқишинос Ян Пеккер дастхатҳои мусикиро пайдо намудааст, ки онҳо ҳамон сутури нутии бо тарзи хоразмӣ сабт гаштаро мемонанд. Яқинан, ки Ҳамза ин тарзи сутури нутиро истифода мебурдааст. Дар китоби «Хоразм мусиқӣ таърихчасӣ», ки онро Матюсуф Харротов (1889-1952) бо ҳамкори Б. Раҳмонов таълиф намуда, дар шаҳри Москва соли 1925 (бо ҳуруфи арабӣ) нашр гаштааст, ҷанбаҳои мухталифи мақому мақомшиносии ҳавзаи Хоразм мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Ба фикри мо, дар мактаби мусиқии классикии Бухоро ибтидои раванди таърихии тарҳрезии илмӣ ва амалии «Шашмақом» ба вуқӯъ пайваست. Далели аввал, аморати Бухоро дар асри XIX новобаста аз вучуд доштани хонигариҳои Хўқанду Хева маркази асосии илму маърифат, санъату фалсафа ва идомадиҳандаи анъанаҳои волои тоҷикон буд. Бештари уламою шуарои хонигариҳои Хўқанду Хева дар Бухоро тарбият меёфтанд ва илму амали худро такмил меоданд. Дуввум, идомати анъанаҳои кӯҳан дар Бухоро нисбат ба Хўқанду Хева пойдору устувор буд. Маҳз аз ин лиҳоз, Бухоро маркази бонуфузи фарҳанги Осиёи Марказӣ ҳисоб меёфт. Саввум, тарҳрезии нави «Дувоздаҳмақом» ба шакли «Шашмақом», аз як тараф, таснифу тасвири нави илмӣ ва амалиро талаб намояд, аз тарафи дигар, ба миён овардани ҳадафу мақсади тарҳрезӣ ва силсилабандии нави «Шашмақом» тайёр намудани заминаҳои навини эҷодӣ ва фалсафиро талаб менамуд, ки ба ин амал фақат гурӯҳи бонуфузи олимону ромишгарон кодир буданд.

Дар амалияи мақомдонии Хоразм мавҷуд будани истилоҳи «шашуниммақом» аз раванди гуногунҷабҳаи таърихӣ шаҳодат медиҳад: якум, хангоми анъанаҳои мусиқии классикии тоҷикро дар Бухоро омӯхтани Ҳочӣ Ниёз силсилабандии санъати «Шашмақом»-и тоҷик дар Бухоро ба интиҳо нарасида буд. Яъне, Ҳочӣ Ниёз, пас ба итмом расонидани омӯзиши анъанаҳои мақомҳо ба Хоразм на асли «Шашмақом», балки он силсиларо бурдааст, ки дар раванди тарҳрезӣ буд. Маҳз аз ин сабаб мақомҳои Хоразм дорои «шашуниммақом» мебошанд. Мақомҳои Хоразм шаҳодат медиҳанд, ки раванди силсилабандии «Шашмақом» дар Бухоро дусад сол пеш идома доштааст. Аз тарафи дигар, ин шаҳодати он аст, ки мақомҳои Хоразм аз раванди силсилабандии дар Бухоро идомаёбанда дар канор мондааст. Сабаби асосии мавҷуд будани тафовутҳо байни мақомҳои Хоразм ва «Шашмақом»-и тоҷик, ки

ба онҳо муҳаққиқони хориҷӣ ишора менамоянд, ба фикри мо, маҳз дар ҳамин аст. Яъне, мақомҳои Хоразм дар асл намуди «Шашмақом»-и тарҳрезӣ ба интиҳо нарасида аст, ки дар муҳити Хоразм ривочу раванқ ёфтааст. Бино бар ин дар мақомҳои Хоразм баъзе суруду навоҳое мавҷуданд, ки дар «Шашмақом»-и тоҷик нестанд. Аз тарафи дигар, мавҷудияти «шашуниммақом»-и Хоразм шаҳодат медиҳад, ки дар Бухоро раванди силсилабандии «Шашмақом» шояд дар даҳсолаҳои аввали асри XIX ба охир расида бошад. Яъне, ханӯз дар аввали садаи XIX раванди мазкур идома меёфт. Ба тӯфайли ғайолияти суботкоронаи зумраи олимони мусиқидону ромишгарони бузурги тоҷик силсилаи «Шашмақом» комил гардид ва ин раванди бисёр мушкилу мураккаб интиҳои нисбии худро ёфт. Дар натиҷа дар раванди силсилабандӣ баъзе суруду навоҳо аз системаи нав дар канор монданд ва асоси силсиларо «Шашмақом» ишғол намуд. Шояд он суруду навоҳое, ки имрӯз дар мақомҳои Хоразм арзи вучуд доранд дар «Шашмақом»-и тоҷик роиҷ нестанд, аз як тараф, асарҳои аз тарҳрезии силсилабандии нав дар канор монда бошанд. Аз тарафи дигар, баъзеи асарҳо маҳсули эҷоди ромишгарони Хоразм аст, ки бо оҳангҳои сурудҳои нав анъанаҳои «Шашмақом»-ро дар муҳити Хоразм ривочу раванқ доданд. Чи тавре ки Н.Миронов қайд намуда буд, ромишгарони Фарғона, Тошканд ва Самарқанд мусиқии классикии бухороӣ-ёнро меомӯхтанд. Дар давраи Мадраҳимхон аз Урганчи кӯҳна маҳз ба Бухоро барои омӯхтани «Шашмақом» фиристода шудани ромишгари маъруфи Хоразм Ниёзҷон Ҳочӣ «маҳд»-и мақом будани Бухороро тасдиқ менамояд.

Силсилабандии «Шашмақом» дар амалия ва илми мусиқӣ равандҳои гуногунро ба миён овард: а) Дар амалияи мусиқии тоҷикон то имрӯз бисёр қисмҳои «Дувоздаҳмақом», ки ба силсилабандии «Шашмақом» ворид нагаштаанд, арзи вучуд доранд. Бештари ин асарҳо дар ҳавзаи Фарғона (Хўқанду Хучанд, Исфараю Конибодому Истаравшан ва маҳалҳои тоҷикасли Фарғона) ба ҷашм мерасанд. Мавҷудияти теъдоди зиёди ҷунин асарҳо дар навоҳии анъанавии мусиқии тоҷик шаҳодат медиҳад, ки раванди силсилабандии «Шашмақом» дар ин ҳавза ба интиҳои мантиқӣ нарасида қатъ гардидааст. Шояд қатъ гардидани ин раванд бо таназзули хонигарии Хўқанд алоқамандӣ дошта бошад. Баъди Хўқандро забт кардани Русия шароити сиёсӣ иҷтимоӣ кишвар тағйир ёфт, мактабҳои мусиқии дарборӣ пароканда шуданд ва заминаҳои идомати силсила-

бандии «Шашмақом» аз байн рафт.

Анъанаҳои мусиқии хониғарии Хоразм дар асоси анъанаҳои мусиқии классикии Бухоро ривоч меёфт. Муҳити иҷтимоӣ ва сиёсии хониғарии Хўқанд, ки он низ яке аз ҳавзаҳои асосии мусиқии тоҷик аст, ба тарҳрезии нав ва таснифу силсилабандии «Дувоздаҳмақом» мусоидат менамуд. Шояд, раванди тарҳрезии нави силсилаи мусиқии классикӣ дар асоси «Дувоздаҳмақом» зери таъсири мактаби мусиқии Бухоро (ҳавзаи Бухоро) ба миён омада бошад. Ба силсилаи «Шашмақом» ворид гаштани «Авҷи Зебопарӣ» аз вучуд доштани робитаҳои қавии фарҳангӣ ва мубодилаи илмиву амалӣ дар ин ду ҳавза шаҳодат медиҳад. Дар ҳавзаи дигари мусиқии тоҷик – дар хониғарии Кошғар (Ёрканд, Ҳафтшаҳр) анъанаҳои «Дувоздаҳмақом» идома меёфтанд.

Ад.: Романовская Е. Хорезмская классическая музыка: Таш., 1939; Романовская Е. Статьи и доклады: Таш., 1957; Шашмақом, составит. Б.Файзулаев, Ш.Сахибов, Ф.Шахобов, Москва, 1950-1964; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Тадж. муз.-ка, Душ., 2002; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хуҷанд, 2006; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006.

Ҳаддӣ (ҳаддӣ). 1. Овози хуш, сабки хоси таҳриқӣ дар иҷро (овоз). 2. Суруд, овози иҷроӣ, ки сорбонони араб (биёбонгардон) хонанд, то шу-турҳояшон тезтар бираванд:

*Ба ҷонам зада ҳар муҳолифнавоз,
Бизан ба ҳаддиҳо роҳи «Ҳичоз».*

(Зухурӣ)

*Набинӣ уштор бар ҳидои араб,
Ки ҷунаш ба рақс андар орад тараб.*

(Саъдӣ)

3. Гӯшаи мусиқӣ дар шӯъбаи «Баёт» («Дувоздаҳмақом», «Бузург»), ки бо овози «Моя», усули «Мияттайн» иҷро менамудаанд. 4. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби «Ҷаҳоргоҳ» (дастгоҳҳои эронӣ), ки саршор аз ифодаҳои таҳриқӣ, шодӣ иборат аст. Дар таркиботи «Шашмақом» «Ҳ.» амал надорад.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1346; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳазратқули Ҳофиз (1880, Ўротеппа – 1953, Ўротеппа), яке аз ҳофизони мардумии охири а.19 ва ибт. а.20 ш. Ўротеппа. Падараш Муллоҷон аз муллоҳои гузариш ш. Ўротеппа буд. Ҳ.Ҳ. хондану навиштан ва кироати Қуръонро назди падараш омӯхт ва таҳсилашро дар мадрасаи «Кўкғунбаз»-и

Абдулатиф Султони ш. Ўротеппа (ас.16), ҳам масҷиди ҷомеъаи идома додааст. Ў овози ғавқуллода дошт, ҳам дар хондани оёти Қуръон ва ҳам дар сурудани ашъори Саъдӣю Ҳофиз ва Мавлоною Ҷомӣ ҳамто надошт. Бештар дар ҷаҳру сӯҳбатҳо, ки ба муносибати идҳо ва дигар маросимҳои халқӣ аҳли ғазлу зиё дар Ўротеппа ташкил мекарданд, ширкат мебарид ва ба хондани сурудҳои ошиқонаи орифона мепардохт. Дар маросимҳои халқиву омӣ, ки аксаран дар мавзеи барҳавои Тал ва Муғи ш. Ўротеппа ва ё дар лаби сарҳавзҳои гузарҳо баргузор мегардид, аҳли ғазлу зиё ва хонандагону ҳофизон аз шаҳру ноҳияҳои доираи адабию ҳунарии Ўротеппаю Самарқанд ва Қўқанду Фарғона ҷамъ меомаданд ва ба ҷуз шеърхонию дигар чорабиниҳои адабӣ, мусобиқаҳои ҳунароӣ, аз ҷумла бо оҳангҳои «Шашмақом» овозхонии ҳофизони халқӣ шуруъ мешуд, ки дар он Ҳ.Ҳ. ғайбона иштирок мекард ва аксаран ғолиб меомад.

Ҳ.Ҳ. барои нигоҳ доштани овози худ парҳези махсус дошт ва ҳудудҳои шарбатҳои гиёҳро тайёр карда, истеъмол менамуд. Яке аз ҳамнишинони Ҳ.Ҳ. – Абдумавлонхон – тӯра ба фарзанди бузурги ин ҳофизӣ хушсалиқа нақл карда, ки афзалияти Ҳ.Ҳ. дар базму ҷаҳру сӯҳбатҳо аз он иборат буд, ки ӯ дар бароварду фароварди сурудҳои, ки бо оҳанги «Шашмақом» хонда мешуд, аҳамияти махсус меод, бидуни садои мусиқӣ низ дар ин нишастҳо овозхонӣ мекард ва аз шунидани овози хушӯ форам ва бароварду фароварди ӯ ҷомеъон ба вачд меомаданд.

Овози ҷарангосии Ҳ.Ҳ.-ро ба назар гирифта, ўро муаззини масҷид ва мадрасаи «Кўкғунбаз»-и Ўротеппа таъин намуда буданд ва беш аз 30 сол ӯ бо овози мафтункунандаи худ рӯзе панҷ бор ба сари манора ва минбари ин ягона масҷиди ҷомеъаи баромада, мардумро ба намоз даъват мекард. Мӯйсафедони ш. Истаравшан ханӯз ҳам овози муаззини хушӯвози худро дар ёд доранд.

Ҳайдарӣ Маддох (Устод Ҳайдаралии Маддох, с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. тахм.1508-

Ҳакимов

1510, Ҳирот), сароянда, оҳангсоз-таронасоз, мусикидон, симои намоёни мактаби эҷодию иҷроии Ҳирот. Ба санъати мусиқӣ, шеър, мадҳсарой аз овони ҷавонӣ шугл намуда, аз шогирдони бохунари Устод Шодии Ҳиравист. Дар қиссаю достонсарой, «амал», «қавл», «нақш», «савт» корҳои хунарӣ карда, муддати зиёд дар боргоҳи Ҳусайн Бойқаро (1470-1506) хидмат намуда, Хадичабегим (зани Ҳусайн Бойқаро) сабки иҷроии Ҳ.М.-ро бисёр эъзоз менамуд. Дар мақомҳои «Наво», «Ҳусайнӣ», «Ирок» барои Хадичабегим «амал», «нақш», «савт»-ҳои мавзун сохта, таъби баланди шеърӣ дошта, маснавиҳои мадҳиявӣ сурудааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Ҳайрат (Муҳаммадсиддиқ, с.тав. 1878, с.ваф.1902, Бухоро), шоир, мусикидон. Зиндагию фаъолияти Ҳ. дар замони салтанати Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910) чараён гирифта, бо Аҳмади Дониш (1826-1897), Қорӣ Каромати Дилкаш (1851-1906), Ҳочии Ромитанӣ (1868-1913), Ҳомиди Савтӣ (1849-1918), Бобо Ҷалол (1845-1928) ва диг. ҳамкорӣ дошт. Дар баёзу манзумаҳои «Шашмақом» ғазал, рубой, мусаддасоти Ҳ. ворид шуда, Бобо Ҷалол, Бобо Ғиёс, Махсуми Хонанда ва диг. ба ғазалҳояш таронаҳо сохтаанд.

Ад.: Абдӣ, Тазкирату-ш-шуаро, 1908; Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:5734, ИВАН Уз.ССР; Дар баёни Шашмақом, Р:1428, ИВАН Уз.ССР; Абёти Шашмақом, Р:3059, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳазордастон. Ҳазорнаво, ҳазорово; навъи булбул, паррандаи (гунчишк, булбул) ҳазордастон, ҳазор, ҳазордастони булбул, андалеб. Хонанда, сароянда, хуниёғари пурхунару эҷодкори хирфай, ки бо созу навоёш, эҷодиёти гуногунранг, санъати баланди эҷодию иҷроияш мардумро шефта менамояд:

*Садҳазорон гул шукуфту бонги мурге барнахост,
Андалебонро чӣ пеш омад ҳазоронро чӣ шуд.*

(Ҳофиз)

*Ҳазордастон имрӯз дар Хуросон аст,
Ба маҷлиси Малик инак ҳамезанад дастон.*

(Манучехрӣ)

*Бӯи гулу бомдоди Наврӯз,
В-овози хушу ҳазордастон.*

(Саъдӣ)

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Саъдӣ, Куллиёт, Техрон, 1366; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347; Ҳофиз, Девон, Техрон, 1380.

Ҳакимов Наим Ғаниевич

(тав. 14.01.1955, ш. Хучанд) мусикашиноси тоҷик. Номзади илмҳои санъатшиносӣ (1987), дотсент (1990), фориғуттаҳсили Омӯзишгоҳи мусиқии ба номи Содирхон Ҳофиз (1973), Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода. Муаллими омӯзишгоҳи мусиқии ба номи Содирхон

Ҳофиз (1978-1981), омӯзгори кафедраи соҳҳои мардумии Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода (1981-1982), коромӯзи Пажӯишгоҳи Умумиттифоқии илмӣ-таҳқиқотии санъатшиносии Вазорати фарҳанги СССР ва Пажӯишгоҳи шарқшиносии Академии илмҳои СССР (1982-1983). Аспиранти Пажӯишгоҳи Умумиттифоқии илмӣ-таҳқиқотии санъатшиносии Вазорати фарҳанги СССР ва рисолаи номзадиро ба мавзӯи «Фарҳанги созиҳои мардумони эроннажод (давраҳои куҳан ва ибтидоӣ асрҳои миёна)» дифо намудааст (1987).

Муассис ва мудири кафедраи таърих ва назарияи мусиқии Шарқӣ Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода (1987-1992). Муовини раиси Бунёди байналмиллалӣ ба номи Борбад (Маркази байналмиллалӣ таҳқиқии мусиқии мардумони Ховар, аз 1990), раиси шӯъбаи Хучандии Бунёди байналмиллалӣ ба номи Борбад (1993). Муовини раиси Созмони ромишгарони Тоҷикистон (аз 1992), узви раёсати Иттифоқи ходимони санъати мусиқии Тоҷикистон (аз 1990), муассиси Академияи мусиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд ва президенти Академияи мусиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарвари Пажӯишгоҳи илмӣ-таҳқиқотии Академияи мусиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, сармухарири маҷаллаи «Ахбори Академияи мусиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1992-1996). Муассис ва декани факултаи санъат дар назди Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров (аз 1996). Аз соли 2001 корманди калони илмӣи ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров.

Дар кори бештар аз 40 конфронсу симпозиумҳои байналмиллалии мусиқашиносон ва шарқшиносон иштирок намудааст. Узви Иттифоқи оҳангсозони СССР ва Ҷумҳурии Тоҷикистон (1987). Бо Ифтихорномаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мукофонида шудааст (1991).

Фаъолияти илмӣ ва омӯзгории Н. Ҳакимов дар соҳаи омӯзиши таърих ва назарияи мусиқии қавми эроннажод аз соли 1976 оғоз ёфтааст. Эшон муаллифи бештар аз 100 асарҳои илмӣ ва дастурамалҳои таълимӣ оид ба таърих ва назарияи мусиқии классикӣ ва мардумони қавми эронӣ, таърихи соҳаи мусиқӣ, аз муаллифони «Барномаи тарбияи зебошиносии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1991), «Консепсияи инкишофи фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1992) мебошад. Таълифоти асосии Ӯ.: Фарҳанги истилоҳи мусиқии «Шоҳнома». Хучанд, 1994; Музыкальная культура раннесредневековой Уструшаны. Худжанд, 1995; Шарофуддин Сайфуддинов. Хучанд, 1998; Омӯзишгоҳи санъати ба номи Содирхон Ҳофизи Хучандшаҳр. Хучанд, 1999; Ташкили бунёди мусиқии тоҷик. Хучанд, 1999; Музыкальная культура таджиков: древнейшая, древняя, раннесредневековая история. Книга I. Социофункциональные аспекты эволюции музыкальной культуры таджиков. Худжанд, 2001; Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома» (нашри дуввум). Хучанд, 2002; Мусиқаи туи арӯсии тоҷик. Хучанд, 2002; Музыкальная культура таджиков: древнейшая, древняя, раннесредневековая история. Книга II; История музыкального инструментария таджиков. Худжанд, 2004; Шашмақом дар қарни XX: анъана ва навоарӣ.- Хучанд, 2006.

Ад.: Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX: анъана ва навоарӣ. Хучанд, 2006.

Ҳалқ. 1. Ҳанҷараи инсон, ки маркази садоҳуда ва дар мусиқӣ ба зумраи соҳаи бодӣ шомил шуда, албатта ҳалқ, ҳанҷараи инсонро метавон ҷузъи соҳаи маснӯъи бодӣ (нафасӣ) донист, аммо соҳаи фақат тавассути савт биномем назари Форобиро (875-952) мабно ба ҳанҷара ба унвони «ашраф-ул-олот-ал-завоту-н-нафх» номида, зеро ба назари ӯ «эҷоди алҳон акмали макрун ба алфози инсонӣ бувад ва мутаазамини маъонӣ, ки ғараз аз эҷоди иқоъи он аст ҷуз ба ҳалқ муяссар нашавад». Дар чараёни таҳқиқи ҳалқ Форобӣ инчунин соҳаи най, танбӯрро аз соҳаи комил медонад.

2. Ҳалқи мутассаруф. Ҳалқ, ҳанҷарае, ки дар ихтиёр ва тасарруфи хонанда бошад. Хоҷа Абдуқодир (1356-1435) чунин шарҳ дода: «агар

касоро ҳалқи мутассаруф ва овози расо бошад ва ҷомеъ бувад, байни илму амал ӯро муяссар шавад, ки ба овоз аз ҳалқ, табақотро ба ин навъ, ки мазкур шуд, бинамояд».

3. Ҳалқи инсонӣ. Кулли нағмаҳо ва қаторовозҳо, даврҳо хориҷ аз соҳаи мусиқиро мумкин аст, ба ҳалқ низ адо кунанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Форобӣ, Китоби бузурги мусиқӣ, Техрон, 1375; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ҳамдамов Камолиддин (с.тав.1974, ноҳ.Ҷ.Расулов, вил. Суғд), сароянда, танбӯрӣ. Ибтидо мусиқиро аз падараш (Ўрунбек Ҳамдамов) омӯхта, баъди хатми мактаби ҳамагонӣ таҳсилро дар Омӯзишгоҳи мусиқии ба номи Содирхон (Хучанд) идома дода, баъди анҷоми он дар факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров (1994-99) таҳсил намудааст. Ӯ.К. фаъолияти ҳунариашро дар ансамбли мақомхонони "Нури Хучанд" ба сифати танбӯрӣ-сароянда оғоз намудааст. Ӯ.К. солҳои 2003-2007 таҳсилро дар Академияи мақоми ҚТ тахти сарварии Ҳунарипешии ҳалқии ҚТ Абдували Абдурашидов идома дода, кулли силсилаҳои қисми овозии "Наср" ва "Савт"-и мусиқии Шашмақомро омӯхта очро намуда, асосҳои амалию назарии мақомхоро андӯхтааст. Ӯ.К. бо танбӯр шоҳаҳои муҳими "Шашмақом": "Чоргоҳ", "Насри Сегоҳ", "Ушшоқи Самарқанд", "муноҷот", "Гульзӯрам", "Насруллоӣ", "Наврӯзи Аҷам", "Навои Дугоҳ", "Тановар" ва ғ.-ро бо маҳорати хуб ва мусиқивор иҷро намудааст. Дар фаъолияти иҷроияш Ӯ.К. ба сабки иҷроии Содирхон, Б.Ниёзов, Ҷ.Муродов, Ӯ.Ҳамдамов, Ҷ.Набиев ва диг. тақия менамояд. Ӯ.К. иштирокдори озмуни ҷумҳуриявии "Навои Борбад" (2000, 2003, Душанбе), Симпозиуми байналмиллалии мақом (Исфара, 2003) буда, бо барномаҳои консерти дар ҳайати гурӯҳи ҳунарии Академияи мақоми ҚТ дар мамалики Эрон, Миср, Ҳиндустон, Франсия, Белгия, Швесия, Юнон, Словения, ИМА, Марокаш, Кореяи Ҷанубӣ, Олмон, Испания, Ўзбекистон, Қирғизистон ва ғ. ҳунаринамоя намуда, донишҷӯи (аспиранти) Академияи мақом (Душанбе) аст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. "Шашмақом" дар қарни XX, Хучанд, 2006; Маводи тарҷумаҳои Ҳамдамов К.

Ҳамдамов Ўрунбек
(с.тав.1946, ноҳ.Ҷ.Расулов, вил. Сугд), сароянда, сароянда-таронасоз, Артисти хизматнишондодаи РСС Тоҷикистон (1977), намояндаи ҳавзаи иҷроии Хучанд. Фориғуттаҳсили Инс-ти давлатии омӯзгории Ленинобод (холо Донишгоҳи Хучанд ба номи Б.Ғафуров, 1966) буда, фаъолияти эҷодию ҳунариашро дар театри ҷумҳуриявии мазҳакаю мусиқии ба номи Камоли Хучандӣ (1966) оғоз намуда, сурудхониро аз Ҷ.Набиев андӯхтааст. Ҳ. баробари эҷоди суруд, дар иҷрои суруд, шоҳаҳои ҷудогонаи мақомҳо, махсусан: «Насри Уззол», «Сарахбори Ороми ҷон», «Дугоҳи Хусайнӣ», «Қашқарчаи Содирхон», «Ушшоқи Содирхон», «Ушшоқи Хӯканд», «Ушшок», «Баёт», «Кӯчабоғӣ» ва ғ. маҳорати иҷрой ба ҳарч додааст. Ҳ. иштирокдори даҳа, ҳафта, рӯзҳои адабиёт ва фарҳанги тоҷик дар Литва (1970), Қирғизистон (1976), Ўзбекистон (1981) буда, инчунин дар ҳайати ҳунармандони ҷумҳурӣ ба мамолики хориҷӣ Афғонистон (1972), Покистон (1972), Туркия (1974), Шветсария 1987), Булғория (1989) ва ғ. сафарҳои ҳунари намуда, барои хидматҳои шоистааш дар рушди санъати мусиқӣ ба ифтихорнома, сипосномаҳои ҚТ сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2003, Тадж. музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳамид Савтии Бухорӣ (Устод Ҳамидхочаи Савтии Бухорӣ, с.тав.1849, Бухоро, с.ваф. 1918, Бухоро), сароянда, мутриб, шоир-таронасоз, намояндаи машҳури ҳавзаи иҷроии устодонаи Бухорою Самарқанд. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Ҳ.С. дар Бухоро, Самарқанд, Шаҳрисабз, Марв, Миёнкалот гузашта, аз шахсону ҳамсӯҳбатони наздики Аҳмади Дониш (1826-1897), Бобо Ҷалол (1845-1928), Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906) буд. Мусиқӣ ва шеърро аз падараш омӯхта, муддате узви дастаи ҳунариёни амирони мангитӣ Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910) ҳам будааст. Дар иҷрои «савт», «наsr» истеъдоди баланд дошт ва сарояндагони машҳур Левӣ Бобоҳон, Домуллоҳ Ҳалим, Юсуфи Гург ва диг. аз Ҳ.С. дарси ҳунар андӯхта, шоири хуштабъ ва соҳибдеворон аст.

Ад.: Мӯҳтарам, Тазкирату-ш-шуаро, Душ., 1972; Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз. ССР; Тадж. музыка, Душ., 2003.

Ҳамоди Мавсулӣ (Ҳамод ибни Исҳоқ, с.тав. номаълум, Бағдод, с.ваф.909, Бағдод), мусикидон, оҳангсоз, сароянда, эронитабор. Мусикиро аз падараш Исҳоқи Мавсулӣ (767-850), набераи Иброҳими Мавсулӣ (742-804) омӯхта, аз хонадони бузургтарин мусикидони ҳавзаи иҷроии Бағдод буда, аз мубаллиғони сабки иҷроикунандагӣ, эҷодии «ат-тариқату-л-қадима», «ат-тариқату-л-аҷамия» аст. Ҳ.М. бештар дар заминаи мусиқии назарӣ корҳои ҷолиб анҷом дода, анъанаи эҷодию иҷроии бобою падараш афзалияти онро нисбат ба дигар сабку равияҳои аҳди хилофат аз дидгоҳи амалӣ ва назарӣ таҳқиқ намудааст. Муҳимтарин таълифоти назарии Ҳ.М. иборат аз: «Китобу-л-қиён Иброҳим» (аз таълифоти фанӣ роҷеъ ба арзиш, моҳият ва нақши осори мусиқии Иброҳими Мавсулист), «Китоб-ал-ахбор-ал-нудамо» (дар бораи онҳое, ки ба мусиқӣ, базмҳои дарборӣ, пешрафти мусиқии расмӣ-устодона саҳми барозанда доранд, баҳс менамояд) ва ғ. буда, зимни ин ӯ аз мубаллиғони мусиқии мардумони эронӣ буд ва сабк, равияи эҷодию иҷроии бобою падараш (асосгузори Фарҳангистони ҳунари Бағдод) дар навиштаҳои пуштибонӣ карда, арзишмандии онро дар тамаддуни аҳди хилофати араб собит кардааст.

Ад.: Абӯлфараҳи Исфаконӣ, Китобу-л-оғонӣ, Миср, 1900-1905; Зиннату-л-маҷолис, Р:42249, ИВАН Уз.ССР; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1331; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Биниш Т. Шинохти мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Ҳамсаро (ҳамнаво, ҳамнавоз, ҳамнавозӣ, ҳамнавой). 1. Хонанда, навозандае, ки бо ҳамроҳии хонандагон, навозандагони дигар дар иҷрои овозҷамъии мусиқӣ иштирок менамояд. 2. Ҳамнаво (ҳамнавой). Ҷӯр намудан, кӯки созҳо (тори созҳо), ҳамнавосозии тору пардаҳои созҳои мусиқӣ, ҳамовозӣ, ҳамсадоӣ намудан:

*Ёди айёме, ки бо ҳам ошно будем мо,
Ҳамхаёлу ҳамсафиру ҳамнаво будем мо.*

(Соиб)

3. Ҳамнавоз (ҳамнавозӣ, ҷӯрнавозӣ, ҷӯрхонӣ). Навозандае (хонанда), ки дар байни навозандагони дигар дар навохтани мусиқӣ бо ишон иштирок менамояд (он ки дар навозандагии дастаи навозанагон ширкат мекунад).

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнав, 1892; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Соиб, Девон, Техрон, 1347.

Ҳанчара. 1. Овоз, лаҳни хоси иҷроӣ, овозхонӣ. Ҳанчараи Довудӣ, халқи Довудӣ, ханчарае, ки чун Довуд лаҳни хуш, савти дилангез, овози хуш аз он берун ояд. 2. Сароянда, хонандае, ки овоз, дами хуш, нафаси мавзунӣ овозхонӣ дорад. 3. Ҳанчараи ғалтон. Мутриб, сароянда, хонандаи хушовоз, бохунар, ки дар чараёнии иҷро ифодаҳои муассири мусикиро тавассути овоз (ханчара) берун меоварад.

*Ҳанчараи ғалтон кунад шароби сабӯҳӣ,
Вақти саҳар мукриёни бемазахонро.*

(Толиби Омулӣ)

4. Ҳанчараи ғалтак – сабк, савияи хуши овозхонӣ, хонандагӣ, навъе аз овози хонандагӣ, ки савт, оҳангро ба халқ ғалтонида берун оранд (бо гулӯ, халқ бисёр муассирхонӣ, хонандае, ки дар ин навъи овозхонӣ танаввуот, зебоии овозхониро чилвагар месозад. Устодони ин сабки овозхониро «ханчараи ғалтак» мегӯянд.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Анҷуманорои Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ҳасанов Қосим (т.1963, Қўлканд, ноҳ. Исфара, вил. Суғд), навозанда (танбӯрӣ), сароянда, меросбари анъанаҳои эҷодию иҷроии ҳавзаи ҳунарии Исфара (водии Фарғона). Ба санъати мусикӣ аз овони наврасӣ ворид шуда, сознавозию равиши овозхонии маҳаллиро назди донандагони созу овози

Исфара (Мирзоқурбон Солиев, Муродҷон Юлбарсов ва диг.) омӯхта, таҳсилоти ҳамагониро дар мактаби рақами 34 (1971-1981) идома додааст. Ҳ. баъди хатми мактаб таҳсилро дар факултаи мусикии тоҷики Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода, баҳши мусикии анъанавӣ (1988) идома дода, соли 1993 донишқадаи мазкурро хатм намудааст. Фаъолияти эҷодию иҷроияшро дар Академияи мусикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси омӯзгор-мутриб (1994-1997) идома дода, дар тарбияи ромишгарони ҷавон (танбӯрӣ ва сарояндагон) саҳми хоса гузоштааст. Ҳ. аз соли 1997 то имрӯз дар дастаи мақомхонони ш.Исфара ба сифати мутриб – сароянда фаъолият намуда, дар тарғибу рушди мусикии мардумӣ ва устодона (мақомҳо) хидмати босубот

карда, дар иҷрои шоҳаҳои созию овозии мақомҳо, таронаю навоҳои классикии тоҷик «Ушшоқи калон», «Ушшоқи Самарқанд», «Бобокча», «Бозургонӣ», «Ушшоқи Содирхон», «Насри Баёт» ғ. маҳорати баланди иҷроӣ ба ҳарч додааст. Ҳ. иштирокдори фестивал-симпозиумҳои байналмилалии шашмақомхонон (Исфара-2003, Душанбе-2006), фестивал-симпозиуми байналмилалӣ «Аржанг» (Душанбе-2002) буда, барои маҳорати баланди иҷроӣ ва тарғибу ҳифз, идома додани анъаноти асили иҷроии тоҷикон сазовори ифтихорномаю ҷоизаҳои ин ҷашнвораҳои ҳунари гардидааст.

Ад.: Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хуҷанд, 2006; Ҳолномаи Ҳасанов Қ.

Ҳафдах баҳри Усул. Дар мусикии мардумони эронӣ (форсу тоҷик) бистучаҳор навъ зарб ё усули маъмули мусикӣ будааст, ки онҳоро бухури усул меномидаанд. Дар таълифоти мусикии донишмандони форсу тоҷик Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310), Муҳаммади Омулӣ (1232-1349), Ҷурҷонӣ (1339-1413), Ҳоча Абдулқодир (1356-1435), Ҷомӣ (1414-1492), Биноӣ (1430-1512), Маҳмуди Хусайнӣ (1436-1502), Кавкабии Бухорӣ (ваф. 1535), Дарвешалии Чангӣ (1542-1649) ва диг. маҷмӯи баҳри усулро чун аз таркиботи муҳими мусикӣ хотирнишон намудаанд. Дар қисме аз осори хаттӣ (фарҳангҳо) адади усулҳоро 37 навишта, аммо дар анъанаи эҷодию иҷроии бештар устодон аз 17 то 24 навъи зарб (усул) истифода намудаанд. Навъҳои маъмули баҳри усул чунин аст. «Сокинома», «Урҷуза», «Маснавӣ», «Шоҳнома», «Барафшон», «Уфар», «Шодиёна», «Зарбулфатҳ», «Туркзарб», «Миаттайн», «Дуяк», «Сеяк», «Ҳафиф», «Ҳачаз», «Сақил», «Рамал» ва ғ.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Муҳаммади Омулӣ, Нафоису-л-фунун, Техрон, 1379; Канзул таҳаф, Техрон, 1371; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Ҳафтганҷ». 1. Аз маҷмӯи мусикии замони Сосониён (222-651). 2. Аз лаҳнҳои ҳафтгонаи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) буда, барои Хусрави Парвиз (591-628) ва фатҳи ӯ (румиён) эҷод кардааст:

*Гаҳ навои «Ҳафтганҷ»-у гаҳ навои «Ганҷи гов»,
Гаҳ навои «Дифрахи»-у гаҳ навои «Арҷана».*

(Манучехрӣ)

Хафдаҳ баҳри Усул

Маҷмӯи лаҳнҳои «Х.» чунин аст: «Ганчи бодовард», «Ганчи гов», «Ганчи сохта», «Ганчи сӯхта», «Ганчи арӯс», «Ганчи Фаридун», «Ганчи Ковус», «Ганчгоҳ» («Ганчи Афросиёб»):

*Нахустин, ки бинҳод «Ганчи арӯс»,
Зи Чину Забартосу в-аз Ҳинду Рус.
Дигар «Ганчи бодовард»-аи хонданд,
Шумораиш бикарданду дармонданд.
Дигар он ки номаиш бишнави,
Ту хонӣ варо дебои Хусравӣ.
Дигар номвар «Ганчи Афросиёб»,
Ки касро набвад он ба хушкӣ об.
Дигар ганҷаиш ки хондӣ «Сӯхта»,
К-аз он ганҷ бад кишвар афрӯхта.
Дигар он, ки «Шодварди бузург»,
Ки гӯянд ромишгарони сутург.*

(Фирдавсӣ)

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби шӯъбаи «Модда» («Дувоздаҳмақом», ас.13). 4. Шӯъба дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14). «Х.» минбаъд (ас.15-17) чун гӯша, шӯъбаи мусиқӣ дар маҷмӯи мақомҳо («Дувоздаҳмақом») хотирнишон нашудааст.

Ад.: Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1333; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фирдавсӣ, Шоҳнома, Душ., 1964-1966; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Хафтгоҳ». 1. Хафт парда, хафт дастон, хафт роҳ, хафт мақом, хафт суруд (роҳ, гоҳ). 2. Хафт суруди «Хусравонӣ»-и Борбади Марвазӣ (598-99-628-38). 3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақомҳо («Дувоздаҳмақом», ас.13-15). Аз мавҷудияти «Х.» ба сифати гӯша, шӯъба дар таркиби мақомҳо («Дувоздаҳмақом», ас.15-18) дар манобеи хаттии мусиқӣ хотирнишон нашудааст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Хафтнавбат. Бонги табл, наққорае, ки дар наздикии сарои подшоҳӣ дар вақти муайян (субҳ, нисфирӯзӣ, шом) шунида (навохта) мешавад. Ҳ.Н.-ро одатан дар наққорахонаҳо гурӯҳ, дастаи

хосаи навозандагон (бо иҷрои оҳангҳои хоса) ба субут расонида, паёме аз наwgониҳои давлатӣ таваассути мусиқӣ мерасонанд:

Ба ҳафтнавбат чарху ба панҷнавбат фарз,
Бад-ин ду субҳи музаввар зи оташу симоб.
(Ҳоконӣ)

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Ҳоконӣ, Девон, Техрон, 1338.

Хафтхон. 1. Аз оҳанг, сурудҳои машҳури замони Сосониён (222-651). 2. Аз сурудҳои ситоишӣ, нӣёишӣ ас.9-11. 3. Гӯшаи тараннумии созӣ дар таркиби мақоми «Ироқ» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14): *То мутрибон зананд «Лабино»-ю «Хафтхон»,
Дар пардаи «Ироқ»-у «Найрез»-у «Салмакӣ».*

(Манучехрӣ)

Гӯё «Х.»-ро Борбади Марвазӣ ба ифтихори эъмори ҳафт кохи мучаллои Хусрави Парвиз тасниф намудааст. Дар адабиёти хаттии ас.15-18 аз мавҷудияти «Х.» ахборе собит нашудааст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ҳашт Хусравонӣ. Назди аҳли мусиқӣ ба маънои мақом, парда, лаҳн, доираи мусиқӣ истифода шудааст: яъне ҳашт Хусравонӣ. Мурод аз маҷмӯи «Хусравонӣ»-и Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ҳилолӣ Бадруддин (с.тав.1487, Астаробод, с.ваф. 1529, Ҳирот), шоир, мусикидон. Аз ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ шӯру шавқ дошта, тахти сарпарастии Ҷомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501) асоҳи адабиёт, илмҳои замонаро фаро гирифт. Ҳ. бо дасисаи рӯҳониён бо супориши Убайдуллоҳхони Шайбонӣ (1528-1539) дар бозори Ҳирот ба қатл расонида мешавад. Ҳ. аз худ мероси гарон-

моя маснавиҳои «Шоҳу дарвеш», «Сифату-л-ошиқон», «Лайлӣ ва Мачнун», «Девони ашъор» боқӣ гузоштааст. Ҳ. аз ғазалсароёни номвар буда, ба ғазалиёташ сарояндагону оҳангсозони машҳури замонааш дар шаклу анвои «амал», «нақш», «савт», «қавл», «рехта» таснифоти рангин сохта, мусаннифону мураттибони куллии мақомҳо («Дувоздаҳмақом»), баёзҳо («Шашмақом») ба ашъораш таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намудаанд. Махсусан дар баёзу рисолаҳои «Шашмақом», ки дар ас.18-20 дар ҳавзаи ҳунарии Самарқанду Бухоро мураттаб шуда, оҳангсозону иҷрокунандагон ба ғазалиёти Ҳ. бештар муроҷиат намудаанд.

Ад.: Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Айнӣ К. Бадруддин Ҳилолӣ, Стал-обод, 1957; Шашмақом, Р:5734-1, ИВАН Уз.ССР; Шашмақом, Р:8827-11, ИВАН Уз.ССР; Абёти Шашмақом, Р:4632-1, ИВАН Уз.ССР.

Ҳисобӣ (Мавлоно Мирзо Сулаймон, с. тав.1540, деҳ. Натанз (Исфакон), 1611-12, Табрез), ориф, донишманд, шоир, навозанда ва мусиқидон. Дар Кошон ба камол расида, дар илмҳои тиббу риёзиёт, фалсафа, ахлоқ, шеър ва мусиқӣ тасаллут дошт. Ҳ. дар мусиқӣ ва шеър истеъдоди баланд дошта «Дар илми мусиқӣ моҳир ва таснифоти бемазза, «савт»-у «нақш», «амал», «пешрав»-ҳои бадеъ аз ӯ зи понздаҳ гӯяндагони «Ирок» аст, эҷод кардааст. Ҳ. дар шаклу анвои шеърию мусиқии «қавл», «рехта», «сачъ», «соқинома», «пешрав» дар заминаи савту навои мақомҳои «Рост», «Ҳичоз», «Наво» таснифоти рангин сохта, дар ҳавзаҳои Ироқи Аҷам, Табрезу Кошон шӯҳрату эътибори зиёди ҳунари доштаанд. Матни аксари таснифоти мусиқиаширо ҳуди Ҳ. эҷод намуда, ғазалу рубой, маснавиро дар пояи баланди бадеъ месурӯд ва мисраъи зерин далели таъби саршори шоирӣ ӯст:

*Дишаб касе ба ҳоли мани нотавон набуд,
Аҳволи дил манурс диле дар миён набуд.*

Ҳ. пайравону мубаллиғони зиёд дар мусиқӣ ва шеър доштааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳисомӣ Насафӣ (Мавлоно Ҳисомӣ Насафӣ, с. тав.1496, Насаф, с. тав.1583, Бухоро), сароянда,

навозанда, оҳангсоз ва шоир. Марҳалаи аввали зиндагии Ҳ.Н. дар зодгоҳаш сурат гирифта, мусиқӣ ва дигар анвои ҳунаро бадеиро (хаттотӣ, зарқӯбӣ, шеър) аз падараш омӯхтааст. Сипас, ба шаҳрҳои Бухорою Самарқанд рафта, назди устодони созу овоз Абӯлҳасани Кавкабии Самарқандӣ, Устод Ҷаъфари Қонунӣ, Амир Алиакбари Қонунӣ, Хоҷа Муҳаммади Кавкабӣ дарси созу овоз, шеър омӯхта, дар санъати овозхонӣ (қиссахонӣ, соқиномахонӣ, савтхонӣ) «аз нодираи замон ва аъҷубаи созу наво» беназир буда, дар шаклу анвои «амал», «савт», «қавл», «нақш» (дар усули мақомҳои «Рост», «Наво». «Ҳусайнӣ») таснифоти рангин сохта, назди устодони созу овоз «Амали Насафӣ» (бар усули «Барафшон»), «Савти Насафӣ», «Амали Ҳисом» (бар усули «Шодиёна»), «Нақши Ҳисом» (бар усули «Дуяк») шӯҳрати зиёд доштаанд. Шогирдону пайравони зиёд ва таъби ҳуби шоирӣ дошта, ғазалу соқиномаҳои ҷолиб меғуфтааст.

Ад.: Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Муҳит-ат-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Ҳисор». 1. Аз лаҳн, оҳангҳои бостонӣ. 2. Шӯъбаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Ҳичоз» («Дувоздаҳмақом», ас.13-17) иборат аз гӯшаҳои «Муллохнозӣ», «Корсоз». Тартиби қаторовозҳои «Ҳ.»-ро дар тору пардаҳои сози уд донишмандони мусиқӣ чунин нишон додаанд:

Ҳ+Й+ЙБ+ЙЧ+ЙВ+ЙҲ+К+КЧ=Ч+Ч+Б+Т+Ч+Т.

3. Гӯшаи мусиқӣ дар мақомҳои «Сегоҳ», «Ҷаҳоргоҳ» (Ҷафтодтағоҳи эронӣ), ки аз шоҳаҳои созию овозии «Даромад», «Мӯя», «Зобул», «Муҳолиф» ва ба суратҳои «Зангулаи Ҳисор», «Нағмаи Ҳисор», «Карашмаи Ҳисор», «Фуруди Ҳисор» иҷро мешаванд. «Ҳ.» дар таркиби мақомҳои эронӣ амал дорад ва иҷро мегардад:

*Дар он парда, ки хонандаш «Ҳисорӣ»,
Чунин бикре баровард аз (у) морӣ.*

4. Дар таркиботи «Шашмақом» бо чунин ном шӯъба, гӯшаи мусиқӣ амал надорад.

Ад.: Муҳаммади Омулӣ, Нафоису-л-фунун..., Техрон, 1379; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Раҷифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳисор

Ҳичо (ҳичот). 1. Сабки хоси ичроӣ дар мусиқӣ, усули хоси овозхонӣ, ки бештар дар чараёни тамрин (машқ) аҳли созу овоз мавриди истифода намоянд. 2. Сабки хоси сарояндагӣ, хонандагӣ ва тараннум дар санъати мусиқӣ, ки ба охистагӣ асари мусикиро иҷро менамоянд. Ҳ. бештар дар чараёни тайёр, машқи асари мусиқӣ устод ба шогирдаш меомӯзонад ва ё хунараманд асарашро ба охистагӣ зерӣ лаб замзама, тараннум мекунад. Ҳ. барои фасохат, балоғати иҷрои мусиқӣ арзишмандии бадеӣ эҷод менамояд.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакхнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Ҳичоз». 1. Аз оҳангҳои бостонӣ. 2. Мақоми 6-ум дар таркиби «Дувоздаҳмақом» (ас.13-17). Дар анъанаи иҷроии мусиқии Мовароуннахр Хуросон, Эрон бо номи «Сегоҳ» ҳам маъмул будааст: *«Ҳичоз» омад яке нахли самардор, «Сегоҳ»-асту «Ҳисор» он нахлро бор.*

(Кавкабӣ)

*Ин мутриб аз қучост, ки сози «Ироқ» сохт,
З-оҳанги бозгашт ба роҳи «Ҳичоз» кард.*

(Ҳофиз)

*Ростгӯёну «Ҳичозӣ» ба «Наво» мегӯянд,
Ки Ҳусайн қушта шуд аз шӯри «Муҳолиф» ба Ироқ.*

«Ҳ.» дар маҷмӯи табакоти адвор, доираи 58-умро ташкил медиҳад ва тарзи махсуси иҷро до-рост (дар «Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ» доираи 54 аст). Қаторовозҳои «Ҳ.»-ро мусикидонон дар тору пардаҳои сози уд чунин ифода намудаанд:
 $A + c + x + x + y + i + c + i + x + i = c - t - c - t - c - t$

3. Гӯшаи мусиқӣ дар овози «Абӯато» (аз фосилаи 5-уми дуруст шурӯъ мешавад, дар таркиботи дастгоҳи «Шӯр» 7-дастгоҳи эронӣ). Дар оҳанги розу ниёзи инсон ба Худо ифода ёфтааст. Ё худ муноҷоти инсон аз минбар ба сӯи Худованд аст. Мусикидони тоҷик А.Абдуллоҳев ба ин ном асаре офарида ва дар пояи анъаноти мақом ва мақомхонист.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, Р:42, ИВАН Уз.ССР; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Ҳичозӣ» («Ҳичози Ироқ»). 1. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби шӯъбаи «Сегоҳ» («Ҳичоз», «Дувоздаҳмақом», ас.13-17) дар иртибот ба овозаи «Гавашт» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14, бо зарб, усули «Шохнома» ҳамсонӣ доштааст):

*Намедонад оҳанги «Ҳичозӣ»,
Фурӯмонад зи бонги табли гозӣ.*

(Саъдӣ)

2. Даври дувоздахум аз даврҳои мулоим дар мусиқӣ.

3. Дар таркиботи «Шашмақом» бо ин ном шӯъба, гӯшаи мусиқӣ амал надорад. Устодони мусиқӣ сохтори қаторовозҳо ва истихроҷи онро дар тору пардаҳои сози уд собит карда ва дар адвори мусиқӣ чунин аст:

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, Р:42, ИВАН Уз.ССР; Рашиди мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Саъдӣ, Куллийет, Техрон, 1366; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳобони Ной (с.тав. номаълум, Марв, с.ваф.905-908, Бухоро), навозанда, оҳангсоз-таронасарои машҳури аҳди Сомониён (819-1005). Мусикиро дар зодгоҳаш омӯхта, бештар дар иҷроӣ асарҳои ҳамосӣ, қаҳрамонӣ маҳорати худро сайқал меод. Аз мубаллиғон ва идомадиҳандагони бохунари маҷмӯи «Ҳусравонӣ» Борбади Марвазӣ (598-99–628-38) буда, вобаста ба рӯҳияи замон Ҳ.Н. дар матни ин маҷмӯи устодонаи мусиқӣ тағйирот ворид намуд, ки ин кӯшишоташ авомили эҷоди маҷмӯи нави мусиқӣ «Мовароуннахрӣ» гардид. Ҳ.Н. барои дастаҳои хунарии дарбор силсилаи нави таснифоти гуногунмавзӯ бар пояи ашъори шоирони машҳури дарбори Насри яқум ибни Аҳмад (864-892) эҷод намуд. Бо Абӯлаббоси Бахтиёр, Устод Рӯдакӣ (853-941) ҳамкорӣ эҷодӣ дошт.

Ад.: Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Нафисӣ С. Таърихи назму наср дар Эрон..., Техрон, 1334; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, Техрон, 1333; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Раҷабов А. Мусиқӣ дар тамаддуни Сомониён, Душ., 2001.

Ҳофиз. Сароянда, хонанда, муғаннӣ, мутриб, хуниёгар, гӯянда. 1. Шахсе, ки матни шеър, қисса, достонро бо оҳанг иҷро менамояд. Ҳ. мардумони

форсигӯ ба маънии хонанда, сароянда, мутриб, қаввол истифода намоянд. 2. Илова бар таркиби «қавл», «ғазал», ки дар адабиёти форсӣ омадааст, баёни ҳолати сарояндагӣ, хонандагӣ, сурудхонист. Бо овози дилангез иҷро намудани шеърро Ҳ. гӯянд: *Дилам аз парда бишуд ҳофизӣ хушлаҳча кучост, То ба «қавл»-у «ғазал»-аш созу навое бикунем.*

(Ҳофиз)

3. Дар баъзе ҳолат аҳли адаб «Ҳ.»-ро на фақат ба маънии ҳофизони «Қуръон», балки ба маънои мусикидон (сароянда, хонанда, гӯянда, хуниёгар) ба кор бурдаанд.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Макосиду-л-алхон, Техрон, 1356; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Ҳофиз, Девон, Техрон, 1370.

Ҳофизӣ Абдукарим (Камолуддин Абдураҳими Музаҳҳиб, с.тав.номаълум, Хуросон, с.тав. 1547-50, Хуросон-Ҳирот), ҳофиз, оҳангсоз-таронасаро, мусикидон, шоир, наққош (музаҳҳиб). Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодияш дар ҳавзаи хунарии Ҳирот сурат гирифта, дар мусикӣ, шеърӯ шоирӣ, хатту наққошӣ «устоди замон ва фоҳираи рӯзгор» буд. Созҳои мусикии най, қонун, рубоб, уд устод буда, дар иртибот ба ин созҳо таснифоти рангине дар шакли анвои «қавл», «кор», «нақш», «амал», «пешрав», «савт», «навбат» эҷод намудааст. Махсусан, «Пешрави най», «Амали қонун», «нақши хучаста», «Қавли оростагон», «Рехтаи орифон» (ба усули «Рост», «Наво», «Ҳусайнӣ», «Бузург») дар ҳавзаи иҷроии Ҳирот, Бухоро, Марв, Балх шӯҳрати зиёд дошта, «устодони замон тазминоти мавзун сохтаанд». Дар санъати наққошӣ, китобат ва гуфтани шеър (бо таҳалл. «Мутрибӣ») ҳам маҳорати баланд доштааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Поризӣ Б. Наи ҳафтбанд, Техрон, 1358; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, қ.1, Техрон, 1373.

Ҳофизӣ Абдусамад (Устод Абдусамадбеки Ҳофиз, с.тав. 1857, Бухоро, с. ваф. 1916), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, шоир-таронасоз, аз симоҳои машҳури ҳавзаи хунарии Бухоро. Зиндагӣ ва эҷодиёти Ҳ.А. дар аҳди салтанати хонадони мангитӣ, амирон Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) чараён ги-

рифта, дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Марв, Шаҳрисабз, Миёнкалот, Самарқанд хунарнамоӣ кардааст. Аз шогирдони соҳибхунари Устод Эргаши Хонанда (1850-1902), Қорӣ Каромати Дилкаш (1851-1906), Ҳамиди Савтӣ (1849-1916) буда, дар иҷроии «савт», «талқин», «тарона», «соқинома» тозақориҳои хунари ворид намуда, шоҳаҳои «Уфари Ороми чон», «Ироқи Бухоро», «Сақили Султон» ва ғ.-ро бо диди тоза суруда «устоди замон ва нодираи санъати мақом» буда, ғазалу рубоӣ, соқинома, мустаздро равону пурмаънӣ мегуфт. Дар замони зиндагиаш мубаллиғони сабаки иҷроии Ҳ.А. дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Марв, Қарқӣ ва Самарқанд зиёд буданд.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Гулзори мусикӣ, Р:15578, ЛО ИВАН СССР; Рисолаи Хонанда, Р:9294, ЛО ИВАН СССР; Таджикская музыка, Душ., 2003.

Ҳофиз Авази Навҷавони Бухорӣ (с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф.тахм.1628-30, Бухоро), сароянда, навозанда, оҳангсоз-таронасаро. Мусикӣ, шеър, хунароҳои амалии бадеиро (хаттотӣ, зарқубӣ) аз падараш омӯхт. Дониш, хунари эҷодию иҷроии созу овозро назди Мираки Маҷрӯҳи Бухорӣ, Ҳофизӣ Маҳмуди Қонунӣ, ки аз пешсафони созу овози ҳавзаи иҷроии Бухоро буданд, такмил меидошт. Дар сози танбӯр, қонун ва рубоб ихтирооти тоза намуда, аз мубаллиғони Кавкабии Бухорӣ (ваф.1535) буда, дар тазмини «Куллийёт»-аш таснифи ҷолибу хунари офарида, назди устодони созу овоз мақбулу писандида, Ҳофизӣ Маҳмуди Қонунӣ ҳам назираи «ҷаззоб дар пардаи мақоми «Рост» гуфтааст. Ҳ.А. дар шакли анвои «савт», «амал», «нақш», «қавл», «пешрав», «рехта» дар усули мақомҳои «Рост», «Наво», «Бузург», «Ҳусайнӣ» эҷод намуда, махсусан «Амали Навҷавон», «Савти Хоро», «Нақши моҳрухсор», «Пешрави ҷӯпону рама», «Навбати Барафшон», «Қавли хочагон», «Рехтаи дарвешон» ва ғ. дар ҳавзаҳои иҷроии Бухорою Самарқанд, Марв, Миёнкалот маъруф будаанд. Ҳ.Н. таъби хуби шеърҳои дошт ва дар тазмини осори Кавкабии Бухорӣ тазминҳои шеърӣю мусикӣ тасниф кардааст.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Р:468-1, ИВАН Уз.ССР; Мунтахабу-т-таворих, Р:835, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Алии Кӯҳсорӣ (машҳур ба Мавлоно Алии Кӯҳсорӣ, с.тав.номаълум, Исфажон, с.ваф.номаълум, Исфажон), мусикидон, ҳофиз, шоир ва на-

Ҳофиз Авази Навҷавони Бухорӣ

возанда. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Ҳ.А. дар замони шоҳ Султон Ҳусайн (1528-1557), Иброҳим Мирзо (1568-1606) сурат гирифтааст. Дар санъати созу овоз «дар ҳусни сароидани савту амал, нақшу рехта, қавлу кор ва сароидани нағмааш сонии мӯъҷизаи довудӣ», дар ҳунари хаттотӣ, шеърӯ шоирӣ истеъдоди баланд дошт ва дар шаклу анвои шеърию мусиқӣ дар заминаи зарбу навоҳои мақомҳои «Рост», «Наво», «Ироқ», «Ҳусайнӣ» ихтирооти рангин намуда, устодони созу овоз бар осораш назираҳои мусиқӣ сурудаанд. Махсусан «Нақши булбулу парвона» дар ҳавзаҳои иҷроии Исфохон, Ҳирот, Машҳад, Марв шӯҳрати зиёд дошта ва байте аз ин таснифи Ҳ.А. далели гуфтаҳои болоист:

*Имшаб, биё, то дар чаман созем нур паймонаро,
Ту шамъу гулро доғ кун, ман булбулу парвонаро.*

Ад.: Насрободӣ, Тазкираи Насрободӣ, Техрон, 1346; Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Ҳофизии Андалеби Табрезӣ (Ҳофиз Мухаммадтақии Андалеб, с.тав. номаълум, Табрез, с.ваф. тахм. 1606-1608, Табрез), сароянда, мусикидон, шоир, оҳангсоз-таронасаро. Зиндагӣ ва фаъолияти ӯ дар замони салтанати шоҳ Иброҳим Мирзои Сафавӣ (1568-1606) гузашта, аз овони ҷавонӣ шеър, мусикиро ибтидо аз падараш омӯхта, сипас назди устодони замонааш такмил додааст. Дар санъати мусиқӣ «устоди мусиқӣ ва овозхони номвар, дар суҳанварӣ беайб, дар овозхонӣ он қадар иштихор ёфта, ки дигар мусикидонон наёфтаанд». Ҳ.А. дар шаклу анвои шеърию мусиқии «қавл», «амал», «савт», «кор», «рехта», «пешрав» дар зарбу усули мақомҳои «Ироқ», «Наво», «Рост», «Ҳусайнӣ» ихтирооти тоза намуда, устодони созу овози замонааш аз ҳавзаҳои иҷроии Табрезу Исфохон, Машҳаду Марв, Ҳирот назираҳои мусиқӣ тасниф кардаанд. Махсусан «Савти ҳоли зор» (ба мақоми «Наво» сохтааш (матнаш аз Ҳ.А. аст):

Туро ба ҳоли зори ман ҳеҷ парво нест,

Туй, ки меҳру вафо дар дили ту асло нест.

Назди устодони созу овоз шӯҳрати зиёд доштааст.

Ад.: Насрободӣ, Тазкираи Насрободӣ, Техрон, 1346; Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Нафисӣ С. Таърихи назму наср, Техрон, 1337; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Ҳофиз Амирхалили Хонанда (машхур ба Амирхалили Хонанда, с.тав. номаълум, Ҳирот-Турбат, с.ваф. 1528, Марв, Бухоро), сароянда, оҳанг-

гсоз-таронасаро. Санъати мусикиро дар зодгоҳаш аз падараш, ки хонанда, ровӣ ва ширинкори машхури замон буд, омӯхта, сониян аз Ҳофизии Басир, Ҳофизии Меросӣ, Ҳоҷа Шайхоби Қонунӣ дарси маҳорат андӯхтааст. Муддате чанд узви ромишгарони дарбори Султон Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) буд ва дар заминаи ашъори Ҷомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501), Биноӣ (1430-1512) ва диг. таснифоти рангин дар шаклу анвои мусиқии «савт», «амал», «қавл», «рехта», «навбат», «нақш» сохтааст. Ҳ.А. барои Ҳадичабеғим (зани Ҳусайн Бойқаро) «Савти сарви дилҷӯ», «Нақши мохрӯён», «Қавли мохвашу дарвеш» (бар ашъори Ҳилолӣ, Биноӣ) сохта, ин таснифоташ «шӯру шавк дар дили ошиқону орифон барангехта». Ҳ.А. ба сабаби нооромии вазъи сиёсии Ҳирот (забти Сафавиён) тарки зодгоҳаш намуда, муддате дар Машҳад, Марв, сипас ба Бухоро омад, то охири умр муқими ин шаҳр шуда, бо устодони шеърӯ мусиқӣ ҳамкориҳои эҷодӣ доштааст.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-лаҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961.

Ҳофизии Араб (с.тав.номаълум, Хуросон, с.ваф. тахм.1540-43, Хуросон), хонанда, мусикидон, шоири бадохасаро. Зиндагӣ, фаъолияти эҷодиааш дар шаҳрҳои Ҳирот, Бухоро, Самарқанд, Марв сурат гирифта, мусикиро аз Ғулом Шодӣ, Ҳофизии Басир ва диг. омӯхтааст. Муддате дар дарбори Абӯсаид (1530-1533), Убайдуллоҳхони Шайбонӣ (1533-1539) хидмат карда, дар сознавозӣ, овозхонӣ «нодираи айём» буда, таснифоти гуногунранг дар шаклу анвои шеърию мусиқии «қавл», «тарона», «амал», «кор», «сунбулӣ», «нақш», «рехта» (дар усули мақомҳои «Наво», «Рост», «Бузург», «Ироқ») сохта, дар санъати овозхонӣ сабки Ҳофизии Басир, Устод Собирӣ Қоқ ба равиши хоса идома додааст. Дар пардаҳои баланди мусиқӣ (ба усули мақоми «Рост») сесад байт маснавиро меҳонда ва касе аз хонандагон дар пардаҳои болоии мусиқӣ овозхонӣ накарда ва дар сурудани ғазалу маснавӣ маҳорати баланди шоирӣ ба харҷ додааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Сом-мирзо, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Дарвешалии Чангӣ, Р:7005, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Ҳофизии Аҳмад (с. тава. 1551, Қазвин, с. ваф. 1608, Табрез), сароянда, хонанда, гӯянда (ровӣ),

оҳангсоз-таронасаро. Санъати мусиқӣ, шеърро дар зодгоҳаш омӯхта, аз хонандагони дараҷаи аввали шоҳ Таҳмосб (1524-1576), Шоҳ Исмоили дувум (1576-1578) буда, дар санъати «тахриру гирандагии садо дар асри худ мумтоз», дар иҷрои қиссаю достон, равзаконӣ, таснифоти шеърӣю мусиқии «қавл», «амал», «савт», «нақш», «рехта», «навбат», сознавозӣ «аз амсолу акрон имтиёз дошт» дар радифи бузургтарин донандагони мақом («Дувоздаҳмақом») шомил буд. Ҳ.А. дар иҷрои «амал», «савт», «нақш», «рехта» дар печиши овоз ва намаки хонандагӣ устодони замонро дар ҳайрат меғузошт. Шоҳони Сафавӣ (Таҳмосб, Шоҳ Исмоил) ба ҳунари иҷроии Ҳ.А. эҳтироми зиёд доштанд ва ӯро дар радифи муқаррабони дарборӣ қарор дода буданд. Шеърро (ғазалу соқинома) некӯ меғуфта, шогирдону пайравони зиёде дошт.

Ад.: Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламори Аббосӣ, Техрон, 1338; Соммирозо, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1337; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Ҳофизи Басир (Мавлоно Муяссар, машхур ба Ҳофизи Басир, с.тав.номаълум, Ҳирот с.ваф. 1510, Бухоро), сароянда, хонанда, ровӣ, оҳангсоз, мусиқидон. Созу овозро дар Ҳирот омӯхта, зиндагӣ ва фаъолияти ҳунариаш дар Мовароуннаҳру Хуросон сурат гирифта, асосҳои назарию амалии созу овозхониро бештар назди Ҳоҷа Абдуллоҳи Марворид андӯхтааст. Дар санъати овозхонӣ сабки ҳоси иҷроӣ дошт «дар вақти хонандагӣ вай бағоят бетокатӣ ва беҳудӣ мекарда, шӯҳрати тамом дорад, ки баъд аз ҳазрати Довуд ҳеҷ кас мисли Ҳофизи Басир нахонда», дар иҷрои «савт», «нақш», «амал», «навбат», «наът», «рехта», «қавл», ки бештар ба ашъори Ҳофиз, Ҳоҷуи Кирмонӣ, Ҷомӣ меҳонд, «касе мисли ӯ равону муассир нахонда, аҳли маҷлис беҳуш мешуданд». Махсусан «Нақши оташ афкан» (бар ғазали Ҳоҷуи Кирмонӣ):

*Дар отаи афканам он дил, ки дар гами ту насӯзад,
Ба бод бардиҳам он ҷон, ки дар ҳавои ту насӯзад.*

Дар ҳавзаҳои иҷроии Ҳироту Бухоро, Самарқанд шӯҳрати зиёд доштааст. Ҳ.Б. муддати тӯлонӣ дар боргоҳи Султон Ҳусайн Бойқаро (1476-1506) ба сифати муғриб хидмат карда, таснифоташ «Нақши Ҳоҷаи Товус», «Амали абри навбаҳорон» (ғ.Саъдӣ), «Савти дили болокаши ман» (ба мақоми «Ушшоқ»), «Нақши боди домани ӯ» (ба мақоми «Наво»), «Қавли дилрабоӣни ҷаҳон» (ба мақоми «Рост»), «Рехтаи Ҳоҷаи Садр»,

«Рехтаи Ҳоҷаи Сарроф», «Пешрави хоҷагон» (ба усулҳои «Чанбар», «Уфар», «Мухаммас», «Роҳи боло») дар анъанаи иҷроии Ҳироту Бухоро, Самарқанд шӯҳрати зиёд касб намудаанд. Ҳ.Б. ба ашъори Ҷомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Салмони Соваҷӣ, Биноӣ, Ҳилолӣ ва диг. таснифоти рангин сохта, сарояндагону навозандагони Ҳироту Бухоро – Шайхӣ Нойӣ, Устод Ҳусайни Кучак, Мири Хонанда аз пайравону шогирдони ӯ будаанд. Ҳ.Б. бо Ҳоҷа Абдуллоҳи Садр, ки аз қонуннавозони машхури Ҳирот буд, ҳамкорӣ эҷодӣ дошт ва дар ҳамнавоии созаш (қонун) овозхонӣ менамуд.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизи Бобосавдой (с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф.1509-11, Бухоро), сароянда, мусиқидон, оҳангсоз-таронасаро, шоир, намоёнди машхури ҳавзаи иҷроии Ҳирот. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Ҳ.Б. дар замони салтанати Ҳусайн Бойқаро (1470-1506) гузашта, дар санъати хонандагӣ, сознавозӣ, шеърӯ шоирӣ таъби раван ва шеваи хос дошт. Дар шакли анвои шеърӣю мусиқии «савт», «амал», «нақш», «қавл», «рехта» (ба мақомҳои «Рост», «Наво», «Бузург», «Ҳусайнӣ») таснифоти рангин сохта, устодони замон назираҳои гуногунмавзӯ ба осораш тасниф кардаанд. Ҳ.Б. барои Ҳадичабегим (зани Ҳусайн Бойқаро) мадҳияномаҳои мусиқӣ сохта ва соҳиби инъомоти зиёд шудааст. Ғазал, рубоӣ, соқинома ва маснавиро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН Уз.ССР; Номномаи мусиқии Эронзамин, ҷ.3, Техрон, 1376.

Ҳофизи Боймирозо (с.тав. номаълум, Самарқанд, с.ваф.1635, Самарқанд), сароянда, хонанда, оҳангсоз, мусиқидон. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодӣ дар Самарқанд сурат гирифта, созу овозро ибтидо аз падараш омӯхтааст. Ҳ.Б. баъдтар назди устодони мусиқӣ Устод Тӯлакии Ноии Самарқандӣ, Устод Арабнавои Қобузии Самарқандӣ, Устод Алиакбари Қонунии Самарқандӣ, Устод Неъматӣ Ҳофиз, ки аз номварони ҳавзаи иҷроии Самарқанди замони Аштархонӣ (1599-1753) буданд, фаро мегирад. Дар санъати овозхона тақлид ба касе намекард, бештар мубаллиғи анъаноти бостонӣ буд. Дар шакли анвои «савт», «нақш»,

Ҳофизи Бобосавдоӣ

«амал», «қавл», «рехта», «сачъ»-ҳои рангину гуногунмавзӯ ба усули мақомҳои «Наво», «Ушшок», «Исфакон», «Бузург» (ба усулҳои «Сунбулӣ», «Дуяк», «Барафшон», «Мухаммас», «Шодиёна», «Зарбулфатҳ») тасниф карда, махсусан «Амали тарона», «Қавли ораста», «Савти дилдор», «Нақши моҳвашон» дар ҳавзаҳои иҷроии Самарқанду Бухоро, Марв, Миёнкалот маъмул будаанд. Ҳ.Б. марди шоиртабаъу дарвештабиат ва босафо ғазалу соқиномаҳои некӯ меғуфтааст.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Мухиту-т-таворих, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизи Бобочон (с.тав.номаълум, деҳи Турбат, Хуросон, с.ваф.1537, Ҳирот), сароянда, оҳангсоз, навозанда, хаттот ва шоир, мусиқидон. Мусиқӣ, шеър, ҳунари амалии бадеиро (хаттотӣ, қошикорӣ, зарқӯбӣ, ҳалқорӣ) дар зодгоҳаш аз падараш омӯхта, падару бародараш (Қосими Хонанда) дар созу овоз, шеър даст доштаанд. Созҳои мусиқии уд, қонун, шатарғуро бисёр некӯ менавохта «бинобар ба тавсифи Соммирзо «ба эътиқоди ман ҳеҷ кас мисли ӯ сози нанавохта», дар ин созо дар шакли анвои шеърию мусиқии «амал», «савт» «қавл», «нақш», «рехта», «пешрав», «кор» таснифоти рангин сохта (матнашонро ҳудаш нигошта), устодони созу овоз назираҳои рангин эҷод намудаанд. Арӯзу мусиқиро медонист, дар санъати хаттотӣ бештар ба сабки Султоналии Машҳадӣ (1432-1520) пайравӣ намуда, рисолае бо номи «Қавоиди хутут» ҳам нигоштааст. Таснифоти Ҳ.Б. «Пешрави маҳлиқ», «Амали сарвистон», «Қавли дарवेशон», «Рехтаи ориф», «Нақши сарви бӯстон» дар ҳавзаҳои ҳунарии Хуросону Мовароуннахр шӯҳрати зиёд дошт ва устодони мусиқӣ назираҳои қолиб эҷод кардаанд.

Ад.: Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Соммирзо, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизи Бузургхонтӯра (с.тав.1826, Хучанд, с.ваф.1897, Хучанд), сароянда, мутриб (танбӯрӣ, дуторӣ), шоир-таронасоз, донандаи анъаноти мақом, аз симоҳои машҳури мактаб, ҳавзаи иҷроии Хучанд, водии Фарғона, Тошканд, устод ва роҳнамои маънавии Содирхони Ҳофиз (1847-1931). Фаъолият, зиндагиаш дар ҳавзаҳои ҳуна-

рии Хучанд, Тошканд, Хӯканд, Самарқанд ва Бухорои замони салтанати Насруллоҳ (1826-1860), Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910) чараён гирифта, дар иҷроии «наср», «савт» маҳорати «баланд ва таъби равон дошта, ғазал, маснавӣ, соқинома, мустазодро дар ғояти камол месурӯд». Ҳ.Б. бо доираи ҳунарии Самарқанд, Бухоро, Устод Холдори Хонанда (1821-1896), Абдуллоҳи Савтӣ (1834-1902), Боқии Хонанда (1840-1902), Раҳимбердии Самарқандӣ (1820-1897), Қорӣ Каромати Дилкаш (1851-1906) ва диг. ҳамкориҳои ҳунари дошт. Ҳ.Б. ба мамолики Туркия, Эрон, Миср, Ҳиндустон, Туркистони Шарқӣ (Ёрканд) ва ғ. сафарҳои ҳунари намудааст.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Хонанда, Р:9294, ЛО ИВАН СССР; Гулзори мусиқӣ, Р:15578, ЛО ИВАН СССР; Тадж. музыка, Душ., 2003.

Ҳофизи Калон (машҳур ба Ҳофизи Калонқорӣ, с.тав.тахм.1485, Самарқанд, с.ваф. 1566, Бухоро), сароянда, гӯянда, мусиқидон ва шоир. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии иҷроии Ҳ.К. дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Самарқанд, Марв, Миёнкалот сурат гирифтааст. Мусиқӣ, шеърро аз падараш омӯхта, барои такмили дониш, ҳунар ба шаҳрҳои Бухоро, Марв сафар намуда, аз устодони мусиқӣ, шеър ҳунар андӯхт. Овоз, маҳорати «бағоят тағанӣ ва таҳрир дошт». Дар қироати «Қуръон», қиссаву достон, наътхонӣ «нодираи рӯзгор ва лаҳни доғдӯш» дошта, назди аҳли фазл, ҳунар бо номҳои ифтихории «Ҳофизи Хурд», «Ҳочаи Хурд» машҳур (ба сабаби ҷисми хурд доштаниаш, вале соҳиби овози қавӣ ва лаҳни иҷроии муассир) буд. Ҳ.К. дар шакли анвои «савт», «қавл», «рехта», «амал», «нақш» таснифоти рангин сохта, дар санъати мутояба, зарофат ҳам даст дошта, китобе бо номи «Мутояба» нигошта ба таҳаллуси «Қорӣ» ашъори рангин гуфта, соҳибдевор будааст.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Мухиту-т-таворих, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизи Маъруфак (Маъруфаки Хонанда, с.тав.номаълум, Деҳлӣ, с.ваф.1342, Деҳлӣ), сароянда, навозанда, мусиқидон, намояндаи ҳавзаи иҷроии Ҳинд. Аз ҳунардони мовароуннахрасл, ки падараш ба иллати таъқиби хонадони Ғазнавиён ба Ҳиндустон рафтаанд. Ҳ.М. дар сонавозӣ (рубобӣ), овозхонӣ бештар ба сабки

ичроии ачамӣ (Мовароуннаҳр, Хуросон) эътимод дошт. муддати зиёд тахти сарвари Амӣр Хусрави Дехлавӣ (1253-1325) мусиқӣ омӯхта ва аз пешоҳангони ҳавзаи иҷроии Ҳинд буд. Ҳ.М. дар иҷрои «ғазал», «қавл», «тарона», «рехта» маҳорат ва шӯҳрати зиёд дошт. Шеърро некӯ «ғазал, тарона» мегуфтааст.

Ад.: Нафоису-л-муассир, Р:848, ИВАН Уз.ССР; Миръоти хаёл, Р:62, ИВАН Уз.ССР; Муллоҳ Тугро, Маснавиёти Тугро, Р:7541-1, ИВАН Уз.ССР; Оини Акбарӣ, Р:8939, ИВАН Уз.ССР; Муҳит-ат-таворих, Р:835, ИВАН Уз.ССР; Махзану-л-улум, Дехлӣ, 1283.

Ҳофизӣ Маъруфхон (с.тав.1886, Самарқанд, с.ваф.1947, Самарқанд), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, намояндаи ҳавзаи иҷроии Самарқанд. Ба санъати овозхонӣ, сознавозӣ аз овони ҷавонӣ ворид шуда, муддати зиёд тахти сарвари Устод Раҳимбердии Танбӯрӣ (устоди Ҳочӣ Абдулазиз Расулов (1852-1936) омӯхтааст. Ҳ.М. минбаъд назди Ҳочӣ Абдулазиз сознавозӣ, овозхониро такмил дода, дар мактаби иҷроии Самарқанд ифодаҳои нави талқину иҷрои шоҳаҳои овозию созии «Шашмақом»-ро зам карда, дар иҷрои «савт», «талқин», «савора» (сувора) салиқа ва диди иҷроии мавзун ворид намуд. Бо сози дутор шоҳаҳои «мушкilot»-ро бо тозақориҳо анҷом меод. Ҳ.М. дар таъсиси дастаҳои ҳунарии Самарқанд (мактабҳои мусиқӣ) саҳми хоса дошта ва шогирдони боҳунарро тарбия намудааст.

Ад.: Маводи бойгонии ш.Самарқанд, д.47-67; Тадж. музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Ҳучанд, 2006.

Ҳофизӣ Махмуди Қонунӣ (с.тав.номаълум, Ҳирот, с.ваф.1533, Ҳирот), оҳангсоз, хонанда, ровӣ, гӯянда, бародари Устод Абдуллоҳи Ноист. Мусиқӣ, шеър, сознавозию овозхониро аз падару бародараш омӯхта, назди Ҳоча Садри Қонунӣ, Ҳофизӣ Басир, Ҳофизӣ Меросӣ асосҳои амалӣ, назарии созу овоз, шеърро фаро мегирад. Бинобар таъсири ҳамзамонаш бо як даст қонун, бо даст дигараш даф менавохт. Ҳ.М. аз наздиқони Султон Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), занаш Ҳадичабегим буда, барои хонадони онҳо таснифоти зиёде сохтааст. Махсусан «Амали майю маъшука» (ба усули «Дуяк», ба мақоми «Ушшоқ»): *Мо май ҳамехурему ҳарифон гами ҷаҳон, Рӯзӣ ба қадри ҳиммати ҳар кас муқаррар аст.*

Дар ҳавзаи иҷроии Ҳирот шӯҳрати зиёд дошт ва бисёре аз устодони созу овоз назираҳо

сурудаанд. Ҳ.М. дар иҷрои «савт», «амал», «навбат», «куллиёт», «қавл», бар ашъори Биноӣ, Ҳилолӣ, Котибӣ, Навоӣ, Қомӣ ва диг. таснифоти рангин сохтааст. Асарҳои Ҳ.М. «Нақши Муллоҳ» (ҷавобия ба Қомӣ), «Навбати дилреш», «Рехтаи сӯфӣ», «Қор ба усули дувоздаҳи Исфохон», «Қавли мурассаъи Наво», «Мухаммаси Бузург» ва барои Қомӣ, Ҳоча Абдуллоҳи Садри, назира дар «куллиёт», «навбат» таснифоти таркибан нав сохтааст. Охири умр ба Бухоро ҳиҷрат намуд.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Муҳиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Маҷлисӣ (машхур ба Ҳофизӣ Маҷлисии Табрешӣ, с.тав.1510, Табреш, с.ваф. 1599-1600, Табреш), сароянда, оҳангсоз, ҳушнавис, мусиқидон ва шоир. Фаъолияти зиндагии Ҳ.М. дар замони Сафавиён – Иброҳим Мирзо (1568-1600), Султон Ҳусайн (1528-1557) қараён гирифта, мусиқӣ, шеър, ҳунароҳои бадеиро (хаттотӣ, ҳалқорӣ) дар зодгоҳаш омӯхта, ба яке аз чехраҳои ҳунари ба камол расидааст. Ҳ.М. дар сознавозӣ (қонун, уд, шатарғу), «дар сознавозӣ бад набуда, дар наққорӣ ва ҳушнависӣ даст дорад», таснифоти рангин дар «савт», «амал», «қавл», «тарона», «ғазал», «рехта» (матнашонро худаш сохта) тасниф намуда, дар доираҳои ҳунари мақбули аҳли созу овоз, шеър будаанд. Дар сарайдани тиловати Қуръон, осори ҳамосӣ, наъту равза сабку овози хуш дошта, «нодира ва нобиғаи Табреш буда»-аст. Таснифоти Ҳ.М. «Савти Маҷлисӣ», «Қавли дили ранҷур», «Амали қонун», «Даври равон» ва ғ. дар ҳаёти мусиқии Табреш нақши хоса доштаанд. Истеъдоди хуби шоирӣ дошт ва маснавӣ, ғазал, рубоӣ, сокиномаро некӯ мегуфтааст.

Ад.: Соммирзо, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламҳои Аббосӣ, Техрон, 1338; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Меросӣ (с.тав.номаълум, Ҳирот, с.ваф. тахм.1510-12, Ҳирот), сароянда, оҳангсоз, мусиқидон ва шоир. Зиндагӣ ва эҷодиёти Ҳ.М. дар замони Султон Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) қараён гирифта, мусиқи-

Ҳофизӣ Маҷлисӣ

ро назди Устод Шодии Ҳиравӣ меомӯзад. Дар санъати овозхонӣ сабки хосаи иҷроӣ (тақба анъаноти асили устодона, меросбарӣ) дошт. Ҳ.М. дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «савт», «амал», «қавл», «пешрав», «нақш», «рехта», «тарона» таснифоти рангин сохта, махсусан асарҳои «Амали оташи оташфишон», «Савти хумори чашмон», «Қавли най», «Пешрави сунбулӣ», «Рехтаи Мавлавӣ», «Сачъ ба мақоми Наво» (дар заминаи ғазалиёти Ҳофиз, Саъдӣ, Мавлавӣ, Ҷомӣ, Биноӣ, Ҳилолӣ ва ҳудаш) дар ҳавзаҳои иҷроии Ҳирот, Бухоро, Марв, Самарқанд назираҳои зиёду ҳунарии мусикиро рӯи сахна овардаанд. Марди қаноатпешаю ориф, шоир буда, ғазалу рубоӣ, соққиномаҳои рангин сурудааст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468; Муҳит-ат-таворих, Р:853, ИВАН Уз.ССР; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Мир (с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. тахм. 1507-1508, Ҳирот), сароянда, мусикидон, оҳангсоз ва шоир. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодӣ иҷроии Ҳ.М. дар замони салтанати Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) қараён гирифта, аз мутрибони боҳунари ҳавзаи иҷроии Ҳирот буд. Зани Ҳусайн Бойқаро Ҳадичабегим ба ҳунари иҷроии Ҳ.М. дилбастагии зиёд дошта ва «Савти маро чун ту париваш инчунин бояд» (ба зарби мақоми «Наво») назди аҳли созу овоз хеле шӯҳрат дошта, назираҳои мусикиро рӯи сахна овардааст. «Амали оташи дил» (ба усули мақоми «Рост»), ки дар ҳамовозии Устод Кучаки Ной тасниф ва иҷро шуда, дар доираи ҳунарии Ҳирот, Бухоро, Марв, Самарқанд низ назираҳои зиёди гуногунмавзӯро рӯи сахна меорад. Ҳ.М. бо Ҷомӣ, Навоӣ, Ҳилолӣ, махсусан Биноӣ ҳамкориҳои эҷодӣ дошта, дар заминаи ашъори ӯ дар шаклу анвои «амал», «қавл», «кор», «рехта», «савт» таснифоти ҷолибу ҳунари сохтааст. Шеърро ҳам (ғазал, соқинома, рубоӣ) бисёр мавзуну мусикӣ месурудааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Маҷхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Ҳофизӣ Мирзо (маҷхур ба Мирзо Қорӣ Раҳимов, с.тав. 1907, ш.Исфара, с.ваф. 1945, Исфара), сароянда, мутриб-таронасоз, намоёнҳои соҳибҳунари ҳавзаи иҷроии Исфара. Ба мусиқӣ аз ово-

ни хурдсолӣ ворид шуда, дар иҷроии «Ашӯлаи қалон», «Нақш», анъаноти иҷроӣ эҷодии водии Фарғона қамол ёфт ва шоҳаҳои «савт», «наср» – «Шашмақом»-ро хеле хуб ҳифз ва иҷро менамуд. Дар иҷроии силсилаи сурудҳои маҷзабӣ (наът, марсия) маҳорати баланд дошта, дар иҷроии силсила-сурудҳои қалон бо Ҳофизӣ Раҳматзода ҳамкорӣ ва ҳамсароӣ менамуд. Овози марғулии муассир дошт ва бо лақаби «Зангӯла» маҷхур буд. Дар мақомҳои сабки Зебопарӣ, Ҳофизӣ Умарро идома додааст.

Ад.: Тадж. музыка, Душ., 2003; Баёзи Умар Ҳофиз, Хучанд-Исфара, 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Ҳофизӣ Мираки Бухороӣ (с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф. тахм. 1598-99, Ҳирот), сароянда, навозанда, мусикидон, шоир, хаттот. Фаъолият, зиндагии Ҳ.М. дар Бухоро, Ҳирот, Марв сурат гирифта, қамолоти ҳунариаш асосан дар Бухоро қараён ёфта, асосҳои амалию назарии созу овоз, шеър ва ҳунари бадеиро дар зодгоҳаш андӯхтааст. Ҳ.М. муддати чанд сарпарастии нақорахонаи Султон Ҳусайн Бойқаро (1470-1506) ба ӯҳда дошт ва дар тарбияи ромишгарон саҳми устодӣ дорад. Барои Ҳадичабегим (зани Ҳусайн Бойқаро) дар шаклҳои шеърӣ мусиқии «савт», «амал», «қавл», «нақш» асарҳо офарида, аз ҷумла «Амали Бегим», «Нақши ситораи паррон», «Қавли оташи дил» дар ҳаёти маданияи Ҳирот таҳаввулотӣ назирасароиро тақвият бахшид. Ҳ.М. дар усулҳои «Шодӣна», «Ҳоразмӣ» барои нақорахона таснифоти «Амали Мирак», «Сарбанди нақора», «Нақши Мирак», «Чанбари нақора», «Савти нақора» ва ғ.-ро офаридааст. Шеърро (ғазал, рубоӣ) некӯ меғуфтааст.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Муҳиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Мирғазалӣ (с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. тахм. 1528, Ҳирот-Бухоро), сароянда, навозанда, мусанниф (оҳангсоз-таронасаро). Зиндагӣ ва фаъолияти ҳунарии Ҳ.М. дар Ҳирот, Бухоро, Марв гузашта, мусиқӣ, шеър ва дигар анвои эҷодӣ бадеиро дар зодгоҳаш омӯхта, асосҳои амалии сознавозӣ, овозхониро аз Ҳофизӣ Басир, Ҳофизӣ Дарвеш, Ҳофизӣ Маҳмуди Қонунӣ андӯхтааст. Муддати тӯлонӣ дар хидмати Султон Ҳусайни Бойқаро (1470-1506), Бадеуз-

замон (1506-1507) буд, аз хунарамандони дӯстдоштаи зани Бойқаро Ҳадичабегим ва барои ин хонум таснифоти зиёде ҳам сохтааст. Аз ҷумла, «Савти гулӯзор», «Амали паривашон» (ба усули мақомҳои «Наво», «Рост», дар мизони зарби «Шодӣна», ба ғазалҳои Ҳилолӣ) дар доираҳои хунарии Ҳирот ва берун аз он шӯҳрат доштаанд. Ҳ.М. дар шакли анвои мусиқии «қавл», «нақш», «савт», «сунбулӣ», «рехта» ба ашъори Биноӣ, Навоӣ, Ҳилолӣ, Котибӣ, Восифӣ таснифоти гунгунмавзӯ сохта ва устодонаш Ҳофизӣ Басир, Ҳофизӣ Ғиёсуддин тазминҳо сохтаанд. Охири умр ба сабаби нооромии вазъи сиёсии Ҳирот ба Бухоро омадааст.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.СС; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Муҳиту-т-тавориҳ, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Ҳофизӣ Мутрибии Қазвинӣ (с.тав.1580, Қазвин, с.ваф. 1628-29, Қазвин), сароянда, оҳангсоз, навозанда ва шоир. Фаъолияти эҷодӣ ва зиндагии М. дар замони салтанати шоҳ Аббос (1618-1660) гузаштааст. Дар санъати шеър, мусиқӣ истеъдоди хуб дошта, шогирди Мавлоно Фурӯғии Аттори Қазвинист. Ҳ.М. «марде буд ба камоли ҳусн ва бағоят хуш меҳонд ва имрӯза дар таснифи мусиқӣ ҳеҷ кас ба мартабаи ӯ нест, магар якдӯе, ки ишонро назир нест». Дар шакли анвои шеърию мусиқии «савт», «амал», «пешрав», «қавл», «рехта», «кор» ба усули мақомҳои «Рост», «Ҳусайнӣ», «Раҳовӣ», «Наво», «Бузург» таснифоти ҷолибу хунари сохтааст. «Амали Мутрибӣ», «Савти дилангез», «Рехтаи хоҷагон» дар ҳавзаҳои иҷроии Қазвину Табреш, Исфаҳон, Машҳад, Марв, Ҳирот шӯҳрати зиёд касб карда, устодони созу овоз ҷавобия, назираҳои зиёди мусиқӣ тасниф намудаанд. Табъи баланди шоирӣ дошт, ғазалу рубоӣ, соқиномаро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Насрободӣ, Тазкираи Насрободӣ, Техрон, 1346; Нафисӣ С. Таърихи назму наср..., Техрон, 1334; Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Тазкираи Майхона, Техрон, 1340; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Ҳофизӣ Муқим (с.тав. номаълум, Машҳад, с.ваф. 1599-1600, Машҳад), сароянда, мусикидон, оҳангсоз, шоир. Фаъолият ва зиндагии Ҳ.М. дар Машҳад, Исфаҳон, Ҳирот гузашта, мусиқӣ, шеър ва хунароҳои бадеиро (хаттотӣ, заркӯбӣ) дар зодгоҳаш омӯхтааст. Дар шакли анвои шеърию мусиқии

«савт», «амал», «қавл», «рехта», «нақш» таснифоти рангин ба зарбу усули мақомҳои «Исфаҳон», «Бузург», «Наво», «Рост» сохтааст. Ҳ.М. табъи баланди шоирӣ дошт ва бо таҳаллуסי «Эҳсон» ғазалу рубоӣ, маснавӣ, соқиномаҳо суруда ва байти зерин гувоҳи суҳангустари замон будани ӯст:

*Фиреби тарбияти бобгон махур, эй гул,
Ки об агар диҳад аз ту гулоб меҳаҳад.
Пайдост дурангӣ зи қумоши суҳани ту,*

Барги гули раъност забон дар даҳани ту. Ҳ.М. хунаро ва истеъдоди нотакрори иҷроӣ дошта «дар ин ду-се қарн монанди ӯ замзамасозии қадам дар доираи нағмасароӣ наниҳода буд». Сабки иҷроии Ҳ.М. дар ҳавзаҳои иҷроии Машҳад, Исфаҳон таҳаввулотӣ нави иҷроиро падида овардааст.

Ад.: Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Насрободӣ, Тазкираи Насрободӣ, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Ҳофизӣ Номӣ (Имоуддини Маҳмуд, с.тав.1547, Шероз, с.ваф.1602, Табреш), сароянда, оҳангсоз, мусикидон ва шоир. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Ҳ.Н. дар Шероз, Машҳад ва Табреш ҷараён гирифта, дар шеърӯ шоирӣ, созу овоз «илми адвор ва мусикиро хуб медонист, дар фанни мусиқӣ аз мусикидонони замон даргузашта, ба воситаи овози хуш ва нағмоти дилкаше, ки дорад метавон гуфт дар зерин гунбади даввор мислу монанд надорад...» Ҳ.Н. дар шакли анвои шеърию мусиқии «савт», «қавл», «амал», «рехта», «нақш» ва ғ. таснифоти рангин дар заминаи навоҳои мақому шӯъбаҳо («Рост», «Наво», «Ҳусайнӣ», «Дугоҳ», «Чанбар», «Зобулӣ») сохта, устодони созу овози Шероз, Машҳад ва Табреш назираҳои мусиқӣ сурудаанд. Дар хунари сознавозӣ, таснифсозӣ «агар Борбад дар замони ӯ будӣ, чун гесӯи чанг дар пояш афтодӣ, барбатосо гӯшмоли таълими вай хӯрдӣ ва монанди даф ҳалқаи итоаташ дар гӯш кашидӣ». Ҳ.Н. шогирдону пайравони зиёде дошт, ғазалу рубоӣ, маснавӣ ва соқиномаро дар ғояти устодӣ сурудааст.

Ад.: Насрободӣ, Тазкираи Насрободӣ, Техрон, 1346; Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Тақии Кошӣ, Хулосату-л-ашъор; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Ҳофизӣ Паноҳӣ (с.тав. номаълум, Турбат, с.ваф. тахм. 1516-18, Турбат), хонанда, мусикидон, оҳангсоз-таронасаро, фаъолиятш дар зод-

Ҳофизӣ Номӣ

гоҳаш, Ҳирот гузашта, охири умр ба Турбат баргашт. Мусиқӣ, шеърро дар зодгоҳаш фаро гирифта, барои такмили ҳунар ба Ҳирот рафта, назди Ғулом Шодӣ, Ҳофизӣ Басир, Ҳофизӣ Меросӣ ва диг. дарси маҳорат омӯхт. Ҳ.П. дар доираҳои ҳунарии Ҳирот бо санъати баланди иҷроияш шӯҳрати зиёд дошта, дар маҷлиси созу овози Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) ҳунарнамоӣ менамуд. Навоӣ ва диг. ба ҳунари иҷроии Ҳ.П. арҷ мегузоштанд ва дар иҷрои «савт», «амал», «қавл», «навбат» ихтирооти тозаӣ ҳунари намуда, ба ашъори Навоӣ, Ҳилолӣ, Котибӣ, Ҳочуи Кирмонӣ дар усули мақомҳои «Рост», «Ҳусайнӣ», «Наво» таснифоти рангин сохтааст. Ҳ.П. ба сабаби нооромии вазъи сиёсӣ аз нав ба зодгоҳаш бармегардад.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Ҳофизӣ Раҳматхоча (Раҳматхочаи Эшон, с.тав. 1890-95, ш.Исфара, с.ваф.1945, Исфара), аз намояндаи соҳибҳунари ҳавзаӣ иҷроии Исфара, водии Фарғона. Дар иҷрои шоҳаҳои «савт», «талкин», «наср» («Шашмақом»), сурудҳои устодонаи мардумии ҳавзаӣ Исфара, водии Фарғона тозақориҳои ҳунари намудааст. Ҳ.Р. дар рушд ва барҷоияти анъанаҳои иҷроӣ «Ашӯлаи калон», «Нақш»-и водии Фарғона қору суботи ҳунари ба ҳарч дода, дар тарбия ва камолоти иҷроӣ эҷодии Иброҳимҷон Норматов саҳми устодӣ дорад.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2003, Тадж. музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Ҳофизӣ Рӯҳии Танбӯрӣ (машҳур ба Ҳофизӣ Танбӯрай, с.тав.номаълум, Ҳирот, с.ваф.1532-33, Самарқанд), сароянда, оҳангсоз, мусикидон ва танбӯрӣ. Зиндагӣ ва фаъолияти Ҳ.Р. дар Ҳирот, Самарқанд қараён гирифтааст. Ҳ.Р. мусикиро назди Ҳоча Садр, Ҳофизӣ Басир, Ҳофизӣ Меросӣ, Амир Халили Хонанда омӯхта, дар иҷроӣ «савт», «қавл», «нақш», «амал» маҳорати баланди иҷроӣ дошта, унси маҷлиси Султон Ҳусайн Бойқаро (1470-1506) ва Ҳадичабегим буда, барои онҳо таснифоти рангине сохта, «Нақши базми ишқ»:

*Ёрон, ки ба базми ишқи дамсози туанд,
Фарёдкунон зи ишваву нози туанд,
Барҳезу бие ҷониби ёрон, ки ҳама,
Дида ба раҳу гӯш ба овози туанд.*

Дар ҳавзаӣ иҷроии Ҳирот шӯҳрати зиёд дошта, хонандагони машҳур Ҳофиз Амирхалили Хонанда, Ҳофиз Ҳочаи Хонанда назираҳои ҷолиб эҷод кардаанд. Таснифоти Ҳ.Р. «Амали базмор», «Нақши ситора», «Қавли шоҳу дарвеш», «Савти оташи ишқ» (ба усули мақомҳои «Наво», «Рост», «Зерафкан») дар доираҳои ҳунарии Ҳироту Самарқанд, Бухоро, Марв маъмулу дар санъати назирасароии мусиқӣ таҳаввулоти эҷодии навине овардааст. Ҳ.Р. охири умр ба сабаби вазъи нооромии Ҳирот (хуруҷи Сафавиён) ба Мовароуннаҳр (Самарқанд) муҳоҷират менамояд.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Ҳофизӣ Собир (с.тав.номаълум, Хуросон, с.ваф. тахм. 1599-60, Табрез), хонанда, оҳангсоз, мусикидон ва шоир. Қараёни ҳаёт ва фаъолияти ҳунарии Ҳ.С. дар ҳавзаӣ ҳунарии Табрези замони Сафавиён (1502-1736) сурат гирифтааст. Дар санъати сознавозӣ, овозхонӣ сабки хос дошта, дар маҷлисиҳои ташрифотии Таҳмосб бо барномаҳои махсус ҳунарнамоӣ мекард. Дар шаклу анвои шеърию мусиқии «савт», «нақш», «амал», «кор», «рехта», «қавл», таснифоти «Амали сабурӣ», «Нақши дилангез», «Пешрави шоҳӣ», «Қавли орифи мастона» (ба усули мақомҳои «Наво», «Рост», «Бузург», «Ироқ») дар ҳавзаӣ иҷроии Табрез ва берун аз он таҳаввулоти навине дар назирасароии мусиқӣ овардааст. Ҳ.С. дар маҷлиси ташрифотии ба шарафи Ҳумоюн (1530-1556) ороштаи шоҳ Таҳмосб дар усули «Ҳумоюн» таснифи тозаёро иҷро менамояд, ки матнашро низ ҳудаш сохта:

*Ҳумоюнқишварӣ, к-он арсаро шоҳе чунин бошад,
Муборакманзилӣ, к-он хонаро моҳе чунин бошад.
Зи ранҷу роҳати гетӣ маранҷон дил бишав хуррам,
Ки авзои қаҳон гоҳе чунон гоҳе чунин бошад.*

Ҳумоюн аз шунидани ин тасниф ба вачд омада, камарбандашро ба Ҳ.С. тақдим намуда: «бесомонии ман дар ин мавқеъ узрҳои ман аст». Ҳ.С. шоири хашсалика ҳам буда ва ғазалро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Поризӣ, Нои ҳафтбанд, Техрон, 1358; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Ҳофизӣ Солеҳи Сеторӣ (с.тав.номаълум, Бухоро, с.ваф.1637-38, Бухоро), сароянда, оҳангсоз,

музикдон ва шоир. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодию иҷроии Ҳ.С. дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухорою Марв, Самарқанд чараён гирифта, музикро ибтидо аз падараш, сипас назди Мираки Маҷрӯҳ Бухороӣ, Мирзоалии Чангӣ омӯхтааст. Дар ҳунари иҷроӣ ба сабки эҷодию иҷроии мактаби ҳунарии Бухоро така намуда, дар шаклу анвои шеърӣ музикӣ «амал», «савт», «куллиёт», «қавл», «нақш», «рехта» ба ашъори Кавкабии Бухороӣ, Абдурахмони Мушфиқӣ, Хоҷа Исмат, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ таснифоти гуногунмавзӯ ба усули мақомҳои «Рост», «Наво», «Ҳусайнӣ», «Ироқ» сохтааст. Махсусан «Амали сетор», «Нақши гулрух», «Навбати дилреш», «Савти Солах», «Қавли хочагон» ва ғ. назди аҳли созу наво, адаб шӯхрати зиёд касб карда, бисёр устодони замон назираҳои музикӣ гуфтаанд. Ҳ.С. таъби хуби шеърӣ дошт ва бо таҳаллуси «Сеторӣ» ғазал, рубоӣ, сокиномаҳои мавзун гуфтааст.

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Муҳиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Нузҳату-л-қулуб, Р:9264, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Султоналӣ (машҳур ба Султоналии Савтӣ, с.тав.номаълум, Турбати Чам, с.ваф.тахм.1528, Турбат), сароянда, навозанда, оҳангсоз-таронасаро. Зиндагӣ, фаъолияти эҷодию иҷроии Ҳ.С. дар ҳавзаҳои эҷодию иҷроии Ҳироту Самарқанд, Марв, Турбати Чам гузашта, музикӣ, шеърро аз падараш, ки устои ҳунари амалии бадеӣ буд, омӯхтааст. Дар иҷроии «савт», «амал», «қавл», «нақш», «нодираи замон ва дар созу овоз мардумро дар доираи ҳайрат афкандӣ», муддати зиёд дар борҳои Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) хидмат намуда, барои Хадичабеғим «Амали шафақ», «Савти моҳрӯ», «Қавли самоӣ дарвеш» сохтааст. Ҳ.С. ба иллати бадшавии вазъи сиёсӣ ба Машҳад омада, муддате дар деҳи Кӯҳсӯ зиста, баъд ба Турбати Чам бармегардад. Бинобар ба тавсифи манобеи хаттӣ Ҳ.С. дар санъати бадоҳа ва таъзия «беназири замон будӣ, ҳар оҳангу овоз ва мақом ва шӯба ва савту нақш, амалу қавл, ки гуфтандӣ коре дар «бадеҳа» барбасти, ки устодони ин фанро дар доираи ҳайрат афкандӣ». Шеърро некӯ (ғазал, сокинома, рубоӣ) хубу мавзун мегуфтааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Муҳиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи музикӣ, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Машҳун Ҳ. Таърихи музикӣ Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Нафоису-л-муассир, Р:848, ИВАН Уз.ССР.

Ҳофизӣ Турбатӣ (с.тав. 1495-98, Турбат, с.ваф.1578-79, Турбат), хонанда, оҳангсоз, музикдон, шоир. Зиндагӣ, омӯзиш ва фаъолияти Ҳ.Т. асосан дар зодгоҳаш сураи гирифтааст. Санъати музикӣ, шеър, ҳунари бадеиро (хаттотӣ, чадвалкашӣ) назди падару хешовандонаш, ки аҳли ҳунари адаб будаанд, омӯхтааст. Ҳ.Т. барои такмили дониш, омӯзиши музикӣ ба шаҳрҳои Рай, Марв, Бухоро, Самарқанду Ҳирот сафар намуда, аз устодони созу овоз асосҳои амалию назарии музикӣ, шеърро амиқтар меомӯзад. Дар шаклу анвои шеърӣ музикӣ «амал», «савт», «қавл», «рехта», «нақш» таснифоти рангин эҷод намуда, аз ҷумла «Савти Турбатӣ», «Амали Турбатӣ», «Қавли хочаи Турбат», «Пешрави соҳибдилон», «Сачӣ равон», «Рехтаи Зобулӣ» (ба усули мақомҳои «Рост», «Бузург», «Кучак», «Ҳусайнӣ») назди устодони созу овоз, адаб шӯхрати зиёд доштаанд. Дар қисса ва марсияҳои, наъту равза ҳам соҳибҳунари замон буда, ғазалу рубоӣ, сокиномаро дар ғояти равонӣ месурудааст. Ҳ.Т. ба манзумаҳои музикӣ Кавкабии Бухороӣ назираҳои ҷолиб нигоштааст.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи музикӣ, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Машҳун Ҳ. Таърихи музикӣ Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Убаҳӣ (Мавлоно Саидҳусайнхоҷаи Убаҳӣ, с.тав.тахм.1508-09, Убаҳ, с.ваф.тахм.1594-96, Бухоро), сароянда, оҳангсоз, музикдон, шоир, хаттот. Зиндагӣ ва эҷодиёти Ҳ.У. дар Ҳирот, Марв ва Бухоро чараён гирифта, музикӣ, шеър ва хаттотиро дар зодгоҳаш аз падараш омӯхтааст. Дар санъати музикӣ, наққошӣ, хаттотӣ машқ намуда, дар ин ҳунаро машҳур гардид. Ҳ.У. дар шаклу анвои «савт», «қавл», «амал», «куллиёт», «нақш» қорҳои зиёди ҳунари намуда, санъати овозхониро назди устод Ҳофизӣ Сиёҳча, Устод Шохмуҳаммади Хонанда фаро мегирад. Таркиботи «Дувоздаҳмақом»-ро пурра медонист ва иҷро менамуд. Ҳ.У. ду «миаттайн», се «куллиёт», «Савти Убаҳӣ», «Назми Сегоҳ», «Пешрави созгорӣ», «Амали гулзор» ва ғ. сохта, устодони созу овоз назираҳои марғуб сохтаанд. Ҳ.У. охири умр ба Бухоро омад ва он ҷо даргузашта, шеърро (ғазал, рубоӣ, сокинома) дар ғояти устодӣ месуруд.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468; Машҳун Ҳ. Таърихи музикӣ Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Раҷабов А. Афкори музикӣ тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофиз Ҳочаи Гӯянда (машҳур ба Ҳочаи Гӯянда, с.тав.номаълум, Ҳирот, с.ваф.тахм. 1532-33, Бухоро), сароянда, оҳангсоз-таронасаро. Зиндагӣ, фаъолияти Ҳ.Х. дар Ҳироту Бухоро, Марв чараён гирифта, созу овозро назди Ҳофизӣ Меросӣ, Ҳоча Абдуллоҳи Садр, Ҳофизӣ Басир омӯхтааст. Ҳ.Х. дар иҷрои осори ҳамосӣ, таърихӣ, ирфонӣ (достон, қисса, маснавихонӣ) бештар ном бароварда, дар шаклҳои шеърӣ мусиқии «савт», «амал», «навбат», «қавл», «тарона», «соқинома» таснифоти гуногунмавзӯ сурудааст. Ҳ.Х. муддати зиёд дар дастаҳои хунарии Хусайн Бойқаро (1470-1506) хидмат намуда, аз наздикону узви маҷлиси шеър мусиқӣ буда, барои Ҳадичабегим (зани Хусайн Бойқаро) «Нақши дилбари ман», «Савти ҳилол», «Амали ситораҳо»-ро ба ғазалиёти Ҳилолӣ, Котибӣ сохта, дар доираҳои эҷодии иҷроии Ҳирот, Самарқанд, Марв, Бухоро устодони созу овоз назираҳои рангин сохтаанд. Ҳ.Х. дар санъати таъзияҳои «беназиру бе бадали рӯзгор буда, овозаш пардаи ҳафт гунбад дарида».

Ҳ.Х. охири умр ба сабаби номуназзамии вазъи сиёсии Хуросон ба Мовароуннаҳр (Самарқанд, Бухоро) ҳичрат менамояд.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъ-л-вақоеъ, М., 1961; Мухиту-т-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Ҳофиз Ҳоча Шамсуддин Муҳаммад (машҳур ба Ҳофизӣ Шерозӣ, с.тав.1325, Шероз, с.ваф.1389, Шероз), шоири номвар, аз хифзқунанда ва иҷроқунандаи ҷаҳордаҳ навъи сурудани Қуръон. Зиндагӣ ва фаъолияти Ҳ. дар замони салтанати Абӯисҳоқи Инҷу (1341-1353), Муборизуддин (1353), салтанати Оли Музаффар (1314-1393), ғорату лашкаркашиҳои Темури Ланг, махсусан ба Шероз (1387) рост омадааст. Ҳ. аз бузургтарин ғазалсаро дар таърихи адабиёти форс-тоҷик буда, ашъори рангини ӯ дар масири таърих манбаи илҳому эҷоди сарояндагону оҳангсозони ҳар давраи замон гардида. Дар заминаи ғазалу рубоӣ, соқиномаҳои дар жанру шакл, анвои мусиқии «савт», «амал», «қавл», «тарона», «суруд», «нақш», «рехта» ва ғ. тасниф намудаанд. Мероси Ҳ. дар рушди санъати мақом ва мақомхонӣ, «Дувоздаҳмақом», «Шашмақом», «Ҳафтдастгоҳ»-и эронӣ нақши муассир дорад. Сарояндагону мусаннифон ба шеърӣ рубобии ӯ беш аз беш таваҷҷӯҳ намуда, мусаннифу таҳиягарони баёзҳои мусиқӣ («Шашмақом») ба ашъори Ҳ. бештар рӯ оварда, тавассути ғазалу соқиномаҳои

дар кашфи сиру асрори ниҳони бадеию зебоишиносии мақомҳо комёб шудаанд. Дар баёзу рисолаҳои «Шашмақом», ки дар ҳавзаҳои хунарии Бухорою Самарқанд дар садаҳои 18-19 ва ибтидои асри 20 таълифу таҳия шудаанд, мусаннифон дар назми хуниёии Ҳофиз олами зебоиманишии созу овози асилу мондагорро дарёфтаанд.

Ад.: Ҳофиз ва мусиқӣ, Душ., 1975; Ҳусейналии Маллоҳ, Ҳофиз ва мусиқӣ, Техрон, 1363; Шашмақом, Р:8827-11, ИВАН Уз.ССР; Абёти Шашмақом, Р:3059-IV, ИВАН Уз.ССР; Таронаҳои Шашмақом, Р:1197-V, ИВАН Уз.ССР; Ашъори Шашмақом, Р:302-VI, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:3920-1, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:5734-1, ИВАН Уз.ССР; Мусоҳобаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмақом, Р:7074, ИВАН Уз.ССР; Абёти Дувоздаҳмақом, Р:4544-VII, ИВАН Уз.ССР.

Ҳофизӣ Ҳугара (с.тав.номаълум, Табрез, с.ваф.тахм.1640, Табрез), сароянда, оҳангсоз, мусикидон. Фаъолият ва зиндагии Ҳ.Х. дар Табрез гузашта, асосҳои шеър мусикиро дар зодгоҳаш омӯхтааст. Дар сознавонӣ, овозхонӣ сабки хос дошта, назди аҳли созу овоз ӯ бо номи «Чаргар» (яъне хуниёгар) машҳур буда, дар шеър (ҳаҷвия) бо тахаллуси «Фироқӣ» шӯҳрат дошт. Муддате дар дарбори шоҳ Аббоси аввал (1587-1629) ба сифати мутрибу шоир хидмат намудааст. Ҳ.Х. дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «савт», «амал», «қавл», «рехта» таснифоти рангин сохта, силсилаеро ба шоҳ Аббос тақдим намудааст. Ҳ.Х. баробари қобилияти хуби шоирӣ доштан, бештар дар заминаи ашъори Мавлоно, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҳоҷи Қирмонӣ ва диг. таснифоти мусиқӣ месохт. Таснифоти ӯ «Савти Хӯгара», «Қор ба усули Наво», «Кулӣёт ба Рост» (назира ба Кавкабии Бухорӣ), «Қавли хоҷагони Табрез», «Амали қиёмат» ва ғ. дар ҳавзаи иҷроии Табрез шӯҳрати зиёд доштанд. Охири умр овозаш гирифт, бештар ҳаҷвияҳо месурӯд.

Ад.: Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1338; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Ҳасаналӣ (с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф. тахм.1627-29, Бухоро), сароянда, мусикидон ва шоир. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодӣ дар аҳди Аштархониён (1599-1753) чараён гирифта, таҳсили мусиқӣ, шеърро назди устодони хунараи адаби Бухоро, Марв, Самарқанд фаро мегирад.

Муддате дар боргоҳи Абдулмӯъмин (1598), Пирмуҳаммадхони Шайбонӣ (1598-1599) хидмат карда, баъдтар ба сифати мутриб дар дарбори Валимуҳаммад (1605-1611), Имомқулихони Аштархонӣ (1611-1643) ҳунарнамоӣ намудааст. Ҳ.Ҳ. аз бузургтарин равзагон, марсияхони ҳавзаи иҷроии Бухорои асри аштархонист. Дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «савт», «кор», «қавл», «рехта», «амал», «нақш», «қуллӣёт» ба усули мақомҳои «Рост», «Раҳовӣ», «Ҳусайнӣ», «Кучак» таснифоти «Амали ситора», «Нақши моҳи хубон», «Қавли зулфи сияҳат офати чон аст», «Савти моҳи хубон» ва ғ. дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухоро, Самарқанду Марв шӯҳрати зиёд доштаанд Ҳ.Ҳ. таъби хуби шоирӣ дошт ва бо таҳаллуси «Ошуфта» ғазалу рубой, соқиномаҳои сурудааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005-1, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Ҳошими Қазвинӣ (с.тав.1588-89, Қазвин, с.ваф. 1644-45, Исфохон), хонанда, мусиқидон, оҳангсоз-таснифсоз. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Ҳ.Ҳ. дар замони салтанати Иброҳим Мирзои Сафавӣ (1568-1606), шоҳ Аббоси аввал (1587-1629) чараён гирифта, дар шеърӯ мусиқӣ, сарояндагӣ «ағарчи дар он замон дар чанаби дигарон набуд ва зиёд шӯҳрате надошт, аммо дар авохир тараққӣ намуд ва шӯълаи овозаш забона бар фалак мекашид». Ҳ.Ҳ. дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «савт», «кор», «қавл», «рехта», «нақш» таснифоти зиёде сохта, махсусан «Амали гулу булбул», «Нақши орази хубон», «Савти ману парвона» (ба усули мақомҳои «Рост», «Ироқ», «Наво») шӯҳрат ёфта, мусиқидонони замони Сафавӣ тазминҳои гуногунмавзӯ сохта ва сурудаанд. Дар санъати шеърӯ шоирӣ ҳам завқи баланд дошта, ғазалу рубой, соқинома, маснавиро некӯ мегуфтааст.

Ад.: Насрободӣ, Тазиқраи Насрободӣ, Техрон, 1346; Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламҳои Аббосӣ, Техрон, 1338.

Ҳофизӣ Ҳочӣ Муҳаммад (с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф.таҳм.1537-40, Ҳирот), хонанда, оҳангсоз ва мусиқидон. Санъати мусиқиро дар зодгоҳаш фаро гирифта, зиндагӣ ва эҷодиёти Ҳ.Ҳ. дар ҳавзаҳои иҷроии Ҳирот, Сабзавор, Машҳад

сурат мегирад. Ҳ.Ҳ. аз шогирдони соҳибҳунари Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ буда, баробари ин дар ҳунари хаттотӣ, ҷавдвалкашию ҳалқорӣ, зарқӯбӣ маҳорати баланд дошта, девони Ҷомӣ, Навоӣ, Ҳочӣ Кирмониро китобату ороиш додааст. Дар санъати қиссаҳои наът ва мадҳия «бе-назири рӯзгор ва нобиғаи замон» будааст. Дар шаклу анвои «савт», «амал», «қуллӣёт», «қавл», «нақш», «кор» таснифоти мавзун «дар сафҳаи рӯзгор аз ӯ боқист». Таснифоти Ҳ.Ҳ. «Пешрави сисилабанду силсиламӯ», «Амали оташи дил», «Савти ду сунбулӣ», «Кор ба усули Рост», «Нақши моҳпайкар» ва ғ. дар ҳавзаҳои иҷроии Ҳирот, Марв, Бухоро назди устодон шӯҳрати зиёд касб намудаанд. Шеърро хуб мегуфтааст (ғазалу рубоӣҳои мавзун).

Ад.: Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468; Муҳит-ат-таворих, Р:836, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Чароғдон (с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. таҳм. 1657-60, Бухоро), сароянда, оҳангсоз, мусиқидон ва шоир. Зиндагӣ ва эҷодиёти ӯ дар шаҳрҳои Ҳирот, Бухоро, Самарқанд, Марв сурат гирифта, ибтидо санъати мусиқӣ ва шеърро аз падараш омӯхтааст. Ҳ.Ч. аз ҳофизони машҳури наътхону қиссасаро буда, «варо дар ғӯяндагӣ ва қиссаҳои таъби болида, сомеъаи нотакрор», дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «амал», «қавл», «рехта», «нақш» ихтирооти зиёд дошта, дар ҳунари овозхонӣ аз мубаллиғони Устод Шодӣ, Ҳофизӣ Басир будааст. Муддате дар боргоҳи Имомқулихон (1611-1643) қиссаҳои, ғӯяндагӣ намуда, таснифоташ «Амали шоҳзамонӣ», «Қавли мурассаъи Чароғдон», «Савти хиромон», «Нақши оламтоб» (ба усули мақомҳои «Рост», «Исфохон», «Ҳичозӣ») дар доираҳои ҳунарии Ҳирот, Бухорою Марв шӯҳрати зиёд дошта, устодон назирҳои рангин, ҷавобияҳои ҷолибу ҳунари эҷод кардаанд. Таъби хуби шоирӣ дошт ва ғазалу рубой, соқиномаҳои гуногунмавзӯ сурудааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Чиркин (с.тав.номаълум, Табрез, с.ваф.таҳм.1543, Табрез), сароянда, оҳангсоз, мадҳ ва ҳаҷвисаро. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодӣ

Хофиз Чарогдон

ичроии Ҳ.Ч. дар Табрёзу Хуросон чараён гирифта, дар доираҳои ҳунари бо иҷрою эҷоди «савт», «амал», «қавл», «рехта», «нақш»-ҳои гуногунмавзӯяш шӯҳрат доштааст. Дар санъати равза, қиссаҳои, наъту марсия «устоди замон ва соҳиби сабки хос» буда, муддати зиёд дар боргоҳи шоҳ Султон Ҳусайн (1528-1557) хидмат намудааст. Таснифоти ӯ «Амали шикаста», «Қавли орифу маҳбуба», «Савти хомӯшон», «Рехтаи Табрёз», «Нақши дилдодагон» (ба усули мақомҳои «Рост», «Ироқ», «Наво», «Ҳусайнӣ») назди устодони мусиқии ҳавзаҳои иҷроии Табрёз, Хуросон шӯҳрати зиёд дошт ва дар иртибот ба ин таснифоти Ҳ.Ч. назараҳои мусиқӣ эҷод намудаанд. Ҳ.Ч. чанд мадҳияи мусиқӣ барои шоҳ Султон Ҳусайни Сафавӣ низ навиштааст. Шеърро хуб (қасида, рубой, ғазал) меғуфтааст.

Ад.: Сомӣ, Тӯхфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1338; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Хофиз Чалочили Бохарзӣ (с.тав.номаълум, Бохарз, с.ваф. 1657, Ҳирот), сароянда, оҳангсоз, мусикидон, шоир. Мусиқӣ, шеър, ҳунароҳои бадеиро (хаттотӣ, наққошӣ) дар Ҳирот фаро гирифт. Аз сароянда, оҳангсоз ва мусикидонони Сафавӣ (1606-1607) ва шоҳ Аббоси аввал (1587-1629) буда, «хонандагӣ ва гӯяндагиро ҳам карда ва дар ҳарду шева мартабаи камол дошт». Новобаста аз ин ки аҳли суннат буд, дар дарбори Сафавӣ энтибори шоиста дошта, дар дастгоҳи шоҳ Исмоили дувум ба мартабаи давлатӣ ҳам комёб гардид. Дар дарбори шоҳ Аббоси аввал ба дараҷаи хонандаи аввал расид. Дар шакли анвои шеърию мусиқии «савт», «қавл», «амал», «нақш», «рехта», «сачъ» таснифоти рангин сохта, махсусан «Пешрави Ироқ» (дар усули «Даври шоҳӣ»), «Пешрави Ҳичоз» (бар усули «Мухаммас»), «Нақши Рост», «Амали Сегоҳ», «Кори мастона» (бар усули «Шодиёна») ва ғ. дар ҳавзаҳои иҷроии Ҳирот, Қазвин, Исфохон, Табрёз шӯҳрати зиёд доштаанд. Шогирдони зиёдеро тарбия намуда, дар шакли анвои шеърӣ ашъори рангин сохта, ғазалро некӯ меғуфт:

*Эй хушо доираи домани саҳро, ки дар ӯ,
Ҳар замон ҳамчу Чалочил ба ғигон ояд чал.*

Ва назди аҳли шеър марғубу писандида будаанд.

Ад.: Сомӣ, Тӯхфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1338; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон,

ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Хофиз Чомӣ (Мавлоно Алишоҳи Чомӣ, с.тав.номаълум, Хуросон, с.ваф. тахм.1650, Табрёз), сароянда, оҳангсоз, мусикидон, шоир. Фаъолияти зиндагии Ҳ.Ч. дар замони Сафавӣ (Исфохон, Табрёз) сурат гирифта, санъати мусиқӣ, ҳунароҳои бадеиро аз падараш меомӯзад. Дар санъати созу овоз, шеър аз номвартарин ҳунардони дарбори шоҳ Аббоси аввал (1587-1629) махсус шуда, шоҳ ба истеъдод, осори ӯ эҳтироми зиёд дошт. Дар ҳунари равзаконӣ, таъзия ва наът «нобиға ва нодираи рӯзгор» буда, дар шакли анвои шеърию мусиқии «савт», «рехта», «навбат», «қавл» ба усули мақомҳои «Зерафқанд», «Наво», «Ҳусайнӣ» таснифоти рангин сохта, дар ҳавзаҳои иҷроии Исфохон, Машҳад, Табрёз, Хуросон шӯҳрати зиёд доштаанд. Ҳ.Ч. шогирдони зиёде тарбия намуда, аксари онҳо дар замони худ шӯҳрату мактаби иҷроии наво сохта, махсусан Муллоҳ Абдуалӣ, дар инкишофи шеъру мусиқии ҳавзаҳои иҷроии Машҳад нақши муассир гузоштааст. Ҳ.Ч. дар шеър ҳам истеъдоди баланд дошт, ғазалу маснавӣ, сокиномаҳои рангин эҷод намудааст.

Ад.: Сомӣ, Тӯхфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Искандарбеки Муншӣ, Таърихи оламорои Аббосӣ, Техрон, 1338; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Хофиз Шайх (с.тав.номаълум, Марв, с.ваф. 1499-1505, Бухоро), сароянда, оҳангсоз, мусикидон ва шоир. Чараёни зиндагӣ ва эҷодиёти Ҳ.Ш. дар ҳавзаҳои ҳунарии замони Темурӣ (1370-1506) сурат гирифта, «дар хонандагӣ саромади хушалхонони вилояти Мовароуннаҳр ва Хуросон буда, ба нолаи ҳазину савту нақш, амалу қавли сеҳрофарин, доғ ба осудадилона бувад», санъати овозгонӣ, сознавозиро дар зодгоҳаш омӯхта, сипас барои такмили ҳунари ба Бухорою Ҳирот, Балх, Самарқанд сафар намуда, дар овозгонӣ, навозандагӣ, таснифсозӣ ба чеҳраи машҳури ҳунари ба камол расид. Ҳ.Ш. чанд муддат дар боргоҳи Иброҳим Султон (1450-1451), Султон Абӯсаъид (1494-1496), Султон Маҳмуд (1498-1500) хидмат намуда, дар шаклҳои шеърию мусиқии «амал», «савт», «қавл», «рехта», «кор», «нақш» барои амирзодагони темурӣ тасниф карда, аз ҷумла, «Савти шоҳӣ», «Қавли султонӣ», «Нақши

амирӣ», «Рехтаи хочагон» дар ҳавзаҳои иҷроии Марв, Бухоро, Самарқанд, Ҳирот шӯҳрати ҳоса касб карда, аҳли созу овоз назираҳои мусиқӣ сурудаанд. Ҳ.Ш. шоиртабъ будааст ва ғазалу қасида, мадҳияҳои ҷолиб сурудааст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Ҷангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Ҳофизӣ Шарбатӣ (с.тав.номаълум, Ҳирот, с.ваф.1507, Ҳирот), хонанда, оҳангсоз ва мусиқидон. Ҳ.Ш. аз ҳунарварони машҳури замони Теъмуриён (1370-1506) буда, зиндагӣ ва фаъолияти эҷодияш дар шаҳрҳои Ҳирот, Балх, Бухорою Марв сурат гирифтааст. Муддати тӯлонӣ дар боргоҳи Султон Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), Султон Абӯсаъид (1494-1496) хидмат намуда, дар шаклу анвои мусиқӣ «савт», «нақш», «кор», «қавл», «рехта», «амал», «навбат» таснифоти рангин ба ашъори Ҷомӣ, Навоӣ, Биноӣ, Ҳилолӣ ва диг. сохта, осорах дар байни мардум шӯҳрати зиёд дошта, устодони созу овоз назираҳои мусиқӣ эҷод намудаанд. Ҳ.Ш. дар иҷроӣ «савт», «амал», «қавл» истеъдоди баланд доштааст ва Навоӣ ўро аз пешсафону иҷрогарони ин анвои шеърӣю мусиқии Ҳирот шуморида, «дар илми мусиқӣ аламе буда, нақшу таснифоташ дар байни мардум маъруфу писандида». Ҳ.Ш. завқи хуби шоирӣ ҳам дошта, ғазалу рубоиро дар ғояти ҳунари мусурудааст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Дарвешалии Ҷангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Ҳофизӣ Шағол (с.тав.номаълум, Бухоро, с.ваф. тахм. 1630-31, Бухоро), сароянда, навозанда, мусиқидон, шоир. Зиндагӣ ва эҷодиёти Ҳ.Ш. дар замони Аштархонӣён (1599-1753) сурат гирифта, мусиқӣ ва шеърро аз падараш, ки марди ҳунарманд буд, меомӯзад. Ёсониян ба шогирдии Мираки Маҷрӯҳии Бухороӣ ворид шуда, асосҳои санъати овозхонӣ, навозандагӣ ва таснифсозиро фаро мегирад. Муддати зиёд аз мурибони дастаҳои ҳунарии нақорахона, ки Маҷрӯҳии Бухороӣ сарварӣ менамуд, буд. Ба Устод Наврӯзи танбӯрӣ, Ҳофизӣ Маҳмуд ҳамкорӣ дошт ва аз онҳо ҳунар андӯхт. Ба сабаби он, ки овози хеле баланду гулгулаафкан дошт, мардум ўро «Ҳофизӣ Шағол» меномиданд. Ҳ.Ш. дар шаклу анвои шеърӣю мусиқии «тарона», «соқинома», «муста-

зод», «қавл», «савт», «амал», «рехта», «куллиёт» дар усули мақомҳои «Кучак», «Бузург», «Рост» таснифоти «Нақши гулруҳон», «Амали дилхироч», «Қавли ду гул», «Амали хочагон» ва ғ. дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Марв, Самарқанд, Миёнқалот шӯҳрати зиёд доштаанд. назираҳои рангин ба осори Кавкабии Бухороӣ ҳам сурудааст.

Ад.: Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.СС; Муҳит-ат-таворих, Р:853; Дарвешалии Ҷангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005-1; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳофизӣ Шохмуроди Хунсорӣ (с.тав.1578, Хуросон, с.ваф. 1630-35), сароянда, мусиқидон, оҳангсоз-сурудсаро (таснифсоз). Фаъолият ва зиндагии Ҳ.Ш. дар замони салтанати шох Аббоси Сафавӣ (1587-1629) чараён гирифтааст. Аз номвартарин сурудсарои (таронасоз) замони Сафавиён буда, дар санъати овозхонӣ, сонавозӣ, таснифозӣ «аксари таснифи Шохмурод шеър аст, мақсудаш ин аст, ки дар зоҳир монанди ашъори маъмуле дорои вазну қофия ва дар айни ҳол дорои вазни иқоъӣ ва мутаносиб бо алҳони мусиқӣ аст». Ҳ.Ш. дар мақомҳои «Рост», «Наво», «Бузург», «Хусайнӣ» ва махсусан шӯъбаҳои «Дугоҳ», «Наврӯзи Сабо» таснифе сохта, ки матнаш:
*Сад доғ ба дил дорам з-он дилбари шайдоӣ,
Озурда диле дорам ман донаму расвоӣ.*

Дар ҳавзаҳои иҷроии замони Шох Аббос шӯҳрати зиёд дошта, устодони созу овоз ба ин тасниф назираҳо сохтаанд «Нақши ҳаёли равзан» (ба мақоми «Рост»), ки бо байтҳои зерин оғоз мешавад:
*Дилиаб оҳам ҳаёли равзан мекард,
Ҳар шӯъла ба сад забона мекард.
Имшиаб на чароғ бувад дар хонаи мо,
Бемори ғами ту хона равшан мекард.*

Дар доираҳои эҷодӣю иҷроӣ ҳам назираҳои мусиқиро рӯи сахна овардааст.

Ад.: Насрободӣ, Тазиқраи Насрободӣ, Техрон, 1346; Сомӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Ҳошимов Абдучалил (с.тав.1944, дех.Қистакӯз, н.Хучанд, в.Сугд), сароянда (тенори лирикӣ), Ҳунарманди мардумии ҚТ (1994). Форигуттаҳсили Омӯзишгоҳи мусиқии ш.Душанбе (1962), асосҳои иҷроии мусиқии тоҷикро аз Соҳибов Ш. (1903-1972), Ша-

Ҳошимов

хобов Ф. (1911-1974) омӯхта, баъди хатми омӯзишгоҳи мусиқӣ ба сифати сароянда дар дастаи мақомхонони назди Кумитаи давлатии радио ва телевизиони РСС Тоҷикистон (1963-1992) хунаринамой намуда, дар сабти «Шашмақом» барои хазинаи тиллоии радиои Тоҷикистон ширкат намулдааст. Ҳ.А. таҳти сарвари Соҳибов Ш., Шаҳобов Ф. дар иҷрои шоҳаҳои ҷудогонаи «Шашмақом» маҳорати иҷроӣ ба ҳарч додааст. Махсусан, Ҳ.А. «Талқини Баёт» (ғ.Ҳилолӣ), «Мустазоди Наво» (ғ.Ҳачрӣ), «Соқиномаи Муғулчаи Наво» (ғ.Ҳофиз), «Насри Уззол» (ғ.Махфӣ), «Талқинчаи Ироқи Бухоро» (ғ.Ҷомӣ), сурудҳои классикии «Бозургонӣ» (ғ.Ҷазлӣ), «Гулӯзорам» (ғ.Туғрал), «Ушшоқи Самарқанд» (ғ.Зебуннисо) ва ғ.-ро низ иҷро намудааст. Ҳ.А. муаллифи зиёда аз 70-суруд ба ашъори шоирони классики муосири тоҷик буда, дар тарбияи насли нави иҷрокунадагони мақом ҳам саҳми хоса дошта, муддати зиёд дар факултаи мусиқии тоҷики Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода дарс дода, ҳоло дар Консерваторияи Миллии Тоҷикистон низ асосҳои иҷроии мусиқии классикии тоҷикро (мақомҳо) ба ҷавонон меомӯзад. Ҳ.А. иштирокдори симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1978, 1983, 1987, Душанбе 1990, Исфара 2003) буда, барои хидматҳои шоистааш дар тарғибу рушди мусиқии тоҷик бо ифтихорномаҳои ҚТ сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2003, Тадж. музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳошимов Одина

(с.тав.1937, д.Нимдара, н.Даштиҷум, в.Кӯлоб, с.ваф.1993, Душанбе), сароянда (тенори лирикӣ), сароянда-оҳангсоз, Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон (1963), барандаи Ҷоизаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1988), писари Ҳофизи халқии РСС Тоҷикистон Ҳошим Қосимов.

Ҳ.О. фориғуттаҳсили омӯзишгоҳи мусиқии ш.Душанбе (1955), Инс-ти омӯзгорӣ ш.Кӯлоб (1972) буда, фаъолияти корию эҷодинашро ба сифати роҳбари бадеии хаваскорони санъати театри халқии н.Москва (1959-62), режиссёри театри зикршуда (1962-1975), директори театри ш.Кӯлоб (1975-79), сарояндаи театри мазкур (1980-1992) хидмат ва хунаринамой карда, аз бехтарин саро-

яндагони ҳавзаи иҷроии вилояти Хатлон буда, дар вусъати ҳунари иҷроии ин минтақа, анъанаҳои иҷроӣ ва мубаллиғи жанри шеърӣ мусиқии мардумии тоҷик «фалак» дар рушду тарғиби анъанаҳои мардумии ин анвои мусиқӣ корҳои мондагори ҳунари намуда, дар заминаи зарбу навоҳои мусиқии мардумӣ оҳангҳои рангин ба осори классикони адабиёти форсии тоҷикӣ ва муосир таснифоти ҷолибу муассири мусиқӣ эҷод карда ва сурудааст. Ҳ.О. инчунин шогирдоне чун Содиқова Г., Ҳасанов Ф., Мӯхтарамова О., Миrows М., Ҳошимов А. ва диг.-ро тарбия намуда, рӯи саҳнаи иҷроӣ овардааст. Ӯ иштирокдори даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик дар РСФСР (1965, 1967), РСС Ўзбекистон (1968) ва чандинчашнвораҳои мусиқист. Ҳ.О. бо барномаҳои ҳунари ба ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, мамлики хоричӣ (Афғонистон, Эрон, Яман, Ироқ, Қувайт, Ҳиндустон, Покистон, Франсия, Австрия ва ғ.) сафарҳои ҳунари намудааст. Барои хидматҳои шоистааш дар тарғибу инкишофи мусиқии тоҷик, анъанаҳои асили иҷроӣ Ҳ.О. бо нишони «Барои меҳнати шӯҷотанок», ифтихорномаҳо ҚТ сарфароз шудааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2003, Тадж. музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Энциклопедия Душанбе, 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

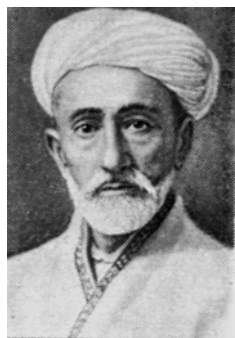
Ҳошимова Шоҳида

(с.тав.1965, деҳ.Қистакӯз, ноҳ.Ғафуров, вил.Сӯғд), сарояндаи боҳунари мақомҳо. Санъати мусиқиро аз падар, амакаш (Абдучалил Ҳошимов) омӯхта, баъди хатми мактаби миёна таҳсилро дар факултаи мусиқии тоҷик (бахши мусиқии

анъанавӣ), Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1982-1987) идома дода, таҳти сарвари Артистони халқии РСС Тоҷикистон Б.Ниёзов ва Б.Исҳокова хатм намуда, аз с.1991 дар Ансамбли давлатии «Шашмақом» ба номи Шаҳобов Ф., Кумитаи давлатии радио ва телевизиони ҚТ ба сифати сароянда-мақомсара хидмат менамояд. Ҳ.Ш. баробари иҷроӣ дастаҷамъии мақомҳо, инчунин дар иҷроӣ шоҳаҳои овозии «Шашмақом», «Соқиномаи Савти Сарвиноз», «Савти Сабо», «Талқини Ушшоқ», «Насри Баёт», сурудҳои «Баёти 1 ва 2», «Ушшоқи Самарқанд», «Бебокча» ва ғ. маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч дода, тавассути овози мавзунаш ифодаҳои

муассири мақомхоро манзури сомеон намудааст. Ҳ.Ш. инчунин аз иҷрокунадагони хуби осори оҳангсозон, мероси мусиқии шиғоҳии тоҷик маҳсуб шуда, дар ин замина салиқа, диди нафиси иҷроиро рӯи сахна овардааст. Ӯ иштирокдори Симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1987, Исфара, 2003), фестивалҳои «Бӯстон» (Душанбе 1982-87), фестивал-озмунҳои мусиқӣ (Москва, Қирғизистон), «Суруди сол» (Душанбе, 1995), даҳаи Ҷаҳр (Эрон, 1998), Рӯзҳои фарҳангу ҳунари Тоҷикистон дар Русия ва Франция (2005) ва ғайра аст. Ҳ.Ш. барои хидматҳои арзандааш дар тарғиб ва рушди мусиқии тоҷик, идома додани суннатҳои асили иҷроии мардумию устодона, бо нишони «Барои хидмати шоиста», Ифтихорномаҳо сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2003, Тадж. музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Энциклопедия Душанбе, 2004; Маводи бойгонии Радиои Тоҷикистон.

Ҳоҷӣ Абдулазиз (Расулов Абдулазиз, с.тав.1852, Самарқанд, с.ваф.1936, Самарқанд), хонанда (тенори лирикӣ), навозанда (дуторӣ, танбӯрӣ), оҳангсоз-сурудсаро, Артисти халқии РСФСР Ўзбекистон (1932). Санъати мусиқӣ, овозхонӣ, сонавозиро дар зодгоҳаш аз устоди мусиқӣ, мақомдон Устод Раҳимбердии танбӯрӣ омӯхта,

барои такмили ҳунар ба шаҳрҳои Марв, Миёнкалот, Бухоро рафта аз донандагону хонандагони мусиқӣ Бобо Ҷалол (Носирзода 1845-1928), Бобо Ғиёс (Абдуғанизода 1859-1927), Қорӣ Каромати Дилкаши танбӯрӣ (1851-1906) ва диг. ҳунари сонавозӣ, овозхонӣ, асосҳои назарии шеърро омӯхтааст. Ҳ.А. барои шиносӣ ба мероси мусиқии мардумони Шарқи Миёна ва Наздик солҳои 1887-88, 1907-08 ба Эрон, Арабистон, Миср, Ҳиндустон, Афғонистон, Туркия ва ғ. сафар намуда, падидаҳои эҷодию иҷроӣ, осори мусиқӣ, сабку равияҳои овозхонӣ, сонавозӣ, чехраҳои номвари мусиқӣ аз наздик шинос шуда, бисёр сирҳои нисҳонии мусиқиро омӯхта ва минбаъд дар фаъолияти эҷодиаши истифода кардааст. Ҳ.А. ибтидои ас.20 дар Самарқанд дастаи ҳунари таъсис дода, бо барномаҳои консерти ба шаҳрҳои Марв, Қарқӣ, Бухоро, Насаф, Тошканд ва ғ. сафарҳои ҳунари намуда, бо ташаббуси ӯ аввалин дастаҳои иҷроии созию овозӣ бунёд шудаанд.

Ҳ.А. яке аз аввалин ташаббускорони таъсиси мактаби мусиқӣ ва рақс дар Осиёи Миёна (Самарқанд) буда, дар бунёди Инс-ти мусиқӣ ва хореография (Самарқанд, 1927) саҳм гузошта, солҳои 1928-33 дар ин боргоҳи таҳқиқӣ, ҳунарию омӯзишӣ ба сифати устод хидмат кардааст. Оҳангсозону навозандагон, сарояндагони машҳур Соҳибов Шохназар, Шаҳобов Фазлуддин, Юнус Рачабӣ, Бурҳонов Мутаваккил Изомов Хайрӣ, Ашрафӣ Мухтор ва диг. аз Ҳ.А. асосҳои амалии мақомҳо, мусиқиро фаро гирифтаанд. Ҳ.А. муаллифи зиёда аз 200 суруду оҳанг буда, ғазалу рубой, сокиномаҳои классикони адабиёти форсии тоҷикиро иҷро намуда, дар рангомезии шаклу анвои шеърӣ мусиқӣ, рушди анъаноти асили овозхонии мардумию устодона, махсусан санъати мақом ва мақомхонӣ кори бузурги ҳунари намудааст. Қисм, шоҳаҳои овозию созии «Шаммақом» ва сурудҳои классикӣ «Ушшоқ» (бо таронаҳои), «Уфари Ушшоқ», «Рост», «Панҷгоҳ», «Ироқ», «Ироқи Гулёр», «Абдурамонбегӣ», «Қашқарчаи Ушшоқ», «Гулъузoram», «Қашқарчаи Ироқ», «Талқинчаи Сабо», «Ушшоқи Самарқанд», «Уфари Бебокча», «Бозургонӣ», «Таронаи Ушшоқ», «Муноҷот», «Санам», «Мискин», «Субҳи висол» ва ғ.ро бо тозақориҳои эҷодӣ, ҳунари иҷро намудааст. Дар студияи сабти овози Рига зиёда аз 13 сафҳаи овозиашро (қарта) нашр карда, солҳои 1930-32 пажӯҳишгарон дар иҷрои Ҳ.А. 20 намунаҳои баргузидаи мусиқиро дар овози сабт намуданд. Ҳ.А. дар тарбия ва камолоти эҷодию иҷроии Мухтор Ашрафӣ, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, Ш.Акрамов, Т.Содиқов, Ю.Рачабӣ, М.Бурҳонов, Х.Изомов, Р.Рачабӣ, Н.Мардонов, Қ.Камол, Қ.Сироч, Д.Зокиров ва диг. саҳми устодӣ дорад. Осори безавол, лаҳни муассири ӯро устодони мусиқии тоҷик Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, Б.Исҳокова, Ҷ.Муродов, А.Бобоқулов ва диг. бо диду завқи хоси иҷроӣ манзури дӯстдорони созу овоз намудаанд.

Ад.: Айни С. Санъаткори бузурги халқ, Сталинобод, 1936 (ж.Барои адабиёти социалистӣ, №8); Алимбаева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана, Таш., 1959; Аҳмедов М. Ҳоҷи Абдулазиз, Тош., 1974; Тадж. искусство, М., 2003, Тадж. музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Ҳоҷӣ Абдулазиз Маҳсуми Хонанда (с.тав.1842, Бухоро, с.ваф.1905, Бухоро), сароянда, мутриб (танбӯрӣ), шоир-таронасоз, намояндаи мактаби иҷроии Бухоро. Санъати мусиқиро аз

Ҳочӣ

падараши, ки марди хунару шеър буд омӯхт. Бо устодони мусиқӣ Бобо Ҷалол (1845-1928), Бобо Ғиёс (1859-1927), Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936) ҳамкорӣ дошт. Сози дуторро дар анъанаи иҷроии мақом ба сифати сози муҳим истифода намуда, дар иҷрои «савт», «талқин», «наср», «уфар» маҳорати хоси иҷроӣ ба ҳарч меод. Аз ороишоти иҷроӣ устодона истифода мекард. Дар ҳавзаҳои хунарии Бухоро, Самарқанд, Тошканд, Марв бо номи Абдулазизи Савтӣ шӯҳрат дошта, бо таҳаллуסי «Савтӣ» ғазалу рубоҳои рангин сурудааст.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Абдӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Душ., 1982; Тадж. музыка, Душ., 2003.

Ҳочӣ Абдуллоҳи Савтӣ (Ҳоча Абдуллоҳ, с.тав.1834, Бухоро, с.ваф.1902, Бухоро), хонанда, навозанда, шоир, мусикидон. Намояндаи машҳури мактаби устодонаи мусиқии Бухоро, фаъолият ва зиндагиаш дар ин ҳавзаи хунариӣ сураи гирифта, аз наздикони Аҳмади Дониш (1826-1897), Қорӣ Каромати Дилкаши танбӯрӣ (1851-1906) буда, санъати шеър ва мусикиро аз падараш омӯхтааст. Муддате дар шаҳрҳои Марв, Шаҳрисабз, Самарқанд, Миёнқалот хунаравӣ карда, дар хидмати амир Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910) буд. Санъати шеър, арӯз, қофия ва илоҳиётро низ хуб омӯхта, дар ин замина қорҳои хунарии мондагор намудааст. Ҳ.А. дар иҷрои «савт», «наср» маҳорати баланди хунариӣ ба ҳарч дода, дар гуфтани шакли анвои шеърӣ (ғазал, рубоӣ, маснавӣ) саликаи хуб доштааст.

Ад.: Абдӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Душ., 1982; Мӯҳтарам, Тазкирату-ш-шуаро, Душ., 1975; Возех Қорӣ Раҳматуллоҳ, Тӯҳфату-л-аҳбоб, Душ., 1977; Тадж. музыка, Душ., 2003.

Ҳочӣ Абдурраҳмон (Абдурраҳмон Умаров, с.тав.1847, Бухоро-Самарқанд, с.ваф.1922, Самарқанд), сароянда, мутриб (танбӯрӣ, дуторӣ), оҳангсоз-таронасаро, донандаи анъанаҳои иҷроии мардумӣ, устодонаи ҳавзаҳои хунарии Бухоро, Самарқанд. Зиндагӣ, фаъолияти эҷодии Ҳ.А. дар Бухоро, Самарқанд давраи ҳукмронии амирони мангитӣ – Насруллоҳ, (1826-1860), Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) қараён гирифта, мусиқӣ, шеърро аз падараш, ки шахси босаводу хунароманд буд, меомӯзад. Назди Бобомуллоҳи Хонанда (ваф. 1875), Ҳочии Ромитанӣ (1968-1913), Ҳамиди Савтӣ (1840-1918) Қорӣ Каромати Дилкаш (1851-1906), Ҳочӣ Абдукарим (1848-1910) ва диг. дарси маҳорат

андӯхт. «Савт», «наср», «савора»-ро дар ғояти пурхунарии иҷроии бовусъат месурӯд. Ҳ.А. бо Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936) ҳамкорӣ дошт, намунаҳои баргузидаи «Шашмақом»-ро дар иҷроӣ Ҳ.А. Успенский В. солҳои 1921-1922) сабти громофонӣ намудааст. Ҳ.А. саводи хуб мусиқию шеърӣ дошт.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:3920, ИВАН Уз.ССР; Гулзори мусиқӣ, Р:2096, ИВАН Уз.ССР.

Ҳочихони Дуторӣ (Устод Ҳочихон, с. тав. 1867, Бухоро, с.ваф.1922, Самарқанд), сароянда, мутриб (танбӯрӣ, дуторӣ), хонанда-оҳангсоз, аз симоҳои бохунари ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Самарқанд. Зиндагӣ ва эҷодиёти Ҳ.Д. дар замони ҳукмронии амирони мангитӣ – Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) қараён гирифта, аз донандагони хуби анъаноти иҷроии мақом, марвисароӣ буда, дар иҷроӣ «савт», «савора», «наср», «нақш» ва «марвӣ» сабк ва саликаи хоси хунариӣ дошт. Бо Устод Яраш (1868-1903), Рустами Хонанда (1864-1920), Шаробхони танбӯрӣ (1864-1914), Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936) ва диг. ҳамкорӣ намуда, мавқеи сози дуторро дар анъанаи иҷроӣ ривоч дод. Таъби нафиси шеърӣ ва баёзи қомиле дар «Шашмақом» таҳия намудааст. Ҳ.Д. дар таъсиси дастаҳои иҷроии Самарқанду Бухоро саҳм гузоштааст (1918-1922).

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:5734, ИВАН Уз.ССР; Баёзи Шашмақом, Р:1426, ИВАН Уз.ССР; Тадж. музыка, Душ., 2003.

Хунароманд (хунарофарин, хунаробахш, хунаробин, хунаромӯз, хунаропарвар, хунаропарварӣ, хунаропеша, хунароҷӯ, хунаро доштан).

1. Хунароманд он, ки дар хунари иҷроӣ хунаромандона хунаро орояд. Сароянда, хунароманде, ки дар қори худ завқ, саликаи хуби иҷроӣ дорад. Офарандаи зебои иҷроӣ, овозӣ, рангомезии иҷроиро рӯи сахна меорад.

2. Хунаромӯз – шахси хунаромӯзанда, касе, ки асосҳои амалию назарии созу овозро таълим мегирад (шогирди устои мусиқӣ). Устои мусиқӣ ба шогирдон асосҳои иҷроиро меомӯзонад.

3. Хунаробахш. Устоде (хонанда, навозанда), ки хунари чашмгир дорад ва ба дигарон ин бозтобиҳои хунароиро меомӯзонад:

*Ку он, ки сухандони маҳин буд ба ҳикмат,
Ку он, ки хунаробахши беҳин буд ба одоб.*

(Ҳоқонӣ)

4. Ҳунарбин (ҳунаршинос, санъатшинос, мусиқишинос)- касе, ки тамоми сирру асрори созу овоз (ҳунар), мусикиро дарёфтаю иҷро мекунад, медонад:

*Чашии ҳунарбин на касро дуруст,
Ҷуз халалу айб надонад ҷуст.*

(Низомӣ)

5. Ҳунарпарвар – хонанда, сароянда (устод), ки дар рушд, тарғиб, рангомезии созу овоз кӯшиш ба харҷ медиҳад:

*Ҳунарпарвару роду бахшандаи ганҷ,
Аз ин тухма ҳаргиз набуд кас ба ранҷ.*

(Фирдавсӣ)

6. Ҳунарпарварӣ – устои мусиқӣ, ки дар тарбия ва парваридани асолатҳои ҳунари заҳмат ба харҷ медиҳад:

*Биҷӯяд касе бар касе бартарӣ,
Магар аз тариқи ҳунарпарварӣ.*

(Низомӣ)

7. Ҳунарпеша – устод, ҳунарманде, ки кори ӯ ба шуғл, эҷод, иҷрои созу овоз, мусиқӣ бошад, устод, ҳунарпешаи касбиро одатан ҳунарпеша меноманд:

*Бидон ҳудрӯи ҳунарпеша дод,
Ҳунарпешаро дил ба андеша дод.*

(Низомӣ)

8. Ҳунарҷӯ – ҷӯяндаи ҳунар, муҳассили бахши созу овоз, мусиқӣ, шогирде, ки назди устои мусиқӣ ҳунар меомӯзад:

*Зи дӯшман кай ҳазар ҷӯяд ҳунарҷӯй,
Зи дарё кай бипарҳезад гуҳарҷӯй.*

(Гургонӣ)

9. Ҳунардоштан – хонанда, навозандае, ки дар созу овоз корҳои ҳунари намуда ва намунаи хуби ҳунарист:

*Авом айб кунандам, ки ошиқӣ ҳама умр,
Кадам айб, ки Саъдӣ ҳамин ҳунар дорад.*

(Саъдӣ)

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Анҷуманорон Носирӣ, Техрон, 1294; Ҳасани Кошонӣ, Канзултаҳаф, Техрон, 1371; Абдулқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фирдавсӣ, Шоҳнома, Душ., 1964-66; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Ҳоконӣ, Девон, Техрон, 1338; Саъдӣ, Куллиёт, Техрон, 1366.

Ҳусайни Афсона (Мавлоно Ҳусайни Афсона, с.тав.1478, Бухоро, с.ваф.1556-57, Ҳирот), сароянда, оҳангсоз, мусикидон. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодию иҷроии Ҳ.А. дар замони Шайбонӣён (1500-1599), давраи салтанати Убайдуллоҳхон (1533-1539), Абдулазизхон (1540-1549) Наврӯзахмадхон (1552-1556) чараён гирифта, мусикиро аз падараш, сипас зери сарпарастии Мираки Ҳофизи Бухорой омӯхтааст. Дар сознавозӣ (чанг, қонун, уд), овозхонӣ «аз нодирони замон ва мусаннифони бебадали рӯзгор буда, дар шакли анвои шеърӣю мусиқии «қавл», «нақш», «савт», «куллиёт», «кор», «амал» ва «навбати мурассаъ» ихтирооти нафис ва мулазза дорад». Таснифоташ «Амали моҳу ситора», «Қавли хоҷагони афсонасаро», «Нақши пири муғон», «Рехтаи ошику хоҷа» дар ҳаёти мусиқии Самарқанду Ҳирот «шӯр дар дили аҳли созу наво андохта». Ҳ.А. дар зарбу усули мақомҳо «Наво», «Ушшок», «Рост» таснифоти «Пешрави чанг», «Нақши Афсона», «Кори Наво»-сохта, шеърро некӯ (ғазал, соқинома) меғуфтааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Муҳит-ат-таворих, Р:835, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳусайни Найнавоз (с.тав.номаълум, Самарқанд, с.ваф.1640-41, Самарқанд), навозанда, оҳангсоз, сароянда. Санъати мусиқӣ, асосҳои шеър, ҳунари бадеиро (хаттотӣ, ҳалқорӣ, заркӯбӣ) аз падараш, ки марди ҳунарманд буд, омӯхтааст. Ҳ.Н. барои такмили дониш, малакаи ҳунари ба шогирдии Мирзоалии Чангӣ, Мираки Маҷрӯҳи Бухорой ворид шуда, асосҳои амалии созу овозро фаро гирифт. Дар «найнавозӣ нодираи рӯзгор ва аъҷубаи давр» буда, дар шаклҳои шеърӣю мусиқии «савт», «амал», «нақш», «кор», «пешрав», «қавл», «куллиёт» таснифоти гуногунмавзӯ ба ашъори Кавкабии Бухорой, Нисорӣ, Мирзоалии Чангӣ, Абдурраҳмони Мушфиқӣ ва диг. сохтааст. Таснифоти ӯ «Савти Нойӣ», «Амали Нойӣ», «Савти хушхиром», «Пешрави Нойӣ», «Кор ба Ҳусайнӣ», «Қавли хучаста» ва ғ. дар ҳавзаҳои иҷроии Бухорою Самарқанд, Марву Миёнқалот шӯҳрати зиёд доштаанд. Ҳ.Н. таъби хуби шоирӣ дошт ва дар ғазалу рубоӣ, соқинома ашъори рангин сурудааст.

Ад.: Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Муҳит-ат-таворих, Р:853, ИВАН Уз.ССР; Нузхату-л-қулуб, Р:9264, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҳусайни Афсона

Ҳусайни Охуни Самарқандӣ (Устод Ҳусайни Охуни Гурбаи Самарқандӣ, с.тав.номаълум, Самарқанд, с.ваф.1588-90, Самарқанд), сароянда, навозанда, оҳангсоз, шоир. Фаъолият ва зиндагии Ҳ.О. дар давраи салтанати Шайбониён (1500-1599), махсусан Наврӯзаҳмадхон (1552-1556), Пирмуҳаммадхони якум (1556-1561), Абдуллоҳхони дуввум (1583-1598) чараён гирифтааст. Санъати мусикиро дар зодгоҳаш аз падараш, сипас назди Абӯлҳасани Кавкабии Самарқандӣ омӯхтааст. Ҳ.О. овози хеле баланду соф доштааст ва дар чараёни иҷро аз авҷҳои таъкиддор истифода менамуда, аз ин рӯ ба номи «Ҳофизи Гурба» ҳам маъруф будааст. Ҳ.О. дар шаклу анвои шеърӣ мусикии «савт», «амал», «қавл», «нақш», «рехта» ихтирооти тоза, ба усули мақомҳои «Наво», «Рост», «Ҳусайнӣ», «Ирок» таснифоти «Савти Охунӣ», «Амали Охунӣ», «Қавли шоҳу маҳбуба», «Нақши Охунӣ», «Рехтаи хочағони Самарқанд» ва ғ. эҷод намуда, назди устодони мусикии Самарқанд, Марв, Миёнкалот, Бухоро шӯҳрати зиёд касб кардаанд. Табъи хуби шоирӣ дошта, ғазалу соқиномаро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Мухит-ат-таворих, Р:835, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:468, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

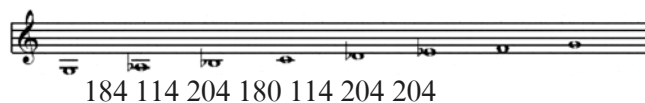
Ҳусайни Удӣ (Устод Ҳусайни Удии Румӣ, Мавлоно Ҳусайни Удӣ, с.тав.номаълум, Балх, с.ваф.тахм. 1510-15, Бухоро), навозанда, сароянда, оҳангсоз, мусикидон. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии ӯ дар нимаи дуввуми салтанати Темуриён (1370-1506), аввали Шайбониён (1500-1599) сурат гирифта, мусикӣ, шеърро аз падараш омӯхт. Ҳ.У. барои такмили пеша ба шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Марв ва баъдан ба Ҳирот рафта, аз устодони мусикӣ хунарандӯхт. Дар хунари сознавозӣ, овозхонӣ «нодираи рӯзгор ва аъҷубаи созу наво» буд. Дар шаклу анвои «амал», «пешрав», «қавл», «нақш», «савт», «рехта» (дар усулҳои «Чанбар», «Муҳаммас», «Фаръӣ», «Дуяк») таснифоти «Чанбари боло», «Сунбулӣ дар уд», «Амали хафифи Удӣ», «Нақши Ҳусайнӣ», «Пешрави уд бар Наво» ва ғ. сохта, назди устодони созу алҳони Ҳирот, Самарқанд, Бухоро, Марв ва Балх шӯҳрати зиёд касб карда, назираҳои рангини мусикиро рӯи сахна овардааст. Табъи равони шоирӣ дошт ва дар ғазалу рубой, соқинома «ихтирооти аҷибу латиф» эҷод намудааст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:449; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

"Ҳусайнӣ". 1. Оҳанг, суруди қадимӣ, ки дар адабиёти хаттӣ тавсиф шудааст. 2. Номи шахс, мақоми 5-ум дар маҷмӯи 12-мақом. Пардаи мусикӣ, ки Форобӣ (875-952) аз он ёд намуда, баъдҳо аз пояҳои мусикии арАбӯ турк қарор гирифта ва имрӯз ҳам бо ҳамин ном аз шоҳҳои муҳими овозии "Шашмақом" аст (дар таркиботи мақомҳои Ирок, Тунис, Марокаш, Сурия, Лубнон бо ин ном низ амал дорад). Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) "Ҳ."-ро доираи 53-ум дар табақоти адвор ёдовар шудааст. Тартиби қаторовозҳои "Ҳ."-ро донишмандони мусикӣ дар пардаҳои сози уд чунин ба қалам овардаанд:

A + q + x + x + Й + иб + их + их = q - qт - q - qт - t

0-180-294-498-678-792-996-1200

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Ҷомеъ-ул-алҳон, Техрон, 1356; Ҷомӣ, Рисолаи мусиқӣ, Тош., 1960; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Начмиддин Кавкабӣ, Рисолаи мусиқӣ..., таҳия ва таҳқиқи А.Рачабов, Душ., 1995; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1381.

Ҳусни савт. 1. Он ки дорои савти хуш, маърифати баланди мусиқӣ, ичроӣ дорад, ки ба таъбири Хоҷа Абдуқодир (1356-1435) сароянда, хонандаҳои ин ҳусни савтӣ дошта «нур ало нур» аст. 2. Ҳусни лутф. Эҷоди ҳолот, ифодаи рангину муассири мусикивор дар ичрои асари мусиқӣ. Дар мусиқии мақомӣ яке аз бозефтҳои ичроӣ махсуб мешуд.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

«Ҳуққаи Ковус» (Ҳуққаи Колус). 1. Аз силсиласуруд, оҳангҳои мавсимӣ, тақвими замони Сосониён (222-651). 2. Аз лаҳнҳои сигонаи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои чашнҳои Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст:

Чу қанд аз «Ҳуққаи Ковус» додӣ,

Шакар колои ӯро бӯс додӣ.

(Низомӣ)

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздахмақом», ас.13-16). Минбаъд дар адабиёти хаттӣ аз мавҷудияти «Ҳ.К.» ба сифати гӯша, шӯъба дар таркиби мақомҳо («Дувоздахмақом», ас.17-18) хотирнишон нашудааст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Носирӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374.

Ч

Чакак (номи паррандаи хушовоз, хушхон).

1. Аз суруд, оҳангҳои мавсимӣ, маросимии замони Сосониён (222-651). 2. Аз силсиласурудҳои ҷашнии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои маросимҳои дарборӣ, ҷашнҳои Хусрави Парвиз (591-628) тасниф карда, мансуб ба лаҳнҳои сегонаи ўст: *Бомдодон бар «Чакак» зан ҷоштгоҳон бар «Шаҳач», Нимрӯзон бар «Лабино» шомгоҳон бар «Дана».*
(Манучехрӣ)

3. Гӯшаи тавсифӣ, тараннумии мусиқӣ дар таркиби мақоми «Модда» («Дувоздаҳмақом», ас.12-13). 4. Гӯша, шӯъбаи тараннумӣ дар мақоми «Бусалик» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14). «Ч.» минбаъд дар анъанаи эҷодию иҷроии мақомҳо («Дувоздаҳмақом», ас.16-17 ва ибтидои ас.18) ба сифати гӯша, шӯъбаи мусиқӣ хотирнишон нашуда, шояд тағйири номӣ сурат гирифтааст.

Ад.: Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346; Луғати фурс, Техрон, 1319; Ғиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1242; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, ҷ.1, Техрон, 1333; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

«Чаков» (номи паррандаи хушовоз). 1. Суруди мавсимӣ, маросимии замони Сосониён (222-651). 2. Аз силсиласурудҳои тақвимӣ, ҷашнии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки мансуб ба лаҳнҳои сегонааш буда, барои Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст: *Вақти саҳаргаҳ «Чаков» хуш бизанад дар «Таков», Соатаке «Ганҷи гов» соатаке «Ганҷбод».*
(Манучехрӣ)

3. Аз соҳҳои тории захиаи мардумони эронӣ: *Ниҳоди бузургу навои «Чаков», Аз айвон баромад ба ҷуз чанги гов.*
(Асадӣ)

4. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Модда» («Дувоздаҳмақом», ас.12-14). 5. Гӯшаи мусиқӣ, ки дар овози «Хумоюн» ва баъд аз гӯшаи «Мулиён» иҷро мешавад («Ҳафтдастгоҳ»-и эронӣ). Дар таркиби «Шашмақом» бо ин ном

гӯшаю шӯъбаи мусиқӣ амал надорад.

Ад.: Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Асадии Тӯсӣ, Луғати фурс, Техрон, 1319; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

«Чаковак» (номи паррандаи хушхону хушсурат, гӯё ки лаҳни ин оҳангро аз овозаш иқтибос намудаанд). 1. Аз сурудҳои силсилавию маросимӣ, тақвимии замони Сосониён (222-651). 2. Суруди мавсимӣ, ҷашнии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) сохта, ба ифтихори ҷашни Наврӯзи сосонист: *Наво гар навои «Чаковак» бувад, Чу душман занад тирӣ новак бувад.*
(Низомӣ)

То «Чаковак» баст минқор бар минқори хеш, Аргунун гаштааст булбул бар дарахти аргувон.
(Муизӣ)

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Модда» («Дувоздаҳмақом», ас.12-14): *Сафири сулсулу лаҳни «Чаковак»-у сорӣ, Нафири фохтаву нағмаи ҳазорово.*
(Ҳоконӣ)

4. Гӯшаи мусиқӣ дар шӯъбаи «Ракб» (овози «Моя», «Дувоздаҳмақом», ас.14-17, усулаш мутобиқ ба «Даври равон»): *Навои «Чаковак» беҳ аз бонги руд, Баровард боди шитобон суруд.*
(Низомӣ)

Аз навои «Чаковак» андар кӯҳ, Кабк дар рақс кардан омад боз.
(Сайфи Исфараңӣ)

«Ч.» минбаъд дар анъанаи иҷроии мақом ва мақомсароӣ бо ин ном ёдрас намешавад.

Ад.: Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-66; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳан-

ги Деххудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004.

Чакома (чакомак, чикамак), Чома. 1. Суруд, нағма, шеъри бо мусикӣ иҷрошаванда. 2. Навъ, шакли шеърию мусикӣ дар замони Сосониён (222-651), ки бо созу наво тавъам аст. Суруду достон, ки аз байн рафт, ба зудӣ ҷои онро шеъри рубобӣ (ғиноӣ) гирифт, аз ҷумла қасида ҷои сурудро, маснавӣ ҷонишини достон, дубайтӣ ҷои таронаро иваз намуд. Номи сурудро чакома, номи шеъри достониро чома, номи таронаро ғазал ниҳоданд. Ибораю мафҳумҳои тарона, дубайтӣ, рубобӣ ҳам дар амалияи эҷоду иҷрои шеър мусикӣ боқӣ монд.

Таркиботи шеърии чакома, қасида набояд на аз понздаҳ байт камтар бошад ва дар он бештар мавзӯҳои мадҳу ситоиши табиат, подшоҳон, шарҳи ҳоли бузургон, хирад, родмардӣ, ахлоқи ҳакимона ва ғ. тавсиф шаванд:

*Ҳама чомаи разми Хусрав заданд,
Замон то замон чомаи нав заданд.*

(Фирдавсӣ)

*Яке чомагӯй асту дигар чангзан,
Яке пой қубад шикан ба шикан.*

(Фирдавсӣ)

Ч. аз анвои шеърию мусикӣ будааст, ки дорои вазну усули хоса, ба қасидаҳои баъдиисломӣ мушобеҳат доштааст. Дар замони Сосониён Ч. аз анвои хеле рушднамудаи шеърию мусикӣ эҷоду иҷрои он кори як шахс буда, дар сохтори фарҳангии ин давра чомасароён ба гурӯҳи хоса табақабандӣ мешуданд. Дар манобеи «Хусрави Қубодон ва ризак, «Даруки хурсандих» (Шеваи сур) пеша, мақоми ҷамъиятии чомагӯён тафсиrotи ҷолибе зикр ёфтааст. Дар Ч. тавсифу ситоиши табиат, инсон, ҷашнҳои дарборӣ, мардумӣ, шоҳон, иқтидори давлату давлатдорон, корномаю созандакорӣ васф шуда, танҳо бо ҳамоовии созу овоз иҷро мегардид:

*Як шабонарӯз андарон хона,
Гоҳ чомасуруду гоҳ чона.*

(Асади Тӯсӣ)

Борбад (598-99-628-38) аз асосгуздорон ва сарояндагони машҳури Ч.-ҳои хирфай буда, баъди вуруди ислом дар рушди ин анвои шеърию мусикӣ, суннатҳои иҷроии он Абӯҳафси Сугдӣ, Рӯдакӣ, Муҳаммади Хусравонӣ, Ҳобони Ной, Ситтии Заррин, Устод Муҳаммади Чомасаро,

Исои Барбатӣ, Мундарники Ной, Абӯбакри Рубобӣ ва диг. саҳми хоса гузоштааст. Аз лиҳози шеърию мусикӣ «Хусравонӣ»-и Борбадро намунаи олии чакомаҳои тавсифӣ донистаанд. Қасидаҳои Муизӣ, Асадӣ, Манучехрӣ, Фарруҳӣ ва диг. низ аз нигоҳи тавсифӣ намунаи барҷастаи Ч. буда, достони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бар пояи суннат, бадеият, мавзунияти ин анвои шеърӣ нигошта шудааст:

*Чу он чома бишинид Баҳроми Гӯр,
Бихӯрд аз гаронсанг ҷоми булӯр.*

(Фирдавсӣ)

*Ҳамон чомаву чанг моро бас аст,
Нисори занон баҳри дигар кас аст.*

(Фирдавсӣ)

*Ба гӯши зани ҷоду омад суруд,
Ҳамон чомаи Рустау захми руд.*

(Фирдавсӣ)

Дар чараёни иҷрои Ч. иҷрокунанда бо қонуниятҳои устодонаи мусикӣ, ифодаҳои рангомези сознавозӣ, овозхонӣ (бадоханавозӣ) бояд риоя намояд:

*Баровард ромишгарони Зобулӣ,
Зада чанг бар чомаи Кобулӣ.*

(Фирдавсӣ)

*Сармояи шиқанд ҷӣ бар чома сароянд,
Перояи нозанд чу дар хидмати ёранд.*

(Саной)

*Бизад дасту танбӯр дарбар гирифт,
Сароидани чома андар гирифт.*

(Фирдавсӣ)

Ад.: Асадии Тӯсӣ, Лугати фурс, Техрон, 1319; Қайси Розӣ, Ал-мӯъҷам..., Техрон, 1314; Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346; Муъин, М. Мазди Ясно..., Техрон, 1338; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Девони Саной, Техрон, 1320; Фарҳанги Сурури, 1015; Бурҳони котей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Ананд Роч, Лахнаув, 1892; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ, Техрон, 1972; Фарҳанги забони тоҷикӣ, М., 1969; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, ҷ.1, Техрон, 1333; Машҳун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фирдавсӣ, Шоҳнома, Душ., 1964-66; Раҷабов А. Сарнавишти хуниёгар, Душ., 1990; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Чанг

«**Чанбар**». 1. Зарб, усули мусиқӣ буда, гӯшаҳои мусиқии «Ҳичозӣ Бузург», «Рубоби Панҷгоҳ» («Дувоздаҳмақом», ас.13-17), шӯъбаи «Аширон» («Бусалик» – «Дувоздаҳмақом», ас.13-17), ово-заи «Гардуния» («Дувоздаҳмақом», ас.13-17)-ро дар ин усул иҷро менамудаанд. 2. Муҳит, фазои сози доираро Ч. гӯянд, яъне ҳалқаҳои даф (доира), чузъиёти он, ҳалқаи чӯбӣ, филизи даври дафу кӯс:

Чу дафи лӯлӣ дарид аз баҳри маймун чанбар аст.
(Навой)

*Чанбари кӯс аз хуми фалак аст,
Соқии коси ӯ сафи малак аст.*

(Ҳоконӣ)

3. Номи дигари сози зарбии мусиқии даф (доира). 4. Як шакли оҳангии зарбӣ дар қисмати созии (мушкилот) мақоми «Ироқ» («Шашмақом»).

Ад.: Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Рисола дар баёни Шашмақом, Р:1428, 5734-1, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Бурҳони котеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Девони Ҳоконӣ, Техрон, 1338; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Чалаб. Аз анвои сози мусиқии зарбӣ (аз ихтирооти мардумони эронӣ, баъдтар байни мардумони ғайриэронӣ маъмул шуд). Санҷро низ Ч. гӯянд. Таркиботаш иборат аз ду порчаи биринҷии тангу паҳн (васеъ) буда, бештар дар бозигоҳу нақорахонаҳо зананду навозанд (дар майдони ҳарбу арӯсиҳо ҳам истифода шуда), ки аз ду сафҳаҳои мудаввари биринҷӣ сохта шуда, ҳар як саҳифаро (тарелка) ба як даст гиранд ва ҳардуро ба ҳам зананд. Ч. дар маросимҳои азодорӣ ҳам мавриди истифода мешавад:

*Охта чангу чалаб сохта чангу рубоб,
Дида ба «Шаккарлабон», гӯш ба «Шаккартавин».*
(Манучехрӣ)

*Чаши равшан набинад дида аз гурди ситох,
Бонги тундар нашнавад гӯш аз гаву кӯсу чалаб.*
(Фаррухӣ)

*Чу як пос бигзаист аз нимашиб,
Зи пеш андар омад хуруши чалаб.*

(Фирдавсӣ)

Ад.: Канзул таҳаф (се) рисолаи форсӣ дар мусиқӣ, Техрон, 1376; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Ананд Роч,

Лакхнав, 1892; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-66; Девони Манучехрӣ, Техрон, 1347; Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Чакари Чангӣ (Чокарии Чангӣ, с.тав. 1475, Ҳирот, с.ваф. 1510-1512, Ҳирот), навозанда, сароянда, сароянда-мусаннифи номвари Ҳирот. Аз мутрибаҳои соҳибхунари охири давраи Темуриён (1336-1505) ва ибтидои ҳокимияти Шайбониён (1500-1599) буда, ҳунари сознавозӣ ва овозхониро аз падараш фаро гирифта, назди устодони созу овоз ҳунарашро такмил дод. Муддати тӯлонӣ дар дарбори Султон Ҳусайн Бойқаро (1470-1506) ба сифати ромишгар хидмат намуд. Ч.Ч. дар шаклу анвои мусиқӣ «қавл», «нақш», «пешрав», «амал», «тарона» ба ашъори Ҷомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501) ва диг. таснифоти рангин сохта («ҳар гоҳ чанг канор гирифтӣ Зӯҳра дар базми фалак сози худ барзамин задӣ» – Восифӣ), дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳирот шӯҳрати зиёд дошт. Восифӣ маҳорати нотақори Ч.Ч. васф намуда: Дилбари чангӣ, ки сози дилбарӣ оҳанг сохт, Риштаи чони ман аз ҳам канду тори чанг сохт.

Ад.: Зайниддини Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, қ.1, Техрон, 1373.

Чанг. Сози мусиқии хеле бостонии мардумони эронӣ ва шарқ, аз хонаводаи созҳои тории захмай, ки шакли ибтидоияш сегӯша (мусалсал) буда, иборат аз тахта ва тӯлаш 58-60 см (як газу як мила) чӯбест ба таври амудӣ бар интиҳои ин тахта насб мешуда ва интиҳои дигари ин милаи чӯбӣ мушобех ба дасти инсон буд. Сози Ч. ба тадриҷ такмил ёфта, ки онро «ҳорп» (арфа) номанд.

Аммо Ч. он созест, машхур ба рӯи он пӯст кашанд ва торҳои муловӣ аз ресмони муайян банданд ва интиҳои муловиро «парда», бистучаҳор тор бар он банданд ва торҳои муфрад (якка) бошад, овоз, садо аз ин торҳо тавассути нохун хориҷ карда шавад. «Агар торҳои онро бар нисбати бақоё мустаҳаб (кӯк) созанд маҷмӯи чамӯъ ва адвор аз мутлақ мустаҳриҷ гардад ва эҳтиёҷ ба нохунгирифтани набошад» (Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон):

*Чанги хамидақомат мехондад ба шират,
Бишнавад, ки панди пирон ҳеҷат зиён надорад.
Гӯшам ҳам бар қавлу нағмаи чанг аст,*

Чашм ҳама бар лаъли лабу гардиши чом аст.
(Ҳофиз)

Чангнавозон ба ҳаво сар кашид,
Чанг навозанда наво сар кашид.
(Амир Хусрав)

Нарм нармак бода хӯру чанг навоз.
(Хайём)

Ч. созест, ки духазор сол пеш аз милод дар Бобулу Ошур роиҷ будааст. Анвои ибтидоии сегӯшаю бо тахтаи тӯлаш наздик ба як газ, дорои милачӯбе буда, ба таври амудӣ ба як сари он тахта насб мешудааст. Симҳои Ч. маъмулан ҳашт-нӯҳ то 15 буда, ҳар сим сари он тахта маҳкам васл шуда, сари дигарашон ба даври михҳо бо гӯшақхое, ки рӯи милачӯб қарордошта печонида мешуданд. Аз сангнавиштаю сангнигораҳо пайдост, ки симҳои Ч. аз лиҳози андоза якранг буда, аз ин рӯ овозҳои гуногун танҳо вобаста ба тӯли симҳо ба вучуд меомаданд. Навозанда сози Ч.-ро ба гарданаши овехта ва соз дар самти чапи навозанда қарор гирифта, бо захма, пораи чӯби дар дасти рост дошта ба ҳаракат оварда, дасти чап бошад барои танаввуоти овозҳо (оҳангу зарб) истифода мешудааст. Дар анъанаи иҷроии Бобулу Ошур навозандагон ҳамаи созхоро рост истода менавохтанд ва ин суннат ҳам дар замони Ҳахоманишию Сосониён (222-651) барҷо буда ва шояд ин равиши иҷроию эҷод ба хоҳири эҳтироми шоханшохон будааст. Ч.-ҳои бобулию ошурӣ аз чангҳои замони Ҳахоманишию Сосонӣ ва баъдӣ аз лиҳози намуд тафовути зиёд дорад (шаклашон сегӯшай боқӣ монда). Дигар ин, ки аҳли созу овоз Ч.-ро аз як тахта, ба косаи (ҷавзи) савтӣ табдил дода, гӯшақҳо рӯи коса (чаъба) гузоштанду сари дигари симҳоро ба милачӯб маҳкам мебастанд. Адади симҳоро то ба 17 расонида, усули навозишаш низ тағйир ёфта, оҳиста-оҳиста рӯи замин гузошта навохтанаш маъмул гардид. Зимни ин навозанда танҳо ба даст (панҷаҳо) навохтанро роиҷ намуда, аз захма, чӯби маъмулӣ, ки дар ибтидо мешуд сарфи назар намуданд (ҳар ду даст). Дар тасвири қасру кушқҳо, минётурҳо ду шакли Ч. тасвир ёфтаанд (яке чаъбаи савтӣ дар боло, дигаре дар поён). Усули сохташон, яъне маводе, ки аз Ч. сохта мешуданд, гуногун будаанд, ки мувофиқ ба маҳалли истифодааш аст. Дар нақшҳои Токи Бӯстон ва деворанигораю тасвириҳои баъдӣ адади тори Ч. 10-то тасвир ёфта, адади тори Ч.-и бобулӣ ҳам 10-то буда, дар манобеи форсии тоҷикӣ (фарҳангу донишномаҳо) ин навъи Ч. «вин» муаррифию тавзеҳ шудаанд. Зимни ин «вин»-ро «санҷи хурд» тафсир карда, истилоҳи «санҷ» аслан сози зарбии аз

биринҷ сохташуда (лаълишақл), ки махсусиёташ дар мақолаи «санҷ» дуруст ба қалам омадааст. «Ч.» дар замони Сосониён (222-651), Сомониён (819-1005) ва баъд дар радифи созҳои маъруфу писандида қарор гирифта ва дар асоситарин манобеи хаттии адаби, таърихӣ, мусиқӣ, минётурҳо собит шудааст. Ромишгарони номвари ҳар даври замон дар навохтани сози Ч. шӯҳрат касб кардаанд (Нақиси Чангӣ, Пири Чангӣ, Ардашери Чангӣ, Мундарники Чангӣ, Чоқари Чангӣ, Дарवेशалии Чангӣ ва диг.). Аз тафсири манобеи хаттӣ пайдост сози Ч. бештар дар Эрон-замин ва Бобул бештар роиҷ буда, мардумони Ховари Миёна ҳам то ҷое иртибот доранд. Қисме аз муаррихони араб Ч. ба Рум, қисми дигарашон ба Юнон нисбат медиҳанд, аммо мусиқидони англис Х. Фармер мӯътақид аст, ки созҳои торию захмаии мисли Ч. ва дигарро юнониён аз ҳамсояҳои шарқнашон (эронӣ) ба орият гирифтаанд.

2. Ч. маъмулии имрӯзӣ, дар анъанаи иҷроии мусиқии тоҷик, ўзбек ва мардумони дигар мавриди истифода аст, созест, тарафи (тарафи навозанда) 56-60 см, тахтачӯбаш дарунҳоли, ғафсиаш 6 см, як сӯроҳии резонаторӣ, 72-тор (фулузӣ) ва 72 гӯшақ. Маҷмӯи қаторовозҳои Ч. иборат аз 24 пардаи диатоникӣ ва хроматикӣ иборат буда, сози оркестрӣ ва якканавозист. Овозаш шунавою равшан ва ҷӯраш баъзан дар сози кварта танзим мешавад. Овозҳои пасту баланд (пиано, форте, во-баста ба таъсири захмазаниаш), бо чӯбчаҳо менавозанд. Ч. дар анъаноти иҷроии кунунӣ аз анвои: чанги прима, чанги бас; чанги алт. Ч. прима ҳоси анъанаи иҷроии тоҷикону ўзбекон, Ч. алт ҳоси анъаноти иҷроии мардумони эронӣ қафқозист (машхур ба сантӯр). Ч. бас бошад дар мусиқии молдавӣ, белорусӣ ва ғ., ки симбал гӯянд, шоеъ аст.

Ад.: Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, қ. 1, Техрон, 1333; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1333; Нурӣ Х. Эрон ғаҳвораи донишу ҳунар, Техрон, 1346; Баркашли М. Мусиқии давраи Сосонӣ, Техрон, 1329; Дарвешӣ М. Доирату-л-маорифи созҳои мусиқии Эрон, Техрон, 1378; Мероси Эрон, Техрон, 1336; Шаъбонӣ А. Аз Куруш то паҳлавӣ, Шероз, 1346; Саидсодиқӣ Гавҳарин, Ҳуччат-улҳақ Абӯалии Сино, Техрон, 1346; Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346; Луғати фурс, Техрон, 1319; Масъудӣ, Муруҷ-аз-заҳаб..., Техрон, 1344; Фарҳанги Сурурӣ, 1015; Саъолабӣ, Фурур-ал-ахбор..., Техрон, 1329; Шарҳи радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1342; Доирату-л-маорифи форсӣ, Техрон, 1345; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, қ. 1, Техрон, 1373; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, қ. 3, Душ., 2004.

Чапандоз

Чапандоз – номи таронаи маъмул дар му-
сикии устодонаи тоҷик; Тарона дар қисми дувву-
ми таронавии мақомҳои «Бузург» ва «Рост»
(«Шашмақом») буда, сохтори усули доиравиаш
мураккаб аст. Усули доиравии Ч. дар адвори
музикӣ чунин аст:

Чапандози Ироқи Бухоро

Мусикии Ч. таъсиромез ва усулан вусъатаф-
зост, ки дорои ифодаҳои рангини тараннумист.
Ч. дар мероси мусикии мардумии устодона аз
оҳангҳои мӯхташамтаркиб аст.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Макосиду-л-алхон,
Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур,
Р:468-1(ИВАН Узб.СССР); Шашмақом, мураттибон:
Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, зери назари
В.М.Беляев, М.-ва, 1950-1967; Шашмақом, ёзиб олу-
вичи: Юнус Ражабӣ, Тош.-т, 1965; Ражабов И. Мақом-
лар масаласига доир, Тош.-т, 1963; Музикӣ луғати,
Тош.-т, 1987; Ражабов И. Мақом асослари, Тош.-т,
1992; Воҷаномии мусикии Эронзамин, Техрон, 1375.

Чахортгор (чортгор). 1. Сози музикӣ, ки ча-
хортгор дорад. 2. танбӯре, ки дорои чахортгор сим аст
(дар адабиёти бадеию музикӣ дар шакли «чахорт-
то», «чахорттора» сабт шуда): «ҳазордастон бар
оҳанги чахортгор ҳазор дастон задӣ, кабкӣ нар дар
пардаи чапу модда ҳазор сухан рост гуфтӣ. Бул-
були Борбадосо дар базми Хусрав навои «Тоқ-
дисӣ» ронда, сулсул Накисовор он маҳфили «Ши-
рин» роҳи «Сарви саҳӣ» ҳамезадӣ, дурроҷ дар
сабззор оҳанги «Сабз дар сабз» тоза кардӣ, туху
дар кӯхсор нағмаи «Моҳ бар кӯҳон»-ро баландо-
воза, нолу нор дар пардаи «Бусалик» абёти Буса-
лик, Гургонӣ хондандӣ ва кумрӣ, пупу дар «Зе-
рафкан»-у «Наво» ташбеҳоти Кумрии Омулӣ иро-
да кардӣ, бутон дар ҷӯи об барбат менавохтанд,
зогон дар мурдоб замзамаи «Занди муғон» зинда
бисохтанд, меғи қатрабор бар авроқи шохсори
«Шодурвони марворид» барпо карда, дошти ку-
лангон дастгоҳи «Кини Сиёвушон» ва «Хуққай

Ковус» густурда буданд ва қозон сафири «Ши-
шам»-у «Қолус» бароварда...» (Хондамир «Рав-
зату-с-сафо», ҷ.9, с.139). Ч. имрӯз ба сифати сози
музикӣ дар анъанаи иҷроӣ вучуд надорад.

Ад.: Хондамир, Равзату-с-сафо, ҷ.9, Техрон,
1346; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449,
ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892;
Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Тех-
рон, 1966; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376;
Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Чахордонак. Вожаи ҳосаи таҳассусӣ, назди
устодони мусикии овозист. Ч. ба ҳунарманд, хонан-
да, сарояндае нисбат дода мешавад, ки овози иҷроии
расо, пурра, равшану музикивор, пурвусъат дорад
ва қодир аст дар мизон (дараҷа), лаҳну пардаҳои
овози (садои) мардонро фасеҳу расо меҳонад. 2.
Хонанда, сарояндае, ки бисёр нарму нафис, фасеҳ
овозхонӣ менамояд (сабк, усули иҷроияш мутобик
ба ифодаҳои нармхонӣ, нармсарой ҳамсон аст).

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Баҳо-
ри Аҷам, Дехлӣ, 1284; Луғати фурс, Техрон, 1319; Фа-
рҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Тех-
рон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги
Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи мусикии
Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Чахчаҳа. Таҳрири резӣ овозхонро (сароян-
да, хонанда) чахчаҳа номанд. Аз анвои усули ран-
гомези иҷроӣ, сарояндагӣ (овозхонӣ) дар анъа-
наи иҷроии музикӣ «чахчаҳаи булбулӣ»-аст. 2.
Савти ҳазор, булбулро низ Ч. гӯянд:

*Чи нисбат ба баҳору гул бувад ашъори рангинро,
Мағӯ аз чаҳчаҳи булбул зи ман бишнава, зи ман
бишнава.*

(Фитрати Зардӯзӣ)

*Гул агар булбули он ҷилваи мастона шавад,
Қулқули шишаи май чаҳчаҳи мастона шавад.*

(Танҳо)

3. Чахчаҳазан (чаҳчаҳазан) – бисёр хубу гу-
воро, музикивор хондани сурудеро гӯянд, ки саро-
янда хеле мавзуну муассир, хушхунӣгарӣ, хушхонӣ,
бо таҳриру бофасоҳат, қавихонӣ, рангомезсарой,
мавзунсарой намояд. Хонандае, ки овозашро дар
гулӯ бо таҳрирҳои муассир ҷилвагар менамояд.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Баҳо-
ри Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963;
Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Тех-
рон, 1966; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376;
Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Чома бархостан. 1. Суруд, тарона сохтан, таснифи суруд, эҷоди тарона. 2. Шахс, ромишгаре, ки чома созад (тарона, суруд) ва онро сарояд. 3. Бо ҳамоовозии созҳои мусиқӣ шеъреро (достон, маснавӣ) сурудани ромишгар. 4. Гурӯҳ, дастаи ромишгароне, ки дар базму нишастии расмӣ, мардумӣ дастаҷамъӣ ҳунаринамоя менамоянд (ғазал, суруд, маснавӣ, қасидаҳои гуногунмавзӯро бо овозу соз иҷро менамоянд):

*Бутон чомаву чанг бархостанд,
Зи бегона айвон бипардохтанд.*

(Фирдавсӣ)

4. Ромишгар, дастаи мутрибон, ки оҳанг, суруд, қисм, силсилаеро иҷро мекунад (шоҳаҳои созӣ, овозӣ). Дар анъанаи Ч. усул, сабки фардӣсарой, гурӯҳсарой бештар шояд будааст.

Ад.: Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Сурурӣ, 1015; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-66; Шустарӣ М. Эрон ғаввораи донишу ҳунар, Техрон, 1346; Розонӣ А. Шеър мусиқӣ..., Техрон, 1346; Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Техрон, 1333; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, ҷ.1, Техрон, 1333; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

Чомазан (чома задан). 1. Сароидани суруд, тарона; сурудхонӣ, таронасарой кардан; шахс, ромишгаре, ки дар иҷрои суруд, чома, тарона таҳассуси ҳирфай дорад. 2. Иҷрои тарона, тасниф, суруди ҳоса, ки бо ҳамоовозии соз, гурӯҳи созҳои мусиқӣ иҷро мешавад:

*Ҳама чомаи разми Хусрав заданд,
Замон то замон раҳи нав заданд.*

(Фирдавсӣ)

3. Соззан, навозанда, мусиқидон, оҳангсоз, таснифсоз, сурудсоз, таронасоз; ромишгаре, ки суруд, оҳангеро дар лаҳн, пардаи муайян, мақом (роҳ) соз намояд (ҷӯр созад) ва тавассути соз ва гурӯҳи созҳои мусиқӣ, бихонаду иҷро намояд. 4. Ромишгар, ҳунарманде, ки хондану навохтани оҳанг, сурудро дар парда, лаҳнҳои муайян хуб донанду устодона иҷро кунад.

Ад.: Асадии Тӯсӣ, Луғати фурс, Техрон, 1319; Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-66; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Гиёсу-л-луғот, Лакхнав, 1242; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Чомасаро (чомасарой, чомасарой, чома сароидан, чома гуфтан). 1. Шоир-ромишгари манзумасоз, таронасаро, сурудсаро-ромишгар-сурудсаро; сароянда, оҳангсози таронасозу сурудсаро. 2. Шоир-хуниёгаре, ки шеърро бо овоз меҳонад бо ҳамоовозии созҳо ва оҳанги эҷодшуда. 3. Он ки ғазал, рубой, сурудро дар парда, лаҳн, оҳанги муайян иҷро мекунад. 4. Чомасарой-шахс, ромишгар (оҳангсоз, мусанниф) сурудсоз (таснифсоз), сароянда, хуниёгар (ромишгар), хонандаи шеър ғазалро бо оҳанги муайян месарояд ва мусиқиро хуб медонаду месарояд, дар заминаи шеър, ғазал, манзума оҳанг эҷод намояд ва иҷро мекунад. 5. Чомасарой – суруд сохтан, таронасозӣ, сурудгӯӣ, нағмасоз (мусанниф, оҳангсоз), анвои гуногуни шеърро бо оҳанги муайян иҷро намудан:

*Ҳама чома гуфтанд Баҳромро,
Шоҳанишоҳи бодонишу гомро.*

(Фирдавсӣ)

6. Чома сароидан – шахси сурудхон, ки чомасарой, нағмасарой мекунад; оҳанг, сурудеро аз мақомҳо бо ҳамоовозии сози мусиқӣ иҷро намудан: *Бизад дасту танбӯр дарбар гирифт,
Сароидани чома андар гирифт.*

(Фирдавсӣ)

7. Чома гуфтан – суруд гуфтан, таронагӯӣ кардан, нағма соз кардан, анвои шеърро бо оҳанги муайян хондан. 8. Чомагӯ – шоир-ромишгари чомагӯ, суруднавис, овозхон, хонандаи сурудсаро, таронасаро. Анвои шеърро бо оҳанги ҳоса сароидан (бо ҳамоовозии созҳои мусиқӣ):

*Ҳама чомагӯю сурудсӯтуд,
Ба барбат ҳама разми Тӯрон суруд.*

(Фирдавсӣ)

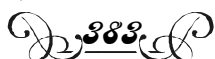
9. Чомагӯӣ – суруд, таронасоз, таснифсоз, сурудгӯӣ, сароянда, хонанда, касеро гӯянд, ки анвои шеърро (ғазал, рубой, қасида) бо лаҳн, овози хуш месарояд. Ромишгаре, ки шеър ғазал, рубоиро ба оҳанги мусиқӣ дар парда, лаҳни муайяни мусиқӣ иҷро мекунад. Шахсе, ки асосҳои амалию назарӣ, қавонини арӯзу мусиқӣ, оҳангсозӣ, иҷроиро хуб медонад:

*Ҳало чома пеш овар, эй чомагӯӣ,
Ту чанг овар, эй духтари моҳрӯӣ.*

(Фирдавсӣ)

*Ҳам-ӯ майгусор асту ҳам-ӯ чангзан,
Ҳам-ӯ чомагӯясту андӯҳшикан.*

(Фирдавсӣ)

Чоргоҳ

10. Чомагӯй – сарояндагии овоз, овозхонӣ, хонандагӣ, анвои шеърро бо овоз хондан. Шеър суруд, таронаро ба оҳанг ва пардаи муайян тавассути созҳои мусиқӣ иҷро намудан.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346; Муъин М. Мазди Ясно..., Техрон 1338; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Ғиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1242; Фирдавсӣ, Шохнома, Душ., 1964-66; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Чоргоҳ – оҳанг ва таронаи маъмул; Оҳанг дар баҳши мушқилот (созӣ) ва «Наср»-и (овозӣ) дар мақоми «Дугоҳ» («Шашмақом»); Дар қисми мушқилот «Чоргоҳ»-ро «Мухаммаси Чоргоҳ» номанд ва сохтори усули доиравиаш дар авзони «Мухаммас» ба иҷро мерасад. Дар баҳши «Наср» (овозӣ) бошад Ч. – «Талқини Чоргоҳ» ва дар усули «Талқин» ба субут расида ва Насри Чоргоҳ бошад дар усули «Наср», «Уфари Чоргоҳ» дар усули «Уфар» сурат мегирад:

Савти Чоргоҳ

Заҳри

Гя - риф - то рам ба до - ми ч - ни

зу - фа ан - ба - ри му е. Гя -

ри му - е. Зу - ша - хо - таъ - а -

те Лай ли - ва - ше, Шай - ри - су -

хан - гу е. Зу хан - гу - е.

2. Усули тарона (суруди калон), оҳанги мураккабсохт дар силсилаҳои Тошканду Фарғона. Мусиқии Ч. шоду мавзун, таркибан рангомез аст.

Чормуқом дар фалак – номи дигари он Чормодарон – системаи лаҳнӣ-мелодӣ дар фалаки кӯлобист ва функсияҳои хос ба усулҳои мақомот, хусусан «Шашмақом» қарин аст. Дар асоси ҳар як муқом асарҳои зиёде офарида шуда ва назди мардум маъруфият касб кардааст. Дар мусиқиишино-

сии муқомистилоҳи «чормодарон» ё «чормуқом» тавассути фалаксаро Муродалӣ Холов (н.Шӯробод) соли 2004 рӯи қор омада, таҳқиқи назарии он мансуб ба мусиқиишиносон Ф.Азизова, С.Каримов аст. Ҳар муқом бо дараҷот ва оҳангашон дар анъаноти фалаку фалаксарой баррасӣ шудааст:

Муқоми яқум:

Муқоми яқуми Чор модарон
сабти нотавини Ф. Азизова, с. 2005
аз сарошери М. Холов ва С.Каримов

1. Э, аф - сус - ки аз

Ва - тан чу - до - ем да - рег,

2. Э, бо мар - ду - ми ғайр ош - но - ем, да - рег,

3. Э, сад сол - а - гар

умр ва - фо - и би - ку - над, а - йи

хи

4. Э, о - хир, ки чу - до - е - му чу - до - ем, да - рег,

а - йи

Муқоми дуввум:

Муқоми дуввуми Чор модарон
сабти нотавини Ф. Азизова

1. Э, ай чарх ли - лам

2. ха - ме - ша гам - нок ку - ни, е - Э, пи - ра - ха - ни хуш

ди - ли - и ман чок ку - ни, е -

3. Э, бо - де, ки ба ман ва - зад ту о -

таш ку - ни - аш а - йи - ни -

4. Э, о - бе, ки ху - рам

дар да - хо - нам хок - ку - ни, а - йи -

Муқоми саввум:

Муқоми сейуми Чор модарон
сабти нотавини Ф.Азизова

1.
Э, хар гах ча-ма-ни

2.
ку-хи ту-ро ёд ку-нам, - сад о-ху фи-гон

аз ли-ли но-шод ку-нам, е -

3.
Э, дур аз гу-ли ру-и ту чу-но-

нам, ки ди-гар а-йи - хи-

4.
Э, бул-бул ша-ва-му ха-зор фар-ёд ку-нам,

а-йи -

Муқоми чаҳорум:

Муқоми чаҳоруми Чор модарон
сабти нотавини Ф.Азизова

1.
Э, фар-ёд за-нам на-ме-ра-сад

2.
о-во-за-ме, е, - Э, ман най би-ха-рам ту-ро ба най

бин-во-за-ме, чон - -

3.
Э, не о-во-зи най ра-сад, э, не фар-ё-дам

а-йи - - хи -

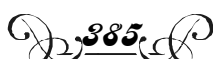
4.
Э, най биш-ка-на-ду хас-та ша-вад

о-во-за-ме - Э, най биш-ка-на-ду хас-та ша-вад

о-во-зам, а-йи -

Системаи Чормуқом аз асосҳои баргузидани фалаки кӯлобист ва истифодааш дар фалаксарой (анъаноти фалаки бадахшонӣ ҳанӯз омӯхта на-шуда) дорои муассирияти хос аст.

Ад.: Азизова Ф. Системаи устод-шогирд: аз ориён то имрӯз/Накши муассисаҳои фарҳанг дар густариши тамаддуни ориёӣ; Каримов С. Мафҳуми «Чор-модарон» дар суннатҳои фалаки кӯлобӣ/Накши муассисаҳои фарҳанг дар густариши тамаддуни ориёӣ, Душанбе, 2006.

Ч

Чабафишон. 1. Дар шеъри рубобӣ зери киноя аз рақсу мусикӣ истифода намудан ва аз ин ҳолати зебоишиносӣ ба вачд омадану дастафшонии доманфишонӣ намудани шунавандаю иҷроқунандагон:

Хирқашикофони завқ бе дафу най дар самоъ,

Чабафишонони шед тобеъи қонуни даф.

(*Ҳоконӣ*)

2. Дар анъанаи иҷроии мақом ва мақомхонӣ ин сабк, шеваи иҷроӣ ҳамеша дар иртибот бо рақс, ифодаҳои намоишии муассир мавриди истифода шуда, аксари хонандагон (мутрибаю ромишгарон) дар чараёни иҷро шоҳаи шодонаи мақомхоро худашон анҷом меоданд. Ч. бештар дар вусъатафзоии ҳолат ва муассирияти созу овоз нақши хоса дорад.

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роч, Лахнаув, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Хоконӣ, Девон, Техрон, 1338; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Чавония (Чавонияи Зардуштӣ, с. тав. 710, Рай, с.ваф. 780, Бағдод), мусикидон, оҳангсоз, сароянда, навозанда, устои Иброҳими Мавсулӣ (767-850), намояндаи бузурги ҳавзаи ҳунарии Хуросон, Бағдод. Аз мусикидонони соҳибхунар, ки мактаби ҳунарии Сосониёнро идома дода, новобаста аз таъкиби халифаҳои араб то охири умр кешӣ аҷдодиашро иваз нанамуд. Иброҳими Мавсулӣ аз ӯ асосҳои амалию назарии мусикии мардумони эрониро (аҷдодонаш) меомӯзад. Ч. барои ромишгарони Бағдод китоби омӯзишӣ нигошта ва ба Иброҳим Мавсулӣ тақдим мекунад.

Ад.: Абӯлфараҳи Исфаконӣ, Китобу-л-оғонӣ, Миср, 1900-1905; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Воҷаномаи мусикии Эронзамин, Техрон, 1375.

Чалил Ғолиби Дафӣ (с.тав.1869, Бухоро, с.ваф. 1918, Бухоро), мутриб (зарбгир, дафӣ), донанда, иҷроқунанда, намояндаи бохунари ҳавзаи иҷроии мусикии мардумии устодонаи Бухоро. Мусиқиро аз падараш омӯхта, сипас барои тақмили ҳунари иҷроӣ ба дастаҳои ҳунарии Бухоро, Ромитан, Ғиждувон, Самарқанд, Марв, Миёнкалот ҳамкорӣ намуда, аз бехтарин зарбгирони ҳав-

заи ҳунарии Бухоро, Самарқанд маҳсуб шуда, Ҳочӣ Абдукарим (1848-1910), Махсуми Хонанда (1842-1905), Ҳочӣ Абдуллои Савтӣ (1834-1902) ва диг. бо Ч.Ғ. ҳамхониро ҳамнавозӣ намудаанд. Ч.Ғ. дар иҷроии силсилаи «марвӣ», «нақш», «наът» маҳорати баланд ба ҳарч меода, матни аксари таронаҳои «марвӣ»-ро худаш таҳия менамуд. Муддате дар дарбори Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910) ба сифати мутриб хидмат ҳам намудааст.

Ад.: Ҳашмат, Тазкирату-ш-шуаро, Р:2728, ИВАН Уз.ССР; Тадж. музыка, Душ., 2003; Баёзҳои мусикӣ: Р:8000; 7406; 3842; 7435.

Чалолов Абдулалӣ (т. 1967, деҳаи, Қистакӯз, вил. Сугд), сароянда, намояндаи ҳавзаи иҷроии Хучанд, иҷроқунандаи суруду таронаҳои мардумӣ ва устодонаи тоҷик, овозхони Ансамбли давлатии Шашмақоми ба номи Ф.Шаҳобови назди Кумитаи Радио ва телевизиони ҚТ (аз 2004 то имрӯз).

Хатмкардаи мактаби ҳамагонии деҳаи Қистакӯз ва шӯъбаи мусикии анъанавии Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1987-92) буда, баъдан фаъолиятро чун муаллими мактаб (мусикӣ ва суруд, 1993-94), сарояндаи дастаи ҳунарии ба номи Темурмалики ш.Хучанд (1993-94), муаллими мусикӣ ва суруди мактаби ш.Қайрокум (1994-98), устои факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров (устоди овозхонии суннатӣ, 1998-2004) идома додааст. Ч. аз соли 2004 дар дастаи мақомхонони Кумитаи радио ва телевизион ба сифати овозхон баробари иҷроии дастаҷамъӣ, инчунин дар иҷроии шоҳаҳои овозии мақомҳо маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч дода, махсусан таронаҳои «НасриУшшоқ», «Чапандози Ироқи Бухоро» «Ушшоқи Самарқанд», «Дугоҳ», «Қашқарчаи Тӯлкун» ва силсилаи таронаҳои мардумӣ ва мақомниҳоди устодона саликаи хуби иҷроӣ ба ҳарч додааст. Ч.Иштирокдори чандин Фестивал-симпозиумҳои байналмилалии мусикӣ (мақомҳо, Исфара-2003, Душанбе-2006) буда, барои маҳорати баланди иҷроӣ ва идома додани анъаноти асили мақомсарой сазовори ифтихорномаҳо шудааст.

Ад.: Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Ҳолномаи Чалолов А.

Чалолов Темурхон (с.тав. 1920, ш.Панҷакент, вил.Сугд, с.ваф. 1980, ш.Панҷакент), сароянда, режиссёр, коркуни хизматнишондодаи маданияти РСС Тоҷикистон (1973). Форигуттаҳсили Омӯзишгоҳи омӯзгории ш.Панҷакент (1936). Аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ, санъати овозхонӣ, сознавозӣ шӯру шавк дошта, фаъолияти эҷодиро иҷроияш чун сарояндаи театри халқии шаҳр (1936-1940), с.1941-1945 дар ҷабҳаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд. Баъди бозгашт дар вази-фаҳои муаллими мусиқии мактаби ҳамагонии шаҳр (1946-1956), сарояндаи Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (1956-1960), режиссёри театри ш.Панҷакент (1960-1961), устои мусиқӣ дар Омӯзишгоҳи омӯзгории Панҷакент (1963-1976) хидмат намудааст. Ҷ.Т. аз намоёндагони боҳунари ҳавзаи иҷроии Панҷакент буда, дар фаъолияти иҷроияш ба анъаноти овозхонии марокизи ҳунарии тоҷикон Бухоро, Самарқанд, мероси мусиқии шифоҳии мардумони водии Зарафшон таъямуд, дониши ҳунари андӯхтааст. Ифодаҳои овозии Ҷ.Т. дар иҷрои суруду таронаҳои «Саламно», «Қўшчинор», «Ушшоқи Самарқанд», «Мискин», «Эй сабо», «Шӯҳи ҷафокор», «Омад ба ёд», «Офарин», «Уфари Ороми ҷон» ва ғ. барои хидматҳои шоистааш дар рушду тарғиби мусиқии тоҷик, идомати анъаноти асили иҷроӣ бо Ордени Ситораи Сурх, нишону ифтихорномаҳои СССР, РСС Тоҷикистон мушарраф гардидааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳакимов Н. Шашмқом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Ҷамила (Ҷамила бинти Абдуваҳҳоб, с.тав.777, Бағдод, с.ваф.838, Бағдод), сароянда, раққоса. Падару модараш аз муҳоҷирони эронитабора буда, санъати мусиқиро назди Иброҳими Моҳон (машҳур ба Мавсулӣ 742-804) омӯхта, аз шогирдони соҳибҳунари ўст. Дар санъати овозхонӣ, сознавозӣ, рақс маҳорати хоса дошта, аз мубаллиғону пешоҳангони сабки иҷроии «ат-тариқату-л-қадима», «ат-тариқату-л-аҷамия» буда, бештар анъаноти эҷодии мардумони эрониро бо интиҳоби матни арабӣ дар ҳавзаҳои иҷроии Бағдод, Басра, Мосул идома додааст. Ҷ. бештар дар иҷрои суруду таронаҳои мавсимии маросимӣ, ирфонӣ, таъзияӣ (марсия) шӯҳрат ёфта, сарвари дастаи бонувони дарборро ба ўҳда дошт ва дар таблиғу идомати сабк, мактаби иҷроии устодаш Иброҳими Мавсулӣ хидмат ва тозақориҳои ҳунари ба ҳарч дода, дар рӯи сахна омадани сулолаи нави мутрибаҳо Рубоба, Мутриба, Тараб, Лаззат, Окила ва диг. сахми устодӣ дошт.

Ад.: Абӯлфараҳи Исфаконӣ, Китобу-л-огонӣ, Миср, 1900-1905; Шуштарӣ М. Эрон гаҳвораи дониш ва ҳунар, Техрон, 1342; Холиқӣ Р. Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1333; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Чамъ. 1. Дар маънои парда, мақом, шадд ва вожаҳои маъмули илмию амалӣ дар таълифоти назарии мусиқии ас.9-17, ки дар баҳси абъод (фосилаҳо) мавриди истифода шудаанд. 2. Пардае, ки нағмоти мураббаъ аст бо тартиби маҳдуд ва муродифи чамъ аст. 3. Бӯъди (фосила) таълиф баёни ду нағмаи гуногун ба хиддату сақилро бӯъд номанд ва агар он таълиф миёни беш аз ду нағма бошад, онро чамъ хонанд. Донишмандони мусиқӣ дар осорашон дар иртибот ба Ҷ. нуктаҳои ҷолиби назарӣ баён кардаанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Муҳаммади Омулӣ, Нафоису-л-фунун..., Техрон, 1379; Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Чамъи комил. Аз истилоҳи маъмули назарии мусиқӣ буда, маҷмӯи нағмаҳои мавҷуд дар октаваи қадим (зулкулл), ки аз изофа намудани бӯъди танинӣ (боқимондаи то нуктаи миёнаи тарафи аҳад, яъне нисфи ватари а,м, ки нағмаи ихмебошад) ба дигар табақоти бӯъди зулкулл ё октава ҳосил мешавад ва онро чамъи комил номанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Чамъи ноқис. Аз истилоҳоти назарии мусиқӣ буда, бӯъдест, ки бар нисбати кулл ва сабъаи астоъ: $1x7/9=16/9$ баробари зеъфи зуларбаъ $4/3$.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Чамъи том. Маҷмӯаи томи нағмаҳои 17-гонаи мусиқии мақомӣ.

Зулкулл маратайн (октаваи дуввум), ки дар он нағмаҳо тақрор мешаванд, зеро 4-бӯъди зуларбаъ ва ду бӯъди танинӣ эҷод мешавад (ба хоҳири октаваи дуввум будани он).

Чинс

Мароғӣ Қ.т.-ро аз натиҷаи изофати табақаи 4-ум ба зулкулл ва зулхамс доништа, нағамоти мулоимро 15-нағма муаррафӣ мекунад, ки ҳар кадом дорои номи илмӣ буда, шомили ҷамъи нағмаҳои тезу гарон аст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ҷамъу-л-ҷамъ. 1. Кулли нағмаҳо (куллу-л-нағам) аз анвои тасонифи қадим). 2. Қ. ду навъ аст: яке он маҷмӯи 12-мақом, 6-овоза; дигаре маҷмӯи шӯъбаҳоро дар як тасниф дарҷ кардаанд ва агар хоҳанд ҳар 91-доираро дар он ҷамъ кунанд ва онро ҷамъу-л-ҷамъ гӯянд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон 1370; Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ҷамӯъ. Парда, овоза, гӯша дар мусиқии ус-тодона аст. Ҳоҷа Абдуқодир тавзеҳ медиҳад, ки баъзе аз ҷамӯъро шӯъба хонанд ва шӯъба дар таркиботи мақомҳо монанди гӯша буда аст, аз як мақом. Исҳоқи Киндӣ бошад, баъзе аз таркиботи назарии мусиқиро шарҳ дода, садоро «савт», фосилаҳоро «абъод», маҷмӯи низомотро «ҷамӯъ» номидааст. Қ. ҳамон таркиботи мақомот аст (шӯъба, овоза, гӯша).

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ҷамӯи адвор. Маҷмӯи даврҳои иқоъии муташаккил аз 91 доира, ки аз таркиби 7 зуларбаъ ва 13-зулхамс ташкил ёфта ($13 \times 7 = 91$), ки аз онҳо 12-давр ба номи мақом (парда, дастон, ба арабӣ шадд хонанд) хонда шудааст. Баъзе аз ин даврҳои аслиро овозот гуфтаанд. Ҳар як аз адвор дар навбати худ 17 мавзӯи ба ном табақа доштааст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ҷамӯи алҳон. Мақомҳои оҳангин «мо чун косотро ихтироъ кардем ва истихроҷи аҷносу

ҷамӯи алҳонро ва анвои таснифро ба тариқи марғуб кардем...»

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Ҷамъу тафриқи абъод. Аз ихтирооти Абӯалии Сино (980-1037) дар мусиқии назарӣ буда, дар пайравӣ аз усули таҳқиқи Форобӣ (857-952) зарбу тақсими нисбатҳои онҳоро мавриди истифода намуда ва ин мабдаи ихтироъи логаритм аст.

Ад.: Баркашли М. Мусиқии Ибни Сино, Ҷашнома, Техрон, 1333; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Ҷаҳорат. Хафонат, садо, овозе, ки дар хондан боло рафт. 1. Авҷ гирифтани савт ва овоз. 2. Ибни Сино (980-1037) Қ.-ро монанди хафонат (пастӣ), хиддат (тезӣ, зерӣ), сақил (бамӣ) аз авомили ихтилофи асавот медонад. 3. Дар забони арабӣ (ал-ҷаҳурӣ) сифати ҳар чизи баландовоз аст. Дар забони арабии имрӯз ҷаҳир овози «бас» созе, ки дорои садои бам гуфта мешавад (ҷахиру-л-аввал = басы якум).

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Чинс. 1. Донак (бонг) дар мусиқӣ. 2. Маҷмӯи се фосилаест, ки зуларбаъро ташкил диҳад. 3. Дар як октава (зулкулл) дар бӯъди зуларбаъ ва як бӯъди танинӣ мавҷуд буда, фосилаи зуларбаъи аввалро табақаи аввал, дуввумро табақаи сония ва танинӣро фосила, ҳар зуларбаъро, ки тақсим шаванд, онро чинс хонанд. 4. Таърифи Қ. ба таври гуногун баён кардаанд, он ҷӣ дар таълифоти назарии мусиқӣ собит шудааст, фосилаи ҷаҳоруми дурустро Қ. номидаанд ва аз таволии ду зуларбаъ бо як фосилаи танинӣ дар байни он ду мақомот ё адвор ба вучуд меомадааст. Гоҳе дар номгузории дигар Қ. ба сифати фосилаҳо (фавосил) мавриди истифода шудааст. 5. Ҳоҷа Абдуқодир (1356-1435) чунин ақида дорад, ки дар байни анвои гуногун ва мутааддиди тақсимои зуларбаъ фақат 7 қисм, чинс ё баҳр номида мешавад, мулоим буда ва аз онҳо ду чинси лайн ва қавиро зикр менамояд ва аснофи аҷноси бӯъди зуларбаъро «мутанаввеъ» (қасирату-л-анвоъ) мешуморад.

Мисол: т т б (парда, парда, нимпарда).

6. Як фосилаи зуларбаъи зери ангуштони бинсир ва вусто маҷраи муайянеро тай намуда, ки бо тағйири сарангуштон тағйир менамудааст. Маҷрои зуларбаъ дорои вазъи мушаххасе ба номи чинс буда ва ҳар чинс бинобар ба нағмаи поягӣ (тоник) номи махсусе доштааст.

7. Аз нигоҳи Форобӣ (872-952) Ҷ. бар се наваъанд: мукаввӣ (диатоник), мулавван (хроматик), нозим (гармоник).

8. Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) дар «Рисолату-ш-Шарафия» аз 111 чинс баҳс менамояд (бидуни тавзеҳот). Равшан аст, ки дар баҳси фосилаҳои мулоим мавриди назари мусикидонони баъдӣ будааст. Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310) дар иртибот ба чинси лайну қавӣ таъя ба тақсими Урмавӣ намудааст. Дар таълифоти назарии мусиқӣ аҷноси шӯъбаҳои мақомхоро бо ҳуруфи абҷад таъин менамуданд. М. чинси Ҳусайнӣ иборат аз мутлақӣ ҳод, нағмаи их, мутлақӣ маслас нағмаи еҳ, мутлақӣ зер нағмаи иб, мутлақӣ бам нағмаи Й. Агар дастбози симҳои аввал то чаҳорумро мутобиқӣ нағмаҳои додашуда кӯк намоём чинси Ҳусайнӣ ҳосил мешавад.

9. Ҷ. дар маънии вазн (Шамс Қайси Розӣ дар таърифи қавл менависад: «арбоби санъати мусиқиро дар ин вазн алҳони шариф сохтаанд ва тариқи латиф таълиф карда ва одат чунин рафта, ки ҳар чи аз он чинс бар абёти тозӣ созанд, онро қавл хонанд»).

Ад.: Сафиуддини Урмавӣ, Адвор, Техрон, 1384; Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Носируддиншоҳи Ҳусайнӣ, Шинохти шеър, Техрон, 1376; Қайси Розӣ, Шеър-у-л-ачам..., Техрон, 1338; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Чинси зулмуддатайн. Донишмандони мусиқӣ (Ҳоча Абдуқодир 1356-1435) чинси қавиро чинси зулмуддатайн номида, зеро бӯъди танинӣ аст. Дар ҳар бӯъде, ки бӯъди танинӣ мавҷудбударо ногузир бӯъди зудмуддатайн меҳондаанд.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1370; Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Чинси лайн (кӯчак, минор). Ҳар гоҳ дар як фосилаи чаҳорум, ки аз се фосила ташкил мешавад, яке аз фосилаҳои сегона бузургтар бошад,

он чинси лайн аст. Форобӣ (875-952) чинсҳоро, ки дар онҳо маҷмӯи ду фосилаи миёнӣ ва охирӣ аз фосилаи аввал кучактар ва дорои таъсири заъиф бошад, онро чинси лайн номидааст. Ҷ.л.-ро се дараҷа аст: онҳо, ки нармиашон зиёд аст, روسиму нозим, он даста, ки нармиашон миёна (мутавассит) аст, мулавван номида шудаанд. Инчунин Форобӣ мӯътақид аст, ки чинсҳое, ки зиёда нарм бошанд, таъсирашон дар нафас заъиф аст. Дар Ҷ.л. фосилаҳои дуввуму саввуми кӯчак ва нотаҳои ташкилдиханда ҳар як ба ҳам наздиканд, донишмандони мусиқӣ онро мутавотиру мутакошиф номидаанд, ин чинсро занона ва чинси қавиро мардона васф карданд. Ҷ.л. ба анвои росим, нозим, мулавван тақсим мешавад ва ҳар кадом мумкин аст шиддат, заъф дошта бошанд ва адади онҳо 36 аст. Зимни ин дар ҳар фосилаи Ҷ.л. як фосилаи танинӣ мавҷуд аст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Форобӣ, Китоб-ал-мусиқӣ-ал-қабир, Қоҳира, 1956; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Чинси қавӣ (мажор). Абӯнасири Форобӣ (875-952) дар ҷо ба ҷо гузориҳои фосилаҳои ҳар як аз чинсҳои ҳаштгона, гомҳоро рӯи қор овард, ки аз лиҳози таъсир ба одамон шиддату зеъф дорад. Форобӣ чинсҳоро, ки дар онҳо маҷмӯи ду фосилаи миёнӣ ва охирӣ аз фосилаҳои аввал бузургтар бошад муассир дониста, чинси қавиро бузург (мажор) меномад. Дар ин чинс фосилаҳои бузург ва нотаҳои ташкилдиханда аз якдигар дуранд ва аз ин лиҳоз ғайримутавотиру мутахалхал гӯянд. Гомҳо дар чинси қавӣ ду пардаи комил ва як ним парда доштааст. Дар чинси қавӣ яке аз фосилаҳо аз маҷмӯи ду бӯъди дигар хурдтар аст (баракси бӯъди лайн). Чинсҳои қавӣ ва лайн марбут ба фосилаҳои чаҳорум дар мусиқии қадимӣ будааст. Аз 6-зуларбаъ, ки қаблан маъмул буда, се-тои аввали қавӣ аст, зеро дорои ду фосилаи танинӣ, вале чинси лайн як танинӣ аст.

Ад.: Ҳоча Абдуқодир, Шарҳи адвор, Техрон, 1370; Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963.

Чинси мулавван (хроматикӣ). 1. Аз лавни арабӣ буда, ба маънии ранг аст. 2. Ҳар гом аз ин чинс муташаккил аз як саввуми хурд ва ду саввум парда аст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1370; Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Воҷаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375.

Чомеъ

Чинси нозим. Чинси нозим навъи саввум аз чинси лайн аст, ки дар он фосилаҳо марбут бар он, ки бузургтарин фосилаи байни фосилаҳои ташкилдихандаи фосилаи чаҳорум аст. Аз (1/6) фосилаи чаҳорум низ бузургтар аст. Мароғӣ дар «Мақосиду-л-алҳон» қисми саввумро дар баёни аснофи чинсҳо ва тариқай амали он чинси нозим (нақше, ки бо низом рангомезӣ шуда) хондааст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377.

Чинси росим. Ҳар бонгро (донак) дар исми як як саввуми бузург ва ду рубъ парда доштааст. Синфи аввал аз чинси лайн, ки дар он чинси лайн илова бар он ки бузургтарин фосила дар байни фосилаҳои зуларбаъ буда, аз як чаҳорум фосилаи чаҳоруми низ бузургтар будааст. Таъсири Ч.р. мисли тасвири наққош дар наққошист.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Вожаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377.

Чинси хунсо. Чинсест, ки дар он тартибҳои хос байни нағмаи зер ва бам мавҷуд буда ва дар батни он қарор мегирифтааст. Мусиқидони англис Фармер Ҳ. дар чараёни таҳқиқи таркиботи мусиқӣ чинси мазкурро зикр намуда ва ӯ истилоҳоти арабиро дар назар доштааст.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Чомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Вожаномии мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377; Farmer H. A history of Arabian music to the XIII century, London, 1973.

Чомадарон. 1. Оҳанги тақвимӣ, маросимии давраи Сосониён (222-651). 2. Аз таснифоти Накисои Чангӣ (оҳангсоз, сарояндаи аҳди Сосонӣ) буда, барои базми Хусрави Парвиз (591-628) эҷод карда, нақл аст, ки дар ибтидои иҷрои «Ч.» ҳозирон гиребони худ дарида ва беҳушӣ ёд мешаванд ва ин рӯ «Ч.» ном кардаанд:

Мутриб ба навои раҳи мо беҳабарон зан,

Мо чомадаронем «Раҳи Чомадарон» зан.

(Ваҳшӣ)

2. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.13-16).

3. Оҳанг, суруди хоса, ки дар маҷлиси сӯфи-

ёни мавлавия иҷро мешуда (маҷлиси самоъ) ва чомаҳои худро медаридаанд.

4. Номи лаҳни махсуси мусиқӣ дар таркиби мақоми «Хумоюн» (хафтдастгоҳи эронӣ), ки байни шӯъбаҳои «Баёти Исфаҳон», «Диносорӣ» иҷро мешудааст. 5. Шӯъба, гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Шӯр» (хафтдастгоҳи эронӣ), ки байни гӯшаҳои «Хусравонӣ», «Маҳдии Зарробӣ» воқеъ буда, дар шӯъбаи «Афшорӣ» (мақоми «Хумоюн») баъди иҷрои қисми нӯҳум падида омада, пас аз он «Бастанигор», иҷро мешавад.

Дар таркиби «Шашмақом» ва мусиқии мардумии тоҷикон бо ин ном тарона, оҳанге вучуд надорад.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнав, 1892; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377; Рачабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Чомеъ (Чомеъ ибни Макӣ, с.тав.номаълум, Макка, с.ваф.809, Бағдод), сароянда, оҳангсоз, мусиқидони эронитабори аҳди халифа Ҳорунарашид (763-809). Санъати мусиқиро ибтидо аз падараш омӯхта, сониян назди Иброҳими Мавсулӣ (767-804) дониш, малакаи сознавозӣ, овозхонияшро тақмил додааст. Ч. дониш ва малакаи иҷроияшро дар заминаи мусиқии мардумони эронӣ тадвин ва тақмил дода, дар иҷрои маҷмӯи «Хусравонӣ» («ат-тариқату-л-мулукия») бештар ном бароварда, бо ашъори мадҳиявӣ манзури халифа Ҳорунарашид менамудааст. Сабки иҷроияш бисёр раван, овозаш расо будааст. Ч. бо ус-тодаш (Иброҳими Мавсулӣ), Залзали Розӣ (Мансури Залзал 721-779) баҳси хунарӣ намуд ва оқибат аз дарбор берун рафт.

Ад.: Абӯлфараҷи Исфаҳонӣ, Китобу-л-оғонӣ, Миср 1900-1905; Шайбонӣ А. Аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Шуштарӣ М. Эрон ғавҳараи донишу хунар, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376.

«Чомеъу-л-алҳон» (с.таълифаш овоз 1405, анҷом 1413, Ҳирот, ба номи Шоҳрух (1400-1447), форсии тоҷикӣ, нусхаи ба хатти муаллиф, китобхонаи Нури Усмония №3644, настаълиқи хоно, навиштаи Хоҷа Абдуқодири Гӯянда (Мароғӣ 1356-1435), аз таълифоти назарияи амалии му-

сикии замони Темуриён (1370-1506) буда, бинобар ба эътирофи муҳаққиқи англис Фармер Ҳ. аз ҷолибтарин навиштаҳои назарии мусиқӣ дар таърихи тамаддуни мусиқии Шарқи Миёна ва Наздик аст. «Ч.» аз дебоча, муқаддима, хотима ва 12 фасл таркиб ёфта, дар пешгуфтор ҳамду сано, ранҷу заҳмати нигоранда дар иртибот саводомӯзии мусиқӣ, такмилу таҳсил дар ин ришта, фарогирии осори пешиниён, корҳои дар ин замина намудаи мусанниф қаламдод шудааст.

Дар муқаддимаи «Ч.» таърифи мусиқӣ чун илм ва ҳунар, ҳолат ва кайфияти эҷоди мусиқӣ, мавзӯоте, ки дар мусиқӣ таҳқиқ мешавад, мабоду ва ғояи мусиқӣ ва ғ. ба силки таҳқику таҳрир омадаанд. Зимни ин дар муқаддимаи «Ч.» нуктаҳои ҷолиби аҳли таҳқиқ, иҷрои мусиқӣ (назару андешаҳои Форобӣ), таносуб ва нисбатҳои ҳандасию риёзӣ ва истифодаи он дар мусиқӣ, баҳсу натиҷагирӣҳои таҳлилий, амалии Хоҷа Абдуқодир доир ба нақши созу овоз дар хидмати Қуръон ва пизишкӣ намудааш андешаҳои судбахшу таҳлилий баён кардааст.

Дар боби аввали «Ч.» масоили савт, нағма, тезию гаронӣ, баҳси дақику мушаххас дар бораи эҷоди савт, омилҳои эҷоди савт (аз дидгоҳи физику физиологӣ), нағма ва таърифи он, тафовут баъни садоҳои маъмулӣ ва мусиқӣ, ҳолат ва кайфияти расидани савт ва нағма ба гӯши инсон, баҳсу тафсири тезию гаронӣ, иртифои савт, овозҳои мусиқӣ (аз дидгоҳи физикӣ) ва ғ. баррасӣ шудаанд.

Дар боби дуввум («Тақсими дасотин ба тариқи соҳиби «Адвор» аз ватари воҳид») масоили тақсими пардаҳои соз ё сими созу зеҳи воҳидро бар асоси усули тафсирии Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) шарҳ дода, аммо равиши пешниҳоднамудаи Хоҷа Абдуқодир фанӣ, амалӣ, осонтар буда ва сабаби ин усули шарҳи таркиботи пардаҳою торҳоро мушаххас кардааст. Хоҷа Абдуқодир ин усули таҳқиқиашро тавассути ҷадвали равшану фаҳмо дар охири ин боб манзури аҳли таҳқиқ ва амал намудааст.

Мавзӯи боби саввум ин баррасии абҷоди фавосил буда (дар 5 фасл), нисбати бўъдҳо (фосила), изофаи фосила, эҷоди фосила, фосилаҳои матбӯъ (консонансӣ) ва ғайриматбӯъ (диссонансӣ) ва ғ. дар пояи санҷишҳои назарӣ ва амалӣ натиҷагирӣ шудаанд.

Дар бобҳои чаҳорум ва панҷум тафсири анвои чинсҳо, қисмҳои бўъди зуларбаъ ва зулхамс, навъҳои адворе, ки аз изофаи бўъдҳои табақаи дуввум ба табақаи аввалӣ ҳосил мешаванд (бо ҷадвали хоса), ҳамоҳангӣ (истихоб) ва кӯки

симҳо ва созҳои, ки дорои ду-се, чаҳор симанд, уди комил (дорои 5 сим) ва ғ. дар зимни далелҳои назарию амалӣ таҳқиқ гардидаанд.

Дар бобҳои шашум ва ҳафтум асосан масоили адвор (гоми) мусиқӣ, яъне 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯъба ва дигар таркиботи мақомҳо, усули дар сози уд эҷод (хориҷ) кардани онҳо, тавзеҳу тақмили назари пешиниён, иштибоҳи бўъдҳо, иштироки нағмаҳо ва қаторовозҳо (аҷнос) ба риштаи таҳрир омадаанд.

Мавзӯи баҳси бобҳои ҳаштум ва нӯҳуми «Ч.» ин шарҳи пардаҳои баробар, ҷӯр, кӯки ғайримайхӯд, усули дастбӯии адади нақраҳои тарҷеъот, нағмаҳои мулоим (номашон ба забони арабӣ оварда шуда), муносибати пардаҳо бо овозҳо ва шӯъбаҳо буда, нукта, ҳулосаҳои таҳқиқи Хоҷа Абдуқодир дар ҳамоҳангӣ ба таҳаввулоту ҳунарии замонааш қорбааст шудаанд.

Боби даҳуми «Ч.» идомаи мантиқии боби нӯҳум буда, мавзӯоти қоидаҳои гирифти пардаҳои мушкили сози уд, таълими хонандагӣ, интиқол дар мусиқӣ, пардабандии созҳои мусиқӣ ва ғ. мавриди баррасӣ шуда, ҳулоса, натиҷагирӣҳои таҳқиқӣ, амалии Хоҷа Абдуқодир моҳиятан наваст. Дар ин боб зимни ин гурӯҳбандии созҳо (ба се гурӯҳ: торӣ, зарбӣ ва нафасӣ), тавзеҳи сохтори ҳар як аз созҳои муҳими мусикиро пеш оварда, усули ҷури онҳо, тарз, шаклиашон (дар нисбати созҳои зарбӣ: тосот, косот) нуктаҳои ҷолиб баён кардааст.

Дар боби ёздаҳуми «Ч.» бо истифода аз нуктаҳои таҳқиқи Форобӣ, Урмавӣ, Қутбуддини Шерозӣ мавзӯи иқоъро (зарб) дар таркиботи мусиқӣ ба тариқи нава таҳлил намуда, зимни ин баробари тафсири маҷмӯи иқоъӣ, инчунин суҳан аз ихтирооти ҳудаш ба миён оварда (шарҳи 5 даври сохтааш), дигар таркиботи созию овозиро дар асараш «Канзу-л-алҳон» («Ганҷу-л-алҳон») тафсиру баррасӣ намудааст.

Дар боби дувоздаҳуми «Ч.» асоси масоили бадеию зебоишносии мусиқӣ, таъсири 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯъба ба одамон, усули оҳангсозӣ, таронасозӣ, яъне шаклу анвои шеърӣю мусиқии «навбати мураттаб», «зарбайн», «басит», «нашид», «нашиди араб», «амал», «пешрав», «қавл», «ғазал», «тарона», «фурудошт» ва ашъори муносиб ба онҳо мавриди таҳқиқи фанӣ шудаанд. Дар хотимаи «Ч.» мавзӯоти одоби ҳуниёгарӣ, маҷлисҳои мухталифи ҳунарий ва ба ҳар як аз онҳо ашъори мувофиқ сохтану интиҳоб намудан, тавзеҳи мусиқии мардумони муғулӣ, кӯку созҳои мусиқии муғулӣ, шарҳи ҳоли мусикидонони замони муаллиф, усули дурусти истифода аз сози

мусикии уд, истилохоти хоси ичроӣ ва ғ. тафсир гардидаанд. Як нуктаро бояд хотирнишон кард, ки Хоча Абдуқодир дар «Мақосиду-л-алҳон» аз ду китобаш, яъне «Чомеъу-л-алҳон», «Канзу-л-алҳон» ёдрас намудааст.

«Ч.» бо саъй ва эҳтимоми доктор Тақии Биниш дар зимни нусхаи китобхонаи Нури Усмония таҳия ва тадвин шуда, соли 1366 тавассути муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ бо муқаддимаю тавзеҳоти ҷолиб дар ду китоб ба табъ расида, мушиқдонони эронӣ, ғарб дар навиштаҳои аз нақш ва мақоми арзишмандии ин асар ибрози назар намудаанд.

Ад.: Чомеъу-л-алҳон, бо эҳтимоми Тақии Биниш, Техрон, 1366; Агаева С. Абдулғадир Мараги, Баку, 1983; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Farmer H. A history of Arabian music to the XIII century, London, 1973; Тақии Биниш, Шинохти мусикии Эрон, 1376; Мачид Киёнӣ, Мабонии назари мусикии Эрон, Техрон, 1377; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Донишпажӯх М. Мушовимат дар усули мусикии Эрон, Техрон, 1355; Воҷаномаи мусикии Эронзамин, Техрон, 1376; Радифи мусикии Эрон, Техрон, 1348; Шайбонӣ А. аз Куруш то Паҳлавӣ, Шероз, 1346; Рачабов А. Афкори мусикии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989.

Чомӣ (Нуруддин Абдурраҳмон ибни Низомуддин ибни Шамсуддин Муҳаммад, с.тав. 1414 деҳ.Харгард, вил.Чом, с.ваф.1492, Хирот), шоир, ориф, донишманд ва мушиқдони тоҷик-форс. Асосҳои улуми инсонӣ, фалсафа, шеър, сарфу нахв ва мушиқиро аз овони ҷавонӣ омӯхта, дар ин заминаҳо раҳнамо ва мураббияш Низомуддин Аҳмад (падарах) буд. Ҷ. дар пешрафти ҳаёти маданияи замони Темурӣён, махсусан Султон Ҳусайни Бойқаро (1470-1506), ҳавзаи хунарию эҷодии Хирот нақши муассир дорад. Хунардони бузурги ин давра Хоча Абдуллоҳи Марворид, Хоча Абдулвафои Хоразмӣ, Хоча Юсуфи Бурҳон, Хоча Юсуфи Андагонӣ, Устод Шодӣ, Маҳмуди Ҳусайнӣ, Қулмуҳаммади Удӣ, Хоча Исҳоқи Шихобӣ, Қамолуддини Биноӣ ва диг., ки дар мушиқӣ, шеър устоди замон буданд, аз Ҷ. дарси донишу ҳунар андӯхтаанд. Намояндагони номвари ҳавзаҳои иҷроии Хирот, Самарқанд бо Ҷ. ҳамкориҳои эҷодӣ доштанд ва дар заминаи ашъораш дар шакли анвои шеъри мусикии «амал», «савт», «қавл», «рехта», «нақш», «қор» таснифоти рангин сохта, офаридаҳои созию овозӣ раванди нави эҷодию иҷроиро рӯи сахна овардааст. Ҷ. чун мушиқдон дар таълиф ва рӯи сахна омадани таълифоти назари мушиқӣ, ки дар ҳавзаҳои ил-

мию хунарии нимаи дуввум ас.15 Хирот Самарқанд, Бухоро, Марв, Хоразм нақши босазое дошта, мушиқдонони машҳур Зайнулобиддин Маҳмуди Ҳусайнӣ (1436-1502, «Қонуни илмӣ ва амалии мушиқӣ»), Қамолуддин Биноӣ (1430-1512, «Рисолаи мушиқӣ») ва диг. дар ҷараёни нигориши рисолаҳои аз кӯмак, нуктаҳои таҳлилии Ҷ.баҳра андӯхта ва ё бо пешниҳоди ин устоди маънавияшон таълифоти назари мушиқашонро нигоштаанд. Ҷ. чун донандаи боҳуши мушиқӣ падидаҳои хунарии ҳавзаҳои иҷроию эҷодии Хирот, Самарқандро (Мовароуннаҳр, Хуросон) хуб эҳсос намуда, дар навиштаҳои адабӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ, зебоишиносӣ, махсусан «Рисолаи мушиқӣ»-аш (бо хоҳиши Алишери Навоӣ 1441-1501, навиштааст) бо диду бардоштҳои таҳлилии масоили муҳими созу овозро ба риштаи таҳқиқу таҳрир овардааст. Дониш, диди таҳқиқии мушиқашро дар муқаддимаи рисолааш: «Гӯяндаи ин розу созандаи ин нақши дилнавоз, ки дар унфавони шубоб, ки овони таҳсил ва унвони саҳифаи қолу қил буд, ташҳиди ҳаттиро ба таълими илми мушиқӣ оҳанг карда будам ва қавоиди илмӣ онро ба ҷанг оварда, гоҳ дар қавонини таълифи он лабе меғушодам ва гоҳ дар мавозини иқоъии он дасте мезаддам» хеле амиқ қаламдод намудааст. Аз ин нигоҳ нуктаҳои тафсирию таҳқиқии Ҷ. дар «Рисолаи мушиқӣ»-аш (аз ду қисм: «Илми таълиф»; «Илми иқоъ») назари нав ба баёни таркиботи созу овоз, масоили назари (дар баёни давоири машҳураи дувоздахгона (12-мақом), тафсиру тавзеҳи нағмоту абъод ва хориҷи онҳо аз достонҳо, шашовоз ва ғ.) буда, бисёр ҳулосаҳои дар иртибот ба падидаҳои эҷодию иҷроии шеър мусикии ас.15 аст. Нуктаҳои тафсирии Ҷ. роҷеъ ба мавзӯоти муҳими бадеӣ, ахлоқӣ, зебоишиносӣ, ҳамохангию тавъамии шеър мушиқӣ ҳам низ ҷолиб буда, ин паҳлӯҳои созу овозро ӯ дар «Рисолаи мушиқӣ», «Рисолаи қофия», маснавию ғазалиёташ бисёр мӯшиқона ба силки таҳрир овардааст. Ин махсусиёт, афзалияти фикрии таҳлилоро Алишери Навоӣ, Маҳмуди Ҳусайнӣ, Ҳотифӣ, Ҳусайни Воизи Қошифӣ, Маҳмуди Восифӣ, Қавқабии Бухорӣ, Дарвешалии Ҷангӣ ва диг. дар навиштаҳои собит намудаанд. Нақши Ҷ. дар рушд ва такомули назми «Дувоздахмақом», «Шашмақом» хеле бориз буда, мусаннифону таҳиягарони баёзу рисолаҳо, қуллӣҳои матнии мақомҳо ба ашъори ӯ беш аз ҳама мувоҷиат намуда. аз ин рӯ бисёр шоҳа, гӯшаҳои овозиро ашъори ин суҳанвар оро медиҳанд. Назми олишони Ҷ. дар инкишофи бовусъати шакли анвои шеърию мушиқӣ «амал», «навбат», «қор», «қавл», «савт», «нақш»,

«рехта», маҳорати эҷодию иҷрои сарояндаю оҳангсозони машҳури замонааш ва минбаъд низ нақши муассире гузоштааст.

Ад.: Зайнулобиддин Махмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, Р:42, ИР АН Ҷ.С.СР; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН Ҷ.С.СР; Начмуддин Кавкабии Бухорой, Рисолаи мусиқӣ, таҳия, таҳқиқ ва тавзеҳоти А.Рачабов; Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Ҷомӣ, Осори мунтахаб, ҷ.1-5, Душ., 1964; Раҳим Ҳошим, Ҳайкали бузурги назм, Душ., 1964; Абдурраҳмони Ҷомӣ, Маҷмӯаи мақолаҳои, Душ., 1965; Джами, Трактат о музыке, Таш., 1960; Афсаҳзод А. Абдурраҳмони Ҷомӣ, Душ., 1976; Сатторов А. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурраҳмони Ҷомӣ, Душ., 1965; Афсаҳзод А. Лирика Абдурахмана Джами..., М., 1988; Рачабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Ҷувайнӣвайҳи Сугдӣ (с.тав.810, Сугди Самарқанд, с.ваф.870, Бағдод), сароянда, мусиқидон, навозанда (барбатӣ), шоир-таронасоз, аз симоҳои машҳури ҳаракати шуубия, ҳавзаи иҷрои Бағдод. Ҷ.С. зиндагӣ ва фаъолият дар замони халифаҳои Аббосӣ – Маъмун (813-833), Мутаваккил (847-861) гузашта, дар иҷрои ашъори озодандешӣ шӯҳрат ёфта, мӯътақид ба мактаб, сабки Иброҳим Мавсулӣ (742-804), Исҳоқ Мавсулӣ (764-850) буда, бештар мероси мусиқии мардумони Мовароуннаҳрро таблиғу иҷро менамуд.

Ад.: Абдулфараҳи Исфаконӣ, Китобу-л-огонӣ, Миср, 1900-1905; Шуштарӣ, Эрон гаҳвораи донишу ҳунар, Техрон, 1346; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Чуззонӣ (Абӯабдуллоҳ Абдулвоҳид ибни Муҳаммади Чуззонӣ, с.тав. номаълум, Чуззон, с.ваф.1046), ҳаким, донишманд, шорех, мусиқидон, аз шогирдони бохунари Ибни Сино (980-1037). Илмҳои замонаашро аз овони ҷавонӣ омӯхта, баъди ба шогирдии Ибни Сино ворид шудан, адабиёт, тибб, риёзиёт, фалсафа ва мусиқиро ҷиддан омӯхт. Муддати зиёд дар хидмати Шамсуддавла буд, аз устодаш (Ибни Сино) хоҳиш намуд Арастури шарҳ диҳад. Ҷ. дар такмили қисмҳои риёзӣ, мусиқии «Китобу-н-начот», «Донишнома» ширкат варзида, дар тасхеҳи таркиботи назарии мусиқии он саҳм гузоштааст. Ҷ. зимни ин муаллифи «Рисолаи илм-ал-мусиқӣ» буда, дар иртибот ба масоили зебоишиномии мусиқӣ нуктаҳои таҳқиқии Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Зайла, Абӯлҳасани Баҳманёрро такмил додааст.

Ад.: Содиқи Гавҳарин, Ҳуҷҷат-улҳақ Абӯалии Сино, Техрон, 1347; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Farmer H. A history of Arabian music to the XIII century, London, 1973.

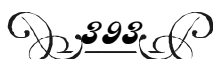
Чумъаев Мурод (с.тав. 1961, деҳ. Ғазантерак, ноҳ. Ғонҷӣ, вил.Сугд) навозанда (дафӣ), сароянда, барандаи ҷоизаи байналмилалии Грэми (2008). Баъди хатми мактаби ҳамагонӣ, шӯъбаи овозхонии Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода-

ро тахти сарварии Аристкаи халқии СССР, профессор Мавлонова Ҳ. (1985) хатм кардааст. Ҷ.М. солҳои 1985-89 дар дастаи ҳунарии «Фирӯза» ба сифати мутриб-сароянда, муаллими мактаб (ш.Душанбе, №89) хидмат карда, аз соли 1994 то кунун дар Ансамбли давлатии «Шашмақом»-и Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Ҳукумати ҚТ ба сифати мутриб-сароянда ҳунарнамоӣ менамояд. Ҷ.М. қобилият ва овози мусиқивор дошта, бештар дар иҷрои шоҳаҳои овозии «Шашмақом», «Насруллоҳӣ», «Ироқи Бухоро», «Насри Уззол», «Қашқарчаи Савти Наво», «Савти Сабо», «Ҷапандози Наво», «Баёти 4», «Ороми ҷон» ва «Ушшоқи Самарқанд» маҳорати хуби иҷроӣ ба ҳарч додааст. Истеъдоди хуби оҳангсозӣ ҳам дошта, сурудҳои «Духтари Зарафшонӣ», «Ҷоми ишқ» аз таснифоти ўст. Ҷ.М. иштирокдори ҷашнвораҳои байналмилалии мақомсароён (Ўзбекистон, 1997, Исфара, 2003, Душанбе, 2006), рӯзҳои фарҳанги ва ҳунари тоҷик (Москва, 2005) буда, дар ҳайати гурӯҳҳои ҳунари ба мамолики Эрон, Франсия, Англия, Швесия, Голландия, Норвегия, Олмон, Ҳиндустон, Италия, Марокаш ва Миср сафарҳои ҳунари намудааст. барои хазинаи радиои Тоҷикистон намунаҳои баргузидаи мақомхоро сабт намудааст.

Ад.: Тадж. музыка, Душ., 2003; Маводи ҳасби-ҳолии Чумъаев М.

Ҷӯраев Сирочиддин (с.тав. 1975, ноҳ.Нов, вил.Сугд), мутриб, дутории бохунар, иҷрокунандаи хуби шоҳаҳои созии "Шашмақом", осори мусиқии мардумӣ, барандаи ҷоизаи байналмилалии Грэми (2008). Фориғултахсили мактаби мусиқии ноҳ. Нов, Омӯзишгоҳи мусиқии

Чурҷонӣ

ба номи Содирхон (Хучанд, 1990-94), факултаи санъати Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров (1994-1999, дуторӣ, устод С.Худойбердиев) буда, фаъолияти иҷроияшро дар дастаи мақомхонаи "Нури Хучанд" ва Омӯзишгоҳи мусиқии Хучанд оғоз намудааст. Дуторнавозиро (мусиқӣ) аз Султонов М., Алиакбаров О., Худойбердиев С. омӯхта ва дар ин пешаи иҷроӣ (дуторнавозӣ) ба комёбиҳо дастгир гардидааст. Ч.С. солҳои 2003-2007 таҳсилро дар Академияи мақоми ҚТ таҳти сарварии Хунарипешаи халқии ҚТ Абдували Абдурашидов идома дода, кулли силсилаҳои қисми овозии "Наср" ва "Савт"-и мусиқии Шашмақомро омӯхта очро намуда, асосҳои амалиро назарии мақомхоро андӯхтааст. Ч.С. дар иҷроии навоҳои "Курд", "Эшбой", "Тановар", "Чуфтор", "Чӯлпон", шоҳҳои созии "Шашмақом": "Тасниф", "Гардуни Дугоҳ", "Мушқилоти Дугоҳ", "Мушқилоти Талқинчаи Дугоҳ", "Мушқилоти Уфари Дугоҳ", "Тарҷеи Наво", "Гардуни Наво" ва ғ.-ро бо тозақориҳои иҷроӣ анҷом додааст. Ч.С. иштирокдори озмуни ба номи Борбад (2000, Душанбе), озмуни байналмилалӣ мақом (Тошканд, барандаи дипломи дараҷаи аввал), Симпозиумҳои байналмилалӣ "Шашмақом" (Исфара, 2003) буда, бо барномаҳои консерти дар ҳайати мақомхонаи Академияи мақом ба кишварҳои Франция, Англия, ИМА, Норвегия, Италия, Швесия, Юнон, Словения, Испания, Миср, Марокаш, Эрон, Ҳиндустон, Ёзбекистон ва Қирғизистон сафарҳои хунари намуда, дар тарғибу рушди санъати мақомсароӣ саҳми хоса дорад. Ч.С. донишҷӯи (аспирант) Академияи мақоми ҚТ аст.

Ад.: Тадж. музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. "Шашмақом" дар қарни XX, Хучанд, 2006; Бойгонии Академияи мақом.

Чӯраев Тохирҷон (с. тав. 1976, ноҳ. Панҷакент, вил.-Сугд), сароянда, барандаи озмуни «Ғунҷаҳои санъат» (Душанбе, 1989). Баъди хатми мактаби ҳамагонӣ, таҳсилро дар факултаи мусиқии тоҷики (бахши овозхонии анъанавӣ) Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода идома дода (1994), соли 1999 хатм намуда, фаъолиятро дар дастаи хунарии «Зарафшон»-и Филармонияи давлатии Тоҷикистон (1999-2004) ба сифати сароянда оғоз кардааст. Аз с.2003 барои тақмили омӯзиши асосҳои назарии мақомҳо, мусиқии мардумии устодона ба аспирантураи Академияи мақоми ҚТ дохил шуда, таҳти сарва-

рии хунароманди мардумии ҚТ Абдували Абдурашидов донишу хунари иҷроияшро тақмил дода, дар иҷроии шоҳҳои «Наср»-и «Шашмақом» саҳмаи хуби иҷроӣ ба харҷ додааст. Ч.Т. имконоти хуби овозиро иҷроӣ дошта, дар талқини шоҳҳои овозии мақомҳо тозақориҳои хунари ба харҷ дода, дар ҳайати иҷрогарони тоҷик ба кишварҳои Испания, Ёзбекистон, Қирғизистон сафарҳои хунари намудааст.

Ад.: Ҳолномаи Чӯраев Т.; Шиносномаи Академияи мақом, Душ., 2003-2004.

Чурҷонӣ (Мирсаид Алӣ ибни Муҳаммади Чурҷонӣ, с. тав. 1339, Чурҷон, с. ваф. 1413, Шероз), донишманд, мусиқидон, ориф. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодӣ, таҳқиқӣ, омӯзишии Ч. дар замони шоҳ Шучоӣ Музаффарӣ гузаштааст. Дар фалсафа, адабиёт, ҳандаса, риёзиёт ва мусиқӣ даст дошт. Саъдуддини Тафтазонӣ Ч.-ро (ба шоҳи Шучоӣ Музаффарӣ 779 х.) шинос намуд ва шоҳро бо худ ба Шероз мебарад, маъмури масоили омӯзишии мадрасаи Дорушшифо кардааст. Ч. яке аз ғаниматҳои Темурланг (1370-1405) баъди фатҳи Шероз гардида ва ба Самарқанд меорад. Ч. баробари дигар илмҳо дар мусиқии назарӣ қорҳои мондагор намуда, ӯ аз аввалин шорҳои афкори мусиқии Сафиуддини Урмавӣ (1224-1292-94) буда, дар иртибот ба «Китобу-л-адвор» асари тафсирии «Шарҳи Мавлоно Муборакшоҳӣ»-ро таълиф намуд. Ин асари Ч. баробари шарҳу баррасии масоили дар «Китобу-л-адвор» зикршуда, инчунин нуктаҳои таҳқиқӣ ӯ роҷеъ ба масоили мусиқӣ фанитарин ҳулосаҳои таҳлилист. Ч. дар боби хосаи асари қомусиаш «Мақосиду-л-улум» баробари дигар илмҳои роҷеъ ба мусиқӣ ва таркиботи назарии созу овоз нуктаҳои муҳим баён намудааст. Нуктаҳои тафсирий ва таҳқиқӣ Ч. баробари шарҳу тавзеҳ, ҷавдвали тамоми даврҳои мулоимро оварда, аз онҳо 48 даврҳои мулоимро аз байни 84 давра ва аз байни 49 даври изофинамудаи (таҳқиққардаи) ҳудаш, ҷамъан ин 44 даври мулоимтар ва дигарон маъмул донистаро меорад. Аз байни ин 44 давр, 12-даври он ҳамон 12-даври мақомҳои Форобӣ ва Сафиуддини Урмавист ва 32 мақоми дигар (парда, лаҳнҳо) ба номҳои гуногун номбар шудаанд, ки чунин аст:

Сабо (дорои фосолаҳои пайдарпай: т.ҷ.қ.б.т.т.)

Узро (мураккаб аз фосолаҳои пайдарпай: б.ҷ.қ.қ.т.б.т.т.)

Дӯстакона (аз фосолаҳои пайдарпай: ҷ.б.ҷ.қ.қ.т.т.б.т.т.)

Маъшук (аз фосилаҳои падарпай:
т.б.т.т.т.б.т.)

Хушсаро (аз фосилаҳои: т.ч.ч.ч.т.т.б.т.)

Хазон (аз фосилаҳои: б.ч.ч.т.т.б.т.)

Навбахор (аз фосилаҳои: т.б.т.т.т.б.)

Висол (аз фосилаҳои: т.т.б.т.т.б.)

Гулистон (аз фосилаҳои: т.ч.ч.т.т.б.)

Ғамзада (аз фосилаҳои: т.т.ч.ч.ч.т.т.б.)

Меҳргон (аз фосилаҳои: т.б.ч.ч.ч.т.т.б.)

Дилкушо (аз фосилаҳои: т.б.т.т.ч.ч.т.)

Бӯстон (аз фосилаҳои: т.т.б.т.ч.ч.т.)

Зангӯла (аз фосилаҳои: т.ч.т.ч.ч.т.)

Маҷлисафрӯз (фосилаҳояш: ч.ч+б.ч.т.ч.ч.т.)

Насим (фосилаҳояш: т.б.т.т.т.ч.ч.)

Чонафзо (фосилаҳояш: т.т.б.т.т.ч.ч.)

Исфаҳонак (фосилаҳояш: ч.б.+ч.б.ч.ч.ч.т.ч.)

Ғизол (фосилаҳояш: ч.б.+ч.ч.т.ч.ч.)

Вомиқ (фосилаҳояш: т.б.т.т.б.ч.ч.ч.)

Наврӯзи Араб (фосилаҳояш: т.ч.ч.т.б.ч.ч.ч.)

Моҳур (фосилаҳояш: б.т.т.т.б.т.т.)

Фарах (фосилаҳояш: ч.ч.т.т.б.т.т.)

Байзо (фосилаҳояш: ч.ч.т.т.ч.ч.т.)

Муҳайяр (фосилаҳояш: т.ч.ч.т.т.ч.ч.)

Ҳичозӣ (фосилаҳояш: т.ч.т.ч.т.ч.ч.)

Зиндарӯд (фосилаҳояш: т.б.ч.ч.ч.т.ч.ч.)

Ироқ (фосилаҳояш: б.ч.ч.т.ч.т.ч.ч.)

Зерафканд (фосилаҳояш: ч.б.ч.б.ч.т.ч.ч.)

Маздакон (фосилаҳояш: т.б.т.т.ч.т.ч.)

Нухуфт (фосилаҳояш: т.ч.ч.т.ч.т.ч.)

Хизро (фосилаҳояш: ч.ч.т.ч.ч.т.ч.)

Бояд хотирнишон кард, ки аксари ин пардаҳо (мақомҳо) ҳоси анъаноти эҷодию иҷроии мусиқии замони Ҷ. буда, шояд номҳоро худаш номгузорӣ карда, дар осори назарии мусиқии минбаъд аз ин пардаҳо ёдрас нашудаанд. Аз номи аксари ин пардаҳо пайдост, ки дар маҷмӯи 30-лаҳну 360 оҳангҳои Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) ёд шуда, қадиматашон ба шахсияту осори ин устои мусиқӣ мерасад (Меҳргон, Маздаконӣ, Зерафканд, Наврӯз, Моҳур, Бӯстон, Ғамзада Навбахор ва ғ.). Қисми дигарашон то имрӯз дар таркиби «Шашмақом», «Ҳафтдастгоҳ» (эронӣ) маҳфуз мондаанд.

Аз ин рӯ метавон гуфт, ки нукта, хулоса, ахбори Ҷ. дар омӯзиши сайри таърихӣ мақомҳо («Дувоздаҳмақом», «Шашмақом», «Ҳафтгоҳ») чун манбаъи муҳими хаттӣ арзиши бузурги илмию таърихиро дорост. Бояд хотирнишон кард, ки хулосаҳои назарии Ҷ. роҷеъ ба масоили бадеӣ, зебоишиносӣ созу овоз низ ҷолиб буда, натиҷагирӣ ӯ дар пояи донишӣ-маърифатист.

Ад.: Холиқӣ Р., Саргузашти мусиқии Эрон, Техрон, 1333; Мирсаидалии Чурчонӣ, Мақолиду-л-улум, Музеи Брит.Кабир, Р:3143, 823; Шарҳи Радифи мусиқии Эрон, Техрон, 1348; Тақии Биниш, Шинохти мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ч.1, Техрон, 1373; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989; Бадалбейли М. Мусиғи лугъти, Баку, 1969; Farmer H. A history of Arabian music to the XIII century, London, 1973.

Ҷӯрабойи Ҳофиз (Бобоев Ҷӯрабой, с.тав. 1906, ш.Конибодом, с.ваф.1969, Конибодом), сароянда, мутриб, Ҳофизии халқии РСС Тоҷикистон (1950), аз намояндагони ҳавзаи иҷроии Конибодом-Фарғона. Мусиқӣ, шеърро ибтидо дар фазои хонаводагӣ омӯхта, сипас аз устодони мусиқии мардумӣ ва устодона асосҳои амалии созу овозро андӯхт. Ҷ.Ҳ. дар иҷрою талқини таснифоти Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936) «Ушшоқи Самарқанд», «Бозургонӣ», «Гулӯзорам», «Бебокча», «Қурбон шавам», «Санам», «Субҳи висол», Содирхон (1846-1931) «Қашқарчаи Содирхон», «Шахнози Гулӯри Содирхон» ва ғ. маҳорати хуби иҷроӣ ба харҷ додааст. Фаъолияти иҷроии Ҷ.Ҳ. дар дастаҳои хунарӣ сайқал ёфта, шоҳаҳои овозии «Шашмақом»-ро бо сабки хос талқин намуздааст. Ҷ.Ҳ. дар рушди фаъолияти дастаҳои худфаъоли хунарии ноҳ.Конибодом саҳми арзанда гузошта, барои фаъолияти пурбори эҷодӣ бо нишони «Барои меҳнати шоён», Ифтихорномаи Ҳукумати РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Маводи бойгонии Марказии ҶТ; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Ш

«Шабдиз» («Шабдез», номи аспи дӯстдоштаи Хусрави Парвиз, ки ранги шабӣ дошт). 1. Аз оҳангҳои маросимии замони Сосониён (222-651).

2. Аз лаҳнҳои тақвимии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки ба сабаби марги аспи дӯстдоштаи Хусрави Парвиз (591-628) Шабдиз тасниф карда, тавассути ин оҳанг ин воқеаро манзури шоҳ менамояд. «Ш.» аз маҷмӯи лаҳнҳои сигонаи (23) Борбад буда мансуб ба шоҳаи аввали «Хусравонӣ»-и ӯст.

*Чу он шабгӯ гирифтӣ роҳи «Шабдиз»,
Шудандӣ ҷумлаи офоқ шабҳез.*

(Низомӣ)

3. Гӯшаи мусиқии мавсимию тараннумӣ дар таркиби мақоми «Бузург» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14).

4. Гӯшаи мусиқӣ дар мақоми «Бузург» «Дувоздаҳмақом», ас.14-15). «Ш.» минбаъд ба сифати шӯба, гӯшаи созию овозӣ дар таркиботи мақомҳо («Дувоздаҳмақом», ас.16-17, «Шашмақом», «Ҳафтдастгоҳ») хотирнишон нашудааст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Куллийи Низомӣ, Техрон, 1374; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Шабоб». 1. Аз силсилаоҳанг, сурудҳои тақвимии замони Сосониён (222-651). 2. Аз силсилаоҳангҳои мавсимӣ, маросимӣ (ҷашнӣ), тақвимии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои тантанаҳои дарбории Хусрави Парвиз (591-628) сохтааст. 3. Гӯшаи мусиқӣ (тавсифӣ, ниёишӣ) дар таркиби мақоми «Модда» («Дувоздаҳмақом», ас.13). 4. Гӯшаи тараннумӣ дар таркиби мақоми «Исфакон» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14). 5. Шоҳаи созӣ дар маҷмӯи мақомҳои берун аз «Дувоздаҳмақом» (ас.14-15, дар ҳавзаи ҳунарии Ҳинд). Минбаъд дар осори хаттии мусиқӣ аз «Ш.» ба сифати гӯша, шоҳаи созию овозӣ будану чиғунагии навои он тавсифе зикр наёфтааст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Сафинаи коинот, Лакҳнав, 1857; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Гиёсу-л-луғот, Лакҳнав, 1242; ; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳ-

ангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Шабфаррух» («Шаби фаррух»). 1. Суруд, оҳанги тақвимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Аз лаҳнҳои силсилавии сигонаи (лаҳни 27) Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), мансуб ба шоҳаи ҳафтуми «Хусравонӣ» буда, ба муносибати ҷашнҳои дарбории Хусрави Парвиз (591-628) тасниф гардидааст:

*Чу бар дастони «Шабфаррух» кашидӣ,
Аз он фархундатар шаб кас надидӣ.*

(Низомӣ)

3. Гӯшаи тавсифии мусиқӣ дар таркиби мақоми «Зарафкан» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14). 4. Гӯшаи мавзӯан шодиёнаи мусиқӣ дар анъанаи иҷроии ас.14-15. Дар манобеи асрҳои баъдӣ «Ш.» ба сифати гӯша, шоҳаи созию овозӣ хотирнишон нашудааст.

Ад.: Куллийи Низомӣ, Техрон, 1374; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, ҷ.1, Техрон, 1333; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Раҷабов А. Саргузашти хуниёгар, Душ., 1990; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346.

Шабӯт. Яке аз соҳҳои қадимии мардумони эронӣ, ки шабоҳат ба танбӯр дошта, онҳо баъзан ба ҷои барбат (уд) менавохтаанд. Шабӯт барои он номгузорӣ намудаанд, ки монанд ба моҳии кӯтоҳ буда, фарқаш аз уд танҳо гарданаши аз уд дарозтару дорои се тор ва баъдтар тавассути Залзал (Мансури Залзал ас.8) байни арабҳо роиҷ намудааст (аз аввалин навозандаи ин соз дар аҳди хилофати араб, давраи Аббосиён (751-1258). Аз мавҷудияти Ш. минбаъд дар осори хаттии мусиқӣ собит нашудааст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972.

Шадд (шаддуд). 1. Баланду паст намудани садо, овоз, соз, оҳанги мусиқӣ то ҳар оҳангу тарона мувофиқ, мутобиқ ба қавонини созу овоз

гардад. 2. Чӯрсозии сози мусикӣ, овози ичроӣ бо сози мусикӣ ва дар истилоҳи аҳли мусикӣ (дар мусикии назарӣ) «истихоб» гӯянд. Ниг.: Истихоб.

3. Ба таъбири аҳли созу овоз он аст, ки оҳангро баланду паст намуда ва то ба як мизони аз лиҳози ҳунари мувофиқ шудани асари мусикист:

*Бо аҳли дард замзама рошид намекунад,
Дили булбулон ба нола муқайяд намекунад.
(Мирзо Тоҳир)*

*Гулбонги нағмасозон шадди баланд дорад,
Аз фарши рафта то ариш ин ҳайси комронӣ.
(Калим)*

Шадду. Шеърро ба шеваи суруд хондан, хондани як ду байт ва кашидани овозро дар чараёни ичро.

Ад.: Абдулқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Абдулқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Вожаномаи мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377.

Шайхӣ Мавлоно (с.тав. номаълум, Хуросон-Ҳирот, с.ваф.1510, Ҳирот), мусикидон, навозанда, шоир. Санъати шеър мусикиро дар зодгоҳаш фаро гирифта, фаъолияти эҷодияш дар ҳавзаҳои ҳунарии Хуросону Ироқ чараён гирифтааст. Дар навохтани созҳои ной, танбӯр, қонун шӯҳрат дошт ва дар ин созҳо ихтирооти рангин дар анвои жанрҳои шеърию мусикии «савт», «амал», «нақш», «рехта», «саҷъ», «сунбулӣ» дар заминаи зарбу усули мақомҳои «Ҳусайнӣ», «Ироқ», «Рост», «Ушшоқ», «Бузург», «Наво» («Дувоздахмақом») эҷод кардааст. Махсусан, таснифоташ «Таснифи гули сурх», «Таснифи равон», «Таснифи Ораз», ки ба ашъори Ҷомӣ (1414-1492), Навоӣ (1441-1501), Биноӣ (1430-1512) ва диг. дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳирот, Ироқи Ачам шӯҳрати зиёд касб карда, бо Навоӣ ҳамкориҳои хуб дошт. Ба таълифоти Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294), Хоҷа Абдуқодир (1356-1435) тавзеҳу шарҳҳо навиштааст. Шеърро (ғазал) некӯ ва Биноӣ дар чанд ғазалаш тавсифи ҳунари Ш.-ро намуда:

*Бисӯхта зи оташи ной дили болокаши ман,
Магар ба най нафас медиҳад бар оташи ман.*

Ад.: Навоӣ, Мачолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Раҷабов А. Афкори мусикии тоҷик дар асрҳои

12-15, Душ., 1989; Машхун Х. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004. Тадж.искусство, М., 2002.

Шакар (с.тав. номаълум, Исфохон, с. ваф. 610, Тайсафун), сароянда, навозанда (чангӣ). Мусикиро дар зодгоҳаш омӯхта, ба дарбори Хусрави Парвиз (591-628) ворид шуда, аз ромишгарони хеле дӯстдоштаи шоҳ буд (соҳибҷамолу ҳунароманд. Хусрави Парвиз бар ғами Ширин ўро хост. Дар сознавозӣ, овозхонӣ (таронасарой) моҳир будааст:

*Шакар наме, ки шакаррези ӯ буд,
Наботе к-аз Сипоҳон хези ӯ буд.*

(Низомӣ)

*Як шабе, ки дар оғӯи шоҳиди Шакарам,
Гарам чу уд бар оташи ниҳанд нахурам.*

(Саъдӣ)

Дар бораи эҷодиёту ҳаёти Ш. дар манобеи хаттӣ ахбори дигаре собит нашудааст.

Ад.: Нафисӣ С. Таърихи тамаддуни Эрон, ҷ.1, Техрон, 1333; Розонӣ А. Шеър мусикӣ..., Техрон, 1342; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусикии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Дехудо, Техрон, 1377; Низомӣ, Куллийёт, Техрон, 1374; Саъдӣ, Куллийёт, Техрон, 1366.

Шакарафшондан (шакарафшонӣ, шакарандохтан, шакарборхонӣ, шакаррез, шакарсимоъ). Сурудро хуш сароидан, сабки нафису мавзунӣ ичроӣ, некӯсарой, мусикиворсарой, сабки ичроӣ ҷонбахшу рӯҳнавоз, сознавозии бисёр гуворою дилангез, хонандагӣ, навозиши ширинадой:

*Симоъҳо бар самои Довудӣ аст,
К-аз сарзахм шакар афшондаст.*

(Ҳоқонӣ)

2. Шакарафшонӣ: суруд, нағма, оҳангро гуворою мусикивор ба ичро расонидан.

3. Шакарандохтан: навои дилангез, мутрибе, ки сурудро бо сабк, овози махмалину мусикивор манзури шунаванда менамояд (нафасу дами ичроии булбулӣ дорад):

*Нафаси булбулони маҷлиси ӯ,
З-ин ғазал шакартар андозад.*

(Ҳоқонӣ)

4. Шакарбор: як сабки хоси чӯру ичроӣ оҳанг, сознавозӣ, чӯрхонӣ (чӯровоии мавзун):

Шамс

*Чу кардӣ «Боги Ширин»-ро шакарбор,
Дарахти норро ширин шудӣ бор.*

(Низомӣ)

5. Шакаррез кардан: сабк, шеваи нафиси созӣ, овозӣ, дар чараёни иҷро ифодаҳои муассири мусиқиро рӯи сахна овардан:

*Мутрибони ту чу бар уд шакаррез кунанд,
Рӯҳро нағз муаттар буваду лаб ширин.*

(Салмони Соваҷӣ)

6. Шакаррезӣ: овозу сози хуши хонанда, навозанда, сабки хосу дилнишини иҷроӣ, овозхонӣ, сознавозӣ, тавассути овоз ифодаҳои рангомези овозу созро ба самъи шунаванда расонидан:

*Бикшо тистаи хандону шакаррезӣ кун,
Халқро аз даҳани хеш маяндоз ба шак.*

(Ҳофиз)

7. Шакарсимоъ: шахсе (сароянда), ки овозу сози бисёр мавзун дорад ва дар чараёни иҷроӣ асари мусиқӣ ҳаракату ишорати мусиқиворро дар иртибот ба асари иҷровандааш манзури сомеъ менамояд:

*Дар уд занад шакарсамоӣ,
Дар кӯй занад шакарсаворӣ.*

(Саной)

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Сурурӣ, Техрон 1345; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Саной, Девон, Техрон, 1320; Ҳоконӣ, Девони Ҳоконӣ, Техрон, 1338; Ҳофиз, Девони Ҳофиз, Техрон, 1370; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374.

«Шакартавин». 1. Аз силсиласурудҳои мавсимӣ, маросимӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Суруди ситоишӣ, мавсимии (баҳория) Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои ҷашнҳои дарбории Хусрави Парвиз (591-628) эҷод кардааст:

*Шоире таибиб донд шоире таибибу мадҳ,
Мутрибе «Қолус» донд, мутрибе «Шакартавин».*

(Манучехрӣ)

3. Гӯшаи тараннумӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14).

4. Шоҳаи ситоишии созӣ дар таркиби мақоми «Наво» («Дувоздаҳмақом», ас. 15-16). «Ш.» минбаъд дар манобеи мусиқӣ ба сифати шӯъба, гӯшаи созӣ собит нашудааст.

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, Техрон, 1294; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роч, Лахнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳангомаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1342.

Шакархонум (Шакархонум бинти Зиёмуҳаммад, с. тав. номаълум, Бухоро, с. ваф. 1516, Ҳирот), мутриба, раққосаи машҳур. Фаъолияти эҷодӣ дар зодгоҳаш оғоз шуда, дар Ҳироту Самарқанд дар дарбори Султон Абӯсаъид (1494-1496), Хусайн Бойқаро (1470-1506) сурат гирифтааст. Мусиқию рақсро аз падараш, ки устоди асосиаш буд, омӯхт. Дар сознавозӣ (даф, зарбгир) «нодираи замон» буда, сурудҳои ирфонӣ, мавсимӣ, маросимиро бо «камоли фасоҳату балогати калому наво» (Восифӣ) месурӯд. Ш. дар иҷрои рақсҳои маросимӣ «ҷобуку мусикивор» маҳорати хоса дошт. Ш. баъди воқеоти Ҳирот (хуруҷи Сафавиёну Шайбониён) ба зодгоҳаш баргашт. Дар манобеи хаттӣ доир ба давраи охири ҳаёташ ахборе зикр наёфтааст.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

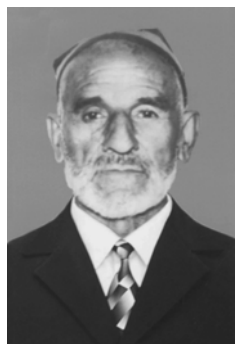
Шамс Қайси Розӣ (с.тав. номаълум, Рай, с.ваф. 1226), назаридони шеър, мусиқидон, муддате дар Хоразм зиндагӣ ва эҷод намуда, аз ҳамлаи муғул ба Бағдод муҳочират кард. Сониян ба Форс (Шероз) рафта, муддате дар хидмати Абӯбакр ибни Саъд ибни Зангӣ буд ва «Ал-мӯъҷам...»-ро ба номи ин шохзода навиштааст. Асари Ш. «Ал-мӯъҷам фи маъири-ил-ашъор-ал-Аҷам» дар таърихи адабиёт, фарҳанги форс-тоҷик аз барҷастатрин таълифоти назарӣ доир ба адабиёт, қавонини шеър, шаклҳои шеърию мусиқист. Ин асар аз се ҷанба: адаб, илми арӯз, илми кофия ва нақди шеър иборат буда, дар таърихи забону адаби форсӣ, ҳосатан чараёнгирии шеъри форсии то давраи муғул аз таълифоти умда аст. Дар осори Ш. баробари тавсифу баррасии таркиботи шеър, инчунин роҷеъ ба таъбиру ифода, масоили назарии мусиқӣ нуктаҳои рангин қаламдод шудаанд. Дар ин асари Ш. гарчи ба таври мустақим бо мусиқӣ иртиботи хоса надорад, аммо бобҳои дар бахшҳои аз мусиқӣ ибрози назар шудааст. Муҳимтарин бахси мусиқӣ вазншиносӣ ва иқоъ (зарб, усул) аст ва ҷо-ҷо аз бахр, усулҳои шеърию мусиқии форсӣ, ки аз ҷамоҳангу ҳамсон бо мусиқист, суҳан рафтааст. Махсусан, ташак-

кул ва рушди анвои шеърию мусикии суруд, тарона, чакома, рубой, газал, фахлавӣёт, дубайтӣ, маснавӣ ва ғ. бо мисолҳои ҷолиб таҳқиқ ва натиҷагирӣ шудаанд.

Ад.: Шамси Қайси Розӣ, Ал-мӯъҷам..., Техрон, 1314; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Биниш Т. Шинохти мусикии Эрон, Техрон, 1376; Шоҳхусайнӣ, Шинохти шеър, Техрон, 1376; Номномаи мусиқӣ..., Техрон, 1375.

Шараф Камол Дуторӣ (с.тав. 1859, н.Ғиждувони Бухоро, с.ваф. 1922, Бухоро), навозанда, хонанда, оҳангсоз-таронасарои мардумӣ, донандаю иҷроқунандаи анъанаҳои халқии «Шашмақом». Ш.Д. косибзода буда, хонандагӣю навозандагӣ пешаи рӯзгузарониаш набуда, дар базму нишаст, маросимҳои мардумӣ ҳунаромой менамуд. Дар базми шеърю мусиқӣ устодони шеърю мусиқӣ ҳунарашро дар марвисарой (хуросонихонӣ), иҷроӣ шоҳаи махсуси созию овозии «Шашмақом»-ро манзури сомон менамуд. Бо сози дутор шоҳаҳои «талқин», «савт», «намуд», «муғулча»-ро бо тозақориҳои иҷроӣ анҷом меод. Дар санъати марвисарой шӯҳрати зиёд касб карда, аз устодон Бобо Ғиёс (1859-1927), Бобо Ҷалол (1845-1928), Усто Эргашӣ Хонанда (1850-1902) ва диг. нозуқиҳои овозхониро фаро гирифтааст. Ш.К. муддате дар мактаби мусикии Шарк (Бухоро) дарси ҳунар ба ҷавонон омӯзонида аст.

Ад.: Айнӣ С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик, «Шарқи Сурх», 1941, №3; Айнӣ С. Сарсухан ба китоби «Шашмақом», «Шарқи Сурх», 1958; Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; 2004; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Шарифов Мухаммадҷон

(с. тав. 1905, дех. Қўлканд, н.Исфара, с.ваф. 1996, н.Исфара), сароянда, мутриб (дуторӣ), намоянда ва донандаи соҳибҳунари анъаноти иҷроӣ ҳавзаи ҳунарии Исфара. Ш.М. дар иҷроӣ шоҳаҳои созию овозии «Шашмақом», сурудҳои устодонаи мардумӣ маҳорати ба-

ланди иҷроӣ ба ҳарч дода, фаъолияти иҷроӣю эҷодӣаш ба Театри халқии Исфара (аз давраи таъсис то с.1970) дар иртибот буда, дар сабти намунаҳои баргузидаи «Шашмақом» (барои ҳазинаи радиои тоҷик) саҳми хоса дорад. Ш.М. дар

тарбия, ташаккул, рушди маҳорати иҷроӣю хонандаю мутрибони ҳавзаи иҷроӣю Исфара хидматҳои мондагори ҳунарий ба ҳарч додааст.

Ад.: Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

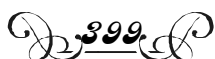
Шаробхони Танбӯрӣ (Устод Шаробхон, с.тав. 1864, Бухоро, с.ваф. 1914, Бухоро), мутриб (танбӯрӣ), оҳангсоз, намояндаи машҳури мактаби иҷроӣю Бухоро. Шеър ва мусиқиро ибтидо аз падараш омӯхта, баъдан дар муҳити адабию ҳунарии Бухоро, ки Аҳмади Дониш (1826-1897) ба камол расида, дар таҳияю тадвини «Баёзи Шашмақом» низ саҳм гузошта, муддате дар дарбори Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) ба сифати мутриб хидмат кардааст. Дар ҳамкорӣ бо устодаш Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906), Ҳочӣ Абдуллои Савтӣ (Хонанда 1834-1902) дар таҳкими мактаби иҷроӣю Бухоро қорҳои зиёди ҳунарий намудааст.

Ад.: Рисолаи мусиқӣ (Шашмақом), Р:1109-1., ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:2827, ИВАН Уз.ССР; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

«Шарҳи адвор» (с.таълиф 1399, забони арабӣ), мансуб ба қалами Мавлоно Муборакшоҳ, ки ба номи Шоҳшӯҷоӣ Музаффаруддин (1382-1408) таълиф шудааст. Ин шарҳ, ки роҷеъ ба «Китобу-л-адвор»-и Сафиуддини Урмавист (1224-1294), муҳаққиқи англис Ҳ.Фармер ба Мирсаидалии Ҷурҷонӣ (1339-1413) нисбат додааст. «Ш.» аз аввалин шарҳҳои фанӣ доир ба «Китобу-л-адвор» буда, баъдан ин мавзӯро Ҳоча Абдуқодири Мароғӣ (1356-1435) бо номи «Шарҳи адвор» идома дода, бисёр нуктаҳои назарию амалии мусиқиро тавзеҳи фанӣ дода, инчунин дар тафсири масоили табакоти сози уд таҳқиқ шудаанд. «Ш.» тавассути Р.д'Ерланже (с.1937) ба забони франсавӣ тарҷума шудааст. Нусхаи комили «Ш.» дар китобхонаи Тўпқопи сарой (Туркия, А №3438), Музеи Британияи Кабир (№2361/5) нигоҳдорӣ мешавад.

Ад.: R. d'Erlanger? La musique Arabe, Paris, 1937; Машхун Ҳ. Таърихи мусикии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Номномаи мусикии Эрон, ҷ.3, Техрон, 1376; Тақии Биниш, Шинохти мусикии Эрон, Техрон, 1376; Farmer Н. A history of Arabian music, London, 1973.

«Шарҳи адвор» – шарҳест ба асари Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) «Китобу-л-адвор»

Шаст

баъди ғавташ дар ҳавзаҳои ҳунарий, илмию таҳқиқии Хуросон, Мовароуннаҳр, Эрон, Ироқи Аҷам ва Ҳинд мусикидонон, шорехон тафсиру тарҷумаҳои зиёдеро рӯи қор овардаанд, ки дар мадорису марказҳои омӯзишии созу овоз ба сифати китоби дарсӣ эътибор доштанд.

1. «Шарҳи адвор» (мансуб ба қалами Хоҷа Абдуқодири Мароғӣ (1356-1435), аз комилтарин ва фаннитарин тафсиру такмилаҳо буда, пайдост, ки ҳамасрони ӯ Чалолуддин Фазлуллои Убайдӣ, Саъдуддини Кучак, Умартоҷи Хуросонӣ ҳам шарҳу тафсирҳо навиштаанд. «Ш.» Хоҷа Абдуқодир аз дидгоҳи таҳқиқӣ, амалӣ саҳеҳ буда, бисёр паҳлӯҳои назарию амалии 12-мақом, таркиботи он, усули пардабандӣ, истихроҷи мақомҳо ва ғ. аз дидгоҳи нави таҳлили мусиқӣ қорбаст шудааст.

2. тарҷума ва шарҳи «Адвор»-ро донишманд, мусикидони номӣ Қозӣ Имоуддин ибни Яҳё Аҳмади Қошонӣ бо хоҳиши Абӯисҳоқи Инҷӯ (ҳакими Форс) соли 1368 анҷом додааст.

3. «Шарҳи адвор» ба қалами мутрибу донишманд, мутарҷим ва мусикидон Шаҳобуддин ибни Маҳмуди Сайрафии Табрешӣ (742-753 х.қ.) анҷом ёфта, бо номи «Хулосату-л-афқор фӣ маърифату-л-адвор» дар ҳаёти маданияи Хуросону Эрон, Ҳинду Мовароуннаҳр маъруфият дорад (ба забони арабӣ) ва бо номи Шайх Увайси Чалафист. Сайрафӣ ба бисёр хулосаҳои Урмавӣ ихтилофи назар дошта, аз ҷумла дар нисбати усули таҳқиқи таркиботи 12-мақом ва таркиботи он усули нави тасфириро пеш оварда, дар сози уд таҳқиқ қардаст (нусхаи асари Сайрафӣ дар китобхонаи Табреш маҳфуз аст).

4. Тарҷума ва шарҳи форсии «Адвор» тавассути мусикидон, донишманд Мирзо Аҳмад Исмоил ибни Мирзо Ҷаъфари Исфаконӣ, дар 15 ғасл (бо муқаддима ва хотима) барои Мирзо Оқохон (Садри Аъзами Носируддиншоҳ (1264-1313 х.) анҷом дода, аз қорҳои арзишманди фаннию ҳунарий дар иртибот ба ин мавзӯ аст.

5. «Шарҳи адвори Урмавӣ», аз қорҳои муҳими тарҷумагӣ шарҳест, ки нигорандааш номаълум ва ин тарҷумаро Фарҳангистони ҳунари Эрон ба ифтихори ҷашнвораи Сафиуддини Урмавӣ (Техрон, 1384) ба нашр расонидааст.

6. «Адвор» дар ас. 14 тавассути Шукруллоҳ ибни Аҳмади Шервонӣ ба туркӣ тарҷума шуда ва ин тарҷума дар маҷаллаи «Шаҳбол» (Туркия) ба таърифи расида, дар ҷандин феҳристҳои номи ин мутарҷим зикр гардидааст.

7. «Шарҳу-л-адвор фӣ ҳалл-ал-автор» мансуб ба Лутфуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Аъсади Самарқандӣ (ба

номи Мирзодаи Сайидӣ, ба таърихи 798 х.) низ аз муҳимтарин тарҷумаю тафсирҳои маҳсуб шуда, шорех дар ҷараёни қор бисёр хулосаҳои Сафиуддини Урмавиرو дар иртибот ба таҳаввулотҳои ҳунарию таҳқиқии замонааш тасҳеҳ намудааст. Аъсади Самарқандӣ дар ҷараёни тарҷумаю шарҳи «А.» ба бисёр масоили назарии мусиқӣ (қарб, тарзу усули хоричнамоии 12-мақом, таркиботи он) нуқтаҳои тоза қардаст.

Ад.: Маҷмӯаи донишқадаи илоҳиёти Машҳад (79:5); Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Тақии Биниш, Шиноҳти мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Абдуқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1370; Донишпажӯх М. Муқовимат дар усули мусиқии Эрон, Техрон, 1355; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Ад.: R. d'Erlanger, La musique Arabe, Paris, 1937; Farmer H. A history of Arabian music, London, 1973.

Шарӯх (шурӯх). 1. Дар анъанаи эҷодию иҷрои мусиқии замони Сосониён (222-651), Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) ду навъи «тарона» (транак) роиҷ буд: Тарона (транак, шарӯх, суруд), суруд, таронаи устодона, ки тавассути ромишгарони (хуниёгарон) ҳирфай (қасбӣ) эҷоду иҷро мешуданд. Дигар рустой (рустак, траник), тарона, сурудҳои рустой, деҳотӣ, ки дар заминаи адабиёти шифоҳӣ эҷод мешуд ва иҷроқунандагонии он сарояндагонии мардумӣ (ғайриҳирфай) буданд ва онҳоро «авомтурик» ҳам меномиданд (сарояндагонашро «авамуриксрайшан» меномиданд). Дар анъанаи иҷрои баъдиисломӣ онро «боғотӣ», «кӯчабоғӣ» номидаанд. Эҷоду иҷрои сабки устодонаро «шаҳрӣ, шаҳрихонӣ» меномиданд:
*Аз забондонии дар тарфи ҷаман афқанда шӯр,
Булбулони паҳлавигу қумриён шарӯхон.*

(Зухурӣ)

2. Шарӯххон. Сароянда, иҷроқунандаи ин навъи эҷодию иҷроист.

Ад.: Абдуқодири Мароғӣ, Ҷомеъу-л-алхон, Техрон, 1366; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лахнаув, 1892; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Шаст (шастӣ тор, шастӣ мизроб). 1. Абзоре, ки ба он сози мусиқиро навозанд, торҳо ба ҳаракат оранд. 2. Шастӣ тор, рӯда ва абрешим, афзори (тор) биринҷӣ, фӯлодӣ ва ҷузъи он, ки ба сари созо банданд (тори соз, абрешими ҷанг). 3. Шастӣ

мизроб. Абзоре, ки баъзе аз созҳои мусиқӣ: танбӯр, рубоб, қонун, сантӯр, барбатро (уд) тавассути он навозанд (захма, нохун). Дар адабиёти хаттии мусиқӣ «шастӣ» номбар шудааст:

*Бигрифт ба чанг чангу биниаст,
Бинвохт ба шаст чангро шаст.*

(Рӯдакӣ)

Дар созҳои фишангӣ (клавишдор) нохун задан ба сими «бам» ҳам ин таъбир истифода мешавад.

Ад.: Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966, Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

«Шаҳач». 1. Оҳанг, суруди тақвимӣ, ниёишӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) тасниф шудааст. 2. Аз таснифоти маҷмӯии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои ҷашнҳои шохони Сосонӣ (Хусрави Парвиз 591-628) тасниф карда, ба таркиботи 360-таронаву оҳанги ӯ ворид шуда, ба шоҳаи аввали силсилаи «Хусравонӣ» мансуб аст:

*Бомдодон ба «Чакак» чу ҷоштгоҳон бар «Шаҳач»,
Нимрӯзон бар «Лабино» шомгоҳон бар «Дана».*

(Манучехрӣ)

3. Гӯшаи мусиқӣ дар таркиби мақоми «Рост» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14).

4. Шоҳаи тавсифии мусиқӣ дар мақоми «Зирафкан» («Дувоздаҳмақом», ас.13-15).

5. «Ш.» минбаъд дар манбаъҳои хаттӣ ба сифати гӯша, шоҳаи созию овозӣ дар таркиботи мақомҳо хотирнишон нашудааст.

Ад.: Анҷуманорони Носирӣ, Техрон, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакхнав, 1892; Баҳори Аҷам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347; Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Шаҳидӣ Зиёдулло Мақсудович (с.тав. 1914, Самарқанд, с.ваф. 1985, Душанбе), оҳангсоз, Артисти халқии РСС Тоҷикистон (1974), барандаи ҷоидаи давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1985), донандаи хифзқунандаи осори мусиқии мардумӣ ва устодонаи тоҷик. Фаъолияти хунариашро чун навозанда дар театр, студияи радиои Самарқанду Тош-

канд оғоз намуда (1939), сониян роҳбари дастаи тарона ва рақси Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (1939-1952), таҳсилро дар студияи назди Иттифоқи оҳангсозони Тоҷикистон (1943-1946, таҳти сарпарастии А.Ленский, С.Баласанян асосҳои мусиқиро фаро гирифт) идома додааст. Ш. солҳои 1949-57 студияи дузола ва шӯъбаи миллии консерваторияи Москва роҳбарӣ намуда, солҳои 1956-60 сарвари Иттифоқи оҳангсозони Тоҷикистонро ба ўҳда дошт. Ш. муаллифи даҳҳо суруду романҳои гуногунмавзӯ буда, аз ҷумла суруди «Хонаи мо», «Ватан» (шеърӣ А.Лоҳутӣ), «Азиз Москва» (ш.М.Раҳимӣ), «Иди Зафар» (ш.Б.Раҳимзода), «Дарвоз» (ш.А.Деҳотӣ), «Шаҳри мо» (ш.М.Турсунзода), романҳои «Зи сӯзи сина» (ғ.Ҳилолӣ), «Эй сорбон» (ғ.Саъдӣ) ва ғ. дар таърихи мусиқии нави тоҷик нақши босазо доранд. Ш. муаллифи операҳои «Комде ва Мадан» (1960), «Духтаре аз Душанбе» (1968), «Ғуломон» (1984), дostonҳои симфонии «Соли 1917», «Ба ёди М.Турсунзода» (1983), «Бузург», «Симфонияи мақомҳо», мусаннифи мусиқӣ ба намоишномаҳои театрии «Арӯси панҷсӯма», «Алишер Навоӣ», «Шаби бисту ҳаштум», «Шаҳри ман» ва ғ. аст. Ш. чун донандаи хуби мақомҳо дар таснифоташ аз савту наво, таронаҳои рӯҳбахши «Шашмақом» бо камоли хунаравӣ истифода намудааст. Ш. дар инкишофи мусиқии кинои тоҷик ҳам нақши муассир дошта, ба филмҳои «Дӯсти ман, Наврӯзов» (1959), «Вақти зангирии писар расид» (1960), «Ҳеч будагон ҳар чӣ мешаванд» (1974) ва ғ. мусиқии ҷолиб навиштааст. Ш. чун донандаи босуботи мероси мусиқии мардумию устодона, муосири тоҷик дар силсилаи мақолаҳои муҳаббати саршор ба қалам оварда ва дар як маҷмӯа («Мусиқӣ дар ҳаёти ман», Душ., 1976, 1986) гирд овардааст. Ш. барои хидматҳои арзандааш ба ҷоизаву мукофот, ордену нишонҳои («Байраки Сурхи меҳнат», «Нишони фахрӣ»), Ифтихорномаҳои СССР, РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Музыкальная жизнь Советского Таджикистана (1919-1945 гг.), Вып.1, Душ., 1974; вып.2 (1945-1956 гг.), Душ., 1973; вып.3-4, Душ., 2006; Союз композиторов Тадж-на, Душ., 1968; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Шаҳнози Гулёр – оҳанги машҳур дар осори мусиқии устодона; Дар маҷмӯи Усули таронавии мураккабсохту маъмул дар силсилаҳои Тошканду Фарғона буда, аз панҷ қисм таркиб ёфта: «Шаҳноз», «Гулёр», «Чапандоз», «Ушшоқ» ва «Уфар». Дар ин силсила баъзан баъд аз «Уфар» Қашқарча омаданааш аз эҳтимол дур нест.

Мусиқии Ш.Г. шоду рангомез ва таркибан вусъатафзост.

Шахнозхотуни Нағмасаро (с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. тахм. 1510-11, Бухоро), сароянда, раққоса, гӯянда, намояндаи машҳури ҳавзаи иҷроии Ҳирот. Зиндагӣ ва фаъолияти ҳунарии Ш.Н. дар ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанд, Ҳирот ва Бухоро қараён ғирфта, санъати мусикиро аз Ғулом Шодӣ, рақсро аз Мақсудалии Раққос омӯхтааст. Муддати зиёд дар дарбори Абӯсаъид (1494-1496), Султонмаҳмуд (1498-1500), Ҳусайн Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) хидмат намудааст. Ш.Н. «нақш», «амал», «тарона», «қавл», «бадоҳа»-ро рангину муассир месурдааст. Хадичабегим (зани дӯстдоштаи Ҳусайн Бойқаро) Ш.Н.ро дар радифи наздикони дарбор шомил намуда буд ва сокинома, рубоӣҳои рангин ҳам мегуфт.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Исфазорӣ, Равзату-л-ҷиннат фи авсофи мадинату-л-Ҳирот, ҷ.2; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Навоӣ, Маҷолисун-нафоис, Техрон, 1355.

Шаҳобуддин Сайрафӣ (с.тав. тахм.1336, Сайраф, с.ваф.1399), донишманд, адиб ва мусикидон, шореҳи таълифоти назарии мусикӣ. Дар фалсафа, адабиёт, мусикӣ дониши комил дошт, муддате дар дарбори Султон Увайси Ҷалоирӣ (1357-1374) ба сифати дафтardор ва шореҳ, сарвари аҳли таҳқиқ хидмат намуд. Дар мусикӣ корҳои мондагorro дар тарҷумаи тафсири таълифоти мусикидонон Форобӣ (875-950), Ибни Сино (980-1037), Наисруddини Тӯсӣ (1200-1273), махсусан Сафиуддини Урмавӣ (1224-1294) анҷом додааст. Тафсир ва шарҳи ба «Китобу-л-адвор» (Сафиуддин Урмавӣ), ки барои Султон Увайси Ҷалоирӣ нигошт, аз шарҳҳои беҳтарин ба ин асар маҳсуб шуда, он бо номи «Хулосату-л-афкор фӣ маърифату-л-адвор» машҳур аст. Дар ин шарҳ Ш.С. «Китобу-л-адвор»-ро аз дидгоҳи тоза тафсир намуда, нусхаи он дар китобхонаи Табрез нигоҳдорӣ мешавад.

Ад.: Маҳаммадали Тарбият, Донишмандони Озарбойҷон, Техрон, 1346; Машҳун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989.

Шаҳруд (сози мусикӣ). Аз созиҳои бостонӣ ва маъмул буда, дар анъанаи эҷодию иҷроии мар-

думони эронӣ то замони Ғазнавиён мавриди истифодаи аҳли созу овоз буда, ихтирои Ш.-ро ба Абӯлҳафси Сугдӣ нисбат медиҳанд. Ш. бинобар ба тавсифи Форобӣ (857-950), Ибни Сино (980-1037) ва диг. тӯли он ду баробари сози уд (барбат) буда, бар он 10 сими ба ҳам пайваста мебастаанд. Косаю сатҳи Ш. ба уд шабоҳат дошта ва имрӯз ин соз дар истифода нест. 2. Тори ғафсу бам, ки ба созиҳои тории мусикӣ банданд.

*Аз барои ошиқони муфлис акнун бетамаъ,
Булбули хушнама гаҳ шаҳрудӯ гаҳ анқо занад.*
(Саной)

*Наи шаҳрудӯ карда най қанд,
Ҳаловатҳои ширинро шакарханд.*
(Низомӣ)

3. Номи савт, мақом дар мусиқии мардумони эронӣ (давраи бостон).

Ад.: Абӯнасири Форобӣ, Китоби бузурги мусикӣ, Техрон, 1376; Низомӣ, Куллиёт, Техрон, 1374; Саной, Техрон, 1320; Фарҳанги Ананд Роч, Лахнаув, 1892; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Шаҳобов Фазлуддин (с.тав. 1911, Бухоро, с. ваф. 1974, Душанбе), сароянда, навозанда (танбӯрӣ), донандаю иҷрокунандаи машҳури «Шашмақом», мусикидон, оҳангсоз, Ҳофизи Халқии РСС Тоҷикистон (1947), Арт. хизмат. РСС Тоҷикистон (1947), Ходими хизматнишондодаи санъатии РСС Тоҷикистон (1972), барандаи Ҷоизаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (1972). Ба мусикӣ ва шеър аз овони ҷавонӣ (дар муҳити хонаводагӣ) ворид шуда, барои фарогирии дониши касбӣ ба омӯзишгоҳи мусиқии ш.Бухоро таҳсилро (1925-29) идома дода, сониян дар Инст-ти мусикӣ ва хореографияи ш.Самарқанд (1929-1931) аз устодони мусикӣ Бобо Ҷалол, Бобо Ғиёс, Ҳочӣ Абдулазиз, Домулло Ҳалим, Устод Шодӣ (Азиз) ва дигарон асосҳои иҷроии созу овозро андӯхтааст. Ш. солҳои 1936-41 таҳсилро дар студияи миллии Консерваторияи Москва идома дода ва баъди хатми бомуваффақияти ҳунаристони олии мусикӣ, фаъолияти эҷодию иҷроияшро дар театру дастаҳои ҳунарии РСС Ёзбекистон оғоз намуд.

Ш. солисти оркестри театри давлатии ш.Тошканд (1932-32), мудири бахши мусиқӣ, дирижёри оркестри давлатии драмаи мусиқӣ, муаллими омӯзишгоҳи мусиқии ш.Бухоро (1933-36), хормейстри театри мазҳакаю мусиқии ба номи Муқимӣ (ш.Тошканд 1941-42), роҳбари бадеии ансамбли тарона ва рақси Филармонияи давлатии РСС Ўзбекистон (1942-1946) хидмат намудааст. Ш. соли 1947 бо даъвати Управления санъати РСС Тоҷикистон ба Сталинобод омада, фаъолияти эҷодияшро ба сифати мудири шӯъбаи мусиқии Управления радиошунавонии РСС Тоҷикистон (1942-1947), ходими калони Хонаи эҷодиёти халқ (1947-56), сармуҳаррири редакцияи мусиқии Кумитаи давлатии Совети Вазирони РСС Тоҷикистон оид ба телевизион ва радиошунавонӣ (1957-70) садоқатмандона хидмат намуда, дар омӯзиш, гирдоварӣ, сабт ва нашр, тарбияи ромишгарони ҷавон, тарғиби мерос ва анъаноти бои эҷодию иҷроии мусиқии устодона «Шашмақом» нақшу хидмати мондагор кардааст. Фаъолияти пурбори эҷодию иҷроӣ, омӯзишии Ш. дар сабту наشري «Шашмақом» (ба нота) бо ҳамкории Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов назаррас буда ва саҳми ӯ дар наشري 5-чилдаи ин шоҳкории мусиқӣ («Шашмақом», М., 1950-67) хеле бузург аст. Ш. дар тарбияи насли нави иҷрокунандагони «Шашмақом» Б.Исҳоқова, Ф.Саъдуллоева, Н.Тоштемуродов, М.Мухуддинов, А.Ҳошимов, Б.Ниёзов ва диг. дониши баланди иҷроияшро ба харч дода, дар бунёди ҳавзаи иҷроии Душанбе саҳми арзанда гузошт. Ш. дониши баланди таҳлилӣ, омӯзишиаш дар гирдоварию таҳия, наشري мероси мусиқии халқии тоҷик, махсусан асари дучилдаи «Сурудҳои халқии тоҷик» (Душ., 1964-68) назаррас аст. Ш. чун оҳангсоз мусаннифи силсилаи сурудҳои машҳуру писандидаи сомеон «Ёр дорам», «Афтодааст», «Мафтуни чашм», «Биё нигорам», «Субҳи висол», «Интизорӣ», «Эй суруди ман», «Орзу дорам», достони симфонии «Сегоҳ» (бо ҳамкории Ш.Соҳибов, Ю.Тер-Осипов) ва ғ. аст. Зимни ин Ш. дар таҳияю тадвини чандин дастурҳои омӯзишии мусиқӣ («Дарси суруд ва мусиқӣ», Сталинобод, 1958; «Рӯдакӣ ва мусиқӣ», Сталинобод, 1958), мақолаҳои тарғиботӣ роҷеъ ба «Шашмақом», созҳои мусиқӣ, ҳамсонии шеъру мусиқӣ хидмати шоиста намудааст. Ш. барои хидматҳои шоистаю мондагораш дар рушди мусиқӣ бо ордену ифтихорномаҳои («Байрақи Сурхи меҳнат», «Нишони фахрӣ») Ҳукумати СССР, РСС Тоҷикистон сарфароз шудааст. Ҳукумати ҚТ барои абадияти хотираи Ш. Ансамбли давлатии «Шашмақом»-хонони Кумитаи давлатии радиошунавонӣ ва телевизионро ба номи ӯ гузоштааст.

Ад.: Шаҳобов Ф. Назаре ба таърихи «Шашмақом», «Садои Шарқ», 1972, №10; Афсаҳзод Ф. Мавҷи сурур, «Садои Шарқ», 1973, №4; Таъзими аср, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Шихоби мусиқӣ, Душ., 2006; Баёзи Шашмақом, Душ., 2007.

«Шаҳрафрӯз». 1. Аз оҳанг, сурудҳои мавсимӣ, тақвими замони Сосониён (222-651). 2. Аз таснифоти силсилаи маросимии Борбади Марвазӣ (589-99-628-38), ки барои ҷашнҳои шоҳаншоҳи Сосонӣ Хусрави Парвиз (591-628) эҷод намуда, мансуб ба шоҳи саввуми «Хусравонӣ»-и ўст. 3. Аз сурудҳои наврози мардумони Бухорою Самарқанд (ас.11-12), ки бо номи «Шаҳрафрӯзон» низ маъмул будааст. 4. Гӯшаи мусиқӣ (тавсифӣ) дар таркиби мақоми «Зирафкан» («Дувоздахмақом», ас.14-15).

Дар адабиёти хаттӣ минбаъд аз «Ш.» ба сифати гӯша, таркиби созию овози хотирнишон нашудааст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Анҷуманҳои Носирӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Техрон, 1972; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

«Шашмақом» – маҷмӯи оҳангу таронаҳои силсилаи мусиқии классикии тоҷик, ки бар пояи як низоми муайян тадвину мураббаъ шудааст. Силсилаи мақомҳо, ки то замони мо бо номи «Ш.» расидаанд, таърихи тӯлонӣ дошта, меросу хориқаи нотақори шеърӣю мусиқии тоҷикон буда ва ин силсила иборат аз мақомҳои «Бузург», «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» таркиб ёфтааст. Мақом ва мақомсароӣ таърих ва суннати хирфаи бостонӣ дошта, аввалин маҷмӯи силсилаи таронаю оҳангҳои гуногунмавзӯ дар замони Сосониён (222 – 651) тавассути устоди бузурги мусиқӣ Борбади Марвазӣ (589 – 628-38) бо номи «Срот-и Хусравоник» (Хусравани воч, Хусравин, баъдтар бо номҳои «Суруди Хусравонӣ», «Дастони Хусравонӣ», «Алҳони Фаҳлизӣ-Паҳлапатӣ») машҳур шуда, барои ҷашну маросимҳои дарбории Хусрави Парвиз (592-628) тасниф намудааст. Пояҳои хирфаи санъати мақом ва мақомсароиро Борбади Марвазӣ, Гасӯи Навогар, Саркаш, Саркаб, Бомшоду Ромтин ва ромишгарони дигари давраи Сосониён асос гузоштаанд. Яке аз авомили ташаккул ва рушди санъати мусиқӣ дар замони Сосониён (224-651) ин эҳти-

рому таваҷҷӯҳи хоса ба аҳли созу овоз ва волоияту мавқеи ҷамъиятии мусиқист. Мувофиқи тартибу низоме, ки дар сохтори давлатии Сосониён шоеъ буд, ба ромишгарон лозим меомад, ки роҷеъ ба маросиму ҷашнҳои дарборӣ ва мардумӣ таснифоти хосаи мусиқӣ эҷод намоянд. Ин таваҷҷӯҳи хосаи шохони Сосонӣ нисбат ба ромишгарон ва мавқеи ҷамъиятии созу овоз дар ҳаёти маданияи ин давра падидаҳои рангине рӯи сахна омад. Дар замони ҳукмронии Баҳроми Гӯр(430-438), Хусрави Парвиз (590- 628) мавқеъ ва эътибори ромишгарон воло гардида, зумраи сарояндаю донандагони ҳирфаии созу овоз чун Борбади Марвазӣ (588-89 – 628-38), Саркаш (568-625), Накисои Чангӣ (549-623), Озодвори Чангӣ (592-649-50), Ромтини Чангӣ (557-620) ва диг. рӯи сахнаи эҷоду иҷро омаданд. Борбади Марвазӣ бори аввал ба таснифи маҷмӯи устодонаи мусиқии ҳафт дастони «Хусравонӣ» (Срот-и Хусравоник, Хусравани воч, Хусраваин, дар адабиёти арабӣ бо номи тариқу-л-мулукӣ маъруф шуда), ки шох Хусрави Парвиз ва шукӯҳмандии сулолаи муктадири Сосонӣ, футӯҳот, рушди таъриху фарҳанги ин давраро тавсиф намудааст, комёб шуд. Роҷеъ ба тавонҳои ҳирфаию бадеии «Хусравонӣ» дар адабиёти хаттӣ тавсифоти фаровон дарҷ шуда ва донишмандони мусиқӣ Абӯлаббоси Сарахсӣ (в.901), Абӯлаббос Марвони Сарахсӣ (в.899), Абӯҳафси Сугдӣ (в.917), Абӯнасири Форобӣ (873-950), Ибни Сино (980-1037), Ибни Зайлаи Исфаконӣ (в.1048) ва диг. дар осорашон аз дастони 7-гонаи «Хусравонӣ»-и Борбад бо номи «дастони Фахлизӣ», «дастони Паҳлапатӣ» (дастони Борбадӣ), «Форсиёт» ва ғ. тавзеҳоти рангин дода ва дар зимни ин аз маҷмӯи таснифоти устодонаи мусиқии «Асброс», «Абрина», «Мозарустанӣ», «Бандастан», «Сандон» ва ғ. ахбори ҷолиб оварда, заминаҳои дерини рушд ва барҷоияти ин таснифотро дар анъанаи эҷодию иҷроии мардумони эронӣ нақши муассир доштанишон ибрози назар намудаанд. Донишмандони мусиқӣ ба чунин натиҷа расидаанд, ки санъати мақом ва мақомсарой дар заминаи 7-дастони «Хусравонӣ»-и Борбад ташаккул ва нумӯ намуда ва Муҳаммади Нишобурий (ох. садаи 12 ва ибтидои садаи 13 дар асараш «Рисола дар илми мусиқӣ») менависад: «ҳафт пардаи аввал (мақом аз маҷмӯи мақомоти 12-гона) аз ихтирооти Борбад буда ва панҷ пардаи дигарро устодони баъдӣ тасниф намуда». Бинобар ба тавсифу баррасии манобеи адабӣ, таърихӣ ва мусиқӣ дар замони Сосониён ромишгарон барои ҳар рӯзу ҳафта ва моҳ таронаву охангҳо сохта, дар маҷмӯъ ба 365 адад мерасидаанд

ва ин таҳаввулоту эҷодиро ба Борбад нисбат додаанд. Зимни ин Борбад бори аввал ба эҷоди «тақвими мусиқӣ» комёб шуда ва тибқи ин дастур дастону навоҳои мусиқӣ минбаъд (мақомҳо) бо мақсад ва мавзӯи хоса дар вақти муайян иҷро мешудаанд. Дар замони Сосониён ромишгарон инчунин дар рангомезии шеъри хуниёӣ, шаклу анвои шеърию мусиқӣ қорҳои мондагори ҳунарий намуда ва ин тозақориҳои эҷодию иҷроӣ омили муҳими рӯи сахна омадани анвои мусиқии «суруд» (срут, сарвод), «тарона» (транак), «чакома» (чикомак, чакома), «патвожа» (гавожа) ва маҷмӯи мӯҳташами созию овозии мавсимӣ маросимӣ «Карқуӣ», «Уроманӣ», «Лоскавӣ» ва ғ. гардидааст, ки санъати мақом ва мақомсарой аз ин таснифот маншаъ гирифтаанд.

Баъди истилои арабҳо ва таҳаввулоту сиёсӣ, ки дар Эрону Мовароуннаҳр, Хуросон рух дод, беҳтарин суннатҳои эҷодию иҷроии мардумони эронитаборро ғосибон пазируфтанд. Мусиқии ҳирфай, махсусан шеъри хуниёии форсии тоҷикӣ дар рушду гуногунрангии мусиқии давраи хилофати араб нақши муассир дошта ва хонандаю донандагони мусиқии замони Сосониён чун ғулом ба марказҳои сиёсии хилофат бурда мешуданд ва онҳо дар шаҳрҳои Макка, Мадина, Басра, Мосул, Бағдод ва ғ. дастаю гурӯҳҳои ҳунарий таъсис медоданд. Мусикидонони эронитабори ин давра Иброҳими Мосулӣ (742 -804, муассиси Фарҳангистони ҳунари Бағдод), Исҳоки Мосулӣ (767-850), Мансури Залзал (машҳур ба Залзали Розӣ 721 -779), Шаҳдаи Форс, Мухризи Форс, Нашити Форсӣ (в.702-712), Юнуси Форсӣ ва шоир-хуниёгарони номӣ Башор Бурди Тахористонӣ (в.787), Оловайҳи Сугдӣ, Ҷувайнивайҳи Сугдӣ ва диг. дар рангомезии шеърӯ мусиқии аҳди хилофат нақши бузург гузоштаанд. Қисме аз ромишгарон баъди фурупошии халифаҳои Уммавий анъанаи эҷодию иҷроии мусиқии мардумони эрониро то Андалусия ва кишварҳои дигар бурдаанд. Дар ҳавзаҳои ҳунарии хилофат номи дастану лаҳнҳои форсии тоҷикӣ бо каме тағйирот («Рост», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Чоргоҳ» дар шаклҳои «Сика», «Чарка Расд», «Дука» ва ғ.) дар анъанаи иҷроӣ мавриди истифода мешуданд. Зимни ин бисёр вожаю таъбироти шеърию мусиқӣ (хона, уфар, чанбар, даромад, пешрав ва ғ.) дар анъанаи иҷроии араб бидуни тағйир мавриди истифодаи аҳли созу овоз қарор гирифта ва шуарои араб дар ашъорашон барои танаввӯёту мавзунии ашъорашон аз созҳои мусиқии барбат, танбӯр, рубоб, чангу чағона, рӯҳафзо, дилрабо ва м.и. хеле фаровон истифода намудаанд. Вожаи

илмию амалии «мақом» тавассути тарҷумаи таъбирҳои «дастон, роҳ, парда»-и форсии тоҷикӣ рӯи қор омадааст (дастони «Наво», пардаи «Рост», пардаи «Зерафкан», пардаи «Ироқ», дастони Бузалик, пардаи «Бузург», роҳи «Хусравонӣ» ва м.и.). Имрӯз дар музикӣ анъанавии мамолики арабизабон (Алҷазоир, Лубнон, Марокаш, Яман, Ироқ ва ғ.) ба қои вожаи «мақом», «нуба» таъбириҳои силсила, қатор, навбат бештар шояд аст.

Заминаҳои илмию амалии мақомҳо дар таълифоти назарии музикӣ садаҳои 11-17, махсусан таснифоти Муҳаммади Нишобурӣ (оҳ. ас.12 – иб. ас.13, «Рисола дар илми музикӣ»), Амир Хусрав (1253-1325, бахши музикӣ «Эъҷози Хусравӣ»), Сафиуддини Урмавӣ (1224 -1294, «Китобу-л-адвор», «Рисола-аш-Шарафия»), Қутбуддини Шерозӣ (1236-1310 бахши музикӣ «Дуррат-ат-тоҷ... – дар илми музикӣ»), Мирсаидалии Ҷурҷонӣ (1339-1413, бахши музикӣ «Мақолиду-л-улум»), Хоҷа Абдуқодири Ғиянда (Мароғӣ 1356-1435 «Максиду-л-алҳон», «Ҷомеъу-л-алҳон», «Шарҳи адвор»), Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492 «Рисолаи музикӣ»), Камолуддини Биноӣ (1436-1512 «Рисола дар музикӣ»), Маҳмуди Хусайнӣ (1436-1512 «Қонуни илмӣ ва амалии музикӣ»), Ҳасани Қошонӣ (ас.14-15 «Қанзултаҳаф»), Кавкабии Бухорӣ (в.1535 «Рисолаи музикӣ», «Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом», «Қуллияти дувоздаҳмақом»), Иноятулло Мирҳочӣ (а.17 «Тӯҳфату-л-адвор»), Хоҷа Қалони Хуросонӣ (1542-1619 «Рисола дар музикӣ»), Дарвешалии Чангӣ (1542-1649 «Тӯҳфату-с-сурӯр»), Маҳмуди Мирзобой (а.17 «Рисолаи музикӣ»), Кавкабии Гурҷӣ (а.17 «Рисода дар музикӣ»), Боқӣи Нойинӣ (а.17 «Замзамаи ваҳдат»), Хоҷа Сайфуддини Ғазнавӣ (нимаи дувуми а.17 «Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом»), Абӯлмӯъмин Сафиуддини Ҷурҷонӣ (нимаи дувуми а.17 «Беҳчату-р-рӯҳ») ва диг. аз анъанавҳои дерину хирфаии санъати мақом ва мақомсароии ҳавзаҳои хунарии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон, Ҳиндустон, падидаҳои муассири шеърӣ музикӣ, рушди бовусъати шаклу анвоъи созию овозии ин садаҳо, ки дар заминаи мақомҳо устодони музикӣ тасниф намудаанд, ҳеле рангин ба қалам овардаанд. Баробари ин музикидонон дар таълифоташон аз тавъамии шеърӣ музикӣ, таркиботи авзонии ин ду падидаи бадеию зебоишиносӣ нуктаҳои пулларзиш баён намудаанд.

Дар осори назарии музикӣ садаҳои 12-17 ва ибтидои ас.18 баробари тавсифи таркиботи мақомҳо, ҷараёни эҷоду иҷрои ин падидаи хунарии олишон ва назирасароии музикӣ дар ҳавзаҳои хунарии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳин-

дустон, инчунин роҷеъ ба масоили тавъамии мақомҳо ва музикӣ Ҳиндӣ, мамолики дигар нуктаҳои арзишманде дарҷ гардидааст. Аз ин нигоҳ метавон гуфт, санъати мақом ва мақомсароӣ ҳамеша дар иртибот ба дастовардҳои мамолики ҳамҷавор рушд намуда, устодони созу овоз аз падидаҳои эҷодӣ иҷроии ҳавзаҳои хунарии мамолики ҳамҷавор баҳравар ва бархӯрдор будаанд. Ин равиши эҷоду иҷроии музикӣ дар садаҳои 16-17 ва ибтидои садаи 18-и Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон, Ҳиндустон назаррас буда ва ин шеваи меросбарӣ дар анъанаи эҷодӣ иҷроии «Шашмақом» (нимаи аввали ас.18) рангинтар идома ёфтаанд.

«Шашмақом» чун хориқаи муассири шеърӣ музикӣ бо ин ном дар заминаи анъанаҳои таърихӣ бадеии «Дувоздаҳмақом» нимаи аввали ас.18 тавассути тозақориҳои хунарии устодони музикӣ ҳавзаҳои иҷроии Бухоро рӯи сахна омадааст. Анъанаи эҷодии «Ш.» ин идомаи суннати меросбарӣ ва асолатҳои дерини санъати мақом ва мақомсароӣ буда ва тақия ба зубдатарин равишҳои эҷодӣ иҷроии таҳҷой дорад. Дар ташаккул ва рушди маҷмӯи устодонаи «Ш.» саҳми ҳавзаҳои адабӣ, таҳқиқӣ ва қунарии Бухоро бештар буда ва он таҳти сарвари Аҳмад Маҳдуми Дониш (1826-1897) рӯи қор омада ва дар атрофи ӯ ҷамъ омадани суҳанварону фарҳангӣи номвар Ҳайрат (1878-1902), Шохин (1859-1907), Исо Маҳдум (1826-1887), Сират (в.1898), Абдуқодир-хоҷаи Савдо (1823-1873), Қорӣ Раҳматулоҳи Возеҳ (в.1894), Музтариб (1844-1897) ва диг. дар тадвину таҳияи назми «Шашмақом» ва рушди анъанаи мақомсароӣ қорҳои мондагори хунарий намудаанд. Таркиботи назми «Ш.» дар заминаи шеърӣ хуниёии «Дувоздаҳмақом» ва бо тақия ба «Қуллияти «Дувоздаҳмақом»-и Кавкабии Бухорӣ ташаккул ёфта ва устодони мактаби хунарии Бухоро бештар дар ин роҳ саҳми арзанда гузоштаанд.

Иртиботи «Ш.» ва «Дувоздаҳмақом»-ро метавон тибқи санадҳои зиёде хаттӣ собит намуд: мақомҳои «Рост», «Наво», «Бузург», «Ироқ» дар маҷмӯи «Дувоздаҳмақом» чун мақомҳои ҷудогона амал дошта ва ин маҷмӯъ дорои шӯъба («Баёт», «Уззол», «Сабо», «Наврӯз», «Чоргоҳ» ва ғ. дар таркиботи «Ш.»-у «Дувоздаҳмақом» амалдоранд) буда, шӯъбаҳои «Дугоҳ»-у «Сегоҳ» дар ҷараёни такмил ба мақомҳои ҷудогона табдил ёфтаанд. Ё худ «Ушшоқ» дар таркиботи «Дувоздаҳмақом» мақоми алоҳида буда, дар анъанаи иҷроии шашмақомсароӣ қаринаҳои нави «Ушшоқ»-ҳо рӯи сахна омада («Ушшоқи Самар-

Шашмақом

канд», «Ушшоқи Содирхон», «Ушшоқи Тошканд», «Ушшоқи Хўқанд», «Ушшоқи Дарвоз», «Ушшоқи Душанбе» ва ғ.) ва дар маҷмӯи «Ш.» ба сифати шўба (мақоми «Рост») амал менамояд. Зимни ин бисёр шаклу анвои шеърӣю мусиқӣ («савт, нақш, амал, талқин, навбат, пешрав, миёнхона, сархона ва ғ.), ки хоси анъанаи эҷодӣю иҷроӣ «Дувоздахмақом» дар «Ш.» ҳам бо тағйиру такмил маҳфуз мондаанд.

Дар анъанаи эҷодӣю «Ш.» ибораи ду шўба маънии гурӯҳи шўбаҳоро надошта (гурӯҳи шўбаи аввал ва дувум), яъне дар таркиботи мақом мафҳуми пайдо шудани шўбаи навро дорад. Мас. дар мақоми «Бузург» шўбаи «Уззол», «Талқини Уззол», «Насри Уззол») ва дар мақомҳои «Наво» («Баёт», «Талқини Баёт», «Насри Баёт», «Уфари Баёт»), «Рост» (шўбаҳои «Ушшоқ», «Насри Ушшоқ», «Савти Ушшоқ») ва м.и. амал доранд. Ин сохтори тавъамӣ дар тамоми маҷмӯи «Ш.» мушоҳида мешавад «Ш.» маҷмӯи мўхташами шеърӣю мусиқии мураккабтаркиби устодона буда ва ҳар шоха иртиботи ногусастани хоси оҳангӣ, зарбию авзони рангомез, мавзӯан мутанаввеъро дорост. Банду басти шеърӣю оҳангии «Ш.» яке ба дигаре ҳамсону тавъамон аст. Ҳар мақом аз шохаҳои сози таркиб ёфта ва онро «мушкilot, тасниф, тарҷеъ, гардун, муҳаммас, сақил» номанд ва шоҳаи овозиро «наср» гӯянд. «Мушкilot» шоҳа ва равиши оҳангӣ буда, тавассути созоҳои мусиқӣ (бештар танбӯр, доира, дутор ва ғ.) иҷро шуда ва аз шаклҳои оҳангӣ таркиб ёфтааст. Ҳар мақоми силсилаи «Ш.» дорои шохаҳои созию овозӣ буда, мавзӯ ва мундариҷаи гурӯҳи шўбаҳои дувум нисбатан васеъ буда, дар мақомҳои мухталиф шаклу равиши ба худ хос доранд. Шўбаҳои «Муғулча», «Бебокча», «Синахурӯш», «Ороми чон», «Рок» ва м.и. айнан дар таркиби гурӯҳи шўбаҳои дувуми ин ё он мақом ҷойгузинанд. Қисми «наср» ва он танҳо тарзи овозист ва дар навбати худ ду гурӯҳи шўботро дарбар гирифта, гурӯҳи аввал – «Сарахбор», «Талқин», «Наср», «Уфар» нисбатан қонунӣ буда ва дар аксари мақомҳо шакли ягона доранд. Шўбаи якуми бахши «наср»-и тамоми мақомҳои «Ш.» мавзӯи аслии мақомҳоро фаро мегирад. «Сарахбор» оғозу, «Уфар» анҷоми мақомҳост. Гурӯҳи дувуми шўбот дар мақом гуногун буда, анъаноти «савт»-хонӣ ва «муғулча»-хонӣ, шўботи «Рок», «Қаландарӣ», «Синахурӯш» ва м.и. ба гурӯҳи шўботи дувум мансубанд. Шўбаи дувуми «наср» силсилаи панҷқисма буда, мавзӯи асли ба таври «суит» (сюита), қисмати «савт» ба шаклҳои оҳангии «Қашқарча»,

«Талқинча», «Соқинома», «Уфар» ба иҷро мерасанд. Дар чараёни иҷро мавзӯ ва мундариҷаи ашъори гуногун мавриди истифода шуда, зарбу усули доира бештар аз рӯҳияи сусту рангомез, муассири «талқинча» тадриҷан ба зарби муфараҳу рангомез, шодибахши «Уфар» табдил меёбанд. Зумрае аз муҳаққиқони мусиқӣ мўътақид бар онанд, ки гӯё гурӯҳи шўботи дувуми «Ш.» ба мурури замон аз таркиботи шўботи аввал берун омадаанд. Дар маҷмӯи «Ш.» маҷмӯи зарбу авзон, усулот дар тамоми мақомҳо ягона буда ва намуди хоси лаҳнҳоро танзим медиҳанд. Ҳар шўбаи «Ш.» чун анъана аз зарби равону мусикивори якнизом оғоз шуда ва ҳатман бо усули шодибашу рақсии «Уфар» анҷом мепазиранд.

Усули шўботи «муғулча» айнан мушобеҳи усули шўботи «савт»-анд. Шўбаҳои «Ш.» иртиботу тавони оҳангии байниҳамдигарӣ дошта ва дар илми мусиқӣ онро «намуд» гӯянд. Мас. замоне ки дар «Сарахбори Сегоҳ» баъди «Авҷ» ногоҳ оҳанги «Наво» падидор мешавад, онро «Намуди Наво» номанд. Маҷмӯи «намуд»-ҳо дар «Ш.» бо номҳои «Намуди Наво», «Намуди Муҳайяри Чоргоҳ», «Намуди Ушшоқ», «Намуди Ораз», «Намуди Сегоҳ» ва амсоли ин мақомҳоро ба усули «иктибос» мепаиванданд. Чунин усули иртиботӣ дар анъанаи мусиқии тоисломии мардумони эронӣ роиҷ буд. «Намуд»-ҳо одатан баъди иҷрои «дунаср» ва «авҷ» меоянд. Мутрибон дар ин ҳолат як навъ «сайри» оҳангҳои мақомҳоро ба миён оварда ва ба ин васила танаввўоти лаҳнии асарро рӯи кор меоранд. Аз ин лиҳоз «намуд»-ҳо дар мавриди зарурӣ пайдо шуда, ваҳдату ягонагии таркиботи мақомҳоро таъмин менамоянд. Аз ин рӯ таркиботи «Ш.» то ҷое ба устухонбандии ҳамосаҳои миллии тоҷикӣ мушобеҳат доранд. Санъати мақом ва мақомсарой дар масири таърих ба шеъри форсии тоҷикӣ ва шаклу анвоёи адабии он-ғазал, рубой, қасида, мустазод, тарҷеъбанду соқинома, дубайтӣ, таркиббанд, фард ва ғ. иртиботи ногусастани дошта, яке дигареро пурра намудаанд. Ин анвои шеърӣ дар ташаккули сохтор ва шаклбандии мақомҳо таъсири пурборе гузошта, тавонҳои бадеию зебоишиносии мақомҳоро рангин кардаанд. Баъзе аз шўботи овозии «Ш.» бар пояи қолабҳои шеъри форсии тоҷикӣ тасниф шудаанд. Ҳар байти шеър тахти як хатти оҳангӣ суруда мешаванд ва бахши ин порчаҳоро «хона» меноманд («хона» тарҷумаи арабии «байт» аст). Матлаъи ғазалро дар «даромад»-и оҳанг месароянд ва мақтаъи онро дар «фаровард» – оҳанг иҷро мекунанд (дар рисолати мусиқӣ бештар дар шакли «фурӯдошт»

истифода шуда). Авзони оҳангӣ ҳам ҳамсони мавзунии аркони шеърӣ буда ва як воҳиди оҳангӣ баробари як рукн аст. Дар анъаноти иҷроии «Ш.» аз анвои шеърӣ бештар ғазал, рубоӣ, соқинома, мустазод мавриди истифода шуда ва соқиномаҳо танаввуъоти оҳангию зебоиманишии санъати мақомҳоро рангинтару гуворотар намудаанд. Соқиномаҳо дар «Ш.» тибқи сохтори иҷроӣ баъди «Қашқарча» ва пеш аз «Уфар» иҷро шуда ва «Талқинча», «Қашқарча», «Соқинома», «Уфар» дорои усулу авзони ягона ва оҳанги муфарраҳу шодибаш доранд.

Шӯботе, ки дар анвои шеърӣ «мустазод» оҳанг тасниф шудаанд, номи ин анвои шеърӣ хатман хотирнишон мешавад («Мустазоди Наво») ва дар ин оҳанг «хонаи оҳангӣ» аз ҳисоби такрори иловагии мисраъҳои шеърӣ фарохтар гардида, оҳанг фавран ба «мустазод» мубаддал мешавад. Баробари ин «мустазод»-бандӣ ва «мустазод»-хонӣ назди аҳли созу овоз чун сабки ҳоси иҷроӣ махсусияте касб намуда, дар анъанаи эҷодию иҷроӣ ин таснифот бо номи мусаннифонашон баррасӣ мешуданд (Мустазоди Хоча Абдуқодир, Мустазоди Хоча Юсуфи Бурхон, Мустазоди Хоча Исоҳи Шиҳобӣ ва ғ.).

Дар маҷмӯи «наср»-ии «Ш.» шакли шеърӣю мусикии «тарона» васеъ истифода шуда ва онҳо зиёда аз 50-адад буда ва матнашон бар пояи назми классикони адабиёти форсии тоҷикӣ ва адабиёти шифохист. «Тарона»-ҳо одатан вазоифи иртибототи байни шӯъбаҳои калонҳаҷмро ифода намуда (таронаҳо ҳаҷман хурданд) ва мутрибон дар чараёни иҷро аз тазйиноти мусикӣ (таралло, ялалло, дӯст, ҳой чонам, қурбонат ман ва ғ.) истифода менамоянд, ки ин бардошт аз анъаноти иҷроии мардумист. Дар анъанаи иҷроии мамолики араб ва Мағриб (Марокаш, Алҷазоир, Тунису Лубнон) ин тазйинот низ истифода мешаванд (одатан дар «нуба»-ҳо).

Дар таълифоти назарии мусикӣ (садаҳои 12-17 ва даҳаи аввали ас.18) дар ҳавзаҳои Моваруннаҳру Хуросон, Эрон ва Ҳиндустон танҳо таркиботи «Дувоздаҳмақом» мавриди баррасии андешамандони мусикӣ гардида ва ҳатто дар адабиёти бадеӣ масоили бадеию зебоиманишии мақомҳо (12-мақом «Вачдия» – Туғрои Машҳадӣ, ас.17 ва ғ.) ба риштаи тавсиф омадаанд. Дар таълифоти мусикидонони тирози аввали садаҳои 12-17 Муҳаммади Нишобурӣ, Сафиуддини Урмавӣ, Қутбуддини Шерозӣ, Муҳаммади Омӯлӣ, Мирсаидалии Ҷурҷонӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Хоча Абдуқодир, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Камолуддини Биноӣ, Маҳмуди Ҳусайнӣ, Ҳасани Кошонӣ, Хо-

ҷакалонӣ Хуросонӣ, Кавкабии Бухорой, Ҳасани Кавкабии Самарқандӣ, Маҳмуди Мирзобой, Кавкабии Гурҷӣ, Бокиёи Нойинӣ, Дарвешалии Чангӣ, Сайфуддини Ғазнавӣ, Абӯмӯъмини Ҷурҷонӣ ва диг. асосан таркиботи 12-мақом, 6-овоза, 24-шӯъба, 17-бахри усул, 48-гӯша, масоили созҳо (сохтори торию пардавӣ), иқоъ (зарб), таълиф (композиция), жанру шакл, анвои шеърӣю мусикӣ (савт, амал, нақш, кор, пешрав, қавл, навбат ва ғ.) ва мавзӯоти бадеии созу овоз (дар иртибот ба мақомҳо) ва м.и. тавсифу таҳқиқ шудаанд. Аммо роҷеъ ба таркиботи «Ш.» рисолаи назариявӣ ба истиснои баёзҳо таълифоти умдаи таҳқиқӣ рӯи кор наомадааст. Таркиботи назми «Ш.» дар ҳавзаҳои ҳунарии Бухорою Самарқанд ва баъдтар Хоразм, Тошканд, водии Фарғона (Ҳучанд) мавзӯи баррасии аҳли шеър ва мусикӣ қарор гирифта ва дар ин замина зиёда аз 30-баёз, мунтахаботи назми мақомҳо (6-мақом ва таркиботи овозии он) муаллифонашон номаълум ва «Рисолаи Шашмақом» (Мусохочаи Туркистонӣ с.таъ.1884) дар замони амирони силсилаи мангитӣ – Наруллоҳхон (1826-1860), Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) таҳия ва тадвин шуда ва ин нусхаҳо дар захираҳои хаттии марказҳои таҳқиқии Русия (шӯъбаи Санкт-Петербургии институти ховаршиносӣ, институтҳои ховаршиносии Тоҷикистону Ўзбекистон, Эрон – китобхонаи Остони қудси Разавӣ ва ғ.) маҳфузанд. Маҷмӯи «Ш.» охири ас.18 ва ибтидои ас.19 чун силсилаи мӯҳташами мусикии устодона пурра тадвин ёфта ва он аз 252 таронаю оҳанг иборат буда, таркиботи созию овозии ин шохкорӣ шеърӣю мусикӣ аз ҳисоби таронаю навоҳои мусикии устодонаи мардумӣ низ ғайи гардида, устодону иҷрогарони хирфай дар тӯли фаъолияти ҳунариашон ба маҷмӯи мақомҳо таркибу ифодаҳои муассири тараннумӣ ворид намудаанд. Дар рангомезии санъати мақом ва мақомсарой саҳми мактаб, ҳавзаҳои эҷодию иҷроии Бухоро, Самарқанд, Ҳучанд, Истаравшан, водии Фарғона, Тошканд, водии Ҳисору Зарафшон, Рашту Дарвоз нақши босазо доштаанд. Ин тозақориҳои иҷроӣ, тарғибу рушди анъаноти иҷроӣ дар мактаби ҳунарии Бухоро пурвусъат буда ва ин резакориҳои иҷроӣ ба фаъолияти сарояндаю донандагонӣ созу овоз Устод Бобомуллои Хонанда (в.1875), Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1902), Устод Яраши Хонанда (1859-1902), Ҳочӣ Маҳдуми Абдулазиз (1842-1905), Ҳочӣ Абдуллоҳи Савтӣ (1834-1902), Устод Тиллобӣ Хонанда (1812-1880), Устод Холдори Хонанда (1821-1895), Устод Раҳимбердии Танбӯрии Самарқандӣ

Шашмақом

(1820-1897), Устод Боқихони Хонанда (1840-1902), Ҳочӣ Абдукарими Хонанда (1848-1910), Ҳомид-хоҷаи Савтӣ (1849-1918), Қорӣ Начмуддини Хонанда (1854-1910), Устод Шодихонии Хонанда (1857-1914), Устод Абдусамadbеки Ҳофиз (1857-1916), Бобоғиёс Абдуғанизода (1859-1927), Бобочалол Носирзода (1845-1928), Левӣ Бобоҳон (1873-1926), Домуло Ҳалим (1878-1940), Устод Шодӣ (1878-1942) ва диг. дар иртибот аст. Рангомезӣ ва иҷрою тарғиби «Ш.» дар ҳавзаҳои хунари Самарқанду Хучанд, Тошканд, Хоразм, водии Фарғона, Ҳисори Шодмон, Панҷакент, Истаравшан ва ғ.ҳам бовусъат чараён гирифта, дар ин замина саҳми устодони созу овози ин ҳавзаҳо: Раҳимбердии Танбӯрии Самарқандӣ (1820-1897), Бузургхонтӯраи Ҳофиз (1826-1897), Зебопарӣ (1836-1888), Умари Ҳофиз (1845-1935), Ҳочӣ Абдулазиз (1852-1936), Меҳтари Туроби Хонанда (1856-1933), Қурбонхони Самарқандӣ (1856-1916), Меҳтари Камоли Хонанда (1854-1934), Абӯлхайр Махдуми Хонанда (1866-1919), Содирхони Ҳофиз (1847-1931), Мулло Тӯйчӣ (1868-1943), Абдуқодирӣ Ҳофизӣ Истаравшанӣ (1868-1943), Саидхони Ҳисорӣ (1890-1964) ва диг. бузург аст.

Солҳои 20 ас.20 дар Бухоро омӯзиш ва сабти «Ш.» тавассути кӯшишоти Абдурауфи Фитрат (1886-1938), мусикидон ва мардумшиноси рус Успенский В.А. (1879-1949) бори аввал аз устодони санъати мақом ва мақомхонӣ Бобочалол Носирзода, Бобоғиёс Абдуғанизода ин шоҳкори мусиқӣ ба адвори мусиқии ҷаҳонӣ (нота) сабт гардида ва ин кори анҷомдодаи муҳаққиқи рус дар нашриёти Маскав бо номи «Шесть муз.поэм Шашмакома» (1924) ба нашр расид. Нашри аввали «Ш.» барои омӯзиш ва баррасии мақомҳо фазои нави таҳқиқ ва тарғибро фароҳам оварда ва ҳамон солҳо дар Бухоро мактаби мусиқии мардумони Шарқ таъсис ёфта, барои тадрису фарогирии асосҳои амалии мақомҳо устодони ин санъати олишон Бобочалол Носирзода, Бобоғиёс Абдуғанизода ва диг. сафарбар шуданд. Охири солҳои 20 ас.20 дар Самарқанд (1926) бо ташаббуси мусикидон ва мардумшиносони рус Успенский В.А., Миронов Н.Н. Институти мусиқӣ ва хореография таъсис ёфта ва барои омӯхтани асосҳои амалии мақомҳо устодону донандагони ин шоҳасари назму наво Бобочалол Носирзода, Ҳочӣ Абдулазиз, Содирхони Ҳофиз, Домулло Ҳалим, Мулло Тӯйчӣ, Мирзо Назрулло, Устод Шодӣ ва диг. ҷалб шуданд. Зимни ин дар самти гирдоварию сабти мақомҳо аз донандаю ҳифозатгарони ин мероси бузург қорҳои зиёде тавассути муҳаққиқони рус Е.Романовская, В.Успен-

ский, Н.Миронов ва диг. сурат мегирад. Марҳалаи наву ҷиддии сабт ва гирдоварию «Ш.» дар охири соҳои 40 ас.20 (1947) бо ташаббуси раҳнамоии бевоситаи устод С.Айнӣ ва Б.Ғафуров оғоз шуда, қарори махсуси Ҷумҳурии шӯравии Тоҷикистон ба тасвиб расида, барои сабти нисбатан комили мақомҳо устодони мусиқӣ, суннатбардорони мактаби иҷроии Бухоро – Бобоқул Ғайзуллоев (1897-1964), Шохназар Соҳибов (1903-1972), Ғазлуддин Шаҳобов (1911-1974) сафарбар шуданд ва ин кори бузург таъриҳӣ дар ҳамдастии муҳаққиқи рус Беляев В.М. (1886-1968) сурат гирифта ва солҳои 1950-1967 дар нашриёти Маскав дар 5 китоб «Ш.» ба таъб расид.

Минбаъд доманаи иҷрою сабти мақомҳо бо таъсиси аввалин дастаҳои касбӣ (1939, дар назди Радиои РСС Тоҷикистон ва соли 1964 дар назди Кумитаи давлатии радио ва телевизиони РСС Тоҷикистон) ансамбли шашмақомхонон таъсис дода шуд, 12 май соли 2000 тибқи Фармони Президенти ҶТ Э.Раҳмон ба ин ҳайати хунарӣ унвони Ансамбли давлатии шашмақомхонони ба номи Ф.Шаҳобов дода шуд. Соли 1979 дар Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода кафедраи мусиқии Шарқ (бо ибтиқори А.Низомов) таъсис ёфта ва заминаи мусоиде дар тарбияи насли нави мақомсароён фазои таълимии хирфай фароҳам омада, донандагони санъати мақом Б.Исҳоқова, Н.Шоулов, Б.Ниёзов, М.Солиев, Н.Аминов, А.Солиев, А.Ҳасанов, А.Абдуллоев, М.Эргашева ва муҳаққиқон А.Низомов, А.Абдурашидов, Раҷабов, Ф.Азизова, Н.Ҳакимов, Ф.Ўлмасов ва диг. сафарбар шуданд. Омӯзиш ва баррасии мақомҳо дар солҳои истиқлолияти ҶТ боз ҳам муназзамтар шуда, с.-ҳои 1992-2003 дар кишвар таълимгоҳҳои нави олии мусиқӣ-Академияи мусиқии ҶТ (1992-1996 бо ибтиқори Н.Ҳакимов), Консерваторияи

Миллии Тоҷикистон (2000), Академияи мақом (2003, мактаби мусиқи бачагонаи «Шашмақом» (2003 бо ибтикори А.Абдурашидов), Ансамблии давлатии шашмақомхонони «Нури Хучанд» (2000, Хучанд) ва дар манотиқи дигари ҷумхурии гурӯҳҳои нави иҷроӣ мақомҳои рӯи қор омаданд. Тавассути пешниҳоди Ҳукумати ҚТ созмони байналмилалӣ фарҳангии ЮНЕСКО (2005) «Шашмақом»-ро чун шоҳкориҳои мероси маданияи ғайримоддӣ эълон намуда ва тибқи ин барнома қорҳои муҳиме дар омӯзишу ҳифозати ин сарвати бузургии маънавӣ анҷом дода шуданд.

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳам дар иртибот ба мақомҳои қорҳои зиёди тарғиботӣ ва таҳқиқӣ, аз ҷумла сабту наشري 6-ҷидаи мақомҳои (қаринаи ўзбекӣ дар сабти Ю.Рачабӣ ва мақомҳои ҳоразмӣ дар сабти М.Юсуфов ва ғ.) сурат гирифта, таҳқиқоти фаннӣ дар ин замина анҷом пазируфтаанд. Зимни ин роҷеъ ба чеҳраҳои номвари мақом ва мақомсароӣ – Содирхон, Мулло Тўйчӣ, Ҳочӣ Абдулазиз, Домулло Ҳалим, Юнус Рачабӣ, Фазлуддин Шаҳобов, Шоҳназар Соҳибов, Боймуҳаммад Ниёзов ва диг. рисолаҳои маҷмӯи мақолоти таҳқиқӣ таълифу нашр шуданд. Роҷеъ ба масоили таърих ва назарияи мақомҳои дар Тоҷикистону Ўзбекистон таълифоти И.Рачабов (Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963), А.Низомов (Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006), Ф.Азизова (Шашмақом и рағӣ, Душ., 1999), Н.Ҳақимов (Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006) ва мақолоти таҳқиқӣ Ф.Кароматов, А.Абдурашидов, О.Матқубов, Р.Юнусов, А.Рачабов ва диг. ба таъъ расиданд. Мавзӯи омӯзиш ва ҳифозати анъаноти мақом ва мақомсароӣ дар чандин симпозиуму конференсия, мизгирдиҳои байналмилалӣ (Самарқанд 1978, 1983, 1987; Душанбе-1990, 2006; Исфара 2003 ва ғ.) қарор гирифта, масоили суннат ва навоҷарӣ, меросбарӣ, ҳифозати анъаноти дерину устодонаи «устоду шоғирд» ва амсоли ин бар пояи таҷриботи устодону натоиҷи таҳқиқӣ тозаӣ донишмандон мавриди баррасӣ шудаанд. Нашри осори хаттӣ назарияи мақомҳои тавассути муҳаққиқон А.Рачабов, А.Абдурашидов (Кавкабии Бухорӣ, Рисолаи мусиқӣ, Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом, Душ., 1985; Нағмаи ниёкон – маҷмӯи рисолаҳои мусиқӣ садаҳои 12-17, Душ., 1990; Зайнулободдин Маҳмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ, таҳия ва таҳқиқи А.Рачабов, Душ., 1987; Ф. Шаҳобов, Баёзи Шашмақом, таҳияи Ф. Азизова, Душ., 2007; Баёзи Шашмақом, бо тавзеҳоту муқаддимаи таҳқиқотии А.Рачабов ва А.Абдурашидов, Душ., 2008 ва ғ.) тадвин ва нашр шуданд.

«Ш.» чун сарвати бузургии шеърӣ мусиқӣ ва бадеию зебоишиносӣ дар иртибот ба дигар анвои мусиқӣ мардумӣ фалак, даргилик дар ғановати фарҳанги мусиқӣ кунунӣ тоҷик нақши муассир дорад. Шоҳа, гушаҳои созию овозӣ, тараннумии «Ш.» дар танаввуоти мусиқӣ мардумӣ ва рангомезии шакли анвоъ, сабку равиҳои эҷодӣ иҷроӣ, махсусан фаъолияти эҷодии ромишгарони мардумӣ нақши боризе дошта, дар заминаи савту навоҳои мақомӣ силаҳои нави таронаҳои оҳангҳои устодонаи мардумӣ рӯи сахна овардаанд ва дар муназзамии фазои эҷоду иҷроӣ суннатҳои дерини мусиқӣ мардумӣ омили созандакорӣ фароҳам омад. Мусикидонони мардумӣ чун Шариф Қўра (1897-1966) таҳти таъсири пурбори анъаноти эҷодӣ иҷроӣ мақомҳои ба таснифи асарҳои мақоминиҳодӣ чун «Талқини Дарвоз», «Ироқи Дарвоз», «Ушшоқи Дарвоз» ва «Чорзарб» ва амсоли ин қомеъ шудааст. «Ш.» дар масири таърих ба эҷодиёти бадеии мардум дар иртиботи ногузастанӣ ташаккул ва рушд намудааст ва аз асосҳои зубдаи эҷодӣ иҷроӣ баҳравар будааст.

Ад.: Абӯнасири Форобӣ, китоби бузургии мусиқӣ, Техрон, 1376; Ибни Сино, Ҷавомеъ-ал-мусиқӣ, Қоҳира, 1956; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1353; Абдуқодири Мароғӣ, Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1363; Абдуқодири Мароғӣ, Шарҳи адвор, Техрон, 1372; Дарवेशалии Чангӣ, Тўхфату-с-сурур, Р:469 (ИВАН Уз.ССР); Семёнов А. Среднеазиат. трактат по муз. Дервиш-Али 17 века, Таш., 1946; Джами, Трактат о музыке, Таш., 1960; Начмуддини Кавқабӣ, Рисолаи мусиқӣ, Рисола дар баёни Дувоздаҳмақом (таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Рачабов), Душ., 1985; Маҳмуди Хусайнӣ, Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ (таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Рачабов), Душ., 1987; Нағмаи ниёкон (таҳия ва таҳқиқи Аскаралӣ Рачабов), Душ., 1990; Рачабов А. Афкори мусиқӣ тоҷик дар асрҳои 12-15, Душ., 1989; Шашмақом, тартибдиҳандагон: Б.Файзуллоев, Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов, бо муқаддимаи В.Беляев, Е.Бертелс, С.Айнӣ, Москва, 1950-1967; Алимбаева К., Аҳмедов М. Народ. муз. Ўзбекистана, Таш., 1959; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963; Азизова Ф. Шашмақом и рага, Душ., 1999; Низомов А. Таърих ва назарияи Шашмақом, Душ., 2006; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006; Баёзи Шашмақом (таҳияи М.Ақбарзод, И.Раҳматулло, Б.Мирзо бо муқаддима ва тавзеҳоти А.Рачабов ва А.Абдурашидов), Душ., 2007; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; R.d'Erlanger; La musique Arabe, Paris; 1935; H.Farmer; A History of Arabian Music; London; 1973.

Шаъбони Қаввол (Устод Шаъбони Қаввол, с.тав.номаълум, Ҳирот, с.ваф. тахм.1507-1509,

Шерматов

Хуросон), хонанда, оҳангсоз-таронасаро, аз симоҳои машҳури ҳавзаи иҷроии Ҳироти нимаи дуввуми ас.15. Фаъолият ва зиндагии Ш.Қ. дар мактаби хунарии Ҳирот ташаккул ва рушд намуда, муддати зиёд аз ромишгарони дарбори Ҳусайн Бойқаро Бадеуззамон (1506-1507) буд. Дар шаклу анвои «қавл», «амал», «савт», «нақш», «кор», «рехта» (дар мақомҳои «Наво», «Ирок», «Хусайнӣ») таснифоти рангин бар ашъори Ҷомӣ, Навоӣ, Ҳилолӣ, Биноӣ ва Котибӣ сохта, назди устодони созу овоз маъмул будааст. Ш.Қ. таъби хуби шеърӣ ҳам дошт.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоъ, М., 1961; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Шерматов Абдурахим (с. тав. 1953, ш.Исфара), сароянда, оҳангсоз-таронасаро, аз нокило-ни бохунари сабки иҷроии ҳав-заи хунарии Исфара. Баъди хатми Инс-ти давлатии омӯзго-рии ш.Хучанд (1975), ба сифа-ти омӯзгори мактаб (1975-1977), сарвари Клуби сайёр, роҳбари бадеии Кохи фарҳанг, роҳбари Хонаи маданият (ш.Исфара, 1977-1993), дастаи «Шашмақом» (шӯъбаи фарҳанги ш.Исфара), ҷонишини Қасри «Шифокорон» (1993-1995), аз с.1996 то кунун ус-тоди пешбари факултаи санъати Донишгоҳи дав-лати Хучанд ба номи Б.Ғафуров буда, инчунин роҳбари бадеии дастаи бачагони «Шашмақом»-хонро (2003) ба ўҳда дорад. Дар заминаи омӯзиш ва иҷрои мусиқии устодонаю мардумӣ ба Ш.А. Мирзоқурбон Солиев, Боймуҳаммад Ниёзов саҳ-ми устодӣ доранд. Ш.А. иштирокдори Симпозиу-мҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1987, Исфара, 2003, «Аржанг», Душанбе, 2001) буда, ба-роӣ маҳорати баланди иҷроӣ, саҳми хоса дар руш-ди мусиқии тоҷик бо нишони «Хизмати шоиста» сарфароз шудааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская му-зыка, Душ., 2003; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Шеърӣ ғиноӣ. Шеъре, ки барои таъсири бештар дар эҳсосоти шунаванда, монанди фахр, ҳамоса, ҳикмат, мадҳ, ташбиб ва монанди онҳо мусиқӣ ва тараннуми овозро дар хидмат гирифта, бо замзама, оҳанг ҳамсон шудааст. Масалан, шеърҳои тараннумии Рӯдакӣ ва диг. Дар манзу-

маҳои ғиноӣ бехтарин унсурҳои тараннум мав-риди истифода шуда, баъд аз он ки шеърӣ форсӣ дар ҳавзаҳои хунарии Хуросон, Вароруд, Ҳинд инкишоф ёфт, мусикивияти он ҳам рангомезу вусъатафзо гардид. Ҳамоҳангии шеърӣ ғиноӣ бо таркиб, ифодаҳои мусиқӣ пироста шуда ва иҷроӣ он тавассути чехраҳои муассир сураат мегирад ва он кори шоир-хуниёгар гардид.

Ад.: Форобӣ, Китоби бузурги мусиқӣ, Техрон, 1375; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алхон, Тех-рон, 1356; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Муъин, Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Шеърӣ хуниёӣ. Шеъре, ки омехта бо мусиқӣ аст. Ин анвои шеър дар таърихи тамаддуни то-ҷикон-эронӣ мавқеи хоса дошта, ташаккул ва рушди хирфаи ин навъи шеър бо номи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) дар иртибот буда, наму-наи барҷастаи он «Хусравонӣ»-ст. Баъд аз ислом ин анвои шеърро Абӯҳафси Суғдӣ, Рӯдакӣ ва диг., ки худ аз мусиқӣ огоҳӣ доштанд, хуниёгари хирфай буданд, инкишоф доданд.

Ад.: Форобӣ, Китоби бузурги мусиқӣ, Техрон, 1375; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги форсӣ, Тех-рон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Вожаномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376; Фарҳанги Дехху-до, Техрон, 1377.

Шиканҷ. 1. Ба маънии зарб, усули мусиқӣ, дар муқобили беусулӣ аст. 2. Зарб, усул, нағмаю наво, оҳангу суруд. 3. Усул, зарби мусиқӣ, садо ва овоз, нағмаю наво буда, дар манобеи хаттии ада-бию мусиқӣ Ш. ба ин маънӣ истифода шудааст.

Наъра дар вай шиканҷи мусиқӣ,

Нола дар вай навои мусиқор.

(Қавомӣ)

4. Шикан дар шикан. Нағма дар нағма, ки дар як вақт пай ҳам иҷро мешаванд (нағмаю оҳан-гҳои гуногун).

Ад.: Фарҳанги Сурурӣ, 1015; Анҷуманорон Носирӣ, 1294; Фарҳанги Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фар-ҳанги Ананд Роҷ, Лахнаув, 1892; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳан-ги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Вожа-номаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Ширинлаҳҷа (ширинадо, ширинзабон). 1. Ширинадо, сароянда, хонандае, ки бо як лаҳни

бисёр муסיкивор овозхонӣ менамояд. Одатан сарояндагони Ш.бештар дар ҷараёни иҷро аз ифодаҳои муассири овозӣ: нашид, марғула, ҷаҳчаҳа, таҳрирҳои овозӣ бо тозақориҳои ҳунари истифода ва рӯи сахна меоранд:

*Соқии нодира гӯяндаи ширинадо,
Мутрибони ҷобуку тағмоҷи ҳозирҷавоб.*

(Мухтори Ғазнавӣ)

2. Ширинзабон: сароянда, хонандаи ширинзабон, сабки иҷроӣ, равияи хушсарой, лаҳҷаи хуши сарояндагӣ:

*Булбули ширинзабон ҷу зунӣ ровӣ шавад,
Зандбофи зандхон бар беду бунӣ шоир шавад.*
(Манучехрӣ)

3. Ширинлаҳҷа: хушлаҳҷа, сароянда, хонандаи хушлаҳҷа, шакарлаҳҷа. назди аҳли созу овоз Ш. ба сарояндае нисбат дода мешавад, ки садои хеле матлубу гуворо, дар иҷроӣ пардаҳои зеру бам кайфияту ҷозибай нотакрори иҷроӣ рӯи сахна оварад:

*Зи ҷанги Зӯҳра шунидам, ки субҳдам меғуфт,
Ғуломи Ҳофизи хушлаҳҷаи хушовозам.*

(Ҳофиз)

Ад.: Дарवेशалии Ҷангӣ, Рисолаи музикӣ, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Ҳофиз, Девон, Техрон, 1370; Анҷуманҳои Носирӣ, 1294; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лаҳна, 1892; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангомаи музикӣ Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Шишам». 1. Номи суруди силсилави тақвими, ки дар замони Сосониён тасниф шудааст. 2. Аз сурудҳои сесадушастгонаи Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои ҷашну маросимҳои Хусрави Парвизи Сосонӣ (591-628) эҷод намудааст. 3. Аз парда, лаҳҳои ҳаштгонаи давраи Сосонӣ, ки бо номи «Насим» маъмул будааст. 4. Гушаи музикӣ дар таркиби мақоми «Зирафкан» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14):

*Бигир бодаи нӯшину нӯш кун мутриб,
Ба бонги «Шишам»-у бонги «Афсари сағзӣ».*

5. Аз барҷоияти минбаъдаи «Ш.» дар таркиби мақомҳо («Дувоздаҳмақом») ба сифати яке аз шоҳҳои созию овозӣ дар манбаъҳо зикр нашудааст.

6. Навъ аз соҳҳои тории захира:
*Дурроҷ кашад Шишаму дар Қолус ҳаме,
Бепардаи танбӯру бериштаи ҷанг.*

(Манучехрӣ)

Ад.: Канзул таҳаф (се рисолаи музикӣ...), Техрон, 1376; Фарҳанги Ананд Роҷ, Лаҳна, 1892; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангомаи музикӣ Эрон, Техрон, 1376; Манучехрӣ, Девон, Техрон, 1347; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

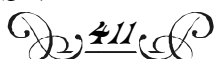
Шихоби Дилкаш (Мавлоно Шихоби Дилкаши Хонанда, с.тав. 1477, Хуросон, с.ваф. тахм.1555, Машҳад), хонанда, оҳангсоз-таронасоз, музикдон, шоир-таснифсоз, аз симоҳои номии мактаби эҷодии иҷроии Ҳирот, музикӣ, шеърро назди Устод Шодӣ, Ғулом Шодӣ ва диг. омӯхта, дар шаклу анвои «амал», «нақш», «савт», «кор», «қавл», «ғазал», «навбат» ва «қуллиёт» (дар усули мақомҳои «Рост», «Наво», «Хусайнӣ», «Ироқ») таснифоти гуногунмавзӯ суруда, дар ҳавзаҳои ҳунарии Ҳирот, Бухоро, Марв, Самарқанд устодони созу овоз ҷавобияҳои зиёд гуфтаанд. Муддати зиёд дар хидмати хонадони теурии Ҳирот Султонмаҳмуд (1498-1500), Хусайн Бойқаро (1470-1506), Бадеуаззамон (1506-1507) буд. Шеърро (ғазал, рубой, мустазод) некӯ меғуфт.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Дарवेशалии Ҷангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН Уз.ССР; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Машхун Ҳ. Таърихи музикӣ Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Шихоби Сайрафӣ (с.тав. номаълум, Хуросон, с.ваф. 1580-1582, Хуросон), музикдон, хонанда-оҳангсоз, таснифсоз, аз симоҳои намоёни ҳавзаи иҷроии Хуросон, замони Сафавиён (1502-1736) буда, дар шеърҳои музикӣ, хаттотӣ «аз уламо ва адаб ва аҳли адвор, хат буда», дар шаклу анвои «қавл», «амал», «навбат», «савт», «нақш» ихтирооти зиёди ҳунари рӯи сахна овардааст. Муддати зиёд дар борҳои Шоҳ Султон Хусайн (1528-1557), Иброҳим Мирзо (1568-1606) хидмат намуда, дар шеърҳои музикӣ, хаттотӣ қорҳои ҳунари қардааст. Ш.С. дар музикӣ назарӣ «рисолаи музикӣ дар сафҳои рӯзгор аз ӯ боқист». Ғазал, рубой, соқинама, маснавиро хуби пурмаънӣ меғуфтааст.

Ад.: Дарवेशалии Ҷангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:7005, ИВАН Уз.ССР; Смирзо, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Машхун Ҳ. Таърихи музикӣ Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

«Шодбод». 1. Оҳанг, суруди мавсимӣ, маросимӣ, ҷашний (тақвими), ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Аз силсиласурудҳои тақвими Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои ҷашнҳои Хусрави Парвиз (591-628) тасниф намуда, мансуб ба шоҳи дувуми «Хусравонӣ»-и ўст:

Шодиев

*Духона навои «Чаковак» занем,
Яке «Шодбод»-у дигар «Нӯшбод».*

(Сӯзанӣ)

3. Гӯшаи тавсифию тараннумӣ дар мақоми «Модда» («Дувоздахмақом», ас.12-14). 4. Гӯшаи муҳими созии мусиқӣ дар таркиби «Бусалик» («Дувоздахмақом», ас.14-16). «Ш.» рӯҳияи болида, шукӯху шаҳомат, ёдраси фатху ғалаба ба душманони берунаю дохиларо инъикос менамудааст. Минбаъд дар анъанаи эҷодию иҷрои мусиқӣ бо ин ном гӯша, шӯъбаи мусиқӣ хотирнишон нашудааст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1284; Бурҳони қотей, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1342; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

«Шодвард» («Шодвар», шодиовар, хурсандӣ, паёми мутантан). 1. Аз сурудҳои силсилавии тақвими замони Сосониён (222-651). 2. Аз лаҳнҳои тақвимӣ, маросимии Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки ба ифтихори футӯҳоти Хусрави Парвиз (591-628) бар душманони берун бахшида, мансуб ба шоҳаи дувуми «Хусравонӣ»-и ўст: *Дигар ганҷбад «Шодварди бузург»,
Ки гӯянд ромишгарони сутург.*

(Фирдавсӣ)

Дар қисме аз манобеи адабию мусиқӣ «Ш.» бо номи «Шодварди бузург» ҳам тавсифу баррасӣ шуда, яъне бештар дар тантанаҳои бузурги мардумӣ, давлатӣ иҷро мешудааст.

3. Лаҳни тараннумии хоса дар мақоми «Бузург» («Дувоздахмақом», ас.13-14). 4. Гӯшаи мусиқӣ дар анъанаи мусиқии ас.14-16 (Мирсаидалии Чурчонӣ, «Мақолиду-л-улум»). Минбаъд дар осори хаттии мусиқӣ аз мавҷудияти «Ш.» ба сифати гӯша, шоҳаи созию овозӣ дар таркиби мақомҳо собит нашудааст (шояд тағйири ном шуда).

Ад.: Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1892; Баҳори Ачам, Дехлӣ, 1284; Анҷуманҳои Носирӣ, 1294; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Раҷабзода А. Борбад ва замони ӯ, Душ., 2004; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Шодиев Афзалшоҳ (с. тав. 1962, дех.-Панҷруд, н.Панҷакент, вил.Суғд), сароянда, са-

роянда-сурудсаро, Ҳунарпешаи халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2007), барандаи ҷоизаҳои Комсомоли Тоҷикистон (1989), Одина Ҳошим, «Ноҳид» (2000). Хатмкардаи Институту давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1983), фаъолияти эҷодию иҷроияшро

дар Филармонияи давлатии Тоҷикистон (1983 то кунун) оғоз намуда, роҳбарии дастаи ҳунарии «Зарафшон»-ро ба ўҳда дорад. Ш. тахти сарвари Артисти халқии СССР Ҷӯрабек Муродов паҳлӯҳои хоси мусиқии мардумии тоҷикро фаро гирифт. Мусаннифи зиёда аз 160 суруд бар пояи ашӯлҳои суҳанварони адабиёти классикии форсу тоҷик ва муосир буда, аз ҷумла сурудҳои Ш. «Гар тег ба даст оӣ» (ш.Рӯдакӣ), «Сӯзи ишқ» (ш.Саъдӣ), «Мутриби ишқ», «Умр мегузарад» (ш.Ҳофиз), «Сӯзи дилам нест», «Дар соҳилам ханӯз», «Сино» (ш.Лоик) ва ғ. дар заминаи савту навоҳои мусиқии мардумӣ, устодона тасниф намуда, ба ҳазинаи мусиқии тоҷик ворид шудаанд. Ш. дар иҷрои шоҳа, сурудҳои ҷудогонаи «Шашмақом» маҳорати иҷроӣ ба ҳарч додааст. Ш. барандаи фестивалҳои мусиқии Бобул (1997), Корея (2002, Ҷоми тиллоӣ) буда, бо барномаҳои ҳунари дар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ, кишварҳои хориҷӣ (Австрия, Олмон, Франция, Ҳолланд, Ҳиндустон, Покистон ва ғ.) ҳунарнамоӣ карда, барои хидматҳои шоиста дар тарғибу рушди мусиқии тоҷик бо ифтихорномаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мушарраф гардидааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Шодмулк (Шодмалика, с.тав. номаълум, Самарқанд, с.ваф. тахм. 1435-38, Самарқанд), навозанда, хонандаи соҳибҷамоли замони Темурӣён (1336-1506). Дар сознавозӣ, овозхонӣ беназир буда, хеле зебою хушталғат, шоирпеша ва Халил Султон (1405-1409) ба ӯ самимияти хоса дошта, пинҳонӣ аз Темур (1336-1405) ўро ба никоҳаш даровард. Темур фармон дод то Ш.-ро бидушанд, Халил Султон ўро мегурезонад. Темур боз оғох мешавад, ки Ш. бо Халил Султон аст ва фармон медиҳад, ки шоҳзодаро ба қатл расонанд. Лек Сарой Мулкхонум ба соҳибқирон арза медорад, ки Ш. аз шоҳзода обистан аст. Дарбориён ба ин кирдори Халил Султон нафрат карданд ва салтанаташ ба заволи мерасад. Ш. баъди ӯ дар

ҳаёти ҳунари Самарқанду Хучанд, Ҳирот нақши муассире гузошта, таснифоти рангине сохтааст.

Ад.: Ҳабибу-с-сияр, ҷ.3, Техрон, 1348; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

«Шодурвони марворид». 1. Оҳанг, суруди силсилавии мусиқӣ, ки дар замони Сосониён (222-651) эҷод шудааст. 2. Аз лаҳнҳои сигонаи (дувоздахум) Борбади Марвазӣ (598-99-628-38), ки барои Хусрави Парвиз (591-628) сохта, мансуб ба силсилаи дуввуми «Хусравонӣ»-и ўст. «Ш.М.» аслан «Шодурвон» ном дошта, Борбад дар зерӣ шодурвон ин суруди ситоиширо тасниф намуда ва Хусрави Парвиз аз шунидани оҳанг (суруд) ба вачд омада, табақи марворидро ба сараш нисор менамояд. баъди ин коргузори Хусрави Парвиз ин сурудро «Шодурвони марворид» ном кардаанд: Чу «Шодурвони марворид» гуфтӣ, Лабаиш гуфтӣ, ки марворид суфтӣ.

(Низомӣ)

Чу марворидҳо бар вай фишонданд,
Ки «Шодурвони марворид» хонданд.

(Амир Хусрав)

3. Суруди маъмули тавсифӣ дар замони Сомониён (819-1005) дар базму чашнҳо иҷро мешудааст. 4. Гӯшаи мусиқӣ дар анъанаи иҷроии мақомҳо (ас.12-14, «Дувоздахмақом», «Бузург»). 5. Гӯшаи тараннумӣ дар мақоми «Бузург» (ас. 13-15, «Дувоздахмақом») ва минбаъд он ба сифати гӯша (шӯъба) хотирнишон нашудааст.

Ад.: Низомӣ, Куллийет, Техрон, 1374; Амир Хусрав, Девон, Техрон, 1361; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги Ананд Роч, Лакҳнав, 1894; Баҳори Ачам, Деҳлӣ, 1284; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377; Фарҳанги паҳлавӣ, Техрон, 1346.

Шокири Бухорӣ (с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф. 1011-15, Бухоро), шоир, мусиқидон, гӯянда (хонанда), навозанда (барбатӣ), оҳангсоз-таронасаро, аз симоҳои номвари ҳавзаи иҷроии Бухоро. Шеърӯ мусиқиро дар Бухорою Марв фаро гирифта, баробари барбатӣ, хонандаи хуб будан, дар гуфтани «шеъри рубобӣ» маҳорати баланд доштааст: Нафрин кунам зи дарди ғаёл замонаро, Ку кибри доду мартабат ин куфшоноро.

Онро ки бо моқую калоба буд шумор,
Барбат кучо шиносаду чангу чағонаро.

Ад.: Нафисӣ С. Таърихи назму наср..., Техрон, 1344; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, 1373; Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ, Сталинобод, 1958; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Шоулов Нисон (с.тав. 1925, Бухоро, с.ваф. 2000, Исроил), навозанда (ной), оҳангсози мардумӣ, Артисти Халқии РСС Тоҷикистон (1978), аз донандаю иҷрокунандаҳои номи мероси мусиқии халқию классикии тоҷик. Ш. мусиқиро аз бобояш, ки донанда ва иҷрокунандаи машҳур буд омӯхта, Омӯзишгоҳи мусиқии ш.Бухоро (1939) хатм намуд. Фаъолиятро дар театри тамошобинони ҷавонӣ ш.Бухоро (1939-42) оғоз намуда, сипас дар театри колхозию совхозии Шаҳрисабз (1942-46) идома дода, баъдтар навозандаи Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (1946-53), театри драмавии мусиқии ш.Бухоро (1953-56), Театри опера ва балети ба номи С.Айнӣ (1956-58), Филармонияи давлатии РСС Тоҷикистон (1958-64) ба сифати навозанда хидмат кардааст. Ш. аз с.1964-81 дар дастаи мақомхонони Кумитаи давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони РСС Тоҷикистон ба сифати роҳбари мусиқӣ фаъолият намуда, бо устодони мақом Ш.Соҳибов, Ф.Шаҳобов дар сабти «Шашмақом» барои фонди тиллоии мусиқӣ ширкат кардааст. Ш. аз с.1981-91 дар Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода ба сифати устод хидмат намуда, ба ҷавонон мероси мусиқии тоҷикро омӯзондааст. Ш. мусаннифи зиёда 20 оҳангу сурудҳо («Ҳикоят мекунад», «Фарёди булбул оташ аст», «Дилоро сафое мерасад» ва ғ.) буда, дар иҷрои оҳангҳои (бо най) «Дугоҳ», «Чӯли Ироқ», «Чоргоҳ» ва ғ. маҳорати хуби иҷроӣ ба харҷ додааст. Ш. иштироки чандин Симпозиум, чашнвораҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1978, 1983), даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1957) буда, барои хидматҳои шоистааш дар тарғибу рушди мусиқии тоҷик ба Ифтихорномаҳои Раёсати Совети Олии РСС Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Шоҳин

Шоҳаки Розӣ (с.тав. 750, Рай, с.ваф. 815 Бағдод), шоира, мутриба, ҳамасри Иброҳими Мавсулӣ (742-804), модари Исҳоқи Мавсулӣ (767-850), дар санъати шеър, мусикӣ (сознавозӣ), донандаи анъаноти иҷроии тоисломии эронӣ, аз ӯ Иброҳим маҷмӯи зиёди осори мусикиро ҷамъоварӣ намудааст. Ш. ба писараш Исҳоқ асосҳои шеър мусикӣ, махсусан, сознавозӣ, овозхониро омӯхтааст. Ш. аз донандагони боҳунари «Хусравонӣ» буда, дар ин сабақ корҳои зиёди ҳунари намуда, мӯътакид ба анъаноти эҷодии иҷроии ниссонаш ва то охир ислом напазируфтааст.

Ад.: Абӯлфараҳи Исфаконӣ, Китобу-л-оғонӣ, Миср, 1900-1905; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Воҷанномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1376.

Шоҳкули Ғижакӣ (с.тав. 1478, Ҳирот, с.ваф. 1529-31, Ҳирот), навозанда, сароянда, оҳангсози машҳур. Давраи ҷавонӣ, фаъолияти эҷодии иҷроии ӯ дар Ҳирот сурат гирифта, дар қисме аз манбаъҳо аҷдодашро аз аҳли Ироқи Аҷам донистаанд. Санъати мусикиро назди устодони мусикӣ Ҳофизи Қонунӣ, Қосими Қонунӣ, Саид Аҳмади Ғижакӣ ва диг. омӯхта, муддати зиёд дар боргоҳи Хусайни Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) чун мутриб, сарвари гурӯҳи навозандагон хидмат кардааст. Дар шаклу анвои шеърию мусиқии «пешрав», «нақш», «амал», «савт» дар заминаи зарбу усули мақомҳои «Рост», «Наво», «Хусайнӣ» эҷод карда, асарҳои «Пешрави Наво», «Пешрави Хусайнӣ», «Амали Рост» (усулҳои «Туркзарб», «Мухаммас», «Фохтазарб») ва ғ. назди устодони созу овоз машхур будааст. Ш. бо Биноӣ, Навоӣ ҳамкорӣ дошта, ба ғазалхояшон таснифоти рангин сохтааст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусикӣ, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Шоҳмаҳмуди Ҳиравӣ (с.тав. 1370, Ҳирот, с.ваф. 1450, Ҳирот), навозанда, мусикидон, шоир, намояндаи машҳури ҳавзаи ҳунарии Ҳирот, аз наздикони Хоҷа Абдуқодир (1356-1435) буда, дар шеър мусикӣ вуқуфи зиёд дошт. Ш. бо пешаи музадӯзӣ ҳам шӯҳрати зиёд касб карда, дар аксар анвои шеърию мусиқии «қавл», «амал», «савт», «кор», «навбат» таснифоти рангин аз худ дар мусиқии замонааш гузошта, устодони мусикӣ Устод Қутбуддини Ной, Ҳофизи Адвори Қазвинӣ, Хоҷа Ризвоншоҳ ба осораш тазминҳои мусикӣ сохтаанд.

Ад.: Анҷуманҳои Носирӣ, 1294; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377; Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкирату-ш-шуаро, Лондон, 1910.

«Шоҳӣ». 1. Аз сурудҳои силсилавии тақвими, мансуб ба замони Сосониён (222-651). 2. Аз сурудҳои шоҳи саввуми «Хусравонӣ» Борбади Марвазӣ (598-99-628-38) буда, барои ҷашнҳои дарбории Хусрави Парвиз (591-628) эҷод намудааст. 3. Шӯбаи тавсифӣ дар мақоми «Хусайнӣ» («Дувоздаҳмақом», ас.13-14). 4. Гӯшаи мусикӣ дар мақоми «Хусайнӣ» («Дувоздаҳмақом», ас.14-16). «Ш.» минбаъд дар анъанаи эҷодии иҷроии мусикӣ (ас.16-19) ба сифати шӯба, гӯшаи созию овозӣ хотирнишон нашудааст.

Ад.: Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Анҷуманҳои Носирӣ, 1294; Фарҳанги Ананд Рӯч, Лакхнав, 1892; Бурҳони қотъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги Рашидӣ, Техрон, 1958; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Шоҳин (Шамсуддин Маҳдум, с.тав. 1858-59, Бухоро, с.ваф. 1894, Қаршӣ), шоир, мусикидон, аз симоҳои машҳури ҳавзаи адабӣ, ҳунарии Бухоро. Зиндагӣ, фаъолияти Ш. дар замони хонадони мангитӣ, амирон Насруллоҳ (1826-1860), Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910) ҷараён гирифта, аз иштирокдорони фаъоли маҳфили адабӣ, ҳунарии Аҳмади Дониш (1826-1897) буда, баробари табъи баланди шоирӣ, дар дарки таркиботи мусикӣ – «Шашмақом» дониши комил дошт. Бо устодони мусикӣ – Бобомуллоӣ Ҳофиз (ваф.1875), Бобо Ғиёс (1859-1927), Бобо Ҷалол (1848-1928), Махсуми Хонанда (1842-1905), Ҳоҷӣ Абдукарим (1848-1910), Ҳамиди Савтӣ (1849-1918), Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906) ва диг. ҳамкорӣ эҷодӣ дошт ва дар таҳияи ҷандин баёзҳои «Шашмақом» ширкат намуда, ғазалу мустазод, мусаддасот, рубоӣташ дар таълифоти мусикӣ ворид шудаанд.

Ад.: Мирзозода Х. Шамсуддин Шоҳин, Сталинобод, 1956; Ҳодизода Р. Шоҳин, Душ., 1974; Рисолаи Шашмақом, Р:1466, ИВАН Уз.ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:1428, ИВАН Уз.ССР; Баёзҳои Шашмақом: Р:1109; Р:1197; Р:5734; Р:3920 ва ғ. ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Шоҳмуҳаммади Дилсӯз (машҳур ба Устод Шоҳмуҳаммади Дилдӯз, с.тав. 1457, Ҳирот,

с.ваф.1516, Ҳирот), сароянда, навозанда, оҳангсоз. Мусиқӣ, адабиёт, хунароҳи бадеиро (ровӣ, хаттотӣ, ҳалқорӣ) дар зодгоҳаш фаро гирифт. Ш.Д. ба шогирдии Устод Шодии Ҳиравӣ ворид шуда, асосҳои назарию амалии созу овозро омӯхта, дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «савт», «амал», «қавл», «рехта», «сачъ», «куллиёт» дар тазмини навоҳои мақомҳои «Рост», «Кучак», «Бузург», «Ҳусайнӣ» ба ашъори Ҷомӣ, Навоӣ, Биноӣ ва диг. таснифоти гуногунмавзӯ офаридааст. Таснифоти Ш.Д. «Сездҳ мақоми Кучак», «Куллиёт дар Рост», «Савти Дилдӯз», «Амали Хучаста», «Қавли Хоҷагон» ва ғ. дар ҳавзаҳои иҷроии Ҳироту Самарқанд, Марв маъмулу писандида будаанд. Ш.Д. бо Ҷомӣ, Навоӣ ҳамкорӣ дошт, чун дафтардор-мутриб дар дарбори Султон Ҳусайни Бойқаро (1470-1506), Бадеуззамон (1506-1507) хидмат карда, шеърро (ғазалҳои орифона) некӯ меғуфтааст.

Ад.: Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:4468/1, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Шоҳхусайни Хонанда (с.тав. номаълум, Ҳирот, с.ваф. 1540, Ҳирот), навозанда, хонанда, оҳангсоз ва шоир. Аз овони ҷавонӣ ба шеър мусиқӣ шӯро шавқӣ баланд дошт ва ибтидои созу овозро аз падараш омӯхт. Назди Ғулом Шодӣ таркиботи сознавонӣ, овозхонӣ, таснифсозиро комилан омӯхт, дар навохтани соҳҳои мусиқӣ, сарояндагӣ («ҳар оҳангу овозу мақом ва шӯба, савту нақш, амалу қавл, ки гуфти устодони ин фанро доираи ҳайрат афкандӣ») сабки хоси иҷроӣ доштааст. Ш.Х. дар иҷрои асарҳои ҳамосӣ, достонӣ, шаклу анвои шеърӣ мусиқии «қавл», «амал», «савт», «нақш», «рехта» нодираи замонаш буд. Дар мақомҳои «Бузург», «Ҳусайнӣ», «Ироқ», «Исфahон» зиёда аз 20 «савт», «куллиёт», «амал», «нақш», «савт» (дар шӯбаҳои «Аҷам», «Зобул», «Наҳованд», «Мубарқаъ») таснифоти рангин сохта, «Пешрави Шоҳхусайнӣ», «Амали Шоҳхусайнӣ», «Қавли хоро», «Савти дилором» дар ҳаёти мусиқии Бухорою Ҳирот шӯҳрати зиёд доштаанд. Ш.Х. муддате дар дарбори Ubaydullohkhon (1533-1539) хидмат намуда ва охири умр ба Ҳирот баргашт. Таъби хуби шоирӣ дошт, ғазал, рубоиро некӯ меғуфт.

Ад.: Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Нисорӣ, Музаққир-ал-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:449, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3,

Душ., 2004; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Шоҳмуҳаммади Чангӣ (Устод Шоҳмуҳаммади Чангӣ, с.тав. номаълум, Хуросон, с.ваф. 1660-65), навозанда, мусикидон, шоир-таронасоз, намояндаи машҳури мактаби иҷроии Хуросон, асри Сафавиён (1502-1736). Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии иҷроияш дар ҳавзаҳои хунарии Хуросон, Табрез сурат гирифта, муддате дар хидмати шоҳ Аббоси аввал (1587-1629) буда, дар шаклу анвои шеърӣ мусиқии «савт», «қавл», «пешрав», «амал», «рехта» (дар зарбу усули мақомҳои «Рост», «Ироқ», «Ҳусайнӣ») сохта, дар доираҳои иҷроии эҷодӣ шӯҳрати зиёд доштаанд. Ғазал, мустазод, маснавӣ ва рубоиро некӯ меғуфтааст.

Ад.: Соммирзо, Тӯхфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Насрободӣ, Тазкираи Насрободӣ, Техрон, 1337; Нафисӣ С. Таърихи назму наср..., Техрон, 1344; Машхун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Шоҳпарда - (пардаи асосӣ, пардаи аввал) пардаи асосии асари мусиқӣ; зинаи якуми лаҳни мусиқӣ (тоналӣ), зинае, ки баландии лаҳни мусиқиро муайян мекунад. Ш. дар заминаи яке аз зарпардаҳои дастони овозии танбӯр асос меёбад. Дар матни мизробии Рост мавқеи пардаҳои асосӣ - Пардаи Рост (Ш. "до") ва Пардаи Бузург (Ш. "сол")-ро ва дар матни мизробии Бузург - Пардаи Бузург (Ш. "ре") ва Пардаи Рост (Ш. "сол")-ро муайян менамояд. Одатан дар асоси Ш. сарпардаи мусиқӣ таъсис ме-

Мизробии Рост

Мизробии Бузург

Шӯба

ёбад. Масалан, дар матни мизроби Бузург Ш.-и Сарахбори Бузург "ре" бошад, сарпардаи он низ дар нотаи мазкур асос мегардад. Дар матни мизроби Рост бошад Ш.-и Сарахбори Бузург "сол" буда ва сарпардаи мақоми мазкур низ дар асоси пардаи "сол" таъсис медиҳад.

Шоҳсувори Чорторӣ (Устод Шоҳсувори Чорторӣ, с.тав. номаълум, Хуросон (Машҳад), с.ваф. 1665), навозанда, хонанда-оҳангсоз, мусикдон, шоир, намояндаи соҳибхунари ҳавзаи иҷроии Хуросони замони Сафавиён (1502-1736). Зиндагӣ, эҷодиёти Ш.Ч. асосан дар ҳавзаҳои иҷроии Хуросон, Табрез ҷараён гирифта, дар боргоҳи Иброҳим Мирзои Сафавӣ (1568-1606), шоҳ Аббоси аввал (1587-1629) ба сифати муғриб, дафтардор (хаттот, ороишгар) хидмат карда, дар шаклу анвои «қавл», «саҷъ», «рехта», «амал», «навбат», «савт» дар ҳамнавоии сози чортор таснифоти рангин сохтааст. Ш.Ч. таъби баланди шеърғуно сухангустарӣ дошт ва ғазал, соқинама, рубоӣ, маснавиҳои рангин гуфтааст.

Ад.: Искандари Муншӣ, Оламорои Аббосӣ, Техрон, 1348; Соммирзо, Тӯхфаи Сомӣ, Техрон, 1338; Нафисӣ С. Таърихи назму наср..., Техрон, 1344; Махсун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373.

Шӯба (қисм, шоҳа). Қисми муҳим дар таркиботи мақом (дастгоҳ, муғом). Дар таърих ва назарияи мусиқии мардумони эронӣ (форсии тоҷикӣ) мақом ба се қисм табақабандӣ шуда (табақоти сегона): мақом, шӯба (ғӯша), овоза (моя). «Овоза» («Гардония», «Моя», «Гавашт», «Наврӯз», «Салмак», «Шаҳноз») аз қисмҳои муҳими Ш. аст. Ш. дар анъанаи эҷодию иҷроии мақомҳо тағйир ёфта (номашон), дар истилоҳи аҳли созу овози дирӯзу имрӯз маънии аз нағмае (лаҳн), ки аз нағмаи дигар бароварда (хориҷ) шавад, ададашон 24 буда, ҳар мақом аз ду шӯба таркиб ёфтааст. Ш. дар адабиёти назарии мусиқӣ чунин аст: «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Чаҳоргоҳ», «Панҷгоҳ», «Аширон» («Ашира»), «Наврӯзи Араб», «Наврӯзи Хоро», «Наврӯзи Баётӣ», «Мохур», «Ҳисор», «Нухуфт», «Уззол», «Авҷ», «Найрез»,

«Мубарқаъ», «Зовулӣ», «Сабо», «Ҳумоюн», «Ракб», «Исфакхонак», «Рӯи Ироқ», «Наҳованд», «Ҳузӣ», «Муҳайяр».

Ад.: Сафиуддин Урмавӣ, Китобу-л-адвор, Техрон, 1380; Муҳаммади Омулӣ, Нафису-л-фунун, Техрон, 1379; Абдуқодири Мароғӣ, Мақосиду-л-алҳон, Техрон, 1356; Дарवेशалии Чангӣ, Тӯхфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Фарҳангномаи мусиқии Эрон, Техрон, 1376; Ражабов И. Мақомлар масаласига доир, Тош., 1963.

Шӯбаи мусиқии анъанавии омӯзишгоҳи санъати Хучандшаҳр ба номи Содирхон Ҳофиз. Соли 1986 таъсис ёфта, ҳадаф аз ташкили шӯба эҳёи анъанаҳои куҳани маданияти мусиқии миллий, санъати сарояндагӣ ва иҷрокунандагӣ дар соҳаи мусиқии мардумӣ буд. Дар ташкили шӯбаи мусиқии анъанавӣ хатмкунандаи Донишқадаи санъати ба номи Мирзо Турсунзода И.Исоқов саҳми арзанда дорад. Ба шӯба мутахассисони варзидаи мусиқии анъанавӣ даъват гардиданд.

Бо ташкил ёфтани шӯбаи мусиқии анъанавӣ дар омӯзишгоҳи мусиқӣ тайёр намудани мутахассисон, инчунин масъалаи ба тарзи илмӣ ва амалӣ омӯхтани санъати «Шашмақом», анъанаҳои волои мусиқии суннатии тоҷик намуди комплексири гирифт. ШММА дар тарбияи насли нави иҷрогарон ва муаллиғони мусиқии суннати тоҷик саҳми хоса дошта, омӯзгорон ва донишҷӯёни ин боргоҳи хунарӣ дар озмунҳои вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ширкат намудаанд. ШММА иштирокдори озмуни ҷумҳуриявии «Сурудҳо ва оҳангҳои классикии «Шашмақом» (1989, Душанбе) ва барандаи ҷоизаи ин ҷашнвора гардидаанд (хатмкунандагон ва донишҷӯён: С.Убайдуллоев (ғижжак) – ҷои I-ум; Ҳ.Ҷӯраев (танбӯр) – ҷои II-ум; Н.Қосимов (датор) – ҷои II-ум; Ш.Набиев (танбӯр) – ҷои II-ум; М.Оқилова (сароянда) – ҷои III-ум; Алиакбаров О. (датор) – дипломанти озмун). Зимни ин дастпарварони ШММА иштирокдори озмуни байналхалқии санъати «Шашмақом» (Тошканд, 1994, Н.Пирматова – сароянда), Симпозиум ва фестивалҳои байналмилалӣ «Шашмақом» (Исфара, 2003, Душанбе-2006) мебошанд.

Ад.: Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Э, Ю, Я

Эргашева Мастона (с. тав. 1952, н.Кумсангир, вил.-Хатлон), сароянда, сарояндатаронасоз, Хунарманди халкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1999), фориғуттаҳсили Инс-ти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (1974), устои консерватории милли Тоҷикистон (2000), донан-

да, ичрокунандаи мақомҳо ва мусиқии мардумию муосири тоҷик. Э. фаъолияти эҷодию иҷроияшро дар театри академии драмавии ба номи Лоҳутӣ (1974-75) ба сифати актриса оғоз намуда, сониян роҳбари бадеии Қасри фарҳанги ш.Исфара (1975-76), аз с.1978 дар дастаи «Шашмақом» (ҳоло ансамбли давлатии «Шашмақом» ба номи Ф.Шаҳобов) ҳунарнамоӣ намуда, дар иҷрои шоҳҳои овозии мақомҳо ва сабти он бо ҷамовозии сарояндагон саҳми хоса дорад. Маҳорат, сомеаи хуби иҷроии Э. дар иҷрои таронаҳои «Нимҷӯпонӣ» (ғ.Бедил), «Наврӯзи Сабо» (ғ.Ҳофиз), «Уфари Савти Калон» (ғ.Нозим) ва ғ. эҳсос шуда, дар иҷрои шоҳҳои дигари «Шашмақом» ифодаҳои рангомези сарояндагиро ба харҷ додааст. Э. чун оҳангсоз-таронасоз мусаннифи сурудҳои «Зинда бод коргар», «Таронаи замон» (ш. Ф.Ансори), «Ташаккур» (ш. Б.Фаррух), «Ба модарам» (ш. Г.Сулаймонӣ), «Шаҳри ман» (ш. О.Аминзода) ва ғ. буда, дар иҷрои асарҳои оҳангсозони тоҷик З.Шаҳидӣ, Ш.Сайфиддинов, Д.Дӯстмуҳаммадов, Х.Абдуллоев, А.Мӯсов, Қ.Яҳёев, суруду таронаҳои мардумӣ ҳам маҳорат, завқи нафиси иҷроияшро намоиш додааст.

Э. иштирокдори чандин ҷашнвора, Симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1978, 1983, 1987, Эрон, 1999, Исфара, 2003, Душанбе, 2006) буда, шоҳҳои ҷудогонаи «Шашмақом»-ро бо сабки хоси сарояндагӣ, лаҳни муассир манзури иштирокдорон намудааст. Э. бо барномаи хосаи консерти дар ҳайати ҳунарварони тоҷик дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, кишварҳои хориҷии Шарқу Ғарб (Полша-1973, Югославия-1975, Афғонистон-1984, 1987, Кипр-1984, Булғория-1988, Эрон-1999 ва ғ.) ҳунарнамоӣ кардааст. Э. дар сабти нави «Шашмақом» таҳти сарвари А.Бобоқулов ва Б.Ниёзов (бо ҳамсароии дастаи «Шашмақом»-и Кумитаи давлатии радиошунавонӣ ва телевизиони Ҷумҳурии Тоҷикистон) барои ҳазинаи тиллоии радиои кишвар маҳорати баланди саро-

яндагиашро ба харҷ дода, сирҳои ниҳони мақомҳо имрӯз ба ромишгарони ҷавон (Консерваторияи милли Тоҷикистон) меомӯзонад. Э. барои хидматҳои шоистааш дар тарғибу рушди мусиқии устодона, муосири тоҷик бо унвону ифтихорномаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мушарраф шудааст.

Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳақимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хуҷанд, 2006.

Эргашов Шӯҳрат (с. тав. 1974, ш.Конибодом, вил.Сӯғд), навозанда (рубобӣ, ғижжакӣ), хонанда, намояндаи ҷавони ҳавзаи иҷроии Конибодом (сабки Хуҷанд-Фарғона). Фориғуттаҳсили мактаби мусиқии ш.Конибодом (1985-1989, тахассуси рубоб), Омӯзишгоҳи мусиқии ба номи Содирхон (1989-1993, тахассуси ғижжак), Академияи мусиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1993-1998, тахассуси сароянда, навозанда) муассиси дастаи бачагони мақомсаро (ш.Конибодом, 1998) буда, таҳти сарпарастии Э.Ш. сарояндагони ҷавону боҳунари мақомсаро Ҷамшед Эргашов, Зумрад Самеъҷонова, Хуршед Иброҳимов рӯи саҳна омаданд. Зимни ин Э.Ш. барои рушди минбаъдаи мақом ва анъаноти хирфаии иҷроии он коллеҷи ҳунарҳои зеборо таъсис дода (2000, ш.Конибодом), муддате дар Ансамбли давлатии Шашмақом ба номи Ф.Шаҳобов, Кумитаи давлатии радио ва телевизиони ҚТ (2004-2005) ба сифати мутриб, роҳбари дастаи бачагони Маркази мусиқии суннатии «Наво» (2004-2005) ва ғ. хидмат намудааст. Э.Ш. баробари мутрибӣ, инчунин мусанниф ва сарояндаи шоҳҳои ҷудогонаи «Шашмақом» аст.

Ад.: Ҳолномаи Эргашов Ш.

Эргашов Ҷамшед (с.тав. 1983, ш.Конибодом, вил.Сӯғд), сароянда, барандаи ҷои байналмилалӣ Грэми (2008). Баъди хатми мактаби ҷамагонӣ таҳсилро дар факултаи мусиқии тоҷики (шӯъбаи мусиқии анъанавӣ) Инс-ти давлатии Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (2001), 2002-

2003 тахсилро дар Консерваторияи давлатии Ёзбекистон идома дода, баъди хатми он ба сифати сароянда дар Ансамбли давлатии мақомхонони ба номи Ф.Шаҳобов, Кумитаи давлатии радио ва телевизион дар назди Ҳукумати ҚТ (2003-2005) хидмат намудааст. Э.Қ. солҳои 2003-2007 тахсилро дар Академияи мақоми ҚТ тахти сарвари Ҳунарпешаи халқии ҚТ Абдували Абдурашидов идома дода, кулли силсилаҳои қисми овозии "Наср" ва "Савт"-и мусиқии Шашмақомро омукта очро намуда, асосҳои амалию назари мақомхоро андӯхтааст. Э.Қ. дар иҷрои "Сарахбори Ороми ҷон", "Ороми ҷон", "Уфари Ороми ҷон", "Ушшук", "Қашқарчаи Савти Наво", "Қашқарчаи Муғули Дуғох", "Ироқи Бухоро", "Насруллоӣ" ва ғ. салиқаи хуби иҷроӣ ба харҷ додааст. Э.Қ. дар ҳайати дастаҳои ҳунари ба мамолики Англия, Франция, Олмон, Словения, Белгия, Италия, Шветсия, Миср, Юнон ва ғ. осори мусиқии мардумӣ ва устодонаи тоҷикро тарғиб намуда, инчунин иштирокдори Симпозиуми байналмилалӣ мусиқии мақомхоро (Исфара, 2003) аст. Э.Қ. барои маҳорати баланди иҷроӣ, тарғиби мероси мусиқии тоҷик бо нишони "Хизмати шоиста" (2005) мукофотонида шудааст.

Ад.: Ҳолномаи Эргашов Қ.; Шинономаи Академияи мақоми ҚТ.

Эшонқулов Мурод (тав. 1956, деҳаи Ёртақўргон, ноҳ. Ғонҷӣ, вил. Сугд), мутриб (танбӯрӣ), омӯзгор, намоёнди ҳавзаи эҷодию иҷроии водии Фарғона. Э.М. аз овони наврасӣ ба сознаноӣ (созҳои захира) ва нафасӣ рағбат пайдо намуда, баъди хатми мактаби ҳамагонӣ (1973), тахсилро дар Омӯзишгоҳи мусиқии Содирхони ш.Хучанд (гурӯҳи ромишгарӣ-созҳои миллӣ) идома дода ва онро с.1980 (таҳти раҳнамоии устод Акрамов А.) бомувафаққият хатм намуда, ҳунаромӯзиро дар факултаи мусиқии тоҷики (шӯъбаи мусиқии анъанавӣ таҳти раҳнамоии устод М.Абдукаримов) Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода идома дода ва с.1985 чун мутриб ва омӯзгор ба поён расонида, фаъолияти эҷодию иҷроияшро дар ансамбли мақомхонони Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон (1985-1992 ба сифати мутриб-танбӯрӣ) идома додааст. Э.М. аз с.1992 то имрӯз омӯзгори факултаи мусиқии тоҷики Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода (кафедраи мусиқии анъанавӣ, 1992-2003),

Консерваторияи миллии Тоҷикистон (2003 то имрӯз, кафедраи мутрибон, муаллими калон) ба ҳунаромӯзони ҷавон асосҳои танбӯрро тадрис намудан, зимни ин муаллифи чандин дастури барномаҳои таълимӣ роҷеъ ба танбӯр (Нолаи танбӯр, Барнома барои танбӯр), мураттиби маҷмӯаҳои мусиқии ромишгарон М.Муҳиддинов (Сурудаҳои ромишгар), А.Миррраҷабов (Садбарги сафед) аст. Э.М. тавассути танбӯр шоҳа, асарҳои ҷудогонаи мақомхоро «Насри Сегоҳ», «Муғулчаи Дуғох», «Самаъии Дуғох», «Муноҷот», «Гулбӯзорам», «Таснифи Дуғох», «Талқини Баёт» ва ғ.ро барои ҳазинаи радио тоҷик сабт намуда, иштирокдори симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд-1983, 1987, Душанбе-1990) аст. Э.М. барои хидматҳои шоиста ва тарбияи мутрибони ҷавон, тарғиби мероси мусиқии классикии тоҷик ба дарёфти унвони «Аълочии фарҳанги Тоҷикистон» (1996) ва ифтихорномаҳои Вазорати фарҳанги ҚТ мушарраф шудааст.

Ад.: Зиндагиномаи Эшонқулов М. (Бойгонии Кумитаи радио ва телевизион, Институти давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода).

Юлбарсов Мурод (с. тав.

1929, Хучанд), сароянда, навозанда, донанда ва иҷрокунандаи мақомхоро (ҳавзаи Исфара, водии Фарғона). Корманди хизматнишондодаи маданияти РСС Тоҷикистон (1967), аълочии маданияти СССР (1967). Ба созу овоз аз овони ҷавонӣ шугл намуда, нозуқиҳои муси-

киро аз мусикидонҳои мардумӣ Мухтор Ахроров, Иброҳим Норматов фаро гирифт. Ю. баъди тахсилоти ибтидоӣ тахсилро дар Омӯзишгоҳи мусиқии Хучанд идома дода, фаъолияти иҷроияш (доиранавоз) дар театри драмавию мусиқии Ленинобод (1939-42) оғоз намуда, аз с.1942 театри халқии ш.Исфара ҳунарнамоӣ кардааст. Сипас Ю. сарвари хонаи маданияти якуми Қасри маданият (1951-1989), аз с.1989 роҳбари бадеии дастаи «Шашмақом»-и ш.Исфара ба ӯҳда дорад. Ю. дар тарғибу рушди анъанаҳои иҷроии мақомхоро назаррас буда, дар иҷроии шоҳа, қисмҳои ҷудогонаи «Шашмақом»: «Дуғох» (1, 2 ғ.Ҳофиз, Ҷомӣ), «Насри Узол» (ғ.Ҳофиз), «Уфари Ороми ҷон», «Сарахбори Ороми ҷон» (ғ.Ҳофиз) ва ғ. маҳорат, дониши хуби иҷроияшро ба харҷ додааст. Ю. ба сифати сароянда-оҳангсоз низ мусаннифи сурудаҳои «Гул мекунад» (ш. М.Турсунзода), «Субҳи-

дам» (ш.Лохутӣ) ва ғ. буда, инчунин силсилаи сурудӯ таронаи устодонаи мардумии «Ушшоқи Самарқанд» (ғ.Зебуннисо), «Ушшоқи Хўқанд», «Каримкулбеғӣ»-ро бо сабки хоси ичрой манзури сомеон намудааст. Зимни ин Ю. дар сахнаи театри ш.Исфара нақшҳои зиёдеро аз намоишномаҳои «Тоҳир ва Зӯхро» (Тоҳир), «Нурхон» (Хуршед), «Талоши бахт» (Салим) ва ғ. ичро намуда, иштирокдори даҳа, ҳафта, рӯзҳои адабиёт ва санъати тоҷик дар Русия (1967), Ёзбекистон (1968), Қирғизистон (1976), Симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ дар Самарқанд (1978, 1983), Исфара (2003) аст. Ю. барои хидматҳои шоистааш бо нишони «Барои меҳнати шоён», ифтихорномаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Ад.: Тадж.искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004; Ҳакимов Н. Шашмаком дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Юнуси Котиб (Юнус ибни Сулаймон ибни Курд ибни Шаҳриёр, с. тав.700, Мадина, с. ваф.765, Мадина), шоир, навозанда, хонанда, мусикидон, оҳангсози эронитабор, аз авлоди Хурмузи Сосонӣ, номояндаи машҳури хавзаҳои ҳунарии Бағдод, Мадина. Зиндагӣ, фаъолияти Ю. дар замони халифаҳои Умавию Аббосӣ гузашта, мусиқиро аз падару модараш, ки дар шеърӯ мусиқӣ (сознавозӣ, овозхонӣ) даст доштанд меомӯзад. Аз дафтардорони босаводи Мадина буд ва аз ин рӯ тахаллуси «Котиб»-ро пазируфт. Падараш баробари ин фақеҳу ҳуқуқдон буда, дар адабу мусиқӣ дониши комил дошт. Ю. назди Мисҷоҳ, Муҳризи Форс, Маъбад, Ибни Сурайҷ (турк), Ғариз ва диг. дониши мусиқиаширо такмил дода, шогирдонӣ зиёде дошт, Иброҳими Мавсулӣ (742-804) аз шогирдони номвари ӯст. Ю. дар мусиқӣ таълифоти зиёде, чун: «Китобу-л-нағам» (маҷмӯаи таронаҳо буда, аз аввалин мунтахабботи мусиқии давраи хилофат араб), «Китобу-л-қиён» (китоб дар бораи бонувони ҳуниёгар ва аз қадимтарин навишта дар ин замина аст), «Китоб-ал-маҷаррад-ал-оғонӣ» (асари муҳими назарӣ дар бораи мусиқист) ва ғ. навиштааст.

Ад.: Абдулфараҷ Исфаҳонӣ, Китобул-л-оғонӣ, Миср, 1900-1905; Машҳун Х. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Номномаи мусиқии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деҳхудо, Техрон, 1377.

Юнус Рачабӣ (с. тав. 1897, Тошканд, с.ваф.1976, Тошканд), сароянда, мутриб (танбӯрӣ, ной), мусикидон, оҳангсоз-таронасаро, Академи-

ки Академияи фанҳои РСС Ёзбекистон (1966), Артисти халқии РСС Ёзбекистон (1958), барандаи Ҷоизаи давлатии Ёзбекистон ба номи Ҳамза (1973). Давраи омӯзишии Ю.Р. дар консерваторияи халқии Туркистон (1919-22), курси бозомӯзии олии мусиқӣ (1934), курси оҳангсозӣ (Москва, 1940-41) ва ғ. қараён гирифта, асосҳои ичроии «Шашмаком» ва мусиқии мардумиро аз Ҳоҷӣ Абдулазиз, Домулло Ҳалим, Ҳофизи Мирқосим ва диг. омӯхтааст. Фаъолияти эҷодии Ю.Р. чун роҳбари мусиқии театри Самарқанд (1925-26), роҳбари бадеии оркестри созҳои миллӣ (1942-45) ва роҳбари ансамбли мақомхонони радио ва телевизиони РСС Ёзбекистон (1959-1976) пурбору рангин сурат гирифта, дар тарбияи сарояндагон, донандагон, мақом саҳми хоса дорад. Тахти сарварию Ю.Р. қаринаи Ёзбекии «Шашмаком» ба адвори мусиқӣ сабт гардида ва нашр шудааст. Ю.Р. чун сарояндаи мумтоз дар ичрои шоҳаҳои овозии «Шашмаком», сурудҳои классикии «Насруллоҳӣ», «Баёт», «Дугоҳи Ҳусайнӣ», «Гиря», «Шаҳнози Гулёр» ва ғ. маҳорати баланди ичрой ба ҳарч додааст. Барои хидматҳои арзандааш дар ҳифз, рушди мусиқӣ бо ду ордени Ленин, Байрақи Сурхи Меҳнат, «Нишони фахрӣ», ифтихорномаҳои СССР, РСС Ёзбекистон сарфароз гардидааст.

Ад.: Аҳмедов М. Юнуж Ражабий, Тош., 1967; Композиторы и музыковеды Узбекистана, Таш., 1976; Узбек Совет Энциклопедияси, Т.13, Тош., 1979.

Юсуфи Андигонӣ (Мавлоно Юсуфи Андигонӣ, с.тав.1437, Андигон, с.ваф. 1512, Ҳирот), сароянда, навозанда, мусикидони номии аҳди Теҳмуриён (1336-1407). Санъати мусиқӣ, шеърро аз падараш, ки аз фозилони замон буд, омӯхтааст. Ю.А. дар сознавозӣ ва овозхонӣ беназири замона буд («Ҳоҷа Юсуфи Андигонӣ ба рӯзгори султон Бойсунқор дар гӯяндагӣ ва мутрибӣ дар ҳафт иқлим назир надошт, лаҳни довудии Ҳоҷа Юсуф дилро меҳарошид ва оҳанги хусравонии ӯ бар чигари маҷрӯҳ намак мепошид»). Дар ҷавонӣ муфлису бечора буд, овозааш ба дарбори Ҳусайн Бойқаро (1470-1506) расид ва мутриби дарбори ӯ шуд. Ю.А. дар ичрои таснифоти ҳамосӣ, ирфонӣ ва ишқию ахлоқӣ маҳорати баланд дошта, дар шаклу анвои шеърию мусиқии «савт», «амал», «пешрав», «нақш», «қавл», «куллиёт», «рехта»,

«сачъ», «кор», «сокинома» ва ғ. зиёда аз 300 таснифот сохтааст. Асарҳои ӯ «Амали Наврӯз», «Савти Ушшок», «Нақши Хусравонӣ», «Нақши Хусайнӣ», «Таронаи Хиротӣ», «Таронаи Бузург», «Пешрави Наво», «Кор ба Исфаҳон» ва ғ. (ба мақомҳои «Наво», «Хусайнӣ», «Бузург») дар ҳавзаҳои ҳунарии Самарқанду Хирот, Форс, Марв, Бухоро шӯҳрати зиёд дошта, устодони созу овоз назираҳои рангин эҷод намудаанд. Ҳокимони Сабзавору Форс, маҳсусан Султон Иброҳим ибни Шохрух (1450-1451) ба ҳунари иҷроии Ю.А. дилбастагии зиёд дошт ва чандин бор аз Хусайн Бойқаро ўро дархост намуда ва ҳокими Хирот дар ҷавоб менависад:

*Мо Юсуфи худ намефурӯшем,
Ту сими сиёҳи худ ниғаҳ дор.*

Ю.А. то охири умр дар Хирот монда, дар рушди санъати иҷроии ин ҳавза нақши муассир дошт. Ў бо Ҷомӣ, Навоӣ ва диг. ҳамкориҳои наздики эҷодӣ дошт, ба ашъори онҳо дар жанри анвои шеърӣ мусиқии «амал», «савт», «нақш», «қавл», «тарона»-ҳои рангину гуногунмавзӯӣ эҷод кардааст. Шогирдону пайравони зиёде дошт.

Ад.: Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкирату-шшуаро, Душ., 1999; Навоӣ, Маҷолису-н-нафоис, Техрон, 1355; Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Дарвешалии Чангӣ, Тӯҳфату-с-сурур, Р:468/1, ИВАН Ҷз.ССР; Машхун Ҳ. Таърихи мусиқии Эрон, ҷ.1, Техрон, 1373; Раҷабов А. Афкори мусиқии тоҷик дар ас.12-15, Душ., 1989; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Юсуф Мавлуди Дуторӣ (Мавлоно Юсуфи Дуторӣ, с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф. 1547, Бухоро), навозанда, оҳангсоз, шоир, хаттот. Санъати мусиқӣ, шеър ва хаттотиро аз падараш омӯхта, дере нагузашта дар дуторнавозӣ шӯҳрат ёфт. Ю.М. муддате барои такмили пешаи сознавозӣ, таснифсозӣ ба Хирот рафта, ба шогирдии мусикидони номӣ Ҳоҷа Исмоқил Шайхобӣ ворид шуд. Ў ба доираи иҷрокунандагони Хирот ворид шуда, аз Ғулом Шодӣ, Собирӣ Удӣ, Мираки Маҷрӯҳӣ Чангӣ ва диг. аз наздик шинос шуд ва ҳамкориҳои ҳунарий намуд. Бо устодаш Ҳоҷа Исмоқил Шайхобӣ барои сози дутор таснифоти рангине дар шакли анвои шеърӣ мусиқии «амал», «пешрав», «кор», «нақш», «қавл», «сунбулӣ», «тарона», «сокинома»-ҳо сохта (дар мақомҳои «Бузург», «Зирафкан», «Ушшок», «Рост», «Хусайнӣ»), ба Бухоро баргашт. Асарҳои Ю.М. «Савти Мавлудӣ», «Пешрави дутор», «Нақши оламтоб», «Амали соҳибқирон», «Кор ба сздаҳ усули Бузург», «Кул-

лиёт ба Рост» (назира ба Кавкабии Бухорӣ) ва ғ. дар ҳавзаҳои ҳунарию иҷроии Бухоро, Хироту Марв шӯҳрати зиёд доштаанд. Таъби хуби шоирӣ дошт ва ғазалу рубоӣ, сокиномаро некӯ меғуфт.

Ад.: Бобур, Бобурнома, Тош., 1993; Восифӣ, Бадоеъу-л-вақоеъ, М., 1961; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468/1, ИВАН Ҷз.ССР; Нисорӣ, Музаққирӯ-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Ҷз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Юсуфов Усмонҷон (с.тав. 1949, дех.Навгилем, н.Исфара), сароянда, мутриб-таронасаро, Ҳунарманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1996), сарояндаи соҳибҳунари ҳавзаи иҷроии Исфара. Ба мусиқӣ аз овони ҷавонӣ ворид шуда, баъди хатми мактаби Ҳамагонӣ, Омӯзишгоҳи маданияту равшаннамоии ҷумҳурӣ (1974), фаъолияти иҷроияшро ба сифати роҳбари дастаи бадеии мактаб (1970-1972), директори хонаи маданияти деҳаи Навгилем (1972-2001) идома дода, сарвари бадеии хоҷагии ба номи Ҳасанов З., омӯзгори гимназияи санъати ш.Исфара аст. Ю.У. аз с.1976 то имрӯз роҳбари бадеии дастаи мақомхонони Исфараро ба ўҳда дошта, дар рушди анъанаҳои иҷроии мақом ва мақомхонӣ саҳми арзанда дорад. Ю.У. иштирокдори Симпозиумҳои байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1987, Исфара, 2003, Душанбе, 2006) буда, барои хидматҳои арзандааш дар рушд, тарғиби мероси мусиқии тоҷик, тарбияи иҷрокунандагони ҷавон бо Ифтихорномаи ҚТ, нишони «Барои меҳнати шоён» мукофотонида шудааст.

Ад.: Ад.: Тадж. искусство, М., 2002; Таджикская музыка, Душ., 2003; Ҳакимов Н. Шашмақом дар қарни XX, Хучанд, 2006.

Якканавоз. 1. Навозандае, ки қитъаи мусикиро ба танҳои менавозад. 2. Навозандае, ки дар гурӯҳи иҷрокунандагон хатти аслии мусикиро ҳамроҳ бо навозандагони дигар навозад, дигарон ифода, таъйиноти иҷроии ўро тақвият медиҳанд. 3. Навозандае, ки дар фосилаҳо як қори мусиқии гурӯҳӣ бо хонанда танҳо бинавозад. Аҳли мусиқӣ ўро якканавози гурӯҳ гӯянд.

Якканавозӣ. Танҳо навохтан, амали якканавоз. Пайдост, ки якканавозӣ, яккахонӣ қабл аз иҷрои гурӯҳе барои одамон рӯи сахна омадааст.

Я. дар аҳди бостон, махсусан замони Сосониён (222-651) хеле рушд намуда, ин сабки иҷроӣ ба рои мардум беш аз ҳама эътиборманд будааст.

Ад.: Фарҳанги Ананд Роҷ, Лакҳнав, 1892; Баҳори Аҷам, Дехлӣ, 1284; Бурҳони қотеъ, Техрон, 1330-1335; Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1963; Фарҳанги Амид, Техрон, 1966; Абдуқодири Мароғӣ, Қомеъу-л-алҳон, Техрон, 1366; Воҷаномии мусикии Эронзамин, Техрон, 1375; Фарҳанги Деххудо, Техрон, 1377.

Якканавозон. Ононе, ки танҳо навозанд. Дар гурӯҳи мусиқӣ гоҳе як ё се нафар якканавозӣ мекунад. Ин шеваи иҷроӣ метавонад шомили иҷроӣ қитъаоти гуногуни ҷаҳормизробҳо, шоҳаҳои мақом бошад.

Яккахон (такхон). 1. Он ки танҳо бихонад. 2. Дар як гурӯҳи мусиқӣ гоҳе яке аз он, ки виҷағҳои савту хонандагӣ низ бархӯрдор аст, қитъаи кӯтоҳро меҳонад. 3. Дар мусиқӣ ба сардаста ва сароҳанги гурӯҳ, ки ҳам ӯ хонандаи бахше аз таронаи интиҳобшуда аст, мансуб донанд. Инчунин дар хангомаи тарҷеъ даста, гурӯҳ ба Я. ҳамоҳанг шуда, дар истилоҳи мусикии қадимӣ воғӯ номанд.

Яккахонӣ. 1. Танҳо хондан, яккахонӣ наму-дан, сабки ҳоси иҷроӣ, ки таърихи бостонӣ до-рад. 2. Дар давраи пеш аз ислом дар анъанаи иҷроии мардумони эронӣ Я. хеле роиҷ буда, мақомҳо танҳо ба ин шева, равия сурат мегирифт.

Яхшиев Барот (с. тав. 1936, дех. Оксу, ноҳ. Данғара, ваф. 1985, Душанбе) – сароянда, иҷрокунандаи боҳунари осори мусикии мардумӣ ва устодонаи тоҷик. Я. баъди хатми мактаби ҳамагонӣ фаъолияти иҷроияшро ибтидо дар дастаҳои худфаъоли ҳунарии ноҳия ва вилоятӣ идома дода,

бештар дар иҷроӣ суруду таронаҳои мардумӣ маҳорати сарояндагиашро сайқал дода, бештар дар талқини осори устодони мусикии имардумӣ, махсусан Шариф Ҷӯра, Чол Сулама ва Карими Шуш назди дӯстдорони мусиқӣ маъмулияти ҳунарий касб менамояд. Я. барандаи озмунҳои мутрибони мардумии вилоятию ҷумҳурий (Сталинобод, 1953, 1955) буда ва минбаъд дар дастаҳои таро-

на ва ракси Филармонияи давлатии Тоҷикистон (тахти сарвари Шариф Ҷӯра, 1955-1963) ҳунармаӣ намуда ва сониян ба сифати сарояндаи яккахони Театри академии драмавии ба номи Лоҳутӣ (1963-1968) хидмат намудааст. Я. баъдан ба сифати сарояндаи яккахон ба дастаи мақомхонони Кумитаи давлатии радио ва телевизиони назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон (1968-1985) ба кор омада, аз устодони мусиқӣ Ф.Шаҳобов ва Ш.Соҳибов асосҳои мусикии устодона ва мардумиро фаро мегирад ва дар иҷроӣ дастаҷамъии санъати мақомҳо саҳми ҳоса меғузорад. Я. иштирокдори Фестивали байналмилалӣ ҷавон ва донишҷӯён (Москва, 1957), даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик (Москва, 1968), Симпозиуми байналмилалӣ мусиқӣ (Самарқанд, 1978), рӯзҳои фарҳанги тоҷик (Тошқанд, 1981) ва ғ. аст.

Я. дар иҷроӣ таронаҳои "Дугоҳ", "Соқиномаи Ироқ", "Маҳбубаи ҷон", "Қалъабандӣ" ва ғ. маҳорати ҳоси иҷроӣ ба ҳарч дода ва барои маҳорати баланди сарояндагӣ, тарғиби мероси мусикии тоҷикон ва мардумони Шарқ бо ифтихорномаҳои Президиуми шӯроӣ Олии РСС Тоҷикистон, Вазоратим фарҳанг, Кумитаи давлати радио ва телевизиони Тоҷикистон сарфароз шудааст.

Ад.: Бойгонии Кумитаи Радио ва телевизиони РСС Тоҷикистон; Театри академии драмавии ба номи Лоҳутӣ; Филармонияи давлатии Тоҷикистон.

Яҳён Ҷангӣ (Мавлоно Яҳёҷоҳи Ҷангӣ, с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф.тахм.1517-27, Бухоро), навозанда, оҳангсоз, фаъолияти эҷодию ҳунариаш дар шаҳрҳои Бухорою Самарқанд, Марв, Ҳирот ҷараён гирифта, мусиқӣ, шеър ва диг. анвои ҳунароҳои бадеиро ибтидо аз падараш омӯхт. Я.Ҷ. ба шогирдии Мираки Маҷрӯҳи Бухороӣ ворид шуда, асосҳои шеъру мусиқӣ, сонавозиро қомилан омӯхта, барои тақмили ҳунаро ба Ҳироту Марв, Самарқанд сафар намуд. Я.Ҷ. ҷанг ва диг. созҳои мусиқиро ба сабки анъанавии иҷроии Бухорою Самарқанд менавохт ва дар ин соз ихтироату таснифоте дар шакли анвои «амал», «қавл», «пешрав», «савт», «кор», «сунбулӣ», «тарона», «рехта» сохта, дар назираи «Куллийт»-и Кавкабии Бухороӣ (ба мақоми «Рост») асари рангине месозад. Асарҳои Я.Ҷ. «Пешрав ҷанг», «Амали дилрабо», «Савти гулафшон», «Нақши шикан бар шикан», «Қавли мурассаъи ҷанг» ва ғ. дар ҳавзаҳои иҷроии Бухоро, Самарқанд, Ҳирот ва Марв шӯҳрати зиёд доштаанд. Дар ҳунароҳои ҳаттотӣ, ҳалқорӣ, ороишгарӣ соҳибҳунаро, шеърро ҳам (ғазал, рубой, қасида) некӯ меғуфтааст.

Яҳёхочаи Ҳофиз

Ад.: Нисорӣ, Музакиру-л-аҳбоб, Р:4282, ИВАН Уз.ССР; Соммирзои Сафавӣ, Тӯҳфаи Сомӣ, Техрон, 1337; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Яҳёхочаи Ҳофиз (с.тав. номаълум, Бухоро, с.ваф. 1599-1605, Ҳиндустон), сароянда, навозанда, мусикидон. Давраи аввали зиндагии Я.Ҳ. (ҷавонӣ) дар зодгоҳаш гузашта, минбаъд фаъолияти эҷодии ӯ ба ҳавзаҳои фарҳангии Табрзу Хирот, Исфаҳону Ҳинд дар иртибот аст. Я.Ҳ. ба сабаби бологирии таассуботи мазҳабӣ, таъкиби аҳли ҳунар (замони Шайбониён 1500-1599) зодгоҳашро тарк намуда, ба Исфаҳону Табрзу рафта, муддате дар боргоҳи Сафавиён, сипас ба Ҳин-

дустон рафта, дар дарбори Ҳумоюн (1530-1539, 1539-1556), Акбар (1556-1605) ба сифати хонанда, дафтардор хидматгузорӣ намудааст. Я.Ҳ. дар доираҳои ҳунарии Ҳинд эътибори зиёд дошт ва муддате сарвари мутрибони дарбори Акбарро ба ӯҳда доштааст. Ба ашъори Қосими Қоҳӣ, Калими Қошонӣ, Урфии Шерозӣ, Боқӣи Ноинӣ дар шакли анвои шеърӣ мусиқии «савт», «сунбулӣ», «ғазал», «амал», «рехта», «сачъ», «қавл» таснифоти рангине сохта, шогирдону пайравони зиёде дошт. Шеърро некӯ (ғазал, соқинома) мегуфтааст.

Ад.: Шерхони Лудӣ, Миръоти ҳаёл, Р:62, ИВАН Уз.ССР; Муҳит-ат-таворих, Р:853, ИВАН Уз.ССР; Иршоду-л-мақосид, Р:1458, ИВАН Уз.ССР; Дарвешалии Чангӣ, Рисолаи мусиқӣ, Р:468/1, ИВАН Уз.ССР; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.3, Душ., 2004.

Андозаи 60x84 $1/_{16}$. Коғази офсетӣ. Чопи офсетӣ.
Теъдоди нашр 250. Супориши 160.

Душанбе, кӯчаи Дехлавӣ, 24
Чопхонаи "Контраст"